

PASAULES BRĪVO LATVIEŠU APVIENĪBAS KULTŪRAS FONDS
LATVIJAS VALSTS ARHĪVS

konferences

**trimda
kultūra
nacionālā identitāte**

referātu krājums

2004-4

274

L
9

PASAULES BRĪVO LATVIEŠU APVIENĪBAS KULTŪRAS FONDS
LATVIJAS VALSTS ARHĪVS

konferences

**trimda
kultūra
nacionālā identitāte**

referātu krājums

2004. GADA 30. SEPTEMBRIS – 2. OKTOBRIS

RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBA

nordik

RĪGA 2004

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0304084463

UDK 94(474.3) (063)
Tr 553

Sastādītāji *Daina Kļaviņa* un *Māris Brancis*
Riharda Delvera mākslinieciskais iekārtojums
Literārās redaktore *Rute Runce* un *Inta Čaklā*
Korektore *Alida Āva*

Referātu krājums iznācis ar Valsts Kultūrkapitāla fonda,
PBLA un PBLA Kultūras fonda finansiālu atbalstu.

Par faktu precizitāti atbild autori.
Pēc autoru vēlēšanās ievērota J. Endzelina pareizrakstība.

ISBN 9984-9548-2-X

© Autoru kolektīvs, 2004
© Latvijas Valsts arhivs, 2004

SATURS

<i>Ojārs Celle</i> . Ieskats trimdas latviešu kultūras archipelāgā	5
<i>Tāļivaldis Bērziņš</i> . PBLA KF vēsture un tā nozīme latvietības saglabāšanā	12
<i>Lilita Zaļkalne</i> . "Kultūras sakari" – sākums un izveide (1955–1961)	20
<i>Guntis Liepiņš</i> . Kultūras sakari – Latvija/Ziemeļamerika (1967–1990)	34
<i>Anna Šmite</i> . Latviskā mantojuma fonda centieni svešumu pārvērst draudzībā	44
<i>Fritz Traugott Kristbergs</i> . Atšķirība un identitāte	52
<i>Elmārs Ernsts Rozītis</i> . Baznīcas nozīme trimdā	65
<i>Brigita Tamuža</i> . Nacionālo un reliģisko vērtību pretstati Brazīlijas latviešu baptistu sabiedrībā 20. gadsimtā	70
<i>Indulis Zvirgzdiņš</i> . Latviešu preses biedrība	86
<i>Velga Kince</i> . Trimdas prese kā ļoti nozīmīgs Latvijas kultūras vēstures avots	99
<i>Valda Liepiņa</i> . Preses un citu mediju darbība Austrālijā	108
<i>Andris Straumanis</i> . Virtuālā trimda: Interneta lapas ārzemju latviešu mediju vēstures kontekstā	117
<i>Gundega Michele</i> . Latviešu papildskolu darbība ASV no 1950. līdz 1990. gadam ...	125
<i>Ģirts Kaugars</i> . Ārpusskolas izglītība	129
<i>Līga Ruperte</i> . Trīsreiztrīs nometņu loma latviskās identitātes saglabāšanā trimdā	135
<i>Roberts Jānis Kukainis</i> . Trimdas latviešu jaunatne – otrā paaudze ASV	139
<i>Jānis Robiņš</i> . Sporta nozīme latvietības saglabāšanā trimdā	158
<i>Aija Abene</i> . Kāpēc mēs vairs nerunājam latviski?	164
<i>Agra Asmus-Vāgnere</i> . Trimdas latviešu skolas – kultūras un tautiskuma šūpulis ..	172
<i>Arvids Bolšteins</i> . Latviskā izglītība ASV un tās rezultāti	181
<i>Baiba Metuzāle-Kangere</i> . Trimda un valoda	184
<i>Eva Eglāja-Kristone</i> . Okupētās Latvijas dzejnieku un trimdas literātu saskarsme (1960–1990): problēmas un aspekti	194
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Rakstnieku sarīkojumi latviešu trimdas literatūras un kopības kontekstā (ASV 1950–1960)	209
<i>Valters Nollendorfs</i> . Trimdas literatūras periodizācija II	218
<i>Aina Štrāle, Inese Auziņa-Smita</i> . Latviešu grāmatu krātuves Rietumu pasaulē ...	231
<i>Ilgā Šuplinska</i> . Kultūrpolitikas saskares punkti nacistiskās okupācijas, nometņu laika un sociālistiskā reālisma periodā	246
<i>Paulīne Zalāne</i> . Latgaļu rakstnieku devums trimdā	257
<i>Viesturs Zanders</i> . Haralds Biezais (1909–1995) un trimdas grāmatniecība	269
<i>Rimands Ceplis</i> . Komunikācijas problēmas T. Ķīkauskas romānos	277
<i>Dace Zvirgzdiņa</i> . Egila Kalmes (1909–1983) dokumentālais romāns <i>In the Shadow of Freedom</i> (1979) – pirmais angļiski uzrakstītais latviešu vēstījums par leģionāriem	285

<i>Anita Stašulāne.</i> Konstantīna Raudives darbība "zinātniskā" spiritisma jomā	301
<i>Ināra Ņefedova.</i> Tēlotājas mākslas attīstības plusi un mīnusi trimdā un Latvijā	307
<i>Dagnija Grete.</i> Austrālijas latviešu kultūras dienu tēlotājas mākslas izstādes 1952.– 1992. gadā	311
<i>Māra Lāce.</i> Trimdas mākslas mantojums Valsts Mākslas muzejā	324
<i>Liena Kaugara.</i> Latviešu lietiskā māksla trimdā	331
<i>Lilita Spure.</i> Latvisku rotu valkāšanas nozīme trimdā	339
<i>Amanda Zaeska Jātniece.</i> Dievtuņu iespaids latvietības uzturēšanā trimdā	345
<i>Valentīna Liepa.</i> "Latviešu mākslas veicinātāji" Zviedrijā: darbība un nozīme trimdas latviešu kultūras saglabāšanā	353
<i>Guntis Švītiņš.</i> Mākslinieka L. Liberta radošā darbība Eiropas un Amerikas mākslas vidē. 1944–1959	358
<i>Laimonis Mieriņš.</i> Latviešu mākslinieki Anglijā	371
<i>Rasma Birzgale.</i> Latviešu teātra darbības trimdā	378
<i>Anita Apele.</i> Trimdas smagā nasta. Sidnejas Latviešu teātra (SLT) sabiedriskā, nacionālistiskā un politiskā nozīme	389
<i>Ingrīda Zemzare.</i> Trimdas mūzikas nozīme kopējā nacionālās kultūras kontekstā un dažas latviešu mūzikas attīstības problēmas 20. gadsimta otrajā pusē	404
<i>Arnolds Klotiņš.</i> Trimdas mūzikas pašnovērtējums	436
<i>Skaidrīte Darius.</i> Latviešu tautasdejas attīstība Austrālijā	447
<i>Juris Ruņģis.</i> Austrālijas latviešu tautas deju kopas līdz "Saules jostai"	450
<i>Viktors Jānis Grīgulis.</i> Dziesma, deja un latvietība	460
<i>Zane Jekste Freivalde.</i> RĪGAS FILMA un Alberts Jekste cauri laikiem un pāri kontinentiem	464
<i>Jānis Lejnieks.</i> Latvijas arhitekti trimdā. Trīs paaudzes	472
<i>Arnis Sikсна.</i> Latviešu izcelsmes arhitekti Austrālijā	477
<i>Raimonds Gunārs Slaidiņš.</i> Architektūra, māksla un citas aktivitātes Latvijas kultūras apmaiņā.	495
<i>Maija Hinkle.</i> Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos	510
<i>Baiba Bela-Krūmiņa.</i> Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā	528
<i>Māra Zirnīte.</i> Kultūras identitātes individuālie aspekti mutvārdu vēstures krājumā . .	542
<i>Uldis Neiburgs.</i> Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) trimdas sabiedriski politiskajā dzīvē pēckara Vācijā (1946–1949)	549
<i>Inta Purva.</i> Latviešu kultūra – tautas dzīvības avots	563
Summaries	567
Ziņas par referātu autoriem	620

IESKATS TRIMDAS LATVIEŠU KULTŪRAS ARCHIPELAGĀ

Trimda iesākās 1944. gada otrā pusē un 1945. gada periodā līdz Otrā pasaules kara beigām, kad ap desmit procentu latviešu tautas devās bēgļu gaitās uz rietumiem. Tā izveidojās Rietumu sabiedroto okupētajā Vācijas un Austrijas daļā, kā arī neitrālajā Zviedrijā, kas uzņēma bēgļus, kuŗi turp devās laivās no Kurzemes jūrmalas. Trimda turpinājās vairāk nekā 45 gadus, par tās beigām var uzskatīt Latvijas neatkarības atjaunošanu 1991. gada 21. augustā. Laikam starp dzimtenes atstāšanu un Latvijas neatkarības atjaunošanu ir latviešu trimdas trīs izteikti posmi:

1. Bēgļu nometņu laiks, 1945.–1950. gads.
2. Emigrācija un iekārtošanās tālākās mītnes zemēs, kas sākās 1949. gadā.
3. Trimdas dzīves vadības pakāpeniska pāreja svešumā uzaugušās paauzdes rokās.

Pirms sāku šo trīs posmu raksturojumu, vēlētos pieminēt pašu svarīgāko trimdas dzīves liecību sakopojumu, kas palicis mantojumā, sagatavots tālajā Austrālijā latviešu tautsaimnieka, vēsturnieka, jaunatnes audzinātāja un nerimstošā trimdas dokumentētāja profesora Edgara Dunsdorfa vadībā.

Prof. Edgars Dunsdorfs ieies latviešu tautas kultūras vēsturē ar savu Archīva daudzo sējumu krājumu, ko viņš izdeva Melburnā, Austrālijā, sākot ar 1960. gadu. Archīva 30 sējumi, kuŗos 30 gadu ilgā laika posmā nozīmīgu daļu deva pats profesors, ir apjomīgākais latviešu kultūras informācijas avots trimdā.

Nometņu laiks

Kad beidzās Otrais pasaules karš, sākās bēgļu nometņu laiks Vācijā. Vairāk nekā simttūkstoš latviešu bēgļu, kuŗi nevēlējās atgriezties PSRS okupētajā Latvijā, rada patvērumu steigā ierīkotās pagaidu apmešanās vietās – bēgļu nometnēs, kas, tāpat kā bēgļi paši, bija izkaisītas pa Rietumu sabiedroto okupācijas zonām sakautajā Vācijā. Šis nometņu archipelags bija kopēja, no ārējiem apstākļiem un iespaidiem samērā norobežota dzīves telpa. Archipelagā, kas pastāvēja apmēram piecus gadus un ko pamatoti dēvēja par mazo Latviju, uzplauka necerēti vitāla un plaša latviskā kultūras dzīve.

Bēgļu gaitās bija devušies šim simttūkstošiem neproporcionāli liela daļa tautas kopējā intelekta un augstākās izglītības slāņa. Tas bija loģiski, jo tieši šo slāni jau Baigajā gadā tiecās iznīcināt Staļina terrorsi. Tie, kas no terrora bija izglābušies, bija pārliecināti, ka, padomju varai atgriežoties, viņiem Latvijā nebūs iespējas ne darbu savā profesijā, ne normālu dzīvi turpināt.

Trimdinieki ļoti asi izjuta dzimtenes zaudējumu, bet arī tikpat skaidri apzinājās savu pienākumu pasaulē – izdzīvot bēgļu laiku, lai stipri un nesalauzti atgrieztos tēvu zemē. Starplaikā jādara tas, ko viņi vislabāk prata, – jāturpina latviskā dzīve un kultūra. Kaut arī viņu bija mazāk par desmito daļu tautas, viņi pārstāvēja ļoti lielu un nozīmīgu tautas kultūras slāņa daļu.

Parastā bēgļu nometnē bija nometināti 1000–2000 cilvēku, dažas bija vēl lielākas, citas – mazākas, bet gandrīz katrā nometnē bija iespējams izveidot visai noapaļotu latviskās dzīves modeli, kuŗā bija pamatskola un vidusskola, teātra ansamblis, koris, tautasdeju ansamblis un dažādas citas kultūrai svarīgas nodarbības.

Itin drīz nodibinājās sakari starp nometnēm, sākās koncertturnejas, rakstnieku ciemošanās, teātra ansambļu viesizrādes, koŗu kopkoncerti, dziesmu dienas, skautu un gaidu nometnes un daudz citu aktivitāšu.

Nometņu laiks latviešu bēgļu kopībai bija ļoti svētīgs.

1. Tas palīdzēja par dažiem gadiem paildzināt dzīvi latviskajā vidē un stiprināt latvisko pašapziņu svešumā.

2. Nometnēs bērni un jaunieši turpināja izglītību latviešu valodā.

3. Nometņu laiks nocietināja latvieti turpmākai dzīvei svešumā un radīja impulsus kopības atjaunošanai tālākās emigrācijas gaitā.

Pirmajos trimdas gados latviskajā archipelagā valdīja pārliecība par drīzu atgriešanos dzimtenē. Parastais Jaunā gada novēlējums: lai nākamo gadu sagaidām atkal savā zemē, savā Latvijā.

Šis jau nereālās un lēni gaistošās pārliecības pamatā bija Rietumu demokrātiju solījumi, ko ASV prezidents Franklins Delano Rūzvelts un Lielbritānijas premjērministrs Vinstons Čerčils Otrā pasaules kara laikā bija deklarējuši Atlantijas Chartas formā: visas valstis, kas šī kara dēļ ir zaudējušas brīvību, to kara beigās atkal atgūs. Latviešu bēgļi par ASV varenību bija kara pēdējā gadā paši pārliecinājušies. Tikai tālākā emigrācijā palēnām izgaiss trimdas ticība, ka ASV spēs aktīvi palīdzēt zaudēto valsti atgūt.

Bēgļu nometņu gaisotnē it sevišķi uzplauka grāmatu izdošana, kā arī atīstījās no cenzūras brīva avīžniecība. Padomju un vācu okupācijas laiku cenzūrā un apspiestībā Latvijā autori nevarēja klaji savas domas izteikt. Bēgļu portfeļos līdzī uz Rietumiem bija atceļojuši daudzi manuskripti,

kuņus nu bija iespējams publicēt. Kā gadiem apturēta straume plašā publicēšanās nometņu laikos īstenojās gan literāros, gan zinātniskos darbos. Tā pati par sevi bija maza kultūras eksplozija.

Jāpiebilst, ka nedaudzi tūkstoši latviešu, kuņu vidū plaši bija pārstāvēta tautas inteliģence, bēgļu laivās nokļuva Zviedrijā. Kaut arī viņi nonāca kara neskartā, pārtikušā valstī, dzīves iztikas cīņa tur bēgļus kavēja izvērsties tik intensīvā darbībā, kāda uzplauka bēgļu nometnēs. No otras puses, viņi drīzāk varēja atsākt normālu dzīvi visumā draudzīgā, simpātiskā vidē. Zviedrijas latviešu likteņgaitas par saviem četriem pieciem gadiem apsteidza to, ko nācās piedzīvot nometņu latviešiem pēc emigrācijas uz aizokeana mītnes valstīm.

Emigrācija uz aizjūras zemēm

Nākamajā trimdas dzīves posmā – tālākā emigrācijā – vislielākais skaits latviešu nonāca ASV, tad Austrālijā, Kanadā, Lielbritānijā un Dienvidamerikas valstīs. Eiropā palika tā trimdinieku daļa, kuņai vecuma, slimības vai invaliditātes dēļ ceļš uz emigrācijas zemēm bija slēgts.

Dzīve pēc tālākās izceļošanas krasi mainīja ierasto kārtību. Bērni un jaunieši bija pirmie, kas ātri apguva mītnes zemes valodu. Pieaugušajiem vajadzēja iesaistīties darbā, kas neatbilda viņu līdzšinējās dzīves kvalifikācijai. Vienīgi tehnisko nozaļu pārstāvjiem ātri pavērās iespēja atgriezties savā profesijā, bet humānitāro zinātņu speciālistiem, kuņu bija vairākums, nācās pārskoloties.

Neraugoties uz lielo izkliedētību aizjūras zemēs, jau nedaudzos gados dzīve latviskā limenī atjaunojās, nodibinājās visas nepieciešamās institūcijas – draudzes, biedrības, sestdienas vai svētdienas skolas. Atsākās visas nodarbības, pēc kuņām latviešiem jauno mītnes zemju sabiedrībā bija pieprasījums. Jaunatnei izveidojās jaunatnes kopas, studentu pulciņi, atjaunojās studentu organizācijas, darbojās skauti un gaidas, mazākos apmēros pat mazpulki, kaut gan ļoti niecīgs skaits trimdinieku vairs nodarbojās ar lauksaimniecību.

Lielā atšķirība bija tā, ka latviskajai dzīvei nu bija tikai blakus loma sacensībā ar ikdienas realitātēm svešajā pasaulē. Latviskās vides atjaunošana, izvērsšana un turpināšana prasīja spēka rezerves, kas palika pāri pēc ikdieniskās pastāvēšanas nodrošinājuma.

Latvietis vienmēr ir bijis čakls un darbīgs. Jaunajos apstākļos ātri auga turība, kas palīdzēja rast līdzekļus arī latviskās vides izveidošanai un kopšanai. Blakus lokālām organizācijām radās centrālās, kas sasaistīja ģeografiski lielā

plašumā izkaisītās latviešu kolonijas lielākās kopībās, valsts vai reģiona apjomā.

Lielākās atšķirības starp nometņu laikiem un jauno reālītāti pakāpeniski izraisīja jaunas paaudzes izaugšana, kas ieguva izglītību vietējās vides mācību iestādēs. Ar katru gadagājumu mainījās proporcijas: novecojot un no šīs saules aizejot, mazāks kļuva to cilvēku skaits, kuŗi izglītību bija ieguvuši Latvijā, un pieauga jauno skaits, kuŗi bija izglītojušies svešumā. Drīz pieaugušo kārtā jau sāka ienākt tie, kuŗiem par Latviju pat nebija nekādu atmiņu. Viņiem sekoja tie, kuŗi jau bija dzimuši trimdā.

Latvisko vidi svešumā visspēcīgāk veidoja Latvijas neatkarības laika paaudze, kuŗā spēcīgas bija gan autoritārā laika, gan demokrātijas plūsmas. Abas šīs orientācijas ne vienmēr spēja saprasties. Visiem bija kopējas rūpes par jaunatni, kā to paturēt latvisku. Ieskati bija dažādi. Netrūka pat to, kuŗi centās piederību tautai analogiski salīdzināt ar kokiem. Latvietis no bērza par priedi nepārtaps, tāpēc ka pārdēstīts citā zemē. Tā nebija reāla pieeja, jo emigrantu zemēs – ASV, Kanadā, Austrālijā un citur – tautība parasti zuda jau otrā paaudzē. To iebraukušie latvieši apjauta saskarsmē ar veclatviešiem. Agrākie iebraucēji nu jau bija pensionāru gados, bet viņu bērni latviski vairs neprata.

Bieži vien latvieši savus sabiedriskos namus un baznīcas iegādājās no somiem, skandinaviem vai citām tautībām, kuŗu organizācijas asimilācijas procesā novecoja un likvidējās. Latviešu pašu sabiedrībā vairojās jaunā paaudze, kuŗas pirmā valoda bija mītnes zemes valoda, bet latviešu valodas prasme bija jāuztur ar individuālu apņēmību un latviskās vides palīdzību.

Kā cīnīties pret asimilāciju? Šis jautājums iebraucējus nodarbināja jau kopš ieceļošanas. Gan vecāku un audzinātāju mudinātas, gan pēc pašu jauniešu iniciatīvas radās jaunatnes kopas, mītnes zemes vai kontinenta apjoma organizācijas – ALJA, ELJA, LNJAK, kas jaunatni pulcināja savās rindās, rīkoja jaunatnes dienas un citus pasākumus, kuŗos trimdas jaunā paaudze darbojās savā pulkā.

Paaudžu maiņa

Jau 20. gs. 50. gadu otrā pusē mītnes zemēs izglītību ieguvušā paaudzē parādījās kultūras atšķirības no tiem, kas latvietību bija atveduši līdz no dzimtenes. Radās tā sauktā paaudžu plaisa. Tika ironizēts, ka vecā paaudze, aiz sevis pametot Kurzemes degošo krastu, ir iekļuvusi pati savu veidoto tranšeju nekustībā, kas vairs nesaderas ar dinamiski ritošo dzīvi.

Pēc Staļina nāves un it sevišķi pēc vēlākajiem atkušņa laikiem okupētajā Latvijā kardināls izvērtās fleksibilitātes jautājums attieksmē pret tautu dzimtenē. Jaunais, svešumā uzaugušais latviešu trimdas intelektuālis apgalvoja, ka latviskums nav nekas iesaldēts, no dzimtenes līdz atvests, kas jāsaģlabā nākamībai iekonservētā veidā, bet ka latviskums ir dzīvs un joprojām mainās laikam līdz ar trimdā. Neatkarīgās Latvijas paaudzei trimdā nav monopola šādu jautājumu vērtēšanai un izlemšanai, viņi deklarēja.

Kā visām svešumā dzīvojošām kopībām, arī latviešu trimdai piemita konservatīva nosliece un zināma pašizolācija. Paplašinoties iespējām apmeklēt okupēto Latviju, tās izmantoja visas paaudzes, bet sevišķi kultūras saskarsmē tieši trimdā izaugusi paaudze bija tā, kas meklēja un atrada kontaktus ar saviem līdzaudžiem Latvijā. Abas puses atklāja viena otru, iepazīnās. Par spīti režīma modribai un trimdas konservatīvās daļas nepatikai, satikšanās gāja plašumā, pazišanās un draudzības nostiprinājās. Kultūras cilvēkiem kā Latvijā, tā trimdā kopsaucējs bija viss latviskais, kas palīdzēja noārdīt ideoloģiju uzcelto žogu, kuŗu mākslīgi bija radījis okupācijas režīms un tā pakalpiņi.

Trimdas latviskā gaisotne neizbēgami bija saistīta ar politiku, tomēr nevajadzētu pēc tā secināt, ka politiskā trimda varēja kultūrai uzlikt savus iemauktus. It sevišķi no samērā izolētās bēgļu nometņu vides izklistot pasaulē, trimdinieki neizbēgami nonāca jaunu, svešu iespaidu ielenkumā. Daudzu vidējās un vecākās paaudzes latviešu kultūras cilvēku latviskajā pasaulē šī vide nekad dziļi neielauzās, bet jaunatne, kas svešajos apstākļos izglitojās, kļuva, kā trimdā daži ar humoru to raksturoja, par garīgiem "divdabjiem". Šī šķeltā pasaule sākumā tika būvēta uz latviskiem pamatiem, tālāk laika gaitā to jau varēja raksturot par augšanu svešajā vidē, ko vairāk vai mazāk ietekmēja latviskā pasaule.

Te svarīgi būtu pieminēt Minsteres ģimnaziju, kas līdz pašām trimdas beigām piedāvāja jauniešiem piecus vidējās izglītības gadus latviskā vidē. Tomēr arī Minsterē šis latviskums nebija nemainīgs, jo tā seju ar laiku veidoja paaudžu maiņas jau skolotāju sastāvs, kam vēlāk pašam bija trimdas izcelsme. Neraugoties uz visām maiņām, minsteriešus pelnīti var uzskatīt par trimdas jaunatnes latviskuma eliti.

Konservatīvā trimdinieku daļa centās savā nostājā latviskās dzīves jautājumos palikt nemainīga. Tās sauklis varētu būt "saglabāsim sevi Latvijai, saglabāsim tādu latvietību, ar kādu mēs dzimto zemi atstājām". Protams, paaudžu maiņas sabiedrībā ienāca jauni, apdāvināti, latviskumā iedziļinājušies un svešumā auguši latvieši, kas, pat ja gribētu, nespēja saglabāt nemainīgu to, kas mantots no bēgļu gaitās aizgājušās paaudzes. Rezultātā veidojās

zināma polārizācija, arī berze abu polu starpā. Pakāpeniski uzvarēja dinamiskā jauno sabiedrība, kas ne tikai pārņēma trimdas politisko vadību, bet atrada iespējas materiāli nodrošināt garīgo latvisko pasauli un to nodot tālāk vēl vienai paaudzei. Šo – trešo paaudzi jau globālizēti vienoja latviešu valodas un latviskās kultūras vērtības, kuŗās nebija svarīgi šķirot to, kas no dzimtenes bija izvests, no tā, kas laika gaitā bija klāt nācis. Pasaule starplaikā bija ļoti mainījusies, un viņi paši arī bija šo pārmaiņu rezultāts.

Kopsaucējs latviskajai pasaulei bija un palika Latvija un latviešu tauta, kas pēdējos trimdas gadu desmitos nebija vairs neaizsniedzama un izolēta, šo zemi varēja reāli apciemot un tautu iepazīt, spraucoties caur okupācijas varas radītajiem šķēršļiem.

* * *

Par to, ka latviešu tauta un kultūra pārdzīvoja gan okupācijas terroru, gan neatlaidīgo režīma tieksmi izaudzēt padomju cilvēku un veidot padomju tautu, man šķiet, visvairāk ir jāpateicas latviešu skolotājiem un skolu sistēmai, kas savu viengabalainību bija ieguvusi Latvijas neatkarības gados. Latviskais gars, ko iedvesmoja šī sistēma vēl pat okupācijas gados, veicināja jaunas inteliģences paaudzes izveidošanos okupācijā, kas nostājās terorā iznīcinātās vai bēgļu gaitās aizgājušās paaudzes vietā. Arī latviešu sekmes trimdā paturēt savu latviskumu lielā mērā ir trimdā aizgājušo skolotāju nopelns.

Tagad, kad atjaunotā Latvija jau vairāk nekā divpadsmit gadus pastāv kā neatkarīga valsts, trimdinieku atstātās garīgās vērtības ir pieejamas arī šeit, bet pati trimda, kuŗas jēga vienmēr pamatos ir bijusi politiska, ir zaudējusi savu nozīmi. Trimdiniekam pēc definīcijas būtu trimdas nobeigumā jāatgriežas savā zemē. Turpat 50 gadus garais atšķirtības periods sniedzās pāri paaudzēm. Ilgās trimdas nobeigumā nekas liels nebija palicis no trimdā aizgājušās paaudzes. Varam vairāk runāt par trimdas mantinieku paaudzi. Tās avangards šodien ir Latvijā vai dzīvo dubulti un daļu laika atrodas šeit.

Kultūras gaitā bijušais trimdas latvietis reizē ir arī savas mītnes zemes kultūras pārstāvis, tāpat kā brīvību atguvušais kultūras cilvēks Latvijā nevar izbēgt no sava nebrīvības gadu mantojuma. Pat latviešu valodas pareizrakstībā un citos valodas elementos esam dažādos viedokļos. Latvijai rietumnieciskojoties un bijušajai trimdai pietuvojoties Latvijai, pakāpeniski izzūd krasākās atšķirības. Varam sagaidīt, ka nākamās paaudzēs atšķirības kļūs vēl niecīgākas.

Trimdas kultūras archipelags nav unikāls tikai latviešiem, tas ir kopīgs visām Baltijas tautām un vēl daudzām citām. Kādreiz 2x2 nomētnēs populārās rindas – “Zeme, zeme, kas tā zeme, ja tev īstas brīves nav? Brīve, brīve, kas tā brīve, ja tev savas zemes nav?” – ir radušās tautā, kuŗas trimda ilga divus gadu tūkstošus. Protams, šīs trimdas pamatvērtība un pastāvēšanas spēks mīta nacionālajā reliģijā, kas izdzīvoja desmitiem paaudžu garumā. Nekas tamlīdzīgs nebūtu noticis ar latviešu trimdu, jo latvieti kā jaunpienācēju labprāt uzņēma visur pasaulē, un tieši jaunās vides laipnība un laba uzņemšana ir paši nelabvēlīgākie elementi noturīgas trimdas pastāvēšanai.

Jau minētais mūsu archipelags pasaulē iznesis, nemitīgi klāt radījis un dažādās krātuvēs noguldījis veselu latviešu kultūras slāni. Liela daļa no tā atgriežas Latvijas krātuvēs un fondos, bet kāda daļa gan ir jau pazudusi pasaules plašumos. Tomēr vēl atrodas plaši materiāli, kas jāpārsūta uz Latviju.

Būtu skumji, ja šie krājumi, šīs vērtības nogultos aizmirstībai atvilktnēs, skapjos, saiņos, mikrofilmās un citos veidos. Trimdai pašai būtu jāveido līdzekļu fondi, kas financētu šo materiālu pētīšanu un publicēšanu. Te darbs daudziem dažādiem kultūras pētniekiem pietiktu paaudzēm ilgi. Ieteicu Pasaules brīvo latviešu apvienībai un citām organizācijām ārzemēs sākt līdzekļu sagādi šī darba paveikšanai un trimdas dokumentēšanai, lai trimdas laiks vienmēr paliktu mūsu tautas kultūras vēsturē un liecinātu par latviešu spējām, uzņēmību un varēšanu.

PBLA KF VĒSTURE UN TĀ NOZĪME LATVIETĪBAS SAGLABĀŠANĀ

Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA) ir ārzemju latviešu centrālo organizāciju apvienība. PBLA galvenā darbība trimdas laikā bija nacionāl-politiskā laukā¹, lai veicinātu Latvijas neatkarības un latviešu tautas brīvības atgūšanu. Šo PBLA darbu ir aprakstījis tās bijušais priekšsēdis Dr. Ilgvars Spilners grāmatā *Mēs uzvarējām!*².

Trimdas kultūras jomās darbu globālā apmērā veica un joprojām veic PBLA Kultūras fonds (PBLA KF), kas ir autonoma PBLA daļa ar uzdevumu atbalstīt latviešu kultūras saglabāšanu un jaunradi, kā arī latvisko izglītību, kas veicināja mūsu nacionālo pastāvēšanu trimdā.³

PBLA KF vēsturiskā skatījumā

Skats pagātnē rāda, ka PBLA KF uzsācis darbību, kad trimdā jau bija pavadīti vairāk nekā 25 gadi. Pirms tam, trimdas sākuma gados, kultūras darbu globālā apmērā veica Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonds (ALA KF) un vēlāk kopā ar Latviešu nacionālo apvienību Kanadā Ziemeļamerikas Latviešu Kultūras fonds (ZALKF).

Seko pārskats, kā no ALA KF visai pieticīgiem sākuma gadiem izveidojās spēcīgi globāla apmēra Kultūras fondi, kas 50 trimdas gadu gājumā spēja atbalstīt vairāk nekā ar miljonu dolaru kultūras un jaunatnes audzināšanas darbu. Kultūras fondu attīstību var iedalīt trīs posmos. Pirmais posms aptver trimdas sākuma pirmos piecus gadus, kad pastāvēja tikai ALA KF. Tam seko 16 gadi, kad darbojās Ziemeļamerikas Latviešu Kultūras fonds, līdz darbu uzsāk 1972. gadā nodibinātais PBLA KF.

Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonda dibināšana, sākuma gadu darbība

Amerikas latviešu apvienību (ALA) Latvijas sūtņa ASV Jūlija Feldmaņa ierosmē nodibināja jau 1951. gada 24. februārī, pārsvarā gan nacionālpolitiskā, tomēr arī kultūras un palīdzības darba veikšanai.⁴ Jūlijs Feldmanis vairākkārt uzsvēra: "Jaunās apvienības galvenais mērķis būs cīņa par Latvijas

atbrīvošanu.” Bet jau 1951. gada 12. maijā ALA valde nolēma: “Latvijas kultūras vērtību jaunrades veicināšanai un kultūras vērtību saglabāšanai nodibināt pie ALA Kultūras fondu,” – un 1952. gada janvārī Kultūras dienu un Draudzīgā aicinājuma sarīkojumos savāca pirmos ziedojumus \$1735,66 KF darbībai.

Toreiz mūsu sabiedrisko un kultūrālo dzīvi vadīja cilvēki, kas izglītību un sabiedriskā darba pieredzi bija ieguvuši brīvā Latvijā. Tie bija ministri, sūtņi, deputāti, universitātes mācību spēki, skolotāji, kuņiem pievienojās jau Latvijas brīvības laikā atzīti rakstnieki, mūziķi un mākslinieki. Tāpēc, lasot trimdas organizāciju tā laika protokolus, nav jābrīnās, ka bieži sastop teicienu: “Bet Latvijā bija tā un darīja tā...” Tikai lēnām notika piemērošanās īstenībai, ko prasīja īpatnējie trimdas apstākļi, proti, lielā trimdinieku izkliede ne tikvien mītnes zemē, bet pat visos pasaules kontinentos.

Lai labāk izprastu tos uzskatus, kas valdīja kultūras norisēs trimdas sākuma gados, kā piemērs seko pilnīgs ALA KF pirmās sēdes apraksts un turpinās apraksts par uzskatu un darbības veidu maiņām, trimdai ieilgstot.

Pirmā ALA KF valdes sēde notika 1952. gada martā. Tajā laikā KF valdē bija ALA priekšsēdis prof. Pēteris Lejiņš, ALA Kultūras biroja vadītājs Ēvalds Freivalds, kas vadīja un kārtoja KF darbību, un četri valdes locekļi, kas pārstāvēja dažādās kultūras nozares: Zinaīda Lazda rakstniecībā, Jēkabs Poruks mūzikā, Augusts Annus glezniecībā un Beno Ābers zinātnē un vēl Annas Brigaderes komitejas pārstāve Paula Jēgere-Freimane. Sēdes darba gaita ir gaužām īsa – balvu piešķiršana un dažādi jautājumi.

Pirms balvu piešķiršanas valde vienprātīgi atzina, ka latviešu kultūra nav dalāma un uz ALA KF godalgām ir tiesības latviešu kultūras darbiniekiem visā pasaulē. Pēc tam valde arī vienojās, ka jāsāk informācijas apmaiņa ar pārējām latviešu mītnes zemēm, lai radītu kopīgu globālu KF. Šie ir divi ļoti svarīgi pirmās KF valdes sēdes lēmumi, bet pagāja gandrīz 20 gadi, pirms otro lēmumu īstenoja.

Sēdes turpinājumā ALA Kultūras biroja vadītājs ieteic piešķirt balvas rakstniecībā, mūzikā, glezniecībā, zinātnē un latviešu teātrim ASV. Pret pēdējo ieteikumu, proti, balvu ASV teātrim, rodas iebildumi, jo pēc Latvijas laika KF prakses jāatšķir radošā no izpildošās mākslas un apbalvot var tikai augstākā radošā gara darbus, nevis izpildītājus. Tā teātra apbalvošanu atliek, bet rezervē \$500 turpmākā teātra darba atbalstam.

Šīs sēdes dalībnieki bez iebildumiem piešķir goda balvu zinātnē prof. Arnoldam Spekkem par grāmatu *History of Latvia* un mūzikā komponistam Bruno Skultem par kantāti “Dievs, Tava zeme deg”.

Literātūrā nozares vadītāja Zinaīda Lazda ieteic apbalvot Jāni Jaunsudrabiņu par *Zaļo grāmatu*, jo tur, kā viņa saka: "Dzīva elpo Latvija." Ieteikumam nepiekrīt Paula Jēgere-Freimane, jo grāmata esot pārāk provinciāla, un ieteic labāk apbalvot Mārtiņa Zīverta lugas, kas trimdinieku vidū ir ļoti populāras. Valdes vairākums tomēr nobalso par balvu Jaunsudrabiņam.

Glezniecībā prof. Annus ieteic gluži jaunu un neparastu pieeju apbalvojumiem. Viņš uzskata, ka trimdas laiks prasa ne tikai rādīt, kā gleznot, bet arī – ko gleznot. "Latvju glezniecības uzdevums ir kļūt laikmetīgai savā iztēlē un atspoguļot latvju tautas likteni un cīņu par Latvijas garīgo suverēnitāti." Viņš ieteic sarīkot pasaules mēroga konkursu ar laikmetīga satura darbiem un tad labākos godalgot. Valde šim ieteiktam pasākumam rezervē \$500. Praktisku un ekonomisku iemeslu dēļ šis ieteikums nekad netika īstenots, un pirmo apbalvojumu glezniecībā vēlāk piešķīra māksliniekam Ludolfam Libertam.

Turpmākos piecos gados KF sastāvs paplašinājās, piesaistot katrā nozarē referentus – speciālistus, kas palīdz izvērtēt darbus apbalvojumu piešķiršanai. Zinātnes nozari sadala divās daļās – sociālās un humānitarās un tehniskās un dabas zinātnēs. Pēdējā kā apbalvojumu piešķir goda diplomu, kas atzinības ziņā pielīdzināms goda balvai, bet bez naudas prēmijas, jo KF valde atzīst, ka latviešu zinātnieku oriģinālie pētījumi un atklājumi "līdz ceļ latviešu kultūras slavu" un viņiem pienākas sabiedrības atzinība. Materiālo atbalstu jau viņi saņem no savām darbavietām.

Aizbildinoties ar līdzekļu trūkumu, šajā posmā KF vēl joprojām apbalvo tikai radošos, pa lielākai daļai vecākās paaudzes kultūras darbiniekus un neievēroti paliek izpildošie mākslas darbinieki.

Kad KF uzsāk plašāku ziedojumu vākšanu ASV, piesūtot tautiešiem tieši aicinājumu atbalstīt kultūras pasākumus, ziedojumi pieaug līdz \$8000 gadā. Lūgumam arī pievieno aptauju, lai ziedotāji varētu izteikt savas vēlmes vai norādījumus, kā sadalīt savāktos līdzekļus. Aptaujas rezultāti norāda, ka līdzekļus vajadzētu izlietot vispirms jaunatnes audzināšanai un ceļojošā teātra ansambļa darbībai un godalgošanā pievērst lielāku uzmanību jauniem radošiem māksliniekiem, nevis pagātnes sasniegumiem.

Ziemeļamerikas Latviešu Kultūras fonds un Brīvās pasaules latviešu apvienība

Visi ziedotāju ieteikumi tiek iedzīvināti, kad 1957. gadā sāk darboties Ziemeļamerikas Latviešu KF (ZALKF) un pārņem apbalvojumu piešķiršanu

un globālu pasākumu atbalstīšanu. Šis fonds sāk balvas piešķirt teātrim un citām izpildošām mākslām. Balvas piešķir arī lietiskā mākslā, publicistikā un par veiksmēm latviešu jaunatnes audzināšanā. Ziemeļamerikas Latviešu KF atjauno Krišjāņa Barona prēmijas jauniem zinātniekiem, māksliniekiem un jaunatnes audzinātājiem – skolotājiem.

ALA KF turpina darbību, atbalstot gan vietējos, gan globālos kultūras un izglītības pasākumus, un atbalsta arī Ziemeļamerikas Latviešu Kultūras fondu, nododot tam pusi no gadskārtēji savāktiem līdzekļiem. Darbības ziņā pastāv tikai formāla atšķirība starp abiem fondiem. ALA KF priekšsēdis ir arī ZALKF priekšsēdis, abiem fondiem ir kopēja valdes sēde, kur izlemj piešķirumus un apbalvojumus, un fondu līdzekļus apsaimnieko ALA birojs. Fondi savā 15 gadu ilgā sadarbības laikā balvās un piešķirumos sadala aptuveni \$16 500 (\$16 500 gadā), un 90 procenti no šīs summas ir ALA KF savāktie ziedojumi.

Ar 1962. gadu sāk rosīgāk darboties Brīvās pasaules latviešu apvienība, ko vēlāk nosauca par Pasaules brīvo latviešu apvienību (PBLA). Tās galvenā darbība ir nacionālpolitiskā laukā, bet jau savā pirmajā sēdē valde nolēma atjaunot Tautas balvu, ko piešķir katru gadu ne tikai izciliem nacionālpolitiskiem darbiniekiem, bet arī kultūras darbiniekiem – zinātniekiem un māksliniekiem. Līdz šim ir piešķirtas 43 balvas, no kurām 30 ir saņēmuši kultūras darbinieki. Kā PBLA tieša līdzdalība kultūras pasākumos ir jāmin arī PBLA aizbildniecībā rīkotās Pasaules brīvo latviešu dziesmu dienas 1979. gadā Gotlandē un 1984. un 1987. gadā Minsterē.

PBLA KF sākums

Ar 1970. gadu trimdas nacionālpolitisko un kultūras darbu vadību pārņem vidējā paaudze, kas izglītību un sabiedrisko darbu pieredzi ieguvusi trimdā. Aktīvi sāk darboties PBLA un no 1972. gada arī tās Kultūras fonds. ALA KF joprojām finansiāli atbalsta jauno PBLA KF ar saviem līdzekļiem, kas ir apmēram trīs ceturtdaļas no PBLA KF ienākumiem. Šī globālā Kultūras fonda nodibināšana nekādā veidā neaizstāj un neskaņ vietējo zemju fondu pastāvēšanu un darbību.

Tajā pašā laikā nodibina arī Latvijas Brīvības fondu, lai varētu financēt PBLA pasākumus.

Pēc pāris gadiem PBLA savai darbībai sāk saņemt līdzekļus no Latvijas Brīvības fonda kapitāla augļiem, bet pāiet daudz gadu, pirms PBLA KF

parādās PBLA budžetā. Pirmo reizi tas notiek 1997. gadā, tā atbrīvojot ALA KF no globāla apmēra KF financēšanas.

Pašreizējā PBLA KF darbība

Patlaban Kultūras fondā, neieskaitot fonda priekšsēdi, ko izrauga PBLA valde, darbojas četri priekšsēža vietnieki, pārstāvot ASV, Kanadu, Austrāliju un Eiropu, bez tam vēl šo zemju kultūras nozaļu vadītāji un desmit paša Kultūras fonda nozaļu vadītāji un viņu referenti. Kultūras fondā darbojas rakstniecības, preses, mūzikas, teātra, tautas un mākslas deju, sociālo un humānitaro zinātņu, tehnisko un dabas zinātņu, tēlotājas mākslas, lietiskās mākslas un paidagoģijas nozares. Divas kultūras nozares vada Austrālijas un divas – Kanadas pārstāvji, pārējo sešu nozaļu vadītāji nāk no ASV.

Kultūras fonda līdzekļi rodas no centrālo organizāciju gadskārtējām iemaksām (\$400 par katru dalībnieku PBLA valdē), kapitāla augļiem, PBLA budžetā paredzētajiem piešķirumiem un vispārējiem ziedojumiem. Gadskārtējās iemaksas un kapitāla augļi ir paredzēti pa lielākai daļai KF balvām un darbības izdevumiem, bet PBLA gadskārtējie budžeta piešķirumi sniedz atbalstu kultūras un izglītības pasākumiem Latvijā un ārzemēs.

Kā sabiedrības atzinību kultūras darbiniekiem par viņu sasniegumiem latviešu kultūras laukā KF piešķir goda balvas un goda diplomus, kas atzinības ziņā ir līdzvērtīgi, bet goda balvai nāk līdzī arī naudas prēmija. Otrās pakāpes godalga ir Krišjāņa Barona prēmija, ko piešķir par nozīmīgiem pētījumiem latviešu kultūras dzīvē vai par izciliem veikumiem latviskā audzināšanā un skolu darbā. Trešās pakāpes godalga ir atzinības raksts. Kopš 1996. gada PBLA KF valde izlemj apbalvojumu un atbalstu piešķiršanu korespondences ceļā un apbalvojumus paziņo 18. novembra atceres sarīkojumos. Sīkāku aprakstu par Kultūras fondu var atrast šīs konferences referātu tvartā vai PBLA mājas lapā: www.pbla.lv

Taču minētās globālās iestādes veica samērā niecīgu daļu tā darba, kas attiecas uz kultūras rosmēm, kuŗas palīdzēja saglabāt latvietību 50 gadu laikā. Lielākā loma te bija vietējām mītnes zemju draudzēm, organizācijām, skolām, koŗiem, deju kopām, jaunatnes, preses un rakstnieku un mākslinieku apvienībām. To darbu plašāka apskatīšana un izvērtēšana ir šīs konferences nolūks.

Neapšaubāmi vislielākā atzinība pienākas ģimenēm, kas spēja uzaudzīt latvisku jaunatni pat līdz trešajai paaudzei. Šīs trimdā izaugušās paaudzes ne tikai palīdzēja saglabāt latvietību, bet pat spēja palīdzēt atbrīvotai

Latvijai, dodot tai tagadējo Valsts prezidenti, ministrus, Saeimas deputātus, vēstniekus, banku direktorus, laikrakstu redaktorus un citus augstāko iestāžu vadītājus.

¹ Ar vārdu "nacionālpolitika" latviešu trimdas sabiedrībā apzīmē politisku un miermīlīgu darbību, lai veicinātu Latvijas atbrīvošanu no okupācijas varas, demokratiskas iekārtas atjaunošanu Latvijā un latviešu tautas pastāvēšanas nodrošināšanu. (Spilners, I. *Mēs uzvarējām!*, 5. lpp.)

² Spilners, Ilgvars. *Mēs uzvarējām!* Pasaules brīvo latviešu apvienība Eiropas Drošības un sadarbības konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972.–1986. Rīga, 1998.

³ Kultūras fondu valdes sēžu protokoli no 1952. līdz 1991. gadam.

⁴ Albats, Bruno un Klīve, Visvaldis V. *Amerikas latviešu apvienība 1951.–1986.* Amerikas latviešu apvienība, 1986.

PIELIKUMS A

APBALVOJUMU PĀRSKATS 20/6/2004

Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonds: no 1952. gada.

Ziemeļamerikas Latviešu Kultūras fonds: no 1956. gada.

Pasaules brīvo latviešu apvienības Kultūras fonds: no 1973. gada.

Balvu pārskats pēc KF nozarēm	Goda balvas	Goda diplomu*	K.Barona prēmijas	Atzinības raksti
Rakstniecība	49	11	24	16
Prese	17	15	18	20
Humānītārās un sociālās zinātnes	30	18	29	11
Techniskās un dabas zinātnes	4	30	1	2
Paidagoģija	15	9	26	19
Mūzika	29	22	22	26
Teātra māksla	17	4	13	24
Lietiskā māksla	15	2	10	42
Tēlotāja māksla	36	8	8	28
Tautas un mākslas dejas	5	4	7	11
KF valdes balva	2	3	0	2
Kopā:	219	126	158	201

Balvu pārskats pēc valstīm	Goda balvas	Goda diplomi	K.Barona prēmijas	Atzinības raksti
ASV	118	64	63	87
Kanada	46	32	31	50
Austrālija	17	6	28	27
Vācija	11	7	9	11
Anglija	7	4	5	7
Zviedrija	20	9	18	16
Citas valstis	0	4	4	3
Kopā:	219	126	158	201

* Goda diploms atzinības ziņā ir līdzvērtīgs Goda balvai.

PIELIKUMS B

1. PBLA KF IEMAKSU UN IZMAKSU PĀRSKATS no 1973. līdz 1996. gadam (dolāros)

Gads	Iemaksas					Izmaksas	
	ALA	LNAK	LAAJ	RLA	Kopā	Piešķirumi	Balvas
1973	7500	200	0	500	8200	6475	2600
1974	10 000	2000	520	500	13 020	9520	2,800
1975	10 000	2500	500	500	13 500	9600	3600
1976	8051	2500	1253	500	12 304	8950	3600
1977	8155	2500	1603	500	12 758	9200	3600
1978	8139	2000	193	500	10 832	6500	4000
1979	7655	2500	1222	500	11 877	8000	4000
1980	13 019	2250	322	700	16 291	10 250	4000
1981	12 565	2500	1146	700	16 911	11 200	3800
1982	11 160	2000	1500	700	15 360	10 200	3800
1983	10 384	2000	2013	700	15 097	10 500	3500
1984	12 743	2500	2732	700	18 675	10 000	4400
1985	14 000	2600	2000	700	19 300	13 700	4400
1986	14 000	2500	2096	700	19 296	14 500	5500
1987	14 682	2850	2798	700	21 030	13 700	3700
1988	11 082	2500	2500	700	16 782	13 500	4800
1989	13 496	2500	2477	700	19 173	23 000	4800
1990	17 000	2600	2591	700	22 891	16 000	3300

1991	15 000	3300	3114	700	22 114	17 700	4400
1992	18 669	3000	2853	700	25 222	19 000	3700
1993	16 500	3000	2645	700	22 845	17 700	4400
1994	16 000	3000	2400	695	22 095	21 550	4400
1995	12 000	3000	2400	782	18 182	15 300	4000
1996	14 000	3000	2000	938	19 938	18 000	4500
Kopā:	295 800	59 300	42 878	15 715	413 693	314 045	95 600
	72%	14%	10%	4%	100%	77%	23%

Kopējās iemaksas: 413,693

Kopējās izmaksas: 409,645

4,048

ALA – Amerikas latviešu apvienība

LNAK – Latviešu nacionālā apvienība Kanādā

LAAJ – Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē

RLA – Rietumeiropas latviešu apvienība

2. PBLA KF IEMAKSU UN IZMAKSU PĀRSKATS no 1997. līdz 2003. gadam

Gads	Iemaksas							Izmaksas	
	ALA	LNAK	LAAJ	RLA	DLA	PBLA	Kopā	Piešķirumi	Balvas
1997	2000	800	1200	1200	0	20 000	25 200	20 300	4000
1998	2000	1200	1200	1200	400	20 000	26 000	23 800	4000
1999	2000	1200	1200	1200	400	20 000	26 000	21 250	5000
2000	2000	1200	1200	1200	400	20 000	26 000	23 500	4500
2001	2000	1200	1200	1200	0	20 000	25 600	25 200	4500
2002	2000	1200	1200	1200	0	20 000	25 600	20 000	6000
2003	2000	1200	1200	1200	0	20 000	25 600	14 200	4000
Kopā:	14 000	8000	8400	8400	1200	140 000	178 800	148 250	32 000
	8%	4%	5%	5%	1%	77%	100%	82%	18%

Kopējās iemaksas: 178,800

Kopējās izmaksas: 180,250

(1,450)

DLA – Dienvidamerikas latviešu apvienība

“KULTŪRAS SAKARI” – SĀKUMS UN IZVEIDE (1955–1961)

Trimdā – jeb, kā Padomju Latvijas publikācijās mēdza teikt, emigrācijā – kultūras sakari ar okupēto Latviju bija plaši pārrunāts temats, par kuŗu daudz tika rakstīts un publicēts, īpaši 20. gs. 70. un 80. gados. Pat pārāk rūpīgi neiedziļinoties atsevišķo publikāciju rakstos par šo tematu, ir skaidrs, ka trimdas aprindās valdījuši atšķirīgi uzskati par to, kas ir kultūras sakari, kā tie definējami un kā šai jautājumā būtu jārikojas. Turklāt, salīdzinot publikācijas trimdā, kur rakstīts par kultūras sakariem, ar Padomju Latvijā publicētiem rakstiem šai jomā, ir skaidrs, ka arī abu pušu starpā kultūras sakaru jēdziena izpratne un lietojums ir bijis atšķirīgs. Pie tam pavisam citādu ainu kultūras sakaru jautājuma izpratnē atklāj slepenībā turētie LPSR iestāžu dokumenti, piemēram, LKP CK biroja sēžu protokoli, lēmumi un arī citi dokumenti, kas uzrāda LPSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas saistību kultūras sakaru lēmumu attīstībā un izpildē.

Atklātās padomju publikācijas un arī slepenībā turētie padomju iestāžu dokumenti rāda, ka līdz 50. gadu otrai pusei kultūras sakari kā formāla parādība starp PSRS un trimdinieku masām nav eksistējuši. Šajā laikā PSRS iestāžu nolūks bija repatriēt visus emigrantus un pārvietotos padomju pilsoņus, kuŗi atradās kapitālistiskajās valstīs. Tamdēļ 1955. gada aprīlī saskaņā ar PSKP CK un PSRS MP lēmumiem Austrumberlinē nodibināja komiteju “Par atgriešanos Dzimtenē”.¹ Komitejā bija arī latviešu darbinieki, kas gādāja par komitejas izdotās avīzes krievu valodā *Par Atgriešanos Dzimtenē*² tulkošanu latviski, tās izsūtīšanu latviešiem ārzemēs un par komitejas radiopārraižu sagatavošanu latviešu valodā. Patiesībā komiteja “Par atgriešanos Dzimtenē” bija VDK segorganizācija,³ padomju Valsts drošības komitejas apakšnodaļa, tieši padota Pirmajai galvenai pārvaldei.⁴ Komitejas pirmais priekšsēdētājs bija Padomju armijas ģenerālmajors Nikolajs Fiļipovičs Michailovs.

Avīzes *Par Atgriešanos Dzimtenē* darbību drīz vien pārcēla no Austrumberlīnes uz Latviju, un pēc slepena LKP CK biroja 1956. gada augusta lēmuma patstāvīgu latviešu redakciju izveidoja Rīgā, laikraksta *Cīņa* aizsegā.⁵ 1958. gada maijā avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē* mainīja nosaukumu un turpmāk bez pārtraukuma iznāca kā *Dzimtenes Balss*.⁶

Lai cik liels bija līdzekļu ieguldījums un cik plaši izvērsta propagandas kampaņa, repatriācija cieta neveiksmi⁷, un 50. gadu beigās PSKP CK nolēma

atmest masveida repatriācijas veicināšanu. Kaut gan *Dzimtenes Balss* līdz 1960. gadu sākumam joprojām publicēja mudinājumus repatriēties, avīzes 300. numura (Nr. 14 (300), 1959. g. februārī) ievadrakstā atzīts, ka “/.. / daudzi no jums dziļi interesējas par dzimto zemi, taču vai nu saimniecisku, vai ģimenes apstākļu dēļ nevar vēl atgriezties Latvijā, nevar šodien un nevarēs arī rīt”.

Tā kā PSRS baidījās no emigrantu politiskās ietekmes savās jaunajās valstīs un viņu izvērstām antikomunistiskām aktivitātēm vietējā sabiedrībā, tika nolemts repatriācijas kampaņas mērķus paplašināt⁸ un tajā iekļaut kontrpropagandas darbību pret emigrantiem kapitālistiskajās valstīs. Apspriežot PSKP CK sekretariāta 1958. gada 8. janvāra lēmumu par kontrpropagandas pasākumiem, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas biroja 1958. gada 4. marta sēdē biroja locekļa kandidāts un *Cīņas* redaktors Pāvels Pizāns izsakās, ka “mūsu galvenais ideoloģiskais pretinieks šobrīd ir ārzemēs, tur ir buržuaziskā nacionālisma un visu ar to saistīto izpaušmju galvenie iedvesmotāji”.⁹

Šis paplašinātās kampaņas ietvaros 1958. gada 2. decembrī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas birojs pieņēma pilnīgi slepenu lēmumu par kontrpropagandas kampaņas izvēršanu pret latviešiem emigrācijā.¹⁰ Lēmumā tika pieņemti divpadsmit darbības punkti. Pirmais punkts attiecās uz veicamiem uzlabojumiem *Dzimtenes Balss* saturā, otrais punkts uzdeva LPRS Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejai gādāt par komitejas radioraidījumu centra “Par atgriešanos Dzimtenē” pārraižu kvalitātes uzlabošanu, trešais punkts mudināja republikas laikrakstu un žurnālu redakcijas “daudz plašāk veikt emigrācijas virsotnes, atsevišķu emigrācijas barvežu un to organizāciju pretautiskās, pretpadomju un kontrrevolucionārās darbības atmaskošanu”. Ceturtais punkts atbalstīja LPSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas iesniegto priekšlikumu veidot komitejas “Par atgriešanos Dzimtenē” iniciatīvas grupu Rīgā, kuņas uzdevums būtu iesaistīt ievērojamus Latvijas PSR kultūras darbiniekus propagandas materiālu sagatavošanā, kā arī nodibināt kontaktus ar latviešu emigrantiem.¹¹ (Šī “iniciatīvas grupa” ir iedīgļis vēlākai, 1961. gadā Rīgā dibinātai komitejas Latvijas nodaļai.) Valsts drošības komitejai arī uzdeva “organizēt brošūru izdošanu /.. / aizrobežu un nacionālistisko organizāciju graužošās darbības atmaskošanai /.. /” un “/.. / veikt pasākumus lojālu un attiecībā uz mums labvēlīgi noskaņotu latviešu emigrantu grupu izveidošanai ārzemēs”.¹²

Citi lēmumā pieņemtie punkti uzdeva vairākām Latvijas PSR ministrijām un iestādēm (piemēram, Sakaru ministrijai, Tirdzniecības ministrijai,

Latvijas Valsts kuģniecībai un LPSR Tautas saimniecības padomes Papīra un kokapstrādes rūpniecības pārvaldei) kārtot zināmus ar emigrantiem saistītus uzdevumus. Šo iestāžu uzdevums bija, piemēram, nodrošināt plānveida papīra izgatavošanu *Dzimtenes Balss* un citu uz ārzemēm sūtāmo izdevumu vajadzībām, noorganizēt sevišķu nodaļu grāmatu un kultūras preču sūtīšanai uz ārzemēm, apgādāt uz ārzemēm braucošus kuģus ar filmām utt. Pie tam Latvijas PSR Ārlietu ministrijai un Latvijas PSR Kultūras ministrijai bija uzdots izpētīt un apzināt lojāli noskaņotus ievērojamus latviešu emigrācijas darbiniekus ar nolūku tos ielūgt uz dažādiem Latvijā organizētiem pasākumiem.

Neilgi pēc šī lēmuma pieņemšanas *DzB* Nr. 14 (300), 1959. gada februārī, ievadrakstā tika uzskaitīti laikraksta *DzB* uzdevumi:

"././ rakstīt par dzimtenes uzplaukumu un saimnieciskiem sasniegumiem, stāstīt par Latvijas kultūras un mākslas dzīvi ././ informēt ././ par ļaudīm, kas atgriezušies savā dzimtenē. ././ palīdzēt piederīgajiem svešumā un dzimtenē atrast savus tuviniekus ././ atmaskot melus un izdomājumus, ko par Latviju un latviešu tautu pauž Padomju zemes ienaidnieki ././ sniegt objektīvu un patiesu informāciju par notikumiem dzimtenē."

Šī atklātā uzskaitē laikrakstā *DzB* atspoguļo gandrīz visus 1958. gada 2. decembra slepenā lēmumā pieņemtos *DzB* redakcijas uzdevumus, izlaižot tikai uzdevumu "lasītājiem sistematiski ieaudzināt patriotisma jūtas, lai padomju tautas ienaidniekiem neizdotos viņu vidū savervēt nodevējus, diversantus un spieģus". Tāpat *DzB* netiek pieminēts, ka emigrācijas reakcionārās virsotnes atmaskošana arī turpmāk notiks "kopā ar valsts drošības organiem".

Bija paredzēts, ka LKP CK biroja sēdēs pieņemtos slepenos kontrpropagandas lēmumus pret trimdiniekiem īstenos 1959. gada 12. maijā LKP CK biroja sēdē apstiprinātā kontrpropagandas komisija ar priekšsēdētāju Arvidu Pelši (Latvijas KP CK sekretārs) un locekļiem Kārli Ozoliņu (LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs), Eduardu Berklavu (LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks), Ivanu Veselovu (LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītājs), Indriķi Pinksi (LKP CK biroja locekļa kandidāts; LPSR Arodbiedrību Centrālās padomes priekšsēdētājs), Voldemāru Kalpiņu (LPSR kultūras ministrs un ārlietu ministrs), Pāvelu Pizānu (LKP CK biroja loceklis un laikraksta *Cīņa* atbildīgais redaktors), Valdi Luksu (LPSR Rakstnieku savienības valdes pirmais sekretārs), M. Ziediņu, Indriķi Lēmani (LPSR MP Radoraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs), V. Ruskuli (LĻKJS CK pirmais sekretārs),

J. Bironu (Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru komitejas priekšsēža vietnieks), Richardu Šneideru (LPSR MP Galvenās pārvaldes militāro un valsts noslēpumu glabāšanai presē – “Glavlit” – pārstāvis) un Herbertu Valteru (LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieks). No LKP CK 1959. gada 12. maija biroja sēdes protokola izriet, ka doma veidot kontrpropagandas komisiju radusies pēc kāda Igaunijas KP CK instruktora uzaicināšanas uz Rīgu, lai viņš pastāstītu, kā Igaunijā “ši lieta nostādīta”, t.i., lai paskaidrotu, kā Igaunijā tiek veikti kontrpropagandas darbi starp igauņu emigrantiem.¹³

Taču visus uzdotos lēmumus pret trimdiniekiem attiecīgās LPSR iestādes nepaspēja izpildīt, un vēlākos dokumentos kontrpropagandas komisijas darbība vairs neparādās. Iemesls tam droši vien meklējams 1959. gada vasarā uzsāktās nacionāļkomunistu “tīrīšanās”, ko ievadīja ar LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka Eduarda Berklava atbrīvošanu no amata un viņa izslēgšanu no LKP CK un CK biroja. Kontrpropagandas komisijas locekļu starpā no amatiem vēl atbrīvoja V. Kalpiņu,¹⁴ K. Ozoliņu, I. Pinksi, P. Pizānu, V. Ruskuli, kā arī 1959. gada 12. maija slepenā lēmuma parakstītāju, LKP CK sekretāru Vili Krūmiņu.¹⁵

Apmēram tai pašā laikā, 1959. gada beigās, kamēr Latvijas PSR un citas PSRS republikas atbrīvojās no nacionāļkomunistiem, Austrumberlīnes komitejā tika lemts par darbības ievirzes un organizācijas maiņām.¹⁶ Komiteju sāka dēvēt par Komiteju repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs, un par savu galveno uzdevumu tā izvirzīja patriotiskās kustības¹⁷ atbalstīšanu emigrantu organizācijās un kultūras sakaru dibināšanu ar tautiešiem ārzemēs.¹⁸ “Kultūras sakaru” jēdziens nebija nekas jauns: jau daudzus gadu desmitus Padomju Savienība šo jēdzienu izmantoja savā ārzemju propagandas ciņā.

Avīzē *Dzimtenes Balss* Nr. 12 (398), 1960. gada februārī, pirmo reizi tika atklāti izklāstīti jaunie Komitejas mērķi, kur nu jau ietverti kultūras sakari attiecībā uz PSRS emigrantiem, pie kuŗiem pieskaitīja ārzemēs dzīvojošos latviešus. Ievadrakstā teikts, ka Austrumberlīnē 1960. gada janvāra beigās notikusi komitejas “Par atgriešanos Dzimtenē” sēde, kur pieņemts lēmums – it kā pēc tautiešu ierosinājumiem – pārdēvēt komiteju par Komiteju repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. Tālāk paskaidrots, ka komitejas nosaukuma maiņa “nav vienkārša viena nosaukuma nomaiņa ar otru”, bet gan patiesā stāvokļa atspoguļojums, jo “Komitejas darbā arvien lielāku nozīmi gūst kultūras sakari un audzināšanas funkcijas”. Nosaukti komitejas darba uzdevumi: ārzemēs mītošo dažādu nāciju

padomju pilsoņu vajadzībām tā izdod avīzes mātes valodā, organizē radio-pārraides, palīdz mājas bibliotēku komplektēšanā, izsūta daiļliterātūru, ābece, mācību grāmatas, padomju dziesmu krājumus padomju pilsoņu skolas vecuma bērniem, palīdz tautiešiem nodibināt kontaktus ar saviem piederīgajiem dzimtenē utt.

Zīmīgi, ka pēc šī 1960. gada februārī ievietotā saraksta kultūras sakaros ar emigrantiem neietilpa delegāciju vai mākslinieku apmaiņa, nedz arī tūrisms. *DzB* ievadrakstā arī minēts, ka komiteja ir “sabiedriska organizācija”, tuvāk nepaskaidrojot, ko šis apzīmējums nozīmē.

1960. gada 31. martā Latvijas KP CK sekretārs A. Pelše, pamatojoties uz 1959. g. oktobrī Maskavā pieņemto PSKP CK lēmumu par “darba pastiprināšanu uz kapitālistiskajām valstīm pārvietoto padomju pilsoņu un emigrantu vidū”, iesūtīja slepenu lūgumu PSKP CK izveidot Latvijā republikānisko Komiteju repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs.¹⁹ Jauno Latvijas republikānisko komiteju bija paredzēts veidot no “ievērojamiem sabiedriskiem darbiniekiem, radošās inteliģences redzamiem pārstāvjiem un emigrantiem, kuŗi atgriezušies Latvijas PSR, bet ārzemju emigrantu vidū saglabājuši autoritāti”.²⁰ A. Pelšes parakstītā dokumentā minēti vairāki Latvijas komitejas uzdevumi un darbības lauki. Galvenais no tiem būtu pakļaut avīzes *Dzimtenes Balss* izdošanu Latvijas komitejas paspārnē, jo līdz tam *DzB* oficiāli bija izdevusi Austrumberlīnes komiteja, bet redakcija pati slapstījusies pa Rīgu *Cīņas* aizsegā.

Latvijas republikāniskai komitejai arī bija paredzēts uzņemties atbildību par speciālu žurnālu un brošūru izdošanu, kas parādītu padomju tautas sasniegumus un atmaskotu latviešu reakcionārās emigrācijas vadītāju pretpadomju darbību. Pie tam Latvijas komitejai būtu jāorganizē radiopārraides latviešiem ārzemēs un jāsadarbojas ar progresīvām emigrantu organizācijām un grupām. Turklāt lūgumā tiek rakstīts – ja Latvijas komiteja atrastos Rīgā, tai kļūtu iespējams “paplašināt kontaktus ar progresīvām emigrantu organizācijām, patriotiski noskaņotiem emigrantiem /../”, jo “/.. / pašlaik daudzi emigrācijas darbinieki ir gatavi uzturēt kontaktus ar republikānisku sabiedrisku organizāciju, ar kuŗas palīdzību viņi varētu veicināt kultūras sakarus ar Dzimteni”.

Beidzamais apgalvojums, ka kultūras sakaru nolūkos daudzi emigrācijas darbinieki ir gatavi uzturēt kontaktus ar republikānisku sabiedrisku organizāciju, ir apšaubāms. Drīzāk domājams, ka šis teikums norāda – ja attiecīgā iestāde atrastos Latvijas PSR, tad tai un tās darbiniekiem būtu vieglāk uzņemt un veidot kontaktus ar latviešu emigrantiem nekā Austrumberlīnes

komitejai, kas līdz tam šai jomā, pēc Latvijas KP CK Propagandas un agitācijas nodaļas vadītāja I. Veselova, bija strādājusi neapmierinoši.²¹

Lūguma pielikumā vēl rakstīts, ka Latvijas republikāniskā komitejā paredzēts algot piecus štata darbiniekus: atbildīgo sekretāru, divus līdzstrādniekus, tehnisko sekretāri stenografisti un kurjeru apkopēju, ar attiecīgām mēneša algām 1600, 1200, 900 un 500 rbļ. mēnesī.²² Nepieciešamos līdzekļus komitejas izveidei tiek lūgts asignēt "no republikas budžeta".

Salīdzinājumā ar iepriekš pieņemtajiem lēmumiem par kontrpropagandas darbību pret emigrantiem šis 1960. gadā A. Pelšes parakstītais lūgums par Latvijas komitejas izveidošanu Rīgā uzrāda gandrīz līdzīgus kontrpropagandas mērķus kā agrāk, bet daudz šaurāku darbības veidu. Iepriekšējā gadā kontrpropagandas un kultūras sakaru darbā ar emigrantiem bija plānots iesaistīt kontrpropagandas komisiju, kā arī dažādu iestāžu un organizāciju pārstāvjus, bet turpmāk par emigrantu jautājumiem noteikšana būs Latvijas republikāniskajai komitejai, kas patiesībā bija LPSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas segorganizācija. Tādā veidā nacionālkomunistu tīrīšanas sekas iespaidoja ne tikvien iekšzemes apstākļus LPSR, bet arī turpmāko attīstību attiecībā ar latviešu emigrāciju.

Saprotamā kārtā atklāti par šo pavērsienu avīzē *Dzimtenes Balss* rakstīts netiek. Rūpīgs lasītājs tomēr varēja ievērot zināmas maiņas. Kādu acīm redzamu nacionālisma pazīmi izskauda, sākot ar 1960. gada janvāri, kad pārveidoja avīzes "galvu". Agrāk *Dzimtenes Balss* galvu vijīgā burtu rakstā veidoja kompozīcija ar bērziem, ozolu lapām un ielocītas tautiskas jostas rakstiem uz Rīgas pilsētas silueta fona – turpmāk *Dzimtenes Balss* galvu veidoja ar kailiem, melni ierāmētiem baltiem bloka tipa burtiem un gar kreisās malas apakšu iezīmētām viļņojošām līnijām, it kā atgādinot Latvijas PSR karogu. Avīzē vairs tik bieži nerakstīja par repatriantiem un vairs neaparādījās mudinājumi repatriēties.

Lai gan notika pārmaiņas LPSR MP un LKP CK sastāvā, VDK pārraudzībā turpinājās kontaktu paplašināšana ar progresīvām emigrantu organizācijām un patriotiski noskaņotiem emigrantiem. Kā ziņo LPSR VDK priekšsēdētājs ģenerālmajors Jānis Vēvers, 1960. gada augustā "l./ mēs sarunājām ar Rīgu apmeklējušo tūristu par progresīvā žurnāla *Draugs* izdošanu VFR, lai to izplatītu starp tautiešiem ārzemēs".²³ Mēnesi vēlāk, pat pirms žurnāla iznākšanas, trāpīgas ziņas par šo tūristu un viņa darbību jau parādās Stokholmā izdotā Latvijas Sociāldemokratiskās strādnieku partijas Ārzemju komitejas mēnešrakstā *Brīvība* Nr. 7 (112) 1960. gada septembrī:

“Kāds bijušais aizsargu komandieris Augusts Kalniņš, kas nu jau kā emigrants uzturas Rietumvācijā, tovasar apmeklēja okupēto dzimteni. Atgriezies no turienes, viņš slavē visu, ko redzējis. Viņš stāsta, ka viņam uzdots organizēt literatūras un mākslas žurnāla izdošanu Rietumvācijā. Līdzstrādnieki būšot no Pad. Latvijas, kā arī no trimdiniekiem rietumzemēs, kādus viņš uzņēmies savervēt. Žurnāls kalpošot “kultūras apmaiņai” starp okupantiem un trimdiniekiem. Uz jautājumu, kas tādu žurnālu financēs, viņš paskaidrojis, ka naudu došot ASV “veclatvieši”. Cik zināms, viņa pūles savervēt līdzstrādniekus no literātiem emigrācijā bija gluži veltīgas, jo katram labi saprotams, ka aiz ASV “veclatviešu” maskas slēpjas Rīgas boļševiki, kas izdomājuši tik vientiesīgu propagandas triku!”

Pirmais *Drauga* numurs 200 eksemplāros iznāca 1961. gada janvārī.²⁴ Žurnāls iznāca sešas reizes gadā līdz 1967. gadam, kad redakciju Minsterē, Vestfālē, Rietumvācijā, slēdza.²⁵ LKP CK sekretāra Arvīda Pelšes pilnīgi slepenā ziņojumā PSKP CK (datēts 1961. gada augustā) “progresīva literatūras žurnāla” *Draugs* izdošana tiek uzdota kā piemērs veiktai “kontrpropagandas pastiprināšanai, kas virzīta uz latviešu emigrācijas barvežu un viņu aktīvo palīgu atmaskošanu un kompromitēšanu, uz patriotiskas kustības attīstīšanu ierindas emigrantu vidū”.²⁶

Pie veiksmēm darbā pret emigrantiem Pelše pieskaita arī 1961. gadā “mākslas almanacha” *Mana dzimtā zeme, raugos tevi* izdošanu un izsūtīšanu uz ārzemēm. Brošētā 56 lpp. grāmata iznāca Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļas izdevniecībā. Nedz grāmatas redaktors vai autori, nedz arī izdošanas gads nav atzīmēti, bet grāmatas tirāža – 6000 eksemplāru – ir nosaukta. Grāmatā attēloti Padomju Latvijas saimnieciskās dzīves sasniegumi un kultūras dzīves aktualitātes melnbaltās un krāsu fotogrāfijās ar gaļākiem aprakstošiem tekstiem.

Izpildot Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejai dotās norādes “kopīgi ar laikraksta *Dzimtenes Balss* redakciju un Latvijas Valsts izdevniecību organizēt brošūru izdošanu, kas veltītas reemigrantu un repatriantu dzīvei, aizrobežu un nacionālistisko organizāciju graužošās darbības atmaskošanai”²⁷ un “paātrināt darbu pie specbrošūru sagatavošanas, to skaitā brošūras par reemigrantu un repatriantu dzīvi un darbību Padomju Latvijā,”²⁸ šajos gados tika izdotas vairākas brošūriņas. Starp tām bija Latvijas Valsts izdevniecībā iznākošās Jāņa Gavara “Tāda ir patiesība” (1959) un Alfrēda Raškevica “Viņu īstā seja” (1960). Pirmā brošūrā autors atstāsta savu grūto dzīvi dīpišu nometnēs, apsūdz trimdas vadību par kara

noziedzniekiem un nacistu kollaborantiem un mudina tautiešus repatriēties. Otra brošūra ir kāda raksta pārspiedums, kuŗš pirmo reizi parādījās 1958. gada septembrā *Padomju Latvijas Komunistā*. Arī te trimdas vadība tiek apsūdzēta kaŗa noziegumos. 1961. gadā Komitejas repatriācijas sekmešanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļa izdeva Viļa Liepiņa anonīmi sarakstīto "Cilvēki bez sirdsapziņas", kur seši vārdā minēti luterāņu mācītāji, kas tajā laikā kalpoja dažādās latviešu trimdas draudzēs, tiek apsūdzēti par asinskāriem sadistiem, kas vācu okupācijas laikā šāvuši un nogalinājuši cilvēkus.

Stāsti par repatriantu dzīvi Padomju Latvijā parādās Latvijas Valsts izdevniecības 1960. gadā izdotā brošūrīnā "Stāstām par Padomju Latviju", kur septiņi repatrianti, starp tiem arī pazīstamais diriģents Leons Reiters, stāsta "par sevi, savu dzimteni, to darba jomu, kuŗā viņi katrs strādā".

Pie šāda rakstura brošūru izdošanas būtu jāpieskaita arī Latvijas Valsts izdevniecībā iznākušās Anša Rudevica trīs grāmatas – "Meņševisma bankrots Latvijā" (1957), "Kas bija Latvijas buržuāziskā demokrātija?" (1959) un "Fašistiskā diktatūra Latvijā (1934–1940)" (1961). A. Rudevics reiz bija Latvijas Sociāldemokratiskās strādnieku partijas priekšsēdis (1930–1934) un Saeimas deputāts (1920–1934). Šķiet, ka A. Rudevicam ticis uzdots sarakstīt šīs brošūras kā pretmēru Bruno Kalniņa izdotai grāmatai "Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi", kas iznāca Stokholmā 1956. gadā. Rudevics cenšas pierādīt LSDSP ideoloģiski nepareizo rīcību un atklāt, cik kļūdaini bijuši Latvijas valsts demokratiskie dibināšanas principi. Brošūrā ir arī personīgi apvainojumi pret jau mirušiem Latvijas brīvvalsts politiķiem un sociāldemokrātiem.

Kopš 1960. gada februāra ir jau pagājis vairāk nekā gads, iekams *DzB*, 1961. gada maijā atkal piemin kultūras sakarus. *DzB* Nr. 35 (525) ievadrakstā ar virsrakstu "Kultūras sakari ar tautiešiem ārzemēs turpina vērsties plašumā" tiek ziņots, ka par (Austrumberlīnes) komitejas darba galveno virzienu kļuvusi kultūras sakaru veicināšana, jo tā "atbilst svešatnes tautiešu vairuma interesēm un vēlējumiem". Ievadrakstā minēts, ka svešatnes latviešiem ir augoša tieksme uzturēt sirsnīgus un draudzīgus kontaktus ar Padomju Latviju. Turpat tālāk šie kontakti ir izskaidroti kā vēlme "/*./ būt pastāvīgi informētiem par dzīvi un notikumiem šeit, sekot līdzī mūsu kultūras dzīvei, lasīt latviešu padomju rakstnieku darbus, dzirdēt /*./ latviešu padomju komponistu oriģināldarbus /*./ apciemot dzimteni, pavadīt atvaļinājumu Rīgas Jūrmalā, noskatīties Rīgas teātru uzvedumus /*./ tikties ar saviem tuviniekiem, paziņām un draugiem /*./".

Rakstā tiek atkārtots, ka “/./ mēs labprāt palīdzam emigrantiem kultūras sakaru nodibināšanā un uzturēšanā. Kā mīļu ciemiņu mēs uzņemam katru, kas pie mums brauc ar tīru sirdi un draudzīgām jūtām, izrādām maksimālo pretimnākšanu un sirsnību.”

Ievadraksts beidzas ar vārdiem: paturēdama repatriācijas sekmēšanas funkcijas, Komiteja arī turpmāk uzskata par savu galveno darbu draudzīgās sadarbības veicināšanu kultūras jomā.

Laikraksta lasītājam ārzemēs šīs ziņas droši vien nebija saprotamas. Tā kā komiteja vēl atradās Austrumberlinē un *DzB* vēl nebija paziņots par Latvijas republikāniskās komitejas dibināšanu Rīgā, lasītājam grūti saprast, kā Austrumberlines komiteja varēs rūpēties par Rīgas ciemiņu sagaidīšanu, par viņu iespējām noskatīties Rīgas teātrī izrādes vai par viņu ciemošanos Rīgas Jūrmalā.

Izskaidrojums šīm divainībām parādās dažas nedēļas vēlāk, *DzB* Nr. 43 (533), 1961. gada maija ievadrakstā, kur tiek paziņots par “Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļas” dibināšanu Rīgā. Apakšvirsrakstā teikts, ka Latvijas nodaļas tiešā pārziņā pāriet *Dzimtenes Balss* ar redakcijas sēdekli Rīgā un ka “jaundibinātās Latvijas nodaļas galvenais uzdevums ir veicināt kultūras sakaru tālāktīstīšanu un paplašināšanu starp svešatnes latviešiem un dzimteni”. Tālāk ziņojumā teikts: “Kultūras sakaru veicināšana, ko visnotaļ vēlas un lūdz mūsu tautieši ārzemēs, tādējādi kļuvusi par Komitejas darba pamatu.” Nav arī aizmirsts motivēt atdalīšanos no Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem Austrumberlinē:

“/./ Komitejas darba apjoms Berlīnē sakarā ar straujo kultūras sakaru paplašināšanos tiktāl izaudzis, ka pašreizējā organizātoriskā struktūra šo sakaru veicināšanā ar latviešiem ārzemēs kļuvusi par šauru. Lūk, tieši šo kontaktu straujā paplašināšanās radīja nepieciešamību dibināt īpašu Latvijas nodaļu Rīgā, lai tādējādi sekmīgi varētu veicināt svešatnes latviešu tieksmi tuvināties dzimtenei un uzturēt ar to ciešus un draudzīgus kultūras sakarus. /./ Tai pašā laikā mūsu pārstāvis paliek arī Berlīnē un ar ārzemēs mītošajiem tautiešiem turpmāk sadarbosies tāpat kā līdz šim.”

DzB ievadrakstā tiek arī minēts, bet bez tuvākiem paskaidrojumiem, ka “Komitejas Latvijas nodaļa, tāpat kā pati Komiteja, dibināta uz sabiedriskiem pamatiem”. Atliek tikai konstatēt, ka A. Pelšes 1960. gada martā PSRS KP CK iesniegtā lūgumā teiktais, ka komitejas dibināšanā iesaistīs “ievērojamus sabiedriskus darbiniekus, radošās inteliģences redzamos pārstāvjus un emigrantus, kuri atgriezušies Latvijas PSR, bet ārzemju emigrantu

vidū saglabājuši autoritāti”,²⁹ nav izpildīts. Tāpat nenoskaidrotu iemeslu dēļ vēl nebija pienācis īstais laiks dibināt republikānisku komiteju Latvijā, jo tās vietā tika nodibināta tikai “Latvijas nodaļa”. Pelšes dokumentā paredzēto sabiedrisko organizāciju un republikānisko komiteju nodibināja vēlāk, 1964. gada 10. septembrī, kad Rīgā uz sabiedriskiem pamatiem, piedaloties radošās inteliģences redzamiem pārstāvjiem un vienam repatriantam – režisoram Jānim Zariņam, nodibināja Latvijas Kultūras sakaru komiteju ar tautiešiem ārzemēs.³⁰

Tātad no DzB Nr. 43 (533) ievadrakstā minētā izriet, ka, sākot ar Latvijas nodaļas nodibināšanu 1961. gada maijā,³¹ kultūras sakaru jēdzienā turpat vai galveno lomu ieņem ārzemju latviešu tūrisms. Toties vēl arvien netiek runāts par organizētām trimdas vai LPSR mākslinieku vai delegāciju apmaiņām.

Apskatot trimdas un Latvijas PSR kultūras sakaru sākuma posmu, dažos vārdos nepieciešams pieminēt 1958. gadā izveidoto Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrību.³² Par tās valdes priekšsēdētāja vietnieku iecēla Jevgeņiju Bironu, kuŗš nomainīja L. Rimjanu, kas gadu iepriekš bija nosūtīts darbā par PSRS vēstniecības Stokholmā atašēju.³³ Biedrības galvenā nodarbošanās bija “dibināt sakarus ar partnerorganizācijām ārvalstīs” un uzņemt ārzemju delegācijas.³⁴ Nav brīnums, ka biedrība tik pārāk lielu darbību uzreiz uzrādīt nevarēja, jo nopietns šķērslis kultūras sakaru sākumattīstībai Latvijā bija aizliegums ārzemniekiem apmeklēt Latvijas PSR. Rīgu, ieskaitot Rīgas Jūrmalu, atvēra “brīviem” ārzemnieku apmeklējumiem tikai 1957. gadā.³⁵

Pamazām biedrības darbība paplašinājās, un 60. gadu sākumā Rīgā tika nodibinātas draudzības biedrību nodaļas sakariem ar brālīgajām sociālisma zemēm un radās arī pirmās kapitālistisko valstu nodaļas.³⁶ Tai pašā laikā biedrībai bija arī daži sakari ar latviešu emigrantiem. Piemēram, pārskatā par biedrības darbību 1960. gadā³⁷ valdes priekšsēdētāja vietnieks Jevgeņijs Bīrons raksta, ka “zināmu darbu Biedrība veic latviešu emigrantu vidū Zviedrijā. /.../ Tiešiem sakariem ar emigrantiem Zviedrijā Biedrībai ir tikai divas adreses, pēc kuŗām tiek nosūtītas grāmatas, plates un daži citi materiāli. Vēl vājāki sakari ir ar Austrāliju (1 adrese) un VFR (2 adreses). Pēc šīm adresēm tika nosūtīti daži materiāli, bet, kā tie tiek izmantoti, Biedrībai nav zināms. Darbs ar emigrantiem tiek veikts ciešā kontaktā ar Komiteju “Par atgriešanos Dzimtenē un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs”.

Sadarbība Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības un komitejas Latvijas nodaļas starpā nebija gluži nejaušība. Komitejas

Latvijas nodaļas dibināšanas sapulci 1961. gada jūnijā vadīja Jevgeņijs Bīrons savā kabinetā, Gorkija ielā 11a. Sapulcē vēl piedalījās komitejas Latvijas nodaļas pirmais vadītājs Leonīds Rimjans – bijušais draudzības biedrības atbildīgais sekretārs, un komitejas Latvijas nodaļas līdzstrādnieks Imants Lešinskis, kas arī bija strādājis draudzības biedrībā – par atbildīgo referentu.³⁸ Savrupmāja Gorkija ielā 11a vēlāk kļuva pazīstama kā Draudzības nams, kur blakus abām iepriekš minētām organizācijām mājāja arī Ārzemju tūrisma pārvalde un Latvijas Miera aizstāvēšanas komiteja.³⁹

Vadošo darbinieku kalpošana radniecīgās organizācijās, kam bija sakari ar ārzemēm, turpinājās arī turpmākos gados un norāda uz zināmu mijiedarbību iestāžu starpā, īpaši 60. gadu sākumā. Kaut vēlākos gados emigrantu lietas mēdza nošķirt no Draudzības un kultūras sakaru biedrību aktivitātēm, gandrīz visi vadošie darbinieki nostrādāja kādus gadus gan vienā, gan otrā organizācijā. Tipisks piemērs ir Žanis Zakenfelds (1931–1994), kas strādājis Austrumberlīnes komitejā “Par atgriešanos Dzimtenē” (1956–1959), bijis *Dzimtenes Balss* redaktors (1959–1962), Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs prezidents (1967–1970) un arī Latvijas PSR un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības prezidents (1970–1977).

Nobeigumā jāpiemin, ka kultūras sakaru veidošana ar emigrantiem nebija izolēts fainomens, ar ko nodarbojās tikai Latvijas PSR iestādes. Kā agrāk minēts, zināma sadarbība kontrpropagandas pasākumu izstrādāšanā bija ar Igaunijas KP CK. Tāpat 60. gadu sākumā līdztekus Austrumberlīnes komitejai, kas rūpējās par krievu emigrāciju, bija vēl sešas emigrantu nodaļas Baltkrievijā, Igaunijā, Gruzijā, Lietuvā, Uzbekijā un Ukrainā. Pēc tam nāca klāt Armēnijas (1964), Kabardas–Balkārijas (1966), Kazachijas (1976) un Dagestānas (1981) biedrības kultūras sakariem ar emigrantiem.⁴⁰ Turpinot kultūras sakaru attīstības izpēti, būtu vērtīgi analizēt, kā šīs emigrantu biedrības ir uzsākušas darbošanos kultūras sakaru jomā un kādā veidā šīs biedrības viena otru ir iespaidojušas.

Kopsavilkums

Līdz 50. gadu otrai pusei kultūras sakari kā formāla parādība starp LPSR un latviešu trimdu neeksistēja, jo PSRS iestāžu plānos bija repatriēt visas emigrantu un bijušo padomju pilsoņu grupas, kas atradās Rietumos. Bet, tā kā repatriācijas kampaņa cieta neveiksmi, 50. gadu beigās tika nolemts uzsākt jaunu kontrpropagandas kampaņu pret emigrantiem, iesaistot

vairākas LPSR iestādes, arī LPSR MP Valsts drošības komiteju. Tām tika uzdots gādāt, piemēram, lai tiktu izveidota komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" iniciatīvas grupa Rīgā, rūpēties par avīzes *Dzimtenes Balss* saturs uzlabošanu, lojālu emigrantu grupu izveidošanu ārzemēs, atmaskojošu brošūru izdošanu, ievērojamu latviešu emigrācijas darbinieku ielūgšanu LPSR, radioraidījumu sagatavošanu ārzemēm utt. Sākoties nacionālkomunistu tīrīšanām, 1960. gadā Latvijas KP CK pieņēma lēmumu vairākumu pret emigrantiem vērsto pasākumu iekļaut vēl nenodibinātās Latvijas republikāniskās komitejas paspārnē. Šo pret emigrantiem vērsto darbību nosauca par kultūras sakariem – jēdziens, ko PSRS ilgu laiku lietojusi savā ārzemju propagandas cīņā. Pasākumos pret emigrantiem tika izdotas vairākas brošūras, kuŗas trimdas vadošās personas un latviešu luterāņu mācītāji trimdā tiek apsūdzēti par kaŗa noziedzniekiem un slepkavām. VDK ierosmē tiek arī uzsākta literārā žurnāla *Draugs* izdošana Rietumvācijā. 1961. gada jūnijā Rīgā tiek nodibināta Komiteja par repatriācijas sekmēšanu un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs Latvijas nodaļa, kuŗas tiešā pārziņā pāriet *Dzimtenes Balss*. Komitejas Latvijas nodaļas galvenais uzdevums ir veicināt kultūras sakaru tālāktīstīšanu un paplašināšanu starp svešatnes latviešiem un dzimteni.

¹ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 19. apr., 55. l., 229.–276. lp.; PSRS Valsts pārvaldes un Augstāko valsts varas orgānu Oktobra revolūcijas vārdā nosauktais Centrālais Valsts arhīvs, R-9651. f., 1. apr. (Ievads, 4. lpp.).

² *Za vozvraščenje na Rodinu* iznāca arī ukraiņu, lietuviešu, baltkrievu un igauņu valodā.

³ Angliski: *front organization*.

⁴ Lešinskis, 1985, 6. lpp.

⁵ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 19. apr., 55. l., 275.–280. lp.

⁶ Šī izdevuma izplatīšana bija aizliegta PSRS līdz 1968. gadam, kad *Dzimtenes Balss* "legālizēja".

⁷ Savās atmiņās Imants Lešinskis lēš, ka repatriantu skaits uz Latviju bijis aptuveni 20. (Lešinskis, 1986, 48. lpp.) Pazīstamākie šā laika repatrianti bija diriģents Leons Reiters ar sievu Aldonu Tepferi no Zviedrijas un režisors Jānis Zariņš no Anglijas.

⁸ PSRS Valsts pārvaldes un Augstāko valsts varas orgānu Oktobra revolūcijas vārdā nosauktais Centrālais Valsts arhīvs, R-9651. f., 1. apr. (Ievads, 4. lpp.).

⁹ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 21. apr., 48a l., 74. lp.

¹⁰ *Latvija padomju režīma varā*, 338.–343. lpp.

¹¹ *Ibid.* 338.–343. lpp. Lēmuma 4. punkta pilns teksts:

“Atbalstīt Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts drošības komitejas priekšlikumu par komitejas “Par atgriešanos Dzimtenē” iniciatīvas grupas izveidošanu Latvijas PSR, iesaistot tajā ievērojamus kultūras, mākslas darbiniekus un citas autoritātes, kuras pazīstamas ārzemēs, lai piesaistītu viņus propagandas materiālu sagatavošanā, nodibinātu kontaktus ar ievērojamiem svārstīgiem emigrantiem un mudinātu viņus atgriezties Latvijas Republikā.”

¹² *Ibid.*

¹³ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 22. apr., 48a l., 72.–73. lp.

¹⁴ *Latvija padomju režīma varā*, 255.–256. lpp.

¹⁵ Berkļavs, 331. lpp.

¹⁶ Ir pamats domāt, ka komitejas darbības ievirzes maiņas ierosinātas 1959. gada oktobrī Maskavā pieņemtā PSKP CK lēmumā par “darba pastiprināšanu uz kapitālistiskajām valstīm pārvietoto padomju pilsoņu un emigrantu vidū”. Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 23. apr., 134. l., 30.–32. lp.

¹⁷ Šai sakarībā “patriotiskā kustība” nozīmē – propadomiski ievirzīta organizācija vai grupējums.

¹⁸ PSRS Valsts pārvaldes un Augstāko valsts varas orgānu Oktobra revolūcijas vārdā nosauktais Centrālais Valsts arhīvs, R-9651. f., 1. apr. (Ievads, 4. lpp.).

¹⁹ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 23. apr., 134. l., 30.–32. lp.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Latvija padomju režīma varā*, 273. lpp.

²² Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 23. apr., 134. l., 30.–32. lp.

²³ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 24. apr., 72a l., 321.–322. lp.

²⁴ *Ibid.* Imanta Lešinska atmiņās *Kalpības gadi* (73. lpp.) rakstīts, ka šis stencilētais žurnāls financēts ar “čekas Austrumvācijas rezidentūras maksāto rietumu valūtu”.

²⁵ *Planētas pulss*, 1982, 656. lpp.

²⁶ *Latvija padomju režīma varā*, 254. lpp.

²⁷ *Ibid.* 338.–343. lpp.

²⁸ *Ibid.* 345.–350. lpp.

²⁹ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs), 23. apr., 134. l., 30.–32. lp.

³⁰ *Dzimtenes Balss*, 1964, Nr. 74 (876), septembris.

³¹ Imanta Lešinska atmiņās *Kalpības gadi* rakstīts, ka Komitejas Latvijas nodaļas dibināšanas sēde notikusi pirmās jūnija dienās. Vairāki LKP arhīvu dokumenti liecina, ka Latvijas nodaļa uzsākusi darbību 1961. g. 7.–10. jūnijā.

³² Šī biedrība dibināta Rīgā 1956. gada janvārī kā *Latvijas biedrība kultūras sakaru uzturēšanai ar ārzemēm*. (Latvijas padomju enciklopēdija, 2. sēj., 1986, 57. lpp.)

³³ Lešinskis, 1986, 45. lpp.

- ³⁴ *Latvijas padomju enciklopēdija*, 2. sēj., 1986, 56. lpp.
³⁵ *Latvija padomju režīma varā*, 251. lpp.
³⁶ *Latvijas padomju enciklopēdija*, 2. sēj., 1986, 57. lpp.
³⁷ Latvijas Valsts arhīvs, 270. f., 1-s apr., 1396. l., 26.–27. lp., 38. lp.
³⁸ Lešinskis, 1986, 45. lpp.
³⁹ *Dzimtenes Balss*, 1979, Nr. 52 (1676), 20.–26. dec.
⁴⁰ PSRS Valsts pārvaldes un Augstāko valsts varas orgānu Oktobra revolūcijas vārdā nosauktais Centrālais Valsts arhīvs, R-9651. f., 1. apr.

IZMANTOTIE AVOTI

- Berklavs, Eduards. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998.
Latvijas padomju enciklopēdija, 2. sējums, red. P. Jērāns. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982.
Planētas pulss 1985, red. P. Jērāns. Rīga: Avots, 1986.
Lešinskis, Imants. *Cultural Relations or Ethnic Espionage: An Insider's View*. Baltic Forum 2, no. 1 (1985), p. 1–29.
Lešinskis, Imants. *Kalpības gadi*. Latvija šodien, 1986, Nr. 14.
Latvija padomju režīma varā 1945–1986, red. I. Šneidere. Dokumentu krājums. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001.

KULTŪRAS SAKARI – LATVIJA/ZIEMEĻAMERIKA (1967–1990)

Šai apcerējumā uzsvars ir uz kultūras sakariem starp Latviju un Toronto, Kanadā. Toronto ir ievērojama kā vieta, kur ārpus Latvijas dzīvo vai ir dzīvojuši visvairāk latviešu vai, pareizāk sakot, latviešu izcelsmes kanadieši, vairāk nekā 12 000. Sabiedriski tā bija viena no konservatīvākām cilvēku grupām trimdā. Tomēr ļoti aktīva ar daudzām visāda veida organizācijām, redakcijām avīzei *Latvija Amerikā*¹ un "Ceļinieks" žurnālam *Jaunā Gaita*². Bagāta ar sabiedriskiem – laicīgiem un baznīcu īpašumiem. Arī sakari ar Latviju izveidojās ļoti plaši un intensīvi.

Sakari starp Trimdu un Latviju sākās īsi pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā. Sākumā sakari bija ļoti ierobežoti ar privātām vēstulēm un Padomju Savienības repatriācijas darbību³, mēģinot panākt bēgļu un uz Vāciju izsūtīto (darba dienesta, kaņavīru, Rīgas ielās 1944. g. vasarā noķerto, koncentrācijas nometnēs ievietoto u.c.) labprātīgu atgriešanos Latvijā. Šiem sākuma sakariem bija ļoti maz kultūras elementu.

Piecdesmito gadu vidū ar žurnālu *Tilts*⁴ un *Jaunā Gaita* starpniecību notika plašāka trimdinieku iepazīstināšana ar dzīvi Latvijā. *Tilts* ar apskatiem "Kas notiek Latvijā" un "Latvija aiz dzelzs aizkara" un rakstnieka Gunāra Saliņa recenziju par Latvijā izdoto Ojāra Vācieša dzeju grāmatu "Ugunis"⁵. 1957. gadā *Jaunā Gaita* publicēja Ojāra Vācieša dzeju.⁶ *Jaunā Gaitā* publicējās arī vēlāk aktīvie kultūras sakaru uzturētāji ar Latviju Olafs Stumbrs un Valdis Krāslavietis (Grants).

Notiek arī vecāku radinieku izlaišana no Latvijas palikšanai pie viņu radiniekiem Rietumos jeb tā sauktā Brīvā pasaulē.

Sešdesmito gadu sākumā sākās lielāki trimdas cilvēku Latvijas apciemojumi. 1961. gadā iznāk Pāvila Klāna "Rīga Retour", kurā aprakstīts divu jauniešu ceļojums un piedzīvojumi, braucot caur Maskavu uz Rīgu. 1968. gadā iznāk Ulža Ģērmaņa "Zili stikli, zaļi ledi" – par 1966. gada Rīgas apciemojumu. Iznāk arī citas apciemotāju, izbraukušu cilvēku atmiņas vai no okupētās Latvijas izvestu manuskriptu grāmatas.⁷

Trimdas organizētās sabiedrības vairākuma reakcija pret braucējiem uz Latviju bija negatīva un nosodoša. Latviešu nacionālā apvienība Kanadā (LNAK) 1968. gadā pieņēma rezolūciju, ka okupētās Latvijas apmeklēšana nav vēlama.⁸ Vēlāk – ka cilvēkiem, kas ir kādas trimdas organizācijas

valdē, pirms Latvijas apmeklēšanas no amata jāatkāpjas. Tikai 1989. gadā noliedzošās rezolūcijas tika mainītas.⁹ Braucējus turēja aizdomās par sadarbību un labākā gadījumā par naīviem ideālistiem, kas nesaprot, ka kultūras sakari apmānīs un šķels trimdas sabiedrību.¹⁰ Bija arī uzskati, ka mums ir jāizmanto kultūras sakari,¹¹ bet šos uzskatus trimdas prese nepopulārizēja. Paradoksāli, mākslinieku "godāšana" par čekistiem un trimdas sakarnieku – par "čekas pakalpiņiem", "mankurkiem" un citādi – palīdzēja sakarus uzturēt. Tas zināmā mērā pasargāja māksliniekus no pārmetumiem, ka viņi trimdā saietas ar nacionāliem pretpadomju elementiem. Šī trimdas attieksme pret kultūras sakariem būtu tālāk pētījama un dokumentējama.

Pagriezienu sakaros radija Pasaules izstāde 1967. gada vasarā Montreālā, Kanadā. Padomju paviljonā tika rīkotas tā saukto republiku dienas, tostarp Latvijas dienas.¹² Notika koncerts, kuŗā uzstājās dziedātāji Jānis Zābers un Laima Andersone, dejotājas Velta Vilciņa un Aija Baumanē, pianiste Ilze Graubiņa u.c. mākslinieki. Kā tūristi bija atbraukuši vairāki zinātnieki un funkcionāri, ieskaitot *Cīņas* redaktoru Ilmāru Īvertu. Daļa paviljona apkalpes arī bija latvieši. Ar šiem cilvēkiem vairāki Montreālas un Toronto latvieši uzņēma personīgus kontaktus, vadāja viņus pa Montreālu un vēlāk, viņiem viesojoties Toronto, uzņēma privātās mājās. Vienā mājā notika miniatūrs Jāņa Zābera koncerts, daļēji saglabāts audiolentē. Viens no funkcionāriem atstāja 20 minūšu estrādes mūzikas filmu "Rīču račs".

Tas bija arī sākums dažu sabiedrisku darbinieku Kanadā saskarsmei ar Kanadas un Padomju Savienības izlūkošanas un pretizlūkošanas iestādēm¹³, kas turpinājās līdz 1990. gadam. Jāpiebilst, ka Latvijas Republikas Totālitarisma seku dokumentēšanas centrs (LR TSDC) liecināja, ka šī raksta autors ir LPSR VDK datu bazē, par kuŗu ir ieviesta operatīva pārbaudes lieta¹⁴, un ka LR TSDC nav dokumentu, kas liecinātu, ka autors būtu bijis VDK darbinieks vai informātors¹⁵.

Toreiz, vēl neapjausti, bija sākušies nopietni kultūras sakari, kas septiņdesmito gadu vidū pārmainīja trimdinieku sabiedrisko dzīvi vairākos aspektos. Tie ietekmēja arī cilvēkus Latvijā. No sākuma šaurās aprindās, vēlāk daudz plašāk. Gadu gājumā sakaru intensitāte pieauga, kvalitāte uzlabojās un izveidojās mērķtiecīgāka. Sakaru jomas: kultūras, politiskas, zinātniskas, sporta, reliģiskas un personīgas. Kultūras (kaut vai valodā) un politikas aspekti bija tajās visās.

1959. gadā tika nodibināts *Jaunās Gaitas* Draugu klubs (JGDK), kas rīkoja dažādus kultūrālus sarīkojumus, lai atbalstītu *Jauno Gaitu* ar līdzekļiem

un vāktu jaunus abonētus. Sākumā likās, ka JGDK paspārnē varētu rīkot ar Latviju saistītus sarīkojumus. To arī darīja. Drīz parādījās iemesli nodibināt jaunu organizāciju. Tas deva neatkarību no *Jaunās Gaitas* abonentiem, iesaistīja cilvēkus ar interesi kultūras sakaros, un organizācija ieguva legālas personas statusu. 1978. gadā astoņi cilvēki (Edite Apše, Vilnis Apše, Roberts Freimuts, Anita Liepiņa, Guntis Liepiņš, Ināra Matisa, Uldis Matīss, Velta Toma) nodibināja bezpeļņas organizāciju "Dardedze Inc." (līdzīgi SIA Latvijā). Viņi paši palika valdē kā aktīvi darbinieki.

"Dardedzes" dibinātāji bija vieni no agriem Latvijas pēckara apmeklētājiem. Pirmais uz Latviju aizbrauca 1964. gadā. Pēc tam braucienus atkārtoti turpināja. Personīgi iepazīs ar sabiedriskiem un kultūras darbiniekiem, Kultūras sakaru komitejas funkcionāriem un nesatiktiem radiem. Apmeklēja sarīkojumus – koncertus, teātri, operu, filmas. Kanadā tika uzņemti sakari ar Kanadas-PSRS asociāciju. Caur to varēja dabūt filmas no Latvijas (daļa no Padomju cenšanās rādīt savu kultūru) un izzināt, kad uz Ziemeļameriku brauc tā sauktās padomju, Roģinas, tūristu grupas, viņu maršrutu un braucēju sarakstu. Pēc tā varēja izzināt latviešus, ko tad dardedzieši sagaidīja iebraucot un "izcēla" no grupas. Atkarībā no apstākļiem, atbraucēju profesijas un interesēm tika noorganizēts kāds pasākums vai sarīkojums. Tūristu grupu maršrutus paziņojām citām pilsētām, lai arī tur viņus varētu saņemt. Braucēji bija pārsteigti par trimdas latviešu savstarpējiem sakariem, un viens mūs nokristīja par balto mafiju.

Pirmo filmu no Latvijas – "Nāves ēnā" Toronto izrādīja 1974. gadā. Rīkotāji riskēja ar savu personīgo naudu, noīrējot zāli un sedzot citus izdevumus. Izrāde bija izpārdota un palika atlikums nākamās filmas izrādei. Sekoja "Pūt, vējiņi", "Motociklu vasara", "Ezera sonāte" u.c. Kopā tika sarīkotas 18 filmu izrādes, no tām 15 pilnmetrāžas mākslas filmas. Pēc Toronto izrādēm filmas tika sūtītas tālāk uz citām Kanadas un ASV pilsētām. Pretēji Imanta Lešinska apgalvojumiem¹⁶ "Dardedzei" nekādas vienošanās ne ar Kultūras sakaru komiteju, ne kādu citu par līdzekļu izlietošanu nebija. 1976. gadā "Dardedze" nosūtīja LNAK naudu trimdas latviešu skolu atbalstam,¹⁷ ko LNAK valde un valdes priekšsēdis Tāļivaldis Kronbergs nepieņēma¹⁸ ar norādi, ka LNAK valde noraida sadarbību ar kollaborantu grupām vai individiem.

Pirmā personīgā uzstāšanās bija Imanta Ziedoņa vakars 1977. gada oktobrī. Sekoja Māris Čaklais un Pauls Dambis, Andris Vējāns, Kārlis Zariņš, Raimonds Pauls, Imants Skrastiņš u.c.

Sakaru intensitāte strauji pieauga pēc 1980. gada. Māksliniekus varēja uzaicināt "Dardedze" tieši. Nebija jāpaļaujas tikai uz padomju tūristu grupām.

Liekas, par situācijas maiņu bija jāpateicas toreizējam Kultūras sakaru komitejas priekšsēdim Anatolijam Baranovskim. Sakarā ar *mazā teātra sanfrancisko* režisora un aktieŗa Laimoŗa Siliŗa uzstāŗanos Joskes lomā izrādē “Skrodeŗdienas Silmaŗos” 1981. gada janvārī Baranovskis publiski no Nacionālā teātra skatuves teica runu. Baranovskis pieminēja latvieŗu kultūras aktivitātes ārzemēs un uzsvēra vajadzību abām pusēm vienai ar otru plaŗāk iepazīties. Laimonis Siliŗš pēc izrādes saņēma skatītāju ovācijas, liekas, ne tikai par tēlojumu vien!

No 1977. līdz 1988. gadam dardedzieŗi Toronto deva 43 sarīkojumus. No tiem 20 bija ar 27 dzīvu Latvijas mākslinieku un kultūras darbinieku piedalīŗanos. Pieci sarīkojumi bija ar Ziemeļamerikas cilvēkiem – Valdi Krāslavieti, Andres El Leton, Nikolaju Bulmani un divām *mazā teātra sanfrancisko* izrādēm.

Par daŗu cilvēku izlaiŗšanu no Latvijas bija krietni jācinās. Māru Zālīti izlaida 1985. gadā apmēram pēc divu gadu cīkstēŗšanās. No “Dardedzes” puses tika likts manīt, ka viņas neizlaiŗšana varētu pārtraukt “Dardedzes” aktivitātes ar Kultūras sakaru komiteju. Par fotogrāfu Juri Krieviŗu ciŗa gāja ilgāk. VDK viņu uzmanīja, jo cita starpā viņa dēls bija precējies ar Amerikas latvieti, kuŗa dzīvoja Latvijā, bet atteicās pieņemt padomju pavalstniecību. Juris Krieviŗš saņēma atļauju tikai 1989. gada beigās un ar izstādi viesojās Toronto un ASV pilsētās 1990. gada janvārī.

Pirms “Dardedze” 1994. gadā likvidējās, no atlikuŗiem līdzekļiem 1993. gadā tā ziedoja \$1000 vienam krēslam Rīgas operā. Uz dāvinājuma plāksnītes ir DĀRDEDZE INC. TORONTO, KANADĀ. Vajadzēja būt DARDDEDZE ar īso “a”, bet Latvijā valodas likumi vēl ir visvareni un nerespektē cilvēku un organizāciju vārdus.

1987. gadā ar amerikāņu Missoula, Montana, starptautiska koŗu festiŗāla starpniecību sadarbībā ar diriŗentu Andreju Jansonu no Ņujorkas bija iespēja nokārtot Ziemeļamerikas tūri Rīgas kamerkorim “Ave Sol”. Lai to izdarītu, bija vajadzīga daudz plaŗāka organizācija. Bija jāuzņem 40 cilvēki, iesaistot vairāk darītāju un plaŗāku sabiedrību. 1987. gadā Toronto inkorporēja jaunu bezpeļņas organizāciju *Ave Sol Canada Inc.* Koŗa koncerti bija ļoti labi apmeklēti visās deviņās pilsētās.¹⁹ Koristi apmetās latvieŗu mājās, un daŗas draudzības turpinās vēl šodien. Lielākais koncerts bija Toronto ar 2600 apmeklētājiem.

“Ave Sol” valde nolēma darbību turpināt un līdz 1990. gada beigām Toronto sarīkoja vēl piecus sarīkojumus ar Latvijas māksliniekiem: tautasdeju grupas “Gauja” turneju, Operas solistu koncertu (Solveīga Raja, Ingus

Pētersons, Ventis Zilberts), Rīgas stīgu kvartetu (Uldis Sprūdžs, Dagnija Sprūdža, Valerijs Avramenko, Agne Stepīņa), otru reizi "Ave Sol" koŗa turneju 1989. gadā un fotografa Juŗa Krieviŗa foto izstādi. 1989. gadā "Ave Sol" kori ielūdza Toronto internacionālais koŗu festivāls, kuŗā piedalījās 32 koŗi.²⁰ Koŗa koncertu ieskaŗoja Kanadas valsts radio un vēlāk pārraidīja pa visu Kanadu. Vēsturiski – "Ave Sol" koris Losandželosā piedalījās Rietumkrasta Dziesmu svētkos – tā bija pirmā reize, kad Latvijas koris piedalījās Ziemeļamerikas Dziesmu svētkos!

Ave Sol Canada turpināja aktīvu darbību, līdz 1992. gada oktobrim sarīkojot Toronto Rīgas Doma zēnu koŗa koncertu. Pēc tam kultūrālu sarīkojumu rīkoŗanu ar Latvijas māksliniekiem Toronto pārņēma organizācijas un biedrības, kas līdz tam bija atteikuŗās to darīt.²¹

Tā kā *Ave Sol Canada* valde un palīgi strādāja bez algas, sarīkojumi bija ļoti labi apmeklēti un mākslinieki tika izmitināti par brīvu pie privātiem cilvēkiem, tad radās atlikums, kas deva iespēju finansiāli atbalstīt 25 māksliniekus vai projektus. Tostarp "Ave Sol" koŗa izdoto Koŗa dziesmu antoloģiju, Baibu Skridi, Anŗa Epnera filmu "Es esmu latvietis" u.c. Atbalstīja arī pasākumus ārpus kultūras lauka, piemēram, konteineru ar slimnīcas piederumiem pārsūtīšanu uz Latviju un 1991. gadā Latvijas olimpiskās kamanīņu vienības treniņus Kalgarijā, Kanadā.

Paralēli sakariem Kanadā ASV sakarus attīstīja *mazais teātris sanfrancisko* un Pokipsijas un Ņujorkas apkārtnes latvieŗu biedrība, kas dibināta 1969. gadā. Sakarā ar darbības paplaŗināŗanos 1988. gadā to mainīja uz Hudsonas ielejas latvieŗu biedrību un inkorporēja tajā. 1993. gadā mainīja vārdu uz "Tilts". Pokipsijas un Ņujorkas apkārtnes biedrības darbība ievērojama ar to, ka biedri sakarus ar Latviju uzskatīja par vajadzīgiem, pašsaprotamiem. Sarīkojumi iekļāva gan referātus no Latvijas izkļuŗušiem cilvēkiem, Latvijas filmu izrādes, *mazā teāŗa sanfrancisko* lugas un *mazā teāŗa sanfrancisko* noorganizētas Latvijas aktieŗu izrādes.

Mazo teāŗi sanfrancisko 1969. gadā nodibināja reŗisors un aktieris Laimonis Siliņŗ. Savā darbības laikā teātris ir viesojies Austrālijā un atkārtoti ASV latvieŗu centros, Kanadā un Latvijā. Pirmā Latvijas vizīte bija 1971. gadā ar Hartoga "Debesgultā", 1977. gadā piedalījās H. Gulbja "Kamīnā kļuŗu dzied vējŗ" un 1980. gadā uzveda R. Staprāna "Sasalŗana". Ansamblī ir piedalījuŗies ap 50 visu paaudŗu aktieŗi. *Mazais teātris* līdz 1990. gadam izkārtoja vairākas grupu, atseviŗķu aktieŗu un reŗisoru viesoŗanās vai izrādes ASV pilsētās.

"Tilts" un *mazais teātris sanfrancisko* ļoti sekmīgi darbojas vel šodien.

Mazākas cilvēku grupas darbojās dažos citos latviešu centros, izkārtojot filmu izrādes, atsevišķu cilvēku un mazāku grupu uzstāšanos un "Ave Sol" koŗa turnejas 1987. un 1989. gadā. Daŗreiz sarīkojumus rīkoja vietējās biedrības. Viena no aktīvākām grupām bija Zinaīdas Lazdas fonds Sanfrancisko.

Kultūras sakarus veidoja arī individuāli cilvēki. Rakstnieki Olafs Stumbrs, Guntis Zariņš (no Anglijas), Valdis Krāslavietis, Arturs Baumanis, Valentīns Pelēcis un Velta Toma. Gleznotājs un rakstnieks Tālvāldis Ŷiŗauka. Mūziķi Andris Kārķliņš (Andres el Leton), Arturs Ozoliņš, Andrejs Jansons. Bija vēl citi, kas sakarus uzturēja klusi un privāti. Ar plašu un audio-lenšu starpniecību sava veida kultūras sakarus uzturēja "Čikāgas pieciŗi", kuŗu mūziku, kopētu un pārkopētu, jau 1971. gadā varēja dzirdēt daudzās mājās Latvijā. Sakari notika arī zinātniskā laukā. Piemēram, Imants Freibergs un Vaira Viŗe-Freiberga tautas dainu analizē sadarbībā ar Zinātnu akadēmiju. Zinātniskie un reliŗiskie sakari ir apskatāms lauks pats par sevi.

ŗini referātā es neapskatīŗu kultūras sakaru mijiedarbību starp rakstniekiem un māksliniekiem abās pusēs, ne arī iespādu uz plaŗāku sabiedrību. To līdz řim ir sākusi apskatīt Eva Eglāŗa-Kristsons *Jaunā Gaitā*.²² Trimdas Kultūras seminārā Rīgā 2004. gada 30. septembrī un 1./ 2. oktobrī ir paredzēti referāti par řo temu.²³ Varbūt mēs esam vēl pāŗāk tuvu řim laikam, lai iespāduŗ varētu redzēt un izvērtēt dziļumā.

Kultūras sakaru kulminācija un nobeigums Padomju Savienības varas laikā bija Dziesmu svētki Rīgā. No Kanadas piedalījās pāri par 120 tautasdeju deŗotāŗi (ŗetras deŗu kopas) un dziedātāŗi, apvienoti no 12 dažādiem koŗiem. Piedalījās arī deŗotāŗi un koristi no ASV. Lielais dalībnieku un āŗzemju latvieŗu apmeklētāju skaits bija iespējams, pateicoties ilgstoŗiem kultūras sakariem un kontaktiem ar "Ave Sol" kori un "Gauŗas" deŗotāŗiem, kuŗi visi tika privāti uzņemti viņu viesoŗšanās laikā dažādās pilsētās Ziemeļamerikā.

Sakari ar Raimondu Paulu ři raksta autoram deva iespēju izkārtot Padomju Savienības konsulatā iebraukšanas vīzas ar pagarinātiem uzturēŗšanās termiņiem Latvijā. Lielākā daļa deŗotāju bija jaunieŗi, kas dzimuŗi ārpus Latvijas un savā tēvzemē ciemoŗās pirmo reizi. Dziesmu svētku gāŗienā tauta viņiem uzgavilēja un sauca: "Brauciet mājās!" Sākumā viņi nesaprata, ka tas ir aicinājums palikt Latvijā, nevis braukt atpakaļ uz zemi, kur piedzimuŗi!

Arī man, Guntim Liepiņam, řie svētki bija mana sabiedriskā darba kulminācija. Klausoties Mārtiņa Brauna "Saule, Pērkons, Daugava" nobeiguma koncertā, skatoties uz latvieŗiem kopā no visas pasaules, pats

būdams dalībnieks un skatītājs, jutu, ka no 1967. līdz 1990. gadam nostīgātais ceļš ir bijis, runājot tautas valodā, kolosāls. Mērķis bija sasniegts. Latvija cēlās brīvībā un neatkarībā. Divdesmit trīs gados biju iepazinies ar daudziem labiem cilvēkiem, kas bagātināja manu dzīvi. Daudzi vēl šodien ir labi draugi. Nevienš velti neizmantoja manu uzticību un pašāvību uz viņiem. Ceru, ka arī viņi var teikt to pašu par mani.

Bija piepildījies 20. gs. 50. gadu trimdas jauniešu sauklis: "Kaut šķirti, tomēr nešķīrāmi."

¹ *Latvija Amerikā*, izdevējs Amber Printers and Publishers Ltd., Toronto, Ontario, Canada.

² *Jaunā Gaita*, izdevējs apgāds Ceļinieks, Orangeville, Ontario, Canada.

³ Zaļkalne, Lilita. *No repatriācijas līdz kultūras sakariem*. Jaunā Gaita #224 un #225, 2001.

⁴ *Tilts*, izdevējs Tilta apgāds, Minneapolis, Minnesota, USA.

⁵ Saliņš, Gunārs. *Padomju lolots Rīgas dzejnieks*. Tilts #31, 1959.

⁶ Vācietis, Ojārs. *Pēc ilgas šķiršanās*. Jaunā Gaita #9, 1957.

⁷ Skat. pievienotos avotus.

⁸ LNAK 1968. g. 9./10. marta padomes sesijas rezolūcijas #3 un #6.

⁹ LNAK 1989. g. 3./4. jūnija padomes sesijas lēmums #3.

¹⁰ Šubiņš, Gunārs. *Medaļas un to otrās puses*. 18. novembrī 1984. g. svētku runa Hamiltonā, Ontario, Kanadā.

¹¹ Ruperte, Liga. *Bagātība, ko neviens nevar mums atņemt*. Laiks #95, 1979. g. 28. novembrī; Klīve, Visvaldis. *Mūsu nākotne un darbs*. Laiks #3486, 1983. g. 17. decembrī.

¹² Bulmanis, Nikolajs. *Dardedze*. Karogs #8, 1996. g. augusts.

¹³ Liepiņš, Guntis. *Referāti 3x3 nometnē Gaņezērā 1998. g. augustā un Latviešu centrā Toronto 1999. g. janvārī*. Ieskaņoti audio kasetēs.

¹⁴ LR TSDC dokuments. Reģ. Nr. A/P-053, 1996. g. 2. oktobrī.

¹⁵ LR TSDC uzziņa. Reģ. Nr. A/P-062, 1996. g. 1. oktobrī.

¹⁶ Lešinskis, Imants. *Cultural Relations or Ethnic Espionage: An Insider's View*.

¹⁷ Liepiņš, Guntis. *Vēstule LNAK valdes priekšsēdim Tālvāldim Kronbergam*. 1976. g. 18. martā.

¹⁸ Kronbergs, T. *Atbilde G. Liepiņam*. 1976. g. 8. aprīlī.

¹⁹ Bostonā, Ņujorkā, Klīvlendē, Čikāgā, St.Louisā, Missoulā, Sanfrancisko, Losandželosā, Toronto.

²⁰ *The Joy of Singing, Festival Choral International 1989. Program June*. 1989, Toronto, Canada.

²¹ Piemēram, Toronto Koncertapvienība, kas ielūdz arī māksliniekus, kuŗu sarīkojumus iepriekšējos gados rīkoja Dardedze vai Ave Sol Canada Inc.

²² Eglāja-Kristsone, Eva. *PSRS okupētās Latvijas literātiem veltīto sarīkojumu...* Jaunā Gaita #235, 2003.

²³ Ceplis, Imants. *Komunikācijas problēmas T. Ķīķaukas daiļradē*. Eglāja-Kristsone, Eva. *Okupētās Latvijas dzejnieku un trimdas literātu saskarsme (1960–1990): problēmas un aspekti*. Slaidiņš, Raimonds. *Par trimdas un okupētās Latvijas mākslas un arhitektūras sakariem*.

1. PIELIKUMS

DARDEDZES sarīkojumi Toronto

Filma "Nāves ēnā" 1974. g. 8. decembrī.

Filma "Pūt, vējiņi!" 1976. g. 7. martā.

Filmas "Motociklu vasara" un "Kokle" (Freimuta) 1976. g. 24. oktobrī.

Filmas "Ezera sonāte" un "Māksla #1 1976" 1977. g. 23. janvārī.

Filmas "Mans draugs nenopietns cilvēks" un "Pasaka par vērdiņu" 1977. g. 12. jūnijā.

Imants Ziedonis (rakstnieks) 1977. g. 13. oktobrī.

mazais teātris sanfrancisko "Kaminā klusu dzied vējš" 1978. g. 8. aprīlī.

Māris Čaklais (rakstnieks) un Pauls Dambis (komponists) 1978. g. 5. oktobrī.

Filmas "Mērnieku laiki" un "Brāļi Kaudzītes" 1978. g. 5. novembrī.

Filmas "Puika" un "Rīgas ritmi" 1979. g. 7. maijā.

"Māksla no Latvijas" – grafikas izstāde 1979. g. no 30. augusta līdz 12. septembrim.

Andris Vējāns (rakstnieks) un Valdis Blūms (operas direktors) 1979. g. 12. oktobrī.

Filma "Ceplis" 1980. g. 13. aprīlī.

mazais teātris sanfrancisko "Sasalšana" 1980. g. 17. maijā.

Kārlis Zariņš (tenors) 1980. g. 4. oktobrī.

Filmas "Rīga", "Rīgas balets", "Režisors Jānis Zariņš", "Vilis Plūdonis", "Rūdolfis Blaumanis", "Imants Ziedonis", "Brāļi Kokari", "1980. g. Dziesmu svētki Rīgā" un "Himna" (Freimuta) 1981. g. 6. aprīlī.

Raimonds Pauls (komponists) un Imants Skrastiņš (aktieris) 1981. g. 23. septembrī (2 sarīkojumi).

mazais teātris sanfrancisko "Karmen, Karmen" 1982. g. 20. februārī.

Māris Čaklais 1983. g. 9. februārī.

Ivars Seleckis (kinorežisors) un viņa īsfilmas "Jānis Jaunsudrabiņš", "Zirgspēks", "Vienkārši gleznotājs", "Olimpa pakājē", "Lielvārdes josta", "Andreja Jurjāna atcerei", "Krustsolis", "...un arī jūtām", "Dailes teātra 60. jubileja" 1983. g. 13. februārī.

Filmas "Limuzīns Jāņu nakts krāsā" un "Lielvārdes josta" 1983. g. 20. martā.

Imants Ziedonis un Ausma Kantāne (aktrise) 1983. g. augustā.

Valža Krāslavieša dzejas vakars 1984. g. 20. janvārī.

Filmas "Agrā rūsa", "Māksla #3 1980" un "Emīls Dārziņš" 1984. g. 22. janvārī.

Juris Lejaskalns (aktieris) un filmas "Vilkatis Toms" un "Pārdomas pie molberta" 1984. g. 8. decembrī.

- Lilita Postaža (gobelēnu audēja) 1984. g. 9. decembrī.
 Andres (Kārklīšs) El Leton dziesmas un flamenko 1985. g. 25. aprīlī.
 Ansis Epners (kinorežisors) un īsfilmas "Skrējieni", "Monumente", "Ibsena motīvs", "Aiziet!", "Caur savu akmeni izej", "Piena vārdi", "Latvija – manas mājas" 1985. g. 5. maijā.
 Māra Zālite (rakstniece) 1985. g. 8. decembrī.
 Filmas "Īsa pamācība mīlēšanā", "Krišjānis Barons" un "Puiši no Ornamenta" 1986. g. 5. jūlijā.
 Jānis Peters (rakstnieks) un Ēriks Hānbergs (žurnālists) 1986. g. 21. septembrī.
 Kārlis Zariņš, Pēteris Plakidis (pianists), Uldis Urbāns (obojs) 1986. g. 7. oktobrī.
 Indulis Ranka (tēlnieks) 1986. g. 19. oktobrī.
 Filmas "Sprīdītis" un "Latvija no putna lidojuma" 1987. g. 15. februārī.
 Filma "Zvejnieka dēls" 1939. g. versijas video izrāde 1987. g. 12. aprīlī.
 Maija Krīgena (dziedātāja) 1987. g. 13. oktobrī.
 Andrejs Dripe (rakstnieks) 1988. g. 1. jūnijā.
 Eva Rubene (rakstniece) 1988. g. 8. jūnijā.
 Ilona Breģe (pianiste) 1988. g. decembrī.
 Sandra Krastiņa (gleznotāja) 1988. g. 14. decembrī.

2. PIELIKUMS

AVE SOL CANADA INC. sarikojumi Toronto

- Rīgas kamerkora "Ave Sol" koncerts 1987. g. 20. jūlijā.
 Tautasdeju ansambļa "Gauja" uzvedums 1988. g. 23. maijā.
 Rīgas Operas solistu koncerts (Solveiga Raja, Ingus Pētersons, Ventis Zilberts) 1988. g. 21. decembrī.
 Rīgas Stīgu kvarteta koncerts (Uldis Sprūdžs, Dagnija Sprūdža, Valērijs Avramenko, Agne Stepīņa) 1989. g. 8. aprīlī.
 Rīgas kamerkoŗa "Ave Sol" koncerts 1989. g. 10. jūnijā.
 Juŗa Krieviŗa foto izstāde 1990. g. no 12. līdz 14. janvārim.
 Filmas "Vilkaŗi" izrāde 1990. g. 9. martā.
 "Ramava" kokļu ansambļa koncerts 1991. g. 12. aprīlī.
 Filmas "Es esmu latvietis" izrāde 1991. g. 3. jūlijā.
 Rīgas Doma katedrāles Zēnu koŗa koncerts 1992. g. 8. oktobrī.

IZMANTOTIE AVOTI

Archīvi

Liepiņš, Guntis, privāti archīvi: *Ave Sol Canada Inc.*, *Dardedze Inc.*, *Jaunatnes apgāds "Ceļinieks"*, *Latvieŗu nacionālā jaunatnes apvienība Kanadā*.

Dokumenti

- Ave Sol Canada Inc.* Inkorporācijas statūti, Toronto, Ontario, Kanada 1987.
Dardedze Inc. Inkorporācijas statūti, Toronto, Ontario, Kanada 1978.
Latvijas PSR Kultūras seminārs. *Semināra gaitas publikācija*. Florefā un Namūrā, Beļģijā, 1975. g. 22.–23. augustā.
Mid-Hudson Latvian Association, Inc., Inkorporācijas statūti, Albany, New York 1988.
4. *Vispasaules Latviešu jaunatnes kongress*. Programma no 1978. g. 3. līdz 8. jūlijam, Williamstown, Massachusetts, ASV, 40 lpp.

Grāmatas un žurnāli

- Abele, Silvija. *Daugavā iet ledus*. Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1960.
Ekmanis, Rolfs. *Latvian Literature Under the Soviets, 1940–1975*. Belmont, Mass.: Nordland Pub. Co., 1978.
Ģermanis, Uldis. *Zili stikli, zaļi ledi*. Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1968.
Klāns, Pāvils. *Rīga Retour*. Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1961.
Kreichbergs, Helmutis. *Vainīgie un nelaimīgie*. Rīga: Avots, 1989.
Latvija šodien. Gadskārtējs izdevums. PBLA 1972–1990.
Lešinskis, Imants. *Kalpības gadi*. Laikraksta "Laiks" raksts ar turpinājumiem, sākot ar 1979. g. 11. jūliju.
Lešinskis, Imants. *Cultural Relations or Ethnic Espionage: An Insider's View*.
Liepiņš, Jānis. *Es sadarbojos ar KGB un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. Rīga: Latvietis, 2003.
Tilts. Žurnāls. 1949–1976. Izdevējs Hugo Skrastiņš.
Zariņa, Lilija. *Sarkanā migla*. Toronto: Apgāds Daugavas Vanags, 1971.
XX Vispārējie latviešu dziesmu svētki, X Latviešu deju svētki. Rīga: E. Melngaila Tautas mākslas centrs, 1990.

LATVISKĀ MANTOJUMA FONDA CENTIENI SVEŠUMU PĀRVĒRST DRAUDZĪBĀ

“Svešumu pārvērst draudzībā” – vārdi, ar kuriem Valentīna Lamberga lakoniski izteikusi Latviskā mantojuma fonda, dibināta 1968. gadā Bostonā, darbības mērķi. Fonda izveidošanas nepieciešamību noteica situācija, kādā atradās Latvija un latvieši pēc Otrā pasaules kara un Latvijas okupācijas.

Pagājušā gadsimta 60. gados dzīve okupētajā Latvijā ritēja aiz dzelzs priekšskara. Informācija par notikumiem ārpusaulē ienāca, tikai cenzūras izsvērtā un izsijāta, arī šī daļa tika pasniegta kā greizā spoguļi. Savukārt pasaulei sniegtā informācija par Latviju vēstīja par arvien jauniem sociālistiskās iekārtas sasniegumiem, par laimīgu šīs sabiedrības cilvēku dzīvi.

Trimdas latvieši šajā laikā jau dzīvoja pastāvīgās mītnes zemēs, bija apguvuši to valodu prasmi, strādāja maizes darbu vai studēja. Iznāca latviešu laikraksti, žurnāli, darbojās grāmatu apgādi. Ne brīdi nebija aizmirsts sapnis par brīvu Latviju. Par to, kā Latvijai atkal kļūt brīvai, ko darīt, kā rīkoties, lai sapnis kļūtu īstenība, tika spriests un runāts ikkatrā kopā sanākšanas reizē. Tas rada atspoguļojumu presē, grāmatās. Tādēļ Latvijas okupācijas vara steidzās savos preses izdevumos sakārtot lietas sev vēlamā skatījumā.

“Šodien jebkurā latviešu emigrantu apmešanās zemē grūti būs atrast tādu tautiešu ģimeni, kur nolasītu no dzimtenes saņemtus laikrakstus un žurnālus. [...] Patiesa, objektīva informācija par dzīvi un apstākļiem dzimtajā zemē šodien kļuvusi pieejama ikkatram,” vēstī laikraksts “Dzimtenes Balss” 1969. gadā, piebilstot, ka “emigrācijas avižu lasītāju skaits nemitīgi samazinās, melu produkcijai trūkst noņēmēju”.

Lai ko arī rakstīja Latvijas okupācijas prese, trimdā aktivitātes nevis mazinājās, bet gāja plašumā. Pirmie plašāka apmēra radio raidījumi Bostonā latviešu valodā izskanēja jau 1956. gadā, kad Silvestrs Lambergs pēc Radio skolas absolvēšanas noorganizēja un vadīja latviešu pusstundu raidītājā *WBOS*. Par raidījumu sagatavotājiem un teicējiem darbojās arī DV Jaunā teātra aktieri Gunārs Straumēns un Valentīna Vasiļevska-Lamberga. Politiskos komentārus sniedza Valdemārs Lambergs. Līdzekļu trūkuma dēļ raidījumi 1959. gadā bija jāpārtrauc, bet 1968. gadā Latvijas neatkarības pasludināšanas 50 gadu atceres ietvaros notika pieci radio raidījumi lielākajā un nozīmīgākajā koncertmūzikas raidītājā Jaunanglijā *WCRB*

pa FM 102,5 viļņiem par Latvijas 50 gadu atceres rīcības komitejas Bostonā atvēlētajiem līdzekļiem. Raidījumu komisijā darbojās Dr. Ingrīda Gūtberga, Ivars Galinš, Silvestrs Lambergs un divi profesionāli raidstacijas darbinieki. Atsaucība latviešu mūzikai bija tik liela, ka raidstacija piedāvāja slēgt līgumu uz gadu par iknedēļas apmaksātiem raidījumiem. Tā paša gada nogalē Olģerts Kutcers, I. Galinš un S. Lambergs nodibināja fondu līdzekļu sagādei raidījumiem. Radās arī palīgi. Kad 1969. gada 1. februārī skanēja pirmais radio raidījums ar nosaukumu *Spotlight on Latvia* (Starmeši uz Latviju), tas tika pieteikts kā Latviskā mantojuma fonda pasākums. Dibinātāji ar advokāta Svena Johansona palīdzību izstrādāja LMF darbības noteikumus, kas paredzēja, ka fondā darbosies 19 padomnieki, kuri ievēlēs padomes priekšsēdētāju un valdi ar priekšnieku, sekretāri un kasieri. Biedra nauda netika paredzēta – līdzekļi bija jāgūst ar savu darbību un sabiedrības atsaucību. 1969. g. 29. decembrī fonds reģistrēts ASV kā bezpeļņas organizācija. Tam ir arī savs logo, ko veidojis G. Straumēns. Dibinātājiem pievienojās jaunie padomes locekļi Staņislavs Duļevskis, Ingrīda Gūtberga, V. Lamberga un Lidija Trence. LMF mērķis sākotnēji bija latviešu kultūras, vēstures un brīvības centienu vēstīšana, izgaismošana citautiešiem. Šā mērķa īstenošanā ļoti nozīmīga loma bija radioraidījumiem "Starmeši uz Latviju". Līdztekus LMF rīkoja koncertus, izstādes un nozīmīgu mākslinieku un rakstnieku atceres sarīkojumus, izdeva skaņu plates.

LMF radio raidījumus vadīja S. Lambergs, programmas veidoja V. Lamberga. Raidījumi notika katru svētdienas vakaru pulksten septiņos. Raidījumā galvenokārt skanēja mūzika, kas bija pieskaņota raidstacijas klasisķajam stilam un augstajai kvalitātei. Jau pirmajās pusstundās izskanēja Emīla Dārziņa, Jāņa Mediņa, Jāzepa Vītola, Tāļivalda Ķeniņa u.c. latviešu komponistu skaņdarbi. Raidījumos bija jāatskaņo labākais no labākā, lai latviešu skaņdarbos ieklausītos un tos atzītu par pilntiesīgiem ieņemt vietu līdzās labākajai cittautu mūzikai. Atklājās, ka trimdā ir ļoti neliels skaņu plašu skaits, kuru ieskaņojumus iespējams izmantot, jo lielākā daļa jānoliek malā ar atzīmi "radio nederīgas". Tādēļ Bostonas latviešu pārraidēs skanēja arī okupētās Latvijas skaņu ieraksti, izvēlēti ar stingru komponistu, kompozīciju un izpildītāju atlasi. Latvijas skaņu plates gan bija ļoti neizturīgas, ātri nospēlējās, tādēļ izmantot varēja tikai tās, kuras vēl nebija nevienu reizi spēlētas. Ļoti izcils notikums bija nesaisināts Alfrēda Kalniņa operas "Baņuta" atskaņojums divos paplašinātos raidījumos 1983. g. oktobrī un 1986. g. septembrī (LNO ieskaņojums). Gatavojot radio pusstundas, to

veidotāji vispirms domāja par amerikāņu klausītājiem. Raidījumu mērķis bija iepazīstināt amerikāņu sabiedrību ar latviešu klasisko un tautas mūziku, popularizēt brīvo Latviju, latviešu tautas centienus un ilgas atgūt zaudēto brīvību. Katrā pusstundā stāstīja arī par kādu latviešu komponistu, iepazīstināja ar nozīmīgākajiem notikumiem Latvijas vēsturē, ar tautas ticējumiem, paražām. Tieši Bostonas raidījumiem apceri par latviešu tautas pasakām un teikām un to tulkojumu angļu valodā sagatavoja un lasīja prof. E. Haginss (*Huggins*). Bija arī rakstnieku un dzejnieku darbu tulkojumu lasījumi (angļu valodā). Likums raidījumos neatļāva "politikas dzišanu", bet atļāva "politisko audzināšanu" – tas deva iespēju pārraidīt komentārus 14. jūnija un 18. novembra atcerēs, Apspiesto tautu nedēļas atzīmēšanā. Atsauksmes par šiem raidījumiem bija ārkārtīgi labas. Ne velti Bostonas publiskā bibliotēka, kas ir viena no vecākajām un lielākajām ASV bibliotēkām, iegādājās lielāko daļu raidījumu skaņu lenšu kopiju, kuras tagad pieejamas lietotājiem audio nodaļā.

Lai sagādātu līdzekļus radio raidījumu samaksai, tika rīkotas izlozes, bazāri, koncerti, izstādes, dažādi sarīkojumi. Kā atceras ilggadējā LMF padomes priekšsēdētāja Dr. Helmi Rožankovska: "Savu artavu deva arī "Daugavas vanagi" un citas organizācijas. Tomēr reizēm kabatas bija pavisam tukšas, par spīti valdes priekšnieka Oskara Ozola izcilajai taupībai – viņš neskaitīja tikai dolārus, bet arī centus. Palīgs tad vienmēr bija juvelieris Oļģerts Kutcers, kas par saviem aizdevumiem neprasīja nedz garantijas, nedz procentus."

Bet okupētās Latvijas presē bija jūtams satraukums par trimdas latviešu aktivitātēm. Laikraksts "Dzimtenes Balss" jau 1969. gadā ziņoja, ka Bostonā ir veikts raidāmlentes ieraksts angļu valodā. Tas tapis daudz garu stundu debatēs, kas pēc dienas darbiem risinājušās dalībnieku privātmājās. Raksta autors, kas sevi dēvē par Mārtiņu Kātiņu, ar tālejošu un gudru ziņu piebilst, ka neesot gan zināms, cik šajā laikā diskutētāji ruma izdzēruši un cik lielus sviestmaizi kalnus apēduši, lai raidāmlente iegūtu lielāku vērtību "…vismaz kvantitatīvi. Par tās "kvalitāti" savukārt liecina tajā uzņemtās balss"... Vēl pēc gada (1970. g. 14. augustā) "Dzimtenes Balss" apgalvo, ka tās rīcībā ir drošas ziņas, ka pretpadomju raidījumus, kurus finansējot arī "Daugavas vanagi", neviens neklausoties ne Latvijā, ne ārzemēs.

Radoraidījumi "Starpeši uz Latviju" pēc 1225 raidījuma pusstundu snieguma izbeigti 1992. gada 27. decembrī divu apstākļu dēļ:

a) darbs bija paveikts, Latvija bija atkal brīva valsts, kuras neatkarības atjaunošanā savs ieguldījums arī LMF;

b) mainoties radiostacijas priekšniecībai, LMF raidījumam bija noteikts neizdevīgāks laiks (tāpat svētdienās, taču tikai pēc nakts ziņām – plkst. 23.00) un stipri pieaugusi maksa par raidlaiku.

Atskatoties uz LMF 30 darbības gadiem, tā pārskatā teikts, ka, beidzot raidījumus “Starpeši uz Latviju”, fonda darbības turpmākās vadlīnijas būs:

- dot izciliem mūsu ārpus Latvijas dzīvojošiem māksliniekiem, mūziķiem un rakstniekiem iespēju sniegt savus darbus Bostonā;
- aicināt un iespēju robežās atbalstīt Latvijas māksliniekus un zinātniekus muzicēt, izstādīties un runāt par savu darbalauku;
- atzīmēt izcilu latviešu gara darbinieku svarīgas gadadienas un notikumus;
- finansiāli atbalstīt Latvijas nākotnei svarīgus pasākumus kā ārpus Latvijas, tā arī Latvijā.

Sākas it kā jauns posms LMF darbībā. Ar šo piebildi – it kā..., jo minētās vadlīnijas bija LMF darbības pamatā jau agrāk, lai rastu līdzekļus raidījumu samaksai. Nav iespējams uzskaitīt visas fonda aktivitātes tā 35 darbības gadu laikā. Tās ir: organizētās izstādes, koncerti, sarikojumi, līdzekļu vākšana finansiālam atbalstam, līdzdalība citu organizāciju pasākumos u.tml.

Gadu gaitā gan latviešu sabiedrībai, gan cittautiešiem Bostonā bijusi iespēja baudīt izcilas mākslas izstādes, no kurām īpaši pieminamas: no Latvijas līdzī paņemto latviešu vecmeistaru gleznu izstāde (1981), latviešu māksla nometņu gados (J. Kuga, V. Tone, S. Vidbergs, L. Liberts, N. Strunke u.c.; 1984), aktiera un gleznotāja R. Birzgaļa darbu skate (1984), Māra Platā un keramiķa Maigoņa Dagas izstāde (1986), sešu latviešu mākslinieču izstāde (Ilze Plūme, Ilze Prikule-Oga, Maira Reinberga, Maija Šlesere, Rūta Sniķere un Silvija Ūdre; 1988), Latvijas mākslinieku Kurta Fridrihsona un Jāņa un Ievas Spalviņu izstāde (1992), gleznotāju Māra Platā (1993), Rasmus Gundegas Ieviņas (1994), Niklāva Strunkes 100 gadu atceres izstāde (1994), Fridriha Milta (1995), Rasmus Gundegas Ieviņas (Vācija) otrā gleznu izstāde (1999) u.c.

Bostonas latviešiem joprojām spilgtā atmiņā K. Baronam veltītais sarikojums 1985. gadā. Pasākumi aizsākās 15. oktobrī ar izstādi Bostonas publiskajā bibliotēkā. Bija skatāmi materiāli, iegūti no dažādām bibliotēkām un arhīviem, Gvido Augusta savāktie uzskates līdzekļi par K. Barona dzīvi, G. Eglītes un E. Dzelzkalēja etnogrāfisko materiālu kolekcijas. Bija arī Mairas Reinbergas dainu interpretācija mākslas darbos, Dr. Vairas Viķes-Freibergas un Dr. Imanta Freiberga dainu projekta materiāli – dainu analīze ar datora palīdzību. Izstādes apmeklētāju pulkā bija daudz amerikāņu

lasītāju un skatītāju. 20. oktobrī Hārvardas universitātes slāvu un baltu folkloras profesors Alberts B. Lords nolasīja referātu "Mutvārdu folkloras teorijas un latviešu dainas". Klausītāji lielākoties bija amerikāņi, to skaitā – ļoti daudz studentu, kas izrādīja lielu ieinteresētību.

Ik gadu ar plašu programmu svinēti Latvijas neatkarības svētki, organizēti sarīkojumi ar daudzu trimdas dzejnieku un rakstnieku līdzdalību. Neparasti sākās 1991. gada 2. septembra diena. Tās rītā LMF spontāni pa tālruni sasauca Latvijas neatkarības atgūšanas svinības Trimdas draudzes telpās. Svinību norisi filmēja visas galvenās televīzijas raidstacijas Bostonā un pārraidīja savos ziņu laikos. Trimdas latviešu sapnis par dzimtenes brīvību bija piepildīts, un par šo notikumu uzzināja arī amerikāņu sabiedrība.

LMF pasākumos ar priekšlasījumiem viesojušies profesori Edgars Andersons, Paulis Lazda, Andris Caune, Jānis Krastiņš, arī prof. Helmi Rožankovska ir daudzkārt referējusi par grāmatniecības un kultūras tēmām. Atzīmētas jubilejas J. Jaunsudrabiņam, Aspazijai, "Elles ķēķim", apgādam "Zelta ābele", Misiņa bibliotēkai, bet Rīgas astoņsimtgade svinēta pat divas reizes. Varētu teikt, ka pat trīsreiz, jo jau 1999. g. sarīkojumā "Rīga – jūgendstila metropole" bija gan prof. J. Krastiņa (Latvija) referāts par jūgendstilu Rīgas arhitektūrā, gan referātam piešķaņota izstāde. Tieši Rīgas jubilejai veltītie sarīkojumi risinājās 2001. gadā – pirmajā ar referātu "Senā un nesenā Rīga" uzstājās prof. A. Caune (Latvija), Nora Kūla lasīja dzeju. Otrais sarīkojums bija veltīts jaunlaiku Rīgas motīviem glezniecībā, par ko referēja mākslas zinātniece Eleonora Šturma. Tam sekoja dzejas lasījumi "Rīga, mana mīļā", pie viena galda sēžot un sarunājoties Mārim Čaklajam, Andrejam Johansonam, Elzai Stērstei, Astrīdei Ivaskai, Gunaram Saliņam, Norai Kalnai, Jurim Kronbergam, Antonam Austriņam, Aleksandram Čakam, protams, aktieru izpildījumā. Otrajā pasākumā "piedzīvotā Rīga latviešu gleznotāju skatījumā un [...] dzejnieku un rakstnieku vārdos bija ormaņu un avižu vecītes Rīga, klāta mīligas sniega kārtas," atzīmē S. Muižniece laikrakstā "Laiks".

Abos sarīkojumos bija plašas attiecīgās literatūras, karšu un mākslas darbu izstādes. Šo pasākumu organizatori un dalībnieki īpaši izceļ Māra Platā dekorācijas. "Lielisks jau bija Pētera baznīcas tornis pirmajā sarīkojumā, bet otrajā Rīgas panorāma bija vienreizēja. Visu skatuvi iekļāva Rīgas nami un torņi, kādi redzami no Daugavas puses. Pati panorāma bija melna, bet neskaitāmie lodziņi izstaroja spožu gaismu. Baznīcu torņi bija sešu līdz astoņu pēdu augsti un tiem netrūka pat zelta gaiļu," – tā atceras sarīkojuma organizatore H. Rožankovska.

Ari LMF jubilejas ir atzīmētas ar īpašiem sarīkojumiem. Piemēram, LMF 25 gadu darbības jubileja noritēja Trimdas draudzes namā, kura sienas greznoja F. Milta un Sigurda Vīdzirkstes darbi. Pēc padomes priekšsēdētājas H. Rožankovskas sniegtā pārskata par fonda darbību sekoja Ņujorkas bohēmiskā "Elles ķēķa" atrakcija, kuras apakšnosaukums – dališanās ar dzeju un atmiņām. Linarda Tauna un Gunara Saliņa dzejas lasījumus aktieru izpildījumā veiksmīgi sasaistīja prozas ievadi un iestarpinājumi.

Liels ir LMF ieguldījums, rīkojot latviešu mūziķu koncertus. Ar fonda atbalstu ASV ir viesojušies un koncertējuši Jāzepa Mediņa Mūzikas skolas un Rīgas Doma zēnu koris, ir izskanējuši ērģelnieka Tāļivalda Dekšņa, pianistu Ģirta Bīriša un Armanda Ābola, kā arī citu mūziķu koncerti. Daudzkārt LMF ir gādājis par finansiālo atbalstu Latvijas māksliniekiem, daudzbērnu ģimenēm, dažādām iestādēm un organizācijām. Vislielāko finansiālo atbalstu fonda darbinieki 1997. gadā sarūpēja Latvijas 50 gadu okupācijas muzejam, savācot tā atbalstam 19831 dolāru. Sniegta finansiālā palīdzība arī Latvijas zemessardzei, A.Brigaderes "Sprīdīšiem", mūzikas nometnei Ogrē, Latvijas ērģeļu labošanai, Nacionālajai operai u.c.

LMF atbalstījis arī Misiņa bibliotēku. Nu jau vairākus gadus mājvietu Misiņa bibliotēkā radusi E. Dzelzkalēja savāktā seno Baltijas karšu kolekcija, fonda ilggadējā kasiera Olģerta Kutcera, kurš tagad dzīvo Rīgā, latviešu mākslinieku gleznu kolekcija, O. Kutcera, H. Rožankovskas u.c. fonda darbinieku atsūtītās trimdā izdotās latviešu grāmatas, rokrakstu materiāli, fotogrāfijas, dažādi dokumenti. Fonda padomes priekšniece Dr. H. Rožankovska piedalījās arī Misiņa 110 gadu jubilejas konferencē, nolasot referātu par latviskās kultūras dzīvi trimdā. Viņas rosināta bija mākslinieka Kurta Fridrihsona izsūtījumā tapušo darbu izstāde Misiņa bibliotēkā. H. Rožankovska piedalījās arī tās atklāšanā, tikai šīs izstādes dēļ atbraukusi uz Latviju.

Fonda darbā ilggadēji darbojušies gan tā dibinātāji, gan daudzi padomnieki, kā Oskars Ozols, Māris Platais, H. Rožankovska, Līga Aldiņa, Ivars Buks, Antra Trašere, Dzidra Knehta, Andris Priedītis, Juris Raudseps, Irēne Stankēviča, Silvija Ūdre, Gunta Voldiņa. Ilggadējā fonda padomes priekšniece Dr. H. Rožankovska 2001. gadā lūdza atbrīvojumu no sava amata, kuru LMF pildījusi kopš 1986. gada. Nodevusi savus amata pienākumus arī ilggadējam fonda darbiniekam Oskaram Ozolam, H. Rožankovska joprojām ir aktīva sabiedrisko norišu rosinātāja un dalībniece. Par viņu Nora Kūla rakstā "Zinātnei un latvju mākslām veltīts darbs" (laikrakstā "Laiks" 2002. g.) saka, – "viņa pieder paaudzei, kurai allaž bijuši Rīgas svārki mugurā". Otrā pasaules kara gados studējusi zobārstniecību

Latvijas Universitātē, kam sekojušas bēgļu gaitas Vācijā. Tur – Heidelbergas universitātē ieguvusi medicīnas doktores grādu un 1950. gadā saņēmusi uzaicinājumu no Bostonas Tafta universitātes Orālās pediatrijas nodaļas. Jau 1976. gadā viņa bija docente, 1984. g. ieguva profesores statusu. Kopš 1977. g. H. Rožankovska bijusi īpašu projektu asociētā dekāne un Vispārējās zobārstniecības departamenta vadītāja. Par izcilu darbu universitātes labā 1989. g. ieguvusi universitātes augstāko apbalvojumu *Disinquisited Service Award*. 1991. g., aizejot pensijā, H. Rožankovskai piešķīra *Professor emerita* un *Associate dean emerita* titulus. Viņa saņēmusi arī PBLA Kultūras fonda Goda diplomu tehnisko un dabas zinātņu nozarē. Darbam izvēlētajā profesijā ir bijis jāvelti daudz laika, tomēr H. Rožankovska darbojusies gan korporācijā “Daugaviete”, gan bijusi dažādo latvisko pasākumu dalībniece, bet kopš 1981. gada sākusies viņas galvenā darbība LMF. To, ka H. Rožankovska, kuras dzīvē vienmēr ļoti liela nozīme bijusi grāmatai un mākslai, ir arī veiksmīga organizatore, uzskatāmi rāda LMF pasākumu saraksts laika posmā, kad viņa uzņēmusies fonda padomes priekšnieces amatu. Gan organizējot, vadot sarīkojumus, gan referējot par dažādām kultūras, vēstures, mākslas tēmām, H. Rožankovska darbojas ar mediķim raksturīgo atbildību. Katrs pasākums ir smalki izplānots, referātu tēmas izstrādātas pētnieciskā darbā, nepieciešamības gadījumā meklējot vajadzīgo informāciju vai ilustratīvo materiālu Latvijā (nereti tā ir Misiņa bibliotēka). Par izcilo veikumu savas tautas un Latvijas valsts labā H. Rožankovska 2002. gadā apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni.

PBLA Kultūras fonda atzinību ir saņēmuši arī ilggadējie LMF darbinieki Silvestrs un Valentīna Lambergi un I. Gūtberga. Pateicoties šādu cilvēku neatlaidīgajam darbam, kas veikts bez atlīdzības, no maizes darba brīvajā laikā, LMF īstenojis savas darbības mērķus – gan sniedzot informāciju amerikāņu sabiedrībai par Latvijas vēsturi, kultūru, brīvības cēstieniem, gan izvēršot savu darbību latviskās kultūras saglabāšanai trimdā, bet pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas – arī uzturot dzīvas kultūras saites ar dzimteni un rūpējoties par tās uzplaukumu.

IZMANTOTIE AVOTI

Bērziņa L. Draudzīgā aicinājuma 67. atceres diena Bostonā // Laiks. – 2002. – Nr. 7 (16.–22. febr.). – 17. lpp.

Bērziņa L. Latvijas valsts svētki un trimdas literatūra // Laiks. – 1995. – Nr. 101 (30. dec.). – 14. lpp.

Cīrule A. Saruna ar Latviskā mantojuma fonda radio raidījumu vadītāju Silvestru Lambergu Bostonā // ALA. – 1974. – Nr. 11 (marts). – 47.–50. lpp.

Kātiņš M. Pavasara raibumi // Dzimtenes Balss. – 1969. – Nr. 15 (11. apr.). – 7. lpp.

Kūla N. Miglas krogs Bostonā // Laiks. – 1994. – Nr. 66 (17. aug.). – 6. lpp.

Lamberg V. Kr. Barona atcere Bostonas publiskajā bibliotēkā // Laiks. – 1985. – Nr. 98 (7. dec.). – 2. lpp.

Meirāne-Šlesere M. Zem zelta ābeles ziedošiem zariem // Latvju Māksla. – 1995. – Nr. 21. – 2188.–2191. lpp.

Muižniece-Liepiņa S. Rīga, mana mīļā, Bostonā // Laiks. – 2001. – Nr. 50 (15. dec.). – 4. lpp.

Rožankovska H. Latviskā mantojuma fonda 35 darbības gadi // Laiks. – 2003. – Nr. 42 (25.–31. okt.). – 18. lpp.

Šlesere M. Trimdas ikonografija // Latvju Māksla. – 1984. – Nr. 11. – 1097.–1099. lpp.

Šturma E. Kurta Fridrichsona un Jāņa un Ievas Spalviņu darbu izstāde Bostonā // Latvju Māksla. – 1993. – Nr. 19. – 1954.–1959. lpp.

Vasiļevska-Lamberg V. Svešumu pārvērst draudzībā // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1983. – Nr. 2 (marts/aprīlis). – 50.–52. lpp.

K. T. Balsis un atbalsis // Dzimtenes Balss. – 1970. – Nr. 33 (14. aug.). – 5. lpp.

V. Ž. Zirga kāja // Dzimtenes Balss. – 1969. – Nr. 3 (17. janv.). – 7. lpp.

Latviskā mantojuma fonda Bostonā ziņojumi fonda pilnsapulcei 1999. un 2002. gadā // LAB Misiņa bibliotēkas Sikiespieddarbu fonds.

Latviskā mantojuma fonda raidījumu tēmas 1969.–1985. g. // LAB Misiņa bibliotēkas Sikiespieddarbu fonds.

ATŠĶIRĪBA UN IDENTITĀTE

Latviešu luteriskā Baznīca un latviešu identitāte

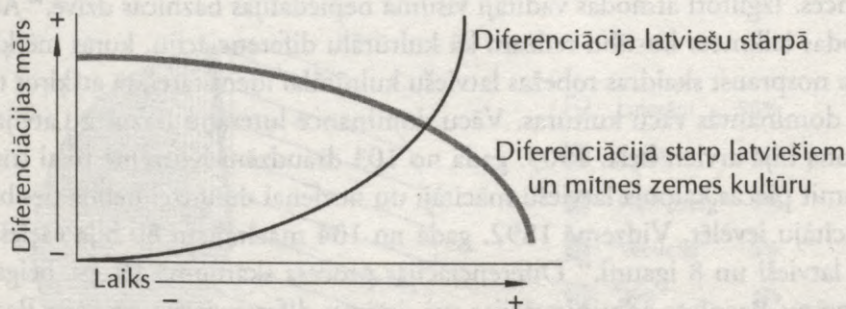
Latviešu luterāņu Baznīca ir bijusi nozīmīga instance latviešu tautas pašapziņas veidošanā. Šis process vēsturē parādījās kā diferenciācija (atšķirības) starp latviešu un vācu baznīcu pieaugu līdztekus ar diferenciācijas samazinājumu starp latviešu baznīcu un latviešu tautu. Pēc Otrā pasaules kara, trimdas laikmetā, latviešu luterāņu Baznīca turpināja savu vadošo lomu tautas kopības un identitātes uzturēšanā. Šajā kontekstā baznīcas darbība tautā centās minimālizēt diferenciāciju trimdas diasporā izkaisītā latviešu tautas vidē un arī uzturēt augstu diferenciācijas līmeni starp latviešiem un mītnes zemes dominanto kultūru. Baznīcas pastēls – **tēvzeme, māja un cietoksnis** – veicināja diferenciācijas dinamiku.¹

Trimdas laikā notika nozīmīgas pārmaiņas latviešu tautā un baznīcā. Garīdznieku aprindās notika strauja diferenciācija vecumā, dzimumā, izglītībā un kultūrā. Pārmaiņa no vīriešu dominētas uz sieviešu dominētu garīdzniecību prasīja pēc jauna garīdzniecības un baznīcas tēla. Asimilācijas process, kas samazinājis diferenciāciju starp latviešu trimdiniekiem un mītnes zemes sabiedrību un kultūru, ir arī palielinājis diferenciāciju starp dažādo zemju kultūrās dzīvojošiem latviešiem.

Šīs analīzes socioloģijas teorija proponē, ka, diferenciācijai starp latviešiem un mītnes zemes kultūrām samazinoties, diferenciācija ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu (bijušo trimdinieku) starpā pieaug. Latviešu luterāņu Baznīcas uzdevums trimdas sākumā bija minimālizēt starplatvisku diferenciāciju un maksimālizēt diferenciāciju starp latviešu tautu un mītnes zemes kultūru. Tagad teoloģisko mandātu un vietējās asimilācijas dēļ luterāņu Baznīcas uzdevums ir mainījies: tā kalpo ne tikai latviešu tautas kopībai, bet arī vietējai draudzei ar tās atšķirīgām vietējām kultūrālām un valodas prasībām.

Latvijas luterāņu Baznīcas attīstību varētu raksturot ar pieaugumu diferenciācijā starp latviešu elementiem un vācu kultūrālās un eklesioloģiskās ietekmes un arī diferenciācijas samazinājumu starp latviešu luterāņu Baz-

nīcu un latviešu tautu. Luterāņu reformas kustība bija sasniegusi Rīgu jau 1521. gadā, un 1524. gadā tika dibinātas draudzes, lai sludinātu latviešu valodā un ne dominantā vācu valodā.² 1570. gadā Kurzemē jau bija trīs Vācijā izglītoti latviešu mācītāji.³ Reformācijas kustība arī radīja dziesmu grāmatas, lūgšanu un sprediķu grāmatas un citu literātūru, kas veidoja latviešu literatūras gramatiku un formas.⁴ Georga Manceļa sprediķu grāmata bija patiesi ieskats latviešu kultūrā,⁵ *Christoph Fürecker* baznīcas himnu tulkojumi veidoja latviešu dzejas formas,⁶ un Ernsta Glikā Bībeles tulkojums bija viens no latviešu kultūras nozīmīgākām manifestācijām.⁷

Latviešu ietekmi luterāņu Baznīcā ārpus dažām lielpilsētām ierobežoja tās saistība ar vācu muižniekiem, kā arī latviešu izcelsmes mācītāju trūkums un politiskā nestabilitāte 17. un 18. gs.⁸ Šis stāvoklis radīja lielu diferenciāciju starp vācu dominēto luterāņu Baznīcu un latviešu tautu.⁹ Tomēr daži mācītāji gan centās nostiprināt latviešu identitāti. Livonijas superintendents *Johann Fischer* un viņa dēls *Jacob Benjamin Fischer* bija Latvijas publiskās skolas dibinātāji.¹⁰ Mācītāja *Georg Friedrich Stender* (1717–1796) darbi bija pirmie pētījumi latviešu ortografijā, gramatikā, sēmantikā, folklorā un stilā.¹¹

18. gs. Brāļu draudžu kustība veidoja sistēmisku diferenciāciju starp latviešu Brāļu draudzēm un vācu dominēto luterāņu Baznīcu un sabiedrību. Lauku cilvēkam piederība Brāļu draudzē bija sociālas emancipācijas, ekonomiskas labklājības un sociāla statusa zīmes.¹² Brāļu draudžu principi – autonomas draudzes, draudzes internā solidaritāte, egalitāriānisms un pašiniciatīvas veicināšana u.c. – izvirzīja alternatīvu vācu dominētai sabiedrībai. Kā redzama sistēmas diferenciācijas zīme – Brāļu draudzes cēla savas pašas sanāksmes mājas un baznīcas, kuŗu celšana arī atspēkoja ģeneralizāciju, ka zemnieki ir nespējīgi un ignorantī.¹³ Uzsvērot individa ticības pārliecību

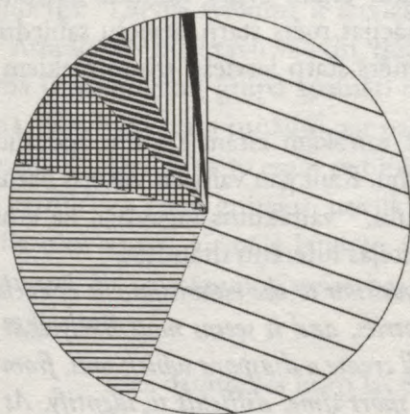
un laju vadību dievkalpojumos, Brāļu draudzes attīstīja latviskās sabiedrības atziņu un tā veidoja latviešu nacionālo identitāti¹⁴ un bija pirmā atzītā latviskā sociālā un nacionālistiskā kustība.¹⁵ Brāļu draudzes pirmkārt veidoja sistēmu diferenciāciju, dibinādamas alternatīvu baznīcu vācu dominētai luterāņu baznīcai. Brāļu draudzes turklāt veidoja latviešu zemniekā pašapziņas un pašspēju apziņu, kas apstiprināja latviešu sociālas šķiras un etniskas identitātes izjūtas. Tāda eklesioloģiska un socioloģiska sistēmu diferenciācija gatavoja ceļu Latvijas neatkarībai un autonomas latviešu luterāņu Baznīcas dibināšanai.

Atmodas laikmets sevišķi neveicināja eklesiastiskas diferenciācijas tendences. Izglītoti atmodas vadītāji visumā nepiedalījās baznīcas dzīvē.¹⁶ Atmodas laikmeta kustību redzam kā kultūrālu diferenciāciju, kuŗas mērķis bija nospraust skaidras robežas latviešu kultūrālai identitātei, tā atšķīrot to no dominantās vācu kultūras. Vācu dominance luterāņu Baznīcā Latvijas rajonā bija arvien liela. 1905. gadā no 103 draudzēm Kurzemē tikai trīsdesmit piecās kalpoja latviešu mācītāji un nevienai draudzei nebija tiesību mācītāju ievēlēt. Vidzemē 1892. gadā no 104 mācītājiem 80 bija vācieši, 16 latvieši un 8 igauņi.¹⁷ Diferenciācijas procesa skatījumā 19. gs. beigās luterāņu Baznīcas administrācijas un sistēmu diferenciācija no vācu Baznīcas bija minimāla, bet bija gan liela diferenciācija starp latviešu un vācu kultūru.

Luterāņu Baznīca sevišķi cieta 1905. gada revolūcijā, jo tā bija identificēta ar vācu zemniekiem.¹⁸ Vācu vadītie baznīcas reformas centieni 1905. gadā Vidzemē un 1907. gadā Kurzemē neveica patiesas reformas, bet tikai apstiprināja baronu kontroli.¹⁹ 1916. gadā latviešu mācītāju konference St. Pēterburgā atbalstīja sinodālisku baznīcas vadību ar ievēlētiem draudzes vadītājiem.²⁰ 1917. gadā provizionālā valdība Krievijā piešķīra latviešu luterāņu Baznīcai tiesības nodibināt savu pašu konsistoriju, lai vadītu baznīcas dzīvi.²¹ Latvijas neatkarības laikam austot, organizāciska struktūra latviešu luterāņu Baznīcas pilnīgai sistēmu un sociālai diferenciācijai no vācu luterāņu Baznīcas bija sagatavota.

Neatkarīgās Latvijas valdība atzina, ka luterāņu Baznīca ir veidojusi tautas reliģiskas, morālas un sabiedriskas idejas un nostiprinājusi ģimenes dzīvi un sociālas struktūras.²² 1925. gadā 57,2% Latvijas iedzīvotāju bija luterāņi; 1935. gadā 55,14% bija luterāņi. Latvijas brīvvalsts un autonomas Latvijas ev. lut. Baznīcas pirmajos gados bija liela politiska, sociokultūrāla un sistēmu diferenciācija starp vācu un latviešu kultūru. Jaundibinātās tautas robežās bija maza diferenciācija starp Latvijas luterāņu Baznīcu un

latviešu nacionālo identitāti. Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte tika nodibināta un sagatavoja latviešu mācītājus, lai kalpotu latviešu draudzēs. 1928. gadā Latvijas ev. lut. Baznīcā kalpoja 144 mācītāji; 1936. gadā šis skaits bija pieaudzis līdz 228 mācītājiem. Augstais diferenciācijas mērs, kas trīs gadu simteņu vācu luterāņu dominācijā bija raksturojis attiecību starp mācītājiem un draudzēm, nu pārvērtās zemā kultūrālā diferenciācijā starp latviešu luterāņu mācītājiem un latviešu draudzēm. 1922. gadā Kārlis Irbe tika ievēlēts par Latvijas ev. lut. Baznīcas bīskapu, un Latvijas ev. lut. Baznīcas administrācija nu bija latviešu rokās. Pilnīga sistēmu-kultūrāla diferenciācija starp vācu un latviešu luterāņu Baznīcu bija panākta.

Latvijas neatkarības laikā diferenciācija starp baznīcu un tautu/valsti kļuva mazāka un zemāko punktu sasniedza 1934. gadā, kad Ulmaņa valdība publicēja likumu, kas ļāva ev. lut. Baznīcas archibīskapam personīgi pārņemt tiesības, kuŗas paredzētas konsistorijai, sinodei un draudzēm.²³ Archibīskapa rīcība bija arī valsts kontrolē, un vairākos gadījumos viņam bija valdības priekšā jāatkāpjas no saviem lēmumiem.²⁴ Šāda baznīcas integrācija valsts sistēmā minimālizēja baznīcas un valsts diferenciācijas un bija pretēja Brāļu draudzes demokratiskas un autonomas baznīcas izpratnei, kuŗu Latvijas ev. lut. Baznīca bija lielā mērā pieņēmusi.

Padomju Krievijas okupācija dzina daudzus latviešus trimdā, kas baznīcas dzīvē sākās ar archibīskapa Teodora Grīnberga izceļošanu no Latvijas 1944. gada 10. oktobrī. Trimda veidoja sistēmu diferenciāciju starp luterāņu Baznīcu Latvijā un eksilo ev. lut. Baznīcu. Kaut gan okupācija un trimdas apstākļi veidoja ekstrēmu sistēmu diferenciāciju starp baznīcu trimdā un

baznīcu Latvijā, trimdas baznīca arvien sevi uzskatīja par autentisko Latvijas ev. lut. Baznīcu līdz 1993. gadam, kad oficiāli mainīja savu nosaukumu uz "Latvijas ev. lut. Baznīca ārpus Latvijas". Vēl līdz 1957. gadam trimdas baznīcas oficiālā mācītāju sarakstā mācītāji, kuņi bija kalpojuši draudzēs Latvijā, arvien bija atzīmēti kā savas Latvijas draudzes mācītāji.²⁵

Trimdas baznīcas galvenais uzdevums bija panākt, kā archibīskaps Grinbergs teica, ka "mūsu mājas trimdā ir mūsu baznīca".²⁶ Diferenciācijas process starp trimdas latviešiem un vietējās zemes kultūru iesākās jau DP nometnēs, kuņās baznīca un citas latviešu organizācijas centās nodibināt latviešu sabiedrības struktūru un sistēmu, kuņas atspoguļoja līdzīgas tēvzemē. Šīs sabiedrības sistēmas sapulcēja tautu un noteica tautas piederības robežas, tā diferencējot sevi no visām citām svešu kultūru ietekmēm. Trimdas sākumā bija mazs diferenciācijas mērs starp latviešu sabiedrības sektoriem un augsts diferenciācijas mērs starp latviešu trimdiniekiem un iezemiešu kultūrām.

Emigrācija no DP nometnēm uz vairākām citām zemēm apdraudēja latviešu eksilās tautas un baznīcas kopību. Kaut gan vairākas vietējās baznīcas atbalstīja latviešu emigrantu ieceļošanu,²⁷ vairākums sagaidīja, ka etniski luterāņu imigranti tiks asimilēti vietējās luterāņu draudzēs.²⁸

*There is likely to be permanent opposition to the establishment of enclaves of nostalgic ethnic groups in new countries, and it seems most likely that the process of selection and resettlement will create a diaspora which will, from the start, be impossible to serve and, in a short time, difficult to identify. At the moment the vitality of the Churches in Exile depends upon the inspiration of trusted leaders consecrated to their calling in freer days /.. / upon the convenient ethnic grouping of refugees and upon outside help. The former will pass away, and resettlement will break up the grouping /.. / The responsibility for the spiritual care of refugees resettled lies with the churches of the receiving countries /.. / In countries where confession matches confession there should be no insuperable difficulties. Thus in the United States it should be easy for an Estonian Lutheran to become American and remain Lutheran /.. /*²⁹

Skaidri redzami ir iezemiešu baznīcu centieni samazināt diferenciāciju starp latviešu imigrantiem un vietējās zemes baznīcu un kultūru un nepieciešamība latviešu trimdiniekiem maksimālizēt šo diferenciāciju un minimālizēt diferenciāciju latviešu starpā.

Lai to panāktu, latviešu ev. lut. Baznīca trimdā lietoja trīs tēlus, kuņi raksturoja trimdas ev. lut. Baznīcas uzdevumu un nozīmi latviskās identitātes saglabāšanā un kuņi bija domāti, lai uzturētu augsta mēra diferenciācijas starp latviešu trimdiniekiem un viņu mītnes zemes kultūru.³⁰ Šie tēli bija:

dzimtene, māja, un cietoksnis. Norādīšu šeit tikai uz dažiem šo tēlu raksturīgiem piemēriem.

Gandrīz katrs latvietis, atstājot tēvzemi un ejot trimdā, paņēma kādu daļu savas “dzimtenes” sev līdz, vai tā būtu kāda manta vai pat sauja Latvijas zemes, daudzos gadījumos ņemta no pašu mājas sētas. Latvijas līdzņemto zemi glabāja un parasti kaisīja pāri trimdinieka kapvietai, lai, svešumā miris, viņš tomēr gulētu “dzimtenes” smiltis. Noraidot vietējo “zemi” un to aizstājot pat simboliski ar dzimtenes zemi, latviešu trimdinieki radīja ekstrēmu sistēmu diferenciāciju starp sevi un svešo zemi.³¹

Dzimtene arī bija Latvijas atdarinājums svešumā veidotās latviešu sabiedrības sistēmu formās. To viskodolīgāk izteica archibīskaps Teodors Grīnbergs: “Latvija svešumā ir latviešu baznīca.”³²

“Atnesot sev līdzī savu valodu, tradīcijas, sadzīves kultūru un īpatnības, pirmā [trimdinieku] grupa apzināti centusies zudušās mājas pārstatīt svešumā. Mēs bieži esam runājuši par pašu izveidoto *mazo Latviju*. Mums pat ir pārņemts, ka līdz ar to esam radījuši sev zināma veida garīgu geto /../ ka par katru cenu esam gribējuši novilkt robežu: mēs – un svešums.”³³

Baznīca arvien aicināja latviešu trimdiniekus ienākt svešumā veidotā **dzimtenē**. Šo aicinājumu izteica baznīcas dziesma, apvienojot **dzimtenes** un mājas tēlus:

“Bez dzimtenes kurp lai es droši ietu?

Rod ceļinieks sev vienmēr mājas vietu,

Kur Dieva sliekšņi gaiši spīd.

Kaut durvis veļ tev svešas zemes mala,

Viens visur ir, kas mīlestību dala,

Kur Dieva sliekšņi gaiši spīd...”³⁴

Dzimtene eksīla svešumā bija atrodama baznīcā,³⁵ un ārpus šīs **dzimtenes** dzīve nav iespējama. Diferenciācija no dzimtenes, pat trimdā izveidota dzimtene, nozīmē garīgu nāvi. “Neviens nav tik stiprs, ka varētu pastāvēt ārpus latviešu kopības.”³⁶

Māja bija tā vieta, kuŗas sliekšnis skaidri veidoja diferenciāciju starp latviešu vidi un iezemiešu svešumu.

“Bet viens ir skaidrs: ne šī ‘mazā Latvija’, ne svešums pats mums nekad nekļūs par mājām. Mēs gribam būt un mēs būsim lojāli pilsoņi tai zemei, kas mums nestundā devusi patvērumu; mēs izpildīsim tās likumus, mēs pakļausimies tās paražām, par cik tas nepieciešams, lai neapvainotu tos, kas

mums atvēruši savas durvis, – bet tas arī būs viss. Mājas mums būs aiz mūsu istabas sliekšņa...”³⁷

Trimdas sākuma gados vairākas latviešu baznīcas bija mājvietas citām latviešu sabiedrības organizācijām, un daudzas latviešu papildu skolas sāka savu darbību baznīcas telpās.³⁸

Baznīca bija arī **cietoksnis** pret asimilācijas uzbrukumiem. “Stiprākais latviešu cietoksnis – gan tēvu zemē Latvijā, gan svešumā – šinīs dienās ir mūsu baznīca. Un piederība pie mūsu draudzēm /../ – latviešu garīgā kopībā – ir pats nozīmīgākais noteikums mūsu tautas pastāvēšanai /../”³⁹ Baznīcas uzdevums arī bija “sargāt sevi pret visiem jauninājumiem un ‘amerikānismiem’ dievkalpojumā un liturģijā”.⁴⁰ Baznīca bija pirmā aizsardzības līnija pret asimilācijas draudiem, un baznīcas vadība vēl 70. gados varēja deklarēt, ka “asimilācija ir apstājusies pie latviešu dievnama durvīm”.⁴¹

Asimilācijas galvenā iezīme bija svešvalodas ienākšana latviešu sabiedrības un māju dzīvē. Baznīca uzskatīja par Dieva dotu pienākumu mācīt latviešu valodu, lai varētu sargāt savu identitāti svešumā.

“Bez šaubām, tas ir baznīcas primārais uzdevums. Bet nav arī noliedzams fakts, ka tā nav nejaušība, ka esam latvieši /../ ka Baltās jūras krastā dzīvo latviešu tauta ar savu valodu un savu īpatno kultūru. Tā nav nejaušība; tā ir bijusi Dieva-Radītāja griba /../ un tas mums kā baznīcai un Dieva gribas paudējai ir jāapliecina citu tautu piederīgiem, jāatgādina mums pašiem /../ un jā māca mūsu bērniem.”⁴²

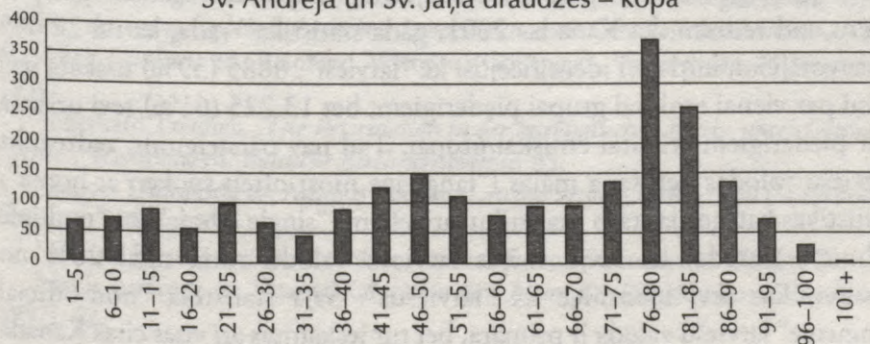
Trimdas baznīcas pašizpratnē kā **cietoksnis**, kas sargāja latvietību pret asimilācijas briesmām, pieņēma, ka nav nekādas diferenciācijas starp latviešu baznīcu un latviešu identitāti. “Kļūdās tie, kuŗi domā, ka dievvārdus var klausīties katrā saprotamā svešā valodā.”⁴³

Baznīcas centieni radīt **dzimteni**, **māju** un **cietoksni** eksila svešumā gan mazliet apturēja asimilācijas tendences, sevišķi otrās paaudzes asimilāciju.⁴⁴ Tomēr latviešu valodas prasme ir samazinājusies sekojošās paaudzēs⁴⁵ un latviešu papildskolām ir bijuši mazi panākumi, mācot latviešu valodu divkultūru ģimeņu bērniem.⁴⁶ Šis stāvoklis ir radījis sistēmu diferenciāciju starp latviski runājošiem un latviski nerunājošiem, kuŗi nāk no latviešu ģimenēm vai divkultūru ģimenēm (kuŗās viens no vecākiem ir latviešu izcelsmes), kuŗās dominantā mājas sarunu valoda nav latviešu valoda. Svešvalodas ietekme ir arī salīdzināta ar lipīgu slimību, kuŗa apdraud tautas eksistenci un pret kuŗu karantēna ir nepieciešama.⁴⁷ Tas rāda ekstrēmu diferenciāciju starp latviešu izcelsmes un latviešu runātāju grupām plašākā latviešu sabiedrībā.⁴⁸

Viena asimilācijas iezīme ir divkultūru laulības. No 1985. gada līdz pagājušam gadam gandrīz $\frac{2}{3}$ visu laulību LELBA (Latvijas ev. lut. Baznīca Amerikā) bija ar divkultūru pāriem. Divkultūru ģimeņu kristīto bērnu procents atspoguļo šo laulību procentu.⁴⁹ Ņemot vērā šīs nenovēršamās un pierādāmās tendences, vairākas latviešu ev. lut. draudzes notur savus dievkalpojumus daļēji iezemnieku valodā vai arī piedāvā atsevišķus dievkalpojumus svešvalodā. Pēc anekdotālām norādēm varam secināt, ka vairākums amata darbu (laulības, bēres utt.) latviešu draudzēs tagad ir vadīti pilnīgi vai daļēji iezemnieku valodā.⁵⁰ Patlaban LELBāL (Latvijas ev. lut. Baznīca ārpus Latvijas) draudzes darbojas deviņās valodās, lai veiktu savu uzdevumu sludināt Dieva vārdus ārpus Latvijas dzīvojošiem latviešiem.

Paaudžu un kultūrāla diferenciācija parādījās arī starp baznīcas garīdzniekiem un draudzēm. Trimdā ieejot, Latvijas ev. lut. garīdznieki bija kultūrāli homogēna 150 vīriešu grupa, kuŗas caurmēra vecums 1955. gadā bija 51,25 gadi. Pirmā sieviete trimdas latviešu ev. lut. Baznīcā tika ordinēta 1974. gadā. 2004. gada Gadagrāmatā LELBāL garīdznieku sarakstā trešdaļa garīdznieku ir sievietes. Arī jaunākās paaudzes garīdznieki ir ieguvuši augstāko izglītību dažādu konfesiju un sekulāros teoloģijas semināros un augstskolās. Paaudžu maiņa arī ir bijusi liela; no 84 ordinētiem mācītājiem LELBāL sarakstā 47 ir dzimuši pēc 1945. gada. Šī paaudžu maiņa nav pilnīgi redzama draudžu locekļu demografijā, kur arvien ir liels procents vecākās paaudzes (vairākums pirmās trimdinieku paaudzes) locekļu. Piemēram, ja apvienojam Toronto Sv. Andreja un Sv. Jāņa draudzes skaitļus, lai dabūtu lielāku demografisku profilu, redzam, ka apmēram $\frac{1}{3}$ draudzes locekļu ir vecāki par 70 gadiem.

Sv. Andreja un Sv. Jāņa draudzes – kopā

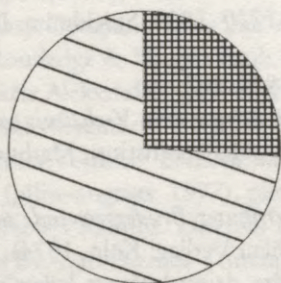
Kopskatā LELBāL garīdznieku demografiska profila maiņa no vīriešu dominēta uz $\frac{1}{3}$ sieviešu, no pirmtrimdinieku uz pēckaŗa paaudzi, no kultūrāli homogenas uz kultūrālu/teoloģisku dažādību ir uzstādījusi diferenciācijas izaicinājumu par ārpus Latvijas ev. lut. Baznīcas pašreprodukcijas spējām un latvietības kopīgās identitātes uzturēšanu.⁵¹

Trimdas posmu iesākot, Latvijas ev. lut. Baznīca bija izkaisītās tautas kopības uzturētāja. Diferenciācijas mērs latviešu starpā bija mazs, bet diferenciācijas mērs starp latviešiem un iezemnieku kultūru bija liels. Tagad asimilācijas process ir samazinājis diferenciāciju starp dažādās zemēs dzīvojošiem latviešiem un to zemju kultūru un ētosu. Atbildot uz asimilācijas reālītātēm, daudzas draudzes ir pieņēmušas vietējās zemes valodu un liturģisku praksi, tā radot sistēmu diferenciāciju starp latviešu ev. lut. draudzēm. Piemērs: latviešu ev. lut. dievkalpojums Brazīlijā, vadīts lielā mērā portuģaļu valodā, būtu nesaprotams Zviedrijas latviešu ev. lut. draudzes loceklim. Divkultūru pāŗu laulības angļu valodā Toronto Sv. Jāņa draudzē būtu lingvistiski un liturģiski citādas nekā laulības latviešu ev. lut. draudzē Vācijā.

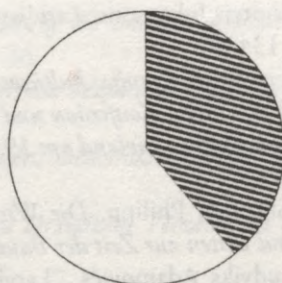
Nepieciešamība kalpot vietējās zemes asimilētai latviešu sabiedrībai un vajadzība izpildīt savu luterāņu izpratnes teoloģisko mandātu sludināt Dieva vārdu draudzei saprotamā valodā ir licis Latvijas ev. lut. Baznīcu ārpus Latvijas pozīcijā, kuŗā tās tautu vienojoši elementi vairs nav tik stipri un ārzemēs dzīvojošu latviešu kultūrālās, sociālās, politiskās un teoloģiskās atšķirības ir kļuvušas nozīmīgākas baznīcas dzīves veidošanā. Kur trimdas baznīca centās minimālizēt diferenciācijas savu izkaisīto draudžu starpā, tagad, lai labāk kalpotu un veicinātu vietējās latviešu draudzes dzīvi, varētu argumentēt, ka baznīcai reizēm ir jāpieņem – pat jāveicina – diferenciācijas pieaugums.

Nākotnes prognoze baznīcas un ārzemēs dzīvojošai latviešu tautas dzīvei ir pilna grūtību un jaunu izaicinājumu. Ja ņemam Kanadu par piemēru, tad redzam, ka Kanadas 2001. gada statistika⁵² rāda, ka no 22 615 iedzīvotājiem, kuŗi sevi identificējuši kā "latvieši", 8885 (39%) uzskata sevi tikai par vienai etniskai grupai piederīgiem, bet 13 725 (61%) sevi uzskata par piederīgiem arī citai etniskai grupai. Tad nav pārsteigums, redzot, ka latviešu valodas lietošana mājās ("language most often spoken at home") statistikas katēgorija starp statistiku latviešiem ("single ethnic" un "multiple ethnic") parāda, ka savās mājās latviešu valodu runā tikai 26% no visiem, kas sevi identificē kā "latviešus". Šajā statistikā "non-official language" latviešu valoda ir primāra, bet tur ieskaitītas arī visas citas Kanadā

“non-official” (tas ir, citas nekā angļu vai franču) valodas. Ieskaitīti būtu tie daži “latvieši”, kuriem mājas valoda varētu būt krievu, vācu zviedru valoda utt.

■ Non-official language 5,930 (26%)
 □ Total minus non-official 16,685 (74%)

■ Single ethnic origin 8,885 (39%)
 □ Multiple ethnic origin 13,725 (61%)

Šie skaitļi norāda uz nenoliedzamu faktu, ka latviešu tautai un baznīcai savs tradicionālais identitātes pamats būs radikāli jāmaina. Latviešu ev. lut. Baznīcai būs arī jāatzīst, ka uzdevums sludināt Dieva vārdu vietējai, pārmainītai latviešu sabiedrībai nozīmēs vairot teoloģiskas, liturģiskas, lingvistiskas un arī sociopolitiskas diferenciācijas visu ārpus Latvijas ev. lut. latviešu draudžu vidū.

Konferences prezentācijā šis referāts tiks papildināts ar mana turpinātā pētījuma aktuāliem datiem par svešvalodu lietošanu LELBāL draudžu dzīvē.

¹ Par diferenciāciju skat. Niklas Luhman, *Social Systems*, trans. John Bednarz, Jr., with Dirk Baedeker. (Stanford University Press; Stanford, CA, 1995.)

² Par Reformāciju Latvijā skat. Reinhard Wittram, “Die Reformation in Livland”, *Baltische Kirchengeschichte: Beiträge zur Geschichte der Missionierung und der Reformation der evangelischen-lutherischen Landeskirchen und des Volkskirchentums in den baltischen Ländern*, ed. Reinhard Wittram (Göttingen: Vandrehoeck & Ruprecht, 1956).

³ Eberhard Treulieb. “Die Reformation in der kurländischen Kirche unter Gotthard Kettler”, Wittram, ed. *Baltische Kirchengeschichte*, 85.

⁴ Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600* (Stockholm: Daugava, 1964), 101.

⁵ Ernests Blese. *Latviešu literatūras vēsture* (Hanau, Germany; 1947), 65. ff.

⁶ Janis Andrupis un Vitauts Kalve. *Latvian Literature* (Stockholm: Zelta Ābele, 1957), 62.

- ⁷ Edgars Dunsdorfs. *Latvijas vēsture 1600–1710* (Uppsala: Daugava, 1962), 425.
- ⁸ Wilhelm Kahle. *Lutherische Begegnung im Ostseeraum* (Gütersloh: Gerd Mohn, 1982), 97, 129–154.
- ⁹ Ludvigs Adamovičs. *Dzimtenes baznīcas vēsture* (Soest: Mantnieks un Kiploks, 1947), 45–53.
- ¹⁰ Andrejs Johansons. *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800* (Stockholm: Daugava, 1975), 134 ff.
- ¹¹ Johansons, *Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*, 207.
- ¹² Host Garve. *Konfession und Nationalität: ein Beitrag zum Verhältnis von Kirche und Gesellschaft in Livland um 19. Jahrhundert* (J.G. Herder-Institut: Marburg/Lahn, 1978), 251.
- ¹³ Guntram Philipp. *Die Wirksamkeit der herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung* (Bohlau Verlag: Köln, 1974), 251.
- ¹⁴ Ludvika Adamoviča. "Latviešu brāļu draudze dzimtsbūšanas laikos", Edgars Kiploks, red., *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi* (Lincoln, NB; LELBA, 1978), 92.
- ¹⁵ Philipp, *Die Wirksamkeit der herrnhuter Gemeinde*, 268.
- ¹⁶ Adamovičs, *Dzimtenes baznīcas vēsture*, 90. Skat. arī Fredrich Scholz. "Die behandlung religiöser Fragen in der lettischen Literatur", *Kirche im Osten*, nr. 21/22 (1978/1979), 34–62), un arī Arvids Ziedonis, Jr., *The Religious Philosophy of Jānis Rainis, Latvian Poet* (Waverly: Latvian National Publishers, 1968).
- ¹⁷ Arnolds Švābe. *Latvijas vēsture 1800–1914* (Uppsala: Daugava, 1958), 370.
- ¹⁸ Wilhelm Neander. "Das Martyrium der baltischen Kirchen" in Wittram, ed., *Baltische Kirchengeschichte*, 300–301.
- ¹⁹ Švābe, *Latvijas vēsture 1800–1914*, 668–669.
- ²⁰ Adolfs Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940: valsts tapšana un suverēna valsts* (Stockholm: Daugava, 1976), 181.
- ²¹ Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940*, 182.
- ²² *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, nr. 4, 1934.
- ²³ Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940*, 623–624.
- ²⁴ Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940*, 634.
- ²⁵ *Latvijas Ev.-Lut. Baznīcas Kalendārs 1957. gadam* (Latvijas ev.-lut. Baznīcas Virsvalde, 1957), 121–136.
- ²⁶ Elmārs Ernsts Rozītis. "Geschichte und Aufbau der Evangelisch-Lutherischen Kirche Lettlands im Exil", *Kirche im Osten*, 21–22(1978–1979), 64. Skat. arī Paulis Urdze, "Die Evangelisch-lutherische Kirche Lettlands ausserhalb der Heimat", *Acta Baltica*, 6 (1966), 129–156.
- ²⁷ Roland Elliott. "Our duty toward displaced persons", *Christianity in Crisis*, 9, nr. 8 (May, 1949), 58. Skat. arī Stewart W. Herman, "Lutheran Service to Refugees", *Lutheran Quarterly*, 2 (February, 1950), 3–16.
- ²⁸ Peter Wukash. "Baltic Immigrants in Canada, 1947–1955", *Concordia Historical Institute Quarterly* 50, nr. 1(Spring, 1977), 4–22. Skat. arī Mark Noll, "Ethnic, American, or Lutheran? Dilemmas for a Historic Confession in the World", *Lutheran Theological Seminary Bulletin* (Winter, 1991), 17–38.
- ²⁹ Elfan Rees. "The Churches in Exile", *Congregational Quarterly*, 27 (1949), 35–36.

³⁰ Šādi centieni raksturo "eksilu" tipu cilvēku/sabiedrību. Skat. James Woelfel, "Indwelling and Exile: two types of religious and secular world-orientation", *American Journal of Theology and Philosophy*, v. 8 (Sept. 1987), 93–108. Skat. arī Harold J. Abramson, "Migrants and Cultural Diversity: on ethnic religion and society", *Social Compass*, 1 ((1979), 5–29.

³¹ Mary Douglas. *Purity and Danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo* (Routledge & Keegan Paul: London, 1966), 36.

³² Citēts Aleksandra Veinberga raksta "Pārteritoriālā baznīca un tās archibīskaps", *Ceļa Biedrs* (decembris, 1978), 147.

³³ Artūrs Voitkus. "Svešums un mājas", *Ceļa Biedrs: mēnešraksts kristīgai dzīvei*, 6, nr. 216 (jūlijs–augusts, 1977), pielikums 1–2.

³⁴ Nikolajs Kalniņš. *Dziesmu Grāmata Latviešu Draudzēm Tēvzemē un Svešumā* (Latvijas Ev.-Lut. Baznīca Trimdā, 1992), nr. 252.

³⁵ Alberts Ozols. "Mūsu dzimtene svešumā", *Ej un dari! Sprediķi* (New York, 1969), 103.

³⁶ Pēteris Eglītis. "Latviešu mācītāji kā tautas atmodas kustības veicinātāji", *Latvijas Ev.-Lut. Baznīcas Kalendārs*, (1970), 59.

³⁷ Artūrs Voitkus. "Svešums un mājas", 1.

³⁸ Zinta Sanders. "Latvian education in the United States: antecedents and development of supplementary schools", *The Journal of Ethnic Studies*, v. 7, nr. 1 (Spring, 1979) 34–36.

³⁹ Arnolds Lūsis. "Kaut arī Viņš vilcinās", *Latvijas ev. lut. Baznīcas gada grāmata un kalendārs 1976. gadam*, (Minneapolis, 1976), 4.

⁴⁰ Alfrēds Skrodelis. "Pārskats par baznīcas darbu Kanadā", *Latvijas Ev. Lut. Baznīcas kalendārs 1951. gadam* (Esslingen: 1951), 51.

⁴¹ Veinbergs, "Pārteritoriālā baznīca un tās archibīskaps", 147.

⁴² Artūrs Voitkus. "Arch. A. Lūša 70. gadu dienā", *Kristus Uguns* (LELBA, 1994), 94.

⁴³ Eglītis, "Latviešu mācītāji kā tautas atmodas kustības veicinātāji", 58.

⁴⁴ M. Ann Walko. *Rejecting the Second-Generation Hypothesis: Maintaining Estonian Ethnic Identity in Lakewood, New Jersey*, (New York: AMS Press, 1989), 147. Skat. arī Solveiga Miežītis, "Ethnic Identity Development: a comparative study of active and non-active second generation youth in the Latvian community", *Journal of Baltic Studies*, v. 21 (Fall, 1990), 259–288.

⁴⁵ Ilze V. Kalniņš and Juris Dreifelds. "Patterns of ancestral language knowledge and use among Estonians, Latvians and Lithuanians in Canada", *Journal of Baltic Studies*, v. 21 (Fall, 1990), 193–199.

⁴⁶ Ilze A. Miežītis-Matiss. "Changing profiles of Latvian school students: a fifteen-year follow-up", *Journal of Baltic Studies*, v. 21 (Fall, 1990), 2–7–208.

⁴⁷ Māra Soikāne-Trapāne. "Aizlūgums par latviešu valodu", *Latvija Amerikā*, 1989. g. 25. novembrī, 4.

⁴⁸ Mary Douglas. *Purity and Danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo*, 3. ff.

⁴⁹ Nav statistiku par divkultūru kristībām LELBA, bet kā norādījumu uz vispārēju tendenci varam ņemt Sv. Jāņa draudzes Toronto (1100 locekļi) pārskatu, kas rāda, ka no 1985. līdz 2003. gadam 59% kristīti bērni ir no divkultūru ģimenēm.

⁵⁰ Statistika par svešvalodu lietošanu latviešu ev. lut. draudzēs ārpus Latvijas tiek tagad savākta manā vadītā projektā, kuŗu atbalsta *Thrivent Financial Services* un kuŗa dati būs gatavi tikai 2004. gada beigās un būs pielikums šim referātam.

⁵¹ "In order to reproduce itself, any society must ensure that the next generation knows the language of the community and, more than its language, the rules for engaging in the most fundamental aspects of speech."

Richard Fenn, *The Death of Herod: an essay in the sociology of religion* (Cambridge University Press: Cambridge, 1992), 182.

⁵² Kanadas 2001. gada statistikas datus var apskatīt mājas lapā www.12statscan.ca

BAZNĪCAS NOZĪME TRIMDĀ

No Latvijas kristīgām konfesijām¹ trimdā vislielāko darbību izveidoja luterāņi, Romas katoļi un baptisti. Trimdā nokļuva arī nedaudz pareizticīgo garīdznieku un atsevišķos gadījumos, kā Dziesmu svētkos, piedalījās kopējos pasākumos. Vispār trimdas apstākļos konfesiju sadarbība bija apsvēcamā intensīva. Kopējais nacionālais mantojums un pārdzīvotās grūtības mazināja konfesionālo atšķirtības izjūtu. Turklāt praktiski apsvērumi mudināja apvienot spēkus, lai gūtu panākumus.

Vienkāršojot var sacīt, ka evaņģeliski luteriskā Baznīca bez pārtraukuma turpināja savu organizāciju trimdā, to pēc vajadzības piemērojot trimdas apstākļiem² un arvien cenšoties nepakļauties vietējo baznīcu struktūrām, bet gan sava archibīskapa un Baznīcas Virsvaldes vadībā iepretim tām un starptautisko baznīcu apvienību līmenī³ pārstāvēt tieši latviešu intereses.

Arī latviešu katoļiem trimdā turpinājās rosīgs garīgs darbs. Latviju atstāja 33 garīdznieki, 1951. gadā viņu skaits ir jau 40⁴. Tika dibinātas latviešu katoļu organizācijas, izdotas nedēļas avīzes un žurnāli, ticības mācība sniegta nometņu pamatskolās⁵ un ģimnazijās⁶. Tomēr garīdznieku darbam nācās iekļauties vietējās patvēruma zemju diecēzēs, un, piemēram, vācu bīskapu konferences priekšsēdis kardināls Julius Depfners (*Döpfner*) 1975. gada 20. februārī varēja likvidēt latviešu katoļu misiju Vācijā.⁷

Savukārt latviešu baptisti darbojās, sekojot saviem teoloģiskiem uzskatiem un praktiskām iespējām, galvenām kārtām draudžu līmenī, ar ievērojamiem sniegumiem arī mūzikas laukā. Plaši zināms, ka sevišķi ievērojams skaits baptistu bija nokļuvuši Brazīlijā. Ar šiem norādījumiem turpmāk referātā koncentrēšos uz Latvijas evaņģeliski luterisko Baznīcu (LELB) trimdā.

LELB lomu trimdā kāpināja iespēja saglabāt savu vadības struktūru, turklāt tai bija vajadzīgais darbinieku skaits. Archibīskaps prof. Dr. Teodors Grinbergs 1944. gada 10. oktobrī bija spiests doties uz Vāciju⁸. Uz Rietumiem atbēga arī vairāk nekā puse LELB mācītāju: 144 no 285 – 130 uz Vāciju, 14 uz Zviedriju⁹. Jau 1944. gada 28. novembrī Vācijā notika pirmā Baznīcas Virsvaldes sēde Sālfeldā (*Saalfeld*), Tīringenā¹⁰. Garīgā aprūpe tika organizēta jau kara apstākļos, tad it īpaši pēckara nometņu laikā un vēlāk emigrācijā. Tādēļ latvietim tieši šinīs grūtos laikos nebija jājūtas pamestam. Darba koordinācijai notika mācītāju konferences – 1946. gada

jūlijā Eslingenā ar 120 dalībniekiem, 1948. gada 20.–26. oktobrī Berchtesgādenā ar 104 dalībniekiem¹¹. Archibīskaps Grinbergs rūpējās par to, lai latviešu bēgļus ar varu vai viltu neizdotu padomju varai. LELB – Luterāņu pasaules federācijas (LWF) līdzdibinātāja locekle – bija iesaistīta kā palīdzības sadalē, tā arī turpmākās emigrācijas procesā, būdama starpniecē galvojumiem, kas ļāva izceļot.

Raksturīga ir LWF izdotā un katram izceļotājam dāvinātā grāmatiņa “Tālā ceļā”¹², kurā archibīskaps Grinbergs savus ievadvārdus beidz šādi: “Uz to lai Dievs jums palīdz arī svešumā saglabāt tautas un dzimtenes mīlestību, pildīt Dieva gribu, dzīvot Dievam par godu un sev, savai tautai un līdzcilvēkiem par svētību.”¹³ Nākamā rakstā lasām: “Aicina tevi un sauc mūžīgās Latvijas balss.”¹⁴ Un grāmatiņas 111. lapaspusē zem virsraksta minēts – “Dzīves likumi izceļotājiem”: “4. Esi krietns! Pēc tavas izturēšanās spriedis par tavu tautu. Ar savu krietnību iemanto savai tautai jaunus draugus. 5. Ja tev pietrūkst padoma, nemeklē to pie svešiem cilvēkiem, bet griezies pie savas baznīcas un savas ticības biedriem.”

Vispār svarīga loma LELB bija literatūras apgādē. Blakus lielam skaitam draudžu apkārtrakstu līdz šim brīdim iznāk garīgie laikraksti *Mājas Draugs*, vēlāk *Ceļa Biedrs* Amerikā un *Pie Svētavota* Eiropā. Kopš 1949. gada tika atsākts Baznīcas Kalendārs, vēlāk Baznīcas Gadagrāmata, kur blakus kalendāra daļai un chronikai ir arī visu LELB garīdznieku un draudžu adreses un kas arvien vēl ir ievērojama vienojoša saite, kopš 1993. gada izdota kopā ar LELB Latvijā. Daudzos dažādos izdevumos tika izdota Dziesmu grāmata. Jau 1952. gadā LELB Virsvaldes izdotai Dziesmu grāmatai bija “Trimdas pielikums”. Tas uzrunāja latviešu trimdas dzīves īpašās pieredzes – grūtības, izaicinājumus un ieguvumus. Līdzī piespīstā informācija palīdzēja izkaisītām draudžu locekļu kopām veidot patstāvīgu reliģisku dzīvi. Lielā skaitā tika izdota arī Bībele un trimdas apstākļiem piemērotā veidā – Jaunā Derība, bieži ar psalmiem, vai pat atsevišķi evaņģēliji. Sevišķi ievērojams sasniegums ir jaunais Bībeles tulkojums, ko 1965. gadā izdeva Britu un Ārzemju Bībeles savienība Londonā. Jau pirms Otrā pasaules kara Latvijā bija par jaunu pārtulkota Jaunā Derība. Sākot ar 1951. gadu, vairāki latviešu teologi dažādās zemēs pārtulkoja Veco Derību, un prof. Dr. E. Blese Vācijā bija atbildīgs par latviešu valodas kvalitāti.¹⁵

Izglītības laukā minams, ka jau pirmajā nometņu laikā 122 septiņklašu pamatskolās, 57 ģimnazijās un vairāk nekā 45 bērnudārzos¹⁶ aktīvi līdzī darbojās vietējie LELB mācītāji, sniedzot ticības mācību un arī citus priekšmetus. Arī pēc izceļošanas aizjūras zemēs parasti draudžu tiešā atbildībā vai

ciešā sadarbībā ar tām veidojās skolas, svētdienas skolas un vasaras skolas. Centrālā loma bija Minsteres latviešu ģimnazijai (MLĢ), kas ilgu gadu bija vienīgā valsts atzītā latviešu mācību iestāde ar abiturija tiesībām ārpus Latvijas. Arī tur mācītāji rēgulāri līdzdarbojās. Labprāt minu, ka MLĢ direktors Eduards Silkalns vēlāk bija LELB Virsvaldes loceklis un ka viņa pēctecis bija LELB mācītājs Arturs Liepkalns. Vajadzīgā MLĢ līdzfinansēšanā no latviešu puses ievērojamu daļu ziedoja LELB draudzes visā pasaulē. Vasarā draudzes vai Baznīcas organizācijas rīkoja atpūtas nometnes bērniem un jauniešiem. Minēšu tikai divus piemērus no ļoti daudziem – Melburnas latviešu draudzes bērnu un jauniešu vasaras nometni “Sprīdiši”¹⁷ un ar “Lettiska Hjälpinsalmingen” palīdzību uzturēto Sandbijas pastora Ēlandē, Zviedrijā, kur arvien programmatiski savienojās palīdzības darbs ar latvisku un reliģisku identitātes veidošanu. Vispār, sekojot Mārtiņam Luteram, LELB arvien ir cienījusi un uzsērusi mātes valodas nozīmi.¹⁸

Arī daudzi citi latviski pasākumi bieži vien notikuši draudžu paspārnē: košu darbība, ērģeļmūzika, koncerti, teātra izrādes.¹⁹ Svarīga loma latviešu sabiedriskā, kultūrālā un aprūpes darbā, kā arī līdzekļu sagādē parasti ir bijusi draudžu dāmu komitejām. Dzīves dažādādie aspekti lielākoties dabiski savienojusies, sevišķi mazākās latviešu kopās – kultūrālais, sabiedriskais, aprūpes, garīgais aspekts –, un vairākumā nav bijusi izšķirīga nozīme, vai formāli īpašnieks vai rīkotājs bijusi draudze, Daugavas Vanagu (DV) kopa vai kāda cita vietējā apvienība. Tas pats attiecas arī uz apgabalu, zemju, kontinentu vai pasaules mēroga sarīkojumiem – Dziesmu svētkiem, DV salidojumiem vai Globālām dienām, Draudžu dienām. Parasti tanīs ietverts svētku dievkalpojums vai vismaz svētbrīdis, mūzikas sarīkojumi, teātris, dzeja, izprieca.

Kā visā latviešu trimdas sabiedrībā, tā arī LELB būtiska nozīme ir brīvprātīgam, neatalgotam darbam. LELB ordinētie darbinieki – mācītāji, prāvesti – savus pienākumus veica arī tad, kad kaŗa un pēķaŗa apstākļos viņi par to nesaņēma nekādu samaksu vai arī tā bija visai niecīga. Līdz pag. gs. 60. gadiem mācītājiem vairākumā iztika bija jāpelnā kādā maizes darbā blakus amata pienākumiem vai atsevišķos gadījumos par iztiku gādāja mācītāja kundze.²⁰ Tā tas tagad vēl ir pie LELB diakonēmiem. Draudžu locekļu un līdz ar to arī LELB draudžu dzīvei finansiāli nostabilizējoties, lielais vairākums mācītāju saņem tādu algu, ka viņi parasti pilnu laiku var veltīt draudžu aprūpei. Tas nozīmē, ka Baznīcai daudzās vietās ir vienīgais kaut cik atalgotais latviešu darbinieks. Tādēļ viņu, dabiski, lūdz

veikt arī visādus sabiedriski kultūrālus vai aprūpes uzdevumus latviešu vidū. Vietām dievkalpojums ar draudzes vakaru pulcē latviešus ne tikai aiz reliģiskiem, bet arī aiz nacionāliem vai vispār sadzīves iemesliem.

LELB bija internacionālā laukā vienīgā latviešu pārstāve starptautiskās reliģiskās organizācijās – Luterāņu Pasaules federācijā²¹, Oikūmeniskā Baznīcu padomē vai Eiropas Baznīcu konferencē, līdz 60. gados tanīs uzņēma arī mūsu Baznīcu no okupētās Latvijas un LELB pievienoja vārdu “trimdā” – “in exile”. Bet arī tad turpinājās LELB uzdevums pasaules līmenī vērst uzmanību uz mūsu tautas un Baznīcas likteni, mēģināt gūt atbalstu un aizstāvēt tās intereses. Starptautiski plaši pazīstams ir archibiskapa Grinberga izteiciens:

“Mūsu ienaidnieki mūs grib iznīcināt,
mūsu draugi mūs grib asimilēt,
bet mēs paši gribam – dzīvot.”²²

¹ Latvijas konfesionālo statistiku 1925., 1930. un 1935. gadā skat. L. Adamovičas *Dzimtenes Baznīcas vēsture*, 2. izdevums, 1947, 99. lpp.

² Vēl tagad LELB ārpus Latvijas darbojas uz 1928. gada Satversmes pamata.

³ Tās ir galvenām kārtām Luterāņu Pasaules federācija, Oikūmeniskā Baznīcu padome un Eiropas Baznīcu konference.

⁴ *Katoļu Kalendārs 1952. gadam*, sakārtojis prāv. Kazimirs Vilnis, 72.–76. lpp.

⁵ Apmēram 400 katoļu skolnieki, 73. lpp.

⁶ Apmēram 90 katoļu skolnieki, 73. lpp.

⁷ *Tāvu zemes kalendārs 1987. godam* Annas Dimantes sakortojumā, 183. lpp., skat. vispār 165.–184. lpp.

⁸ Paulis Urdze. *Die evangelisch-lutherische Kirche Lettlands ausserhalb der Heimat*, 129.–153. lpp., Acta Baltica. Liber Annalis Instituti Baltici, izdevis Institutum Balticum im Hause der Begegnung Königstein e. V., VI – 1966, Königstein 1967 (turpmāk saīsināti: P.U.), 129. lpp.

Elmārs Ernsts Rozītis. *Geschichte und Aufbau der evangelisch-lutherischen Kirche Lettlands im Exil*, 63.–77. lpp. Kirche im Osten XXI/XXII – 1978/79, izdevis Peter Hauptmann, Göttingen 1979 (turpmāk saīsināti: E.E.R.), 64. lpp.

⁹ P.U., 129. lpp., E.E.R., 65. lpp.

¹⁰ P.U., 130. lpp.

¹¹ P.U., 130. lpp., E.E.R., 65. lpp.

¹² *Tālā ceļā*. Kristīgs vadonis izceļotājiem, izdevusi The Lutheran World Federation. Service to Refugees, 2. izdevums, 1950.

¹³ *Tālā ceļā*, 7. lpp.

¹⁴ *Tālā ceļā*, 10. lpp.

¹⁵ P.U., 154. lpp., E.E.R., 76. lpp.

¹⁶ Andrivs Namsons. *Die Letten in der Emigration*, 113.–127. lpp., Acta Baltica (skat. vēri 8), 115. lpp. LELB iesaistījās piemērotu mācību līdzekļu sagādē, piemēram, 1947. gadā Stokholmā par jaunu iespiežot archibiskapa T. Grinberga, prof. V. Maldoņa un ģimn. direkt. māc. A. Voitkus 1936. gadā Rīgā izdoto Ticības mācību.

¹⁷ Latvijas Ev.-lut. *Baznīcas Gada grāmata un Kalendārs 1985. gadam*, 152. lpp.

¹⁸ P.U., 155. lpp.

¹⁹ Piemēram, piedalījos kā Bungatiņš Eslingenas Dienvidu baznīcā.

²⁰ P.U., 139. lpp., E.E.R., 67. lpp.

²¹ Archibiskaps prof. Dr. Teodors Grinbergs tika ievēlēts Luterāņu Pasaules federācijas pirmā eksekutīvā komitejā Lundā 1947. gadā.

²² E.E.R., 77. lpp., P.U., 138. lpp. Attiecībā uz izteicienu pēdējo daļu pastāv dažādi varianti, piemēram, “/.. / bet mēs paši gribam palikt latvieši”.

NACIONĀLO UN RELIĢISKO VĒRTĪBU PRETSTATI BRAZĪLIJAS LATVIEŠU BAPTISTU SABIEDRĪBĀ 20. GADSIMTĀ

Brazīlijas latviešu vēsture līdz šim reti nonākusi vēsturnieku uzmanības lokā un palikusi ārpus kopējās latviešu tautas vēstures konteksta. Iepriekšējie pētījumi¹ skāruši tikai atsevišķu koloniju vai baptistu draudžu vēsturi Brazīlijā. Latvijā tādu vispār nav.

Brazīlijas latviešu baptistu sabiedrība veidojusies vairāk nekā 100 gadu ilgā laika posmā. Pēc pirmo grūtību pārvarēšanas latvieši materiālā ziņā ātri iekļāvās Brazīlijas sabiedrības vidusšķirā, tajā pašā laikā spēdami nezaudēt ne nacionālo pašapziņu, ne dzimto valodu, kas saglabāta līdz pat mūsu dienām. Nacionālās savdabības ilgo saglabāšanu veicināja ne tikai gadu desmitiem ilgā dzīve latviešu kolonijās, bet arī atšķirīgā konfesionālā piederība – neraugoties uz Brazīlijā pasludināto ticības brīvību, valdošā reliģija tur bija katolicisms.

Dažādos laikos ieceļojušo latviešu kolonistu materiālajā un sociālajā stāvoklī nekad nav bijis krasu pretstatu. Taču vērts pakavēties pie viņu nevienstabīgajiem nacionāli valstiskajiem uzskatiem (tos noteica atšķirīgā izceļošanas motivācija dažādos laikos), sīkāk tos analizējot pēc šādiem kritērijiem: attieksme pret Latvijas valsti 20. gs. 20. gados un attieksme pret latviešu valodu un kultūras mantojumu.²

Referātā tiks aplūkota baptistu sabiedrības izveidošanās, atklāta paradoksālā situācija, kad Brazīlijas latviešu baptisti vairāk nekā 100 gadu spējuši saglabāt nacionālās vērtības, gan pateicoties piederībai pie draudzes, gan par spīti reliģisko uzskatu ierobežotībai.

Tā kā pretruna starp nacionālām un reliģiskām vērtībām visskaidrāk atklājas 2. viļņa izceļošanas vēsturē, galvenā uzmanība tiks pievērsta tieši tai.

Baptistu sabiedrības izveidošanās Brazīlijā

Pirmā organizētā latviešu ieceļošana Brazīlijā sākās 19. gs. 80. un 90. gadu mijā, tiem drīz vien pievienojās 1905. gada revolūcijas bēgļi (lielākoties – cilvēki ar sociāldemokrātiskiem uzskatiem). Šie ieceļotāji Brazīlijā cerēja iegūt gan zemi, gan brīvību. Daļa no viņiem jau bija izmēģinājuši laimi Krievijas plašumos, taču, kaut arī tur izdevās tikt pie zemes, baptisti

cieta no reliģiskām vajāšanām, kuru iniciators bija pareizticīgo baznīca. Šo izceļotāju intereses, izceļojot uz Brazīliju, bija galvenokārt materiālas dabas, tomēr daudziem likās vilinoša arī Brazīlijā valdošā reliģiskā brīvība.

Latviešu baptistu sabiedrības vēsture Brazīlijā sākās līdz ar pirmo latviešu ieceļotāju ierašanos šajā zemē.

Paradoksāli, ka izceļošanas idejas autori – mācītājs Kārlis Balodis un vēlāk labi pazīstamais tautsaimnieks Pēteris Zālīte – nebija baptisti, bet gan luterāņi. Arī pirmo izceļotāju vidū pārsvarā bija luterāņi. Interesanti, ka jau gadu pēc apmešanās 1. latviešu kolonijā Brazīlijas dienvidos, Rionovā³, Santakatarīnas pavalstī, lielākā daļa kolonistu to pameta. Tur palika tikai daži pārliecināti baptisti,⁴ kuru vēstules par labas dzīves izredzēm Brazīlijā drīz vien pamudināja izceļot arī citus viņu ticībai piederīgos.

Plašākai sabiedrībai vairāk pazīstams tā sauktais otrais vilnis, t.i., aptuveni 2,5 tūkstošu baptistu izceļošana no neatkarīgās Latvijas 1922. – 1923. g.,⁵ kuras pamatā bija ideja par pasaules galu un otrreizējo Kristus atnākšanu visdrīzākajā laikā.

Līdz mūsu dienām Latvijā pastāv uzskats (te lieli nopelni pienākas populārajam J. Lāča romānam "Mūža meža maldi"), ka pēc 1. pasaules kara uz Brazīliju izceļojuši tikai fanātiski baptisti (citi apgalvo, ka tie bijuši pentakosti). Rūpīgāk iedziļinoties vēstures dokumentos, var pārliecināties apgalvot, ka līdz ar baptistiem 20. gados uz Brazīliju devās gan labākas dzīves tīkotāji, gan vienkārši piedzīvojumu meklētāji.

Trešā un pēdējā lielā latviešu – to skaitā arī baptistu – ieplūšana Brazīlijā, līdzīgi kā citur pasaulē, saistāma ar 2. pasaules kara bēgļu izklišanu pasaulē un plašākus paskaidrojumus neprasa. Tie lielākoties bija labi izglītoti Latvijas patrioti, kuri vissekmīgāk spēja apvienot reliģisko un nacionālo pārliecību, kā arī ienest jaunas vēsmas tā laika Brazīlijas latviešu baptistu vidē.

Nacionālo vērtību atšķirības dažādos ieceļošanas viļņos

Pirmā viļņa baptistu ieceļotāju attieksme pret Latvijas valsts nodibināšanu bija pasīva. Tie, kuriem izdevās iesakņoties Brazīlijā, bija lojāli pret jauno mītnes zemi. Tas arī saprotams, jo viņu sapņi par zemi un brīvību, neraugoties uz kolonizācijas sākuma laikos piedzīvotām grūtībām, šeit tomēr piepildījās. 1. pasaules kara laikā bija pārtrūkuši sakari ar Eiropu, Brazīlijā bija maz informācijas par Latvijas neatkarības pasludināšanu. Daudzi par to uzzināja tikai no Latvijas radu un draugu vēstulēm.⁶

Visaktīvākie Latvijas atbalstītānā bija Novaodesas kolonijas luterāņi, kuri jau 1918. gada nogalē nodibināja **Latviešu tautiskās palīdzības biedrību** (1918–1921). Tās mērķis [...] ir savienot tautiešus, neskatoties ne uz kārtu, ticību un stāvokli, un krāt līdzekļus, ka var palīdzēt savu izpostīto dzimteni atjaunot.⁷

Tika izplatīts kaismīgs aicinājums:

*Katrs ziedojums, mazs vai liels, ir derīgs priekš mūsu dzimtenes atjaunošanas, un saistīs mūs ar mūsu tautiešiem tēvijā, kura vienmēr ir un paliks mūsu izklīdušo jūtu sajūsminātāja un mūsu sirds, lai arī kādā pasaules malā mēs atrastos.*⁸

Palīdzības vākšanā drīz vien iesaistījās citas baptistu dibinātās kolonijas. Piemēram, Žakvasē⁹ 1920. gada 18. novembrī Tautiskā savienība sarīkoja svētkus ar ziedojumu vākšanu, īpaši uzsverot, ka *mēs uz šiem svētkiem nesatikāmieš kā luterāņi, baptisti, adventisti vaj citas modes ticības šķiras piekritēji, bet bijām visi tikai latvieši priekš latviešiem.*¹⁰

Pārskatot ziedotāju sarakstus,¹¹ tur atrodamī arī baptistu vārdi, tomēr lielākoties viņi ziedojumus vāca draudzēs un sūtīja tieši Latvijas Baptistu draudžu savienībai, lai būtu pārliecināti, ka tie nonāks viņu ticības brāļu un māsu rokās.

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas latviešu sabiedrībā tika pārrunāta iespējamā pārcelšanās uz tēvzemi. Bija dažas luterāņu ģimenes, kas tiešām 20. gs. 20. gadu sākumā tā arī izdarīja.¹² Līdz šim nav vēl izdevies atrast liecības, ka uz Latviju tolaik būtu pārcēlusies kāda baptistu ģimene.

Tas bija pamatā 1920. g. Novaodesas latviešu laikraksta "Grauds" pēdējā numurā publicētajai skumjajai atziņai:

*Lielākā un labāki organizētā latviešu daļa – baptisti, vispāri ņemot, par savas tautas patstāvību daudz neinteresējas.*¹³

Vislabāk pirmo izceļotāju attieksme pret Latviju raksturota Riodežaneiro ģenerālkonsulāta konfidencialā vēstulē ārlietu ministram V. Munteram, kas rakstīta pēc Brazīlijas latviešu koloniju apmeklēšanas 1930. – 1931. g.:

*[..] Viņi atstājuši dzimteni kā Krievijas pavalstnieki. Pa daļai arī tāpēc viņu valstiskā atziņa pret Latviju, neskatoties uz stipro tautisko sajūtu, nav plaši attīstījusies, lai spētu viņus atgriezt atpakaļ. [...] Taču retais būs, kas, domās un jaunības atmiņās nogrimis, nekad nesapņotu par Latviju un galīgi izslēgtu varbūtību atgriezties dzimtenē. Visi viņi vēl līdz šim laikam dzīvo bez nekādām pasēm un pavalstniecības. [...]*¹⁴

Sarežģītāk veidojās otrā vilņa izceļotāju attiecības ar Latviju, ko viņi pameta brīdī, kad pirmo reizi vēsturē latviešiem bija paši sava valsts. Varas iestādes visdažādākajos veidos pūlējās aizkavēt arvien pieaugošo baptistu izceļošanu uz Brazīliju (izsmejoši raksti par fanātiskiem sektantiem, biedinošas ziņas par Brazīlijas apstākļiem un negodīgiem starpniekiem, aizliegums izsniegt baptistiem ārzemju pases utt.), tādēļ daudziem nācās meklēt dažādus apkārtceļus vai arī nosaukt citu ceļojuma galamērķi. Saspīlētas attiecības veidojās ne vien ar valsti, bet arī ar Latvijā palikušajiem baptistiem, kuri pamatoti uzskatīja, ka masveidīgā izceļošana vājinās baptistu draudzes gan materiālā, gan morālā ziņā.

1922. gadā Sanpaulu pavalstī izceļotāji nodibināja Vārpas koloniju. Tās vieta tika izraudzīta mūžamežā, tālu no apdzīvotām vietām un satiksmes ceļiem, lai izvairītos no pasaulīgiem kārdinājumiem. Sākuma laikos Vārpā valdīja ļoti stingra disciplīna, ko uzturēja draudzes kopēji. Svarīgi saprast, ka izceļotāju vairums patiešām ticēja tuvam pasaules galam un labprātīgi pakļāvās vadoņu norādījumiem. Kad tas tomēr nepienāca un nācās steigami risināt laicīgas dzīves jautājumus – vieni bija devušies ceļā bez jebkādiem līdzekļiem, citi tomēr bija paņēmuši līdzī darbarīkus¹⁵ –, daudzi piedzīvoja dziļu vilšanos un pameta koloniju.

Vārpas kolonistu attiecības ar Latvijas valsti

Daļa izceļotāju domāja par atgriešanos Latvijā, taču lielākoties tas nebija iespējams, jo naudas atpakaļceļam vairs nebija. Iebraucot Brazīlijā, vadoņi bija savākuši pases formalitāšu kārtīšanai, bet atpakaļ tās neatdeva.¹⁶

Stāvokli sarežģīja tas, ka Latvijai samērā ilgi, līdz pat 20. gadu beigām,¹⁷ nebija nekādas diplomātiskas pārstāvniecības Brazīlijā. 30. gadu sākumā pēc ģenerālkonsulāta atvēršanas Riodežaneiro vicekonsula vietas pagaidu izpildītājs Krišjānis Zellis sāka aktīvi apzināt Latvijas pilsoņus Brazīlijā. Iespējams, viņš nebija piemērotākais cilvēks lietu kārtīšanai baptistu kolonijās,¹⁸ jo bija nelabvēlīgi noskaņots pret šīs ticības piekritējiem. Piemēram, kādā vēstulē Vārpas jauneklīm Edgaram Damburam, kurš meklēja iespēju atgriezties Latvijā (ar K. Zella personīgu palīdzību vēlāk tas arī notika), K. Zellis atklāti paudis savas domas par Vārpas baptistiem, nosaucot tos par odžu dzimumu, *kuri no ārpuses ir svēti, tīri un balti, bet no iekšpusēs smirdoši liķi*.¹⁹ Tādēļ, kaut arī K. Zellis nenoliedzami bija liels Latvijas patriots, pret viņa ziņojumiem jāizturas kritiski. Interesanti, ka pēc inspekcijas brauciena pa baptistu kolonijām Brazīlijā viens no viņa ieteikumiem Latvijas valdībai bija luterāņu mācītāju nosūtīšana uz šīm kolonijām.²⁰

Iepazīnies ar Vārpas baptistu attieksmi pret Latviju, K. Zellis to novērtēja kā klaji negatīvu. To apliecināja gadījumi, kad Latvijas valsts ar ģenerālkonsulāta palīdzību meklēja dažādus cilvēkus, to skaitā Vārpas jaunekļus, kuriem bija pienācis laiks dienēt Latvijas armijā. Viens no tādiem bija kordinģents Harijs Ruks, Vārpā labi pazīstams cilvēks. K. Zellis bija spiests ziņot uz Latviju, ka viņš nav atrodamš:

Domājams, dzīvo tāpat kā visi citi Vārpas iemītnieki bez pases un noteiktas pavalstniecības, ar ko pie reizes un pa daļai viņi lepojas. [...] Dieva bērniem, kas ir paša Dieva pavalstnieki, nekādas citas pavalstniecības neesot vajadzīgas. [...] Ņemot vērā, ka viena daļa Vārpas iedzīvotāju noskaņoti pret Latvijas valdību un viņas iestādēm (sevišķi pret K. Zelli un konsulātu) ne sevišķi labvēlīgi – pārbaudīt H. Ruka pasi nav iespējams.²¹

Izrādījās, ka daudzi 20. gadu sākumā ieceļojušie latvieši gadiem ilgi bija dzīvojuši ar Latvijas pasēm, kurām bija beidzies derīguma termiņš, kā arī bez pasu nodevu maksāšanas. Emigrantu pēcteči saskaņā ar šīs valsts likumiem jau bija kļuvuši pilntiesīgi Brazīlijas pavalstnieki.²² Tiklīdz Riodežaneiro tika atvērts ģenerālkonsulāts, tajā griezās daudzi Latvijas pilsoņi, lūdzot pagarināt vai izsniegt jaunas Latvijas pases, kā arī palīdzēt atgriezties dzimtenē, taču to vidū bija ļoti maz Vārpas kolonistu.

Neraugoties uz to, 1932. gada nogalē darbu sāka otra Latvijas pārstāvniecība Brazīlijā – konsulāts Sanpaulu, jo tieši šajā pavalstī dzīvoja visvairāk latviešu. Kad konsulāts atkārtoti aicināja emigrantus nokārtot attiecības ar Latviju, tikai 1934. gada nogalē Vārpā tika izvēlēta komiteja, kura izplatīja paziņojumu:

Visiem par ziņu, ka komiteja izdara to pilsoņu reģistrāciju, kuri vēlētos saņemt atpakaļ savas vecās ārzemju pases, kas savā laikā tikušas iesniegtas kādu lietu kārtīšanai.²³

Pēc konsulāta datiem, 1935. gada 1. janvārī no aptuveni 7000 Brazīlijas latviešiem Latvijas pilsoņu faktiskais skaits visā valstī tika lēsts ap 2000 – 2500. Konsulāta ziņojumos uz Latviju tika pausts satraukums, jo tikai 512 no tiem bija nokārtojuši saistības ar valsti un oficiāli reģistrējušies kā tās pilsoņi (Sanpaulu konsulāta pasu iecirknī tika reģistrēti visi dažādās Dienvidamerikas valstīs dzīvojošie pilsoņi, kuru skaits 1935. gada 1. janvārī bija 593).²⁴ Latvijas konsulāta rosīgajai rīcībai drīz bija labi panākumi – pēc gada konsulāta pasu iecirknī bija reģistrējušies jau 813 pilsoņi, tātad aptuveni trešā daļa no visiem Brazīlijā dzīvojošiem Latvijas pilsoņiem!²⁵

Tieši konsulāta neatlaidīgais darbs baptistu vidū daudziem svārstīgiem palīdzēja noskaidrot viņu attiecības ar Latviju un nacionālo kultūru. Vārpas sākuma gados otrā viņa izceļotāju attieksme pret Latviju bija visai vienaldzīga, reizēm pat klaji naidīga, bet, gadiem ejot, daudz kas bija mainījies. Pārmaiņas vārpiešu uzskatos vislabāk raksturotas kādā kolonista vēstulē baptistu mēnešrakstam "Kristīgs Draugs":

Vēl nesen mēs te Vārpā maz ko vēlējāties zināt par mūsu veco dzimteni – Latviju. Tagad tas kļuvis citādi. Ar to nav sacīts, ka kolonijā būtu radusies kāda izceļošanas kustība atpakaļ uz Latviju. Nebūt nē! Bet daudzos ir modusies atziņa, ka krietnam kristīgam jābūt arī kārtīgam pilsonim, un līdz ar to radusies arī vēlēšanās nodibināt kārtīgas attiecības ar savu valsti, nokārtojot savas pases un citus dokumentus.²⁶

Vieglāk atgriezties pie nacionālām vērtībām bija jauniešiem, kuri Brazīlijā bija ieceļojuši kā mazi bērni kopā ar ģimeni. 30. gadu vidū viņi jau bija pilngadīgi, līdz ar to paši spēja izvēlēties savu nostāju. Jaunās paaudzes labvēlīgo attieksmi pret Latviju ietekmēja Vārpas vadoņu ortodoksālā un neelastīgā nostāja, kas asi vērsās pret jebkādam atkāpēm no stingrajiem reliģiskajiem priekšstatiem. Visvairāk no ierobežojumiem cieta tieši Vārpas jaunieši, kuri alka pēc brīvākas atmosfēras un nespēja samierināties ar garīgās dzīves norisēm vienīgi baznīcas paspārnē.

Kad 1931. gadā Latvijas konsuls Gustavs Stols apmeklēja Vārpu, ar vislielāko interesi ziņas par iespējām saņemt Latvijas pases uzklauzīja nepilngadīgie jaunieši. Šis tikšanās iedvesmots, četrpadsmitgadīgais Arturs Krīgers rakstīja savam krusttēvam Latvijā:

Latvijas konzuls, kurš tagad atrodas iekš Rio de Žaneiro [...], izgādājis pasi katrā laikā 14–15 gadu veciem ar'. Kad viņš toreiz uz mūsu koloniju bija atbraucis, viņš vienam no maniem draugiem bij teicis, ka, ja viņš labi gribētu, t.i., mans draugs, konzuls viņam būtu izgādājis pat brīvu ceļu uz Latviju. [...] Tāpēc es gribu pasteigties un aizbraukt uz Sao Paulu un tad, ja konzuls man izgādā brīvu ceļu, tūlīt laistu prom uz Latviju. Jo es domāju, kā aizbrauktu es uz Latviju, es būtu vislaimīgākais cilvēks, jo dzimtene man ir un paliek mīļa un dārga mūžam.²⁷

A. Krīgeram, tāpat kā daudziem viņa vienaudžiem Vārpā, Latvija bija idealizēta sapņu zeme, kuru apmeklēt liedz vienīgi naudas trūkums:

..kad es tepat lasu grāmatās, kā Latvijā puķes zied un pļavas, tik jauki uz laukiem, tad Brazīliju Latvijai stādīt nemaz blakus nē. Brazīlija ir kā ēna pret Latviju.²⁸

1933. gadā Riodežaneiro ģenerālkonsulātā ar lūgumu izsniegt Latvijas pases griezās brāļi Edgars un Arturs Egliši, kuri pirms 10 gadiem kopā ar patēvu Egonu Jenču bija ieceļojuši Brazīlijā. Ģenerālkonsulāts individuāli vērtēja katra pases pieprasītāja lojalitāti pret Latviju un sniedza savu atzinumu Latvijas iestādēm, kas nodarbojās ar ārzemju pasu izsniegšanu. Brāļu Eglišu gadījums tika vērtēts ļoti pielaidīgi:

Abu brāļu pases nav tikušas atjaunotas. Viņu vecās pases arī nav atradušās viņu rīcībā, bet tūliņ pēc ierašanās no izceļotāju garīgiem vadoņiem paņemtas un nodotas Brazīlijas Sao Paulo štata Zemkopības ministrijā, no kurienes pēc ilgas meklēšanas saņemtas tikai pagājušā gadā.

Nemot vērā, ka brāļi Egliši uz Brazīliju atvesti kā mazi bērni, palikuši bez apgādības svešā zemē un tādēļ nevar uzlikt atbildību par pārkāpumiem pasu lietā – konsulāts lūdz atļaut viņiem izdot jaunas Latvijas ārzemju pases.²⁹

Līdzīga satura vēstuli goda konsulam tajā pašā gadā rakstīja arī Roberts Jānis Janševskis, paužot bažas, vai spēs samaksāt pases iegūšanai nepieciešamos izdevumus:

Esmu jau tagad nodzīvojis Brazīlijā 10 gadus, jo iebraucu šeit kā mazs zēns un visu pagājušo laiku es arī nerūpējos par to, pie kā būtu īsti piederīgs, tas ir: kā pavalstnieks būtu. Bet tagad kā pieaudzis vēlos zināt, kādu stāvokli man jāieņem, ko lai daru, lai būtu cilvēks ar tiesībām un nedzīvotu uz zilu gaisu? [...] Lai gan še var dzīvot bez kādas skaidrības, tad tomēr man tas nepatīkas un es arī nevēlētos par Brazīlijas pavalstnieku palikt. Negribu vēl savu tēviju aizmirst, bet gan gribu to cienīt un viņas pavalstnieks būt.³⁰

Drīz vien pases pieprasītājs no K. Zeļļa saņēma atbildi:

Pie pasu un pavalstniecības jautājumu nokārtošanas nauda nespēlē galveno lomu, bet gan tas, par cik cilvēks ir latvietis un grib būt Latvijas pavalstnieks un par cik viņš ir vēlams Latvijai.³¹

Garīgās dzīves papildījuma meklējumi

Lielākā daļa izceļotāju tomēr nevarēja atgriezties Latvijā. Viņi palika Brazīlijā un bija spiesti samierināties ar apstākļiem. Jau 20. gadu 2. pusē Vārpā uzlabojās dzīve materiālā ziņā un varēja pievērsties garīgo vajadzību papildīšanai. Neapšaubāmi, ka kolonijas sabiedriskās dzīves centrs vienmēr, bet jo īpaši sākuma laikos, bijusi draudze³², kur liela ietekme bija baptistu mācītājiem un draudzes kopējiem.

Ne visiem tas likās pieņemami, tādēļ tika meklētas un arī atrastas no pārspilētiem reliģiskiem ierobežojumiem brīvas garīgās dzīves iespējas. Viena no tām bija pievēršanās dažādām radošām nodarbēm – vārpiešu vidū netrūka fotogrāfu, gleznotāju, dzejnieku un mūziķu.³³ Viņu darbība vēl nav pietiekami izvērtēta, pilnīgi iespējams, ka tur nav paliekošu māksliniecisku vērtību, bet tā ir nepārprotama liecība, ka ne jau visi akli pakļāvās vadoņu diktātam un spriedumiem, bet meklēja paši savu garīgās dzīves ceļu.

Īpaši sarežģītā situācijā nonāca patiesi ticīgie cilvēki, kuriem Vārpas vidē bija ārkārtīgi grūti saglabāt gan tautisko vērtību sistēmu, gan netikt izstumtiem no draudzes dzīves.

Viens no retajiem brīvdomātājiem, kurš, kaut arī uzaudzis pārliecinātu baptistu ģimenē, tā īsti nekad nekļuva par savējo, bija Jānis Erdbergs (1907–2000) – fotogrāfs, gleznotājs, dzejnieks, Vārpas muzeja dibinātājs. Vārpas baptistu sabiedrības attieksme pret šo spilgto un daudzpusīgo personību izteikta ļoti kodolīgi – “svešinieks ligzdā”.³⁴ Interesanti, ka vispirms tā tika dēvēts viņa tēvs Ansis Erdbergs, kurš viens no pirmajiem uzdrošinājās publiski paust vadoņiem nepatīkamas domas.³⁵ Ne velti līdz šai dienai tieši viņu uzskata par ziņu piesūtītāju romāna “Mūža meža maldi” autoram J. Lācim! Kā jau dzejnieks, J. Erdbergs pats sevi tēlaini dēvējis par “vientuļo vilku”,³⁶ kuram nav draugu. Vienīgā domu biedre bija viņa māsa – dzejniece un gleznotāja Ella, kura pēc 2. pasaules kara organizēja dažādus sarīkojumus latviešu bēgļu atbalstam.

Brazīlijas latviešu baptisti, ar savai sabiedrībai nepiederošiem cilvēkiem pārrunājot jebkādas atkāpes no vispārpieņemtajām normām, vienmēr iztūrējušies ļoti piesardzīgi, tāpēc īpaši grūti bija iegūt plašākas ziņas par neparastām personībām.

20. gs. 30. gados daudzi bijušie vārpieši labāku apstākļu meklējumos bija atstājuši koloniju un jau apmetušies uz dzīvi Sanpaulu. Lielākā daļa drīz vien apvienojās baptistu draudzē, bet citi, tikuši ārā no Vārpas šaurības, meklēja arī savādākas sabiedriskās darbības iespējas. Tādas piedāvāja latviešu biedrība “Ausma”. Nepakavējoties pie tās darbības sīkāk, vērts palasīt kādas dedzīgas baptistu jaunavas pārmetumus saviem ticības biedriem:

Daži no mūsu mīļiem jauniešiem ļoti sajūsminājušies, ka tur būšot labi noorganizēts koris ar kādu no Vārpas stīgu orķestra locekli priekšgalā un atvērsoties reiz izdevība iemācīties un izdziedāties tautas dziesmas. Citu saista solītā plašā bibliotēka un vēl kādam iekārojušies jautrā, saviesīgā dzīve ar

*izredzi zināmos vakaros parādīties tautiskos apģērbos. Tas jau ļoti var sajusmināt jaunavu vai jaunekli, kurš nav sev cēlāku mērķi spraudis un kura ideāls nav Kristus. Bet katrs, kam vien sirdsapziņa nav grēku važās iekalta, sadzirdēs tās klušo pārmetumu, ka: no vienas akas avota nevar smelt saldu un rūgtu ūdeni.*³⁷

Secinājums skaidrs: nav iespējams savienot laicīgu un garīgu ideālu meklējumus! Jāņem vērā, ka krietniem draudžu piederīgajiem nebija nemaz tik vienkārši atrast brīvu laiku un līdzekļus tautiskās dzīves kopšanai, jo baptistu konfesijai raksturīga aktīva sociālā dzīve tieši draudzes ietvaros – svētdienas skolas, jauniešu un māsu pulciņi, misijas darba atbalstīšana un daudzi citi pienākumi, kas prasīja pilnu atdevi.

Neskatoties uz visu, Vārpā palikušie tautieši izmantoja iespēju pilnveidot garīgo dzīvi, pievērsoties latviskām kultūras vērtībām un tautisku tradīciju kopšanai, kas īpaši uzplauka 30. gados. Ar konsulāta atbalstu 1934. gadā Sanpaulu tika nodibināta *Latviešu literāriskā un labdarības biedrība*, kuras mērķis bija: *..visu Brazīlijā dzīvojošo latviešu apvienošana, un tajā nespēlē lomu biedru reliģiskais vai politiskais uzskats.*³⁸ Drīz izveidojās biedrības nozare arī Vārpas kolonijā, pulcinot nacionāli noskaņotos kolonistus, kuri nebaidījās nostāties pret Vārpas reliģiskajiem vadītājiem. Nebija viegli kopt tautiskās tradīcijas, jo baptisti neatzina ne dežošanu un laicīgu dziesmu dziedāšanu, ne latviešu svētku svinēšanu. Neraugoties uz morālo spiedienu, ne visi Vārpas latvieši atteicās no laicīgu svētku svinēšanas.

Piemēram, Jāņi, vieni no populārākajiem latviešu svētkiem, tika atzīmēti arī Vārpā, taču baptisma iespaidā pārveidoti līdz nepazīšanai – tajos tika godināts Jānis Kristītājs. Var iedomāties, kāds satraukums valdīja kolonijā, kad vietējā *Latviešu literāriskā un labdarības biedrība* 30. gadu beigās izziņoja Jāņu svinības latviskā stilā! Interesants svētku apraksts lasāms Haralda Ogrīņa bērības atmiņās:

Bija Jāņu vakars. Māte ar Valiju bija uzšuvušas tautas tērpus un nopirkušas vaiņagus. Gājām uz svētkiem. Gleznotājs Krieviņu Emīls bija uzbūvējis skatuvi – klētiņu ar pusmēnesi un lielu kaķi ar kūkumu uz jumta. Priekšā balta koka sētiņa. Krieviņš stingri pieteica pa programmas laiku nešaut gaisā nevienu raketi. Degvīna mīlētāji glaunos ancukos nedroši grīļojās apkārt. Krūmi bija pilni iesāktu pudeļu. Programma bija laba, visskaistākās bija tautas dejas.

Diemžēl svētku turpinājums neizvērtās gluži tāds, kā bija iecerējuši svinību rīkotāji:

*Pēc oficiālā sarīkojuma sākās īstā ellīte. [...] Vecais Sieriņš čāpo, kājas izplētis, pret kalnu, vaiņagu galvā un ligo tik varenu balsi, ka, liekas, dreb viss pagasts. "Švīts" no Sao Paulo nosēdies ceļa malā, saķēris galvu rokās, mokās. Vai nu par daudz iedzēris, vai saelpojies sprāgstošo raķešu dūmus.*³⁹

Pēc tik vētrainām svinībām nebija nekāds brīnums, ka otrā rītā Ogrīņu sētā ieradušies draudzes kopēji, lai paziņotu, ka par līdzdalību biedrībā viņi tiks izslēgti no draudzes.

Pēc tam arvien biežāk kāds uzdrošinājās pārkāpt stingros ierobežojumus. Tā 1939. gadā Vārpā notika svētdienas skolas skolotājas Annas Mottes un Latviešu biedrības valdes locekļa Edvarta Vitolberga kāzas tautiskā garā. Notikums bija tik neparasts, ka izpelnījās īpašu aprakstu Argentīnā izdotajā mēnešrakstā "Latvija":

*Edv. Vitolbergs neapmierinājās ar "Vārpā" parasto garīgo ceremoniju vien, kura līdz šim tika atzīta par vienīgo pareizo kāzu svinēšanu. Kāzas noritēja tīri latviskā garā, ar mielastu, salda vīna glāžu šķindoņu, tautas dziesmām, dzejām, dejām un rotaļām. Šādas kāzas Vārpā notiek ļoti reti un viņu rīkošanai vajadzīga liela drosme.*⁴⁰

30. gadu nogalē Vārpā atmosfēra bija kļuvusi daudz brīvāka. Tam ir vairāki cēloņi. Lielākā daļa kolonistu tad jau bija kļuvuši materiāli labi nodrošināti, viņu labklājība vairs nebija atkarīga no kolonijas vadības, līdz ar to reliģisko līderu ietekme krietni samazinājās. Liela nozīme bija arī Latvijas diplomātisko pārstāvniecību cītīgajam darbam, kas – īpaši pēc 15. maija apvērsuma – bija vērsts ne vien uz Latvijas pilsoņu apzināšanu un pretimnākšanu pavalstniecības jautājumu risināšanā, bet arī nacionālo vērtību propagandu.

Skaidrs, ka otrā viļņa izceļotāju nostāja pret Latviju un latviskām vērtībām nebija un arī nevarēja būt viennozīmīga, jo emigrantu vidū bija cilvēki ar visdažādākajiem uzskatiem. To pierāda divi atšķirīgi notikumi. 1936. gadā Latvijas avīzēs tika publicēta ziņa par 1936. gadā Vārpas baptistu baznīcā notikušām 15. maija svinībām, kuru laikā mācītājs Kārlis Kraulis noturējis aizlūgumu par Latvijas valsti un valdību,⁴¹ kas tolaik Vārpā nebūt nebija pati par sevi saprotama lieta. Dažus gadus vēlāk, pāris mēnešus pirms Latvijas okupācijas, Argentīnā izdotajā laikrakstā "Latvija" tika ievietota 1940. gada 30. aprīlī rakstīta vēstule no Brazīlijas:

"Vārpas" draudžu svētkos vecais Inķis (baptistu sludinātājs) paskaidroja, ka par Latvijas valdību Dievs vairs neesot jālūdz, jo tādas tur vairs neesot: komunistu

*bandas visu Latviju esot izklapējušas. Un tagad viņam (Inķim) noskaidrojies, kādēļ viņam un pārējiem Dieva ļaudīm bijis jāatbrauc uz Brazīliju [...] Viņš tagad esot augstākā kalna galā, kurā vēl neviens neesot uzkāpis un tādēļ arī nespējot saskatīt to, ko viņš no augšas redzot. Lēnā garā pārdomājot visu dzirdēto, gribas pieņemt, ka patiesi tas vecis esot nenormāls.*⁴²

Pārsteidzoši, ka vairākus gadus pēc Vārpas kolonijas dibināšanas mācības skolā noritēja latviski un pat pēc Latvijas programmām.⁴³ Daudzi vecākās un vidējās paaudzes latvieši, kuri palika dzīvot kolonijā, tā arī nekad neiemācījās portugāļu valodu, jo Vārpā pēc tās nebija nekādas vajadzības! Palmas kopsaimniecībā vēl tagad dzīva viena no pirmajām ieceļotājām Ziedīte Ozoliņa⁴⁴, kura līdz šai dienai pat ar Palmas strādniekiem brazīliešiem runā tikai latviski.

Līdzīgu kuriozu notikumu var atrast vēsturē – 30. gadu vidū Latvijas avīzē parādījās raksts ar intriģējošu virsrakstu “Nēģeri runā dundadznieku izloksnē”, kurā tika citēta kāda vēstule no Brazīlijas:

*Vairāki kolonijās dzīvojošie brazīlieši vai cittautieši jau prot latvju valodu un “Vārpā” pāris nēģeru tekoši runā dundadznieku izloksnē.*⁴⁵

Līdz pat 2. pasaules karam⁴⁶ latviešu valoda nebija ģimenes valoda vien, to bez ierobežojumiem lietoja visās dzīves sfērās – baznīcās, skolās, darījumos un sadzīvē. Sākoties karam, Brazīlijā stājās spēkā likums, kurš noteica, ka turpmāk dievkalpojumos lietojama tikai valsts valoda. Izcēlās liels satraukums:

*[...] latviešu baptistu draudzes zaudē lielāko daļu no saviem sludinātājiem. Dievvārdus priekšā celt brazīliešu valodā spēj tikai daži sludinātāji un arī ne visi draudzes locekļi šo valodu pilnam izprot.*⁴⁷

Šķiet, ka, neraugoties uz bargajiem aizliegumiem, toreiz latviešu valoda vēl saglabāja savu lomu kolonijas dzīvē, jo vēl 40. gadu 2. pusē no Zviedrijas ieceļojušais mācītājs Andrejs Ceruks pirmos iespaidus Vārpā aprakstījis tā:

*Man, iebraucot “Vārpā” pēc Otrā pasaules kara, bija laba sajūta. Kā Latvijas pagastā. Gan subprefekts, gan policijas priekšnieks, gan ārsts un farmaceits bija latvieši. Portugāļiski tur nerunāja. Mācītājam strādāt bija viegli.*⁴⁸

Latvijas laikraksti situāciju Brazīlijā pirms 2. pasaules kara vērtēja visai optimistiski:

[..] šis lielais un tālu izvirzījušais latviešu tautas diženā ozola zars nedraud nolūzt vai nokalst. Gluži pretēji – no tā zilēm Brazīlijas sarkanā zemē izdīguši jaunie koki aug un lapo līdzīgi Latvijas staltiem ozoliem.⁴⁹

Tikpat rožainu perspektīvu latvietībai Brazīlijā paredzēja arī Latvijas sūtniecības sekretārs Nikolajs Ozoliņš:

Latvieši Brazīlijā atrodas krustugunīs: apkārtne viņus pārtauto, bet brīvās Latvijas un tēvu asiņu balsis aicina; dzīves prieku, dzimteni un tautu noliedzotie sprediķi liek atsāties no pasaules un sagatavoties viņsaules dzīvei, turpretim 15. maija gars aicina dzīvot, strādāt, radīt, cīnīties par vienotā darbā sasniedzamiem ideāliem un baudīt gandarījumu par gūtiem rezultātiem. Kuri spēki uzvarēs? Uzvarēs dabiskie, pareizie un gaišie, tie, kuru atstarojumā mirdz trīs brīvības zvaigznes.⁵⁰

Tomēr nešķiet, ka šādi apgalvojumi bija pamatoti realitātē. Minētajos piemēros skaidri saklausāmas 15. maija režīmam raksturīgās skaistās, bet tukšās frāzes, kurās vēlammais labprāt tika uzdots par esošo.

Pārmaiņas pēc Otrā pasaules kara

Pēc 2. pasaules kara stāvoklis latviešu kolonijās mainījās. Tā kā Vārpā bija pieejama tikai pamatizglītība un jaunajai paaudzei tur nebija darba, sākās kolonistu aizplūšana uz pilsētām, kur nācās piemēroties dzīvei brazīliešu vidē un apgūt portugāļu valodu. Pamazām bijušajā latviešu kolonijā Vārpā, nopērkot labi iekoptos latviešu īpašumus, sāka ieplūst cittautieši.

Ne tikai Vārpā, arī citur Brazīlijā latviešu baptistu draudzes nonāca smagas izvēles priekšā – vai nu paturēt latviešu valodu un, sarūkot draudzes locekļu skaitam, ar laiku vispār beigt pastāvēt, vai arī draudzes saglabāšanas vārdā dievkalpojumos pāriet uz portugāļu valodu, lai piesaistītu jaunus ticīgos no brazīliešu vidus. Tā kā baptistu konfesijai kopš tās pastāvēšanas sākuma galvenās vērtības bijušas reliģiskas, nevis nacionālas, Brazīlijas latviešu baptistu draudzes izvēlējās otro variantu. 60. gados sākās latviešu valodas pakāpeniska izzušana no sabiedriskās sfēras, kas savukārt veicināja straujāku portugāļu valodas ieviešanos privātās attiecībās – ģimenē un sadzīvē, ko veicināja arī jaukto laulību skaita pieaugšana.

70. gados kļuva skaidrs, ka asimilācija kļuvusi neatgriezeniska, kaut arī baptistu dievkalpojumi un kongresi vēl noritēja abās valodās. Interesanti, ka vēl tajā laikā baptistu jaunatne, kaut arī vairs nepārvaldīja latviešu valodu, tomēr uzskatīja sevi par latviešiem un turpināja apmeklēt latviešu draudzes.⁵¹

1972. gadā tika svinēta Vārpas kolonijas 50 gadu jubileja, kur kopā pulcējās latvieši no visām Brazīlijas malām. Zīmīgu svētku epizodi aprakstījis kāds to dalībnieks:

Drusku dīvaini, ka Latvijai un tās tautai sanāksmēs nebija veltīts neviens referāts, nedz arī to pieminēja lūgšanās. Bēdīgākais vēl bija tas, ka pa Latvijas himnas izpildīšanas laiku visa lielā auditorija sēdēja, izņemot vienu cilvēku, kas tomēr piecēlās kājās. Ja to būtu darījuši visi, kāds neredzēts skats tas te būtu bijis, kur latvieši reti sanāk tik lielā skaitā kā šoreiz – pāri par 1000 cilvēku.⁵²

Kad 70. gadu 2. pusē pēc Brazīlijas latviešu luterāņu jauniešu ierosmes tika meklētas iespējas jaunatnes nometnes sarīkošanai, kuras laikā kopā ar baptistu jaunatni bija iecerēts iepazīties ar tautisko kultūru, šo ideju asi noraidīja Brazīlijas latviešu baptistu vadība.⁵³

Lielu triecienu latvietībai Brazīlijā deva ilga Latvijas okupācijas laiks, kad pilnīgi zuda cerības uz neatkarības atgūšanu. Vairumam Brazīlijas latviešu (tā gan notika ne tikai Brazīlijā!) likās, ka kopt latvietību un mācīt latviešu valodu bērniem vairs nav nekādas nozīmes.

Reliģisko un nacionālo vērtību mījiedarbība

Pārsteidzoši, ka, neraugoties uz Vārpas vadoņu noraidošo attieksmi pret Latvijas valsti un tautisko kultūru 20.–30. gados, viņiem pienākas nopelni latvietības saglabāšanā Brazīlijā, kaut arī tas nebūt nebija viņu mērķis. Tieši viņi rūpējās, lai pirmajos Vārpas kolonijas pastāvēšanas gados latvieši neizklistu Brazīlijas plašumos. To neizdevās novērst pilnībā, tomēr vairākus gadu desmitus latvieši dzīvoja noslēgtā sabiedrībā, sazinoties dzimtajā valodā, sadzīvē ievērojot Latvijas paradumus un sabiedrisko dzīvi veidojot ap latviešu baptistu draudzēm.

Liela nozīme latvietības uzturēšanā bija arī Palmas tipogrāfijai, kur no 20. gadu vidus līdz pat 80. gadu sākumam tika izdoti kristīgi laikraksti un literatūra latviešu valodā. Kopš 1931. gada (ar nelielu pārtraukumu 2. pasaules kara laikā⁵⁴ un pēckara gados) tur iznāca mēnešraksts "Kristīgs Draugs", kas spējis pastāvēt līdz mūsu dienām.⁵⁵ Kaut arī satura ziņā Palmas izdevumi bija stipri vienpusīgi, daudziem latviešiem gadiem ilgi tā bija vienīgā iespēja lasīt dzimtajā valodā. Ne mazāk svarīgi, ka te tika publicēti jaunākie dzejnieku un prozaīku darbi, kas savukārt veicināja literāru apcerējumu rakstīšanu ne vien portugāļu, bet arī latviešu valodā.

Latviešu baptistu sabiedrība 21. gs. sākumā

Pēc valsts neatkarības atjaunošanas 1991. gadā saglabātā valodas prasme pavēra iespēju jauniem kontaktiem ar Latviju. Mūsdienās, kaut arī pilnībā no tā izvairīties nav izdevies, vairs netiek krasi pretstatītas reliģiskās un nacionālās vērtības. Kā pozitīvu piemēru var minēt Novaodesas (Sanpaulu pavalsti) 1. un 2. baptistu draudzi, kas pašlaik veido spēcīgāko latviskuma citadeli Brazīlijā. Jau vairākus gadus tur notiek latviešu valodas mācības dažādu vecumu skolēniem ar atšķirīgiem valodas prasmes līmeņiem, ko finansiāli atbalstījusi PBLA. Stundas apmeklē ne vien latviešu pēcteči, bet arī vairāki brazīlieši.

Tuvāk iepazīstot Brazīlijas latviešu baptistu sabiedrību, nākas secināt – ja tagad būtu strikti jāizvēlas vai nu latviskā kultūra, vai reliģiskā piederība, lielākā daļa paliktu pie tām pašām vērtībām, ko izvēlējušies priekšteči, proti, pie piederības baptismam.

Grūti pateikt, cik ilgi vēl Brazīlijā pastāvēs latviešu sabiedrība. Jāapzinās, ka asimilācijas process nav vairs apturams, to iespējams vienīgi palēnināt. Pēc turienes latviešu domām,⁵⁶ latviešu valoda izzudīs tuvāko 10–15 gadu laikā līdz ar vecākās paaudzes aiziešanu mūžībā, tomēr tas atkarīgs no vairākiem apstākļiem – gan no tā, vai Latvijas valstij izdosies īstenot dzīvē nupat kā deklarēto atbalstu diasporai, gan arī no pašu tautiešu ieinteresētības nacionālo vērtību saglabāšanā.

¹ *Brūvers A.* Latvieši palmu zemē. – Riodežaneiro, 1970; *Ronis O.* Uma Epopeia de Fe: a Historia dos Batistas Letos no Brasil. – Rio de Janeiro, 1974.; *Tupes M.* Contribuicao ao Estudo da Colonizacao no Estado de Sao Paulo Ensaio Sobre e Colonia Varpa. – Sao Paulo, 1979.

² Protams, attieksme pret valsti un nacionālām vērtībām nav gluži viens un tas pats, tomēr tajā laikā Latvijas valsts pastāvēšana bija visa latviskā simbols.

³ Mūsdienās Rionova vairs nepastāv kā latviešu kolonija. Pašlaik tur dzīvo tikai viena latviete Marta Kļaviņa // Brazīlijas Latviešu draugu fonda (BLDF) arhīvs. 2001. g. eksped. materiāli.

⁴ *Ronis O.* Pirms 90 gadiem // Brazīlijas latviešu kalendārs 1982. – 23.–27. lpp.; *Janaitis I.* Saīsināts vēsturisks apskats par latviešu baptistiem Brazīlijā // *Kristīgs Draugs*. – 1992. – Nr. 4. – 2.–11. lpp.

⁵ *Tervits J.* Latvijas baptistu vēsture. – R., 1999. – 103. lpp.

⁶ Vēstules Jaunzemu ģimenei (Ižuī, Brazīlijā), sūtītas no Liepājas 1920.–1921. g. // BLDF arhīvs. 2001. g. eksped. materiāli.

⁷ Nova Odesas Latviešu tautiskās palīdzības biedrības priekš Latvijas atjaunošanas statūti // LVVA, 4060. f., 1. apr., 348. l., 3. lp.

- ⁸ J. Rutuļa proklamācija – uzaicinājums // LVVA, 4060. f., 1. apr., 348. l., 8. lp.
- ⁹ Žakvase atrodas Santakatarīnas pavalstī.
- ¹⁰ Par latviešu tautisko kustību Brazīlijā // Grauds. – 1920. – Nr. 7, 17. apr.
- ¹¹ Grauds. – 1919. – Nr. 2, 30. sept.; Nr. 3, 18. okt.; Nr. 6, 1. dec.; 1920. – Nr. 7, 17. apr.; Nr. 16, 31. aug.
- ¹² Visas zināmās repatriantu dzimtas bija luterāņi // BLDF arhīvs; Iekšlietu Min. Emigrācijas un tūrisma departaments. Ieceļošanas lietas. // LVVA, 3234. f. 14. apr., 505. l., 39.–40. lp.; 506. l., 38., 138. lp.
- ¹³ Latvieši Brazīlijā // Jaunākās Ziņas. – 1921. – Nr. 41, 21. febr.
- ¹⁴ K. Zeļļa vēstule V. Munteram 1931. g. // LVVA, 2575. f., 16. apr., 1. l., 540. lp.
- ¹⁵ Pirmo izceļotāju un viņu pēcteču atbildes uz M. Tupeses anketām 1970. gados // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.
- ¹⁶ Izceļotāja Friča Grinberga dienasgrāmata // BLDF arhīvs (kopija); LVVA, 2575. f., 16. apr., 1. l., 42. lp.
- ¹⁷ J. Lepstes vēstule B. Tamužai 2002. g.
- ¹⁸ Jāņem vērā, ka 1935. g. baptistu draudzēs bija apvienoti apmēram 80% no visiem Brazīlijas latviešiem. – Latviešiem Brazīlijā klājas grūti // Brīvā Zeme. – 1935. – Nr. 56, 7. marts.
- ¹⁹ K. Zeļļa vēstule E. Damburam 1932. g. dec. // LVVA, 2575. f., 16. apr., 3. l., 24. lp.
- ²⁰ K. Zeļļa vēstule V. Munteram 1931. g. // LVVA, 2575. f., 16. apr. 1. l., 553. lp.
- ²¹ K. Zeļļa vēstule Iekšlietu Ministrijas Pasu daļai Rīgā // LVVA, 2575. f., 16. apr., 1. l., 617. lp.
- ²² Kā latvieši dzīvo Dienvidamerikā // Pēdējā Brīdī. – 1936. – Nr. 53, 4. martā.
- ²³ *Lācis Ed.* Mēs un dzimtene // Kristīgs Draugs. – 1934. – Nr. 12, dec.
- ²⁴ Latviešiem Brazīlijā klājas grūti // Brīvā Zeme. – 1935. – Nr. 56, 7. martā; Arī Brazīlijā ligo lepna dziesma brīvai Latvijai // Brīvā Zeme. – 1935. – Nr. 91, 20. apr.; *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – R., 1938. – 14. lpp., 479.–480. lpp.
- ²⁵ Kā latvieši dzīvo Dienvidamerikā // Pēdējā Brīdī. – 1936. – Nr. 53, 4. martā.
- ²⁶ *Lācis Ed.* Mēs un dzimtene // Kristīgs Draugs. – 1934. – Nr. 12, dec.
- ²⁷ A. Krīgera vēstule krusttēvam 1931. g. 24. nov. // BLDF arhīvs (kopija).
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ K. Zeļļa vēstule Emigrācijas un tūrisma nodaļai 1933. g. // LVVA, 2575. f., 16. apr., 4. l., 42. lp.
- ³⁰ R. J. Janševska vēstule goda konsulam 1933. g. // LVVA, 2575. f., 16. apr., 4. l., 131. lp.
- ³¹ Atbilde R. J. Janševskim // LVVA, 2575. f., 16. apr., 4. l., 132. lp.
- ³² Pirmo izceļotāju un viņu pēcteču atbildes uz M. Tupeses anketām 20. gs. 70. gados // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.
- ³³ BLDF arhīvs. 1999. un 2001. g. eksped. materiāli.
- ³⁴ Intervija ar M. Tupesi // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.
- ³⁵ *Edbergs A.* Manas dzīves apraksts // BLDF arhīvs (kopija). 1999. g. eksped. materiāli.
- ³⁶ M. Tupeses vēstule N. Vilmanei 2001. g. // BLDF arhīvs.
- ³⁷ W. No S. Paulo // Jaunais Lidumnieks. – 1931. – okt. – 147. lpp.

- ³⁸ Latviešiem Brazīlijā klājas grūti // Brīvā Zeme. – 1935. – Nr. 56, 7. marts.
- ³⁹ H. Ogrīņa vēstule laikrakstam // Treji Vārti. – 1988. – Nr. 123. – 45. lpp.
- ⁴⁰ Latvija (Arg.). – 1939. – Nr. 21, marts. – 16. lpp.
- ⁴¹ Brazīlijas latvieši dzied dziesmu brīvai Latvijai // Rīts. – 1936. – Nr. 160, 11. jūn.
- ⁴² Divas vēstules // Latvija (Arg.). – 1940. – Nr. 35, maijs. – 13. lpp.
- ⁴³ Vārpas skolas mācību programmas. Skolēna A. Krīgera vēstules krustēvam uz Latviju 1920.–30. gados // BLDF arhīvs (kopijas).
- ⁴⁴ Intervija ar Z. Ozoliņu // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.
- ⁴⁵ A. O. Nēģeri runā dundadznieku izloksnē // Rīts. – 1936. – Nr. 301, 31. okt.
- ⁴⁶ 2. pasaules kara laikā pārspīlētās bailēs no vācu spiegiem Brazīlijā tika ierobežota ārzemnieku organizāciju darbība un svešvalodu lietošana.
- ⁴⁷ Latvija (Arg.). – 1939. – Nr. 28, okt. – 16. lpp.
- ⁴⁸ Intervija ar A. Ceruku // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.
- ⁴⁹ A. O. Nēģeri runā dundadznieku izloksnē // Rīts. – 1936. – Nr. 301, 31. okt.
- ⁵⁰ Ozoliņš N. Piecpadsmītais maijs Brazīlijā // Latvija (Arg.). – 1940. – Nr. 35, maijs. – 10. lpp.
- ⁵¹ J. L. Vārpa izbirst Brazīlijas perifērijā. Baptistiem nav izdevies novērst asimilāciju // Laiks. – 1976. – Nr. 19, 6. martā.
- ⁵² Putniņš J. Kur himna ir vairs tikai dziesma // Laiks. – 1973. – Nr. 1, 3. janv.
- ⁵³ Pirmā jaunatnes nometne Dienvidamerikā. J. Mekša vēstule no Brazīlijas // Laiks. – 1979. – Nr. 7, 24. janv.
- ⁵⁴ Latvija (Arg.). – 1939. – Nr. 28, okt. – 16. lpp.
- ⁵⁵ Kopš 1982.g. žurnāls "Kristīgs Draugs" iznāk Sanpaulu 3 – 4 reizes gadā. – Lepste J. Kristīgs Draugs 1903–2003 // Kristīgs Draugs. – 2003. – Nr. 2. – 7. lpp.
- ⁵⁶ Intervija ar A. Ceruku. Intervija ar J. Mekšu // BLDF arhīvs. 1999. g. eksped. materiāli.

LATVIEŠU PRESES BIEDRĪBA

Īss pārskats par Latviešu preses biedrību (turpmāk LPB) gūstams Aleksandra Zariņa publikācijā “Rakstu druvas kopēju organizācijas”¹. Biedrības izveidošanos un darbību deviņdesmito gadu vidū sīki apkopojis Viktors Irbe apmēram 500 lappušu mašīnrakstā “Septītā lielvalsts”. Darbu bija domāts izdot, taču tā brīža LPB valde nevarēja panākt vienošanos ar autoru par labojumiem tekstā. Teksts kopā ar attēliem un atsevišķu zemju kopu darbības pārskatiem atrodas arī Latvijā.² Tas izmantots kā pamatmateriāls biedrības darba atspoguļošanai, īpaši katru reizi uz to neatsaucoties. Bez šiem avotiem izmantoju arī biedrības biļetenu “Brīvais Vārds” un citas publikācijas, kā arī materiālus no Jāņa Vestfāļa-Sudrabiņa fonda Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejā. LPB materiāli atrodas arī Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā O. Akmentiņa un Z. Ritmaņa fondos.

1945. gada 16. decembrī, svētdienā, Hānavas latviešu bēgļu nometnē netālu no Frankfurtes pie Mainas notika preses darbinieku sanāksme, tā paziņoja par Latviešu preses biedrības nodibināšanu. Pirms tam, 7. novembrī, preses darbinieki pulcējušies Detmoldas nometnē, taču pārstāvniecība tajā nav bijusi pietiekami plaša. Jau 1945. gada vasarā veidojušās pirmās preses darbinieku kopas Libekā A. Plensnera un Eslingenē J. Porieša vadībā³. Hānavas sapulcē ieradušies ap 40 cilvēku⁴, dalībnieku kopfotogrāfijā redzami 33, no tiem 5 nav atpazīti⁵. Pēckara Vācijā (Rietumvācijā) vairāk nekā 80 tūkstoši latviešu bēgļu izvietojās ap 170 lielākās un arī daudzās mazās nometnēs.⁶ Bēgļu un arī karagūstekņu nometnēs iznāca ļoti daudz preses izdevumu, no 1945. līdz 1951. gadam ne mazāk par 230 dažādiem nosaukumiem. To mūža ilgums un apjoms gan atšķirīgs, tāpat izdošanas veids. Kā zinām, bēgļu vidū samērā liela daļa bija intelīgenes pārstāvju, to skaitā arī rakstnieku un agrāko preses darbinieku. Viņi pirmie ķērās pie nometņu izdevumu veidošanas, tādā veidā rodot turpinājumu savam iepriekšējam amatam. Otra profesija, kas arī atrada samērā plašu izmantojumu nometnēs, bija pedagogi – tur darbojās latviešu skolas un bērnudārzi.

Hānavas apspriedi vadījis žurnālists Ludvigs Bērziņš, tur iznākošā laikraksta “Tēvzeme” redaktors. Latviešu Centrālās komitejas loceklis Arveds Švābe uzrunā norādīja, ka preseī liela loma bēgļu dzīves organizēšanā un tautiešu morāliskā un idejiskā stiprināšanā. Apsprieštie biedrības statūti minēja tās mērķus: 1) organizēt un vadīt latviešu presi Vācijā, lai tā kalpotu

emigrācijā esošās tautas kopības stiprināšanai; 2) celt latviešu periodiskās preses līmeni; 3) veicināt biedrības biedru arodniecisko kvalifikāciju; 4) aizstāvēt un pārstāvēt biedru intereses un tiesības.⁷ Biedrībā paredzēja uzņemt profesionālus žurnālistus un rakstniekus, kas apņemas pildīt pirmos divus iepriekš minētos nosacījumus. Par profesionālu rakstnieku uzskatāms tas, kam publicēta vismaz viena daiļliteratūras, literatūrvēstures vai kritikas grāmata, par žurnālistu – tas, kas vismaz gadu strādājis latviešu periodiskā presē. Hānavas sanāksmes dalībnieki vēlējās, lai 1) ārpus nometnes izplatāmu izdevumu varētu uzsākt ar LPB piekrišanu un katrā apgabalā pietiktu ar vienu šādu izdevumu; 2) izdevuma atbildīgais redaktors būtu LPB biedrs; 3) nenotiktu sadarbība ar izdevumu, kas neievēro LPB norādījumus un vispārējos noteikumus; 4) preses izdevumi nometnēs būtu neatkarīgi no to komitejām; 5) rakstnieku un žurnālistu – LPB biedru stāvoklis uzlabotos, tiem tiktu sagādāti piemēroti darba un dzīves apstākļi.⁸

Biedrība sevi uzskatīja par 1917. gadā dibinātās Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības un no 1931. līdz 1940. gadam darbojušās Latvijas Preses biedrības turpinājumu. Arodbiedrība aizstāvēja biedru sociālās un ekonomiskās intereses, arī organizēja sabiedrisko dzīvi. Preses biedrība bija izteiktāk nacionāla un konservatīva organizācija, kas pēc Rakstu un mākslas kameras nodibināšanas pakļāvās tai (abām arī viens priekšnieks – Jūlijs Druva). Latvijas Preses biedrības pēdējā gada sapulcē 1940. gada 16. aprīlī tās valdē ievēlēti priekšsēdētājs J. Druva (deportēts 14.06.41.), priekšsēdētāja pirmais vietnieks Arveds Švābe (pēc kara Vācijā), otrais vietnieks Oto Nonācs (deportēts 14.06.41.), kasieris Jānis Benjamiņš (deportēts 14.06.41.), mantzinis Arvīds Klāvsons (pēc kara Vācijā), sekretārs Heinrihs Zariņš (pēc kara Latvijā, vēlāk represēts), biedrzinis Kārlis Zariņš (pēc kara Latvijā), preses referents Arturs Kroders (pēc kara Zviedrijā) un rakstniecības referents Ligoṭņu Jēkabs (deportēts 14.06.41.), kā arī valdes kandidāti Kārlis Rabācs (pēc kara Vācijā) un Milda Paleviča (pēc kara Latvijā).⁹ 16. decembra sanāksmē piedalījās visi trīs Vācijā esošie pēdējās valdes locekļi. A. Švābi ievēlēja par biedrības priekšsēdētāju, A. Klāvsonu – par sekretāru, arī tas bija zināms norādījums uz pēctecību. Taču A. Švābe bija aizņemts Latviešu Centrālās komitejas darbā, un viņa vietā LPB vadību pārņēma Kārlis Dziļleja. Tas notika biedrības gada sapulcē Eslingenē 1946. gadā.¹⁰ Jānis Kadilis (no biedrības oficiāli izstājās 1971. gadā) toreiz teica: “Pāri visām virzienu un ideoloģiju pretešķībām mūsu rakstniekiem šodien viens mērķis – tautas eksistence un brīva dzimtene.”¹¹

Pēckara Vācija bija sadalīta četrās okupācijas zonās. LPB darbība neatiecās uz PSRS daļu, franču joslā latviešu bija salīdzinājumā mazāk un tie nedzīvoja nometnēs. Citādi bija amerikāņu (Vidusvācijā) un angļu (Ziemeļvācijā) zonā. Katrā no tām veidojās atsevišķa LPB kopa ar savu vadību. Pārvietošanās starp zonām bija apgrūtināta, tāpēc 1947. gada 17. augusta Eslingenes sanāksmē arī biedrības statūtos paredzēta okupācijas joslu kopu patstāvība. Par biedrības priekšnieku nu vajadzēja kļūt vienas zonas kopas priekšniekam. Angļu zonas priekšnieks Olģerts Liepiņš dzīvoja pašos ziemeļos, Lībekā. Amerikāņu zonas kopas vadītājs Aleksandrs Liepa virsvadību neuzņēmas. Tad sapulcējās franču zonā mītošie 26 rakstnieki un žurnālisti un 1947. gada 20. novembrī izveidoja savu kopu. Tās vadītājs Pauls Jurevičs kļuva par visas biedrības priekšsēdētāju nepilnu mēnesi vēlāk – 17. decembrī.¹² Pēc tam, kad P. Jurevičs sāka darbu Freiburgas universitātē, franču joslas kopas vadību pārņēma Vitolds Kalniņš-Kalve.

Vācijas posmā LPB piedalījās literāru sarikojumu, lasījumu, literātu tikšanās organizēšanā. Nosaukts pirmais LPB Goda biedrs Jānis Jaunsudrabiņš. Britu joslas kopa no 1949. līdz 1950. gadam izdeva biļetenu "Brīvais Vārds", kas bija iecerēts profesionālo jautājumu iztirzāšanai un aroda izglītībai, tāpat savstarpējai informācijai par biedrības dzīvi un biedru darbu. Jāatceras, ka Rīgā no 1937. līdz 1939. gadam iznāca Latvijas Preses biedrības mēnešraksts "Vārds".

Noprotams gan, ka vāji realizējās Hānavā cerētā preses izdevumu virspārraudzība, tāpat arī savu biedru stāvokļa nodrošināšana. Preses iznākšanu pirmkārt regulēja Apvienoto Nāciju Organizācijas Palīdzības pārvalde un Militārā pārvalde.¹³ Olģerts Liepiņš izteica pārmetumus latviešu bēgļu organizāciju virsvadītājiem: "Vai tad būtu pārāk grūti apzināt mūsu kultūras darbiniekus un nozīmēt centrus, kur tie novietojami? Nekas nav gudrots, nekas nav darīts. Viss atstāts pašplūsmei, un rezultātā mūsu spējīgākie redaktori un rakstnieki (mēs šoreiz runājam tikai no LPB viedokļa) izklist uz malu malām par melnstrādniekiem, – liekas skaidrs, ka tie savu īsto aicinājumu tautas labā tur pildīt nevarēs."¹⁴ Līdz ar citiem latviešiem no Vācijas uz ASV, Austrāliju, Kanādu aizceļoja arī LPB biedri. Pēc LPB franču joslas kopas priekšnieka ierosmes britu joslas kopas priekšnieks O. Liepiņš un sekretārs M. Skujenieks uzņēmas pagaidām veikt LPB prezidija pienākumus, lai nerastos tukšums pēc tam, kad prof. P. Jurevičs, pāragri darbā piekusis, savas pilnvaras bija nolīcis.

Viņi paspēja paveikt dažu lietu korespondences ceļā, piemēram, sazinājās ar Latvijas Sarkanā Krusta Beļģijā, minot kandidātu vārdus no rakstniekiem

un preses darbiniekiem Sarkanā Krusta aprūpei, pie tam tika izskatīti arī kandidāti dienvidos pēc sazināšanās ar LPB attiecīgo joslu darbiniekiem.

“Tagad ir tā, ka LPB statūtus pārveidot, resp., latviešu preses ļaužu organizāciju Vācijā nodibināt vairs neizdosies. Atliek cerēt, ka tā radīsies uz vietas aizjūrā, atkal atsevišķu zemju kopās, kad emigrācija būs nobeigta.”¹⁵ Šai pašā 7. biļetenā norādīti “Brīvā Vārda” sakarnieki – pārstāvji: ASV – Osvalds Akmentiņš, Anglijā – Leonīds Balodis un Austrālijā – Mintauts Eglītis.

Lielākā daļa latviešu bēgļu no Vācijas nonāca Ziemeļamerikā, te bija vietas, kur tautieši vairāk koncentrējās. Te arī radās apstākļi sabiedriskai dzīvei, tāpat iznāca jauni laikraksti. O. Akmentiņš norāda – žurnālisti visumā pratuši atrast darbu un tātad arī zināmu peļņu. Grūtāk esot rakstniekiem, kam smags maizes darbs jāstrādā ārpus redakcijām. Viņš zinot tikai vienu latviešu autoru, kas ASV iztiekot no literārā darba augļiem.¹⁶

1951. gada pavasarī Bostonā dzīvoja biedrības agrākie angļu joslas vadības vīri O. Akmentiņš un O. Liepiņš. Viņi un Latvijas PEN kluba pārstāvis žurnālists Jānis Porietis izteica aicinājumu biedrības darbu turpināt jaunajos apstākļos. Iniciatoru pārstrādātie statūti paredzēja citādāku organizatorisko struktūru. Saskaņā ar to biedrībai dažādās valstīs pastāv atsevišķas kopas ar savu vadību. Tā kā lielākais latviešu vispār un arī preses darbinieku skaits ārpus Latvijas mīt ASV, šeit arī atrodas biedrības centrālā valde. To vēlē visu kopu dalībnieki. Valdes vēlēšanu reizē LPB biedriem (kas nomaksājuši biedra naudu) piesūta kandidātu sarakstu, tas jāatgādā atpakaļ, atzīmējot sev vēlamos. Izteikta arī iecere, lai daļa valdes locekļu dzīvotu viena centra tuvumā un tādējādi varētu sanākt kopā bez īpašiem sarežģījumiem. Pirmajos gados centrālās valdes sastāvā bija O. Liepiņš, J. Porietis, O. Akmentiņš, kā arī Anšlavs Eglītis, Ēriks Raisters un Jānis Veselis, revīzijas komisijā – Kristaps Grāmatnieks, Fricis Freidenfelds un Fricis Strazdiņš¹⁷.

LPB kopas pastāvēja Austrālijā, Kanādā (tā dibināta 1949. gada 11. decembrī jau pirms centrālās valdes izveidošanas ASV) un Vācijā, kopš sešdesmitajiem gadiem arī Lielbritānijā un Dienvidamerikā. Pēdējās biedru vairumu – četras piektdaļas veidoja kopš 19. gs. beigām no Latvijas uz Brazīliju izceļojušie un viņu pēcteči.¹⁸ Zviedrijā, kur arī bija samērā daudz latviešu, kopa tomēr neizveidojās, kaut gan tur dzīvoja pat pirmie biedrības pēckara priekšnieki A. Švābe un K. Dziļleja. Daļēji tas varbūt tāpēc, ka turienes literāti veidoja PEN kluba latviešu nodaļas pamatu, Stokholmā atradās nodaļas valde. PEN klubā darbojoties, bija centieni ar tā starpniecību

pievērst uzmanību Baltijas valstu stāvoklim, kaut arī klubs uzsvēra nesaistīšanos ar politiku.¹⁹

Valstīs, kur pastāvēja LPB kopas, katrā iznāca savs laikraksts – “Laiks” ASV, “Austrālijas Latvietis” Austrālijā, “Latvija Amerikā” Kanādā, “Londonas Avīze” Lielbritānijā un “Latvija” Vācijā. Zviedrijā kopš kara pēdējiem mēnešiem izdoti laikraksti “Latvju Ziņas” un “Latvju Vārds”, taču lasītāju skaita sašaurināšanās pirmajam ļāva pastāvēt līdz 1955. gadam, otrajam – līdz 1966. gadam.

Sākotnēji tika uzsvērts biedrības politiskais uzdevums – cīņa par latviešu tautas pastāvēšanu un Latvijas valsts atjaunošanu.²⁰ Tā izpaudās memorandu rakstīšanā dažādām iestādēm, organizācijām un politiķiem. Piemēram, 1953. gadā ANO iesniegts deportēto latviešu rakstnieku un žurnālistu saraksts, tam pievienota prasība izvērt PSRS karaspēku no Latvijas. Teksts nonācis ANO Cilvēka tiesību nodaļā, izsniegts tās dalībniekiem un arī PSRS valdībai. Līdzīgs teksts piesūtīts pasaules valstu Ārlietu ministru konferencei Ženēvā 1955. gadā. Arī pēc 1972. gada preses darbinieku kongresa izplatīja rezolūciju pret PSRS rusifikācijas politiku Latvijā. Savukārt 1971. gadā LPB valde rakstīja Francijas Kultūras ministrijai, aicinot protestēt pret tulkotājas Maijas Silmales apcietināšanu Rīgā. Rakstīts arī ārvalstu presei, taču piesūtīto ne vienmēr publicēja. Jūtamus rezultātus gan memorandu rakstīšana nedeva: “Īstā cīņa sāksies tikai tad, ja sāksies karš, no kā pasaules vadītāji valstsvīri bēg kā žīds no krusta. [...] Latviešu Preses Biedrības biedriem kā idejiska pasākuma dalībniekiem jābūt modriem pret visām parādībām, kas mazina ideālismu un tautas karotāju askētismu un spītu.”²¹ Pirmajā pasaules preses organizāciju kongresā Sanpaulu Brazīlijā no 1954. gada 6. līdz 13. novembrim kā LPB pārstāvis piedalījās Arnolds Rasa.

Viens no redzamākajiem biedrības sākuma gadu pasākumiem bija ierosinājums pielikt piemiņas plāksni Kārlim Ulmanim Nebraskas universitātes Piensaimniecības fakultātes gaitenī. To atklāja 1954. gada 25. maijā. Teksts latviešu un angļu valodā atgādināja par Latvijas okupāciju: “Dr. Kārlis Ulmanis, dzimis Latvijā 1877. gada 4. septembrī, neatkarīgās Latvijas pirmais ministru un vēlākais valsts prezidents ieguva šajā Universitātē zinātņu baka-laura grādu 1909. gadā. Padomju Savienībai 1940. gadā nelikumīgi okupējot Latviju, šo lielo latviešu patriotu un uzticīgo ASV draugu aizveda uz Padomju Savienību līdz ar daudziem citiem tūkstošiem Latvijas pilsoņu, kurus ievietoja vergu darba nometnēs. Par prezidenta Ulmaņa likteni ziņu nav.” Plāksnes izgatavošanas līdzekļu vākšanai valde izveidoja atsevišķu fondu.

Piecdesmito gadu sākumā nodibināts Latviešu rakstnieku palīdzības fonds, kas sniedza materiālu atbalstu atsevišķiem smagos apstākļos nonākušiem kolēģiem. Vienam no pirmajiem palīdzēja Pēterim Ērmanim Vācijā. Vēlāk samērā daudz slimošanas laikā atbalstīta Ilona Leimane Francijā.

1958. gadā izdota pirmā LPB piemiņas marka (pamarka) – atgādinājums par Latvijas Republikas 40. gadadienu. Tai sekoja 1961. gada vēltījums Krišjānim Baronam un citas Jāņa Čirūļa zīmētās pamarkas, kas, aploksnei uzlīmētas, plašāk propagandēja ar Latviju saistītus notikumus, jo teksts uz markām bija gan latviešu, gan angļu valodā. Reizē to izplatīšana (pārdošana) biedrībai deva līdzekļus. Par dolāru izplatīja 100 marku loksnī. Cits pasākums līdzekļu piesaistīšanai bija preses balles, ko rikoja gan atsevišķas kopas Austrālijā, Kanādā, gan centrālā valde. Pirmām kārtām gan tās bija literātu tikšanās savā starpā un ar lasītājiem. Par tām atgādina šo svētku vienreizējie humoristiskie izdevumi “Preses Pile”, “Pusnakts Bazūne”, “Tumšā Pabira” un citi. Vairums biedrības organizēto pasākumu tomēr bija dažādas rakstnieku dienas un tikšanās, kurās autori lasīja savus darbus. Ar laiku nozīmīgākie šāda veida sarīkojumi iekļāvās dziesmu svētku norisē, kur iespējamais klausītāju loks bija plašāks. Uzstāties gribētāju skaits parasti šajās reizēs bija kupls, taču mākslinieciskais līmenis dažāds.²²

Nopietna rakstura izdevums bija biļetens “Brīvais Vārds” (turpmāk BV), kas iznākšanu atsāka 1957. gadā. 1975. gadā iznāca tā 13. numurs. Izrādījās gan, ka preses darbinieki nav pietiekami čakli līdzstrādnieki, citkārt tie pat nevižo biļetenam piesūtīt pārskatu par savas kopas darbu, tāpēc tas iznāca neregulāri. Viktors Irbe 1969. gadā rakstīja: “Pēdējais “Brīvā Vārda” izdevums iznāca 1963. gada decembrī. Kopš tā laika LPB bijusi bez sava biļetena. Valdei toreiz likās, ka biedriem nav intereses ne lasīšanai, ne rakstīšanai. Tagad daļa biedru vēlas šī izdevuma atjaunošanu. Liekas neparasti, ka rakstītājiem nav pašiem sava rakstītā vārda. Ir biedri, kas domā, ka būs raksti un būs iespējas šo izdevumu izdot. Ir arī citi, kas domā, ka pašu izdevuma sagatavošana ir tikai laika zaudējums un interese nebūs lielāka, nekā tā bija pirms pieciem gadiem.”²³ Biļetenu sagatavoja centrālā valde, citreiz kāda atsevišķa kopa.

Liekas, no biedrības priekšsēdētāja puses zināmā mērā kā LPB izdevums bijis iecerēts laikraksts “Amerikas Vēstnesis”, kas O. Liepiņa redakcijā sāka iznākt 1955. gadā Bostonā. Valdes priekšsēdētāja amatā šai laikā viņu nomainīja J. Porietis. Reāli avīze gan neguva iecerēto atzinību, taču, piemēram, piesaistīja žurnālistikai un turpmāk biedrības aktīvistiem Viktoru Irbi²⁴.

Līdz 1960. gadam valdes pārvēlēšana notika ik gadu. Tad statūtu grozījumi paredzēja valdes divu gadu, vēlāk – trīs gadu termiņu. Valdes sastāvs stipri mainījās 1962. gadā – tajā ienāca cilvēki no Ņujorkas un apkārtnes, kur tolaik bija viens no latviešu literātu centriem ASV: Ēriks Raisters, Karola Dāle, Zenta Liepa, Teodors Zeltiņš, Leons Rumaks, Henrijs Moors un Viktors Irbe. Otrā darbīgā rakstītā vārda meistarų kopa atradās Čikāgas–Milvoku apkārtnē. Bostonā joprojām rosījās O. Akmentiņš un O. Liepiņš. Septiņdesmitajos gados vēl viens centrs izveidojās Kalamazū, kurp vēlāk pārvietojās valdes sēdekļis.

Austrālijas kopa ar piecu dzejnieku kopkrājumu “Kvintets” 1961. gadā aizsāka grāmatu izdošanu. Sekoja vairāk nekā divdesmit sējumu, kuru autori galvenokārt bija kopas biedri, bet ne tikai. Caurmērā divas trešdaļas no grāmatu 500–1000 eksemplāru metiena tika pārdotas Austrālijā, taču izdevēji cerēja uz lielāku LPB citu zemju biedru ieinteresētību.²⁵

Vācijas kopa 1967. gadā noorganizēja J. Jaunsudrabiņa kapa piemiņeklā uzlikšanu Kērbekā. Ziedojumi tam, galvenokārt ar preses biedrības kopu starpniecību, tika vākti visā pasaulē.²⁶ Tika domāts arī par citu rakstnieku kapa vietu kopšanu. Frankfurtes starptautiskajā 20. grāmatu gadatirgū 1968. gadā kopa izstādīja 116 autoru 260 grāmatas un arī turpmāk vairākkārt pārstāvēja latviešu literatūru un trimdas grāmatniecību šajā pasākumā. Literātu tikšanos, piedalīšanos attiecīgās zemes dziesmu svētku un citu lielāku sarīkojumu rakstnieku cēlienos organizēja visas kopas, tāpat katra izdeva savu iekšēju biļetenu vai apkārtrakstu.

LPB centrālo valdi no 1962. līdz 1967. gadam vadīja Ē. Raisters, pēc viņa nāves priekšsēdētāja pienākumus uzņēmas V. Irbe. 1968. gadā valdē ievēlēti V. Irbe, Rita Gāle, O. Akmentiņš, H. Moors, Kārlis Pētersons, Oto Bergmansons un Dzidra Kalniņa. 1969. gadā no 20. līdz 22. jūnijam Ņujorkas Latviešu draudzes lauku īpašumā Katskiļu kalnos notika biedrības iecerētais pirmais literātu un žurnālistu kongress, kas galvenokārt pievērsās avižniecības problēmām. Dalībnieku skaits no ASV un Kanādas pārsniedza simtu. Pārrunās tika skarts jautājums par tā sauktajiem kultūras sakariem ar Latviju. LPB vadības un arī lielākās biedru daļas nostāja bija stingri noliedzoša, vēlākajos gados tā izpaudās Veltas Tomas, Olafa Stumbra, Valda Krāslavieša un citu Latviju apmeklējušo un Latvijas PSR publicējušo literātu kritizēšanā un ignorēšanā. LPB organizētais otrais kongress notika 1972. gadā no 2. līdz 4. septembrim Katskiļos, trešais kongress – 1980. gadā no 11. līdz 17. augustam Garezerā. Otrā kongresa referāti “Romāna krīze” (K. Ķezbers), “Tulkojumu nozīme rakstniecībā un

tautu dzīvē" (E. Andersone), "Vai lugu rakstīšana attaisnojama" (O. Liepa) liecināja par lielākas uzmanības pievēršanu daiļliteratūrai.

1971. gada pavasarī ievēlēja jauna valde: V. Irbe (priekšsēdētājs), Kārlis Ķezbers, H. Moors, K. Pētersons, Reinholds Millers, O. Akmentiņš un Hugo Puriņš. Četri no viņiem dzīvoja Ņujorkā.

1971. gadā biedriba izdeva Aivara Ruņģa sagatavoto reportiera rokasgrāmatu "6k (Kas, ko, kad, kur, kāpēc, kā?)". "Tā gan negarantē, ka, to izlasot, kāds varētu kļūt meistars reportāžu rakstīšanā, bet, ievērojot rakstīšanas noteikumus, ir iespēja par tādu izmācīties."²⁷ Latviešu avižniecībai bija jādoma par paaudžu nomaiņu. Laiks prasīja savu – kļuva mazāk to, kas pieredzi žurnālistikā ieguvuši jau Latvijas Republikā. Jaunākie rakstītāji dažkārt tik labi nepārvaldīja valodu, viņu tekstos bija jūtams tulkojums no angļu valodas. "Latviešu Preses Biedrības uzdevumi ir mainījušies. Tagad jāatrod veidi, kā saglabāt latviešu valodu un kultūru, kā veicināt latviešu literātu jaunradi un kā rast jaunus latviešu preses darbiniekus."²⁸ Līdzās biedrības balvām atsevišķiem žurnālistiem vai preses izdevumiem rakstītāju stimulēšanai tika izveidots arī Ērika Raistera un vēlāk Raimunda Čaka piemiņas fonds.

Literāro darbu izdošana no autora nereti prasīja piemaksas. Nāca ierosinājums biedrībai atbalstīt grāmatu izdošanu. Viens šāds piemērs bija jau 1966. gadā – Baibas Bičoles dzejas krājums "Atrita". Septiņdesmito gadu sākumā valdē apsprieda iespēju izdot almanahu – literāru darbu kopkrājumu. Tik tālu netika, toties kopš 1973. gada janvāra Kanādas laikrakstam "Latvija Amerikā" izveidots pārnedēļu literārs pielikums "Raksti", ko gada beigās bija paredzēts apkopot arī atsevišķā sējumā. Dzīvē gan iznāca savādāk: iespiesti 11 "Raksti" gada pirmajā pusē un viens – gada beigās. Atklājās zināma nesaprašanās valdes locekļu starpā. "Rakstu" sagatavošanu veikt bija apņēmies H. Moors, taču vēlāk atteicās.

1972. gada beigās daļa ASV dzīvojošu literātu izveidoja jaunu organizāciju – Latviešu rakstnieku apvienību (LaRA) – profesionālu bezpeļņas organizāciju, kas darbojas ārpus Latvijas teritorijas, pārstāvēt un aizstāvēt savu biedru intereses sabiedrībā un veicinot literāru jaunradi". LaRA zināmā mērā nodalījās no LPB. Galvenie iemesli tam bija divi. Latviešu preses biedriba formāli pārstāvēja gan žurnālistus, gan rakstniekus, taču lielāku uzmanību pievērsa pirmajiem. Arī centrālajā valdē vairāk darbojās avižu un žurnālu līdzstrādnieki. Protams, robežu te stingri novilkt nevar, arī žurnālistikā strādājošie rakstīja daiļliteratūru un otrādi. J. Bičolis savu laik uzsvēra – presei liela nozīme literārās dzīves rosināšanā, jo tā ātrāk vieno

autoru un lasītāju. Grāmatai nepietiek ar vienu dzejoli vai īsstāstu, ko var ievietot avīzē vai žurnālā. Presē lielāki darbi parādās turpinājumos. Tur publicē arī apceres, atsauksmes, pārrunas par literāru darbu.²⁹ Jau minēta LPB noraidošā attieksme pret sakariem ar dzimteni, uzsvērtā politiskās cīņas linija. LaRAs attieksme šai ziņā bijusi tolerantāka.³⁰ Sākotnēji LaRAs izveidošana uztverta kā pretstatījums LPB, kā šķelšanās.³¹

1973. gada augusta beigās – septembra sākumā notika latviešu dziesmu svētki Klivlendā. To laikā divus rakstnieku cēlienus organizēja LPB un rakstnieku vakaru – LaRA. Iepriekš LPB vadība iestājās par to, ka vienam cilvēkam atļaujams uzstāties tikai vienā sarīkojumā (pieļaujot gan izņēmumu no Zviedrijas atbraukušajam dzejniekam Andrejam Eglitim), lai tādējādi dotu iespēju izteikties vairākiem gribētājiem, jo pasākumu kopējais laiks bija ierobežots. Vēlāk presē tādēļ izraisījās polemika ar LaRAs vadību. 2. septembrī Klivlendā notika arī klātesošo LPB valdes locekļu sēde (nepiedalījās O. Akmentiņš un H. Moors). Savā un H. Moora vārdā K. Pētersons ierosināja nomainīt valdes priekšsēdētāju.³² Tika nospriests, ka jāpāsteidzina jaunas valdes vēlēšanas, kārtējam vajadzētu notikt nākamajā pavasarī. Drīz pēc Klivlendas sanāksmes no valdes izstājās K. Ķezbers un H. Puriņš. 5. oktobrī notika valdes sēde Ņujorkā, tika nolemts jaunas vēlēšanas rīkot divu mēnešu laikā (ņemot vērā, ka biļeteni jāizsūta un jāsaņem atpakaļ) no 15. novembra. Organizācijā tolaik bija 143 biedri ASV, 58 – Austrālijā, 47 – Vācijā, 45 – Kanādā, 25 – Anglijā un 17 – Dienvidamerikā, kā arī apmēram 50 biedra naudu nenomaksājušu.³³ Iepriekš vēlēšanās valdes kandidātu skaits parasti daudz nepārsniedza nepieciešamo (5, vēlāk 7). Šoreiz trijos sarakstos uz 7 valdes locekļu vietām bija 18 kandidātu (balsošanai piedāvāti 17, jo vienu vēlēšanu komisija svītvoja kā biedra naudu nesamaksājušu). Tāpat katrs saraksts piedāvāja arī kandidātus revīzijas komisijai. Sarakstu veidošanu organizēja V. Irbe, K. Ķezbers un K. Pētersons. Divi kandidāti parādījās divos dažādos sarakstos.³⁴ Vēlēšanās piedalījās 241 LPB biedrs, valdē ievēlēti (iekavās – nodoto balsu skaits): O. Akmentiņš (157), V. Irbe (134), O. Liepiņš (120), R. Čaks (115), Dagmara Vallena (111), K. Ķezbers (110) un Jānis Bičolis (105); revīzijas komisijā attiecīgi Egils Kalme (172), Ella Andersone (146) un Bruno Rozītis (101). 1974. g. 23. februārī notika pirmā jaunās valdes sēde. Neviena no lielāko vēlētāju balsu skaitu saņēmušajiem nebija ar mieru uzņemties valdes priekšsēdētāja amatu, par to kļuva J. Bičolis. Priekšsēdētāja vietnieki O. Akmentiņš un K. Ķezbers, sekretāre un kasiere – D. Vallena,

referents literatūras lietās – O. Liepiņš, referents preses lietās – R. Čaks, V. Irbe apņēmas veikt speciālus uzdevumus.

Jau minēts, ka pēdējais biļetens "Brīvais Vārds" iznāca 1975. gadā. To sagatavoja Kanādas kopa, sakārtotājs Rūdolfs Norītis. Valdes vicepriekšsēdis K. Ķezbers tajā atstāstīja priekšsēdētāja J. Bičola domu – vairāk jādarbojoties reģionos, protams, ievērojot centrālās valdes lemtās vadlīnijas. No savas puses K. Ķezbers ierosināja veidot īpašu struktūru – sekretariātu, kas valdes sekretāram un kasierim palīdzētu kārtot tehniskos jautājumus, radīt savu apgādu, lai pēc Austrālijas kopas parauga izdotu grāmatas, sagatavot LPB vēstures izdevumu, pievērsties žurnālistu jaunās maiņas gatavošanai, piemēram, Divreizdivi nometnēs, jo rakstītāju loks laikrakstos sašaurinoties ātrāk nekā lasītāju skaits. Dzīvē gan rosība kopās īpaši nepieauga, kamēr centrālās valdes darbība stipri apsīka. 1976. gada 23. decembrī E. Kalme rakstīja Vācijas kopas vadītājam Jānim Sudrabiņam: "Ar LPB šeit ir tā, kā Tu esi minējis – pagalam izčārkstējusi lieta. Bičolis visu sabīchojis, un iestāties ledus periods. Kanādieši ir aktīvi un mēģinās palikt kādu bumbu zem Bičola gultas, lai uzsprāgst gaisā... tā viņi plāno...un viņi jokus netaisa – tur ir galvas, kas vēl strādā."³⁵ Gadu vēlāk E. Kalme avīzē atzina, ka veltīgi vairākkārt mutiski un rakstiski aicinājis LPB valdi sanākt uz sēdi. Biedrības statūti revīzijas komisijai nedodot nekādu administratīvu varu. Valdes sēdi pēc savas iniciatīvas revīzijas komisija nedrīkstot sasaukt, jo – nevarot garantēt ceļa izdevumu samaksu. Tā kā visi līdzekļi atrodoties valdes rīcībā, revīzijas komisijai pat pasta izdevumi jāmaksā no savas naudas. Redzot savu bezspēcību, Kalme publiski atteicās no revīzijas komisijas priekšsēdētāja amata.³⁶ Nākamā gada vasarā Bostonas dziesmu svētku laikā tika izveidota trīs vīru komisija (U. Grava, V. Irbe un A. Lamberts) jaunas valdes vēlēšanu organizēšanai. LPB biedriem izsūtīja aptaujas lapas par turpmāko darbu. Saņemtas 62 atbildes. Ieteikumi – izdot biedrības apkārtrakstu, organizēt literārus pasākumus atsevišķās kopās, bet pa laikam arī lielus kop-sarīkojumus. Bijuši arī rosinājumi pārskatīt statūtus, taču visi atbildētāji atzinuši biedribu par saglabājamu.³⁷

Jauna valde ievēlēta 1978. gada rudenī. Par tās priekšnieku kļuva O. Akmentiņš, kopā ar viņu darbojās O. Liepiņš, K. Ķezbers, V. Hermane, Vilis Miķelsons, Janīna Babre un A. Lamberts. 1980. gada 16. martā Indianapolisē notika Preses panelis, kura viens secinājums bija: latviešu prese trimdā pastāvēs vēl gadus 10–15, jo rakstītāji galvenokārt ir cilvēki gados, viņu skaits sarūk. Alberts Eglitis astoņdesmitajos gados uzsvēra – laikrakstam

slikti, ja mazinās abonentu (lasītāju) skaits, bet vēl sliktāk, ka presei labvēlīgajos laikos nav meklēti, atrasti, audzināti jauni rakstītāji un redaktori.³⁸ Jau senāk norādīts, ka LPB vajadzētu iestāties par augstākiem profesionālītātes kritērijiem latviešu žurnālistikā.³⁹

1981. gada rudenī ievēlēja centrālā valde: priekšsēdētājs K. Ķezbers, tā vietnieki O. Akmentiņš un R. Čaks, sekretāre Ilze Šimane, kasieris V. Miķelsons, locekļi J. Babre un O. Liepiņš. Tā publicēja aicinājumu preses darbiniekiem atbalstīt tās latviešu organizācijas, preses izdevumus un atsevišķus tautiešus, kas par savu uzdevumu izvirza Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tikai vienam otru atbalstot un sadarbojoties, iespējams pastāvēt un cīņā uzvarēt.⁴⁰ Nākamā gada oktobrī Kalamazū atzīmēja biedrības trīsdesmitpiecgadi (to attiecinot uz LPB statūtu pieņemšanu 1947. gada augustā). Pārrunās par preses problēmām tika izteikti viedokļi par preses galveno uzdevumu – būt par informācijas devēju vai ideoloģisko vadītāju un audzinātāju, kā arī par publicēšanos Latvijas izdevumos. Pāris gadus vēlāk Kanādas preses dienās pieņemti atzinumi par preses darbinieku pienākumiem.⁴¹ Trimdas preses uzdevums ir stiprināt latviešu ideoloģiskos centienus, atgādināt par okupantu varas darbiem un norādīt uz norisēm, kas brīvajā pasaulē kalpo okupācijas varas mērķiem. Nosodāma jebkura sadarbība ar Latvijas okupācijas varas pārstāvjiem, bet publicēšanās un personiska iesaistīšanās okupācijas varas iestādījumu izdevumos un sarīkojumos vērtējama kā ideoloģiska pašizslēgšanās no brīvās pasaules trimdas latviešu kopības. 80. gadu vidū pārrunāja iespēju centrālajā valdē iesaistīt arī Kanādas kopas pārstāvjus, jo ģeogrāfiskais attālums starp latviešu centriem abu Ziemeļamerikas kontinenta valstu rietumdaļā nebija pārāk liels. Kopīgus pasākumus kopas rīkoja jau sen.

Līdz 1991. gadam biedrību vadīja K. Ķezbers, tad Ojārs Jēgens, pēc tā nāves 1993. gadā – V. Miķelsons. 2003. gada beigās centrālo valdi vada Ilze Šimane, tajā darbojas arī V. Miķelsons, Velta Spārniņa, K. Ķezbers un Artūrs Mundeciems. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas LPB organizējusi skolēnu sacerējumu konkursus, piešķīrusi balvas par labu latviešu valodu dzimtenes laikrakstiem, atbalstījusi Latvijas bibliotēkas un grāmatu izdošanu. Uz Rīgu no Vācijas pārcēlušies "Brīvās Latvijas" un vēlāk arī no ASV "Laika" izdošana.

Latviešu preses biedrība radās laikā, kad tās veidotāji cerēja pavisam drīz atgriezties atbrīvotā tēvzemē, tomēr trimdā nācās pavadīt turpat pusgadsimtu. Kā rakstnieku un žurnālistu organizācija tā vairāk ietekmēja tieši žurnālistiku un tās darbiniekus. Trimdā veidojušās dažādas apvienības amatu

profesionāliem – dzelzceļniekiem, inženieriem, mežkopjiem u.c., taču tās vairumā gadījumu apvienoja cilvēkus, kas attiecīgos arodos strādājuši Latvijas neatkarības laikā. Preses biedrībā pārsvarā iekļāvās tie, kas turpināja rakstīt dzimtajā valodā vai nu literārus darbus, vai latviešu presē. Biedrība daudz darījusi latviešu literatūras popularizēšanā. Latvijas okupācijas gados tā pauda stingru politisku nostāju, atgādināja par padomju varas represētajiem rakstniekiem un žurnālistiem.

¹ Archīvs, 30. sēj. (1990) Melburna. – 184.–196. lpp.; turpmāk – *Zariņš A.*

² Latvijas Valsts arhīvs, 2224. f., 1v apr., 1.–4. l.

³ Čaks R. Latviešu preses biedrības darbs ārpus Latvijas // Latviešu trimdas desmit gadi. – Astra, 1954. – 260. lpp.

⁴ Sauksme. – 1946. – Nr. 20, 15. janvāris. – 38. lpp.

⁵ Latvijas Valsts arhīvs, 2224. f., 1v apr., 1. l., 7. lp.

⁶ *Veigners Ilvars*. Latvieši ārzemēs. – Rīga, 1993. – 147. lpp.

⁷ Sauksme. – 1946. – Nr. 20, 15. janvāris. – 38. lpp.

⁸ Turpat, 39. lpp.

⁹ Raksti un Māksla. – 1940. – Nr. 5. – 456.–457. lpp.

¹⁰ Latviešu Preses b-bas gada grāmata 1952. – Latvju grāmata. – 71. lpp.

¹¹ Latviešu apgādu gada grāmata 1947. gadam. – Latviešu apgādu kopa. – 45. lpp.

¹² *Silis T.* Latviešu preses biedrības kopas nodibināšana un darbība Vācijas franču okupācijas joslā // ALA Žurnāls. – 1975. – Nr. 14. – 53. lpp.

¹³ *Daukste-Silasproģe I.* Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā, 1944–1950. – Zinātne, 2002. – 119. lpp.

¹⁴ Brīvais Vārds (turpmāk BV). – 1949. – Nr. 4. – oktobris–novembris. – 1. lpp.

¹⁵ BV. – 1950. – Nr. 7. – jūlijs.

¹⁶ Latviešu Preses b-bas gada grāmata 1952. – Latvju grāmata. – 66. lpp.

¹⁷ Latviešu Preses biedrības gada grāmata 1953. g. – Apg. “Druva” Toronto. – 31. lpp.

¹⁸ LPB Dienvidamerikas kopas Apkārtraksts Nr. 2(8), 1969. g. novembris / 1970. g. februāris.

¹⁹ *Rudzītis J.* Latviešu rakstnieki pozīcijās // Latvijas Brīvībai. – 1954. – Nr. 1(5). – 41.–42. lpp.

²⁰ *Liepiņš O.* Latviešu preses biedrības mērķi // Latviešu Preses biedrības gada grāmata 1953. g. – 37. lpp.

²¹ Turpat, 39. lpp.

²² *Gubiņa I.* Vai mēs esam garīgi nobrieduši? // Tilts. – 1969. – Nr. 96/97. – 10. lpp.

²³ BV. – 1969. – Nr. 8. – 2. lpp.

²⁴ BV. – 1963. – Nr. 7. – 5. lpp.

²⁵ *Zariņš A.* Austrālijas kopas grāmatu apgāds // BV. – 1975. – Nr. 13. – 4. lpp.

²⁶ *Aucinieks A.* Pārskats par ziedojumu vākšanas akciju // *Jaunsudrabiņš J.* Sirmā grāmata. – Ziemeļblāzma, 1972. – 123. lpp.

- ²⁷ BV. – 1971. – Nr. 12. – 22. lpp.
- ²⁸ *Irbe V.* Latviešu preses biedriba // ALA Žurnāls. – 1971. – Nr. 4. – 57. lpp.
- ²⁹ *Bičolis J.* Latviešu trimdas literatūras 10 gadi // Latviešu trimdas desmit gadi. – Astra, 1954. – 152. lpp.
- ³⁰ *Zariņš A.* – 193. lpp.
- ³¹ *Ruņģis Aivars.* – LPB un LaRA // LaRAs Lapa – 1980. – Nr. 21. – 32. lpp.
- ³² Latvija Amerikā (turpmāk LA). – 1973. – 22. septembris (Nr. 38); 10. novembris (Nr. 45); 1. decembris (Nr. 48).
- ³³ LA. – 1973. – 20. oktobris (Nr. 42).
- ³⁴ LA. – 1973. – 1. decembris (Nr. 48).
- ³⁵ Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs – MNM 34621.
- ³⁶ Laiks. – 1977. – 21. decembris.
- ³⁷ Laiks. – 1978. – 16. septembris.
- ³⁸ Treji Vārti. – 1985. – Nr. 108. – 5. lpp.
- ³⁹ *Gubiņa I.* Vai mēs esam garīgi nobrieduši? // Tilts. – 1969. – Nr. 96/97. – 8. lpp.
- ⁴⁰ Laiks. – 1981. – 9. septembris.
- ⁴¹ Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1983. – Nr. 5. – 9. lpp.

TRIMDAS PRESE KĀ ĻOTI NOZĪMĪGS LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURES AVOTS

No pašas pirmās latviešu trimdas avīzes "Latvju Vārds" (rotaprintēta, vietām grūti salasāma) 1944. gada 11. nov. Nr. 1, kas vēsta par karantīnas atcelšanu Sandhekshiltas nometnē (Zviedrijā), – šim notikumam par godu koncertā nometnes kopkoris nodziedājis divas tautasdziesmas un četras meitenes nodejojušas "Tūdaliņ tagadiņ" un "Sudmaliņas", izpelnoties milzu aplausus, sajūsmas asaras un lūgumu vairākreiz atkārtot, – līdz augstas poligrāfiskas kvalitātes apjomīgam krājumam "Latvju Mūzika" Nr. 20, 1991. g., kurā daudzi plaši, jūsmīgi apraksti par iepriekšējā gadā notikušajiem 20. Latviešu dziesmu svētkiem, kuros beidzot savienojās kopīgā sirdsdziesmā svešatnes un tēvzemes kori, – tā varētu vienā variantā ilustrēt kultūras jautājumu atspoguļojumu trimdas periodikā gandrīz pusgadsimta (1944–1991) garumā.

B. Jēgera bibliogrāfiskajā rādītājā reģistrēts vairāk nekā 500 periodisko izdevumu šajā laikā (tie ļoti dažādi pēc sava apjoma, izplatības, iznākšanas ilguma, adresāta). Lai varētu īsti izvērtēt ar kultūru saistīto jautājumu publikācijas, vajadzētu iepazīties ar lielāko daļu no šiem izdevumiem, jo nereti arī pavisam citas ievirzes žurnālā vai biļetenā atrodas kultūras ievirzes publikācijas. Tas nav bijis iespējams, jo prasītu pārāk ilgu laiku; turklāt ne pilnīgi visi trimdas periodiskie izdevumi ir nonākuši Latvijā. Tātad apskatīta ir tikai daļa no šīs bagātības, kura, neapšaubāmi, pati par sevi ir izcila kultūras vērtība, ārkārtīgi interesanta, aizraujoša, arī skumja, dramatiska.

Par periodiskajiem izdevumiem ir diezgan daudz pētījumu dažādos aspektos, tos savulaik veikuši paši trimdinieki, kā K. Ieleja, E. Raisters, E. Dunsdorfs, T. Ķīķauka.¹⁻⁵ Mans nolūks – ar nelieliem piemēriem parādīt kultūras jautājumu daudzveidību vispārēja satura presē, kā arī sniegt ziņas par specifiskiem kultūras izdevumiem.

Apskatot ievērojamu daļu no trimdas periodikas (1944–1991), var secināt, ka publikāciju par kultūru ir bijis ļoti daudz un tās nosacīti var klasificēt:

1. Paziņojumi par kultūras pasākumiem, aicinājumi tajos piedalīties un īsa informācija, kur nokļuvuši mākslinieki, rakstnieki u.c. kultūras darbinieki.

2. Recenzijas un apskati par attiecīgā laika aktualitātēm – izstādēm, jauniznākušām grāmatām, teātru izrādēm, koncertiem dažādās mītnes zemēs un arī Latvijā.

3. Apcerējumi par atsevišķiem kultūras darbiniekiem vai arī kolektīviem – koriem, teātra trupām un tamlīdzīgi.

4. Plašāki pētījumi par kultūras jautājumiem kopumā vai arī atsevišķām tās nozarēm kādā laika posmā.

5. Kultūvēsturiska satura atmiņu, vēstule, dokumentu, fotogrāfiju publikācijas.

Sākums ir periodika nometnēs (kopā ap 250 izdevumu), galvenokārt Vācijā, arī Zviedrijā, Dānijā, Austrijā – visbiežāk rotaprintēta, uz necila papīra. Viens no pirmajiem – avīze “Sauksme” Kemptenē (vēlāk izveidojās par žurnālu) jau ar pirmo numuru 1945. g. 12. jūnijā mobilizē nometnē nokļuvušos radošai dzīvei, un visu norišu centrs ir avīzes redakcija.

Uzaicinājums.

Tautieši, kam ir notis (klavieru un kora), ļoti lūdzam tās iesniegt redakcijā.

Paziņojums.

Pirmdienās, trešdienās un piektdienās plkst. 15–17 notiek kora mēģinājumi.

Jaunos kora dalībniekus uzaicina norādītajās stundās pieteikties pie komponista R. Alunāna.

Uzaicinājumi.

Redakcija lūdz iesniegt grāmatas, dzejoļus, aprakstus, sludinājumus un anekdotes.

Kas varētu mācīt latviešu tautiskās dejas, tiem lūgts pieteikties redakcijā.

Līdzīgi aicinājumi, varbūt mazākā koncentrācijā, ir gandrīz katrā nometnes avīzē, tāpat ziņojumi par gaidāmiem koncertiem, izstādēm, teātra izrādēm, informācija, kas notiek citās nometnēs, ziņas par rakstniekiem, māksliniekiem. Piemēram, Dānijā islaicīgi iznākušais žurnāls “Kurzeme” 1946. g. janvārī publicē J. Sikas atmiņas par tikšanos ar Vilhelmu Purvīti: *...ar kādu mieru viņš runāja par 800 sadegušām gleznām. Pārējie darbi aizsūtīti uz Vāciju, kur tie? “Uz redzēšanos Latvijā,” viņa pēdējie vārdi.*

Pirms istā nometņu laika – vēl pēdējā kara gadā Berlīnē iznākušais laikraksts “Latvju Balss” publicē Jāzepa Vītola uzrunu “Gadu mijā”, aicinot arī visdrūmākā brīdī gūt spēku dziesmā, mūzikā. Šis pats izdevums nedēļu pirms kara beigām kaujas ziņu un izmisušo sludinājumu “mēs meklējam pazudušos” starpā kā istu brīnumu vairākos turpinājumos publicē Viļa Grāviša savlaik pierakstītās Laņģu Līzes (dz. 1854. g.) atmiņas no Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas par A. Pumpuru, Ausekli, Kaudzišiem, Emilu

Dārziņu, dažādiem “Mērnieku laiku” prototipiem u.c. Šādu piemēru ir daudz. Tāpat aizkustinoša vairākos rotaprintētajos nometņu izdevumos rūpīgi zīmētā pirmā lapa un virsraksti. Tas padara informatīvos izdevumus skaistākus, ne tik ikdienišķus, šie nezināmie nometņu mākslinieki droši vien paši arī izjuta radīšanas prieku. Tas sevišķi raksturīgi žurnālam “Atbalss Mežā”, arī laikrakstam “Vēstis Fišbahā” u.c. Gandrīz neiztrūkstoša ik avizes numurā ir dzeja. Par literārām rosmēm plašākā nozīmē nometņu laiku ir ļoti rūpīgi pētījusi Inguna Daukste-Silasproģe, sniegta arī plaša bibliogrāfija⁶.

Visai bieži periodiskajos izdevumos apzināta un izcelta preses nozīme: *Iespiestais vārds ir latviešu trimdinieku gara spēku, dvēseles rosmju dokumentētājs, tam jāuztur sakari, jāvieno latviešu trimdinieki gara saitēm, kopīgiem mērķiem un ideāliem, jāuztur možs latviešu gars kultūrai un izglītībai.*⁷

Jau pirmajā drukātajā nometņu avīzē “Trimda” ir paredzēts, ka šie izdevumi savulaik būs ļoti nozīmīgi Latvijas vēstures pētniecībā, ir arī priekšlikumi un aicinājumi saglabāt nometņu periodiku. Lielā mērā tas arī ir izdarīts.

Apbrīnojama ir žurnālu “Laiks”, “Sauksme”, “Ceļš”, “Daugava”, “Ceļa Zīmes” (pēdējie divi Zviedrijā) iznākšana. Bez satura bagātības īpaši gribas pieminēt kvalitatīvas krāsainās gleznu reprodukcijas abos pirmajos. Tā žurnālā “Laiks” kopš 1946. g. publicētas kopā 32 reprodukcijas, piemēram, L. Liberta “Dzimtenes bērzi”, J. Kugas “Vakars”, V. Purviša “Pavasaris”, J. Rozentāla “Bildinājums”, N. Drapčes “Vecmāmiņa trimdā”, V. Janelšinas “Lasītāja”, J. Kalmītes “Rīga”, J. Valtera “Skābaržu mežs”. Savukārt žurnālā “Sauksme” (arī kopš 1946. g.) publicētas 30 reprodukcijas, dažas no tām: N. Strunkes “Strēlnieki Nāves salā”, A. Štrāla “Salauztais ledus”, J. Kugas “Daugava”, E. Hermanovska “Latvija trimdā”, S. Vidberga “Bēgli”, A. Annusa “Kursas koklētājs”.

Nometņu gados notika daudzas izstādes. Viena no pirmajām plašākajām – Virčburgā 1945. gada 17.–24. novembrī. Tā bija krāšņa, augsta ranga mākslinieku iekārtota, tās nolūks, kā katalogā teikts, *svešniecībā pacelt mūs pāri nometnes dzīves ikdienai, vienojot ap daiļuma vērtībām*. Izstāde izpelnījies gan tolaik jaunā vēsturnieka Edgara Andersona plašu recenziju žurnālā “Ceļš” (1945) Nr. 3, gan Pētera Ērmaņa dziļas un izjustās emocijas dzejoli “Latviešu cimdi”:

*Izstādē gar galdiem lēnām ejot,
Lietas lūkojot, kas galdos liktas,
Sanāk sirdī skumjas, prieks un brīnums.*

Skumjas smeldz par visu to, kas zaudēts,
Smeldz par ļaunam lemtu mīļo zemi.
Prieks par to, kas paglabāts un saudzēts,
Pievākts, rūpīgi vests zemē svešā.
Brīnums ir par krāšņo dailes garu,
Dzīli latvisko, kas mirdz man pretim.
[..]

Bet vissiltāk skatu saista cimdi,
Mīļi raibā cimdu bagātība.

[..]
Arī cimdu raksti ir kā dainas,
Latvju pasaule tur iedaiļota.
Cimdu rakstos mūsu gada laiki:
Purenīšu zelts un pirmais zaļums,
Jāņu laika raibot raibā pļava,
Rudens lauku dzeltenbālais briedums,
Rudens lapu ardievīgais sārtums,
Ziemas mežs ar kluso trīsvienību:
Zemē sniegs, bet augstāk tumšās skujas,
Sīkas zvaigznītes pār visu pāri.

Šķiet, vēl daudz kas cimdu rakstos ievīts:
Sievu tikums, mātes rūgtās rūpes,
Vingro darba vīru raitās gaitas,
Karavīru drūmie nāves ceļi.
Latvju dievnamu šais rakstos redzu,
Logiem margotiem un svētku svecēm.
Latvju māksla atdzīvojas sirdī:
Purvīša un Rozentāla ainas,
Labā Skalbes pasakas un dziesmas,
Sāpēs skaidrā Brigaderes seja.

Tagad to lasot, izjūtams, cik nozīmīgi bijuši šādi kultūras notikumi. Kā redzams periodikā, vēlāk dažādajās mītnes zemēs izstādes skaitāmas simtos.

Savdabīgā, koncentrēti tēlainā veidā kultūras dzīve Vācijas nometnēs atspoguļota Zviedrijas latviešu avīzē, kur regulāri publicējās Vācijā mītošais žurnālists Arsēnijs Podnieks (Ars):

Daudz par ko ir jābrīnās. Piemēram, par tiem kurpju fragmentiem, ar kuriem prof. Dunsdorfs visu ziemu brida peļķes un kupenas, par to pacietību, ar kādu prof. Gulbis rāpās pāri vismākslīgākiem šķēršļiem, un ka viņš Baltijas Universitāti tomēr nodibināja.

Reizēm no tumsas izlien vecā viltībā apglumējuši taustekļi. Tie spiež ausis pie durvju spraugām, glūn pie logiem un meklē sirdis, kas zaudējušas spēku. Bet visur tiem priekšā stāv pret mošķiem cirstās zīmes: svaigi smaržo Kugas un Liberta krāsas, smeļ Blaumanis, māj sakšas un blakus Dārziņa skumjajam stāstam, ka nav miera zem Latvijas bērziem, nemitīgi skan Vītola himniskais praviotojums: augšā celsies Gaismas pils!

Ilustrācijai mazliet statistikas. Lielisku koru (Ābele, Zuika, Ramats, Pavasars un citi) mums jau ir tik kupli, ka mājās varētu sākt tieši ar vispārējiem dziesmu svētkiem. Vairāk kā koru ir žurnālu, laikrakstu un biļetenu – tā ap 70, bet vēl vairāk – skolu, krietni pāri simtam. Profesionālo teātru būs vairāk kā Rīgā, un arī orķestri iet pa to pašu ceļu.⁸

Vesela bagātība ir periodikā izkaisītie dažādie atmiņu stāsti, apcerējumi, tēlojumi: īpaši izceļas Volfganga Dārziņa humorpilnie vēstījumi “Latviešu Ziņās” (kā Leonīds Vigners sevi piespieda komponēt, kā Romans Suta pēkšņi sāka strādāt, kā Eduards Kalniņš no uzgleznota un izsmērēta puķu pušķa nākamajā dienā izveidoja burinieku), Pētera Ērmaņa smeldzīgās remiscences (nepublicētas grāmatās ir, piemēram, “Gaitenī”, “Logi”). Nevar nepieminēt žurnālu “Ilustrētais Vārds”, kura daudzās fotogrāfijas ir dokumentējušas nometņu kultūras dzīvi ļoti bagātīgi, ir arī atmiņas no Latvijas brīvvalsts laikiem⁹.

Ilustrētais žurnāls “Tilts” iznāk izceļošanas brīdī un solās attaisnot nosaukumu – būt par tiltu starp aizceļojušajiem. Pēc izceļošanas katrā mītnes zemē visai ātri izveidojas viens liels laikraksts. Amerikā tas ir “Laiks” (drīz sāk izdot ik gadu “Laika kalendāru” ar krāsainām gleznu reprodukcijām un pielikumu “Laika Mēnešraksts” ar izcili bagātu saturu), Kanādā – “Brīvā Balss” (vēlākais nosaukums “Latvija Amerikā”) ar pielikuma lapu “Literātūrai un Mākslai”, Austrālijā – “Austrālijas Latvietis”. Eiropā paliek avīze “Latvija” (Vācijā) un “Londonas Avīze” Anglijā, Zviedrijā “Latvju Ziņas” un “Latvju Vārds”. Visur ir kultūras informācija. Un, protams, ziņas par latviešiem, kas nu jau izklīduši pa visu pasauli. Bet domas par latviskās kultūras lomu jau ir plašākas – Paula Jēgere-Freimane:

Vai mūsu uzdevums nav arī glābt savu kultūru ne sev, ne savai tautai vien, bet likt tās balsi uzklaut arī tiem, kas to vēl nepazīst? .. raudzīsim stigmat Latvijas garīgās robežas cilvēcē.¹⁰

Ir daudz piemēru, kas to apliecina – dziesmu svētki, izstādes, dažādi plašāki sarīkojumi, latviešu valodas studiju programmas dažādās universitātēs – Stokholmā, Bonnā, Kentā, Rietummičiganā, Austrālijā u.c. Tā latviešu mākslas un kultūras bagātības tika nestas pasaulē.

Dažādās mītnes zemēs izveidojas ļoti daudz biļetenu, žurnālu, periodisku rakstu krājumu, kas veltīti kādai šaurākai kultūras nozarei, piemēram, “Architekts”, “Latvju Māksla”, “Latvju Mūzika”, “Pa Dejas Ceļu”, “Dziesmuvaras Vēstnesis”, “Sidnejas Latviešu Jauktā Kora Vēstis”, “Latviešu Lietiskā Māksla”, “Skatuve”, “Skatuve un Dzīve”, “Raina un Aspazijas gadagrāmata” – to nosaukumi jau parāda saturu. Ir arī pārsteigumi, piemēram, “Pa Dejas Ceļu” 1984. g. publicētas kultūrvēsturiskas atmiņas par Lieldienu, Ziemassvētku paradumiem Tīrzā, ģērbšanās īpatnībām.

Izglītības un studiju tēma ir izdevumos “Universitas”, “Akadēmiskā Dzīve”, “Trimdas Skola”, “Ierosme”, te klāt var minēt arī izdevumus bērniem “Mūsu Ceļš” un “Mazputniņš”. Žurnāls latviešu valodai “Vēstis”, ko izdod Čikāgas latviešu valodas pulciņš, ik numurā publicē jautājumu vācēli ar ļoti daudzu vārdu pareizrakstības skaidrojumiem un tulkojumu paraugiem, plašs raksts veltīts Anšlava Egliša jaundarinātajiem vārdiem, kā *bendesmaisene, lidība, sikmaņotājs, parkotava, bumbiņrakstāmais, kājrats, dižmulķis, ieķezoties* u.c. Par valodas kultūru daudz rakstīts vispārēja rakstura izdevumos, sevišķi par mikstināto r.

Latviešu Humanitāro zinātņu asociācijas 3 rakstu krājumi saturā ļoti bagāti, žēl, ka to tik maz. “Ceļi” turpina pirmskara Latvijas filoloģijas un folkloras jautājumiem veltīto krājumu. Kā piemēru sevišķi interesantiem pētījumiem var minēt Benjamiņa Jēgera atklājumu, ka čehu dzejnieks Čelakovskis, kura dzejolis “Nevis slinkojot un pūstot” mums tik labi zināms, ir arī pirmais latviešu tautasdziesmu tulkotājs čehu valodā 19. gadsimtā. Zviedrijā iznākušais literāri kultūrvēsturiskais krājums “Zari” ir saturā bagāts un daudzpusīgs. Tā 1982. un 1983. gadā vēstīts par gadskārtu svētkiem Rīgā, lībiešu teiku par zilajām govīm u.c. Tīri literārs ir žurnāls “LaRas Lapa”, kura necilā āriene kontrastē ar ļoti bagātu saturu, piemēram, Zinaīdas Lazdas un Pētera Ērmaņa sarakstīšanās, Ofēlijas Sproģeres atmiņas par Edvartu Virzu u.c.

Žurnāls “Vilnis”, kas ir dzejnieces Zinaīdas Lazdas piemiņas fonda izdevums, galvenokārt ievieto apcerējumus un atmiņas par dzejnieci, vairākkārt ir rakstīts arī par kādu viņas balvas laureātu. Tāpēc visai pārsteidzoši bija atrast plašas un ārkārtīgi interesantas diriģenta Jura Krigera atmiņas par Rucavas novadu – “Kur senās parašas bija vēl dzīvas” – šī krājuma 2., 3., 4. numurā. Te vēstīts par kāzu, bērnu, talku paražām, podnieku darbu,

atmiņas par spēlētām teātra izrādēm, pieminētas valodas īpatnības līdz ar interesantiem piemēriem.

Ar 1955. gadu sāk un joprojām turpina iznākt "Jaunā Gaita", kur toni uzdod jaunie. Ļoti derīgi ir izveidotie satura rādītāji, kādu diemžēl trūkst daudziem citiem trimdas izdevumiem. Pie literāri kultūrpolitiskiem izdevumiem pieskaitāmi "Treji Vārti", "Daugavas Vanagu Mēnešraksts", "Latvju Žurnāls", "Latvju Sieviete", latgaliešu izloksnē – "Dzeive". Publikācijas par kultūras tēmām tajos ir skaitāmas vairākos simtos.

ALA Kultūras biroja biļetens sniedz gan informatīvas, gan apkopojoša rakstura publikācijas par latviešu skolām, zinātņi, tēlotāju mākslu, mūziku, atmiņu publikācijas, piemēram, Reiņa Birzgaļa – par teātra gaitām no metņu laikā, vairākas atmiņas par Jāzepu Vitolu, ziņojumu par Redingas mākslas muzejā izstādīto 1868. gadā darināto Nīcas tērpu un 200 gadus vecu Vidzemes jostu, informāciju par "Jāzepa un viņa brāļu" koncertuzvedumu Losandželosas baznīcā ar Olafu Stumbru galvenajā lomā u.c. Ļoti nozīmīgas ir Benjamiņa Jēgera sniegtās ziņas par latviešu zinātnieku publikācijām ārzemju periodikā.

Labi iecerēts, bet nerealizējies ir izdevums "Cedras Ziņas", t.i., Centrāle etnogrāfijai, dokumentācijai, rādītājiem un arhīvam – Cedra. Šī iecere radusies Tobago salā, lielā latviešu salidojuma laikā 1978. gada jūnijā. Viens no iniciatoriem – vēsturnieks Edgars Andersons. Mērķis – saglabāt izkaisītās latviešu kultūras vērtības nākamajām paaudzēm. Ietvertas 8 apakšno daļas – numismātika, medaļas un ordeņi, sfragistika, filatēlija, senās kartes, ievērojamu vietu un personu attēli, neapzināti iespieddarbi, rokraksti, reti dokumenti.

Apbrīnas vērts ir Edgara Dunsdorfa redakcijā Austrālijā izdots kultūrvēsturiska satura krājums "Archivs", kura 30 sējumos apcerētas visdažādākās latviskās problēmas, dots perfekti izstrādāts kopsavilkums un satura rādītājs, kas ļauj to viegli izmantot.

Gribas pieminēt it kā šauri profesionālos vai kādai atsevišķai ļaužu grupai adresētos izdevumus: "Latviešu Juristu raksti", "Technikas apskats", "Meža šalkas", "Strēlnieks", "Kaŗa Invalids" u.c. Tajos atrodami kultūrvēsturiski nozīmīgi atmiņu publicējumi, apceres par interesantām personām u.tml. Tā literatūrvēsturē nozīmīga liecība publicēta krājumā "Latviešu Juristu raksti" 1961. gadā Nr. 5 – par to, kā 1919. gada aprīli izvirzīja apsūdzību E. Virzam sakarā ar viņa dzejoli "Dievu spēles". Savukārt žurnālā "Strēlnieks" publicētas atmiņas un pārdomas par Aleksandra Grīna mēģinājumiem turpināt strēlnieku tēmu romānā. Līdzīgu piemēru ir daudz.

Tieši šī satura bagātība padara lielāko daļu trimdas periodisko izdevumu par izcilu kultūras vērtību.

Vēl par kādu īpašu kultūras nozari – humoru un satīru. Par šāda veida izdevumu trūkumu ne reizi vien minēts dažādos preses vērtējuma apskatos. Daži izdevumi tomēr ir. Vispirms – Zviedrijā 1944. gada beigās un 1945. gadā iznāk rotaprintēts izdevums “Bundža” – *malēniešu drikējums gara uzfrišināšanai*. Atbilstoši laikmeta aktualitātēm tiek izsludināta nederīgu no Latvijas atvestu mantu izsole, kā arī pasmaidīts par mūžīgajām ķildām nometnēs. 1953.–1954. gadā, arī turpat Zviedrijā, šķiet, daļēji ar tiem pašiem spēkiem iznāk satīriskā avīze “Jautrais Ods”. Tajā visnozīmīgākās ir visos sešos iznākušajos numuros publicētās humoristiskās atmiņas “Vecie, labie, jaukie Rīgas laiki”, kur pieminēti daudzi mākslinieki, viņu bohēma, atstāstīti anekdotiski notikumi u.c. Ilglaicīgs ir bijis žurnāls “Rūgtais Apinis” (1962–1986) – *Latviešu globālā velnu dzinēju fonda žurnāls ar neatbildīgiem palīgredaktoriem Zviedrijā, Kanādā, Austrālijā*, kur pie “humora taisīšanas” darbojušies tādi speciālisti kā Uldis Ģermanis, Uldis Siliņš, karikatūrists Eduards Keišs, kura spēju uzzīmēt šaržu 4 sekundēs apbrīnojuši ne jau latvieši vien. Karikatūras un humoristiski apcerējumi ieņem nozīmīgu vietu periodiskajos izdevumos, sevišķi nometņu laikā. Tā 1944. gadā Berlīnē iznākošajā laikrakstā “Latvju Balss” publicēta Rirdāna karikatūru sērija “Rirdāns bēgļu gaitās”, vēlāk avīzē “Nedēļas Apskats” viņš šo tēmu turpina ar humoristisku nometņu tipu galeriju, tad seko tēma par iespējamām DP izceļošanas vietām – Brazīlijā, Austrālijā, Beļģijas ogļraktuvēs, Francijas vīna kalnos, Āfrikā un beidzot uz Marsa un Mēness. Avīzē “Latviešu Ziņas” Eslingenē regulāri publicēja valodas kļūdām veltītas Reiņa Birzgaļa karikatūras. Birzgaļa zīmējumi ļoti daudz publicēti arī vēlākos trimdas mītņu zemju izdevumos. Būtu nepieciešams apkopot izcilo karikatūristu darbus. Pēc izceļošanas dažādās zemēs sastopami vairāki īslaicīgi humoristiski izdevumi, kā “Preses Pile”, “Jautrais Rasols” u.c.

Šie daudzskaitlīgie periodiskie izdevumi paši par sevi jau ir vienreizēja kultūras liecība. Daudzpusīgais un plašais kultūras notikumu dokumentējums tajos ir nepārvērtējama bagātība, ko nepieciešams apzināt un izmantot Latvijas kultūras vēstures veidošanā.

¹ *Raisters Eriks*. Trimdas preses likteņi un loma // Latviešu trimdas desmit gadi: Rakstu krājums Dr. Phil. H. Tihanovska redakcijā. – (B. v.): Astra, 1954. – 231.–236. lpp.

² *Dulmanis Voldemārs*. Latviešu brīvā prese divdesmit gados: [tekstā arī statistiskas diagrammas par kultūras jautājumiem (teātru izrādes, mākslas izstādes, koncerti, skolas un izglītība, daiļliteratūra, ar kultūru saistītas personālijas un problēmraksti) laikrakstos "Londonas Avīze", "Latvju Vārds", "Latvju Ziņas", "Latvija", "Laiks", "Latvija Amerikā"] // Archīvs – 10. sēj. (1970). – 11.–26. lpp.

³ *Dunsdorfs Edgars*. Brīvās pasaules latviešu periodika // Archīvs – 10. sēj. (1970). – 89.–136. lpp.

⁴ *Ķīkauga Tālivaldis*. Trimdas laikraksti // Jaunā Gaita. – 1981. – Nr. 132. – 24.–26., 43.–44. lpp.

⁵ *Ķīkauga Tālivaldis*. Trimdas periodiskie izdevumi: [par žurnāliem, rakstu krājumiem, mēnešrakstiem un biļeteniem] // Jaunā Gaita. – 1981. – Nr. 133. – 19.–26. lpp.

⁶ *Daukste-Silasproģe Inguna*. Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā, 1944–1950. – Rīga: Zinātne, 2002. – 421 [1] lpp.: il.

⁷ Latviešu trimdinieka iespīestais vārds/ Cand. phil. E.A. – Aut. uzrād.: E.A. // Apskats. (*Geestacht*). – 1946. – 2. febr., Nr. 10. – 4. lpp.

⁸ *Ars* [Arsēnijs Podnieks]. Vēstules no Vācijas. 3. // Latvju Vārds. – 1946. – 28. sept., Nr. 74. – 3. lpp.

⁹ *Kuršinska Latvija*. Ģimenes portrets. [Par mākslinieku Romanu Sutu] // Ilustrēts Vārds. – 1948. – Nr. 33. – 5.–6. lpp.

¹⁰ *Jēger-Freimane Paula*. Trimdas posts un svētība. Pārdomas Raini pieminot // Laika Mēnešraksts. – 1955. – Nr. 11. – 22.–25. lpp.

PRESES UN CITU MEDIJU DARBĪBA AUSTRĀLIJĀ

Kā jau visās latviešu trimdas mītnes zemēs, arī Austrālijā mediju (sākotnēji avižu) darbs bija ļoti svarīgs pieturas punkts cilvēkiem, kuŗi bija spiesti dzīvot svešā vidē. Jau no pašiem pirmajiem gadiem liela nozīme bija laikrakstam *Austrālijas Latvietis*, bet kopš 20. gs. 70. gadu sākuma Austrālijas jaunizveidotā daudz kultūru (multikultūrālā) politika deva latviešiem iespēju veidot un klausīties savus radio raidījumus latviešu valodā.

Apskatot Austrālijas latviešu mediju darbību, ir interesanti novērot Austrālijas mediju politikas pārmaiņas gadu un pasaules notikumu ietekmē. Savā ziņā Austrālijas latviešu mediju darbība būtu interesants temats dziļākai izpētei, apskatot, kā tā veicinājusi citu tautību iespējas uzturēt savu identitāti un informācijas apriti. Latvieši bija no pirmajām aktīvajām iebraucēju grupām, kam bija svarīgi uzturēt saikni ar savu tēvzemi un ar tautiešiem citās mītnes zemēs. Citām tautību kopienām, vēlāk iebraucot, bija daudz vienkāršāk, jo latvieši bija izcīnījuši sākotnējo ceļu.

Tādēļ šajā referātā apskatīšu divus galvenos virzienus. Pirmais ir tas, ka laikraksta un raidījumu attīstība interesanti atspoguļo Austrālijas valdību politikas pārmaiņas attieksmē pret mazākumtautībām, kā arī norāda uz latviešu ietekmi Austrālijas izaugsmē. Šī ir parādība, kas tiek pieminēta tikai gaŗāmeļot, bet ir bijusi ļoti būtiska Austrālijas valstiskajā attīstībā. Liela daļa šā referāta informācijas veidota no tā laika darbinieku atmiņām, liecinieku pieredzes. Tādēļ arī tas ir vēl viens posms mūsu izkaisītās tautas kultūrvēstures apkopošanā.

Aplūkosim, kā sākotnēji latviešu laikrakstam bija jāatskaitās Ārlietu ministrijai par iespiesto, kā arī laikrakstā jāiespiež raksti angļu valodā. Kvalitatīvā latviešu prese atvēra ceļu citām tautībām attīstīt savus laikrakstus, kas tagad ieņem Austrālijas laikrakstiem pilnīgi paralēlu vietu, piemēram, grieķu un italiešu avīzes. Sākot ar 70. gadiem, ir interesanti novērot, kā radio raidījumu satura pārmaiņas nepārprotami atspoguļo pārmaiņas valsts iekšlietu un ārlietu politikā.

Otrs apskatāmais virziens ir mediju loma latviešu kultūras un identitātes uzturēšanā Austrālijā. Laikraksts sniedz informāciju par sabiedriskām aktivitātēm, darbiniekiem, literātūru utt. Ar radio starpniecību, ar tās neatņemamo *tūlītējo* iedarbību Austrālijas latvieši uzturēja *dzīvu* saikni ar latviešiem visā pasaulē, ieskaitot Latviju.

Vislabāko liecību par sākotnējām problēmām, Austrālijas latviešiem nodibinot savu laikrakstu savā valodā, lasām Emīla Dēliņa 2001. gadā izdotajā grāmatā "Pirmais gads. Latviešu iecerotāji Austrālijā – no 1947. gada decembra līdz 1949. gada aprīlim". Šī informācija ir maz zināma, un var saprast, ar kādu vēlēšanos latvieši panāca sava laikraksta izveidošanu. Neaizmirsīsim, ka tas bija laikraksts, ko samaksāja paši lasītāji, nevis valdība. Tomēr, kā jau svešiem iebraucējiem valstī, kuŗas pamatsastāvs bija anglosakši un pamatvaloda angļu valoda, mums bija jāpakļaujas aizdomīgas un uz iekšu vērstas valdības noteikumiem.

Grāmatas 75. lappusē lasām nodaļu "Noteikumi ar likuma spēku Nr. 13".

"Par apstākļiem, kādos 1940. gadu beigās Austrālijā bija jādabojas latviešu vēl ļoti trauslās kopības pasākumiem, vislabāko liecību dod laikraksta *Austrālijas Latvietis* sākumi 1949. gada maijā, kad jaunajai avīzei bija jātiek galā ne vien ar gluži saprotamām tehniskām un saimnieciskām problēmām, bet arī ar tagad, 21. gadsimtā, pilnīgi nesaprotamiem valdības ierobežojumiem.

Par tiem laikmeta vides raksturojumam lasīsim nākamajās rindkopās.

Latviešu avīzes Austrālijā izdošanas ideja un ierosme pieder manai sievai. Pazīdama manas līdzšinējās žurnālista gaitas Latvijā un Vācijā, Nina Dēliņa jau 1948. gadā sāka mudināt meklēt iespējas laikraksta izdošanai arī Melburnā. Mēģināts nav zaudēts. Sāku interesēties par spējamiem soļiem, kuŗi izrādījās negaidīti sarežģīti. Bija jāraksta gaŗi iesniegumi, jāiet uz intervijām gan Kopvalsts Imigrācijas departamentā, gan kriminālpolicijā (!) un jāgaida vairāki mēneši, līdz pienāca sekojošā vēstule:

Austrālijas Kopvalsts.

"Noteikumi par laikrakstu publicēšanu svešvalodās."

Emīlam Dēliņa kungam, 19 Edsall Street, Malvern, Vic.

Saskaņā ar "Noteikumiem par laikrakstu publicēšanu svešvalodās" (1934. gada "Noteikumi ar likuma spēku Nr. 13") es ar šo Jums paziņoju, ka Jums ir dota atļauja publicēt periodisku izdevumu latviešu valodā ar nosaukumu *Austrālijas Latvietis*, ievērojot zemāk minētos noteikumus. Noteikumi, ar kādiem šī atļauja ir dota, ir šādi:

1. ka izdevumā netiks publicēts nekas, kas –
 - a) varētu Kopvalstī veicināt nemieru, izplatīt nelojālu vai revolūcionāru propagandu vai jebkādā veidā kaitēt Kopvalstī nodibinātai kārtībai;
 - b) varētu būt par iemeslu miera traucējumiem;
 - c) ir nepieklājīgs vai apstrīdams;

d) ir pretrunā ar valdības ieceļotāju asimilācijas politiku.

2. ka vismaz viena ceturtdaļa publikācijas būs angļu valodā un ka ievadraksts (ja tāds ir publicēts) būs angļu valodā līdz ar tā tulkojumu, ja tāds būtu vēlams, latviešu valodā.

3. ka katra numura viens eksemplārs nekavējoši pēc publikācijas tiek nosūtīts Imigrācijas departamenta sekretāram Kanberā, kā arī Kopvalsts kriminālpolicijas direktora vietniekam Melburnā.

4. ka publikācijas izdevējs pakļaujas visiem "Noteikumiem par laikrakstu izdošanu svešvalodās", kā arī visiem tālākiem ierobežojumiem, kādus noteiktu Ministru prezidents vai viņa pilnvarota persona, šādus ierobežojumus piesūtot izdevējam vēstulē, ko parakstījis Ministru prezidents vai viņa pilnvarota persona.

Dots 1949. gada aprīļa pirmajā dienā.

T.E. Heizs (Hayes), Imigrācijas departamenta sekretārs (Ministru prezidenta pilnvarota persona augstāk minēto "Noteikumu" ietvarā).

Heiza vēstulē pieminētie "Noteikumi", kā augstāk teikts, pamatojās 1934. gada 25. janvārī publicētajos "Noteikumos ar likuma spēku Nr. 13" (*Statutory Rules 1934, No. 13; Regulations under the WarPre-cautions Act Repeal Act 1920-1928*), kuŗus parakstījis Ministru prezidents Laions (*J.A. Lyons*) un izsludinājis Austrālijas ģenerālgubernātors Aisaks A. Aisaks (*Isaac A. Isaacs*).

Noteikumi cita starpā nosaka, ka: "Jebkuŗa persona, kas bez Ministru prezidenta rakstiskas piekriŗšanas publicē laikrakstu vai periodisku izdevumu kādā sveŗvalodā, sodāma ar naudas sodu 100 mārciņu apmēŗā vai ieslodzījumu uz 6 mēneŗiem, vai abiem ŗiem sodiem. Ŗis noteikums neattiecas uz publikācijām, kuŗās sveŗvalodu daŗa nepārsniedz 200 vārdus (2. pants)."

Un tālāk: "Ja Ministru prezidentam kŗūst zināms, ka kāds laikraksts ir publicēts vai tiek gatavots publikācijai, pārkāpjot ŗos noteikumus, tad viņŗ var dot rīkojumu savam pārstāvim ierasties jebkuŗās telpās, ja vajadzīgs, lietojot spēku, apķīlāt visus ŗāda izdevuma eksemplārus, kā arī burtus vai citu iekārtu, kas lietota tā iespieŗšanai, un rīkoties ar ŗo mantu saskaņā ar Ministru prezidenta norādījumiem (7. pants)."

* * *

Tādi bija apstākŗi, kādos Austrālijā 1949. gada 9. maijā nāca klajā laikraksta *Austrālijas Latvietis* 1. numurs.

Jāatzīst, ka "tie prūŗi jau tik traki neŗāva" arī Austrālijā un izdevējs – par spīti augstāk aprādītajai likuma bardzībai – darīja, ko varēja, likuma apieŗšanai

ar likumu. Tā, piemēram, 1950. gada jūnija *Austrālijas Latvieša* numurā bija plaši pieminēta – un tieši angļu valodā – Baltijas valstu padomju okupācijas desmitā gadadiena un attiecīgais avīzes numurs ar pavadrakstu piesūtīts arī toreizējam imigrācijas ministram Haroldam Holtam. 1950. gada 15. jūnijā rakstītajā atbildes vēstulē ministrs Holts rakstīja:

“Dārgais Dēliņa kungs,

Pateicos par man piesūtīto latviešu avīzes pēdējo izdevumu, kas veltīts krievu okupācijas Latvijā desmitajai gadadienai. Ar lielu interesi es izlasīju avīzes angļu valodā publicēto daļu, kas tik grafiski attēlo Jūsu un pārējo Baltijas valstu ciešanas un apspiestību krievu okupācijā.

Mana valdība cer, ka Jūs un Jūsu tautieši, kas tagad atrodas Austrālijā, radīs laimi un drošību savā jaunajā mītnes zemē.”

Sekojošā politiskās vadības mājieniem, mainījās arī birokratijas nostāja, un jau 1954. gada 26. janvārī tas pats jau iepriekš citētais Imigrācijas departamenta pastāvīgais vadītājs Heizs *Austrālijas Latvieša* izdevējam rakstīja:

“Atgriežos pie Jums 1949. gada aprīlī dotās atļaujas publicēt laikrakstu latviešu valodā ar nosaukumu *Austrālijas Latvietis*.

Pēc ministra pieprasījuma Kopvalsts imigrācijas padome nesen par jaunu izskatīja noteikumus, kuņi paredz, ka svešvalodu laikrakstiem vismaz ceturtdaļa teksta jāiespiež angļu valodā. Rūpīgi apsverot jautājuma visus aspektus, ieskaitot dažādo nacionālo grupu iesniegumus, padome ieteica no šīs prasības atteikties.

Imigrācijas ministrs šo ieteikumu ir pieņēmis, un tagad vēlos Jums paziņot, ka Jums turpmāk šie ierobežojumi nav jāievēro. Jūs tomēr, bez šaubām, atzīsiet, ka angļu valodas prasme ir nepieciešama visu ieceļotāju labklājībai, kādēļ mēs būsim pateicīgi par Jūsu sadarbību šī fakta uzsvēršanai Jūsu lasītājiem pie katras izdevības.”

* * *

Un vēl divus gadus vēlāk, 1956. gada 25. janvārī, pienāca šāda vēstule, atkal ar Imigrācijas departamenta sekretāra T.H.E. Heiza parakstu:

“Kā Jūs zināt, Kopvalsts likumi paredz, ka katram, kas Austrālijā vēlas izdot laikrakstu kādā svešvalodā, iepriekš jāiegūst oficiāla atļauja to darīt. Šie likumi ir bijuši spēkā nu jau vairākus gadus, un pašlaik Austrālijā nāc klajā laikraksti vairāk nekā 20 dažādās valodās.

Valdība vēlas izmantot katru līdzekli ieceļotāju ātrākai asimilācijai un dot ieceļotājiem visas iespējas justies labi savā jaunajā mītnes zemē. Lai paustu uzticību un pašāvību visiem jaunaustrāliešiem, tagad ir nolemts izbeigt katru Kopvalsts valdības kontroli pār svešvalodu laikrakstu publikāciju Austrālijā.

Tai pašā laikā varbūt tomēr būtu jāpiemin, ka, kaut arī oficiāla atļauja turpmāk vairs nebūs vajadzīga, esošie Kopvalsts un pavalstu likumi attiecībā uz laikrakstu iespiešanu joprojām paliek spēkā.

Ar šo žestu Kopvalsts valdība cer arī turpmāk nodrošināt svešvalodu laikrakstu atbalstu ieceļotāju asimilācijas svarīgajā darbā.”

* * *

Pirmajam gadam bija jāseko vēl astoņiem citiem, līdz ilgotā brīvība bija sasniegusi latviešu ieceļotāju arī Austrālijā. Arī šis ir maz pazīstams, līdz šim nedokumentēts latviešu trimdas vēstures fragments.” (Citāta beigas.)

Ar to beidzās *Austrālijas Latviešu* sākumposms. Nu jau daudz brīvākos apstākļos laikraksts darbojas vēl līdz šai dienai. Pirmais redaktors Emīls Dēliņš darbu turpināja piecdesmit gadus, līdz devās pelnītā pensijā. Latviešu sabiedrībai bija jāmeklē jauns redaktors, jauns atbalsts. Daugavas Vanagi uzņēmās avīzes pārraudzību, un tās nākamais redaktors divus gadus bija Ēvalds Paeglis, viņam seko Brigita Liepiņa.

Lai izsekotu visām pārmaiņām laikraksta stilā, saturā un lasītāju vēlmēm un vajadzībām, būtu jāgatavo vēl viens izsmēlošs pārskats par laikrakstu gadu ritējumā. *Austrālijas Latvietis* ir bijis un ir Austrālijas latviešu kopienas ietekmīgākais un nozīmīgākais laikraksts vēl līdz šai dienai. Citās pilsētās ir nodibinājušies biļeteni, apkārtraksti, kas veic citas, savai vietējai sabiedrībai vajadzīgās funkcijas, bet kopējais laikraksts ir devis iespēju Austrālijas latviešiem uzzināt notikumus citās Austrālijas pilsētās, kā arī citās valstīs, kur mīt latvieši.

Laikrakstam visā pastāvēšanas laikā ir bijusi nelokāma stāja par Latvijas neatkarības un tautas brīvības atgūšanu. Gadiem ritot, t.s. kultūras sākariem veidojoties, šī nostāja nereti radija sašutumu vienā daļā tautiešu, bet citiem laikraksts bija autoritāte. Neatsverams labums laikrakstam bija tas, ka redaktors iespieda arī lasītāju vēstules, kur bieži vareja lasīt arī citu viedokļus. Atmosdas gados laikrakstā parādījās vairāk un vairāk informācijas par latviešu brīvības centieniem, parādījās informācija, ko arī mēs ilgi nebijām uzzinājuši. Tādā ziņā laikraksts *Austrālijas Latvietis* ir vērtīgs kultūrvēsturisks materiāls, atspoguļojot informāciju, ko trimdas sabiedrība zināja,

uzzināja, drīkstēja zināt, gribēja zināt un, nenoliedzami, kas no padomju varas puses tika slēpta.

Kā iepriekš aprakstīts, pagāja astoņi gadi, iekams latviešu laikraksts ieguva zināmu brīvību strādāt daudzmaz neatkarīgi. Līdzīgi notika arī ar radio raidījumiem latviešu valodā.

20. gs. 70. gadu sākumā Austrālijas Liberāļu valdība nolēma atbalstīt daudzkultūru, būtībā daudzvalodu, radio raidījumus. Sākumā tie notika valsts raidstacijas ABC paspārnē. Sidnejā bija 2ZZZ, Melburnā 3ZZZ. Šie raidījumi sākotnēji bija paredzēti lielākām mazākumtautību grupām, bet, tā kā latvieši Austrālijā vienmēr spēja panākt arī iespēju savai kopienai iegūt kādu labumu, drīz vien te iekļāva arī mūs.

Gadu gaitā latvieši Austrālijā bija izveidojuši labas attiecības ar vairākām valsts iestādēm un ierēdņiem. Mūsu kopiena bija parādījusi, ka spēj izveidot un uzturēt savas latviešu skolas, savu latviešu namu, ka ar mums nav nekādu sarežģījumu, un līdz ar to arī mums piešķīra raidlaiku. Šajā raidstacijā visi darbojās pilnīgi brīvprātīgi, un mēs bijām apmēram četrus cilvēku komanda, kas sagatavoja stundas raidījumu reizi nedēļā. Diemžēl šo raidījumu mūžs bija īss. Bez brīdinājuma raidījumus pārtrauca. Mēs vienu vakaru ieradāmies raidstacijā, kas bija lielas noliktavas veida telpās, un uz durvīm atradām zīmi, kuŗā bija paziņots, ka raidījumi pārtraukti. Izrādījās, ka grieķu un aborīģenu raidījumos izskanējusi skaļa kritika pret toreizējo Liberāļu valdību un tā vairs nevēlējās financēt raidījumus, kas klaji agītē pret viņu valdību un par Strādnieku partiju.

Tomēr daudzkultūru strāva Austrālijā bija sākusies, un jau 1975. gadā tika nodibināts pilnīgi atsevišķs daudzvalodu raidītājs. Melburnā 3EA un Sidnejā 2EA. Etniskā Austrālija. Pašā sākumā pārraidīja astoņās valodās, bet pēc sešiem mēnešiem, līdz ar pirmo paplašināšanos, arī latviešiem piešķīra raidlaiku. Mums bija 45 minūtes piektdienas pēcpusdienās un pirmdienas vakaros. Te apstākļi bija minimāli labāki. Mums bija mazs budžets materiālu iegādei, bet darbs nebija atalgots.

Pašos pamatos raidstacija turpināja darbu šajā pašā formātā, bet jau 1980. gadā valdība nolēma paplašināt iestādi, tajā iekļaujot arī televīzijas raidstaciju. Iestādes struktūru, statūtus un noteikumus mainīja, un mainījās arī nosaukums. Oficiāli nodibināja Austrālijas multikultūru raidstaciju SBS – *Special Broadcasting Service* – Īpašais raidījumu pakalpojums. Nu mēs strādājām kā pilnvērtīgi žurnālisti un diktori – ar visām amatam piemītošām tiesībām. Saņēmām algu, bija atvēlētas darba telpas, ieskaņojumu bibliotēka nodrošināta. Pamazām pieauga pārraidāmo valodu skaits, un tagad

pārraidā 64 valodās. Atšķirībā no citiem daudzvalodu raidītājiem, kā, piemēram, Radio Brīvā Eiropa, Amerikas balss, *BBC* un *Deutsche Welle*, Austrālijas raidījumi tika gatavoti un pārraidīti tikai Austrālijas iedzīvotājiem. Šeit maz runāšu par televīzijas lomu latviešu dzīvē, jo tā bija minimāla. Ik pa laikam izdevās pierunāt vadību pārraidīt kādu latviešu filmu, bet tas ir bijis itin reti. Der pieminēt, ka SBS TV apmeklēja un pārraidīja neseno *Eirovīziju* Latvijā.

Tāpat kā redzējām ar preses noteikumu izaugsmi, tā arī raidījumu noteikumi mainījās. Lidz 1990. gadam raidījumu galvenais uzdevums bija informēt iebraucējus par pārmaiņām valsts politikā, veicināt kopienu kultūras izaugsmi. Mums nebija atļauts pārraidīt par t.s. dzimtenes ziņas. Ja vēlējāmies to darīt, bija jāmeklē īpaša raidstacijas priekšniecības atļauja. 1989. gadā šo lūgumu skaits pieauga. Pārmaiņas Austrumeiropā un padomju blokā interesēja visus ieceļotājus.

1989. gada beigās SBS noteikumi mainījās, mēs pārcēlāmies jaunās telpās ar vismodernākajiem tehniskajiem apstākļiem Melburnā. Varējām arī pieteikt telefona sarunas ar Latviju, tās ieskaņot un pārraidīt klausītājiem. Kā varat iedomāties, šie telefona sakari bija ļoti vāji un nekad nevarēja zināt, vai savienojums vispār izdosies, vai savienojums būs pietiekami kvalitatīvs, lai to pārraidītu. Cik stundu mēs gan nepavadījām vēl montēšanas studijās, mēģinot attīrīt un samontēt lietojamu interviju. Ar zināmu lepnumu varu atzīt, ka biju pirmā, kuŗa tolaik pārraidīja interviju ar tajā laikā vēl padomju bloka valsts pārstāvi – Daini Īvānu.

Kā minēju, latvieši (un vispār baltieši) Austrālijā bija izveidojuši ļoti labas attiecības ar valsts pārstāvjiem. Tā kā bijām iesaistīti SBS attīstībā no paša sākuma, bijām ledlauži tādos jautājumos kā, piemēram, telefona intervijas ar ārzemēm, un, galvenais, baltieši bija vienoti. 1991. gada janvārī visām trim baltiešu valodu grupām piešķīra papildu raidlaiku raidstacijas "tukšajā laikā" – stundu pirms pusnakts. Bijām gandarīti, ka Austrālijas raidstacija ir sapratusi mūsu tautas satraukumu par notikumiem Latvijā un mums piešķīra šo laiku. Mēs ar attiecīgu prieku un atdevi strādājām papildus, klausītāji ar nepacietību gaidīja šo stundu pirms pusnakts. Vēl tagad klausītāji bieži atceras šos raidījumus. Nevienai citai grupai šāda privilēģija nav līdz šim vairs piešķirta – daļēji tādēļ, ka šādu "tukšu laiku" raidlaikā nav.

Atrodoties tik tālu no Latvijas, pasaules otrā pusē, valstī, kur mazo Baltijas valstu notikumi sākotnēji nebūt nebija galvenie ziņu raidījumos, šī izdevība bija liels stimulants un gandarījums tautiešiem, kas bija iebraukuši

Austrālijā un būtībā ziedojuši četrdesmit gadus sava mūža Austrālijas celšanai. Latvijā varbūt ir grūti iedomāties, kāds pārdzīvojums – lai arī skumjš – bija Austrālijas latviešiem, dzirdot tikai desmit minūtes iepriekš ieskaņoto interviju ar Juri Podnieku pāris stundu pēc traģiskajiem 21. janvāra notikumiem. Šis ir spilgtākais piemērs, bet tādu ir daudz.

Lai gan Austrālijas latvieši visus četrdesmit gadus bija dzīvojuši ar Latvijas ideju, šī bija pirmā reize, kad Latvija bija daļa viņu reālās dzīves mītnes zemē, kad notikumi Latvijā ienāca viņu mājā, viņu dzīvojamā istabā.

Lavīna bija iekustināta. Klausītāji kļuva prasīgāki. Mēs, raidījumu darbinieki, centāmies viņu prasības apmierināt. Jāsaka, arī mēs kļuvām prasīgāki pret sevi. Bija pagājuši laiki, kad gatavojām vispārējus kultūras raidījumus. Nu bija jārisina aktuālie jautājumi. Pamazām veidojām sakarus ar citiem raidītājiem latviešu valodā – ar Amerikas Balsi, Zviedrijas radio. Pāris gadu pēc Latvijas neatkarības atgūšanas bijām izveidojuši savus rēģulāros korespondentus Latvijas Radio un citās iestādēs.

Austrālijas Latvietis un latviešu raidījumi veidoja lielisku tandemu Austrālijas latviešu informēšanai. Radio deva savu “klātesamības” izjūtu, ieskicēja svarīgus jautājumus. Laikraksts spēja tos iztīrīt daudz labāk nekā radio raidījumos. Veidojās reāls sabiedrības dialogs. Padomju gados lielākā daļa izklāstīto nesaskaņu saistījās ar cilvēka politisko nokrāsu (kā kādam pateikts vai uztverts, nevis īstenībā), arvien kurinot aizdomas pret citiem sabiedrības locekļiem, bet nu bija iespēja pārspriest procesus Latvijā. Protams, ne jau bez emocijām.

Savā ziņā šis posms Austrālijas latviešiem bija uzmundrinājuma, atdzimšanas laiks. Pēc četrdesmit gadu nemītīgas atgādināšanas sev par apstākļiem Latvijā bija iespēja būt tās daļai. Sirdsdegsmes vēl bija pietiekami karsta, jo arī mūsu vecākie sabiedrības locekļi vēl bija pietiekami jauni, lai tam visam dzīvotu līdz.

Raidījumu un laikraksta darbība turpinās šodien. Jautājums, protams, ir – cik ilgi? Raidījumus klausās mazāk, jo iedalītie laiki nav visai piemēroti, un bieži jādzird, ka tie nesniedzot klausītājiem to, ko viņi vēlas. Laikraksta abonentu skaits sarūk. Vecāki lasītāji vairs nespēj salasīt burtus, jaunāki lasītāji latviešu valodā vairs nelasa tik labi, lai laikrakstu abonētu. Cilvēki arī mirst. 2000. gada vidū abonentu skaits bija 1100, no tiem 38% bija starp 71 un 80 gadu veci un 35% starp 81 un 90. 2003. gada 1. decembrī kopskaits ir 975. Mēģinājumi dažus rakstus publicēt angļu valodā, kā vienmēr, ir izraisījuši visādas reakcijas – viens atzīst, otram šķiet nelietderīgi.

Kā parādījās Emila Dēliņa atmiņās par *Austrālijas Latvieša* dibināšanos, jāpiemetina – lai gan radio attīstības ceļš izklausās samērā vienkāršs, tas nebūt tā nav. Bija brīži, kad sabiedrība izmantoja savas demokratiskās “lobēšanas” tiesības un iespējas, lai panāktu savu balsi Austrālijā. Šad tad varējām izmantot kuluāros uzzināto informāciju, lai apsteigtu vadību. Būdamā viena no mazākajām kopienām Austrālijā, latvieši tomēr ir parādījuši spēju izdzīvot svešā valstī. Bija laiks, kad SBS tā laika ģenerāldirektors *Quang Luu* man teica, ka no latviešiem saņemts vairāk atbalsta vēstuļu nekā no visām citām grupām kopā! Otrs moments – latvieši ar savu neatlaidību jau no pašiem pirmsākumiem palīdzēja izveidot Austrālijas daudz kultūru politiku – ne tikai saistībā ar medijiem. Bet tas ir jautājums, kas ir pavisam cita apskata vērts.

VIRTUĀLĀ TRIMDA: INTERNETA LAPAS ĀRZEMJU LATVIEŠU MEDIJU VĒSTURES KONTEKSTĀ

Jau aiztecējuši vairāk nekā 15 gadi, kopš datorzinātnieks Tims Berners-Līs (*Tim Berner-Lee*) izsludināja *World Wide Web* jeb pasaules tīmekļa koncepciju.¹ Bez šaubām, tīmeklis ir radikāli un pamatīgi mainījis daudzu cilvēku komunikācijas iespējas. Arī latviešiem ārzemēs tīmeklis piedāvā iespēju atjaunot un uzturēt kontaktus ar citiem tautiešiem, uzzināt jaunākās ziņas gan savā dzimtenē, gan savā vietējā latviešu sabiedrībā un varbūt pat uzturēt savu etnisko identitāti. Laikā, kad vairs nav skaidrs, vai vispār pastāv latviešu "trimda", un kad aktuāls ir jautājums par latviešu diasporas sabiedrības nākotni, šķiet, pasaules tīmeklis varbūt pat piedāvā vairākus risinājumus. Tas ārzemju latvietis, kam ir dators ar interneta savienojumu, šodien bez lielām pūlēm var virtuāli "aizceļot" uz Latviju un palasīt vairākas avīzes, noklausīties dažādas raidstacijas un, ja vēlas, pat nokatīties vakara ziņas vai patērēt laiku ar "fabrikantiem". Un, ja vēl ir laiks, mūsu ceļotājs var apciemot latviešu kolonijas ārzemēs, uzzināt, ko dara Minsteres latvieši, kas jauns Toronto, kādus pasākumus rīko Čikāgas jauņieši, noklausīties latviešu raidījumus no Zviedrijas un Austrālijas.² Un, ja vēl nav apnīcis, šis ceļotājs var ne tikai pasīvi sēdēt un uzsūkt informāciju no dažādiem avotiem, bet var iegriezties diskusiju forumos un "čata" istabās, kur pēc patikas var aktīvi dalīties savās domās un emocijās. Tādā veidā pasaules tīmeklis – viens no "jaunajiem medijiem" – turpina un attīsta to lomu, ko pirms pusgadsimta aizsāka citi latviešu mediji ārzemēs.

Ar šo referātu vēlos piedāvāt dažas pārdomas vispār par etniskās preses lomu un konkrēti par latviešu trimdas preses vēsturi. Kā varam saprast pasaules tīmekli šajā kontekstā? Vai tas ārzemju latviešiem piedāvā kaut ko jaunu vai ir turpinājums jeb attīstības posms latviešu preses vēsturē?

Zinātniskie pētījumi par imigrantu jeb etniskajiem medijiem galvenokārt uzsvē to lomu asimilācijas procesā. Viens no pirmajiem sistēmiskajiem pētījumiem bija ASV sociologa Roberta E. Parka (*Robert E. Park*) 1922. gadā izdotā *The Immigrant Press and Its Control*.³ Apskatot imigrantu presi Čikāgā un citur Amerikā, Parks centās saprast, kāpēc un kā imigrantu prese eksistē Amerikā. Būtisks jautājums viņam bija, vai imigrantu prese paātrina vai aizkavē asimilācijas procesu jeb – lietojot Parka metaforu – darbojas kā akselerators vai bremze. Varētu iedomāties, ka

imigrantu avīze, lasītājiem piedāvājot ziņas “mātes valodā”, aizkavē asimilāciju, jo tad šie lasītāji neiemācīsies lietot savas mītnes zemes valodu. Toties, “mātes valodā” lasot ziņas par savu mītnes zemi, šie lasītāji tomēr pietuvināsies jaunai videi. Parka secinājums bija, ka atbilde atrodamā katrā etniskajā grupā un, vēl konkrētāk, katrā atsevišķā redakcijā, bet ka galvenokārt tendence ir etniskai presei palīdzēt imigrantiem pierast pie jaunās sabiedrības.

Kopš tā laika, tuvāk apskatot konkrētas etniskās grupas vai noteiktos vēstures laikmetus, dažādi pētnieki ir ķērušies pie šī jautājuma. Kopumā atbilde ir, ka imigrantu prese noteikti ietekmē asimilācijas procesu. Bet, vai tā paātrina vai aizkavē šo procesu, tas gan nav skaidrs. Pēdējos 20 gados esam tikuši mazliet pie skaidrības, proti, imigrantu un etniskie mediji reizē paātrina un aizkavē asimilāciju (šo sauc par *dual role* jeb divu lomu koncepciju), bet ir svarīgi iegaumēt, ka asimilācija sastāv no vairākiem procesiem. Tā, piemēram, varam runāt par ekonomisko asimilāciju, lingvistisko asimilāciju, sabiedrisko asimilāciju utt.⁴

Latviešu trimdas prese savu sākumu piedzīvoja “dīpišu” (*Displaced Persons*) nometnēs pēckara Eiropā, galvenokārt Rietumvācijā. Emigrējot uz ASV, Kanadu, Anglijas Karalisti, Austrāliju un Zviedriju vai paliekot Vācijā, latvieši turpināja šīs preses attīstīšanu, izdeva avīzes un žurnālus, iespieda grāmatas. Svarīgu vietu latviešu sabiedrībā ieņēma arī vietējie apkārtraksti – draudžu vai biedrību biļeteni – un daži pat kļuva plaši pazīstami, piemēram, Montreālas *Latviešu Biedrības Ziņotājs* (dibināts 1949. gadā) un Dienvidkalifornijas *Latviešu Biedrības Informācijas Biļetens* (dibināts 1951. gadā).⁵ Šodien trimdas preses darbība ir daudz maz apstājusī. Metieni vairs nav tādi kā agrāk, jo latviešu skaits ārzemēs ir mazāks nekā agrāk. Kanadā, piemēram, 2001. gada tautas skaitīšanā 22 615 iedzīvotāji apgalvoja, ka viņi ir vismaz daļēji latvieši, bet 1996. gadā bija 24 120⁶. ASV tautas skaitīšana 2000. gadā atrada 87 564 latviešus, bet desmit gadus agrāk bija 100 331. Kad Latvija atguva neatkarību, trimdā vēl pastāvēja četras nacionālās avīzes – ASV iznākošais un ārzemēs lielākais laikraksts *Laiks*, Kanadas *Latvija Amerikā*, Eiropas *Brīvā Latvija* un *Austrālijas Latvietis*. Kopš neatkarības *Brīvā Latvija* redakciju pārcēla uz Rīgu. Arī *Laiks* slēdza savu Ņujorkas biroju un redakciju pārcēla uz Rīgu. Un katram laikrakstam lasītāju skaits, bez šaubām, joprojām samazinās.

Zīmīgi ir tas, ka šobrīd nevienai no latviešu trimdas avīzēm nav savas mājas lapas, pat lai informētu par redakcijas koordinātām un abonēšanas cenām. ASV avīzei *Laiks* uz nepilnu gadu, no 2000. gada vasaras līdz

2001. gada maijam, bija savs *LaiksOnline*, kur angļiski varēja lasīt tulkotas ziņas. Savā atvadu vēstulē lasītājiem avīzes *online* versijas redaktore Rīta Laima Bērziņa par lapas slēgšanas iemesliem minēja laika un finanču trūkumu.⁷

Tikai dažu citu periodisko izdevumu pēdas atrodamas tīmeklī. Zviedrijā, piemēram, jau vairākus gadus darbojas Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas interneta lapa www.briviba.org, kur iespējams lasīt rakstus no biļetena *Brīvība*.⁸ Diemžēl izskatās, ka lapa pēdējo reizi atjaunota 2002. gada beigās. ASV žurnālam *Jaunā Gaita* nav savas oficiālās mājas lapas, toties līdzstrādnieks Juris Žagariņš citīgi apraksta katra jaunā numura saturu un šo informāciju ievieto savā personiskā lapā.⁹ Reģionālam apkārtrakstam *Dienvidkalifornijas Latviešu Biedrības Informācijas Biļetens* 2003. gada beigās tika atjaunota sava tīmekļa lapa.¹⁰ Tajā atrodami daži raksti un fotogrāfijas no mēnešraksta. Bet Latviešu biedrība Vašingtonas štatā, kas izdod arī savu biļetenu *Informācija*, lasītājiem piedāvā visu saturu programmatūras *Adobe Acrobat portable document format* failēs.¹¹

“Tradicionālā” trimdas prese līdz šim nav izmantojusi iespēju lasītājiem piedāvāt informāciju tīmeklī, tomēr vairākas organizācijas un pat indivīdi ir sapratuši, ka internets ir svarīgs līdzeklis latviešu sabiedrības uzturam. Nav arī pārsteigums, ka latviešu trimdas tīmeklis visagrāk un visstraujāk ir attīstījies tajās zemēs, kur interneta lietotāju ir visvairāk, piemēram, ASV, Kanadā, Anglijā un Austrālijā.¹² Ja ne tieši pirmā, tad noteikti viena no pirmajām latviešu lapām Austrālijā un vispār trīmdā bija “Ints Latvian Resources”,¹³ ko uzstādīja Ints Tumilovičs. Tā darbojas kopš 1995. gada, bet nav atjaunota kopš 2002. gada aprīļa. Lapā nav daudz svaigas informācijas, bet laikā, kad latvieši internetā vēl spēra pirmos soļus, šī lapa piedāvāja saites uz citām latviešu lapām, kā arī e-pasta adreses latviešu “ekspertiem”, kas bija gatavi atbildēt uz dažādiem jautājumiem. Arī Amerikā 1995. gadā sāka darboties dažas lapas, piemēram, šī referāta autora “Latvians in America” un Toda Rosmaņa (*Todd Rossman*) “Latvia–Latvia”. Tās 1999. gada sākumā apvienojās, radot “SVEIKS.com”, kas savukārt 2000. gada novembrī apvienojās ar Austrālijas latviešu lapu “Latbits.com”, kuŗu 1997. gadā bija izveidojuši Arnis un Daina Gross. Rezultāts bija “Latvians Online”.¹⁴

Pēdējos gados parādās vēl vairāk lapu, gan nacionālā, gan vietējā mērogā. Neskaitot “Latvians Online”, ASV šobrīd atrodam tīmekļa lapas Bostonā, Čikāgā, Indianapolē, Ņujorkā, Losandželosā, Sanfrancisko, Sietlā, Vašingtonā un vēl citur. Čikāgā, piemēram, ir “Latvian Happy Hour

Club” lapa, kas domāta jauniešiem, kuŗiem patik satikties krogos un rīkot izbraukumus. Ir arī “Cikaga.com”, sabiedriski informātīva lapa, ko atbalsta Čikāgas Latviešu organizāciju apvienība. Ņujorkā, piemēram, ir “Latvians.com” lapa, ko veido Silvija un Pēters Vecrumba ar ziņām no Latvijas, savām Latvijas ceļojumu fotogrāfijām un stāsti par trimdas dzīvi. Ņujorkas latviešu ev. lut. draudzei arī ir sava lapa, kā arī Ņujorkas latviešu korim. Visjaunākā ir Ņujorkas latviešu organizāciju padomes kalendāra lapa, kopš 2003. gada to veido Mergeris Pinnis. Amerikas latviešu apvienībai, Amerikas latviešu jaunatnes apvienībai un Daugavas Vanagiem arī ir savas interneta lapas.¹⁵

Kanadas vadošām organizācijām ir savas lapas – Latviešu nacionālā apvienība Kanadā, Latviešu nacionālā jaunatnes apvienība Kanadā, Kanadas latviešu centrs Toronto. Kopš 2001. gada žurnāliste Māra Gulēna rediģē Toronto ziņas, tā ir elektroniska publikācija, ko izsūta pa e-pastu. Informācija arī tagad pieejama tīmeklī, un 2004. gada marta beigās Gulēna ar saviem līdzstrādniekiem pasaulē laida jaunu, papildinātu versiju.¹⁶

Rietumeiropā mazliet lēnāk parādās latviešu interneta lapas. Anglijā ir nacionālā “Labrit”, kur var atrast informāciju par notikumiem un saites uz dažādām latviešu organizācijām, piemēram, Latviešu Nacionālā padome Lielbritānijā. Šādā veidā “Labrit” darbojas kā portāls, t.i., interneta lapa, caur kuŗu var aizceļot tālāk uz citām, ne tik viegli atrodamām lapām.¹⁷

Turpretim Vācijā ir cita situācija. Tur latvieši vairākās savās kolonijās ir izveidojuši lokālās lapas – Minsterē, Hamburgā, Annabergā, Ķelnē un Minchenē. Vienīgā nacionālā organizācija internetā ir Latviešu ev. lut. Baznīca Vācijā.¹⁸

Lai gan “tradicionālā” jeb drukātā trimdas prese pamazām zaudē lasītājus, dažām interneta lapām skatītāju skaits pamazām pieaug. Bez konkrētiem datiem paskaidrojumi ir tikai spekulācija, bet varam iedomāties, ka informācijas ātrā pieejamība ir viens dzinējs. Internetā šobrīd attīstās tas, ko daži pētnieki sauc par *participatory journalism* jeb “līdzdalībnieciskā žurnālistika”.¹⁹ Ar to domāts, ka tādi komūnikācijas veidi kā čats, diskusiju forumi un e-pasts ļauj lasītājiem spēlēt reportieru lomu. Viņiem nav jāgaida, kad lielā prese ar saviem profesionāliem žurnālistiem paziņos dienas notikumus, bet zibenīgā gaitā šie lasītāji citiem interesentiem var izziņot notikumus tuvu un tālu, papildinot un uzlabojot informāciju, tiklīdz tā tiek uzzināta. Un viņi to parasti dara noteiktā un ierobežotā sabiedrībā, šajā gadījumā – latviešu. Tā, piemēram, kāda “Latvians Online” lasītāja no Mineapoles 2003. gada 13. oktobrī pievienoja diskusiju foruma ierakstu,

kurā paziņoja par dziedātājas Marijas Naumovas plānoto koncertu Minesotā. Trīs dienu laikā tika pievienoti vēl ieraksti par Naumovas paredzēto koncerta turneju ASV, savēlot kopā informāciju no dažādiem avotiem.²⁰ Līdz tam šī informācija vēl nebija plaši izplatīta ASV "tradicionālā" presē. Līdzīgā veidā darbojas forumi un "lasītāju balsis" Čikāgas lapā "Cikaga.com", Minsteres lapā "Minstere.de" un citur.

Palīdz arī tas, ka vairākas trimdas tīmekļa lapas piedāvā informāciju vietējā valodā, kas noder tiem latviešu izcelsmes lasītājiem, kam latviešu valoda nav pietiekami spēcīga. Tā, piemēram, "Latvians Online" principā sniedz ziņas tikai angliiski, "Toronto Ziņas" piedāvā paralēlus rakstus latviski un angliiski, Nīderlandes latviešu lapa piedāvā informāciju latviski, holandiski un angliiski, un Latviešu apvienība Francijā sniedz ziņas latviski un franciski.²¹ "Tradicionālā" prese joprojām lielākoties lieto tikai latviešu valodu. Dažiem trimdas redaktoriem un lasītājiem valodas jautājums jau ilgus gadus bijis sāpīgs jautājums. Nelaikis Kārlis Rabācs, bijušais *Laika* redaktors, jau 1970. gadā prognozēja, ka, nemainoties latviešu valodas apgūšanai jaunākās trimdas paaudzēs un strauji nepieaugot latviešu emigrantu skaitam ASV, avīze varētu vēl pastāvēt tikai 10 vai 20 gadus.²² Protais, viņš neparedzēja, ka Latvija tajā laikā atgūtu neatkarību, bet viņš arī nepieļāva iespēju, ka *Laiks* varētu nākotnē daļēji pāriet uz angļu valodu, lai piesaistītu jaunākus lasītājus. Starp dažiem *Laika* lasītājiem valda doma, ka, lietojot angļu valodu, avīze pamazām zaudētu pret asimilāciju.²³ Arī mazajai preseī, Kanadas redaktors Mārtiņš Štauers rakstīja 1991. gadā, "lielākā problēma ir latviešu valodas saglabāšana, jo daudzi tās darbinieki valodu vairs pilnīgi nepārvalda".²⁴ Ik pa reizei "Latvians Online" no kāda lasītāja saņem asu kritiku par to, ka šī "latviešu" interneta lapa pārsvarā lieto angļu valodu, bet ir arī daudz lasītāju, kam šī un līdzīgas lapas atver iespēju "atgriezties" latviešu sabiedrībā, no kuŗas valodas dēļ viņi, viņuprāt, ir bijuši izslēgti.

Iespējams, ka tīmeklis latviešu trimdas mediju vēsturē attīstījies īstajā brīdī. Kas lai zina, kā bez tīmekļa šodien izskatītos latviešu sabiedrība ārzemēs? Mums diemžēl nav zinātnisku un akurātu datu par ārzemju latviešu interneta lietotājiem, bet augošais tīmekļa lapu skaits liecina, ka laikam ir pietiekami daudz tādu, ka ir vērts turpināt aizsākto darbu. Internets noteikti ir ieņēmis svarīgu vietu latviešu trimdā, jo tas atvieglo komunikāciju starp kolonijām katrā mītnes zemē, kā arī starp trimdu un dzimteni. Tāpat kā "tradicionālā" prese, arī internets spēlē divas lomas, gan aizkavējot asimilāciju, gan to paātrinot. Varētu teikt, ka ikkatra jauna latviešu interneta

lapa ārzemēs ir viens solis prom no asimilācijas, jo šī lapa ir apliecinājums, ka latviešu sabiedrību interesē sevis uzturēšana. Virtuālā pasaulē ir arī viegli izveidot “salas”, uz kuřām dzīvo tikai līdzīgi domājoši iedzīvotāji, tā nodrošinot, ka tiem, kam tas ir vēlams, trimdas cietokšņa mentalitāte var turpināties. Turpretim, lietojot angļu vai citu vietējo valodu, trimdas interneta lapas varētu paātrināt vismaz lingvistisko asimilāciju, jo tad latviešu valodai nav tik liela nozīme. Par šiem un citiem jautājumiem derētu vēl pārdomas un pētījumi.

¹ Tim Berner-Lee un Mark Fischetti. *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web by its Inventor*, Harper SanFrancisco, 1999. gadā. Uzskatu, ka tīmeklis ir tikai daļa no interneta, ka tas ir viens komunikācijas standarts, kas ļauj informāciju pārvest no viena punkta uz otru.

² Par latviešu “mājas lapām” iespējams uzzināt vairākos avotos internetā, piemēram, TV-NET (www.tvnet.lv) vai pasaulē populārā Google (www.google.lv). Vairākus gadus pirms tam, kad interneta lietošana kļuva populāra arī Latvijā, vislabākais saraksts bija Kanadas latvieša Roberta Freimuta “Latviešu iespējas pasaules datortīklos”, diemžēl tas vairs netiek uzturēts.

³ Robert E. Park, *The Immigrant Press and Its Control*, Harper & Brothers, Ņujorkā, 1922. gadā.

⁴ Par šo temu skat., piemēram, Christiane Harzig un Dirk Hoerder, *The Press of Labor Migrants in Europe and North America, 1880s to 1930s*, Universitāt Bremen, Brēmenē, 1985. gadā; Marion Tuttle Morzolf, *The Danish-Language Press in America*, Arno Press, Ņujorkā, 1979. gadā; Federico Subervi-Velez, “The Mass Media and Ethnic Assimilation and Pluralism: A Review and Research Proposal with Special Focus on Hispanics”, *Communication Research*, 13:1 (1986. g. janvārī); Stephan Harold Riggins, red., *Ethnic Minority Media: An International Perspective*, SAGE Publications, Kalifornijā, 1992. gadā, vai Barbara Straus Reed, “Unity, Not Absorption: Robert Lyon and the Asmonean”, *American journalism*, 1990. g. pavasari.

⁵ Edgars Dunsdorfs, “Brīvās pasaules latviešu periodika”, *Arhīvs X: Raksti par latviešu problēmām*, (1979), 89.–136. lpp.

⁶ Kanadas tautas skaitīšanas dati par etnisko piederību atrodami 2001 Census of Canada, <http://www.12.statcan.ca/english/census01/home/index.cfm>, apskatīts 2003. g. 17. maijā, un 1996. Census of Canada, <http://www.12.statcan.ca/english/census01/info/census96.cfm>, apskatīts 2003. g. 17. maijā, abi “Statistics Canada” interneta lapā.

⁷ “LaiksOnline cites time, finances in decision to close”, “Latvians Online”, 2001. g. 2. maijs, <http://latviansonline.com/news/news0105.shtml>, apskatīts 2003. g. 12. augustā.

⁸ <http://www.briviba.org/>, apskatīts 2003. g. 1. martā.

⁹ <http://faculty.stcc.edu/zagarins/jg.htm>, apskatīts 2003. g. 1. martā. Juris Žagariņš aprakstus piedāvā, sākot ar 1999. g. jūnija (217.) numuru.

¹⁰ <http://www.biletens.com/>, apskatīts 2003. g. 29. novembrī.

¹¹ <http://lbvs.org/>, apskatīts 2003. g. 1. martā.

¹² Anglijas Karalistē 2004. g. sākumā bija 37,7 miljoni interneta lietotāju jeb 58,8% no visiem iedzīvotājiem. ASV bija 199 miljoni lietotāju jeb 64,2% no visiem iedzīvotājiem. Kanadā bija 16,8 miljoni lietotāju jeb 52,6% no visiem iedzīvotājiem. Vācijā bija 44,8 miljoni lietotāju jeb 54,3% no visiem iedzīvotājiem. Zviedrijā bija 6,9 miljoni lietotāju jeb 76,9% no visiem iedzīvotājiem. Turpretim Latvijā bija 310 000 interneta lietotāju jeb 13,7% no visiem iedzīvotājiem. Dati no Internet World Stats (<http://www.internetworldstats.com/>), apskatīts 2004. g. 3. martā. Par interneta attīstību Latvijā skat., piemēram, Iveta Utkina, "The Internet in Latvia is Developing", Baltic IT&T Review, Nr. 2 (29), 2003, 24.–26. lpp., un Andris Virtmanis, "The Latvian Internet: Still Unregulated?", Baltic IT&T Review, 2(2000), pārpublicēts <http://www.dtmedia.lv/raksti/en/bit/200007/00071119.stm>, apskatīts 2003. g. 7. septembrī.

¹³ <http://home.mira.net/~ints/>, apskatīts 2003. g. 10. novembrī. Lai gan lapā minēts, ka tā pēdējo reizi atjaunota 2002. g. 16. aprīlī, citur ir norāde, ka pēdējo reizi pie tās piestrādāts 2002. g. 1. novembrī.

¹⁴ "About Latvians Online", Latvians Online, <http://latviansonline.com/about/index.shtml>, apskatīts 2003. g. 10. novembrī. Šī referāta autors joprojām ir "Latvians Online" un lapas galvenais redaktors.

¹⁵ Čikāgas lapas ieskaita Latvian Happy Hour Club (<http://www.lhhc.com/>) un Čikāgas latviešu mājas lapa (<http://cikaga.com/>). Ņujorkā ir Latvians.com (<http://latvians.com/>), Ņujorkas latviešu ev. lut. draudze (<http://www.nydraudze.org/>), Ņujorkas latviešu koris (<http://www.nylatvianconcertshoir.org/>), Ņujorkas apkārtnes latviešu kalendārs (<http://www.nylatvian.org/>).

¹⁶ Kanadas lapas ieskaita Latviešu nacionālā apvienība Kanadā (<http://www.lnak.org/>), Latviešu nacionālā jaunatnes apvienība Kanadā (<http://www.lnjak.org/>), Kanadas latviešu centrs Toronto (<http://www.latviancentre.org/>) un Toronto Ziņas (<http://www.torontozinas.com/>).

¹⁷ Anglijas latviešu portāls "Labrit" atrodas <http://www.labrit.co.uk/>.

¹⁸ Vācijas tīmekļa lapas ieskaita "Minstere.de" (<http://www.minstere.de/>), Latviešu centrs Minsterē (<http://www.latviesucentrsminstere.com/>), "Latvieši Hamburgā" (<http://www.hamburga-lv.de/>), "Minchenes letiņi" (<http://minhene.de/>), "Neatkarīgie Ķelnes jaunieši" (<http://lettland.x-i.net/>), "Haus Annaberg" (<http://www.annaberg.de/>) un Latviešu ev. lut. Baznīca Vācijā (<http://www.baznica.de/>).

¹⁹ Shayne Bowman un Chris Willis, We Media: How Audiences are Shaping the Future of News and Information, American Press Institute, Restonā, Virdžīnijā, 2003. gadā.

²⁰ "Concert in Minneapolis," Latvians Online, <http://latviansonline.com/dcforum/>, apskatīts 2003. g. 20. oktobrī.

²¹ Interneta lapa "Latvieši Nīderlandē" atrodas <http://www.latviansinnetherlands.nl/>. Latviešu apvienība Francijā atrodas <http://perso.wanadoo.fr/duodesign/laf/>.

²² "Redaktori par saviem laikrakstiem" Arhīvs X: Raksti par latviešu problēmām, 1979, 32. lpp.

²³ Šo temu daļēji apskatīju pirms 20 gadiem. Andris Straumanis, "Laiks: A Study of the Immigrant and Ethnic Press", diplomdarbs Minesotas universitātē, Mineapolē, ASV, 1982. gadā.

²⁴ Mārtiņš Štauers, "Trimdas mazās preses loma", Latviešu žurnālistika: Izpēte, problēmas, attīstības tendences, sak. Richards Treijs, Rīgā: Latvijas Universitāte, 1992, 36. lpp.

LATVIEŠU PAPILDSKOLU DARBĪBA ASV NO 1950. LĪDZ 1990. GADAM

Pēc Otrā pasaules kara Vācijā angļu un amerikāņu zonā Latvijas bēgļi izveidoja skolas un bērnudārzus ļoti drīz pēc nonākšanas bēgļu nometnēs 1945. gada otrajā pusē.¹ Mācību grāmatām izmantoja tās, kas bija paņemtas līdzī no Latvijas, vai skolotāji pēc atmiņas diktēja mācību vielu un skolēni rakstīja piezīmes. Skolā mācību valoda bija latviešu valoda un mācības visumā notika pēc Latvijas brīvvalsts laika programmām.

1948. gadā bēgļu ģimenes varēja sākt izceļošanu uz Austrāliju, Kanadu un ASV. Nonākot jaunajā mītnes zemē, vissteidzamākās vajadzības bija darbs un mājoklis, bet jau ļoti drīz latviešu skolotāji pulcināja bērnus pie sevis mājās, lai turpinātu **latvisko** izglītību kā papildinājumu tam, ko bērni vietējās skolās mācījās angļu valodā.

ASV latviešu papildskolas sāka organizēt kopš 1950. gada, bet Bruklinas skola Ņujorkā darbojās jau kopš 1947. gada. Vislielākais skolēnu skaits ir bijis 20. gadsimta 60. gadu vidū – ap 2200 skolēnu 60 skolās, kur strādāja apmēram 390 skolotāju.² Latviešu skaits ASV ir 90 000–100 000.³

Austrālijā 70. gados ir 30 000 latviešu, 70. gadu beigās darbojas septiņas pamatskolas un trīs vidusskolas ar 530 skolēniem, 83 skolotājiem.⁴

Kanadā lielākais latviešu papildskolu skaits (15) ir 60. gados, kad tur mācās gandrīz 900 skolēni un strādā 110 skolotāji. Kanadā ir ap 25 000 latviešu.⁵

Šīs visas ir privātas (nevalsts) papildskolas. Tas nozīmē, ka mācības notiek ārpus parastā skolas laika – sestdienās, svētdienās, piektdienu vakaros, vasaras brīvlaikos. Latviešu bērniem jāiet uz skolu mācīties tad, kad citi skolas biedri var sportot un piedalīties dažādās izklaides nodarbībās. Papildskolas (ar retiem izņēmumiem) nesaņem finansiālu atbalstu no valsts vai pašvaldības. Papildskolas uztur skolēnu vecāki un latviešu organizācijas, gādājot gan telpas, gan mācību līdzekļus. Ļoti daudzi skolotāji nesaņem nekādu samaksu par savu darbu, citiem samaksa ir simboliska. Skolotāji strādā aiz pārliecības, ka latviskās zināšanas ir vērtīgas, ka latviskās zināšanas jāsaģlabā, ka ir absolūti nepieciešams nākamās paaudzēs uzturēt ticību, ka Latvija kādreiz būs atkal brīva, neatkarīga valsts, ka Latvijai ir visas tiesības atkal kļūt brīvai un neatkarīgai.

Pārrunas un debates par to, kādām vajadzētu būt šīm papildskolām, ir turpinājušās nepārtraukti kopš skolu dibināšanas. Mācību programmu revīzijas un metodiskas reformas ir notikušas atkārtoti – tās turpinās vēl joprojām. Piemēram, 1956. gadā Hermanis Kreicers (Latvijas skolotājs, K. Barona latviešu skolas Čikāgā dibinātājs 1950. gadā un pirmais skolas pārzinis) rakstīja: "Piecu gadu pieredze rāda, ka mūsu trimdas skola ir jauns skolas tips, kas pamazām veidojas /../ Mūsu trimdas skola ir latviskas ievirzes skola."⁶ Divdesmit gadus vēlāk Zinta Sandersa raksta: "Tātad ar jaunā tipa latviskas ievirzes skolas radīšanu viela, kas līdz šim mācīta priekšmetu stundās, tiktu pārstrādāta visiem pieejamos un savrupēji izmantojamos materiālos /../ Bērni pulcēsies skolā kopdarbam un ne individuālu zināšanu sacīkstēm."⁷ Daudz ir arī rakstu par skolas darba grūtībām, piemēram, Arturs Liepkalns 1977. gadā raksta: "Visbiežāk mācības notiek improvizētās skolas telpās; tās atšķiras no modernajām mītnes zemes skolu telpām ar lielo vienkāršību un nereti pat ar pelēcību."⁸ Tomēr skolotāji strādā ar entuziasmu un sirsnību. Skolotāji ir pārliecināti par papildskolu nozīmi nākamās paaudzes latviskajā audzināšanā un latvisko zināšanu saglabāšanā.

Kas ir šīs nepieciešamās **latviskās zināšanas** un **latviskās audzināšanas vērtības** – tas ir jautājums, kas nodarbina latviešu skolu skolotājus, skolēnu vecākus, latviešu trimdas sabiedrību kopumā. To pārrunā konferencēs, par to debatē un diskutē latviešu presē un dažādos pieaugušoursos – 2x2, Nedēļas nogale nākotnei, 3x3 nometnēs. Viens, kas ir skaidrs, **latvisko zināšanu pamats ir latviešu valoda**, bet angļiskajā vidē augušajiem bērniem, kas katru dienu pavadījuši, dzirdot un runājot angļiski, tikai ģimenē lietotā latviešu valoda pamazām kļūst nepietiekama, lai savam vecumam atbilstošā līmenī varētu brīvi izteikties. Latvijā izglītotajiem skolotājiem ir ļoti grūti pieņemt, ka latviešu valoda latviešu bērnam jā mācās kā svešvaloda, bet tas tomēr ir jādara. It sevišķi latviešu valodas mācīšanai skolotāji gadu gaitā izmēģina daudzas dažādas pieejas un metodes.

Sākotnēji latviešu papildskolās latviešu valodu, literatūru, vēsturi, ģeografiju, ticības mācību, dziedāšanu mācā tāpat, kā šos priekšmetus mācīja latviešu skolās bēgļu nometnēs 40. gadu otrā pusē. Mācāmo vielu pielāgo papildskolu apstākļiem jau 50. gados, bet to pamatīgi pārstrādā 1968. gadā, ievērojot skolotāju konferenču atzinumus ASV, Kanādā, Anglijā un Austrālijā. Tomēr apstākļi un vajadzības joprojām mainījās un mācību programmas tiek pamatīgi revidētas apmēram katrus desmit gadus.

Papildskolās mācību dienu skaits ir apmēram 30 dienas gadā, stundu skaits no 4 līdz 7. Ar sarīkojumiem un priekšnesumiem skolās svin svētkus – Ziemsvētkus, Ģimenes dienu (Mātes dienu), nacionālos svētkus un piemiņas dienas – Draudzīgo aicinājumu, 18. novembri, 14. jūniju. Pēc stundām turpat skolas telpās notiek dažādas nodarbības – galvenokārt jaunatnes organizācijām, piemēram, gaidām un skautiem, tautasdeju kopām. Mācību laikā vecākiem, kas bērnus atveduši⁹ uz skolu, ir brīvs laiks. To izmanto dažādi – Čikāgas skolā, piemēram, vecāki sagatavo bērniem siltas pusdienas un vecākiem ir arī noorganizētas lekcijas par latviešu literātūru, latviešu valodas uzlabošanas kursi, dažādi rokdarbu kursi, darbojas latviešu bibliotēka.

Līdz 70. gadu beigām skolās strādā daudzi Latvijā izglītoti un pieredzīguši skolotāji. Pēc tam par skolotājiem vairāk un vairāk strādā mītnes zemē izglītoti skolotāji un arī skolēnu vecāki bez pedagogiskas izglītības, kas paši latviskās zināšanas ieguvuši papildskolā. Neizbēgams ir arī tas, ka jaunažiem skolotājiem ir nepilnīgas latviešu valodas zināšanas. Centrālās latviešu organizācijas¹⁰ jau kopš 70. gadu sākuma rīko skolotāju konferences un sagatavošanas kursus. ASV (Kentas universitātē, Ohaio, un Rietummičiganas universitātē, Mičiganā) un Austrālijā (Flindersa universitātē, Dienvidaustrālijā)¹¹ 70. un 80. gados ir iespējams mācīties latviešu valodu universitātes limenī, bet šo izdevību var izmantot tikai ļoti reti papildskolas jaunais skolotājs, jo dzīvesvietu attālumi ir milzīgi.

Papildskolu skolotāji paši vai centrālo latviešu organizāciju paspārnē sagatavo un izdod jaunas mācību grāmatas – ābece, lasāmgrāmatas visām klasēm, valodas mācības – gramatikas grāmatas, Latvijas vēstures un ģeografijas grāmatas, literatūras chrestomatijas. Jaunākajās klasēs valodas mācībai dažkārt izmanto žurnālu *Mazputniņš*. Skolotāji bieži sagatavo mācību materiālus tikai savas skolas vajadzībām.¹² Gadu gaitā trimdas skolu skolotāji apskata arī padomju Latvijā izdotās mācību grāmatas, bet atzīst, ka nevar tās papildskolās izmantot, jo tajās ir par daudz komunistiskās ideoloģijas un propagandas.

Trimdas presē un citās publikācijās netrūkst ļoti kritisku papildskolu novērtējumu.¹³ Šķiet, ka par nepilnībām sūdzas gan skolotāji paši, gan skolēnu vecāki, gan sabiedriski darbinieki. Ļoti reti sastopami pozitīvi vai uzmundrinoši raksti, bet bieži dzirdami izteicieni, ka pēc pieciem vai desmit gadiem nebūs vairs neviena bērna, kas mācēs latviski vai kas vēlēties mācīties latviski. Tomēr šie pareģojumi nav piepildījušies pat līdz šodienai. Es esmu pārliecināta, ka trimdas papildskolu darbs visus gaŗos trimdas gadus

ir bijis neatsverams latvietības un Latvijas interešu saglabāšanai. Papildskolu darbu vērtēju par ļoti sekmīgu, ņemot vērā grūtības, ar kuŗām skolotājiem un skolēniem bija jāsasstopas un kuŗas jāpārvar.

¹ Dunsdorfs, Edgars. *Latvijas vēstures atlants*, Goppera fonds, Melburna, 1969, 188. lpp.

² *Latvju enciklopēdija 1962–1982, 1989*, galv. red. Edgars Andersons, 4. sēj., ALA Latviešu institūts, Rockville, MD, ASV, 1990, 323. lpp.

³ Šēnfelds, Ramirs. *Latviešu skaits Amerikas Savienotajās Valstīs 1960. gadā*, Archīvs V, Melburna, 1976, 37. lpp.

⁴ Turpat, 332. lpp.

⁵ *Latvju enciklopēdija 1962–1982, 1989*, galv. red. Edgars Andersons, 4. sēj., ALA Latviešu institūts, Rockville, MD, ASV, 1990, 334. lpp.

⁶ Kreicers, H. *Pārdomas par trimdas skolas pieciem gadiem*, Trimdas Skola 7, 1956, 246. lpp.

⁷ Sandersa, Zinta. *Nepieciešamas skolu reformas*, Archīvs XVII, Melburna, 1977, 45. lpp.

⁸ Liepkalns, Arturs. *Trimdas skolu nelīdzenaī ceļš*, Archīvs XVII, Melburna, 1977, 29. lpp.

⁹ Tikai ļoti retos gadījumos mācības notiek vietās, kas ir sasniedzamas ar sabiedrisko transportu. Bērnu vešana uz latviešu skolu un sarīkojumiem ir viens no latviešu vecāku neaizstājamiem pienākumiem.

¹⁰ Amerikas latviešu apvienība, Latviešu nacionālā apvienība Kanadā, Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē.

¹¹ Fenels, Trevors. *Latviešu valodas studijas Austrālijas universitātēs*; Kukainis, Vil-mārs. *Latviešu valodas studijas Kentas valsts Universitātē ASV*; Muižniece, Lalita. *Latviešu valodas studijas Rietummičiganas universitātē*, Archīvs XXIV, Melburna, 1984, 109. lpp., 111. lpp., 112. lpp., resp.

¹² Šeit doti tikai daži piemēri: Albertiņš, Rūsiņš. *Vingrinājumi lietvārdu locīšanā*, 1980, K. Barona latviešu skolai Čikāgā; Viks, Ludvigs. *Konspekti latviešu literātūrā*, 4 sējumi, Toronto, TLTA Sestdienas ģimnazijai, 1971–1973, 2. izdevums 1975; Streips, Laimonis. *Visjaunāko laiku Latvijas vēsture*, ALA, 1979; Paudrupe, Mirdza. *Latviešu valodas mācība. Darba burtnīca* 3. izdevums, ALA, 1977; Muižniece, Lalita. *Latvija. Zeme, ūdeņi, kalni. (Pirmā darba grāmata Latvijas ģeografijā)* 1972, izdod "Mazputniņš".

¹³ Dunse, Zenta. *Mūsu skolas*, Archīvs XXIV, Melburna, 1984, 183. lpp.; Silkalns, Eduards. *Trimdas latviešu papildskolu Programmas*, Archīvs IX, Melburna, 1969, 97. lpp.

ĀRPUSSKOLAS IZGLĪTĪBA

Lielākā daļa latviešu, kas Latviju atstāja 1944. gada rudenī, nonāca Vācijas bēgļu nometnēs, kur jau ar 1945. gadu sāka darboties pilna laika latviešu skolas. Arī skautu un gaidu organizācijas bija ļoti aktīvas un izaudzināja jauniešus ar vadītāju un organizētāju spējām. Tāpēc vajadzība pēc dažādiem ārpuskolas izglītības pasākumiem radās tikai pēc izceļošanas no Vācijas, kas lielākai daļai bija no 1948. līdz 1952. gadam. Kā jau būs aprakstīts citos šīs nodaļas referātos, tūlīt pēc ierašanās jaunajās mītnes zemēs tika dibinātas latviešu papildskolas, bet Vācijā turpināja darbību Detmoldas-Augustdorfas-Minsteres ģimnazija.

Šajā referātā aprakstīšu tās aktivitātes, kas papildināja vai arī turpināja tos latviskās izglītības pasākumus, kas piemēroti jauniešiem pēc papildskolu beigšanas.

1. Jaunatnes organizāciju pasākumi.
2. Latviešu jaunatnes Divreizdivi.
3. Latviešu valodas programma Rietummičiganas universitātē.
 - a. 6x1 kursi,
 - b. Vasaras kursi,
 - c. Latviešu studiju centrs.
4. Citas programmas.

1. Jaunatnes organizāciju pasākumi¹

a. Eiropas latviešu jaunatnes apvienība (ELJA, dibināta 1954. g.).

20. gs. 50. gados ELJA rīkoja seminārus par folkloru, politiku, mākslu, vēsturi, latviešu valodu un literātūru, mūziku.

b. Amerikas latviešu jaunatnes apvienība (ALJA, dibināta 1952. g.).

Piecdesmitos gados ALJA rīkoja vadītāju kursus, kas notika vairākas reizes gadā, galvenokārt ASV austrumu krastā un vidienē. Tie bija divu dienu kursi nedēļas nogalē, kur jaunieši no apmēram 18 līdz 30 g.v. guva pamatmācības par organizāciju dibināšanu un vadišanu, protokolu rakstīšanu, ugunsкура vakaru vadišanu utt. Kursu vadītāji bija toreizējie ALJA aktīvie darbinieki – Dr. Valters Nollendorfs, Dr. Jānis Peniķis, Konstantīns Sveneckis, Dr. Valdis Muižnieks, Dr. Laimonis Streips u.c. Vairāki no viņiem vadītāju mākas bija apguvuši skautu organizācijā Vācijas DP nometnēs,

kur skautu organizācija darbojās ļoti intensīvi. Dažādās ASV pilsētās tika rīkotas jaunatnes dienas; daudz jaunatnes pulciņu izdeva savus žurnālus vai biļetenus, kas veicināja latviešu valodas apgūšanu.

ALJA apgāda nozare 1955. gadā sāka izdot žurnālu *Jaunā Gaita*, kuŗu no 1958. gada izdod ALJA un LNJAK kopēji dibinātais apgāds *Ceļinieks*. *Jaunā Gaita*, kas vēlāk izveidojās par galveno un nopietnāko trimdas latviešu literāro un apceŗu žurnālu, radīja iespēju tā laika jaunajiem latviešu rakstniekiem publicēt savus darbus. Apgāds izdeva arī bērnu žurnālu *Mazputniņš* (no 1959. g.) un jaunatnes žurnālu *Mēs*, kuŗam iznāca tikai daži numuri. *Ceļinieka* apgāds ļoti drīz kļuva neatkarīgs no jaunatnes organizācijām.

1962. gadā Čikāgā L. Streipa vadībā notika otrie Latviešu jaunatnes svētki (skat. 1.e par pirmajiem).²

c. Latviešu jaunieŗu apvienība Austrālijā (LJAA, dibināta 1969. g.).

Pirmie jaunatnes kursi notika 1968. gadā. Tie bija 11 dienas gaŗi, ar mērķi apzināt latvisko kultūru, ar galveno temu – latvieŗu valoda un literātūra. Pēc tam notikuŗi vēl četri kursi.

d. Latvieŗu nacionālā jaunatnes apvienība Kanadā (LNJAK, dibināta 1954. g.).

LNJAK dibināta, lai saskaŗotu atseviŗķo jaunatnes pulciņu darbību. Aktivitātes līdzīgas ALJA – notiek kongresi un jaunatnes dienas, iznāk mēneŗraksts *Ceļinieks*. Nozīmīgākais 80. un 90. gadu LNJAK gadskārtējais sarīkojums ir “Šī māksla ir jauna” ar gleznām un mūzikāliem sarīkojumiem.

e. Pirmie Latvieŗu jaunatnes svētki 1959. gadā, kuŗus organizēja un vadīja Brunis Rubess, bija pirmais īsti plaŗais Ziemeļamerikas latvieŗu jaunatnes sarīkojums, kuŗā piedalījās dalībnieki no Kanadas un ASV, daŗi arī no Eiropas. Šis sarīkojums, kuŗā ietilpa gan sacensības (teātra, runas mākas, sporta), gan plaŗi sarīkojumi (tautasdejas, koncerti, izstādes, rakstnieku rīts, nobeiguma sarīkojums *Pausme* u.c), rosināja vietējo jaunieŗu pulciņu darbību, gatavojoties gan sacensībām, gan sarīkojumiem. Kopŗ šiem svētkiem Dziesmu svētku programmās iekļauts tautasdeju lieluzvedums.

2. Latvieŗu jaunatnes Divreizdivi^{2,3}

Tā kā tikai lielākajos latvieŗu centros darbojās arī latvieŗu papildskolas vidusskolu līmenī, bet vasaras vidusskolas vēl nebija nodibinātas, lielai daļai jaunieŗu pēc latvieŗu papildskolas 8. klases beigŗanas nebija iespēju

turpināt latvisko izglītību. Kaut darbojās Minsteres Latviešu ģimnazija, to no citām valstīm apmeklēt varēja ļoti maz jauniešu, jo lielai daļai viņu vecāku materiālās iespējas vēl nebija pārāk lielas. Tāpēc jau 1962. gadā pēc II Latviešu jaunatnes svētkiem Čikāgā, kur bija atsevišķas nodarbības tieši jaunākajiem svētku dalībniekiem, radās doma rīkot kaut ko līdzīgu jauniešiem no 16 gadu vecuma (vēlāk no 18), resp. – pēdējo vidusskolas klašu un studentu vecumam. Nākamajā gadā Bruņa Rubesa vadībā pamazām izkristalizējās doma par nometnes rīkošanu, kuŗā būtu nodarbības četros puduŗos, četrās temās un kopējās lekcijās ar izciliem latviešu tautas politiķiem un kultūras darbiniekiem.

Pirmā Divreizdivi nometne bija 1964. gadā, ar 64 dalībniekiem, kuŗu skaits 1969. un 1972. gadā sasniedza 128. Tā kā pēc pirmās nometnes daļa dalībnieku gribēja piedalīties arī nākamajā, tad ar 1965. gadu nodarbības bija jau divās pakāpēs. Vēlāk nodarbības bija organizētas arī 3–4 dienu posmos, lai dalībnieki varētu piedalīties vairāk nekā vienā programmā. Katru gadu pamatā ir tautiskā mantojuma, latviešu valodas un literātūras, latviešu mūzikas un vēsturiski politiskās lekcijas un nodarbības.

Divreizdivi bija 1–2 nedēļu ļoti intensīvs latvisko zināšanu seminārs latviešu jaunatnei nometnē, no kuŗas pēc iespējas pilnīgi izslēgta vietējās amerikāņu sabiedrības ietekme. Īpatnējais 2x2 nosaukums atvasināts no reizrēķina, jo sniedz vairāk nekā pašas mazākās, resp. 1x1, zināšanas. Divreizdivi mērķis bija veidot dedzīgu, apzinīgu un darbīgu latvisku jaunatnes saimi. Divreizdivi simbols – stopu sakta un dziesma *Kalnā kāpu lūkoties, kas ar manu tēvu zemi* – pauz to pašu ideju.

Lektoru vidū bija jaunākie latviešu literāti, mūziķi, sabiedriskie darbinieki un izcili Latvijas brīvvalsts politiķi, rakstnieki, mākslinieki, mūziķi, kas varēja dalīties personīgajā pieredzē dažādos notikumos.

Katru gadu ir bijuši 25–35 lektori, ieskaitot nodarbību vadītājus.

No dalībnieku vidus izauga arī nākamie Divreizdivi vadītāji, kuŗi lielu daļu nometņu vadījuši, sākot ar 70. gadu vidu.

Visā Divreizdivi pastāvēšanas 25+ gadu laikā ir bijušas apmēram 30 nometnes, galvenokārt ASV, bet arī Dienvidamerikā (Venecuēlā 1976. g.) un Kanadā (4 reizes), kuŗas ir apmeklējuši vairāk nekā 2000 jaunieši. No viņu vidus ir izauguši latviešu sabiedrības aktīvi locekļi un vadītāji. Nometnes parasti ir bijušas augusta otrā pusē, bet četras reizes arī Ziemsvētku brīvdienās, kuŗas pievērsta sevišķa uzmanība senajām latviešu Ziemsvētku tradīcijām.

3. Latviešu valodas programma Rietummičiganas universitātē⁴

a. 6x1 kursi.^{2,5}

Latviešu valodas un literātūras studijas Rietummičiganas universitātē sākās 1966. gadā. V. Muižnieks ir valodas programmas organizētājs un koordinators. Mācību viela bija sadalīta pa sešām nedēļas nogalēm un starplaikā veicamiem mājas darbiem. Pirmajā gadā piedalījās 52 studenti no ASV vidienes un Kanadas. Galvenie lektori bija Dr. J. Zaube, M. Paudrupe, I. Cēbere, E. Aistars, A. Kaugars un Dr. V. Nollendorfs.

b. Vasaras kursi.^{2,6}

Sākot ar 1968. gadu, mācības notiek piecas dienas nedēļā vasaras sēmeštrī, kas ilgst sešas nedēļas apmēram no Jāņiem līdz augusta vidum; pirmajā gadā kursus piedalās 17 studenti. Galvenie mācībaspēki bija Dr. J. Lelis un Dr. L. Muižniece. Par kursiem varēja saņemt akadēmisko ieskaiti ("kreditu"). Kursu skaits pamazām palielinās uz divu līmeņu valodas, vēstures, rakstīšanas, tulkošanas u.c. kursiem. Kopš 1970. gada valodas kursi jau ir daļa no lingvistikas fakultātes. Studentu skaits ir caurmērā 40 gadā ar svārstību no 16 līdz 87. Mācībaspēku sastāvs palielinās ar Dz. Rodiņu-Liepiņu, A. Liberi, M. Kārkli, D. Uli; vēsturi māca Dr. J. Peniķis. Atsevišķus kursus māca arī Dr. E. Andersons, Dr. U. Šermanis, Dr. R. Ekmanis, Dr. V. Rūķe-Draviņa.

Kopš 1972. gada apmēram sēmeštrī vidū ir nedēļas nogales seminārs, kas piesaista plašāku klausītāju skaitu.

c. Latviešu studiju centrs.^{2,7}

Sākot ar 1981. gada rudeni, Rietummičiganas universitātē latviešu valodu, literātūru un vēsturi sāk mācīt arī ziemas un pavasara sēmeštros. Pilna laika studentu skaits ir 15–18, kas 80. gadu beigās sāk samazināties. Ar latviešu sabiedrības ziedotiem līdzekļiem (apm. \$400 000) uzceļ Jāņa Riekstiņa Latviešu studiju centru, kurā ir studentu kopmītne un lielākā latviešu bibliotēka Rietumu pasaulē. Studiju centra ēkā studenti dzīvo kopš 1982. gada janvāra. Studiju centrā notiek arī papildu lekcijas un semināri, kušos piedalās izcili rakstnieki, mākslinieki un sabiedriskie darbinieki. Katru gadu 18. novembris ir *Latvijas diena*, kad mācības nenotiek, bet ir 4–6 referāti par Latvijas politiskiem, saimnieciskiem un kultūrāliem jautājumiem.

Gan ar Latvijas neatkarības atgūšanu, gan citiem iemesliem Latviešu studiju centra darbība izbeidzās 1993. gadā. Ēku pārdeva, līdzekļus sadali-

ja starp ALA, Minesotas imigrācijas pētniecības centru, Ņujorkas publisko bibliotēku; daļa tika arī izlietota materiālu pārsūtīšanai uz Latvijas Nacionālo bibliotēku.

4. Citas programmas^{8,9}

Gan Zviedrijā (Lundas un Stokholmas universitātē Dr. V. Rūķes-Draviņas vadībā), gan Austrālijā (Flindersa, Melburnas un Adelaides universitātē Dr. T. Fenela vadībā), gan Vācijā (Bonnas universitātē ph. fil. mag. Austrā Graša vadībā), gan arī ASV (Kentas universitātē ling. mag. M. Hegedeosas-Zandbergas vadībā) un arī Kanādā (Toronto universitātē A. Liberes vadībā) ir bijušas lekcijas un kursi vai nu tikai latviešu, vai arī baltu valodās. Kursu apmeklētāju skaits ir bijis ļoti mazs.

Kopš 90. gadu vidus Dr. Guntis Šmidchens māca baltu valodas, ieskaitot latviešu valodu, Vašingtonas universitātē, kas atrodas ASV rietumu krastā. Studentu skaits neliels, bet stabils.

Kā jau visi ārpuskolas izglītības pasākumi, neviens no tiem pats par sevi nav nevienu jauni pārliecinājis kļūt par latviešu trimdas sabiedrības aktīvu locekli. Tas ir visu pasākumu kopīgs nopelns.

Visas šīs aktivitātes zaudēja savu īsto nozīmi ar Latvijas neatkarības atjaunošanu, jo tad pavērās iespējas latvisko izglītību iegūt un identitāti meklēt un arī atrast Latvijā, kā jau daudzi mūsu jaunākās paaudzes locekļi to ir darijuši. Manis minēto pasākumu īstais nopelns ir, ka mēs jauniešus ieinteresējām latviešu sabiedrībā līdz tam brīdim, kad viņiem bija iespējams darboties Latvijā.

Nobeigumā es gribētu uzsvērt, ka visi šie darbiņi, gan lieli, gan mazi, ir veikti ar pašu rīkotāju līdzekļiem. Neviens no šiem darbiem nav bijis atalgots, visi ir veikti pēc darba vai studiju stundām un ar pašu līdzekļiem. Tas dažam labam darbu veicējam ir maksājis jaunu divānu, jaunu kleitu vai uzvalku. Par to lai viņiem visiem lielais paldies, jo tikai ar šiem darbiem mēs daļu mūsu jaunās paaudzes atturējām no pilnīgas ieplūšanas vietējā sabiedrībā. Ja diezgan ievērojams skaits viņu tagad ir Latvijā, kur viņi palīdz veidot šo valsti, tad liels nopelns būs arī manis minētajiem pasākumiem.

Neviens no šeit aprakstītajiem pasākumiem nav tikai viena cilvēka – tā ierosinātāja vai vadītāja – panākums. Šie vadītāji bija cilvēki, kuŗi ap sevi varēja saistīt lielu grupu draugu un līdzdarbinieku. Tas it sevišķi bija vērojams

Latviešu jaunatnes svētku un Divreizdivi darbā, jo no šo pasākumu darbiniekiem izveidojās spēcīga un plaša latviešu sabiedrības veidotāju saime, kas dažkārt darbojās jau esošo organizāciju ietvaros, bet ļoti bieži arī meklēja paši savu ceļu. Kopējā darbā šie darbinieki nodibināja draudzības un uzticības saites, tāpat kā iepriekšējā paaudze to darīja Vācijas bēgļu nometnēs, kuŗas ir bijušas un joprojām ir ļoti svarīgas, kopējus darbus veicot.

¹ Elde, *Jaunatnes darbība trimdā*, Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 31. laid., 1993, 160.–196. lpp.

² Autora personīgais arhīvs.

³ *Latvju Enciklopēdija 1962–1982*. Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1. sēj., 1983, 325.–326. lpp.

⁴ *Latvju Enciklopēdija 1962–1982*. Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 2. sēj., 1983, 347.–351. lpp.

⁵ Muižnieks, Valdis. *Latviešu valodas un literatūras studijas Rietummičiganas universitātē*, Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 17. laid., 1977, 87.–90. lpp.

⁶ Muižniece, Lalita. *Latviešu valodas studijas Rietummičiganas universitātē*, Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 24. laid., 1984, 112.–113. lpp.

⁷ Kārkliis, Valdis. *Jāņa Riekstiņa Latviešu studiju centrs*, Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 24. laid., 1984, 113.–114. lpp.

⁸ Rūķe-Draviņa, Velta u.c. Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 17. laid., 1977, 79.–95. lpp.

⁹ Rūķe-Draviņa, Velta u.c. Archīvs: Raksti par latviskām problēmām, Melburna, 24. laid., 1984, 101.–111. lpp.

Piezīme

Gandrīz visas šeit minētās aktivitātes ir atreferētas arī presē, galvenokārt avīzēs (*Laiks, Latvija Amerikā, Austrālijas Latvietis, Latvija, Londonas Avīze*), kur atrodami visai plaši ziņojumi.

TRĪSREIZTRĪS NOMETŅU LOMA LATVISKĀS IDENTITĀTES SAGLABĀŠANĀ TRIMDĀ

20. gs. 80. gadu sākumā bija kļuvis skaidrs, ka trimdas latviskajā izglītības sistēmā trūkst regulāri plānota un organizēta pasākuma pieaugušajiem vispusīgu, viņu interesēm un prasībām atbilstošu latvisko zināšanu iegūšanai un pieredzei latviskā vidē, kādu jaunākām vecuma grupām deva papildskolas, bērnu vasaras nometnes, vasaras vidusskolas un Divreizdivi nometnes. Bija arī skaidrs, ka mūsu izglītības sistēma var tikai papildināt bērnu latviskās zināšanas un dot viņiem izdevību būt kopā ar citiem latviešu bērniem, bet galvenajai valodas apguvei un latviskajai audzināšanai ir jānotiek ģimenē. Tāpēc likās svarīgi palīdzēt vecākiem, kuŗi paši latviešu skolās nav izglītojušies vairāk kā viņu bērni, kuŗu ģimenēs latviskajai audzināšanai un motivācijai saglabāt savu valodu un latvietību varbūt vēltīs maz vērības un kuŗu latviskā identitāte ir tikpat vāra un neskaidra kā viņu bērniem.

1980. gadā es veicu pētījumu par to, kas tautiešus piesaista latviešu sabiedrībai vai atraida no tās. Man bija pārlicība, ka latvietība ir vērtība un aktīva piederība latviešu sabiedrībai ir privilēģija, jo tai ir spēja dot saviem locekļiem saites ar ilgstošu, stabilu un paredzamu grupu, kuŗu kopā tur kopīgas saknes un kopīgi mērķi. Pētījuma rezultāti rādīja, ka latvieši latvietību un latviešu kultūru novērtē visai augstu, bet bieži nelabprāt piedalās latviešu sabiedriskajās aktivitātēs un vēl retāk vēlas uzņemties atbildību par šo aktivitāšu turpināšanos. Neviena grupa, ne sabiedrība nevar pastāvēt bez formālām organizācijām vai institūcijām, jo bez tām nevar rasties kolektīva, paredzama pieredze, kas ir nepieciešama, lai grupas locekļiem būtu "mēs" sajūta. Tātad, lai mēs varētu pastāvēt kā latvieši, mums bija jārod kopīga pieredze, kopīga mācīšanās, lietas, ko mēs visi zinām un esam izjutuši un darijuši, cilvēki, ko mēs pazīstam un kas pazīst mūs.

Veidojot Trīsreiztrīs nometnes, pamatā bija pētījumā gūtās atziņas par to, kas latviešu sabiedrības locekļiem būtu interesants, pievilcīgs, saistošs, noderīgs un vērtīgs, kādos apstākļos un kādās kopīgās aktivitātēs viņi vēlētos piedalīties.

Trīsreiztrīs ir nometne visu paaudžu latviešiem, un tās mērķi ir latvisko zināšanu paplašināšana, latviskās kopības izjūtas veicināšana, latvisko ģimeņu stiprināšana un draudzības sekmēšana latviešu starpā. Tā ir domāta latviskai dzīvei latviskā vidē, lai palīdzētu latvietim iepazīt pašam sevi, savu

ģimeni, jaunus un vecus draugus pavisam neikdienišķos apstākļos. Tā ir domāta, lai visu paaudžu latvieši kopā baudītu latvisko pārdzīvojumu, lai no dažādu nozaļu lietpratējiem un cits no cita mācītos, kādi ir latvieši un latvietība mūsu dienās, kas viņus dara atšķirīgus no citām etniskām grupām. Tā ir domāta, lai vismaz vienu nedēļu gadā dzīvotu tīri latviski, darot to, kas sirdij dod prieku.

Trīsreiztrīs dalībnieku vecums nav ierobežots un aptver latviešus no pāris nedēļu līdz pāri par 90 gadu vecumam, kuŗi piedalās gan individuāli, gan divu un trīs paaudžu ģimeņu vienībās. Trīsreiztrīs simbols ir Dieva zīme, dziesma (ārzemēs): "Ko dziedāšu, ko runāšu, svešu zemi staigādama? Dziedāš' pati savu dziesmu, runāš' savu valodiņu." Nometņu ilgums ir viena nedēļa, un to programmās ietilpst vēsture, sabiedriskie jautājumi un politika, folklorā, reliģija/ētika, māksla – literatūra, mūzika, teātris, glezniecība, latviešu valoda, latviskā audzināšana skolā un ģimenē, latviskā identitāte, alkoholisma, ģimenes un sabiedriskās problēmas, tradīcijas – svētki, latviskā virtuve un latviskā māja, rotkalšana, aušana un rokdarbi, kokgriešana, keramika, ādas apdare, koklēšana, dziedāšana, teātra spēlēšana, tautas dejas un rotaļas un piemērotas nodarbibas visu vecumu bērniem. Līdz ar atsevišķu interešu grupu jeb ieviržu nodarbibām notiek arī kopīgi referāti un kopīgas vakara programmas – dziedāšana, rotaļas un danči, pasaku stāstīšana un mīklu minēšana, uguns kuri, dzejas vakari, paneļdiskusijas par dažādiem tematiem u.c. Ieviržu vadītāji, lektori un daļamatu meistari ir pazīstami latviešu kultūras, politiskie un sabiedriskie darbinieki un dažādu profesiju pārstāvji ar izglītību un pieredzi attiecīgā nozarē. Visi, ieskaitot nometņu vadītājus un organizētājus, strādā bez algas, saņemot atlīdzinājumā gandarījumu par padarīto. Nometņu ieviržu vadītāju un lektoru starpā ir Vaira Viķe-Freiberga un Imants Freibergs, Māra Zālite, Janīna Kursīte, Ilga Reizniece, Helmi, Dainis un Julgi Stalti, Valdis Muktupāvels, Ojārs Kalniņš, Uldis Grava, Kārlis Streips, Jānis Kukainis, Valters Nollendorfs, Jānis Peniķis, Oļģerts un Valdis Pavlovski, Gunārs Meierovics, Pauls Gobls, Aleksandrs Kiršteins, Vaira Paegle, Rasma Lielmane, Andrejs Jansons, Vilis Vārsbergs, Māris Ķirsons, Ojārs Celle un daudzi, daudzi citi. Trīsreiztrīs kustību globāli rosina, koordinē un atbalsta Pasaules brīvo latviešu apvienības Izglītības padome, bet atsevišķās valstīs nometnes rīko latviešu centrālo organizāciju izglītības nodaļas vai īpaši dibinātas Trīsreiztrīs padomes (Ziemeļamerikā, Austrālijā un Latvijā).

Pirmā Trīsreiztrīs nometne notika Gaŗezērā, ASV, 1981. gadā. Rīkotāju cerība, ka tā darbosies kā eksperimentāla nometne, modelis latviešiem visā

pasaulē latviskās izglītības un kopības izjūtas iegūšanai, papildījās. 20. gs. 80. gadu pirmajā pusē nometnes jau bija izveidojušās ASV Rietumu krastā, Katskiļos, Austrālijā, Anglijā, Zviedrijā un mazliet vēlāk Francijā. Tagad vairs nedarbojas nometnes ASV Rietumu krastā, Zviedrijā un Francijā, toties kopš 1990. gada tiek organizētas nometnes Latvijā un kopš 2002. gada – Kanadā. Lidz 2003. gada rudenim bija notikušas 144 nometnes (katru gadu astoņas) ar 20 030 dalībniekiem. Latvijā, ASV un Anglijā notiek divas nometnes gadā, Austrālijā un Kanadā pa vienai. Viena no Anglijas nometnēm notiek daļēji angļu valodā, lai arī tie, kuŗi latviešos ir ieprecējušies, un tie, kuŗu latviešu valodas zināšanas ir ierobežotas citu iemeslu pēc, var iepazīties ar latviešu kultūru un justies latviešu sabiedrībai piederīgi. Lai gan katrai nometnei ir sava seja un savas īpatnības, visām nometnēm ir vairāk kopīgā nekā atšķirīgā. Kopīgi ir mērķi, pieeja, pamata idejas un darbības vadlīnijas. Nometņu programmas un lektori atbilst dalībnieku interesēm un prasībām, atmosfera ir neformāla un draudzīga, ievērojama daļa nometnes programmas ir diskusijas, mijiedarbība, uzskatu dažādības iepazīšana, mācīšanās citam no cita un citam par citu, kopēja dzīvošana un darbošanās gan nopietnos, gan jautros brīžos. Dalībniekiem ir ieguvums gan prātam, gan sirdij. Latvijas nometnes atšķiras ar daudz lielāku dalībnieku un nodarbību skaitu, kā arī ar to, ka dalībnieku caurmēra vecums ir krietni zemāks nekā ārzemju nometnēs, izņemot Angliju, kur piedalās proporcionāli daudz bērnu un uzsvars tiek likts uz bērnu programmām.

Ir grūti izvērtēt, kas ir svarīgākais, ko trimdas latviešu sabiedrība ir ieguvusi no Trīsreiztrīs. Bez šaubām, piedalīšanās nometnēs ir palīdzējusi latviešu valodas apguvē un lietošanā, tāpat kā tā ir devusi citur negūstamu izdevību iepazīties ar latviešu kultūru un politiku un ar izciliem latviešiem un viņu speciālitātēm. Nometnes ir paplašinājušas zināšanas un darījušas latvietību svarīgāku un nozīmīgāku, devušas latvietībai lielāku lomu, ne tikai dalībniekiem nometnē, bet arī ikdienas dzīvē. Daudzi, kas nometnēs pazīstamu meistarību vadībā mācījās kalt rotas, mīcīt mālus un veidot bļodas un vāzes, aust krāšņas prievītes, cept rupjmaizi un pīrākus, tagad paši kļuvuši par meistariem un dod savas zināšanas tālāk – nākamajām latviešu paaudzēm. Zināšanas, kuŗas citādi pamazām izzustu. Citi, kas nometņu gaitas kopā ar vecākiem uzsākuši bērnībā, tagad ir kļuvuši par ievirzu un nometņu vadītājiem – viņi ir ieņēmuši savu vietu latviešu sabiedrībā un dara savu daļu latvietības turpināšanā. Taču varbūt vēl svarīgāks ieguvums ir apziņa: kaut gan dzīvot divas dzīves – mītnes zemes un latviešu dzīvi – tas prasa pūles, līdzekļus un lielu apņēmību, latvietība ir vērtība, kas mūsu

dzīvi neapprakstāmi bagātina. Apzināties, kas mēs esam, kādas ir mūsu kultūras vērtības, kādi ir bijuši mūsu tautas likteņi, pazīt savu piederības grupu – tas dod lepnumu, pašapziņu un vēlmi palīdzēt latviešu tautai izdzīvot, nesamazināt jau tā niecīgo latviešu skaitu, aizejot no savas tautas. Trīsreiztrīs nometne uzlādē mūsu latviskās baterijas un palīdz darboties latviešu sabiedrībā, kopt savu latvietību un to tālāk nodot saviem bērniem. Arī tas, ka Trīsreiztrīs kustība ir kļuvusi milēta un cienīta Latvijā, kur katru gadu simtiem cilvēku iesaistās nometnēs, dod mums apstiprinājumu un kopības izjūtu, jo Latvijas lektori bieži piedalās ārzemju nometnēs, bet ārzemju latvieši no Rietumiem un Austrumiem gan kā lektori, gan dalībnieki ir nometnēs Latvijā.

Trīsreiztrīs stāv par latvietību, cieņu pret sevi un citiem cilvēkiem, par atbildību un mīlestību pret savu ģimeni un savu tautu. Trīsreiztrīs stāv par latviskās identitātes izkopšanu, mācoties par savas tautas kultūru un mīlot to. Trīsreiztrīs palīdz ārzemēs dzīvojošiem latviešiem veidot un saglabāt savu latvisko identitāti un Latvijā dzīvojošiem – savu latvietību novērtēt. Un Trīsreiztrīs dod iespēju latviešiem no visām zemēm kopā mācīties un priecāties, baudīt savu latvietību un saprast, cik dažādi un tomēr līdzīgi mēs visi esam. No pirmās nometnes Gaņzerā 1981. gadā līdz Staicelei 2004. gadā, no Almelijas līdz Alsungai, no Adelaides līdz Adamovai, no Pertas līdz Pāvilostai, no Katskiļiem līdz Kaučmindei, no Melburnas līdz Mazsalacai... no Amerikas, Austrālijas, Anglijas, Zviedrijas, Francijas un Kanadas līdz Latvijai ir skanējušas latviešu balsis runās un dziesmās, dimdējuši latviešu soļi dančos, ģirbējuši pirksti, mācoties darināt rotas, krūzes un pastalas. Trīs kontinentos un sešās valstīs visu paaudžu latvieši gandrīz ceturtdaļgadsimtu ir nākuši kopā Trīsreiztrīs nometnēs, lai labāk iepazītu cits citu, savu tautu, savu vēsturi, savu kultūru un savas vērtības, lai labāk izzinātu, kas mēs esam un par ko stāvam, jo, tikai apzinoties savas saknes un paši sevi, mēs varam lemt, kurp lai mūsu ceļš ved nākotnē.

TRIMDAS LATVIEŠU JAUNATNE – OTRĀ PAAUDZE ASV

Atbildot uz aicinājumu rakstīt par tematu "Trimdas latviešu jaunatne – otrā paaudze ASV" Kultūras, trimdas un nacionālās identitātes konferencē, uzreiz bija jānolemj, kas šī raksta vajadzībām ierobežos "jaunatni". Nolēmu, ka "jaunatne" sākas ar 15 gadu vecumu, paaudzes gadu garums ir 25 gadi un ka pirmā trimdas latviešu jaunatnes paaudze ASV būs dzimusi no 1935. līdz 1960. gadam (tātad tas laika posms, kad viņi bija "jauni", bija no 1950. līdz 1975. gadam) un otrā trimdas latviešu jaunatnes paaudze ASV būs dzimusi no 1960. līdz 1985. gadam (tātad tie bija "jauni" no 1975. līdz 2000. gadam).

Katra nākamā paaudze veidojas iepriekšējās paaudzes ietekmē. Lai apziņātu, kāda izveidojusies otrā trimdas latviešu jaunatnes paaudze, ir jāatceras, no kurienes tā cēlusies. Šīs konferences iepriekšējie referāti centās izskaidrot, ka latvieši, kuŗi atstāja Latviju, bijuši lielā mērā tie, kuŗi paredzēja, ka viņi cietīs no otrās komunistu atgriešanās Latvijā. Šos latviešus saistīja tēvzemes mīlestība un tās brīvība, darba tikums un cenšanās pēc izglītības. Latvieši Otrā pasaules kara beigās bija izkaisīti pa Eiropu, bet, kur vien viņi tika izkaisīti, viņi atrada sev kopienu pie citiem saviem tautiešiem (bieži no tiem pašiem Latvijas novadiem). Šī tiekšanās svešumā pēc pazīstamas kopienas bija trimdas latviešu sabiedrības pamats. Šo kopību saturēja tas, ka trimdiniekiem bija vienāds mērķis savās jaundibinātās organizācijās: Brīvību Latvijai.

Šis raksts pieņem šādu sākuma situāciju: latvieši ir ieceļojuši ASV un lēnā, apzinātā procedūrā ieceļojuši vai pārvietojušies uz pilsētām/novadiem, kuŗos savu dzīvi jau ir uzsākuši citi latvieši, bieži vien pazīstami jau no Latvijas laikiem. Tad, kad trimdas otrā latviešu jaunatnes paaudze, dzimusi, sākot ar 1960. gadu, ir sasniegusi 15 gadu vecumu 1975. gadā, vairākums latviešu organizāciju jau ir aktīvi darbojušās vairāk nekā 25 gadus (piemēram, draudze, Daugavas Vanagi un vanadzies, sestdienas/svētdienas skolas, apvienības, studentu un studenšu korporācijas, studentu organizācijas, kreditsabiedrības, skauti un gaidas, deju kopas, kuŗi utt.). Otrai trimdas jauniešu paaudzei tātad jau bija izveidojies liels skaits organizāciju, kuŗas bija ne tikai patstāvīgas, bet kuŗas arī katrā novadā un pilsētā, kur bija latviešu baznīca un sabiedriskais centrs/ēka, cita citu atbalstīja. Katrs

latviešu sabiedrībā kaut cik aktīvais biedrs bija ne tikai vienā, bet gan vairākās šajās organizācijās – un šī kopīgā piederība vairākās organizācijās vēl vairāk tuvināja latviešus citu citam. Otrai trimdas paaudzei bija latvisks pereklis, veidots no vairākiem organizāciju zariem, bet katra zara un līdz ar to visa perekļa mērķis bija vienāds: Brīvību Latvijai.

Kā jau minēts, katra paaudze veidojās vislīdzīgāk iepriekšējai paaudzei – esošai sabiedrībai. Katras paaudzes vecākiem, kuŗu ģimene atradās relatīvi tuvu vietējās latviešu sabiedrības centram (baznīcas/sabiedriskā centra ēkai), bija pieejama visa šī latviešu sabiedrisko organizāciju kopiena, ko varēja izmantot par labu nākamās paaudzes latviskai audzināšanai. Otrās paaudzes vecākiem tād bija izvēle starp diviem iespējamiem ceļiem.

Viens ceļš: aktīvi audzināt nākamo paaudzi (savus bērnus) par latviešiem ar latvisku identitāti un pašapziņu.

Otrs ceļš: neaktīvi audzināt nākamo paaudzi (savus bērnus) par latviešiem – neizmantojot nevienu vai izmantojot tikai minimālu skaitu latviešu sabiedrības atbalstu bērnu audzināšanai. Šī ceļa izvēles rezultāts bija asimilācijas procesa paātrināšana. Latviski varbūt bērni runāja, varbūt arī ne, bet galvenais raksturojums šim ceļam ir tāds, ka vecāki nemudināja savus bērnus vai jaunieši paši nejuta (vai neiejutās) piederību un/vai vēlmi iesaistīties latviešu jauniešu sabiedriskos un izpriecas sarīkojumos. Tuvākie draugi bija cittautieši, nedēļas nogales un vasaras tika pavadītas cittautiešu sabiedrībā; sporta, skolas vai citādās nodarbībās (nevis latviešu skolā, nodarbībās, baznīcā, skautos un gaidās – latviešu kopienas veidotos, daudz-zarotos perekļos). Katra latviešu organizācija bija viens zars šim pereklim – ja pereklis sastāv tikai no viena vai diviem zariem, tad uzreiz palielinās iespēja tajā augušam latvietim izkrist cauri pereklim. Bet, ja vairāki zari perekli – uzreiz ģimenes, draugu, paziņu loks veidojās latviešu kopienā – uzreiz realizējās iespēja latviešu valodai un kultūrai vairākas reizes nedēļā ietekmēt latviešu jaunietai latviska ceļa sekošanai.

Tie, kuŗi seko otram ceļam, ar retiem izņēmumiem paātrināja savu ceļu uz asimilāciju. Viņu lepnums par savām latviešu saknēm vēl pastāv, bet tas nav tikpat kopts un uzturēts kā tiem, kuŗi sekoja pirmajam minētam ceļam. Asimilācijas process: vai piedalīties latviešu sarīkojumos, vai sestdienās iet uz latviešu skolu, vai svētdienās ierasties baznīcā, vai iesaistīties latviešu organizāciju darbā un no pamatskolas izturēt latviešu skolu līdz vidusskolas gadiem, – šīs ģimenes izvēles lika pamatu nevis latvietības uzturēšanas, bet asimilācijas procesam.

Trimdas latviešu šķirošana pa diviem ceļiem ir ļoti vienkāršs veids, kā aprakstīt to, kā ģimenes izvēlējas palikt vai tapt par latviešu ģimenēm. Protams, bija arī citas izvēles, kuŗas nav aprakstāmas kā atšķirīgas, skaidras. Šīs izvēles bija neskaidras un arī atšķirās ar to, ka vecākiem – ģimenēm – varbūt nebija tiešas izvēles, bet tikai tas, kā to dzīves latvietības ceļā izveidojās vairāku zināmu vai nezināmu izvēļu dēļ.

Piemēram, ģimenes ģeografiskais novietojums ietekmēja viņu iespējamo līdzdalību latviešu sabiedrībā. Attālums no latviešu centriem vai arī no citiem latviskiem iespaidiem, piemēram, vecvecākiem, radiem un citiem latviešiem, ietekmēja attieksmi pret tiešu latvisku audzināšanu. Citi latvieši spēja palīdzēt jauniešiem ar valodas apgušanu un arī atbalstīja citas latviskās aktivitātes un to sekmēšanu.

Šajā referātā turēšos pie pirmā ceļa audzinātiem, jo ikkatrā ģimenes zarojumā šāda aktīva izvēle notiek, kaut daudzkreiz vecāki nav nomodā par izvēles esamību. Izvēle bija vienkārša: vai bērni tiks aktīvi audzināti par latviešiem vai ne ("nē" šajā gadījumā ieskaita vecāku izvēli: "Lai bērns pats izvēlas, vai viņš vēlas būt par latvieti," – jo bērns labāk izvēlētos palikt mājās sestdienās un skatīties televīziju (neiet uz latviešu skolu), spēlēt "futbolu" svētdienās (neiet uz latviešu baznīcu) un pa nedēļu spēlēt ar tuvā rajona amerikāņu skolas biedriem (nekā veikt mājas darbus latviešu skolai, pusstundu braukt uz latviešu skautu/gaidu nodarbībām, tautasdeju mēģinājumiem utt.)).

Financiālie pieprasījumi, piedaloties latviešu sabiedrībā

Līdzdalība latviešu sabiedrībā prasīja aktīvu laika un līdzekļu ieguldījumu no vecāku puses. Laika ziņā vecāki bieži bija latviešu skolas skolotāji, skautu un gaidu vadītāji, palīgaudzinātāji nometnēs un vidusskolās. Līdzekļu ziņā jāievēro Amerikā pazīstamais izteiciens: "*Time is money*." – "Laiks ir nauda." Pirmie latvieši trimdā centās savus bērnus izglītēt par ārstiem, inženieriem un virzīja viņus uz citiem augstiem izglītības akadēmiskiem un tamdēļ arī karjēras mērķiem. Amatu sasniegto, tā sekmīgā veikšana un uzstrādāšanās amata augstumos prasīja gan dienas, gan nakts, gan bieži arī nedēļas nogales darba stundas. Katra piestrādātā stunda bija tieši atlīdzināta ar attiecīgu naudas samaksu. Bet tieši darba dienas vakaros bija tas laiks, kad bija jābrauc uz latviešu nodarbībām – latviešu skolā mācību stundas bija sestdienā vai svētdienā. Latviešu vecāki bieži un apzināti izvēlējas šīs virsstundas nestrādāt par labu

savu bērnu latviskai audzināšanai. Šo virsstundu nestrādāšana bija viena veida līdzekļu ziedošana latviešu bērnu labā – latviešu tautas pastāvēšanai ārzemēs.

Otra veida līdzekļu ziedošana bija tieša nopelnītās naudas ziedošana un tieša naudas ieguldīšana latviešu sabiedrībai vajadzīgos pasākumos un vajadzīgiem izdevumiem (transportam, ēdienam utt.), lai tajos nokļūtu. Līdzekļu vajadzības bija arī latviešu skolu uzturēšanai, skautu/gaidu nodarbibām un nometnēm utt. Vēl lielāki izdevumi bija saistīti ar latviešu pasākumiem, piemēram, Dziesmu svētkiem, kuŗos piedalījās visa ģimene, un vasaras vidusskolu dalības maksa un ar to saistītie izdevumi (bieži jāmēro tālāks ceļš – un ne tikai dalībniekam, bet arī vecākiem kādreiz bija jāierodas ciemos emocionālam – un atkārtoti finansiālam – atbalstam).

Kamdēļ vecāki izvēlējās visos veidos, ar visām līdznākošām piepūlēm un upuriem atbalstīt savu jauniešu tiekšanos pēc latvietības? Tamdēļ, ka viņi vēlējās kaut ko labāku saviem bērniem, nekā viņu vecāki bija varējuši dot viņiem, un tamdēļ, ka viņi juta – viņiem ir pienākums audzināt latviskus jauniešus, kuŗi paturēs dzīvu latviešu tautas valodu un kultūru brīvā zemē, lai vienmēr būtu viena nākamā latviešu jauniešu paaudze trimdā.

Latviešu sabiedrības atbalsts latviešu jauniešu audzināšanā

Katram trimdas otrā latviešu jauniešu paaudzē augošam bērnam izveidojās ciešs audzinošs loks – vietējā vecākā latviešu sabiedrība. Ikvienam latviešu jaunietim bija ne tikai viņa pašā vecvecāki kā vecākās paaudzes pārstāvji/audzinātāji (kuŗi bieži atradās citā pilsētā/pavalstī), bet arī ducis vai vairāk vecvecākiem līdzīgu sabiedrības locekļu, kuŗi ik svētdienu baznīcā, sestdienu latviešu skolā un visos šeit minētos organizāciju sarīkojumos gādāja par to, lai jaunietis izaugtu ar latvieša stāju un pašapziņu.

Vairākas latviešu organizācijas bija ļoti aktīvas jaunatnes atbalstītājas. Vispirms uzskaitāmas visas ASV organizācijas, Amerikas latviešu apvienība, Daugavas Vanagi. Tad īpašu un jauniešiem tiešāk redzamu atbalstu sniedza katra novada vai pilsētas vietējās organizācijas. Katras organizācijas piestrādāšana un atbalsts latviešu jauniešu izaugšanā varētu atšķirties ar to, kuŗos novados/pilsētās tās bija vairāk vai mazāk aktīvas. Vietējās organizācijas, kuŗas caurmērā aktīvi atbalstīja latviešu jauniešus finansiāli un arī morālā izaugsmē, bija: Latviešu draudze–baznīca, latviešu apvienība, vie-

tējā Daugavas Vanagu un vanadžu kopa, latviešu kreditsabiedrība. Skautu un gaidu pulciņi, studentu un studenšu korporācijas, latviešu skolas un tautasdeju grupas un koņi arī atbalstīja, bet to atbalsts nebija tikpat finansiāls, cik tas bija morāls. Šī otrā grupa arī vairāk deva tiešu iespēju jauniešiem piedalīties latviešu organizācijās, nevis tikai no tām pieprasīt atbalstu vai palīdzību. Organizāciju aktivitāšu līmenis nebija vienāds visos novados/pilsētās – tas attīstījās tāpat, kā attīstās organizācijas, – kur bija spējīgi, ieinteresēti vadītāji un kupla un/vai ļoti motivēta atbalstītāju grupa, tur veidojās organizācijas. Un tur, kur veidojās organizācijas, tur tās arī ķērās pie latviešu jauniešu latviskās audzināšanas.

Viens tiešs piemērs šo organizāciju vidū, kuņam ir bijusi liela loma jauniešu audzināšanā un ir joprojām, ir Daugavas Vanagi. Bijušie leģionāri, cīnītāji par latviešu tautas brīvību, Daugavas Vanagi visus 50 okupācijas gadus bija nomodā par Latvijas likteni un turpināto cīņu par Latvijas brīvību vienmēr uzsvēra kā pirmo mērķi latviešu organizācijām. Šo cīņas stāvokli – šo nacionālo pašapziņu viņi ieaudzināja ar vārdiem¹, darbiem un finansiālu² atbalstu katrā nākamajā paaudzē. Nenoliedzams nopelns latviešu tautas uzturēšanā un pastāvēšanā ārzemēs un vispār faktā, ka izauga otrā latviešu jaunatnes paaudze trimdā, ir Daugavas Vanagiem. Viņi deva cīņas ideālu latviešu kopienām – ieaudzināja un uzturēja tajās latviešu patriotismu – to, ka ir jācīnās par mūsu latviešu tautu – par tās zemi un brīvību.

Pamats tātad otrai latviešu jauniešu paaudzei trimdā bija stiprs. Šī pamata uzturēšanai un līdzīga pamata veidošanai tieši latviešu jauniešu sabiedrībā tapa latviešu jauniešu organizācijas. Pagājušos 50 gados caurmērā visspēcīgākā dalībnieku skaita un nodarbību rīkošanas ziņā ir Amerikas latviešu jaunatnes apvienība.

ALJA: ASV mēroga latviešu jauniešu organizācija

Amerikas latviešu jaunatnes apvienība jeb ALJA dibināta 1951. gadā Ņujorkā. ALJA vieno jauniešus, kuņi vēlas saglabāt sev latvisku vidi Amerikā. ALJA piedāvā iespēju latviešu izcelsmes jauniešiem satikties, veidot draudzības, mācīties par latviešu kultūru un politiku, priecāties un kopīgi sadarboties Latvijas labā. Līdzīgi citām organizācijām, arī ALJA rīko gadskārtējus kongresus un gada laikā vairākus sarīkojumus ASV pilsētās, kuņās dzīvo kuplāks skaits jauniešu. Rēgulāri tiek rīkotas Jauniešu dienas – 2–3 reizes gadā ASV rietumu un austrumu krastā un vidienē. ALJAs valde salido valdes sēžu vajadzībām 3–5 reizes gadā. ALJA 1997. gadā uzsāka stipendiju

programmu ar Okupācijas mūzeju Latvijā un 1999. gadā ar Baltijas internacionālo starptautisko skolu. ALJA piešķir stipendiju 2–3 ALJAs biedriem gadā strādāt/studēt šajās iestādēs vasarā.

ALJA arī sadarbojas ar Amerikas latviešu apvienību, Daugavas Vanagu apvienību un citām latviešu sabiedriskām organizācijām, piedaloties citu organizāciju kongresos un salidojumos un runājot 18. novembra aktos un Draudzīgos aicinājumos. ALJA, tāpat kā ALA, caur Pasaules brīvo latviešu apvienību (PBLA) uzturēja sakarus ar jauniešu apvienībām citās zemēs. ALJA katrus 3–5 gadus ar Latviešu nacionālo jaunatnes apvienību Kanadā (LNJAK), Eiropas latviešu jaunatnes apvienību (ELJA) un Latviešu jaunatnes apvienību Austrālijā (LJAA) joprojām rīko Vispasaules latviešu jaunatnes kongresu (VLJK).

ALJai trimdas gados bija tas pats mērķis, kas citām latviešu organizācijām, – strādāt par Latvijas valsts brīvības atgūšanu un par to, lai Amerikas valdība neaizmirstu Baltijas valstis un lai ASV arī turpmāk neatzītu Latvijas nelikumīgo iekļaušanu Padomju Savienībā. ALJAs devītais priekšsēdis Ivars Bērziņš 1963. gada februārī *ALJAs Ziņās* ievada vēstulē rakstīja: “/.. / Tieši šiem – šodienas latvju jauniešiem nepieciešama sava organizācija, lai Latvijas attēls viņu sirdīs nenobālētu par senu teiku, bet lai ciešā sadraudzībā ar sev līdzīgiem tiktu paturēts dzīvs ciņas spars šo teiku atkal pārvērst īstenībā. Katrs saviem spēkiem var darīt daudz, bet visi kopā mēs spējam veikt vairāk. Pierādīsim savu uzticību mūsu tautai ciņā par tās nākotni! Cik jauki ir būt brīvībā! Bet mūsu radi un draugi dzimtenē brīvību nebauda. Neaizmirsīsim viņus. Turpināsim ciņu pret komūnismu un krievu imperiālismu. Mēģināsim atrast pieņemamus veidus, kā nodibināt garīgus un kultūrālus sakarus ar mūsu tautu Latvijā un tās ilgas pēc brīvības īstenot. Tādēļ katra latviešu jaunieša pienākums ir būt ALJAs biedram. Pierādīsim, ka jaunatne ir vienota un iet vienu ceļu.”

Politiskā laukā ALJA mudināja jauniešus būt aktīviem politikā, rīkoja demonstrācijas Vašingtonā, DC, un citās pilsētās un piedalījās citu latviešu un baltiešu organizāciju demonstrācijās. ALJA bija arī centrs informācijai par notikumiem ASV, Latvijā un Padomju Savienībā. ALJAs ceturtais priekšsēdis Valters Nollendorfs par 1956. gadu, kad ALJAs valde sabrauca Kalamazū, Mičiganā, un sūtīja telegrammas ASV prezidentam, ANO ģenerālsekretāram, centrālajām latviešu organizācijām un instrukcijas ASV jaunatnes pulciņiem, savās atmiņās raksta: “Atceros – radio skan šāvienī, izmisīgi lūgumi palīdzēt. Mēs strādājam. Man liekas, ka Ungārijas sacelšanās palīdzēja politizēt visu jaunatnes darbu Amerikā – arvien vairāk

iezīmējās aktivitātes, ar kuřām jaunieři veica savus plařakos pienākumus cīņā par Latvijas brīvību.”³

ALJAs 27. priekřsēdis Juris Bļodnieks (1988–1989), tagad firmas *Latvian American Shipping Line* vadītājs, vadīja ALJA Latvijas treřās atmodas laikā. Viņa atmiņas par ALJAs valdes darbību: “Sākumā savā darbības laikā ALJA darbību dominēja politiskas un informācijas akcijas, bet vēlāk sadarbība ar veidojořos Latviju: turpinājām rakstīt vēstules sirdsapziņas cietumniekiem, rakstījām saviem ASV tautās vietnieku nama deputātiem un, protams, rikojām demonstrācijas. Izdevām informāciju par Latviju, ALJA Latvijas vizītkartītes, iespiedām Latvijas ceļvedi – Rīgas Rokasgrāmatu un atskaņojām Latvijas rokmūziku un videoklipus (pat autoriem – mūziķiem nodevām honorāru). Uzturējām karsto līniju Vařingtonā! Pirmo reizi pasūtījām iespieddarbus Latvijā, sadarbojoties ar progresīvākiem uzņēmuņiem, kas nupat, izmantojot pavisam jaunus likumus, bija veidojuřies Latvijā. /../ Sadarbojāmies ar Latviju, un 1989. gada janvāri ceļojumā uz Latviju man iznāca interviņa ar *Padomju Jaunatni*. Nedaudz nervozēju, vai interviņu grozīs un vai vispār publicēs. Kā pārsteigums, to samērā precīzi publicēja un tā iepazīstināja Latviju ar ALJA un tās darbību.”⁴

No 2001. līdz 2004. gadam ALJAs kongresa pilnsapulces izteica atbalstu arī Latvijas atgūtās brīvības nodrošināšanai, atbalstot ar rezolūcijām Latvijas centienus iekļūt NATO. ASV Senāts saņēma no savas pavalsts latvieřu jaunieřiem (ASV pilsoņiem) vēstules, kuřās viņi lūdza senātoru atbalstīt Latvijas uzņemšanu NATO.⁵ Šāda veida politiska aktivitāte Latvijai noderēja arī tās NATO mērķa panākšanā. Tamdēļ, ka latvieřu jaunieři uzturēja savu politisko interesi un aktivitāti ASV mērogā, viņi kā Amerikas pilsoņi spēja ietekmēt savu Senāta locekļu nostāju Latvijas drořībai izšķirīgā NATO jautājumā.

Trimdas organizācijas bija gatavas sniegt palīdzību latvieřu jaunieřiem, bet nebija vienmēr gatavas nodot to vadību nepieredzējuřiem jaunieřiem. Jaunieři paři arī nebija tūlit gatavi sākt vadīt pilsētas vai valsts mēroga latvieřu organizāciju. Bet jaunieři tiecās pēc organizācijas, un ALJĀ viņi rada iespēju ne tikai aktīvi strādāt Latvijas un latvieřu jaunieřu intereřu labā, bet ieguva arī organizācijas un vadības pieredzi, kuřa vēlākos gados noderēja gan citās latvieřu organizācijās, gan maizes darbā. Pieminot tikai dažus no ALJAs 38 priekřsēřiem un viņu sasniegumiem:

- ALJAs 8. priekřsēdis (1961–1962) bija Uldis Grava, vēlāk ALAs un Pasaules brīvo latvieřu apvienības (PBLA) priekřsēdis, 2004. gadā Latvijas Televīzijas ģenerāldirektors.

- ALJAs 15. priekšsēdis (1969–1970) bija Mārtiņš Duhms, starp 1975. gadu un 90. gadu vidu vairāku uzņēmumu dibinātājs, 2004. gadā ALAs biedru un līdzekļu vākšanas nozares vadītājs.
- ALJAs 20. priekšsēdis (1975–1977) bija Uldis Sipols, 2004. gadā Latviešu skautu priekšnieka vietnieks un Goppera fonda valdes loceklis, *A/S Gillette Vice President of Global Procurement*.

Citiem bijušiem ALJAs priekšsēžiem un valdes locekļiem gan latviešu sabiedrības, gan maizes darba amatu slejas ir pilnas ar ziedotu laiku un darbiem. Nav šaubu, ka nākamos gadu desmitos redzēsim vēl piemērus par latviešiem, kuŗi ir uzstrādājušies sabiedrības, darba un politikas augstumos, bet savus pirmos sabiedrības amatus viņi veica ALJĀ. Panākumi un latviešu jauniešu darbība pēc viņu jaunības gadu izbaudīšanas trimdas latviešu organizācijās ir pierādījums, ka ALJA arī bija spējīga piepalīdzēt latviešu sabiedrības vadītāju audzināšanā. Vairāku bijušo ALJAs biedru tagadējā strādāšana un dzīvošana Latvijā arī pierāda, ka ALJAs un latviešu sabiedrības audzināšanai ir bijis labs rezultāts.

Latviešu jauniešu izglītība

Visas latviešu organizācijas rūpējās par to, lai latviešu jaunatnei netrūktu iespēju uzturēt savu latvietību un izaugt par patriotiskiem latviešiem. Šajā audzināšanas procesā jāpiemin Amerikas latviešu apvienības mācību programma visām ASV latviešu skolām. Šo programmu vadīja ALAs Izglītības nozares vadītājs, un viņa uzdevums bija gādāt par to, lai visu pilsētu latviešu skolām būtu pieejami mācību materiāli un koordinēta izglītības programma un pārbaudījumi.

Latviešu jaunieši pamatizglītību latviešu zināšanās ieguva šajās sestdienas vai svētdienas latviešu skolās, nedēļā piestrādājot pie uzdotiem mājas darbiem. Latviešu sabiedrība izjuta vajadzību arī dibināt vasaras vidusskolas saviem jauniešiem, un ASV 60. un 70. gados tika nodibinātas trīs vasaras vidusskolas: Rietumkrastā – Kursā (*Shelton, WA*), Vidienē – Gaņezers (*Three Rivers, MI*)⁶ un Austrumkrastā – Beverīna. Kursas 30 gadu dibināšanas atcerē 2003. gadā tika pieminēts, ka Kursas pirmā valde “atzina, ka jaunatnes latviskā audzināšana ir vajadzīga, un cerēja, ka būs pietiekoši skolēnu, spējīgu darbinieku un ka būs pietiekoši liels sabiedrības un organizāciju morālais un materiālais atbalsts”⁷.

Vasaras vidusskolas atkal deva iespēju iepazīties ar jauniešiem no plašākas apkārtnes. Šī ārnovadu plašā iepazīšanās dibināja jaunas un arvien atbalstīja jau pastāvošās draudzības. Latviešu jaunieši, atgriezušies savu novadu amerikāņu skolās, varēja amerikāņu draugiem stāstīt par draugiem no vairākām pavalstīm. Un ne jau tikai retais jauniešs atgriezās no sešas nedēļas garās vasaras vidusskolas ar solījumu no draudzenes sarakstīties un sazvanīties līdz nākamai vasarai. Vasaras vidusskolās radās un veidojās latviešu jauniešu mīlestības.

Mācības bija līdz sešas nedēļas vasarā, un skolotāji bija lielāko tiesu ar pedagogijas grādiem, bet bieži mācīja arī maģistra vai doktora grada profesori, izglītību ieguvuši gan Latvijas brīvvalsts laikā, gan ārzemēs. Latviešu jauniešu patriotisms saliedējās šajās vasaras vidusskolās. Karogu ienešana un iznešana, uzvilšana mastā un nolaišana vakarā; emocionāli Latvijas vakari; patriotiski audzinātāji un skolotāji; koņa dziesmas; mācību priekšmeti – visā nostiprinājās nākamās latviešu paaudzes patriotiskā audzināšana.

Latviešu skolas arī paplašināja jauniešu zināšanas – īstais iemesls skolai. Klāt pie Latvijas mīlestības tās deva aktuālas zināšanas par latviešu valodu, literātūru, vēsturi, ģeografiju, etnografiju, ticības mācību, sabiedriskām aktualitātēm, dziesmām un tautasdeļām un tādēļādi veidoja veselu, izglītotu latvieti.

Otrā latviešu jauniešu paaudze arī turpināja šīs izglītības sekmēšanu ar studijām Minsteres latviešu ģimnazijā (MLĢ) un universitātes līmenī Rietumu Mičiganas universitātē dibinātā Latviešu studiju centrā (LSC). Starp jauniešiem, kuŗi studēja vienlaicīgi MLĢ vai RMU, vēl arvien var sajst īpašu saprašānu, ka kopā pavadītais laiks tiešām bijis ievērojāms un nopietns – ka viņi jau kā pieauguši cilvēki universitātes gados kopēji attīstījuši vēl tālāk savu nacionālo pašapziņu.

Latviešu jauniešu nodarbības brīvā laikā – tautasdeļas

Latviešu skolu audzēkņi jau no bērnodārza vecuma tika iesaistīti vietējās sabiedrības tautasdeļu grupās. Vasaras vidusskolas audzēkņi gandrīz katru dienu piedalījās tautasdeļu nodarbībās vai klasēs. Šie jaunieši atgriezās savās vietējās pilsētās ar plašākām zināšanām par vairākām tautasdeļām. Tautasdeļas aktīvi iesaistīja latviešu jauniešus, jo deļot jauniešiem ir prieks un latviski deļot – vēl lielāks prieks un lepnums. Tautasdeļu kopas bija dibinātas daudzos latviešu centros. Piedaloties tautasdeļās, jauniešiem bija iespēja ne tikai satikties ar latviešiem, bet arī uzstāties amerikāņu pasākumos

(vietējos festivālos, skolās, tautību izrādēs u.tml.), tādā veidā iepazīstinot amerikāņu sabiedrību ar Latviju un latviešiem.

Latviešu jauniešu nodarbības brīvā laikā – skauti un gaidas

Latviešu jauniešus vienmēr var atrast tautasdeju mēģinājumos un izrādēs un, ja ne oficiālu košu rindās, tad noteikti agrās rīta stundās nīkšanas telpā dziedam latviešu tautasdziesmas. Par tautasdeju un košu/dziesmu lomu trimdas latviešu sabiedrībā tiek rakstīts citā šīs konferences daļā. Bet tieši jauniešiem ir arī citas organizācijas, kuŗas trimdā ieguva latviešu jauniešu un viņu vecāku lielu atzinību, – latviešu skauti un latviešu gaidas.

Latviešu skautu un gaidu darbība trimdā ir jāsaprot no tāda viedokļa, ka vairākums kustības dalībnieku jau bija aktīvi vietējā latviešu sabiedrībā. Skautisms un gaidisms deva vēl vienu iespēju pastiprināt savstarpējās saites šajā sabiedrībā. Skauti un gaidas vienoja arī paaudzes. Ģimenes, kuŗas bija aktīvas vienā paaudzē skautos un gaidās, savu nākamo paaudzi arīveda uz viņu nodarbībām – un pretēji latviešu skolām un tautasdejām, no kuŗām jaunietis absolvē vai izaug, skautu un gaidu kustība panāca, ka latviešu jaunietis varēja turpināt savu līdzdalību šajās organizācijās, pat kad “jaunības gadi” bija beigušies. Citas organizācijas nav bijušas tikpat sekmīgas ar latviešu jauniešu iesaistīšanu un viņu interešu uzturēšanu.

Skautiem un gaidām arī vienmēr bija liela loma vietējās latviešu sabiedrības nacionālās pašapziņas veidošanā un uzturēšanā. Šo organizāciju jaunieši ienesa un iznesa karogus, stāvēja goda sardzēs, iestudēja lugas un priekšnesumus un mācījās nodarbībās par Latviju, tās zemi un tikumiem. Skautu un gaidu solījumi un likumi liecina, kā latviešu jaunieši tika audzināti viņu nodarbībās.⁸

Skautiem un gaidām veicās arī tai ziņā, ka vietējās organizācijas bija līdzīgas citu pilsētu/novadu un pat citu zemju latviešu skautu un gaidu organizācijām. Līdz ar to latviešu jaunieši bieži nometnēs tikās ar citiem latviešu jauniešiem uz kopēja pamata – latviešu skautisma un gaidisma. Šis kopējais pamats panāca, ka draudzības veidojās pāri pavalstu un pat zemju politiskām līnijām un arī starp jauniešu vadītājiem.

Skautu un gaidu kustībā jaunietim bija arī iespēja attīstīt savas vadības spējas. Katrs sasniegtais limenis gan Amerikas, gan latviešu pakāpēs (Latviešu skauti un gaidas ASV ar savām mācībām un darbu pelnīja gan ASV, gan arī Latvijas skautu pakāpju nozīmes) nodrošināja zināšanas un arī

sagatavoja jaunieši pamācīt tajā pakāpē jaunākos skautus un gaidas. Daudzi skauti un gaidas turpināja savu darbību par vadītājiem.

1965. gadā Latviešu skautu kustībā ASV, Kanadā un Austrālijā bija reģistrētas 23 vienības ar 953 dalībniekiem. Latviešu gaidu kustībā bija 20 vienības ar 638 dalībniecēm. Tiešo dalībnieku skaitu un tā attīstību var arī novērot, aplūkojot ik pēc pieciem gadiem rīkotās Lielās nometnes.⁹ Izsekojot šiem skaitļiem, jāatceras, ka tikai daļa skautu un gaidu piedalās Lielās nometnēs – bieži jāmēro tāls ceļš, lai nokļūtu nometnēs. Vietējām skautu un gaidu grupām bija daudz parocīgāk nokļūt uz ikgadējām novadu vai pat uz savas pašu grupas nometnēm vai izbraukumiem nekā tikt uz attālakām Lielām nometnēm. Bet ikkatra nometne veicināja jaunas draudzības starp jauniešiem un arī starp visu vecumu jauniešiem (un arī starp paaudzēm) un to panāca daudz ātrāk un sekmīgāk, nekā tas bija iespējams citās jauniešu un latviešu organizācijās.

Latviešu jauniešu līdzdalība studentu un studenšu korporācijās

Otrā pasaules kara laikā gan vācieši, gan krievi Latvijā stingri ierobežoja vai vispār aizliedza nacionālu organizāciju darbošanos. Šādu nacionālu, patriotisku organizāciju pirmajās rindās bija studentu un studenšu korporācijas.

Līdz ar cilvēku plūsmu uz trimdas zemēm arī studentu un studenšu korporāciju locekļi atradās tālu no saviem kādreizējiem konventa dzīvokļiem Latvijā. Bet šīs patriotiskās organizācijas, tāpat kā Daugavas Vanagi, uzskatīja, ka to mērķis arī trimdā ir skaidrs – audzināt savus biedrus un nākamos biedru kandidātus par latviešu tautas patriotiem, kuņiem sirdslieta ir Latvijas brīvības atgūšana.

Studentu un studenšu korporāciju locekļi, kuņi nonāca ārzemēs, uzreiz sāka darboties par labu latviešu tautas celšanai un stiprināšanai. Korporācijām, tāpat kā citām organizācijām, nodibinājās savas struktūras. Grupiņa vienas korporācijas biedru, atrodoties vienā pilsētā, nodibināja kopas, un kopas pārvaldīja prezidējošās kopas, kuņu vadītāji bija korporāciju vadītāji pēckaŗa pasaulē. Visas studentu korporācijas vienoja pie Latvijas korporāciju apvienības (L!K!A!) un visas studenšu korporācijas pie Studenšu prezidiju konventa (S!P!K!).

Studentu korporāciju stiprums smēlas to pamata principos. Grāmatā *Latvijas korporāciju apvienība* Aleksandrs Plensners raksta: "Personība, godīgums, vīrišķība, disciplīna, draudzība, uzticēšanās iespēja, kā arī

cienība pret vairāk zinošo un vairāk pieredzējušo, – tie ir tie principi, kas atspoguļojas korporācijas dzīvē un kam jābūt par pamatu ne vien ikviena viņas locekļa individuālās attīstības nodibināšanai, bet arī patiesai gribai kalpot sabiedrībai, savai tautai un valstij.”¹⁰

Par studenšu korporāciju pirmsākumiem ir rakstīts izdevumā *Studenšu prezidija konvents 1924–1996*. Annas Krebsas vārdi: “Nacionāli domājošas studentes meklēja sev domubiedrenes, lai apvienotos organizācijā, kas jauno studenti sagatavotu akadēmiskās sievietes turpmākam darbam.”¹¹

Gan studentu, gan studenšu korporācijas pamatprincipi rada tādu pašu atzinību trimdas latviešu jauniešu sabiedrībā, kādu tās bija radušas savā dibināšanas laikā. Korporācijas guva jauniešu interesi ārzemēs, jo tās bija bez šaubīšanās iestājušās par Latvijas brīvību, par latviešu valodas uzturēšanu, par latviešu tautu. Trimdas latviešu jaunieši auga nacionāli noskaņotā latviešu sabiedrībā, savus pirmos astoņpadsmit gadus uzaugot latviskās mājās un brīvo laiku pavadot latviešu vidē: baznīcā, sarīkojumos, skautos un gaidās, latviešu skolās un vidusskolās, tautasdejās, košos, sporta vienībās un arī ģimnazijās (piem., MLG) vai universitātē (LSC). Jaunietis, kuŗš tika audzināts ļoti patriotiski, kuŗa māte un tēvs uzsvēra augstākās izglītības nepieciešamību mītnes zemē, kuŗa vecvecāki un sabiedrības locekļi viņā ieaudzinaja dziļu mīlestību pret savu tēvzemi un kuŗš uzskatīja, ka viņam ir svēts uzdevums arī turpmāk uzturēt savu un sabiedrības latvietību ārzemēs, bija labs kandidāts korporāciju saimei.

Jaunietis bieži sekoja savas ģimenes locekļiem korporāciju gaitā. Studentu korporācijas audzināti, latviešu ģimeņu tēvi vadīja savas ģimenes un audzināja savus bērnus pēc tiem pašiem principiem, kā viņi bija ieauguši korporācijās. Studenšu korporācijas locekles tāpat audzināja savas meitas. Studentu un studenšu korporācijas izaudzina tie tēvi un mātes arī savu studiju gadu draugus un draudzenes – arī korporāciju locekļus – ieskaitīja savā tuvākā draugu lokā. Līdz ar to radās tuva draugu un paziņu sabiedrība, kuŗā auga nākamā jauniešu paaudze. Jaunietis jau no bērna kājas ieauga studentu un studenšu korporāciju tradīcijās un principos, jo viņš kopš pirmās dienas atradās savu vecāku un viņu tuvo draugu ietekmīgā lokā. Korporācijas Talavija izdevumā “Roku rokā” ir rakstīts: “Augot ozolam pie ozola, rodas birzs, ko vētras nespēj nolauzt, – stājoties vīram pie vīra, rodas spēks, kas spēj veidot tautas likteni un piepildīt tautas ieceres.”¹² Bet ne jau vienīgi korporāciju dēli un meitas sekoja saviem tēviem un mātēm korporāciju rindās. Daudzi jaunieši, kuŗi, mācoties par korporāciju nostāju Latvijas izglītības un audzināšanas jautājumos, rada sev labsajūtu un mūža organizāciju, pievienojoties korporācijas biedru pulkam.

Studentu un studenšu korporācijas, skautu un gaidu kustība ir bijušas ļoti svarīgas organizācijas latviešu jauniešu pastāvēšanai ārzemēs ne vienīgi tamdēļ, ka tajās audzina darbīgus, godprātīgus un patriotiskus latviešus, bet arī tamdēļ, ka šīs organizācijas piedāvā iespēju piedalīties uz mūžu. Tās arī dod iespēju jauniešiem šķērsot paaudzes un to plaisu, kuŗa bieži izveidojas starp paaudzēm. Korporācijās ir pierasts – drīzāk uzdots – katram sapazīties ar otru kā draugu, nevis kā ar kādas paaudzes vai vecuma biedru. Korporācijās bija gan pieredzējuši locekļi, kuŗi tika uzņemti Latvijas brīvvalsts laikā, gan arī paaudzes, kuŗas tika uzņemtas trimdā dažādos laikos. Un tagad – kopš Latvijas brīvības atgūšanas – korporācijas arī vieno savus jaunuzņemtos biedrus Latvijā ar savējiem bijušā trimdā.

Otrā latviešu jauniešu paaudze trimdā izauga pēc savu vecvecāku un vecāku izvēles par stipri patriotiskiem latviešiem. Organizācijas, kuŗas veidoja pirmie latvieši ārzemēs, vairākus pastāv vēl šodien. Šo organizāciju nodibinātie pamati – to iemesli tapt par organizācijām – tikpat kā nav mainījušies. Vienīgā starpība ir tā, ka galvenais mērķis visu šo organizāciju pastāvēšanai – Latvijas brīvības atgūšana – tagad ir aizstāts ar Latvijas tautas un brīvības uzturēšanu. Latviešu jaunieši savas audzināšanas rezultātā ir vairākus izglītoti, centīgi darbā un lepni par savu latvietību.

Vecāku izvēle ir pirmā – vai audzināt savus bērnus par latviešiem vai ne. Bet tie, kuŗi izvēlas savus bērnus audzināt par latviešiem, to izjūt tā, ka cenšanās pēc latvietības ir līdzīga tam kā cenšanās pēc ideāla.

Latviešu jaunieši ārzemēs tiešām jūt, ka viņu latvietība, tāpat kā viņu tēvzeme, ir “Svēts mantojums”. Otrā paaudze bija audzināta kā vienīgā palikušā latviešu jauniešu paaudze – 50 gadus bija neziņa, kas notiek Padomju Latvijā. Nevienam nezināja, cik ilgi PSRS pastāvēs. Kamēr latviešu skaits Latvijā procentuāli samazinājās un PSRS spiediena līmenis pastāvēja, latviešiem ārzemēs bija vienojošs iemesls audzināt savu jaunatni latvisku un patriotisku. Trimdas latviešu jaunieši tika audzināti kā Latvijas un latvietības uzturētāji – sargi. Šis latviešu nacionālisms, atbalstīts ar ASV patriotisma garu, izaudzināja sevišķi nacionāli noskaņotus latviešu jauniešus trimdā.

¹ Nacionālo rakstu piemērs: Detroitas Daugavas Vanagu organizācija Detroitas latviešu skolai 1968. gadā uzdāvināja dokumentu – “Latvieša stāja svešumā”, kuŗš atrodas pie latviešu skolas sienas līdzās, piemēram, visu Latvijas brīvvalsts laika prezidentu, ievērojamu rakstnieku u.c. kultūras darbinieku portretiem. “Latvieša stāja svešumā” dokumentu skat. 1. pielikumā.

² Daugavas Vanagi kopš dibināšanas dienas ir atbalstījuši latviešu jaunatni finansiāli. Vislielākais finansiālais atbalsts nāca studijām vasaras vidusskolās, jo tur iegūtā izglītība prasīja vairāk naudas nekā svētdienas skolās. Piemērs: Detroitas Daugavas Vanagi atbalstīja Detroitas latviešu skolas studentus Gaņezera vasaras vidusskolas studijās, izmaksājot katram skolēnam \$300 gadā no pag. gs. 80. līdz 90. gadiem. (Atbalsts nāca arī no citām organizācijām, piemēram, no draudzes, apvienības u.c.)

³ Par ALJAs pirmiem 50 gadiem un 23 ALJAs bijušo priekšsēžu (no 37) atmiņām var lasīt ALJAs literārā žurnāla *Vēja Zvani* 52. numurā (2002. g. pavasaris). Iespiests: Sturgis Press Inc. 1309 W.Chicago Road, Sturgis, MI 49091, redaktrise Liene Lucāne. Metiens 400 eks.

⁴ Juŗa Bļodnieka raksts ALJAs literārā žurnāla *Vēja Zvani* 52. numurā, 23. lpp.

⁵ ALJAs vēstuļu rakstīšanas kampaņas vēstuļu piemērus skat. 2. pielikumā.

⁶ Skat. [www. Garezers.org](http://www.Garezers.org).

⁷ "Kursai 30 gadu." Autore Māra Zommere. *Latvian Newspaper LAIKS*, 2004. gada 20.–26. marts, Volume LVI Nr. 11 (5175), 19. lpp. Oregonas latviešu apkārtraksts, 2004. gadā.

⁸ Skautu solījums: "Modrībā par savu godu apņemos visiem spēkiem censties: būt uzticīgs Dievam un Latvijai, palīdzēt tuvākajiem katrā brīdī un pildīt skautu likumus."

Skautu likumi: "Skauts ir /../ patiess, uzticīgs tēvijai, pašai dziedīgais un palīdzīgais, draudzīgais un iecietīgais, pieklājīgais, dabas draugs, paklausīgais, moŗs grūtībās, darbīgs un taupīgs, tīrs domās, vārdos un darbos."

Gaidu solījums: "Ar goda vārdus solos visiem spēkiem censties: būt uzticīgs Dievam un Latvijai, palīdzēt tuvākajam katrā brīdī un pildīt gaidu likumus."

Gaidu likumi: "Gaida ir /../ patiesa, uzticīga tēvijai, pašai dziedīga un palīdzīga, draudzīga un iecietīga, pieklājīga, dabas draudzene, paklausīga, moŗa grūtībās, darbīgs un taupīgs, tīrs domās, vārdos un darbos."

⁹ Skautu un gaidu Lielo nometņu vietas un dalībnieku skaits, informācija no 8. Lielās nometnes "Kalnaine" organizēšanas komitejas izdevuma. Spiestuve: Martin Printing, 63 Liberty Street, Little Ferry, NJ 07643.

1967. g. Mičiganā, 1. Lielā nometnē "Tēvzeme" piedalās: 457 skauti, 306 gaidas. Kopā: 763.

1972. g. Kanadā, 2. Lielā nometnē "Rīga dimd" piedalās: 470 skauti, 311 gaidas. Kopā: 781.

1977. g. Ņujorkā, 3. Lielā nometnē piedalās: 437 skauti, 367 gaidas. Kopā: 804.

1982. g. Mičiganā, 4. Lielā nometnē "Kāvu gaisma" piedalās: 378 skauti, 275 gaidas. Kopā: 653.

1987. g. Mičiganā, 5. Lielā nometnē "Draudzības lokā" piedalās: 223 skauti, 182 gaidas. Kopā: 405.

1992. g. Kanadā, 6. Lielā nometnē "Ugunskurs" piedalās: 146 skauti, 112 gaidas. Kopā: 258.

1997. g. Ņujorkā, 7. Lielā nometnē "Kopsoli" piedalās: 151 skauts, 127 gaidas. Kopā: 278.

2002. g. Masačusetā, 8. Lielā nometnē "Kalnaine" piedalās: 117 skauti, 132 gaidas. Kopā: 250.

¹⁰ *Latvijas korporāciju apvienība*. Izdevējs Latvijas korporāciju apvienība, Ņujorkā, 1990. gadā. Iespiests 4500 eksemplāros G. Indāra apgādā, Littleton, MA, ASV. Andreja Plensnera, Lettonia, ievads, 8.–9. lpp.

¹¹ *Studenšu prezidiju konvents*. Izdevējs Studenšu prezidiju konvents ārpus Latvijas, Ņujorkā, 2002. gadā. Iespiests 800 eksemplāros "Martin Printing Service", Ņudžersijā, ASV.

¹² "Roku rokā". Korporācijas Talavija izdevums, Nr. 77/78, 34. lpp., 6.–10. rindkopa.

1. PIELIKUMS

*Šī deklarācija pieņemta Latv. Centr. Padomes ārkārtējā sesijā
1947. g. aprīlī Mērbekā, Vācijā, A. Švābes redakcijā.*

LATVIEŠA STĀJA SVEŠUMĀ

Šim manas ticības apliecinājumam ir brīvas gribas izpauzums ar zvēresta spēku, – zvēresta, kas rakstīts manā sirdī un tāpēc neizskan tikai vārdos, bet izpaužas arī darbos, nosakot manu stāju visās svešniecības gaitās. Dieva un Laimas svētīto, balto un nebalto dienu caurausto Latvijas pagātni cienīdams, es nešaubīgi ticu Latvijas nākotnei, kas izaugs no mums, kā mēs esam izauguši no savu tēvu un māmuļu darba, dziesmām, ciņām un ciešanām. Senču asinis un garu sevi nesdams, es ticu, ka latviešu tautas dzīvais spēks, kamēr vien tas verd no mūsu tēvu zemes avotiem, ir neiznikstošs un neiznīcināms; tas ir mūžīgs tāpat kā latvju radošais ģenijs, kas cēlis mūsu tautu gadu tūkstošu gājumā un cels to joprojām par godu pasaules Radītājam un par svētību cilvēcei. No latviešu zemes cēlies un izaudzis un nesaraujamām saitēm ar Māti – Latviju siets, es ticu, ka nekur citur manas gaitas nebūs tik raženas, mans darbs tik svētīgs, nedz arī maize tik sātīga kā manā tēvu zemē, jo tikai tur – brīvā latviešu tautā un neatkarīgā Latvijas valstī – es apzinos savas dzīves piepildījumu, labklājību un laimi. Tādēļ dabisko cilvēku tiesību vārdā **mans pirmais pienākums svešumā ir cīnīties par latviešu tautas brīvību un Latvijas nākotni**, kur un kā vien spēju, apzinoties savu atbildību neskaitāmu aizgājušo un nākošo paaudžu priekšā. Šo pienākumu esmu uzņēmis bez ienaida un bailēm, jo taisnība ir mans ierocis, ticība – manas bruņas, un spēku šai nevienādajai ciņai man dod savas tautas un tēvu zemes mīlestība. Tas ir allaž pilnais trauks, ko neviens nespēj mums atraut no lūpām. Tāpēc – es neesmu bēglis, bet gan nepārvaramas varas priekšā uz laiku atkāpies cīnītājs, un mana atrašanās svešumā jau pati par sevi ir vēsturiskā sūtība, no kuņas es nevaru un negribu atteikties. Tiesa – mūsu skaits ir mazs, bet mūsu lieta ir liela, jo to vada Dievs un kristīgās pasaules sirdsapziņa, un es nešaubos ne mirkli, ka atgriezīšos savā tēvu zemē, godam veicis man uzlikto misiju. Šim pienākumam līdz galam uzticīgs varēšu būt vienīgi tad, ja mana pārlicība un rīcība allaž saskanēs ar latviešu dzīvesziņā dibinātiem pamatlikumiem: Es nāku no sava pirmavota un nekur un nekad nedrīkstu aizmirst, ka esmu latvietis – savu senču gara glabātājs, savas valodas kopējs un tautas goda sargātājs, apzinoties, ka mans negods būtu traips visai manai tautai. Tāpēc es domāšu un darišu vienmēr tā, kā tas klājas latvietim svešumā, lai paceltu galvu varētu stāties Mātes – Latvijas priekšā, kad Lielajā Jundā Viņa mani aicinās pie sevis dzīvu vai mirušu. Kā apzinīgs augstas kultūras tautas loceklis es cienu un atzīstu citu civilizēto tautu likumus un paražas, ciktāl tie neaizkaļ latvieša godu un neierobežo vispāratzītas cilvēka tiesības. Taču mana augstākā pavēlniece ir Māte – Latvija. Līdz Latvijas suverēnitātes atgūšanai lai manu cieņu un paklausību bauda ikviena cita latviešu autoritāte, kas savu stāvokli ieguvusi paša spēkiem vai Dieva dotām gara dāvanām, kā arī kam šāds stāvoklis piešķirts ģimenē, skolā vai sabiedrībā, un beidzot – tie, kas saņēmuši īpašu

pilnvarojumu demokratisku vēlēšanu ceļā un to izlieto mūsu tautas un valsts nākotnes labā. Šai latviskajā stājā iekļaujoties, mums nebūs grūti ne vadīt, nedz paklausīt. Es cienu citas tautas, bet milēt varu vienīgi savējo, kā bērns var no sirds milēt tikai savu īsto māti; man tā arī ir labākā starp citām: viņas sirmo galvu apskaidro gara bagātība, prāta gaišums un dzīves gudriba; mūsu tautas mazumu atsveļ tās krietnums, un savā šķietamajā vājumā tā glabā apbrīnojamu spēku. Ikviens cita tauta, lai cik diža, bagāta un vēlīga mums būtu, latvietim vienmēr paliks tikai pamāte. Trimdā manas gara acis kļuvušas gaišākas, un es redzu, ka pasaulē nav jaukākas vietas par manu tēvu zemi: tur drūmais tīrelis ar kaujas postažu man mīļāks un dārgāks par svešzemju dabas krāšņumu; tur laukakmens man stāsta daudz vairāk par kalnu svešatnē, jo viņa valodu nekad es nesapratišu tik dziļi kā Staburaga stāstus. Lai tādēļ, priecādamies par svešu zemju īpatnējo skaistumu, es neaizmirstu savas Dievzemītes jaukumu, kas mani pavada ne vien nomodā, bet arī sapņos. Lai, pēc ilgās ciešanu nedēļas sagaidījis Latvijas augšāmcelšanās dienu, es varētu atgriezties tēvu zemē kā svešu putekļu un maldu neskarts svētceļnieks, man jāsaglabā latviskā gara skaidriba, ziedošanās tikums un morālais spēks – ne vien sev pašam, bet arī tiem, kas uzticēti manā ziņā. Arī svešniecībā es nedrīkstu apslāpēt savu asiņu balsi, kas mudina mani uzturēt un vairot tautas dzīvo spēku. Bet arī šē man jānoraida viss svešais, liekais vai kaitīgais. Pat ja no citiem atšķirtu, mani svešatnē viliņātu kārdinājumi aizmirst savu tautu un zemi, man jābūt gana stipram pretoties tiem un izlietot katru iespēju būt kopā ar savējiem, kur stiprākais var atbalstīt vājāko. Un pāri visām robežām allaž sasaukties, paturot vērā mūžīgo gudribu, ka viss atgriežas uz savu pirmavotu. Tā arī es gribu būt skaidra lāse šai mūžības tecējumā. Lai Dievs un Laima man palīdz!

2. PIELIKUMS

The American Latvian Youth Association

A L J A

AMERIKAS LATVIEŠU JAUNATNES APVIENĪBA

March 12, 2003

Senator _____

United States Senate
Washington, D.C. 20510

Dear Senator _____,

Resolved: The delegates to the 50th anniversary Congress of the American Latvian Youth Association, meeting in Chicago, IL, from November 27-November 30, 2002, urge that the United States Senate vote to confirm the Republic of Latvia and the other Baltic States as full members of the North Atlantic Treaty Organization (NATO).

In November 2002 the American Latvian Youth Association (ALYA) held its 50th annual Congress of Delegates in Chicago, IL. The ALYA Congress delegates unanimously approved the resolution above, which calls on the U.S. Senate to ratify the offer extended to Latvia in Prague in November 2002 to join the secure community of Western nations through membership in NATO.

As a constituent of yours and as a member of the American Latvian Youth Association, **I hope I can count on your support and your active enlistment of the support of your colleagues to ratify Latvia's membership in NATO.**

Our next annual Congress of Delegates will be from November 26-November 30, 2003 in Los Angeles, CA. At that time I hope to announce your name to the Delegates from other states as that of a Senator who has voted to extend Security and Democracy to Latvia.

Sincerely,

The Board of Directors of The American Latvian Youth Association

Roberts Kukainis Chairman and President	Marisa Hougardy Vice President	Viestarts Rutenbergs Treasurer	Vija Viksne Co-Director - Cultural Activities
Liene Lucāne Literary Journal Co-Editor	Kaija Dankere Secretary	Kristīna Čunčule Assistant Treasurer	Dāvids Reynolds Co-Director - Cultural Activities
Mārtiņš Kukainis Literary Journal Co-Editor	Mārtiņš Daiga Director - Membership	Larisa Lizenberga Newsletter Editor	Linda Bilsēna Newsletter Editor
Pēteris Burģelis Director - Information	Ingrīda Erdmanis Director - Scholarships		

408 Townes Street, Suite 19, Greenville, SC 29601 www.alja.org

The American Latvian Youth Association

A L J A

AMERIKAS LATVIEŠU JAUNATNES APVIENĪBA

July 22, 2002

Senator _____
United States Senate
Washington, D.C. 20510

Dear Senator _____,

Resolved: That the United States Senate support the aspiration of the Republic of Latvia and the other Baltic States to be invited as members of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) at the November 2002 Prague NATO Summit.

Recently, the American Latvian Association (ALA) held its 51st annual delegates' congress in Cincinnati, Ohio. The congress brought together representatives from ALA's 160 member organizations. These 160 entities, which include church organizations, veterans groups and cultural charities, are located throughout the United States and represent over 100,000 Latvian-Americans. Among the organizations that belong to ALA is the organization of which I am a member, the American Latvian Youth Association.

The 2002 ALA Congress delegates approved the above-referenced resolution calling for the enlargement of NATO to include the Baltic States of Latvia, Lithuania and Estonia, and urging United States Senators to support Latvia's goal of joining the community of Western nations through membership in organizations such as NATO.

On May 17, 2002, the Senate resoundingly passed (85-6) the Freedom Consolidation Act (S.1572) endorsing further NATO enlargement. **This shows the Senate's overwhelming endorsement for including the Republic of Latvia in the next round of NATO expansion.** As a constituent of yours and as a member of the American Latvian Youth Association, I hope I can count on your support and your active enlistment of the support of your colleagues in the upcoming year as the NATO enlargement debate unfolds.

Sincerely,

The Board of Directors of The American Latvian Youth Association

Roberts Kukainis Chairman and President RobertsKukainis@hotmail.com	Kristine Ģiga Vice President Kristine_Giga@yahoo.com	Viestarts Rūtenbergs Treasurer Vrutenbergs@kpmg.com	Liāna Matisone Director - Cultural Activities LianaMatison@hotmail.com
Liene Lucāne Literary Journal Editor ragana1@hotmail.com	Kristīna Kīna Secretary zemkins@yahoo.com	Kaija Dankere Newsletter Editor bucina@earthlink.net	Jānis Paulis Skujīns Director - Membership JP_Skujins@hotmail.com
Līga Rozentāla Director - Information Liga.Rozentals@miis.edu	Kārlis Antons Newsletter Editor GanuLops@aol.com	Ingrīda Erdmane Director - Scholarships lerdmanis@yahoo.com	Imants Holmquist Assistant Treasurer imants@u.washington.edu

408 Townes Street, Suite 19, Greenville, SC 29601 www.alja.org

SPORTA NOZĪME LATVIETĪBAS SAGLABĀŠANĀ TRIMDĀ

Latvietības saglabāšana trimdā bijusi atkarīga no daudziem dažādiem faktoriem. Tā kā latvieši nemēdz dzīvot sādžās cits citam kaimiņos, tad arī trimdā viņi dzīvoja savrup, un latviešu sabiedrības attīstība un uzturēšana, kā vēlāk redzēsim, ir bijusi ļoti saistīta ar transportu – auto un lidmašīnām. Amerikā ļoti palīdzēja “intersteita” autoceļu izveidošana, kā arī samērā lētās lidojuma iespējas nedēļas nogalēs.

Grūti iedomāties, ka 20. gadsimteņa sākumā būtu bijusi iespējama līdzīga latviešu sabiedrības aktivitāte, īpaši sporta jomā. Tādēļ arī visas 1905. gada revolūcijas ietekmē izveidotās latviešu kopienas ASV ar sportu nenodarbojās.

Pirmā “dzīves skola” bija DP nometnes Vācijā, kur jau veidojās trimdas sabiedrības iezīmes. Viena no šīm iezīmēm bija sporta nodarbības, jo jaunie cilvēkiem nebija daudz cita, ko darīt. Notika starpnometņu sacensības visvisādos sporta veidos, bet galvenais – basketbolā, futbolā, galda tenisā un volejbolā, kā arī šachā un vieglatlētikā.

Jaunieši ieguva labu spēles māku, kas vēlāk viņiem deva iespēju spēlēt izvēlētās mītnes zemes vidusskolu vai kolledžu vienībās. Bija arī daudz sporta darbinieku, kas ar lielu aizrautību rīkoja sacensības. Sports kļuva par nozīmīgu nometnes dzīves daļu, kas piesaistīja arī ievērojamu skatītāju pulku, bet bija arī daži sporta pretinieki. Tāds, piemēram, bija prof. P. Starcs, kas sūdzējās par “tukšas bumbas mešanu caurā grozā” un mudināja jauniešus pievērsties zinātnei. Tā radās arī dziesmiņa: “Rēc ļaužu bars, un puikas auro un drūzmējas ap grozu cauro. Kaut arī tas ir cīniņš spraigs, tak viss tas ir viens tukšums baigs.”

Pārcēlušies uz aizjūras zemēm un apmetušies samērā tālu cits no cita, sporta darbinieki bija vieni no pirmajiem, kas sāka organizēties visas pasaules mērogā. Tā 1951. gadā Anglijā sporta darbinieki nodibināja “Latviešu sporta sekretāriātu trimdā”, kas 1953. gadā Kanadā pārtapa par Latviešu Sporta padomi trimdā (LSPT). Galvenais nolūks bija nezaudēt sakarus citam ar citu un eventuāli izveidot Latviešu Globālās spēles, bet tas, protams, sākumā bija tikai sapnis, jo nebija līdzekļu toreiz vēl samērā dārgajiem lidojumiem.

Tomēr bija skaidrs, ka sporta dzīves pamats ir personīga satikšanās, kaut arī notika daži mēģinājumi korespondences sacensībās, piemēram, basketbola soda metienu sacensības un korespondences sacensības šachā.

Ierobežotā laika dēļ nevaru pieskarties visām īpatnībām dažādās trimdas zemēs, tādēļ runāšu vairāk par ASV un Kanadu. Pirmkārt, gribu apgalvot, ka vissvarīgākie ir bijuši tieši sporta darbinieki un treneri un spēles māka un līmenis nav bijis izšķirīgais aktīvas sporta dzīves veidošanā un latvietības saglabāšanā. Otrkārt, gribu norādīt, ka tajās zemēs, kur latvieši neguva tik lielus panākumus valsts apjomā, latviskā sporta dzīve noturējās visilgāk.

Īpaši Amerikā sporta dzīves pamats bija atsevišķo pilsētu latviešu vienību sacensības savā starpā. Šo ideju īpaši uzsvēra Vidējo valstu latviešu sporta pārvaldes ilggadējais vadītājs Valdemārs Baumanis. Tagad viņa piemiņai ALAs Sporta nozare ir izveidojusi balvas labākajam Latvijas jauniešu basketbolistam un basketbolistei, ko katru gadu pasniedz sezonas nobeigumā.

Jau kopš pirmajiem sākumiem notika ilggadējas sacensības starp tuvākām un ne tik tuvām pilsētām basketbolā, volejbolā un tenisā. Notika arī kvalifikācijas turnīri un beidzot t.s. finālspeles, kur pulcējās četras vīriešu basketbola, sešas vīriešu volejbola un ev. sešas sieviešu volejbola vienības.

Ši sportistu pulcēšanās izveidojās par nozīmīgu latvietības saglabāšanas momentu, jo notika ne vien spēles, bet bija arī divi vakari sadraudzībai, kas no latvietības viedokļa bija tikpat svarīgi kā pašas spēles. Bez tam ASV sporta sacensības tikai minimāli tika saistītas ar citām latviešu kultūras nodarbībām, kā, piemēram, Vispārējiem Dziesmu svētkiem, kad notika izlases spēles starp Kanadas un ASV latviešiem basketbolā, futbolā, tenisā un volejbolā. Šīs sacensības ar laiku tomēr kļuva nepopulāras, jo bija maz skatītāju un tās prasīja lielus individuālus izdevumus, jo sporta vadība nevarēja atļauties nozīmīgu šo pasākumu financēšanu. Bez tam lielākā tiesa Dziesmu svētku dalībnieku bija aizņēmti ar citiem pienākumiem.

Tajā ziņā Austrālijas paradums sporta spēles noturēt tieši Kultūras dienu ietvaros, manuprāt, nav bijis labākais risinājums, jo tas mazināja sportistu savstarpējo draudzības pārdzīvojumu.

Sākuma gados ASV bija vairākas latviešu kolonijas, kas spēja izveidot vienības, galvenokārt volejbolā, sacensībām arī amerikāņu vidē, bet tas izbeidzās apmēram ap pag. gs. 90. gadiem. Bija arī panākumi, un tā vismaz Vašingtonas, Minesotas, Indianas pavalstī latviešu vienības kļuva par pavalsts meistariem. Nozīmīgu sniegumu volejbolā vienmēr uzrādījuši Hamiltonas volejbolisti, kļūstot ne tikai Kanadas meistari, bet parasti pieveicot arī ASV latviešu izlasi.

Ir interesanti, ka trimdas zemēs tieši basketbols ir devis vislielākos latviešu panākumus, jo latviešu vienības ir bijušas valsts meistari (Vācijā, Zviedrijā) un latvieši ir spēlējuši valsts vienības sastāvā (Austrālijā un Zviedrijā).

Vienīgi ASV un Kanadā konkurence bija pārāk spēcīga, lai varētu iekļūt valsts vienībā. Ir bijuši labi panākumi arī volejbolā ar Aldi Bērziņu ASV olimpiskā vienībā un latviešiem Kanadas izlasē.

Bet, kā jau minēju, tas nebija izšķirīgais latviešu sporta dzīves attīstībai nākotnē. Galvenais bija uzturēt regulāras sacensības vismaz populārākajos sporta veidos. Tādi ir bijuši basketbols, teniss un volejbols, vēlāk nāca klāt arī golfs, kas šobrīd saista vislielāko latviešu sportistu skaitu. Vidējās valstīs notiek vismaz četri lieli golfa turnīri, piesaistot pāri par 100 dalībnieku. Ir uzsākti arī mazāki turnīri austrumu un rietumu piekrastē, kas visi beidzas ar sadraudzību.

Līdztekus sportam ir maz latviešu pasākumu, kas spējuši regulāri ik gadus pulcināt savus biedrus kādai nodarbībai. Šeit varam minēt, ka tautasdeju kopas, košu vienības vai teātrinieki to spēj tikai ar vairāku gadu atstarpi. Protams, nevar noliegt šo pasākumu nozīmi vietējā sabiedrībā, jo šo grupu pastāvēšana ir tieši atkarīga no vietējās sabiedrības intereses un atbalsta.

Varam minēt arī Divreizdivi un Trīsreiztrīs nometnes, kas spējušas pulcināt dalībniekus katru gadu. Un, protams, šeit jāpieskaita arī vasaras vidusskolas, kur vismaz pēdējos gadus lielāka uzmanība tiek veltīta arī sportam.

Kaut gan latvieši sportu var pieskaitīt pie aktīvajām latviešu sabiedrības nodarbībām, tas tomēr visus šos gadus guvis samērā mazu latviešu sabiedrības vadītāju atbalstu. Tādēļ var rasties iespaids, ka sports nav devis pārāk daudz latvietības saglabāšanā, bet šim uzskatam nevaru pievienoties.

Tieši sports sākuma gados deva lielu patriotisku jūtu uzplūdu Baltiešu spēlēs ASV un Kanadā, kur izveidojās Brīvā Olimpiāda 1980. Un 1984. gadā, kad baltiešiem pievienojās arī ukraiņi, Valsts himnu skaņas un parāde ar karogiem radīja lielu nacionālu pārdzīvojumu. Bija arī sasniegumi, piemēram, uzvara basketbolā pret lietuviešiem, ko nav bijis viegli atkārtot.

Sporta dalībnieku kalngala pārdzīvojums bija 1985. gadā rīkotās Pirmās Latviešu globālās meistarsacīkstes, kas notika pirms Jāņiem Gaŗezērā. Par tām jau labu laiku bija runājis Austrālijas latviešu sporta pārvaldes priekšnieks Gunārs Bērzzariņš. Sacensības ilga veselu nedēļu un pulcināja sportistus no Eiropas (Anglijas, Vācijas un Zviedrijas), Austrālijas, Kanadas un ASV. Sacensības notika deviņos sporta veidos: basketbolā, futbolā, galda tenisā, tenisā, volejbolā, kā arī golfā, novusā, šachā un šaušanā.

Pirmais sporta veidu grupējums galvenokārt saistīja jauniešus, otrais deva iespēju arī vecākiem gadagājumiem, un pasākums izvērtās par lielisku latviskā sporta gara manifestāciju.

Sekoja Otrās Latviešu globālās meistarsacīkstes Sidnejā, Austrālijā, 1989. gada janvārī, kad Austrālijā ir vasara. Arī tās noritēja sekmīgi, vienīgi nebija iespēja radīt tādu "olimpiskā ciemata" iespaidu, kādu deva Gaņezers, kur notika lielākā daļa sacensību, izņemot basketbolu un volejbolu, kas notika tuvējā kolledžas sporta zālē, un golfu, ko spēlēja tuvākā amerikāņu golfa laukumā. Daudz tika gādāts par to, lai pēc sacensībām būtu iespēja satikties un lai visu sacensību rezultāti būtu vienmēr visiem redzami un pieejami.

Nākamās plānotās Globālās meistarsacīkstes Kanadā, varētu teikt, "izjauca" Latvijas neatkarības atgūšana, un to vietā 1993. gadā notika pirmās Trīsvaigžņu spēles (TS) Valmierā, kam sekoja TS Kandavā 1997. gadā un Preiļos – 2001. gadā. Uz visām šīm spēlēm noteikti ieradās vienības un individuāli sportisti no ASV.

Kaut arī dažreiz esam saņēmuši zināmu kritiku par savām sporta spējām, manuprāt, tur nav bijusi īsta izpratne par to, kas mūs saista pie šīm spēlēm, – tā ir nevis augstākā pilotāža, bet gan latvietības balss un sadraudzība.

Un tomēr, spēlējot t.s. tautas klasē, esam varējuši sasniegt samērā labus rezultātus. Sieviešu volejbola vienība ieguva trešo vietu Kandavā un arī Preiļos. Basketbola vienība ieguva trešo vietu Preiļos, bet futbola vienība ieguva otro vietu Valmierā, un volejbola vienība ieguva pirmo vietu Preiļos.

Galvenais – sportistiem palikušas lieliskas atmiņas par visu notiekošo, ieskaitot draudzības spēles, kad sacentāties ar mazāku pilsētu latviešu vienībām. Interesanti, ka sarīkojumi, kas saistītu ārzemju latviešus ar Latvijas latviešiem, gadu plūsmā no Valmieras līdz Preiļiem zināmā mērā ir samazinājušies. Derētu padomāt, vai tur kaut ko nevarētu darīt, lai mūs, ārzemniekus, īpaši iesaistītu. Preiļu TS laikā to redzējām vienīgi Gulbenē, kur pēc draudzības sacensībām mums bija iespēja satikties ar vietējiem sportistiem un sporta darbiniekiem.

Pēc mana aprēķina, sportisti ir mērojuši garākos ceļus gabalus savu latvisko saišu un sadraudzības uzturēšanai, un šogad ASV jau 50. reizi vienības pulcējās uz meistarsacīkstēm basketbolā un volejbolā. Piedalījās 20 vienības: 9 vīriešu vienības volejbolā, 4 vīriešu – basketbolā un 7 sieviešu – volejbolā. Tas bija lielākais vienību skaits, kopš pāriets uz atklāto sacensību formu bez iepriekšējas kvalifikācijas, kā tas nu jau notika sesto reizi. Bija

apsveicama arī divu Kanadas vienību piedalīšanās, kur latviskās sporta nodarbības zināmā mērā ir apsīkušas, bet ir cerība, ka tās atkal atjaunosies.

Daudz latviskā sporta uzturēšanā ir devušas vasaras nometnes Gaņezerā un Katskiļos, ASV, un Sidrabēnē, Kanadā. Īpaši Gaņezerā pēdējos gados ir izveidota nozīmīga sporta programma. Amerikā mēs lielāties ar to, ka Gaņezerā ir izaudzis arī mūsu labākais volejbolists Aldis Bērziņš. Starp citu, Aldis Bērziņš pēdējā Savienoto Valstu Volejbola federācijas kongresā tika izraudzīts "pēdējo 25 gadu" izlases vienības sastāvā. Tas notika sakarā ar federācijas 75 gadu jubileju, kad tika sastādītas sava laika izlases vienības pirmiem, otriem un trešiem 25 gadiem. Tas, protams, stiprina mūsu pašapziņu, un tā volejbols ASV ir kļuvis par nozīmīgāko latviešu sportu.

Gaņezerā jau gadiem ilgi pirmā augusta nedēļas nogalē notiek volejbola turnīrs, kur pulcējas līdz 40 vienību, kas spēlē dažādās kombinācijās: pa seši un pa četri zēni, meitenes, jaukti. Tas bija viens no labākajiem veidiem, kā saglabāt latvietību. Sacensības risinās arī basketbola, futbola un tenisa nedēļas nogalēs, kas dara savu darbu.

Visa pamatā tomēr ir sporta darbinieki, jo jaunatne ir ar mieru sportot, bet ne organizēt sacensības. Tajā ziņā jau saņemam palīdzību no Latvijas, jo nu jau četrus gadus sporta nodarbības Gaņezerā vada studenti no Latvijas Sporta pēdagoģijas akadēmijas un notiek apmācības un sacensības 11 sporta veidos, kas agrāk mums nekad nebija iespējams. Tāpat ir vairāki audzinātāji no Latvijas, kas pa vasaru strādā Gaņezera vidusskolā, un viņu sporta interese labvēlīgi ietekmē Gaņezera gaisotni.

Pirmās Globālās meistarsacīkstes Gaņezerā 1985. gadā ir bijušas pēdējā laikā vienīgās, kas pulcinājušas ap 500 skatītāju. Parasti ir vajadzējis samierināties ar pāris desmitiem skatītāju, kas paši nav iesaistīti sacensībās. To nevaram teikt par koncertiem, teātriem vai atceres sarīkojumiem. Nespēja piesaistīt skatītājus nozīmē, ka visi izdevumi ir jāsedz sportistiem pašiem. Būtu žēl, ja latviskā sporta darbība būtu jāizbeidz tieši finansiālu apsvērumu dēļ, jo zaudējums latviskās apziņas saglabāšanā būtu nozīmīgs.

Nobeigumā gribu pieminēt, ka trimdas latviešiem ir ievērojami sasniegumi arī sporta atbalstītāju lomā. Tā, piemēram, šogad internacionālās Ledus hokeja federācijas Paula Loika (*Paul Loicq*) balvu pirmais no "amerikāņiem" saņēma Dr. Visvaldis Nagobads. Viņš bijis vienības ārsts ASV 30 nacionālām, olimpiskām un izlases vienībām. Savā laikā Harijs Igenbergs saņēma apbalvojumu *Leaders in Volleyball* par volejbola tiklu un tiesneša paaugstinājumu konstrukciju, ko vairākus gadus lietoja ASV nacionālās meistarsacīkstēs.

Montreālas olimpiādā viens no arhitektiem bija latvietis Guntis Plēsums, Atlantas olimpiādā mūzikas orķestrāciju bija veikusi latviešu komponiste Lolita Ritmane, un Sidnejas olimpiādā par galveno konstrukcijas inženieri darbojās latvietis Pēteris Erdmanis. Tas viss ir stiprinājis trimdas latviešu pašapziņu un devis impulsu šo sabiedrību uzturēt arī nākotnē.

Dzīvojot ārzemēs, latviešiem saistība ar latviešu sabiedrību ir bijusi un var būt ļoti dažāda. Dažus saista tikai korporācija, citus draudze, citus latviskā māksla, citus Daugavas Vanagi vai Latviešu biedrība un vēl citus tieši sports, un mums ir vajadzīgs ikviens tautietis.

Sportā vissvarīgākie, kā jau norādīju, ir bijuši tieši sporta darbinieki, un tādēļ atļaušos nolasīt kādu no basketbolista/dzejnieka/feļetonista Gunāra Griezes pantiņiem par sporta darbiniekiem: "Jaunībā tas bumbu ķēris, skrējis, lēcis, sitis; dažureiz par amizieri – bumbai trāpījis ar pieri /../ Tomēr slavu maz tur guvis, sporta darbinieks tad kļuvis: tāds, kas organizē lietas, lai tās nepaliek uz vietas. Daudzas jūdzes skrējis, braucis, sportotājus kopā saucis; daudzus gadus, dienas, stundas vedis parādes un jundas."

Pirmajām Globālajām meistarsacīkstēm bija sauklis: "Latviskais sports – ķīla Latvijas nākotnei." Šodien gribu teikt: "Lai latviskais sports joprojām stiprina piederību mūsu tautai."

KĀPĒC MĒS VAIRS NERUNĀJAM LATVISKI?

Daudz ir pētīta mātes valodas uzturēšana pirmajā un otrajā paaudzē, toties zinātnieki maz pētījuši trešās un turpmākās paaudzes spējas uzturēt mātes vai senču valodu. Mātes valoda ir tā valoda, kuŗu iemācās bērnībā un kuŗu runā arī vēlāk. Tā valoda, ko savā pētījumā esmu apzīmējusi par senču valodu, ir valoda, kas saistās ar etnisko mantojumu un identitāti, – valoda, kuŗā runājuši vecāki vai vecvecāki, bet ne vairs turpmākās paaudzes. Tas, ka latviešiem ārpus Latvijas ir trešās paaudzes bērni, kas vēl mācās mātes valodu latviešu skolā, ir statistisks retums. Savā pētījumā (2003) par latviešu skolas “Valodiņa” ģimenēm apskatīju to vecāku izglītības līmeni, kuŗi savus bērnus ved uz “Valodiņas” latviešu skolu, noskaidroju, kādos apstākļos viņi runā latviski un ko viņi no “Valodiņas” sagaida latviešu valodas izglītības ziņā.

Etniskās grupas senču valodas skolas nodibināja kā identitātes uzturēšanas līdzekli (*Bradunas & Topping*, 1988; *Fishman*, 2001), lai pirmās paaudzes imigrantu bērni izjustu kādu saiti ar saviem vecākiem kultūras un valodas līmenī. Piederības izjūtas veicināšanu bieži vien uzskata par svarīgāko skolas uzdevumu. Kaut gan sabiedrības locekļi uzsver, ka senču valodas mācīšanās ir ļoti svarīga, iedomātais valodas līmenis, kuŗā skolēniem būtu jāspēj runāt, bieži vien neatbilst līmenim, kuŗā viņi patiesi runā. Pat senču valodas skolās, kuŗās valodas mācība ir minimāla, sabiedrības locekļi tomēr izjūt vajadzību pateikt pamatpieklājības vai reliģijai vajadzīgās frāzes senču valodā.

Latviešu valodas lietošanu “Valodiņā” jau iepriekš pētījušas Solveiga Miezīte (1979, 1990) un Ilze Miezīte-Matisa (1990). Savos pētījumos viņas nonāca pie trīs svarīgiem atzinumiem. Pirmais – izglītības līmenis iespaido vecāku latviešu valodas spējas. Jo ilgāk vecāki apmeklējuši latviešu skolu un citus valodas seminārus – vidusskolas, 2x2, Rietummičiganas valodas kursus utt., jo labāks bija viņu latviešu valodas līmenis. Tas arī atspoguļojās bērnu latviešu valodas spējās, it sevišķi bērniem, kuŗu mātes bija aktīvi turpinājušas mācīšanos latviski. Otrs atzinums bija, ka latviski runājošās ģimenēs vecāki uzsver valodas un kultūras uzturēšanu par līdzekli latviskās identitātes uzturēšanai un veicina draudzēšanos ar citiem latviešu bērniem. Trešais Miezīšu atzinums – pat svarīgākais – bija par latviešu valodas lietošanu ģimenes dzīvē. Bērni, kas labi runā latviski, auguši ģimenēs,

kuņās vecāki savā starpā runā latviski un mudina bērnus runāt latviski ne vien ar vecākiem, bet arī ar brāļiem, māsām un līdzaudžiem. Šie bērni izrādīja mazāku pretestību pret latviešu valodas lietošanu un vispār guva lielākus panākumus skolā.

Kaut gan tas liktos pats par sevi saprotams, vecāki tomēr neapzinās, cik viņi paši ir svarīgi bērnu latviešu valodas mācīšanās procesā. Vairākums vecāku atzina, ka viņi vēlētos, lai bērni mācās runāt latviski, bet nenoliedza, ka paši savā starpā runā vairāk angļiski nekā latviski un bieži arī savus bērnus uzrunā angļiski. Solveiga Miezīte un Ilze Miezīte-Matīsa atklāja, ka trūkst motivācijas runāt latviski, un tas saskan ar manu pētījumu un arī ar pētījumiem par citām etniskām grupām ne tikai Ziemeļamerikā, bet citur pasaulē.

2001./2002. gadā pētīju "Valodiņas" saimi – kādā valodā vecāki runā savā starpā, ar citiem ģimenes locekļiem un ar saviem bērniem, un kādi apstākļi iespaidojuši valodas izvēli. Analizēju savus atklājumus, izmantojot citu zinātnieku pētījumus par valodas spējām un lietošanu (angl. *literacy*), identitāti un personiskās varas (angl. *power*) jautājumiem un par to, kā šie jautājumi iespaido mātes valodas vai senču valodas uzturēšanu un mācīšanos.

"Valodiņas" bērnu vecāki ir ļoti izglītota saime. No tiem, kas piedalījās pētījumā, visi beiguši vidusskolu un 70% ieguvuši universitātes gradus. No 43 otrās paaudzes vecākiem 39 ziņoja, ka viņi latviski runā labi vai diezgan labi. Tikai četri ziņoja, ka nerunā pārāk labi latviski.

Kaut gan "Valodiņas" vecāki par savām sarunu valodas spējām izsakās pozitīvi, stipri maz kāds vairs labprātīgi lasa latviski. 85–90% Kanadā dzimušo imigrantu vairs nelasa imigrantu presi (*Black & Leithner*, 1987; *Weinfeld*, 1994). Tas norādot ne vien uz valodas spēju samazināšanos, bet arī uz samazinātu interesi par notikumiem imigrantu sabiedrībā.

"Valodiņas" vecāki, kas paši labi runā latviski, tomēr ar saviem bērniem nerunā latviski un līdz ar to neveicina savu bērnu latviešu valodas spējas. Vairāk nekā puse vecāku, kas precējušies ar latviešiem, savā starpā pārsvarā runā angļiski. Ar bērniem latviski runā nedaudz vairāk kā puse. Ģimenēs, kur tikai viens no vecākiem ir latvietis, latviešu valodas lietošanas līmenis mājās ir ļoti zems. Vecāki atzīst, ka tomēr vēl joprojām paši ar saviem vecākiem, ar citiem vecās paaudzes cilvēkiem un ar draudzes mācītāju galvenokārt runā latviski.

Ilze Kalniņa (1979) pētīja 1976. gada Kanadas tautas skaitīšanas statistiku un atklāja trīs svarīgus faktorus, kas iespaido motivāciju senču valodas uzturēšanai.

Pirmais atklājums – valoda ļoti ātri pazūd no vienas paaudzes uz nākamo. Tikai katrs desmitais otrās paaudzes imigrants ziņoja, ka spēj runāt mātes valodu. Retais trešās paaudzes imigrants ziņoja, ka prot runāt mātes valodu. Tas nozīmē, ka trešā paaudze mācās senču valodu kā svešvalodu, nevis uztur mātes valodu.

Kalniņas otrs atklājums – šis kritiens valodas pratēju skaitā ir nepamatots. Kritiens valodas lietošanā ir stipri straujāks salīdzinājumā ar kritienu patiesās valodas spējās. Šī tendence parādās arī leišiem un igauņiem. Baltieši runā savā valodā lielākoties neformālos, draudzīgos apstākļos – galvenokārt ar ģimeni un draugiem, arī baznīcā. Šie dati neattiecas uz mazām tautām vien, piemēram, uz latviešiem, – pat lielu valodu grupas piedzīvo nepamatoti strauju kritienu valodas lietošanā no paaudzes uz paaudzi (Valdes, 2001; Wiley, 2001).

Kalniņa šo baltiešu tendenci lietot valodu galvenokārt tikai ģimenes un draugu vidū uzskata par sevišķi nelabvēlīgu turpmākai valodas pastāvēšanai. Pētījumi, kas veikti ne vien Kanadā un ASV, bet arī citur pasaulē, liecina, ka jauktas laulības veicina mātes valodas izzušanu. Jaukto laulību skaits latviešos aug un stingri apdraud latviešu valodas uzturēšanu.

Izmantojot 1981. gada tautas skaitīšanu Kanadā, Ilze Kalniņa un Juris Dreifelds (1990) aprēķinājuši, ka tikai 5% latviešu bērnu iemācīsies latviešu valodu kā mātes valodu un arī turpmāk to lietos mājās. Nākamie 5% iemācīsies latviski bērnībā, bet ar laiku ikdienā latviešu valodu vairs nelietos. No atlikušiem 90% nevar sagaidīt nekādas latviešu valodas spējas. Kalniņa un Dreifelds min, ka latviski nerunājošo iekļaušana latviešu sabiedrībā nav izdevusies, jo pašreizējā latviešu sabiedrība nav gatava pārslēgties uz angļu valodu, lai iesaistītu to sabiedrības daļu, kuŗai ir vājas latviešu valodas spējas vai kuŗa vairs nevar pat ne saprast, ne runāt latviski. Latviešu sabiedrības minimālie līdzekļi galvenokārt paredzēti latviski runājošiem, un nerunājošo iekļaušana sabiedrībā pašlaik netiek uzskatīta par prioritāti. Cik zināms, minimālais, ko sabiedrība devusi latviešu valodas mācīšanai nelatviešiem vai latviski nerunājošiem, nav bijis sevišķi sekmīgs.

Jau minēto iemeslu dēļ latviešiem ir diezgan mazas izredzes uzturēt latviešu valodu. Statistika atbalstītu šo pareģojumu. Ir dažādi rādītāji senču valodas uzturēšanas vajadzībām. Sabiedrībai, kuŗā vairākums senču valodas pratēju ir vecāki par 50 gadiem, it kā ir mazākas izredzes pastāvēt nekā sabiedrībai, kuŗā lielākais vairums savas senču valodas pratēju ir jaunāki par 15 gadiem (Kralt & Pendakur, 1991). Trimdas aktīvajā sabiedrībā vairākums latviski runājošo ir vecākā paaudzē. Senču valodai ir arī labākas

iespējas pastāvēt, ja sabiedrībai pienāk klāt imigranti, kam senču valoda ir arī mātes valoda. 1996. gada Kanadas tautas skaitīšanas statistika rāda, ka no 1991. līdz 1996. gadam 365 cilvēki no Latvijas iebraukuši Kanadā un apmetušies Toronto rajonā. No tiem 130 uzrādīja latviešu valodu par mātes un mājas valodu. Tikai dažas ģimenes ir piebiedrojušās latviešu skolas saimei. Tomēr regulārs imigrantu skaits nenodrošina valodas uzturēšanu. Šo situāciju piedzīvo spāniski runājošie ASV, kur sabiedrība caurmērā ir gados jauna un regulāri nāk klāt spāniski runājoši imigranti, bet viņi tāpat cīnās par mātes valodas uzturēšanu otrajā un trešajā paaudzē (Schecter & Bayley, 2002).

Kaut gan latviešu skolas vecāki visumā labi runā latviski, savstarpējā saziņā un sarunās ar bērniem viņi latviešu valodas lietošanā nav konsekventi. To bērnu skaits "Valodiņā", kuŗi nerunā latviski un latviešu valodu tikai sākuši mācīties, ir audzis. Vecvecāku līdzdalība audzināšanā ir izteikti svarīgs līdzeklis mātes valodas uzturēšanai (Fishman, 1966). Tikai trīs "Valodiņas" vecāki ziņoja, ka pie viņiem dzīvo vecvecāki. Valoda, ko lieto mājās, ir prāgmatiskāka un bagātāka nekā tā, ko lieto skolā. Tātad, ja saliek kopā minimālo, ko iemācās skolā, ar minimālo sarunāšanos latviski mājās, var paredzēt vai pat garantēt, ka spējas runāt latviski strauji pasliktināsies. Gandrīz visi vecāki pievienojas valodas uzturēšanas idejai, bet īstenībā notiek kaut kas cits.

Kamēr bērni ir mazi un nav vēl sākuši iet skolā, viņi vairāk runā latviski un biežāk satiekas ar latviešu draugiem. Līdzko bērni sāk iet skolā, sarunas mājās lēnām pārslēdzas uz angļu valodu, jo angļiski ir vieglāk pārrunāt vietējās skolas mācību priekšmetus. Bērni sāk vairāk draudzēties ar nelatviešiem, un tā viņi vispār sāk vairāk runāt angļiski. Ir manīts arī, ka jaunākie bērni ģimenēs ātrāk pāriet uz angļu valodu. Reizēm bērni atsakās runāt latviski, jo viņiem kauns runāt svešā valodā citu cilvēku, it sevišķi nelatviešu, klātbūtnē. Otrs iemesls valodas nelietošanai varētu būt vēlēšanās asimilēties vietējā sabiedrībā. Šie iemesli atklāj dziļākus jautājumus par personisko varu un to, kā šī vara iespaido mūsu identitāti un līdz ar to valodas izvēli.

Pētnieki atzīst, ka valodas lietošana un etniskā identitāte nav obligāti saistītas. Piesaistīšanās kādai etniskai grupai ir process, kuŗā cilvēks nolemj, ka vēlas piesaistīties vienai, nevis citai grupai (Isajiw, 1990). Dzīvojot demokratiskā daudz kultūru sabiedrībā, mums ir iespēja un arī atļauja to darīt. Pat caurmēra ziemeļamerikānis daudz kultūrālu sabiedrību atzīst par pozitīvu (Weinfeld, 1994).

Pēdējā laikā pētnieki sākuši daudz pārrunāt iespējas, kā senču valodas zaudēšanas procesu apturēt. Šīs pārrunas notiek vienlaicīgi ar etniskās sabiedrības cīņu par valodas un etniskās identitātes saistību. Mazām etniskām grupām ir jābūt ievērojamai psiholoģiskai pašapziņai, lai uzstātos par savas valodas uzturēšanu (*Dorian*, 1998). Ir vairākas etniskas grupas, kas strīdas par vajadzību runāt savā senču valodā, lai cilvēks tiktu uzskatīts par īstu tautieti. Daži tic, ka kultūras vērtības var izpaust un baudīt tikai savā senču valodā. Ir citi, kas tam nepiekrīt un nostata valodu tanī pašā līmenī kā tautastērpus, ēdienu un paražas (*Safran*, 1999).

Tas, kā lūkojas uz valodu, ir ļoti atkarīgs no etniskās grupas novietojuma vispārējā sabiedriskā plāksnē. Pētnieki *Allard* un *Landry* (1992) liek pārdomāt etnolingvistiskas vitālītātes jēdzienu. Tas apraksta kādas valodas saimes dzīvotspēju un pozitīvu veidošanos, ievērojot demografiskus, ekonomiskus, politiskus un kultūrālus apstākļus. Subjektīva etnolingvistiska vitālitate apraksta, kā etniska valodas grupa pati saredz savu dzīvotspēju citas – lielākas, dominējošas tautas vidū. Tas, kā tauta pati saredz savu dzīvotspēju, t.i., subjektīvais vērtējums, ir kādreiz tikpat svarīgs kā reālā, objektīvā situācija. Katrs sevi un savu valodu salīdzinām ar dominējošo valodu, ievērojot relatīvo demografisko, politisko, ekonomisko un kultūrālo stāvokli. Šie apstākļi izšķir, kā indivīds raugās uz valodu un uz vajadzību uzturēt, paplašināt vai samazināt tā saukto sazināšanās tiklu attiecīgā valodā.

Lietojot šo sabiedrisko modeli, ir skaidrs, ka "Valodiņas" vecāki latviešu valodu neuzskata par valodu, kas saistās ar personisku varu. Latviešu ir maz. Latviešiem nav ne politiskas, ne ekonomiskas varas. Viņiem jāmeklē latviešu kultūra savā vidē, un tas ir izdevies ļoti veiksmīgi, bet amerikāņu vai kanadiešu avīzēs reti redz sludinājumus par trimdinieku vai Latvijas latviešu izstādēm, filmām, panākumiem. Līdz ar to daļa latviešu neuzskata latviešu valodu par vērtīgu un kopjamu. To liecina vecāku pašu atzinumi par valodas lietošanu.

Viena daļa vecāku izteica stingru nostāju par latviešu valodas lietošanu. Daži vecāki sacīja, ka viņi nekautrējas runāt latviski nelatviešu vidū. Tādu tomēr ir maz. Citi atzīst, ka cilvēks, ar ko viņi runā, nosaka, kurā valodā viņi runās. Pazīšanās iespaids valodas lietošanu – tie, kas gājuši Gaŗezērā, 2x2 vai valodas kursos, draugus, ar kuriem piedzīvojuši kopīgus latviskus pasākumus, uzrunā latviešu valodā. Diemžēl šādas izdevības samazinās – Ministere, 2x2 nometnes un Beverīnas vasaras vidusskola darbību izbeigušas. Valodas līmenis trešās paaudzes bērniem, kas mācās Gaŗezera un Kursas vasaras vidusskolā, nenoliedzami ir zemāks nekā viņu vecākiem,

kuņi savā laikā tur mācījušies. Samazinājies to cilvēku skaits, kam ir interese piedalīties pasākumos, kuņi joprojām notiek tikai latviešu valodā.

Vairāki vecāki, it sevišķi no jauktām laulībām, ziņoja, ka viņi runā latviski ar saviem bērniem tikai tanīs brīžos, kad nav klāt nelatviešu. Šis fakts atspoguļo jūtīgumu, ko manām Ziemeļamerikā, kur valda vienvalodība. Cilvēki iedomājas, ka viņus aprunā, ja dzird kādu blakus runājam svešā valodā (*Padilla*, 1999). Līdz ar to daudzi svešautieši cenšas nerunāt savā valodā, jo atzišanās, ka cilvēks ir imigrants, ir sava veida piesliešanās tai tautas daļai, kuņai sabiedrībā nav nekādas teikšanas, ne varas.

Valodas lietošanā noteicošs ir arī temats, par ko runā. Visi vecāki atziņās, ka ir grūti runāt par tematiem, kam sakars ar zinātnēm un tehnoloģiju. Latviešu valoda ir mīla – tā saistās ar emocijām, ar senču kultūru, ar pagātni. Par visu, kas mācīts angļu valodā, par tehnoloģiju, zinātnēm un darba jautājumiem, vieglāk ir izteikties angļiski. Te parādās sociālais darvinisms valodās (*Dorian*, 1998). Tieši eiropieši iedomājušies, ka vienas vai otras valodas spējām pielāgoties un izteikties ir sakarība ar valodas pastāvēšanas un plaukšanas izredzēm. Šī doma vērojama sevišķi starp tiem, kas runā lielās valodās, piemēram, angļu, franču un spāņu valodā, bet tā nedomā ne īslandieši, ne čehi. Šis sociālais darvinisms norāda uz pārliecību, ka ir valodas, kuņām piemīt spējas pastāvēt un plaukt, un ir arī valodas, kuņām šādu spēju nav. “Valodiņas” vecāki skaidri pateikuši, ka viņiem ir grūti izteikties latviski par zināmiem tematiem. Kā lai mēs vainojam šos vecākus, ja pat Latvijā redzam angļu valodas dominējošo iespaidu tehnoloģijas un biznesa jomā? Kaut gan latviešu valodas pastāvēšana nav atkarīga no tā, vai trešās paaudzes latvieši Toronto runā latviski vai nerunā, tomēr pastāv uzskats, ka latviešu valoda ir “virtuves” valoda. Kamēr latviešu valodu neuzskata par valodu, kuņā var pārrunāt visus tematus, tai nav sevišķi lielu izredžu pastāvēt ārpus Latvijas.

Vēl pēdējais arguments latviešu valodas nelietošanai ir vajadzības trūkums. Latviešu valoda vairs nav vajadzīga. Vecākā paaudze, kas iebrauca ASV un Kanadā, diezgan ātri iemācījās runāt angļiski, jo nebija citas izejas. Darbā un valsts iestādēs runāja angļiski. Viņi runāja latviski tikai mājās, latviešu sabiedrībā un baznīcā. Ir jābūt galīgi atšķirīgai divvalodīgai situācijai, lai pastāvētu abas valodas (*Pendakur*, 1990). Ja valodas ir apmaināmas, tad viena vai otra ar laiku kļūs nevajadzīga. Vairāki pētījumi atklāj, ka sarunas ar vecāko paaudzi un reliģiskas vajadzības visilgāk paliek senču valodas sfērā. Vecākā paaudze prot angļiski, un sabiedriskā dzīvē nav nekā tāda, ko nevarētu pateikt angļiski. Paliek vēl baznīca, un arī tur rādītāji nav

labvēlīgi. Abās lielākajās Toronto luterāņu draudzēs notiek arī angļu valodas dievkalpojumi un iesvētēs mācība tagad notiek angļu valodā. Ar to ir skaidrs, ka latviešu valoda vispār vairs nav vajadzīga.

Valoda mirst, tikai ja izzūd vajadzība to izmantot par savstarpējas saziņāšanās līdzekli. Tas parasti notiek, kad mazākuma tautība pilnīgi iekļaujas galvenajā tautā gan ieprecoties, gan gluži vienkārši asimilējoties, t.i., pieņemot vairākumtautības morālās un sabiedriskās vērtības.

Ģimenēs, kuŗās konsekventi runā senču valodā, valodas skolai ir mazs iespaids šīs valodas uzturēšanā (Reitz, 1985). Pētnieki atzīst, ka ar dažām stundām nedēļā nepietiek, lai iemācītu senču valodu, it sevišķi ja ņem vērā angļu valodas dominējošo lomu sabiedrībā. Patiesība ir tāda, ka lielākai daļai imigrantu bērnu nav grūtību iemācīties angļu valodu, bet mātes valodas uzturēšana augstākā līmenī par virtuves valodu ir retums. Paliek jautājums, vai latviešu sabiedrība trimdā pastāvēs pēc tam, kad valoda būs zudusi.

IZMANTOTIE AVOTI

Abens, A. (2003). Changing profile of parents and students in a Latvian heritage language school – A twenty-five year follow-up. York University Masters Thesis, Toronto: nepublicēts manuskripts.

Allard, R. & Landry, R. (1992). Ethnolinguistic vitality and bilingual development. In W. Fase, K. Jaspaert, & S. Kroon (Eds.), *Maintenance and Loss of Minority Languages* (pp. 171–196). Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.

Black, J. & Leithner, C. (1987). Patterns of ethnic media consumption: A comparative examination of ethnic groupings in Toronto. *Canadian Ethnic Studies*, 19(1), pp. 21–41.

Bradunas, E. & Topping, B. (1988). *Ethnic Heritage and Language Schools in America*. Washington, DC: The American Folklife Center.

Dorian, N.C. (1998). Western language ideologies and small language prospects. In L. Grenoble & L. Whaley (Eds.), *Endangered Languages* (pp. 3–21). Cambridge: Cambridge University Press.

Fishman, J. (1966). *Language Loyalty in the United States*. The Hague: Mouton & Co.

Fishman, J. (2001). 300-plus years of heritage language education in the United States. In J. Peyton, D. Ranard & S. McGinnis (Eds.), *Heritage Languages in America: Preserving a National Resource* (pp. 81–97). McHenry, IL: Centre for Applied Linguistics & Delta Systems Co., Inc.

Isajiw, W.W. (1990). Ethnic identity and retention in four ethnic groups: Does it matter? *Journal of Baltic Studies*, XXI 3, pp. 289–304.

Kalniņš, I.V. (1979). The Canadian Non-Official Languages study: Implications for Baltic language retention. *Journal of Baltic Studies*, X 1, pp. 5–9.

Kalniņš, I.V. & Dreifelds, J. (1990). Patterns of ancestral language knowledge and use among Estonians, Latvians, and Lithuanians in Canada. *Journal of Baltic Studies*, XXI 3, pp.193–200.

Kralt, J. & Pendakur, R. (1991). *Ethnicity, Immigration & Language Transfer*. Ottawa: Multiculturalism & Citizenship Canada.

Miezitis, S. (1979). Motivational problems of ethnic supplementary schools: Towards an alternative model, *Journal of Baltic Studies*, X 1, pp. 25–33.

Miezitis-Matīss, I.A. & Miezitis, S. (1990). Changing profile of Latvian school students: A fifteen-year follow-up. *Journal of Baltic Studies*, XXI 3, pp. 201–214.

Miezitis-Matīss, I.A. (1990). Patterns of language use in second-generation families of Latvian origin. *Journal of Baltic Studies*, XXI 3, pp. 231–238.

Padilla, A.M. (1999). Psychology. In J. Fishman (Ed.), *Handbook of Language and Ethnic Identity* (pp. 109–121). New York: Oxford University Press.

Pendakur, R. (1990). *Speaking in Tongues – Heritage Language Maintenance and Transfer in Canada*. Ottawa: Multiculturalism & Citizenship Canada.

Reitz, J.G. (1985). Language and ethnic community survival. In R. Bienvenue & J. Goldstein (Eds.), *Ethnicity and Ethnic Relations in Canada* (pp. 105–123). Toronto: Butterworths.

Safran, W. (1999). Nationalism. In J. Fishman (Ed.), *Handbook of Language and Ethnic Identity* (pp. 77–93). New York: Oxford University Press.

Schecter, S. & Bayley, R. (2002). *Language as Cultural Practice – Mexicanos en el Norte*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Valdes, G. (2001). Heritage language students: Profiles and possibilities. In J. Peyton, D. Ranard & S. McGinnis (Eds.), *Heritage Languages in America: Preserving a National Resource* (pp. 37–77). McHenry, IL: Centre for Applied Linguistics & Delta Systems Co., Inc.

Weinfeld, M. (1994). Ethnic assimilation and the retention of ethnic cultures. In J.W. Berry & J.A. Laponce (Eds.), *Ethnicity and Culture in Canada* (pp. 238–266). Toronto: University of Toronto Press.

Wiley, T.G. (2001). Policy formation and implementation. In J. Peyton, D. Ranard & S. McGinnis (Eds.), *Heritage Languages in America: Preserving a National Resource* (pp. 99–108). McHenry, IL: Centre for Applied Linguistics & Delta Systems Co., Inc.

TRIMDAS LATVIEŠU SKOLAS – KULTŪRAS UN TAUTISKUMA ŠŪPULIS

Acis darba izbijās,
Rokas darba nebijās;
Rokas darba nebijās,
Zinājās padarīt.

Pieņemot aicinājumu rakstīt referātu Trimdas kultūras konferencei, apzinājos, ka jūtos kā minētā dainā, kad ir skaidri zināms, ka priekšā stāv garas pētījuma un pārdomu stundas. Taču arī apzinājos, ka šis referāta oļainais sākuma ceļš taps gludāks, jo tas ir viens no veidiem, kā paplašināt manas personīgās zināšanas un rast atbildes uz daudziem neskaidriem jautājumiem.

Pārstāvu to latviešu daļu, kas tiek dēvēti par trešo "trimdu", proti, esmu dzimusi, augusi un beigusi vidusskolu Rīgā, Latvijā, bet kopš 1989. gada dzīves takas atveda mani uz Toronto, Kanādā, kur aizsākās neparedzēts, taču pilnveidots dzīves posms, kur katra diena stiprināja garīgās saites ar Latviju, tās bagāto vēsturi, izcilo kultūru un lepnumu par piederību mazai, bet ļoti spēcīgai tautai.

Dzīvojot Toronto, kas ir viens no lielākajiem latviešu diasporas centriem, man ir bijusi izdevība ne tikai novērot sabiedrības dzīvi, bet arī tajā piedalīties kopā ar ģimeni, tāpēc daudzkārt referātā atspoguļošu savu personīgo pieredzi un novērojumus, kas sasauksies ar trimdas vēsturiskām gaitām.

Domājot par latviešu nonākšanu ārzemēs, viņu dzīves alkām svešumā, rodas dabiska interese par visām vēsturiskām norisēm, par cilvēku jūtām un spēju piemēroties vietējiem apstākļiem, nekad nezaudējot Dzimtenes mīlestību.

Tāpēc, pārlapojot gadiem krātos daudzus trimdas periodikas izdevumus, grāmatas un citus materiālus, secināju, ka šī doma izskanējusi jau kopš pašiem pirmajiem trimdas gadiem un atkārtojusies nu jau piecas desmitgades, tāpēc, ja ieklausāties vēlreiz dainā, top skaidrs, ka līdzās piespiedu prombūtnei no dzimtās zemes bailes un neziņa par nākotni netraucēja jaunās latviešu kopienās naski ķerties pie darbiem, lai veidotu latvisku vidi, kur pulcēties, kur satikties ar domubiedriem, nereti arī sapņot par atgriešanos mājās.

Pirmajos gados neviens nespēja paredzēt, ka atgriešanās būs aizkavēta uz piecdesmit gadiem, ka sabiedrības izdzīvošana, neraugoties uz šķelšanos politisko un personīgo uzskatu dēļ, turpināsies, balstoties uz negraujamiem tautas izdzīvošanas pamatiem – kultūru un izglītību. Šeit būtu jāpaskaidro, ka: *!...! trimdas sabiedrība ir brīvprātīgi izveidojusies sociāla grupa, kuras piederīgajiem ir noteiktas kopīgas intereses, kuru saista kopīgi iekšējās darbības virzieni jeb politika un kura dzīvo kādas citas lielākas sabiedrības ietvaros.*¹

Šī izglītības un kultūras dziņa trimdā atgādina jaunlatviešu kustības mērķus feodālisma laikmeta beigās, kad veidojās jauna, vēsturiska latviešu nācija, kam bija raksturīga kopēja darba dzīve, un tautas kultūru raksturoja latviskā filozofija, tautas ētika un zināšanu iegūšana. Taču arī pastāvēja bažas, ka izglītots latvietis vairs nepiederēs savai tautai.

Pret tādu uzskatu cīnījās gan jaunlatvieši, gan arī latvieši trimdā, diemžēl globalizācijas skartajā pasaulē, politisko norišu ēnā trimdas personīgās identitātes saglabāšana piecdesmit gadu gājumā ir ieplaisājusi un bažas par diasporas latviešu kultūras izdzīvošanu kļūst arvien redzamākas un nopietnākas: *Tautas kultūru no ārpusē sagraut ir grūti. Vissekmīgāk tautas kultūra tiek sagrauta tad, ja kultūras graušanas darbā iesaistās tās pašas tautas tie vai citi grupējumi.*²

Kultūras un izglītības stiprināšana un turpināšana jau likumsakarīgi aizsākās bēgļu nometnēs pirms došanās uz mītnes zemēm. Latviju atstāja izcilu, intelligentu, dažādu kultūras slāņu pārstāvji, kas turpināja savas gaitas, dibinot pašdarbības teātrus, mākslas studijas un, protams, arī skolas.

*Ikvienai kopienai rūp, lai tai nepazustu bērni un jaunieši. Tā kā ieceļošanas zemēs bērni un jaunieši piecas dienas nedēļā apmeklēja vietējās skolas un mācījās svešā valodā, viņi šķita vairāk pakļauti pārtautošanas draudam nekā pieaugušie ieceļotāji.*³

Visgrūtākais pārbaudījums gūlās uz latviešu ģimeņu pleciem, jo katrai ģimenei bija jāizvēlas, vai saglabāt savu kultūru, paražas un valodu, kas bija svarīgs stūrakmens latviešu skolu izveidē, vadlīniju nostiprināšanā un vēlmē darboties vispārējā latviešu sabiedrībā, vai arī padoties mītnes zemes visuresošajai, vieglāk pieejamai krustotai kultūrai. Dr.Vaira Viķe-Freiberga kādā no saviem referātiem 2x2 nometnē 20. gs. 60. gados šādas parādības piederīgos nosauc par divkultūrniekiem: *Pirmoreiz šiem jauniešiem tiek dots šis nosaukums. Tie ir tie, kas droši un suverēni dzīvo divās kultūrās. Un nu ir jautājums, kura kultūra ir svarīgāka un kura kultūra uzvar. Un kā lai mēs kopjam latvisko kultūru, bet tā, lai savukārt netraucē vietējo kultūru, jo no tās vietējās kultūras būs atkarīgas tavas sekmes...*⁴

Nav noslēpums, ka plašākās sabiedrības problēmas atspoguļojas arī skolu ikdienā. Pārslodze kanādiešu sabiedrībā pieaug, aktivitāte latviešu sabiedrībā samazinās, daudzkārt nespējam abas puses līdzsvarot. Taču tas nenožīmē, ka jāpakļaujas kanādiskam pārsvaram, bet jānovērtē labākā, bagātākā, gaišākā latviešu vispārējās darbības pieredze un tā optimistiski jāizmanto arī nākotnē.

Iedziļinoties dzīves stāstos un publikācijās, atkārtoti kļūst skaidrs, ka šodien, pēc piecdesmit trimdas gadiem, pastāvošās problēmas latviešu valodas saglabāšanā nav nekāds jaunums. Bažas par valodas stāvokli un kultūras saglabāšanu atkārtojas, laiku pa laikam tās uzviļņo ļoti saasinātās sesijās, sēdēs, gada sapulcēs, rakstītās rindās, taču tas nerod atbildi uz jautājumu – kā izdzīvos latviešu sabiedrība diasporā?

Beidzamā gada laikā LNAK⁵, atskatoties uz aizvadītajiem darba gadiem, dibināja Nākotnes plānošanas komiteju, kas izskatītu visus cilvēku un finanšu resursus un ieteiktu sabiedrībai tās izdzīvošanas nākotni. Noklausoties ziņojumu, kas paredz divus reālus modeļus – sabiedrība pastāvēs 25 vai 50 gadus, gluži skaidrs nekļūst, kā var to paredzēt, jo tādi paredzējumi notikuši jau vairākkārt, bet sabiedrība, lai arī mazākā skaitā, tomēr pastāv.

Sabiedriskais darbinieks Jānis Niedra 1976. gada sacerējumā raksta: *Pēc manām domām, kultūrā tieši nav iespējams ieaukt. Drīzāk ar to jāiepazīstas un jātrenējas. Ja mēs skatāmies uz kādu koku, tad redzam, cik tie ir dažādi, tas viss ir atkarīgs no vides, kādā tie aug.*⁶ Tagad Jānis ir četru latvisku bērnu tēvs, kuri seko vecāku paraugam un ir aktīvi savās latviešu skolās, šādi turpinot viņa bērnības un jaunības tradīciju. Tāpēc tik droši nevar paredzēt sabiedrības izzūkšanu, jo ir vēl daudzas ģimenes, kam ir ļoti svarīga latviešu kultūras izdzīvošana, un savās ģimenēs viņi veido tādu vidi, kādu vēlas, šīnī gadījumā tā ir latviska.

Skolas ir savas sabiedrības atspulgs, tāpēc jāieskatās skolu dzīves norisēs. Beidzamo gadu laikā daudzas diasporas skolas ir slēgtas skolēnu trūkuma un citu apstākļu dēļ, taču, raugoties Kanādas latviešu skolu pieredzē, redzams, ka šobrīd stabili darbojas sešas skolas.

Pirmkārt, Toronto sabiedrība ļoti lepojas ar TLTA⁷ ģimnāziju, kurai nupat nosvinēja 50 gadu jubileju. Šobrīd šī ir vienīgā latviešu akadēmiskā gada vidusskola ārpus Latvijas, kas turpina mācības latviešu valodā. Daudzi Toronto ģimnāzisti apmeklē arī daudzzināto Garezera vasaras vidusskolu⁸ un ir bijuši labāko skolēnu vidū. Ir patīkami apzināties, ka, lai arī skolēnu skaits vairs nav tik kupls kā agrākos laikos, tomēr beidzamajos desmit gados viņu skaits (35–40) ir nemainīgs.

Ģimnāziju apmeklē trīs pamatskolu absolventi. Tālāku ceļu mēro skolēni no Hamiltonas⁹, bet lielākā daļā nāk no "Valodiņas"¹⁰ un TLB sestdienas skolas.¹¹ Ģimnāzija turpina mācīt latviešu valodu un literatūru, ģeogrāfiju, vēsturi, kultūras vēsturi, sabiedrības mācību un folkloru.

Folklorai – tautas kultūras pamatam – ir īpaši vilinošs spēks, jo tajā atrodam daudz zināšanu pavadienus un materiālu, kas nav sveši pat tālajā pasaulē. Ģimnāzijā tas ir ļoti iecienīts mācību priekšmets, jo nodarbības nav tikai teorētiskas, jaunieši tiek iesaistīti rokdarbu gatavošanā un citās aktivitātēs, nopietni rodot iespēju domāt par senču kultūras vērtībām un gūt stiprāku latvisku pašapziņu.

Neraugoties uz lielu ikdienas slodzi, jaunieši ļoti labprāt apmeklē ģimnāziju piektdienas vakaros, un tikai retais neztur četru gadu pārbaudījumu. Mācību viela tiek pielāgota jauniešu zināšanām, taču skolas tradīcijas paliek nemainīgas, un tās turpina būt draudzības veicinātājas.

Kopīgiem sarīkojumiem ir liels pievilksanas spēks. Rudens izbraucieni ir pirmais draudzības pārbaudījums, kad dabas apstākļos jaunieši ne vien atpūšas, bet arī iemācās dažādas sadzīves iemaņas, kas ir raksturīgas latviešu kultūrā.

Mārtiņu sarīkojums ir viena no jaunākajām tradīcijām. Tas ir slēgtais skolas vakars, kad paši gatavo budēļu maskas, iet rotaļās un dančos, kas noslēdzas ar tradicionālu latviešu mielastu. Tā tiek saglabātas mūsu vissenākās kultūras vērtības, tās netiek tikai pārrunātas vai pārlapotas grāmatās, tās tiek piedzīvotas. Saikne ar latviešu tautas vēsturi turpinās, to savā sacerejumā "Ko es iegūstu no latviešu tautas?" atzīst bijusī ģimnāziste Anda Makšiņa (Carter): *No latviešu tautas es iegūstu otru dzīves veidu, tas paplašina manus dzīves uzskatus un liek man redzēt citas pasaules problēmas. Latviešu tauta dod man lielu iespēju iepazīties ar visu pasauli.*¹²

Ģimnāzijai ir bijuši vairāki veiksmīgi literārie vakari, kad tiek gatavoti literārie lasījumi, kuros piedalās ne vien ģimnāzisti, bet arī vecāki, sabiedrības locekļi un skolotāji. Te jāmin veltījums Aleksandram Čakam, "Elles ķēķa" rakstniekiem, tautas daiļradei, kas ļoti bagātina ģimnāzistu zināšanas un paplašina viņu redzesloku latviešu literatūrā un folklorā.

Ilgus gadus ģimnāzija ir iestudējusi lugas, kas ir saņēmušas lielu un patiesus skatītāju atzinību ne vien vietējā Toronto sabiedrībā, bet arī citās pilsētās un ASV. Gan A. Brigaderes "Sprīdītis", M. Ziverta "Zaļā krūze", M. Zālītes "Pilna Māras istabiņa", gan citi iestudējumi pierāda, ka latviešu teātra māksla arvien ir spējīga izdzīvot. Režisori Hugo Miķelsons, Sandra Ciferšone, Jolanta Linde un Dace Šmite ir bijuši izcili paraugi jauno aktieru dzīvē.

Latviešu teātra zvaigzne vēl arvien spoži spīd arī sestdienas skolas dzīvē, jo neizsīkst arī viņu teātru uzvedumi, kas tiek izrādīti Draudzīgā aicinājuma laikā. Katru gadu sestās klases audzēkņi iestudē pamatskolas vecumam piemērotu lugu. Iestudējumā iesaistās vecāki, un viņu atdeve ir ļoti nozīmīga. Padomu sniedz arī DV teātra dalībnieki, jo viņu pašu teātra mīlestība aizsākās pirmajos trimdos, arī skolas gados.

Ilggadējā sabiedriskā darbiniece, DV teātra aktrise Anniņa Briede¹³ mūsu sarunā uzsver, ka teātris ir audzinājis jauniešos mīlestību uz dzimtenes teātra tradīciju, uzturējis latviskumu, latviešu literatūras un drāmas zināšanas, attīstījis latviešu valodas spējas, kā arī palīdzējis veidot stāju un iznesību.

Šis ir spilgts piemērs tam, ka, neraugoties uz paaudžu maiņu problēmām, mēs pat neaptveram, cik ciešas saites ir mūsdienu jau trešās un pat ceturtās paaudzes diasporas latviešiem ar arhaiskām tautas saknēm, jo mūsu teātra sākums ir turpinājums senlatviešu masku gājieniem, rotaļām, spēlēm, kas arī turpinās mūsdienās.

Skolām ar mazāku skolēnu skaitu tādos sarīkojumus ir grūti veidot, taču katrā skolā ir savas tradīcijas, kuras nenoveco, tās visas balstās uz stabilām latviešu kultūras vērtībām – tautas folkloru, literatūru un dramaturģiju.

Piemēram, šogad “Valodiņa” izveidoja vēstures projektus “Latvju sēta”, uzsverot Latvijas vēstures nozīmi. Katrai klasei bija iespēja izvēlēties atbilstošu tēmu un, strādājot kopā ar vecākiem, ne vien vākt attiecīgus materiālus, bet arī praktiski padziļināt savas zināšanas dažādos senos un jaunākos Latvijas vēstures jautājumos.

Draudzīgais aicinājums bija atskaites punkts šī nozīmīgā projekta gaitā, kad skolēni dalījās savās zināšanās un prasmē. Katrā klases telpā bija izstādīti uzskates līdzekļi plakātu formā, telpas iekārtotas atbilstoši tēmai, kā arī bērni bija ģērbušies attiecīgos tautiskos tērpos.

Katra klase sniedza priekšnesumu, un tas bija īss ieskats gan meitu pūra darināšanā, gan gadskārtu svinībās un senās bērnu rotaļās, gan latviešu tradicionālo ēdienu pasaulē, rādīja arī ainas no J. Jaunsudrabiņa “Baltās grāmatas” – vērtības, kas diemžēl šajā skolu paaudzē kļuvušas mazpazīstamas. Taču, pateicoties tiem, kam latviskā apziņa cieši saistās ar tautas kultūras mantojumu, šādi projekti ir iespējami, jo: *Un katram no mums jāizjūt, ka ne jau tāpat joka pēc dzīvoju šajā pasaulē. Katrs no mums ir neatkārtojama būtne, kādu pasaulē vairs nekad nebūs. Un katrs no mums var kaut ko veikt, lai nākošās paaudzes varētu būt lepnas par saviem senčiem.*¹⁴

Jāmin arī īpaši sekmīga bērnu vasaras nometne "Tērvete" Kvebekas provincē, kas atrodas starp Otavu un Monreālu. Abām pilsētām ir stipri mazāks skolēnu skaits, jo arī sabiedrība skaitliski ir mazāka, tomēr nometne ir domubiedru veidota neatkarīga organizācija, un gribētāju tajā piedalīties ir vairāk nekā atļauj vietu skaits. Nometnē noteikts, ka bērniem ir jāprot runāt latviski un ka tā ir vienīgā saziņas valoda.

Nometnes radošā grupa piedāvā bērniem katru gadu jaunas, saistošas un nepārprotami latviskas tēmas, kas balstās uz latviešu tradicionālajām vērtībām – pazīstamām literatūras un folkloras tēmām un tēliem. Tādā veidā modelējot latvisku pieeju, nometnes vadība ne tikai iesaista bērnus, bet iegūst viņu uzticību, kā arī ļoti svarīgo vecāku atbalstu. Šī nometne sekmīgi pierāda, ka var arī vēl tagad, kad citi to nespēj, uzturēt gan valodas limeni, gan dzīvu, interesantu saikni ar Latviju.

Turpreti citām, lielākām nometnēm šāda darbība ir kļuvusi par izaicinājumu, kuru grūti piepildīt, jo latviski runājošo bērnu skaits samazinās, tāpēc nometnēs mēģina iesaistīt latviešu izcelsmes, bet latviski nerunājošus bērnus un tos ieaudzināt latviskā augsnē, taču iepriekšējie piemēri liecina, ka tas neveicas sekmīgi, ja ģimenes pašas nav spējušas ieaudzināt savos bērnos latviskuma izjūtu.

Viena no tradīcijām bagātākajām organizācijām ir skautu un vēlāk arī gaidu kustība. Lai arī dalībnieku skaits kļūst mazāks, tomēr redzams, ka arī šī organizācija vēl joprojām balstās uz latvisku un tikumisku jauniešu audzināšanu. Viņu nodarbībās skan latviešu valoda, tiek cildināts latvieša tikums un darbs.

Kultūras darbs nerimst arī jauno mākslinieku vidē, jo katru gadu Toronto pirms marta brīvlaika notiek ŠMIJ¹⁵ izstāde, kurā ar mākslas darbiem var piedalīties jaunieši no 14 līdz 30 gadiem. Tur apskatāmi daudzpusīgi jaunrades darbi visdažādākajās formās un stilos. Iepriecina LNĶAK¹⁶ aktivitāte, kas veicina šo izstādi, un kuplais dalībnieku skaits. Apsveicama ir šī tradīcija, kas atkal pierāda, ka latvietis jebkurā zemes stūrī ir cieši saistīts ar mākslu un ka šī saikne nenoveco un nepazūd, bet turpina plaukt un iesaistīt arvien jaunus māksliniekus.

Gadiem ejot, arvien vairāk sadzirdama doma, ka uz latviešu skolu nāk tikai draudzības pēc. Protams, visnotaļ cildināms mērķis, jo skolas gados dibinātai draudzībai ir garš mūžs. Taču skola dod daudz vairāk – tā dibina pamatus latviešu sabiedrībai, audzina zinošus latviešus un vieno jaunatni nacionālās apziņas veidošanā. Ja skola izpilda šos pamatmērķus, tad nav jābaidās, cik precīzi skolēns apgūst gramatiku un vai, stāvot goda sardzē pie

Latvijas karoga kādā no skolas sarīkojumiem, jūtas ne tikai kā simbols, bet kā paties latvietis, nākotnē viņš izvēlēties tieši vai netieši turpināt sen nospraustos mērķus.

Neapšaubāmi skolu dzīve piecdesmit trimdas gadus ir balstījusies uz trim lieliem principiem – saglabāt latviskumu ģimenē, nepārtraukti veidot tautas kopapziņu un saglabāt latviešu valodu.

Visi trīs minētie stūrakmeņi vairs nav tik stipri, tie ir saļodzījušies. Par kopības sajūtu jārūpējas visai sabiedrībai, tās organizācijām, taču valodas un latviskuma sēklai jābūt iesētai ģimenes augsnē. Diemžēl fakti un skaitļi to nepierāda, taču vēl ir pietiekami ģimeņu, kas nemeklē attaisnojumu un vainu sabiedrībā, bet pašas izvēlas iet iemītās kultūras un izglītības takas. Sabiedrības pienākums ir šādas ģimenes atbalstīt, jo no tām veidosies jauna, lai arī mazāka, bet aktīva audze.

2004. gada februārī man bija patiens prieks un gods uzrunāt Toronto Latviešu Tautas augstskolas ģimnāzijas 50 gadu jubilejas dalībniekus. Tā bija iespēja apzināties, ka esmu daļa no vēsturiskās trimdas izglītības un kultūras vērtības, kur katrs bija atnesis līdzī atmiņu pavedienu, ko svinībās pārcilāja un ietina nākotnes kamolā. Atmiņu stāstījumi nedalāmi saistījās ar ģimnāzijā pavadītajiem gadiem, skolotājiem, draugiem un kopējām interesēm.

Visas pastāvošās latviešu skolas balstās uz nozīmīgām tradīcijām un šodienas apstākļos spēj mainīties laikam līdzīgi, un skaļi nerunā par grūtībām, izaicinājumiem un piedzīvotām neveiksmēm. Uz padarīto jāraugās ar gandarījumu un jāapzinās, ka mazāks skolēnu skaits un latviešu valodas pasliktināšanās vēl nenozīmē tuvošanos rieta gadiem, bet gan turpina būt izaicinājums tai latviešu sabiedrības daļai, kam tuvi skolu un plašākas sabiedrības mērķi.

Kas darāms turpmāk? Atbilde ir vienkārša un ietilpīga – darba pilnas rokas!

Nav atbalstāms izveidojies uzskats, ka latviešu valodas prasme šodienas ārzemju latviešu kopienās vairs nav vajadzīga, ka tagad Latvija ir brīva un tur var braukt un kopt valodu un kultūru. Taču realitāte ir pretēja – lai veicinātu sadarbību globalizētajā pasaulē, lai Latvijas loma kļūtu lielāka, ir nepieciešama vispasaules latviešu ietekme tirdzniecības, izglītības, kultūras un mākslas jomā. Protot valodu, ārzemju latvieši spēs palīdzēt gan sev, gan palīdzēs Latvijai paplašināt iespējas pasaules mērogā visdažādākajos līmeņos. Politiskā aspektā tieši tagad Latvijai ir vajadzīgs mūsu atbalsts, kad melnie Austrumu spēki mēģina apvērst valsts valodas likuma grozījumus un atklāti apmelo Latviju krievvalodīgajā presē.

Jaunībā spējam no vārdiem pasauli uzcelt. Lai turpinātu celt šo pasauli ārpus Latvijas, ir nepieciešamas latviešu valodas zināšanas. Un tas ir vissvarīgākais priekšnoteikums, lai nākotnē pastāvētu diasporas latviešu skolas. Nedrīkst kautrēties ne savā starpā, ne ar bērniem runāt latviski, tas ir panākums un gods.

Jārāda tāds piemērs, lai bērniem un jauniešiem veidotos griba apciemot Latviju, vasaras skolas un nometnes, jo tur viņi gūs reālu atbalstu tam, kas ir bijusi tikai kā tāla atbalss tālumā. Viena no sekmīgākajām programmām ir "Sveika, Latvija!", kuras darbība ir veicināma un atbalstāma.¹⁷

Mūsu vidū ir un būs cilvēki, kas valodas dzirksti uztur un nekad neat-saka, ja pie viņiem vēršas pēc padoma vai palīdzības. Tikai ar pozitīvu no-stāju valodas jautājumos mēs kopīgi arī veidosim skolu turpmāku attīstību, kas savukārt piesaistīs cilvēku resursus nākotnes darbībai visā sabiedrībā.

Kopš Latvijas valsts atjaunošanas diasporā nav vairs vietas ķīviņiem un grupējumiem. Ir daudz un dažādu iespēju, kuras paši sev paveram. Nebūtu jāuztraucas par kultūras sakariem ar Latviju, būtu jāizvairās no Latvijas, tās apstākļu kritizēšanas, ir jāpalīdz saglabāt latviešu valodu. Jāpaplašina sa-ziņas iespējas, mūsdienu literatūras popularizēšana, jo šodien vairs nedzī-vojam ilūziju pasaulē, bet gan globālā ciemā, kur arvien lepni izslējusies stāv Latvju sēta.

Likteņa dzirnu maltās latviešu tautas izklišana pasaulē nevājināja tās gara stiprumu, vienotību un alkas pēc zināšanām, jo stiprināja doma, ka lat-viskā izglītība turpināma jebkurā vietā un jebkuros apstākļos. Kultūra un izglītība ir kā divas māsas, kas satīcīgi dzīvo kopā, kopjot skaisto puķu dārzu, par kuru katrs var priedāties.

Ir patīkami apzināties, ka diasporas latvieši ir spējīgi, zinoši, un, ja visi strādās saskanīgi, izpalīdzīgi, godprātīgi, vienotā nostādnē, ja paši neradīs pārpratumus, tad arī nākotne būs daudzsološa un nebūs jāzilē nākotnes gadi, cik tā ilgi pastāvēs. Latviešu skolas vēl arvien spēj būt latviskuma un tautiskuma šūpulis.

¹ *Ruņģis Aivars*. Ceļā uz mājām. Referātu krājums. – ASV: Gaujas Apgāds, 1984. – 37. lpp.

² *Zariņš Vilnis*. Cilvēks un viņa mūžs // Latviešu tautas dzīvesziņa. – Rīga: LNNK, 1990. – 21.–25. lpp.

³ *Silkalns Eduards*. Latvieši trimdā. – 26. lpp.

⁴ *Čaklais Māris*. Izaicinājums. Pirmā Latvijas Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga. – Rīga: Pētergailis, 2003. – 52. lpp.

⁵ Latviešu nacionālā apvienība Kanādā. 2004. gada 4. aprīļa sesijā Nākotnes plānošanas komitejā izskanējusi doma.

⁶ Sikumi. – Toronto: TLTA izdevums, 1976. – 14. lpp.

⁷ Toronto Latviešu Tautas augstskola.

⁸ Vasaras vidusskola ASV.

⁹ Hamiltonas Latviešu biedrības latviešu skola.

¹⁰ Toronto latviešu skola "Valodiņa", dibināta 1977. gadā. Tās vadlīnijas bija jauninājums, ieskaitot vecāku lielāku iesaistišanu skolas darbībā, arī piedāvājot MML (Mēs mācāmies latviski) programmu.

¹¹ Toronto Latviešu biedrības sestdienas skola dibināta 1950. gadā.

¹² Sikumi. – Toronto: TLTA ģimnazijas izdevums, 1976.

¹³ Anniņa Briede un daudzi citi sabiedrības darbinieki ir aktīvi skolu un jauniešu atbalstītāji.

¹⁴ *Milts, Augusts*. Cilvēka sūtība // Latviešu tautas dzīvesziņa. – Rīga: LNNK, 1990. – 13.–15. lpp.

¹⁵ Šī māksla ir jauna.

¹⁶ Latviešu nacionālā jauniešu apvienība Kanādā.

¹⁷ ALA (Amerikas latviešu apvienība) izstrādāja šo programmu, kurā piedalās arī Kanādas bērni. Programmas tiek piedāvātas latviešu pamatskolu absolventiem.

LATVISKĀ IZGLĪTĪBA ASV UN TĀS REZULTĀTI

Kad 1945. gada 8. maijā Eiropā beidzās Otrais pasaules karš, latviešu trimdinieki, kas bija izkaisīti pa visu Vāciju – nelielas grupas arī Austrijā un Čehoslovākijā –, raudzījās pretim nezināmai nākotnei. Taču, kad pienāca rudens, visās nometnēs, kur atradās kaut cik prāvs latviešu pulciņš, to vidū arī bērni, sāka organizēt skolas. Latvijai bija atstājies ievērojams skaits skolotāju un skolu administrātoru (minot dažus pazīstamākos: E. Aistars, A. Abermanis, E. Avots, Valērija un Kārlis Baltiņi, A. Bankovičs, Lūc. Bērziņa, H. Kreicers, Marija Lesniece, Terēze Lazdiņa, Zinaīda Lazda, E. Šmugajs, T. Silis, Aina Šilde, Vera Slavieša), tā ka pat samērā mazās latviešu nometnēs nebija grūtību vērt “gaismas pilim” durvis, lielākajās nometnēs pat bija drosme iesākt vidusskolas: Eslingenā, Fišbachā pie Nirnbergas, Augsburgā, Libekā, Grēvenā, arī vēl citur.

Gaužām grūts bija mācību grāmatu un piederumu (karšu) trūkums, bet to daudzkārt aizstāja skolotāju pašu zināšanu pūrs un entuziasms. Par spīti mazākiem un lielākiem šķēršļiem, šīs skolas nometņu gandrīz piecus gadus ilgajā posmā vairākiem tūkstošiem latviešu bērnu un jauniešu deva pamatīgu izglītību, par ko nebija jākaunas vēlāk, jaunos krastus sasniedzot. Labu liecību par to dod izglītības druvā pazīstamā Valža Muižnieka teiktais, ka no viņa vidusskolas klases biedriem Kārļa Skalbes ģimnazijā Fišbachā, izceļojot uz aizjūru, tikai viens no apmēram 25 vidusskolēniem nav ieguvis augstāko izglītību. Ir arī citi piemēri, kas liecina par nometņu skolu akadēmiski augsto līmeni. Tajā ziņā nometņu gadi nebija “nosisti”, kā dažkārt dzirdēja želojamies.

Kad bija atrastas jaunas mājvietas Amerikas krastā, kur nonāca vairāk par pusi visu trimdinieku, pagāja pāris mēnešu, līdz ieceļotāji bija atguvušies jaunajā zemē. Tad jau 1949., 1950., 1951. gada rudenī izveidojās pirmās skolas. Reizē ar to bija jāpārslēdzas no vispārīzglītojošā darba, kas bija nepieciešams nometņu gados, uz tīri latviski orientētu izglītību. Līdztekus skolām, kur bija tikai pamatskolas klases – no bērnudārza līdz 8. klasei, lielākajos centros – Ņujorkā, Čikāgā, Klivlandē, Sietlā, Vašingtonas pavalstī, kādu laiku arī Milvokos, darbojās arī vidusskolas vai vismaz dažas klases ar vidusskolu mācību programmu. 1977. gadā Austrālijā izdotajā Arhīva 17. sējumā, pēc prof. E. Dunsdorfa savāktajiem datiem, visos kontinentos kopā bija 99 skolas, no tām ASV – 53, dažas gan ar pavisam niecīgu

audzēkņu skaitu. Nav gan informācijas, cik tādu vēl palicis līdz šai dienai. Vairākas ir izplēnējušas skolēnu trūkuma dēļ, citas nikuļo, nespēj apgūt kaut cik sistematisku mācību vielu. Labs piemērs tam ir pulkv. Kalpaka skola Milvokos, kuŗā šo rindu rakstītājs nostrādājis 22 gadus. Pag. gadsimta sešdesmitajos gados tajā bija 100 audzēkņu, visi no ģimenēm, kur sarunu valoda bija latviešu valoda. Vēl septiņdesmito gadu sākumā tur audzēkņu skaits turējās ap sešdesmit, bet tagad to ir ap divdesmit, pie tam puse gandrīz tādu, kuŗiem viens no vecākiem nav latvietis.

Lielāko uzplaukumu latviskā izglītība ASV piedzīvoja pēc tam, kad sešdesmito gadu vidū radās pirmā vasaras vidusskola: gandrīz vai pašā ASV ģeografiskajā centrā, paprāvas latviešu kolonijas Kalamazū tuvumā, tapa Gaņezera vasaras vidusskola (GVV) – “skola slinkuma lāpītājiem”, kā bija teikts kādā skolas reklāmas plakātā. Tā 1965. gadā uzsāka darbību ar 13 audzēkņiem un pusduci skolotāju primitīvās ēkās, bet skola ātri auga, jo Gaņezers atrodas parocīgā pāris stundu brauciena attālumā no citiem latviešu “pagastiem”: Čikāgas, Grandrapidēm, Detroitas, mazliet tālāk no Indianapolises, Klivlandes, Milvokiem, Mineapolises. Pēc 15 darbības gadiem, jaunu mītņu un klašu uzbūvēšanas – GVV ir internāta skola – audzēkņu skaits bija pieaudzis līdz 200 un tāds turējās vairākus gadus. Šī gada vasara GVV bija četrdesmitā, un audzēkņu skaits, kas astoņdesmito gadu vidū bija noslīdējis nedaudz virs simta, pēdējās vasarās negaidīti pieaudzis, sasniedzot 170. Arī GVV audzēkņu zināšanu un sekmju līmenis ir krities: skolā mācās dažkārt ap 20 procentu meiteņu un zēnu, kuŗiem viens no vecākiem nav latvietis, lai gan arī to vidū ir jaunieši, kas izvirzās starp sekmīgajiem.

1973. gadā ASV austrumu krastā darbību sāka jauna vasaras vidusskola – Beverīna, savukārt pretējā – rietumu krastā uz Vašingtonas un Oregonas pavalstu robežas turieniešu vasaras skola – Kursā; tajās katrā audzēkņu skaits svārstījās starp 30 un 70, mācību posms bija par nedēļu vai divām isāks nekā Gaņezerā. Beverīna, kas vienīgā mitinājās irētās telpās, darbību izbeidza pirms gadiem septiņiem, arī Kursā samazinājies audzēkņu skaits, dažas vasaras tie ieradušies pat no Latvijas.

Skolotāju jautājums, īpaši GVV, kur to vajadzīgi vairāki desmiti, skolu vadībai allaž sagādājis bažas, un nereti bija jāaicina talkā rakstnieki un kultūras darbinieki; pēdējos 12 gados arī skolotāji no Latvijas. Skolotāji bijuši ar mieru, īpaši pirmajos gados, strādāt par visai mērenu atalgojumu; vairākumam gan darbs vasaras vidusskolās nebija vienīgais ienākums, izņemot dažus studentus. Interesanti, ka vairākus posmus trīs lielāko vidusskolu

direktori bija ķīmiķi, pat ar doktora gradu, būdami gan sekmīgi administratori, gan pa laikam mācīdami arī klasē.

Atsevišķs latviskās izglītības avots ir Rietummičiganas Latviešu studiju centrs, kas apmēram 15 gadus darbojās Gaņezeram tuvajā Kalamazū pilsetā, kur galveno vērību veltīja latviešu valodai, literātūrai un nacionālpolitiskiem jautājumiem, samērā daudz uzmanības pievēršot okupētās Latvijas rakstniecībai.

Pēc tam kad kādus gadus sekmīgi bija darbojušās vasaras vidusskolas, izglītības darbiniekiem radās doma pētīt iespējas pilna laika latviešu vidusskolas atvēršanai ASV. Šajā sakarā notika pāris apspriežu, tika pētīts telpu un likumiskais jautājums, bet samērā ātri nodomu atmeta, jo trūka sabiedrības, īpaši vecāku, plašākas atsaucības, un tas daļēji izskaidrojams ar latviešu izklaidētību plašajā Amerikā.

Ko latviešu skolas devušas latviešu sabiedrībai, kas gadu desmitiem dzīvojuši ārpus Latvijas. Būtu pārspilēti teikts, ka tās pilnīgi apturējušas asimilāciju un pārtautošanos vai arī draudžu un organizāciju darbā devušas jaunu maiņu, taču var droši apgalvot, ka bez skolām un skolotāju pūlēm nobirums trimdas latviešos būtu daudz lielāks. Skolu, īpaši vidusskolu beigšie pamazām ievirzās sabiedrības vadītāju amatos, un tam labs piemērs redzams Milvoku sabiedrībā, kur samērā lielas draudzes priekšnieks un viņa vietnieks, kā arī lielās DV apvienības priekšnieks ir GVV absolventi. Trimdas skolu absolventi pa laikam bijuši un arī pašreiz ir Amerikas latviešu apvienības valdē, pašreizējās Amerikas latviešu jaunatnes apvienības valdē, un aktīvie darbinieki – visi ir GVV absolventi. Arī pašā Gaņezērā pārvalde un GVV vadība ir gandrīz tikai GVV absolventu rokās (padomes priekšsēdis, prezidente, attīstības direktore, vidusskolas direktore).

Vēl kāds cits fakts uzsver skolu, īpaši vasaras vidusskolu nozīmi: vesela rinda jauniešu – dažs jau pusmūžā – kopš Latvijas atmodas pirmajiem gadiem dzīvo un strādā savu vecāku dzimtenē. Nepretendējot uz to, ka saraksts ir pilnīgs, bez jebkādas noteiktas secības te ir to cilvēku vārdi, kuņi, darbodamies dažādās jomās, Latvijā ir vairāk vai mazāk pazīstami: Kaija Gertnere, Vita Tērauda, R. Slaidiņš, Māra Sīmane, K. Cerbulis, Lorijs Vuda, Ilze Kēlere, prof. Sandra Sebre, K. Streips, J. Raudseps, P. Ruģelis, Ilze Kreišmane, K. Kariņš, Indra Sāmīte, E. Tannis, P. Elferts, P. Kalniņš. Tērauda un Sāmīte, abas Beverīnas vasaras vidusskolas absolventes, īsu posmu pat bija ministres valdībā.

Pašapziņas un nacionālā lepnuma ieaudzināšana trimdas jaunajās paaudzēs ir bijusi latviešu skolu darba pamatā, un to arī izsaka devīze, kas grezno Gaņezera ieejas vārtus, – Dievam un Latvijai.

TRIMDA UN VALODA

Ievads

Šajā referātā vārds “trimda” apzīmē latviešu kopumu, kas atstāja Latviju Otrā pasaules kara laikā un turpināja dzīvi Rietumu valstīs. Šī trimda beidzās 1991. gadā ar Latvijas neatkarības atgūšanu. Tā kā trimda un trimdas struktūras attīstījās vairāk vai mazāk pašplūsmē, tad valodas jautājumi nav aplūkojami, balstoties uz valodas plānošanas parametriem, jo nebija valsts ar politiku un likuma spēku jebkādas politikas uzturēšanai. Latviešu valodas attīstība ārpus Latvijas aprakstāma drīzāk kā minoritāšu struktūru mijiedarbība ar pašiem valodas runātājiem, resp., valodas saglabātājiem. Šī attīstība risinājās divvalodības un divkultūru apstākļos, kas mītņu zemju latviešiem bija dažādas. Mītņu zemju valodas politika parasti izpaudās kā dezinterese, atskaitot tos izņēmuma gadījumus izglītības jomā, kas neapšaubāmi bija labvēlīgi latviešu valodas un lietvedības saglabāšanai.

Laika gaitā notiek pārmaiņas, bet ļoti miļas un tuvas idejas pastāv, arī ja objektīvie apstākļi apgrūtina to pašsaprotamību. Trimdas sākuma gados izveidojās “mazās Latvijas” priekšstats. “Mazā Latvija” bija ideoloģiski vienkārša un tikai latviska, respektīvi, tajā pastāvēja tikai viena identitāte. Kad mainījās objektīvie apstākļi, kad latvieši vairs nebija vienota, homogēna sabiedrība ar vienu valodu un vienu identitāti, radās iekšēji konflikti latviešu sabiedrībā, notika asimilācija, bet, lai aizkavētu latviešu atbirumu, kas draudēja ar trimdas sabiedrības struktūru sabrukumu, tika meklēti visādi atrisinājumi, nonākot līdz pat tam, ka 20. gs. 80. gados atsevišķās organizācijās bija priekšlikumi atkāpties no stingrās prasības lietot tikai un vienīgi latviešu valodu kā darba valodu.

Lai gan trimdas latviešu valodas varianti nav pētīti, latviešu valodas attīstību var aplūkot saskaņā ar vispārīgām valodniecības teorijām par divvalodību un piederību pie divām kultūrām. Valoda un kultūra nav viennozīmīgi šķirami jēdzieni, un latviešu valodas vispārējo attīstību ietekmēja apstākļi, ka latviešu valoda nekur neattīstījās kā valsts valoda, bet katrs latvietis dzīvoja ar divām valodām un divām kultūrām: nebija vienas vienojošas kultūras, kas veido valodu ar kopējiem, vispārpieņemamiem priekšstatiem. Tam visam bija jāmainās ar 1991. gadu.

Trimdas sākuma gadi

Atstājot Latviju 1944. gadā, latviešiem valoda, kultūra un identitāte bija tikpat pašas par sevi saprotamas kā radiem un tuviniekiem, kas palika Latvijā. Arī toreizējā politiskā situācija vēl nebija ieguvusi paliekamu raksturu: cilvēki, dodoties bēgļu gaitās, ticēja un cerēja, ka drīz vien mainīsies apstākļi un latvieši varēs atgriezties savās mājās. It īpaši lielajam vairumam latviešu, kas atradās bēgļu nometnēs, nevarēja rasties priekšstats par pastāvīgu dzīvi, jo dzīves veids bija tik īpatnējs, ka sapņi un vīzijas par nākotni ieguva stingrākas formas tikai tad, kad sākās pārvietošanās uz citām zemēm. Tāpat arī nodarbības nebija orientētas uz nākotni, bet uz savu dzīves apstākļu uzlabošanu dotajā situācijā un savu māku un iemaņu izmantošanu, savas personas īstenošanu, lai novērstu bezspēcības sajūtu iepretim liktenim, ko pats indivīds maz varēja ietekmēt.

Bēgļu nometnes bija kā mazas Latvijas, kur gan nebija jānodarbojas ar maizes darbu: attīstījās skolas un citas kultūras nodarbības, kā kori, teātri; radās rakstnieku darbu un skolas grāmatu publicēšanas iespējas; tika rīkoti dziesmu svētki. Visa šī darbība bija vienīgi latviska un latviešu valodā un, domājams, maz atšķīrās no valodas, ko latvieši runāja Latvijā. Piederība pie tautas un valodas prasme bija paši par sevi saprotami jēdzieni. Tomēr pagaidu stāvoklis ieilga, kļuva skaidrs, ka trimda būs ilgstoša, bet palika ticība, ka latvieši izturēs un reiz brauks atpakaļ uz Latviju. Kad sākās izceļošana, tad ticība iespējai atgriezties Latvijā nezuda, bet cilvēki bija spiesti mainīt savus parametrus: cik dziļi varam dzīt saknes jaunajā mītnes zemē?

Lai gan latvieši nedzīvoja vienkopus savās mītnu zemju pilsētās, neradās latviešu geto, latviešu sabiedrība organizējās, izveidojās zināmas struktūras un organizācijas. Skolas, kur mācīja latviešu valodu un vēsturi, parasti dibinātas latviešu biedrību vai baznīcu paspārnē, tika uzskatītas par nepieciešamām. Izveidojās daudz kultūras pasākumu pēc principa: kur lielāka sabiedrība, tur plašāka kultūras darbība. Galvenajos centros latviešu sabiedrība iegādājās nekustamos īpašumus, lai veicinātu pulcēšanos un pašdarbībai būtu iespēja izvērsties.

Trimdas sabiedrības veidošanās: minoritāte ar divām valodām un divām kultūrām

Nometņu laikos bija "mazās Latvijas", bet pirmajos emigrācijas gados šīs "mazās Latvijas" tika pārceltas uz latviešu namiem vakaros un nedēļas nogalēs. Viss finansējums nāca no pašiem latviešiem, vai nu ziedojumu

akcijās, vai ziedojot laiku un darbu, organizējot sabiedrību un tās līdzekļus, lai darbību varētu turpināt. Ja runājam tikai par trimdu, tad viegli aizmirst plašāko ainu, resp., ka latviešu sabiedrība gribot negribot tika pakļauta vispārējiem procesiem, kas mūsdienās tiek traktēti kā minoritāšu jautājumi. Pats pamats tagad, tāpat kā toreiz, ir situācija, ka indivīds dzīvo savu dzīvi divās kultūrās ar divām valodām un šādā veidā atšķiras no saviem kaimiņiem un darba biedriem, kam ir tikai viena kultūra, un pēc šī pamatnoteikuma dzīvo visi indivīdi, kas vēlas būt integrāla sabiedrība.

Divvalodības pētījumos bieži atsaucas uz šādu modeli par vienvalodību un divvalodību attiecībā uz paaudžu iedzīvošanos jaunā vidē:

1. paaudze: vienvalodīga savā valodā;
2. paaudze: divvalodīga gan savā, gan mītnes zemes valodā;
3. paaudze: vienvalodīga mītnes zemes valodā.

Ja paaudzi aplēš uz 30 gadiem, tad latviešu trimda atradās 2. fāzes beigu posmā, kad Latvija 1991. gadā kļuva brīva, resp., tuvākajos gados būtu paredzama asimilācijas pilnveidošana.

Ja mēs šīs trīs fāzes saistām ar trimdas sabiedrības mērķi saglabāt latvietību, tad bažas par valodas izzušanu radās jau pirmajā posmā, kad atklājās, ka divvalodīgie bērni latviešu valodu nerunā tik "tīri" kā viņu vairāk vai mazāk vienvalodīgie vecāki. Vispār sāka valdīt uzskats, ka, ja nav pabeigta ģimnāzijas izglītība Latvijā, tad cilvēku nevar uzskatīt par labu latviešu valodas pratēju. Vēlāk pieļāva arī ģimnāzijas beigšanu Vācijas nomietnēs par kritēriju labai valodas prasmei. Protams, ka šādu viedokli latviešu skolās skaļi nesludināja, bet daudzi tā laika "vecās paaudzes" latvieši nesaredzēja iespēju noturēt dzīvu un spraigu latviešu valodu.

Minoritātes sabiedrība un valodas saglabāšana

Vairums tomēr saprata, ka latviešu valodas saglabāšana ir nepieciešama politiskajai cīņai par brīvību, neatkarīgu Latviju, kas bija galvenais vadmotīvs trimdas sabiedrībām. Valodas saglabāšanu ar minoritātes sabiedriskajām struktūrām saistījis Džošuā A. Fišmens (*Joshua A. Fishman*), pēc kura uzskatiem minoritāte var pretendēt uz valodas saglabāšanu, ja ir pietiekami aktīva sabiedrība, kas var garantēt vidi valodas lietošanai. Fišmens izvirzīja vairākus sabiedriskus kritērijus, bez kuriem valodas izredzes pārdzīvot ir minimālas. Kā galvenos var minēt:

– skolas, vai nu dienas, vai tādas, ko apmeklē vairākas reizes nedēļā. Trimdā, izņemot Minsteres Latviešu ģimnāziju, bija tikai t.s. sestdienas vai svētdienas skolas;

– **laikraksti**, dienas vai vismaz nedēļas. Trimdā bija galvenokārt nedēļas laikraksti;

– **citi izdevumi**. Trimda šajā jomā bija rosīga, sk. Benjamiņa Jēgera sastādīto bibliogrāfiju;

– **sabiedrisko grupējumu daudzveidība un dažādība**. Trimdā bija liela dažādība lielajos centros, bet latvieši ārpus lielajiem centriem ar laiku bija spiesti ceļot uz lielajiem centriem;

– **nekustamie sabiedriskie īpašumi**. Lielajos centros, it īpaši ASV, Kanādā, Anglijā un Austrālijā, arī Vācijā tādi bija galvenokārt vai nu baznīcas, latviešu biedrības, vai “Daugavas vanagu” paspārnē.

Tātad pēc Fišmena kritērijiem latviešu trimda lielajos latviešu centros varēja pretendēt uz valodas saglabāšanu, lai gan izvirzīto minimumu pilnīgi neuztur, resp., prognoze būtu drīzāk par valodas izzušanu nekā par ilgstošu uzturēšanu.

Valodas saglabāšana ir drošāka, ja minoritātes sabiedrībai nāk klāt jauni imigranti, kas runā tikai savu valodu, nemācēdami mītnes zemes valodu, un kas tiek iekļauti minoritātes struktūrās. Tādas situācijas latviešiem nebija: jaunu iebraucēju grupu nebija. Toties internacionalizācija nedaudz kompensēja šo apstākli, it īpaši Eiropā, kur, latviešiem tiekoties, kopēja valoda varēja būt tikai latviešu valoda.

Minoritāšu valodas noturas, ja locekļi uztur regulārus sakarus ar savu zemi, bieži tajā viesojoties un esot kontaktā ar dzīvu valodu. Šādu apstākļu latviešiem nebija līdz 20. gs. 70.–80. gadiem, kad trimdinieki sāka Latviju apmeklēt privāti, apciemojot radiniekus. Šo apmeklējumu dēļ radās ideoloģiski konflikti trimdas latviešu starpā: valdīja uzskats, ka, prasot vīzu no Padomju Savienības, trimdinieks netieši atzīst Padomju Savienību un tādējādi viņš nebūs savas tautas goda glābšanas cienīgs (stingrā mugurkaula jeb nelokāmības teorija). Tika teoretizēts, ka šim uzskatam pievienotos arī katrs īstens latvietis Latvijā.

Divvalodības pētniecībā parasti liek uzsvaru uz minoritātes valodas pratēju skaitu, lai izvērtētu, vai valoda noturējusies, vai ne. Minoritātes valoda izzūd tādēļ, ka indivīdi vairs nespēj vai nevēlas dzīvot ar divām valodām, bet asimilējas mītnes zemes sabiedrībā. Grupai skaitliski samazinoties, tiek apdraudētas visas minoritāšu sabiedrības struktūras. Tā arī mazākos centros asimilācija risinājās ātrāk nekā lielajos centros. Asimilācijas procesā radās teorija “ieaudzināt latvisku sirdi”, uzskats, ka “latviešu lietai vajadzīgi visi”, “neviens nav lieks”, pat ka latviešu valodas prasme pēc dabas ir elītāra.

Daudzi ļoti nacionāli noskaņoti latvieši, kas apprecējās ar svešautiešiem, vēlējās, lai izglītība latviešu sestdienas skolās kompensētu pašu nespēju iemācīt atvasēm latviešu valodu ģimenē. Tomēr latviešu skolas bija domātas latviešu valodas pratējiem, kam valodas apmācības bija vajadzīgas citā līmenī nekā iesācējiem. Lai integrētu bērnus no jauktām laulībām, bija jālieto mītnes zemes valoda, apstākļi, kas ierobežoja latviešu valodas lietošanu attiecīgajā sabiedrībā. Doma, ka valoda un identitāte latviešiem iet roku rokā, tika gan nikni apšaubīta, gan tikpat nikni aizstāvēta.

Latviešu kontekstā skolās netika runāts par identitātes jautājumiem divās kultūrās, bet viss tika darīts, lai uzsvērtu latviskumu. Valdija doma, ka skolās, latviešu namos un sarīkojumos latvieši arvien ir kādā "mazā Latvijā", kura bija mājvieta tai indivīda identitātes daļai, ko viņš uzskatīja par tīri latvisku. Vienīgi latviskā identitātes daļa variējās no indivīda uz indivīdu proporcionāli mītnes zemes identitātei. Latviešu valodu uzskatīja par latviskās identitātes daļas spoguļi, kas nesaudzīgi atklāja minoritātes etniskās piederības likteņa gaitu, kura vairāk vai mazāk skāra visus, neraugoties uz to, vai latviešu valodas prasme bija teicamā līmenī vai gandrīz pilnīgi izzudusi.

Šajās skolās netika runāts un mācīts par padomju Latviju kā zemi, ar kuru trimdinieku bērni varētu identificēties. Drīzāk centās izvairīties no šādas domas, jo uzskatīja, ka saskarsme ar padomju ideoloģiju varētu būt kaitīga un ka kultūra, kas tajā radusies, nav "īsti latviska", jo tā pakļauta komunisma cenzūras likmēm. Bija bažas, ka tā nemanot varētu nelabvēlīgi ietekmēt jauno paaudzi, bērnus novirzīt no pareizā ceļa ciņā par Latvijas brīvību.

Latviešu valodas izglītība mītņu zemju režijā

Latviešu valodas izglītība, ko varēja iegūt mītnes zemes ietvaros, bija principā izņēmums, bet tā kalpoja trimdas latviešu sabiedrībai, kas galvenokārt bija šīs izglītības patērētāji. Vispirms, latviešu valodas atzīšana mītnes zemēs cēla valodas prestižu. Otrkārt, tiem jauniešiem, kas vēlējās augstu līmeni savām valodas praktiskām un teorētiskām zināšanām, bija iespēja to panākt. Treškārt, trimdas organizācijas bija atkarīgas no latviešu valodas skolotāju ideālisma strādāt bez atalgojuma, bet mītņu zemju sabiedrībai bija kvalitātes kontroles iespējas.

Pamatskolas līmenī Zviedrija ir bijusi visprogresīvākā, 1977. gadā ieviešot "mājas valodas" skološanu savās dienas skolās. Pamats šādam lēmumam sakņojās pētījumos, kas norāda uz to, ka bērns labāk integrējas mītnes zemes

sabiedrībā, ja pamatskolā tiek atzīta viņa mājas valoda. Pēc šī valdības lēmuma bērnam, kam mājas valoda nebija zviedru valoda, bija tiesības pieprasīt apmācības mājas valodā skolas dienās un laikā, kad bērnam pēc likuma paredzēts būt skolā. Šim pasākumam bija divi minusi: šādām apmācībām ne vienmēr ir augsts prestižs; šīs apmācības konkurēja ar normālajām skolas apmācībām. Neizrādījās iespējams koordinēt latviešu sestdienas skolas nodarbības ar šo kustību.

Ģimnāzijas līmenī jāmin Minsteres Latviešu ģimnāzija (MLĢ) un Austrālijas pavalstu valdības lēmums 1976. gadā, kas paredzēja latviešu valodas kursus iekļaut abitūrijas programmā, uz kuras pamata lēma par iekļaušanu universitātē.

MLĢ bija Vācijas Federatīvās Republikas finansēta dienas skola ar pilnu ģimnāzijas programmu, kur mācības risinājās latviešu valodā principā visos priekšmetos. Skolotājus algoja Vācijas valdība. Sākotnēji skolu apmeklēja Vācijas latviešu bērni, bet 70. gados latvieši no citām mītnes zemēm brauca uz Minsteri apmeklēt skolu, tādējādi tai kļūstot par centrālu izglītības vietu visai trimdas sabiedrībai.

Viktorijas pavalstī Austrālijā, pēc vairākiem mēģinājumiem noturēt ģimnāzijas līmeņa izglītību latviešu valodā trimdas skolu režijā, tika veidotas divas ģimnāzijas latviešu valodas klases Annas Ziedares vadībā, kuras darbojās ar mērķi iekļūt regulāro ģimnāzijas priekšmetu skaitā. Skolotāji, kas mācīja šajās klasēs, bija pilntiesīgi kvalificēti citu valodu (franču, angļu) skolotāji Viktorijas pavalstī ģimnāzijās. Interesantā kārtā bija jāizcīna tiesības noturēt stundas Melburnas Latviešu namā, nevis kādā valsts skolā. Šīs tiesības piešķīra tādēļ, ka nama telpas tika atzītas par labām, bet izšķirošais faktors bija ļoti laba un plaša Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka. Kad apstiprināja mācību programmas, tad skolotājus algoja izglītības ministrija pēc vadošajām likmēm (sestdienas skolotājiem algas vietā bija jāiztiek ar paldies un puķu pušķi pēc padarītā darba). Valodas iekļaušana mītnes zemes regulārajā skolas programmā veicināja skolēnu motivāciju uzturēt latviešu valodu, latviešu valodas prestižs kļuva lielāks, un laba atzīme atviegloja konkurenci uz vietām universitāšu visās fakultātēs. Vēlāk arī Jaundienvidzemes un Dienvidaustrālijas pavalstis ieguva šīs tiesības.

Universitātes līmenī izglītība baltu valodās bija pieejama vairākās Rietumu universitātēs, bet tās studēja kā izvēles ievirzi slāvu valodu vai vispārīgās valodniecības kontekstā, atsevišķu profesoru vadībā bija iespējams rakstīt zinātniskas disertācijas par latviešu valodu. Ne vienmēr šie profesori bija latviešu izcelsmes. Vienīgā universitātē, kurā varēja mācīties pilnu programmu

balto valodās neatkarīgi no slāvu valodām, bija Stokholmas universitāte. Rietummičiganas universitātē bija vasaras kursi, kur latviešu valodā varēja iegūt kredītpunktus, ko atzina citas ASV universitātes. Austrālijā 20. gs. 70. gadu beigās arī attīstījās kursi universitātes līmenī. Rietummičiganā un Austrālijā universitāšu kursus daļēji atbalstīja trimdas struktūras, bet Stokholmas universitātē baltu valodas studēja neatkarīgi no trimdas organizāciju atbalsta kā universitātes programmas sastāvdaļu.

Par akadēmisko centru latviešu valodas studijām trimdas zemju kopumā kļuva Stokholmas universitāte, uz kuru brauca studenti no visām trimdas zemēm papildināt zināšanas akadēmiskajā līmenī. Baltu valodu katedra, kā daudzi trimdas pasākumi, bija viena cilvēka nopelns. Velta Rūķe-Draviņa, Jāņa Endzelina izcilā studente, pārbraukusi pār jūru kara laikā kopā ar vīru, arī valodnieku, Kārli Draviņu, darīja visu, lai turpinātu baltu valodu pētniecību. Drīz vien kļuva skaidrs, ka abiem zinātniekiem karjeru īstenot trimdas apstākļos būs par grūtu, un tika nolemts, ka gados jaunākajai Veltai būtu sevi jānostiprina zinātnē, lai ar laiku pretendētu uz regulāriem zinātniskiem amatiem universitātēs Zviedrijā. Veltas Rūķes-Draviņas biogrāfijai būtu vērts veltīt īpašu referātu: šā ierobežotā referāta ietvaros nevar uzskaitīt pat viņas ievērojamākos panākumus zinātnē, tomēr svarīgi minēt, ka viņai piešķirtā personīgā baltu valodu profesūra deva iespēju mācīt latviešu valodu akadēmiskā līmenī un pulcināt ap sevi valodniecībā ieinteresētus studentus, veicināt jaunu valodnieku attīstību un arī izplatīt latviešu valodas jautājumus pasaules zinātnes apritē.

Personīgā profesūra būtībā ir atzinība par kādas personas zinātnisko sniegumu, tai nav turpinātības. Velta Rūķe-Draviņa ar nemīlīgu un mērķtiecīgu darbu panāca to, ka baltu valodas tika mācītas kā regulārs universitātes priekšmets. Šis apstāklis bija ar lielu sabiedrisku nozīmi latviešu valodas kopšanai trimdā, jo bija viena vieta pasaulē, kur varēja latviešu valodas zināšanas apgūt augstākajā līmenī, kas trimdas organizācijām nebija pa spēkam. Otrkārt, latviešu sabiedrība Stokholmā pieauga sakarā ar studentiem no ārzemēm, kas uzturējās Stokholmā ilgāku laiku, daži pat palikdami uz dzīvi. Šie studenti arī pa daļai novērsa vienu no divvalodības sekām, resp., tendenci pāriet sarunvalodā uz mītnes zemes valodu: viņi, iebraukuši Zviedrijā, nemācēja zviedriski, un Stokholmas latvieši bija spiesti nemistrot valodas sarunās ar viņiem.

Šeit neiztīrāšu lielo daudzveidību latviešu valodas izglītībā, ko trimdnieki kopa pašdarbības ceļā gan regulārās sestdienas vai svētdienas skolās, gan vasaras u.c. brīvlaika pasākumos. Daudzi turpinās vēl arvien, daļa pārceļta uz Latviju. Domāju, ka šajā konferencē šie temati tiks bagātīgi apskatīti.

Trimdas latviešu valodas varianti

Kā jau ievadā minēts, trimdas latviešu valodas varianti ir tikpat kā nepētīti. Tāpat kā Latvijā, latviešu valoda bija apdraudēta, tendence bija uz valodas pūrismu, lai aizkavētu valodas attīstību brīvķaitā: divvalodības situācijā minoritātes valodas attīstība ir strauja, valodai fonētiski, struktūrāli un leksiski piemērojoties mītnes zemes valodai, tā veicinot valodas deģenerāciju. Tas, ka novatorisms ir bīstams, savukārt ir pretrunā ar normālu valodas attīstību, jo valoda mainās pati no sevis reizē ar pārējām maiņām dzīvē.

Minoritātes valodas deģenerācijas process sākas ar grūtībām atsevišķus vārdus un jēdzienus atveidot mājas valodā, pārņemot tos no mītnes zemes valodas vai nu kā kalkus, vai lietojot otras valodas vārdus. Latviešiem trimdā viss, kas ikdienas dzīvē tika rubricēts kā: "Latvijā tāda nebija", prasīja galvas laužīšanu un veicināja valodu mistrošanu, kas allaž mainīja mājas valodu mītnes zemes valodas ietekmē. Te vietā ir divas piezīmes. Pirmkārt, lai gan arī sabiedrības limenī par latviešu valodas pareizu lietošanu tika daudz runāts un rakstīts, tas viss notika lokāli un bez likuma spēka. Otrkārt, katrā mītnes zemē bija sava latviešu valodas attīstība, nav tāda jēdziena kā "trimdas latviešu valoda", bet gan ir vairāki latviešu valodas varianti, kas cits no cita atšķiras fonētiski, gramatiski, metaforiski un arī runas uzvedībā, ko nosaka kultūra.

Valoda tika lietota mājā un latviešu sabiedrībā, kas nozīmēja, ka sāka izzust reģistri, kuros neiznāca runāt latviski, kā, piem., darba gaitās: arvien biežāk izskanēja doma, ka "latviski varu brīvi izteikties par visu ko, tikai ne par darbu". Cits reģistrs, kas drīz vien izzuda no trimdinieku latviešu valodas, bija intīmā, tabu valoda, kā arī afekta valoda, resp., lamāšanās, slengs, pat humors u.tml. Bērniem, kas piedzima ārpus Latvijas, nebija pat pasīvu tabu reģistra zināšanu, ko bērni un jaunieši parasti apgūst no vienaudžiem. Maldīgi domāt, ka latvieši ir par smalku šādām izpausmēm, viņi vienkārši lietoja otru valodu, kad bija vajadzība pēc nestandarta valodas. Jebkura reģistra izzušana mazina valodas jaudu, rodas priekšstats, ka valoda ir nepilnīga, ja tajā visu nevar pateikt.

Reģistru izzušana trimdinieku latviešu valodā nozīmēja to, ka arvien grūtāk bija uzturēt sarunu latviski. Divvalodības pētniecībā izpētīts, ka, ja runātāji ir divvalodīgi tajās pašās valodās, tad pāriešana no vienas valodas uz otru notiek pēc vajadzības, arī teikuma vidū. Turpretī, ja vienam runātājam ir lielākas grūtības nekā otram, tad parasti saruna kļūst vienvalodīga.

Eiropā tādā ziņā bija labvēlīgāka situācija, jo trimdas sarīkojumiem, kas notika Eiropas mērogā, kopējā valoda bija tikai latviešu, savstarpēji saprasties varēja tikai latviski. Kad trimdas latviešiem bija iespējams apciemot Latviju, tad apziņa par latviešu valodas nepieciešamību manāmi pieauga jauniešos. Ironiskā kārtā diezgan daudzi trimdas sabiedrības pārstāvji uzskatīja Latvijas apciemošanu par ideoloģiski nepieņemamu, pat nodevīgu, un šī iemesla dēļ trimdas sabiedrībā radās visvisādi konflikti visās trimdas zemēs.

Noslēgumā

Padomju Savienības mērķis trimdu neitralizēt daļēji bijis sekmīgs. Tas tika panākts, vispirms radot aizsargu starpu latviešiem ārpus padomju varas ietekmes sfēras un viņu radiniekiem Latvijā. Kad pēc gandrīz veselas paaudzes kontakti atjaunojās, tad jau atsvešināšanās bija krietnu ceļu mērojusī. Pašā Latvijā, līdz ar masveidīgo krieviski runājošo nelatviešu imigrāciju uz Latvijas lielākajiem centriem, tika izmainīta demogrāfija, lai divvalodība būtu neizbēgama ikdienas dzīvē Latvijā. Bez tam padomju kultūra radīja savus priekšstatus, kas tika pārnesti uz valodu, un latviešu valodā ieviesās jēdzieni, ko trimdinieki pie labākās gribas nevēlējās pārņemt savā valodā. Latvijas neatkarības atgūšana un vienas valodas noteikšana par valsts valodu ir gādājusi par to, lai divvalodības sekas daudz maz neitralizētos. Jāpiezīmē, ka angļu valodas ietekmi uz latviešu valodu nevar salīdzināt ar valodas maiņām divvalodībā.

Nav noliedzams, ka latviešu valodas šūpulis ir Latvija. Tagad nevar būt šaubu par to, ka tādas "mazās Latvijas", kādas trimdā radās, vajadzīgas tikai ārpus Latvijas dzīvojošo tautiešu labsajūtas veicināšanai, nevis latviešu valodas un kultūras saglabāšanai, kas toreiz šķita nepieciešams priekšnoteikums cīņā par brīvību, neatkarīgu Latviju, lai būtu pretspajds padomju kultūrai.

Tomēr ir joma, ko trimdinieki pienesuši latviešu valodai. Tā varbūt nav ar centrālu nozīmi, bet neviens cits tādu nav spējīgs mūsu valodai radīt. Runa ir par vietvārdiem. Latvieši, ilgus gadus dzīvojot ārpus Latvijas, nokristīja latviski daudzas vietas pasaulē. Ja modernam valodniekam jautātu, kā vislabāk pārtulkot svešu zemju vietvārdus savā valodā, viņš jokodamies (jo neturētu to par realizējamu) atbildētu, lai aizsūta uz kādu vietu divdesmit ģimenes, kam tur jānodzīvo daži gadi, un tad atliek tikai pierakstīt, kā apkārtnē tiek dēvēta. Tāda, lūk, bija trimda. Modeļi vietvārdu atveidošanā,

kas balstīti uz atsevišķiem lingvistiskiem principiem, kvalitātes ziņā nevar konkurēt ar šo trimdas pienesumu latviešu valodai.

Nobeigumā jāuzsver, ka tagad nav vairs trimdas, ir diaspora. Latviešu valodas kopšana tagad ir savā pareizajā vietā, kur tai ir likumdošana, lai nodrošinātu valodas neizmiršanu. Bijušajiem trimdiniekiem atkrīt rūpes par nepateicīgo minoritāšu cīņu saglabāt dzīvotspējīgu modernu latviešu valodu.

OKUPĒTĀS LATVIJAS DZEJNIEKU UN TRIMDAS LITERĀTU SASKARSME (1960–1990): PROBLĒMAS UN ASPEKTI

Saskarsmes informatīvā un emocionālā jēga

Nemot vērā Latvijas un trimdas sabiedrības attieksmju daudzveidību un nevarot to ietilpināt kādā konkrētā literatūrzinātniskā jēdzienā, visatbilstošākais šķiet jēdziens “saskarsme”, kas attiecināms gan uz literāturu, gan saskarsmes psiholoģiju un ētiku. Latviešu literārās valodas vārdnīca saskarsmi skaidro kā “cilvēku, to grupu mijiedarbību, kam raksturīga informācijas apmaiņa, savstarpēji regulēta rīcība, emocionāla ietekme”¹. Saskarsme, iegūstot informāciju un gūstot emocionālu pārdzīvojumu, kā sevis un sabiedrības iepazīšanas un izpratnes process ir attiecināma arī uz sakariem starp Latvijas un trimdas latviešiem.

Būtisku jautājumu saistībā ar trimdas problēmu izvirza literatūrzinātniece Anita Rožkalne: “Var jautāt – vai par ilūziju saucama saskarsme ar Latviju vai par tādu dēvējama noslēgšanās tikai trimdas vidē? Attieksmes un attiecības – iekšējās un ārējās – ar Latvijas rakstniekiem kļūst par vienu no svarīgākajām **problēmām** trimdas literātiem un sabiedriskajiem darbiniekiem.”² Daļai trimdinieku saskarsme varbūt arī palika tikai ilūzijas limenī, daži to uzskatīja par noziegumu, citam tā bija pazemošanās svešai varai, vēl kādam latviskuma noniecināšana, daļai šī saskarsme bija dvēseliskās izdzīvošanas iespēja trimdas situācijā, citam misija, vēl kādam cilvēciska ziņkāre. Mans mērķis nav nevienu no šīm izpausmēm nosodīt vai cildināt, drīzāk iezīmēt visā to krāšņumā, aplūkojot vienas būtiskas profesionāļu grupas – literātu – saskarsmi. Tēma ir delikāta, jo Latvijas rakstniekiem nav viegli dalīties atmiņās par kompromisiem ar komunistu totalitāro režīmu, kas rafinēti kontrolēja sakarus ar ārzemju tautiešiem, savukārt trimdas sabiedrībā dominēja naidīga neuzticība pret ikvienu ievērojamu okupētās Latvijas literātu, kurš “nebija disidents, nebija cietumā, nebija izsūtīts” (I. Ziedonis)³.

Lai runātu par saskarsmi šodienas situācijā, kad līdzās okupācijas gadu un pēcatmodas laika Latvijas presei un grāmatām, TV un radio raidījumiem ir pieejami daudzi no trimdas pārceļojuši arhīvi, trimdas prese un grāmatas, nākas saskarties ar vairākām problēmām. Pirmkārt, kritiska pieeja avotiem. Ir vilinoši izmantot iespēju uzrādīt viena fakta dažādas interpretācijas,

viedokļu nesakritības un pat absurdas versijas vienā un otrā pusē. Bezgala interesanti, pat amizanti un reizēm bezkaunīgi ir šos viedokļus konfrontēt.

Laikmeta kultūrpolitiskais konteksts

Padomju sabiedrība totalitārisma ērā bija ne vien valsts hierarhiju sistēma, bet arī mozaika, kas sastāvēja no noteiktiem kultūras slāņiem, pie tam katrs no tiem patērēja sava paša kultūru. Šī kultūra veica milzums labi zināmu funkciju – patvēruma, socializācijas, kompensējošu, informatīvu, laika kavēkļa, prestiža vairošanas, estētisko un emocionālo – papildus specifiskajai padomju gaumei, kas bija cieši saistīta ar propagandu un mobilizāciju.⁴ Dzejnieks padomju Latvijā nebija tikai dzejnieks vien. Maskavas komunistu režīms izglītību un humanitārās zinātnes regulēja tā, lai sabiedrības lielākā daļa nebūtu kompetenta nozarēs, kas saistītas ar nemarksistisku filozofiju, socioloģiju, psiholoģiju, kultūrvēsturi, reliģiju vēsturi u.c., kuras kvalitatīvi pārzināt drīkstēja tikai tādi augstskolu speciālisti, kas atradās totālā Maskavas kontrolē. Šādā situācijā dzejnieki kā Ēzopa valodas pratēji uzņēmās reizē nepateicīgās un aizraujošās pravieša, sludinātāja un tribūna lomas; viņiem nācās būt arī filozofiem, sociologiem, demogrāfiem, vēsturniekiem, kultūras mantojuma glabātājiem, aktualizētājiem, literatūrteoriētiķiem, ekologiem utt. Dzejnieki Imants Ziedonis un Jānis Peters izvirzījās par tautas garīgajiem līderiem plašā nozīmē un vēlāk reāli vadīja latviešu tautas Atmodu – Ziedonis kā Latvijas Kultūras fonda autors un vadītājs, Peters – kā Tautas frontes dibinātājs.

Trimdai no sākuma līdz beigām, no pirmajiem pēckara gadiem līdz pat Atmodai, ir politisks mērķis – Latvijas neatkarības atjaunošana *de facto*. Trimdas kultūra visplašākajā nozīmē ir saistīta ar šo mērķi, un tas ietekmē attieksmi pret Latvijas dzeju un dzejniekiem. Tā literatūrzinātnieks J. Rudzītis saredz, piemēram, Ojāru Vācieti un viņa dzeju kā vienu no tiem, kuru darbs “nodrošinās pamatus nacionālās literatūras jaunajam cēlienam brīvajā dzimtenē kādreiz nākotnē”.⁵

Ap 120 000 latviešu trimdinieku, kas dzīvoja Vācijā, Zviedrijā, ASV, Kanādā, Austrālijā un Anglijā, pirkā un lasīja trimdas rakstnieku grāmatas un trimdā izdotu presi. Uzskatu, vārda un preses brīvības apstākļos Rietumos attīstījās literatūra, kas bija nezināma tautai Latvijā. Protams, izņēmumi ir, piemēram, dzejnieks Māris Čaklais, kurš ar kādas kursa biedrenes palīdzību Misiņa bibliotēkā dabūja lasīt trimdā izdotās grāmatas, kas glabājās

specfondā un nebija pieejamas "vienkāršam mirstīgam". Trimdiniekiem Latvijā izdotā prese un literatūra bija krietni pieejamāka, lai arī dažkārt PSRS un Latvijas pārvaldes aparāta ierobežota. Kā apgalvo literatūrvēsturnieks, žurnāla "Jaunā Gaita" (JG) ilggadējs redaktors Valters Nollendorfs, jau 60. gados varēja brīvi un ļoti lēti pasūtīt Latvijas presi un citus izdevumus, arī grāmatas.⁶

Vienotas latviešu kultūras ideja

Svarīga atšķirība starp propagandu trimdā un propagandu Padomju Savienībā bija tā, ka padomju propagandas metodikā būtisku vietu ieņēma masu lasītāja dezinformēšana un interpretāciju balstīšana uz sagrozījumiem, izdomājumiem vai puspatiesībām, bet trimdas pretpadomju propaganda nekādi nebija ieinteresēta veicināt lasītāja neinformētību. Kaut arī starp divām propagandām ir tik būtiska atšķirība, daži aktīvi trimdas kultūras darbinieki ir pārliecināti, ka ir kāds augstāks līmenis, kurā pastāv tīrs latviešu kultūras darbs, augstāks par politisko propagandu. Dažās apcerēs atspoguļojas vairāku trimdas intelektuāļu un kultūras darbinieku aizstāvētais uzskats par "vienu kopēju latviešu kultūru", par kultūras darbu, kas stāv augstāk par politisko propagandu. Izcilais folklorists, teologs un publicists Haralds Biezais savā rakstā "Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā" uzsver, ka bieži vien "esam pacēluši politiskās pretiltības pāri kultūras patiesībām", tādējādi degradējot pašus kultūras darbiniekus, neņemot vērā, ka "ne trimdas, ne dzimtenes propaganda nav autonoma kultūras darbinieka cienīga". Anglijā dzīvojošais literatūrvēsturnieks Jānis Andrupš žurnālā "Ceļa Zīmes" 1970. gadā publicē apceri "Viena latviešu kultūra", norādot, ka trimdiniekam nav iemesla ignorēt Latvijā radītās kultūras vērtības, jo "tajās nav nekā komunistiska, tieši otrādi – tās radušās, izolējoties no komunisma un krievināšanas. Ja tās aizmirstam, mēs palīdzam arī no savas puses celt un stutēt nožēlojamo dzelzs aizkaru."⁸ Arī Anšlavs Eglītis pauž līdzīgu viedokli – "kamēr eksistēs latviešu valoda, būs tikai viena latviešu kultūra, neskatoties uz krievu pūlēm to saskaldīt. To jau gluži labi saprot arī paši turienieši, lai gan nevar publiski pasludināt."

Atšķirīga gan ir trimdinieku izpratne par to, kā šo vienotās kultūras ideju realizēt. Haralds Biezais par trimdas latvieša galveno pienākumu izvirza "saprast un vērtēt objektīvi un bez aizspriedumiem visas kultūras vērtības, ko rada latviešu tauta"¹⁰, kā galveno pamatojumu minot, pirmkārt,

jaunatni, kurai jāapzinās, ka latviešu tauta rada kultūru, ko nekādi “dzelzs aizkari” nevar sašķelt, un, otrkārt, piederību brīvajai pasaulei, kura nepazīst šķēršļus, ko var radīt kādas politiskas doktrīnas kultūras darbā. Piederība brīvajai pasaulei ir spēcīgs arguments, jo uzrāda galveno atšķirību okupētajā dzimtenē un trimdā – cenzūras neesamību, kas neapspiež domas lidojumu un neliek nemitīgi domāt par savu izteikto spriedumu sekām. Tik brīvs arī jūtas Anšlavs Eglītis, vēstulē Valentīnam Pelēcim rakstot: “Laikam jau esmu Tev rakstījis, ka man nodotas mutiskas vēstis – “caur” tūristiem no oficiāliem funkcionāriem (arī no sakaru biroja) lamāt un “atmaskot” krievus, cik vien iespējams, jo viņi to Latvijā nevar un nespēj. Jo vairāk esmu izteicies pret krieviem, jo centīgāki man piesūta Latvijā iznākušās grāmatas. Nu pat pa divi pakas mēnesī, tā, ka nepagūstu izlasīt.” Protams, šāda informācija liek aizdomāties par Kultūras sakaru komitejas darbību, kas bija Latvijā izdoto grāmatu galvenā piesūtītāja trimdas kultūrcilvēkiem. Kā apstiprinājums A. Eglīša teiktajam skan Andreja Dripes 1992. gadā rakstā “Kurš kuru vinnēja” izteiktā doma, ko viņš pats nodēvē par ķecerīgu: “..varbūt pašā čekā konsolidējās “disidentu” grupa, kas atbalstīja KSK dibināšanu nevis tādēļ, lai stiprinātu padumjo varu, bet gan tādēļ, lai to vājinātu.”¹¹

Trimdas eksistenciālais rakstnieks Guntis Zariņš arī ir viens no tiem, kas ir pārliecināti par kultūru kā autonomu parādību, augstākstāvošu par politiskām pretrunām. G. Zariņš deklarē, ka nenodarbosies ar politiku, jo “mūsu esamība šeit jau ir pietiekami liels protests un demonstrācija. Nevēlos publicēt lozungus!”. Šāda pārliecība G. Zariņam bijusi jau kopš nokļūšanas trimdas situācijā, un tāpēc viņa viedoklis ir noteikts: “..es neticu, ka jebkādu komiteju diktāti varētu man pateikt, ka latviešu literatūra un māksla ir sadalīta divās daļās. Man liekas, ka labākais žests, ko mēs varētu izdarīt, būtu piešķirt Vizmai Belševicai jeb Ojāram Vācietim Zinaīdas Lazdas balvu – protams, šis ir tikai salīdzinājums, bet patiesība ir tā – mēs nevaram un nedrīkstam viņus noklusēt jeb publicēt ar gariem propagandas rakstiem. Viņiem jau tā pietiekami grūti! Mums ir jāignorē viņu “maizes darbs” (slavas dziesmas), tāpat kā mums jāignorē, ja kāds no mūsu māksliniekiem zīmē naktspodu reklāmas. Man liekas, ka mūsu propaganda pret panslāvismu ir jāieiet citā plaknē un tā var būt tikai kultūrā.”¹² Guntis Zariņš par savu ceļu izvēlas tiešu sadarbību ar Latvijas rakstniekiem, kas diemžēl tika ierobežota un bija pakļauta tiešai čekas uzraudzībai un manipulācijām.

Ja ideja par vienotu latviešu kultūru bija dziļi pamatota, tad tā nebūt nav ar literatūru. Ideja par vienotu un nešķiramu latviešu literatūru ir raksturīga pēcatmodas gadiem, taču okupācijas un trimdas gados pastāvēja divas un tika runāts par divām dažādām un šķirtām literatūrām. Nenoliedzami, ka notika mēģinājumi šīs literatūras tuvināt un izprast, gan pārpublishējot literārajos žurnālos, gan recenzējot un analizējot, taču iedalījums trimdas un padomju Latvijas literatūrā saglabājies līdz pat šodienai. Latvijas lasītājam trimdas literatūra pārsvarā nebija pieejama. Ir izņēmumi, kas no komunistu varas viedokļa tika uzskatīti par politiski nekaitīgiem, – Monikas Zariņas, Veltas Tomas, Valda Krāslavieša un vēl dažu trimdas dzejnieku darbi, kas paretam parādījās presē vai pat tika izdoti grāmatās (par tām parādījās skopas recenzijas Latvijas presē). Taču trimdā daudzos gados tapusi literatūra lielākoties bija un arī vēl šodien ir plaša un neapgūta pasaule lielai Latvijas lasītāju daļai, protams, ar daudziem izņēmumiem. Savukārt trimdas literāti un literatūras interesenti skrupulozi un pamatīgi iedziļinājās Latvijas literatūrā, gan to vērtējot atsevišķi, gan salīdzinot ar trimdas literatūru, sniedzot vairāk vai mazāk pārdomātus un objektīvus vērtējumus. Viens no kompetentākajiem padomju Latvijas literatūras situācijas pārzinātājiem, literatūrzinātnieks Rolfs Ekmanis, vērienīgā pētījumā *Latvian Literature under the Soviets* autors, savā apcerē "Tas 1970. gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē" (Jaunā Gaita, Nr. 85, 1971, 7. lpp.) secina, ka, "ņemot vērā apstākļus, kādos norisinās mākslas procesi Padomju Savienībā, būtu gluži aplami apcerēt dzeju kā neatkarīgu aistētisku kategoriju, neņemot vērā aktuālos dzīves jautājumus, sociālās problēmas un kompartijas politiku. Būtu gaužām vienpusīgi pievērsties tikai tam, "kā", atstājot novārtā "ko" un "par ko". Protams, tikpat kļūdaini būtu visu dzejisko darbību pāradresēt, tā sakot, politiskā plāksnē."¹³ Vairāku trimdas literātu un literatūrzinātnieku vērtējumā literatūras kvalitāte dzimtenē ir kopumā pasliktinājusies, taču tostarp tiek izcelti talantīgi autori. Tā 1964. gadā J. Rudzītis uzsver: "Ja neskaita dažus spilgtus izņēmumus, vispirms jau Ojāru Vācieti, tad sabrukumu piedzīvojusi lirika, tā latviešu literatūras nozare, kas vienmēr bijusi visaugstākajā līmenī."¹⁴ Savukārt Anšlavs Eglītis vēstulē G. Saliņam: "Dzimtenieki jau ir cerīgi, dumpīgi, latviski (ja arī ne visai nacionāli), bet nivelācijas iespaids smagi manāms. Parādiju Aidai Niedrai "Dzejas dienu", un viņa pavisam izsamisa, ka no brīvvalsti attīstītās dzejas kultūras neesot palicis nekas. Proza vēl daudz pelēcāka (daļēji izņemot Belu)."¹⁵

Trimdas literāti, kuri atšķirībā no A. Egliša un J. Rudziša savus spriedumus balsta uz personīgāku attieksmi pret Latvijas dzejniekiem, kas veidojusies sarakstes un tiešu kontaktu rezultātā, dažkārt ir neiecietīgāki pret trimdas centieniem un pozitīvāk noskaņoti pret dzimtenes dzeju. To spilgti raksturo gan Irmās Grebzdēs jautājums vēstulē I. Ziedonim: "Kā Jūs esat spējuši tur izaugt tik lieli?"¹⁶, gan Valentīna Pelēča secinājums: "Mēs jau te pamazām ar saviem plakātiem un papīra lozungiem izčūkstēsim. Jaunie, no simta viens, varbūt miesīgi un garīgi jutīs, ka ir kāda jēga, kāda reizē skaista un traģiska nepieciešamība būt latvietim, lai mūsu tautiņa nekļūtu par brīvdabas muzeja "relikviju"."¹⁷ Anšlavs Eglītis gan ir pārliecināts: "Lai olafisti, grebzdisti, zandbergisti, tomisti, pelēcisti"¹⁸ utt. izstiepjās vai saraujas, latviešu literatūras zaļā galotne pagaidām atrodas trimdā un Rīgā tikai dažā pazare."¹⁹ Salīdzinādam literatūru trimdā un Latvijā, A. Eglītis Gunaram Saliņam raksta: "Man patīk trimdas modernistu dzeju krājumu nosaukumi: "Melnā saule", "Daudz laimes un tā tālāk", "Kā kauli grab" – daudz asprātīgāki nekā padlatviešiem, kurus vajā zināms vientiesīgums, kas īpatnējs visām priekšā teiktās domāšanas sistēmām. Pat Imants Ziedonis, kas gan visādi izlokās ar savām Epifānijām un Perpendikulārajām karotēm, netiek no tā vaļā. Garīga primitivizēšanās varbūt izrādīsies par lielāko postu, ko latviešiem nodarījusi krievu okupācija. Literatūrvēsturē un kritikā tā ir totāla, prozā valdoša, arī dzejā nospiedoša, ja neskaita dažu retu uzliesmojumu, varbūt pa pusei neapzinīgu, tik neapzinīgu, ka tas paslīd garām arī cenzoriem."²⁰

Īstās literatūras meklējumos pats galvenais abām pusēm ir nepazaudēt veselīgu humora izjūtu, kas gan reizēm pārsteidz ar nekaunīgu satīru un atklāj atšķirības paaudžu domāšanā. Valentīns Pelēcis pēc viesošanās Latvijā 1972. gadā raksta Valijai un Aivaram Ruņģiem: "Kad es ciemojos, tad Jānis Peters par mūsu svešumā sadzejoto sacīja (gandrīz burtiski) tā: "Lielākā daļa jūsu patriotiskās, Latvijai veltītās dzejas līdzinās gurķim ar glantētu mizu, bet kas audzēts tikai ar ķīmikāliju šķaidījumiem, bez Latvijas zemes, bez Latvijas kūtsmēsliem..." Šī Petera kritika nebūt neliecina par viņa patriotisma trūkumu, Peters pats arī raksta dzeju, kas uzskatāma par patriotisku, bet tajā lasāmi citi dzejas cienīgi fakti, kas nāk no reālās dzīves padomju Latvijā, un neietekmējas no trimdiniekiem raksturīgajām sāpēm par dzimtenes zaudējumu. Kāds cits (kura vārdu apsolijos te neminēt), turpina V. Pelēcis, "pat par mūsu šīgada patriotiskās dzejas laureātu pāņirdza: "Liec pudeli zem galvas/ Un drusku mazāk kliec –/ Tavs gods un Tēvuzeme/ Jau sen par tevi zviedz..."²¹ Trimdas literāti neatpaliek šādu

satīrisku rīmējumu kalšanā, tā Ervīns Grīns (Rihards Rīdzinieks) Arvidam Grigulim veltījis pantiņu: "Kā zināms, ir pasaulē dažādi kāļi,/ Un dažādi garšo tie ēdējiem:/ Ir pasaulē ļaudis un sūdubrāļi,/ Un tu, redzams, esi no pēdējiem."²²

"Vēsa distance kā caur stikla sienu"

Šis ir literatūras kritiķa Mārtiņa Lasmaņa²³ izteiciens par trimdas literatūrkritiķu skatupunktu. Latvijas literatūras vērtētāji trimdā atzīst, ka šāda distance ir vērtīga un, iespējams, paver objektīvāku ainu nekā padomju Latvijas kritiķu apceres. Trimdas kultūras darbinieki, kuri recenzē Latvijas dzejnieku dzeju trimdas presē, analizē un apcer kompozīciju, izteiksmi, biogrāfijas ietekmi uz dzeju, politiskās propagandas valodu, kritisko prātu un intelektu, prasīgumu pēc patiesīguma, ietekmes. Lielākoties dzeja uzlūkota un vērtēta bez eksaltētām emocijām un pārspīlēti pozitīvas vai negatīvas attieksmes, lai arī kritiķi pārsvarā neiztiek bez dzejas vērtēšanas no politiskā viedokļa. "Ir neparasti dzirdēt padomju Latvijas dzeju, ko rakstījuši dzejnieki, kuri izpelnījušies esošās sistēmas uzticamību,"²⁴ raksta literatūrpētnieks V. Nollendorfs, "dzeja, kuru vieni trimdas komentētāji apzīmogojuši kā komunistisku, otri kā nacionālistisku" un "tas vairāk atkarīgs no dzejnieka ideoloģiskās klasifikācijas, nevis no paša dzejnieka". Literatūras kritiķis Mārtiņš Lasmanis par O. Vācieša dzeju izteicis domu, kas pilnībā attiecināma uz padomju Latvijas literatūras vērtēšanu kopumā: "Noderīgu citātu meklētājiem vienā un otrā pusē Vācieša darbos viegli atrast piemērus kā brīvdomībai, tā partejiskai un principiālai nostājai."²⁵

Viena no tendencēm ir dzeju iedalīt darbos, kas ir komunistiski, bet kam nav dzejas vērtību, un darbos, kam ir dzejas vērtība, kuros nav nekā komunistiska.²⁶ Retāk tiek atzīts, ka var būt izcila arī ar patiesām jūtām rakstīta komunistiskā dzeja, piemēram, ASV mītošais dzejnieks, "ellesķēķinieks" G. Saliņš 1957. g. prognozē: "Padomju lolotajam un talantīgajam Ojaram Vācietim ir izredzes attīstīties par spēcīgu sarkano dzejnieku. Apstākļiem grozoties, var iznākt vai nu tikai boļševiks, vai arī dzejnieks ar Pasternaka likteni."²⁷ Divi trimdas literatūrzinātnieki – Jānis Rudzītis²⁸ savā rakstu sērijā "Literatūra padomju žņaugos" un Rolfs Ekmanis savā apcerē "Tas 1970. gads..." pauduši viedokli, ka Latvijā sešdesmitajos gados ir izaugusi dzejnieku plejāde, ko, Ekmaņa vārdiem, "ar pilnām tiesībām var dēvēt par savas tautas nacionāliem dzejniekiem"²⁹. Literatūrzinātnieks Jānis Rudzītis 1964. gadā apgalvo, ka "latviešu padomju literatūrā ir jau virkne vārdā

saucamu dumpinieku – Jēzups Laganovskis, Laimonis Purs, Visvaldis Eg-lons, Harijs Heislars, Ēvalds Vilks, Vizma Belševica, Ojārs Vācietis. Ve-cumā apmēram starp 30 – 40 gadiem, viņi ir komjaunieši vai komunisti, bet grib būt arī latvieši, atteikties no meliem un izcināt neatkarīga māks-linieka tiesības.”³⁰ J. Rudzītis spriež, ka minēto “latviešu dumpinieku skati spraukušies cauri dzelzs aizkaram, lai ieraudzītu, kas notiek Rietumu lite-rātūrā un gara dzīvē vispār. [...] Pirms uzrakstījis 260 rindas garu poēmu “Einšteiniāna”, Ojārs Vācietis esot cita starpā izlasījis kādas 400 lappuses biezu sējumu par Einšteinu. Tāpat jūtams, ka savā formā Vācietis mācījies no Rietumu modernās dzejas – vai nu tieši, vai ar dumpīgo krievu starpnie-cību.”³¹ J. Rudziša viedoklis trimdas sabiedrībā nebūt nav īpaši populārs, jo reti kurš kritiķis meklē Rietumu poētikas atblāzmas padomju dzejā.

Jau pieminētais Rolfs Ekmanis ar savu monumentālo pētījumu *Lat-vian Literature under the Soviets* devis lielisku pienesumu sovjetoloģijā un aukstā kara laikmeta, jo īpaši literatūras procesa, pētniecībā. Viņš arī lat-viešu trimdas periodikā pazīstams ar meistarīgu publicistiku, kuras galve-nie plusi ir distancēts, objektīvs, analītisks skatījums un aizraujoša valoda.

Kā spilgts analītiķis jāmin arī vēsturnieks Uldis Ģērmanis, kas pārsteidz ar augstu akadēmisko līmeni un arī spožu politiskās propagandas un kontr-propagandas mākslu, ar kuras palīdzību tika panākta plaša lasītāju loka in-formētība un mobilizācija. Viņa pētījumi un komentāri ir iedarbīga fele-tonisma, enciklopēdisma un kultūrvēstures sintēze, ko lasot radās nevis lielāks pretpadomju naidis, bet lielāks prieks pretoties. Latvijā tapušo dzeju U. Ģērmanis jo bieži izmanto savas domas un uzskatu ilustrācijai, un, lai arī nereti dzejas fragmenti ir izrauti no dzejoļa kopējā konteksta, šie asprā-tīgie iespraudumi ir viena no Ģērmaņa publicistikas veiksmes ķīlām. Pie-mēram, U. Ģērmanis raksta: “Dzejnieki svešatnē un dzimtenē par spīti vi-siem šķēršļiem sākuši sasaukties. Jānis Peters raksta (LuM, 1. nov.): “Bet vectēva krusts/ deg manos krustos/ un laikam laikmeti/ cits citu krusto.” Andrejs Eglītis to lietu izsaka tā (Austrālijas Latvietis, 3. okt.): “Jūtu – pa-šam sīvi iesāpās dvēselē/ un krustos./ Krustīdamies dzīvoju. Dievu lūgdams/ vienmēr krustos”. ”³²

Preses un vārda brīvība trimdas periodiku nepasargā no pašcenzūras di-lemmām, kuras rada baisais “dzelzs priekšgars”. Aktīvā kultūras “sakar-niece” – dzejniece Velta Toma, nopietni baiļojoties par briesmām, kas va-rētu draudēt viņas draugiem un kolēģiem Latvijā, ir privāti centusies atru-nāt JG veidotājus no ieceres publicēt jau minēto Rolfa Ekmaņa apceri par latviešu literatūras situāciju 1970. gadā. To viņa apraksta vēstulē Valentīnam

Pelēcim: "Tikos 3. VII Toronto ar jaunajiem, arī JG redaktoru, un jutu, ka es esmu to tur pusē, viņā pusē, ka aizstāvu jau tur mītošos, labos, kolēģus. Rolfs Ekmanis esot uzrakstījis eseju par dzeju Latvijā, smalki iztīrējot zemtekstus, pasvītrojot patriotismu, nemieru etc., un JG to grib drukāt. Un es zinu, ka tiem tur tas kaitēs kā nāve. Un sākām debates, ar mani bij arī Rīgā bijusī Nonita Priedīte, jaungaitnieka sieva, O. Stumbra draudzene, kas piekrita man, biju ņēmusi viņu līdzi, apciemojot kolēģus. Mēs abas tikai saskatījāmies un raustījām plecus par salona patriotismu, kas mīt JG saimē. L. Zandbergs man piekrita, tomēr sakot: nu, visus 73 dzejniekus jau viņi uz Sibīriju neizsūtīs! – Padomā, Valentīn, kas par nejēgu, it kā viena izsūtīšana jau nebūtu traģiska diezgan! Un Knuts Skujenieks ir tikko atgriezies Rīgā, pēc 7 gadiem tur... Pat O. V. ir apdraudēts... L. Z. tad man solīja to Ekmaņa rakstu iedot, lai lasu pati. Laikam būs man jāraksta tam "profesoram", jāved pie jēgas." Tajā pašā vēstulē lasāms arī V. Tomas sarkasms par Jāni Rudzīti – otru "vaininieku": "Jāni Rudzīti arī būtu "jānoindē"..."³³

Viesos braucēji – peltie un slavinātie

20. gs. 50. gados pēc diktatora Staļina nāves Padomju Savienības politiskajā dzīvē sākās "atkusnis". "Lai atjaunotu sakarus ar kara gados svešumā aizviltajiem pilsoņiem", rosījās drošības orgānu veidota komiteja "Par atgriešanos dzimtenē", kas centās veicināt repatriāciju, apkarojot trimdas organizācijas un ietekmējot trimdiniekus padomju varai labvēlīgā virzienā. Radošajai inteliģencei bija liela ietekme sabiedrībā, un Valsts drošības komiteja to centās dažādi izmantot padomju propagandas nolūkos gan Latvijā, gan ārzemēs, arī latviešu trimdā. Šajā Valsts drošības komitejas spēlē tika iesaistīts plašs intelektuāļu loks kā no trimdas, tā arī no Latvijas. 1964. gadā LPSR VDK paspārnē tika nodibināta Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs jeb Kultūras sakaru komiteja (turpmāk KSK).

Paralēli VDK paspārnē izdotajam laikrakstam "Dzimtenes Balss", kas Latvijā ilgu laiku bija pat slepens, un tā dažādajiem pielikumiem komiteja ilgu gadus izdeva brošūras, kas centās "atmaskot" kara noziedzniekus un "melīgās" trimdas organizācijas (piemēram, P. Ducmanis "Kas ir Daugavas Vanagi?", B. Arklāns "Kāda balss, tāda atbalss" par emigrācijas organizāciju vadītājiem u.c.). Lasot šīs brošūras, varēja šķist, ka noziedznieks ir bezmaz katrs trešais trimdas latvietis. Tādēļ daudzu ietekmīgu trimdinieku naids pret KSK ir pamatots, un neizpratne, pat sašutums par trimdas literātu sadarbību ar komiteju ir saprotams.

1965. gadā nodibināta KSK Literatūras sekcija. Pirmo sekcijas dibinātāju vidū bija rakstnieki un dzejnieki – J. Anerauds, I. Bērsons, M. Birze, A. Grigulis, Ž. Grīva, J. Kalniņš, M. Ķempe, Z. Skujiņš, O. Vācietis, A. Vējāns, I. Ziedonis un citi. Latvijā, tāpat kā visā PSRS, literatūra attīstījās cenzūras un ideoloģiskās regulēšanas apstākļos. Komunistiskās ideoloģijas sistēmā valdija uzskats, ka PSRS intelīgences ir “valsts aparāta kadri, ar kuru palīdzību strādnieku šķira īsteno savu iekš- un ārpolitiku”³⁴. Literātu u.c. radošo profesiju “kadru” audzināšanai un regulēšanai kompartijas orgāni lietoja gan represiju draudus, gan privilēģijas, gan rakstniekiem kārdinošas iespējas tikt publicētiem milzu tirāžās un tulkotiem daudzās valodās, braukt uz ārzemēm, tikties ar trimdas kolēģiem.

Literatūras sekcijas locekļi uzņem Latvijā KSK aicinātos viesus, trimdas literātus. Šī saskare atstāj dažādas sekas. Daļai trimdas literātu Latvijas apciemojums un personīga iepazīšanās ar turienes dzejniekiem pēcāk rada nepārejošu nostalģiju, pat slimīgu tieksmi nemitīgi gremdēties vienā notikumā, atkal un atkal sevi uzjundot atmiņas, sāpes, pašnožēlu. Šādas emocijas lasāmas vēstulēs, ko trimdinieki raksta uz Latviju. Rakstnieks Valentīns Pelēcis ilgus gadus (vairāk nekā 20) ik pa laikam rakstījis M. Čaklajam, ik vēstulē atgādinot tikšanos Rīgā 1970. gada jūnijā. Pāris piemēru. 1980. gadā, tātad 10 gadus pēc šīs tikšanās, Pelēcis raksta: “Jau desmit gadi būs aizrikušojuši Nebūtībā, bet redzu Tevi tikpat jaunu un patiesu, kā 1970. gada jūnijā. Jūs visus. Un lai jauno paaudžu mūži tā nesaplīst, kā manējais. Ja satiec Ojāru, Imantu, Jāni u.c. gaišos – pasveicini. Manā svešumā maz man draugu. Nemāku pielūgt nevienu kungu.”³⁵ Un vēl pēc desmit gadiem: “Tevi traucēju tikai tādēļ, ka manā atmiņā pasaulītē viens no tuvākajiem – Tu, Vizma, Peters, Ojārs...”³⁶

Daļai trimdas literātu saskare ar okupētās Latvijas literātiem kļūst par izvēlētu ceļu, iedomātu misiju un dzīves jēgu. Spilgtākie piemēri – prozaiķis Guntis Zariņš un dzejniece Velta Toma. G. Zariņš apmeklēja Latviju 1964. gadā. Neilgi pirms brauciena viņš “elles ķēķa” dzejniekam Gunaram Saliņam iedvesmas pilns rakstīja par ieceri izdot žurnālu “Domas”: “Ja nu Tu domā, ka es esmu sarkans, tad es pats sāksšu domāt, ka es esmu velns, bet mēs drukāsim latviešu dzejnieku darbus no visām pasaules malām – pat Kamčatkas (ja dzejoļi būs labi). Nekādu propagandu mēs ne-taisīsim un, tiklīdz tas būs manāms, es atteikšos, sūtišu materiālus atpakaļ rakstniekiem un dzejniekiem.”³⁷ Tāpēc tik saprotama ir G. Zariņa sajūsma par varbūtējiem kontaktiem ar dzimtenes dzejniekiem vēstulē G. Saliņam 1963. gada pavasarī: “Tagad tā. Ir iespējams, ka “otrā krasta dumpinieki”

šajā vasarā ir Eiropā, vismaz kādi pāris. Laikam jau Vācietis, Heislars un Belševica – ja tā, tad jau vienam, labākais, Tev, būtu uz Eiropu jābrauc. Šo izdevību nekādā gadījumā mēs nedrīkstam laist klajā.”³⁸

Otra minētā t.s. sakarniece, padomju leksikā – “lojālā patriote”, “ārzemju aktiviste” ir Velta Toma, kas raksta V. Pelēcim: “Tādi, Valentīn, tie likteņi, man jāsatiek, jāmil, jāsaprot visi, visi un visas – nu vai nav izredzēts mūžs?!”³⁹ Un kādā citā vēstulē viņa raksta: “Man vēstules nenāk no kolēģiem, izņemot Laimu L. [Laima Līvena – E. E.-K.]. Citi klusē. Nupat Jānis A. [Anerauds – E. E.-K.] atsūtīja Jāņa Petera jauno grāmatu “Asinszāle”. No paša autora vēl nav. Tāpat Ziedoņa solītās “Epifānijas” vēl ceļā... Zinu, jūtu, ticu – tur ir ledus žņaugi. Un taisni tādēļ jābrauc. Reizēm naktī mostos bažīga – kādā ārprātā es skrienu! Bet nāk rīts ar sauli, un ir atkal ticība un pašāvivība, ka man turp jādodas, nedomājot par sevi, par maniem caurajiem nerviem.”⁴⁰

Attieksme pret tādiem kultūras sakaru tīkotājiem un “braucējiem” kā G. Zariņš, V. Toma un citi visos laikos gan Latvijā, gan trimdā bijusi krietni atšķirīga. Anšlavs Eglītis pat izvirza izpētes vērtu jautājumu: “Interesanti, kā attīstās mūsu ticības kari: dažam uzbrūk, dažam nē. Profesors Siliņš⁴¹ izbraukāja Latviju, izrunājās pa radio, neviens nekā nepārmeta. Guntim sadeva tā, ka bija jāpakaras. Stumbrs [Olafs – E. E.-K.] izbraukāja, izrunājās, izdrukājās “Literatūrā un Mākslā”, visi viņu tikai cildināja un aicināja uz nometnēm kā vecmāti. Aizbrauca Veltiņa – atkal deva pa “kraņimeri” virsū. Izbraukāja Ziverts [Mārtiņš – E. E.-K.] – nekā, tikai visu cienību. Joki, vai nē? Izproti nu “pūļa psiholoģiju”.⁴²

Protams, pastāvēja ne vien KSK kontrolētie oficiālie sakari. Tā dzejnieks Jānis Krēsliņš aizrāda, ka ārpus VDK organizētiem pasākumiem bijis daudz līdz šim neapraktītu trimdas literātu braucienu uz Latviju, piemēram, “Veronika Strēlerte brauca klusi daudzus gadus uz Latviju, vedā grāmatas, satika paziņas no kultūras aprindām. Neviens arī to nebazūnēja.”⁴³

Kritiķis Jānis Andrupis savā rakstā “Viena latviešu kultūra” 1970. gadā žurnālā “Ceļa Zīmes” izceļas ar ļoti kareivīgu mudinājumu trimdas latviešiem: “..mums absolūti jānoraida Maskavas izdomātā un propagandētā t.s. kultūras apmaiņa, kas kalpo čekas mērķiem. Kultūras apmaiņas komiteja Latvijā ir KGB palīgorganizācija, un katrs tās loceklis, rakstniekus un priesterus ieskaitot, ir labprātīgs vai piespiests KGB aģents.”⁴⁴ Šāda nostāja pret Latvijas rakstniekiem, kuri ar KSK gādību brauca viesoties uz latviešu trimdas zemēm, bija raksturīga, taču ne vispāratzīta un pieņemta. Par to liecības rodamas gan presē, gan vēstulēs. Par braucējiem lielākoties tika izraudzīti

dzejnieki (Imants Ziedonis, Jānis Peters, Māris Čaklais, Imants Auziņš, Andris Vējāns), kuru vārds nebija svešs trimdas auditorijai un kuriem "VDK piešķīra propagandistu titulu"⁴⁵. Par Latvijas literārā procesa pārstāvjiem, kuriem radās iespēja nonākt Rietumos un satikties ar tautiešiem, daudz tika debatēts. Par to var pārliecināties gan preses slejās, gan vēstulēs un vēl nesen tik populārajās radio un TV intervijās ar trimdas latviešiem. Latvijas pārstāvji jau 80. gados biežāk tika dēvēti par labiešiem, tautiešiem, savējiem, ne vairs "pārstāvjiem no okupētās Latvijas".

Savā referātā par kultūras dzīvi Latvijā literatūras vēsturnieks un kritiķis Jānis Bičolis pabikli aizstāvas: "Kad viņi (t.i., padomju literāti) parādās rietumu zemēs, tad nevajadzētu tūdaļ domāt, ka tie braukuši spiegot, bet atcerēties, ka šādu braucienu nolūks varbūt ir vēlēšanās paplašināt skatu un mācīties."⁴⁶ Jāsecina, ka J. Bičola uzskati ir tikai vājadzīga pretbalss pamatīgajam viedoklim, kuru pauž pārsvarā vecākā paaudze – sakaru nepieciešamības konsekvanta noliedzēja. Alfrēds Bērziņš savā rakstā "Nepieciešama apdomība un mērenība"⁴⁷, kas tapis pēc Jāņa Petera un Raimonda Paula vizītes ārzemēs, uzsver: "Latvijas kultūras pārstāvji, kas no okupētās Latvijas ieradās ASV u.c., nav brīvi cilvēki, kas pie tautiešiem svešumā ieradušies pēc savas gribas, lai ar tiem tiktos un pārrunātu jautājumu, kas visiem latviešiem kopīgs, zīmējoties uz latviešu kultūras sargāšanu, kopšanu un jaunradi. Viņi ir okupācijas varas sūtīti un tas jau pasaka visu." A. Bērziņš skaidri un nepārprotami norāda uz mērķiem, kurus sev izvirzījusi Kultūras sakaru komiteja, t.i.: 1) sniegt "maldīgu informāciju mazākzinošajiem, sevišķi no jaunās paaudzes vidus, par patiesu dzīvi okupētajā tēvzemē, tā cenšoties radīt iesaistītu, ka vismaz latviskās kultūras laukā tur var izpausties brīvi un sasniegt arī ievēribas cienīgus rezultātus"; 2) "sašķelt latviešu sabiedrību svešniecībā", par ko raksta autors, krietni norūpējies, bilst: "Ja ar no virspuses tik nevainīgu kultūras sakaru palīdzību okupantiem izdotos radīt neuzticību un pat šķelšanos paaudžu starpā, mūsu spēki tiktu lielā mērā vājināti."⁴⁸

Tāču trimdas inteliģence saprata arī to, ka ciemiņiem no Latvijas, kas bija izbraukuši "radošajos komandējumos", nemaz nebija tik viegli. Viņiem bija jāpārstāv un jāaizstāv Padomju Savienības intereses, jābūt Latvijas "jauncelsmes" lieciniekiem. Uldis Ģermanis pat cenšas izprast kultūras sakaros iesaistītos cilvēkus: "Mūsu tautieši, kas ļāvuši sevi iepiņķēt Kultkoma organizētajā "patriotiskajā" kustībā, nav nekādi komunisti jeb "sarkanie". Tāpēc būtu ļoti aplami un muļķīgi viņus par tādiem dēvēt, t.i., nepatiesi apvainot. Daļa ir pārliecināta, ka viņi atbalsta un veicina latviešu

kultūru, daži šajā "patriotiskajā" kalpošanā piedalās neapmierinātu ambīciju, plātības un vieglprātības dēļ, padomju glaimu un slavinājumu piecināti un didīti. Dažu jauniešu savukārt vilina brīva izdzīve pie ziķeronkuļa klātajiem galdiem dzimtenē."⁴⁹ U. Ģērmanim izdevies kolorīts dalījums, kas pie tam balstīts uz empīriskiem faktiem un ļauj vērtēt trimdinieku pieeju saskarsmes problēmai.

Literāti, jo īpaši dzejnieki, ir sevišķa kategorija, kas ārpus politiskajām peripetijām spēj rast kopīgu valodu, stundām lasot savus darbus cits citam priekšā un profesionāli apspriežot literatūras procesa estētiskos aspektus. Trimdas politiskais mērķis atgūt Latvijas neatkarību ir sasniegts, un literātu saskarsme noteikti nav aizkavējusi šī mērķa sasniegšanu. Neviena Latvijas dzejnieks nav apliecinājis savu pretestību šā mērķa sasniegšanai, tātad panākumi "reakcionārās emigrācijas šķelšanā", kādus savās atskaitēs par "titulēto propagandistu" braucieniem uzrāda Latvijas VDK vadītāji, ir tikai šķietami un apšaubāmi. Gan oficiālās, gan neoficiālās tikšanās, sarakste, publikācijas presē, lai cik pretrunīgas un ar dažādām emocijām pārpilnas, apliecina, ka literātu saskarsme ir viens no "dzelzs priekšvara" miklas – "kā veidojas vienas tautas atšķirtu vienību mēģinājums uzņemt vienu gaitu?"⁵⁰ minējuma pavedieniem.

¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 71. sēj. – R.: Zinātne, 1989. – 274. lpp.

² Rožkalne A. Palma vējā. – R., 1998. – 111. lpp.

³ I. Ziedoņa komentāri par E. Eglājas semestra darbu "Imanta Ziedoņa saskarsme ar trimdas literātiem un literatūru" 11.05.1999.

⁴ Dobrenko E. The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature. – Stanford University Press, 2000.

⁵ Rudzītis J. Literatūra padomju žņaugos // Latvija. – 1964. – 22.02. – 4. lpp.

⁶ Saruna ar V. Nollendorfu 21.05.1999. Rīgā.

⁷ Biezais H. Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā // Kongresa materiāli. – Stokholmā: Zviedrijas Latviešu centrālā padome, 1967. – 27. lpp.

⁸ Andrupis J. Viena latviešu kultūra // Ceļa Zīmes. – 1970. – Nr. 44. – 52. lpp.

⁹ Eglītis Anšlavs. Vēstule V. Pelēcim 29.5.1974. // RTMM V. Pel K 20.

¹⁰ Biezais H. Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā // Kongresa materiāli. – Stokholmā: Zviedrijas Latviešu centrālā padome, 1967. – 27. lpp.

¹¹ Dripe A. Kurš kuru vinnēja? // Neatkarīgā Cīņa. – 1992. – 04.01. – 2. lpp.

¹² Zariņš G. Vēstule G. Saliņam 24.05.1964. // RTMM G. Sal K1/103.

¹³ Ekmanis R. Tas 1970. gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē // Jaunā Gaita. – 1971. – Nr. 85. – 7. lpp.

¹⁴ Rudzītis J. Literatūra padomju žņaugos // Latvija. – 1964. – 22. 02. – 4. lpp.

¹⁵ Eglītis Anšlavs. Vēstule G. Saliņam 22.05.1969. // RTMM G. Sal K1/24.

¹⁶ Grebзде I. Vēstule I. Ziedonim (01.05.1971.?) // *Ziedonis I. Raksti*. 3. sēj. – R., 1995. – 319. lpp.

¹⁷ Pelēcis V. Vēstule I. Ziedonim (04.06.1975.) // *Ziedonis I. Raksti*. 2. sēj. – R., 1995. – 445. lpp.

¹⁸ Olafs Stumbrs, Irma Grebзде, Laimonis Zandbergs, Velta Toma, Valentīns Pelēcis.

¹⁹ Eglītis Anšlavs. Vēstule G. Saliņam 22.05.1969. // RTMM G. Sal K1/24.

²⁰ Eglītis Anšlavs. Vēstule G. Saliņam 05.10.1974. // RTMM G. Sal K1/33.

²¹ Pelēcis V. Vēstule V. un A. Ruņģiem 26.12.1972. // RTMM V. Ruņģ K1/1.

²² Eglītis Anšlavs. Vēstule A. Šķipsnam 17.7.1971. // RTMM Anš. Eg. K5/31.

²³ Mārtiņš Lasmanis (1930) – literatūras kritiķis. Kopš 1945. g. dzīvo Stokholmā. Kopš 70. g. nogaļas publicējis recenzijas emigrācijas latviešu periodikā. L. recenzijām raksturīga autoru poētikas smalkjūtīga izpratne un novatorisko aspektu precīza atklāsmē.

²⁴ Nollendorfs V. Riga in the Lyric Poetry of the Postwar Latvian Generation // *Journal of Baltic Studies*. – Vol. V, Number 2, Summer 1974. – 107. lpp.

²⁵ Lasmanis M. Tumšais minors un ķeizarkronis // *Jaunā Gaita*. – Nr. 150. – 21. lpp.

²⁶ Andrupis J. Viena latviešu kultūra // *Ceļa Zīmes*. – 1970. – Nr. 44. – 52. lpp.

²⁷ Saliņš G. Padomju lolots Rīgas dzejnieks // *Jaunā Gaita*. – 1959. – Nr. 31. – 39. lpp.

²⁸ Jānis Rudzītis (1909–1970) – liter. zinātnieks, kritiķis. No 1952. g. – Vācijas laikraksta “Latvija” Zviedrijas redakcijā. R. kļuva par vienu no sistemātiskākajiem un prasīgākajiem lit. vērtētājiem trimdā.

²⁹ Ekmanis R. Tas 1970. gads. Iezīmes latviešu literārajā dzīvē // *Jaunā Gaita*. – 1971. – Nr. 85. – 7. lpp.

³⁰ Rudzītis J. Literatūra padomju žņaugos // *Latvija*. – 1964. – 22.02. – 4. lpp.

³¹ Turpat.

³² Ģermanis U. Tālu tālumā, lielā plašumā. Austrālijas piezīmes. – ASV: Grāmatu draugs, 1977. – 210. lpp.

³³ Toma V. Vēstule V. Pelēcim 08.07.1969. Kanādā // RTMM V. Pel K 54/5.

³⁴ Zālīte I. Radošā inteliģence – VDK kontroles objekts un propagandas ierocis. (Atspoguļojums VDK dokumentos, 70., 80. gadi) // <http://vip.lanet.lv/LPRA/arhivi.htm>.

³⁵ Pelēcis V. Vēstule M. Čaklajam 08.01.1980. // RTMM M. Čak K2/37.

³⁶ Pelēcis V. Vēstule M. Čaklajam 27.01.1990. // RTMM M. Čak K2/57.

³⁷ Zariņš G. Vēstule G. Saliņam 24.05.1964. // RTMM G. Sal K1/103.

³⁸ Zariņš G. Vēstule G. Saliņam 08.05.1963. // RTMM G. Sal K1/92.

³⁹ Toma V. Vēstule V. Pelēcim 08.07.1969. // RTMM V. Pel K54/5.

⁴⁰ Toma V. Vēstule V. Pelēcim 31.03.1971., Toronto // RTMM V. Pel K54/17.

⁴¹ Jānis Siliņš – mākslas vēsturnieks, filozofs, gleznotājs, 1964.–65. g. veicis pētniecisko darbu dažādās Eiropas zemēs un arī Latvijā, dzīvojis ASV.

⁴² Eglītis Anšlavs. Vēstule V. Pelēcim 15.01.1970. // RTMM V. Pel K20/10.

⁴³ Krēsliņš J. Elektroniskā vēst. M. Krēsliņai 13.03.2003. ar komentāriem par E. Egļājas-Kristsones referātu, vēlāk pārsūtīta referāta autorei.

⁴⁴ Andrupis J. Viena latviešu kultūra // *Ceļa Zīmes*. – 1970. – Nr. 44. – 52. lpp.

⁴⁵ *Zālite I.* Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. Aukstā kara sākums // <http://vip.lanet.lv/LPRA/arhivi.htm>.

⁴⁶ Kultūras dzīve tagadējā Latvijā // *Laiks*. – 1977. – 12.01. – 4. lpp.

⁴⁷ *Bērziņš A.* Nepieciešama apdomība un mērenība // *Laiks*. – 1976. – 22.12. – 10. lpp.

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ *Ģērmanis U.* Kultkoma plēnuma atziņas un pārdomas // *Brīvība*. – 1981. – Nr. 8. – 9. lpp.

⁵⁰ Saruna ar J. Peniķi 14.11.2003. Rīgā.

RAKSTNIEKU SARĪKOJUMI LATVIEŠU TRIMDAS
LITERATŪRAS UN KOPĪBAS KONTEKSTĀ
(ASV 1950–1960)

Mūsu gara dzīve ir daudz dzīvāka, nekā mēs to varam aprakstīt. Tā ir kā upe, kas nemitīgi plūst un nekad neapstājas, un tur ir tas skaistums. Arvienu paviz kāds jauns vilnis, jauns atspulgs, saules iekritiens vai ēna, ēnu rotaļa.¹

(Zinaīda Lazda)

20. gadsimta 40. gadu izskaņā Vācijā pamazām beidzās nometņu laiks, kas gan garīgi stiprināja, gan fiziski nomāca, tomēr tāda laika tautas vēsturē vairs nebūs, kad svešā zemē būtu iespējams atrasties būtībā latviskā vidē, savas kultūras ielokā. Grūti iedomāties, kāda būtu veidojusies latviešu literatūra trimdā, ja nebūtu bijuši šie apmēram pieci gadi bēgļu nometnēs Vācijā. Nacionālo pašapziņu kā identitātes zīmi latvieši paņēma līdzī emigrācijā: vēlmi domāt, just, rakstīt latviski, neatkarīgi no zemes, kurā esi nonācis. 20. gadsimta 40. gadu izskaņā aizvien lielāks skaits latviešu devās projām no Eiropas. Uz citu zemi, uz citu krastu. Bijušajos karavīru kuģos, kas “nesa” kāda ģenerāļa vārdu. Svešās zemes gaidīja strādātājus, nevis teātra spēlētājus, rakstniekus, gleznotājus. Dzīve bija jāsāk no jauna. Savu zemi un mājas, kas trimdiniekiem simbolizēja arī Latviju, viņi bija zaudējuši, tomēr svešā zemē un svešā valodiskajā vidē patvērumu viņi rada latviešu valodā. Tā skanēja mājā, skolā, baznīcā dievvārdos, kora dziesmā un no trimdas teātru pieticīgajām skatuvēm, kuploja latviešu rakstniecībā. Latvieši trimdā spēja radīt latviskas garīgās mājas, lai pārdzīvotu svešumu un rastu savai dzīvei kādu emocionālu piepildījumu. Latviešu rakstnieku sarīkojumiem (cēlienim, vakariem, pēcpusdienām utt.) bija nozīmīga vieta visas trimdas kultūras kontekstā. Rakstnieku sarīkojumi vienkopus pulcināja rakstniekus un dzejniekus, lai tie sniegtu pārskatu par veikumu latviešu rakstniecībā, nolasītu kādu savu jaunāko darbu un rastu kontaktu ar klausītāju. Grāmatizdevēji vairāk domāja par savu lasītāju, ar to vairāk saprotot romānu lasītāju, savukārt rakstnieku sarīkojumu klausītāju prioritāte bija dzeja, kamēr drāma palika latviešu dramatisko kopu un ansambļu pārzinā. Būtiski bija, lai lasītājs un klausītājs “(ie)klausītos” tekstā. Romānu katrs pats varēja lasīt, kamēr dzeja ir *jādzird* un tajā ir *jāieklausās*. Tomēr katram rakstītājam ir nepieciešams gan savs lasītājs, gan klausītājs.

Rakstnieku vakaros latviešu drāma it kā palika atstatu, bet tā "ienāca" kultūras vai dziesmu dienu programmās, kļūstot par būtisku latviskās kultūras pašapziņas un emociju kāpinājumu svešumā.

Nevar šobrīd teikt, ka iegūtā informācija un piedāvātie fakti ir pilnīgi: ziņas vāktas un apkopotas no latviešu trimdas preses izdevumiem; cik daudz šie notikumi savulaik ir fiksēti, tik tagad pēc pusgadsimta varu par tiem mēģināt runāt, un būtiskākās tendences izgaismojas, lai uzdrošinātos secināt un vispārināt.

Šoreiz labprātāk pakavētos pie pirmās desmitgades ASV, aptverot laikposmu no 1950. līdz 1960. gadam. Kāpēc Amerika un tieši šis laiks? Uz Ameriku izceļoja lielākā daļa latviešu rakstnieku, šis laiks ietver arī pirmo grūtību gadu un iedzīvošanos svešajā zemē, un tomēr, neraugoties uz grūtībām, apliecina, ka latviskā dzīve turpinās. 1950. gada aprīlī Oregonas pavalsts pilsētā Seilemā notiek rakstnieku dienas, kurās piedalās no Vācijas bēgļu nometnēm izceļojušie latviešu rakstnieki un dzejnieki Zinaīda Lazda, Aīda Niedra, Valdemārs Kārklīšs, Mirdza Timma; maijā Bostonā notiek PEN kluba rīkotās Latviešu rakstnieku dienas, tā paša gada nogalē literārs vakars Ņujorkā. Tomēr par plašāku literāro sarīkojumu skaitu var runāt, sākot ar 1951. gadu (dažāds ir bēgļu ierašanās laiks Amerikā). Tad arī stabilizējas un pamatos "sagrupējas" latviešu trimdas sabiedrība Amerikā.

Ja izsekojam šī laikposma literāro norišu vietām, veidojas savdabīga latviešu koloniju karte Amerikā. Papētot sīkāk literāro norišu vietas, atklājas: neapšaubāmi šajos gados visintensīvākā latviešu kultūras dzīve (taču jāņem vērā, ka Ņujorkā bija koncentrējies lielākais latviešu skaits – 5–7 tūkstoši), arī literāro sarīkojumu ziņā, notiek Ņujorkā (ap 30 literāru sarīkojumu), vēl Austrumkrastā jāmin Filadelfija un Bostona, savukārt Amerikas vidienē aktīvākās literāro norišu vietas bijušas – Čikāga, Indiana-pole un Klivlenda, bet Rietumkrastā – Portlenda, Takoma un Losandželosa. Caurmērā gada laikā pa visu Ameriku dažādās tās vietās notikuši piecpadsmit sarīkojumi. Literārie sarīkojumi nereti saistījās ar kultūras dienām vai nedēļām, dziesmu svētkiem, Draudzīgā aicinājuma norisēm, katoļu dienām, jaunatnes dienām, notika arī atsevišķas rakstnieku dienas, jauniešu literāro pulciņu organizētie jauno autoru vakari, nelielāki rakstnieku vakari, rīti, pēcpusdienas utt., atsevišķu rakstnieku daiļradei veltīti sarīkojumi. To vidū – Jānis Veselis, Knuts Lesiņš, Jānis Klīdzējs, Karola Dāle, Aīda Niedra, Andrejs Eglītis, Modris Zeberiņš, Gunars Saliņš, Linards Tauns, Antons Rupainis, Zinaīda Lazda, Andrejs Pablo Mierkalns, Jānis

Jaunsudrabiņš (pēdējiem trim tiek vākti līdzekļi atbalstam). Literāro sarīkojumu rīkošanā iesaistās sabiedriski literārie pulciņi, DV apvienības, jauniešu literārie pulciņi, DV Dāmu komitejas, Latviešu preses kopas utt.

Šajā laikā ir vērojamas divas būtiskas iezīmes: Dziesmu svētku Rakstnieku cēliens, kas pulcē vienkopus lielu tiesu ASV, pat Kanādā dzīvojošo latviešu rakstnieku un kam ir jo svarīga vienojoša loma, un biežās rakstnieku pēcpusdienas ar dažu literātu piedalīšanos, kam varbūt ir vairāk lokāla, tomēr ne mazāk būtiska nozīme. Rakstniekiem, kas ikdienā bija aizņemti maizes darbā, radās iespēja nonākt latviskā vidē – gan tiekoties ar klausītājiem, gan arī citiem rakstītājiem (savējiem), tā bija arī publicitāte (faktiski jau šī ir visas trimdas literārās dzīves iezīme neatkarīgi no zemes un kontinenta). Literārie sarīkojumi visus trimdas gadus ir nozīmīga kultūras dzīves daļa, tai nav tikai latviešu rakstniecību veicinoša un popularizējoša nozīme, bet gan daudz plašāka izpratne: latviešu valodas stiprināšana (kas jo būtiska, mainoties paaudzēm), latviskās identitātes un trimdas kopības apziņa. Tā ir viena no latviskajām “pasaulēm” trimdā, ārpus Latvijas, bet domājot par to. Šādi sarīkojumi Amerikā (tāpat arī citur) tuvināja dažādās literārās paaudzes, reizē iezīmējot arī latviešu rakstniecības attīstības tendences un meklējumus svešumā. Amerikā vēl skaidrāk iezīmējās jaunākās paaudzes literātu klātesme rakstnieku sarīkojumos, viņi izvirzās priekšplānā (tas nebija tik izteikti novērojams bēgļu nometņu laikā Vācijā), pārliecinoši sevi apliecina un paliekoši “ierakstās” latviešu trimdas rakstniecībā, jo līdz ar jauniem literātiem svešumā bija izaugusi arī jauna lasītāju paaudze (Ņujorkā ap jauniešu žurnālu “Raksti” grupējās jaunie meklētāji).

Tā rakstnieku vakari svešumā kļuva par iespēju piedalīties latviešu trimdas rakstniecības “rakstīšanā”. Ja salīdzinām šo desmit vienpadsmit gadu devumu grāmatniecībā ar rakstnieku sarīkojumu programmām, varam iegūt pārdomu vērtas atziņas. Rakstnieku sarīkojumos dominēja dzeja, turklāt to pārstāvēja visdažādāko paaudžu liriķi, toties grāmatniecībā aina bija pretēja. Latviešu trimdas grāmatniecībā 20. gadsimta 50. gados vērojams pārliecinošs romānu pārsvars.² Aidai Niedrai izdoti vienpadsmit romāni, Anšlavam Eglītim un Valdemāram Kārklīnam katram pa septiņiem, Teodoram Zeltīnam – pieci; kopumā šajos gados Amerikā tapuši 74 romāni un tikai 18 dzejas krājumi, no tiem četras pirmās dzejas grāmatas: Gunara Saliņa “Miglas krogs un citi dzejoļi” (1957), Linarda Tauna “Mūžīgais mākonis” (1958), Jāņa Krēsliņa “Es tomēr atceros” un

Olafa Stumbra "Etīdes" (abas 1960. g.). Tomēr retāk rakstnieku vakaros lasīti fragmenti no jauniem romāniem. Lielākā daļa no tiem izdoti grāmatās, piemēram, Jāņa Klīdzēja "Dženitors" (1955), "Dāvātās dvēseles" (1986), Aīdas Niedras "Pirmā republika" (1954), "Miera ielas cepurniece" (1957), Margaritas Kovaļevskas "Posta puķe" (1962), Ģirta Salnā "Skrandas vēja" (1952) un "Uguns avoti" (1955), Modra Zeberiņa "Dievišķās rokas" (1954), "Dvēseļu raudzītājs" (1955), "Zelta lielceļš" (1960), Antona Rupaiņa "Pēdējais troņmantnieks" un Dzidras Zeberiņas "Madonna bez bērna", tomēr trūkst ziņu par Andrieva Salmiņa romāna "Kamēr Dievs iet tālāk" un Zigurda Ritmaņa "Kristi" un "Jaunā krastā" manuskriptu likteņiem, tāpat jāmin fakts, ka Anšlavam Eglitim nav paticis publiski lasīt savus romānus, bet ar tiem klausītāji iepazīstināti – "Laimīgie" (1952), "Es nebiju varonis" (1955) un "Omartija kundze" (1958). Tas vienmēr bija risks – rakstnieku sarīkojumos lasīt romāna fragmentu, jo tas allaž vairākticis uzlūkots kā atsevišķs prozas teksts un klausītājam bijis pagrūti uztvert sižeta risinājumu, darbojošos personu savstarpējās attiecības utt. un gūt priekšstatu par visu darbu kopumā; tomēr nereti risinājums bija lasīt fragmentus no tikko iznākušiem vai latviešu periodikā (parasti laikrakstā "Laiks") turpinājumos publicētiem romāniem, bet nereti paša autora lasījums bijis intriģējošs, tāpat tikamā tikšanās ar rakstnieku vai dzejnieku. Literāri sarīkojumi un tikšanās ar autoriem tomēr bija svētki līdzās skarbajai ikdienas dzīvei ar savām rūpēm un raizēm. Prozas darbos līdzās pagātnes un bijušā tēlojumam ienāca nesenā pagātnē pārdzīvotais – bēgļu laiks un dzīve nometnēs, kā arī jauna realitāte – latvietis Amerikā: kā viņš jūtas, ko redz un piedzīvo, vai labi jūtas savējo vidū vai meklē sev citu sabiedrību; te parādās agrāk mazāk izmantotais ironiskais skats uz dažādām norisēm, arī uz latvieša īpašībām un rakstura iezīmēm. Jānis Grīns 1954. gadā raksta: "Joprojām un vēl visai ilgi trimdas romānisti rakstīs no atmiņas – par vēsturiskiem tematiem, par agrāko dzīvi dzimtenē, par bēgļu problēmām, tā kā pagaidām netrūkst arī – iekonservētas vielas."³ Tāpat pārdomas raisa jautājums par īsprozu – tā nav visai plaši pārstāvēta sarīkojumos un grāmatniecībā. Iespējams, to varētu skaidrot ar krīzi latviešu īsprozā un paaudžu maiņu (20. gadsimta 60. gadi atjaunina latviešu prozu). Ja izsekojam literāro sarīkojumu norisei un programmām, redzam: visbiežāk ar prozas darbiem rakstnieku sarīkojumos Amerikā piedalījušies Nikolajs Kalniņš, Jonāss Miesnieks, Dzidra Zeberiņa, Ģirts Salnais, Hugo Puriņš, no jaunajām literātēm – Mudite Austriņa un Rietumkrastā Aīda Niedra un Mirdza Timma.

Tomēr sarīkojumu klausītāji vairāk ļāvušies dzejas valdzinājumam. Dzeja ir absolūta dominante rakstnieku vakaros, cēlienos, dienās utt. Visbiežāk ar dzejas lasījumiem (pavisam vairāk nekā piecdesmit autoru) piedalījušies Rita Gāle un Gunars Salīņš (gandrīz 40 sarīkojumos), Linards Tauns, Zenta Liepa, Elza Ķezbere, Karola Dāle, jau skaidrāk iezīmējot paaudžu maiņu. Tāpat interesanti, ka Amerikā lasīta Veronikas Strēlertes, Pētera Ērmaņa, Veltas Sniķeres un Andreja Pablo Mierkalna dzeja. 1957. gadā no Zviedrijas Amerikā viesojas dzejnieks Andrejs Eglītis. Arī dzejniekiem katrā laikmetā ir sava valoda, jo tie grib izteikt savu pasauli. "Jaunie dzejnieki ir tie paši latvieši, tikai viņu apkārtne ir cita un viņi runā citu valodu,"⁴ teicis Jānis Bičolis. Pēc viņa teiktā – vislielāko klausītāju atzinību izpelnījušies trīs dzejnieki – Gunars Salīņš, Linards Tauns un jaunais Olafs Stumbrs, kad viesojies Ņujorkā; imponējot ar labu priekšnesumu, apliecinot, ka katra jauna paaudze dzejā nāk ar savu pasauli, bet ilgie aplausi liecinājuši, ka klausītāji saprot arī šo jauno valodu. "Mūsu trimdas dzīve ir dīvaina, un tā ir daudz lielākā mērā nekā parasts pacelta un novirzīta garīgā plāksnē, citādi sakot – ilūzijās un sapņos. Daudzi no mums jau sen būtu zaudējuši spēku dzīvot, ja jūs nebūtu uzturējušas cerības atgriezties mājās, [...] un ja tie savās klusajās stundās nevarētu kavēties atmiņās, tas ir – dzimtenē. Mēs, paši to nemanīdami, dzīvojam no atmiņām un cerībām, mūsu dzīve ir ne-parastā mērā pacelta šādā garīgā plāksnē. Un tādēļ tad arī tāda garīga izpausme kā dzeja dod mūsu dvēselēm vislielāko pieturas punktu. Un tad tur, dzejā ir vēl tas, kas mūs visus kā cilvēkus sien kopā. Kopš mums ir zudusi mūsu valsts, mūsu darbs un mūsu mājas, dzimtenes mums vēl ir tikai par tik, par cik mēs sevi jūtam saistītus ar mūsu tautiešiem, mūsu nelaimes un mūsu trimdas brāļiem. Viens otrā mēs meklējam mūsu dzimteni un citas mums nav. Šīs saites mūsu starpā, šī drošība mūsu kopumā, visaugstāk uzliesmo mūsu dzejā. [...] Tā tad dzejā iemīt liels dzīvības spēks. [...] īstais dzejas spēka avots ir viņas lasītājos un klausītājos – dzejas pieņēmējos nevis dzejas radītājā. [...] Tikai tad, kad lasītājs, dzeju lasīdams, to pārdzīvo, izjūt to īpašo dvēseles satricinājumu, [...] tikai tad dzeja ir kļuvusi fakts, tikai tad vispār dzeja ir. [...] Lasītājs to pārvērš dzejā, neviens cits. [...] Dzeja ir tas, ko cilvēks saka cilvēkam. Tā ir it kā kāda dvēseļu sasaukšanās dziļā neziņas naktī, kas tinas ap cilvēku dvēselēm. [...] Mēs esam vientuļi šai pasaulē, visi it kā kādā nebūtībā iegrimuši. Un tikai dvēseļu sasaukšanās mums liek dzīvot un uzliesmot tam īsajam spīdim, kas ir mūsu mūžs. Dzejnieks nu ir šāds dvēseļu saucējs. [...] Kā notiek šī dvēseles spēku izraisīšanās un saliedēšanās, to gadās reti novērot. Ir kādreiz

tā, ka rakstnieks lasa kādu dzejoli un jūs redzat, ka visus klausītājus it kā aizdedzina iekšējā uguns, tā kā caur zāli izskrien it kā vējš, kas visus nodrebina dīvainās trīsās, un kāds neredzams spēks it kā grib pārplēst telpu. [...] Tikai tas, kas ir redzējis, kā dzeja ieiet un dzīvo klausītājos, zina, kas ir dzejas jēga, dzejas absolūtā vērtība un dzejas piepildījums.”⁵

Interesanta iezīme Amerikā – satikties tajā laikā Austrumkrasta un Rietumkrasta latviešiem lielo attālumu un ierobežoto iespēju dēļ bija gandrīz nereāli, bet latvieši ASV vidienē daudz biežāk tikās ar Kanādas latviešiem, t.sk. ar rakstniekiem. Vismaz 20. gadsimta 50. gadu pirmajā pusē Amerikas Austrumkrasts, Rietumkrasts un vidiene vairāk vai mazāk dzīvoja visai atšķirti un savrupi, veidojot savas autonomas latviskās salīņas, tomēr 50. gadu sākumā vēl noslēgti. Ņujorkā ieplūda pasaules elpa, un tā bija atvērta: jauno autoru sarīkojumi, iebraucēji no Kanādas un citām zemēm. 50. gadu izskaņā Amerikā viesojās Ingrīda Viksna, Velta Toma, Indra Gubiņa un Aina Zemdega. Visvairāk literāro sarīkojumu 20. gadsimta 50. gados bija Ņujorkā un ap to, jo šeit dzīvoja ne tikvien lielākais skaits latviešu iecelotāju, bet arī latviešu rakstnieku, īpaši dzejnieku. No Amerikas vidienes visbiežāk brauca uz Austrumkrastu – Ņujorku, Bostonu, turp devās arī no Kanādas, ap Ņujorku dzīvojošie brauca uz Filadelfiju, kamēr Rietumkrasts palika pats par sevi (Aīda Niedra, Andrievs Salmiņš, Valdemārs Kārklīņš, Margarita Kovaļevska, Anšlavs Eglītis, Mirdza Timma, Elvīra Kociņa, Frīcis Jansons, Jānis Radāns, Eduards Patvaldnieks, vēlāk Jānis Klīdzējs, Olafs Stumbrs, Jānis Gorsvāns), jo līdz šim man nav izdevies iegūt apstiprinošas ziņas, ka kāds no Austrumkrasta vai vidienes būtu viesojies kādā literārā sarīkojumā Rietumkrastā un otrādi. Vienīgi 50. gadu izskaņā, iespējams, Ņujorkā viesojies Olafs Stumbrs, katrā ziņā viņa dzeja tur tikusi lasīta, tur izskanējuši arī fragmenti no Anšlava Eglīša romāna “Omartija kundze” un Margaritas Kovaļevskas darbiem.

Tāpat interesants ir jautājums – cik daudz autoru un cik daudz klausītāju piedalījušies šādos sarīkojumos, cik ilgi tie ilguši. Piemēram, Ņujorkā rakstnieku sarīkojumi ilguši pat četras stundas. Plašāk autoru ziņā pārstāvētie sarīkojumi 50. gados bijuši: Ņujorkā Kultūras dienu ietvaros (1952) piedalās 17 autoru no Filadelfijas, Bostonas un Ņujorkas, Dziesmu svētku ietvaros Ņujorkā (1958) literārā vakarā piedalās 14 autoru, 2 referenti un ap 250 klausītāju, sarīkojums ilgst trīs stundas, tā paša gada rakstnieku parādē Ņujorkā piedalās 14 autoru un ap 150 klausītāju. Ņujorkā bija parasta parādība, ka rakstnieku sarīkojumos piedalās 8–10 autori. Bostonā Rakstnieku dienās (1957) piedalās 13 autoru; bet Filadelfijā rakstnieku

vakarā (1959) – 12 autoru. Plašs ir Čikāgā Latviešu katoļu dienu ietvaros rīkotais rakstnieku vakars – 12 autoru; savukārt Sietlā Kultūras dienu ietvaros rakstnieku vakarā (1957) piedalās 6 autori. Interesantas ziņas var gūt, papētot, cik plaši bijuši apmeklēti rakstnieku sarīkojumi: piemēram, Bostonā Rakstnieku dienās (1952) piedalās ap 200 klausītāju, Ņujorkā Kultūras dienu ietvaros (1953) piedalās 120, bet reizēm bijuši tikai kādi 100 klausītāji; pilsētā, kurā 20. gadsimta 50. gados dzīvojis tik liels skaits latviešu, jauno literātu sarīkojumos parasti bijuši kādi 40–50 klausītāji, kamēr Konektikutā Mančestrā kādā jauno literātu sarīkojumā (1953), kurā viesojušies latviešu rakstnieki un dzejnieki no Ņujorkas un Bostonas, piedalījušies 130 klausītāju no visas pavalsts, jo tas patiesi bija latvisks kultūras notikums izklaidus dzīvojošiem latviešiem, kas nebūt nebija izlutiņāti ar bagātīgu latvisku kultūras dzīvi. Viņi prata to novērtēt. Čikāgā 1958. gadā bijuši kādi 250 klausītāji, bet Indianapolē Dziesmu svētku ietvaros rakstnieku sarīkojumā (1960) bijuši ap 300 klausītāju. Savukārt Itakā un tās tuvienē dzīvojuši tikai kādi 30 latvieši, taču Dzidras un Modra Zeberiņu rīkotajā rakstnieku sarīkojumā klausītājos bijuši kādi 80, daži ceļā bija pavadījuši 5–6 stundas, lai tikai būtu klāt un satiktos ar atbraucējiem – Linardu Taunu, Gunaru Saliņu, Ritu Gāli, Zentu Liepu, Mudīti Austriņu. Rietumkrastā Portlendā vidēji rakstnieku sarīkojumos klausītājos bijuši 50–70 latviešu, bet Takomā pat 150. Klausītāju skaits bija atkarīgs no latviešu daudzuma norises vietas apkaimē un iespējām turp nokļūt. Literāri vakari notikuši arī Aidas Niedras namā Jūdžinā Oregonā un Modra un Dzidras Zeberiņu namā Itakā; piemēram, 1956. gada oktobra beigās Itakā noticis neparasts dzejnieku rīts, tas privātā mājā pulcēja kopā apmēram vienādi daudz klausītāju un autoru, no Ņujorkas un Ņūdžersijas bija ieradušies Mudīte Austriņa, Rita Gāle, Elza Ķezbere, Zenta Liepa, Gunars Saliņš un Linards Tauns.

Būtiski atzīmēt, ka rakstnieku vakaros debitēja jaunie. Vidienē: Valters Nollendorfs, Lalita Muižniece, Aivars Ruņģis, Jānis Turbads, Laimonis Streips, Oļģerts Čakars, sevi pārliecinošāk apliecina Valdis Krāslavietis, Kārlis Ķezbers, kādā jauno literātu vakarā Indianapolē 1955. gadā ar pseidonīmu Andra Nereta piedalās Agate Nesaule. Austrumkrastā jo būtiska ir Ainas Kraujietes, Valdas Dreimanes, Baibas Bičoles un Roberta Mūka līdzdalība literāros sarīkojumos, savukārt Rietumkrastā – Olafa Stumbra un Jāņa Gorsvāna līdzdalība un Ivara Dālberga un Zigurda Ritmaņa literārie mēģinājumi. Reizēm jau latviešu trimdas sabiedrībā izskanēja bažas par to, kāda izaugs jaunā rakstnieku (arī lasītāju) paaudze, vai tā nezudīs

latviskajai sabiedrībai. Šajā sakarā pēc jauno autoru sarīkojuma 1953. gada martā Ņujorkā jauno "krusttēvs" Vitauts Kalve raksta: "Tas, no kā vecākā paaudze tik ļoti baidījies, neparādījās nemaz: jaunie nepavisam neskatās projām no latviešu (šīnī gadījumā turklāt šaurās trimdinieku) vides. Taisni stāstītāji, kam pēc veca likuma visātrāk bija jāuztver dzīves situāciju un vides pārmaiņas, kavējās joprojām Vācijas nometņu pieredzē vai vizionāros tēlojumos ārpus laika un vietas. Ne liriķi, ne stāstītāji neatklāja arī nopietnus svešas izteiksmes iespaidus, neparādīja pat tieksmi kaut ko latviešu dzejas izteiksmē papildināt vai turpināt, biežāk saskardamies ar tās aizvakardien un vakardien. Vai tas ir tikai siltumnīcas stādu liktenis? Vai tā ir katras trimdinieku dzejas likumība: tai jāaug ar savām galotnēm atpakaļ un tā pirms iznīkšanas jāsastingst? Neviens neuzdrošināsies kaut ko pārsteidzīgi pareģot. Arī jaunie paši vēl nezina, kāda noslēpuma atslēgas viņi nes savās rokās. Mēs viņiem varam sacīt to, ko saka visiem jaunajiem: ieaugšana latviešu rakstniecībā iespējama tikai, visu tās mantojumu rūpīgi pārbaudot un piesavinoties. Bet mums jāsaka viņiem arī tas, ko saka katram rakstniekam: tikai saskarē ar īstenību, tikai saskarē ar to vidi, kurā rakstnieks atrodas un dzīvo. Veco noslēgšanās pret svešuma iespaidiem ir viņu nevarības un apmulsuma aizsargbruņas. Mūsu garīgā dzīve un dzeja turpmāk varēs pastāvēt tikai tad, ja tā izturēs pārbaudījumu: prātis skatīties acīs svešumam. To mēs sagaidām no jauno acīm, kam jābūt stiprākām un drošākām tādēļ vien, ka tās ir jaunas."⁶

Nenoliedzami, rakstnieku vakari visas latviešu trimdas kultūras kontekstā ir būtisks faktors latviešu rakstniecības attīstībā (veicināšanā). Iespēja, kas tikusi īstenota. Gan sagādājot prieku trimdiniekiem, gan iepriecinot un iedrošinot pašus rakstītājus, gan arī bagātinot latviešu kultūras dzīvi trimdā kopumā. Tie ir būtiska latviešu trimdas kultūras dzīves sastāvdaļa, kas palīdzēja saglabāt latvisko pašapziņu, latviešu valodu, radīt latvisku vidi (līdzās latviešu teātrim, dziesmai utt.). Tā bijusi allaž gaidīta tikšanās. Es šo tikšanās un gaidīšanas prieku sajutu 2003. gadā 14. Rietumkrasta dziesmu svētkos Sanfrancisko, kur rakstnieku rīts bija piepildīts ar latviska vārda daudzīnājumu un klausīties prieku.

Reizēm šķiet, ka Latvijā kaut kur ir pagaisis tikšanās prieks, kas tik būtisks bija, ir un būs latviešiem ārpus Latvijas. Man šķiet, ka rakstnieku vakari neatkarīgi no zemes, kurā tie notika, – Vācijā, Zviedrijā, Kanādā, Amerikā, Anglijā, Austrālijā, tuvināja un turēja kopā latviešus, kas bija izklīduši dažādos kontinentos un attālumos, neļaujot "pazaudēt ceļu". Satikties. Būt starp savējiem. 1955. gadā kādā rakstnieku vakarā Ņujorkā

kritiķis Jānis Bičolis atzina: latviešu rakstniecība trimdā attīstās, ir dažādas paaudzes, daudzveidība, "trimdas rakstniecība ir dzīvot spējīga un var augt un attīstīties vēl ilgi, kamēr vien paši gribēsīm strādāt mūsu nacionālai kultūrai".⁷ Un tā notika arī rakstnieku sarīkojumu dēļ. Paldies tiem, kas veica šo sirds darbu.

¹ No dzejnieces Zinaīdas Lazdas piezīmju burtnīcas 1954. gada 22. maijā.

² 1950.–1960. gadā Amerikā tapuši romāni:

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1	6	7	4	5	11	10	6	5	11	8

³ *Grīns J.* Daiļliteratūra pagājušajā gadā // *Latviešu Almanahs* 1955. gadam. – Londona, 1954. – 143. lpp.

⁴ *Laiks*. – 1958. – Nr. 56. – 3. lpp.

⁵ *Kalve V.* Dzejas spēka avots // *Brīvā Balss* (Toronto). – 1950. – Nr. 26.–27. – 3. lpp.

⁶ *Latvija Amerikā*. – 1953, aprīlis. – 6. lpp.

⁷ *Laiks*. – 1955. – Nr. 91. – 3. lpp.

TRIMDAS LITERĀTŪRAS PERIODIZĀCIJA II

Virsraksts nav kļūda. Pirmo reizi mēģināju trimdas literātūru periodizēt *Latviešu literātūras vēstures* trešajā sējumā.¹ Lai gan neesmu manijis, ka kāds kolēģa būtu sevišķi uztraucies par manu uzdrīkstēšanos un centies manus argumentus atspēkot, domāju, ka ir vērts atgriezties pie mana sākotnējā uzmetuma un censties to pārbaudīt, papildināt un precizēt.

Ceru, ka atgriešanās pie vēstures periodizācijas palīdzēs veikt arī citu svarīgu funkciju – kalpot par pamatu turpmākiem pētījumiem un precizējumiem. Ir apsveicami, ka jauni literātūrzinātnieki Latvijā sāk detalizēti apzināt, sakopot un izvērtēt trimdas literātūru. Ingūnas Daukstes-Silasproģes grāmata par trimdas literātūras sākumiem ir labs piemērs šādam sakopojamam darbam.² Tomēr atklājas problēmas, ar kādām jāsastopas pētniekam, kuŗam jāpaļaujas galvenokārt uz trimdā publicētiem vai personīgos arhīvos atrodamiem materiāliem. Vācijas nometņu laikos vēl varam runāt par samērā kompaktu trimdas literāro un kultūras telpu un paļauties uz trimdas presē atrodamiem aprakstiem par grāmatām, literāriem sarīkojumiem un citiem notikumiem. Vēlākajā trimdā sākās daudz lielākas grūtības ar izkliedi, un prese ne vienmēr spēja sniegt vispusīgu kultūras un literārās dzīves apskatu. Piemēram, vietās, kur kādam no lielajiem trimdas laikrakstiem vai vietējam latviešu biļetenam bija cītīgs ziņotājs, atspoguļojumi presē var būt visai detalizēti. Citās vietās savukārt tiem var būt gadījuma raksturs. Nereti pat ievērojami notikumi palika bez piemērota novērtējuma. Daudz kas, protams, papildināms, iepazīstoties ar rakstnieku atstātajiem materiāliem – vēstulēm, dienasgrāmatām, piezīmēm, bet arī šis krājums nav vēl ne tuvu pilnīgs vai pieejams un prasa lielu vētišanas darbu. Tā var gadīties, ka pētniecības darbs sāk atgādināt sarežģītas bilžu mīklas sastādīšanu, kuŗā arvien pietrūkst vai neiederas viens vai cits gabaliņš. Beigās jau, arī šādi strādājot, pamazām rodas kopaina, bet var arī sākt ar kopainas meklējumiem, kas ir mani mēģinājumi trimdas literātūru periodizēt un vēlāk censties to pēc iespējas precizēt un papildināt.

Jebkuŗa trimdas literātūras periodizācija vai cita klasifikācija ir nosacīta. To var teikt ir par iedalījumu paaudzēs, ir arī ievērojot sabiedriskus, politiskus vai citus kritērijus. Trimdas literātūras periodizācija bez tam grūtības sagādā lielā izkliede, kas raksturoja trimdas sabiedrību, beidzoties bēgļu

laikiem 20. gs. 40. gadu beigās. Dzīves un sadzīves apstākļi, apkārtējā vide un daba nereti bija ļoti atšķirīgi dažādajās pasaules malās nonākušajiem. Lai gan palaikam izveidojās vairāki literārie centri, piemēram, Stokholmā, Londonā, Ņujorkā, Kalamazū, Toronto, Sidnejā, Melburnā un citur, kuŗi veicināja aktivitāti, varbūt tikai "Elles ķēķim" Ņujorkā vismaz uz laiku izdevās ķļūt par idejisku māksliniecisku kopsaucēju. Lielāka nozīme nekā vietām bija žurnāliem un laikrakstiem, kur atspoguļojās trimdas literārā dzīve, lai gan ne visai pilnīgi. Arī organizācijas varēja tikai nosacīti ķļūt par literārās dzīves vienotājām, un literārajiem sarīkojumiem arī piemita gadījuma un ģeografiska ierobeņojuma raksturs. Tieši tāpēc cenšos ievērot plašākus vispārējus kritērijus, kas apvieno zināma laikmeta kopīgās īpatnības. Bet arī laikmeta iedalījumi nav absolūti. Vairāku īpatnēju apstākļu dēļ trimdas literātūras šķirtnes nosaka ne tikai literāri, bet arī vēsturiski un sabiedriski pagriezieni. Mēģinot ieskicēt un raksturot trimdas literātūras posmus, ievēroju vairākus faktorus:

- Īpatnības un pārmaiņas trimdas un latviešu trimdinieku personīgajā, saimnieciskajā, sabiedriskajā un politiski ideoloģiskajā dzīvē un sadzīvē.
- Īpatnības un pārmaiņas trimdas kultūras dzīvē, it sevišķi paaudžu maiņu rezultātā.
- Īpatnības un pārmaiņas trimdas literātūrā.

Kopīgās bēģļu gaitas: 20. gs. 40. gadi

Pirmo posmu iezīmē kaŗa un pēķķaŗa trauma – radikālas un traģiskas pārmaiņas sabiedriskajā un personīgajā dzīvē, sākot ar ierastās dzīvesvietas, sabiedriskās un kultūrālās vides, bet it sevišķi – savas valsts atstāšanu un došanos nezināmā nākotnē. Bēģļu gaitas bija saistītas ar pastāvīgām briesmām, kamēr vēl turpinājās kaŗš, un ar grūtībām nodrošināt eksistenci svešā vietā. Šie pārdzīvojumi, tā laika patriotiskās un personiskās izjūtas atainojas literātūrā ļoti tieši – kā rakstnieku un dzejnieku dalīšanās ar saviem lasītājiem un klausītājiem bēģļu nometnēs. Pārdzīvojumu saturu lielā mērā nosaka fakts, ka trimdas sabiedrību veido proporcionāli liels skaits inteliģences pārstāvju, kam savas kultūrvides zaudējums nozīmē arī eksistenciālu zaudējumu.

Cilvēkus saista kopējie pārdzīvojumi, atstājot Latviju, bēģuļojot Eiropā, atrodot pagaidu apmetnes vietas un veidojot pirmos sabiedriskos, politiskos un kultūrālos iestādījumus. Sastopas cilvēki no dažādiem Latvijas

novadiem. Veidojas jaunas sabiedriskas un personiskas attiecības. Bēgļu nometnes kļūst jauni kopīgās identitātes centri. Sabiedriskās un kultūras dzīves veidošanā vadošā loma ir cilvēkiem ar pieredzi un nopelniem jau neatkarīgajā Latvijā vai arī vācu okupācijas laikā. Nometņu "mazajās Latvijās" vēl liela loma ir agrākiem nopelniem un stāvoklim sabiedrībā. Šādu cilvēku netrūkst.

Personīgajā dzīvē dominē nesenie pārdzīvojumi bēgļu gaitās, neziņa par piederīgiem, rūpes par eksistences nodrošināšanu, neskaidrās nākotnes izredzes. Kaut arī cerības uz drīzu atgriešanos no gada uz gadu kļūst nereālākas, tikpat nereāla daudziem šķiet iekārtošanās uz paliekamu dzīvi trimdā, it sevišķi domājot par izceļošanu no Eiropas. Šī daudziem ir dzīve uzgaidāmā telpā, nezinot, kad un uz kurieni pienāks nākamais vilciens.

Saimnieciski, it īpaši bēgļu nometnēs izpostītajā Vācijā, trimdinieki ir gandrīz pilnīgi atkarīgi no dažādu starptautisku palīdzības organizāciju atbalsta. Darba un patstāvīgas dzīves iekārtošanas izredzes ir mazas, it sevišķi inteliģencei. Daudzi cenšas iegūt praktiskas zināšanas un iemaņas tālākai nākotnei. Zviedrijā dzīvojošiem un agrājiem izceļotājiem sākuma posms saimnieciski ir smagāks nekā Vācijas nometnēs, jo dzīve jāsāk no nekā, parasti strādājot smagu un neierastu darbu.

Politiski un ideoloģiski tiek uzturēta un pastāv līdz paņemtā cerība par Latvijas neatkarības atjaunošanu un atgriešanos dzimtenē ar Rietumvalstu atbalstu. Trimdas organizāciju un amatpersonu rīcība sākumā ir veltīta trimdinieku taisnīgās lietas izskaidrošanai, sākot ar nopietno un sekmīgo cīņu par trimdinieku un latviešu leģionāru statusu un beidzot ar visumā neuzklausītajiem iesniegumiem Rietumvalstu politiķiem un valdībām par Latvijai nodarīto netaisnību. Jau samērā drīz šīs cerības pastiprina politiskie saspīlējumi Rietumu sabiedroto un padomju varas starpā. Astoņpadsmitā novembra svinībās atkal un atkal atskan cerība nākamajā gadā neatkarības dienu svinēt brīvajā Latvijā.

Kultūrālā dzīve Vācijas nometnēs attīstās straujos tempos – pa daļai kā dikdienības rezultāts, pa daļai arī lielā kultūrāli aktīvo bēgļu skaita dēļ, bet galvenokārt kā vajadzība možu uzturēt latvisko garu, nacionālo apziņu un izturību. Ir gan piedāvājums, gan arī pieprasījums, pie tam bez lielām pretenzijām ir no piedāvātāju, ir pieprasītāju puses – pieticīgos, pat trūcīgos apstākļos. Veidojas kori un teātra grupas. Notiek pirmās dziesmu dienas. Divi profesionālu aktieņu teātri nodibinās Mērbekā un Eslingenā. Kolīdz iespējams, sākas kultūrāla satiksme no nometnes uz nometni. Darbojas latviešu skolas un jaunatnes organizācijas. Par spīti grāmatu un mācību līdzekļu

trūkumam, jaunieši turpina mācības pēc Latvijas skolu programmām Latvijas skolotāju vadībā, it kā nebūtu atstājuši Latviju.

Pēc izolācijas gadiem beidzot ir iespējams atgūt kontaktu ar kultūras dzīvi Rietumos. Žurnālos – *Laikā*, *Ceļā*, vēlāk *Ceļa Zīmēs* – parādījās raksti ne vien par jaunāko, bet arī par nokavēto šai laukā. Taču trimdas kultūrālā dzīve nesteidzās modernizēties, un tas no tīrā saglabāšanās viedokļa arī saprotams. Tā orientējās galvenokārt tajā kultūrālo vērtību izpratnē, kas paņemta līdz no mājām.

Grāmatniecībā šis posms raksturīgs ar lielu dažādību. Līdz ar apgādiem, kas arī vēlāk trimdā veic ražīgu darbu, izveidojas vienas dienas vai dažu grāmatu apgādi. Autori ne vienmēr saņem honorāru par publicētajiem darbiem, ko nereti publicē pat bez atļaujas. Samērā daudz literāru darbu pārpublicē, jo bēgli labi ja spējuši paņemt līdz dažas grāmatas. Iespieduma tehnika nereti ir vāja. Trūkst latvisko burtu. Pašos sākuma gados parādās hektografēti vai mimeografēti izdevumi. Papīrs parasti zemas kvalitātes. Vajadzības un apstākļu dēļ ir daudz vienkāršu brošētu izdevumu. Starp publikācijām dominē grāmatas praktiskām vajadzībām. Daudz mācību grāmatu un literāru darbu iespiež skolu vajadzībām. Liels skaits grāmatu pašmācībai, sākot ar svešvalodām, īpaši angļu, beidzot ar auto vadīšanu un dārzkopību. Netrūkst arī reliģiska satura izdevumu. Liekas – par spīti cerībām un nacionālajam noskaņojumam, lielā trimdinieku daļā sākuma posma grāmatniecība liecina arī par praktisku nākotnes domāšanu un mīrinājuma meklēšanu ārpus nacionālās ideoloģijas logatiem.

Literātūrā dominē paaudze, kas dzimusi pirms 1920. gada un jau sākusī publicēties Latvijā. Tā kā trimdinieku vidū ir daudz inteliģences pārstāvju, rakstniekiem netrūkst savas publikas, ar ko tie dalās kopīgajos pārdzīvojumos, sāpēs un cerībās. Latviešu Preses biedrība uzņemas arī rakstnieku pārstāvniecību. Notiek rakstnieku dienas un sarīkojumi, vietumis veidojas literāri pulciņi. Pārpublicē jau Latvijā publicētus darbus vai arī darbus, kas tapuši vai iesākti Latvijā. Turpinās ierastās formas tradīcijas. Iespējams, nenoteikto un nestabilo dzīves un sadzīves apstākļu un publicēšanās iespēju dēļ parādās galvenokārt īsākas formas: dzejoļi, stāsti, noveles.

Daļēji turpinās arī iesāktā neatkarības laika tematika, kam gan tagad pievienojas bēgļu gaitu un kara apraksti. Samērā daudz patriotisku izpaušmju: sāpes par zaudēto dzimteni un bojā gājušajiem, ilgas pēc dzimtās vietas, nāids pret komunistisko ienaidnieku, uzticības apliecinājumi Latvijai. Ar maz izņēmumiem šis ir lielu emociju un tiešas izteiksmes laiks.

Iezīmējas trimdai raksturīga emocionāla duālitate – no vienas puses, sāpes, sapņi un atmiņas par zaudēto dzimto vietu, ilgas pēc dzimtenes kā visu cerību piepildījuma, no otras, – svešuma izjūtas, nespēja un nevēlēšanās pieņemt svešo par savējo. Starp šīm emocijām kā vienotājs spēks – pārliecība par atgriešanos, ticība un apliecinājums Latvijas un tautas nākotnei. Raksturīgi ceļošanas, tilta, uzgaidāmās telpas motīvi, kas metaforiski ataino trimdinieka nespēju un nevēlēšanos pieņemt tagadni par dzīves jēgu.

Izklišana un iedzīvošanās pasaulē: 50. un 60. gadi

Laikmetu raksturo izceļošana no vienkopus vides bēgļu nometnēs un puslīdz ierastās vai vismaz radnieciskās Eiropas dabas un kultūras vides, iedzīvošanās svešā vidē, eksistences nodrošināšana, latviskās sabiedriskās un kultūrālās dzīves atjaunošana citās pasaules malās lielākas izklijas apstākļos. Sabiedrībā ienākot 20. un 30. gados dzimušajai paaudzei, sākas sabiedrības diferencēšanās, vecajai paaudzei turpinot savu visumā konservatīvo politisko un nacionālo kursu, jaunākajai ienākot ar plašāku pasaules skatījumu un kritisku nostāju. Literātūrā, no vienas puses, turpinās aizsāktās tendences, no otras, – ienāk jauni meklējumi, kas sabiedrībā nereti rada neizpratni vai pat noraidījumu.

Izceļošana no Vācijas nometnēm uz tālākām apmešanās vietām sākas jau 1947. gadā, vispirms uz Angliju, tad arī uz Austrāliju, Kanadu, Savienotajām Valstīm un mazākā skaitā uz citām zemēm. Kulmināciju izceļošana sasniedz ap 1950. gadu. Ir reta pasaules zeme, kur nevar satikt latviešus. Taču sākumā viņi jaunajās apmešanās vietās ir vairāk vai mazāk pieciesti svešinieki, kam jāiedzīvojas neparastā dabas un kultūras vidē, valodā un klimatiskos apstākļos un sākumā jānodrošina savas eksistences pamati.

Personīgajā dzīvē šis ir grūtas iedzīvošanās un smaga darba posms pēc samērā lielā dikdienībā un kaut trūcīgā aizbildniecībā pavadītā laika bēgļu nometnēs. Taču tālākā izceļošana vismaz materiālā ziņā lielākajai tiesai latviešu dod personīgās dzīves mērķtiecību, kuŗas bija trūcis bēgļu nometnēs. Ar savu strādīgumu vecākās paaudzes ieceļotāji samērā ātri tiek pie turības, kaut arī ne pie pārticības, un var atbalstīt gan savu bērnu centienus izglītoties, gan arī trimdas sabiedriski kultūrālo dzīvi. Personīgās materiālās bāzes veidošana notiek šajā laikā. Sešdesmitajos gados arvien vairāk nostiprinās arī latviešu sabiedrības materiālā bāze – tiek pirkti sabiedriski īpašumi, celtas sabiedriskas ēkas.

Šis ir liels – nu jau otrs – sabiedriskās dzīves pārstrukturēšanās laiks. Arī izklaidus apstākļos samērā drīz nodibinās kontakti, un latvieši no dažādām sākotnējās apmešanās vietām sāk koncentrēties vairāk vai mazāk vienviet lielākos centros, lai gan ne atsevišķos latviešu kvartālos. Koncentrāciju veicina vairāki faktori: svešajā zemē savējie cits citam var palīdzēt, ar savējiem var dalīties iedzīvošanās rūpēs un problēmās, ar savējiem var uzturēt latvisko apziņu. Veidojas atkal jaunas sabiedriskas un personīgas attiecības, dibinās gan centrālas valstu, gan arī vietējas organizācijas, kas kļūst par sabiedriskās dzīves veidotājām un virzītājām.

Vecākās paaudzes lielākajai daļai nākas strādāt samērā vienkāršu darbu, kas bieži neatbilst tās agrākajai pieredzei vai stāvoklim. Ir samērā maz kontaktu un vēl mazāk iespēju vai vēlēšanās piedalīties vietējās sabiedrības dzīvē, to dara tikai kā savas latviskās lietas pārstāvji. Toties viņi joprojām dominē latviešu sabiedriskajā un it sevišķi politiskajā dzīvē. Taču šajā laikā sabiedrībā – kara un juku laiku dēļ ar novēlošanos – ienāk paaudze, kam tālākā izceļošana paveŗ iespēju iegūt izglītību un strādāt spējām un interesēm piemērotā darbā. Daudzi beidz universitātes un iegūst profesionālas kvalifikācijas, kam parasti līdzī nāk sabiedriska statuss un atbildība. Taču latviešu sabiedrībā vēl valda iepriekšējā paaudze. Trūkst normālas paaudžu maiņas. Paralleli vispārējām sabiedriskām organizācijām veidojas atklātas jauniešu organizācijas, kas attīsta atšķirīgus sabiedriskās domāšanas un rīcības veidus.

Psicholoģiski arī tālākās emigrācijas zemēs latvieši kopumā nav gatavi atsāties no savas latviskās pārliecības par atgriešanos Latvijā, politiskajiem apstākļiem mainoties. Ka starp centieniem iedzīvoties jaunajā vietā un cerību atgriezties sāk izveidoties ticamības plaša, lielākai tiesai neienāk prātā. Ne iedzīvošanās ir tik pilnīga, ne arī atgriešanās šķiet tik neiespējama. Taču arī te iezīmējas paaudžu atšķirības. Pag. gs. 20. un 30. gadu paaudze sāk labāk aklimatizēties un daļēji iekļauties vai pat asimilēties vietējā sabiedrībā. Tie, kas neieklāujas, nereti dzīvo dubultu dzīvi – vietējā un latviešu sabiedrībā.

Politiski un ideoloģiski izceļotāji ved līdz jau pirmajos gados nostiprinātās vadlīnijas un aktivitātes. Pārliecību par iesāktā kursa pareizību pastiprina Korejas karš, kas sākas 1950. gadā, vispārējā pretkomunistiskā aukstā kara mentālitate un nereti atbalsts trimdinieku pretkomunistiskajiem centieniem un organizācijām. Šis ir pēdējais lielo politisko cerību un beigās – vilšanās laiks. Lai gan Rietumvalstis nav gatavas karā pret Padomju Savienību – un pavisam drīz pat nelielā iespēja kļūst nereāla savstarpēja

atomkaŗa draudu dēļ –, trimdas latvieŗu politiŗkās un ideoloŗiskās elites domāŗana neatstājas no sava sākotnējā kursa, kas 50. gadu beigās, seviŗķi pēŗ Rietumu bezdarbības Ungārijas sacelŗšanās laikā, noved pie konfliktiem ar jaunākās paaudzes politiŗskajiem uzskatiem.

Kultūras un sabiedriskajā dzīvē gandrīz viss jāsāk no jauna, jaunā sastāvā, pie tam paŗu spēkiem, principā bez mīŗņu zemju atbalsta. Taŗu latvieŗu ieceļotāji daŗādaļās vietās cenŗas turpināt un no pieticīgās personīgās rocības financēt jau bēŗļu gaitās iesākto. No jauna veidojas latvieŗu biedrības, draudzes, koŗi, teāŗŗa grupas un citas organizācijas. Atsākas dziesmu svētku tradīcija. Dziesmu svētki papildinās ar tautasdeju uzvedumiem, teāŗŗu izrādēm, rakstnieku sarīkojumiem, mākslinieku izstādēm un citiem kultūras pasākumiem. Austrālijā izveidojas gadskāŗtēju Kultūras dienu tradīcija.

Pāŗcelŗšanās nozīmē pilna laika latvieŗu izglītības beigas, izņemot Minsteres latvieŗu ģīmnaziju. Veidojās sestdienas vai svētdienas skolas, kuŗās jaunieŗi var mācīties latvieŗu valodu, literātūru un folkloru, Latvijas vēsturi, ģeografiju, dziedāŗanu un tautasdejas. Sākumā skolas lielāko tiesu darbojās irētās vai par brīvu aizdotās telpās. Taŗu, par spīŗi pūlēŗ, vispāŗējais latvieŗu valodas zināŗanu līmenis, arī sveŗās vides un izglītības iespaidā, pazeminās, un līdŗ ar to samazinās řis paaudzes interese un spējas lasīt latvieŗu literātūru.

Grāmatniecībai tālākajās izceļoŗanas zemēs řie ir sava veida ziedu laiki. Ir vajadzība nu jau stabilākajos apstākļos piepildīt grāmatu plauktus jaunajās mājās. řajā laikā iznāk vai sāk iznākt lielie kapitāldarbi, ko var iegādāties arī abonējot: *Latvju enciklopēdija*, *Latvieŗu tautasdziesmas*, Skalbes, Raiņa, Blaumaņa raksti, *Latvieŗu tautas teikas un pasakas*, “Daugavas” Latvijas vēstures grāmatu serija. Lielie bēŗļu gaitu romāni sāk parādīties řai laikā, un apgādi cenŗas veicināt jaundarbu raŗanos. Veidojas jauni laikraksti un ųurnāli, kas turpina iesākto savstarpējās informācijas un kultūras veicināŗanas darbu. Par sava veida fainomenu kļūŗ Helmara Rudziŗa dibinātais laikraksts *Laiks*, kas pretendē būt visaptveŗoŗākais řāda veida izdevums, un viņa atjaunotais apgāds “Grāmatu Draugs”, kas savukāŗt izmanto *Laika* sniegtās reklāmas iespējas.

Literātūrā turpinās un attīstās vecākās paaudzes literāŗā darbība, kas papildinās ar jauniem siŗžetiem, galvenokāŗt no jaunās dzīves jaunajās zemēs. Plaukst sadzīves romāni kā sava veida trimdas dzīves chronika, tādēŗādi jaunajos apstākļos turpinot jau ierasto savstarpēju stāstu stāstīŗanu ierastajai publikai. Kā jauns motīvs literātūrā ienāk sastapŗšanās ar vietējiem

iedzīvotājiem un viņu dzīvi. Parasti tie tēloti atsvešināti, palaikam naīvi politiskos jautājumos, kas skaņ Latvijas likteni. Kontrastā izceļas latvieša tikumiskais pārākums. Sāk parādīties kritika par negatīvām izpausmēm latviešu sabiedrībā, it sevišķi par "kārklu angļietību" valodā un izdarībās un par "jauktām" laulībām ar cittautiešiem. Tai pašā laikā, attālinoties no Latvijas gan ģeografiski, gan laikā, samazinās Latvijas dzīves atmiņu tēlojumi.

Šo periodu tomēr vislabāk raksturo 20. un pieticīgās 30. gadu paaudzes ienākšana literatūras aprītē – jau ar Rietumos iegūtām literārām zināšanām un kritisku, pat izaicinošu pieeju gan saturā, gan arī formā. Krājumā *Trīs autori* sevi 1950. gadā piesaka Velta Sniķere, Ojārs Jēgens un Dzintars Soudums. Jaunās paaudzes žurnāli *Ulubele* un *Raksti* ir īslaicīgas parādības, bet līdz pat šai dienai iznāk 1955. gadā Amerikas latviešu jaunatnes apvienības iesāktā *Jaunā Gaita*, kas pāris gadu laikā kļūst par jaunā avangarda pulcēšanās vietu. Te parādās darbi, kas ne tikai atšķiras no vecākās paaudzes tradīcijām, bet arī šīs tradīcijas problēmatizē un demitoloģizē.

Šis avangards ir kritisks par trimdas vecākās paaudzes ideoloģisko saistīgumu. Konstatējot, ka okupētajā Latvijā izveidojusies jauna dzejnieku un rakstnieku paaudze, kas pēcstaļinisma apstākļos atļaujas pieskarties agrāk neiedomājamām temām agrāk neiedomājamā formā, *Jaunā Gaita* sāk piesardzīgi pārpublicēt šo autoru darbus. Vecākās trimdas politiskās un sabiedriskās vadības acīs jaunā avangarda izaicinājums kulminē 1959. gada Amerikas latviešu apvienības kongresā, kad *Jauno Gaitu* nosoda kā neatbilstošu "latviešu mērķiem un morālei", ar to saprotot gan Jāņa Turbada (Valža Zepa) "pēkšņā pietātes trūkumā" sarakstītā "Kēves dēla Kurbada" fragmentus, gan arī interesi par jaunāko literatūru Latvijā.³ Tomēr tikai nākamajā periodā, sākot ar 60. gadu beigām, sāk veidoties ciešāki personīgi kontakti ar rakstniekiem Latvijā.

Tematiski svarīga ir spriedzes izveidošanās starp atstāto un ideālizēto Latviju, no vienas, un dzīves reālītāti svešumā, no otras puses. Te arī vērojama kritiska attieksme pret izjusto vecākās paaudzes mietpilsonību sabiedrībā un ideālizētajiem literārajiem motīviem un tēliem, kas vairs nešķiet atbilstoši reālītātei. Demitoloģizācija liek mītu tēliem sastapties ar dzīves reālītāti un tikt galā pašu spēkiem, bez augstāku spēku iejaukšanās. Latvijas tēls daudziem, it sevišķi 30. gados dzimušajiem, atstājot Latviju, bija tikai veidošanās stadijā – tas ir drīzāk impresionistisks nekā jau apziņā pilnīgi nostiprināts. Turpreti jaunā pasaule un tās reālītāte ir daudz tuvāka nekā viņu priekštečiem. To nevar vairs vienkārši norakstīt vai noraidīt. Tā veidojas spriedze ne tik daudz starp pagātni un nākotni kā starp pagātni un tagadni.

Nesavienojamība, duāla personība spilgti izpaužas Ilzes Šķipsnas, Benitas Veisbergas un citu šīs paaudzes autoru darbos. Raksturīgi ir atmiņu uzplaisnījumi – epifaniskas atmiņu ielaušanās tagadnes norisēs – vai arī Latvijas pārslāņošanās svešuma ainavai, kas raksturīga, piemēram, “Elles ķēķa” dzejniekiem Linardam Taunam un Gunāram Saliņam.

Trimdas piepildījums un gals: 70. un 80. gadi

Šo – trimdas nobeiguma – laikmetu raksturo “pasaules latvieša veidošanās: sabiedriskās un kultūrālās dzīves institucionālizēšanās un globālizēšanās, pakāpeniska trimdas pirmsneatkarības paaudzes novecošana un neatkarības laika paaudzes kļūšana par latviešu sabiedriskās, kultūrālās un politiskās dzīves vadītājiem. Posma sākumā spēcīgas sabiedriskas pretiltības izraisa t.s. kultūras sakari ar okupēto Latviju, kas 80. gados trimdas nākamajai paaudzei kļūst par tikpat dabisku nodarbību kā politiska darbība Latvijas neatkarības atjaunošanas labad. Literātūrā arvien svarīgāka loma ir tieši kontaktiem ar Latvijas literātiem un Latvijas vidi. Ienāk neliela trimdā dzimusi rakstnieku un dzejnieku paaudze, kam jau pietrūkst savas lasītāju saimes. Tematiski arvien lielāku lomu iegūst tuvināšanās apmetnes zemju videi, cilvēkiem un mītiem un arī Latvijas jaunatklāšana.

Apmēram paaudzi, divdesmit, divdesmit piecus gadus pēc Latvijas atstāšanas nostabilizējusies jaunā pasaules latviešu ģeografija. Ir grūti noteikt šī perioda sākumu, jo to neiezīmē nekāds sevišķs notikums. *Jaunās Gaitas* lieta šķiet nākam par agru, jo nebija gatavi citi šī perioda priekšnoteikumi. Nekādā ziņā trimdā tas nav sakarā ar Brežņeva valdīšanas sākumu un t.s. stagnācijas periodu Padomju Savienībā. Trimda vairāk vai mazāk “ieslid” šajā posmā, pie tam dažādās zemēs un vietās tas notiek dažādā laikā. Taču šim laikam ir savas pazīmes, kas to norobežo no iepriekšējā un ko raksturo vārds “stabilitāte”. Vai – lietojot Juŗa Mazuŗa dzejlapas nosaukumu – šī ir trimda *Uz palikŗanu* (1977).

Trimdas latvieŗiem ir visumā izdevies nostabilizēt savu personīgo un sabiedrisko dzīvi jaunos apstākļos. Vecākā paaudze tiek galā ar vietējo sabiedrību, kaut arī tai ir grūti šajā sabiedrībā integrēties. Tāpēc viņu sabiedriskā dzīve norit galvenokārt latvieŗos. Jaunākajai latviski domājoŗai paaudzei veidojas izteikti dubulta sabiedriskā un personiskā dzīve – daļēji, it sevišķi nedēļas nogalēs un brīvdienās, latvieŗu vidū, daļēji cittautieŗu sabiedrībā darbā un vietējā kultūras dzīvē. Saimnieciskā ziņā šī vairs nav sabiedrība, kam jāatlicina no nelielās sākuma rocības. Tā jau var atļauties

būt dāsna, gādājot par savas sabiedriskās dzīves nodrošināšanu ne vairs irētās pagaidu telpās, bet savos namos, baznīcās, vasaras nometnēs. Veidojas fondi kultūrālo un politisko aktivitāšu atbalstam. Sākot attīstīties ātraigais satiksmei pāri okeaniem, ceļošana kļūst ērtāka un to var arī atļauties. Tā šim periodam raksturīga liela mobilitāte un jau pasaules mēroga vēriens: nav vairs retums, ka latvieši no dažādiem kontinentiem tiekas dziesmu svētkos un kultūras dienās. Sākot ar 1968. gadu, jaunieši organizē pasaules mēroga jaunatnes kongresus.

Lai gan Latvija nav brīva, sāk atjaunoties kontakti ar radiem un paziņām. Sākumā tas notiek vēstulēs, kopš 60. gadu sākuma arī personīgos apmeklējumos. Arī šeit iezīmējas paaudžu atšķirības: vecākajai paaudzei ir tiešs kontakts ar pazīstamiem savējiem, jaunākajai paaudzei savējie Latvijā ir lielāko tiesu nepazīstami. Nekas neliecina par iespējām atgriezties Latvijā vēlamos politiskos apstākļos, un šai laikā droši vien tikai retais būtu vairs bijis gatavs to darīt. Žēl, ka trūkst plašāku socioloģisku un psiholoģisku pētījumu šai ziņā. Trimdas sabiedriskās aktivitātes lielā mērā ir virzītas uz aizstājēju struktūru veidošanu: trimda un tās institūcijas kā Latvijas aizstājējs surrogāts, no vienas puses, un kā kultūras un politisks bastions pret padomju varas uzbrukumiem, no otras.

Kaut arī pēc Ungārijas sacelšanās apspiešanas un Rietumvalstu tuvināšanās PSRS kļūst skaidrs, ka nav cerību uz Rietumvalstu iejaukšanos padomju imperijas interešu sfairā, inerce vecākās paaudzes politiskajā domāšanā turpinās. Rietumi gan pastāvīgi apliecina Latvijas inkorporācijas neatzišanu un rezolūcijās atbalsta neatkarības centienus, bet reāla rīcība nav sagaidāma. Trimdas ideoloģija principā paliek stabila, noraidot arvien pieaugušos kontaktus ar Latviju, izņēmums ir personīgā plāksnē, un domāšanu, kas meklē jaunas pieejas nacionālo jautājumu risināšanā. Pārmaiņas politiskajā stratēģijā un rīcībā sāk parādīties 70. gados, kad latviešu centrālo organizāciju vadībā nāk jaunākās paaudzes pārstāvji un trimdā dzimušās paaudzes jaunieši, kuŗus vairs nesaista aizspriedumi par tiešu politisko cīņu pret komūnismu un kontaktiem ar Latviju tai pašā laikā. Astoņdesmitajos gados agrākā trimdas jaunā paaudze un trimdā dzimušā paaudze jau lielā mērā pārņēmušas politisko cīņu, kuŗa pašās beigās, sākoties politiskajai Atmodai, kļūst par trimdas un Latvijas kopīgu cīņu.

Arī sabiedrisko un kultūras dzīvi iezīmē dualitāte. Turpinās iesaistītās aktivitātes, nu jau ar plašāku vērienu un plašākā mērogā. Nostiprinās labāka un daudzveidīgāka izglītības sistēma, kas gādā par latvisko izglītību ne tikai sestdienas vai svētdienas skolās, bet arī vasaras vidusskolās un 2x2 kursos,

kuŗi tiek organizēti ap 60. gadu vidu. Astoņdesmitajos gados izveidojas populārās 3x3 nometnes.

Taču visvairāk šo laiku iezīmē asās debates un bezkompromisa nostāja t.s. kultūras sakaru jautājumā, kas sākās ar *Jaunās Gaitas* lietu un ko 60. un 70. gados saasina aktīvā politika, kuŗu īsteno t.s. Latvijas PSR Kultūras sakaru komiteja. Tā gādā par latviešu kultūras darbinieku apciemojumiem Latvijā, no vienas, un par Latvijas kultūras darbinieku un mākslinieku apciemojumiem, mākslas izstādēm un izrādēm ārzemēs, no otras puses. Arī dedzīgākajiem kultūras sakaru atbalstītājiem nezina vai ir illūzijas par to, ka šie sakari neveic padomju propagandas un ideoloģiskus uzdevumus un ka aiz tiem nestāv padomju drošības iestādes. Jautājums ir tikai – kam no tā lielāks ieguvums, jo arī trimda nevar ilgstoši iztikt bez kontaktiem ar Latvijas kultūru un radošajiem cilvēkiem, lai cik nosacīta ir viņu brīvība. Vēl svarīgāk daudziem, it sevišķi jaunākajām paaudzēm, ir nonākt tiešā kontaktā ar zemi un tautu, jo viņu izjūtās un izpratnē trimda nespēj aizstāt to, ko spēj dot Latvija. Trimdas aukstajiem kaŗotājiem šāda nostāja ir nepieņemama: jebkuŗš kontakts ar padomju varas politiskajiem un kultūras pārstāvjiem – noraidāms. Noraidošā nostāja no trimdas valdošo aprindu puses izpaužas dažādos veidos. Dzejniekiem un rakstniekiem, kas bija viesojušies Latvijā, daudzkārt nedod iespēju lasīt savus darbus publiskos sariņojumos. Latvijas komponistu darbi līdz pat perioda beigām neatskan trimdas dziesmu svētkos. Latvijas filmu izrādes palaikam piktētē. Novēršas no organizācijām, kas atbalsta kultūras sakarus. Taču sakari turpinās, un arī tie kulminē Latvijas Atmodā, kad savstarpējā apmaiņa vairs nerit Kultūras sakaru komitejas režijā un Drošības komitejas pārraudzībā.

Literātūrā arvien vairāk nostiprinās 20. un 30. gadu paaudze, bet sevi piesaka arī trimdā dzimuši paaudze. Tai pašā laikā pakāpeniski iestājas pagurums. Trimdas aktīvā lasītāju saime, galvenokārt vecākās paaudzes ļaudis, pamazām sarūk. Tā arī neprasa neparastus avangardiskus darbus, kas ir daudzu jaunāko autoru repertuārā. Nostāja pret “kultūras sakariem” vairākus trimdas autorus izolē no trimdas sabiedrības vairākuma. Kontakti ar Latviju trimdas dzejniekiem un rakstniekiem dod svaigu materiālu, pārdzīvojumus un radošus impulsus, tomēr par jaunu atsvešina viņus no trimdas zemju vides un trimdas sākotnējās ideoloģijas.

Tai pašā laikā *Jaunā Gaita* joprojām iznāk. Nodibinās Latviešu rakstnieku apvienība (LaRA, 1974. gadā), kad Latviešu Preses biedrība sāk rakstniekus šķirot pēc viņu attieksmes pret Latvijas apciemojumiem. LaRA rīko rakstnieku nedēļas, izdod savu biļetenu *LaRAs Lapa* un izveido savu

grāmatu klubu. Šī posma sākumā vēl arvien aktīvi ir daudzie apgādi, bet uz posma vidu un beigām autori sāk sūdzēties par nespēju publicēt savus darbus, jo apgādi cits pēc cita izbeidz darbību, un LaRAs grāmatu klubs 80. gados ar savām grāmatām šai ziņā veic svarīgu funkciju. Sākot ar 80. gadu beigām, galvenās publicēšanās iespējas paveras Latvijā.

Tematiski svarīga ir pieaugošā pievēršanās vietējai videi un cilvēkiem, ne vairs atsvešināti un noraidoši, bet jau ar daudz lielāku izpratni un iejutību. Radniecības meklējumi noved pie apspiesto pirmtautu temām – Amerikas indiāņiem, Austrālijas aborīģiem un citiem, kuŗu mītos atrodamas paralēles ar latviešu mītiem. Tai pašā laikā trimdas literatūrā ienāk tiešas Latvijas pārdzīvojumu un impresiju temas, kas atsvaidzina jau izbālēt sākušo Latvijas tēlu.

Epilogs

Ja politiskie apstākļi nebūtu mainījušies un Latvija nebūtu atguvusi neatkarību 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, nezin cik ilgi būtu noturējusies tauta Latvijā un nezin cik ilgi būtu varējusi pastāvēt trimda kā nacionālpolitiskis un kultūrāls sabiedrisks veidojums. Varam būt pateicīgi, ka trimdas gals pienāca brīdī, kad Latvijai bija dots jauns sākums.

Ar Latvijas neatkarības atjaunošanu gan izbeidzās lielā svešas varas uzspiestā fiziskā, politiskā un ideoloģiskā šķirtne starp tautu Latvijā un ārzemēs, bet palika ilgos atšķirtības gados veidojusies garīgā šķirtne. Pievilās sākotnējās cerības gan trimdā, gan Latvijā. Ir vieglāk radīt realitātes, daudz grūtāk – mainīt mentalitātes. Nav tās ideāli apgārotās Latvijas, kas bija daudzu trimdinieku apziņā un palīdzēja saglabāt latvietību. Nezin vai jebkad tā ir bijusi. Tagadnes Latvija ar visām tās krunkām ir vienīgā, kas mums ir un būs.

Ir grūti pateikt, kāda būs jaunā pasaules latviešu sabiedrība, jaunie pasaules latvieši, jau vieglāk – kāda tā nebūs. Tā nebūs sevī noslēgta sabiedrība, kāda savulaik veidojusies Baškirijā vai citur Krievijā un saglabājusī antikvāru latvietību. Tā būs Latvijai un pasaulei atvērta sabiedrība, latviska izvēles dēļ un toleranta pret dažāda veida un līmeņa latvietības izpausmēm un latviskām zināšanām. Tā būs nevis sabiedrība, kuŗas pamatā ir cīņas un latviskās izdzīvošanas ideoloģija, bet gan sadzīves sabiedrība. Tai nebūs pretenziju pārstāvēt nebrīvu tautu, bet tā aizstāvēs Latvijas tiesības un intereses pasaulē. Tā arī turpmāk mācīs bērniem latviešu valodu un kultūru, bet tai nebūs illūziju, ka svešā zemē tas ir pilnīgi iespējams bez dzīviem

kontaktiem ar Latviju un latviešiem. Šie kontakti – brīvi un nepārtraukti – būs šīs sabiedrības latviskā asinsrite. Vietējā valoda ar laiku kļūs noteicošā, bet kā starpnieki pasaules latvieši kļūs par labākiem un pārliecinošākiem Latvijas tēla nesējiem pasaulē.

Trimdas literātūras laiks ir beidzies. Ja pasaules latviešu vidū radīsies dzejnieki un rakstnieki, kas pelnījuši apzīmējumu “latviešu”, tad tie lielāko tiesu rakstīs citās valodās par temām, kas skar mūsu tautas piedzīvojumus un pārdzīvojumus, tos darot pieejamus pasaulei. Īstenībā tādi jau ir, un tādu būs arvien vairāk, jautājums būs, vai arī mēs viņus spēsim saklausīt, uzklaut un pieņemt par savējiem.

Daudz no tā, ko radīja trimdas literātūra, bija radīts pašu vajadzībai un vaļaspriekam. Tās vērtība ir lielā mērā kultūrvēsturiska vai socioloģiska. Bet trimdā radās arī literāri darbi, kam pienākas vieta latviešu literātūras izlasē. Trimdas literātūra ir radusi vietu atjaunotās Latvijas literātūrzinātnē, grāmatniecībā un lasītāju interesē. Tas liecina, ka trimdas beigas nebūt nav beigas, bet ir tikai sākums jaunajā latviešu literātūras apziņā – pārtapšana.

¹ *Latviešu literātūras vēsture*, red. Viktors Hausmanis, 3. sēj., Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 384.–401.

² *Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā 1944–1950*, Rīga: Zinātne, 2002, 423 lpp.

³ Sk. Nollendorfs, Valters. *Tā sauktā 'Jaunās Gaitas lieta'*, Jaunā Gaita 21 (1959): 128.–130. lpp. un 24 (1959): 259.–260. lpp.

LATVIEŠU GRĀMATU KRĀTUVES RIETUMU PASAULĒ

Ievads

Dzinuļi, kas lika latvietim pamest dzimteni un doties svešumā, bijuši dažādi – kā ekonomiski un personiski, tā arī politiski, bet vislielākais latviešu aizplūduma iemesls, bez šaubām, bija bailes no totalitārisma nežēlīgajām spilēm Otrā pasaules kara beigu posmā. Viena no neatņemamām saiknēm ar dzimteni, ko latvietis tātūmā varēja saglabāt, bija dzimtā valoda. Saikni ar valodu nodrošina lasišana.¹ Šķiet, ka tieši lasišana bija viens no tiem mazumiņiem, kas latvietim svešumā palīdzēja saglabāt latvietību. Bet kā nodrošināt iespēju lasīt dzimtajā valodā? Viens no drošākajiem veidiem bija bibliotēku dibināšana.

Ārsmju latviešu bibliotēku attīstību nosacīti varētu iedalīt posmos: pirmais posms aizsākās līdz ar pirmo izceļošanu – tie bija 19. gadsimta pēdējie 20 vai 30 gadi, kad latvieši emigrēja ekonomisku u.c. personisku iemeslu dēļ. Šiem emigrantiem pēc 1905. gada revolūcijas sekoja sociālisti. Abas šīs cilvēku grupas aizbrauca galvenokārt uz Ameriku², bet bija arī tādi, kas nonāca Austrālijā. Emigrēšana turpinājās līdz Otrā pasaules kara sākumam. Otrais posms ir periods pēc Otrā pasaules kara, kad no komunisma briesmām bēgošie latvieši izklīda pa pasaules valstīm, šajā laikā aizsākās trimdas latviešu bibliotēku veidošanās un attīstība. Trešais posms saistīts ar periodu, kad dibinājās bibliotēkas, kuru mērķis bija apkopot un sistematizēt visas nu jau prāvos apjomos uzkrājušās trimdas laika latviešu kultūras vērtības – tie ir 20. gadsimta 80. gadi. Izņēmums ir Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka, kurā, kā to vēlāk redzēsim, pateicoties L. un E. Dunsdorfu iniciatīvai, latviešu izdevumi tika krāti jau kopš bibliotēkas pastāvēšanas sākotnes 1950. gadā. Agri šo darbu uzsāka arī Minsteres Latviešu ģimnāzijas bibliotēka – 1957. gadā. Tieši šīm lielajām bibliotēkām ar īpašu nozīmi latviešu kultūras mantojuma sistemātiskā krāšanā un saglabāšanā referātā tiks veltīta galvenā vērība. Tas nebūt nenoliedz daudzu citu, mazāku bibliotēku svarīgumu un lomu latviešu sabiedrībā, bet par tām informācijas ir maz un tā grūti atrodama. Referātā netiks apskatīta vēl viena latviešu kultūras joma – latviešu grāmatu krājumi pasaules bibliotēkās.

Veclatviešu bibliotēkas

Pirmajā posmā jeb līdz trimdai dibinātās bibliotēkas mēdz dēvēt par "veclatviešu" bibliotēkām.³ Tā kā referāta mērķis nav sniegt detalizētu informāciju par šīm bibliotēkām, minēsim tikai nozīmīgākās. Brīvo latvju biedrības bibliotēka Filadelfijā (ASV) dibināta 1892. gadā.⁴ Atšķirībā no daudzām citām veclatviešu bibliotēkām tā turpināja darbību vēl pēc Otrā pasaules kara. Bostonā 1927. gadā tika izveidota Amerikas Latviešu tautiskās savienības bibliotēka, tajā tika iekļauta 1889. gadā dibinātā Bostonas Latviešu biedrības bibliotēka un Bostonas Latviešu palīdzības biedrības bibliotēka. Veclatviešu ieguldījums ārzemju latviešu kultūrā ir arī Sidnejas latviešu pulciņš. Viens no Austrālijā 1913. gadā dibinātās latviešu organizācijas mērķiem bija padarīt latviešu literatūru pieejamu Sidnejas latviešiem, tādēļ 1913. gadā nodibināta Sidnejas latviešu pulciņa bibliotēka, kas bija pirmā latviešu bibliotēka Austrālijā.⁵

Trimdas latviešu bibliotēkas

20. gs. četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā latviešu bibliotēkas veidojās daudzās latviešu trimdas zemēs, to pamatfunkcija bija vienkārša – nodrošināt ar grāmatām un periodiku latviešu lasītāju. Laika gaitā atsevišķās bibliotēkās veidojās vēl kāda funkcija – sistemātiski uzkrāt pēc iespējas apjomīgāku iespiedprodukciju latviešu valodā, kā arī materiālus par Latviju. Taču sākotnēji trimdas latvietis bija jānodrošina ar grāmatu. Par trimdas grāmatniecības un bibliotēku attīstību liecina raksti sērijas *Archivs* 10., 20. un 30. sējumā. It sevišķi vērā ņemams ir E. Dunsdorfa sakopojums "Latviešu publikāciju krājumi brīvajā pasaulē".⁶ Pēc aptaujās vāktām un dažkārt personiski iegūtām ziņām, to informācija attiecas uz 70. gadu beigām. Visos kontinentos veidojās bibliotēkas, un var redzēt, ka pēc 55 trimdas gadiem šādas latviešu bibliotēkas bija Rietumu zemēs: ASV – 29, Anglijā – 26, Vācijā – 10, Austrālijā un Kanādā – pa 9 katrā, Brazīlijā – 4, Zviedrijā – 3 un Argentīnā, Dānijā un Nīderlandē – pa vienai katrā. Ir žēl, ka nav bijis iespējams kādam tik plašu aptauju atkārtot 80. gadu⁷ un 90. gadu beigās, lai varētu salīdzināt trimdas bibliotēku attīstību.

Grāmatu un lasītāju skaits šajās bibliotēkās bija neliels – no dažiem simtiem līdz dažiem tūkstošiem. Bibliotēkas galvenokārt komplektēja jaunākos trimdas izdevumus daiļliteratūrā. Līdz ar latviešu trimdas skolu

veidošanos bibliotēku fondi papildinājās ar mācību grāmatām un vēstures un folkloras izdevumiem. Bibliotēkas finansēja organizācijas, kuru paspārnē tās darbojās, bet nozīmīgs papildinājums bija ziedojumi un grāmatu dāvinājumi.

Kā jau minēts, īpaša uzmanība šajā referātā tiek veltīta tām latviešu bibliotēkām, kuras apzināti un sistemātiski vāc vai vāca visus latviešu trimdas izdevumus un visus izdevumus par Latviju un latviešiem. Pirmās bibliotēkas, kas uzsāka šo sarežģīto darbu, bija Melburnas (Austrālija) Latviešu biedrības bibliotēka un Minsteres (Vācija) Latviešu ģimnāzijas bibliotēka.

1947. gadā dibinātā **Minsteres Latviešu ģimnāzijas bibliotēka (MLĢB)** līdz 1957. gadam atradās Augustdorfā (Vācija).⁸ 1957. gadā to kopā ar ģimnāziju pārcēla uz Minsteri. Kopš 1957. gada bibliotēkas mērķis bija komplektēt visas klajā nākušās latviešu grāmatas un periodiku. Plaši pārstāvēts bibliotēkā ir Vācijas bēgļu nometņu izdevumu klāsts. Daļa iespiedprodukcijas tika pirktā, daļa ziedota. Bibliotēka saņēmusi arī finansiālu atbalstu no Vācijas valdības. Grāmatas bibliotēkā sistematizētas pēc B. Jēgera trimdas izdevumu sistematizācijas shēmas. 80. gadu vidū no B. Jēgera bibliogrāfijā ietvertajiem izdevumiem bibliotēkā bija gandrīz 80% grāmatu un brošūru latviešu valodā, bet no izdevumiem svešvalodās – 25%. Bibliotēkā plaši pārstāvēti pirmās republikas laika izdevumi. Te atradās arī Latviešu bēgļu dzīves arhīvs, kas tagad ir Latvijas Valsts arhīvā. Bibliotēku ilgstoši vadīja Dr. Austrā Rudzīte.

Pēc Zuzes K. Krēšliņas-Silas⁹ un Birutas Petres¹⁰ (bijušās MLĢ skolo-tājas) informācijas, Minsteres Latviešu ģimnāziju slēdza 1998. gadā. Tagad bibliotēku pārvalda Latviešu kopiena Vācijā, kas ir Vācijas latviešu "jumta organizācija". Bibliotēka vēl joprojām atrodas Latviešu centrā Minsterē. Pašlaik bibliotēku apmeklē tikai daži lasītāji nedēļā. Jaunas grāmatas ienāk tikai kā dāvinājumi, toties sistemātiski tiek komplektēta jaunākā periodi-ka. Literatūra iepirkta netiek. Arī tādos apstākļos bibliotēka tomēr noder. Piemēram, izmantojot bibliotēkas fondu, Minsteres universitātes bijušais bibliotekārs, latviešu kultūras cienītājs Dr. V. Raube sarīkojis divas izstā-des: 2001. gadā (26.10.–30.11.) notika izstāde "800 gadi Rīgas, Minsteres, Vestfāles sakaros" un 2002. gadā (25.10.–23.11.) – "Jānis Jaunsudrabiņš Vestfāles trimdā".

Viens no Minsteres Latviešu ģimnāzijas lepnumiem ir Latgales litera-tūras un periodikas stūrītis "Latgales sēta", kuru krājis, veidojis un vada Alberts Spoģis, bijušais Minsteres Latviešu ģimnāzijas skolotājs. Pēc A. Ru-dzītes nāves bibliotēku vadīja Lilija Tenhāgena (studējusi baltistiku

Minsteres universitātē), bet pēdējos gadus to vada Daina Upesleja. Aktīvs darbs bibliotēkā noritēja, kamēr pastāvēja skola, taču arī tajā laikā netika veikta krājuma inventarizācija, tādēļ nevar spriest par tā tagadējo apjomu. Līdz ar ģimnāzijas slēgšanu skolas pārvaldītāja – Latviešu kopiena Vācijā – nolēma daļu grāmatu nosūtīt Latvijas lauku skolām, bibliotēkā atstājot 3–4 eksemplārus no katra nosaukuma. Nosūtīja gan mācību grāmatas, gan daiļliteratūru – galvenokārt latviešu klasiķu darbus. Pēdējos gados bibliotēkas fondus papildināja trimdas latviešu dāvinājumi. Pašlaik bibliotēka ir “konservētā” stāvoklī. Lasītāju trūkuma dēļ netiek algots darbinieks, bibliotēkā faktiski nenotiek nekāda kustība. Z. Mauriņai un J. Jaunsudrabiņam ir atsevišķas piemiņas istabas.¹¹ Ir nelieli materiālu apkopojumi par K. Raudivi un P. Ērmani.

Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka dibināta 1950. gadā, drīz pēc Melburnas Latviešu biedrības nodibināšanās 1949. gadā.¹² Bibliotēkas dibināšanas gadā Latviešu Centrālās komitejas bibliotēku fonds Vācijā nosūtīja uz bibliotēku 1600 sējumu sūtījumu no Vācijas nometņu bibliotēku krājumiem. 1955. gadā bibliotēka pārcēlās uz jaunajām Melburnas Latviešu biedrības telpām. Pēc Rasma Ruģeles¹³ sniegtajām ziņām, 1980. gadā bibliotēkā atradās no 80 līdz 90% izdevumu no B. Jēgera trimdas izdevumu bibliogrāfijā iekļautajiem izdevumiem. Bibliotēkā atrodas arī izdevumi, kas nav ietverti bibliogrāfijā. Bibliotēka komplektēja arī skaņu plātes un kasetes, atsevišķos gadījumos – arhīvu materiālus. Bibliotēku izmanto gan Austrālijas, gan citzemju lasītāji. Plašu informāciju par bibliotēku sniegusi tagadējā bibliotēkas vadītāja Olga Siliņa.¹⁴ Saskaņā ar O. Siliņas rakstīto no dibināšanas līdz 1999./2000. darba gadam bibliotēku vadījusi Lilija Dunsdorfa. Viņa bijusi arī bibliotēkas veidotāja kopš sākotnes. Padomu un atbalstu viņai sniedzis dzīvesbiedrs prof. Dr. Edgars Dunsdorfs. Milzīgā atsaucība, ko bibliotēka saņēmusi no pasaules latviešu sabiedrības, veidojusies, pateicoties Dunsdorfu autoritātei un sakariem. Var uzskatīt, ka bibliotēka ir Dunsdorfu mūža darbs. Profesors Dunsdorfs Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkā savācis gandrīz visu trimdā izdoto literatūru un arī visus rakstītos materiālus, kuros kaut kas minēts par Latviju un latviešiem. Līdz pat pēdējam laikam E. Dunsdorfs (1904–2002) bija bibliotēkas konsultants un padomdevējs. Palīdzējuši arī daudzie bibliotēkas darbinieki, pavisam ap piecdesmit, kas strādājuši Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkā. Veidojot bibliotēku, L. Dunsdorfa sadarbojusies ar Dr. Benjamiņu Jēgeru un devusi arī lielu ieguldījumu B. Jēgera bibliogrāfisko izdevumu veidošanā.

Kā raksta B. Jēgers¹⁵, daudzos gadījumos viņa pārbaudījusi aprakstus un sniegusi arī jaunus. Dr. B. Jēgera bibliogrāfijā laika posmā no 1940. līdz 1991. gadam reģistrēta 7681 grāmata un 2331 periodisks izdevums – kopā 10 012 vienības. Bibliotēkā tai pašā laika periodā bija apmēram 16 000 (1991. g. 30. jūnijā 15 854) inventarizētu grāmatu un periodisko izdevumu sējumu. Tas, ka bibliotēkā inventarizēto sējumu skaits lielāks nekā B. Jēgera bibliogrāfijā, izskaidrojams ar to, ka bibliotēka centās iegūt un uzkrāt grāmatas un cita veida materiālus, kur rakstīts par Latviju vai latviešiem, kā arī sīkdarbus, rotaprintētas lugas, darbus mašīnrakstā un notis, kas bibliogrāfijā nav aprakstīti, kā arī izdevumus, kas iznākuši pirms 1940. gada Latvijā, un padomju Latvijas izdevumus. 50. gadu beigās un 60. gados notika plaša sarakste ar grāmatu autoriem, periodisko izdevumu izdevējiem un redaktoriem, organizācijām, draudzēm, klubiem, interešu grupām visā brīvajā pasaulē ar lūgumu sūtīt Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkai savus izdevumus, darbības pārskatus, apkārtrakstus u.c. materiālus, kas atspoguļo latviešu dzīvi, darbu un saskari ar apkārtējiem un attālākiem latviešiem. Šos sūtījumus bibliotēkā uzkrāja. Vēl arvien bibliotēkā pienāk sūtījumi no 64 vietām. Šie sūtījumi ir sistematizēti un klasificēti. Tas ir unikāls izziņas materiāls, kas atspoguļo latviešu dzīvi svešumā.

Sākot ar 1999./2000. bibliotēkas darba gadu, bibliotēkas vadību no L. Dunsdorfas pārņēma Olga Siliņa. Bibliotēkas krājumu veidoja 18 004 grāmatas un periodisko izdevumu sējumi. Vadītāja joprojām ir Olga Siliņa; darbinieki: Māra Medeniece, Anda Purēna un Anna Būmane. Pēdējā darbības gadā bija 7–8 lasītāji nedēļā. Trešdienās notika grāmatniecības talka. Uz 2003. g. 30. jūniju bibliotēkas krājumā bija 18 118 grāmatu un periodisko izdevumu. Dāvinājumi saņemti no ASV, Austrālijas, Kanādas, Latvijas un Vācijas.

Pieminamas būtu arī citas Austrālijas bibliotēkas: Adelaides Latviešu biedrības bibliotēka, Brisbenas Latviešu biedrības bibliotēka, "Daugavas vanagu" Sidnejas nodaļas bibliotēka, Ņūkāstlas "Daugavas vanagu" bibliotēka, Sidnejas Latviešu biedrības bibliotēka, Latviešu veco ļaužu mītnes bibliotēka Adelaidē, Kanberas Latviešu biedrības bibliotēka, Latviešu biedrības Pērtā bibliotēka, Tasmānijas Latviešu ev. lut. Sv. Pāvila draudzes bibliotēka. Daudzas no šīm bibliotēkām pastāv vēl joprojām.

Kopš 1980. gada dibinātas trīs jaunas bibliotēkas, kas ir vērtīgi informācijas centri savās valstīs.

Ziemeļamerika

1983. g. atklāja Latviešu studiju centra (LSC) bibliotēku pie Rietummičiganas universitātes Kalamazū (ASV). Par LSC raksta bibliotēkas bijusi vadītāja Maira Bundža.¹⁶ Kopš 1966. g. šeit darbojušies vasaras kursi latviešu studentiem. 1981. g. rudenī sākās pilna gada akadēmiskā programma latviešu valodā. Bez latviešu valodas programmā ietilpa arī literatūra, kultūra, vēsture, politika, pedagoģija. 1981. g. Amerikas Latviešu apvienības (ALA) kongresā nolēma būvēt Latviešu studiju centru, ko vēlāk nosauca pāragri mirušā ALA priekšsēdētāja Jāņa Riekstiņa vārdā. Jau 1969. g. bija sākusies informācijas krāšana latviešu programmas vajadzībām. 1982. gadā Mairai Bundžai piedāvāja iekārtot LSC bibliotēku. Jau 1982. g. beigās bibliotēkā bija 4800 sējumu. 1982. g. rudenī, kad mira bibliofils un kolekcionārs, literāts Jānis Bičolis, Bičoļu ģimene pārsūtīja LSC lielāko daļu viņa bibliotēkas – ap 4000 grāmatu un ap 4000 periodisko izdevumu. Bičoļa grāmatas tika novietotas atsevišķi. Bibliotēkas vadītāja M. Bundža aktīvi vāca centra vajadzībām grāmatas. 1987. g. nomira ALA Kultūras fonda darbinieks, grāmatnieks Leons Rumaks. Viņa dzīvesbiedre Anna Rumaka nodeva LSC vajadzībām lielu daļu Rumaka materiālu. Tādējādi grāmatu skaits līdz 1987. g. beigām pārsniedza 17 000. LSC krāja visu, kas iespiests latviski vai citās valodās par Latviju un latviešiem. Bibliotēkas vajadzībām bija izstrādātas vadlīnijas par to, ko bibliotēka krāj un kam tā kalpo. Bibliotēkā paturēja divus eksemplārus no katras grāmatas, galvenokārt tās, ko tieši izmantoja latviešu programmasursos. Liekie eksemplāri tika nodoti maiņai ar citām bibliotēkām vai pārdoti. LSC krāja divus komplektus no katra periodiskā izdevuma, tā abonēja tikai divus izdevumus. Izdevēji un ziedotāji piesūtīja 52 izdevumus. LSC laikraksti tika krāti mikrofilmā. Mikrofilmās saglabātas arī agrāko laiku avīzes, galvenokārt iegādātas no Helsinku universitātes: *Dienas Lapa*, *Latviešu Avīzes*, *Pēterburgas Avīzes*, *Balss*. Lai iepazītu padomju mentalitāti, tika krāti padomju izdevumi – arī laikraksts *Cīņa*. Bibliotēkā atradās Kārļa Ozoliņa sastādīta kartotēka par latviešu periodiku, kas glabājas 16 Amerikas bibliotēkās. LSC bija arī grāmatas, kas trimdas apstākļos tiek uzskatītas par retumiem. Piemēram, *Latvju raksti*, Milenbaha vārdnīcas oriģinālizdevums, K. Barona *Latvju dainas*, Rīgas adrešu grāmatas no 1893. gada līdz 1924. gadam, 120 gadus veca Bībele u.c. izdevumi. Nedaudz bija pārstāvēta arī Latvijas pirmās republikas laika periodika. Tika krāta arī latviešu mūzika – notis, skaņu ierakstu krājumā bija ap 100 plašu, kā arī magnetofona lentes ar latviešu

rakstnieku balsīm. LSC piederēja arī gleznas, to attēli diapozitīvos, etnogrāfiski priekšmeti, kartes. Bibliotēka galvenokārt kalpoja Rietummičiganas universitātes studentiem, bet tā bija pieejama arī vietējiem latviešiem, cittautiešiem un visiem interesentiem. LSC bija kultūras un dokumentācijas centrs Amerikā. Desmit gadus LSC – šī grāmatu, periodisko izdevumu, dokumentu un mākslas darbu lielā krātuve – bija aktīvākais latviešu jauniešu centrs Ziemeļamerikā. Arī tai tomēr pienāca gals.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā samazinājās LSC akadēmiskā programma Rietummičiganas universitātē, un 1993. gadā to pārtrauca. 1996. gadā ALA kongress nolēma pārdot LSC ēku, kongress nolēma arī pārtraukt LSC bibliotēkas darbību un bibliotēkas materiālus izdalīt citām bibliotēkām. Bija jautājumi trimdas presē par LSC materiāliem un to likteni.¹⁷ Plašu informāciju par LSC likvidāciju sniedz laikraksts *Laiks*.¹⁸ Lai dokumentētu LSC bibliotēkas materiālus, tika izveidota datu bāze, kura ietver visas grāmatas. Datu bāzi veidoja Lalita Muižniece kopīgi ar palīgiem Līgsmu un Gunnaru Vārpām. Datu bāze arī informē interesētus, kur grāmata atrodas pēc LSC bibliotēkas likvidēšanas.

Laikraksts *Laiks* 2000. gada 13. maijā publicēja Latviešu studiju centra ziņojumu, kas iesniegts ALA 49. kongresam.¹⁹ Spriežot pēc šī ziņojuma, no LSC bibliotēkas izsūtītas 1268 kastes: 29 048 grāmatas, 78 691 periodikas vienība un 325 kastes ar arhīviem. Materiāli izsūtīti 22 bibliotēkām vai organizācijām saskaņā ar iepriekš norādītām prioritātēm. Grāmatas pēc bibliotēkas likvidēšanas nonākušas šādās bibliotēkās: Misiņa bibliotēkā, Vašingtonas universitātes bibliotēkā Sietlā, Toronto (Kanāda) Latviešu centra bibliotēkā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, Kalamazū latviešu sabiedriskajā centrā, Garezera (ASV) vasaras vidusskolā, Kalamazū latviešu skolā, Imigrācijas vēstures un pētniecības centrā (ASV), ASV Kongresa bibliotēkā, Toronto universitātes bibliotēkā, Viskonsinas universitātes bibliotēkā Madisonā (ASV), Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā, Ratgersa universitātē (ASV), Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Kultūras akadēmijā, Limbažu Novadpētniecības muzejā, Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā (tagad – Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs).

LSC bibliotēkas grāmatu likteni izlēma LSC padome. Pirmām kārtām ar trimdas izdevumiem tika nodrošinātas Latvijas bibliotēkas. Pēc Misiņa un Latvijas Nacionālās bibliotēkas sarakstiem tika atlasītas tām nepieciešamās grāmatas. Par galveno LSC pētniecības materiālu pārņēmēju tika izraudzīta Vašingtonas universitātes Sietlā bibliotēka.²⁰ Vašingtonas universitāte ir LSC bibliotēkas galvenais pēctecis. Saskaņā ar Bičoļu ģimenes

vēlēšanos ap 3400 Jāņa Bičola LSC bibliotēkai dāvināto grāmatu nonāca Latvijas Kultūras akadēmijā. 1997. gadā no LSC bibliotēkas bija izsūtītas vairāk nekā 10 500 grāmatu. Kopā ar arhīviem izsūtīts vai aizvests vairāk nekā 9 tonnas materiālu. Laikietilpīgo darbu – sadalīt pa bibliotēkām un citām iestādēm 35 000 grāmatu un 1100 dažādu periodisko izdevumu – atvieglāja L. Muižnieces sastādītā datu bāze, no kuras varēja izdrukāt grāmatu sarakstus, ko izmantoja grāmatu saiņošanai. Ziņojums informē, ka LSC bibliotēkas likvidācijas darbs bija gandrīz pabeigts, bibliotēkas grāmatas ierakstītas datu bāzē, grāmatas un periodika izsūtītas citām bibliotēkām, inventārs pārdots un sadalīts. Lalita Muižniece ar palīgiem, galvenokārt ar Līgsmu Vārpu, ierakstījusi 15 617 grāmatu aprakstus datu bāzē: 8436 literatūras grāmatas un 7181 citu nozaru grāmatu. Datu bāzes galīgā redakcija izdarīta 1999. gadā, tajā iesaistot valodnieci Rasmu Sināti. Atbilstoši materiālu tematikai tika sadalīta arī bibliotēkas Mākslas krātuve, Mūzikas krātuve, Videokrātuve.

1981. gadā tika nodibināts **Toronto Latviešu centrs**. Gadu vēlāk sāka veidoties **centra bibliotēka**. Bibliotēkas mērķis – krāt visus izdevumus latviešu valodā un izdevumus citās valodās par Latviju un latviešiem. Pēc ilggadējās bibliotēkas vadītājas Rasma Ruģeles 2003. gadā sniegtajām ziņām²¹, bibliotēkā atrodas pāri par 15 000 grāmatu sējumu, kā arī periodikas izdevumi. Bibliotēkā glabājas arī skaņu plates, gleznas, arhīvu materiāli. Pēdējā laikā bibliotēka komplektē arī videolentes latviešu valodā. Bibliotēkas krājums veidojies galvenokārt no ziedojumiem, pārsvarā no Kanādas, arī no ASV, Eiropas valstīm un Austrālijas. 1985. gadā bibliotēka saņēma lietošanā Kanādas Latviešu nacionālās apvienības reto grāmatu kolekciju. Bibliotēka kā dāvinājumus saņēmusi Latvijas pirmās republikas perioda grāmatas un periodiku, piemēram, *Latviešu Konversācijas vārdnīcu* (1927.–1940. g. izdevums), K.Barona *Latvju dainu* pirmo izdevumu, žurnālu *Atpūta*, laikraksta *Jaunākās Ziņas* atsevišķus numurus. Bibliotēkā ir atsevišķa bērnu grāmatu nodaļa. Lielākā daļa Toronto Latviešu centra bibliotēkas darbinieku strādā bez atalgojuma. Grāmatu kolekcija vēl joprojām tiek veidota galvenokārt no grāmatu ziedojumiem. Ziedotāji ir Toronto un tai tuvākajā apkārtnē dzīvojošie latvieši.²²

Lielbritānija

Lielbritānijā, resp., Anglijā un Velsā, 20. gs. 80. gados, kad ierosināja centrālas krātuves izveidošanu, bija 24 latviešu bibliotēkas ar vairāk nekā

20 000 grāmatām, no kurām lielākās bija Londonā un "Daugavas vanagu" fonda (DVF) lauku īpašumā "Straumēni". Pamudinājums šādas centrālas krātuves izveidošanai bija referāts²³, ko nolasīja Latviešu Nacionālās padomes Lielbritānijā 1984. g. sesijā. Tika ierosināts, ka šādai krātuvei vispiemērotākā vieta būtu Londona, jo tur apgrozās visvairāk studentu un zinātnieku un ir arī vislielākais skaits latviešu. Dažādu praktisku iemeslu dēļ šo ierosinājumu nevarēja pieņemt, bet materiālu apzināšanu un vākšanu iespējamai krātuvei sāka 1985. gadā, izmantojot telpas "Straumēnos". No DVF Bibliogrāfiskās bibliotēkas Londonā pārveda daiļliteratūru, kas bija kodols topošajai krātuvei, tā saņēma arī ziedojumus un Latvijas sūtniecības bibliotēku (apmēram 2000 sējumu). DVF valde, ar DVF "Straumēnu" pārziņa piekrišanu, piedāvāja remontētu māju krātuves vajadzībām, un 1987. g. vasarā to varēja sākt iekārtot bibliotekārām vajadzībām.²⁴

Tā radās vislielākais grāmatu un periodikas krājums Lielbritānijā: DVF Latviešu kultūras vērtību krātuve Straumēnos (LKVK). Finansiālo atbalstu krātuvei sniedza DVF valde, to papildināja ziedojumi. Krātuvei pievienoja atlikušo DVF Bibliogrāfisko bibliotēku un materiālus no dažām DVF nodaļu bibliotēkām. LKVK atklāja 1988. gada 27. augustā. Tajā komplektē grāmatas un periodiku latviešu valodā vai svešvalodās par Latviju un latviešiem. Krātuvē 1990. gadā bija 5000 grāmatu, vairums trimdas grāmatniecības produkcija, bet 2003. gadā ir apm. 7000 grāmatu. Ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) palīdzību LKVK papildināta ar Latvijas izdevumiem. Tai ir vērtīgs periodikas krājums, kurā ietilpst arī Latvijas izdevumi, kā arī DVF nometņu laika arhīvu un citi materiāli. Viens no LKVK mērķiem ir savos krājumos atklāt latviešu dzīvi Lielbritānijā, kultūras pasākumus atspoguļo sikdarbu fonds – plakāti, afišas, sarikojumu programmas (vairāk nekā 1500). Dubletus no šādiem materiāliem sūta uz Latvijas Nacionālo un Misiņa bibliotēku.

Kopš Latvija atguva neatkarību, LKVK mērķiem ir nācis klāt vēl viens, kas liekas tikpat svarīgs kā citi, proti, sadarbošanās ar Latvijas bibliotēkām.²⁵ To pašu ziņo vairākas citu bibliotēku vadītājas, to starpā Toronto Latviešu centra²⁶ un Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas vadītāja²⁷. Latviešu sabiedrībai aktīvi tiek lūgts²⁸, lai grāmatas u.c. materiālus ziedo krātuvei sūtīšanai uz bibliotēkām Latvijā, kur LKVK kopš 1989. gada labs sadarbības partneris ir Latvijas Nacionālā bibliotēka²⁹. Par piemēru var minēt 1994. gada ziņojumu no LNB Ārzemju literatūras komplektēšanas nodaļas, kur rakstīts, ka trīs gadu laikā uz LNB nosūtīti simtiem saiņu –

15 158 grāmatas, no kurām 3300 nodotas LNB fondos un 11 858 nodotas citām Latvijas bibliotēkām.³⁰ Šī sadarbība turpinās.

DVF LKVK "Straumēnos" ir bibliogrāfiska bibliotēka, tādēļ no tās nevar aizņemties materiālus. Bet starp citām latviešu bibliotēkām, kas vēl pastāv Anglijā, viena no aktīvākajām ir DVF Londonas bibliotēka, kuras telpās ir arī Londonas Latviešu skolas bibliotēka.³¹

No mutvārdu liecībām var spriest, ka grāmatu krājums pastāvējis DVF Londonas namā kopš tā sākuma gadiem, bet bez īpašas apsaimniekošanas un nepiemērotā vietā. Pateicoties profesionālās bibliotekāres Maritas Grunts iniciatīvai, 1983. gada maijā bibliotēku pārvietoja uz piemērotām telpām DV namā, pārkārtoja un tā sāka aktīvu darbību. Sākumā bibliotēkā bija 2000 grāmatu.³² Bibliotēkas fonds ir sadalīts trīs daļās: 1) lasītājiem izsniedzamā literatūra (galvenokārt daiļliteratūra); 2) bibliogrāfiskā literatūra (vēstures grāmatas, rokasgrāmatas, vārdnīcas); 3) periodika. Bibliotēka grāmatas iepērk, bet daudzas saņem ziedojumu un apmaiņas ceļā. Bibliotēkas vadītāja aktīvi sadarbojas ar citām bibliotēkām Anglijā un nogādā dubletus uz DVF LKVK "Straumēnos" sūtīšanai uz bibliotēkām Latvijā.

DVF Londonas nama pārbūvju dēļ 2000.–2001. gadā ilgāku laiku bibliotēka bija pārtraukusi darbību. Tā 2002. gadā pārkārtota un darbojas jaunās telpās nama pagrabā, daloties telpā ar Latviešu Nacionālās padomes Lielbritānijā biroju. Sašaurināto telpu dēļ bibliotēka stipri samazināta, bet bez pilnīgas inventarizācijas nav iespējams uzzināt krājuma tagadējo apjomu. Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas un sakarā ar Latvijas latviešu uzturēšanos Londonā mainījies bibliotēkas lasītāju sastāvs un skaits, pieaudzis grāmatu skaits no Latvijas izdevniecībām.³³ Bibliotēkā tagad ir datori ar interneta pieslēgumu, kas papildina tradicionāli iegūstamo informāciju.

Nobeigums

Referāta ievadā tika teikts, ka trimdas latviešu bibliotēku attīstību varētu iedalīt trīs posmos. Tomēr varbūt pareizāk būtu dalīt četros posmos: ceturtais posms būtu – 1990. un turpmākie gadi, ko raksturoja daudzu Rietumu bibliotēku likvidēšanās, šis process turpinās. Desmit gados uzplauka un noziedēja Latviešu studiju centra bibliotēka, vēl ātrāk – septiņos gados – Latviešu Tautas augstskolas "Abrene" (Francija) bibliotēka, ko savulaik dēvēja par lielāko baltiešu bibliotēku ārpus Baltijas valstīm.³⁴ Vērtīgākie trimdas izdevumi, kuru faktiski Latvijā nebija, tika atvesti no Abrenes 1990. gadā, kad turp bija aizbraucis LNB direktors Andris Vilks. 1994. gada

jūlijā uz Abreni devās vēl četri LNB darbinieki, lai atvestu pārējās Abrenes bibliotēkas grāmatas un periodiskos izdevumus.³⁵ Uzmanības vērts ir arī Zviedrijas pilsētas Lundas Latviešu biedrības bibliotēkas liktenis: bibliotēku 20. gadsimta 90. gadu sākumā bijusi ventspilniece Erna Sviestiņa kā dāvinājumu nodeva Ventspils Pilsētas centrālajai zinātniskajai bibliotēkai³⁶. Lundas latviešu bibliotēkas veidotājs bijis Jānis Sviestiņš, kādreizējais Ventspils Pilsētas bibliotēkas pārzinis.

Latvijas neatkarībai, uz ko tik ļoti cerēja un kuras labā neatlaidīgi strādāja trimdas latvieši, ir vēl kāda auglīga puse, proti, likvidēto Rietumu bibliotēku nonākšana Latvijā. Bieži vien trimdā pietrūkst latviski lasošā latvieša. Bet ko darīt ar grāmatām? Ja tās gadiem ilgi rūpīgi gādātas, krātas un glabātas, latviešu jaunajai paaudzei, it īpaši tai, kas nāk no jauktajām ģimenēm un varbūt pat latviski nelasa, vairs nevajadzīgas, tiek izmestas izgāztuvēs. Bez tam jāatceras, ka Rietumu bibliotēku bibliotekāri strādājuši bez atalgojuma. Šķiet, ka pašlaik trimdas grāmatu krātuvju vadītāju uzdevums ir gādāt, lai ārzemēs nevajadzīgā latviešu grāmata atrastu ceļu pie trimdas literatūras potenciālā lasītāja Latvijā. Latvijas laukos trimdas literatūra tomēr ir pieprasīta, jo nebūt ne visas bibliotēkas ir ar to nodrošinātas. Grāmatai jāatrod savs ceļš pie īstā lasītāja, bet bibliotekāram te jākalpo kā gudram starpniekam.

¹ *Auziņa-Smith I.* Lasišana // *Londonas Avīze*. – 1985. – 12. apr. – 4. lpp.; 19. apr. – 4., 5. lpp.; 26. apr. – 4., 5. lpp.

² *Balodis A.* Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga, 1991.

³ *Bundža M.* Latviešu grāmatas un citi materiāli krātuvēs ārpus Latvijas // *Akadēmiskā Dzīve*. – 1989. – Nr. 31. – 56.–65. lpp.

⁴ *Lazdiņš N.* Vecākā latviešu grāmatu krātuve ASV: (Brīvo latvju biedrības bibliotēka Filadelfijā) // *Archīvs*. – 20. sēj. (1980), Melburna. – 135.–138. lpp.

⁵ *Putniņš A.* Pirmā latviešu bibliotēka Austrālijā // *Archīvs*. – 20. sēj. (1980). – 139.–142. lpp.

⁶ [*Dunsdorfs E.*] sakop. Latviešu publikāciju krājumi brīvajā pasaulē // *Archīvs*. – 20. sēj. (1980). – 159.–208. lpp.

⁷ Papildziņas no 1980. gadu vidus par dažādām bibliotēkām lasāmas: *Bundža M.* Latviešu grāmatas un citi materiāli krātuvēs ārpus Latvijas // *Akadēmiskā Dzīve*. – 1989. – Nr. 31. – 56.–65. lpp.

⁸ *Rudzīte A.* Kultūras materiāli Minsteres ģimnazijā // *Akadēmiskā Dzīve*. – 1979. – Nr. 21. – 43.–47. lpp. Sk. arī: *Bundža M.* Latviešu grāmatas un citi materiāli krātuvēs ārpus Latvijas // *Akadēmiskā Dzīve*. – 1989. – Nr. 31. – 56.–65. lpp.; *Timšāns S.* No Sēlijas, pāri Latvijai, līdz Vāczemei, bet tik un tā – savā tēvzemē // *Latvijas Vēstnesis*. – 1997. – 10. apr. – 7. lpp.

- ⁹ Zuzes K. Krēsliņas-Silas vēstule Aina Štrālei 2003. g. 15. okt.
- ¹⁰ Birutas Petres vēstule Aina Štrālei 2003. g. 29. okt.
- ¹¹ *Timšāns S.* No Sēlijas, pāri Latvijai, līdz Vāczemei, bet tik un tā – savā tēvzemē // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 10. apr. – 7. lpp.
- ¹² *Dunsdorfa L.* Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka // Archīvs. – 20. sēj. (1980). – 143.–151. lpp.
- ¹³ *Ruģele R.* Domas par latviešu bibliotēkām brīvajā pasaulē // Vaga. – 1986. – Nr. 12. – 2.–6. lpp.
- ¹⁴ *Olgas Siliņas vēstule Aina Štrālei 2003. g. 16. oktobrī. Sk. arī: [Siliņa O.] Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2001. g. 1. jūlija līdz 2002. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2002]; [Siliņa O.] Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2002. g. 1. jūlija līdz 2003. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2003].*
- ¹⁵ *Jēgers B.* Latviešu trimdas izdevumu bibliografija // Archīvs. – 30. sēj. (1990). – 51.–74. lpp.
- ¹⁶ *Bundža M.* Lielākā latviešu bibliotēka Amerikā // Laiks (Ņujorka). – 1986. – 11. janv. – 1., 5. lpp.; *Bundža M.* Krātuve, kas nemitīgi aug! Pieci gadi Latviešu studiju centra bibliotēkā // Akadēmiskā Dzīve (ASV). – 1988. – Nr. 30. – 70.–75. lpp.
- ¹⁷ *Krēsliņš J.* Pārdomas par Latviešu studiju centra bibliotēku // Laiks (Ņujorka). – 1996. – 24. febr. – 1., 8. lpp.
- ¹⁸ *Muižnieks V. & Bundža M.* Latviešu studiju centra bibliotēkas [ASV] materiālu apstrādāšana un pārvietošana // Laiks (Ņujorka). – 1997. – 26. apr. – 1., 6. lpp.
- ¹⁹ *Muižnieks V. & Bundža M.* Latviešu studiju centra ziņojums: iesniegts ALAS [Amerikas Latviešu apvienības] 49. kongr. // Laiks (Ņujorka). – 2000., – 13. maijs. – 8. lpp.
- ²⁰ *Biggins M.* LSC bibliotēkai jauns sākums Sietlā // Laiks (Ņujorka). – 1997. – 22. febr. – 2. lpp.
- ²¹ Rasma Ruģeles vēstule Aina Štrālei 2003. g. 10. okt.
- ²² *Ruģele R.* Domas par latviešu bibliotēkām brīvajā pasaulē // Vaga. – 1986. – Nr. 12. – 2.–6. lpp.
- ²³ *Auziņa-Smith I.* Steidzams uzdevums: Latviešu kultūras dokumentācijas saglabāšana trimdā // Londonas Avīze. – 1984. – 16. marts. – 3., 5. lpp.; 23. marts. – 3., 5. lpp.
- ²⁴ *Auziņa-Smith I.* Lasīt savā valodā // Grāmata. – 1990. – Nr. 7. – 80.–83. lpp.
- ²⁵ *Auziņa-Smith I.* Kas vajadzīgs Latvijas bibliotēkām // Brīvā Latvija. – 1992. – 9.–16. nov. – 4. lpp.
- ²⁶ *Ruģele R.* Sadarbība ar Latvijas bibliotēkām // Laiks (Ņujorka). – 1992. – 15. apr. – 3. lpp.
- ²⁷ *[Siliņa O.] Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2001. g. 1. jūlija līdz 2002. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2002]; [Siliņa O.] Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2002. g. 1. jūlija līdz 2003. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2003].*
- ²⁸ *Auziņa-Smith I.* Tautas kultūras vērtību sardzē // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1988. – Nr. 237. – 35.–39. lpp.

²⁹ Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā. Informācijas materiāli LNPL sesijai [..], 1986–2003. Šajos materiālu krājumos katru gadu ir LNPL Kultūras vērtību dokumentācijas nozares vadītājas ziņojums, kurā ir informācija par Anglijas latviešu bibliotēkām un vadītājas sadarbību ar Latvijas bibliotēkām.

³⁰ Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā. Informācijas materiāli LNPL sesijai 1995. g. 22. un 23. aprīlī. – 1995. – 25. lpp.

³¹ *Grunts M.V.* DVF Londonas bibliotēkas 2001. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2001. – Nr. 35; *Grunts M.V.* DVF Londonas bibliotēkas 2002. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2002. – Nr. 36; *Grunts M.V. & Hermansons Ž.* DVF Londonas bibliotēkas 2000. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2000. – Nr. 34.

³² *Auziņa-Smith I.* Londonas bibliotēkai jauna seja // Londonas Avīze. – 1983. – 23. dec. – 4. lpp.

³³ *Daškeviča Z.* DVF Londonas nama bibliotēka // Brīvā Latvija. – 2002. – 23. febr. – 1. marts. – 2. lpp.

³⁴ *Grasis A. & Cāzere I.* Bagātīga baltiešu bibliotēka Abrenē // Akadēmiskā Dzīve. – 1992. – Nr. 34. – 50.–56. lpp.

³⁵ G. Dēliņas vēstule I. Auziņai-Smitai, 2003. g. 16. dec.

³⁶ *Šteinmane O.* No Ventspils bibliotēkas vēstures // Nota Bene. – 1992. – Nr. 2. – 7.–8. lpp.

IZMANTOTIE AVOTI

Auziņa-Smith Inese. Kas vajadzīgs Latvijas bibliotēkām // Brīvā Latvija. – 1992. – 9.–16. nov. – 4. lpp.

Auziņa-Smith Inese. Londonas bibliotēkai jauna seja // Londonas Avīze. – 1983. – 23. dec. – 4. lpp.

Auziņa-Smith Inese. Lasīšana // Londonas Avīze. – 1985. – 12. apr. – 4. lpp.; 19. apr. – 4., 5. lpp.; 26. apr. – 4., 5. lpp.

Auziņa-Smith Inese. Lasīt savā valodā // Grāmata. – 1990. – Nr. 7. – 80.–83. lpp.

Auziņa-Smith Inese. Steidzams uzdevums: Latviešu kultūras dokumentācijas saglabāšana trimdā // Londonas Avīze. – 1984. – 16. marts. – 3., 5. lpp.; 23. marts. – 3., 5. lpp.

Auziņa-Smith Inese. Tautas kultūras vērtību sardzē // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1988. – Nr. 237. – 35.–39. lpp.

Balodis Agnis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga: Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991.

Biggins Maikls [Michael]. LSC bibliotēkai jauns sākums Sietlā // Laiks (Ņujorka). – 1997. – 22. febr. – 2. lpp.

Blūzma Ilze. Latviešu centri pasaulē iznikst // Neatkarīgā Ciņa. – 1998. – 4. febr. – 1. lpp.

Bundža Maira. Krātuve, kas nemitīgi aug! Pieci gadi Latviešu studiju centra bibliotēkā // Akadēmiskā Dzīve. – 1988. – Nr. 30. – 70.–75. lpp.

Bundža Maira. Latviešu grāmatas un citi materiāli krātuvēs ārpus Latvijas // Akadēmiskā Dzīve. – 1989. – Nr. 31. – 56.–65. lpp.

Bundža Maira. Lielākā latviešu bibliotēka Amerikā // Laiks (Ņujorka). – 1986. – 11. janv. – 1., 5. lpp.

Daškevica Zigrīda. DVF Londonas nama bibliotēka // Brīvā Latvija. – 2002. – 23. febr.–1. marts. – 2. lpp.

Dunsdorfa Lilijs. Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka // Archīvs. – 20. sēj. (1980). – 143.–151. lpp.

[*Dunsdorfs Edgars*], sakop. Latviešu publikāciju krājumi brīvajā pasaulē // Archīvs. – 20. sēj. (1980). – 159.–208. lpp.

Grasis Austris & Cāzere Ingrīda. Bagātīga baltiešu bibliotēka Abrenē // Akadēmiskā Dzīve. – 1992. – Nr. 34. – 50.–56. lpp.

Grunts Marita V. DVF Londonas bibliotēkas 2001. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2001. – Nr. 35.

Grunts Marita V. DVF Londonas bibliotēkas 2002. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2002. – Nr. 36.

Grunts Marita V. & Hermansons Žanis. DVF Londonas bibliotēkas 2000. gada pārskats // DVF Londonas Nodaļas Apkārtraksts. – 2000. – Nr. 34.

Iņķis Raimonds. Grāmatniecība Kanādā // Vārds. – 1993. – Nr. 3. – 40.–41. lpp.

Jēgers Benjamiņš. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija // Archīvs. – 30. sēj. (1990). – 51.–74. lpp.

Krēslis Jānis. Pārdomas par Latviešu studiju centra bibliotēku // Laiks (Ņujorka). – 1996. – 24. febr. – 1., 8. lpp.

Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā. Informācijas materiāli LNPL sesijai [...]. Londona: LNPL, 1986–2003.

Latviešu tautas augstskola Abrene. Abrenes bibliotēka: Veidojas ievērojama latviešu kultūras krātuve // Brīvā Latvija. – 1989. – 2. okt. – 5. lpp.

Lazdiņš Niklāss. Vecākā latviešu grāmatu krātuve ASV: (Brīvo latvju biedrības bibliotēka Filadelfijā) // Archīvs. – 20. sēj. (1980). – 135.–138. lpp.

Muižnieks Valdis & Bundža Maira. Latviešu studiju centra ziņojums: iesniegts ALAs [Amerikas Latviešu apvienības] 49. kongr. // Laiks (Ņujorka). – 2000. – 13. maijs. – 8. lpp.

Muižnieks Valdis & Bundža Maira. Latviešu studiju centra bibliotēkas [ASV] materiālu apstrādāšana un pārvietošana // Laiks (Ņujorka). – 1997. – 26. apr. – 1., 6. lpp.

Putniņš Aldis. Pirmā latviešu bibliotēka Austrālijā // Archīvs. – 20. sēj. (1980). – 139.–142. lpp.

[*R. N.*]. Profesionāli veidota bibliotēka // Laiks (Ņujorka). – 1990. – 2. jūn. – 2. lpp.

Rudzīte Austra. Kultūras materiāli Minsteres ģimnazijā // Akadēmiskā Dzīve. – 1979. – Nr. 21. – 43.–47. lpp.

Ruģele Rasma. Domas par latviešu bibliotēkām brīvajā pasaulē // Vaga. – 1986. – Nr. 12. – 2.–6. lpp.

Ruģele Rasma. Sadarbība ar Latvijas bibliotēkām // Laiks (Ņujorka). – 1992. – 15. apr. – 3. lpp.

[*Siliņa Olga*]. Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2001. g. 1. jūlija līdz 2002. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2002].

[*Siliņa Olga*]. Melburnas Latviešu biedrības bibliotēkas darbības pārskats no 2002. g. 1. jūlija līdz 2003. g. 30. jūnijam. – [Melburna, 2003].

Šteinmane Olīta. No Ventspils bibliotēkas vēstures // *Nota Bene*. – 1992. – Nr. 2. – 7.–8. lpp.

Timšāns Sigizmunds. No Sēlijas, pāri Latvijai, līdz Vāczemei, bet tik un tā – savā tēvzemē // *Latvijas Vēstnesis*. – 1997. – 10. apr. – 7. lpp.

Žaļums Elmārs. Latviešu bibliotēkas Austrālijā // *Archīvs*. – 10. sēj. (1980). – 137.–146. lpp.

KULTŪRPOLITIKAS SASKARES PUNKTI NACISTISKĀS OKUPĀCIJAS, NOMETŅU LAIKA UN SOCIĀLISTISKĀ REĀLISMA PERIODĀ

20. gadsimts ir neatgriezenisku pārvērtību laiks. Tā tehniskais paātrinājums ir iesācis spēli, kurā *homo ludens* nonācis apšaubāmi kļīstošu masku un ēnu lomā. *Nav laika, nav iespēju* sindroms nemitīgi liek mainīt lietas, vērtības, lomas – visu, jo paātrinājums ir nežēlīgs un ik brīdi draud ar apokalipsi. Joprojām draud, jo tā ēna kļūst aizvien garāka, spēles tempi aizvien asiņaināki un rezultāti aizvien neparedzamāki. Autoritāro, totalitāro varu neskaitāmie režģi pret brīvībām – izkarotām, izdziedātām, visatļautībā piepildītām un atkal zaudētām; divu pasaules karu krustugunis, kodolkara, terorisma draudi pret reibinošiem uzvaras gājieniem zinātnes un mākslas jomās; staigājošās Apziņas – utilitāristi, karjeristi, funkcionāri, slidošās Ēnas – maniaki, holiķi, noziedznieki, klieздоšās Sirdsapziņas – fanātiķi, apsēstie, mesijas – pret cilvēku; mākslīgā daba, Dievs, cilvēks pret dabiskā druskām... Šķiet, “garīgās bremzes” (saprāta, intuīcijas, atbildības, pienākuma, mīlestības utt.) ir palikušas citā telpā, citā laikā, ārpus spēles noteikumiem.

20. gadsimtā spēle ir ne tikai literatūras pavadzīme, tā tiecas pārņemt savstarpējās cilvēku attiecības visās sfērās: politikā, ekonomikā, sadzīvē, – kā atzīst filozofs H. Ortega i Gasetis: “Eiropa iestājas bērnišķīguma laikmetā.” Māksla zaudē savas transcendences, harmonizācijas spējas, tāpat kā autors izsijājas kolektīvajā pārdzīvojumā, nāvē vai futūristu, sirreālistu sludinātajās identifikācijās: “Īstenībā viegli var pamanīt, ka vēsture līdzīgi pulksteņa svārstam ritmiski pārvietojas no viena pola uz otru, noteiktos periodos pieļaujot vīrišķo dotumu dominanti, citos laikos – sievišķo; laikiem iekvēlinot jaunības garu, citiem brīžiem tiecoties pēc brieduma, vecuma gara. Noskaņas, veidi, ko visās sfērās pieņem Eiropas esamība, paredz vīrišķā pirmsākuma un jaunības triumfu. Sieviete un sirmgalvim uz brīdi ir jāpiekāpjas, jāatdod avanscēna jauneklīms, un ir pašsaprotami, ka pasaule laiku tecējumā it kā zaudē jebkādu cienīgumu.”¹ Savukārt latviešu literatūrā vismaz 20. gadsimta 40. gados tik krasa polaritāte nav pamanāma, jo līdzās vīrišķā slavinājumam ir nozīmīgas sievišķās pasaules vērtības. Šķiet, latvieši, tāpat kā citu Eiropas mazo valstu un tautību pārstāvji, ir iedzīti baiļu un sajūsmas galējībā, pie kam pirmā stāvokļa izpausmei šai laikmetā *nez kāpēc* raksturīgs paildzinājuma efekts.

Baltijas vēsturei liktenīgais paātrinājums iesākās 1939. gada 23. augustā: "Šajā dienā parakstītais PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgums un tā slepenais protokols (Molotova – Ribentropa pakts) ievadīja Otro pasaules karu un noveda pie tā, ka 1940. gada vasarā Baltija tika okupēta un iekļauta PSRS sastāvā, kam vēlāk sekoja terors un deportācijas. [...] Molotova – Ribentropa pakts pieder pie mūsu vēstures tumšākajām lappusēm, kas ietekmē arī šodien, jo visas šī pakta sekas vēl nav pārvarētas."² 1940. gada jūnija notikumi paralizēja latviešu kultūras procesus, sākās sociālistiskā reālisma mākslīgas uzpotēšanas laiks, kas pēc 1945. gada 8. maija turpinājās vēl lielākā intensitātē. Tāpēc daļa inteliģences Otro pasaules karu sākotnēji uztver kā atpestītāju no padomju ideoloģijas, nepamanot, ka tā ir dekorāciju nomaiņa, kurā nacistiskās rasu un Jaunās Eiropas ideoloģijas mērķi ir latentāki savos iznīcināšanas plānos (vismaz attieksmē pret baltiešiem), bet krietni bīstamāki savā kultūras (gara) pieradināšanas un pakļaušanas teorijā.

Pētot tendences nacistiskās okupācijas literatūrā, tika konstatēti vairāki saskarsmes punkti kultūras procesos Otrā pasaules kara priekšvakarā, tā gaitā un arī pēckara periodā. Šobrīd ir pieejami vairāki literatūrzinātnieku pētījumi, kas sniedz ieskatu varas un literatūras attiecībās pēc K. Ulmaņa valdības apvērsuma (J. Rudzītis³), sociālistiskā reālisma diktētajā politizācijā (J. Rudzītis, R. Ekmanis⁴, I. Bērsons⁵), bēgļu noietņū laikā (I. Daukste-Silasproģe⁶ u.c.). Konkrētais pētījums ir vērsts uz tiem kultūrpoltikas aspektiem, kuru izpausmes, neskatoties uz ideoloģiju atšķirībām, literārajos tekstos, kultūras procesā ir paradoksāli līdzīgas.

Straujā 20. gadsimta 30.–40. gadu vēsturisko, politisko notikumu maiņa diktēja radikālus ierobežojumus arī kultūras un mākslas attīstībā. Protams, no vēsturnieka pozīcijām raugoties, ir uzsveramas atšķirības valdošajā formācijā, ideoloģijā, mākslinieka statusā utt., bet, vērtējot no literārā, darba mākslinieciskuma aspekta, jau minētajos literatūrvēstures posmos ir saskatāma pārsteidzoša līdzība kā izvirzītajās pamatprasībās daiļdarba tapšanas procesā, tā arī teksta uztveres gaitā. Pie kam uzskatāma literatūras atkarība no valdošās ideoloģijas Latvijā ir vērojama kopš 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa apvērsuma, kad aizvien uzskatāmāk un kategoriskāk tika noraidīti darbi, kas pieļāva valdības atbalstītās pozitīvisma tendences pārkāpumus, tādējādi virzot kultūras un jo īpaši literatūras attīstību strupceļā. Tāpēc jau 30. gadu beigu literatūra kļūst nogurdinoša savā viennozīmīgajā oficialitātē un pozitīvisma klišeiskumā, protams, pastāvot arī spožiem izņēmumiem E. Virzas, J. Medeņa, A. Čaka u.c. autoru darbos, šai gadījumā

“ar nosacījumu”, ja nacionālas pārlicības himniskums tiek izteikts adekvātās, meistarīgi noslipētās žanra formās. Tai pašā laikā ir jāņem vērā, ka “pozitivismu un nacionālistu autoritārais režīms protežēja, bet tas nekad netika uzspiests ar pavēlēm un likumiem, un patiešām brīvi varēja rasties arī citādi darbi”⁷. Runa ir par to, ka kultūrpolitikas saskares punkti ir rodami jau Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas pēdējos gados (1934–1940), nacistiskās okupācijas laikā (1941–1945), sociālistiskā reālisma pamatnostādnēs un arī Vācijas bēgļu nometņu laika sākumposmā (1945–1948), taču neapšaubāmi ir vērojamas atšķirības postulēto prasību intensitātē, kategoriskumā, dokumentālās liecībās. Protams, paustās pārlicības, ideālu ziņā Ulmaņa apvērsuma laiks⁸ ir tuvāks bēgļu nometņu laikam Vācijā⁹, tāpat kā pamatnostādnēs līdzīga ir abu totalitāro režīmu attieksme pret kultūru. Un tomēr – ir izvirzāmas vairākas pazīmes, kas ir līdzīgas šo laiku kultūrpolitikā¹⁰:

- 1) politizācija,
- 2) izolācija, noslēgšanās,
- 3) masifikācija,
- 4) standartizācija.

Par mākslas, kultūras politizēšanos liecina attiecīgu dokumentu, reglamentu pieņemšana, cenzūras pastāvēšana, virzība uz vienota, **pareiza** pasauleskattējuma veidošanu, līdz ar to arī rakstnieka uzdevumu, metožu, formu diktēšana. Abu totalitāro varu ietekmē mākslas tapšana tiek stingri reglamentēta¹¹, tajās milzīga loma tiek atvēlēta cenzūrai (sociālistiskā reālisma laikā – “Glavlitam”, nacistiskās okupācijas – vācu pārvaldes orgāniem, arī K. Ulmaņa apvērsuma laikā šīs funkcijas netiek aizmirstas, tās ir Sabiedrisko lietu ministrijas pārziņā) un masu “apstrāde” notiek ar periodiskas starpniecību. Programmatiskie raksti un to autori (E. Virza, J. Lapiņš, J. Grīns 30. gadu beigās, J. Andrupis, J. Bičolis, P. Jurevičs nacistiskās okupācijas laikā, A. Upītis, J. Vanags sociālistiskajā reālismā, M. Valters, E. Blese, J. Rudzītis bēgļu nometņu laikā Vācijā) paradoksālā kārtā sludināja identus rakstnieka (mākslinieka) uzdevumus un pauda līdzīgus uzskatus literatūras (mākslas) lomas izpratnē. To, ka notika mākslas pārorientēšanās no estētiska valdzinājuma, mākslinieciskuma funkciju ievērošanas uz citām, “laikmetīgākām”, pauž gandrīz katrs attiecīgā laikposma programmatiskā raksta autors: “..rakstniecība ir ne tikai daļa no nacionālās kultūras, bet arī daļa no dzīvās dzīves – sevišķi tautas apziņas un patstāvības cīņu laikos rakstniecībai ir svarīgi **modinātājas, aicinātājas un vadītājas**

[izcēlums mans – I. Š.] uzdevumi [...] Vēl tikai jāpiemetina, ka vispār sacerejuma nacionālā nozīmība atkarīga no tā, cik plašus tautas slāņus tie ar savu vielu, skatījumu, vērtējumiem un centieniem aptver.”¹² Rakstnieka misijas skatījums A. Upīša interpretējumā: “..lai mūsu spalva dzeltu fašistus asāk nekā durklis un mūsu vārda bultas skrietu tālāk nekā strēlnieka lode. Tikai tā palīdzēsīm atbrīvot ceļu uz dzimteni, kur rakstnieka radītāja vārds skanēs zvanīgāk par auglīgas zemes irdinātāju lemesi un cietāk par āmuru uz kalēja laktas.”¹³ Secinot var teikt, ka mākslai izvirzīja audzinātājas, cīņā saucējas lomu, bet rakstniecībai pasludinātās normas “centās pāraudzināt rakstnieku par publicistu – propagandistu”.¹⁴ Savukārt pareizais pasauleskatījums varēja balstīties nacionālismā (Ulmaņa, bēgļu nometņu laiks), nacionālsociālismā (nacistiskā politika), marksismā–ļeņinismā (sociālistiskā reālisma pamats), taču virzība uz gaišu nākotni (attiecīgi – ziedoša vai atgūstama Latvijas neatkarība; Jaunā Eiropa; vienota proletariāta valsts) centrā izvirzīja apliecināšu, pozitīvu pasaulesuztveri un ideālu cīnītājtipu.

Protams, viennozīmīgi var apgalvot, ka latviešu pozitīviski noskaņotajam literātu, filosofu pulkam ir bijusi sveša kā “nevēlamās šķiras” vai “sliktas biogrāfijas”, tā “rasu tīrīšanas” politika. Latvijā (tāpat kā “mazās Latvijas” variantā) pamataakcents vērsts uz dainu ētikas, folkloriskās pasaulesuztveres saglabāšanu un atjaunotni, kurā nav vietas vardarbīgumam, bet pausts varīguma princips.

Tomēr nākotnes cilvēka modelējumi, kur “neārisko” tipu literatūrā pārstāv sašķeltais, sadrumstalotais, “mefistofeliskais homunkuls” – vīriņš, cilvēciņš, kura mājas ir ķīmiskā laboratorija,¹⁵ vēsturiskajā pieredzē – ienaidnieks (Ulmaņlaikā – kreisi domājošs; sociālistiskā reālismā – “buržuijs”, nacionāli noskaņotais, fašists; nacistiskās okupācijas varai – neārietis, rakstniekam, tāpat kā bēgļu nometņu laikā – abu totalitāro varu pārstāvji, bet jo īpaši bolševiks), bet pieprasīto ideālu raksturo prometejiskums, garīga stabilitāte, veselīgums, veseluma apjauta domāšanā un ārējās formās, noteikta politiska pārliecība, tādējādi ideāla meklējumi ļauj sabalsoties itin atšķirīgām kultūrpolitikām.

Literatūras (mākslas) politizācija ietekmē mākslas iznīcināšanu, tāpēc ir skaidrs, ka pilnīga identificēšanās ar politiku notiek tikai sociālistiskā reālisma mākslā, bet visvājāk tā ir izteikta Vācijas bēgļu nometņu laikā, jo politiskā bēgļa statuss utopizē valsts, neatkarības, vadoņa idejas, liek pielāgoties izdzīvošanas taktikai.¹⁶

Katrā no rakstā apskatāmajiem literatūras vēstures posmiem svarīga kultūras pazīme ir *izolētība, noslēgšanās*. Pirmkārt, ir jāatzīst fakts, ka visos

šais posmos notiek atteikšanās no modernisma literatūras izpausmēm: "Modernisms radikalizēja mākslinieciskās nostājas, deva tām revolūcionāru impulsu. Lai arī respektējot vai visumā pat pastiprinot māksliniecisko vērtību autonomiju, modernisms piešķīra mākslai realitātes pārveidošanas lomu. Tas lika akcentu uz jaunradi, radošajā jomā pieprasīja nemitīgu attīstību, tas sasita druskās stilistisko vienveidību un sagrāva kanonus, izņemot nepārtrauktu, uz nākotni orientētu sacelšanos."¹⁷ Radikāli neiecietīgu nostāju pret "mākslu mākslas pēc" pauž abu totalitāro varu propagandētāji¹⁸, arī latviešu rakstniecības vērtētāji nacistiskās okupācijas laikā nepievērš uzmanību pēc 1943. gada izraisītā pavērsiena frontē sazēlušajiem ekspresionisma, sirreālisma mēģinājumiem, tāpat bēgļu nometņu laikā Vācijā: "Nacionālās kultūras tradīciju nosargāšana, pat fetišizācija radija "iekapsulēšanos", pašizolacionismu [...] Romantiskais izolacionisms, kamerstilisks hermētisms daudziem vidējās paaudzes dzejniekiem bija likumsakarīga psiholoģiska atbildes reakcija uz apkārtējo svešas valodas un kultūras vidi un dinamisku, pragmatiski racionalizētu dzīves veidu, kurš, protams, neatbilda 30. gadu latviskās harmonijas un stabilitātes priekšstatiem."¹⁹

Tātad, vērojot latviešu literatūras attīstības tendences Otrā pasaules kara priekšvakarā un tā izskaņā, ir jāatzīst, ka iekapsulēšanās, norobežošanās kalpoja kā nācijas (arī idejas) izdzīvošanas, pasargāšanas iespēja. *Pirmkārt*, tas notiek ar latgališu literārajā valodā rakstīto literatūru, kur, pirmās atmodas dziesminieku apgaroti, 30.—40. gadu literāti tiek likti pie kauna staba, ja uzdrošinās rakstīt ležemnieku tradīcijā. *Otrkārt*, Latvijas brīvvalsts izskaņas laikā kā nepārkāpjamu postulātu sludina nacionālās pašvērtības apziņu, cilvēka dzīves jēgas optimizāciju un zināmu mitoloģizāciju. *Treškārt*, "vācu okupācijas laiks, tāpat kā trimdas pirmās piecgades dzeja, šo latviešu dzejas vispārējo hermetizēšanos sekmēja, pat kultivēja".²⁰

Valsts idejas prioritāte (neatkarīgas, āriskas, proletariāta) sekmēja *slēgtas morāles*²¹ (sabiedrības, virziena) veidošanos, tādējādi aizmirstot vispārcilvēciskās vērtības, arī mākslinieciskuma principus un spekulējot ar noteiktas ideoloģijas mērķiem.

Neskatoties uz to, ka vācu propagandētāji sludināja karu kā garīgās attīstības priekšnoteikumu, padomju funkcionāri oponenta pie "svētā kara" misijas, latviešu rakstnieki darija visu iespējamo, lai atmodinātu patriotiskās jūtas, skaidrs ir viens: indivīda vajadzības un intereses tika nonivelētas līdz minimumam, priekšplānā izvirzot *masu psiholoģijas* īpatnības domāšanā un uzvedībā: "Miruslais vecās pasaules mehānisms ir nomaināms uz

jaunu tautas organismu, kurš balstās bara instinktos, un tā priekšnoteikums ir visu saplūsmē vienā asinsbalsī. [...] Neviens nedrīkst aizmirst: vairākums nekad neaizstās vadoni. Vairākums ir ne tikai truls, bet arī bailīgs. Nav iespējams atrast nevienu gudro starp simtiem, un simtiem bailīgo nepieņems riskantu lēmumu.”²²

Abu totalitāro varas iestāžu atbalstītā kultūrpolitika (*hiperbolizēta varoņa, monumentalitāte*, kas vērsta uz pozitīvisma vai sociālistiskā reālisma, atsevišķu *klasicisma* principu respektēšana; *sasaldinātas, panaivas lauku dzīves ainas; sižetos maršējoši kareivji, kailas, veselīgas sievietes ražas novākšanā utt.*), mākslas veidi (teātris, kino, tēlotājmāksla, publicistika) norāda, ka *masu kultūra* (kā noteiktu stereotipu, paklausības izpausme) ir pareizākā un tagadnes mirklī atbilstošākā.

Apliecinot pasaulsuзskata un nākotnes ideālā varoņa postulējums noteica to, ka pakāpeniski tika atbalstīta un izkopta arī īpaša žanru struktūra, vēlāk iedibinot arī zināmas stilistiskās konstantes. Tā Vācijā Propagandas ministrija J. Gebelsa vadībā izdod speciālas instrukcijas literātu darbības iespējām žanru attīstībā:

1. Frontes proza (*Fronterlebnis*), tās pamatiezīmes saistāmas ar frontinieku brālības un kara laika romantikas atbalstīšanu.
2. Partijas literatūra, atainojot nacistu pasaulsuзskatu.
3. Patriotiskā jeb dzimtenes proza (*Heimatroman*), uzsverot nacionālo kolorītu, vācu tautas gara misticismu.
4. Etnoloģiskā jeb rases proza (*Rassenkunde*), paužot āriešu bioloģiskās prioritātes, āriešu ieguldījumu pasaules kultūras, civilizācijas attīstībā.²³

Savukārt literatūrpētnieks R. Ekmanis rakstu ciklā par sociālistiskā reālisma literatūras žanriskajām dominantēm secina: “No daiļliteratūras žanriem pirmā vietā bija dzeja, kas visoperatīvāk spēja atsaukties uz Centra prasībām. Arī pārējie dominējošie žanri bija apmēros nelieli daiļdarbi: īsstāsti, kara apraksti, kauju epizodi, biografiski portreti un dažas lugas.”²⁴

Nemot vērā to, ka Vācijas tuvākais mērķis bija radīt Baltiju kā paraugmodeli nacionālsociālistiskas kultūrpolitikas ieviešanai²⁵, kā arī to, ka padomju okupācijas gads un sekojošā 14. jūnija deportācija radīja garīgu pretreakciju latviešu literātos, daudzi no viņiem aktīvi iesaistījās literārajā procesā, saskatot vācu varā reālu pretsparu padomju režīmam un žanru politikā pamanot Ulmaņlaikam raksturīgo pozitīvismu. Kā liecina pētījumi par bēgļu laiku Vācijā, tad aktīvā kultūras dzīve (rakstnieku vakari, teātra

izrādes, laikrakstu izdošana utt.) bija iespējama, jo lielākai daļai bēgļu nebija jāstrādā algots darbs, tomēr tāpat kā nacistiskās okupācijas laikā literārais dzenulis bija emocionālā šoka stāvoklis, ko izraisīja traģiskā bezizejas un nolemtības sajūta, divu totalitāro varu sadursmē zaudējot Latvijas neatkarību.

Tāpēc Latvijā (tāpat kā “mazajā Latvijā”) pastiprināta uzmanība tiek veltīta pozitīvisma jeb tēvzemes virziena (*Heimatlichtung*) dzejas un īsprozas attīstīšanai, tā ietvaros pievēršoties kā publicistikas, tā leģionāru, vēlāk bēgļu dzejas tapšanai.

Publicistiskā dzeja kļūst par vienu no izteiktākajām masu (populārās, triviālās) literatūras izpausmēm, ko raksturo “..žanriski tematiskie kanoni, kas ir tikai formāli strukturējošie modeļi, [...] kam piemīt tematisks vispārīgums, nostabilizēties personāžu komplekts; tajos dominē klišejiski mākslinieciskās formas elementi. [...] atkārtojuma princips, stereotipi, sērijveidīgums, jo autora iecerēm obligāti jāatbilst auditorijas pieprasītajiem principiem, nevis jāseko autora individuālajiem un neatkarīgajiem pasaules apzināšanas mēģinājumiem.”²⁶ Pieprasītākā un kvantitatīvi dominējošā ir dzeja, kas, izpaužoties publicistiskumā, zaudē māksliniecisko oriģinalitāti. *Publicistiskums* tverams tādā nozīmē kā sabiedrisko aktualitāšu risinājums poētiskās (bieži vien tikai sabiedriski politiskās) klišejās, kad individualizētais pilnīgi izkūst sabiedriskajā, tautiskajā, tiek uztverts kā šī laika dzejas neiztrūkstošs elements vai kalpo kā dzejnieka “caurlaide” līdzdalībai literārās dzīves aktivitātēs.

Latviešu literatūrā šī parādība, kad *publicistiskums*, īpaši dzejā, aizēno mākslinieciskumu, nav nemaz tik “unikāla”. Tā sastopama gan 1905. gada notikumu sagatavošanā, gan 1918. gada kara situācijā, gan K.Ulmaņa valdības, vēlāk vācu bēgļu nometņu²⁷, sociālistiskā reālisma²⁸ un Tautas atmodas laikā²⁹. Dzejnieki (sevišķi tie, kas aktivizējas sabiedrisko pārmaiņu priekšvakarā, debitanti, citu profesiju rakstniekspalvas iemēģinātāji) aizmirst mākslas specifisko iedabu, pie kam šo parādību pārvērtē tikai 20. gs. 80.–90. gados, līdz tam aiziešana publicistikā tika uztverta kā vienīgā patiesā, rakstītāja līdzatbildīgā reakcija uz sabiedrisko notikumu izmaiņām.

Izvirzītās pamatprasības apskatāmo posmu tagadnes, “laikmetiskajā” dzejā vismaz periodikā bija spiestas konfrontēt ar literatūras mākslinieciskuma kritēriju, jo *saprotamība, tautisko centienu paušana, modinātājfunkcijas*, proti, kategorijas, kas tika pieteiktas kā dominantes jebkurā literārā tekstā, neiztiek bez zināmas izteiksmes līdzekļu *automatizācijas* un *standartizācijas*.

Pirmkārt, tas izpaužas teksta iekšējās adresācijas izvirkātajā idilliskajā modā, kurā „..idilliskais personāža/tēla veselums sevī ietver egoistisko un altruistisko *es* iedabu, pie kam tieši atbildība par citiem (tai skaitā visu atlikušo dzīvi, prognozējamo nākotni) kļūst par personības pašizpaušmi.”³⁰ Liriskajos tēlojumos, pārdomu miniatūrās, periodikas ievadrakstos tiek skandināts: “Nekad neaizmirsti, ka no tava darba veices var atkarāties daudzu biedru dzīvība frontē.”³¹ Lai stiprinātu iekšējo atbildīgumu, uzvaras kalšanas līdzdalību, dzejas publicistiskumu demonstrē lasītāja līdziesaistes moments, kas tiek sablīvēts *uzrunu konstrukcijās, neiztrūkstošajās sasveicināšanās formulās, patētiskos izsaukumos*. Zināmā mērā šī dzeja identificējas ar laikmetam aktuāliem lozungiem, pārņemot tiem raksturīgās funkcijas – *maģiskums, gara emfātiskums, pasaules modelējums*,³² tāpat arī izbūves ipatnības, kurās dominē sintaktiski nemainīgs, klišejs “rāmis” un nemitīgā mainībā esošs “kodols” – ideja.

Otrkārt, pavēles izteiksmes lietojums ir otra būtiskākā pazīme, kas raksturo periodikā ievietoto dzeju, viešot kategorismu, pārliecinošu, likuma spēkam līdzvērtīgu patosu. Ir atrodami noteikti signālvārdi vienīgajai iespējamajai kara laika cilvēka dzīves pozīcijai – *ej, cīnies, celies, sauc, dedzi*.

Treškārt, dzejas klišejskums pamanāms dzejoļa ārējās kompozīcijas elementos. Ir vairāki modeļi, ko ar neatslābstošu entuziasmu izmanto gan tā laika dzejas autoritātes (K. Skalbe, V. Cedriņš, V. Toma, K. Jēkabsons, A. Grigulis u.c.), gan iesācēji un, šķiet, nejauši “laikmetiskie” ienācēji literatūrā:

- 1) retorisko izsaukumu sablīvējums,
- 2) superlatīvu atkārtojums,
- 3) dzejoļi – pavēles, rīcības kodeksi,
- 4) dzejoļi – lūgšanas,
- 5) pagātnes un tagadnes laiktelpu pretnostatījums.

Tie ir tādi dzejoļu modeļi, kuros paredzamības efekts ir pilnīgs: ja runa ir par cīņā saukšanu, tad *ņem, tver zobenu*; ja par dzimteni, tautu, tad skaidrs, ka tās ir *izredzētas, āriskas, Laimas, labākās*; ja par atmiņām, tad *saldas, tvaņīgas, kaislas*; ja par nākotni – *gaiša, uzvaru nesoša, saulainais rīts*. Tikpat paredzama, nākotnes aktualitātes respektējoša ir nākotnes cilvēka un vienlaikus tagadnes varoņtipa idealizācija, visbiežāk *karavīra, mātes, drauga/biedra* tēlos.

Un, *ceturtkārt*, periodikā ievietotajā dzejā spēcīgi izteikti politizēti motīvi, kas balstīti naidā, svelošās dūsmās *pret lielinieckismu (Āzijas sērgu,*

austrumu vilku baru, austrumu pūķi u.c.) un gaidīšanas bezcerīgumā par aizvestajiem, mājās palikušajiem, iznīcinātajiem nacistiskās okupācijas, bēgļu nometņu laika dzejā, vai arī *pret fašismu (cilvēces lāstu, pasaules izdzimumiem, zemes mēri, brūniem spradziem, kāškrusta zirnekļiem u.c.)* un svētā atriebībā par sievu, bērnu un sirmgalvju asinīm, nopostīto dzimteni. Vardarbības pieļāvums cēla mirkļa labad politizētajā dzejā ir saskanīgs ar sociālistiskā reālisma – *kas nav ar mums, tas ir pret mums* – principu.

Vērojot publicistiskās dzejas poētiku, var secināt, ka *klišejskums, atkārtotās paustajā pārdzīvojumā, noskaņas, tēlu, pat noteiktu valodas vienību paredzamība* šo dzeju ļauj uztvert kā *masu literatūras* sastāvdaļu, kuras būtiskākie pastāvēšanas argumenti saistīti ar tautas pašapziņas celšanu un neieslīgšanu panikā, depresijā.

Šāda veida literatūru angažē totalitāro varu režīmi, no tās nespēj izvairīties arī pozitīvisma literatūras tendence Ulmaņlaika, nacistiskās okupācijas un bēgļu nometņu sākumposma dzejā, isprozā, publicistikā. Protams, jāņem vērā, ka pozitīvisma tendence nav vienīgā nosauktajos literatūras vēstures posmos, tai pašā laikā skandētie lozungi, izvēlētais izteiksmes stils, īpaši, ja tas respektēja latvieša folklorisko pasaulsijūtu, mulsināja karu un varu sašķelto tautu: "Latvju vīrus tautasdziesmās sauc par ozoliem, un tādiem mums tagad vajag būt. Vēl vairāk: no dzelzs un tērauda mums jābūt... ne mēles lai tagad runā, bet mūsu lodes un granātas."³³

Vērtētās literārās aktivitātes vēlreiz apliecina, ka autoram, neskatoties uz valdošās ideoloģijas diktātu, ārkārtas stāvokļiem, kolektīvām robežsituācijām, ir jāprot atrast līdzsvaru starp iesaistišanos sabiedriskajās aktivitātēs, konformismu un gara, mākslinieciskuma principu nenodošanu.

¹ *Opmeza-u-Facem X.* Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века. – Москва: Изд-во политической литературы, 1991. – с. 259–260.

² *Feldmanis I.* Molotova – Ribentropa pakts un Latvija // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti: Latvija Otrajā pasaules karā, 1. sēj. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 19. lpp.

³ *Rudzītis J.* Raksti. – Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1977. – 924. lpp.

⁴ *Ekmanis R.* Pirmie soļi latviešu literatūras boļševizācijā // Jaunā Gaita. – 1960. – Nr. 26. – 64.–67. lpp.; *Ekmanis R.* Latviešu rakstnieki Iekšķrievijā 1941.–1945. // Jaunā Gaita. – 1967. – Nr. 66.–68.

⁵ *Bērsons I.* Rakstnieku soļi divos lūzumgados (1940–1941, rakstu cikls) // Literatūra un Māksla Latvijā. – 2000. – febr. – 2001. – martā.

⁶ *Daukste-Silasproģe I.* Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā, 1944–1950. – Rīga: Zinātne, 2002. – 422. lpp.

⁷ Rudzītis J. Režims un literatūra // Jaunā Gaita. – 1962. – Nr. 38. – 195. lpp.

⁸ “Cīņu pret minoritāšu augošām prasībām vispirms sāka nevis autoritatīvais režims, bet [...] A. Ķeniņa nacionālās politikas ieceres [...] kā atgādinājums: Latvija ir latviešu valsts, Latvijā var pastāvēt vienīgi viena kultūra – tā ir latviešu kultūra.” – Rudzītis J. Režims un literatūra // Jaunā Gaita. – 1962. – Nr. 38. – 194. lpp.

⁹ “Uzturēt tautā možu tās latvietību, neļaut pamirt un garīgi ierūsēt latviskajam garam, uzturēt dzīvu tautā tās garīgā rosmi, radītāju spēku un garu – tas ir pirmajā kārtā mūsu rakstnieku uzdevums.” – Blese E. Latviešu rakstnieks // Kalve: rakstu krājums. – Hānava, 1947. – 13. lpp. “Šie kultūras cilvēki bija pamats, uz kura Vācijā varēja veidoties, pastāvēt un attīstīties “mazā Latvija”, kā to dēvēja paši bēgļi.” – Daukste-Silasproģe I. Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā, 1944–1950. – Rīga: Zinātne, 2002. – 6. lpp.

¹⁰ “Jautājums par režīma attieksmēm ar literatūru [...] saasinās, aktualizējās, tiklīdz demokrātisko iekārtu nomaina cits pārvaldes veids, tiklīdz sākusies valsts varas koncentrācija ap vienu personu vai vienu partiju.” – Rudzītis J. Režims un literatūra // Jaunā Gaita. – 1962. – Nr. 38. – 187. lpp.

¹¹ Vācijas Propagandas ministrijas J. Gebelsa vadībā instrukcijas (sk. Энциклопедия третьего рейха / сост. Воропаев С. – Москва: Локид-Миф, 2000.); PSKP lēmumi: “Par demokrātisko teātru repertuāru” (1946), “Par žurnāliem “Zvezda” un “Leningrad”” (1946), “Par kinofilmu “Lielā dzīve”” (1947), “Par Muradeli operu “Lielā draudzība”” (1947) u.c.

¹² Bičolis J. Nacionālā dzeja // Latvju Mēnešraksts. – 1943. – Nr. 8. – 381. lpp. Jānorāda, ka latviešu literāti nevarēja atturēties no sociālās, dažkārt no politiskās lomas pildīšanas arī tādēļ, ka apmēram 40% Latvijas iedzīvotāju bija iesaistīti militāros formējumos (sikāk sk. Strods H. Okupēto zemju karavīri zem sveša karoga // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti: Latvija Otrajā pasaules karā, 1. sēj. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 191. lpp.). Savukārt bēgļu gaitās Vācijā pēc Latviešu Centrālās komitejas Mākslas aģentūras datiem ir 750 mākslinieku, 174 rakstnieki un žurnālisti, tātad lielākā daļa aktīvās intelligences un pāri par 100 000 Latvijas pilsoņu.

¹³ Upīts A. Atjaunosim Karogu! // Karogs. – 1942. – Nr. 1. – 7. lpp.

¹⁴ Strauts K. Mūsu literatūras posts un tā novērtēšana // Tēvija. – 1941. – 22. augustā.

¹⁵ Mauriņa Z. Daimons, Mefistofelis un Homunkuls // Izglītības Mēnešraksts. – 1944. – Nr. 4. – 80. lpp.; sk. arī Siliņš J. Sadrumstalotais cilvēks (Struktūrpсихолоģiskas un kultūrfilozofiskas pārdomas) // Latvju Mēnešraksts. – 1944. – Nr. 4.

¹⁶ Kaut gan arī trimdā sākotnēji valda uzskats, ka “rakstnieks un kritiķis nes arī tautas, valsts ģerboni un šķēpu, īpaši tagadējā laikā, kad citas ‘galvas’ mums nav”. – Olģerts Liepiņš vēstulē A. Plaudim 1947. gada 28. jūlijā // Trimdas rakstnieku vēstules, 1. sēj. – Austrālijā, 1982. – 86. lpp.

¹⁷ Morawski S. The Troubles with Postmodernism. – London and New York, 1996. – p.15.

¹⁸ “Nokaut cilvēkā cilvēcisko [izcēlums mans – I. Š.] – tas ir viens no šīs deģenerētās dekadentiskās literatūras mērķiem, kura propagandai strādā tūkstoši kapitālistu algoti rakstnieki [...] No ārzemju buržuāziskās literatūras padzīts normālais, veselīgais

cilvēks, tā vietā rakstnieki tēlo blēžus un zagļus, gangsterus un slepkavas. Fiziska un garīga kropība, neticama un neiedomājama deģenerācija, mežonība, psihopātija un simtveidīgas anormālibas sniedz vielu kinofilmām un "slavenu" rakstnieku romāniem, lugām un autobiogrāfijām [...] Tirais neprāts būtu pat salīdzināt mūsu padomju literatūru ar šo riebīgo amerikāņu tirgus preci." – *Upīts A.* Sociālistiskā realisma jautājumi literatūrā. – Rīga: Latvijas Valsts izd., 1957. – 116. lpp.

¹⁹ *Vecgrāvis V.* "Elles ķēķis" – tapšana un tā impulsi, jaunais skatījums uz jauno realitāti//Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem. – Rīga: Zinātne, 1993. – 85. lpp.

²⁰ Turpat, 90. lpp.

²¹ *Jurevičs P.* Augstkultūras ideāls// *Jurevičs P.* Kultūras sejas. – Stokholma: Daugava, 1960. – 21. lpp. Līdzīgi uzskati meklējami arī A. Bergsona, K. Bella, Propera filosofijā.

²² Энциклопедия третьего рейха / сост. Воропаев С. – Москва: Локид-Миф, 2000. – с. 99.

²³ Turpat, 282. lpp.

²⁴ *Ekmanis R.* Latviešu rakstnieki Iekškrēvijā 1941.–1945. // Jaunā Gaita. – 1967. – Nr. 67. – 7. lpp.

²⁵ *Kangeris K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabalā kultūrpolitikā// Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945). – Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. – 34. lpp.

²⁶ *Мельников Н. Т.* Массовая литература // Введение в литературоведение. – Москва: Высшая школа, 1999. – с. 186–187.

²⁷ "Ne viss, kas top rakstīts, top mūžībai, un dažs daļdarbs varbūt maz atšķiras no žurnālista spalvas uzņemta feļetona, izpildījis tikai savu viendienas uzdevumu [...] tie ir dzīvā saite, kas uztur kontaktu starp rakstnieku un pat vispaviršāko lasītāju." – *Liesma K.* Zem svešām zvaigznēm: tēlojumi, piezīmes, apceres. 1945.–1956. – Veiverlija: Dīķa apg., 1956. – 430. lpp.

²⁸ "Sudrabkalns, kas ar katru mēnesi virzījās tālāk no dzejas uz vienpusīgām atskaņām rakstītu žurnālistiku..." – *Ekmanis R.* Latviešu rakstnieki Iekškrēvijā 1941.–1945. // Jaunā Gaita. – 1967. – Nr. 67. – 7. lpp.

²⁹ "...neesmu nodarbojies [K. Skujenieks – I. Š.] ar izteiktu patētisku publicistiku. Es vienmēr esmu izturējies pret to, ko rakstu, patiešām tā privāti, intimi. Jo, lūk, ar šo publicistisko aktualitāti, ja tā pārmāc visu, cilvēks tiek apzags [...] intīmās lirikas sociālā loma salīdzinoši nav mazāka par konkrētu sociālu problēmu risināšanu tekstā. Jo tas, ko mēs dēvējam par liriku, daudzos gadījumos ir daudz nozīmīgāks sociāls faktors." – *Skujenieks K.* Sarunas ar rakstniekiem// Kritikas gadagrāmata, 18. laidniens. – Rīga: Liesma, 1991. – 256. lpp.

³⁰ *Тюна В. И.* Художественность // Введение в литературоведение. – Москва: Высшая школа, 1999. – с. 468.

³¹ Desmit baušļi darba ražīguma kāpināšanai: pirmais darba bauslis// Mana Māja. – 1942. – Nr. 9. – 213. lpp.

³² *Левин Ю. И.* Избранные труды. Поэтика. Семиотика. – Москва: Языки русской культуры, 1988. – с. 542.

³³ *Upīts A.* Kopoti raksti, 19. sēj. – Rīga, 1952. – 537. lpp.

LATGALES RAKSTNIEKU DEVUMS TRIMDĀ

Rietumu zemēs bija vismaz 40 Latgales rakstnieku, tie, kuŗi publicējušies jau Latvijā, bet vēl vairāk to, kuŗi sākuši rakstīt tikai svešumā. Trimdas gados ir izdotas 125 latgaliski rakstītās grāmatas, bet latviešu kopvalodā sarakstīto latgaļu autoru grāmatu ir vēl daudz vairāk. Tādēļ īsā apcerē nav iespējams pat uzskaitīt visu Latgales rakstnieku veikumu, par atsevišķu darbu analīzi nemaz nerunājot. Lai labāk apskatītu milzīgo grāmatu klāstu, vairāki autori jāapvieno daudz maz chronoloģiskā secībā.

Tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām bēgļu nometnēs Vācijā nonākušie latgaļu autori pulcējās ap grāmatu izdevēju Vladislavu Lōci, kas jau 1945. gadā bēgļu nometnē Noietingā, Bavārijā, izdeva dažas mazgrāmatiņas latgaliski. Nometnēs pavadītie gadi bija labvēlīgi radošam darbam tanī ziņā, ka visiem bija daudz brīva laika. Bet arī nelabvēlīgi tādēļ, ka pārpildītajās mītnēs bija grūti atrast klusu, mierīgu vietu rakstīšanai. Arī smagie pārdzīvojumi, dzimteni atstājot, un neziņa par nākotni neļāva nodoties nopietnam darbam. Šī laika dzejā visnotaļ izpaužas sāpe par zaudēto dzimteni, sāpe par latviešu tautas traģēdiju.

Lielās izceļošanas laikā, starp 1948. un 1952. gadu, gandrīz visi latgaļu rakstnieki nonāca ASV un Kanadā, tikai pāris palika Vācijā, viens aizbrauca uz Austrāliju.

Pirmie gadi jaunajās patvēruma zemēs bija grūti visiem, bet rakstniekiem, māksliniekiem tie bija pat iznīcinoši. Neatkarīgi no Latvijā vai pat Vācijā iegūtās izglītības visiem bija jāpelna iztika smagā, fiziskā darbā. Tie, kuŗi pārskolojās, pēc gadiem varēja strādāt savā profesijā. Kuŗi vecuma vai ģimenes apstākļu dēļ nevarēja pārskoloties, strādāja smagos darbus līdz aiziešanai pensijā. Kā jau tas vienmēr un visur, smagākā nasta bija sievietēm, jo līdz ar maizes pelnīšanas darbu bija vēl jāveic mājas solis, jāaprūpē ģimene. Rakstnieks Antons Rupainis savā allaž humoristiskajā veidā trimdas rakstnieku salīdzināja ar italiešu gotiņu. Italiešu zemnieks, augu dienu nodzinis savu gotiņu iejūgtu arklā, vakarā vēl grib no tās paslaukt pienu. Par spīti grūtajiem sākuma gadiem – un ne jau vieglām dienām arī turpmāk – latviešu rakstnieki un mākslinieki paveica apbrīnojami daudz.

Latgaļu rakstnieki drīz vien sadalījās divās grupās. Pie Vladislava Lōča izdevniecības turējās tie, kuŗi rakstīja tikai latgaliski, – gan tādēļ, lai saglabātu un turpinātu latgalisko rakstu tradīciju, gan arī tādēļ, ka dažiem darbu

kvalitāte bija par vāju, lai iekļūtu vispārējā latviešu presē. Par izcilākajiem latgaļu rakstniekiem jāteic, ka viņi savus darbus rakstīja latviešu kopvalodā ne tādēļ, ka viņiem sava novada rakstu valodas saglabāšana nebūtu svarīga. Bet viņu ieskatā mazā, apspiestā latviešu tauta nedrīkst sašķelties divu valodu noietnēs. Un trimdas jau tā mazajai lasītāju saimei jābūt pieejamiem visu rakstnieku darbiem, nedrīkst atstāt Latgales autoru radītās vērtības vairākumam nepieejamas valodas grūtību dēļ.

Abās latviešu valodas rakstu tradīcijās ir rakstījuši visi tie Latgales rakstnieki, kuņi jau Latvijā bija pazīstami un atzīti: Marija Andžāne, K. Strods-Plencinīks, Neikšānīts, F. Murāns, A. Rupainis, J. Klīdžs, K. Raudive un pāris jaunāku autoru – A. Spoģis un A. Rubenis. Ir svarīgi kaut īsumā apskatīt katra autora nozīmīgāko devumu.

Marija Andžāne (1909. Šķaunes pag. – 1988. Ņujorkas pavalstī. Skolotāja). Latvijā izdoti dzejoļu krājumi “Reits” un “Dzeiveibai” – abi godalgoti. Trimdā – dzejoļu krājumi “Namīra vortūs”, godalgotais krājums “Caur dvēseles prizmu”, vairāki stāsti un pēc viņas nāves Latvijā izdots nepublicēto dzejoļu kopojums “Dimensiju kvadrātsaknes”. M. Andžāne pieskaitāma pie izcilākajiem latviešu dzejniekiem. Viņas mākslinieciski augstvērtīgā dzeja ir augusi un mainījusies gadu gaitā, sasniedzot gandrīz vai minimālisma robežu, kur dzejrindā viens vai divi vārdi izsaka dziļu, kodolīgu domu. Diemžēl Marija Andžāne starp latviešiem nav pietiekami plaši pazīstama tādēļ, ka lielākā daļa viņas dzejas rakstīta latgaliski.

Konstantīns Strods-Plencinīks (1908. Varakļānu pag. – 1999. Ņujorkas pavalstī. Ierēdnis. M. Andžānes dzīvesbiedrs). Latvijā izdoti divi dzejoļu krājumi, stāsti un romāns par Baigo gadu “Velni”. Svešumā, strādādams smagu, fizisku darbu, Plencinīks sarakstīja atmiņu stāstus “Es, mazais cilvēks”, “Nedrīkstu raudāt, nevaru smiet”, “Kungs” un atmiņu romānu “Tas sākās Varakļānos”. Plencinīka proza saista ar sirsnīgu humoru, veiklu, valdzinošu stāstījumu. Daudzos stāstos redzam kādreizējo Latgales lauku sētu un cilvēkus – bērna skatījumā. Plencinīka stāstiem ir liela kultūrvēsturiska nozīme.

Neikšānīts – īstā vārdā Norberts Trepša (1913. Pēterpili – 1972. Ņujorkā). Apdāvināts rakstnieks un dzejnieks. Latvijā publicējis divas lugas, fabulu krājumu un romānu “Myura kolns”. Vācijā izdots romāns “Vīna vosora”, kuŗa sižets daļēji atgādina Andrē Žīda “Pastorālo simfoniju”. Tie ir mākslinieciski spēcīgi darbi. Neikšānīts rakstīja arī vērtīgu dzeju. Viņa radošais darbs apsīka pusmūžā. Latvijā studējis tieslietas, Luvēnā filozofiju, ASV viņš iestājās katoļu teoloģijas seminārā un 1953. gadā tika iesvētīts

par priesteri. Viņš bija viens no politiskās organizācijas BATUN (*Baltic Appeal To United Nations*) iniciātoriem un dibinātājiem un atlikušo mūža daļu veltīja Latvijas traģēdijas izgaismošanai Apvienoto Nāciju Organizācijā.

Francis Murāns (1915. Pēterpili – 2001. Viskonsinā, ASV. Doktora grads tautsaimniecībā). Jau studenta gados Rīgā daudz publicējies. Mākslinieku biedrībā “Zaļā vārna” saukts par Latgales Poruku viņa romantiski iekrāsotās, formā smalkās dzejas dēļ. Pirmajos trimdas gados izdots dzejoļu krājums “Ilgu zeme” un 125 lpp. gaŗa poēma “Nelga”, kuŗā filozofiskas pārdomas par kaŗa traģismu, dzīves jēgu un galvenā varoņa pārtapšanu un gaŗīgo izaugsmi. Nesen Latvijā izdots dzejoļu krājums “Svešumā klīstot”. Mūŗa vidū F. Murāns gandrīz pārtrauca rakstīšanu. Par savu tautsaimniecības profesora darbu universitātē un rakstiem ASV zinātniskajos žurnālos viņš draugiem rezignēti izteicās: “Esmu pārdevis dvēseli velnam, svētai dzejai vairs neatliek laika.”

Starp tiem, kuŗi rakstniecības gaitas aizsākuši Latvijā, īpaši izceļami trīs diŗākie rakstnieki, kuŗu devums ir vienreizīgs ne tikai latgaļu, bet visā latviešu rakstniecībā. Tie ir Jānis Klīdzējs, Antons Rupainis un Konstantīns Raudive.

Jānis Klīdzējs (1914. Viļānu pag. – 2000. Napā, Kalifornijā. Maģistra grads klīniskā socioloģijā). Jau agrīnie Klīdzēja darbi iejūsmināja lasītājus ar ārkārtīgi dzīvo, krāsaino tēlojumu, “klīdzejiski” spontāno, īpatnējo valodu, neparastiem izteicieniem un ar dziļu iejūtu un mīlestību tēloto sava novada dzīvi un cilvēkiem. Kam gan nebūs tuvi Klīdzēja jaunieši un bērni, šķelmīgie nerātņi puikas, kuŗos, neraugoties uz visām ēverģēlībām, ir tik daudz godīguma, labestības, maiguma, ka tos nevar neiemīlēt. Trimdas gadu darbos Klīdzējs ar rūdīta psihologa aci vēro dzīvi, veidodams gan interesantus cittautiešu tipus, gan mēģinādamas atreŗģīt trimdas latviešu samēŗģījuŗās dvēseles problēmas. Te īpaši jāpiemin grāmata “Ievainotā dzīve”. Lai cik vērtīgs ir viss J. Klīdzēja devums, apm. 25 grāmatas, divi darbi izceļas ar īpašu vienreizību visā latviešu literātūrā: romāns “Otrais mūsos” 1983. gadā saņēma K. Barona prēmiju, un “Dāvātās dvēseles” – 1986. gadā – J. Jaunsudrabiņa balvu.

Romāna “Otrais mūsos” darbība norisinās kādā Kalifornijas psiķiatriskajā slimnīcā, kuŗā strādā autors pats, kas romānā sevi sauc pirmā personā. Ārkārtīgi plašo un sareŗģīto vielu un tipu galeriju autors ar mākslinieka roku pārveido tā, ka ikkatrs indivīds pārstāŗ kādu sabiedrības slāni vai īpatnēju psiķisku problēmu. Romānam cauri vijas arī daŗu slimnīcā

nokļuvušu latviešu likteņi. Izbrīduši cilvēka dvēseles tumšos labirintus, šie latvieši atgūst sevi un sava gara spēku apziņā, ka viņi ir vajadzīgi savai zemei un tautai. "Otrais mūsos" ir liels, vērtīgs, nozīmīgs darbs un vienīgais tāds visā latviešu literatūrā.

Romāns "Dāvātās dvēseles" ir Mīlestības Augstā dziesma brīvās Latvijas laika Latgales lauku sētai, dabai, cilvēkiem, jaunībai, ieskaitot pašu autoru (Klements) un viņa dzīvesbiedri Emīliju – toreizējo meiteni Milci. Cilvēku labestība, godīgums, dvēseles skaidrība nāk pretī "Baltā Dieviņai" Andrieva tēlā. Tā ir dziesma, kas skan – Klīdzēja vārdiem runājot – "no pašu zemes un pašu debesīm".

Jānis Klīdzējs ir ne tikai iemīļots rakstnieks visā latviešu tautā, bet arī saņēmis vairākus pagodinājumus. Pēc grāmatas "Cilvēka bērns" filmu režisors Jānis Streičs ir izveidojis filmu ar tādu pašu nosaukumu. Filma godalgota. Romāns "Snīgi" daļēji izmantots filmā "Likteņdzirnas". J. Klīdzējs ir saņēmis LZA goda akadēmiķa diplomu un 1995. gadā apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Antons Rupainis (1906. Bērzgales pag. – 1976. Viskonsinā, ASV. Skolotājs, košu diriģents, aktieris, rakstnieks). Latvijā publicējis stāstus, dzejoļus un vismaz 12 lugu. Romāns "Baltie tēvi" iespiests žurnālā *Atpūta*. Trimdā A. Rupaiņa atziņa bija, ka rakstāmi tikai tādi darbi, kas palīdz mūsu tautas dzīvošanai un pastāvēšanai. Tā radās triloģija "Māra mostas" par agro Latgales atmodu un Pīteru Migliniku, kuŗš aizgāja mocekļa nāvē, aizstāvēdams savas tautas tiesības pret muižnieku varmācībām. Ja nebūtu Antona Rupaiņa, šis mūsu tautas varonis būtu nogrimis aizmirstībā. Bēgļu gaitās zudušo romānu "Baltie tēvi" Rupainis uzrakstīja no jauna (2 daļās). Romāns rāda ne tikai Aglonas kā katoļu reliģiska centra dibināšanu, bet arī senās latviešu tradīcijas un dzīvesziņu. Dažas romāna nodaļas pārslogotas ar to latviešu cilšu, vietu un pilskalnu vārdiem, kas atrodas tagadējās Krievijas teritorijā. Bet autors apzināti upurē formas vienību, lai tautai nodotu šo rūpīgi savākto informāciju. Romāns "Tauta grib dzīvot" rakstīts latgaliski, lai labāk parādītu Latgales atmodas vēlāko periodu – latgaļu inteliģences veidošanos Pēterpilī un spilgtāko atmodas darbinieku – Franča Trasuna, Franča Kempa, brāļu Skrindu u.c. ciņu pret drukas aizliegumu Latgalē.

Galvenie pilāri, kas atbalsta šo triju romānu celtni, ir:

1. Baltu cilšu lielā izplatība senatnē un atbilžu meklēšana – kādēļ izmirst liela, senajā kultūras pasaulē ļoti nozīmīga tauta.

2. Mūsu valodas, dziesmu, tradīciju senums un to saglabāšana.
3. Kristietības sadursme ar senlatviešu dzīvesziņu un šīs sadursmes sekas. Dainu filozofiskais kodols tik tuvs kristietībai, ka nebūtu nekādu grūtību sintezēt šīs abas mācības, ja kristietība būtu ieviesta Kristus mācībai atbilstošā veidā.
4. Pašas tautas loma sevis saglabāšanā – tautas nīdētāji un tautas sargātāji.
5. Cilvēka garīgā izaugsme, pacelšanās augstākā sfairā, kalpojot tautai vai citai lielai idejai.

Šī rūpe par tautu spieda Rupaini vākt materiālus par baltu cilšu vispārīgākajām pēdām. Pētījums izdots grāmatā "Archeolingvistika". Grūto darba apstākļu dēļ šī grāmata ir sasteigta. Tur ir ne tikai valodas kļūdas, bet arī pārdroši un nepamatoti secinājumi, bieži trūkst vajadzīgo paskaidrojumu un norāžu. Tomēr šis darbs ir cirtis ceļu pareizā virzienā. Šo darbu autors uzskatīja tikai par ierosmi un mudinājumu vēsturniekiem un valodniekiem arī turpmāk izgaismot mūsu seno pagātni. "Archeolingvistika" izstrādāto skaņu attīstības shēmu (Y, U, O, A, E, I) autors pats uzskatīja par vienu no sava mūža svarīgākajiem veikumiem.

Antona Rupaiņa vēsturiskie romāni pamatojas plašos un rūpīgos vēstures un attiecīgās vides pētījumos. Rakstnieka fantāzija parādās tikai sadzīves tēlojumos. Tādēļ tie tik nepieciešami mūsu tautas zināšanu pūram. Dr. Z. Vitens apskatā par šiem romāniem rakstīja, ka A. Rupainis latviešu rakstniecībā ir radījis jaunu vēsturiskā romāna paveidu – zinātniski vēsturisko romānu.

A. Rupaiņa pelnu urna ir ievietota viņa pieminēklī dzimtās Bērzgales kapos.

Konstantīns Raudive (1909. Asūnes pag. – 1974. Krocīngēnā, Vācijā. Z. Mauriņas dzīvesbiedrs. Rakstnieks, filozofs, parapsīchologs). Studējis filozofiju un literātūru Parīzē, Madridē, Edinburgā. Pārzināja astoņas valodas. Latgaliski publicēta tikai viena eseja. Viņš nekad nav ieslēdzies ne sava novada, ne arī tikai latviešu kultūras pasaulē. Ar saviem lielajiem, filozofiski ievirzītajiem darbiem – romāniem un esejām – Raudive ir ieguvis atzišanu vairākās Rietumeiropas valstīs. Viņa darbi tulkoti vismaz piecās valodās. No romāniem izceļams lielais, autobiografiskais romāns "Silvestra Pērkona memuāri". No apmēram astoņām esēju grāmatām jaunākās – "Laikmetu ārdītāji" un "Laikmetu atjaunotāji". K. Raudives darbos risinātas filozofiskas un vispārcilvēciskas problēmas, dzīves jēgas meklējumi,

garīguma nepieciešamība. Viņam ir plašs un vispusīgs ieskats rietumu kultūrā un tās pozitīvo un negatīvo spēku sadursmē. K. Raudive ir sarakstījis ap 20 grāmatu. Parapsīholoģijā: "Unhörbares wird hörbar".

Nākamā grupā iedalīti tie rakstnieki, kuņi dzimuši pag. gs. 20. gados, pāris arī vecāki. Atskaitot divus, viņi visi ir izstaigājuši kaŗa gaitas Latviešu leģionā. Rakstīt sākuši trimdā.

Janīna Babre (1919. Daugavpilī – 1983. Floridā. Paidagoģe). Viņai ir četri dzejoļu krājumi – reliģiskā, patriotiskā un mīlestības dzeja. Proza: "Gaismā no austrumiem", Maksimiliāna Kolbes biogrāfija "Svētums nav greznība", "Draudzība uz spārna". Nozīmīgs darbs ir "Mīlestības derība" trijās daļās: "Vecās derības stāsti", "Jēzus Nācarietis", "Svētā Gara baznīca". Tie ir saistošā, mūsdienīgā valodā pārrakstīti svarīgākie Vecās un Jaunās derības stāsti. Šis darbs, tulkots angļu valodā, bija uzņemts ASV konfesionālās skolās par mācību vielu reliģijas stundās. Par reliģisko dzeju un prozas darbiem Janīna Babre saņēma K. Barona prēmiju kā spilgtākā reliģisku darbu autore latviešu literātūrā.

Eduards Šmugajs (1907. Viļānu pag. – 1986. Sidnejā, Austrālijā. Maģistra grāds paidagoģijā). Ar kultūrvēsturisku nozīmi atmiņu grāmatas par leģionāru gaitām "No Rīgas līdz Putlosai", "No Putlosas līdz Sidnejai". Citas atmiņu grāmatas "Skolotājs Antons", "Draugi". Par izglītības un kultūras darbu E. Šmugajs saņēmis K. Barona prēmiju.

Tadeušs Puisāns (1922. Zvirgzdenes pag., vēsturnieks, rakstnieks). Darbi: Ludzas vēsture "Nogrimušās jaunavas mantojums", "Senču pēdas", vēstures skices "Latgale". Dzīvodams pie ziemeļpolā un būdams meteorologs, sarakstīja stāstu grāmatu "Akmens un sirds", sakopojis "Latviešu strēlnieku dzejas un dziesmas".

Aleksis Rubulis (1922. Rundānu pag. Mācījies salīdzinošo literātūru Maiami, Niagaras un *Notre Dame* universitātē). Būdams profesors, sakopojis grāmatas angļu valodā "Latvian Literature", "Baltic Literature", "Latvian Folk Tales". Dzejoļu krājums "Uz Latgali" un vairākas stāstu grāmatas, kuŗās atspoguļojas kaŗalaika piedzīvojumi. Pēdējā gadu desmitā A. Rubulis pievērsies pētniecībai. Izdotas grāmatas "Teoloģija, vēsture, arhaioloģija", "Bībliskā arhaioloģija", "Reliģija un arhaioloģija".

Alberts Spoģis (1924. Vārkavā. Baltijas universitātē Pinebergā studējis baltu un ģermāņu valodas, teoloģiju u.c. – Hamburgā, Bonnā, Madridē, Minsterē). Ilggadējs skolotājs Minsteres latviešu ģimnazijā. Periodikā – raksti, esejas, stāsti. Pieci dzejoļu krājumi. Dzejā īpatnēja forma, dzirkst modernās rakstniecības šķautnainība, bet arī dzimtenes mīlestība:

"Pasaules centrs ir Vārkava.
Piedodiet – tas tikai man.
Jūs sev meklējat citu!"

A. Spoģis Minsterē ir iekārtojis J. Jaunsudrabiņa, Z. Mauriņas, K. Raudies muzejistabas, kā arī "Latgaļu sātu", kur atrodama visa V. Lōča izdevniecībā izdotā latgaļu literātūra. 1998. gadā A. Spoģis saņēma Triju Zvaigžņu ordeni.

Artūrs Rubenis (1927. Bērzgales pag.) Baltijas universitātē Pinebergā studējis baltu filoloģiju. ASV – mākslas maģistra grads teātra režijā un maģistra grads bibliotēku zinībās. Drāmaturģs. Sarakstījis grāmatas teātru vajadzībām: "Piezīmes aktiera gramatikai", "Skatuve", "Rakstīsim skatuvisku lugu", "Pašiem savs teātris", "Režijas pamati skolotājiem un pašdarbniekiem Latvijā". Sarakstījis ap 70 lugu un īslugu, daudzas no tām latgaliski.

Roberts Mūks (Avens; 1923. Galēnu pag.). Studējis Baltijas universitātē Pinebergā, Luvēnā, Briseles universitātē beidzis žurnālistikas fakultāti. Ņujorkā, Fordhama universitātē, ieguvis doktora gradu teoloģijā, vēlāk doktora gradu filozofijā. Latvijas Kultūras akadēmijas goda doktors. Sarakstījis ap 15 grāmatu, vairāki darbi tulkoti septiņās valodās. R. Mūks ir uzriedējis tieši pēdējos divdesmit gados, vairākums viņa grāmatu publicētas Latvijā, tādēļ arī Latvijā viņš vairāk pazīstams nekā latviešiem rietumu zemēs. Filozofiski psiholoģiska satura prozas darbi, kā, piemēram, "Imagination is Reality", "The New Gnosis", "Mīts un iztēle", "Kas ir meditācija". Dzejas mākslā Roberts Mūks ir skolojis 50. gados slavenajā Ņujorkas "Elles ķēķi". Sava novada kolorīta Mūka darbos tikpat kā nav. Viņu varētu apzīmēt par kosmopolītu. Par R. Mūka dzeju lai runā grāmatu virsraksti: "Nāve un Otto", "Krokodils un es", "Ar pipi uz mākoņa malas", "Kad vairs nav govju", "Kali juga", "Erotika" un "...aizgājis pie čūskām uzlabot veselību". Kad pie čūskām būs uzlabojis veselību, mēs varam no viņa vēl daudz ko sagaidīt.

Visjaunākie latgaļu rakstnieki trimdā, kuņi agros pusaudža gados izbraukuši no Latvijas, ir Jānis Gorsvāns un Pauline Zalāne.

Jānis Gorsvāns (1930. Makašānu pag. – 2000. Losandželosā, Kalifornijā, apbedīts Makašānu Zetiņu kapos). Beidzis mākslas institūtu, gleznotājs, rakstnieks, dzejnieks. Ilggadējs Latviešu Rakstnieku apvienības biļetena *LaRAs Lapa* redaktors. Par pirmo noveļu krājumu "Krāšņa un bagāta dzīve" saņēma J. Jaunsudrabiņa prozas balvu. Sekoja romāns "Mans mīlais

auša". Gorsvāna darbos ikdienas problēmas risinātas neikdienišķā skatījumā. Īsi pirms autora aiziešanas mūžībā iznāca dzejoļu krājums "Var runāt klusējot".

Pauline Zalāne (1931. Stirnienes pag.). Maģistra grads senlaiku literātūrā. Divus gadus Rēzeknes augstskolā lasījusi lekcijas rietumzemju literātūrā un garīgos kursus: "Kristietības loma laikmeta atjaunošanā" un "Kristīgā un latviskā audzināšana". Esejas ar filozofisku ievirzi, piemēram, "Brīvība Ničes un Kristus mācībā", publicētas rakstu krājumos un žurnālos. Folkloras pētījumi – "Dainu pēdas somu Kalevalā", "Dainas – latviskās pasaules pamats", "Pasaku izcelsme un nozīme", "Dainu sakrālais raksturs", "Mūsu teiku un Dainu pirmsākumi senlaiku literātūrā" – visvairāk publicēti ASV, žurnālā *Akadēmiskā Dzīve*, tagad arī "Acta Latgalica", Latvijā. Dzejā risinātas cilvēka garīgās problēmas mūžības perspektīvā. Dzejoļi uzņemti antoloģijā "Latvijas vēsture dzejā un gleznās" un dažādos rakstu krājumos. Dzejoļu krājums "Cilvēka ceļš" 2000. gadā saņēma Ģenerāļa Goppera fonda godalgu. Pēc tam izdots otrā izdevumā, Rēzeknē.

Vairākums rakstnieku, kuŗi rakstīja tikai latgaliski un izdeva savas grāmatas V. Lōča izdevniecībā, bija vecāku gadu cilvēki (dz. starp 1899. un 1911. g.), sākuši publicēties Latgales presē, Latvijā. Viņiem visiem (izņemot daudz jaunāko – Jōni Trūpu) raksturīga turēšanās pie tradicionālām dzejas formām un ierastā pasaules uzskata. Tā ir skatīšanās atpakaļ, pagātnes ideālizēšana, bijušās Latgales saglabāšana. Šo rakstnieku darbu kvalitāte reti kad paceļas pāri viduvējības robežai, dažreiz to pat nerasniedz. Tomēr šiem darbiem ir kultūrvēsturiska nozīme. Tie parāda trimdinieka smagos pārdzīvojumus, sāpi par zaudēto dzimteni, sāpi un rūpi par svešas varas apspiesto tautu. Un vēl vairāk – tie palīdz saglabāt un turpināt latgaļu literātūras tradīciju, latgaļu rakstu valodu. Un tieši tas bija visu šo rakstnieku mērķis.

Latgaļu grāmatu izdevējs Vladislavs Lōcs (1912. Dricānos – 1984. Minchenē, pārbedīts Dricānu Pilcenes kapos), jau kopš 1939. gada bija nolēmis savu mūžu veltīt latgaliski rakstīto grāmatu izdošanai, un to viņš arī darīja līdz savai nāvei. No bēgļu nometnes izdevniecība pārcēlās uz Mincheni. Pelnīdams iztiku naktssarga darbā, V. Lōcs izdeva laikrakstu *Latgolas Bolss*, žurnālu *Dzeīve*, *Tāvu zemes kalendāru*, rakstu krājumu "Olūts", ik pārgadus zinātnisku rakstu krājumu "Acta Latgalica" un 125 Latgales autoru grāmatas. V. Lōcs arī pats ir sarakstījis grāmatu "Myuža dienas" un rakstu kopojumu "Tautas gors". Viņš arī pārraudzīja *Brīvās Eiropas* raidītāja latgaliskos raidījumus, nodibināja un vadīja A. Jūrdža fondu.

V. Lōča apgādā savus darbus publicējuši šādi rakstnieki:

Vladislavs Bojārs (1905. Bērzgalē – 1984. Kanadā). Dzejoļu krājumi “Sirds smēldze” un “Sleistušos acis”. Raksti periodikā.

Bonifācijs Briška (1902. Varakļānos – 1994. Ņujorkas pavalstī). Publicists, rakstnieks. Grāmatas: “Latgali politiskajās patmaļās”, “Latgola muna tāvzeme”, “Humoreskas” – par latviešiem Amerikā.

Anna Dimante (1908. Liksnā – 2002. Demoinā, ASV). Publiciste, rakstījusi jaunatnes ludziņas, stāstus. Dzejoļu krājums “Vāli zidi”.

Konstantīns Krusts (1912. Rīgā – 1985. Denverā, ASV). Rakstījis dzejoļus, stāstus, bērnu ludziņas, fabulas, humoreskas. Grāmatas: “Aizgājēji”, “Maklātōji”, “Fabulas”.

Jōņs Leidumņiks (1909. Varakļānos). Liela dzimtenes mīlestība trimdā izdotajos dzejoļu krājumos “Tāva pogolmā” un “Vēju stunda”.

Donots Myurnīks (1901. Nautrēnos – 1963. Ņujorkā). Katoļu garīdznieks. Luga “Kōzas” ar etnografisku nozīmi, romānam “Dorvas cīma ļaudis” kultūrvēsturiska nozīme.

Jōņs Silkāns (1899. Mērdzenes pag. – 1955. Hamiltonā, Kanadā). Dzejoļi periodikā, godalgots krājums “Fabuleņas”.

Jōņs Trūps (1924. Sakstagolā – 1989. Vašingtonā, bij. leģionārs). Publicists, dzejnieks, grafiķis, latgaļu grāmatu ilustrātors. Stāsti un dzejoļi periodikā, humoresku krājums “Lapsines”.

Ontōns Zīdris (1911. Makašānu pag. – 1992. Toronto). Gleznotājs, tēlnieks, dzejnieks. Daļa dzejoļu ar atzīstamu vērtību. Dzejoļu krājumi: “Tu”, “Kod sirds tūp guņkurs”, “Dvēseles ilgas un sōpes” – izdots Rēzeknē pēc autora nāves.

Līdz ar nupat minētajiem daiļliterātūras autoriem ir vēl vismaz 15 zinātnisku grāmatu, garīgu rakstu un nozīmīgu atmiņu grāmatu autori, kuŗi vismaz daļu savu darbu ir izdevuši latgaliski, V. Lōča apgādā. Galvenie V. Lōča apgāda balsti bija valodnieks un vēsturnieks Miķelis Bukšs un valodnieks Leonards Latkovskis.

Miķelis Bukšs (1912. Šķilbēnu pag. – 1977. Stokholmā). M. Bukšs ir sarakstījis 15 grāmatu, galvenokārt par valodas un vēstures problēmām, kas visas izdotas V. Lōča apgādā. Ar īpaši lielu nozīmi valodas, vēstures un politikas jomā ir grāmatas:

“Pīzeimes par senejū latgaļu, resp. latvīšu volūdu”,

“Latgaļu volūdas un tautas izplateibas problemas”,

“Die Russifizierung in den Baltischen Ländern”,

“Latgaļu atmūda”.

Žēl, ka pagaidām šīs grāmatas nav izdotas latviešu kopvalodā, jo būtu svarīgi, lai ar tām iepazītos visa latviešu tauta.

Leonards Latkovskis (1905. Varakļānu pag. – 1991. Luisvillē, ASV). Valodnieks, folklorists, etnografs, rakstnieks, laikabiedri viņu sauca “Dzīvā enciklopēdija”. LU izstudējis baltu filoloģiju, klasiskās valodas un vēsturi. ASV bija valodu profesors Luisvillē, Kentaki. Brīvi prata 13 valodas un teorētiski zināja ap 30 valodu. Grāmatas: “Latgaļu uzvārdi, palames un dzimtās” – 2 sējumos, “Dzīmtās zemes ļaudis”, “Essays on Religion, Faith and Values”. Rakstīja arī dzejoļus un humoristiska satura stāstus.

Staņislavs Škutāns (1901. Krāslavas pag. – 1995. Čikāgā). Katoļu garīdznieks, vēsturnieks, publicists. Studējis Romā, bijis profesors Rīgas Katoļu teoloģijas fakultātē. Latgaliski izdotas vēstures grāmatas:

“Misionāru darbeiba Latgolā”,

“Dīva Mōtes kults un Mōras zeme”,

“Nu Marijanu 300 godu vēstures”,

“Dokumenti par klaušu laikim Latgolā”,

“Katoļticeības vēsture un katekisms”,

“Latgolas vēstures druskas” (1999. Rēzeknē).

Jāzepe Leilis (1927. Kārsavā – 1989. Merilandē, ASV. Apbedīts dzimtajā Kārsavā). Harvarda universitātē ieguva doktora gradu par disertāciju “Latgaļu dialekta vieta baltu dialektu vidū”. Vēlāk bija profesors Harvardā. Sarakstījis latviešu valodas mācību grāmatas un pētījumu “Mazo tautu un trimdas grupu lingvistiski kultūrālās problēmas”. Latgaliski rakstīts mākslinieciski vērtīgs stāstu krājums “Ar lukturi”.

Valdis Zeps (1932. Daugavpili – 1996. Rīgā). Valodnieks, rakstnieks. Doktora grāds vispārējā un Austrumeiropas valodniecībā. Valodniecības un slavu valodu profesors Viskonsinas universitātē, Madisonā. Mācīja arī LU Rīgā. Baltijas studiju centra koordinātors kopš 1963. gada. Lielākais darbs – “The Placenames of Latgola” (Latgales vietvārdi) un “Par Latgales dziesmām Barona Dainās”. Ar pseudonimu Jānis Turbads sarakstījis literāru darbu “Kēves dēls Kurbads”, kam pamatā mītu un pasaku motīvi.

Francis Zeps (1899. Varakļānu pag. – 2000. Indianapolē, ASV). Skolotājs un 1925. gadā Latvijas Saeimas deputāts. Latgaliešu rakstu valodas ortografijas komisijas loceklis. Sastādījis “Praktisku latgališu gramatiku pamatskolom”. 1934. gadā apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Trimdā sakopojis latgaļu tautasdziesmu krājumu “Latgaļu dzīsmes”. Bija Latgales Pētniecības institūta līdzdibinātājs. Daudz rakstījis presē.

Heronims Tihovskis (1907. Pildas pag. – 1991. Toronto). LU ieguvis maģistra gradu baltu filoloģijā par disertāciju “Svētku un svinamu dienu paražas Latgalē”, par ko saņēmis arī K. Barona prēmiju. Vācijā ieguvis filozofijas doktora gradu. Kanādā bija Izglītības ministrijas ārpusskolas padomnieks valodu mācīšanā, kā arī docētājs vairākās universitātēs ASV. Sarakstījis “Latgales skolu vēsture”, “Kāzu paražas Latgalē”, “Pildas pagasta izloksne”. Darbojies par literātūrkritiķi. Nodibināja un vadīja grāmatu izdevniecību “Astra”.

Antonija Barkāne-Millere (1913. Ludzas Vierņos – 1998. Kalifornijā). Kalifornijā, Stanforda universitātē, mācīja latviešu valodu. Raksti par valodniecību publicēti žurnālos *Akadēmiskā Dzīve* un *Universitas*. Atmiņu grāmata “Es augu viensētā”.

Jānis Škirmants (1906. Mērdzenes pag. – 1992. Kalifornijā). Pēdējais, bakalaura grads krievu literātūrā. Čikāgā nodibināja savu apgādu, kur visvairāk izdeva Latgales autoru grāmatas. Sastādījis rakstu krājumu “Daugavpils Skolotāju institūts” un rakstu krājumus “Francis Trasuns”. Sarakstījis grāmatu “Latgolas pilšātas” un eseju krājumu “Dievs un cilvēki”, kā arī tulkojis un izdevis Tolstoja reliģiskos rakstus.

Jezups Grišāns (1891. Bukmuižas pag. – 1989. Stokbridžā, ASV). Katoļu garīdznieks, publicists. Sarakstījis “Pa atmiņu stygom” trīs grāmatās. Šim atmiņām liela kultūrvēsturiska nozīme.

Ontons Dzeņš (1890. Vārkavā – 1974. Mičiganas pavalstī, ASV). O. Dzenim piederējusi otrā lielākā bibliotēka Latvijā, tūlīt pēc J. Misiņa. Raksti latgaļu presē. Atmiņas “Muna dzeive” trīs grāmatās ir vērtīgs kultūrvēstures materiāls.

Helēna Laurinoviča (1898. Liksnā – 1968. Kalifornijā). Rakstīja latgaļu presē. Sarakstījusi vērtīgu atmiņu grāmatu “Grymstūšos saleņās”. Pēc autoras nāves iznāca nepabeigts romāns “Pasauls lismos”.

Ja pieskaitām vēl garīdznieka Dr. Pēterā Ciršā reliģiski filozofiskās grāmatas “Dziļāk domāta doma”, “Prāta Dievs”, “Dogmu Dievs” u.c., garīdznieku – Jāzepa Rancāna, Staņislava Gaideļa reliģiskos rakstus, Dr. Pēterā Babra grāmatu angļu valodā “Baltic Youth Under Communism” un tieslietu profesora Izidora Vizūļa politisko grāmatu “Nation Under Duress” (Nācija spaidos) – Latgales rakstnieku skaits trimdā pārsniedz 40!

Latgales rakstnieku grāmatas pirmo reizi pārnāca mājās 1989. gada augustā Baibas Ducmanes izkārtotajā izstādē Raiņa mūzejā, Jasmuižā. Izstādes nosaukums: “Gājputnu dziesma atgriežas mājās.” Tā kā Latvijā kopš 1960. gada latgaļu drukātais vārds bija aizliegts, tauta šo izstādi saņēma ar neaprazstāmu sajūsmu. Neviens nebija varējis iedomāties, ka no trimdas pārnāks

simtiem Latgales rakstnieku grāmatu, kas rakstītas gan latgaliski, gan latviešu kopvalodā. Tur bija arī šinī rakstā nepieminētās katoļu garīdznieku izdotās lūgšanu dziesmu grāmatas, katechismi, dažādi citi ar reliģiju un baznīcu saistīti izdevumi, kādu bija gauži pietrūcis garajos okupācijas gados. Skatītāji nožēloja, ka šī bagātība nav pieejama bibliotēkās un grāmatu veikalos. Taču pamazām nāk šo grāmatu atkārtoti izdevumi Latvijā. Jācer, ka ne pārāk tālā nākotnē visi gājputni būs atgriezušies mājās – uz palikšanu.

IZMANTOTIE AVOTI

Latviešu rakstniecība biogrāfijās, 2. izdevums, Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Zinātne, 2003.

Bukšs, Miķelis. *Latgaļu literatūras vēsture*, Latgaļu izdevniecība Minchenē, 1957.

Trimdas rakstnieki, 3 sēj., Kemptenē, 1947.

Zalāne, Pauline. *Antona Rupaiņa darbu nozīme*, žurn. Treji Vārti, Mičiganā, 1981, Nr. 84.

**HARALDS BIEZAIS (1909–1995)
UN TRIMDAS GRĀMATNIECĪBA**

Nav viegli isumā sniegt pienācīgu ieskatu teologa, reliģijas vēsturnieka Haralda Biezā ražīgā mūža veikumā. Vairums Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekļa (1990) H. Biezā darbu joprojām ir atrodamī vienīgi Rīgas zinātniskajās bibliotēkās, taču virkne viņa publikāciju pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ir pieejamas arī krietni plašākai auditorijai. Tā apgāds “Minerva” ir laidis klajā latviski tulkotas vairākas jau 20. gs. 70. gados vācu valodā publicētās H. Biezā monogrāfijas “Gaismas Dievs seno latviešu reliģijā” (1976/1994) un “Seno latviešu debesu dievu ģimene” (1972/1998). Savukārt “Svētdienas Rīts” ir atkārtoti iespiedis H. Biezā atmiņu grāmatu “Saki tā, kā tas ir” (1986/1995).

Iespējams, līdz šim mazāk zināms ir fakts, ka jau 20. gs. 80. gadu sākumā ir likts pamats H. Biezā personālfondam Latvijas Nacionālās bibliotēkas (turpmāk LNB) Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, ar Otrā pasaules kara beigu cēlienā Valsts bibliotēkai glabāšanā nodoto manuskriptu par Gramzdas draudzes vēsturi un vēlāk H. Biezā dāvinātiem dažādu personu 19. gs. nogalē veiktiem latviešu folkloras pierakstiem. 20. gs. 90. gados LNB saņēma vairāk nekā 1200 iespieddarbu no H. Biezā personīgās bibliotēkas, kā arī ļoti apjomīgu arhivāliju klāstu, kas ir papildinājis jau minēto personālfondu un var kļūt noderīgs ikvienam trimdas vēstures un kultūras pētniekam. Galvenokārt izmantojot tieši šos materiālus, šoreiz pievērsīsimies H. Biezā pieredzei trimdas grāmatniecības līdzveidošanā. Kā autoram, rakstu krājumu redaktoram, retāk saglabājušos (pieejamu) tekstu no jauna publicētājam.

Orientēties izcilā zinātnieka paveiktajā lieliski palīdz viņa dzīves līdzgaitnieces Lienes Neulandes sastādītā H. Biezā publikāciju bibliogrāfija¹, kas, cita starpā, liecina par viņa patiesi apbrīnojamo darbīgumu vēl tad, kad apstākums brīvās pasaules latviešu grāmatniecībā jau ir kļuvis acīm redzams.

Spiežot pēc šīs bibliogrāfijas, pirmajos svešuma gados H. Biezā raksti diezgan bieži parādās dažādos trimdas laikrakstos un žurnālos, taču viņa pētījumu publicēšana starptautiski atzītos zinātniskos izdevumos kļūst regulāra tikai 20. gs. 50. gadu vidū, kad iegūts filozofijas doktora grāds Upsalas universitātē. Tad arvien asāk izvirzās jautājums, kā blakus sistemātiskai

pētniecībai, kuras rezultāti tiek kompetenti novērtēti svešautiešu presē, bet tikpat kā ignorēti trimdnieku vidū, atrast laiku un enerģiju arī publikācijām latviešu auditorijai. Paredzot, ka tās visdrīzāk nenesīs pat morālu gandarijumu. Pašdisciplīnas noteikts prasīgums pret citiem izskan ne vienā vien H. Biezā vēstulē, arī izdevējam Miķelim Gopperam (1908–1996) nosūtītājā: “Es esmu ticis tikai tur, kur es esmu, [tādēļ] ka es esmu sevi turējis grožos un ar savu laiku saimniekojis pareizi.”² Neskatoties uz teikto, H. Biezā veikums arī latviešu grāmatniecībā ir bijis visai daudzveidīgs un dāsns.

Jau 20. gs. 50.–60. gados paša apgādā “Senatne” H. Biezais izdod virkni kultūrvēsturiski nozīmīgu tekstu pārspiedumu. Ar šādu zīmi kā pirmais 1954. gadā nāk klajā mācītāja Liborija Depkina (1652–1708) 1704. gadā iespiestā vācu–latviešu vārdnīcas parauga faksimilizdevums. Ar dažu gadu starpību tam seko Kurzemes un Zemgales hercogistes luteriskās baznīcas superintendenta Paula Einhorna (?–1655) 1649. gadā Tērbatā pirmoreiz izdotā apcerējuma *Historia Lettica* (Latviešu vēsture) pārspiedums (1956) un Viļa Biļķina (1887–1974) pētījums “Indriķa hronikas autors. Mīts un patiesība” (1958).

Apgāds “Senatne” reproducē arī divus Rīgas pirmiespiedēja Nikolausa Mollina iespieddarbus: pirms 400 gadiem mirušā Rīgas Sv. Pētera baznīcas mācītāja Paula Oderborna pirmoreiz 1591. gadā iespiesto t.s. varavīksnes sprediķu atkārtotu publikāciju (1958) un Mārtiņa Lutera “Mazā katķisma” 1615. gada iespieduma faksimilizdevumu (1959, abus 200 eksemplāros).

1961. gadā H. Biezais no jauna izdod pirmos latviešu tautasdziesmu krājumus: 1807. gadā iespiesto Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa (1749–1814) paša sastādīto un gadu vēlāk Palsmanes mācītāja Fridriha Daniela Vāra (1749 vai 1750–1827) vākumu. Interesanti, ka abiem reprintiem ir izmantoti šo reto izdevumu eksemplāri no rakstnieka Valtera Skota bibliotēkas Melrouzā Skotijā. Par pārpublicējumos ievietoto H. Biezā apceru nozīmi tālākajā dainu pētniecībā, kā arī pašu izdevumu zinātnisko korektumu atzinīgi ir izteikušies folkloristikas lietpratēji kā speciālajos izdevumos, tā arī trimdas presē.³ Jāpiebilst, ka šādu izdevumu klajā nākšanā visai izšķirošs ir izrādījies Zviedrijas zinātnisko iestāžu finansiālais atbalsts, piemēram, G. Bergmaņa krājuma atkārtotajai publikācijai ir atvēlētas 5700 zviedru kronas.⁴

Par vienu no pašiem pirmajiem “Senatnes” izdevumiem kļūst bijušā Lestenes draudzes mācītāja Alfrēda Indriksona (1903–1996) grāmatas “Mūsu baznīcas reformu nepieciešamība un iespējamība” atkārtots iespiedums 1954. gadā. Šī izdevuma priekšvārdos H. Biezais atgādina, ka, grāmatai

nākot klajā pirmoreiz 1935. gadā, par tās izņemšanu no apgrozības ir parūpējusies Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vadība, un turpat norāda, ka arī "politiskās brīvības priekšnosacījums ir gara brīvība".⁵ Pēc H. Biezā ierosmes prāvesta Oskara Sakārņa (1902–1978) 60. gadskārtā nāk klajā izdevums "Meditācijas" (1962).⁶ Tajā apkopoto pārdomu par Bībeles tematiku autorus vieno teologu brālība "Auseklis" (līdz 1939. g. "Berānija"), kuras viens no dibinātājiem 1925. gadā bija O. Sakārnis. Zīmīgi, ka apgādā "Senatne" iznāk gan viena no pirmajām H. Biezā grāmatām trimdā "Amor et caritas: kādas nakts pārdomas par mīlestības būtību" (1955), gan 1991. gadā izdots eseju krājums "Smaidošie dievi un cilvēka asara".

Kā savdabīga un arī vēlākai trimdas grāmatniecībai raksturīga ir jāmin kāda starpkontinentāla projekta īstenošana. 1953. gadā uz aizvadītajiem 70 mūža gadiem ir pienākusi kārtā atskatīties teologam, brālības "Auseklis" godabiedram Kārlim Kundziņam (1883–1967). Tādēļ jau no 1952. gada sākuma ceļo vēstules un manuskripti, visintensīvāk starp "Ausekļa" redakcijas komisijas locekļiem H. Biezo Osedā (Zviedrijā) un Edgaru Langi (1907–1996) Halifaksā (Kanādā), kā arī grāmatnieku Andreju Ozoliņu (1907–1983) Eitinā (Vācijā). Piesūtīt rakstus topošajam K. Kundziņa jubilejas krājumam tiek aicināta virkne kādreizējo Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Teoloģijas fakultātes mācībspēku.⁷ Tomēr visai pieticīgā atsaucība liecina par joprojām pastāvošām un grūti pārvaramām pret-runām ar korporācijām un citām studentu organizācijām saistīto teologu vidū. Savas rūpes ir A. Ozoliņam, gādājot par precīzu teksta salikumu rakstos ar fragmentiem grieķu, senebreju un lietuviešu valodā.⁸

Galarezultātā 1953. gada vasarā nāk klajā krājums *Spiritus et veritas*. Līdzīgs 1940. gadā iznākušā krājuma *Studia theologica* otrajam laidienam, kas toreiz bija veltīts mācītājam Voldemāram Maldonim (1870–1941). Izņemot arhibīskapa Teodora Grīnberga (1870–1962) apsveikumu un Aleksandra Veinberga (1905–1991) sastādīto K. Kundziņa rakstu bibliogrāfiju, pārējie teksti ir publicēti vācu, angļu un franču valodā. Bez paša H. Biezā raksta par Renesanses laikmeta itāļu domātāju Piko della Mirandolu (1463–1494) bijušos LU mācībspēkus pārstāv vienīgi Kārlis Straubergs (1890–1962) un Gustavs Menšings (1901–1978), pārējie ir citu zemju zinātnieki. Iespējams, ka, "pateicoties" potenciālo autoru inertumam, neīstenojas sākotnējā iecere jubilejas krājuma pirmo daļu atvēlēt zinātniskiem rakstiem, bet otro – K. Kundziņa personībai.⁹ Šādas ievirzes grāmata Edgara Ķiploka (1907–1999) sakārtojumā ar nosaukumu

“Kalpošana garā un patiesībā” nāk klajā tikai 1978. gadā, savukārt “Ausekļa” apgādā vēl 1987. gadā tiek izdota H. Biezā “Gramzdas draudzes vēsture”.

Kādreizējā Rūjienas mācītāja Roberta Slokenberga (1898–1957) piemiņas grāmata H. Biezā sakārtotā iznāk 1975. gadā, taču jau 1966. gadā vēstulē R. Slokenberga piemiņas fonda valdes loceklim Arvīdam Pitānam (1923–1984) H. Biezais izsaka savus apsvērumus par iecerēto izdevumu. Viņaprāt, atmiņu grāmatai vien “būtu tikai īslaicīga emocionāla vērtība”, tādēļ izdevuma otrajā daļā ietvertie pētījumi par latviešu baznīcas un teoloģijas jautājumiem to varētu padarīt par “nozīmīgu darbu, pie kura ir laiku pa laikam jāatgriežas”. Pēc H. Biezā ieskata, tomēr vajadzētu strikti lemt par autoru loku, citādi, aicinot rakstīt visus, “radīsies daudzi labas gribas, bet sliktas kvalitātes raksti. Pēc tam tie, kuru rakstus neievietos, būs smagi apvainojušies”.¹⁰

Rūjienas pusē dzimušā Jāņa Abuča (1914–1978) apgādā “Ziemeļblāzma” izdots krājums “Ne ikkatrs, kas uz mani saka...” tomēr apkopo tikai 19 autoru dažāda apjoma atmiņu stāstus. To skaitā paša H. Biezā atceri par R. Slokenberga vadīto iesvētes mācību Džūkstē 1928. gada pavasarī. Ņemot vērā R. Slokenberga visai kontroversiālo personību, H. Biezais ir aicinājis atmiņu rakstītājus izvairīties no liekiem asumiem. To mēģinājis darīt arī žurnālists Vilis Skultāns (1914–1990), kurš uzskata, ka tomēr “paiet pilnīgi garām viņa – Slokenberga “ēdējiem” un “rējējiem” nav iespējams, jo tādā gadījumā stāsts par viņu nav pilnīgs. Vēl ļaunāk – tas būtu **esenciāli nepareizs**”.¹¹ Piebildsim, ka vēl J. Abuča apgādā iznāk H. Biezā eseju krājums “Ēnas pār torņiem” (1978).

Pats H. Biezais pamatoti lepojas ar filozofam Teodoram Celmam (1893–1989) veltīto rakstu krājumu “Ieskatītais un atzītais”, ko viņa sakārtotā 1963. gadā izdod apgāds “Daugava”. Atcerēsimies, ka citu tautu kultūrā tik ierasto zinātnieku jubileju izdevumu tradīciju latviešu grāmatniecībā ar Jānim Endzelīnam (1873–1961) un Augustam Tentelim (1876–1942) veltītiem krājumiem tikai 20. gs. 30. gados ir iedibinājusi LU studentu biedrība “Ramave”. Salīdzinot ar tiem, T. Celma jubilejas grāmata ir tematiski daudzveidīgāka (raksti sadalīti trīs kopās: filozofija un reliģija, psiholoģija un socioloģija, vēsture un arheoloģija).

Arī paša krājuma tapšanas gaita trimdas apstākļos ir bijusi krietni vien sarežģītāka. Tikai daži no H. Biezā uzaicinājumam piekritušajiem autoriem dzīvo Eiropā, kā vēsturnieks Valdemārs Ģinters (1899–1979) un tautsaimnieks Jānis Bokalders (1885–1982) Zviedrijā, bet arheologs Jēkabs

Ozols (1922) Vācijā. Savukārt mākslas vēsturnieka Jāņa Siliņa (1896–1991) mītnes zeme ir ASV, bet filozofs Staņislavs Ladusāns (1912–1993) jau kopš 40. gadiem dzīvo Brazīlijā. Kā liecina H. Biezā sarakste, vecuma nespēka dēļ no līdzdalības T. Celma jubilejas krājumā ir atteicies Ludis Bērziņš (1870–1965), kādi citi mums viegli nojaušami šķēršļi to ir lieguši darīt Rīgā dzīvojošajam filozofam Paulam Dālem (1889–1968). Kopējo pūliņu rezultāts – 13 rakstu kopkrājums, ko papildina L. Neulandes sastādītā T. Celma publikāciju bibliogrāfija, tomēr gandarī ne tikai pašu jubilāru, bet arī izdevuma sakārtotāju un apgādu, kas pavisam drīz ķeras pie jauna, latviešu kultūras problēmām veltīta krājuma veidošanas.

Daļa no krājuma “Ieskatītais un atzītais” autoriem ir atkal atsaucīgi H. Biezā aicinājumam, citi – ikdienas maizes darbā pārlieku noslogoti – tomēr atsaka. Kultūrvēsturnieks Andrejs Johansons (1922–1983) savukārt paziņo, ka “aizvien esmu laimīgs, ja nav jāraksta kas tāds, ko pats neesmu nodomājis rakstīt”.¹² Nelielai ilustrācijai, kas raksturo jaunā rakstu krājuma tapšanu, lai kalpo dažas rindas no H. Biezā un vēsturnieka Aleksandra Berķa (1916) sarakstes. Neprecizitātes savā H. Biezajam nosūtītajā rakstā par Kurzemes hercogu Ernstu Johanu Bironu (1690–1772) A. Berķis aizbildina ar nopietnu pētniecības darbu kavējošiem apstākļiem ASV (viņš pats tolaik ir mācībspēks Longvudas koledžā Virdžīnijas štatā). H. Biezais to gan respektē, taču uzskata, ka “mūsu grūtības neviens neņem vērā, mūsu darbus vērtējot”, un turpat piebilst: “Upsalas univ. ceļš uz zinātnieka karjeru ir bruģēts burtiskā nozīmē ar liķiem šo prasību dēļ.”¹³ Tāpat kā T. Celma jubilejas grāmatā, 13 autori ir arī otrajā H. Biezā rediģētajā krājumā, ko ar nosaukumu “Latviešu kultūra laikmetu maiņās” 1966. gadā izdod apgāds “Daugava”.

20. gs. 60. gados aizsākas H. Biezā sadarbība ar vairākiem latviešu apgādiem ASV. To vidū ir arī Veiverli (Aiovas štatā) dzīvojošais un grāmatnieku aprindās visai pretrunīgi vērtētais Eduards Dobelis (1915–1977). Viņa apgādā “Latvju grāmata” tiek atkārtoti iespiestas 20.–30. gados iznākušās “Latviešu pasakas un teikas” 15 sējumos Pētera Šmita (1869–1938) sakārtojumā. Jau pirmajā E. Dobeļa jaunizdevuma sējumā ir H. Biezā raksts par latviešu pasaku krājējiem un pasaku motīvu rādītājs, kas ir atrodams arī visos turpmākajos sējumos (sākot ar 3. sējumu, tas top ar L. Neulandes līdzdalību). Pēc H. Biezā domām, motīvu rādītāja galvenais uzdevums ir padarīt šo pasaku izdevumu pieejamu arī cittautu pētniekiem.¹⁴

No 1962. līdz 1965. gadam H. Biezais ir viens no Čikāgā iznākošā žurnāla “Zintis” (1960–1965) redaktoriem. Novērtējot šo izdevumu kā

perspektīvu diskusijas telpu par latviešu jautājumiem angļu valodā, H. Biežais vēstulē žurnāla izdevējam Alfredam Kalnājam (1904–1999) uzsver, ka ir jāraksta par latviešu panākumiem, lai “kur tie parādītos, bet nav arī jābistas kritizēt slikto, lai kur tas parādītos”.¹⁵ Latvijas 50. gadskārtā H. Biežais rosinā A. Kalnāju pārpublicēt ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa (1877–1942) 1934. gadā teikto runu “Klausieties vēstures soļos!”, kas iespiesta kādā Stokholmas antikvariātā nejauši atrastā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” numurā. Nosūtot šī teksta jaunizdevumam (1968) paredzēto ievadu, H. Biežais atzīmē, ka neuzskata sevi par “ulmanieti”, tomēr K. Ulmaņa “darbi ir tik lieli, ka visi viņa aprēķīni ir mazi vīriņi”. Viņaprāt, “mēs esam maza un kašķīga tauta, un tamdēļ mums tik grūti atzīt citu lielumu”.¹⁶ Pēc H. Biežā ieskata, “kritikai būs laiks, kad būsīm brīvi ļaudis savās mājās”.¹⁷ 1971. gadā A. Kalnāja apgādā atkārtoti iznāk paša H. Biežā grāmata “Kristiānisms laikmetu maiņā”, kuras pirmizdevums dienasgaismu ieraudzīja nacistiskās okupācijas laikā 1943. gadā.

No ASV latviešu grāmatniekiem visilglaicīgākā un arī produktīvākā sadarbība H. Biežajam izveidojas ar Īstlansingā (Mičiganas štatā) dzīvojošo Robertu Krūklīti (1906), kurš jau 20. gs. 60. gados ir izplatījis H. Biežā apgādā “Senatne” izdevumus. No 1983. līdz pat 1994. gadam R. Krūklīša izdots žurnāls “Treji Vārti” publicē veselu virkni H. Biežā rakstu par Latvijas jaunāko laiku vēsturi. Galvenokārt Vācijas arhīvu studijās ir saņēta arī pati pēdējā trimdā iznākusi H. Biežā grāmata “Latvija kāšķrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis”, ko R. Krūklīša apgāds “Gauja” publicē 1992. gadā.

Taču vēl pirms tam R. Krūklītis ir izdevis divas citas H. Biežā grāmatas: “Šķautnes: Meditācijas par dieviem, cilvēkiem un tautu” (1984) un jau iepriekšminēto atmiņu grāmatu “Saki tā, kā tas ir” (1986). Labi zinot, kā atsevišķi garīdznieki ir vērtējuši viņa iepriekšējās publikācijas, H. Biežais tomēr uzskata, ka pavisam maz vairs ir to, kas varētu rakstīt par LU Teoloģijas fakultāti, tādēļ “maniem, kaut arī subjektīviem, iespaidiem ir sava nozīme”.¹⁸ Kādā vēstulē R. Krūklītim H. Biežais konstatē, ka “memuāru rakstītāji allaž ir uzvilkuši savas labākās svētku drānas un grib, lai lasītāji tam tic”. Taču “memuāriem tikai tad ir jēga, ja tie atklāj rakstītāju, kāds viņš ir”.¹⁹

Nepublicēto dokumentu studijas liek H. Biežajam kritiski pārvērtēt gan savus līdzšinējos priekšstatus par nacistiskās okupācijas laiku Latvijā, gan trimdā izdotās atmiņu grāmatas par šo laiku. Vēstulē pedagogam Eduardam Avotam (1907–1984) viņš raksta: “Vācu okupācijas laika vēsture

jāraksta pa jaunu. Mēs visi esam propagandas upuri. Es arī! Mani pārdzīvojumi, lasot arhīvu materiālus, ir satriecoši... mūsu tautas lielā nelaime ir bijusi, ka mēs neesam lietas saukuši vārdā, bet runājuši pa kaktiem.”²⁰ Jau iepriekš paredzot pārmetumus, kurus izpelnīsies viņa darbs pēc tā publicēšanas, H. Biezais neslēpj savu pārliecību R. Krūklītim: “Pavisam aplams uzskats, ka vēstures pētišana par vācu laiku ir tautas šķelšana. Gluži otrādi, tikai zinot, kādas aplamības ir darītas, var tās nedarīt nākotnē.”²¹ Tomēr izrādās, ka laikraksta “Laiks” atbildīgais redaktors Ilgvars Spilners (1925) domā citādāk, jo Jāņa Krēsliņa (1924) recenziju par grāmatu “Latvija kāškrusta varā...” publicēt atsakās.²² Šāda rīcība liek H. Biezajam secināt: “Jocīgi jau ir, ka trimdā, kur tik daudz runā par kultūru un brīvību, tās ir mazāk kā pusbrīvajā Latvijā.”²³

1991. gadā, kad Latvija ne tikai atgūst neatkarību, bet arī pārdzīvo dziļu krīzi grāmatiespiešanā, Itakā (Ņujorkas štātā) Maijas Hinkles apgādā “Mežābele” iznāk H. Biezā grāmata “Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki”. Jau tā paša gada vasarā sarunas par H. Biezā grāmatas publicēšanu aizsāk apgāds “Avots”, vēlāk interesi izrāda arī “Memento Latvija – Cīruļis”, “Kabata” un citi. Kā jau 20. gs. 90. gadu sākumā, vairāk ir solījumu nekā piepildītu cerību. Taču tas jau ir cits stāsts.

¹ *Haralds Biezais: Verzeichnis seines Schrifttums, 1932–1979* / Bearb. von L. Neulande // *Humanitas religiosa: Festschrift für H. Biezais zu seinem 70. Geburtstag.* – Stockholm: Almqvist u. Wiksell, 1979. – S. 295–316; *Haralda Biezā 1980.–1997. g. iespiesto rakstu bibliogrāfija* / Sast. Liene Neulande // *Reliģiski–filozofiski raksti / Filozofijas un socioloģijas inst.* – 6. [sēj.] (1997). – 229.–245. lpp.

² *Biezais H.* Vēstule M. Gopperam 1961. g. 18. aprīlī; šeit un turpmāk H. Biezā vēstule noraksti H. Biezā personālfondā Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.

³ *Rozentāle Magdalēne.* Trīs izdevumi vienam mērķim: Dr. Haralda Biezā mūsu pirmo tautasdziesmu krājumu jaunpublicējumi // *Tilts.* – Nr. 86/87 (1968). – 62.–63. lpp.

⁴ *Biezais H.* Vēstule F. Baumanim 1961. g. 16. nov.

⁵ *Biezais H.* Priekšvārdi // *Indriķsons A.* Mūsu baznīcas reformu nepieciešamība un iespējamība. – Stokholma: Senatne, 1954. – 3. lpp.

⁶ Plašāk par šī izdevuma tapšanu: *Biezais H.* Vēstule O. Sakārnim 1962. g. 1. jūn.

⁷ *Biezais H.* Vēstule T. Grinbergam 1952. g. 4. okt.

⁸ *Ozoliņš A.* Vēstule H. Biezajam 1952. g. 29. dec.

⁹ *Biezais H.* Vēstule F. Treusam 1952. g. 6. maijā.

¹⁰ *Biezais H.* Vēstule A. Pitānam 1966. g. 31. maijā.

- ¹¹ Skultāns V. Vēstule H. Biezajam 1974. g. 20. nov.
- ¹² Johansons A. Vēstule H. Biezajam 1963. g. 22. dec.
- ¹³ Biezais H. Vēstule A. Berķim 1964. g. 8. jūn.
- ¹⁴ Biezais H. Vēstule E. Dobelim 1961. g. 27. jūl. un 12. aug.
- ¹⁵ Biezais H. Vēstule A. Kalnājam 1963. g. 8. nov.
- ¹⁶ Biezais H. Vēstule A. Kalnājam 1968. g. 11. apr. un 20. maijā.
- ¹⁷ Biezais H. Vēstule A. Kalnājam 1972. g. 14. okt.
- ¹⁸ Biezais H. Vēstule R. Krūklītim 1984. g. 8. jūn.
- ¹⁹ Biezais H. Vēstule R. Krūklītim 1985. g. 15. aug.
- ²⁰ Biezais H. Vēstule E. Avotam 1983. g. 11. nov.
- ²¹ Biezais H. Vēstule R. Krūklītim 1987. g. 14. jūl.
- ²² Krūklītis R. Vēstule H. Biezajam 1992. g. 23. aug.
- ²³ Biezais H. Vēstule R. Krūklītim 1992. g. 16. nov.

KOMUNIKĀCIJAS PROBLĒMAS T. ĶIŽAUKAS ROMĀNOS

Trimda un emigrācija ir īpašas komunikācijas situācijas. Viens no veiksmīgas saziņas raksturlielumiem ir saziņas ilgstamība: viens un tas pats saziņas kanāls tiek lietots ilgstoši un saziņas dalībnieku kopīgā pieredze, kopīgā vārdnīca atvieglo katras jaunas ziņas sagatavošanu un nodošanu. Trimdas situāciju raksturo t.s. aprautā jeb pārtrauktā komunikācija (*abrupted communication*), kad ziņas nodošanas akts beidzas neveiksmīgi, savu mērķi nesasniedzis.¹ Komunikācijas neveiksmes iemesls šajā gadījumā ir saziņas kanāla zudums, citiem vārdiem, – sakaru pārrāvums starp autoru un adresātu. Ja uz jebkuras nācijas trimdas literatūru raugās no šāda komunikāciju zinātnes viedokļa, tas uzdod visai skumīgu toni trimdā tapušas rakstniecības iespējamajiem vērtējumiem. Trimdinieks jeb no savas dabiskās kopienas atrautais autors raida ziņu tukšumā, jo sakaru kanāls tādu vai citādu reliģisku, politisku vai juridisku iemeslu dēļ ir pārrauts. Sākotnēji autors ziņas veidošanā balstās savos iepriekšējos priekšstatos par ierasto adresātu un tā uztveres īpatnībām, ar laiku ir mainījies gan autors, gan adresāts un saziņa lemta neveiksmei *a priori*. Viens no galvenajiem komunikācijas priekšnoteikumiem – ziņas orientācija uz noteiktu adresātu – pārstāj eksistēt un saziņas akts top pašmērķīgs. Šādā aspektā trimdinieka radīts literārs darbs vērtējams pretrunīgi, jo, no vienas puses, pārstāv savā ziņā tiro mākslu, ko nenomāc un neierobežo lasītāju gaumes un vēlmju ievērošana. No otras puses, ziņa bez adresāta ir neiespējama ziņa, jo galīgo formu tai nespēj piešķirt nedz autors, nedz vērtētājs. Protams, trimdinieka bezadresāta situācija vienmēr ir nosacīta atkarā no diasporas sabiedrības lieluma. Gadījumos, kad nacionālā diaspora ir pietiekami plaša, lai veidotos skaitliski ierobežots, bet uzticīgs lasītāju loks, autora sūtītā ziņa ir orientēta uz pazīstamāku adresātu nekā jebkad iepriekš. Tādējādi veidojas situācija, kad gan autors, gan adresāts atrodas vienādā informatīvajā un emocionālajā laukā, kurš ir visnotaļ noslēgts to pašu iemeslu dēļ, kas kļuvuši par trimdas cēloņiem. Autors ar saviem lasītājiem ir tik vienots uzskatos par pasaules kārtību un tās ieteicamo atveidojumu literārā darbā, ka adresāts un autors neīsteno vai ļoti niecīgā mērā īsteno komunikācijas procesam nepieciešamo jaunas informācijas apmaiņu. Autora radītā ziņa ar viegli atpazīstamu māksliniecisku ietērp, kurā atšifrēšana neprasa no

adresāta nekādu piepūli, ir absolūti pazīstama lasītājam, pēc būtības tukša ziņa, kurā atpazīstamas, visiem kopienas locekļiem kopīgās informācijas pārdaudzums nepieļauj jaunas, negaidītas ziņas rašanos.² Tāda ir situācija pēckara latviešu trimdas literatūras sākotnējā posmā, ko dēvē arī par trimdas literatūras hermētismu, satura un formas vienveidību.³ Šādā situācijā saziņas procesu raksturo tas, ka adresāts ir labprātīgs tukšās ziņas pieņēmējs, jo viņu – vismaz kādu laiku – apmierina jau zināmās patiesības atkārtošana, tā apmierina arī autoru, taču komunikācijas process joprojām uzskatāms par aprautu jeb pārtrauktu, jeb vienkārši neesošu, jo no trim nepieciešamajām saziņas procesa sastāvdaļām (autors – ziņa – adresāts) trūkst paša galvenā, trūkst ziņas. Šāda saziņas procesa lielākais nopelns ir saziņas kanāla uzturēšana un saglabāšana līdz brīdim, kad radīsies ziņa. Veidi un līdzekļi, kā saziņas kanālu atjaunot un ziņu radīt, ir latviešu trimdas literatūrā un tās pētniecībā daudzkārt vērtēti un paši jau kļuvuši par kopīgo patiesību. Vienlaikus ar Latvijā notiekošajiem rakstniecības poētiskās atjaunināšanas procesiem tādi notiek arī trimdas mākslā.

Rakstnieka un gleznotāja T. Ķīķaukas (1929. g. 6. jūnijā Rīgā – 2000. g. 6. aprīlī Toronto) pirmā grāmata – stāstu krājums “Tramvajs tukšnesī” – izdota 1965. g.; romāns “Leonards” (1967) un “Putni (1969). Rokrakstā palicis 1995. gadā pabeigtais romāns “Skrejceļš” – sarakstīts kopā ar rakstnieci un gleznotāju Lidiju Larsenu-Dombrovsku. Romāns tapis padsmīti gadu sarakstes procesā un rezultātā. Rakstīt kopromānu T. Ķīķauka piedāvāja Dzintaram Sodumam, bet viņš atbildēja noraidoši. 1986. gada 29. oktobrī Dz. Sodums rakstīja: “No mūsu koleģialitātes nekas labs neiznāktu. Es neesmu nekāds vīrišķīgais (dzelzkrustu nav). Tā mūsu homoseksiskā laulība varētu būt tikai lezbiska. Šaubos, vai tas tehniski iespējams.”⁴ Taču T. Ķīķauka nenomierinājās: “Joka pēc varētu to rakstīt RUSSIAN ROULETTE stilā: tu raksti otro daļu, nezīnot, kāda ir mana pirmā. Vienoties tikai par galvenām personām un kādu parasto mīlas trīsstūri. Vai nu divas fidas un viens vecis, jeb otrādi. Var jau arī transvestīts, lezbiete un viens mīkstaists. KO SAKI?” 1986. gada 18. novembrī Sodums atbild: “To duromānu raksti pats, ar tieksmi uz šizofrēniju būdams. Turies pats uz kājām, vaņkastanķa.” Protams, Ķīķauka māk pasmieties, arī par sevi (tas veicinot ēstgribu un pazeminot asinsspiedienu), un 1987. gada 11. janvārī vērsās jau ar nenopietnāku piedāvājumu: “Nu, vai negribi ar mani kopautorēt grāmatu par JAUNO NEOMARKSISMU, kas galīgi izsmej un iemet mēslainē VECO MARKSISMU. Mana teorija ir, ka, ja mēs varētu grozīt vēsturi, Tev un man par labu... KO SAKI?”

Iedomājies – jauna mācība izplatās kā uguns salmos, un jau 3 mēnešos pārņem pasauli. Jaunas revolūcijas. Jaunas valstis, un sajukumā Latvija iegūst jaunu patstāvību. Mēs abi dabūjam Nobela prēmiju... Ierodamies Stokholmā to saņemt.” Tā ideja par kopu romānu tika piedāvāta Lidijai Larsenai-Dombrovskai Austrālijā.

Kā novatorisku stāstu un romānu autoru T. Ķīķauku novērtējis gan J. Rudzītis trimdā (par īsprozas krājumu “Tramvajs tuksnesī” saņemta Latvijas Preses biedrības Kanādas kopas balva, 1993. gadā piešķirta Anšlava Egliša fonda prēmija), gan H. Hiršs Latvijā.

T. Ķīķaukas romāni būvēti uz modernajam cilvēkam neatņemamo vēlmju emocionālās sadures: neiespējamība sazināties un saprasties un nespēja nesazināties kā protagonistu vientulības cēlonis. Romāna “Leonards” fabula balstās vēlmē pastāstīt kādam, lai tas būtu kaut ceļā nejausi sastapts svešinieks, par noslēpumaino gaismas glabātāju Leonardu. Vēlme pastāstīt, dalīties informācijā, sazināties ir spēcīgāka par skaidri formulēto aizliegumu par to kādam stāstīt. Līdzīgi kā pasakā par bārdzini, kurš vienīgais zināja, ka karalim ir ēzeļa ausis, un nespēja šo informāciju paturēt pie sevis, arī Ķīķaukas romānā informācija, kas laužas ārā no cilvēka un prasās tikt nodota tālāk, ir fabulas dzinējspēks. Informācijai ir jāizplatās, tāda ir informācijas daba. Cilvēkam ir jāsazinās, tāda ir cilvēka daba.

Otra cilvēka sazināties kārās dabas iezīme ir grūtības savienot vēlmi izteikties ar spēju uz klausīt. “Leonardā” mūza Kalliope vadā galveno varoni pa elles lokiem, kuros pulcējas zinātnieki, psihoanalītiķi, rakstnieki, aizrāvušies dzejnieki. Viņi visi apber Leonardu ar savām teorijām par dzīvi, mākslu un mūzas Kalliopes, noslēpumainās zemes Eliopijas karalienes, būtību. Taču, tā kā darbības personas spēj tikai izvirst informāciju, bet ne uz klausīt to, katra garāka saruna beidzas ar konfliktu – kautiņu vai slepkavības mēģinājumu. Piezemētākā, bet vispārcilvēciskākā risinājumā šī pati savstarpējās saziņas problēma aprādīta romānā “Putni”, kas aizsākas ar dzimtas salidojuma ainu. “Tēvi un mātes nodevās nelielai iedzeršanai, materiālo standartu salīdzināšanai un pēc iespējas ātri [Izcēlums mans. – R. C.], bet neprecīzi sprieda par spēkratu izturību, par māju sienu un pagrabu stiprumu, par zāles audzēšanu. [...] Ikkatram no mums mūsu pašu olas likās tās vislabākās un ar visbaltākajām čaumalām, un arī mūsu spēkratu un māju izvēle mums katram likās labākā un cēlākā, un ikkatrs no mums nožēloja savu brāli, brāļa sievu, māsu, māsas vīru, māšīcas un brālēnus to sliktās izvēles dēļ gan auto, gan māju ieguvē.”⁵ Savstarpējā saziņa tiek īstenota nevis informācijas apmaiņas, nevis jaunas informācijas

otraajā vietā ir vēlme tikt sadzirdētam, savukārt iespēja sadzirdēt nav būtiska. Virsotne šādai vēlmei pašizteikties ir satīriskā aina ar dzejnieku Modri Dālbergu, kurš Jēkaba Putna bērēs tik ļoti grib uzstāties, tik ļoti grib norunāt savu dzejoli, ka aizrāvis nedzird bērū ceremonijas norisi un palaiž garām arī savas uzstāšanās brīnumaino, slavas pilno mirkli.

Komunikācijas process ir reducēts līdz autora, viena vai otra Putnu dzimtas pārstāvja, ziņas publicēšanai, tās uztverei nav nozīmes, adresāts nav nepieciešams. Tradicionālās kultūras un vērtību kontekstā nozīmīga ir ģimenes, dzimtas kā savdabīgas kopienas iekšējā komunikācija. Ar dzimtas locekļu savstarpējās saziņas formas apsmējumu Ķīķaukam izdodas apšaubīt arī to. Piederība pie Putnu dzimtas romānā tiek darbināta kā spēja saprast īsteno Putnu dzimtas pārstāvju ilgas un ciešanas; vedeklas, sievietes, kas ieprecējušās Putnu dzimtā, pēc romāna autora vēlmes ir spiestas uzvilkt putnu kostīmus, lai pilnīgāk identificētos ar savu jauno kopienu. Edītes – vienas no vedeklām – biogrāfija, izteikta vienā no romāna šajām nodaļām, pretstata kartupeļu talku Latvijas laukos, kur pulcējās vai visa dzimta kopīgā ražas vākšanas rituālā, no vienas puses, un sadrumstalotās attiecības ģimenes modernajā variantā, no otras.

Kartupeļu talkai raksturīgā norises dalībnieku komunikācija pat romānā aprakstītajos kara apstākļos notiek dabīgi, par spīti daudzvārdībai, kāda ir iespējama, meklējot apzīmējumu zemes ābolam kartupelim. Dabiska saziņa dabiskos apstākļos, dabiskums pretstatā mākslīgumam, mašīnai, robotam, plastmasas lellei – tā ir viena no tēmām, ko Ķīķauka izmanto abos romānos. “Leonardā” kā varoņa prātam baissa vīzija ir elles loks, kurā pasauli vada mašīnas, kuru darbu uzrauga atkal citas mašīnas. “Putnos” Jānis, viens no latviešiem (personvārdiem Ķīķaukas tekstos vispār liela nozīme), visu atrodamo matēriju pārstrādā plastmasā, modernajā materiālā, ar ko var aizvietot visu, arī cilvēka ķermeni. Mākslīgajā pasaulē, ko raksturo absolūta tīrība, jo visi atkritumi ir samalti plastmasā, latviešu rakstniecības balsts, ģimenes saišu spēks, zaudējis nozīmi, jo arī ģimenes institūts nespēj īstenot kopienas saglabāšanai nepieciešamo iekšējās komunikācijas funkciju. Kā dabiskās kārtības galēju sajaukumu Ķīķauka demonstrē situāciju, kad romānā “Putni” tēvs Jēkabs un abi viņa dēli ir gulējuši, gul un ir ar mieru arī turpmāk gulēt ar vienu un to pašu sievieti, pielūgdami to kā pasaules glābēju, sievieti ar zelta sirdi un skaidru sievieti. Konflikta simboliskais risinājums vai, precīzāk, tā neatrisināmības demonstrācija romānā notiek, kad tēvs nošauj Lūciju, nošauj sievieti gaismu. Tēvs, kad ir jau miris, pēc latviešu mirušo garu priekšrakstiem cenšas netraucēt dzīvos ar

savu klātbūtni un ierodas tikai tad un tikai tāpēc, ka ir tāda vajadzība, jo ir jāatjauno sajauktā kārtība virs zemes. Kad tas ir padarīts, viņš aiziet, solidamies vairs atpakaļ nenākt.

Jēkaba Putna augšāmcēlšanās un vispār brīvā izrikošanās ar savu dzīves un nāves laiku ienes vēl kādu Ķīļaukas romāniem nozīmīgu tēmu. Rakstnieka sirreālismā balstītā rakstības maniere, ko papildina bagātīgs kultūras zīmju un alūziju slānis, dod viņam iespēju ar viena un tā paša varoņa klātbūtni īstenot vairākas romāna sižeta vai drīzāk idejas linijas. Jēkabs Putns visu mūžu aizrāviens ar metālu, ar iespējām piešķirt vismaz metāla spīdumu savai apkārtni. Sācis ar savu apģērbu un novedis savu ārieni līdz metālistiskai pilnībai, visbeidzot Jēkabs hromē savu fizisko ķermeni, kurš, ar šādu segumu nespēdams elpot, mirst. Pēc bedībām Jēkabs, kā jau teikts, augšāmcēlas un nāk nepabeigtos darbus darīt. Nepārspējami latviskā veļu noskaņā Ķīļaukam padevušās ainas ar mirušā Jēkaba Putna pārvietošanos pa zemes virsu vai par to, kā viņš paceļ vāku un laižas atkal pazemē, vai naktī pēc savām bērēm: "Dārzā uz soliņa nekustīgi sēdēja Jēkabs Putns un domāja. Domāja, domāja un ilgi raudzījās uz austrumu pusi."⁶ Jēkaba Putna izdarības ar metālu, ar spīdumu un augšāmcēlšanos ienes romānā burvju putna Fēniksa tēmu, kurš no pelniem augšāmcēlies. Sadegšanas, pelnu un atdzimšanas motīvs "Putnos" atkārtojas vairākkārt. Skaidrākā no skaidrajām, sieviete Lūcija, kuras vārds etimoloģiski apzīmē gaismu un no Baznīcas vēstures nes līdzī stāstu par Sv. Lūcijas sadedzināšanu, romānā iet bojā vairākkārt. Putnu vīrieši iestumj Lūciju kamīnā, un viņa sadeg. Jānis Putns samāļ Lūciju savā visvarenajā drupināšanas mašīnā, sasmalcina Lūciju. Putnu dzimtas sievietes, apvilkušas putnu kostīmus, nagiem saplosa Lūciju kalna galā un, kā to apraksta Ķīļauka: "Likās, ka abas būtu norunājušas neatstāt ne mazāko pierādījumu, jo plēsa, cik varēja, un meta uz visām pusēm. Kā Eichmaņa pelnus Vidusjūrā."⁷ Pēc vairākkārtējām nāvēm, kam visām raksturīga sadrupināšana sīkos gabaliņos, Lūcija atkal augšāmcēlas mūžīgai dzīvošanai, viņa vairojas neskaitāmās plastmasas lellēs, ko Jānis Putns ražo savā uzņēmumā, viņa turpina pastāvēt pasaulē, kur vieni viņu pielūdz, citi aizliedz. Vienā no daudzajām Lūcijas eksekūcijas reizēm viņa ir piesieta un sasieta un gūst prieku no sāpēm. Lūcijas tēlam ir atbilstīga paralēle otrā Ķīļaukas romānā "Leonards". Leonarda vārds etimoloģiski apzīmē lauvu, savukārt lauva simbolizē gaismu.⁸ Romāna "Leonards" teksts ir pārpilns ar Bībeles tekstu alūzijām, Leonards līdz ar savu mūzu Kalliopi atkārto gan gājienu pāri tuksnesim, gan liesmojošos krūmus, kas viņam kā Mozum gadās ceļā, gan vēlmi kā Kristum, vēl vienai gaismas metastāzei, ar

vienu graudu pabarot visu tautu. Ķīķaukas rakstībā visnotaļ skaidri manifestējas šāda viena – galvenā varoņa, mesijas ideja.

Taču abos minētajos Ķīķaukas romānos jūtama arī franču filozofa Voltēra klātbūtne. Tā ienāk gan ar Lielā Arhitekta jēdzienu, kas it kā nejauši, garām ejot minēts romānu tekstos, gan ar Kandida, Voltēra literārā protagonista pieminējumu – pa vienai reizei katrā romānā. Voltērs, paļaudamies uz Visuma arhitekta jeb augstākā saprāta pastāvēšanu, neizvirzīja vienu noteiktu reliģiju līdz ar tās galveno tēlu (Jēzu, Mozu, Budu vai vēl kādu) par pareizāko, taču palika pie domas par soģa nepieciešamību.⁹ Ķīķauka savos darbos saglabā šo izpratni par pasaules sakārtošanas iespējām. No komunikācijas viedokļa – soģis un tā pārraudzībai nodotā kopiena jeb adresāts – tā ir izpratne par tādu saziņas veidu, kas neprasa tā saucamo atgriezenisko saiti viena komunikācijas akta ietvaros. Tā nav vienlīdzīga saziņa, bet gan savstarpējas pakļautības attiecības. Kad Ķīķauka diezgan klajā un arī nosacīti veiksmīgā mākslinieciskā formā ir iekļāvis romānos satīriskas pasāžas par amerikāņu masu kultūru, par Disnejzemi un plastmasas lellēm, par vispārējo robotizāciju un cilvēkiem ar plastmasas dzimumlocekļiem, tad Leonarda jeb gaismas glabātāja sūtišana uz ASV ar noslēpumaino paciņu, par kuras nogādāšanu galapunktā viņš saņems divus miljonus dolāru, iegūst visai viennozīmīgas alegorijas funkcijas. Uzbrūkošā satīra pārvēršas augstā mākslinieciskā pilotāžā tajās astoņās lappusēs, kas aizstāj detalizētu Leonarda ceļojuma aprakstu. Šīs lapas aizpildītas ar īsu teikumu virknēm, kas uzskaita modernās, brīvās patērētājsabiedrības ainas, ar sadzīves skatiem un tūristu atklātņiņu ainavām sākot un bulvāru preses virsrakstus atdarinošām aktualitātēm beidzot.

Savā sarkastiskajā, pat epatējošajā rakstības daļā Ķīķauka izvēlas tādu izteiksmes manieri, kas auglīgu komunikāciju neparedz. Nav iespējams pestīt to, ko pestītājs neuzskata par pestījamu, nevar glābt neglābjamo un sazināties ar tādu, ko pats runātājs pasludinājis par kurlu esam.

No otras puses, Ķīķaukas romānos daudz un lielu lomu spēlē tēli un motīvi, kas simbolizē spilgti izteiktu savienot un savienoties vēlmi. Putnu dzimta ar savu uzvārdu vien ienes bagātu nozīmju slāni, kas liecina par saziņas iespējamību. Putni ar savu fizisko nepiesaistītību ienes brīvības motīvu, lielāku, nekā tas iespējams cilvēkiem. Vienīgi Leonarda pārvēršanās par UFO, nezināmu lidojošo objektu, to spēj pārspēt. Putni, būdami vidutāji starp debesīm un zemi, spēdami nokļūt tai vietā, kur nespēj aizkļūt cilvēks¹⁰, var īstenot to sapni, ko sapņo cilvēkveidīgo Putnu cilts – atgriezties mājās, Latvijā. Ne velti vienā no Lūcijas biogrāfijas versijām

Lūcija iesēžas lidmašīnā, lielajā putnā un vienīgajā no civilizācijas sasniegumiem, ko Ķīķauka neapsmej, un aizlido uz mājām, uz Latviju, uz Vecrīgu.

Otrs ļoti spēcīgs savienotājmotīvs ir slikonis, kas sasaista kopā fantastikas, sirreālisma un karikatūras faktūras romānā "Putni". Slikonis, šajā gadījumā sieviete, atrazdamās upē, kas jau pati par sevi ir dzīves un nāves robežas līnija, vēl nepieder ne vienai, nedz arī otrai no divām cilvēkam dotajām. Ne velti romānā ir atsevišķa nodaļa, kas veltīta noslikšanas tēmai, respektīvi, tam, cik viegli ir noslikt, ja dodies pakal kam skaistam un ilgotam: "Jūs esat noslīcis. Noslīcis pavisam! Tas notiek tik ātri, ka lielākā daļa to nemaz neapzinās, bet tas notiek nešaubīgi."¹¹ Slikoņa tēls šai romānā savieno visas galvenās nozīmes un beigu galā arī izskaidro galveno komunikācijas neveiksmju cēloni. Slikonis upē ir Jāņa Putna briesmīgākā bērības atmiņa, ko viņš atceras kā šausminošu futbola spēles, bērības rotaļu laikmeta noslēgumu, pēc kura viņš vairs bērības parkā atgriezties nespēj. Kā to definē Ķīķauka: "Viņš pirmo reizi bija izskrējis ārā. Tas nav labi. Zūd sakarība, bet ne Jānim. Viņš ierauga tālākas panorāmas un tās viņu valdzina."¹² Pēc tam visās viņa murgu un sapņu ainās uzpeld pa slikonim, tā var būt sieviete, tā var būt Lūcija, tie var būt trīs vīri, kas nogrimst dubļos. Slikonis ir vienlaikus bieds un arī sapnis, jo tas atrodas ārpus telpas un var brīvi pārvietoties. Šādā aspektā mirušā Jēkaba Putna celšanās un gulšanās pēc paša gribas arīdzan iegūst brīvības pieskaņu.

Skaidrākā no skaidrajām, gaismas sieviete Lūcija ar zelta sirdi kādā romāna fragmentā nosaukta par sievieti, kas dzīvoja dzīvi tā, it kā staigātu pa parku. Parks ir tā bērības paradīze, noslēgtais sargājošais loks, kurā Jānītis Putns vēl ir mazs zēns, kam par izdarībām nedraud sods, kurā var pārkāpt visas pieaugušo dzīvē esošās pieklājības un morāles robežas, jo bērības parkā robežu vienkārši nav un soda kategorijas arī vēl nav. Šai parkā matroža uzvalciņā tērptais Jānītis satiek meiteni zīda zeķēs. Vēlāk šī meitene viņam rādisies atkal un atkal: gan kā slikonis, gan kā Lūcija. Meitene kļūst par bērības parka, par dzimtenes nesējzīmi. Kamēr šī zīme kavējas Jāņa un līdzīgi arī citu Putnu cilts locekļu atmiņās, viņi nespēj komunicēt ar mītnes zemi. Vai vismaz nespēj komunicēt bez aizspriedumiem, bez zaudējuma niknuma. Tieši tāpat klājas Leonardam, kurš reiz piedzīvojis paradīzi (romānā "Leonards" tā rādīta kā zaļojošs dārzs ar Atzīšanas koku un mūzu Kalliopei, kas meklējams lielpilsētas džungļos kādā dzīvoklī). Turpmāk Leonards visu ceļā sastapto pielīdzinās paradīzei un Kalliopei, kuru meklēs katrā ceļā sastaptā cilvēkveidīgā ķermenī, bet, protams,

neatradis, no kā viņa niknums pret apkārtņi, sevišķi pret ASV kā nolemto vidi, augs augumā. Ķīkauskas varoņi nav spējīgi normāli komunicēt nedz ar ciltisbrāļiem, nedz mītnes zemes iedzimtājiem, nedz arī samierināties pašī ar sevi, jo viņu atmiņās pārlietu dzīvs ir zaudētās paradīzes tēls. Personīgā un kopienai kolektīvā atmiņa ir tā, kas padara komunikācijas procesu neiespējamu.

¹ *Fiske John*. Introduction to Communication Studies. – London and New York: Routledge, 1990. – p. 27.

² *Id.* – p. 7.

³ *Vecgrāvis V.* Zviedrijas latviešu dzeja, 1945.–1955. gads: tradīcija un novatorisms, literārās polemikas un diskusijas // Materiāli latviešu literatūras vēsturei. – R.: Zinātne, 1992. – 35. lpp.

⁴ Šeit un turpmāk citētā T. Ķīkauskas un Dz. Soduma sarakste glabājas Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja kolekcijās.

⁵ *Ķīkauska T.* Putni. – Kopenhāgena: Imanta, 1969. – 8. lpp.

⁶ *Ķīkauska T. Op.c.* – 79. lpp.

⁷ *Id.* – 112. lpp.

⁸ Herdera vārdnīca. Simboli. – R.: Pētergailis, 1994. – 86. lpp.

⁹ Filozofijas vārdnīca. – R.: Liesma, 1974. – 513. lpp.

¹⁰ Herdera vārdnīca. – 118. lpp.

¹¹ *Ķīkauska T. Op.c.* – 21. lpp.

¹² *Ķīkauska T. Op.c.* – 38. lpp.

EGILA KALMES (1909–1983)
DOKUMENTĀLAIS ROMĀNS *IN THE SHADOW*
OF FREEDOM (1979) –
PIRMAIS ANGLISKI UZRAKSTĪTAIS
LATVIEŠU VĒSTĪJUMS PAR LEĢIONĀRIEM

Madonas Novadpētniecības un mākslas muzeja materiāli par literātu un mākslinieku Egilu Kalmi (1909–1983) sniedz priekšstatu par uzņēmīgu, spējīgu, kaut gan ne ģeniālu personību. Nozīmīgākais viņa darbs ir romāns “Brīvības ēnā”, ko 1979. gadā izdeva angļu valodā ar nosaukumu *In the Shadow of Freedom*, tikai pēc tam latviski.

E. Kalmes dzīvesbiedre Eva Kalme muzejam pakāpeniski pārsūtījusi lielu daļu vīra arhīva, arī vairākus mākslas darbus un piemiņas lietas. Muzejā patlaban ir 425 krājuma vienības, kas tieši saistītas ar Egilu Kalmi. Daļa materiālu pēc viņa nāves nodota Bruklīnas Latviešu luterāņu draudzes bibliotēkai.

Egils Kalme, istajā vārdā Jānis Ozoliņš, dzimis 1909. gada 16. augustā toreizējā Cēsu apriņķa, tagad Madonas rajona Sarkanu pagastā bezzemnieku ģimenē kā otrais bērns, vecākā māsa Alise visu mūžu nodzīvoja Sarkanos. Vecāki Jānis un Anna (dzim. Evelone) Ozoliņi nāk no kalpu ģimenēm un vieglas dienas nevarēja sagādāt arī bērniem. Tēvs piedalījās Pirmajā pasaules karā un Latvijas atbrīvošanas cīņās. 1923. g. viņam piešķirti 10 ha kādreizējās Sarkanu pagasta Siļķavas pusmuižas zemes. Apkārt bija tādas pašas nelielas mājeles ar sparīgiem jaunsaimniekiem, kas bieži bez lauku darba piekopa kādu amatu. Jānis Ozoliņš no Daugavgrīvas cietokšņa kapelmeistara bija iemācījies lasīt notis un pūta trompeti vietējā orķestrī, kas vasarās spēlēja kapusvētkos un zaļumballēs, ziemā sarīkojumos un kāzās plašā apkārtnē. Zemes bankas aizdevums un orķestra peļņa palīdzēja iegādāties govī un zirgu, uzcelt dzīvojamo un saimniecības ēku.

Ozoliņu dēls Jānis mācījies Patkules četrklasīgajā pamatskolā, pēc tam divus gadus Sarkanu sešklasīgajā pamatskolā. Kad zēns paaugās, tēvs viņam mācīja mūziku, nopirka instrumentu – tenoru un padsmītgadīgais puisis pelnīja sev apavus un skolas piederumus. Spēlēja svētdienu vakaros un naktīs, tad kājām atgriezās dažreiz pat 10–15 km un drīz vien devās uz skolu.

Pēc pamatskolas Jānis Ozoliņš iestājās Valsts tehnikuma elektrotehnikas nodaļā Rīgā, jo viņu interesēja radio rūpniecība. Viņš dzīvojis pie

tēvamāsas Annas Horstes puspagrabā Baznīcas ielā 24. Pārtraucis mācības, iestājās obligātajā karadienestā, tad atgriezās tehnikumā. Pēc beigšanas vienu gadu nostrādāja, bet darba pietrūka, un līdz Ulmaņa apvērsumam viņš uzturējās pie vecākiem Sarkaņos. 1934.–1944. g. strādāja VEF konstruktoru birojā, rasējot “Minoksa” detaļas, telefona centrāles, radioaparātus.

Jaunieša daudzpusīgās intereses meklēja iespēju izpausties. Viņš spēlēja tehnikuma, pēc tam VEF orķestrī un dažādās kapelās gan nopietnos sarakojumos, gan deju vakaros. 1933. gadā pirmoreiz lasīja savus dzejoļus Rīgas radiofonā, rakstīja stāstus, divu gadu laikā sacerēja pirmo romānu. Paklausot skolotājam Ludvigam Vikam (gleznotājas Hildas Vikas brālim), iedevis to izlasīt rakstniekam Viktoram Eglītim, arī sarkanietim. Pēc sarunas ar V. Eglīti un H. Viku jaunais autors savu sacerējumu sadedzinājis.¹ Apmeklēja Zentas Mauriņas literatūras studiju, klausījās lekcijas Dr. Jāņa Alberta Jansona seminārā, 1942.–1944. g. vakaros studēja Mākslas akadēmijā.

1937. gada 6. jūnijā apprecējies ar kurzemnieci Emīliju Kaminsku.

Kareivja grāmatiņa (*Soldbuch*)² liecina, ka 1944. gada 18. februārī Jāni Ozoliņu iesauc Latviešu leģionā, zvērestu viņš nodevis 31. martā. Krievijas pierobeža pie Abrenes, Latgale, Vidzeme, Rīga, brauciens ar kuģi uz Poliju, bezjēdzīgās ierindas mācības smagos apstākļos pie Sjominas ezera Pomerānijā, grūtā 1944.–1945. gada ziema, visu laiku atkāpjoties un manevrējot, veido Jāņa Ozoliņa kareivja pieredzi. Seko gūstekņu nometnes Vācijā, Beļģijā Vilvordē (*Vilvoorde*) pie Briseles un beidzot Cēdelgemā (*Zedelghem*, latviski vairāki rakstības varianti). 1946. gada pavasarī latviešus pārved uz Vāciju, Grosenbrodes nometni Šlēzvigā–Holšteīnā, pie pašas Baltijas jūras. Līdz 1951. gadam Ozoliņš dzīvoja Neištātē (*Neustadt*), visai aktīvi iesaistoties latviešu kultūras dzīvē, rakstnieku vakaros u.c. Pēc tam izceļoja uz ASV, Ņujorku.

J. Ozoliņš atrada apmešanās vietu Bronksā, Manhetenas (*Manhattan*) katoļu brāļu koledžā, kur jau bija vairāki latviešu kultūras darbinieki. Tur viņš dzīvoja līdz pat nāvei 1983. gada 13. februārī. Sākumā bija viens no koledžas telpu uzkopējiem, tad strādāja par krāsotāju. Uzlabojis angļu valodas zināšanas, sāka mācīties Ņujorkas pilsētas koledžas vakara nodaļā, lai iegūtu mākslas bakalaura grādu. Mainījās viņa stāvoklis Bronksā – no krāsotāja par darbu vadītāju un mākslinieku noformētāju, kas veido koledžas izdevumus. 1957. gadā Jānis Ozoliņš oficiāli pieņēma vārdu Egils Kalme. Viņš dabūja citu dzīvoklīti, dažus gadus pēc apprecēšanās ar spāņu

izcelsmes meiteni Evu (1937. g. Puertoriko) koledža piešķīra viņam dzīvošanai atsevišķu tā saukto Dārza māju parkā.

Glezniecība, fotomāksla

Kaut autodidakts, Egils Kalme bija daudzpusīga radoša personība. Manhetenas koledžā viņš sarīkoja četras gleznu un fotogrāfiju izstādes, par ko parādījās ziņas kā amerikāņu, tā latviešu presē.

Trīs izstādes atspoguļojas apmeklētāju viesu grāmatā – piezīmju grāmatiņā:

1. Eitīnē (*Eutin*) 1949. g. 6.–9. augustā, ar 165 parakstiem, gandrīz visi latvieši, kā arī daži poļi un lietuvieši. Izstādes nosaukums autora rokrakstā latviski.

2. Manhetenas koledžā 1952. g. 18.–24. maijā – nosaukums angļu valodā, apmeklētāju vairāk, gandrīz visi amerikāņu, atsevišķi latvieši uzvārdi.

3. Koledžā 1960. g. 18.–21. septembrī – latviešu vēl mazāk.³

Izstāžu katalogiem kā simbols ir paša zīmēts dons Kihots un Sančo Pansa – E. Kalme jutās kā dons Kihots, kas cīnās ar vējdzirnavām par savu vietu mākslā un literatūrā. Piedalījies latviešu un Bronksas mākslinieku grupu izstādēs, bijis Ņujorkas “Daugavas vanagu” mākslas sekcijas biedrs. Darbu tematika daudzveidīga – portreti, akti, Latvijas lauku un Rīgas ainavas, koledžas ēkas dažādās noskaņās, ziedi. E. Kalme veidoja sienas gleznojumu un vairākus rotājumus Rakstnieku cēlienu telpai Latviešu dziesmu svētku simtgades laikā Klīvlendā 1973. g. Lielā glezna pēc tam nonākusi “Daugavas vanagu” mītnē Toronto, bet citi rotājumi pazuduši nakti pēc pirmā sarīkojuma.⁴ No eļļas glezniecības E. Kalme pārgāja uz akrila krāsām, izkopjot pludināšanas tehniku. Šādi veidotās ainavas, galvenokārt jūras skati, pakāpeniski kļuva arvien abstraktāki.

Pēdējā izstāde notika no 1982. gada 20. decembra līdz 1983. gada 27. janvārim⁵ – pavisam neilgi pirms E. Kalmes nāves.

Manhetenas koledžai pieder daudzi E. Kalmes darbi, citi ir latviešu mājās ASV, Vācijā un citur. “Ja pēc izstādes kāds atnāca pie Egila un jautāja gleznas cenu un ja viņš zināja, ka tam cilvēkam tiešām nav naudas, lai nopirktu, viņš gleznu uzdāvināja. Tā viņš aizdeva prom daudzus darbus. Kāds Manhetenas koledžas profesors teica, ka Egils varētu kļūt bagāts, gleznojot bagāto amerikāņu portretus. Profesors nepavisam nepazīna manu vīru. Viņš neinteresējās par naudu, viņš bija patiess mākslinieks, kas jūt prieku radišanā.”⁶

Ar fotografēšanu E. Kalme aizrāvēs jau 30. gados Latvijā, kad viņam piederēja mazais "Minoksa" aparāts, un viņš iemācīja to darīt arī sievu Emiliju, kas vēlāk strādājusi par fotogrāfi. Viņš fotografējis armijā, nometnēs, arī pēc pārcelšanās uz ASV. Savās 70. un 80. gadu vēstulēs dažādas fotoaparātu tehniskas īpašības ar viņu kā speciālistu daudzkārt apspriedis Anšlavs Eglītis.⁷

Lugas

1944. gada rudenī apmācību laikā Pomerānijā karavīri bija tuvu fiziskam un garīgam sabrukumam, un bija nepieciešams kaut ko darīt, lai garajos vakaros vismaz uz brīdi viņu domas novērstu no šiem apstākļiem.

Tad Egils Kalme sacerējis lugu "Zelts", piemērotu amatieru iespējām.

Darbība notiek piefrontes joslā Krievijā. Bijušais tirgotājs Kārlis Naudiņš arī frontē nodarbojas ar sīktirdzniecību – viņš savācis nepieciešamas lietas, ko pārdod pārējiem. Kārlis ir pārliecināts, ka "zeltā ir visa vara. Ja tev būs zelts – būs viss, ko sirds kāro. Par zeltu pat velns danco."⁸ Karavīri runā par mājām, ģimenēm, meitenēm. Ludziņā ieskicēti vairāki tipi, kas parādīsies arī citos E. Kalmes darbos, – cigaretes meklējošais Stulpiņš, kaprālis, saprātīgais Līdums un viņa draugs Lucis.

Notika 7 izrādes, pēc tam sākās kaujas, kurās krita daudzi aktieri un skatītāji. Cēdelgemas nometnē pirmā no "Zelta" 18 izrādēm, uz kuru ielūgti tikai invalidi, notika 1945. gada 23. novembrī. Grosenbrodē iestudēts kā "Zelts" (7 izrādes), tā turpat uzrakstītās lugas "Ielas muzikants" (6) un "Tikšanās" (8). Autors pats gleznojis dekorācijas.

Ari E. Kalmes otrajā lugā "Ielas muzikants" darbojas tikai vīrieši – par ielas muzikantu pārgērbies mūzikas profesors, orķestra diriģents Daunis Liepa, vairāki mūziķi, sētnieks un policists, darbība notiek pilsētas mājas pagalmā. Luga nav iespiesta.⁹

Lugā "Tikšanās"¹⁰ tēlots 1946. gada pavasaris bēgļu nometnē, kur meklēt savus tuviniekus ierodas bijušie karagūstekņi Silājs un Trucis. Luga dažās detaļās sasaucas ar "Zeltu" – skan tā pati dziesma, Silājs tāpat kā Līdums ilgi gaidījis cimdus no sievas, viņa atmiņās parādās pie Jastrovas kritušais "Zelta" tēls Lucis.

Ceturtā luga "Neta" palikusi tikai manuskriptā. Tēma – mūziķis tēvs un meita, nezinādami par radniecību, iemīl viens otru. Režisora Osvalda Uršteina no Mērbekas vērtējums par "Netu" ir visai labvēlīgs – salīdzinājumā ar iepriekšējiem darbiem uzlabojusies valoda, dialogs kļuvis dzīvāks, personas īstākas.¹¹

Īsā proza

Trimdas presē Egils Kalme publicējis stāstus "Ugunskurs", "Drupas", "Maizes klaips", "Cigarete" u.c. Garākais un nozīmīgākais no tiem ir "Cigarete", kurā tēlota dzīve gūstekņu nometnē ar savu postu, mūžam izsalkušo jaunekļu cīņām par maizes riecieni un smēķi. Tas uzrakstīts Cēdelgemā 1945. gada rudenī un godalgots 18. novembrim veltītā konkursā.

1951. gadā apgādā "Liesma" Oldenburgā izdots par romānu nosauktais E. Kalmes darbs "Devītais vilnis" – vēstījums pirmajā personā par kāda gleznotāja attiecībām ar trim sievietēm – bijušo baletdejojotāju Sarmu, vidusskolu beigušo Izu un zvejnieka atraitni Latīņu. Noskaņa un galvenais varonis ar savu pasivitāti un smeldzi mazliet atgādina Hamsuna jaunības darbus. Rūpīgi iezīmētas detaļas cilvēku, apģērbu, ainavas aprakstos. Tekstā nav skaidras norādes par darbības vietu un laiku. Literāts Olģerts Liepiņš¹² un literatūrvēsturniece Inguna Daukste-Silasproģe uzskata, ka runāts par Otro pasaules karu un Vāciju.¹³ Piekrītu Dacei Lūsei, ka darbība notiek Latvijā pēc Pirmā pasaules kara, kaut gan laikam vēsturiskajā nozīmē te nav nozīmes.¹⁴ Tēlojums konspektīvi īss, tādēļ, manuprāt, būtu pareizāk to saukt par garo stāstu jeb garstāstu.

1952. g. "Devītais vilnis" vācbaltu literāta Erika Jakobsona (*Erik Jacobson*) tulkojumā iznāca vāciski. E. Kalme savukārt zīmējis vāku un pārrakstījis tekstu E. Jakobsona dzejoļu grāmatai *Lieder eines Heimatlosen*, ko izdeva A. Augstums Hamburgā 1950. gadā.

No "Savas dzīves" līdz "Pret straumi"

Egils Kalme par savu mērķi izvirzīja uzrakstīt un izdot angļiski patiesību par latviešu leģionāru cīņām un viņu ciešanām amerikāņu un angļu gūstā. Saprotot, ka uzreiz iekļūt amerikāņu komercapgādā nav iespējams, viņš nolēma vispirms publicēt angļiski kādu vieglāk lasāmu darbu, lai iegūtu vārdu amerikāņu izdevēju un lasošās publikas vidū. Tā viņš atgriezās pie romāna "Starp divām Jāņu naktīm".

Romāna pirmais variants ar pseidonīmu Egils Kalme un nosaukumu "Sava dzīve" iespiests laikrakstā "Tēvija" Rīgā vairāk nekā 50 numuros, sākot ar 1944. gada 27. martu. Sižetu veido divas līnijas – lauku meitenes Ignas centieni atrast noslicinājušās māsas Elgas pavedēju (vainīgais izrādās kāds jūrnieks) un jauna inženiera Tota pūliņi izveidot tādu mūžīgo dzinēju, kas darbotos, sadaloties ūdenim. Romāns sākas Jāņu naktī, kad Ignas māsu atrod nosliukušu dzirnavu dambī, un beidzas pēc gada, kad

Tots gājis bojā, motoram uzsprāgstot, bet viņa sieva Igna, kas gaida bērniņu, atgriezusies uz palikšanu dzirnavās. Tā pati meitenīte, kas redzēja Elgas nāvi, sauc palīgus, redzot dambja tuvumā Ignu. Taču Igna ir vitālāka nekā māsa un par pašnāvību nedomā.

1967. gadā ar nosaukumu "Starp divām Jāņu naktīm" un Gvido Brūvera vāka zīmējumu romānu izdod "Grāmatu draugs". Pirmpublicējumā Tots pats izdomā atlidzināt Elgai par viņa piezīmju pārrakstīšanu, uzdāvinot mirušās mātes gredzenu, bet 1967. g. izdevumā slimā Elga lūgusi Totam aizdot naudu, un tas viņai par darbu uzdāvinājis gredzenu. Ir jauna epizode – Tots iet uz rūpnīcu noskaidrot par Ignas nesaņemto algu un uzzina, ka viņa atbrīvota. Citas izmaiņas ir tikai stila labojumi, kas neskar saturu.

Par vienu no galvenajām personām E. Kalme izvēlējies izgudrotāju. "Īsteni kā vienīgais latviešu literatūrā viņš savu izgudrotāju pacēlis līdz maniaka apmātībai, līdz idejai, "kas nepazīst cilvēka žēluma" un iznīcina izgudrotāju pašu," raksta tolaik visprasīgākais latviešu kritiķis Jānis Rudzītis.¹⁵ Viņš atzīst, ka autoram padevušies dialogi, vietām sprēgā īsti atjautīgas replikas. Kā galvenais trūkums minēts situāciju, personu un viņu rīcības vājs psiholoģiskais pamatojums.

Jāņa Viduma veikto tulkojumu autors atzina par labu, bet tam bija "ārņemju akcents", tāpēc viņš nolēmis romānu pārrakstīt, pārfrāzējot katru teikumu. "To darot, atkāpos no oriģināla ar nolūku, lai teksts skanētu labi angļiski. Pārkārtoju nodaļas, pat fabulu, radīju jaunus raksturus."¹⁶ Viņš uzskata, ka trijos gados izveidojis jaunu romānu. E. Kalmem bija svarīgi izdot darbu apgādā, kas neprasa par to samaksu, rūpējas par pārdošanu un tiek recenzēts. 1975. gada 18. jūlijā rakstnieks noslēdzis līgumu par pirmo metienu – 2000 eksemplāru (otrā nebija, jo pārdošana sagādāja grūtības) ar *Branden Press* Bostonā, vidēja lieluma apgādu, kas gadā izdeva ap 60 grāmatu. Romāns *Between Two Midsummer Nights* iznāca pēc gada ar košu autora gleznotu vāku.¹⁷ Egils Kalme bija pirmais latvietis, kas iekļuva šāda tipa izdevniecībā.

1980. gadā angļu variants apgādā "Gauja" iznāk vēlreiz latviski ar nosaukumu "Pret straumi" autora brīvā tulkojumā, ar jaunu paša veidotu vāku un ilustrācijām. Izlaists tas, ko vajadzēja minēt sveštautietiem, lai tie saprastu saturu.

Trešajā un ceturtajā variantā vieglāka ir motora pirmā eksplozija Ignas un Tota kāzu naktī. Abu šķiršanās, Ignai aizbraucot uz laukiem, ir draudzīgāka – Tots pavada sievu uz staciju. Lielākas atšķirības ir romāna beigās. Pirmajos tekstos Tots gāja bojā, eksplodējot gatavajam motoram.

Tagad viņš secina, ka tas nedarbojas, lai gan konstrukcija ir pareiza, un padodas – pārdod metāllūžņus un atgriežas laukos pie Ignas. Rakstnieks skaidro izmaiņas: “Ja izgudrotājs uzvarētu, viņš uzvarētu materiāli vai tehnoloģiski, bet labāk tiešām bija zaudēt. Viņa izgudrojums nepalīdzētu uzlabot dzīvi Rīgā, jo rezultātā rūpnīcas strādniekiem tā nekļūtu vieglāka.”¹⁸

Viktora Irbes recenzijā “Sapnis piepildījies” atzīmēta angļiskā izdevuma līdzība ar tāda paša nosaukuma latviski izdoto sacerējumu, bet “tas uzskatāms par jaunu darbu ar jauniem raksturiem un jauniem notikumiem fabulā”, uzsverot, ka tas nav tulkojums.¹⁹

Autoram ļoti nozīmīgas bija amerikāņu kritiķu Ingridas Vudas (atzīmē, ka Kalme runā par cilvēku attiecībām naidīgajā pasaulē dziļi sakņota pesimisma noskaņās un piemin rietumu romānam neraksturīgo filozofisko noskaņu)²⁰ un Pētera Edlera (uzsver nostalģiju pēc zaudētās lauku dzīves vienkāršības)²¹ recenzijas.

“Brīvības ēnā”

Pabeidzis pārstrādāt “Jāņu nakts”, Egils Kalme ķērās pie grāmatas par leģionāriem. Par pirmo avotu kalpoja paša dienasgrāmata (atrodas Latviešu luterāņu draudzes bibliotēkā Bruklinā, Ņujorkā). Ir saglabājusies viņa zīmēta shēma par leģionāru pārvietošanos Polijā 1945. gada janvārī–februārī.²² Papildziņu vākšanas nolūkā autors par gūstu sarakstījies ar citiem bijušajiem ieslodzītajiem un iestādēm.

Latviešu Nacionālais fonds bija izdevis pulkveža Aleksandra Plensnera brošūras “Informācija par latviešu leģionu” (Pineberga, Vācija, 1949, 32 lpp.) papildinātu tulkojumu angļiski *A Small Nation's Struggle for Freedom* (Stokholma, 1955, 68 lpp.), kas konspektīvi apskata Latvijas vēsturi, leģiona izveides pamatprincipus, sastāvu, pierādot, ka tā nebija brīvprātīgo vienība. Gūsts te nav minēts.

Romāna pirmsākums ir 1945. gada rudenī Cēdelgemā sacerētais stāsts “Cigarete”. Pēc dažiem gadiem radās nodoms no tā izveidot romānu, bet autors bija pārāk tuvu notikumiem, pats iesprostots tajā žogā, kuru gribēja attēlot, raugoties no ārpuses. Stāsts iespiests Vācijā iznākušajā laikrakstā “Tēvija” 1951. gadā.

Apgādā *Manor Books In the Shadow of Freedom* pirmais metiens (2000 eksemplāru) iznāca 1979. gada vasarā, nākamajā gadā vēl 20 000. Grāmata ir brošēta, tāpēc cena tikai 1,95 dolāri.

Vēl meklējams izdevēju, rakstnieks darbu tulko latviski. Izteiksme labāka nekā romānā “Pret straumi”, kaut gan negludumi gadās. Tulkojums

nav burtisks, atsevišķās vietās latviešu variantā nav skaidrojumu, piemēram, par 26. janvāri – Latvijas valsts *de iure* atzīšanu u.c. “Brīvības ēnā” latviski iznāca 1986. gadā apgādā “Gauja”, trīs gadus pēc autora nāves, pateicoties dzīvesbiedres Evas Kalmes neatlaidībai un pūlēm. Katrai grāmatai ir citāds vāks, latviešu izdevumā katru nodaļu noslēdz melnbalta ilustrācija.

Darbība sākas 1945. gada 20. aprīlī, kad sarkanarmija pārgājusi Oderu un tūkstotis pulkveža Viļa Januma vīru tika nosūtīti Berlīnes aizstāvēšanai. Janums izšķīrās neziedot cilvēku dzīvības bezcerīgajai cīņai pret krieviem, bet padoties amerikāņiem, apejot Berlīni pa dienvidu pusi. Lai nenokļūtu ielenkumā un izvairītos no žandarmu speckomandām, karavīri turējās uzbrūkošo sarkanarmiešu tanku tuvumā, kam žandarmi baidījās tuvojies. Gājiena ātrums no pieciem kilometriem stundā saruka līdz diviem, daudzi pameta šinelus, lai būtu vieglāk. 1945. gada 27. aprīļa pirmajā stundā leģionāri pārguruši, bet paceltām galvām iesoļoja Gīterglikā (*Gueterglueck*). “Mūsu nagloto zābaku klaudzieni atbalsojās un daudzkārtojās tukšajās ielās. Vienu brīdi man likās, ka daudz tūkstošu leģionāru, kas krituši austrumu frontē, soļo ar mums.”²³ Lai parādītu amerikāņiem, ka viņi ir karavīri, nevis ubagi, 5 dienas neēdušie un negulējušie vīri izslienās taisnāk, nosviež nūjas un klibo, cik braši vien spēj. Tajā brīdī viņi domā, ka grūtības beigušās, apbrīno amerikāņu formas un ir pārliecināti, ka paši valkās tādas pēc pāris mēnešiem, turklāt ar savu pieredzi pret sarkanarmiju palīdzēs amerikāņiem atbrīvot Latviju.

Pēc Viļa Hāznera un Alfrēda Bērziņa ziņām, 15. divīzijas V. Januma kaujas grupas sastāvā bija 40 virsnieki un kadeti, 126 instruktori, 658 karavīri.²⁴ Divas dienas vēlāk, 29. aprīlī, Latviešu Nacionālās komitejas prezidents ģenerālis Rūdolfis Bangerskis izdeva pavēli visiem latviešu karavīriem Vācijā atrauties no austrumu frontes, doties rietumu virzienā, izvairoties no katras darbības, kas varētu radīt pārpratumus par mīrmilīgiem nolūkiem, un internēties angļu, amerikāņu vai franču ieņemtajās joslās.

Taču moku ceļš ir tikai iesācies. Kopā ar galvenajiem varoņiem – stāstītāju kaprāli Hugo, nosvērto seržantu Silu, apsviedīgo Alku, vienmēr ar kaut ko neapmierināto Oto, pavisam jauniņo jelgavnieku Edgaru – nokļūstam nometnēs Vācijā un Beļģijā. Galvenie ikdienas jautājumi ir pārtika un siltums. Ja sākumā vīri jutās kā brīvi cilvēki, jo “vēl nebija aptvēruši faktu, ka gūstekņus nepasargā tās zemes likumi, kurai viņi ir padevušies gūstā”, tad pamazām visas ilūzijas par amerikāņiem zuda. Tikai vairāk nekā diennakti pēc padošanās viņi pirmoreiz saņēma uzturu – divas piecu unču (1 unce – 28,35 g) kārbīņas konservētu pupu ar speķi katrs. Herfordas

tranzītnometne ir iekārtota sporta stadionā, cilvēki gul' grāvjos, apsedzoties ar mēteļiem, ja tādi ir.

3. maijā viņi nokļuva Bridrihā (*Bruederich*) pie Dortmundes, kur klajā laukā gulēšanai vairāki kopā vai pa vienam rok sev bedrītes.

Pie Berlīnes grupai bija pievienojies Artūrs, kas negribēja stāstīt par sevi. Bridrihā viņš ilgstoši rakstīja kaut kādus skaitļus un formulas. Viņš bija inženieris, iesaukts darba dienestā un strādājis par rasētāju kādā pazemes birojā. Priekšnieka uzdevumā viņš pārfotografējis ļoti stipras bum-bas rasējumus. Artūram šķiet, ja viņš tagad varētu nodot savas zināšanas amerikāņiem, tad sevi un biedrus izglābtu no gūsta. Puiši izplāno, kā to izdarīt, taču Artūrs smagi saslimst. Edgars ir pārdevis savu pulksteni par 25 cigaretēm un pret vienu no tām iemaina pāris tabletes aspirīna, taču tas Artūru neglābj. Vairojas apātija. "Mūsu vienīgā vēlēšanās vairs nebija dzīvot, bet palikt dzīvam vēl kaut vienu dienu, vienu stundu."²⁵

Pēc mēneša – 3. jūnijā gūstekņu vilciens apstājās Reinbergā (*Rheinberg*). Jaunā nometne bija 100 000 vīriem paredzēts milzīgs iežogots laukums. Gūstekņi pārstāvēja 12 Eiropas nācijas – austrieši, beļģi, čehi, dāņi, igauņi, dienvidslāvi, lietuvieši, norvēģi, poļi, rumāņi, latvieši, vācieši. No citām tautām, kas bija karojušas vācu pusē, trūka ukraiņu – Vlasova armija bija izdota Padomju Savienībai. Katrai grupai bija sava valoda un savas ieražas, bet visi bija karojuši pret vienu ienaidnieku. Tagad viņus satuvināja kopējais žogs, neziņa par nākotni, uzturs, kas nebija labāks kā Bidrihā, bet mazliet savādāks – olu un piena pulvera, cukura un zaļu kartupeļu vietā saņēma margarīnu, marmelādi un sardines – vienu ēdamkaroti no katra, ceturtdaļgalonu viras (1 galons – 4,5 litri Anglijā, 3,8 litri ASV) un šķēli maizes ik dienu. Visiem pietika svaiga gaisa, un skaidrajās naktīs "zvaigznes debesis mirdzēja tikpat spoži kā visbagātākajiem pasaules ķēniņiem".

Taupības dēļ daudzi savas cigaretes sagrieza pat četrās daļās un lietoja paštaisītus iemutņus. Alka ar Edgaru sekmīgi devās iegūt pārtiku ārpus nometnes, atnesot ne vien dārzeņus, ko viņi "novāca" kādā dārzā, bet maisiņu ar miltiem, ko izdevās paņemt no krievu auto, kamēr sarkanarmieši iegājuši mājā. Šis gājiens padarīja puicisko Edgaru it kā par pāris gadiem vecāku, viņš kļuva pārliecinātāks par savām spējām izdzīvot. Sīki notēlots, kā Hugo un Alka izvērta maiņas tirdzniecību, lai iegūtu segas telts pagatavošanai – vispirms pret maizi iemainīja cigaretes, pēc tam pret cigaretēm – segu.

Gūstekņu sapņi sarūk. Aizkari istabā ar logu šķiet lieka greznība, labs būtu kaktiņš nopostītas mājas patrepē, kas pasargātu no lietus un vēja.

Cilvēki sarunājās maz, galvenokārt par ēdienu. Bezmiega naktīs viņi staigāja stundām, neteikdami ne vārda. Vientuļās domas sakrājās kā ūdens pie dambja, un tad ar lielu sparū gāzās laukā viss, kas bija krājiies sirdī. Seržants Sils naktī izvārija zupu, ielēja to trijās kārbīņās un sarunājās ar saviem bērniem:

“Ausma, nomazgā vispirms rokas, tad nāc pie galda. Robert, neblēņojies! Reiz par visām reizēm beidz niekoties. Katei šodien ir dzimšanas diena. Sniedz viņai roku. Neaušojies, saki: Priecīgu dzimšanas dienu!”²⁶

10. jūnijā Reinbergas nometni pārņēma angļi. Jau pirmajā dienā notikusi veselības pārbaude, pēc tam mazliet uzlabojusies pārtika.

27. jūlijā gūstekņus no Reinbergas pārveda uz Beļģiju – Vilvordi pie Briseles. Pārsteidza vietējo iedzīvotāju attieksme gājienā uz nometni – arī beļģi taču bija cīnījušies pret nacistiem, bet kolonnu apmētāja ar akmeņiem, kāds vīrs stiepa roku, piedāvājot it kā drānā ievīstītu maizi, bet leģionāram pie kājām novēlās pusķieģelis. Protams, viņi pamanīja tikai vācu formas, nepievēršot uzmanību latviešu zīmotnēm. Uzturs šeit bija labāks nekā iepriekš, nakšņoja teltīs, bija segas, turklāt pirmoreiz pa visu gūsta laiku varēja kārtīgi nomazgāties un slepeni izmazgāt veļu. Latvieši centās parādīt arī citiem, kas viņi ir, – pie teltīm no baltiem oļiem un sadauzītiem sarkanajiem ķieģeļiem izveidoja leģionāru emblēmas attēlu un latviskus ornamentus.

Kad vīri prāto, kas notiks, ja viņus deportēs uz mājām, kur pastāv iespējas nokļūt Sibīrijā, autors iepin krievu sādžas aprakstu, kāds atrodams arī viņa četrdesmito gadu stāstos.

Septembra otrajā pusē latviešus pārvietoja uz ziemas mītņi Briges virzienā, 20 km dienvidaustrumos no Ostendes Cēdelgemas ciema tuvumā. Nometni veidoja turpat simts šķūņu ar skārda jumtu un metāla durvīm – bijušās munīcijas noliktavas. Ik šķūnī ievietoja 150 cilvēku, kas neizģērbušies gulēja uz salmu maisiem trīsstāvu koka lāvās. Cēdelgemā bija gūstekņi tikai no Baltijas valstīm – bez latviešiem ap 1200 igauņu un 700 lietuviešu. Pēc vēsturnieka Kārļa Kangera ziņām, šeit 1945. gada beigās bija gandrīz 12 000 latviešu, kas iepriekš atradās ne vien Reinbergā (ap tūkstoti), bet arī Heidē un Putlosā.²⁷ Angļus pārsteidza, ka atsūtīto virsnieku drošības labā to barakas nav jāiežogo, jo gūstekņi parasti ienīstot bijušos priekšniekus. Bet latvieši jutās drošāki, cerēdami, ka virsnieki noskaidros, kādēļ jācieš nepelnītais sods.

Nometnes komandants angļu pulkvedis Meihills par savu palīgu bija izraudzījis pulkvedi Arvidu Kripenu. Kripens katram šķūnim iecēla

virsnieku, kas ik dienu apmeklēja gūstekņus, atnesa nometnes avīzi. Nometnē bija koris, noorganizējās teātra trupa, notika lekcijas par dažādām tēmām, pat kulinārijā.²⁸ Kādi 10 vīri strādāja nometnes avīzes redakcijā.

Invalidu barakā Hugo atrod savas līgavas Netas brāli Juri, kas pirms pāris gadiem bijis jautrs un smaidīgs vidusskolnieks. Zēnam palikusi tikai viena kāja, taču viņš jūtas laimīgs, jo daži zaudējuši abas, citiem muskuļos ir granātu šķembas, trīsdesmit pieci kareivji nometnē ir akli. Ar Sarkanā Krusta starpniecību Juris uzzinājis, ka no Kurzemes izbraukusi Neta nosūtīta uz Drēzdeni un droši vien gājusi bojā bombardēšanā.

Cēdelgemā vairākkārt ieradās padomju armijas virsnieki, kas aicināja braukt uz Latviju. Daži, piemēram, Robs, uzskatīja, ka latviešiem jāatgriežas dzimtenē. "Mēs idealizējam amerikāņus, sagaididami, ka viņi mūs uzņems kā varoņus. [..] Mēs esam zaudētāji – tiem, kas zaudē, nav nekad taisnība."²⁹ Aicinājumam atsaucās 219 cēdelgemieši.³⁰

Edgars ļoti pārdzīvo, ka reiz nepaklausījis slimās mātes lūgumu atnest veļu no mazgātavas un viņa pēc tam veselu nedēļu slimojusi. Hugo viņam iesaka nosūtīt mātei kādu ziņu. Šī iespēja radās tikai tad, kad Robs pietiecās braukt mājās un apciemot arī Edgara māti, lai nodotu sveicienus. Robs drīz atsūtīja apsolīto kartīti ar Jelgavas skatu. Vēlāk Edgars saņēma mātes vēstuli – Robs viņu apciemojis, bet pēc kādas nedēļas no Jelgavas aizbraucis uz "lielāku zemi". Māte dēlu mājās neaicināja.

Ziemassvētku naktī vīri sēd pie eglītes, kas iztaisīta no dzeloņstieplēm. Veselu minūti viņu sejas apgaismo no tualetes papīra sarullētās "sveces". Lielu pārsteigumu sagādā nometnes koris – piecdesmit vīri nonēsātās karavīru drēbēs katrā šķūnī nodzied trīs Ziemassvētku dziesmas. "Tas bija neaizmirstams priekšnesums. Nakts bija klusa un miers virs zemes – negēlīgs miers, bet svētku gars brīdi apklusināja sāpes un bezcerību."³¹

1946. gada 26. janvārī vīri uzzina, ka Zviedrijas valdība izdevusi krieviem 146 leģionārus, līdz ar to upurējot "ne tikai cilvēkus, bet arī ideju – cīnīties par brīvību".

Alka un Sils ieteic Hugo pierakstīt visu, kas noticis ar gūstekņiem, lai cilvēki uzzina patiesību. Sils piedāvā savas piezīmes par uztura devām (devu kopsavilkums E. Kalmes rokrakstā viņa ēdienu recepšu piezīmēs). Alka iesaka aprakstīt ne vien Artūra nāvi, bet arī Oto, kas sodīts ar trim dienām cietumā par to, ka nokodis mazu garoziņu maizes klaipam. Sila piezīmes rāda, ka maizes deva samazinājusies tieši 18. novembrī, kad Kripens atklājis nelielu no māliem izgatavotu Brīvības pieminekļa statuju,

kas vēlāk nokļuva Beļģijas kara muzejā. Pēc 8 dienām Krīpeni un Laukeru vajadzēja izdot krieviem. Kripens ievainoja pats sevi un tā izglābās.

Pēc K. Kangera domām, gūstekņu atbrīvošanu no Cēdelgemas sekmēja kritiskais stāvoklis Beļģijas noietnēs 1945./46. gada ziemā (nepietiekamā apgāde, epidēmiju un nemieru draudi) un krievu protesti sabiedroto kontrollkomisijā Berlīnē, ka angļi savā zonā uzturot regulāras vācu un ārzemnieku vienības, t. sk. arī latviešu.³²

Visus latviešus no Cēdelgemas uz Vāciju izveda martā un maijā ar tādām pašiem lopu vagoniem, ar kādiem atveda. "Vagonu durvis bija plaši atvērtas, un es varēju skaidri redzēt pakalnus, laukus un saulē apgaismotus ciemus. Piestreipuloju durvīm un, skatīdamies uz zālāju dzelzceļa malā, domāju: cik skaisti būs pastaigāt pa mīkstu, zaļu zāli, ko nebiju aizskāris divpadsmit mēneši."³³ Tā beidzas grāmata.

Ar gandarījumu Egils Kalme vēstulē J. Sudrabiņam 1978. g. 3. augustā ziņoja:

"Vienreiz vienam taču bija jāpasaka patiesība, un es to darīju. Latviešu leģionāri nevienā zemē nav populāri. Viņu cīņas nomelno lielie uzvarētāji, jo zaudētājs zaudē arī tiesību aizstāvēt taisnību. Tātad grāmata ir par nepopulāru tēmu, un tai ir grūti atrast amerikāņu izdevēju, bet es cerības vēl neesmu zaudējis."³⁴

Šo domu diezgan pašpārliecināti viņš it kā turpina 1979. gada 31. jūlijā:

"Situācija diemžēl ir tāda, ka šī ir vienīgā grāmata masu produkcijā par latviešu leģionāriem. Vairāk grāmatu par latviešu brīvības cīņām cīnītājiem nebūs."³⁵

Anšlavs Eglītis apsveica rakstnieku 1979. g. 2. augustā: "Biju domājis, ka tu latviešus pieminēsi kautrīgi [...] bet Tu brauc droši klajā kā īsts standartenfirers un uzsver latvietību vai katrā lapaspusē! [...] Liekas, ka Tu būsi palaidis ievērojamāku stiķi nekā pats domā. Ir publicēti un lasīti pulka gabali par vācu, krievu, japāņu darbu un karagūstekņu noietnēm, bet neesmu manījis itin nekā par angļu – amerikāņu "lēģeriem". Šis būs pirmais un vienīgais dokuments!"³⁶

Recenzijas latviešu presē par Egila Kalmes darbu bija pozitīvas. Alberts Eglītis atzīmē, ka "frontes plastiskais realitātes zīmējums, [...] visā šīnī jūklī latviešu karavīrs dramatiskā cīņā par kailas dzīvības glābšanu kā pašā pilsetā, tā Berlīnes apkārtne vienkārši fascinē."³⁷

Hamilkars Lejiņš uzsver grāmatas informatīvo nozīmi, parādot Padomju Savienības kaimiņvalstu bezizejas stāvokli, kas spieda šo valstu pilsoņus "apvilkt viena ienaidnieka (vācu) kara tērpu, lai cīnītos pret otru ienaidnieku, Latvijas brīvības un neatkarības iznīcinātāju – komunismu".³⁸

H. Tihovskis ir viens no nedaudzajiem, kas cenšas paveikto analizēt no meistarības viedokļa, uzsverot, ka literārs darbs nav vēstures faktu krājums. Tādēļ E. Kalmes romāns nav vēsturisks vārda īstā nozīmē, jo tēlotie notikumi vēl ir visai tuvi un neizvērtēti. Tomēr romāna darbība “norisinās uz vēsturiska fona, un autors gan vēstītājās pasāzās, gan sarunās veikli iestarpina daudzus faktus no Latvijas un Eiropas nesenās vēstures, tādējādi lasītājam atgādinot savas tautas traģisko likteni”.³⁹ Tēlodams dažu personu gaitas, pārdzīvojumus un cīņu par dzīvības saglabāšanu, rakstnieks reizē atspoguļo visu leģionāru likteni pēckara posmā.

Tieši E. Kalmes 70. dzimšanas dienā 1979. gada 16. augustā Geralda Lebovica cildinošo atsaukumi par *In the Shadow of Freedom* bija ievietojusi Bronksas avīze *The Riverdale Press*, pat salīdzinot viņu ar Hemingveju un secinot, ka “mums visiem kā latviešiem jāmācās milēt zvaigznes caur tumsu”.⁴⁰

Vācijas Mājās pārnākušo, kara gūstekņu un pazudušo piederīgo savienības prezidents Dr. Imle Bonnā vēstulē E. Kalmem pateicas par atsūtīto grāmatu, ko uzņēmis ar lielu līdzjūtību.⁴¹ Pateicība pienāca arī no Romas pāvesta Jāņa Pāvila II kancelejas.⁴²

“Pasaules vējos”

Arī pēdējais pabeigtais Egila Kalmes darbs “Pasaules vējos” (“Gauja”, 1982) galvenokārt veltīts leģionāriem. Tas ir autobiogrāfisks sacerējums, kas sākas ar autora agro bērnību Sarkaņos, aptver visu viņa dzīvi, ieskaitot pieredzi iepriekšējo grāmatu rakstīšanā un tulkošanā, attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem, diezgan daudz filozofisku prātojumu. Beigās 88 foto-uzņēmumi no E. Kalmes arhīva, viņa gleznu reprodukcijas, arī atsevišķi Latvijas skati. Cena 12 USD. Autors pats veidojis maketu⁴³ un vāka zīmējumu. Teksts daļēji trešajā personā, ļaujot it kā paskatīties no malas. Atsevišķas rindkopas tieši pārrakstītas no E. Kalmes citiem darbiem, doti laikabiedru rakstu fragmenti. Paliek tā pati problēma, kas, runājot par “Brīvības ēnā”, – vai šis sacerējums ir romāns, vai nebūtu pareizāk runāt par atmiņām, kuras turklāt gribētos lasīt izvērstākas.

Pats Egils Kalme skaidro savus uzskatus par romānu: “Romānam ir daudz nozarojumu un tikpat daudz definīciju. [...] Pirmās personas stāstījums rada emocionālu saistību ar lasītāju, ticamību, sakarību un noteiktu skatījuma viedokli, bet tam ir arī trūkumi: var aprakstīt tikai to, ko šī viena persona redzējusi un dzirdējusi. Otrkārt, galvenās personas raksturojums

parasti veidojas bāls. [...] Ja autors apraksta visu, ko pieredzējis un zina, tad viņš veido arhīvu vai memuārus. Literāru darbu veido izlase un izlasītās vielas sakārtojums. Izlasei nav ne formas, ne viena vispārīga likuma. Tā ir intuitīva. Tajā izpaužas autora dotības un talants. Izlase ir individuāla, katram autoram atšķirīga. Autobiogrāfisku romānu var saukt arī par autobiogrāfiju, bet katru autobiogrāfiju nevar saukt par romānu.”⁴⁴

Anšlavs Eglītis pēc manuskripta izlasīšanas 1981. g. 30. janvārī raksta:

“Neatradu neviena anglicisma. Var gan just, ka darbošanās ap angļu tekstiem un amerikāņu rokasgrāmatu pētīšana iespaidojusi Tavu valodu, tā kļuvusi ļoti vienkārša un skaidra, ērti lasāma. Atradu tikai pāris vārdu, kurus Tu lieto nepareizā nozīmē. [...] Tava biogrāfija savā veidā ļoti interesanta. Tev vēl iznācis iet tikpat primitīvā pagasta skolā kā brāļu Kaudzīšu laikā! Pagaidām gabals neizskatās pēc romāna, tā ir strikta autobiogrāfija.”⁴⁵

Arzinīgas recenzijas publicēja Vilis Hāznērs,⁴⁶ Nikolajs Kalniņš,⁴⁷ Indulis Kažociņš,⁴⁸ Jānis Sudrabiņš⁴⁹ u.c.

Viktors Irbe 1983. g. 5. februāra vēstulē pārstāsta un citē Vācijā dzīvojošā Žaņa Unama rakstīto. Kalme esot “viens no retajiem rakstītājiem (avižniekus ieskaitot), kam Dievs devis autora darbam trīs “dzelzs likuma” īpašības: 1) vērot, 2) vērtēt un 3) formulēt. Tikai tas, kam ir spēja dzīves un likteņa notikumus saredzēt dziļumā, tos novērtēt un saprotami pateikt, var kļūt par labu autoru. [...] Un Egilam Kalmem šīs dotības ir. Ja viņš koncentrēties tikai uz romāniem, viņš varētu kļūt par vispār izcilu romānistu.”⁵⁰

1982. gadā Egils Kalme iesācis garāku stāstu par leģionāriem austrumu frontē ar nosaukumu “Svētā uguns”, atkal strādājot reizē latviski un angļiski (*The Sacred Flame*), taču uzrakstīts tikai darba sākums, kas neļauj spriest par iecerī kopumā.⁵¹

Par izcilu romānistu Egils Kalme nekļuva. Būtiskākais, ko viņš mums atstājis, ir atmiņu romāns “Brīvības ēnā” kā tiešām pirmais latviešu rakstnieka mākslas darba formā angļiski uzrakstītais vēstījums par latviešu leģionāru cīņām un ļoti smago gūstu.

¹ *Kalme E.* Pasaules vējos. – Ilinoisa, Īstlansinga: Gauja, 1981. – 23.–24. lpp.

² Madonas Novadpētniecības un mākslas muzeja krājuma materiāli (turpmāk MNM) 30237:1.

³ MNM 29787:7.

- ⁴ Latvija Amerikā. – 1973. – 1., 15. sept.
- ⁵ Katalogs MNM 29789:3.
- ⁶ Evas Kalmes vēstule D. Zvirgzdiņai 1995. g. 24. maijā, D. Zv. tulkojums no angļu valodas.
- ⁷ MNM 36265:51, 63, 64 u.c.
- ⁸ *Kalme E.* Zelts. Luga trijās ainās. – Hamburg: A.Augstums Pluto–Foto–Verviel-faeltigungsanstalt, [1950]. – 15. lpp.
- ⁹ *Kalme E.* Ielas muzikants. Rokraksts MNM 30240:2, mašīnraksts 30241:1.
- ¹⁰ "Tikšanās" rotaprintēts teksts MNM 29646:1, programma MNM 30243:1.
- ¹¹ O. Uršteina vēstule E. Kalmem no Mērbekas 1947. g. 25. nov. // MNM 36205:2.
- ¹² MNM 30790.
- ¹³ *Daukste-Silasproģe I.* Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā 1944.–1950. – Rīga: Zinātne, 2002. – 314. lpp.
- ¹⁴ *Lūse D.* Latviešu trimdas proza. – Rīga: Jumava, 2000. – 93. lpp.
- ¹⁵ *Rudzītis J.* Romāns par izgudrotāju // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1968. – Nr. 1. – 57.–58. lpp.
- ¹⁶ *Kalme Egils.* Angliskie tulkojumi // Archīvs. – XX (1980). – Melburna. – 130. lpp.
- ¹⁷ Vāka skices MNM 29794:1–2.
- ¹⁸ Laiks. – 1976. – 8. dec.
- ¹⁹ Latvija Amerikā. – 1976. – 20. nov.
- ²⁰ *Wood Ingrid E.* Between Two Midsummer Nights // Select Press Review. – September 1977.
- ²¹ *Edler Peter.* Four Books: Fair Game. Raksts laikrakstā ASV. Kopija MNM 36138:1.
- ²² MNM 30252:3.
- ²³ *Kalme E.* Brīvības ēnā. – Ilinoisa, Īstlansinga: Gauja, 1986. – 21. lpp.
- ²⁴ Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā, VI sēj. – Vesterosa: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izd., 1978. – 53.–56. lpp.
- ²⁵ Brīvības ēnā, 59. lpp.
- ²⁶ Turpat, 77. lpp.
- ²⁷ *Kangeris K.* Pārskats par latviešu karavīru gūstu rietumos // Archīvs. – XXV (1985). – Melburna. – 155. lpp.; turpmāk *Kangeris K.*
- ²⁸ E. Kalmes piezīmes kulinārijā // MNM 30252:1.
- ²⁹ Brīvības ēnā, 87. lpp.
- ³⁰ *Kangeris K.*, 164. lpp.
- ³¹ Brīvības ēnā, 137. lpp.
- ³² *Kangeris K.*, 157. lpp.
- ³³ Brīvības ēnā, 145. lpp.
- ³⁴ MNM 34621:1.
- ³⁵ MNM 34621:4.
- ³⁶ MNM 36265:36.
- ³⁷ *Eglītis A.* Grenadiera laika un likteņa tēlojums // Treji Vārti. – 1985. – Nr. 107.

- ³⁸ *Lejiņš H.* Brīvības pakrēslī // Jaunā Gaita. – 1981. – Nr. 4 (135).
- ³⁹ *Tihovskis H.* Latviešu autora debija amerikāņu literatūrā // Laiks. – 1980. – 20. dec.
- ⁴⁰ *Lebowitz G.* Novel by Latvian Exile Describes Prison Hell. The Riverdale Press. – 1979. – August 16. Kopija MNM 29790:10.
- ⁴¹ MNM 36205:9.
- ⁴² MNM 30258:3.
- ⁴³ MNM 36201.
- ⁴⁴ *Kalme E.* Romāns neparastā formā // Treji Vārti. – 1982. – Nr. 89.
- ⁴⁵ MNM 36265:47.
- ⁴⁶ *Hāzners V.* Jauns kanaka darbs // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1982. – Nr. 3(203).
- ⁴⁷ *Kalniņš N.* Egils Kalme. Pasaules vējos // Treji Vārti. – 1982. – Nr. 88.
- ⁴⁸ *Kažociņš I. E.* Kalme. Pasaules vējos // Austrālijas Latvietis. – 1982. – 14.05.; Londonas Avīze. – 1982. – 2. jūl.
- ⁴⁹ *Sudrabiņš J.* Savas dzīves atmiņas // Latvija. – 1982. – 4. okt.
- ⁵⁰ MNM 36205:10.
- ⁵¹ MNM 36206:1–2.

KONSTANTĪNA RAUDIVES DARBĪBA “ZINĀTNISKĀ” SPIRITISMA JOMĀ

Īsi raksturojot K. Raudives (1909–1974) darbību, Dz. Vārdaune ir atzīmējusi – “rakstnieks, filozofs, parapsihologs”¹. Lai arī ne pilnīgi, bet viņa literārais mantojums ir pētīts visvairāk, ar K. Raudives filosofiskā rakstura domām ir iepazinies vai ikviens latviešu lasītājs, bet viņa darbība parapsiholoģijā ir vismazāk apzināta. Šī raksta mērķis nav izvērtēt tā dēvēto “Raudives balsu” ticamības un zinātniskās pamatotības limeni, bet gan aplūkot rakstnieka darbību spiritisma kontekstā.

Spiritisma konteksts

Centieni sazināties ar aizgājēju gariem ir pastāvējuši visos laikmetos un visās kultūrās, bet organizētu un sistematizētu formu tie ir guvuši 19. gs., kad radās jauna parareliģiska kustība – spiritisms. Ar vidutāja (medija) starpniecību spiritisti cenšas sazināties ar mirušo gariem, izmantojot visdažādākās metodes: galdiņu dancināšanu, automātisko rakstību, garu izsaukšanu un klausīšanos to balsis, materializēšanos.

Par spiritisma aizsākumu mēdz uzskatīt 1848. gadu, kad māsas Foksas: Keita (1836–1892) un Mārgareta (1834–1893), kurām vēlāk piebiedrojās arī vecākā māsa Lī (1811–1890), – sāka sazināties ar kāda viņu namā nogalināta vīrieša garu. Neskatoties uz vairākiem skandāliem (Keita un Mārgareta atzinās krāpšanā, bet vēlāk atsauc savu atzišanos²), notikumi Foksu fermā izraisīja milzīgu interesi. Tūkstoši, vēlāk jau desmitiem tūkstošu cilvēku iekļāvās spiritistu kustībā, kas no ASV pārsviedās uz Lielbritāniju un vēlāk pārņēma arī visu Eiropu un Latīņameriku.

Lai gan spiritisma vēstures pētnieki par šīs parareliģiskās kustības sākumu uzskata 1848. gadu, spiritisma iedīgļi bija veidojušies jau pirms māsu Foksu darbības. Piecus gadus pirms spiritisma “oficiālā” aizsākuma ASV savu karjeru bija sācis medijs Endrū Džeksons Deiviss (1826–1910), kas jau bija sapulcinājis uzticīgu sekotāju pulku Eiropā³. Toties spiritisma teorētiskā bāze ir meklējama vēl senāk – 18. gs. beigu vācu izcelsmes ārsta Franca Antona Mesmera (1734–1815) “dzīvnieku magnētisma” mācībā. F. A. Mesmera “magnetizētie” pacienti apgalvoja, ka viņi ir raduši saziņu ar mirušo gariem. Endrū Džeksons Deiviss sāka savu karjeru tieši pēc tikšanās ar “magnetizētājiem”, kas popularizēja F. A. Mesmera mācību. Turklāt pirmais,

ar ko esot sazinājies Endrū Džeksons Deiviss, bijis E. Svēdenborga gars. Nenoliedzami, ka spiritisms ir veidojies 19. gs. raksturīgajā reliģiskajā atmosfērā, bet tā saknes iesniedzas 18. gs., kad "robeža starp metafizisko kristietību un kontaktiem ar mirušajiem, vismaz sākotnēji, nebija skaidri nošķirta."⁴ Tāpēc 1848. gada notikumi Foksu īpašumā ir vērtējami kā viena no tā laika spiritisma izpausmēm, kas ir kalpojusi kā izšķirošais stimuls spiritisma attīstības vēsturē. Mūsdienų spiritisti cenšas nepieminēt mūsu Foksu darbību, saprotams, tās pretrunīgo aspektu dēļ.

19. gs. angļu–amerikāņu spiritisms pretendēja nevis uz reliģijas, bet gan zinātnes statusu, jo reliģijā ir nepieciešama ticība, bet spiritisms sniedzot pierādījumus. Redzamākais šī spiritisma atzara popularizētājs bija Arturs Konans Doils (1859–1930) – pasauleslavenais detektīvstāstu autors. Angļu–amerikāņu "zinātniskais" spiritisms spēja piesaistīt daudzus racionāli domājošus cilvēkus⁵, kas, izvirzījuši hipotēzi, ka medijiem piemītot kādas īpašas psihiskas spējas, tiecās tās izziņāt. Tā dēvēto "zinātnisko metapsihiku" iedibināja angļu pētnieki, kas 1882. gadā apvienojās Londonas Psihisko pētījumu biedrībā (*London Society for Psychical Research*) un cenās izziņāt telepātijas, suģestijas un hipnozes noslēpumus, vācot un analizējot faktus. Kad neizskaidrojamajiem fenomeniem pievērsās arī psihologi un psihiatri, uz "zinātniskās metapsihikas" pamata izveidojās parapsiholoģija.

Laika gaitā dažādās zemēs spiritisms ir guvis visdažādākās formas⁶. K. Raudive pievērsās 20. gs. raksturīgajai spiritisma formai, ko tagad dēvē par instrumentālo transkomunikāciju (ITK). Apzīmējumu *transkomunikācija* ieviesa vācu fiziķis Ernests Senkovskis (dz. 1922), kas 1976. gadā sāka interesēties par "paranormālajām balsīm" un no 1990. līdz 2002. gadam izdeva žurnālu *Transkommunikation*. Ar vārdu *transkomunikācija* apzīmē procesu, kura gaitā notiek informācijas apmaiņa, turklāt tādā veidā, ko nav iespējams izskaidrot ar fizikas jēdzieniem (frekvenci, viļņiem utt.).

Instrumentālo transkomunikāciju veido vairāki atzari, no kuriem senākā ir audio instrumentālā transkomunikācija, tai sekoja video instrumentālā transkomunikācija, bet mūsdienās tiek izmantoti datori, piemēram, H. O. Kēnigs savā datorā esot ieraudzījis kādas sejas attēlu, kas pavēstījusi: "Mēs nevēlamies atkal dzīvot... dzīve ir tikai kāda ēna." Tūkstošiem interesentu, kas, meklējot saziņas iespējas ar mirušajiem, dabas gariem un debesu koriešiem, izmanto visdažādāko tehniku: telefonu, radio, televizoru, faksu un datoru, – ir apvienojušies plašā starptautiskā organizācijā *I.N.I.T.* (*International Network for Instrumental Transcommunication*). Tās locekļu aktīvā darbība liecina, ka interese par "neredzamajiem interlokatoriem" vēl joprojām nav zudusi.

K. Raudive un audio instrumentālā transkomunikācija

Tā kā K. Raudive bija daudz uzturējies Rietumeiropā un bieži pārceļojis⁸, šķiet, ka paliks neatbildēts jautājums, kad pirmoreiz viņš ir saskāries ar spiritismu. Par to, ka šāda saskarsme ir notikusi, liecina spiritistu jēdzienu izmantošana, piemēram, savus eksperimentus K. Raudive dēvēja par seansiem, bet personas, kuru magnetofona lentē ierunātajam atsaucās mirušie, par medijiem – “personām, kurām dotas spējas saskarties ar pārpasauli, kas vienkāršam cilvēkam nav pieejamas.”⁹ K. Raudive ir apliecinājis, ka laikā no 1934. līdz 1936. gadam, uzturoties Edinburgā, viņš iepazinies ar parapsihologiem: “Kamēr es studēju Anglijā, es cieši kontaktējos ar tādiem cilvēkiem kā G. N. M. Tirelles (*Tyrell*)¹⁰ un Viljams Olivers Stīvens (*William Oliver Steven*), kuri tad intensīvi strādāja pie dažādām parapsiholoģijas problēmām.”¹¹ Tomēr šis tikšanās nebija veicinājušas tūlītēju, aktīvu K. Raudives iekļaušanos parapsihologu rindās.

Darboties audio instrumentālās transkomunikācijas jomā¹² K. Raudivi pamudināja igauņu dziedātāja un gleznotāja Fridriha Jirgensona grāmata *Röster från rymden* (Balsis no izplatījuma), kas nāca klajā 1964. gadā. Grāmatā, kas toreiz Zviedrijā¹³ izraisīja lielu sensāciju, bija stāstīts, kā, klausoties magnetofona lentē ierakstītās putnu balsis, F. Jirgensons sadzirdējis sava mirušā tēva balsi, kas uzrunājusi dēlu. Sensācijas vilnis ātri norima, bet K. Raudives interese neapsika: 1965. gada aprīlī viņš tikās ar grāmatas autoru, bet jūnijā triju personu klātbūtnē notika pirmais kopīgais eksperiments ar F. Jirgensonu. Savus patstāvīgos pētījumus¹⁴ K. Raudive apkopoja grāmatā *Unhörbares wird hörbar* (Nedzirdamais kļūst dzirdams). Pēc tās iznākšanas (1968) “atbalss, sākumā neliela, strauji pieauga. Radās apbrīnotāji, sapratēji, ziņkārīgie un smējēji. Protams, arī sekotāji. Konstantīnu sāka aicināt nolasīt pa lekcijai par balsu pētījumiem Vācijā, Šveicē, Itālijā.”¹⁵

K. Raudives panākumus veicināja grāmatas *Unhörbares wird hörbar* izdevums angļu valodā, kas nāca klajā Lielbritānijā un ASV papildinātā izdevumā un ar virsrakstu *Breakthrough: An Amazing Experiment in Electronic Communication with the Dead* (Izlaušanās: Pārsteidzošs eksperiments elektroniskajā saziņā ar mirušajiem). Par grāmatas izdošanu gādāja Pīters Benders, kas pats to arī tulkoja, dodot jaunu virsrakstu. 1969. gadā, kad K. Raudive ieradās Londonā, lai slēgtu līgumu par grāmatas izdošanu,¹⁶ P. Benders sarūpēja K. Raudives seansa TV tiešraidī. Pēc pārraides ļaudis steigda iegādāties grāmatu *Breakthrough* kopā ar skaņu plati.

K. Raudives popularitātes iespaidā parapsiholoģijā labi pazīstamo elektronisko balsu fenomenu sāka dēvēt par *Raudive Voices* (Raudives balsis).

Lai gan viņš nebija ne atklājis “balsis”, ne arī vienīgais, kas veica šādus eksperimentus, pateicoties P. Bendera gādībai, K. Raudive bija ieguvis vislielāko popularitāti. Grūti pateikt, kādi panākumi būtu gaidījuši rakstnieku, ja vien nebūtu radies konflikts ar “menedžeri” – viņš nevarēja vienoties ar P. Benderu par to, ko balsis saka: “Kur katrs anglis dzirdēja sakarīgu – un pat nozīmīgu! – Čērčila visiem pazīstamajā balsī teiktu padomu, tur Konstantīns divainu, nesakarīgu skaņu virkni. ..viņš [K. Raudive] stūrgalvīgi turējās pie savas versijas.”¹⁷ Sadarbība pārtrūka, un P. Benders atrada jaunu “zvaigzni” – Londonā ieradās F. Jirgensons no Zviedrijas.

Pēc grāmatas par balsīm iznākšanas pie K. Raudives uz Krocingeni brauca ļaudis no Vācijas, Itālijas, Anglijas un Amerikas – tie, kas bija zaudējuši savus tuviniekus un centās rast mierinājumu bēdās, vēlējās kaut vai vienu reizi dzirdēt savu tuvinieku balsis, saņemt kādu zīmi.¹⁸ Tomēr pēc desmit gadu ilga un saspringta darba K. Raudive pēkšņi paziņoja, ka vairs nenodarbosies ar “balsīm”, viņš pievērsīšoties rakstniecībai. Lai gan pats K. Raudive atteicās turpināt pētījumus,¹⁹ viņa ierosmē 70. gadu sākumā ASV strauji pieauga elektronisko balsu fenomena pētniecības entuziastu skaits.²⁰ Sākumā tie pētīja tā dēvētās “Raudives balsis”, bet vēlāk sāka dzirdēt runājam arī mirušo K. Raudivi, piem., 1995. gada 8. un 9. februārī ASV WCBS televīzijas ziņu raidījumā, stāstot par instrumentālo transkomunikāciju, tika paziņots, ka 1994. gada 27. janvārī Dž. Miks esot sazinājies ar K. Raudivi.²¹ Par to, ka K. Raudives iespaids nav apsīcis, liecina iespaidīgs internetā atrodamais dialogu skaits ar latviešu rakstnieka balsi.

Cenšoties rast saziņas iespējas ar mirušo gariem un darbojoties parapsiholoģijas laukā, K. Raudive iekļāvās vienā no ietekmīgākajām parareligiozajām kustībām – spiritismā, kas ir atstājis dziļas pēdas Amerikas un Eiropas kultūrā. Veicot savus eksperimentus, viņš bija tikpat pārliecināts, ka tie varētu sniegt pierādījumus dzīvei pēc nāves, kā A. Konans Doils, kas pētīja mediju fenomenus 19. gs. Lai pierādītu savos seansos notikušā autentiskumu, K. Raudive tāpat kā 19. gs. spiritisti piedāvāja vēstis, ko seansa dalībnieki saņēma no mirušo gariem. Tikai atšķirībā no iepriekšējā gadsimta K. Raudivem bija radusies iespēja izmantot modernos saziņas līdzekļus.

¹ *Vārdaune Dz.* Raudive Konstantīns // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. – Rīga: Zinātne, 2003. – 478. lpp.

² Sk. *Mather G. A., Nichols L. A.* Dictionary of Cults, Sects, Religions and the Occult. – Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1993. – p. 263.

³ Savu mācību Endrū Džeksons Deiviss bija izklāstījis 1847. gadā publicētajā grāmatā "Principles of Nature".

⁴ Enciclopedia delle religioni in Italia / M. Introvigne, P. L. Zoccatelli, N. I. Macrina, V. Roldán. – Leumann: EDC, 2001. – p. 835. (Autores tulkojums.)

⁵ Jāpiezīmē, ka daudzi spiritisti bija sociālisti, turklāt britu spiritisti bija pirmie marksisma izplatītāji Lielbritānijā.

⁶ Otru lielāko spiritisma atzaru – franču spiritismu raksturo "reliģiskā" nokrāsa. 1857. gadā Ipolits Rivēls, kam gari esot devuši pseidonīmu Alēns Kardeks (1804–1869), savācis savu draugu sniegtas liecības par sarunām ar gariem, izdeva grāmatu "Le livre des esprits" (Garu grāmata). Latīņamerikā ir izveidojusies kandoblē un umbanda, Beļģijā ir radusies savdabīga postspiritisma forma – antoniānisms.

⁷ Sk. *Laiviņš R. A.* Balss no Viņpasaules: Konstantīns Raudive Ņujorkas televīzijā // Laiks. – 1995. – 25. marts. – 7. lpp.

⁸ No 1930. līdz 1936. gadam K. Raudive studēja literatūru un filosofiju Parīzē, Madridē un Edinburgā. No 1936. līdz 1937. gadam viņš uzturējās Itālijā, bet no 1937. līdz 1938. gadam – Somijā.

⁹ *Mellis I.* Trisdesmit divi gadi kopā ar Zentu Mauriņu. – Rīga: Daugava, 1997. – 184. lpp.

¹⁰ Telegrāfinženieris Dž. N. M. Tīrels (+ 1954), kas bija studējis pie radio izgudrotāja Dž. Markoni, nodarbojās ar mirušo cilvēku parādīšanos pētīšanu veselus 30 gadus. 1953. gadā nāca klajā viņa grāmata "Apparitions" (Parādības), kas bija uzrakstīta jau 1942. gadā.

¹¹ Citēts: *Gills N.* "Raudives bālsis": Konstantīns Raudive un parapsiholoģijas pasaule // Filosofija. – 2002. – Nr. 3. – 104. lpp.

¹² Īsu ieskatu audio instrumentālās transkomunikācijas vēsturē sk. *Gills N.* "Raudives bālsis": Konstantīns Raudive un parapsiholoģijas pasaule // Filosofija. – 2002. – Nr. 3. – 97.–121. lpp.

¹³ K. Raudive dzīvoja trimdā Zviedrijā no 1947. līdz 1965. gadam, tad pārcēlās uz Vāciju.

¹⁴ Kādā veidā ir notikuši K. Raudives eksperimenti, sk. *Raudive K.* Nedzirdamais kļūst dzirdams. – Rīga: Zintnieks, 2003. – 31.– 44. lpp.

¹⁵ *Mellis I.* Trisdesmit divi gadi kopā ar Zentu Mauriņu. – Rīga: Daugava, 1997. – 172. lpp.

¹⁶ *Ibid.* – 200. lpp.

¹⁷ *Ibid.* – 203. lpp.

¹⁸ *Ibid.* – 231. lpp.

¹⁹ Atteikšanās pamatojumu sk. *ibid.* – 179. lpp.

²⁰ Sk. *Gills N.* "Raudives bālsis": Konstantīns Raudive un parapsiholoģijas pasaule // Filosofija. – 2002. – Nr. 3. – 115. lpp.

²¹ *Ibid.* – 116. lpp.

IZMANTOTIE AVOTI

Enciclopedia delle religioni in Italia / M. Introvigne, P. L. Zoccatelli, N. I. Macrina, V. Roldán. – Leumann: EDC, 2001.

Gills N. "Raudives balsis": Konstantīns Raudive un parapsiholoģijas pasaule // Filosofija. – 2002. – Nr. 3. – 97.–121. lpp.

Krūmiņa-Koņkova S. Konstantīna Raudives "Dzīves kultūrai" intertekstuālā pasaule // Filosofija. – 2002. – Nr. 3. – 88.–96. lpp.

Kyle R. The Religious Fringe: A History of Alternative Religions in America. – Downers Grove: Inter Varsity Press, 1993.

Laiviņš. R. A. Balss no Viņpasaules: Konstantīns Raudive Ņujorkas televīzijā // Laiks. – 1995. – 25. marts. – 7. lpp.

Lo spiritismo / Red. M. Introvigne. – Leumann: EDC, 1989.

Mather G. A., Nichols L. A. Dictionary of Cults, Sects, Religions and the Occult. – Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1993.

Mellis I. Trīsdesmit divi gadi kopā ar Zentu Mauriņu. – Rīga: Daugava, 1997.

Raudive K. Dzīves kultūrai: Mūsdienu cilvēka problēmas. – Rīga: Valters un Rapa, 1940.

Raudive K. Nedzirdamais kļūst dzirdams. – Rīga: Zintnieks, 2003.

Raudive K. Pārpersonīgais un personīgais. – Rīga: Oferte, 1992.

Raudive K. Sapņi un īstenība: Meditācijas par Don Kichota tēmu. – Čikāga: J. Šķirmanta apgāds, 1956.

Sokolova I. Zenta Mauriņa, pielūgtā un peltā. – Rīga: Vieda, 2000.

Stašulāne A. Okultisms un literatūra: Spiritisma un teosofijas ietekme 19. un 20. gs. mijā // Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas. III. – Daugavpils: Saule, 2001. – 157.–168. lpp.

Vārdaune Dz. Raudive Konstantīns // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. – Rīga: Zinātne, 2003. – 478. lpp.

TĒLOTĀJAS MĀKSLAS ATTĪSTĪBAS PLUSI UN MĪNUSI TRIMDĀ UN LATVIJĀ

Īsi pirms Otrā pasaules kara, respektīvi, 20. gs. trīsdesmito gadu otrās puses, latviešu tēlotāja māksla, pārdzīvojusi divdesmito gadu “vētru un dziņu” gadus, bija iegājusi samērā mierīgā, varētu pat teikt – romantiski liriskā, apcerīgā straumē. Pat Ģederts Eliass, kas bija viens no aktīvākajiem Eiropas mākslas centru apmeklētājiem, saka, ka Eiropas mākslā nekā jauna nav un mums ir jāpievēršas savas zemes un cilvēku attēlošanai, jāveido sava latviska māksla, kuru savos pēdējos dzīves gados proponēja Jāzeps Grošvalds. Jā, bija šajos gados arī tādi nemiernieki kā Padešs un Tīdemanis, daļēji varbūt Suta, bija arī atsevišķi “jaunās Latvijas” dzīves slavinātāji atsevišķās pompozās gleznās, tomēr kopumā tika radīta māksla – mierīga, ar labām mākslinieciskām kvalitātēm, jo Amerikā radušies jaunie virzieni bija pārlietu “tāli”, neredzēti un arī mūsu zemnieciskai mentalitātei nepieņemami. Mākslu Latvijā sevišķi neietekmēja arī īsās krievu un vācu okupācijas laiki un Otrais pasaules karš.

Šo plūstošo tecējumu divās šķirtnēs asi sadalīja 1944.–1945. gads, kad gandrīz puse mūsu mākslinieku devās bēgļu gaitās, bet otra puse palika dzimtenē. Apzinoties mākslas un tās vērtējumu sarežģītību, būtu netaktiski vērtēt, vai aizbrauca labākie vai otrādi, tomēr tālākais ceļš katrai grupai veidojās stipri atšķirīgi un katrai pusei ir savi plusi un minusi, kas nosaka tās attīstību, pat neņemot vērā, ka ģeogrāfiskā un politiskā vide nav talanta lieluma kritērijs. Tomēr izveidojušies apstākļi ir tik diametrāli atšķirīgi un interesanti, ka, tikai “savelkot” kopā, mēs varam iegūt to latviešu mākslas vēstures ainu, kas mūsu mazo tautu varētu izcelt arī globālā mērogā.

Lai gan šajā aspektā galvenā nozīme ir pēckara gadu jaunākajiem (tagad jau diemžēl “vecajiem”) māksliniekiem, nevaram neminēt mūsu klasiķus – vecmeistaros, kuru dzīves nogale abās pusēs ir jāsauc par traģēdiju. Tikai trimdā aizbraukušie meistari, kā Annuss, Liberts, Vidbergs, Strunke, atstājot dzimteni, ir pazaudējuši ne vien materiālos, bet arī daiļrades morālos pamatus. Pašu mājās zināmā mērā būdami izredzēti, viņi nespēja atgūt tādu spēku, lai kļūtu redzami svešās zemēs. Nav materiālo apstākļu, lai varētu nodoties daiļradei, nav arī enerģijas un iespējas orientēties tur esošos mākslas apstākļos, un, protams, nav arī mecenātu un menedžeru, kas palīdzētu izvīrīties. Nospiestais morālais gars neļauj radīt izcilus darbus, un populāri viņi ir vairs tikai savu tautiešu vidū.

Liekas, ka labāk vajadzētu būt dzimtenē palikušajiem – nodibinās Mākslinieku savienība, darbu atsāk Mākslas akadēmija, kur vairāki kļūst par mācību spēkiem, tiek rīkotas izstādes, darbus pārķ muzejs, Mākslinieku savienība, Mākslas fonds, arī Maskava. Mūsu māksliniekiem, lai gan ir nemitīgas bailes no represijām, uztraukuma par reālismu nav, jo viņu izpratnē neviens no radītajiem darbiem nav abstrakts, formāls, nereālistisks. Un pirmajos pēckara gados tā arī it kā ir. Tomēr groži pamazām savelkas, un drīz izrādās, ka sociālistiskais reālisms nav vienāds ar mūsējiem ierasto māksliniecisko reālismu. Uz karavīra šineļa uzlikto dzelteno plankumu nevar uzskatīt par pogu, pogai jābūt ar mazu apmalīti, kārtīgi uzzīmētu piecstaru zvaigzni, sirpi un āmuru. Mūsējiem liekas, ka tas ir naturālisms, kurā rok raksti ir izdresēti vienādi un kas katru individualitāti mākslā uzskata par formālismu. No mākslas skatuves tiek nostumti daudzi ievērojami mākslinieki. Svemps un Ubāns tiek atlaisti no pasniedzēja darba Mākslas akadēmijā, Kalnroze un Pauļuks izslēgti no Mākslinieku savienības, Pinnis “no augšas” saņem nemitīgus aizrādījumus, Fridrihsona darbi bieži netiek pieņemti izstādēs.

Bez tam vairākus desmit gadus dzelzs priekšgars ir tik spēcīgs, ka nav ne mazākās iespējas uzzināt, kas notiek pasaules mākslā. Piecdesmitajos gados pat lielajos PSRS muzejos netiek izstādīti divdesmito gadu pašmāju modernistu darbi un netiek iegādāti arī jauni ārzemju mākslinieku darbi.

Pēc Staļina nāves stāvoklis nedaudz uzlabojas, kaut gan par pasaules mākslas sasniegumiem var uzzināt tikai no nelegāli ievestiem žurnāliem, bet uz ārzemēm izbraukt ir iespēja tikai retajam. Notiek gara brīvības nomāksana. Kaut arī nevaram noliegt, ka pozitīvi ir vērtējams Mākslas akadēmijas darbs, kas studentiem pamatīgi liek studēt reālisma pamatus – anatomiju, zīmējumus, mākslas tehnikas paņēmienus.

Šī laika trimdas vidējās paaudzes māksliniekiem mākslas skolu durvis būtu vaļā, diemžēl trūkst līdzekļu. Jāmācās vecmeistaru privātajās studijās, muzejos un citās mākslas krātuvēs. Taču patstāvīgai daiļradei līdzekļu nav. Un tomēr varam sajust noteiktus sasniegumus – vairāki kļūst par pasniedzējiem mākslas skolās un gūst arī starptautisku atzinību. Tā *Hudson Valley* mākslas apvienības izstādē starp 600 izstādītām gleznām zelta medaļu saņem Pāvils Puzinas, mākslas pedagoģijas jomā Parīzē zelta medaļu saņem Reinholds Kalniņš, sudraba “Oskaru” Ņujorkas *Financial World* 15. gadskārtējā komerciālās mākslas izstādē iegūst E. Dzenis. J. Gailis iegūst Beļģu nopelnu ordeni ar zelta palmu, un Starptautiskā pasta federācija 100 gadu atceres aploksnēm izraugās kādu viņa gleznas reprodukciju. Šādas starptautiskas

atzinības pierādījumus toreizējās vidējās paaudzes māksliniekiem varētu minēt vēl krietnu skaitu, tomēr plašākai atzinībai panākumu pietrūka. Un gribētos teikt, ne talanta trūkuma dēļ, trūka mecenātu un nebija tādu materiālo apstākļu, lai savus panākumus plaši reklamētu.

Lai cik talantīgi būtu mākslinieki Latvijā, nerodot iespēju izstādīties ārzemēs, pie starptautiskiem apbalvojumiem viņiem nebija iespējas tikt. Augstākais apbalvojums par māksliniecisko darbību bija kāds no goda nosaukumiem – Nopelniem bagātais mākslinieks vai Tautas mākslinieks. Taču, ja tie ir saņemti par daiļradi un ne par “pliku tematiku”, domāju, ka arī šodien tie nebūtu novērtējami par zemu.

Tagad par toreizējiem jaunās paaudzes māksliniekiem, kas šobrīd gan jau iegājuši veco kārtā.

Vispirms par Latvijas māksliniekiem, kam ceļš uz mākslu bija samērā viegls. Jāņem vērā kāds savdabīgs politiski ekonomisks apstāklis. Padomju Savienībā ekonomiskais stāvoklis visus 50 pēckara gadus ir bijis ne vien smags, bet arī ļoti nestabils. Kādēļ – tas nav šeit izskatāms jautājums. Taču tas ir viens no galvenajiem faktoriem, kādēļ tik liela vērība tika pievērsta mākslai. Māksla bija gandrīz vienīgā reprezentācijas eksportprece, ar ko varēja pārstāvēt valsti. Tādēļ tai līdzekļi netika žēloti. Mākslas skolas un akadēmijas bija bez maksas. Pareizāk sakot, pat ar piemaksu, bija stipendijas, radošie komandējumi, brīvi mācību materiāli. Pēc MA beigšanas ar nelielu centību varēja iekļūt Mākslinieku savienībā, kas garantēja iespējas piedalīties izstādēs, bez maksas strādāt radošajos namos, saņemt vietējos un Maskavas pasūtījumus, bezmaksas mākslinieku darbnīcas utt. Varētu teikt – paradize. Jā – nauda jāmaksā nebija gandrīz ne par ko. Pat darbu nosūtīšana uz izstādēm ārpus republikas bija par brīvu. Mesli bija jāmaksā ar morāli. Ne visu tu varēji gleznot un ne visādi tu varēji gleznot (veidot, zīmēt, akvarelēt!). Lai gan sociālistiskā reālisma rāmji 20. gadsimta 60.–70. gados kļuva arvien plašāki, savs standarts bija jāievēro ne vien tematikā, bet arī savas individualitātes izpausmē, kuru faktiski jau tiecās plucināt un iegrožot Mākslas akadēmijā. Tematiskajiem darbiem bija noteikts loks, ainavas un klusā daba bija otršķirīga glezniecība, ar kailfigūru vajadzēja būt uzmanīgiem.

Trimdas jaunajiem māksliniekiem ceļš uz profesionālo izglītību bijis daudz grūtāks. Mācību iestādes ir par krietni augstu maksu. Bez tam, ja Latvijas Mākslas akadēmija vienmēr ir strādājusi pēc stingras, kaut varbūt nedaudz konservatīvas programmas, tā tomēr ir sniegusi spēcīgus pamatus anatomijā, kompozīcijā, tehnoloģijā. Ārzemju skolas lielāku vērību ir

piegriezušas individualitātes attīstīšanai, tēlainai domāšanai, amatniecisko pusi atstājot pašu ziņā, galvenokārt atļaujot to apgūt privātsstudijās. Ceļš pēc skolas beigām ir jāmeklē pašam, un iekļūt kādas galerijas vai mākslinieku kopas redzeslokā nav viegli. Bez tam par piedalīšanos izstādēs, darbu nosūtīšanu utt. ir jāmaksā pašam. Personālizstādēm telpas jāirē par samaksu, tāpat paši maksāja par reklāmu, katalogu, plakātiem utt. Cik tas ir sarežģīti, šobrīd jūt arī mākslinieki Latvijā.

Iekļūšana kādā no latviešu mākslinieku apvienībām nav pārlieku sarežģīta. Diemžēl šo apvienību rīkotajām izstādēm ir visai lokāls raksturs un zināmā mērā tā ir tikai patriotisma stiprināšana pašu trimdinieku vidū. Izstādes lielāko tiesu ir latviešu biedrību namos un saista tikai "pašu ļaudis", nevis lielāku cittautiešu sabiedrības daļu un ievērojamus mākslas kritiķus. Izstāžu darbu līmenis parasti ir visai atšķirīgs, mākslinieku radošā biogrāfijā tas neko daudz nedod, tādēļ daudzi redzami mākslinieki tajās nepiedalās. Tie mākslinieki, kas piedalās tikai vietējo apvienību izstādēs, nejūt arī konkurenci un savu izaugsmi.

Nenoliedzami, ka ieguvēji ir tie, kas jau kopš izglītības iegūšanas laika ir "sajaukušies" ar dažādu tautību māksliniekiem un raduši iespēju piedalīties lielajās izstādēs, kuras vērtē nozīmīgi mākslas kritiķi populāros medijos. Tādi mākslinieki kā Vija Celmiņa, Raimonds Staprāns, Laimonis Mieriņš, Edvīns Strautmanis, Laris Strunke, Leo Jānis Briedītis, Jānis Šenbergs, Imants Tillers u.c. popularitāti ir guvuši ārpus latviešu sabiedrības. Jāsaka – diemžēl, bet tādi ir fakti, un vienīgais, kas mums būtu jādara, – jātiecas viņus pēc iespējas piesaukt saistībā ar Latvijas vārdu.

Šodien abu pušu māksliniekiem iespējas ir vienādas. Gan nenoliedzami, ka dzimtenē augušajiem tas ir sarežģītāk, jo tikai lēnām viņi apgūst starptautiskajā aprītē ieiešanas taktiku.

Tomēr latviešu māksla par nozīmīgu faktoru starptautiskajā mākslas dzīvē kļūs tikai tad, ja prātīsim apvienot sniegumu gan no dzimtenē, gan no ārpusē dzīvojošiem mūsu māksliniekiem.

AUSTRĀLIJAS LATVIEŠU KULTŪRAS DIENU TĒLOTĀJAS MĀKSLAS IZSTĀDES 1952.–1992. GADĀ

Pēc Ziemsvētkiem, kad Austrālijā ir vasara un atvaļinājuma laiks, latvieši sabrauc kopā izbaudīt savus kārtējos dziesmu svētkus jeb “kultūras dienas”. Šo kultūras dienu programmā vienmēr ir bijušas tēlotājas mākslas izstādes. Laika tecējumā šīs izstādes kļuva par latviešu trimdas kultūras dzīves neatņemamu daļu. Austrālijas latviešu trimdas gleznotājiem, grafiķiem un tēlniekiem no 1952. līdz 1992. gadam tika organizētas vairāk nekā 40 izstādes. Skaitļi, kas šeit minēti par mākslinieku piedalīšanos kultūras dienu izstādēs, attiecas tikai uz šo 41 gada periodu.

Laika posms, ko apskatīšu, sākās ar 1952. gadu un Austrālijas latviešu 2. Kultūras dienām Melburnā, kad tur notika pirmā “visplašākā un visiespaidīgākā latviešu mākslas skate”.¹ Mana referāta apskats beidzas ar Tēlotājas mākslas izstādi Sidnejas Operas namā 1992. gadā, kad 42. Kultūras dienas “ievada jaunu laikmetu Austrālijas latviešu sabiedriskajā un kultūras dzīvē”.²

Kultūras dienas Austrālijā ir plaši svētki. Notiek tēatŗa izrādes, solistu un ansambļu koncerti, lielais tautasdeju uzvedumus, kopkoŗa koncerts un mākslas izstādes. Pirmās Kultūras dienas notika Sidnejā 1951. gadā, kad tajā laikā pēc Otrā pasaules kaŗa Austrālijā bija iebraukuŗi kādi 25 000 latvieŗu bēgļi. Kopŗ tā laika svētki tiek organizēti katru gadu, pārmaiņus lielākos latvieŗu centros. Tā tas turpinājās 44 gadus, pirms kultūras dienu ritums beidzot pārtrūka 1994. gadā. Tās bija sekas 1991. gada notikumiem Latvijā un jaunai politizētai iedalei, t.s. trimdas posma beigām. Bet pārtrūkums ilga tikai vienu gadu. Latvieŗiem Austrālijā trimdas beigas ne-nozīmēja kultūras dienu beigas. Tautieŗi atraisīja trimdas vārtus un turpināja savu tradīciju. Kultūras dienas atsāka 1996. gadā, un līdz ŗai dienai tās bijuŗas Melburnā, Adelaidē un Sidnejā astoņas reizes, Brisbanē septiņas reizes, Pertā seŗas, Kanberā trīs reizes, kā arī pa vienai reizei Tasmanijā (*Launceston*) un Jaunzēlandē (*Christchurch*). Tātad ALKD ar pāris atstarpēm joprojām turpinās un ir apliecinājums latvieŗu tautas kopienas dzīvoŗ spējai.

Pilsētas un personības

Austrālijas latvieŗu kultūras dienu reizēs ir bijuŗas daudzas labas tēlotājas mākslas izstādes. Tās notika rēgulāri vienā no astoņām pilsētām, kur tajā laikā rotācijas kārtā bija kultūras dienas. Kā jau minēts, pirmās Kultūras

dienas tika noorganizētas Sidnejā 1951. gada decembrī ar diezgan daudzpusīgu programmu. Acīmredzot jau toreiz bija doma rīkot mākslas izstādi, bet galu galā vairāku iemeslu dēļ tā nenotika. Pēc literāta Spodža Klauverta atmiņām, “gleznu izstādes vajadzībām būtu bijis pieejams pat mākslas mūzejs, diemžēl laika bija par maz, lai reprezentablus darbus līdz oktobra sākumam varētu nogādāt mūzeja vadības apskatei”.³

Pirmā Kultūras dienu Tēlotājas mākslas izstāde tārad notika nākamajā gadā, kad Kultūras dienas rīkoja Melburnā. Šo mākslas un daiļamatniecības izstādi 1952. gada 27. decembra pēcpusdienā Luterāņu nama zālē atklāja Oļģerts Rozītis, tajā laikā pirmskaņa brīvās Latvijas konsulārais pārstāvis. Izstādi apmeklēja vairāk nekā 1000 skatītāju, un tā radīja interesi austrāliešu sabiedrībā, kā arī laikraksta *The Herald* recenzenta Alana Vorena (*Alan Warren*) ievēribu. Viņš raksta: “Pirms 10 gadiem jūs neatrastu nevienu latviešu mākslinieku, kuŗš Melburnā izstādītu gleznas. Šodien tādu ir 19. Viņu pirmā apvienotā izstāde /../ ir tikpat interesanta, cik nevienāda.” Recenzents min Ludmilas Meilertes “skanīgos” darbus.⁴

Izstādē bijis 71 mākslas darbs. Atskatoties vēsturē, varam šiem 19 gleznotājiem un grafiķiem, kas piedalījās šajā pirmajā izstādē, pielikt klāt, cik nākamo gadu kultūras dienu izstādēs tie eventuāli piedalījušies. Fakti ir šādi: Ojārs Bisenieks 22 reizes, V. Brants, J. Dukurs 1, G. Jurjāns 23, J. Kalniņš 2, S. Kalniņš 6, N. Kārklīņa 27, Dž. Krīvs 10, L. Lauva 6, K. Mednis 9, L. Meilerte 34, J. Priedītis 20, K. Reintāls 2, R. Rumba 22, G. Saliņš 17, L. Sviķers 32, V. Šteinmillers 2, G. Zilberts 4 un Reinis Zusters 21.⁵

Katru gadu kultūras dienām bija citi rīkotāji citā pilsētā. Lielie attālumi nozīmēja, ka māksliniekiem, lai piedalītos, bija lieli izdevumi sakarā ar gleznu sūtīšanu. Bija tādi, kuŗi vienkārši pagaidīja citu gadu, kad izstāde bija viņu pusē. Līdz ar to katrai skatei bija savas īpatnības. Kultūras dienu rīcības komiteju sastāvā darbojās vietējie tautieši, brīvprātīgi ziedojot laiku un zināšanas, vadot savas nozares. Pamatā bija sadarbošanās ar vadību, un līdz ar to izstāžu organizētāji bija pakļauti tās vadlīnijām un budžetam. Organizētāji, kuŗi ikdienā strādāja mākslas laukā, kā, piemēram, Melburnā Gunārs Jurjāns un Sidnejā Haralds Norītis, bija spējīgi ar savu pieredzi ietekmēt izstāžu noskaņojumu. Tomēr reti atbildība bija dota profesionālam kurātoram izveidot izstādes pēc sava prāta. Izņēmums bija 1990. gadā, kad Nacionālās galerijas speciālo projektu vadītājs Harijs Piekalns sarīkoja izstādi *Side by Side* AL40KD Kanberā.

Financiālais atbalsts no latviešu jumta organizācijām un austrāliešu valsts iestādēm bija minimāls. Visus kultūras dienu izdevumus sedza no ienākumiem. Tēlotājas mākslas izstādes rīkotājiem vienmēr sagādāja rūpes galeriju

irēšanas cenas un darbu atpakaļ sūtišanas izmaksas, kā arī izdevumi sakarā ar atsevišķa kataloga iespiešanu. Šo problēmu mākslinieku saime saprata un pāris reizi noorganizēja loterijas, kur izlozēja atsevišķu mākslinieku ziedotos darbus, lai papildinātu LAAJ Kultūras fonda atbalstu. Īpašas raizes bija ar godalgām. Laimīgā kārtā bieži talkā nāca rosīgi privātuzņēmēji, kā, piemēram, V. Bērziņš Sidnejā un K. Lūdums Adelaidē.

Līdz ar tēlotājas mākslas izstādēm vienmēr bija lietiskās mākslas izstādes, bieži vienā vietā, bet atsevišķās telpās. Ir arī bijušas foto izstādes un pastmarku skates. Tēlnieki un grafiķi izstādījās kopā ar gleznotājiem. Dažas reizes visas izstādes notika vienā vietā. Tā, piemēram, bija AL37KD Sidnejā 1987. gadā priekšpilsētas Benkstaunas (*Bankstown*) pilsētas namā. Publika, apmeklējot koncertus, varēja starpbrīžos plašā fuajē telpā ērti apskatīt fotografijas, bet augšstāva telpās – gleznas un daiļamatnieku darbus. Šādas kopizstādes notika arī *Royal Art Society* telpās Melburnā.

Tā kā kultūras dienas ilga tikai pāris dienu starp Ziemsvētkiem un vecgada vakaru, tad sarīkojumi mēdza būt plecu pie pleca. Starp pirmajiem sarīkojumiem parasti bija mākslas izstādes, kuŗas parasti atklāja pēc baznīcas dievkalpojuma vai pirms atklāšanas koncerta. Bieži kultūras dienu izstādes atklāja 26. decembrī: Adelaidē septiņas reizes, Melburnā, Sidnejā četras, un pa vienai reizei Brisbanē un Kanberā. Dažreiz izstādes atklāja pirms Ziemsvētkiem, bet reti tik agri kā 16. decembrī Sidnejā, *David Jones* galerijā (1959), vai 19. decembrī Melburnā, *Atheneum* galerijā (1960) un Latviešu namā (1965). Vēl pirms Ziemsvētkiem tropiskā Brisbanē, YMCA telpās, 22. decembrī (1958), 24. decembrī (1954), kā arī Pilsētas namā (1962), un 23. decembrī Adelaidē, RAS galerijā (1957), Sidnejā, Latviešu namā (1963). Izskaidrojums varētu būt tāds, ka austrāliešu izstāžu telpas svētku laikā neatvēra, jo toreiz Austrālijā festivālus nerīkoja.

Kultūras dienu izstādes slēdza pirms vecgada vakara balles, kas bija pēdējais oficiālais svētku sarīkojums. Tas deva publikai iespēju vismaz piecas dienas apmeklēt skates un iepazīties ar mākslinieku darbiem. Kādreiz bija mazāk laika, ja izstādes atklāja pēc otriem svētkiem. Tā tas notika Melburnā trīs reizes, Jaunzēlandē, Sidnejā divas un pa vienai reizei Brisbanē, Kanberā. Vēl mazāk laika apskatīšanai bija Brisbanē 1970. gadā, Kanberā 1976. gadā, *Launcenston* (Tasmanijā) 1984. gadā, kad izstādi atklāja 28. decembrī. Bez iepriekš minētā nopietnāks iemesls īsam izstāžu laikam vienmēr bijis dārgā telpu īre. Tas tāpēc, ka, lai gan katrā lielā centrā uzbūvēja biedrības namus ar skatuvēm, tajos nebija piemērotas telpas izstādēm. Pat vēlāk, kad Austrālijas Latviešu mākslinieku apvienība sadarbibā ar Sidnejas

Latviešu biedrību izstādes vajadzībām izveidoja Stratfildas Latviešu nama fuajē telpu par "Balto zāli", tajā nebija vietas lielākai skatei.

Tā arī notika, ka visus četrdesmit trimdas gadus pašu namos kultūras dienu izstādes bijušas tikai trīs reizes. Pārējās reizes tās tika iekārtotas ar lielām pūlēm pilsētas un valdības namos, kur pašiem bija jāuzstāda stendi un pat jāievelk gaisma. Bija reizes, kad organizētāji varēja atļauties lietot ievērojamākas telpas. Tas notika Sidnejā, noīrējot *Lower Town Hall, Bankstown Civic Centre* un Operas nama pieņemšanas telpas un pat arī Kanberā Augstākās tiesas priekšnama fuajē. Melburnā un Adelaidē bija pieejamas Mākslinieku savienību telpas un citās reizēs profesionālas galerijas: *Bissietta, David Jones, Australia Square* (Sidnejā), *Atheneum, Age* (Melburnā), *Art Centre* (Brisbanē), *Desborough* un Džona Žida (Pertā) un Austrālijas Nacionālās universitātes galerija (Kanberā).

Jau no sākuma gadiem bija pieejams katalogs. Ar prieku skatītāji meklēja pazīstamos māksliniekus, ar interesi uzgāja jaunu gleznotāju darbus un visumā iesaistījās radošu darbu gaisotnē. Un, ja notika darbu godalgošana, tad vienmēr izraisījās debates un diskusijas. Godalgas un atzinības rakstus piešķīra KD rīcības komiteju īpaši izvēlētas žūrijas, kādreiz iesaistot pat austrāliešus: Sidnejā 1963. gadā gleznotāju Tomu Gleghornu (*Tom Glegghorn*), Pertā 1964. gadā Techniskās kolledžas mākslas nozares bijušo direktoru I. Hantu (*I. Hunt*) un Rietuma Austrālijas mākslas galerijas direktoru F. Nortonu (*F. Norton*); *Launceston* (Tasmanijā) 1984. gadā Mākslas skolas vadītāju Atolu Čafiju (*Athol Chaffey*). Naudas balvas sagādāja sākumā LAAJ KF, bet vēlāk piedroījās privātpersonas. Izsniegtā summa pieauga no \$100 labākam māksliniekam G. Jurjānam AL6KD Melburnā, līdz sasniedza \$1950 AL42KD Sidnejā. Šo pēdējo summu rīkotāji sadalīja šādi: \$100 trīs māksliniekiem katrā no piecām kategorijām (tradicionālā, modernā, akvareļu, grafiskā, Latvijas viesi), kā arī diviem "Labākiem darbiem" \$200 un vienu papildu tiesneša godalgu par \$50. No 40 izstādēm naudas godalgas tika izsniegtas kādās 15 izstādēs. Apbalvoto mākslinieku starpā bijuši Zusters sešas reizes, Āboliņš piecas, Mastiņš, Meilerte un Sviķers trīs reizes katrs, bet Biruta Clark, Ešote, G. Jansons, Jurjāns, G. Krūmiņš, Krīvs, Meždreis, Nedēļa, Nicmane, Pārupe, Sodums, Spoģe-Erdmane un Trumpis – divas reizes katrs. Pa vienai reizei vēl saņēma kādi 35 gleznotāji un grafiķi.

Lai gan izstādes tika organizētas Austrālijas latviešu māksliniekiem, bija reizes, kad pievienojās viesu mākslinieki no ārzemēm. Izstādīja arī vecmeistaru darbus un gleznas no mākslas mīļotāju kolekcijām. Brisbanē 1954. gadā ceturtās Kultūras dienās tāls viesis bija grafiķis E. Rutkis no Venecuēlas.

Nākamā gadā Sidnejā R. Zarriņa asējumi no tautas pasaku cikla un zīmējumi ar Latvijas mežu motīviem, kā arī O. Noriša grafikas. Šie darbi skatītājiem izraisīja dzīvu interesi, atsaucot atmiņā Latvijas mākslu 20. gados un 30. gadu sākumā. Adelaidē 1961. gadā bija izstādīti K. Līduma kolekcijas darbi, ko darinājuši V. Balutis, J. Gailis, J. Kalmīte, M. Krūmiņš, L. Līberts, Fr. Milts, M. Muciniece-Induse, K. Neilis, J. Strods, L. Strunke, N. Strunke, V. Tone un S. Vidbergs. Kuplākā skaitā ārzemju latviešu gleznotāju darbi redzēti, kad Leonīda Šipoliņa mākslas kolekcija bija Kanberā 1982. gadā. Izstādi pārstāvēja mākslinieki no Kanadas – A. Kalniņa, K. Kronbergs, I. Šteins, no Argentīnas G. Brūveris un no ASV: E. Antons, V. Avens, D. Dagnija, L. Eglītis, O. Skušķis, M. Šlesere, D. Šnore, A. Treibergs.

Kanberā 1990. gadā Austrālijas Nacionālās galerijas speciālo uzdevumu vadītājs Harijs Piekalns iekārtoja Latvijas mākslinieku Baušķenieka, Blumberga, Butes, Delles un Vizuļa darbus Augstākās tiesas namā. Divus gadus vēlāk Sidnejā Uldis Āboliņš noorganizēja Latvijas mākslinieku piedalīšanos tēlotājas mākslas izstādē Sidnejas Operas nama telpās. Savus akvareļus izstādīja Bēms, Bērente-Strenga, Lazdiņa, Spalviņa, Spalviņš, Sprinģis, Vorkals. Bija iekārtota arī Kurta Fridrichsona retrospektīva skate, kam bija liela piekrišana, un viņa darbus labi pārdeva.

Izsijājot datus par 42 izstādēm, kas notika no 1952. līdz 1992. gadam, var secināt, ka kultūras dienu skatītāju priekšā "nostaigājuši" vairāk nekā 305 gleznotāji. No tiem kādi 260 pieder pie Austrālijas latviešu gleznotāju saimes un vismaz 45 bijuši vai nu viesu mākslinieki no ārzemēm, vai arī nākuši no privātām kolekcijām. Lielākā daļa, 180 mākslinieku (69%), izstādījās trīs reizes vai mazāk. Interessants ir fakts, ka viņu starpā bija tādi izcili Austrālijas mākslinieki kā Valters Bārda un Jānis Šēnbergs, kuri neieklāvās latviešu trimdas sabiedrības lokā. Daži gleznotāji, piemēram, Valters Dzelzkalējs, Biruta Clark, Dzidra Mitchell, Guntis Jansons, Arnolds Meždreis, Lidija Dombrovska-Larsena ierindoti šajā daļā, jo personīgu iemeslu dēļ piedalījās pamišām vai arī tāpēc, ka sāka piedalīties tikai 80. gadu sākumā. Citi savu devumu papildināja, rīkojot kultūras dienu izstādes, kad tās nonāca viņu pilsētā, piemēram, melburnietis Alnis Ansons 1956., adelaidieši Arturs Ozoliņš-Ozols 1965., Teodors Bumanis 1986., kā arī Brisbanē Otto Stenders 1954., 1958. un tēlnieks Jānis Ozols 1981. gadā.

Kādi 50 mākslinieki (19%) izstādījās 4–9 reizes, lielāko tiesu tajās reizēs, kad kultūras dienas aizceļoja uz viņu māju pilsētām, jo, kā minēts agrāk, lielākos centros kultūras dienas notika 7–8 reizes. Vairāki šo gleznotāju vārdi bija labi pazīstami latviešu sabiedrībā ar viņu piedalīšanos solo un

grupu izstādēs: piemēram, Erna Vilka, Lidiya Medne. Citi bija ievilkusi īpatnēju stīgu austrāliešu mākslas vidē: Juris Ceriņš, Andris Jansons, Ivars Jansons, Anda Kina, Venita Salnāja, Imants Tillers. Viņu starpā bija arī tie, kas noorganizēja pusi no visām kultūras dienu izstādēm: Kārlis Mednis (2.,10.KD), I. Muzikants (21.,33.,34.KD), Ingrida Erna (3.,7.,11.KD), Viktors Mednis (22.KD), Vladimirs Pētersons (14.,19.,24.,30.KD), Selga Ešote un Jānis Nedēļa (35.KD), Alma Ozola (8.KD), Dzidra Knocha (25.KD), Pēteris Bārdulis (26.,32.KD), Haralds Norītis (18.KD), Imants Krūmiņš un Jānis Supe (42.KD).

No lielā skaita (260 dalībniekiem), kas izstādījās no 1952. līdz 1992. gadam, ir kādi 20 gleznotāji (8%), kas piedalījās 10–20 reizes. Viņi aktīvi darbojās latviešu sabiedrībā un bija mākslinieku saimes “mugurkauls”: to starpā Margarita Biezaite, R. Balodis, Oskars Deklavs, Aina Nicmane, Arvids Sodums, Skaidrite Veisa. Vēl citi no šiem 8% ir stājušies blakus iepriekš minētajiem izstāžu rīkotājiem, parasti vairāk nekā vienu reizi. Te jāmin Melburnā Gunārs Saliņš ('56,'77) kopā ar Kārli Trumpi ('69,'65); Brisbanē Teodors Krūmkalns ('70,'75) un Ivars Mastiņš ('81); Sidnejā Džems Krīvs ('59,'78) kopā ar Jāni Svilānu ('68) un Viktoru Veinbergu, Gunāru Krūmiņu ('87), bet G. Krūmiņš arī atsevišķi ('72, '79); Melburnā Dzidra Luksa-Kamergrauze ('71); Adelaidē Viktors Mednis ('72), Irīna Ozoliņa ('78,'91), un palīgos rīkotājiem gāja Edgars Karabanovs, Pertā ('80,'85).

Galvgalā jeb, labāk sakot, sirds un dvēsele izstādēs bija ducis gleznotāju (5%). Viņi kopumā piedalījās starp rīkotājiem 30 izstādēs no 42 izstādēm. Gandrīz visi bija pie kādas izstādes rīkošanas. Vissvarīgākais ir tas, ka šie mākslinieki atbalstīja kultūras dienu ideju neatlaidīgi, piedaloties izstādēs, cik vien bieži iespējams. Vija Spoģe-Erdmane un Jūlijs Prieditis to darīja 20 reizes, Margarita Stīpnieks, Reinis Zusters 21, Ojārs Bisenieks, Mārtiņš Gauja, Raimonds Rumba 22, Gunārs Jurjāns 23, Uldis Āboliņš, Gunta Pārups 25, Ņina Kārkliņa 27, Leo Sviķers 33 un Ludmilla Meilerte 34 reizes.

Latviska māksla vai variācijas par nelatvisku temu

Apraksti par kultūras dienām un kritikas par sarīkojumiem un izstādēm parādījās nedēļas laikrakstā *Austrālijas Latvietis* jau nākamajā mēnesī – janvārī. Tie, kas nebija klāt dzirdētajā un redzētajā, varēja dalīties ar tiem, kuri, mājās pārbraukuši, visu nepaspēja izstāstīt. Domas dalījās par latviešu kultūru – vai tā aug vai grimst? Veidojās ieskatī par to, kas ir latviska māksla.

Tika risinātas pārrunas par tēlotājas mākslas darbiem un kādas gleznas izstādīt – vai ielūgt tikai Austrālijā dzīvojošos latviešu māksliniekus vai arī skatīties uz ārzemēm un Latviju? Cik svarīgi ir veicināt **tautas svētku** principu vai turēties pie **kvalitātes** principa? Katram māksliniekam dot brīvu roku piedalīties vai tikai ar izlases darbiem reprezentēties kultūras dienu izstādēs?

Mārtiņš Gauja, grafiķis, avīzes *Austrālijas Latvietis* līdzstrādnieks, kultūrvēsturiskās grāmatas *Latvian Artists in Australia* redakcijā pievērsa uzmanību šiem jautājumiem. M. Gauja 1970. gadā liecina, ka “latviešu mākslinieki izstādās austrāliešu privātās galerijās un grupu skatēs, bet latviešu sabiedrības saskare ar šiem notikumiem ir maza. Vienīgais laiks, kad tēlotājs mākslinieks un latviešu skatītājs īsti satiekas, ir tikai vienu reizi gadā kultūras dienu mākslas izstādē. Manuprāt, tādēļ vien šīs izstādes ir vajadzīgas.”⁶

Šajā satikšanās punktā tad arī notiek kaut kas paradoksāls. Pēc M. Gaujas domām, gleznas attēlo ikdienu, šajā gadījumā Austrālijas ikdienu un vidi, nevis pagātnes atmiņas, bet kultūras dienu mākslas izstādēs latviešu mākslinieki rāda **variācijas par nelatvisku temu**. Tas īpaši reāls jauniem gleznotājiem, kam ir otra dzimtene – Austrālija. No viņiem mēs nevaram sagaidīt latviskas temas, jo “latviešu mākslu nevar iemācīt. Tā ir palikusi tur, kur dzimusi mūsu latviskā gara kultūra.” (*Op.cit.*)

Kas tad bija šie Austrālijas gleznotāji, kuŗi ar nelatviskām temām izstādījās latviešu kultūras dienās? Gauja savos priekšvārdos *Latvian Artists in Australia* (1979) dod pārskatu par latviešu mākslinieku saimi Austrālijā. Viņš uzskaita trīs nogrupējumus jeb paaudzes: vecākā, vidējā, jaunākā. Pamatšiem grupējumiem ir iegūtais izglītības līmenis un vide, kur tas noticis. Vecākai grupai mākslas izglītība iegūta Latvijā un Krievijā. Viņi saglabājuši pagātnes mantojumu – **eiropisko skolu un nacionālās mākslas īpatnības**. Pārstādītiem citā vidē, viņiem nav “citu paņēmieni”, tāpēc viņi klusē vai pēc atmiņas glezno zaudētās dzimtenes ainavas. Viņu skaits iet mazumā. Vidējai paaudzei izglītība sāka Latvijā, turpinājās Rietumvācijā un Austrālijā. Viņu garīgā pasaulē “vēl dzīvas eiropiskās un etniskās mākslas iezīmes /../ spējīgi piemēroties jauniem mākslas virzieniem”. M. Gauja sēcina, ka “laiks /../ devis zināmu **kosmopolītisku pasaules uzskatu** un zaudētās dzimtenes ainavas viņus vairs nesaista”. Jaunākā paaudze, kas veidojusies Austrālijā, Gaujas uzskatā ir “valdošo moderno mākslas virzienu absolūtā ietekmē”. Kaut vitāls, dzīvotspējīgs ir šis jaunās saimes potenciāls, M. Gauja apgalvo, ka tā esot vissvešākā latviešu **etniskai** grupai, jo viņiem nav nekādu nacionālu mākslas iezīmju vai tradīciju.⁷

To, kas ir latviska māksla, sabiedrībā pārrunāja laikā no vienas atklāšanas runas līdz nākamai. Mākslinieki to darīja ar savu darbošanos. Melburnā

gleznotāju grupa *Zilā ota* rīkoja izstādes jau kopš 1953. gada, kad to iesāka G. Jurjāns, K. Mednis, G. Saliņš un L. Sviķers. 1959. gadā pievienojās O. Bisenieks, K. Trumpis, Erna Vilks, bet gadu vēlāk grupu atstāja K. Mednis. *Zilās otas* gleznotāji ap 1960. gadu izdeva māpi ar neliela formāta krāsu reprodukcijām un īsbiogrāfijām angļu valodā. Sidnejā savu vertikāli 1958. gadā nosprauda U. Āboliņš, Dz. Krīvs – ar diviem igauņu un diviem lietuviešu māksliniekiem izveidoja grupas izstādi *Six Directions*. Kā mākslinieki paši izteikušies katalogā, *to mark the creative independence of the artists assembled with a common historic and cultural background*.⁸ Brisbanē 1965. gadā dibinājās *Okers*, kas rīkoja grupu skates vairākus gadus. Sastāvēja J. Ozols, E. Brutāns, T. Krūmkalns, I. Mastiņš, A. Ozola, O. Stenders, E. Širova, D. Zosāre. Adelaidē Dz. Knocha nodibināja *Australian Latvian Multicultural Artists*.

Vēlēšanās apzināt vairāk un sadarboties ar māksliniekiem citās pavalstīs tika pārrunāta 1973. gada Kultūras dienu laikā Sidnejā. Toreiz maza grupa izveidoja domu par jumta organizāciju, un tas notika 1975. gada 15. decembrī, kad oficiāli nodibināja Austrālijas Latviešu mākslinieku apvienību. ALMA sarīkoja biedriem gadskārtējo izstādi, kas, sākot ar 1980. gadu, turpinājās vairāk nekā desmit gadus. Izstādes notika Sidnejā, piedaloties māksliniekiem no visas Austrālijas. ALMA savāca kartotēku, 1979. gadā iespieda grāmatu *Latvian Artists in Australia* ar 120 mākslinieku biogrāfijām un darbu reprodukcijām; iesāka diapozitīvu krātuvi Sidnejā, izsūtīja biedriem apkārtrakstu un veicināja apmaiņas izstādes starp Amerikas Latviešu mākslinieku apvienību un Latvijas Mākslinieku savienību dzimtenē.

Kritiķi, atklājēji un kurātori

Apraksti austrāliešu presē par Kultūras dienu izstādēm parādījās tad, ja bija mērķtiecīga propagandas programma ar mediju palīdzību, kā, piemēram, Adelaidē 1961. gadā. Melburnā toties sazināšanās bija tieši ar kritiķiem un galeriju vadītājiem. Brisbanē tika lūgtas valsts un pašvaldības personas. Sidnejā raksti parādījās, ja notika ievērojamas izstādes pilsētas centrā. Visbiežāk runātāji bija pašu ļaudis, vai nu Oļģerts Rozītis un vēlāk Emils Dēliņš, vai arī LAAJ prezidija locekļi. Laika tecējumā tie atspoguļoja toreizējo vidi un laikmetu un parādīja, ko par mums domāja un ko mēs paši ticējām un cerējām.

Kā jau minēts šī raksta sākumā, 1952. gadā Melburnā AL2KD laikā aprakstot pirmo tēlotājas mākslas izstādi, *The Herald* recenzents A. Vorens

(Alan Warren) izcēla Meilertes darbus, īpaši negaidīto krāsu bagātību vietējo ielu ainavās. "Ar savu krāšņo tehniku viņa vairāk pietuvojas franču impresionistiem nekā daudzi no vietējiem, tā sauktajiem impresionistiem." Vorens turpina: "Pārējo darbu vienveidība varbūt ir tā, ka priekšrocība dota akadēmiskam vidusceļam /.../ ja no tā novirzās V. Brants, G. Jurjāns, K. Mednis, G. Saliņš, L. Sviķers, viņi sasniedz oriģinālītāti."⁹

1955. gadā notika AL5KD Sidnejā un pirmo reizi ar tēlotājas mākslas izstādi. Uldis Āboliņš stāsta: "To gadu domas tik krasi dalījās, ka sarikoja divas izstādes – vienu ar Latvijā jau atzīto mākslinieku darbiem un vienu – ar šejienes gleznotājiem. Savus darbus rādījām citā vietā un izpelnijām četras vietējās kritikas." Astoņi gleznotāji un viens tēlnieks izstādījās *Bissietta* galerijā. Dž. Glisons (*James Gleeson*), *The Sun* mākslas kritiķis, sevišķi izcēla U. Āboliņa un K. Trumpja krāsu intensitāti, kas līdzinās franču *Fauve* modernistiem, un K. Medņa formu izteiksmību. Viņš arī min G. Jurjāna un Dz. Krīva darbus. *The Mirror* un *Sydney Morning Herald* mākslas kritiķis, kā arī *Daily Telegraph* kritiķis Dž. Kuks (*James Cook*) runā par izstādes enerģiju un drosmi. Vienā kritikā minēts, ka R. Zusterā darbs efektīvi stāsta, ko latvieši domā par savu jauno zemi.¹⁰

1960. gadā Melburnā AL10KD izstādes atklāšanā *Atheneum* galerijā atzinīgus vārdus tai veltīja Viktorijas nacionālās galerijas direktors E. Vestbruks (*Westbrook*), sakot, ka latviešiem piekrīt liela loma Melburnas un visas Austrālijas mākslas dzīvē. Tālākā runā Vestbruks norādīja, ka latviešu gleznu skate ir raksturīga rietumu brīvības garam ar to, ka tajā paužas tikai tie mākslas virzieni, ko diktē mākslinieka personība, bet ne ārējie apstākļi. "Šai ziņā latviešu mākslinieku izstāde ir zīmīgi eiropiska."¹¹

AL17KD Adelaidē 1967. gadā izstādes atklāšanā Būvnieku savienības telpās Dienvidaustrālijas Nacionālās galerijas direktors Dž. Beilijs (*Bailey*) cita starpā teica: "Kādreiz jūs varbūt esat dzirdējuši sakām, ka jums nevarējāt censties būt tik ļoti latviskiem. Es gribu novēlēt jums tieši pretējo un vislabākās sekmes jūsu kultūras mantojuma kopšanā un veidošanā."¹²

Pašvaldības politiķiem un valsts ministriem bija cits skatījums. Brisbanē 1954. gadā AL4KD izstādi atklāja Pilsētas nama lielvecākais Fr. Roberts (*Mayor Frank Robert*), savā runā norādīdams, ka latvieši savos bagātajos kultūras sasniegumos labprāt vēlas dalīties ar austrāliešiem. Un tā ir apsveicama parādība, jo šī zeme kopīgi jāceļ kā vecajiem, tā jaunajiem iecelotājiem.¹³ 1962. gadā AL12KD Brisbanes pilsētas namā Imigrācijas ministrijas pārstāvis R. Anands, atklājot izstādi, uzsvēra, ka latvieši ir vienīgā iecelotāju grupa, kuŗa Brisbanē rīko kultūras festivālu. 1964. gadā AL14KD Pertā, Pilsētas namā, izstādi atklāja izglītības padomes direktors T. H. Roberts,

izrādot augošo interesi par šiem ieceļotājiem. "Mēs, austrālieši, gadiem ilgi esam visu guvuši tikai no britu salām, bet šodien esmu atnācis, lai vērotu, ko mums pienesuši latvieši, jo šī izstāde ir arī jūsu veltījums mums."¹⁴

Oļģerts Rozītis Latvijas konsulārā pārstāvja pienākumos bieži atklāja izstādes. Viņam bija laba angļu valoda, dzejnieka dāvanas un izjūta pret radošo mākslu. 1955. gadā, kad Sidnejā izstādīja vecmeistara R. Zarriņa un O. Noriša grafikas, O. Rozītis teica spēcīgus vārdus: "Ticot Latvijai, mums jātic latviskajam garam, un ar šī gara zīmi spēsīm atjaunoties savā jaunradišanas darbā un vecajām vērtībām dot jaunu rosmi."¹⁵ 1957. gadā AL7KD Adelaidē, Dienvidaustrālijas Karaliskās mākslas savienības telpās, austrāliešu viesus O. Rozītis uzrunāja šādiem vārdiem: "Mēs esam pateicīgi, ka Austrālijā varam brīvi izpaust savus kultūras centienus, bet šai brīdī mūsu domas ir arī pie tiem, kam šādas brīvības nav. Mēs tāpēc atgādinām pasaulei, ka tās liela daļa joprojām dzīvo apstākļos, kur nav kultūras radišanai nepieciešamā priekšnoteikuma – brīvības. Tas pasaulei uzliek morālu pienākumu, jo, kas laupīts cilvēces vienai daļai, ir laupīts visai cilvēcei."¹⁶

AL9KD izstādes atklāšanas runā Sidnejā 1959. gadā *David Jones* galerijā O. Rozītis mudināja apskatīt gleznas, jo darbi apliecina gribu vingrināties, kāpināt gara spēkus, iegūt lielāku varēšanu. Viņš novēlēja visai mūsu trimdas radošai saimei, lai tās jaunrades spējas allaž dotu veldzīgu auglību un enerģiju savai tautai.¹⁷ Desmit gadus vēlāk, AL19KD Pertā 1969. gadā, pēc intensīvas propagandas, kad ieradās 350 viesu no austrumpavalstīm, O. Rozītis, nu jau Latvijas konsulāta vadītājs, atklāja izstādi Džona Žīda galerijā, apgaismojot klātesošos, ka "tas, kas šie notiek, ir kāda dziļa psihiskas pašidentifikācijas daļa. Mākslā cilvēks meklē pats sevi, lūko uzzināt, kam viņš pieder un kādas ir viņa gara spēka robežas."¹⁸

Nākamais Latvijas konsuls Emīls Dēliņš darbojās citos laikos un savās runās atļāvās vērsties vairāk pie tā laika politiskās realitātes. 1987. gadā Sidnejā *Bankstown Civic Centre* AL37KD izstādes atklāšanā E. Dēliņš citēja Niklāva Strunkes 1948. gadā rakstīto aicinājumu latviešu māksliniekiem: "Pienācis pēdējais laiks mūsu māksliniekiem atmosties un nokāpt no tīri abstraktā un formālā gleznieciskā Olimpa, lai ieraudzītu savas tautas un mūsu laikmeta lielo un traģisko seju," – jautādams, vai šāds mudinājums vēl kaut ko nozīmē 40 gadus vēlāk.¹⁹ AL38KD Brisbanē *Mount Coutha* izstādi atklājot, Dēliņš uzsvēŗ latviešu mākslas svešumā kopību ar mākslu Latvijā un ka, "tāpat kā ir tikai viena latviešu tauta, ir arī tikai viena latviešu kultūra un viena latviešu māksla. Ar augošām cerībām mēs gaidām dienu, kad Latvijā un trimdā radušies mākslas avoti atkal saplūdis vienā kopējā latviešu mākslas straumē."²⁰

Atgriežoties pie *Austrālijas Latvietis* recenziju rakstītājiem, jāatceras cik aizraujoša un intensīva bija šī kārtējā kultūras dienu rīkošana un tās tradīcijas. AL28KD mākslas izstādē 1968. gadā *Australia Square* Mārtiņš Gauja apzīmēja par kolosālu skati. Gauja pievērs uzmanību faktam, ka 90% darbu ir abstrakti un ka reāli tradicionālo darbu maz. Viņš saka: "Varbūt ir naīvi pēc 18 trimdas gadiem meklēt nacionālas īpatnējas iezīmes mūsu glezniecībā, jo tieši gleznotājs ir tas, kuŗa radītāju garu visdziļāk ietekmē apkārtnē un tās iespaidi. Vai citādi būtu izraudzīts R. Zusters – nenoliedzami briljants Austrālijas ainavists /.../ vai arī meistariskais Austrālijas Alpu ainavists U. Āboliņš? Pavisam naīvi jau ir šīs etniskās iezīmes meklēt latviešu mākslinieku jaunajā paaudzē, kas augusi un māksliniecisko izglītību ieguvusi Austrālijā."²¹ Atkal Sidnejā un *Bankstown Civic Centre* 1987. gadā AL37KD izstādes aprakstam M. Gauja liek virsrakstu *Bez latviskas zīmes* un nožēlo, ka mūsu ievērojamākie latviešu mākslinieki Austrālijā ir devuši lielas nodevas savai patvēruma zemei ar izcila rakstura lieldarbiem, bet, viņš jautā, "kad mums radīsies un kad mēs varēsim savās KD izstādēs rādīt lieldarbu sēriju par tematu *Nācijas nāve*? Ar naīvu ticību esmu meklējis atbildi visās KD izstādēs un mākslinieku darbos /.../ Izstāde (ir) bez redzamām un vērā liekamām latviskām temām un iezīmēm. 37. KD mākslas izstāde raksturā un iespaidā ir tipiska austrāliešu mākslas skate – sacensība /.../ un latviskās trīs zvaigznes ir tikai svētku plakātā."²²

Gunārs Jurjāns, melburnietis, grafiķis un gleznotājs, ilgu gadu *Austrālijas Latvietis* līdzstrādnieks, mēdza uzdurties uz sāpīgiem kuratoriskiem pienākumiem. Rakstot par AL23KD Sidnejā 1973. gada izstādi Pilsētas namā, G. Jurjāns vaicā: "Vai ir svarīgi reizi gadā dot izdevību pēc iespējas lielākam mākslinieku skaitam nodemonstrēt blakus nozīmīgiem arī nenozīmīgus veikumus, ir vecvecais jautājums, par ko droši vien nerimsies debates, kamēr vien pastāves kultūras dienu tradīcija /.../ vai apzināties, ka bez H. Noriša dekoratīvajiem tīrlaukuma gleznojumiem mums šajā kontinentā nebūtu neviena šī mākslas vēstures kopainā tik nozīmīgā virziena pārstāvja? /.../ izstādei nozīmību un stabilitāti piešķir varenais R. Zustersa triptichs /.../ sasniegta jauna galotne dzidrā, krāsainā, kustīgā, bet apvaldītā gleznojumā /.../ starptautiskajā forumā arī izceltos gleznieciski jūtīgie V. Salnājas darbi /.../ daudz īpatas loģikas I. Tillerā gleznošanas ideju sistēmai."²³ Tāpat Melburnā AL27KD *Caulfield* pilsētas namā 1977. gadā Jurjāns rakstījis, ka pēc 27 gadiem jau par tradīciju kļuvušo izstādes veidošanu nav izdevies grozīt /.../ "mēs varbūt jūtamies drošāki, par daudz nenovirzoties no ilgos gados iemītām tekām, plašas izstādes darbu dažādība, liekas, nodrošināja kaut ko sagaidītu un tuvu ikvienam no daudzajiem kultūras svētku ļaudīm /.../"²⁴

Ir bijušas divas izstādes ar kurātorisku pamatu. AL32KD (1982. g.) laikā Kanberas Nacionālā universitātē bija redzama Klāva Sīpoliņa fonda izstāde "Kanadas un Amerikas latviešu māksla". Katalogā pateikts izstādes nolūks: "Pēckaŗa likteŗa vŗji, izkaisot latvieŗus daŗādos kontinentos, ir mazinājuŗi mŗsu mākslas tieŗo saskares iespŗju. Atziŗā, ka latvieŗu kultŗra ir viena, neatlaidŗgi no apmetnes vietām, kuŗas mŗs izvŗlŗjāmies vai apstākļi mums uzspieda, radās doma, ka laiks ir latvieŗu mākslai sadoties cieŗāk rokās pāri zemŗm un jūrām. Ŗi divpadsmit Amerikas kontinenta latvieŗu mākslinieku gleznu un grafikas izstāde 1982. gada Kultŗras dienu ietvaros Kanberā, Austrālijā, ir solis latvieŗu kultŗras savstarpŗjo saiŗu stiprināŗanai."²⁵

Pirmā reize, kad kultŗras dienu izstādŗ piedalŗjās okupŗtās Latvijas gleznotāji un fotograpi, bija 1989. gadā Melburnā. Ŗo izstādi atklāja Latvijas filmu reŗisore Vija Beinerte. G. Jurjāns, rakstot par izstādi, citŗja prof. J. Sīpoliŗa vārdus: "Latvisko īpatnŗbu meklŗŗana panākama, vadoties no mākslinieciskās intuŗcijas, no izjŗtas, ne no izprātotām formulām," – atgādinot, ka V. Tones gleznotās sievietes bez vismazākā latviskā elementa vai ornamentācijas tŗrpos vai apkārtņŗ tomŗ liekas nepārprotami latvietes un ka arī Ŗai izstādŗ latviskumu var ieskatŗt tur, kur tas iezŗmŗjas bez ilustrŗtāja elementa, vairāk kā mŗsu tradŗciju attieksme pret apkārtņŗ."²⁶

Otrā nozŗmŗgā izstāde bija 1990. gadā atkal Kanberā AL40KD, Ŗoreŗz Augstākās tiesas priekŗnamā. Harija Piekalna speciāli izmeklŗtie pieci Latvijas mākslinieku darbi un seŗi Austrālijas – ar nosaukumu *Side by Side*. Kataloga ievadrakstā teikts, ka Ŗi ir pirmā Ŗāda veida latvieŗu gleznu izstāde Austrālijā. "Tās nolūks ir daļŗji izlabot paradoksu, ka tie latvieŗu izcelsmes mākslinieki, kuŗi ieguvuŗi Austrālijas ievŗribu, reti izstādās latvieŗu gleznu skatŗs. Izstādŗti vienkopus ir daŗi no labākajiem latvieŗu izcelsmes Austrālijas un Latvijas māksliniekiem. Skatŗtas vienuviet, Ŗis gleznas var ierosināt salŗdzinājumus par trimdas un okupācijas ietekmŗm mākslā."²⁷

Nobeŗgumā

Atskatoties uz Ŗo laika posmu no 1952. līdz 1992. gadam, lietoŗu 1994. gada izstādes vadŗtāja Juŗa Cerŗiŗa vārdus: "Kultŗras dienu izstādes atgādinā visām paaudzŗm, cik gleznotāji ir nozŗmŗgi Latvijas kultŗras audumam. Kaut arī daudziem latvieŗiem, Ŗķiet, ir grŗti iedzŗlŗnāties modernās mākslas veidojumos, tomŗ visi atzŗst, ka mākslas aktivitāte, vienalga kāda, ir cieŗi saistŗta ar brŗvību. (Austrālijas Latvieŗu Kultŗras dienu) gleznu izstādes pamatprincŗps ir pretstatā elitārām produkcŗjām. Ŗis izstādes veicina mŗsu kopības īstenību."²⁸

PATEICĪBA

Autore pateicas Uldim Āboliņam par padomiem un iespēju izmantot viņa plašo arhīvu. Pateicība arī Inārai Ņefedovai par temata ierosinājumu.

¹ LKDA: *Latviešu Kultūras dienas Austrālijā 1951–1970*, red. V. Dulmanis. Austrālijas Latviešu Kultūras fonda izdevums, Latviešu apvienība Austrālijā izdevums (Melburnā 1971), 24. lpp.

² (LAAJ prezidija priekšsēdis Vidvuds Koškins atklāšanas runā.)

³ LKDA 1951–1970, 17. lpp.

⁴ LKDA, 24. lpp.

⁵ LKDA, 24. lpp.

⁶ LKDA, 282. lpp.

⁷ Latviešu mākslinieki Austrālijā – *Latvian Artists in Australia*. Austrālijas Latviešu mākslinieku apvienības izdevums (Sidnejā 1979). Priekšvārdi, 11. lpp.

⁸ Laikraksts *The Weekend Australian*, 2002, 14.–15. dec.

⁹ LKDA, 24. lpp.

¹⁰ Sundry Shows, *Artbursts*, 1955, 2. februārī (avižu izgriezums, U. Āboliņa arhīvā). Izvilks: *A 'Bush Scene' by Reinis Zusters was the only attempt – and quite an effective one – to say what the Latvians think about their new country.*

¹¹ LKDA, 106. lpp.

¹² LKDA, 182. lpp.

¹³ LKDA, 40. lpp.

¹⁴ LKDA, 153. lpp.

¹⁵ LKDA, 47. lpp.

¹⁶ LKDA, 72. lpp.

¹⁷ LKDA, 93. lpp.

¹⁸ LKDA, 209. lpp.

¹⁹ *Latviešu Kultūras dienas Austrālijā 1971–1990*, red. M. Biezaitē. Latviešu apvienības Austrālijā un Jaunzēlandē izdevums (Adelaidē 1996), 351. lpp.

²⁰ LKDA 1971–1990, 379. lpp.

²¹ LKDA 1951–1970, 198. lpp.

²² LKDA 1971–1990, 351. lpp.

²³ LKDA, 50. lpp.

²⁴ LKDA, 128. lpp.

²⁵ LKDA, 240. lpp.

²⁶ LKDA, 402. lpp.

²⁷ Katalogs *Side by Side*.

²⁸ (J. Ceripš, AL44KD izstādes vadītājs.)

TRIMDAS MĀKSLAS MANTOJUMS VALSTS MĀKSLAS MUZEJĀ

Šodien, kad mēs vairāk nekā desmit gadus jau dzīvojam neatkarīgā valstī, kad paši veidojam un nosakām savu tālāko virzību, kad esam pilntiesīgi iekļāvušies Eiropas Savienības sastāvā, ir samērā grūti, it īpaši jaunākās paaudzes vidū, runāt par tādu jēdzienu kā *trimdas kultūra*. Tā vairāk ir norāde uz to, ka mums jāvērtē un jāanalizē kultūras mantojums jau pagātnes formā. Bet kultūras process ir dzīvs un turpina attīstīties. No vienas puses, mēs reizēm spītīgi neesam gribējuši atzīt, ka mūsu kultūras attīstība ir bijusi dalīta, it kā dažādās pasaulēs noritējusi. Mums vienmēr ir gribējies tos izcilos vārdus vizuālajā mākslā, piemēram, Laris Strunke, Raimonds Staprāns, Leo Jānis Brieditis, Vija Celmiņa, Imants Tillers u.c., pierakstīt Latvijas mākslas sasniegumiem. Ja mēs sastopamies ar V. Celmiņas kompozīciju, kas eksponēta glezniecības retrospekcijā 2003. gada Venēcijas biennālē, tad pavisam neviļus mūs pārņem lepnums, it kā viņa pārstāvētu Latviju, nevis Amerikas Savienotās Valstis.¹ Bet patiesībā mākslinieks jau pārstāv pats sevi, tikai ar savu talantu pamazām panākot atzinību un ievēribu konkrētas valsts un arī plašākā starptautiskajā mērogā. Tomēr vienmēr atklāts paliek nacionālās piederības jautājums un tas, kā katrs autors to izjūt un pārdzīvo. No otras puses, pastāv šī milzīgā atšķirtība, ko varam traktēt pat kā divu pilnīgi suverēnu kultūru līdzaspastāvēšanu, kuras, kā dažbrīd šķita, šķīra nepārkāpjama barjera.

Valsts Mākslas muzeja krājumā pirmie trimdas mākslinieku darbi ienāca 20. gadsimta astoņdesmito gadu pirmajā pusē, kad pirmo reizi atklātāk sāka runāt par to kultūras mantojuma daļu, kas atradās aiz “dzelzs priekš-kara”. Objektivitātes dēļ gan jāatceras, ka jau kādu laiku pirms tam vairāku trimdā dzīvojošo autoru darbība tika plašāk atspoguļota izstādēs Latvijā, galvenokārt gan eksponējot pirms kara darinātos darbus, jo tālākais posms nebija pieejams. Agrāk – 20. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmito gadu pirmajā pusē tas bija gandrīz neiespējami. Pateicoties vairākām aktivitātēm gan Latvijā, gan trimdas kultūras organizāciju vidē, pirmie mākslas darbi sāka mērot ceļu uz Latviju. Tās vairāk bija stihiski radušās darbības, ko veicināja atsevišķu personību iniciatīva un ietekme. Valsts Mākslas muzejā šo darbu uzsāka Ināra Ņefedova, kura izveidoja pirmos kontaktus un pavēra ceļu tālākai darbībai.

Mērķtiecīga virzība uz trimdas vizuālās mākslas mantojuma apzināšanu notika deviņdesmitajos gados, kad tā bija viena no toreizējās Latvijas Mākslas muzeju apvienības ģenerāldirektores Ilzes Konstantes prioritātēm.² Pēc viņas ierosmes tika sarīkotas divas apjomīgas izstādes – 1. vispārējā latviešu mākslas izstāde 1990. gadā un 2. vispārējā latviešu mākslas izstāde 1998. gadā. Abas skates iezīmēja ļoti būtisku attīstības tendenci – citās mītnes zemēs dzīvojošo latviešu izcelsmes mākslinieku darbību skatīt kontekstā un mijiedarbībā ar Latvijas autoru devumu, tādējādi ļaujot runāt par vienotas kultūrtelpas izpratni un izdarīt secinājumus par vienojošo un atšķirīgo mākslinieciskajā attīstībā.

Izvērstu trimdas kolekcijas raksturojumu par stāvokli 1999. gadā ir sniegusi Ilze Konstante rakstā periodiskā rakstu krājumā "Latvju Māksla"³, kas rezumē vienu no intensīvākajiem trimdas mākslinieku darbu uzkrāšanas periodiem muzeja dzīvē. No viņas pārskata varam secināt skaitliski samērā lielu mākslinieku pārstāvniecību, kur kopējais darbu skaits pārsniedz 1000 vienību. To skaitā ir daudzi autori, kuri pārstāvēti ar vienu vai diviem darbiem, kas ieskicē šo personību vietu pārējā krājuma kontekstā. Ir atsevišķi mākslinieki, kuru kolekcijas ir skaitliski ļoti lielas. Tie galvenokārt ir jau mūžības ceļos aizgājušie gleznotāji un grafiķi, kuri paši ir izteikuši gribu, kas nosaka viņu atstātā daiļrades mantojuma tālāko likteni, vai to jau apzināti uz muzeju ir novirzījuši mākslinieka piederīgie vai citi mantojuma saņēmēji. Tā skaitliski viens no lielākajiem ir Ludolfa Liberta gleznu, dekorāciju metu, skiču un uzmetumu kopoījums, ko, izpildot mākslinieka vēlēšanos, 1993. gadā Valsts Mākslas muzejam nodeva Latviešu evaņģēliski luteriskās baznīcas draudze Ņujorkā. Otrs lielākais ir izcilā zīmētāja Sigismunda Vidberga vedeklas Mērijas Vidbergas dāvinājums vairāku gadu garumā, kur blakus izciliem tušas zīmējumiem skatām arī skices, uzmetumus lietišķās grafikas paraugiem, kā arī arhīva materiālus. Dāvinājumu kontekstā īpaši izceļama ir gleznotāja Sigurda Vidzirkstes gleznu un zīmējumu kolekcija, kas muzejā nonāca 1992. gadā ar Latvijas Kultūras fonda starpniecību un pateicoties mākslinieču Dainas Dagnijas un Ausmas Matcates personīgai iniciatīvai. Savukārt Oskara Skušķa mantojumu muzejā saņemām ar "Daugavas vanagu" atbalstu. Muzeja darbinieki vienmēr ir bijuši gandarīti par to ieinteresētību un atbalstu, ko savu tuvinieku daiļrades piemiņas saglabāšanā ir snieguši viņu vistuvākie līdzgaitnieki. Līdzās jau iepriekš nosauktajiem jāpiemin vēl Austrā Puzinas, Anna Šveica un daudzi citi. Mākslas vēstures procesu izpētē un katra autora darbības izpētē nozīmīgas ir mākslinieku Dagmāras Igalas zīmējumu, Ģirta Puriņa

gleznu, Eižena Janiša skulptūru, Laimoņa Mieriņa gleznu un zīmējumu kolekcijas, kas izveidojušās, tikai pateicoties pašu dāvinātāju ieinteresētībai un atvērtībai pret Latvijas mākslas vidi.

Pēc 2000. gada atsevišķu trimdas mākslinieku dāvinājumi, no vienas puses, samazinās, jo trūkst tāda pamudinājuma kā iepriekš minētās lielās mākslas skates. No otras puses, ir audzis mērķtiecīgi virzītu dāvinājumu skaits. Ir jāmin arī apstāklis, ka muzejs nav tik atvērts visa veida dāvinājumiem – gan telpu šaurības un glabāšanas apstākļu dēļ, gan arī sekojot izstrādātajām komplektēšanas prioritātēm⁴, kas gan paredz kā vienu no krājuma papildināšanas pamatvirzieniem atspoguļot latviešu mākslinieku darbību trimdā un pašreizējās mītnes zemēs. Tomēr tiek uzsvērta nepieciešamība ievērot sabalansētību atsevišķu autoru kolekciju izveidē, akcentējot mākslas kopainai būtisku autoru vai darbu trūkumu un katra jaunieguvuma mākslinieciskās kvalitātes. No pēdējiem lielākajiem papildinājumiem noteikti jāatzīmē Austrālijā dzīvojošās mākslinieces Lidijas Dombrovskas-Larsenas 2003. gadā saņemtais 30 gleznu dāvinājums muzejam, kas sniedz labu ieskatu gleznotājas radošajā darbībā daudzu gadu garumā. Tai pašā gadā saņemām Kanādā dzīvojošās Selmas Zlemītes testamentā muzejam novēlēto mantojumu (kopskaitā 20 dažādu autoru gleznas, zīmējumi, akvareļi), kura izvērtēšanā pirms saņemšanas muzejam tika dota iespēja piedalīties. Rezultātā mēs varējām no vairākiem darbiem atteikties.

Līdztekus lielākiem papildinājumiem jāatzīmē atsevišķu mākslinieku dāvinājumi, kas skaitliski nelieli, tomēr ir ļoti būtiski muzeja krājuma papildināšanai. Īpaši vēlos akcentēt to autoru sniegumu, kuri ir guvuši plašāku atzinību savas mītnes zemes mākslas procesu kontekstā, pārkāpjot pāri šaurajai pazīstamības robežai latviskā vidē. Esam gandarīti, ka muzeja kolekcijā atrodam Edvīna Strautmaņa, Reiņa Zusterā, Raimonda Staprāna, Lara Strunkes, Leo Jāņa Briediša, Vijas Celmiņas, Imanta Tillerā u.c. autoru nedaudzos darbus, kas arī galvenokārt saņemti kā dāvinājumi un, kaut arī ar nedaudziem piemēriem, raksturo šo izcilo personību sniegumu.

Visu dāvinājumu kopumā akcentējami tie gadījumi, kad dāvinātājs kā privātpersona, kam ne vienmēr ir bijusi saistība ar mākslu, atgriež Latvijas apritē būtiskas mākslas vērtības, kuras ir pavadījušas šos cilvēkus trimdā. Tādi ir Herberta Tauriņa (ASV, 1993), Eiženijas Vitolas-Ernstsones (ASV, 1995), Gunāra Jurjāna (Austrālija, 1997) u.c. muzejam un Latvijas kultūras videi labvēlīgo personu dāvinājumi.

Savdabīgs piemērs mākslas vērtību aprītei ir Jāņa Valtera gleznas, ko muzejam 2002. gadā dāvināja ASV dzīvojošais Deivids Finns. Šai gadījumā

jau varam runāt par divkāršu trimdu, ko sevī simboliski nes J. Valtera darbi. Pats mākslinieks 20. gadsimta sākumā mainīja dzīves vietu, dodoties labprātīgā trimdā un izvēloties Vāciju kā savai turpmākai darbībai vispiemērotāko. Astoņas viņa gleznas, kas bija nonākušas drauga un mākslas teorētiķa Ernsta Cīrera īpašumā, 20. gadsimta trīsdesmito gadu vidū, bēgot no nacistiskā režīma, tika aizvestas uz ASV. Tur tās mantojumā saņēma Deivids Finns, kurš darbus uzdāvināja Valsts Mākslas muzejam Latvijā.

Trimdas mākslas kolekcija līdzvērtīgi citam mākslinieciskam mantojumam tiek uzņemta muzeja uzskaitē, kā to nosaka Noteikumi par nacionālo muzeju krājumu⁵. Muzeja krājuma komisija izvērtē atsevišķo mākslas darbu atbilstību pamatkrājuma, palīgkrājuma vai apmaiņas krājuma statusam. Šajā procesā būtiski ir dāvinātāja noteikumi, ar kuriem mākslas darbi tiek nodoti muzejam. Muzejs ir tiesīgs atteikties no dāvinājuma, ja tas pēc sava satura vai mākslinieciskām kvalitātēm neatbilst muzeja komplektēšanas politikai, vai arī nav pieņemami un realizējami dāvinātāja izvirzītie noteikumi.

Pēc uzņemšanas krājuma uzskaitē un zinātniskās apstrādes mākslas darbi kļūst pieejami visiem speciālistiem un interesentiem, kas strādā pie kādas konkrētas tēmas izstrādes, zinātniskā pētījuma, publikācijas vai izstādes gatavošanas. Tieši izstādes ir tā publiskās pieejamības forma, kas visbiežāk tiek izmantota, dodot mūsu skatītājiem iespēju tiešākai saskarsmei ar ārpus Latvijas dzīvojošo tautiešu veikumu. Muzeja speciālisti regulāri strādā pie atsevišķu mākslinieku piemiņas izstāžu sagatavošanas. Tās dod iespēju plašākā retrospektīvā skatījumā parādīt daiļrades attīstību, pakavēties pie dažādiem darbības periodiem, sniegt vispusīgāku vērtējumu. Šādas izstādes rošina eksponēt arī trimdas gadu veikumu, tā organiski pabeidzot mākslinieka daiļrades apskatu. Jubilejas izstādes šo gadu laikā ir sarīkotas Niklāvam Strunkem (1989), Sigismundam Vidbergam (1990, 1998, 2001, 2002, 2003), Jānim Cielavam (1991), Mārtiņam Krūmiņam (1991), Augustam Annusam (1993), Ludolfam Libertam (1995, 2003), Erastam Šveicam (1995), Sigurdam Vidzirkstem (1995), Kārlim Neilim (1996), Paulam Puzinas (1996), Oskaram Skušķim (1998).⁶ Šīs izstādes papildināja mūsu priekšstatus par autoru daiļradi, atsevišķos gadījumos tikai tos nedaudz paplašinot, bet citkārt, kā, piemēram, S. Vidzirkstes un O. Skušķa gadījumā, pilnīgi no jauna atklājot un iepazīstinot.

Visai bieži par ievērojamiem mākslas notikumiem Latvijā ir kļuvušas mākslinieku personālizstādes, kas ne vien rāda paša autora personību un mākslinieciskās izrēles spēku, bet ļauj veidoties kultūru dialogam ar viņu

mitņu zemju kultūras tradīciju, meklējumiem un atradumiem mākslinieciskās radišanas procesā. No vienas puses, tā ir bijusi muzeja izvēle – rīkot tā vai cita autora personālizstādi, no otras puses, tā vienmēr ir arī paša mākslinieka vēlēšanās, lai viņa padarītais būtu skatāms dzimtenē. Paliekama nozīme ir bijusi Lara Strunkes (1898, 2002), Jura Soikana (1990), Raimonda Staprāna (1991), Imanta Tillerā (1993), Dainas Dagnijas (1995, 2004), Laimoņa Mieriņa (1995), Reiņa Zusterā un Venitas Salnājas (1996), Dagmāras Igāles (1996), Leo Jāņa Briediša (1997) personālizstādēm. Šie autori droši un pārliecinoši parādīja savu sniegumu, liekot sevi ievērot reizēm ne pārāk aktīvajai Latvijas mākslas publikai, atsevišķos gadījumos pat gūstot plašāku atzinību. Piemēram, Laris Strunke par personālizstādi izstāžu zālē “Arsenāls” saņēma Latvijas Mākslinieku savienības Gada balvu 2002 nominācijā “Labākā personālizstāde”. Šobrīd muzejs ir vienojies ar gleznotāju Raimonu Staprānu par viņa izstādes rīkošanu 2006. gadā.

Pēdējos gados muzejs ir uzsācis nelielu izstāžu ciklu – “Dāvinājumi muzejam”, kur regulāri plašākai sabiedrībai tiek parādīti lielākie un nozīmīgākie dāvinājumi, vienlaikus akcentējot arī konkrētā mākslinieka personības nozīmību. 2003. gadā bija skatāma Deivida Finna dāvinātā J. Valtera gleznu kolekcija, savukārt 2004. gada vasarā Valsts Mākslas muzeja mazajā zālē varēs skatīt Līdijas Dombrovskas-Larsenas darbu retrospektīvu skati, pirmo reizi tik plaši iepazīstinot Latvijas skatītājus ar viņas daiļradi.

Līdztekus personālizstāžu un piemiņas izstāžu rīkošanai mākslas darbi tiek izmantoti dažādu konceptuālo izstāžu sagatavošanā. Kā lielākās un nozīmīgākās noteikti jāakcentē abas jau pieminētās vispārējās latviešu mākslas izstādes, kuru aptvertais ļoti plašais materiāls gan ģeogrāfiskā, gan mākslinieciskā intensitātē bija atzinības vērts un deva daudzus impulsus trimdas kultūras tālākai apzināšanai un pētniecībai. Diskutējama bija mākslinieku E. Strautmaņa, L. Mieriņa, S. Vīdzirkstes u.c. autoru gleznu iekļaušana izstādē “Abstrakcionisms Latvijas glezniecībā” (2003). Tomēr tieši viņu daiļradē mēs visprecīzāk varam runāt par abstrakcionismu kā nostabilizējošu virzienu ar loģisku un sakārtotu tēlaino struktūru. Šo darbu klātbūtne parādīja izstādes skatītājiem atšķirību starp māksliniecisko pārliecību un nejaušību, kas ņēma virsroku daudzu šejienes gleznotāju sniegunā.

Vērojot, kā attīstās mākslas procesi, to apzināšanas, izpētes un publicēšanas iespējas, varu izteikt drošu pārliecību, ka jau tagad savāktais trimdas kultūras mantojums un tas, kas turpmāko gadu gaitā vēl dos savu pienesumu, noteikti visplašākā aspektā iekļausies kopējā kultūras mantojumā.

Trimdas vizuālās kultūras mantojuma uzkrāšana, neraugoties uz daudzām ļoti pozitīvām iezīmēm, ir saistīta ar virkni problēmu. Tomēr varam secināt, ka šīs problēmas lielā mērā ir kopīgas jebkura mākslinieciskā mantojuma saglabāšanai neatkarīgi no tā radīšanas vietas.

Valsts Mākslas muzeja krājuma papildināšanas mērķi ir:

– dot plašāku Latvijas un latviešu tēlotājas mākslas vēsturiskās attīstības ainu, veicināt tās dziļāku izpēti, parādīt katra mākslinieka individuālo evolūciju, papildināt autoru loku muzeja kolekcijās, atspoguļot dažādu mākslas veidu, stilu, virzienu attīstību;

– iegādāties mākslinieciski augstvērtīgus darbus, lai tādējādi darītu tos pieejamus visai sabiedrībai muzeja ekspozīcijās un izstādēs.

Valsts Mākslas muzeja vēlmei radīt iespēju, lai katrs profesionāls latviešu izcelsmes mākslinieks būtu pārstāvēts muzeja krājumā kaut vai ar vienu darbu (šāda vajadzība aktualizējas pētniecības procesā), līdztekus pastāv nepieciešamība saglabāt noteiktus kvalitātes rādītājus. Tas liek ierobežot mākslas darbu skaitu, ļoti daudzos gadījumos rosinot atteikties no visa daiļrades mantojuma kopumā par labu atsevišķu priekšmetu izvēlei. Tādēļ esam pateicīgi visiem, kas respektē mūsu lūgumu rast iespēju vispirms iepazīties ar dāvinājumu saturu un tikai tad pieņemt lēmumu. Tas ļauj noturēt zināmus kvalitātes kritērijus un sabalansēt kolekcijas apjomus. Vienlaikus veidojas dialogs starp muzeju un dāvinātāju, kas ļoti bieži ir pozitīvs un kura rezultātā var atrast arī risinājumus dažādām problēmsituācijām. Saistībā ar iepriekš minēto muzejs šobrīd saskata vēl kādu citu problēmu: kā sabalansēt dāvinājumu un iepirkumu sadaļu. Līdz šim galvenais ieguves avots bija dāvinājumi. Varam prognozēt, ka nākotnē tie saglabāsies. Vienlaikus radīsies nepieciešamība pilnvērtīgākas mākslas ainas veidošanai veikt mērķtiecīgus iepirkumus no šobrīd strādājošiem nozīmīgākajiem latviešu izcelsmes māksliniekiem.

Izvērtējot iepriekšējo gadu aktivitātes un rezultātus, neraugoties uz dažādām pretrunām, varam ar pilnu pārliecību teikt, ka t.s. trimdas vizuālās mākslas mantojums nav izolēts, tas tiek apgūts, izmantots un arvien vairāk tiek aplūkots kā vienota Latvijas mākslas procesa sastāvdaļa.

¹ Venēcijas biennāle. Glezniecības retrospekcija "No Raušemberga līdz Murakami" Correa muzejā, 2003. Ekspozīcijas V. Celmiņas darbs "Nakts debesis", 11. 1995.

² Latvijas Mākslas muzeju apvienība, kuras sastāvā bija Valsts Mākslas muzejs, Mākslas muzejs "Arsenāls", Ārzemju mākslas muzejs, Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejs un Latvijas Kultūras muzejs "Dauderi", 2000. gadā ar Latvijas Republikas

Kultūras ministrijas rīkojumu tika reorganizēta. Reorganizācijas procesā muzeji ieguva juridisko patstāvību, savukārt Mākslas muzejs "Arsenāls" tika likvidēts un pilnībā apvienots ar Valsts Mākslas muzeju. Tādējādi visi Mākslas muzeja "Arsenāls" krājumā reģistrētie mākslas darbi pilnībā tika iekļauti Valsts Mākslas muzeja krājumā. Šādas apvienošanas mērķis bija nodrošināt mākslas procesu pēctecību un pārmantojamību, nesadalot un nesadrumstalojot Latvijas profesionālās mākslas kolekciju.

³ *Konstante I.* Latviešu trimdas mākslas kolekcija // *Latvju Māksla*. – 1999. – Nr. 25. – 2610. – 2615. lpp.

⁴ Valsts Mākslas muzeja krājums, komplektēšanas politika un prioritātes. Apstiprināts Valsts Mākslas muzeja Zinātniskās padomes sēdē 2001. gada 13. februārī.

⁵ LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 311, 18.08.1998.

⁶ Norādītas tikai tās izstādes, kas, muzeja darbinieku gatavotas, notikušas Valsts Mākslas muzeja telpās K. Valdemāra ielā 10a, izstāžu zāles "Arsenāls" telpās Torņa ielā 1 vai kādreizējā izstāžu zālē "Latvija" Brīvības ielā 35. L. Liberta izstāde 2003. gadā bija eksponēta Tallinā Igaunijas Mākslas muzeja filiālē – *Adamson Eric* muzejā. Turpat 2001. gadā bija skatāma S. Vidberga darbu izstāde "Erotiskās elēģijas", ko 2003. gadā eksponēja arī Helsinkos Somijā, Amosa Andersena mākslas muzejā.

LATVIEŠU LIETISKĀ MĀKSLA TRIMDĀ

Latviešu lietiskā māksla un daiļamatniecība pirmās brīvvalsts posmā bija strauji attīstījusies – uz seno tradīciju pamata tika veidota laikmetīga, īpatnēji latviska māksla. Šo kustību veidoja mākslinieki R. Zarriņš, A. Čirulis, J. Bīne, A. Dzērvīte un citi. Lietisko mākslu mācīja Latvijas Mākslas akadēmijā (LMA), tika dibinātas arī skolas un kursi, attīstījās valdības atbalstīta, intensīva senatnes pētniecība. Latvijas lietiskā māksla izgāja pasaulē ar lieliem panākumiem – darbi tika godalgoti starptautiskās izstādēs Parīzē, Briselē un Berlīnē (*Grand prix*). Tie izcēlās ar grezniem ģeometriskiem rakstiem, kompozīciju un krāsu ziedu. Šo attīstību pārtrauca Otrais pasaules karš, kad liela daļa daiļdarbnieku nonāca trimdā, visvairāk Vācijas bēgļu nometnēs.

Bēgļu nometnēs cilvēki dzīvoja saspīestos, trūcīgos materiālos apstākļos, bet latviskā dzīve tur veidojās rosīga. Tika nodibinātas latviešu pamatskolas un vidusskolas, aktieři spēlēja teātri, mūziķi rīkoja koncertus, dzejnieki un rakstnieki sacerēja jaunus darbus, un arī daiļdarbnieki atsāka savu darbu un ap sevi pulcināja jauniešus, iekārtoja darbnīcas un apmācības. Tie bija mākslinieki – prof. Augusts Annuss, Burkhard Dzenis, Hugo Mercs, Arnolds Sildegis un arī daiļamata meistari – Aleksandra Dzērvīte, Erna Puriņa-Jansone, Zigfrīds Jurševskis, Osvalds Grīns un daudzi citi. Latvijas lietiskās mākslas un amatniecības skolas beidzēji. Jau 1947. gadā Eslingenā nometnē tika nodibināta Latviešu daiļamatnieku savienība (LDS), tās pirmais priekšsēdis – mākslinieks un koktēlnieks Hugo Mercs. Savienības mērķos bija rūpes par latviešu tautas mākslas saglabāšanu, jaundarbu radīšanu, izstāžu rīkošanu. Par biedriem varēja būt LMA mākslinieki un Latvijas Amatniecības kameras meistari, lietiskās mākslas skolu un semināru absolventi, kā arī LDS valdes uzņemtie (*Latviešu Lietiskā Māksla*, Nr. 7, O. Grīns, 5. lpp.). Darbība izvērsās, tika nodibināti kursi, apzināti un apvienoti daiļdarbnieki dažādās nometnēs, izveidoti saloni daiļdarbu pārdošanai, un tika veikts nopietns un intensīvs izglītošanas darbs visās lietiskās mākslas nozarēs. Darbojās un savu māku tālāk nodeva mācekļiem keramiķi, rotkaļi, audējas, rokdarbnieces, koktēlnieki, metāllkalēji. Minchenē 1948. gadā iznāca rokdarbu žurnāls *Latvju Zeltene* Aleksandras Rugājas un Allas Rugājas-Zēbergas redakcijā, un V. Lamsters Eslingenā sarakstīja un 1948. un 1949. gadā izdeva grāmatu *Ievads latviešu stila vēsturē* divos

sējumos, par kompozīcijas un latvisko stila mācību. Vairākas brīvvalsts laika rokdarbu mācību grāmatas pārdrūkāja. Latviešu daiļamatnieku savienībā Vācijas posmā tika uzņemti 42 jauni dalībnieki. Tās darbība apstājās 1950. gada janvārī – tad jau bija sākusies lielā izceļošana no Vācijas nometnēm uz trimdas dzīves nākamo posmu.

Šo rosīgo mākslinieku un daiļdarbnieku darbs nodrošināja īpatnējo latviešu lietiskās mākslas tālāku veidošanos trimdā.

Bez šiem četriem intensīvās latviskās kopības un attīstības gadiem Vācijas nometnēs trimdas sabiedrības rosmes būtu grūti iedomājamās. To nozīmi grūti pārvērtēt. Šeit Latvijas skolotāji spilgti nacionālā vidē izglītoja bēgļu bērnus latviešu valodā, tradīcijās un nacionālā apziņā. Šeit nodibinājās kopības un draudzības saites visam mūžam, te likti pamati trimdas sabiedrības tālākai veidošanai. Ne velti šo posmu dēvē par dzīvi “mazajā Latvijā”. Valstīs, kur nonāca latviešu bēgļi bez šīs Vācijas DP nometnes pieredzes, latviešu sabiedrības attīstība veidojās citāda. Zviedrijā, kur bēgļi nonāca tieši no Kurzemes krasta, radās citas problēmas. Latvieši vairāk izklīda, un kopējā darbība bija problēmatiskāka. Arī latviešu lietiskās mākslas tālāka veidošanās Zviedrijā no tā cieta.

Vācijas bēgļu nometnēs 1947. gadā bija reģistrēti ap 111 000 latviešu bēgļu. Kad starp 1947. un 1950. gadu IRO (*International Refugee Organization*) bēgļus izvietoja no Vācijas uz tālākām patvēruma zemēm, visvairāk daiļamatnieku nonāca ASV un Kanadā, mazāk Austrālijā un vēl mazāk Anglijā un Dienvidamerikā. Katrā zemē, kur nonāca mākslinieki un daiļamatnieki, tie atsāka rosīgu darbību. Sākuma gados katrs sev un savai ģimenei centās nodrošināt darbu un dzīves iztiku un tikai brīvos brīžus varēja veltīt savai mākslai.

Kanadas latviešu “galvaspilsēta” kļuva Toronto. Tur 1953. gadā tikās iniciatoru grupa ar mākslinieku kokačelnieku Hugo Mercu priekšgalā, lai nodibinātu Latviešu daiļamatnieku savienību Kanadā (LDSK) – Vācijā sāktās savienības turpinātāju. H. Mercu ievēlēja par priekšsēdi, un valdē darbojās tie daiļamata meistari, kuŗi no Vācijas bija nonākuši Kanadā. H. Mercs vadīja savienību līdz 1966. gadam, tad vadību pārņēma enerģiskais rotkalis Aleksandrs Gugāns. LDSK sākumā apvienoja 28 biedrus, kuŗi rosīgi piedalījās visās latviešu lietiskās mākslas izstādēs, kā arī visās nozīmīgās Kanadas mēroga izstādēs, kur tika godalgoti par izcilo amata prasmi. Savienība rīkoja izstādes Kanadas Latviešu dziesmu svētkos un citos latviešu sarīkojumos, piedalījās ar amata demonstrējumiem mūzejos un izstādēs, rīkoja rokdarbu kursus un apmācības. Savienība izkārtāja arī Dziesmu svētku

dalībnieku labāko tautastērpu godalgošanu, lai trimdas jaunieši mācītos pareizu tautastērpu darināšanu un valkāšanu.

Šajos gados sevišķu ievēribu pelnījuši daiļamata meistari, kuŗi ar savām zināšanām un paraugu centās audzināt nākamo daiļamatnieku paaudzi. Starp tiem minami Hugo Mercks (1904–1976), kuŗš beidza LMA tēlniecības nozari, kļuva izcils latviešu koktēlnieks, par saviem darbiem ieguva balvas un godalgas Kanadas mērogā, organizēja un iekārtoja savienības izstādes un ar kritisku aci vienmēr sevišķi rūpējās par lietiskās mākslas izstādīto priekšmetu kvalitātes celšanu. Jau 1959. gadā, atklājot lietiskās mākslas izstādi Toronto, viņš atgādināja meistariem pievērsties vairāk oriģināldarbiem un atkāpties no masu produkcijas tehnikām (*Senais mantojums*, 73. lpp.).

Aleksandra Dzērvīte (1904–1996) visu savu mūžu veltīja latviskai lietiskai mākslai. Nonākusi Kanadā viena ar divām mazām meitiņām, viņa veltīja nakts un stundas ārpus maizes darba, darbojoties rokdarbu nozarē. Viņa mācīja rakstu kompozīciju un teoriju, darināja metus, rakstīja neskaitāmas apceres par lietisko mākslu un tautastērpu darināšanu un valkāšanu. Viņa bija apveltīta ar zināšanām un apbrīnojami smalku gaumes izjūtu un dāsni deva savas zināšanas tālāk savām skolniecēm. Tagad viņas ierosmē strādā Lilija Treimane un citas jaunākās paaudzes daiļdarbnieces. Viņas darbi izstādēs vienmēr izpelnījās skatītāju apbrīnu un daudz godalgu. Pēc vairāku gadu intensīva darba A. Dzērvīte sastādīja un izdeva grāmatu *Latvju raksti* (1972. g.) un kopā ar L. Treimani sarakstīja un 1982. gadā izdeva grāmatu *Latviešu jostas*.

Kanadas mēroga sekmes guvuši arī daudzi citi daiļamatnieki un lietiskās mākslas meistari, starp tiem Zigfrīds (1910–1989) un Nīna Jurševski (keramika un audumi), Velta Vilsons (audumi), Aleksandrs Gugāns (1921–1987) (rotas), Dzidra Šēfere (audumi), Dzintars Mežulis (1950–2002) (rotas un skulptūras) un daudzi citi.

LDSK sarīkoja kursus, kuŗos cerēja apmācīt topošos meistarus. Tajos latvisko rotu kalšanu mācīja Aleksandrs Gugāns un Ojārs Turķis, aušanu un rokdarbus – Lilija Treimane un Zinta Endzeliņa. Pēc Aleksandra Gugāna nāves savienību vadījuši Ojārs Turķis, Judīte Vāgnere un Visvaldis Ozols. Savienība 2000. gadā Kanadas latviešu Dziesmu svētku ietvaros rīkoja tautastērpu izstādi, kuŗā bija skatāmi 65 tautastērpi no visiem Latvijas novadiem.

ASV nonākušos daiļdarbniekus pulcināja 1955. gada dziesmu dienas Milvokū (*Milwaukee, WI*) pilsētā ASV vidienē, kur zeltkaļa un gravīras meistara Osvalda Grīna (1908–2002) ierosmē nolēma dibināt Daiļamatnieku

savienību ASV. Par pirmo priekšsēdi ievēlēja mākslinieku Arnoldu Sildegu (1915–2003), un LDS ASV administrātors kļuva rosīgais Osvalds Grīns. Savienības dibināšanas laikā (1956. g.) notika pirmā plašā lietiskās mākslas izstāde. ASV Daiļamatnieku savienība tika dibināta kā izlases daiļamatnieku organizācija latviešu daiļamata goda celšanai un tālākai veidošanai. Par savienības biedriem uzņēma LDS Vācijas laika biedrus un no jauna tos, kuŗu darbi tika atzinīgi vērtēti izstādēs ASV (*Senais mantojums*, O. Grīns, 82. lpp.).

Savienība attīstīja rosīgu darbību, rīkoja izstādes dažādos latviešu centros, rīkoja tautastērpu demonstrācijas, referātus un lekcijas par lietiskās mākslas attīstības problēmām, par latviskajām rotām, par izstādēm un to kvalitātes celšanu. Darbības rosināšanai izveidoja kopas dažādās pilsētās: Bostonā Lilijas Kluces vadībā, Čikāgā A. Telles un E. Kestneres vadībā, Ņujorkā kopu vadīja Alfons Eimanis (kalumi) un Juris Kļaviņš (rotas). LDS ASV priekšnieks kļuva Osvalds Grīns, un viņa vadībā savienība ierosināja rīkot kursus jauno daiļamatnieku apmācīšanā. Kursu darbība izvērtās sekmīga vairākās vietās. Bostonā kursus vadīja audēja Lilija Kluce, un Milvokos (*Milwaukee, WI*) Erna Puriņa-Jansone 1974. gadā izveidoja savu skolu "Jaunās rakstītājas".

Ernas Puriņas-Jansones vadībā kursantes apguva latvisko rakstu kompozīcijas un krāsu mācību, aušanu un izšuvumus, latvisko stila mācību. Kursi sekmīgi darbojās apmēram 10 gadus. Erna Puriņa-Jansone izcēlās ar saviem un savu skolnieku darbiem izstādēs, kur viņas pašas un viņas skolnieču skaistās latvju rakstu kompozīcijas atkārtoti ieguva godalgas (*Laiks*, 1986. g. 6. aug., M. Strausa, "Vārdi un Darbi"). E. Puriņa-Jansone sarakstījusi arī vairākas grāmatas par rakstu kompozīciju un stila mācību – *Latvju rakstu raudzis* un par tautastērpu darināšanu *Māte meitai*, kuŗas abas joprojām gaida izdošanu līdzekļu trūkuma dēļ.

Kursi vēl notika Ņujorkā rotkaļu Alfonsa Eimaņa un Juŗa Kļaviņa vadībā, Sirakūzās (*Syracuse, NY*) audējas Augustes Siliņas-Beltes vadībā un Ročesterā (*Rochester, NY*) keramiķes Annas Graudiņas vadībā.

LDS ASV izdeva divas grāmatiņas – 1958. gadā un 1965. gadā – ar latviešu lietiskās mākslas meistarlu labāko darbu fotoattēliem (*Latviešu lietiskā māksla*).

Kad 1975. gadā sāka iznākt žurnāls *Latvju Māksla*, tā redaktors Arnolds Sildegls rūpējās, lai tur būtu arī nodaļa par lietisko mākslu.

Osvalda Grīna ierosmē savienība uzņēmas rūpes par latviskās lietiskās mākslas senmantu krātuvju nodibināšanu un attīstību, tā liekot pamatus

trimdas lietiskās mākslas mūzejiem. Pirmo senmantu krātuvi Latviešu namā Čikāgā iekārtoja 1964. gadā, sekoja Gaņezera mūzejs 1971. gadā, ALA kultūras vērtību krātuve pie DV apvienības Ņujorkā 1976. gadā. Latviešu mūzejs Vašingtonā (*Washington, DC*) tika iekārtots Vašingtonas latviešu draudzes telpās 1980. gadā. Senmantu krātuves nodibināja arī Kanadas latviešu centrā Toronto, Kanadā, un Adelaidē, Austrālijā. Šis lielais darbs tika veikts, lai senās līdzpaņemtās lietiskās mākslas vērtības neaizietu bojā, bet kalpotu par mācību materiālu un kultūras vērtībām nākamajām trimdas paaudzēm.

Ar LDS atbalstu ASV un Kanadā ir iekārtotas latviešu senmantu krātuves vairākos ASV un Kanadas mūzejos, kur tās ir daļa no paliekamās mūzeja kolekcijas. Šīs izstādes un krātuves kalpo citam mērķim – lai iepazīstinātu vietējos iedzīvotājus ar latviešu lietisko mākslu. Redingas (*Redding, PA*) mūzeja četras lielas vitrīnas ar latviešu lietisko mākslu katru gadu apskata caurmērā 70 tūkstoši apmeklētāju. Ievērojamas latviešu kolekcijas atrodas ne vien Redingas mūzejā, bet arī Milvoku (*Milwaukee, WI*) pilsētas mūzejā un Karaliskajā Ontario mūzejā Toronto. Pēc šīm kolekcijām daudzi pētnieki iepazīnušies ar latviešu lietisko mākslu, un par to sarakstītas vairākas disertācijas. Kanadiešu mākslas audēja Jane Evans, smēloties ierosmi saviem pētījumiem karaliskajā Ontario mūzejā, sarakstījusi grāmatu par latviešu aušanas teknikām *A Joy Forever*, tā iepazīstinot angļiski runājošās tekstila darbinieku aprindas ar mūsu senajām tekstiliju tradīcijām.

Kad Osvalds Grīns pēc 20 gadu darbības LDS ASV nolika savas pilnvaras, 1975. gadā Latviešu daiļamatnieku savienība ASV izbeidza darbību. Darbu tomēr turpināja atsevišķi rosīgi daiļamata meistari. Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonda lietiskās mākslas nozares pienākumus uzņēmās keramiķe Anna Graudiņa. PBLA (Pasaules brīvo latviešu apvienība) Kultūras fonda paspārnē tika rīkotas turpmākās lietiskās mākslas izstādes. Atsevišķi izcēlās daiļamata meistari, kuŗi centās savas zināšanas nodot tālāk nākamajām paaudzēm. Starp aktīvākajiem bija Mirdza Brenķe-Strausa (1918–1988), audēja un tautastērpu speciāliste, kuŗas darbi daudzkārt izstādēs godalgoti. Viņa arvien savas zināšanas mācīja latviešu papildskolās, kursos un semināros un ar neskaitāmiem rakstiem periodikā palīdzēja trimdas sabiedrībā celt godā mūsu senos tērpus un to darinātājus un valkātājus. Alfons Eimanis (1899–1979), izcils vaŗa kalumu darinātājs, izkala visas zināmās dzelzs laikmeta rotas un kopā ar Juri Kļaviņu (1917–2003), rorkali, kuŗš bija sevišķi iemīļots skolotājs, dāsni un prasmīgi rosināja jaunus kalējus kursos un vasaras vidusskolās. Anna Graudiņa (keramika),

Ausma Siliņa-Belte (audumi) un daudzi citi veicināja latviešu lietiskās mākslas tālākveidošanos ASV.

Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonda atbalstā 1984. gadā pulciņš daiļamata darbinieku un interesentu dibināja jaunu organizāciju – Latviešu lietiskās mākslas biedrību un par priekšnieci ievēlēja Viju Ābeli-Wurstner. Biedrība tika dibināta uz demokratiskiem principiem, lai apvienotu visus, kuņiem ir interese par latviešu lietisko mākslu. Pirmajā gadā biedrībā iestājās 100 dalībnieku, un viņu skaits joprojām aug. Biedrībā ir meistari, mācekļi un pašdarbnieki, un tā izdod savu apkārtrakstu *Tautas pūrs*, lai dalītos informācijā par notikumiem daiļamatniecībā un lietiskajā mākslā un arī lai sniegtu praktiskus padomus daiļdarbu darināšanā. Savā pieredzē un praktiskos padomus tur dalījušies daudzi amata meistari, un apraksti par izstādēm un saietiem ir bagātīgi ilustrēti. Iznākuši 84 *Tautas pūra* izdevumi. Biedrība izdeva arī žurnāla *Latvju Saule* pārpublicējumu.

Austrālijas latviešu daiļamatnieku saimei bija citāds liktenis. Austrālijā iebrauca retais daiļamatnieks, kas bija beidzis skolas Latvijā vai Vācijas nometnēs, un Austrālijas lielie plašumi un attālumi kavēja sākotnēju apvienošanos. Daiļdarbu skates notika vietējās pilsētās. Kultūras dienu ietvaros rīkoja lielākas izstādes dažādās pilsētās. Pēc ilga un neatlaidīga darba 1961. gadā rokdarbu skolotājai Lidijai Beklešovai kopā ar Sergeju Beklešovu izdevās sākt priekšdarbus LDS dibināšanai Austrālijā, un kopējā darbā 1966. gadā iznāca pirmais latviešu daiļamatnieku apvienības žurnāls *Latviešu Lietiskā Māksla*. Apvienība rīkoja izstādes, rokdarbu kursus un seminārus. 1974. gadā apvienība ar plašu savu dalībnieku lietiskās mākslas izstādi devās uz ASV latviešu centriem un tur guva lielu atsaucību. Liels ieguvums Austrālijas daiļamatniekiem bija satikšanās ar citu kontinentu daiļamatniekiem turpmākai sadarbībai (*Senais mantojums*, L. Beklešova, 143. lpp.). Apvienība 1980. gadā rīkoja tautastērpu seminārus vairākās pilsētās un aicināja tos vadīt audēju Mirdzu Brenķi-Strausu no ASV. 1983. gadā Melburnā apvienība sarīkoja globālo latviešu lietiskās mākslas izstādi, kur ar saviem darbiem piedalījās latviešu daiļamatnieki no visiem kontinentiem.

Šajā sakarā apvienība izdeva grāmatu *Senais mantojums*, ko rediģēja Lidija un Sergejs Beklešovi. Tas ir reizē izstādes katalogs un daiļamatnieku saraksts, un otrajā daļā ir apraksti par LDS darbību brīvajā pasaulē.

Žurnāls *Latviešu Lietiskā Māksla* iznāk joprojām.

Daudzi Austrālijā dzīvojošie daiļdarbnieki guvuši panākumus vietējās izstādēs. Starp tiem minami Anna Ancāne (1918–1989) (keramika), Lidija

Beklešova (tekstildarbi), N. Neiburga (keramika), J. Laduzāns (kokgriezumi).

Anglijā nonākušie daiļamatnieki jau 1949. gadā nodibināja Daiļamatnieku kopu ar priekšnieku I. Laugali un attīstīja darbību, rīkojot savas izstādes. Anglijā nonāca audēja Helga Kivicka. Viņa rīkoja aušanas kursus un savu māku deva tālāk saviem skolniekiem. No viņas skolniecēm pazīstamākā ir Rasma Grava-Budiņa, kuŗa savukārt izveidoja patstāvīgu aušanas darbnīcu un ar saviem darbiem ļoti sekmīgi piedalījusies daudzās izstādēs.

Visos kontinentos daiļamata meistari sekmīgi rīkojuši plašas lietiskās mākslas izstādes. Tomēr lietiskā mākslā netrūka arī problēmu, uz kuŗām norādīja kritiskās piezīmes par šīm izstādēm. Par LDS ASV 30 gadu atceres izstādi Bostonā 1985. gadā M. Šlesere recenzijā jautā: "Kāpēc daiļdarbs jāpārkrauj ar ornamentālu pārbagātību, līdz izzūd formas skaistums un priekšmeta funkcija?" (*Latvju Māksla*, Nr. 12, 1213. lpp.) Anna Graudiņa par PBLA rīkoto izstādi Toronto Dziesmu svētkos: "Daudziem daiļamatniekiem iesācējiem nav jēgas par latvju rakstu lietošanu, to kompozīciju, sveša ir latviešu stila izjūta." (*Latvju Māksla*, Nr. 13, 1331. lpp.) Jau 1970. gadā Hugo Mercs aizrāda, ka izstādēs parādās darbi, kuŗi nav uzskatāmi par daiļamatniecības paraugdarbiem, bet ir ieskaitāmi suvenīru katēgorijā.

Mirdza Strausa, vērtējot lietiskās mākslas izstādi Kanadas Dziesmu svētkos Toronto 1986. gadā, saka: "Diemžēl šoreiz daudzi darbi neatbilda pat labas kvalitātes, nemaz jau nerunājot par izlases darbu prasībām. Kamēr pieiesim ar iecietības mērauklu vai arī darbus vērtēsim no pieliktā darba stundu daudzuma, neizbēgami cietīs visa izstāde." (*Laiks*, 1986. g. 6. augustā.)

Latviešu daiļamatnieku pirmā trimdas paaudze ar retiem izņēmumiem iztiku pelnīja, strādājot savai profesijai nepiemērotus, bieži vien fiziski nogurdinošus darbus, un daiļamatniecībai varēja veltīt vienīgi brīvo laiku. Daudzi no viņiem šādos apstākļos spēja radīt vērtīgus mākslas darbus. Sarakstītās grāmatas un žurnāli bija jāizdod pašiem par saviem līdzekļiem, un peļņas vai nu nebija, vai arī tā bija pavisam niecīga. Kursi un semināri notika vakaros un nedēļas nogalēs, vai cilvēki ziedoja tiem savu atvaļinājumu. Izauguši pirmās brīvvalsts nacionālā garā, ar pienākuma apziņu pret savu tautu un tās kultūras sasniegumiem, viņi mēģināja šo apziņu ieaudzināt arī trimdas nākamajās paaudzēs un cīnījās, lai saglabātu latvisku, daiļu lietisko mākslu. Viņu pūliņu rezultātā trimdā izaugusi paaudze, kuŗai ir lepnums un cieņa pret savas tautas pagātņi, jaunieši, kuŗi mīl savu tautastērpu un prot to valkāt ar cieņu pret savu senču mantojumu.

Latviešu lietiskā māksla trimdā veidojusies noslēgtībā no tautas Latvija un gājusi citu ceļu. Tā veidojusies, pamatojoties uz pirmās brīvvalsts skolām un to laiku atzinumiem. Darbos uzsvērts nacionāli latviskais, rotājošais raksts, rakstu salikums un krāsu zieds. Trimdas lietiskā māksla un to darinātāji devuši iespēju latviešu kopienai trimdā veidot savu latvisko pasauli, savas mājas un sevi izdaiļojot ar šiem darbiem.

IZMANTOTIE AVOTI

Grāmatas

- Bērziņš, Alfreds. *Tāls ir ceļš atpakaļ uz dzimteni*. Ņujorka: Grāmatu draugs, 1971.
Dzērvītis, Aleksandra. *Latvju raksti*. Toronto, Kanada, 1973.
Lamsters, V. *Ievads latviešu stila vēsturē*, 2 sējumi. Eslingena, Vācija, 1948 un 1949.
Latvijas sapnis. Zviedrija: izdevis Imants Alksnis, 1967.
Latvju enciklopēdija, red. A. Švābe un K. Straubergs. Kopenhāgena, Dānija: Imanta, 1952–1956.
Rotkaļu meistars Osvalds Grīns, red. A. Sildegs, 1997.
Senais mantojums, red. L. un S. Beklešovi. Melburna: Latviešu daiļamatnieku apvienība Austrālijā, 1983.
Treimane, L. un Dzērvītis, Al. *Latviešu jostas*. Toronto, Kanada: Toronto Daugavas vanadzis, 1982.

Žurnāli

- Labietis*, red. A. Brastiņš, M. Grīna. Latviešu Dievtuņu sadraudzes izdevums. ASV. Iznāk kopš 1954.
Laikmets, red. A. Miķelsons. Mineapolē, ASV, 1952–1962, Nr. 1–36.
Latviešu Lietiskā Māksla. Latviešu daiļamatnieku savienības ASV izdevums, 1958. un 1965.
Latviešu Lietiskā Māksla, red. L. un S. Beklešovi. Melburna: Latviešu daiļamatnieku apvienība Austrālijā. Iznāk kopš 1966.
Latviešu lietiskās mākslas izstādes katalogi, izdoti sakarā ar lietiskās mākslas izstādēm: Toronto (1976), Bostonā (1978), Toronto (1981), Milvokos (1983), Milvokos (1988), Losandželosā (1989), Toronto (1991).
Lietiskā māksla. Latviešu daiļamatnieku savienības Kanadā izdevumi, Toronto, 1961.
Latvju Zeltene, red. A. Rugāja. Minchene, Vācija, 1948–1970, Nr. 1–50.
Tautas pūrs, red. V. Wurstner. Latviešu lietiskās mākslas biedrības izdevums. Iznāk kopš 1984.

LATVISKU ROTU VALKĀŠANAS NOZĪME TRIMDĀ

Pēc Otrā pasaules kara beigām latviešu bēgļi bija spiesti uzturēties daudzās dažādās bēgļu nometnēs, izkaisīti pa visu Vakareiropu. Ar laiku viņi bija spiesti izklist pa visām pasaules malām. Tie, kuŗi apmetās rietumu zemēs, gandrīz visur nodibināja sabiedriskas organizācijas ar dažādiem mērķiem, kā atbrīvot Latviju, kā palīdzēt tautiešiem, kā uzturēt latvisko kultūru, izsargāt bērnus un jauniešus no asimilēšanās mītnes zemēs. Gadu gaitā tika rīkoti kursi, konferences, semināri, lai atrastu jaunas latvietības uzturēšanas stratēģijas.¹ Šīs organizācijas gandrīz bez izņēmuma paveica neticami daudz tikai ar pašu brīvprātīgo, neatalgoto darbu. Drīz izrādījās, ja gribēja cerēt uz latvisku turpinājumu nākamās paaudzēs vai cerēt uz atkal brīvu Latviju, bija stipri jāpiestrādā pie apzinīgas latvietības kopšanas.

Daudz kas tika mērķtiecīgi darīts un arī panākts, bet gadījās arī tā, ka kaut kas attīstījās it kā pats no sevis, kas kalpoja trimdiniekiem neparedzētos veidos. Manuprāt, viena no interesantākām šādām parādībām ir latvisku rotu attīstība un to valkāšanas kultūra. Lai gan tika radīti brīnumaini skaisti atdarinājumi un jaundarbi dažādās citās lietiskās mākslas nozarēs, rotas ieņēma sevišķu vietu, jo trimdiniekiem rotu valkāšana iegājās kā kaut kas daudz vairāk nekā parasta, vienkārša greznošanās. Rotas kļuva par savas ipatnējās kultūras piederības simbolu, ko katrs varēja un vēlējās nēsāt sev līdz par apliecinājumu. Tas ir bijis un vēl ir apliecinājums ne tikai sev, bet arī citiem tautiešiem, kā arī cittautiešiem.² Vēl joprojām rotas tiek darinātas, pārdotas, izstādītas un, protams, valkātas.

Visnozīmīgākais moments šīs kultūras sākumam bija Latvijas pirmās brīvvalsts laikā. Tas ar lielu sparū turpinājās Vācijas bēgļu nometnēs, kur dibināja mākslas skolas un darbnīcas ar daiļamatniecības (lietiskās mākslas) ievirzēm. Vispazīstamākā un, droši varam arī teikt, visnozīmīgākā no tām bija Eslingenas bēgļu nometne, kur atradās vislielākā latviešu "kolonija" un tika dibināta Jāņa Kugas Mākslas skola.³ Rotu kalšanā par mācības spēkiem tika piesaistīti izcili zeltkaļi, piemēram, J. Bētiņš, J. Jurisons, O. Grīns un H. Dāboliņš. Vēl klāt nāca izcili lektori, piemēram, Viktors Ernests Lamsters⁴ un Hugo Mercs, kuŗi lasīja lekcijas par latvju rakstiem un to lietošanu.

Šeit tika sniegta neapšaubāmi laba izglītība un radās labi un izcili mācekļi, kuŗi savas zināšanas nodeva citiem. Svarīgi ir pieminēt, ka bēgļu

nometnēs reti bija pieejamas publikācijas vai mūzeja paraugi, bija vienig tas, kas bija ātri pakerts līdzī, bēglu gaitas uzsākot. Tāpēc V. Lamstera lekcijām un N. Cīruļa sakopotām lapām "Latviešu etnografiskās metalla rotas"⁵ bija ļoti svarīga loma.

Rotu kultūra attīstījās dažādos līmeņos un virzienos, kā nu kuŗš māceklis spēja to nest un dot tālāk. Bēglu nometnēs parādījās īpatni apstākļi, kas veicināja rotu kalšanu un rotu valkāšanu. Viens no tiem – Apvienotās Nācijas lēma, ka Vācijā nespēj uzturēt tik daudz bēglu un tie jāsadala pa dažādām citām zemēm. Bēgļiem tika ierobežota "bagātība", ko drikstēja ņemt līdzī izceļojot. Tāpēc daudzi bēgļi, kuŗiem bija līdzī sudraba un zelta priekšmeti, lika tos pārkalt rotās, jo tās valkātas varēja vieglāk ņemt līdzī uz citām, tālākām zemēm.

Vācijas nometnēs dzīvojot un strādājot, rotkaļiem darba netrūka. Daudzi latviešu bēgļi sāpīgi izjuta atšķirtību no dzimtenes un darīja visu, ko spēja, lai turpinātu latvisko kultūru un tradīcijas. Viņi dziedāja kuŗos un dejoja tautasdeju grupās, rīkoja dziesmu un deju svētkus jau pašos trimdas sākumos. Tur visur bija vajadzīgas pareizās rotas pie attiecīgajiem tautastēriem. Līdz ar etnografiskām rotām (no pūra lādēm savāktos paraugus) rotkaļi atdarināja arī archaioloģiskās (no zemes izraktos paraugus) un gatavoja arī paši savus izgudrojumus. Tauta tos pieņēma, bieži vien nezinot, vai rota ir etnografiska, archaioloģiska vai pilnīgi jaunradīta. Parādījās daudz kas jauns un vērtīgs, kur skaidrī varēja izjust senču mantojuma turpinājumu. Ikdiēnas valkāšanai visai tīrā atdarinājumā īecienīts kļuva "Nameja" vijuma gredzens, galvenokārt vīriešiem. Tas ir pārņemts no 11. gs. laikmeta populāriem gredzeniem.

Vairākas rotas pēc seniem paraugiem tika "piemērotas" laikmetīgām prasībām. Tāda bija aprobe – senu latgaļu vainagu miniatūra. Kāds archaioloģisks gredzens, atrasts pirms kuŗa Daugmales pilskalnā, bija īesākums daudzām īpašām rotām, kuŗas veidoja ar sarežģīto, īpatnējo Daugmales (Latvijā bieži dēvēts par Mežotnes) pinumu. Jānis Bētiņš to bija atšīfrējis un mācījis tālāk saviem mācekļiem. Tie mācīja atkal savējiem, un nu jau trešā/ceturta paaudze to pin un māca citiem.

Ir vesela serijs rotu, kuŗas radušās šai laikmetā un kuŗas varam īetīpināt stilā "trimdas baroks". Cik zinu, šo terminu sāka lietot Kļaviņu Juris, viens no trimdas aktīvākajiem latviskā mantojuma un rotu kalšanas skolotājiem, kuŗš bieži savu stāstījumu papildināja ar rūpīgi sagatavotiem paraugiem un dažāda veida īllustrācijām.

Viena no īpatnējām, bet raksturīgām trimdas baroka parādībām ir “muciņa”. Lielos daudzumos tika ražotas ļoti sarežģītas piespraudes, komplicētas aproces, karekļi, auskari un gredzeni ar mucīņas motīvu. “Muciņu” rotas bieži bija tās, ar kuŗām rotkaļi centās rādīt savu tehnisko prasmi un varešanu, bieži aizmirstot formas tīrību, kāda tā parādās senās rotās. Savā laikā dzirdēju minējumu, ka mucīņas motīvu iedvesmojusi kāda sena Līvu jostas sprādze. Nav tomēr laimējies šo paraugu atrast. Taču “muciņa” ir izaugusi un turpina savu dzīvi kā nozīmīga trimdinieku “latvisko” rotu sastāvdaļa.

Vēl viens no pazīstamākiem seno rotu atvasinājumiem ir “ligavas”, “derību” jeb “septiņdienu” gredzens. Šim trimdas iemīļotam gredzenam senči ir viegli atrodami. Tie ir arhαιoloģiskie spirāļu gredzeni, kuŗiem pievienoti trapezveida mēlišu piekariņi. Trimdas variants tika izkopts ar tādas pašas formas mēlītēm, taču šais mēlītēs tika iegravēti tradicionālie audumu raksti, uz katras mēlītes savs, it kā ar zināmu nozīmi katrai nedēļas dienai. Šis spirāļu gredzens ir tiešām folklorizējies un ieņēmis svarīgu vietu trimdas ļaužu sirdī. Tulkojumi mēlišu rakstiem ir bijuši dažādi atkarībā no rotkaļa izdomas vai zināšanām. Kā gredzens ar briljantu pasaules tirgū veiklas reklāmas rezultātā ir saderinātā drauga mīlestības simbols, tā “ligavas” jeb “septiņdienu” gredzens latvietēm ir ne tikai mīļotā mīlestības simbols, tas arī apstiprina uzticību Latvijai un latviskai kultūrai. Kad pagājuši tikai 17 gadi pēc Otrā pasaules kara, 1962. gada žurnālā *Mēs* #2⁶ jauna latviete stāsta: “No visām manām rotām man mīļākā ir latviskais /../ derību gredzens. Kopš saņēmu saderināšanās dienā, es to valkāju katru dienu. Man liekas, šim gredzenam piemīt dziļāka nozīme, /../ jo tas ir īsts, ļoti vecs gredzens.” Kaut gan mīts ir fabricēts, meitenei tā ir saite ar senču mantojumu.

Tai pašā žurnālā cita meitene saka: “Latviešu rota man ir visdārgākā, jo tā man ir ar savu īpatnēju nozīmi. Bez tam – latviešu rotām ir sava praktiskā puse. Ja mēs tās pazīsim un valkāsim, mums svešinieku vidū būs viegli citam citu uzmeklēt.”⁷

Ar šīs meitenes sacīto atklājas viena no latvisko rotu valkāšanas svarīgākām nozīmēm. Tās ir kalpojušas par pazišanās zīmēm gadiem ilgi. Kalpojušas tāpat, kā Tautas frontes laikā kalpoja auseklītis un agrāk trimdā pieņemtā Jumja zīmīte, kuŗa bija lasāma kā divi “L” burti, kam valkātāji zināja sevišķo nozīmi “Latviju latviešiem” vai “latviešus Latvijai”.

Trimdā latviskās rotas ir kļuvušas par visbiežāk dāvināto priekšmetu aktīvajos mūža gados. Vēl nesen, 2003. gada decembrī, izsūtīju īsu aptauju

50 vairāku paaudžu trimdas latviešiem ar jautājumiem, piemēram: "Ko Tev patīk dāvināt latviešu bērniem/jauniešiem kristībās, iesvētībās, skolas beidzot, citos svarīgos notikumos vai jubilejās? Ko Tu esi saņēmis?" Uz aptauju ļoti īsā laikā atnāca 29 atbildes. Visās, tikai ar diviem izņēmumiem, rotas tika minētas visbiežāk, katrā aptaujā vismaz divas reizes vai vairāk. Latviskās rotas ir ieņēmušas izcilu vietu svarīgākajos dzīves notikumos. Šīs dāvanas kopā ar mīlestības vai cieņas apliecinājumu atgādina, ka saņēmējs ir daļa no latvju tautas un tam ir jābūt uzticīgam savai dzimtenei, savai kultūrai.

Piecdesmito gadu beigās plaši pazīstamais trimdas meistars Osvalds Grīns Latviešu daiļamatnieku savienības izstādes katalogā⁸ raksta: "Latviskās rotaslietas ir iekarojušas pirmo vietu citu mākslas amatniecības nozaļu starpā. Katrā daiļamatniecības izstādē par sudrabkaļa novietni apmeklētāji jūsmo visvairāk."

Mākslinieki, kuņi šīs rotas darināja, visi nebija vienisprātis par savu zināšanu tālāk došanu un darbu pārdošanu. Vieni stingri ievēroja veco arodbiedribu (cunftes) noteikumus, kā jebkuŗš rotkalis, kas strādāja un sagaidīja pienācīgu samaksu par savu darbu. Viņi zināšanās nedalījās un noslēpumus neizpaua. Tie ar savu darbu ļoti labi pelnīja, un latviskās rotas nebūt nebija lētas. Maija Stumbre 2003. gada 27. decembrī stāsta: "Piecdesmitajos gados mana krustmāte strādāja divus dienas darbus /../, lai uz iesvētībām varētu man uzdāvināt mucīņas gredzenu, auskarus un Rucavas kniepkenu – visus gatavotus zeltā. /../ tagad ar katru gada gājumu redzu šo notikumu dzidrāk: krustmātes mīļo sirdi, darbīgās rokas /../"

Sešdesmito gadu beigās, septiņdesmito gadu sākumā līdz ar 2x2 nometņu un daiļamatnieku kursiem sākās intensīvs latvisko zināšanu apgušanas veids. Nopietnās rūpēs par jauniešu latviskām zināšanām gaišu cilvēku vadībā tika iesāktas 2x2 nometnes, lai jauniešiem latviskās zināšanas būtu tikpat skaidras kā 2x2 matēmatikā! Šais nometnēs unursos spēcīgi izcēlās cita veida rotkaļi, kuŗiem peļņa ne tuvu nebija pirmā vietā. Nometnēs rotkaļu ievirzi visbiežāk vadīja Kļaviņu Juris kopā ar Oļģertu Kutceru. Ap to pašu laiku iesākās arī rotkaļu kursi Gaŗezerā⁹ un Čikāgā¹⁰ Kārļa Grenčiona vadībā. Viņi strādāja Ziemeļamerikas latviešu vasaras vidusskolās – Beverinā, Kursā, Gaŗezerā un pilna laika Minsteres latviešu skolā Vācijā. Par šiem trim cilvēkiem runāšu kā par izciliem paraugiem ASV. Varam būt droši, ka bija arī daudzi citi, kuŗi darija līdzīgu darbu gan ASV, gan Vācijā, Anglijā, Kanadā un Austrālijā. Kā burvju mākslinieki viņi mēroja tālus ceļus ar saviem personiskiem darbarikiem, ceļojuma otrā galā dažās

stundās uzstādot funkcionālas darbnīcas bieži ļoti nepiemērotās telpās, kuŗās apmācīja viszaļākos iesācējus. Vācijas bēgļu nometnēs tika piekopta vēl tradicionālā amatu zeļļu meistarū sistēma. Jaunajos pasākumos, kur pamatos bija arī citi mērķi, deva iespēju uz dažām dienām vai vasaru kuŗam katram izmēģināt roku rotu kalšanā. Galvenais mērķis visiem trim izciliem skolotājiem bija – iepazīstināt ar latvisko, lai dotu jauniešiem iespēju to iemilēt. Viņi ne tikai ceļoja, bet daudzkārt pieņēma “mācekļus” savās mājās un darbnīcās, nevienam neprasot maksu, bet itin bieži paši klāt piemaksājot.

“Lai tik iet tautā!” teica Grencionu Kārlis katru reizi, kad tika pārrunātas cenas viņa paša kaltām rotām. Kārļa tik bieži dzirdētais teiciens lieku reizi liecināja, ka peļņa nav viņa galvenā motivācija latvisku rotu kalšanā un apmācīšanās. Augsta cena nedrīkstēja atbaidīt pircēju, kuŗam bija vajadzīga etnografiska sakta, cita tautastērpu rota vai kāda rota, kuŗa bija Kārļa paša sacerēta. Bija skaidrs, ka viņa darbs ar rotām tika darīts, *lai tauta iepazīst, lai tauta lieto, lai tauta iemīļo!* Maizes darbs bija cits. Šo domu arī Māra Zālite uzveŗ 2000. gadā *Lauku Avīzes* intervijā: “Nevar milēt to, ko nepazīst.” Šī doma jāpatur prātā ik brīdi, kad domājam par latviskas tautas nākotni! *Atdarini senos paraugus tik ilgi, kamēr būsī piesūcies ar latvisko kā sūklis ūdeni, un, kad latviskais pats no sevis nāks ārā bez spiešanas, tad veido savas rotas,*¹ bija Grencionu Kārļa pamācība savam māceklim Kļaviņu Jurim, kā arī citiem, kuŗus viņš apmācīja, un tiem, kuŗus Kļaviņš atkal mācīja tālāk Minsterē, Kursā, Gaŗezerā un citur, kur bija iespēja dalīties savās bagātīgās zināšanās, visbiežāk bez atlīdzības vai par “vēdera tiesu”.

Droši varu teikt, ka liela daļa trimdas tautiešu tiešām un “no sirds” ir iemilējuši latviskās rotas, gan atdarinājumus, gan pašu mākslinieku kompozīcijas. Viņi tās ir valkājuši, cienījuši, dāvinājuši, saņēmuši, izstādījuši un svešiniekiem par tām stāstījuši. Metalla rotas ir tās, kuŗas mums visvairāk saglabājušās no seniem laikiem un no kuŗām mēs varam mācīties par saviem senčiem.² No tām un to darinātājiem mēs varam daudz mācīties par šīs rietumu trimdas mērķiem un vērtībām.

¹ ALA Žurnāls, 11/1974, 14. lpp.

² Latvju Zeltene, 1951, 4. lpp.

³ Labietis #51, 1976, 1338. lpp.

⁴ Lamstera mācekļi 1948. gadā šīs lekcijas izdeva divās burtnīcās, un 1981. un 2003. gadā ALA tās publicē kā grāmatu “Ievads latviskā stila vēsturē”.

⁵ Latviešu etnografiskās metalla rotas. N. Cīrulis, 1949, Giftenē.

⁶ Mēs #2, 1962, 25. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Latviešu lietiskā māksla. Latviešu daiļamatnieku savienība ASV (nav datēts).

⁹ Latviešu lietiskā māksla, 1976, 49. lpp.

¹⁰ Labietis #51, 1976, 1367. lpp.

¹¹ Labietis #54, 1977, 1489. lpp.

¹² Latvju raksti divreizdivi, 1974, 65. lpp.

IZMANTOTIE AVOTI

Mazie latvju raksti, Indr. Rožleja, 1948.

Senais mantojums, katalogs, Lidijs un Sergejs Beklešovi, 1983.

Mēs # 4, 11, 16, 21.

28. 2x2 nometnes rotkalšanas konspekts, 1995.

Afišas, 17. MLĢ skolēnu izdevums.

Labietis #1-4, 45, 94.

Latviešu daiļamatniecība, katalogs, 1949.

DIEVTUŅU IESPAIDS LATVIETĪBAS UZTURĒŠANĀ TRIMDĀ

Dievtuņi ir labvēlīgi ietekmējuši latvietības uzturēšanu trimdā, sākot jau Vācijas nometņu laikā un turpinot līdz pat šai dienai. Kokļu atmodas kustības veicinātājs, Kokļu dienu organizētājs un Kokļu informācijas centra vadītājs Valdis Kārklis reiz teicis, ka “dievtuņi ir pati nozīmīgākā grupa seno kultūras vērtību radišanā un veicināšanā” (*Labietis* #47, 1974, 1176. lpp.). Latvju Dievtuņu Sadraudzes (LDS) satversmē tieši ir rakstīts, ka “LDS veicina latviskās mākslas, mūzikas, dejas un rakstniecības uzplaukumu” (LDS satversme, 11. pants) un viens no dievtuņu draudžu un puduņu galvenajiem mērķiem ir seno latviešu tautas ieražu atdzīvināšana.

Daudzi no šajā rakstā minētajiem cilvēkiem (piem., Grencionu Kārlis un Laima, Krāslaviešu Valdis, Spuņu Lilita un Ričs, Velta Toma, Tupešu Jānis, Vaira Viķe-Freiberga) bija starp tiem, kas uzturēja sakarus ar Latviju tānīs laikos, kad to “nedrīkstēja”, tas ir, 20. gs. 60., 70. un agros 80. gados. Lai gan tagad visi priecājas, ka kāds tos sakarus ar Latviju ir uzturējis, tajos laikos viņus sauca par komunistiem, nosodīja, pat izslēdza no trimdas latviešu organizācijām un no sabiedrības vispār. Tam vēl pa virsu nāca spēcīgais sabiedriskais spiediens pret dievtuņiem, it sevišķi no luterāņu baznīcas. Maz cilvēku oficiāli iestājās dievtuņos (un vēl arvien maz iestājās), un tiem, kas iestājās, vajadzēja būt ļoti stūrgalvīgiem, pārliecinātiem un neatlaidīgiem. Bet šī mazā, pārliecinātā un neatlaidīgā grupiņa spēja ārkārtīgi daudz ko dot trimdas latviešu sabiedrībai un latvietības uzturēšanai – un dod joprojām!

Dievtuņu un viņu atbalstītāju devumu latviešu kultūrai un sabiedrībai var iedalīt četros vispārējos laukos:

1. Literātūra, izdevumi un pētniecība.
2. Daiļamatniecība, māksla un mūzika.
3. Sabiedrība un izglītība.
4. Seno tradīciju saglabāšana.

1. Literātūra, izdevumi un pētniecība

Pazīstamākie dievtuņu vārdi literātūrā ir Krāslaviešu Valdis, Medņu Modris un Veseļu Jānis. Vēl pieminami ir dzejnieki un rakstnieki, kuņģi

nebija dievtuři, bet kuři tomēr atbalstīja dievtuřus: Vera un Voldemārs Dambergi, Valda Dreimane-Melngaile, Rita Gāle, Valentīns Pelēcis, Velta Toma, Edvards Tūters, Pauline Zalāne.

Atjaunoto dievtuřu žurnālu *Labietis* iespiež ASV kopš 1956. gada, un to izsūta uz vairākām zemēm, ieskaitot Latviju. Trimdā *Labietis* bija galvenais avots vērtīgai informācijai par latviešu folkloru un dzīves ziņu: dainu apcerējumi, gadskārtas un godu svinību apraksti, latviešu tautas ticējumi un folklorā, daudzinājumi. *Labietī* parādās arī raksti par latvisku tēlotāju un lietisko mākslu, raksti par latviešu arhaioloģiju un vēsturi, raksti par tautastērpiem, latviskās idejas cēļu atmiņas un piemiņas raksti, dzeja, grāmatu recenzijas un ziņas par dievtuřu darbību. Iespiesti ir ne tikai dievtuřu darbi; *Labietī* raksta arī citi latviešu trimdas sabiedrībā ievērojami cilvēki. *Labietis* iespaido daudzus latviešus, jo to lasa ne tikai dievtuři. *Labieša* apgāds izdeva vairākas grāmatas par latviešu folkloru un dievturību. Dievtuři ir sarakstījuši citas ļoti noderīgas grāmatas, piemēram, Marģera un Māras Grīnu *Latviešu gads, gadskārta un godi* (dažviet lietota kā mācību grāmata, tagad izdota arī Latvijā) un Puriņu Krišjāņa un Nates dainu izlase par kokiem četros sējumos.

Blakus vēsturniekiem Braču Jūlijam un Brastiņu Mildai un dainu pētniekiem Brastiņu Arvidam un Puriņu Krišjānim un Natei pieminami ir arī dievtuřu atbalstītāji vēsturnieki Hugo Riekstiņš un Arnolds Spekke, folkloras pētniece Aija Beldava, kā arī Valdis Klētnieks, kuřš pētījis latviešu senatni un latvju rakstus un izdevis grāmatu *Senču raksti*. Neaizmirsīsim pieminēt Vairu Viķi-Freibergu, kuřa ir veikusi vērtīgus pētījumus par dainām, vairākas reizes lasījusi lekcijas dievtuřu pasākumos un atbalstījusi dievturību.

2. Daiļamatniecība, māksla un mūzika

Vislielākais skaits dievtuřu droši vien ir starp daiļamatniekiem. Daudzi no viņiem mācīja un joprojām māca savus amatus, rīko daiļamatnieku izstādes dažādās pilsētās un svētkos ārpus Latvijas. Te tikai daļa no viņiem: kokgriezēji Brastiņu Arvids, Kopmaņu Augusts, Siliņu Jānis; rotkaļi Grenčionu Kārlis, Kļaviņu Juris, Medņu Alfons, Otto Astrīde, Pariņu Aleksandrs, Rūtiņu Andris, Spuņu Lilīta, Uskaļu Kārlis; audējas un rokdarbnieces Krastkalnu Erna, Siliņu Ausma, Siliņu-Beltes Auguste, Smagas Marta; podniece Stumbņu Maija. Kesneņu-Medņu dzimta bijusi sevišķi ražena ar daiļamatniekiem: audējas un podniece Kesneņu Emma un Kesneņu-Medņu

Vera (kuŗa ar meitu Medŗu Mŗu nesen piedalijuŗas "Smithsonian Institute" rīkotajā ASV Nacionālajā tautas mākslas festivālā Vaŗingtonā, DC, ar savām austajām latviskām jostām), ādas apstrādātājs un rotkalis Medŗu Edmunds un seno darbarīku miniatŗu gatavotājs Medŗu Voldemārs. Kokgriezējs Riekstu Pēteris iekārtoja izstādes un izgatavoja daudzus no izstādītiem seniem darbarīkiem Čikāgas Senmantu krātuvē un strādāja par tās administrātoru. Rieksts arī gādāja par mŗziku latvieŗu raidījumiem Čikāgas WNIB/WNIZ raidstacijā. Vēl varētu minēt daudzus daiļamatniekus, kuŗi oficiāli nebija dievtuŗi, bet kuŗi, kā saka, "vilka uz to pusi".

Dievtuŗi Audriŗu Jānis, Annusu-Hāģenu Anna, Jaunzemu Alfreds, Kalmītes Jānis, Kopmaŗu Augusts, Nuliŗu Arnolds, Ozoliŗu Jānis, Stumbrŗu Gunārs un Uga Alberts atstājuŗi savu latvisko iespaidu glezniecībā. Ozoliŗu Valdemārs un Pēteris Norvilis bija pazīstami komponisti. Norvilim īpaŗa interese bijusi kokļu mŗzika. Mŗzikas vēsturnieks un dievtuŗu atbalstītājs Valentīns Bērzkalns dibināja rakstu krājumu *Latvju mŗzika*.

3. Sabiedrība un izglītība

Būdami mākslinieki, daudzi dievtuŗi ir sava ceļa gājēji. Bet daudzi ir bijuŗi un ir arī ļoti aktīvi latvieŗu sabiedrībā. Arī ja paŗi nav vienmēr bijuŗi pie galvenajiem rīkotājiem, viŗi ir pielikuŗi savu roku ļoti daudziem trimdas pasākumiem – sarīkojumiem, izstādēm, dziesmu svētkiem, kursiem, skolām, nometnēm –, kuŗi palīdzējuŗi latvieŗu sabiedrībai izdzīvot pusgadsimtu trimdas un joprojām uztur latvietību vēl tagad, kad Latvija ir atguvusi brīvību.

Dievtuŗi mācīja rotkaļu vakaru kursus Čikāgā 70. gados. Šie kursi izveidojās par daiļamatniecības vasaras kursiem Gaŗeŗerā, kuŗi 2x2 nometŗu iespaidā savukārt izveidojās tālāk par 3x3 nometnēm. Dievtuŗi daudz darbojās un joprojām darbojas daiļamatniekuursos, 2x2 un 3x3 nometnēs, gan vadībā, gan darbiniekos, gan dalībniekos. Dievturības atbalstītāji Rubesu Brunis un Bŗrta un Vaira Viķe-Freiberga ir bijuŗi neatņemamas daļas 2x2 nometŗu kustībā. Visu ņo nometŗu pamats ir mācīt un uzturēt latviskās zināŗanas.

Bērzŗu Jānim, Graudumu Valdim un Krastkalnu Edgaram ASV, Leiŗu Bŗrtai un Zigfrīdam Austrālijā, Vandeļu Jānim Kanadā un jo seviŗķi Valdim Klētniekam (ASV) ir bijusi liela loma latvieŗu skautu un gaidu kustībā. Vislielākie nopelni skautu kustības latviskoŗanā ir Klētniekam. Nozīmīgs ir bijis Piektvakara puduris Bostonā, kuŗŗ iesākās dievturības iespaidā.

Viņi cenšas kopt senās ieražas un svētkus, rēgulāri sanākdami uz pārrunu un priekšlasījumu vakariem un rīkodami tematiskus daudzīnājumus un pasākumus plašākai publikai. Pazīstamākā piektvakariete bija Valda Dreimane-Melngaile. "Čikāgā nekas neesot noticis" bez sabiedriskā darbinieka, Čikāgas K. Barona latviešu skolas pārziņa un skolotāja un dievtuņu labvēļa Hermana Kreicera piedalīšanās (*Labietis* #57, 1979, 1648. lpp.).

Visaktīvākās trimdas dievtuņu draudzes ir bijušas ASV un Kanadā, bet citās zemēs arī bija sabiedriski ietekmīgi dievtuņi. Piemēram, Anglijas dievtuņu vadītājs Kūļu Jānis bija tautasdeju speciālists, kuŗš īpaši interesējās par senām tautasdejām un jau Latvijā tās pētīja un pierakstīja. Trimdā viņš turpināja darbu par tautasdejām, vadīja tautasdeju kopu vadītāju kursus, dibināja Anglijas deju kopu *Sakta*, sacerēja uzvedumus un viesojās ASV un Kanadā, lai mācītu dejas un satiktos ar citiem deju lietpratējiem. Kūlis arī dibināja mazpulku vienību Anglijā, un viņš daudz rakstīja latviešu izdevumos par latvisko dzīves ziņu, paražām un seno kultūru.

Pazīstams arī kā liels dziedātājs, baltu valodu lektors Austris Grasis uzsāka Tautas augstskolu *Abrene* Francijā un joprojām māca latvisko dzīves ziņu, valodu un folkloru dažādosursos un nometnēs. Liels skaits dievtuņu ir skolotāji gan latviešu skolās, gan savos maizes darbos.

Ievērosit gan, ka trimdas dievtuņu vārdus reti redz politiskā laukā. Cik zinu, tikai Marģers Grīns un Spuņu Lilīta ir strādājuši Amerikas latviešu apvienības (ALA) valdē (un abi savos Kultūras nozares amatos ierosinājuši un rīkojuši vairākus latviskus pasākumus) un Tupešu Jānis kalpojis Saeimā. Dievtuņu galvenais darbalauks trimdā ir bijis un paliek daiļamatniecība, māksla, literātūra, mūzika, kultūra, folklorā.

4. Seno tradīciju saglabāšana

Kas attiecas uz dainu, tautas mūzikas un gadskārtu un godu tradīciju uzturēšanu trimdā, dievtuņiem patiešām ir bijusi droši vien vislielākā loma. Baznīcas neinteresēja šīs tradīcijas, un organizācijas, kā tautasdeju kopas, piekopa diezgan šauras tradīciju jomas. Dievtuņu pasākumi un daudzīnājumi, kā arī ar atsevišķiem dievtuņiem saistīti kursi, nometnes, izstādes, svētki un svinības vienmēr ietilpināja vairākas kultūras jomas: dejas, dainas, mūziku, tautastērpus, dzīvās tradīcijas, vakarēšanu, akadēmiskus priekšlasījumus par tikumiem un citām garīgām un tādēļ grūtāk aptveramām kultūras daļām. Pēdējās, protams, ieskaita latviešu dzīves ziņu un dievestību jeb reliģiju. Šī darbība satrauc zināmas aprindas latviešu sabiedrībā,

līdz pat tādai galējībai, ka dažreiz jaunatnes svētki, kursi un 2x2 nometnes zaudēja palīdzību aizdomu dēļ, ka tur it kā daudzinaja dievturību (*Labietis* #62, 1981, 1901. lpp.).

Lai gan dievturību daudzinajumi un kādreiz citi viņu pasākumi notiek latviešu sabiedrībai diezgan tipiskā veidā (t.i., atdalīts skatuves priekšnesums + publika), dievturī tomēr uzsveš, ka tautas tradīcijām jābūt dzīvām, nevis skatuviskām. LDS Satekles puduris ASV austrumkrastā, Burtnieku draudze Kanadā un Piemāres draudze Viskonsinā mēģina uzturēt šīs tradīcijas, piemēram, īstu slidināšanos ar ragaviņām Meteņos. Diemžēl uz šādām gadskārtu svinībām neierodas lieli apmeklētāju pulki, varbūt tāpēc, ka tās parasti notiek nevis vietējos latviešu centros, bet drīzāk uz laukiem vai privātmājās. Taču šie dievturī visi ir apņēmīgi ļaudis. Galvenais, ka notiek! Tā vien izdzīvo tautas tradīcijas, kad ir kāds, kas par tām rūpējas un tās piekopj.

Dievsēta pie Tomas pilsētiņas Viskonsinā ir vienīgais dievturību īpašums ārpus Latvijas, vienīgā zināmā, tieši latviskās dievestības kopšanai celtā un lietotā mītne pasaulē. ASV vidienes dievturī Dievsētā svin visas gadskārtas, arī savus mūža godus, tā iepazīstinot citus tautiešus ar latviešu tradīcijām. 20. gs. 80. gados Dievsētā notika Sējas nedēļas – nedēļu ilgas darba (Dievsētas ēkas būvei) un priekšlasījumu virknes – un vasaras skoliņa, kuŗā piedalījās latviešu bērni pat no 1300 km attālās Denveras.

Vēl viena nozīmīga vieta latviešu tautas tradīciju saglabāšanā ir Rumbas gala Tupeši Viskonsinā, par kuŗu atkārtoti dzird, ka tur ir “vislatviskākie Jāņi, kuŗus jebkad esmu piedzīvojis!”. Tur var satikt latviešus no visas pasaules, piedalīties īstā apdziedāšanā, līgot no viena kalna uz otru... tiešām maģiska sajūta. Kalns, kur Tupešu ģimene rīko Jāņu svinības jau kopš 1973. gada, ir iespaidojis ne vienu vien latvieti turpināt latviskās tradīcijas arī citos gadalaikos un savās ģimenēs. Uz Tupešu Jāņiem vēl arvien brauc daudz latviešu. Tuvējā Dievsētā arī svin latviskus Jāņus, tāpat Kanadas “Tērvetē” (Otavas un Montreālas tuvumā).

Sešdesmito gadu vidū sākās tāds kā kokļu atmodas laikmets trimdā. To ļoti atbalstīja un tajā piedalījās dievturī, gan darinot kokles, gan rīkojot daudzinajumus un izstādes kokļu dienu laikā, gan paši koklējot. Viens no galvenajiem kokļu atbalstītājiem, darinātājiem un skolotājiem Kārlis Staško no Toronto bieži koklēja dievturību daudzinajumos un citos dievturību rīkotos pasākumos. Dzejniece Indra Gubiņa par Staško raksta: “Tā nav tikai koklēšanas mācīšana – tā ir latviskās būtības atklāšana./../ Viņa skolēni ne tieši iemācās daudz latvisko tradīciju, tā saņemdami mūsu senču dzīves

ziņu un latviskās mūzikas skaistumu" (*Labietis*, #41, 1971, 910. lpp.). To pašu varētu arī teikt par izcilo koklētāju un Milvoku kokļu puduļa vadītāju dievturi Medņu Edmundu.

Pirmo kokļu dienu iedvesmoti (kuņās starp rīkotājiem bija dievturis Grencionu Kārlis), pirms 35 gadiem sāka dziedāt Mineapoles tautas mūzikas ansamblis *Teiksmā*. Lai gan *Teiksmā* nav dievtuņu ansamblis, apmēram puse dziedātāju, ieskaitot vadītāju Pones Elgu, ir dievtuņi. *Teiksmas* dalībnieki ir piedalījušies gandrīz vai katrā ASV vidienes latviešu tautas mūzikas un dievtuņu pasākumā, vienmēr dziedot gadalaikam attiecīgas dziesmas un uzturot senās latviešu dziedāšanas tradīcijas. *Teiksmas* iespaidā iesākās *Ratatā* dziedātāju pulciņš Čikāgā, kuņa iespaidā tālāk izveidojās gan *Ratatā* dziedātāji Grandrapidos Mičiganā, gan Čikāgas ansamblis *Vējš*. Ansamblis *Lini* izveidojās no jaunākajām teiksmietēm. Kad viena jauna teiksmiete pārcēlās uz Bostonu, viņa tur uzsāka ansambli *Dzelme*. Vašingtonā, DC, lai gan varbūt ne tieši *Teiksmas* iespaidā, ir sācis dziedāt ansamblis *Sudrabavots*, kuņa dvēsele ir dievtuņi Rūtiņu Andris un Daiga. Vienu laiku Vašingtonā dziedāja arī Andra māsa Annas Rūtiņas ansamblis *Mare*. Pašreiz tiek sagatavots LDS atbalstīts un dievsētiešu iedziedāts gadskārtu dziesmu CD ieskaņojums, kuņu varēs arī lietot par mācību līdzekli ārzemju latviešu skolās. Tā, lūk, latviešu tautas mūzikai Amerikā pašreiz ir jauna atmoda, pa daļai dievtuņu iespaidota.

Nobeigums

Pirms beidzu, jūtu, ka īpaši jāizceļ divi dievtuņi. Ne tādēļ, ka es viņus abus pazīnu, bet tādēļ, ka viņi ir tik daudz devuši trimdas latviešu sabiedrībai un latvietības uzturēšanai.

Rotkalis Grencionu Kārlis bija tas, kuņš pirmais mudināja, lai dievtuņi Ziemeļamerikā atsāk darbību, un pirmais, kas izkārtēja daudzinājumus dziesmu svētku ietvaros. Viņš ierosināja un kārtēja dažādas daiļamatnieku izstādes, tirdziņus un daudzinājumus un kopā ar Ritiņu Jāni, Medņu Edmundu vai citiem bieži mēroja tālo ceļu no Čikāgas uz ASV austrumkrastu vai Kanadu, lai palīdzētu šajos notikumos. Savā klusā nodabā viņš virzīja lielu daļu trimdas dievtuņu dzīves, kā arī rotkalšanas atdzimšanu un latviskās dzīves ziņas un dievturības vešanu gaismā. Arvīds Brastiņš bija trimdas dievturības garīgā dvēsele, bet Grencions bija tās fiziskā dvēsele un dzinējspēks. 1977. gadā Grencionu Kārlis un Laima nodeva Latvju dievtuņu sadraudzei divus akurs zemes Viskonsinā un ierosināja tur uzbūvēt

sanāksmju telpu un grāmatu krātuvi, ko dievtuņi arī pāris gadu laikā izbūvēja, nosauca par Dievsētu un lieto vēl šodien.

Kļaviņu Juris bijis ļoti iecienīts starp latviešu jauniešiem trimdā. Viņš lasīja lekcijas par rotām un mācīja rotkalšanu bērnu un jaunatnes nometnēs un vidusskolās, 2x2 un 3x3 nometnēs trīs kontinentos un Minsteres Latviešu ģimnazijā. Savās praktiskās mācībās Kļaviņš iestarpināja pa lielām devām latviskās dzīves ziņas, ietērptu sirsnīgā un viegli saprotamā valodā un ar humoru. Viņš apgalvoja, ka galvenais jau nav iemācīt, kā vili stumt un lodēt, jo to kuŗš katrs cittautības rotkalis var iemācīt. Svarīgi bija iemācīt tieši par to rotu, ko skolnieks taisa, tātad pa drusciņai no vēstures, no arhαιoloģijas, no folkloras, no latviskā dzīves veida un paražām, no daiņām (*Mutvārdu vēstures avoti: Izlase*, Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts", 2003). Viņam latviskās rotas un dzīves ziņa kopā veidoja veselu noapaļotu kopību, kuŗā viņš labprāt dalījās.

Kļaviņš teica tā: "Ir vieglāk sekot šīs zemes (Amerikas, A. J.) modei un šīs zemes idejām, izteiksmes formām un filozofijām, bet latviskais jāmeklē un jārada pašiem. Reizēm tas izdosies labāk, reizēm sliktāk./.../ Bet jau pati tautas kultūras attīstības meklēšana dos daudz" (*Labietis* #66, 1983, 2064. lpp.). Tas ir bijis dievtuņu kredo ne tikai tagad, bet no pašiem sākumiem pirmās brīvvalsts laikā: meklēt un dot tālāk latvisko.

Piezīmes

1. Šai rakstā oficiāliem dievtuņiem vārdi rakstīti dievtuņiem ierastajā formā, t.i., vispirms uzvārds, tad dotais vārds.

2. Vērēm izmantotas arī sarunas 2003. gadā ar Krastkalnu Edgaru, Pones Elgu, Smagas Martu, Spuņu Lilitu un Riču.

PIELIKUMS

20. gs. 60. gados trimdā sākās regulāri dievtuņu dziedinājumi un pasākumi, galvenokārt Čikāgā un Toronto, pa reizei kādā citā pilsētā, kokļu dienās un dziesmu svētkos. Te kā piemēru no dievtuņu nozīmes trimdas sabiedrībai piedāvāju nepilnīgu 20. gs. 70. gadu Ziemeļamerikas latviešu kultūras notikumu sarakstu. Visi sekojošie notikumi bija vai nu dievtuņu rīkoti, vai dievtuņi tos palīdzējuši rīkot. Sarakstā nav ieskaitītas dievtuņu regulārās gadskārtu svinības un dziedinājumi un dziesmu svētku dziedinājumi.

Latviešu daiļdarbu skate – 1972. g. maijā Čikāgā – rīko Latvju dievtuņu sadraudze (LDS).

Kokļu dienas – 1972. g. oktobrī Milvokos – rīko Milvoku kokļu puduris E. Medņa vadībā.

Mākslas izstāde ALAs Kultūras dienu ietvaros – 1973. g. martā Čikāgā – lietiskās mākslas daļu organizē O. Grīns ar K. Grenciona, A. Telles un I. Graudiņa palīdzību, P. Rieksts kārtro tehniskās lietas visai izstādei.

A. Brastiņa mūža daudzdzinājums un daiļamatnieku izstāde – 1973. g. aprīlī Klīvlendē.

Daiļdarbu skate – 1973. g. maijā Bostonā – rīko Piektdakara puduris.

Rotkaļu kursi – 1974. g. janvāris–maijs Čikāgā – rīko I. Šmidčena, māca K. Grencions un A. Telle, H. Riekstiņš lektors.

1. Latviskais saiets (J. Kalmītes gleznu skate, daiļamati, dejas, kokles) – 1974. g. maijā. Čikāgā – rīko V. Kārklis un O. Grīns.

Vakarēšana: “Bāleliņš – kaņavīrs latviešu tautas vēsturē un dainās” – 1974. g. novembrī Bostonā – rīko Piektdakara puduris.

Rotkaļu kursi – 1975. g. janvāris–maijs Čikāgā – māca K. Grencions.

2. Latviskais saiets – 1975. g. aprīlī Čikāgā – daļu rīko Viestura dievtuņu draudze.

Mākslas darbu izstāde un svētrīts – 1975. g. oktobrī Filadelfijā – rīko LDS.

Gleznu izstāde, rakstnieku cēliens un daudzdzinājums – 1975. g. novembrī Mineapolē – rīko Viestura dievtuņu draudze.

Rotkaļu un rokdarbu kursi – 1976. g. janvāris–maijs Čikāgā un Milvokos.

3. Latviskais saiets – 1976. g. maijā Milvokos – daiļdarbu skati rīko K. Grencions un E. Mednis.

Daiļamatnieku kursi (3 nedēļas) – 1976. g. vasarā Gažezērā.

Latviešu rīti – 1977. g. reizi mēnesī – rīko Toronto DV, A. Memeņa ierosināti.

Rotkaļu kursi – 1977. g. janvārī Gažezērā – vada K. Grencions.

Daiļdarbu skate, vakarēšana, daudzdzinājums – 1977. g. martā Mineapolē.

Latvju Zintis (Latvisko zināšanu seminārs) – 1977. g. septembrī Kanadā – rīko A. Pērkons.

4. Latviskais saiets – 1977. g. oktobrī St. Paulā – rīko *Teiksmā* u.c.

Daiļamatnieku kursi (3 nedēļas) – 1977. g. vasarā Gažezērā.

Rijas vakars (J. Kalmītes gleznu izstāde, dejas) – 1977. g. novembrī Toronto – rīko Burtņieku dievtuņu draudze.

Sāk celt Dievsētu – 1978. g. Viskonsinā.

Lietiskās mākslas kursi – 1978. g. augustā Gažezērā – rīko ALAs Kulūras birojs, vada Anna Graudiņa, māca vairāki dievtuņi.

3. Daiļamatnieku saiets un PBLA Kultūras fonda daiļamatniecības nozares lietiskās mākslas darbu skate – 1979. g. oktobrī Klīvlendē.

“LATVIEŠU MĀKSLAS VEICINĀTĀJI” ZVIEDRIJĀ: DARBĪBA UN NOZĪME TRIMDAS LATVIEŠU KULTŪRAS SAGLABĀŠANĀ

Valstiskās formās organizēto tautu kultūras procesu virza šo tautu valdības ar to rīcībā esošajiem līdzekļiem – nodokļiem, likumiem, izpildvaru u.tml. Trimdas tautas savas kultūras, nacionālās sejas saglabāšanā un kopšanā var balstīties tikai uz savu morālo pienākumu apzināšanos, savu ieinteresētību un pašiniciatīvu.

Vēstures un likteņa ceļi latviešus ir izklidinājuši pa visu plašo pasauli. No mazas tautas izdzīvošanas viedokļa nav svarīgi, vai tam par iemeslu ir vara, vilinājums, bailes vai kas cits. Dažādas okupācijas varas Latvijā, sveštautieši saskarsmē ar latviešu tautas dzīvesziņu, kura mantota no paaudzes uz paaudzi, attīstīja latviešos savu iezīmju noliegšanu, pielāgošanos svešām varām. *Bēgdami no posta un nabadzības, tautas locekļi iemācījās bēgšanas tehniku. Radās bēgšana no zemnieku kārtas, bēgšana no sava vārda, no savējiem, pat no sava dzīves veida un valodas.* (LMV 1969: 2) Trimdā latvieši, kļūdami internacionāli, varēja palikt anonīmi.

Tautai, kas ir tik ļoti izkaisīta, nepieciešamas organizācijas, darbība organizētās interešu kopās. Viena šāda interešu kopa bija “Latviešu mākslas veicinātāji” (LMV) Zviedrijā, kura tika dibināta 1969. gadā Upsalā. To izveidojot, tika atsaukta atmiņā 1911. gadā Latvijā organizētā “Latviešu mākslas veicināšanas biedrība” un tās paveiktais, gan organizējot latviešu mākslas izstādes, gan priekšlasījumu un jautājumu vakarus, gan izdodot grāmatas ar latviešu mākslinieku ilustrācijām, gan gādājot par savas biedrības mākslas kolekcijas izveidi, kas, izejot dažādus vēstures likločus, veidoja Latvijas Valsts mākslas muzeja kolekcijas pamatu, u.tml.

Kopas “Latviešu mākslas veicinātāji” ideja daļēji aizgūta arī no Zviedrijas mākslas apvienībām (*Konstförening*), kuru uzdevums bija ieinteresēt plašu sabiedrību par pagātnes un arī sava laika mākslas norisēm. Protams, ka bija arī atšķirības: zviedru apvienības par darbības principu neizvirza nacionālo aspektu, bet LMV to noteic jau pats organizācijas nosaukums; zviedru mākslas apvienības neuzsvēra, ka zviedru māksla jāpopularizē sveštautiešu vidū, bet LMV tas paredzēts kā viens no uzdevumiem, utt.

1968. gadā pieņemto statūtu 1. paragrāfā ir noteikts, ka “Latviešu mākslas veicinātāji” ir interesentu kopa, kuras mērķis ir veicināt latviešu tēlotājas

mākslas attīstību un mākslas dzīves rosību, izdodot vai iepērkot mākslas publikācijas un latviešu mākslinieku darbus, rīkojot izstādes un priekšlasījumus, kā arī popularizējot latviešu mākslu internacionālā vidē. Šīs organizācijas darbība ir paredzēta tikai Zviedrijā, bet saskaņā ar statūtu 2. paragrāfu par veicinātāju var būt jebkuras zemes iedzīvotājs, jo veicinātāju kustības ideja ir tā, ka ikvienā latviešu apdzīvotā zemes daļā būtu jāveidojas patstāvīgām latviešu tēlotājas mākslas veicinātāju kopām, kuras, savstarpēji vienojoties un sadarbojoties, varētu daudz darīt trimdas latviešu kultūras saglabāšanā, nācijas piederības sajūtas veidošanā, informēšanā par latviešu mākslas notikumiem un tautiešu atzišanu mītnes zemēs. *Vai mūsu mākslinieku kultūras devumi, kurus spēj novērtēt citas tautas, būtu un drīkstētu būt nezināmi un bez nozīmes mums pašiem? Vai mums nav svarīgi, lai latviešu māksla neattālinājas no mums un mēs no tās? Šie notikumi ir jādokumentē. Ne tikai pašas dokumentācijas dēļ; informācijas dēļ; prieka un garīgā stipruma dēļ!* – tā raksta Arnolds Kursis. (LMV 1968: 4)

“Latviešu mākslas veicinātāji”, sākot ar 1969. gadu, sāk izdot ikgadējus darbības pārskatus, kas 10 gadus pēc kārtas sniedz pārdomas par pašas kopas veikumu, informāciju par to, kādi referāti nolasīti kopas saietos, kurās Zviedrijā notikušajās mākslas izstādēs ir piedalījušies latviešu mākslinieki, kādas bijušas latviešu mākslas izstādes, kas un kādas prēmijas, stipendijas, godalgas u.tml. ieguvis, kuri latviešu mākslinieki aizgājuši aizsaulē, sniedz revīzijas komisiju ziņojumus par kopas finansēm un jubileju vai izstāžu sakarā publicē rakstus par konkrētiem latviešu māksliniekiem Zviedrijā, intervijas ar viņiem, kā arī mākslas darbu reprodukcijas.

“Latviešu mākslas veicinātāji” savas darbības uzdevumus saskata vairākos virzienos.

Viens no virzieniem ir – nācijas piederības sajūtas saglabāšana.

Latviešu mākslinieki rada darbus svešatnē, izolēti no Latvijas, pārdod tos mītnes zemēs. Un šai sakarā Jānis Šins uzdod pārdomu jautājumu: *Ko mēs īsti šodien varam uzskatīt par latviešu mākslu? Uz ko Arnolds Kursis atbild: Latviešu māksla ir tā, ko radījis latviešu mākslinieks, neatkarīgi no tā, kādā zemē viņš dzīvo un kādā vidē darbojas, ja viņš pats sevi atzīst par latvieti.* (LMV 1972: 1) Viņi uzskata, ka svarīgi, lai latviešu māksliniekos neiznīktu nācijas piederības sajūta, gūstot panākumus mītnes zemēs. Emigrācijā bija vērojama grupēšanās Zviedrijas, Austrālijas, Amerikas latviešos, bet, pēc Ā. Vaško domām, ir nepieciešams organizēties tā, lai kultūras aktivitātes varētu latviešus tuvināt ar savu dziļumu, nevis izplūst plašumā, tā zaudējot latvisko pievilcību. (LMV 1969: 2)

Svarīgs virziens ir – latviskā kultūras mantojuma apzināšana, nepieciešamība “rakt dziļumā”.

Literatūra un māksla ir tas, no kā var smelties latvisko gara bagātību. *Mūzikā un dzejā varam [...] klausīties paaudžu paaudzēs saglabātās melodijas un pietātē drebēt kristālskaidrajos ritmos, kas, locīti un tīti, paturējuši savu sacītāju universiālo vēstījumu. Glezniecībā varam smelties no tautas rakstu abstraktajām formām, veidojot jaunas pārlaiku sintēzes. Uzdrošināsimies būt patiesi, aicina Ā. Vaško. (LMV 1969: 2) Svarīgi apzināties to kultūras daļu, ko latviešu tauta radījusi un kas jau tai pieder.*

Nozīmīgs viņu darbības virziens ir – rūpe par latviešu kultūras rētu sadziedēšanu, tās nostiprināšanu un nepazaudēšanu nākotnē.

Veicinātāji visu laiku aicina neaizmirst sekot kultūras un mākslas norisēm Latvijā, salīdzināt, kā latvietis savā kultūras apziņā veidojies, pārceļoties un dzīvojot jaunos apstākļos un svešā vidē. Aicina lielāku interesi pievērst sava laika paaudzei, kam tagad jāiznes uz saviem pleciem gan kultūras attīstības darbs, gan kultūras mantojums. *Latviešu tautas kultūras aktivitātēm nedrīkst pietrūkt atjaunošanās spēka, tās nedrīkst saļimt kritikas skarbumā, nedz arī nosarkt no ideoloģijas bildinājuma. (LMV 71: 1)*

Nozīmīgs ir arī vēl viens LMV darbības virziens – latviešu mākslinieku darbu apzināšana un popularizēšana citās zemēs.

“Latviešu mākslas veicinātāji” uzskata, ka svarīgi ir apzināt mākslinieku darbus ārpus Latvijas teritorijas: Eiropā, Padomju Savienībā, ASV, Dienvidamerikas valstīs, pat Japānā, un ne mazāk svarīgi iepazīstināt ar latviešu mākslu, un īpaši jauno mākslinieku paaudzi citās zemēs, kaut vai ar publikāciju, reprodukciju, izstāžu starpniecību. Kaut gan viņi paši atzīst, ka tas nav vienkārši izdarāms: vajadzīgi darītāji, kā arī stimulējoša komunikācija pašu mākslinieku starpā. *Kāpēc viss tas ir vajadzīgs? Mēs pārāk bieži imponējamies no citu tautu kultūras, bet tik maz darām, lai citas tautas iepazīstinātu ar mūsējo. [...] Izvairīdamies savu kultūru nostādīt relācijā ar citām, nobīlī pazaudēt, neceram arī uzvarēt. (LMV 1974: 1)*

“Latviešu mākslas veicinātāju” ikgadējos pārskatos ir bagāts informatīvais materiāls par to, ko viņi spēja desmit gados izdarīt savu ieceru realizēšanā. Veicinātāji sastādīja Malmes muzejā esošo latviešu mākslinieku darbu sarakstu, gatavoja arī Zviedrijā dzīvojošo aktīvo, tikai mākslā darbojošos latviešu mākslinieku sarakstu.

Arnolda Kurša savāktā un apkopotā informācija par latviešu mākslinieku darbu izstādēm Zviedrijā laikā no 1944. līdz 1971. gadam (LMV 1971: 9–31) ir ne vien ar interesi lasāms materiāls, bet tiešām kultūrvēsturisks dokuments par latviešu mākslu Zviedrijā minētajā laika posmā, jo te

ir uzskaitītas ne tikai notikušās izstādes, bet arī informācijas avoti par konkrētajām izstādēm, norādot recenzijas latviešu un zviedru laikrakstos, izstāžu katalogos, pašu mākslinieku sniegtās rakstiskās un mutiskās liecības. Jāuzsver gan, ka no 277 uzskaitītajām izstādēm tikai nelielu skaitu organizējušas vai atbalstījušas latviešu organizācijas.

Tāpat savos pārskatos rubrikā "Zviedrijas horizonts" viņi vismaz daļēji ir mēģinājuši dokumentēt Zviedrijas latviešu mākslinieku devumu. Jānis Šins šai sakarā atzīmē (LMV 1975: 2), ka latviešu māksla nav tikai tā, kas tiek izstādīta latviešu organizāciju telpās, bet latviešu mākslinieku augsti profesionāli darbi tiek izstādīti zviedru mākslas galerijās, viņu gleznas un skulptūras rotā daudzas Zviedrijas pilsētas. Par latviešu māksliniekiem cildinošas atsauksmes ir Zviedrijas presē, viņu darbi reprezentēti Zviedrijas mākslas muzejos, daudzi izcīnījuši sev atzinību starptautiskā līmenī, iegūtot valsts stipendijas un pat zelta medaļas izstādēs. Arī par to ir atrodama informācija kopas pārskatos.

"Latviešu mākslas veicinātāji" stimulēja latviešu mākslniekus, no viņiem iepērkot darbus, kurus pēc tam sadalīja izlozē, tāpat iepirka mākslas grāmatas, ko sadalīja starp veicinātājiem.

Katru gadu viņi rīkoja vairākus saietus, katrā no tiem risinot kādu problēmu un nolasot referātus par mākslas jautājumiem. Pēc tam šie referāti tika publicēti kopas darbības pārskatos. Vairākos referātos izteiktās domas ir pieņemamas un aktuālas arī mūsdienās, piemēram, Z. Blumbergas referātā "Mākslas uztvere un teorijas gadsimteņu tecējumā" (LMV 1968), L. Dombrovskas-Larsenas "Vēres un izpausmes jaunajā mākslā" (LMV 1969), R. Josephsona "Mākslas darba dzimšana – sākums un nolūks" (LMV 1972), L. Mieriņa "Piezīmes par latviešu mākslu" (LMV 1973). Mākslas vēsturniekiem var būt interesants Ā. Vaško raksts "Jūlijs Madernieks" un B. Veģes raksts "Madernieku Madernieks" (LMV 1970), arī raksti par latviešu māksliniekiem Zviedrijā, piemēram, Ā. Vaško "Jānis Induss" (LMV 1971). 1974. gada pārskatā ievietots Jāzepa Grosvalda 1924. gada plašās izstādes Rīgā katalogs ar darbu sarakstu, kas ietver 298 gleznas un zīmējumus. Trūcīgā rocība neļāva realizēt ideju par atsevišķu monogrāfiju izdošanu par latviešu māksliniekiem. Saietos to dalībnieki nereti tika iepazīstināti ar latviešu mākslas grāmatu un publikāciju klāstu, kuros *netrūka vienreizēji retumi kā no "cara laikiem", tā brīvās Latvijas valsts dienām un trimdas sākuma posma, nerunājot par pēdējā laika izdevumiem.* (LMV 1969: 3–4)

“Latviešu mākslas veicinātāji” rikoja izstādes, arī divus Pasaules latviešu bērnu zīmējumu konkursus (1973., 1976. g.), kuros piedalījās latviešu bērni no visiem kontinentiem ar vairāk nekā simt darbiem.

Par pirmo “Latviešu mākslas veicinātāju” valdes priekšsēdētāju tika ievēlēts ārsts Arnolds Kursis, par viņa vietnieku mākslinieks Leo Jānis Briedītis, vēlāk priekšsēdētāja statusā bijuši: grāmatrūpnieks Jānis Šīns, inženieris Juris Leimanis. Daudzus gadus valdē darbojušies dzīvesbiedri ārsti Ārijs un Daina Vaško, Arnolds un Ilze Kurši. Ikgadējo pārskatu atbildīgais izdevējs bija Jānis Šīns.

Kopas “Latviešu mākslas veicinātāji” aktīvais darba mūžs bija 10 gadu, trimdas apklusuma “smiltājs” tai pārklājās 20. gadsimta 70. un 80. gadu mijā, bet isti likvidēta, šķiet, tā nav vēl šodien.

Viņi nereti ir ironiski nosaukti par “kalnu gāzējiem”. Kalnus Zviedrijas latviešu trimdas mākslā varbūt viņi nav apgāzuši, bet: *Veicinātāju skaita nemitīgais pieaugums, interese un atsaucība liecina, ka šāda organizācija mūsu vidē agrāk ir trūkusi un veicinātāji ar savu darbu ir aizpildījuši zināmu tukšumu.* (LMV 1972: 1)

Leo Jānis Briedītis ir teicis: *Kas gan nes mākslinieku uz priekšu? Vispirms iekšējā pārliecība, tad – ticība savai misijai, savam uzdevumam, un cerība tapt atrastam, būt saprastam.* (LMV 1970:1) Šos vārdus var attiecināt arī uz “Latviešu mākslas veicinātājiem” Zviedrijā.

IZMANTOTIE AVOTI

Gulbītis J. Mākslas veicinātāji Zviedrijā // Brīvā Latvija. – 1997. – Nr. 6 (499), 10.–16. februāris.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1968. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1969. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1970. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1971. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1972. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1973. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1974. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1975. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1976. gada darbības pārskats.

Latviešu mākslas veicinātāji. 1977. gada darbības pārskats.

MĀKSLINIEKA L. LIBERTA RADOŠĀ DARBĪBA EIROPAS UN AMERIKAS MĀKSLAS VIDĒ. 1944–1959

Līdz ar padomju karaspēka ienākšanu Latvijā 1944. gada vasaras beigās būtiski mainījās arī daudzu tūkstošu turpmākās dzīves gaitas un likteņi. Bēgļu ceļā devās katrs, kurš spēja novērtēt situācijas nopietnību un seku neparedzamību, ja Latvija nonāktu padomju varas pakļautībā. Baigais gads jau bija pārdzīvots, un tas daudziem noderēja par pietiekami nopietnu motivāciju, lai dotos svešumā.

Daudzi nonāca Eiropas vidienē un viņi visi kļuva par bēgļiem no Austrumeiropas. Vairumā gadījumu un dzīves situāciju visi šie ļaudis turpmāk kļuva atkarīgi ne tikai no pašu uzņēmības un aktivitātes. Visai skarbi, tieši to pateicis Juris Soikans: “Svešumā nonākušais pakļauts tai pašai likumībai kā ikkurš svešķermenis kādā organismā – tas mainās, pārtop, pat iznikst.”¹

Katram radošas profesijas pārstāvim allaž ir bijusi svarīga viņa talanta, darba rezultāta un personības atpazīstamība. Ir zināmi dažādi piemēri, kā nonākt pie šī vēlamā rezultāta, kur nereti vienlīdz spēcīgi darbojas gan neapstrīdams talants, gan mērķtiecīga paštēla veidošana, gan nejaušs, bet laimīgs gadījums.

Šajā izpētes darbā galvenā vērība tiek vērsta uz mākslinieka Ludolfa Liberta likteņgaitām, centieniem un māku saglabāt sasniegto popularitātes pakāpienu, kā arī spēju mobili pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Šeit būtu jāņem vērā arī ievērojamās atšķirības, kas Ludolfa Liberta dzīves situāciju iezīmēja ar zināmām privilēģijām, ja salīdzinām tā laika latviešu māksliniekus kopumā. Kas bija šie labvēlīgie apstākļi un kā tie veidojās?

Pirmkārt, būtu jāatgādina, ka Ludolfs Liberts ārpus Latvijas (līdz 1944. gadam) jau bija sarīkojis vairākas personālizstādes un piedalījies daudzās kopējās mākslas skatēs. Personālizstādes Francijā, Beļģijā un Vācijā, kā arī dalība 34 kopizstādēs Eiropā un Amerikā veidoja visai nopietnu priekšstatu par mākslinieka radošajām aktivitātēm. Arī fakts, ka daudzi dekorāciju meti un gleznas tolaik atradās vairāku Eiropas lielāko muzeju krātuvēs, jūtami pastiprināja Ludolfa Liberta kā radošas personības vērtību jaunajās apmešanās vietās.

Kā otra svarīga sastāvdaļa paštēla veidošanā minama publicētā informācija periodikā, katalogos, monogrāfijās, kas uzskatāma par reklāmu katram māksliniekam. Par šo jautājumu arī domājis Anšlavs Eglītis: “Viena tomēr

mums trūka, un tas bija "reklāmas šefs". Liekas, tur vainojama sava veida kautrība un latviešiem raksturīgā nedrīkstēšana sev īsti noticēt. Šeit labākais piemērs ir franči, kas, nekādas pūles netaupīdami, tik lieliski prot izvērst savas mākslas vērtības uz āru, tās parādīt un ieteikt."² Ludolfs Liberts reklāmas nozīmi bija izpratis kopš savas pirmās personālizstādes Parīzē (1927) un allaž rūpējās par iespieddarbu sagatavošanu. Varbūt tiešām mākslinieks bija piesavinājies sev noderīgus paņēmienus no frančiem? Šāda attieksme arī veidoja viņa atšķirību no daudziem citiem latviešu māksliniekiem, kuri bieži vien tam nepievērsa vajadzīgo uzmanību, nerada vai neizmantoja iespēju sagatavot šādus iespieddarbus.

Dodoties bēgļu gaitās, mākslinieks sevi bija nodrošinājis ar iespaidīgu monogrāfiju, albumu klāstu latviešu, un vācu valodā. Te minami 1943. gada izdevumi – Jāņa Siliņa monogrāfija *Ludolfs Liberts* (latviski, vāciski), *Ludolfs Liberts. Rīga* un Ziedoņa Ligerā *Die Malerei Ludolfs Liberts*. 1944. gadā nāca klajā divas reprodukciju mapes ar Ziedoņa Ligerā tekstiem *Liberts I. Rīga, Liberts II Rīga* un *Ludolfs Liberts. Skatuves glezniecība*. No minēto izdevumu klāsta varam secināt, ka ievērojama nozīme bijusi arī tam, ka Ludolfs Liberts no 1935. gada līdz 1944. gada augustam strādāja par Valsts papiru spiestuves un naudas kaltuves direktoru.³

Lai gūtu iespējamu pilnvērtīgu priekšstatu par mākslinieka gatavību sevi pieteikt un apstiprināt kā radošu personību jaunajā dzīves vietā, jāaplūko vēl viena būtiska detaļa šajā procesā. Daudzi mākslinieki, dodoties bēgļu gaitās, centās paņemt līdzi daļu no savām gleznām, zīmējumiem, grafikām. Cik ir zināms, tad skaitliski lielāko savu gleznu pārsūtījumu uz Vāciju bija sagatavojis Vilhelms Purvītis. Tās bija vairākas kastes ar gleznām, kuras dramatiskajos kara apstākļos diemžēl gāja bojā. Niklāvs Strunke līdz Zviedrijai nogādāja vairākus savu gleznu ruļļus. Par Ludolfa Liberta darbiem – dekorāciju metiem un gleznām, kuras tika paņemtas līdzi, ir saglabājušās visai pretrunīgas ziņas. Dr. Villijs Brandls (*Willy Brandl*) pēc mākslinieka apciemojuma raksta: "Aplūkojot nedaudzās no Latvijas līdzpaņemtās gleznas, preti elpo lielā, plašā pasaule: šeit lepni paceļas saules caurstrāvētā spāņu katedrāle, Amalfi stāvie krasti, steidzīgā un raibā Rīgas un Hamburgas ostas dzīve."⁴ Turpreti Nellija Nitiņa-Pultraka savā atmiņu stāstījumā⁵ min, ka mākslinieks pirms došanās uz Austriju bija sagatavojis vairākas kastes ar savām gleznām, jo viņam kā augstam valsts ierēdnim bijušas šādas tiesības un iespējas. Teiktajam ir pamats ticēt, jo, salīdzinot vairākus dekorāciju metus un gleznas mākslinieka radošajā mantojumā, kas tika saņemts 1993. gadā no Ņujorkas,⁶ atrodamī oriģināli, kuri reproducēti 1943. gada

izdevumos. Ja pieļauj iespēju, ka mākslinieks daļu no saviem darbiem arī pārdeva vai dāvināja, jo sava mūža pēdējos 14 gadus viņš nodzīvoja svešumā, tad līdzī ņemto gleznu skaits varētu būt arī lielāks.

No iepriekš minētā varam secināt, ka Ludolfs Liberts kā mākslinieks un personība bija ļoti sagatavots jaunajiem dzīves apstākļiem, iespējams, pat ievērojami labāk nekā daudzi citi viņa amata brāļi. Cik lielā mērā tas palīdzēja jaunajā dzīvē svešumā?

Pirmais bēgļu gads Vīnē. 1944–1945

Ludolfs Liberts ar ģimeni devās uz Austriju, kur par galamērķi bija izvēlēties Vīni. Drīz pēc ierašanās viņš aktīvi sāka iepazīt vietējās mākslas dzīvi un, manuprāt, samērā daudz laika veltīja savas daiļrades reprezentēšanai, jo visai drīz izveidoja kontaktus ar dažām mākslas galerijām. Varētu teikt, ka mākslinieks bija ar dabas apveltītu izjūtu – salīdzinoši ātri prast saskatīt mākslas cienītāju sabiedrībā pieprasītākos sižetus un žanrus. Negaidot kādus īpašus dzīves apstākļu uzlabojumus, Ludolfs Liberts atsāka gleznošanu un jau 1944. gada ziemā Hofmaņa mākslas galerijā eksponēja vairākas Vīnes ainavas ar ievērojamiem arhitektūras pieminekļiem, kā arī baznīcu iekšskatus. Drīz vien mākslinieka gleznas tika ievērotas un nereti arī nopirkas. Kaut arī Vīnē tolaik dzīvoja Jānis Kuga, Burkards Dzenis⁷, Jānis Cielava un vēl vairākas citas latviešu kultūras vidē ievērojamas personības, Ludolfam Libertam neatlika daudz brīvu brīžu saviesīgām tikšanās reizēm. Viņš bija nodevies darbam. Anšlavs Eglītis šo un nedaudz vēlāko laiku aprakstīs tā: “Ludolfs Liberts ar lielu neatlaidību un ražību gleznoja dažādu Eiropas pilsētu ainavas un baznīcu iekšskatus, pēc reprodukcijām un atmiņas atjaunodams arī lielu skaitu savu dzimtenē palikušo darbu.”⁸

Radošās aktivitātes Eslingenē. 1945–1949

1945. gada nogalē Ludolfs Liberts ar ģimeni pārcēlās uz dzīvi Eslingenē (Vācija), kur uzsāka pedagoga darbu latviešu bēgļu mākslas skolā, kā arī intensīvi gleznoja un izmantoja katru radušos iespēju, lai piedalītos izstādēs. 1946. gada maijā arī atsaucās Austrijas latviešu aicinājumam ar saviem darbiem kuplīnāt izstādi Zalcburgā. Šādas mākslas skates nereti paplašināja mākslinieka publicitāti, jo “atklāšanā līdz ar mūsu tautiešiem ieradās arī *UNRRAs*⁹ amerikāņu armijas Zalcburgas pārvaldes, Zalcburgas preses un Austrijas radiofona pārstāvji”¹⁰. Sakarā ar Latvijas proklamēšanas dienas svi-

nibām 17. novembrī Eslingenē atklāja vērienīgu latviešu tēlotājas mākslas un amatnieku darbu izstādi, kas plaši tika atspoguļota latviešu bēgļu laikrakstos. "Gleznu skatei savus darbus pieteikuši prof. A. Annuss, prof. J. Kuga, prof. L. Liberts, S. Vidbergs, Fr. Bange, Anšl. Eglītis, M. Janelsiņa, N. Drapče, J. Kalmīte, Fr. Milts, A. Vinklers, M. Mitrēvics, J. Gailis, A. Ogule, L. Meilerte-Krastiņa, J. Zuntaks, H. Alberts, J. Zvirbulis, V. Gūtmanis, Matisons, Krūmiņš u.c. latviešu mākslinieki."¹¹ Šīs izstādes laikā bija pamanāms Ludolfa Liberta un pārējo latviešu mākslinieku savstarpējo attiecību atvēsums. Māksliniekam jau bija nodibinātas labas attiecības ar vācu māksliniekiem, galerijām un izdevniecībām, tās savukārt sāka pievērst uzmanību Ludolfam Libertam, kā arī izrādīja interesi par viņa radošo darbu. Iespējams, ka minētā vienam māksliniekam visai labvēlīgā situācija radīja diskomforta sajūtu citam, jo kā gan varētu rast izskaidrojumu it kā mazsvarīgam gadījumam, kurš tomēr tika pat pieminēts laikrakstā *Latviešu Ziņas*: "Latviešu mākslas un daiļamatniecības izstādi un kolonijas darbnīcas otrdien apmeklēja Doroteja Grīne, darba un nodarbinātības virsniece UNRRAs galvenajā mītnē Arolsenā, zonas direktors Vaitings, vairāki 3. armijas galvenā štāba Heidelbergā pulkveži, leitnanti, to starpā arī DP¹² nodaļas vadītājs Rolands ar kundzi, 9. armijas galvenā štāba Augsburgā pārstāvji.

Majors Rolands, kas vada DP nodaļu pie 3. armijas štāba, labprāt būtu iegādājies kādu no Liberta gleznām un ļoti nožēloja, ka tieši tās, kas viņam patika, nebija pārdodamas."¹³ Līdz šim nevienā publicētajā materiālā nav gadījies lasīt, ka mākslinieks būtu atteicies no kādas gleznas pārdošanas iespējām, vēl jo vairāk, ja runa ir par tik ievērojamu personu. Manuprāt, šo gadījumu varētu pat uzskatīt par tādu kā "atbalsi" mākslinieka aktivitātēm, kas, iespējams, ne visiem patika, vēl jo vairāk, ja zinām, ka tolaik bija lasāma arī kāda visai izteiksmīga publikācija. "Žurnālā *Der Standpunkt*, kas iznāk Štutgartē un pieskaitāms pašreiz vērtīgākajiem mākslai un literatūrai veltītiem vācu periodiskajiem izdevumiem, 1. decembra numurā ievietots plašs apcerējums par Ludolfu Libertu līdz ar divām krāsainām reprodukcijām: *Vīne* un *Dirnšteina*, abas gleznotas 1944. gadā."¹⁴ Mākslinieks necentās veicināt un nemēdza attīstīt konfliktsituācijas, bet konsekventi turpināja virzīties uz paša nosprausto mērķi – iesaistīties vācu mākslas aprītē. Pārlicību, ka iecerētais ir reāli izdarāms, stiprināja arī Vīrtenbergas valsts galerijas Štutgartē pirkums. Tā iegādājās Ludolfa Liberta gleznu *Vīnes Stefana domis*.¹⁵

Par aizsākumu sadarbībai ar Štutgartes izdevniecībām, manuprāt, būtu jāuzskata 1946. gads, kad *Baltijas apgādā* laida klajā greznu izdevumu –

Jāņa Raiņa *Uguns un nakts* ar Ludolfa Liberta krāsainām gleznu reprodukcijām. 1947. gada sākumā mērķtiecīgā virzība vainagojās ar ievērojamu panākumu. Štutgartē izdeva Ludolfa Liberta bagātīgi ilustrētu monogrāfiju *Die Europäische Symphonie*. Ievadvārdus uzrakstīja profesors Maksims Dasio (*Maxim Dasio*), bet biogrāfisko apskatu un radošā darba vērtējumu sniedza Dr. V. Brandls. Monogrāfiju izdeva arī angļu un franču valodā.¹⁶

1948. gada februārī nāca klajā reprodukciju mape *Ludolfs Liberts. Kirchen* ar Maksima Dasio ievadu. Tajā bija iekļautas mākslinieka temperas gleznu reprodukcijas. Visi šie darbi darināti Austrijā un Vācijā no 1944. līdz 1947. gadam. Pēc mēneša laikrakstā *Latviešu Ziņas* varēja lasīt Zviedrijā dzīvojošā mākslinieka Niklāva Strunkes visai dzēligu rakstu/uzsaukumu, kurā galvenokārt tika runāts vispārinājuma formā, bet, manuprāt, bija domāts par konkrētiem(u) māksliniekiem(u). “Nesaprotami ir tie mūsu gleznotāji, kas savās tagadējās trimdas gaitās sajūsmināti apglezno un grafiķē svešās zemēs tūristiskos dabas stūrīšus, pilsētas un katedrāles. Man kā Latvijas pilsonim organiski nav saprotami tie motīvi, kas dzen viņus kailo skatu medībās. Tagad, kad visa mūsu tauta cieš gan emigrācijā, gan aiz nokritušā dzelzs priekšvara, mūsu tautas garīgā izlase – latviešu gleznotāji – gurmāni nododas savam egocentriskajam aistētismam un savlabuma meklēšanai.”¹⁷

Daudzus, protams, interesēja arī Vācijā dzīvojošo mākslinieku domas par šo publikāciju, un sekoja intervijas ar Augustu Annusu, Ludolfu Libertu un Sigismundu Vidbergu. “Prof. L. Liberts nepievienojas Strunkes aicinājumam. Pēc viņa domām, tendencei mākslā vajadzētu iet tieši pretējā virzienā – uz optimismu, jo gaušanās mums neko nepalīdzētu. Latviešu domāšanai vajadzētu būt konstruktīvai un nevis destruktīvai. [...] Mums jā-rāda savas ilgas pēc gaismas, skaidribas, siltuma, prieka un brīvības. Ja mūsu fiziskā eksistence saistīta ar pelēko, drūmo, ar postu, tad garā mēs vienmēr esam bijuši brīvi un tādi arī gribam palikt. Jo daudzi mūsu postu un bojā ejū tikai gaida.”¹⁸ Pretēji viedokļi būtu uzskatāmi par normālu izpausmi, bet šāda veida diskusijas tomēr vedina domāt par kādām iekšējām nesaskaņām starp māksliniekiem, un tās nevarēja veicināt vienotības sajūtu. Sava veida neapmierinātību un pārrunas izraisīja arī “liktenīgs negadījums” ar I. E. Šūlera izdevniecībā Štutgartē plānoto Augusta Annusa monogrāfiju, kuru “nepaguva iespiest naudas revalvēšanas radītā sajukuma dēļ”.¹⁹

Pieļauju, ka Ludolfu Libertu šāds sabiedrības noskaņojums un attieksme pret viņa aktivitātēm ierosināja nedaudz distancēties no latviešu sabiedrības. Acīm redzami grūti skaidrojams arī fakts, ka plašajā latviešu mākslas

izstādē Štutgartē (1948) nebija eksponēta neviena viņa glezna. Tajā pašā gadā Augsburgas vācu mākslinieku biedrība Šeclera pili sarīkoja plašu latviešu mākslas skati, kuras ekspozīcijas pamats tika veidots no Štutgartes izstādes, un šeit Ludolfs Liberts apskatei izstādīja sešus darbus.²⁰ Neskatoties uz problemātiskajām situācijām, māksliniekam vēl joprojām netrūka viņa mākslas cienītāju, un tas, protams, mazināja piedzīvoto rūgtumu. Gandarīja, ka nodoms iekļauties vācu mākslā bija piepildījies, arī 1948. gada izdevumi: Maksima Dasio *Ludolfs Liberts–Kirchen bei Geheimrat* un K. Švenda (*K. Schwend*) *Ludolfs Liberts – Lithografien* apstiprināja mākslinieka radošā darba nozīmi arī ārpus latviešu bēgļu vides.

Ceturdesmito gadu beigās daudzus bēgļus sāka nodarbināt doma par pārcelšanos uz dzīvi ārpus Eiropas. Libertu ģimenei šis jautājums arī bija aktuāls, un izvēle sliecās uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Pirms pārcelšanās tika veikti sagatavošanās priekšdarbi, kas galvenokārt saistījās ar dažādu formalitāšu kārtošanu. 1949. gadā Ludolfs Liberts rakstīja autobiogrāfiju, kurā minēja savas prasmes un iespējamo noderību jaunajā mītnes zemē. Kā svarīgu izvēles motivāciju mākslinieks akcentēja savu darbu izstādi ASV, kuru gatavs sarīkot drīz pēc pārcelšanās, atzīmējot, ka daudzas no gleznām jau tikušas eksponētas dažādās pilsētās Vācijā un Austrijā.

Ar šo pieteikumu Ludolfs Liberts jau nosacīti sevi ievadīja jaunajos apstākļos un pieteica kā radošu personību, kura ne tikai ņems, bet spēj arī sniegt. Tā bija būtiska un pamatīgi izsvērtā rīcība, kas nenoliedzami viņu izvirzīja ļoti izdevīgā situācijā, ja salīdzina ar pārējiem latviešu māksliniekiem.

Amerika – iespēju zeme. 1949–1959

1949. gadā Ludolfa Liberta ģimene ieradās jaunajā dzīves vietā – Ņujorkā. "Tie, kas bija pagriezuši muguru nometnēm un līdz ar to arī bēgļu organizāciju aprūpes aizvējam, jaunā krastā izkāpuši, dabiski, nekrustoja zobenus ciņā par kultūras problēmām, bet tūlīt pat uzsāka ciņu par neatkarību, lai nostātos paši uz savām kājām."²¹ Ievērojama, bet ne izšķiroša nozīme turpmākajās gaitās bija 20. un 30. gados gūtajiem panākumiem starptautiskajās scenogrāfijas izstādēs Eiropā un Amerikā, bet būtisku palīdzību jaunās dzīves uzsākšanā un iekārtošanā mākslinieks saņēma no saviem draugiem, paziņām, ar kuriem kopā darbojās jau Francijā. Kopš 1935. gada Ņujorkā dzīvoja un strādāja gleznotājs, tēlnieks Boriss Šaļapins (1927. gadā L. Liberts strādāja viņa darbnīcā Parīzē). Mākslinieks Simons Lisims jau

vairākus gadus vadīja mākslas izglītības programmu Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā, kā arī regulāri piedalījās izstādēs. Ludolfa Liberta jaunības dienu draugi palīdzēja gan ikdienišķi praktiskos jautājumos, gan atvieglāja darba vietas meklējumus un ar saviem ieteikumiem/galvojumiem nodrošināja jaunatbraucējam visai labus apstākļus jaunās dzīves uzsākšanai. Jau 1950. gada martā viņš sarīkoja savu pirmo personālizstādi Amerikā. Tā notika Ņujorkas Publiskās bibliotēkas Hudzonas parka filiālē, un tajā apmeklētāji varēja skatīt 30 gleznas ar Eiropas pilsētu ainavām. Tajā pašā gadā mākslinieks uzsāka pedagoģisko darbību Ņujorkas pilsētas koledžā, kur vadīja eļļas glezniecības klasi. Jāmin, ka Ludolfs Liberts bija viens no nedaudziem latviešu māksliniekiem, kas jaunajā mītnes zemē strādāja savā profesijā un ar gleznošanu, pedagoga darbu varēja nodrošināt iztiku sev un ģimenei. Līdzvērtīgi labvēlīgā situācijā atradās arī citi, kaut tie bija ļoti nedaudzi, latviešu mākslinieki – Augusts Annuss, Leonīds Linauts, Maksimiliāns Mitrēvics, arī vijolnieks K. Ziverts.²² Par veiksmi arī uzskatāma mākslinieka iekļaušanās Manhetenas 57. ielas gleznu galeriju mākslas tirgus apritē.

1950. gads māksliniekam bija bagāts ar dažādām aktivitātēm, un gadijās arī pa pārsteigumam. Mākslas vēsturnieks Jānis Krastiņš rakstīja: "Par Liberta popularitāti Vācijā liecina fakts, ka pēdējā monogrāfija *Antlitz des Abendlandes* izdota Vācijā pat bez autora ziņas un atļaujas. Liberts tajā laikā jau bija Amerikā. Ka to darījusi sena, lepna kultūrtauta ar mūsu mākslinieka darbu, ir vienreizējs notikums."²³

Kopš 1951. gada Ludolfs Liberts sāka regulāri piedalīties Ņujorkas pilsētas koledžas pedagogu radošo darbu kopizstādēs. Tajā pašā gadā viņš sarīkoja plašu personālizstādi *Barbizon Plaza* mākslas galerijā, kurā skatītāju vērtējumam bija nodotas 57 gleznas, kur līdzās atradās Rīgas, Parīzes, Vēnēcijas un Vācijas ainavas. Izstāde guva labas atsauksmes, kas bija publicētas gan latviešu, gan amerikāņu presē, un katalogā minētais, ka mākslinieks Amerikā ieradies nesen, bet jau nopietni domā par Amerikas pilsētu ainavu ciklu²⁴, izraisīja apmeklētājos patiesu interesi. Amerikas latviešu sabiedrība šo mākslinieka aktivitāti radošajā un organizatoriskajā darbā novērtēja pietiekami augstu, jo vienlaicīgi tika popularizēts arī Latvijas vārds šajā kontinentā. 1952. gadā Ludolfs Liberts saņēma Kultūras fonda balvu par sasniegumiem glezniecībā.²⁵ Izrādītā atzinība mākslinieku mudināja strādāt ar vēl lielāku atdevi, un to viņš darīja, sevi nežēlojot, kaut arī pašsajūta visai bieži atgādināja par veselības problēmām.

Būtisku pavērsienu mākslinieka radošajā karjerā veidoja 1953. gadā sarīkotā kārtējā personālizstāde *Barbizon Plaza* mākslas galerijā. Vienai no

eksponētajām gleznām bija lemts veikt nozīmīgu politisku uzdevumu. "Iztādes atklāšanas dienā M. Stotas kundze nāca ar ierosinājumu pasniegt Liberta gleznu *Atmiņas par Rīgas torņiem* kā dāvanu prezidentam Eizenhaueram, ar to izsakot viņam latviešu atzinību par viņa centieniem atbrīvot verdzinātās tautas. Iniciatīvu līdzekļu vākšanā, lai iegādātos šo gleznu, uzņēmās laikraksts *Laiks*, un ziedojumi jau sākuši plūst šim mērķim. Gleznas pasniegšanu uzņēmās Amerikas Latviešu apvienības valde. Līdz ar to tas būs arī jūtams atbalsts slimajam māksliniekam."²⁶

ALA (Amerikas Latviešu apvienība) delegācija 1953. gada 23. oktobrī šo gleznu nodeva prezidenta palīgam – gubernatoram Adamsam (*Adams*) Baltajā namā Vašingtonā. 28. oktobrī ASV prezidents Dvaits Deivids Eizenhauers (*Dwight David Eisenhower*) parakstīja vēstuli ALA priekšsēdim Pēterim Lejiņam, kurā izteica pateicību: "Tā ir interesanta un skaista glezna, un es to vērtēju arī kā ievērojamas iedzīvotāju daļas tēvzemes simbolu. Es būtu ļoti pateicīgs, ja jūs varētu pastāstīt Liberta kungam, ka esmu lepns, ka man ir viens no viņa ievērojamākajiem darbiem."²⁷ Glezna *Rīgas torņi*²⁸ tika novietota ASV prezidenta darba kabinetā Baltajā namā. Katrā ziņā šis pasākums, kas tika iecerēts kā latviešu uzmanības žests, izvērtās daudz plašāk, ar negaidītām atskaņām un lielisku reklāmu Ludolfa Liberta publicitātei. Par šo notikumu rakstīja galvenokārt baltiešu prese. Līdz ar gleznas regulāru parādīšanos televīzijas ekrānos, jo katru reizi, kad tika sniegta informācija par prezidenta ikdienas darbu vai tikšanos ar ārvalstu delegācijām, fonā atradās *Rīgas torņi*, presē sāka parādīties paskaidrojumi un atbildes uz lasītāju iesūtītajiem jautājumiem: "Kas tā ir par gleznu prezidenta darba kabinetā? Kas tie par minaretiem gleznā?" Pēc tam kad uz žurnāla *Life*²⁹ vāka bija redzams ASV prezidents savā darba kabinetā un L. Liberta glezna, tika ievietots raksts par mākslinieku.

Šo situāciju Ludolfs Liberts novērtēja un izmantoja atbilstoši Amerikas mākslas tirgus noteikumiem. Katalogos, pieteikumu vēstulēs un sarunās ar žurnālistiem tika atzīmēts, ka viņa gleznas atrodas Eiropas lielāko muzeju krātuvēs un arī Baltajā namā Vašingtonā.

Mākslinieks bez liekas uzbāzības prata ap sevi pulcināt mākslas cienītājus un interesentus, kurus bieži vien fascinēja viņa tēlainie stāsti par gleznotāja iespējām attēlot jebkuru noskaņu dabā un sajūsmināt skatītāju. Jāatzīmē, ka Ludolfs Liberts šādos gadījumos ar vienādu aizrautību piesaistīja gan latviešu, gan amerikāņu sabiedrību. Sasaite starp mākslinieku un skatītāju nereti veidojās ļoti atšķirīgos apstākļos, ar dažādiem virsuzdevumiem. Tā, piemēram, 1954. gada 14. martā *Barbizon Plaza* mākslas galerijā, Ņujorkā,

tika nodibināts Ludolfa Liberta mākslas cienītāju pulciņš. "Tas ir meklējums pēc jauna veida attiecībām starp mākslinieku un sabiedrību; mēģinājums vienot tautiešus ar mūsu garīgo vērtību radītājiem."³⁰ Laikraksts *Laiks* informēja, ka pulciņā tobrīd ir 56 dalībnieki no ASV, Kanādas, Brazīlijas, Argentīnas un arī citām valstīm, bet valdē darbojas M. Stota, A. Bļodnieks, A. Ozoliņš un M. Danoss.³¹ Pulciņš, protams, bija abpusēji izdevīga vide. Māksliniekam tā bija iespēja regulāri gleznot, tādā veidā "uzturēt labā formā" savas improvizatora dotības, jo galvenokārt tika darinātas neliela formāta gleznas ar iemīļotajiem Parīzes, Venēcijas un Rīgas skatiem. To laiku arī atcerējās mākslinieks Nikolajs Riške, kad bija ciemojies pie Ludolfa Liberta. "Profesora darbnīcā atradās četri vai pieci gandrīz vienādi darbi ar Parīzes skatiem."³² Savukārt pulciņa dalībniekiem bija iespēja loterijas vinestā iegūt gleznu, bet, ziedojot nelielu naudas summu (vidēji 50 USD), atbalstīt mākslinieku, jo viņa biežā uzturēšanās slimnīcās un intensīvie ārstēšanās kursi patērēja ievērojamus naudas līdzekļus.

Šeit būtu jāatzīmē, ka Ludolfa Liberta mākslas cienītāju pulciņš Ņujorkā nebūt nebija ārkārtējs veidojums latviešu sabiedrībā. Anšlavs Eglītis rakstīja: "Daži Zviedrijas mākslas entuziasti nodibinājuši īpatnu iestādījumu – "R. Kronberga mākslas draugu klubu" (ap 1953), kas mākslinieka atbalstīšanas labā gadskārtēji izlozē dažus viņa darbus."³³

Jau iepriekš minēju, ka Ludolfs Liberts vienlīdz veiksmīgi savai mākslai piesaistīja gan latviešu, gan amerikāņu sabiedrības mākslas cienītājus. Tās bija būtiski atšķirīgas sabiedrības daļas, tāpēc arī piesaistes paņēmieni tika izvēlēti dažādi. Jāteic, ka mākslinieks ar savu bagāto izdomu un mākslas tirgus konjunktūras izpratni lieliski demonstrēja, ka Amerika ir iespēju zeme un izdzīvot var katrs, kurš ir gatavs šīs spēles noteikumiem. No 1954. līdz 1957. gadam Ludolfs Liberts divreiz gadā publikas priekšā uzstājās ar viena seansa gleznošanas demonstrējumiem. Vienlaicīgi tā bija mācību stunda un savdabīga izrāde, kuru varēja atļauties pašpārlicināts un atraktīvs gleznotājs. Informācijas lapās varēja lasīt: "Eļļas glezniecības demonstrējumi. Ievērojamais amerikāņu gleznotājs un mākslas skolotājs Ludolfs Liberts gleznos vienu no savām jaunrades ainavām eļļas tehnikā. Liberta kungs ainavu gleznos ar Grumbašera (*Grumbacher*) augstākās kvalitātes eļļas krāsām."³⁴ Pirmie demonstrējumi notika Džonsona Publiskajā bibliotēkā Ņūdžersijas pavalstī, tad sekoja *Barbizon Plaza* mākslas galerijā un Ņujorkas bankā *Federal Reserve*, kas savā preses izdevumā sniedz nelielu ieskatu šajā pasākumā. "Ap 5.30 pēcpusdienā bankā ieradās Liberta kungs, lai mūsu mākslas grupas biedriem parādītu glezniecības tehniku, ar kuru

viņš savos darbos panāk krāsu vitalitāti un jūtīgumu, kas padara viņa gleznas tik ievērojamas. Liberta kungs strādāja divas stundas un pēc atmiņas gleznoja *Venēciju*. [...] Gleznas cena bija \$ 150.”³⁵ Par šim mākslinieka aktivitātēm mākslas zinātnieks Jānis Krastiņš sniedza ieskatu arī laikrakstā *Laiks*: “Improvizēta gleznošana auditorijas jautājumu krustugunīs prasa lielu māksliniecisku varēšanu un inteliģenci. Dzimtenē šādas demonstrācijas nenotika, un arī šajā zemē no lielā mākslinieku pulka pa spēkam Ņujorkā tas ir samērā reti. Žēl, ka šādās demonstrācijās redz tik maz latviešu seju.”³⁶

Abpusēji izdevīgs līgums un sadarbība Ludolfam Libertam izveidojās ar Amerikas ievērojamāko mākslinieku krāsu un piederumu ražotāju – Grumbasera kompāniju. Mākslinieks ne vien savos gleznošanas demonstrējumos strādāja ar tās produkciju, bet arī kompānijas reklāmas izdevumos tika aprakstīts darba process un tehniskie paņēmieni. Tā piemēram, 1956. gada kompānijas ražojumu reklāmā žurnālā *Design* ievietota Maikla Endžela (*Michael M. Engel*) publikācija *L. Liberts Oil Painting. Wet in Wet* (L. Liberta eļļas glezniecība vienā seansā), ilustrēta ar gleznas *Parīzes bulvāris naktī* reprodukcijām, kā arī mākslinieka lietoto krāsu paletes aprakstu.³⁷

Iepriekš minētās Ludolfa Liberta aktivitātes, manuprāt, diezgan pārliecinoši raksturo mākslinieka mērķtiecīgos centienus būt ievērotam, pazīstamam un novērtētam Ņujorkas mākslas norisēs. Katrā ziņā rezultāts bija acīm redzams, un mākslinieku tas apmierināja, kā arī deva enerģiju turpmākajam darbam. Kaut arī šajās norisēs dominēja pozitīvas atsauksmes un zināma deva gandarījuma sajūtas, tomēr ne vienmēr viss ritēja gludi, bez problēmām. Tā, piemēram, 1957. gada atgadījums ar *Daugavas vanagu* organizācijas ne visai veiksmīgo dāvanas, L. Liberta gleznas *Rīga*, izvēli ASV kongresa loceklim F. Volteram (*F. Volter*) māksliniekam sagādāja dažu rūgtuma mirkli, bet viņa nedraugiem tā bija lieliska iespēja pasmaidīt un ironizēt. “Zinātāji apgalvo, ka tagad *Rīgas torņi* prezidenta darba istabā vairs neesot redzami. Bet par to ASV kongresa locekļa F. Voltera darbistabā ir redzama līdzīga glezna ar līdzīgu nosaukumu, ko priekš pāris mēnešiem Volteram uzdāvināja *Daugavas vanagu* organizācija. Varētu teikt, asprātīgi ļaudis latvieši ...”³⁸ Patiesos iemeslus kļūmīgajai situācijai droši vien būs grūti noskaidrot. Vienīgi var atzīmēt, ka nav nekā pārsteidzoša faktā, ja pēc pieciem gadiem ASV prezidenta darba kabinetā vairs neatrodas *Rīgas torņi*, jo varam iedomāties, cik daudz analoģu dāvinājumu saņēma valsts vadītājs, un tāpēc arī attiecīgi notika šo “dekorāciju” maiņa.

Par Ludolfa Liberta radošā darba noslēgumu uzskatāms 1958. gads. Tas māksliniekam iezīmējas ar trijām mākslas skatēm Ņujorkā: pilsētas koledžas

pedagogu darbu kopizstāde, 2. latviešu vispārējo dziesmu svētku ASV izstāde un pēdējā personālizstāde mākslinieka darbnīcā. Šīs ekspozīcijas nevilšus veidoja gandrīz simbolisku loku, kas norādīja uz māksliniekam raksturīgajām darbības vidēm. Visus šos gadus Ludolfs Liberts vienādi aktīvi darbojās gan Ņujorkas cittautiešu, gan latviešu sabiedrībā un personālizstādes noderējušas kā sasaite starp sevi un skatītāju, kā pašapliecināšanās vai atskaites forma.

Aplūkojot mākslinieka astoņu gadu aktīvo izstāžu darbību Amerikā, varam tikai minēt, kas bija noteicošais dzinulis šajā procesā. Vai tā bija mērķtiecīgi organizēta pašapliecināšanās amerikāņu sabiedrībā? Vai tie bija centieni saglabāt iepriekšējos gados radīto popularitāti latviešu vidē? Vai nenoliedzami augstās darba spējas un gleznošana kā nepieciešama dzīves sastāvdaļa? Iespējams, ka šie minējumi tomēr veido vienu veselumu, jo 19 personālizstādes Ņujorkā un Akronā (Ohaijo pavalsts), dalība 14 kopizstādēs ir tikai Ludolfu Libertu raksturojoši fakti. Savukārt mākslas zinātnieks Jānis Krastiņš kādā no saviem manuskriptiem rakstīja: “[...] kad mākslinieks ierodas Amerikā, viņš ir gandrīz nepazīstams, un atkal Liberts ir pirmais latvietis, kura darbi ir pazīstami un vērtēti Ņujorkas mākslas galerijās. [...] Liberts ir arī pirmais latviešu gleznotājs, kas Amerikas mākslas centrā Ņujorkā sarīko patstāvīgu darbu izstādi, un pirmais, ko glezniecības kritiķi atzinīgi novērtē. Biogrāfiskās ziņas par Libertu ievietotas pasaules kapitālīzdevumā angļu valodā *World Biography*, tāpat *Who is Who in American Art*.³⁹

Aplūkojot mākslinieka Ludolfa Liberta trimdas laika radošās darbības daudzveidīgās izpausmes, paņēmienus un ieceru realizācijas konsekvenci, rodam vairākus secinājumus. Acīm redzami, ka pašapliecināšanās un sevis demonstrēšana ne vienmēr ir bijis mākslinieka pašmērķis, bet gan darbīgā un sacensību alkstošā gara aktivitāte. Gleznošana ir bijusi mākslinieka dzīves un ikdienas nepieciešamība, kas spēj gandarīt un nodrošināt dzīves stabilitāti. Vēl joprojām paliek atklāts jautājums – kas nodrošināja Ludolfa Liberta panākumus gan Eiropā, gan Amerikā? Kas piesaistīja tik dažādās kultūrās un vidēs veidotu skatītāju? Vai tās bija Rīgas, Parīzes, Venēcijas un Ņujorkas romantiskās ainavas? Vai mākslinieka gleznieciskie izteiksmes līdzekļi, vai viņa spēja vispārināt un reizē sniegt konkrētas vides noskaņas bija noteicošie virzītājspēki? Kas māksliniekam daudzus gadījumos sniedza šo iespēju būt ievērotam? Svarīga nozīme šeit bijusi Ludolfa Liberta personībai ar savu šarmu un eleganci, rakstura stingrībai un uzņēmībai, un, protams, ļoti labai mākslas konjunktūras izpratnei, kuru mākslinieks virtuozī

prata izmantot. Katrā ziņā Ludolfa Liberta dzīve un daiļrade trimdas apstākļos demonstrē radošas personības iespēju elastīgi iekļauties un atrast savu vietu svešā kultūrvidē, tajā pašā laikā nezaudējot sasaiti ar savu tautu, ar tās garu.

Noslēguma vietā lai runā vārdi, kurus pierakstījis mākslas vēsturnieks Jānis Krastiņš pēc vienas no pēdējām intervijām ar mākslinieku 1959. gada 1. janvārī.

"[...] Nav līdzinieka Liberta darbībai un sasniegumiem mūsu tēlotājā mākslā. [...] Arī skauģu un nelabvēļu čukstu ziņā Liberts ir netaupīts. Liberta vieta mākslas pasaules vērtējumos nav viegli iegūta. Par darbu kvalitāti ir samaksāts ar sadegšanu un darbīgumu, uzticību. [...] Bet arī ciešanu mērs un ilgums viņam tāds, kādu nezinām līdzīgu mūsu tēlojošo mākslinieku saimē. Tā Libertam viss bija dots kāpinājumā: spējas, apdāvinātība, sasniegumi un rūgtais Likteņa sāpju kauss. [...]"⁴⁰

¹ *Soikans J.* Nacionālā māksla un tautas liktenis // Archīvs. – 5. sēj., (1976), Melburna. – 113. lpp.

² *Eglītis A.* Mūsu glezniecība patstāvības laikā // Latviešu Ziņas. – 1947. – 25. janvāris.

³ Padomju okupācijas laikā (1940–1941) L. Liberts tika atbrīvots no direktora amata.

⁴ Vācu autors par Ludolfu Libertu // Latviešu Ziņas. – 1946. – 11. decembris.

⁵ Autora saruna ar Nelliju Nitiņu-Pultraku (Ludolfa Liberta ģimenes pilnvarotā persona Latvijā) 1995. gada maijā. Sarunas pieraksts autora arhīvā.

⁶ Pēc L. Liberta pēdējās vēlēšanās, kad Latvija kļuva brīva un neatkarīga valsts, viņa radošajam mantojumam jāatgriežas Latvijā. 1993. gadā Valsts Mākslas muzejs saņēma mākslinieka 357 dekorāciju metu un gleznu dāvinājumu no Ņujorkas ev. luteriskās latviešu baznīcas.

⁷ Latviešu Balss. – 1944. – 29. novembris.

⁸ Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krājums. – Astras apgāds, 1954. – 84. lpp.

⁹ *UNRRA – United Nation Relief and Rehabilitation Organization.*

¹⁰ *E. Fr.* Latviešu mākslas skate Zolburgā // Latviešu Vēstnesis. – 1946. – 15. maijs.

¹¹ *Rj.* Piecas darbu skates // Latviešu Ziņas. – 1946. – 6. novembris.

¹² *Displaced Persons* – pārvietotās personas.

¹³ *Kīvelīte V.* Lielā diena Eslingenā izstādē // Latviešu Ziņas. – 1946. – 7. decembris.

¹⁴ Vācu autors par Ludolfu Libertu // Latviešu Ziņas. – 1946. – 11. decembris.

¹⁵ Mākslas hronika // Latviešu Ziņas. – 1947. – 15. janvāris.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ *Strunke N.* Latviešu gleznotājiem trimdā // Latviešu Ziņas. – 1948. – 31. marts.

¹⁸ Ko saka latviešu trimdas mākslinieki par Niklāva Strunkes uzsaukumu? // Latviešu Ziņas. – 1948. – 24. aprīlis.

¹⁹ *Eglītis A.* Latviešu tēlojošā māksla trimdas 10 gados // Latviešu trimdas desmit gadi. – Astras apgāds, 1954. – 85. lpp.

²⁰ Latviešu māksla reprezentējas bavāriešu priekšā // Latviešu Ziņas. – 1948. – 2. jūnijs.

²¹ *Soikans J.* Nacionālā māksla un tautas liktenis // Archīvs. – 5. sēj. (1976), Melburna. – 98. lpp.

²² *Andersons E.* Latvieši Amerikas Savienotajās valstīs // *Gada grāmata 1951. gadam.* – Brisele: P. Mantenieka apgāds. – 109. lpp.

²³ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 2123. f., 4. apr.; Latviešu studiju centra arhīvs (ASV) (kārtrošanas procesā).

²⁴ *Liberts Ludolfs.* Exhibition: Katalogs. – Ņujorka, 1951.

²⁵ *Eglītis A.* Latviešu tēlojošā māksla trimdas 10 gados // Latviešu trimdas desmit gadi. – Astras apgāds, 1954. – 87. lpp.

²⁶ A. Z. Prof. Ludolfa Liberta izstāde Ņujorkā // Laikmets. – 1953. – Nr. 14. – 24., 25. lpp.

²⁷ Prezidenta pateicība // Laiks. – 1953. – 4. novembris.

²⁸ Dāvanai izvēlētajai gleznei tika mainīts nosaukums no *Atmiņas par Rīgas torņiem* uz *Rīgas torņi*.

²⁹ Life. – 1956. – Nr. 11, March 12.

³⁰ LVA, 2123. f., 4. apr.; Latviešu studiju centra arhīvs (ASV) (kārtrošanas procesā).

³¹ Par 50 dolāriem glezna // Laiks. – 1954. – 20. marts.

³² Autora saruna ar mākslinieku N. Riški 1997. gada jūlijā, Kalamazū. Sarunas audioieraksts autora arhīvā.

³³ *Eglītis A.* Latviešu tēlojošā māksla trimdas 10 gados // Latviešu trimdas desmit gadi. – Astras apgāds, 1954. – 94. lpp.

³⁴ LVA, 2123. f., 4. apr.; Latviešu studiju centra arhīvs (ASV) (kārtrošanas procesā).

³⁵ An Artist demonstrate his skill // Federal Reserve Club of New York. – 1956. – 11. Aprill. – p. 7.

³⁶ *Jk.* Mākslinieka spēju un koncentrācijas pārbaude // Laiks. – 1956. – 12. decembris.

³⁷ *Engel M.* Oil painting wet in wet // Excerpts from *Design* magazine. – 1955. January-February, pages [1–6].

³⁸ Rubrika: Redzēts, dzirdēts, lasīts // Laiks. – 1957. – 19. jūnijs.

³⁹ LVA, 2123. f., 4. apr.; Latviešu studiju centra arhīvs (ASV) (kārtrošanas procesā).

⁴⁰ LVA, 2123. f., 4. apr.; Latviešu studiju centra arhīvs (ASV) (kārtrošanas procesā).

LATVIEŠU MĀKSLINIEKI ANGLIJĀ

Latvieši nebūt nav svešinieki britu salās. Pagājušā gadsimta sākumā Anglijas ostu pilsētās varēja sastapt latviešu jūrniekus un, nav šaubu, vēl senākos laikos. Nereti te pajumti meklēja arī cara valdības vajātie 1905. gada revolūcionāri.

Londonā, Sidnejas ielas incidentā, kas iesākās ar juveliera veikala aplaupīšanu, vainoja latviešu revolūcionārus. Viens no tiem laikam ir bijis Pēteris Strautmanis un, iespējams, arī citi. Šo slaveno 1910. gada "dumpi" ar angļu armijas vieglās artilērijas atbalstu likvidēja iekšlietu ministrs Čerčils, vēlākais premjers. Notikums ir veikli izmantots angļu populārajā romantiskajā filmā "Siege of Sydney Street".

Katrā ziņā atzīmēšanas vērta ir 1939. gadā Kultūras fonda rīkotā latviešu mākslas izstāde Architektu biedrības telpās Londonā. Un piedevām angļu mākslas žurnāls *Studio* veltī tai dažas ļoti glaimojošas rindkopas. Latvijas valdība uzdāvināja pašvaldību mākslas galerijām zināmu skaitu gleznu. Lidsas pilsētas mākslas galerija saņēma kādu Vārdaupa ainavu, kas eksponēta tās vestibīlā.

Otrā pasaules kara sākumā Latvijas sūtniecībā Londonā reģistrēti aptuveni 300 Latvijas pavalstnieki. Nav zināms, vai starp tiem bijuši mākslinieki.

No kultūrvēstures viedokļa ir interesanti, ka neliela iniciatoru grupiņa 1941. gada 18. novembrī Londonā nodibināja Latviešu biedrību Lielbritānijā ar sūtni Kārli Zariņu – goda priekšnieku. Organizācija pārņēma sūtniecības biļetenu un kopš 1942. gada rēgulāri izdeva *Londonas Avīzi*.

Ievērojams skaits latviešu Anglijā ieradās pēc Otrā pasaules kara, galvenokārt no bēgļu jeb "dīpīšu" (DP – *Displaced Persons*) nometnēm Vācijā, jo nevēlējās atgriezties uz dzīvi padomju varas jūgā Latvijā. Viņu vidū bija samērā daudz kaŗavīru, kas, austrumu fronteī sabrūkot, plūda uz rietumiem, lai padotos gūstā sabiedroto armijām.

Toreiz maksimālais latviešu ieceļotāju skaits šeit varēja būt ap 20 000. Pēc tālākas emigrācijas tas tagad ir sarucis uz dažiem tūkstošiem.

Lielākajos latviešu centros rosīga sabiedriskā dzīve veidojās tā saucamās "Mazās Latvijas" zīmē, ko, īsi sakot, raksturoja nacionāla pašapziņa un iekapsulēšanās pagātnes vērtībās.

Tieši šis aspekts bija tās spēks un vājums, jo pasargāja no pārtautošanās. Protams, arniecīgiem izņēmumiem, šāda politika noveda pie nesaprašanās ar jauno paaudzi, līdzīgi 19. gadsimta konfliktam latviešu inteliģencē.

Vecākās paaudzes mākslinieki jau Latvijā bija ieguvuši atzīšanu. Taču cerības uz līdzīgu gaisotni Anglijā gluži nepiepildījās. Angļu mākslas pasaule pret viņiem izturējās rezervēti. Cits nekas neatlika kā strādāt vienkāršus darbus lauksaimniecībā, tekstilfabrikās vai ogļu raktuvēs. Vienīgi brīvajā laikā varēja nodoties mākslai, ko virzīja uz emigrantu gaumes pusi un ne vienmēr komerciālos nolūkos.

Anglijā bija sācies agresīvs abstraktās mākslas periods ar zemestrīci līdzīgām sekām. Tas izraisīja radikālas pārmaiņas arī mākslas skolās. Jaunās paaudzes māksliniekiem modernās mākslas izpratne grūtības nesagādāja. Domāšana ar krāsu un formu bija iebūvēta viņu mākslinieciskās izteiksmes pamatā.

Rēgulāras mākslas izstādes Anglijā rīkoja 1949. gadā dibinātā Mākslinieku un daiļamatnieku kopa Lielbritānijā. Līdztekus tai vai ārpus tās paspārnē darbojās mākslinieki, kuŗu izstādes bija domātas angļu sabiedrībai. Viņi arī izmantoja visus pieejamos ceļus uz Latviju, lai iepazītos ar latviešu mākslas darbu krātuvēm Rīgā.

Šai sakarībā jāatgādina, ka 5. Eiropas Latviešu dziesmu svētku rīcības komiteja 1982. gadā aicināja šī raksta autoru L. Mieriņu iekārtot modernu mākslas izstādi Līdā. Taču tikai tāpēc, ka latviešu mākslas studiju nolūkos biju apmeklējis Rīgu, rīcības komiteja ielūgumu atsauc un izstādi izsvītroja no dziesmu dienu programmas. Tomēr iekārtotā mākslas izstāde ar L. Mieriņa un V. Prīma darbiem notika citur – Bradfordas pilsētas pašvaldības galerijā.

Ši divu paaudžu sadursme polārizēja pretējos uzskatus. Latvijas apmeklēšana vieniem bija tabu, otriem – dzīvs latvietības kontakts, ko emigrācijā "Mazā Latvija" nevarēja dot.

Anglijā redzamākais vecākās paaudzes mākslinieks bija Valdemārs Tone (1892–1958). Ar Latvijā nostabilizētu reputāciju viņš emigrācijā mierīgi turpināja ierasto tradicionālo glezniecību un par moderno mākslu neinteresējās. Pat jaunības dienās tā viņam neesot gājusi pie sirds... Tautieši labprāt pirka Tones gleznas: puķes, klusās dabas un pasūtīnāja portretus. Daļēji tādēļ viņš bija viens no retajiem latviešu māksliniekiem, kas varēja Londonā dzīvot no savas mākslas.

Tonem pirmā personālizstāde bija Londonā (1952), pēc tam Stokholmā un Ģēteborgā (1953), kad apgāds "Zelta Ābele" arī izdeva viņa darbu

mapi. Deviņdesmito gadu sākumā draugi rīkoja Tones piemiņas izstādi Valsts Mākslas mūzejā Rīgā.

Līdzīgā manierē glezno Arnolds Mazītis (1913–2002). Profesionālo izglītību ieguvis Valsts Mākslas akadēmijā, Ģederta Eliasa figūrālās glezniecības meistardarbnīcā. Dzīvoja Londonā kopš 1949. gada, kad Karaliskā Mākslas akadēmija vasaras izstādē eksponēja Maziša gleznoto portretu – “Meitene ar bereti”.

Tāpat kā Tone, arī Mazītis bija totāli imūns pret modernismu. Strādāja arī par dizaineru pulksteņu ciparnīcu apdarē. Labs šachists un teicams vieglatlēts.

Piecdesmitajos gados Mazītis rīkoja latviešu emigrantiem domātas personālizstādes Londonā, Braitonā un Lesterā. Bet pēc ilgāka pārtraukuma atkal jaunas personālizstādes Kanadā (1968 un 1972) un ASV (1972). Izcils pagodinājums māksliniekam bija PBLA Kultūras fonda Krišjāņa Barona balvas pasniegšana.

Tradicionālo glezniecību pārstāvēja Alfreds Kalniņš (1906–1971). Kādu laiku mācījies Valsts Mākslas akadēmijā. Viņš bija vispusīgs mākslinieks: gleznotājs, grafiķis un scēnografs. Savā darbnīcā Bradfordā audzēkņiem mācīja tonālo glezniecību. Īpaši izdarīgs arī sabiedriskajā darbā. Ilgus gadus Latviešu biedrības Lielbritānijā Bradfordas nodaļas priekšnieks.

Ar ekspresīvu ainavu, retāk puķu glezniecību pazīstams Valters Bērziņš. Dzimis Limbažos (1925), tagad dzīvo Bradfordā. Glezniecības iemaņas apguvis pašmācības ceļā. Parasti konstruē gleznu pastoziem paletes naža uzlikumiem. Piedalījies angļu un latviešu mākslas izstādēs.

Ēriks Žilinskis (dz. 1912), gleznotājs un jurists. Līdztekus tiesību studijām Latvijas Universitātē mācījies glezniecību pie K. Visotska un mākslas vēsturi pie B. Vipera. Kopš 1947. gada dzīvo Londonā, kur strādāja Latvijas sūtniecībā.

Žilinska gleznas, īpaši portreti, parasti ir patumšās, izteiksmīgās krāsās, ar pastozu apdari, eļļas teknikā. Personālizstāde Rīgā (1943), Stokholmā (1946) un Lidsā, DVF namā, 70. gados.

Imants Laugalis (dz. 1922), gleznotājs un grafiķis. Beidzis Liepājas Valsts lietiskās mākslas vidusskolu. Papildinājies glezniecībā F. Milta studijā Vācijā un vēlāk pāris mākslas kolledžās Anglijā. Kopš 1951. gada strādā par ilustrētāju un reklāmu mākslinieku vairākās angļu aģentūrās. Laugaļa glezniecībā dominē vienkāršotas formas. Ļoti aktīvs sabiedriskajā darbā. Ir Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā priekšnieks un viens no tās dibinātājiem.

Nikolajs Soikans (1926–1960), grafiķis un gleznotājs autodidakts, mākslinieka Juŗa Soikana brālis. Pats saviem līdzekļiem publicējis seŗas savu grafiku mapes. Melnbaltajās linogriezuma grafikās robusta ekspresionisma garā parādītas daŗādu sociālu un politisko netaisnību sekas. Piedalījies jauktās izstādēs. Septiņdesmitos gados personālizstāde Londonā.

Zigfrīds Sapietis (dz. 1924), tēlnieks, keramiķis un mākslas skolotājs Edinburgā, Skotijā. Vācu okupācijas laikā par nacionālu uzskatu pauŗanu ieslodzīts Rīgas Centrālcietumā, tad Salaspils koncentrācijas nometnē. Beidzot iesaukts Latvieŗu leģionā. Profesionālo izglītību ieguvis Dānijā un Skotijā, kur viņam tagad ir pašam sava darbnīca. Izpildījis daŗādus publiskus pasūtīnājumus Anglijā un Vācijā. Personālizstādes Dalkītā (1974), Edinburgā (1975), Londonā (1977) un Rīgā (1996). Sapietim tēlniecībā tieksme uz archaiskām formām. Taŗu pēdējā laikā viņa uzmanību saista arī latvieŗu tautas mākslas ornamentī. Rakstījis presē par tēlniecības jautājumiem.

Viktors Prīms (1925–1989), angliskotajā uzvārdā *Priem*. Ģimene 1939. gadā repatriējās uz Vāciju, jo māte bija baltvāciete. Viktoru iesauca armijā un aizsūtīja uz rietumu fronti. Tur ievainots krita gūstā. Kā kara gūsteknis steidzami tika pārvests uz Angliju, tad uz gūstekņu nometnēm Kanadā un beidzot, 1944. gada vasarā, atkal atpakaļ uz Angliju.

Apdāvināts keramiķis un skulptors. Izcils modernisma pārstāvis. Bija paidagogs apvienotajā Riponas un Jorkas mākslas kolledŗā, kur vadīja dekoratīvās keramikas nodaļu. Profesionālās iemaņas apguvis vairākās mākslas kolledŗās, ieskaitot Bātas (*Bath*) Mākslas akadēmiju. Prīma keramikas koncepciju daŗādos posmos ir ietekmējusi slavenā angļu keramiķa Līŗa (*B. Leach*) filozofija, Brankuŗi (*C. Brancusi*), Mūra (*H. Moore*) un Klē (*P. Klee*) māksla. Forma viņam bija viss. Laika gaitā pamazām Prīms pievērsās arī dekoratīvai keramikai, kas formu un izmēru ziņā ir tuvu skulptūrai. Viņŗ izpildīja virkni daŗādu pasūtīnājumu. Lielu izmēru keramikas skulptūras grezno Veikfildas un Ilklejas pilsētas sabiedriskās celtnes. Prīmam 50./60. gados bija divas personālizstādes Harogeitā un kopā ar L. Mieriņu Bradfordas pilsētas pašvaldības galerijā 1982. gadā.

Prīma jaunrades pamatā ir dabas studijas, īpaŗi sakņu augŗanas gaita un reakcija, sastopot šķēŗŗus. Tas izskaidro ŗo darbu vitālitāti.

Prīms bija arī reliģiozs cilvēks. Reliģija viņam bija nevis pašmērķis, bet gan līdzeklis. Irānas bahai sektas arābu rakstu zīmes bieŗi tika ievītas skulptūrālos veidojumos. Angļu valodā uzrakstītā autobiografija “Art and Religion” gaida izdevēju.

Laimonis Mieriņš (dz. 1929), gleznotājs un pedagogs. Latviešu abstraktās mākslas pārstāvis. Studējis glezniecību Lidsas mākslas kolledžā (1960–1964), papildinājis mākslas pedagogijā Londonas Universitātes Goldmitsa mākslas kolledžā (1864–1965). Pedagogs Lidsas mākslas un dizaina kolledžā (1965–1994).

Mieriņa abstraktām gleznām ir visai sarežģīta uzbūve. Šie veidoli sastāv no mijiedarbigu krāsu laukumiem, kur kontrastējošu krāsu uzšķācieni vai tecējumi skatītāju ievilina iztēles pasaulē.

Mieriņa zīmējumos vienmēr ir sievietes pliknis akrobatiskā pozā. Lako-niska ogles linija konstruē tās atveidu telpā.

Piedalījies angļu un latviešu mākslas izstādēs. Daudzas personālizstādes. 1995. gadā plaša retrospektīva personālizstāde Rīgā, Londonā un Bradfordā, ar ilustrētu katalogu, kur publicētas angļu un latviešu kritiķu esejas par Mieriņa mākslu. Pēc tam personālizstādes Londonā (1998, 2000), Rīgā (2001, 2003) un Halifaksā (2003). Rakstījis apceres par mākslu emigrācijas laikrakstos, žurnālā *Jaunā Gaita*. Arī Latvijas periodikā, piemēram, *Literatūrā un Mākslā*, žurnālā *Māksla*.

Ieva Kalniņš (dz. 1942), gleznotāja un mākslas skolotāja. Beigusi Bradfordas Mākslas kolledžas glezniecības nodaļu. Piedalījusies latviešu mākslinieku skatēs.

J. Ozoliņš, gleznotājs un arhitekts, sūtniecības lietveža Ozoliņa dēls. Kopš personālizstādes Londonā 50. gados par viņu nekas nav dzirdēts.

Pēteris Krūmiņš (dz. 1930), scēnografs un mākslas skolotājs. Beidzis Londonas Universitātes Sleida (*Slade*) Mākslas skolu. Piecdesmitos un sešdesmitos gados darināja dekorācijas Čelsijas mākslinieku ballei.

Arvīds Sodums (dz. 1919), grafiķis un ilustrators. Mācījies Valsts Mākslas akadēmijā. Strādāja par porcelāna apgleznotāju kādā fabrikā Londonā. Izceļojis uz Dienvidafriku, vēlāk Austrāliju.

Elmārs Dambergs (dz. 1924), grafiķis, gleznotājs. Darbi tradicionālā reālisma garā. Pārcēlies uz Kanadu.

V. Blumenāus, vidējās paaudzes mākslinieks, reklāmu grafiķis un dizainers. Strādāja angļu reklāmu aģentūrās.

Jānis Jēgers (dz. 1910), gleznotājs autodidakts. Viņa darbiem piemīt sirreālisma rēgainība. Septiņdesmitos gados personālizstāde Draiana (*Drian*) galerijā Londonā.

Richards Strazdiņš, gleznotājs, laikam autodidakts. Dzīvoja kādā mākslinieku kolonijā Kornvalas grāfistē, Dienvidanglijā. Allaž piedalījās latviešu mākslas izstādēs ar "Baigā gada" temām, kuŗas parakstīja ar vārdu "Veko".

Ernests Rirdāns (1901–1954). Ļoti populārs karikatūrists. Darbojās tikai emigrācijas presē, īpaši *Londonas Avīzē*.

Māra Sarkane, gleznotāja un grafiķe. Piedalījās latviešu mākslas izstādēs. Darbi stiprā modernisma iespaidā.

Vitālijs Sarkans, grafiķis un karikatūrists. Ieguva atzišanu angļu presē. Karikatūras parakstīja ar vārdu "Sax".

Vilis Ciesnieks (1908–1989), sevišķi izsmalcināts grafiķis. Piedalījās latviešu mākslas izstādēs. Izceļoja uz ASV.

Ints Bullīts (dz. 1929), gleznotājs autodidakts. Latviešu izstādēs nepiedalījās. Pazīstams ar maza formāta Londonas ielu skatu gleznām, kuŗas pārdeva tūristiem.

Augusts Kopmanis (1910–1976), tēlnieks un medaļu dizainers. Nekādu darbību Anglijā neizveidoja, jo drīz izceļoja uz Kanadu.

Rēzija Lielmane, tēlniece un mākslas skolotāja. Profesionālo izglītību ieguva Velsā. Viņai piemīt laba formas plastiskā izpratne. Precējusies ar literatūras kritiķi Jāni Andrupu.

Jēkabs Straupenieks (dz. 1921), gleznotājs. Darbi redzēti tikai angļu mākslas izstādēs.

Vēl minami vecākās paaudzes gleznotāji A. Michailovskis, A. Pakuls un K. Smiltēnis. Par viņu darbību trūkst jebkādas informācijas.

Marga Sleja beidza Kārdifas mākslas kolledžas keramikas nodaļu. Londonā viņa atvēra sekmīgu industriālās keramikas darbnīcu. Piedalījās latviešu mākslas izstādēs.

Inta Āriņa, gleznotāja, tēlniece un mākslas skolotāja. Mācījās mākslas kolledžā Anglijas vidienē. Rosīgi piedalījās latviešu mākslas izstādēs.

Imants Bite, gleznotājs un ilustrētājs. Rakstījis teorētiskas apceres par mākslu *Jaunā Gaitā*.

Tēlniece Rasma Bite, Imanta Bites dzīvesbiedre. Reti piedalījās izstādēs.

Kārlis Siliņš, gleznotājs. Rakstījis izstāžu atsauksmes *Londonas Avīzē*. Piedalījās latviešu mākslas izstādēs.

Uldis Priedītis, gleznotājs. *Londonas Avīzē* rakstīja recenzijas par latviešu mākslas izstādēm Londonā, bet paretam arī feļetonus. Izstādēs nepiedalījās.

Vēl minami A. Richardsons, A. Feldmanis, A. Heisters, R. Francis, A. Brieze, V. Vanaga, M. Puce, J. Sinka, Astra Šeibe izstādēm deva batiķas, tēlniece A. Priberga, keramiķe un tēlniece M. Svenne, V. Auziņa, J. Roze, akvarelists A. Krūka un Imants Balodis.

Ar glezniecību vēl nodarbojās A. Ludeks, akvarelists E. Brieze, M. Kleins, I. Kleins-Watson, Baiba Rirdance (karikatūrista E. Rirdāna meita), Herta

Jurēvics, K. Legzdīnš, Strautmanis, J. Rudzītis, Zigismunds Universs un rakstnieks Gunars Janovskis.

No daiļamatniekiem īpašu atzīmi ir pelnījusi mākslas audēja Helga Kivicka (teātra kostīmu mākslinieces Margas Spertāles māsa). Arī tekstila māksliniece, audēja Rasma Budiņa, Frīdolfs Lukšēvics, Mirdza Lukšēvics, Leonīds Bodnieks, A. Lēmanis, V. Lēmane, A. Ludeks, E. Lūris, L. Krieva, L. Brieze, I. Birzgale, M. Smelte-Nichols, Kārlis Uzkalis, Zenta Leeks, Ilga Mieriņš, Ērika Vilipsons, Jānis Vilipsons, Rita Jefimovs, Rūdolfs Priede, Ernests Rēķis, Arnolds Dāle, Raimonds Dāle, Pēteris Bude, Margonis Bude.

Par Anglijas jaunākās latviešu paaudzes māksliniekiem un viņu gaitām ir ļoti trūcīga informācija. Jādomā, ka viņu skaits ir niecīgs. No apzinātajiem ievēribu ir pelnījusi Ieva Purmale-Lock. Keramiķe Gunta Turciņa-Krūmiņa tagad veido interesantas formas stiklā.

Interneta sistēmā "Labrīt – Latvians in Britain" ir mājas lapa māksliniecei no Latvijas ar angļu uzvārdu Ilze Clark (dz. 1976). Pa laikam Londonā uzturas arī portretiste no Rīgas Jolanta Danenberga.

Beigās vispārējas skaidrības labad jāpaskaidro, ka šīs piezīmes ir uzrakstītas ilgākā laika posmā. Taču visādu iemeslu pēc uz statistisku pilnību tās diemžēl nevar pretendēt. Tomēr sakopotais materiāls ir daļa no Anglijas latviešu kultūras vēstures, kas nav ignorējama.

No mūsdienu globālā viedokļa skatoties, ir reāli pieņemt, ka Anglijā vienmēr būs latvieši un būs arī radoša māksla. Tas nozīmē, ka bez izņēmumiem visu paaudžu dažādu vizuālo un lietišķo disciplīnu mākslinieku jaunrades pienesumam, arī līdzšinējam, ir paliekama vieta latviešu kultūras kopainā. Tāpēc būtu vēlams tās tuvāka apskate. Bet kas to darīs?

IZMANTOTIE AVOTI

Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā biedru saraksti un izstāžu katalogi.

Jaunā Gaita. Nr. 87, 231

Māksla un arhitektūra biogrāfijās, 4 sēj., Rīga: Latvijas enciklopēdija, Preses nams, 1995–2003.

Latvju enciklopēdija, 3 sēj., red. A. Švābe, Stokholma, 1950–1955.

The New Universal Encyclopedia, edited by Sir John Hammerton, London: The Education Book Co., Ltd. (10 sēj., izmantots 9. sēj., 7552. lpp.).

L. Mieriņa personīgais arhīvs.

LATVIEŠU TEĀTRĀ DARBĪBA TRIMDĀ

Par trimdas teātra sākumu jāuzskata R. Blaumaņa lugas "No saldenās pudeles" iestudējums ar pirmizrādi 1945. gada 6. janvārī Čehoslovākijas pilsētiņā Marienbādē. Šo iestudējumu vispirms noskatījās latviešu bēgļi; pēc tam tas aizceļoja uz fronti pie latviešu leģionāru 15. divīzijas.

Mākslinieki, kas sagatavoja vēsturisko uzvedumu, atstāja dzimteni kā bēgļi – bez īpaša nodoma spēlēt teātri. Zināmā mērā tas bija gadījums, kas ļāva ar Latviešu bēgļu palīdzības komitejas starpniecību Berlīnē uzzināt iespēju eventuāli apciemot latviešu leģionārus ar teātra izrādēm. Neziņas pilnajā laikā šāds uzvedums deva sava veida mērķi grupīnai Dailes teātra aktiešu, kas bija izbraukuši no Rīgas kopā ar teātra administrātoru Jāni Kājiņu. Kājiņš panāca, ka šim kodolam pievienojās vēl citi aktieři – bēgļi, un tā 1944. gada ziemā neapskaužamajos kara apstākļos sākās intensīvs lugas iestudēšanas darbs. Tajā piedalījās Nina Melbārde, Alma Mača, Skaidrite Pence, Hermīne Koppe, Rūdolfs Mucenieks, Kārlis Lagzdiņš, Jānis Lejiņš, Reinis Birzgalis, Jānis Neimanis un Osvalds Uršteins. Režiju vadīja Kārlis Veics; dekoratīvo ietērpu – ar latviskiem ornamentiem apgleznotas papes loksnes – deva J. Lejiņš un R. Birzgalis.

Pēc drāmatiskiem piedzīvojumiem frontē šis aktiešu pulciņš daļēji izklīda, lai vēlāk, nometņu veidošanas laikā, atkal sasauktos – šoreiz gan atsevišķās sabiedroto okupācijas "zonās". Piesaistot vēl citus māksliniekus, kuriem bija laimējies izkļūt Brīvajā pasaulē, nodibinājās divi mākslinieciski augstvērtīgi ansambļi. Angļu zonas Mērbekas teātris varēja lepoties ar Mildu Zilavu, Ninu Melbārdi, Hildu Princi, Almu Maču, Helgu Gobzini, Maigu Damrozi, Toniju Kalvi, Mariannu Zili, Kārli Lagzdiņu, Jāni Šabertu, Rūdolfu Mucenieku, Osvaldu Uršteinu, Oļģertu Parņicki, Kārli Ģērmani, Vilibertu Štālu, Jēkabu Zaķi, Pēteri Dumpi, Ansi Mitrēvicu un Kārli Baltpurviņu. Par režisoriem darbojās Jānis Zariņš un Osvalds Uršteins, dekorātors bija Ēvalds Dajevskis. Amerikāņu zonas Eslingenas teātri strādāja Irma Graudiņa, Lilija Štengele, Ance Rozīte, Elza Tauriņa, Skaidrite Pence, Elvira Licīte, Hermīne Koppe, Elza Ģintere, Kārlis Veics, Augusts Mitrēvics, Jānis Lejiņš, Reinis Birzgalis, Valfrīds Streips un Jānis Neimanis. Režijas vadīja Kārlis Veics un Jānis Lejiņš. Dekorācijas gleznoja mūsu t.s. skatuves glezniecības tēvs prof. Jānis Kuga.

Šie bija augsti kvalificēti mākslinieki ar plašu pieredzi brīvās Latvijas skatuves mākslas iestādēs, t.i., Rīgas Nacionālajā un Dailes teātrī, kā arī

Jelgavas, Liepājas un Daugavpils profesionālajos teātros. Aptuveni 30 līdz 40 gadus veci, tātad pašā spēku briedumā, viņi nesa līdzī Latvijas teātru labās tradīcijas un apaugļoja tās ar savu radītāja talantu, lai, par spīti nometņu šaurajiem apstākļiem, veidotu mākslinieciski vērtīgas, bieži pat ārēji ļoti krāšņas izrādes.

Eslingenas teātris izrādīja tikai latviešu autoru darbus (Raina, Blaumaņa, Jaunsudrabiņa, Ziverta, Lejiņa un toreiz vēl jauno Anšl. Egliša un T. Zeltiņa lugas). Mērbekieši pievērsās arī svešautiešu klasikai. Piemēram, sevišķi spožus panākumus guva Šekspīra "Divpadsmitās nakts" un Šillera "Vilhelma Tella" inscenējumi. Abi ansambļi viesojās ar iestudētajām izrādēm arī citās savas zonas bēgļu nometnēs. Mērbekas teātris turklāt drīkstēja iegriezties arī pie "amerikāņiem".

Līdztekus šiem diviem izcilajiem ansambļiem pastāvēja vēl Libekas latviešu teātris, kurā darbojās profesionāli spēki (Irma Vārpa, Austrā Šteinberga, Asja Kalniņa, Millija Valtere-Einberga, Pēteris Elsiņš, Gustavs Grauds u.c.) un krietns skaits amatiešu grupu, ko dažkārt vadīja profesionāli aktieři (piem., Arnolds Štams Fišbachā, Lilija Salna Vircburgā utt.).

* * *

Šis ļoti rošīgais posms trimdas teātra dzīvē izbeidzās ap 1950. gadu, kad latviešu bēgļi pārcēlās uz jaunām patvēruma zemēm. Bēgļu nometnes atstāja arī aktieři. No Mērbekas uz Angliju aizbrauca režisors J. Zariņš, uz Austrāliju – V. Štāls, uz Kanadu – A. Mača. No Eslingenas uz Kanadu aizceļoja arī I. Graudiņa un E. Līcīte. Kādu laiku šie mākslinieki mēģināja strādāt ar amatiešiem, taču pamazām viņu darbība apsīka.

Vairākums Eslingenas un Mērbekas teātra aktiešu tomēr pārcēlās un apmetās dzīvot Amerikas Savienoto Valstu austrumu krasta pilsētās – Bostonā un Ņujorkā, vēlāk arī Vašingtonā. Diemžēl par pastāvīgu latviešu teātri – tādu, kas nepārtraukti strādātu pie jauna iestudējuma un sniegtu izrādes ja ne katru vakaru, tad vismaz reizi nedēļā vai pat mēnesī, – vairs nebija runas. Aktieři bija aizņemti citā maizes darbā un latviešu skatītāju saime izkaisīta tik tiešām pa visu plašo pasauli. Savu teātri tā nespēja uzturēt.

Aktieři tomēr drīz vien nolēma ziedot savus vaļas brīžus un nedēļas nogales, lai sagatavotu iestudējumus, ar ko apciemot lielākos latviešu centrus. 1950. gada janvārī darbību sāka Ņujorkas ansamblis, tieši gadu vēlāk – Bostonas ansamblis. Abi ansambļi pieņēma kopīgu nosaukumu "Amerikas latviešu teātris" ar mērķi vēl joprojām uzturēt dzīvas latviešu profesionālā

teātrā tradīcijas, prasības un līmeni. Viņi vienojās izrādīt tikai latviešu rakstnieku lugas, atzīstot, ka latviešu skatuve tagad ir vienīgā iespēja latviešu skatītājiem satikt savus autorus.

Ņujorkas ansamblī strādāja M. Zilava, H. Prince, H. Gobzine, A. Šteinberga, Sk. Pence un paretam arī M. Damroze, N. Melbārde, T. Kalve un A. Kalniņa; vīriešu personālu pārstāvēja K. Lagzdiņš, J. Šaberts, R. Mucnieks, Osv. Uršteins, K. Ģermanis, O. Parņickis, Ansis Mitrēvics, J. Neimanis un J. Zaķis. Galvenais režisors – Osv. Uršteins, galvenais dekorators – Ē. Dajevskis.

Bostonas ansambļa pamatsastāvu veidoja Ance Rozīte, J. Lejiņš, R. Birzgalis un V. Streips. Taču atsevišķos iestudējumos piedalījās Augusts Mitrēvics, kā arī ņujorkieši – Melbārde, Pence, Gobzine, Lagzdiņš, Neimanis un Ģermanis. Vienu režiju uzņēmās K. Veics, tomēr par ansambļa galveniem režisoriem jāmin J. Lejiņš un R. Birzgalis; galvenais dekorators – Ardis Vinklers no Kalamazū.

Kad darba vieta pārcēla Uršteinu uz Vašingtonu, 1960. gadā dzima ALT Vašingtonas ansamblis, kas patiesībā apvienoja vašingtoniešus un ņujorkiešus. Vašingtonā gan mita Uršteins ar dzīvesbiedri Princi un O. Parņickis, taču pārējie aktieři brauca uz mēģinājumiem no Ņujorkas.

Laika gaitā ansamblī piesaistīja un audzināja papildspēkus – teātra entuziastus. Starp tiem pamazām galvenās lomās izvirzījās Anda Uršteina, Maija Lele, Vilnis Baumanis un Kārlis Ķuzulis Vašingtonas ansamblī, kā arī Rasma Birzgale, Lolita Lejiņa, Gunārs Straumēns, Silvestrs Lambergs un Ritvars Asbergs Bostonas ansamblī.

ALT ansambļu pamatrepertuārs – Raiņa, Blaumaņa, Zīverta un Anšl. Egliša drāmatūrgija.

Jāpiebilst, ka Bostonas ansamblis devis viesizrādes galvenokārt ASV austrumu krasta latviešu centros, kā arī Kanadas Montreālā un Torontā. Turpretī ņujorkieši – vašingtonieši ceļojuši arī uz ASV vidieni un reiz pat šķērsojuši kontinentu, aizvedot "Omartija kundzes" iestudējumu pie autora Anšl. Egliša Losandželosā.

* * *

Blakus Amerikas latviešu teātrim laiku pa laikam darbojušies citi ansamblī, kuŗu sastāvs un mākslinieciskais sniegums varēja pretendēt uz profesionālu līmeni.

Vispirms te jāmin Teātrā draugu biedrības Ceļojošais ansamblis. 1954. gadā kāds dedzīgs teātrā mākslas cienītājs provizors Arnolds Krēsliņš nāca

ar priekšlikumu izveidot Latviešu Teātra draugu biedrību, t.i., abonentu sistēmu, kurā piedalītos latvieši visās Amerikas malās. Gadskārtējā biedru maksa garantētu finansiālu bazi pastāvīgam profesionālam teātrim, kas ar sagatavotajām izrādēm apceļotu visu kontinentu, ieskaitot pat mazos latviešu centrus.

Ši idealistiskā iecere, protams, neistenojās pilnīgi. Neraugoties uz Krēsliņa ievērojamām pūlēm, abonentu tikls neiznāca tik apjomīgs, lai nodrošinātu algu vairākiem aktieņiem. Turklāt aktieņi paši, daudzi no tiem ģimenes cilvēki, neuzdriktējās atstāt savas darba vietas, lai piedalītos tik nedrošā, uz labprātīgām nodevām balstītā pasākumā. Teātra draugu biedrības Ceļojošais ansamblis tomēr nodibinājās un paguva arī veikt trīs iestudējumus (K. Veica un J. Zaķa režijā), ar kuriem, kā solīts, apceļoja "visu Ameriku", sagādājot jo plašai skatītāju saimei iespēju izbaudīt L. Štengeles, A. Šteinbergas, Sk. Pencas, J. Šaberta, K. Lagzdīņa, K. Ģermaņa un Anša Mitrēvica sniegumu. Pēc trešā iestudējuma 1957. gadā visas biedrības rezerves diemžēl bija izsmeltas.

Tad uzņēmīgais Jānis Šaberts pārņēma iniciatīvu un noorganizēja savu Ceļojošo teātri. Viņam izdevās piesaistīt pat tādus ievērojamus skatuves spēkus kā Almu Maču un operdziedoni Ādolfu Kaktiņu, kas savā laikā bija sācis karjēru kā aktieris. Šaberta gādībā un režijā dzima divi "ceļojoši iestudējumi". Taču pēc pēdējā (1962. g.) pagura arī Šaberts.

Varbūt šo ceļotāju ansambļu iedrošināta, 1963. gadā darbību sāka Pacifica Palisādu kopa Losandželosā. Kopas dvēseles – rakstnieks Anšlavs Eglītis ar dzīvesbiedri gleznotāju Veroniku Janelsiņu. Kaut gan pie pirmā iestudējuma (Egliša paša lugas "Cilvēks grib spēlēt") strādāja arī profesionāls aktieris un režisors Ansis Tipāns, ansamblis atestējās galvenokārt kā autora un skatuves gleznotāja nodomu paudējs. Vēl spilgtāk tas izpaudās nākamajā iestudējumā (Egliša lugā "Ferdinands un Sibilla" paša autora režijā), kur skatuves gleznieciskie elementi jau ieņēma līdzvērtīgu vietu blakus drāmatiskajiem, t.i., aktieņu tēlojumam. Arī šis interesantais ansamblis divas reizes šķērsoja kontinentu, apciemodams latviešus "no krasta līdz krastam".

Diemžēl trešo reizi šķērsot kontinentu Eglītis vairs nevēlējās. Darbu gan turpināja A. Tipāns, nodibinot Losandželas Ceļojošo teātri 1964. gadā un piesaistot izcilu, ASV mācību iestādēs skolotu talantu, milvokieti Marutu Ludeku. Tomēr pēc četriem iestudējumiem (pēdējais 1969. g.) apsīka arī Tipāna darba spars.

Trimdas teātra aina nebūtu pilnīga, ja nepieminētu daudzos amatiešu ansambļus. Kādreiz vai katrs latviešu centrs ASV varēja lepoties ar savu teātra kopu, dažreiz pat ar divām (pie vietējās biedrības viena, pie Daugavas Vanagiem otra utt.). Nereti ar šiem teātra entuziastiem strādāja profesionāli aktieři – režisori: piemēram, Vilis Lapenieks un Ansis Tipāns Losandželosā, Fricis Rutkis Sietlā, Pēteris Ozols, Gustavs Amols, Voldemārs Krūmiņš, Ēriks Leimanis, Elza Tauriņa un Millija Valtere-Einberga Milvokos, Arnolds Štams Grandrapidos, Ērika Prindule-Dargēvica Denverā, Kārlis Baltpurviņš Kalamazū, Augusts Mitrēvics Vilimantikā, Jēkabs Vērenieks Mineapolē, Jēkabs Zaķis, Tonija Kalve un Rūdolfs Mucenieks Priedainē (Ņudžersijā). Jānis Šaberts pat devās no Ņujorkas uz Čikāgu, lai ar režijas darbu palīdzētu vietējam amatiešu ansamblim. Arī Bostonā blakus ALT Bostonas ansamblim pastāvēja DV Jaunais teātris, kurā darbojās jauni cilvēki – teātra mīļotāji. Ar viņiem strādāja Bostonas ansambļa spēki – V. Streips, J. Lejiņš un R. Birzgalis. Bez tam vēl K. Veicam Bostonā bija sava teātra studija, kas periodiski stājās publikas priekšā ar izrādēm.

Nevar neminēt arī citus kopu režisorus – amatiešus, kuru pūles augstu jāvērtē no sabiedriskā un nacionālpolitiskā viedokļa. Tādi bijuši A. Gaikis, G. Alchimovičs Čikāgā, J. Krūmiņš Denverā, M. Upīte Detroitā, E. Mangulsons, A. Vilde un V. Gulbis Filadelfijā, N. Šubiņš Grandrapidos, J. Ādamsone, R. Vanags un V. Burģis Indianapolē, R. Rollis Kalamazū, V. Aigare-Ūbelite, A. Rubenis un A. Jansone Klivlandē, O. Sāpe Kolorado Springā, A. Bergs Kvekertaunā (Pensilvānijā), U. Kariņš Lankasterā (Pensilvānijā), V. Richters un I. Daugule Linkolnā, A. Lielausis, V. Riķis un I. Osīte Losandželosā, E. Šulcs, A. Valdmanis un I. Cāzare Mineapolē, S. Kadeģe un P. Ozoliņš Priedainē (Ņudžersijā), P. Brekte-Dūmiņa Oranžā (Ņudžersijā), L. Stabulis Sanfrancisko, A. Grinberga Sietlā, V. Roze Vilimantikā (Konektikatā) u.c. Kopu repertuārā izteiktu pārsvaru guvušas komēdijas – R. Blaumaņa, A. Brigaderes, E. Vulfa, Ā. Alunāna, M. Ziverta, Anšl. Eglīša, V. Kārklīņa, H. Krūmiņa, V. Richtera, J. Lejiņa, E. Zālites, M. Teteres, L. Auzānes-Vitoliņas, Sk. Pencs, Aug. Mitrēvica, G. Griezies, U. Siliņa un citu latviešu autoru darbi. Tulkojumu maz.

Darba procesā šie amatiešu ansambļi sastapās ar specifiskām problēmām. Lai tās risinātu kopīgi, grupiņa toreiz vēl gados jaunu teātra entuziastu Artūra Rubeņa vadībā 1965. gadā nodibināja Latviešu Teātru apvienību Ziemeļamerikā. Šis apvienības mērķos ietilpa rīkot, ik pēc zināma laika

posma tā sauktās Teātrā dienas, kas dotu iespēju amatiešu grupām pulcēties, izrādīt savus iestudējumus, mācīties no kļūdām, iztīrīt sasāpējušus jautājumus un noklausīties vērtīgus referātus par skatuves mākslas dažādajiem aspektiem. Tika nodibināta Ādolfa Alunāna balva, ar ko sumināt tās reizes labāko iestudējumu. Visa šī pasākuma galvenais nolūks bija rosināt teātra kopu darbību un pacelt šīs darbības māksliniecisko līmeni. Diemžēl kopš 1982. gada Teātrā dienas nav vairs notikušas

* * *

Apskatot latviešu trimdas teātra rosmes Eiropā pēc bēgļu izklišanas, jāteic, ka Anglijai laimējās iegūt režisoru Jāni Zariņu. Viņa vadībā DV drāmatiskā kopa Londonā veikusi astoņus iestudējumus. Bet pēc Zariņa atgriešanās Latvijā 1962. gadā kopas darbība pamazām apsīkusi. Pēdējais iestudējums noticis 1965. gadā.

Prof. Edgara Dunsdorfa savāktie dati par trimdas teātru darbību liecina, ka Anglijā kādreiz rosījušās pāri par 20 teātra kopas. No tām vienīgi Bradfordas un Volverhamptonas kopas pastāvējušas vēl septiņdesmitajos gados. Cik zināms, izņemot jau minēto Zariņu, Anglijā nav strādājis neviens profesionāls latviešu režisors.

Vēl bēdīgāks stāvoklis bija Rietumvācijā, kur pēc lielās izceļošanas vispār nepalika daudz latviešu – nedz aktiešu, nedz skatītāju. Kā norāda prof. Dunsdorfa dati, tur pa laikam nodibinājies kāds pašdarbības ansamblis, kas pēc vienas vai divām izrādēm beidzis darbību. Mazliet vairāk strādājuši ansambļi Vesthofenā, Memmingenā un Hamburgā, kaut gan vienīgie profesionālie skatuves cilvēki (Marianna Zile un Lilija Šteplere) darbojušies Bilefeldā, kur iestudētas tikai trīs lugas. Atsevišķi jāpiemin rosmes Mīnsterē. Tur 1967. gadā nodibinājās DV nodaļas teātra kopa, kas sadarbojās ar Mīnsteres Latviešu ģimnaziju. Arī pašai ģimnazijai bija teātra studija, kur lugas iestudēja gan skolotāji, gan arī skolēni.

Nav brīnums, ka Eiropas latvieši par saviem labākajiem teātra spēlmaņiem uzskatīja tautiešus Zviedrijā. Kaut daždažādas kopas pastāvējušas Gēteborgā, Lundā un Upsalā, te jārūnā galvenokārt par stokholmiešiem. Bet arī tad lieta nav tik vienkārša, jo gadu gaitā Stokholmā darbojušās deviņas trupas ar atšķirīgiem nosaukumiem (dažas strādājušas paralēli, citas vēlāk apvienojušās ar jaunu nosaukumu, vēl citas apvienojušās un pārņēmušas iepriekšējo vārdu utt.). Lai nu kā, teātra entuziastiem Stokholmā bijis iespējams skoloties pie profesionāliem aktieriem un režisoriem – Irmas

Vārpas, Elgas Daugavietes un Osvalda Murjāna. Viesojies arī režisors Jānis Zariņš. Tāpat īpaši jāpiemin Jānis Ģermanis – viens no Rīgas Nacionālā teātra redzamākiem aktieriem.

Visvairāk tomēr gribas izcelt ievērojamā drāmatikā Mārtiņa Ziverta nopelnus. Viņš nokļuva Zviedrijā ar bēgļu laivu tieši no degošās Kurzemes. Kā drāmatikā viņš bija savu spēku zenītā, rakstīja jaunas lugas un, protams, gribēja redzēt tās uz skatuves. Pateicoties viņa pūlēm, no 1947. līdz 1966. gadam Stokholmā pastāvēja teātris ar Mārtiņa Ziverta vārdu, kurš izrādīja Ziverta lugas un kur par režisoru un aktieri dažkārt darbojās arī autors pats. Šis, bez šaubām, bija t.s. autora teātris, kurā vairāk vērības veltīja lugas tekstam, mazāk aktierisko izteiksmes līdzekļu izkopšanai.

Varbūt sekojot Ziverta piemēram, aktieru un režisoru darbā Stokholmā izpaukušies arī gados jaunāki drāmatikā – Jānis Viesiens (privātā vārdā Jānis Gulbītis) un Richards Rīdžinieks (privātā vārdā Ervīns Grīns). Rakstot nekrologu savam pāragri mūžībā aizgājušam divkāršam kolēģam, Gulbītis atcerējās kādu zīmīgu “autora teātra” raksturību: proti, Ervīns, tēlojot citu autoru lugās, nereti sūdzējies par liekvārdību un pieprasījis teksta isināšanu, taču, režisējot savu paša darbu, nav ļāvis nosvītrot ne rindas.

1978. gadā Stokholmā nodibinājās eksperimentālais teātris ar nosaukumu “Mālu ansamblis”. Vadītājs – Juris Rozītis, dzimis 1951. gadā, Austrālijā dabūjis bakalaura gradu teātra mākslā. Ansambļa locekļi – jaunieši Juņa gados, gan bez īpašām kvalifikācijām skatuves zināšanās. Iestudēti skeči, improvizācijas, arī Samuela Beketa absurda luga “Godo gaidot” ar sievietēm vīriešu lomās. Par iespaidīgāko Roziša veikumu līdz šim tomēr uzskatāms “Raudupietes” iestudējums 1982. gadā, kurā piedalījās arī citi Stokholmas teātrinieki un kurā “scēnāriju”, drāmatizējot Blaumaņa noveli un izmantojot skatus no Brigaderes lugas, bija izveidojis režisors pats. Izteikti savdabīgā uztverē iestudēta arī pasaku luga “Brīnumputns” (1987. g.), kas raksturojama kā Roziša variācija par Brigaderes pazīstamo darbu “Lolitas brīnumputns”.

Pievēršoties Kanadai, redzam, ka te teātra darbs koncentrējies galvenokārt Toronto pilsētā, kaut atsevišķas kopas pastāvējušas arī dažos mazākos centros. Jāpiemin tomēr Montreālas Latviešu biedrības teātris, kas darbojās no 1949. līdz 1963. gadam un ko sākuma posmā vadīja Irma Graudiņa. Toronto gadu tecējumā rosījušās 10 dažādas drāmatiskās kopas. Te saskatāma sava veida līdzība ar stāvokli Stokholmā, jo bieži vien tie paši cilvēki strādājuši vairākos ansambļos, t.i., zem atšķirīgām “izkārtņēm”.

Pats noturīgākais no šiem ansambļiem – nu jau ar kādu 50 gadu pieredzi – ir Daugavas Vanagu teātris Kanadā, kas aicinājis arī profesionālus

viesu režisorus no citurienes, piemēram, Osv. Uršteinu (Raiņa "Rīgas ra-ganas" iestudējums 1976. g.), R. Birzgali (A. Grīna "Nameja gredzena" iestudējums 1973. g.) un Alf. Straumani (Moljēra "Tartifa" iestudējums 1973. g.). Darbs šo profesionāļu vadībā allaž rezultējies augstāka līmeņa iestudējumos. Par ieguvumu uzskatāms arī vidējās paaudzes režisors, mont-reālietis Gunārs Vērenieks, kas sagatavojis vairākus DV teātra Kanadā uz-vedumus. Starp tiem kā izcilākie jāmin A. Degļava "Vecais pilskungs" 1981. gadā, R. Blaumaņa "Trīnes grēki" 1991. gadā un M. Ziverta "Min-chauzena precības" 2001. gadā, visi izrādīti Kanadas rīkoto Dziesmu svētku ietvaros. Teātra galvenais dekorators līdz pat aiziešanai mūžībā – Valdis Vare; redzamākie tēlotāji gadu gaitā – A. Briede, M. Gaiķe, H. Jurševska, M. Kuze, V. Lāma, Sk. Leja, H. Mārtinsone, Sk. Pūpēde, I. Purva, V. Vare, kā arī E. Ābele, P. Ancāns, J. Brammanis, V. Brastiņš, J. Freijs, E. Juršev-skis, V. Martinsons, A. Memenis, H. Miķelsons, H. Pūķīte, Dz. Pūpēdis, R. Purvs, A. Putniņš un Z. Upītis.

Neapšaubāmi visaktīvākie trimdas teātru saimē ilgus gadus bijuši Aus-trālijas latvieši. Jau kopš izceļošanas sākuma posma darbojušies ansambļi Sidnejā, Melburnā, Adelaidē, Pertā un Brisbanē, paveicot vairākus iestu-dējumus gadā un izrādot gan latviešu autoru lugas, gan tulkojumus. Gads-kārtējās Kultūras dienās arvien notikušas arī teātra izrādes. Turklāt kopš 1961. gada Austrālijas latvieši pulcējušies gadskārtējos Latviešu teātru fest-ivālos, kuŗos parasti piedalījušies 3 līdz 5 ansambļi. Piespriestas balvas, sauktas "paijas", labākajam iestudējumam un veiksmīgākajiem tēlotājiem. 2003. gada oktobrī norisēja jau 43. festivāls ar Sidnejas un Melburnas teātru palīdzību.

Varam apbrīnot tālā kontinenta teātrinieku jaudu. Varbūt tur pamatā vispārēji labvēlīgāki dzīves apstākļi, varbūt atsevišķu darbinieku neizsme-ļamā enerģija. Taču gribas apgalvot, ka liela pateicība pienākas arī latviešu biedrībām, kas samērā ātri sagādāja teātra ansambļiem pastāvīgu mājvietu. Citiem vārdiem, biedribu namos izbūvēja ne tikai piemērotas skatuves un skatītāju zāles, bet arī aktieŗu ģērbtuves un kostīmu un dekorāciju nolik-tavas. Iespēja mēģināt uz skatuves (turklāt uz tās pašas skatuves, kur pare-dzētas izrādes) un apziņa, ka telpu izmantošanā nav jārēķinās ar sveštau-tieŗu noliktu laiku, datumiem un, pāri visam, dārgu īres maksu, katrā ziņā jūtami atvieglināja teātra darbu.

Jācildina Austrālijas teātrinieku lielā uzņēmība pārvarēt pamatīgus attā-lumus, lai parādītu dažus no saviem iestudējumiem Ziemeļamerikā, Ei-ropā un pat Latvijā (piem., Sidnejas Latvieŗu teātra viesizrādes 1990. g. ar

L. Stumbres lugu "Zīmējumi smiltīs" un T. Kempinska lugu "Duets vienai personai", kā arī Adelaides teātra viesizrādes 1991. g. ar Anšl. Egliša komēdiju "Cilvēks grib spēlēt").

Sidnejas Latviešu teātris, dibināts 1951. gadā, var atskatīties apmēram uz 160 iestudējumiem. Galvenie režisori – Kārlis Gulbergs un Imants Sveilis; redzamākie tēlotāji – Mirdza Ansule, Anita Apele, Hilda Dukure, Valda Lice, Lija Veikina, Lita Zemgale, kā arī Ivars Apelis, Jānis Čēčiņš, Jānis Grauds, Jānis Ķauķis, Uldis Siliņš un Juris Zemītis. Galvenie dekoratori – Džems Krīvs un Viktors Aleidzāns. Visvairāk izrādītie latviešu autori – Mārtiņš Ziverts un Uldis Siliņš (20 un 18 lugu iestudējumi, resp.).

Austrālijas Latviešu teātris Melburnā, dibināts 1953. gadā, sniedzis ap 90 lugu iestudējumus. Galvenie režisori un aktieři – Pēteris Elsiņš, Gustavs Grauds, Lūcija Kalniņa, Guna Kūlniece un Gustavs Klauss; bez tiem tēlotājos vēl minami Irēna Kļausa, Erna Lēmane, Zelma Liepa, Valija Pone, Valda Rube, Mirdza Stilve, Dzintars Veide un Juris Zaļkalns. Galvenie dekoratori – Gunārs Jurjāns un Ojārs Bisenieks.

Adelaides Latviešu teātra ansamblis, dibināts 1950. gadā, iestudējis ap 100 lugu, vairākumā latviešu autoru darbus. Galvenie režisori – Miervaldis Bumbieris un Visvaldis Dulpiņš; redzamākie tēlotāji – Ilga Bēriņa, Dagnija Bumbiere, Rasma Gešmane, Astrīde Lape, Hermīne Valtere, Egons Balodis, Austris Biezaitis, Indulis Bumbieris, Elmārs Eglītis, Harijs Elvijs, Henrijs Gelsens, Indulis Lapa, Jānis Lindbergs u.c. Par izcilākām izrādēm uzskatāmi Kultūras dienu ietvaros sniegtie uzvedumi – Raiņa "Uguns un nakts" (rež. B. Blicava, dek. J. Sedols), Brigaderes "Karaliene Jāna" (rež. Z. Svenne, dek. A. Ozoliņš-Ozols) un Ziverta "Trakais Juris" (rež. V. Dulpiņš, dek. A. Ozoliņš-Ozols).

Pertas Latviešu drāmatiskā kopa, dibināta 1950. gadā, veikusi ap 70 lugu iestudējumus. Galvenais režisors – Arvīds Zile; redzamākie tēlotāji – Anna Lanske, Jūlijs Bernšteins, Jānis Pelšs un Romāns Sivalops. Visvairāk izrādītie autori – M. Ziverts un R. Blaumanis.

Brisbanes DV Drāmatiskā kopa, dibināta 1954. gadā, līdz 1970. gadam iestudējusi 29 lugas. Pēc tam darbība apsīkusi, un nākamā luga iestudēta tikai 1985. gadā. Galvenie režisori – J. Zolte, A. Ozols un T. Lundbergs; dekoratori – Otto Stenders un Teodors Krūmkalns.

Vēl jāpiemin Melburnas Operēšu ansamblis, kas darbojies no 1963. līdz 1980. gadam, sniedzot 10 starptautiski pazīstamu operēšu uzvedumus Lūcijas Kalniņas un Vilberta Štāla režijā. Diriģenti – Edmunds Smalkais, Eduards Svarre un Ernests Maršaus. Pastāvīgais dekorators – Laimonis Lauva.

Šodien ar retiem izņēmumiem mūsu pirmās brīvvalsts laika profesionālie aktieři pievienojušies veļu saimei. Amerikas Latviešu teātra Bostonas un Vašingtonas ansambli kādu laiku darbojās t.s. vidējā paaudze, kas izaugusi veco aktieņu vadībā, saņemot viņu māksliniecisko mantojumu. Katrs ansamblis devis vienu iestudējumu jauno režisoru vadībā. Bostonā debitēja Gunārs Straumēns (1981. g.), Vašingtonā – Anda Uršteina (1983. g.). Tagad šo ansambļu darbība apstājusies.

Salīdzinājumā ar agrākiem laikiem sarucis arī aktīvo teātra kopu skaits. Apmēram no 30 amatieņu kopām, kas sešdesmito gadu sākumā darbojās Savienotajās Valstīs, šodien kādas dzīvības zīmes uzrāda tikai klivlandieši.

Vēl arvien aktīvs ir *mazais teātris sanfrancisko*, dibināts 1966. gadā, veicot pa laikam arī īsas “zibensturnejas” pāri kontinentam. Ansambļa murgurkauls – ASV skolojušies vidējās paaudzes talanti Laimonis un Brigita Siliņi. Līdztekus latviešu klasiķu un trimdas moderno autoru darbiem *mazais teātris* iestudējis arī tulkojumus un tagadējās Latvijas drāmatiķu lugas. Pievērsies arī eksperimentāliem meklējumiem drāmatūrģijā (piem., R. Staprāna lugu iestudējumi – “Sasalšana” 1980. g., “Pēdējā izrāde” 1995. g. u.c.). Pirmais no trimdas ansambļiem viesojies Latvijā 1973. gadā ar Hartoga lugu “Debessgulta” iestudējumu. Galvenie dekoratori – Gvīdo Augusts un Raimonds Staprāns.

Runājot par jauniem (tagad gan ne tik jauniem) latviešu režisoriem, kuŗiem ir sava doma un arī īpatnēja pieeja teātra mākslai, jāmin Juris Rozītis (Blaumaņa–Brigaderes “Raudupietes” iestudējums 1982. g.) un Māra Eichmane-Rozīte (L. Muižnieces “Pēdu” iestud. 1983. g.) Zviedrijā, Baņuta Rubesa (pašas sacerētais “Tango Lugāno” iestud. 1987. g. un Aspazijas “Atriebēja” iestud. 1991. g.) Kanadā un Egils Ķipste (M. Rozītes “Rainis un Aspazija – illūzijas” iestud. 1981. g.) Austrālijā. Ir redzēti starp jaunās paaudzes teātra entuziastiem apdāvināti tēlotāji, kuŗi ar krietnu darbu lietpratīgu režisoru – skolotāju vadībā spējuši sagatavot vērā ņemamus iestudējumus, piemēram, A. Brigaderes “Princeses Gundegas un karaļa Brusbārds” uzvedumu, ko 1975. gadā veica Ņujorkas un apkārtnes jaunieši sadarbībā ar ALT Ņujorkas ansambļa aktieŗiem Nīnas Melbārdes-Lagzdiņas režijā. Tātad – vēl pirms kādiem gadiem desmit trimdas teātra nākotne izskatījās samērā cerīga. Tā vairs nav šodien. Bet par to nav jāskumst, jo trimdas teātris savu sūtību ir godam piepildījis – veicis savu daļu, lai latvieši svešumā pastāvētu, saglabātu savu garīgo stiprumu un savu nemaldīgo ticību Latvijas valsts atdzimšanai.

Nobeigumā vēlreiz jāuzsver, ka par trimdas teātra panākumiem liela atzinība pienākas mūsu brīvās valsts profesionālajiem aktieņiem, kuņi pēc Latvijas atstāšanas strādājuši gan kopā, gan atsevišķi, gan ar kollēgām, gan ar amatieņiem. Viņi izgājuši pasaulē kā sava veida sūtņi, nesot līdzī dzimtenē iegūtās prasmes un zināšanas. Pateicoties visu šo mākslinieku pūlēm, darba priekam un skatuves mīlestībai, trimdas teātris vispār radās un pamazām izveidojās tāds, kādu to pazinām, novērtējam un – mīlējam.

IZMANTOTIE AVOTI

ALA Kultūras biroja biļetens, Nr. 1.–14., Amerikas latviešu apvienības Kultūras biroja izdevums, 1959–1966.

Austrālijas latviešu 20. Teātru festivāls, Latviešu teātru apvienības Austrālijas izdevums, 1980.

Birzgalis, Reinis. *Šoreiz bez grima*, Grāmatu Draugs Ņujorkā, 1981.

Brīvkalns, Alberts. *Krāsu varā*, Grāmatu Draugs Ņujorkā, 1978.

Dunsdorfs, Edgars (red.). *Archīvs*, 19. sēj., Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds Melburnā, 1979.

Eglītis, Anšlavs. *Trešais zvans*, Grāmatu Draugs Ņujorkā, 1965.

Gulbītis, Jānis. *Stokholmas latviešu skatuve 35 gados*, "Raudupietes" izrādes programma 5. Rietumeiropas Latviešu dziesmu svētkos Līdās, 1982.

Gulbītis, Jānis. *Draugos ar Ervīnu Grīnu*, LaRAs Lapa, Nr. 22., 1980./81. ziemā.

Hāzners, Vilis un Bērziņš, Alfrēds Jānis. *Latviešu kaņavīrs Otrā pasaules kaņa laikā*, DV Centrālās valdes izdevums, 1979.

Kadilis, Jānis (red.). *Osvālds Uršteins*, ALT Vašingtonas ansambļa izdevums, 1971.

Kovtuna, Līgita (red.). *Laiks*, Nr. 44., 2003. novembrī.

Skrastiņš, Hugo (red.). *Tilks*, Nr. 86./87. (1968), Nr. 114./115. (1971), Nr. 150./151. (1975), Nr. 154./155. (1976).

Zandbergs, Laimonis (red.). *Jaunā Gaita*, Nr. 127. (1980), Nr. 136. (1981), Nr. 150. (1984), Nr. 200. (1995).

TRIMDAS SMAGĀ NASTA

Sidnejas Latviešu teātra (SLT) sabiedriskā, nacionālistiskā
un politiskā nozīme

Modernais latviešu teātris iesākās 19. gadsimta otrajā pusē. Tas bija drāmatisku apstākļu radīts, un tam bija politiski, sabiedriski un nacionālistiski mērķi. Šie mērķi turpinājās cauri visiem turpmākajiem latviešu teātra posmiem. Arī Sidnejas Latviešu teātra dibinātāji kā garīgu mantojumu šos mērķus veda līdzī savās emocionāli smagajās ceļasomās, kuŗu devītajā vīlītē mūsu modernā teātra tēvs Ādolfs Alunāns bija rūpīgi ielocījis politiskus, nacionālistiskus un sabiedriskus centienus.

Kad Atmodas laikmeta darbinieki meklēja ceļu, kā rosināt latviešu tautā pašapziņu, tiem palīgā nāca drūmi notikumi: 1867. gadā Igaunijā un Somijā izcēlās bads. Lai vāktu līdzekļus bada cietējiem, latvieši saņēma atļauju dibināt palīdzības organizāciju, ko nosauca *Latviska palīdzības biedrība priekš trūkumu ciedzamiem*. Naudas vākšanai starp citiem sarīkojumiem biedrība 1868. gada 2. jūnijā izrādīja "pirmo Latviešu kumēdiņu te Rīgā" – Jaunā Stendera tulkoto *Žūpas Bērtuļa* izrādi. Ienesīgākā akcija naudas ziņā un arī apmeklētāju skaitā bija teātris. Tautas atmodas darbinieki izprata teātra spēku. Teātris kļuva par ieroci tautas atmodai, gan lai radītu tautas pašapziņu un brīvības centienus ar lugās ietverto zemtekstu vai satīru, gan lai radītu latvieti cieņu latviešu valodai un kultūrai.

Kad Latvijā iedegās *Jaunā strāva*, latviešu teātris vēl straujāk attīstījās. Radās spējīgi latviešu drāmaturgi – Aspazija, Rainis, Brigadere, Blaumanis un citi, kas veicināja latviešu nacionālistiskos, politiskos un sabiedriskos centienus. Arī pasaules slaveno drāmaturgu tulkojumi deva iespēju latviešiem izprast, ka viņu valoda nav tikai sazināšanās valoda zemnieku starpā, kā tas no pretlatviskiem politiskiem spēkiem tika pausts, bet ir daudzpusīga valoda – līdzvērtīga citu, lielu tautu valodām.

Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas 1918. gadā latviešu profesionālais teātris netraucēti plauka. Mārtiņš Zīverts raksta: "Nākamajos pārdesmit gados teātris kļuva par latviešu nacionālo mākslu /../ Brīvās valsts laikā statistikas dati liecināja, ka nav otras tautas pasaulē, kur samērā ar iedzīvotāju skaitu notiktu tik daudz teātra izrāžu kā Latvijā."¹ Un arī šī raženā – zelta laikmeta teātris veicināja latviešu tautas pašcieņu, kultūru un zināmā veidā atbalstīja valsts politiskos centienus.

Otrais pasaules kaņš pārtrauca 20 gadu ilgo, raženo Latvijas teātra darbību. Kad Dzelzs aizkars nokrita pār Latvijas robežām, tas sašķēla latviešu teātri divās daļās: vienu trimdā un otru komunistu okupētajā Latvijā. Alfrēds Straumanis lēš, ka puse profesionālo latviešu aktieņu palikuši Latvijā, puse devušies trimdā.²

Abos sašķeltajos teātra zaros latviešu teātrim vajadzēja atsākt nacionālistiskos, politiskos un sabiedriskos centienus. Režisors Osvalds Uršteins par teātra darbu bēgļu nometnēs raksta šādi: "Mēs spējam vēl kaut ko – palīdzēt visai latviešu lietai, kaņot par to, jo vienīgais mums vēl atlikušais ierocis ir – mūsu kultūras spēks."³ Eiropas bēgļu nometņu laiki neturpinājās ilgi, IRO (*International Refugee Organisation*) noslēdza līgumu ar dažādām valstīm, arī ar Austrāliju, lai uzņemtu Eiropas politiskos bēgļus. 1947. gada 30. novembrī transporta kuģis *General Heintzelman* atveda pirmos, skaitā 264 "drošsirdīgos" latviešu imigrantus uz tālo, izolēto Austrālijas kontinentu.

1947. gadā Sidnejā, lai palīdzētu trimdiniekiem svešajā zemē, nodibinājās "Austrālijas Latviešu labdarības biedrība".⁴ Šis biedrības paspārnē 1950. gadā Alfrēds Silķēns un Spodris Klauverts⁵ sāka rīkot literāros vakarus, un 1950. gada oktobrī kādā literārā vakarā nodibinājās Sidnejas Latviešu teātris (SLT).⁶ Austrālijas kontinentā no plānās trimdas ceļasomas vilītes bija atraisījušies jau minētie Alunāna rūpīgi ielocītie sabiedriskie, nacionālistiskie un politiskie mērķi. Uz tālo Austrāliju dedzīgie jaunie latviešu intelektuāļi tālajā ceļā caur kaņu un briesmām bija atveduši līdz latviešu literātūru, lūgu eksemplārus, teātra mākslu gan praksē, gan talantā vairāk nekā palagus un siltās segas. Viņi ilgojās satīkties ar latviešiem – domubiedriem, klausīties referātus latviešu valodā, pārspriest jaunumus literātūrā, mākslā un politikā. 1950. gadā no aprīļa līdz decembrim notika deviņi literārie vakari. Pēc Sidnejas Latviešu teātra nodibināšanas literāros vakarus sauca par Sidnejas Latviešu teātra literāro sekciju, un tie turpinājās līdz 1994. gadam.⁷

SLT literārā sekcija nav atšķīrāma no SLT, tie viens otru ierosināja, un literārā sekcija veicināja SLT gan repertuāra izvēlē, gan debatēs par to, kas bija redzēts uz SLT skatuves. Referātu izvēle un novitāte pieejā sāpīgiem politiskiem jautājumiem palīdzēja daļai Sidnejas latviešu sabiedrības neiekapsulēties pagātnē. Vaira Viķe-Freiberga trimdinieku stagnācijas briesmas apraksta šādi: "Nemitīgi cīnoties ar svešuma draudiem /../ cilvēks izmisīgi ķēžas pie visa tā, kas ir pazīstams un pārbaudīts /../ turpretim katrs jauninājums, katra mazākā pārmaiņa latvietības kontekstā viņam liksies kā

smaga, draudīga katastrofa /../ vecākās paaudzes ultrakonservatīvā nostāja dažkārt burtiski no latviešu sabiedrības aizdzen jaunos.”⁸ Literārās sekcijas sarikojumi Sidnejas sabiedrībai bija kā zibens novadītājs šīm ultrakonservatīvām briesmām. Vairākas paaudzes kopā piedalījās referātu programmās, un jaunie SLT aktieři nobrieda, gan piedaloties lugu vai lugu fragmentu iestudējumos, gan arī lasot dzejas vai prozas izvilumus.

Literāros vakaros Sidnejas latviešu sabiedrība iepazinās ar jauniem virzieniem pasaules literatūrā un drāmā, kā, piemēram, ar ekspresionistiem un absurdistiem. Tika iztirzāti arī zinātnes, filozofijas, vēstures un it sevišķi nacionālpolitiski jautājumi. Starp daudziem citiem bija šādi temati: *Kad valsts uzspiež savu gribu rakstniekiem* (1961. g.); *Emigrācijas politiskais testaments*, ko papildināja krāsu filma, kas uzņemta Rīgā 1962. gadā. Ar šo referātu Sidnejā 1964. gadā viesojās Andrejs Eglitis no Zviedrijas; *Latviešu jaunie dzejnieki Latvijā un trimdā* (1968. g.); *Latviešu jauno literātu pretestība krievu okupantiem un Vizma Belševica* (1970. g.); *Latviešu rakstniecība tagadējā situācijā – Imanta Ziedoņa, Vizmas Belševicas, Māra Čaklā dzejoļi kā ieskats padomju Latvijas dzejnieku darbos* (1971. g.); *Kādēļ dzeja ir vispopulārākais literatūras žanrs okupētajā Latvijā?* (1972. g.); *Gunārs Priede – fragmenti no lugas “Zilā” un citām lugām* (1974. g.). Ar šādiem politiska satura un citiem referātiem daļa Sidnejas latviešu sabiedrības jau bija sagatavota kontroversiālām vai avangarda lugām, kā arī aizsteigusies priekšā Kultūras sakaru komitejas centieniem Sidnejā sašķelt latviešu sabiedrību.

SLT sākuma gadi. 1950. un 1951. gadā, sākot savas teātra gaitas svešajā zemē, Austrālijas latviešu teātra ansambļi, lai iepriecinātu publiku, uzveda komēdijas latviskā garā.⁹ Izņēmums bija Sidnejas Latviešu teātris. Sidnejieši vairāk domāja par māksliniecisko sniegumu un publikas dvēselisko pārdzīvojumu, tādēļ viņu pirmais iestudējums 1951. gada 6. janvārī bija Mārtiņa Ziverta psiholoģiskā drāma *Tīrelpurvs*. Šajos trimdas sākuma gados, kad latviešu sabiedrība bija patvērums un atbalsts zaudētās dzimtenes vietā, *Tīrelpurvā* ietvertais zemteksts sabiedrībā pauda vēl šādu ierosinošu domu: lai arī cik grūti mums būtu personiskos un fiziskos apstākļos, aizmirsisim grūtības, tomēr neaizmirsisim mūsu tautas cīņu pret varmākām ne toreiz, ne tagad un uzupurēsimies Latvijas nākotnes labā.

SLT sākuma gados uzveda maza ansambļa lugas, jo šaurā Igaunņu nama skatuve, kur teātris bija atradis telpas, neļāva iestudēt lieluzvedumus. Grūtības bija pamatīgas. Dekorācijas tapa uz kāda tautieša mājas mauriņa vai, labākā gadījumā, kādā garāžā, prožektorus gatavoja no konservu bundžām.

Aktieŗi dzŗvoja cits no cita attŗlŗs vietŗs. Piemŗram, Pŗteris Elsiņŗ (Liepŗjas teŗtris) dzŗvoja Bathurstas pilsŗtŗ, kas no Sidnejas atradŗs piecu stundu braucienŗ ar vilcienu. Mŗģinŗjumus noturŗja nedŗļas nogalŗs, un pusotrŗ gadŗ Elsiņŗ 53 nedŗļas nogales pavadŗja prom no mŗjŗm, tikai lai piedalŗtos piecos SLT iestudŗjumos.¹⁰

Pirmos trŗs SLT iestudŗjumus uzņŗmŗs Dailes teŗtŗa aktieris Viliberts Ŗtŗls (skat. pielikumŗ SLT repertuŗru), un nŗkamŗ gadŗ Pŗteris Elsiņŗ no Liepŗjas teŗtŗa vadŗja divas reģijas. Abi bija profesionŗli Latvijas aktieŗi, bet jau 1954. gadŗ viņŗ atstŗja SLT un pievienojŗs profesionŗlu aktieŗu grupai Melburnŗ – Austrŗlijas Latvieŗu teŗtrim.

SLT pirmŗ krize. Pŗterim Elsiņŗm un Vilibertam Ŗtŗlam pŗceļoties uz Melburnu, radŗs Ŗaubas, vai SLT spŗs pastŗvŗt, jo, lai gan ansamblŗ vŗl bija profesionŗli aktieŗi, viņŗm trŗka reģijas pieredzes un nebija drosmes to uzņŗmties. Ŗŗ pirmŗ krize tomŗ kļuva par SLT nŗkotnes darbības spŗku, jo uzdroŗinŗjŗs jauni, nepiedzŗvojuŗi reģisori ar svaigŗm idejŗm gan lugu izvŗlŗ, gan inscenŗjuma veidoŗnŗ. Pirmos SLT darbības gados Imants Sveilis un Kŗrlis Gulbergs bija galvenŗ novŗtori, kuŗu sacensŗbu garŗ teŗtŗa mŗkslinieciskŗ kvalitŗte plauka. Viņŗ iestudŗja tulkojumŗ gan modernistu Anuija, Sartra, Dŗrenmata, Kopita, Albija, Ionesko, Arrabala darbus, gan vecmeistaru – Goldoni, Molģŗra, Ŗekspŗra, Ibsena lugu tulkojumus. (Skat. pielikumŗ SLT repertuŗru.)

1954. gadŗ Mŗrtiņŗ Siliņŗa ierosmŗ SLT riskŗja iestudŗt Edvarda Vulfa *Sensŗciju*. Ansamblŗ vajadzŗja pŗri par divdesmit dalŗbnieku, tŗdŗļ reģisoram Siliņŗm bija jŗiesaista jauni, nepiedzŗvojuŗi aktieŗi, gluģŗ kŗ Alunŗnam mŗsu teŗtŗa pirmsŗkuma gados. Tik lielam uzvedumam Igauņŗ nama skatuve bija par mazu, un *Sensŗciju* uzveda Benkstaunas pilsŗtas nama Kapitola zŗlŗ. Izrŗde pulcinŗja turpat 1000 skatŗtŗju. Bija atkŗrtoti pierŗdŗjŗes Alunŗna laikŗ izprastais teŗtŗa spŗks pulcinŗt sabiedrību, un Ŗŗ veiksmŗģŗ izrŗde pierŗdŗja, ka Sidnejas Latvieŗu biedrŗbai nepiecieŗamas plaŗakas sabiedrības telpas.¹¹ Pŗc Ŗŗs izrŗdes kŗ nerakstŗts likums SLT statŗtos ieviesŗs pieeja uzticŗties jauniem, nepiedzŗvojuŗiem teŗtŗa mŗļotŗjiem un iesaistŗtos vai ikkatŗŗ inscenŗjumŗ.

SLT jaunrade un jaunatnes audzinŗŗana. 1959. gada Sidnejas Kultŗras dienu rŗcības komitejai bija grŗtības sastŗdŗt Bŗrnu rŗtam kvalitŗtŗvu programmu, un komiteja prŗtoja Bŗrnu rŗtu nerŗkot. Tad komiteja saņŗma priekŗlŗikumu no jaunŗ SLT aktieŗŗ Ulŗŗ Siliņŗ. "Varŗtu rakstŗt uzvedumu," noklausŗjŗes bŗdas un noŗŗnaucis degunu, teica Uldis Siliņŗ, "jo man ir viena idejŗja. Sabiedriskŗ darbŗ atrast cilvŗkus ar idejŗm un strŗdŗt

gribu nozīmē [izvilkt] lielo laimestu, bet šoreiz tas pienāca klāt un sniedza roku.” Šādi rīcības komitejas sēdes norisi aprakstīja žurnālists Aleksandrs Zariņš.¹² Kultūras dienu rīcības komiteja uzticējās jaunajam Uldim Siliņam, un viņš uzrakstīja pasaku lugu *Ganu zēns un jods* ar allegorijā izteiktiem politiskiem notikumiem. SLT un latviešu sabiedrībai šī uzticēšanās jaunam autoram atmaksājās desmitkārt, jo turpmākos gados Uldis Siliņš ir uzrakstījis desmit lugu un sešpadsmit *Kaleidoskopu* (dažus kopā ar citiem autoriem). SLT ir atbalstījis pašmāju autorus – Spodri Klauvertu un citus, un ikviena Ulža Siliņa luga, tāpat kā pēc 1957. gada ikviena jauna Mārtiņa Ziverta luga, ir pieredzējusi pirmizrādi uz SLT skatuves.

Iesaistot jaunatni, SLT ir kalpojis latvietībai. Kārlis Freimanis par SLT darbu ar latviešu jaunatni, kas svešā zemē pakļauta svešas kultūras ietekmei, rakstīja: “Viņi gandrīz trīs stundas runāja latviski /../ jaunieši paši nāk ar prieku, lai mēģinājumos runātu latviski, lai mācītos valodu reālā situācijā. Tāpēc katrs mēģinājums kļūst par paraugstundu. Tā ir daudz vērtīgāka stunda nekā, piemēram, Apsīšu Jēkaba dzīves gaitas iegaumēšana.”¹³ 1960. gadā pēc Mārtiņa Siliņa *Jaunaudzes* iestudējuma, kuŗā piedalījās trīsdesmit trīs jaunieši, Ņina Luce rakstīja, ka izrādē “pulsēja jaunatnes spēles prieks”, tomēr visumā viņas spriedums bija bargāks: “Kas ir sentiments? Pārmērīgs jūtīgums, kam nespēj pretoties trimdinieks, runājot par dzimteni... Tādēļ atļausimies reizēm būt sentimentāli, ja tas nenotiek tīras mākslas vārdā, pretējā gadījumā, šādu lugu izrādot, mēs pagriezīsim latviešu teātra mākslas attīstību trīsdesmit gadu atpakaļ.”¹⁴ Režisors Mārtiņš Siliņš pirmais uzsāka darbu ar jauniešiem. Viņa nopelns, ka no 1962. līdz 1982. gadam SLT paspārnē darbojās jaunatnes ansamblis.¹⁵

Literātūra un valoda. SLT ir rūpējies, lai repertuārā būtu ietverti augstvērtīgi latviešu drāmaturģi, un nebaidījās iestudēt lieluzvedumus. Ar kvalitatīvām izrādēm SLT ir pulcinājis latviešu publiku, tādējādi attālinot no sabiedrības asimilācijas draudus. SLT ir kalpojis latvietībai, iestudējot latviskas, nacionālistiskas lugas, no uzvestajām 240 lugām minot tikai dažas: Raiņa *Spēlēju, dancoju, Daugava, Rīgas ragana, Indulis un Ārija*; Brigaderes *Maija un Paija, Sprīdītis, Karaliene Jana*; Blaumaņa *Indrāni, Skrodeņdienas Silmačos, Uguni*; Aspazijas *Torņa cēlēji*; Zālītes *Pilna Māras istabiņa* un citas. Māra Zālīte raksta, ka mācīt literātūru, ko teātris ir darījis, iestudējot literārus darbus, “/../ nozīmē mācīt Cilvēcību, Godu, Pašcieņu, Pienākumu, Sirdsapziņu, Patriotismu /../ Jā, tas nozīmē audzināt tautu.”¹⁶

Kaleidoskops. Sidnejas latviešu sabiedrības veselīgam prātam palīgā ir nācis publikas iemīļotais *Kaleidoskops*. 1962. gadā Uldis Siliņš sarakstīja

pirmo *Kaleidoskopu*. Turpmāk *Kaleidoskops* kalpoja arī jauno aktieņu audzināšanai, jo šajā vieglajā komēdijas žanrā jaunie aktieņi drikstēja riskēt, drikstēja vingrināties aktieņa mākslā. SLT repertuārā reti kuņu gadu ir iztrūcis publikas iemīļotā *Kaleidoskopa*. *Kaleidoskopā* var pasmieties par asimilāciju, par prominentu personu neveiksmēm un likstām, veicot sabiedrisko darbu, par mūsu iestādēm – kredītbanku un bibliotēku, par kafējnicas dāmām. Mēs smejamies arī par nopietnākiem tematiem – par pārkrievošanas briesmām, par Latvijas valstij zaudēto zeltu, par Latvijas politiķiem, kā, piemēram, par Jāni Jurkānu, ko Siliņš dziesmā nosauca par “sarkanu kā burkānu”. Nesimpatiskais čekists rēgulāri parādījās Siliņa *Kaleidoskopos* un ar savu muļķīgo runāšanu izsmēja nejēdzības, kas ieviesušās Padomju Latvijā. Beidzot publikas interese par šo tipu atslāba un vairākums izteicās, ka nevēloties vairs šo krievu ne redzēt, ne dzirdēt, vienalga cik asprātīgs un trāpīgs būtu Siliņa kariķējums.

Cenzūra. Tāpat kā okupētajā Latvijā teātra mākslā ir bijusi politiska cenzūra un propaganda, tā arī trimdā ir bijusi gan cenzūra, gan propaganda. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados trimdas koncertu programmas nedzirdējām okupētās Latvijas komponistu darbus, SLT neuzdrikstējāmies ne domāt par kāda Padomju Latvijas drāmaturga darba uzvešanu. Tā, piemēram, Ņina Luce savā kritikā par Māras Eichmanes *Rīgas raganas* inscenējumu 1971. gadā raksta, ka Eichmane lietojusi Brehta episkā teātra stilu, tādējādi izmantojot Raiņa lugu propagandas mērķiem: “Jaunieši parādīja, ka cīņā par Latviju iespējams lietot gluži tos pašus ieročus, ko kādreiz Bertolts Brechts lietoja cīņā par marksistiskām idejām.”¹⁷ Vaira Viķe-Freiberga par trimdas psiholoģiju raksta: “Būt trimdiniekam ir sarežģīts, pretrunu pilns un smagu emociju pārsātināts stāvoklis /../ [tautas uzrunās ir lietota retorika] par trimdu kā varonīgu cīnītāju pulku, kas apzināti un drošsirdīgi devies pasaulē, lai turpinātu frontē pagaidām pārtraukto cīņu pret komunistu okupāciju Latvijā.”¹⁸

Sabiedrība pārmeta, ja uz SLT skatuves rādītie tēli nesaderēja ar atmiņā tvertiem ideāliem, kas jau bija pārvērtušies simbolos. Par latviešu karavīru atveidošanu SLT no publikas saņēma kritiku gan par tērpiem, gan stāju, gan morāli šādās lugās, minot dažas: G. Griezes *Vēlreiz Krautstatē*, Spodra Klauverta *Augstiene 273*, Sp. Klauverta *Mēs gribam būt kungi*, U. Siliņa *Ķemermiestiņā*. Piemēram, krogus skats Ulža Siliņa *Ķemermiestiņā* izpelnījās gan nelabvēlīgu kritiku, gan atzinību daudzās polemikas slejās. “Streļķi! Mēs esam mūsu tautas pirmais karaspēks /../ pirmoreiz vēsturē mēs liekam apzināties Jāņiem, Mildām un Pēteriem, ka viņi ir latvieši! Ka

mēs esam viena tauta! /../ Es zinu, ko gribu. Brīvu un neatkarīgu zemi! Latvijas valsti!” Izvilkums no polemikas ilustrē vienas sabiedrības daļas nostāju: “Jābrīnās, kādēļ autors lika sludināt Latvijas ideju Anniņas vārda dienas svinībās no piedzērušo mutēm, blakus visādām vaļībām. Vai par šo ideju ir tā jāironizē? Saujiņa Grīziņkalna pašpuiku, kas strēlniekos bija, nevar reprezentēt greizā spoguļi mūsu cīnītājus.”¹⁹

Visvētrainākos polemikas kaņus periodikā izraisīja Beketa *Godo gaidot*. 1971. gadā ansamblis ar *Godo gaidot* izrādī viesojās Melburnā, kur nebija tādas literārās sekcijas kā Sidnejā, un šīs pilsētas publika diemžēl nebija sagatavota absurda teātrim. Melburnas latvieši lugas simbolos saskatīja pagātnes rēģus. Viens no daudziem protestiem bija šāds: “Mums, vecākiem latviešiem, ir skaidrs, kas ir tā vara, kas verdzības ķēdēs iekalusi brīvo tautu kaklus... Šī verdzības vara jau ar piedzimšanas brīdi ir sevi kroņējusi ar sarkano zvēra zvaigzni, sirpi un āmuru.”²⁰

Pārsteidzoši, ka arī mūsu teātra kritika nav bijusi bez savas politikas. Nina Luce *Impresijās* par Austrālijas latviešu teātra sniegumu raksta: “Kāds vārds būtu jāveltī... “Paijām”. Godalgām savā laikā bija liela nozīme /../ Var jau būt, ka reizēm kādam tika nodarīts pāri. Var jau arī būt, ka godalgu piešķirēji kādreiz vairāk ievērojuši nacionālpolitisko viedokli, kas mūsu apstākļos nav mazāk nozīmīgs kā tīrās mākslas kritērijs. Tā ir mūsu trimdas latviešu teātra dilemma. No vienas puses, teātru festivālu uzdevums ir kalpot drāmatiskajai mākslai, no otras puses, aizmirstot mūsu nacionālpolitiku, mēs viegli varam šo teātri zaudēt pavisam.”²¹

Kultūras sakaru komitejas centieni sašķelt trimdas sabiedrību klupdami un krizdami pārvēlās pār Austrālijas latviešu namiem un skatuvēm. Otrā ārzemju turnejā Amerikas Savienotās valstīs SLT aktieři iepazīnās ar “sarkanieku” likteni, jo Amerikas latviešu centros draugi ar draugiem vairs nerunāja. Kad, SLT ansambļa dalībniekiem nezinot, “aiz slēgtām durvīm” jau gandrīz bija noorganizēta Kultūras sakaru komitejas sarūpētā viesizrāde *Mīlais melis*, emocionālā ārkārtas pilnsapulcē SLT biedri nolēma nesašķelties un neiesaistīties ar Kultūras sakaru komitejas sūtīto “nevainīgo” viesizrādi.

1976. gadā SLT uzdrīkstējās uzvest Padomju Latvijas drāmaturga Guņāra Priedes lugu *Zilā*. Nekādas sevišķas kontroversijas pēc izrādes nenotika. SLT literārā sekcijā notika lugas iztirzājums, un daži publikā centās uzkurināt protestus, bet, vairākus neregājot uz izaicinājumu, protests neizdevās. 1989. gadā SLT aizveda Leldes Stumbres drāmu *Zīmējumi smiltīs* turnejā pa Padomju Latviju. 1991. gadā SLT ar Gintera Grasa ekspresionistisko

drāmu *Onkulīt! Onkulīt!* piedalījās Pasaules latviešu teātra svētkos. Latvijas drāmas kritiķa Benedikta Kalnača rakstā par abām turnejām nozīmīgākais bija par *Onkulīt! Onkulīt!* izrādi: "Mēs ieraudzījām citādu teātri, ieraudzījām, ka tas joprojām uzticīgs daudzveidībai repertuāra izvēlē, nevairās no drāmaturģijas cietiem riekstiem, ka tajā ir latviski labi runājoša, atraisīta jaunā paaudze. Aiz trejdeviņām zemēm latviešu kultūras salīņa joprojām turas un nesarūk." Divus mēnešus pēc šīs turnejas Latvija pasludināja neatkarību no Padomju Savienības. Trimda bija beigusies. SLT bija 40 gadu veiksmīgi strādājis.

2004. gadā SLT var atskatīties uz piecdesmit trīs raženiem darbības gadiem. 2002. gadā par latviešu kultūras saglabāšanu, par jaunatnes latvisko audzināšanu SLT piešķīra PBLA Goda balvu. Alunāna moderno latviešu teātri 1867. gadā, tāpat kā Sidnejas Latviešu teātri 1950. gadā, mudināja politiski, nacionālistiski un sabiedriski mērķi. Sabiedriski bija svarīgi uzmundrināt un pulcināt latviešus; nacionālistiski svarīgi bija latviešu valodas un kultūras kopšana, izsargāšana no asimilācijas briesmām. Alunāna laikos latviešu tautai draudēja pārkrievošana un kārkluvācietība. SLT publikai, vispār trimdas latviešiem Austrālijā, draudēja asimilēšanās šīs zemes iecietīgajā daudz kultūru sabiedrībā. Politiskie mērķi abiem teātriem bija ar kultūras spēku veicināt cīņu par brīvu Latvijas valsti.

Aleksandrs Zariņš savā SLT chronikā nosauc to par "noturīgāko teātri trimdā". Vēl SLT joprojām strādā, vēl piesaista jauno paaudzi, vēl ir svarīga latviešu valoda un kultūra, vēl ir svarīga sabiedrības pulcināšana, vēl ir svarīgi neasimilēties un būt latvietim Austrālijā. "Teātris ir sabiedriska un tai pašā laikā vārda māksla. Tāpēc tam vislielākās iespējas cīnīties par tautas fizisko un garīgo eksistenci," – tā rakstījis Mārtiņš Ziverts. Mūsu trimda ir bijusi ar mērķi: izcīnīt brīvu Latviju, nodrošināt latviešiem brīvu Latviju, atgriezties brīvā Latvijā. Bez politiskas iesaistišanās mēs šos mērķus nebūtu īstenojuši. Māksla neeksistē tikai mākslas dēļ vien – māksla var ziedoties mērķiem. Tāpat kā teātris no Alunāna laikiem, tā arī SLT no saviem pirmsākumiem ir kalpojis brīvai Latvijai.

¹ Ziverts, M. *Turiet karogu mastā!*, Austrālijas Latvietis, 1971, Nr. 1081.

² Straumanis, A. *Latvian theatre in the United States*, Greenwood Press, Westport, 1983, 306. lpp.

³ Kadilis, J. *Osvalds Uršteins*, Amerikas Latviešu teātra Vašingtonas ansamblis, 1971, 53., 82. lpp.

Pēc Mērbekas teātra *Divpadsmitās nakts* izrādes viesu grāmatā atradās šādi sveicieni: "Reutera ziņu aģentūras pārstāvis – 'Lai dzīvo latviešu kultūra!'; angļu kritiķis Denis Tomass – 'Tas bija uzvedums, ar kuņu būtu varējuši lepoties mūsu labākie angļu ansambļi.'"

⁴ 1947. gada 3. oktobrī Sidnejā K. Niča, F. Brūveļa un K. Šica ierosmē nodibinājās Austrālijas latviešu labdarības biedrība.

⁵ Līdz savai nāves dienai 1980. g. maijā rosīgais Spodris Klauverts bija SLT literārās sekcijas vadītājs un SLT sekretārs. Literārās sekcijas ierosināja un izveda tautās Austrālijas Latviešu Kultūras dienas (1951. g.), Rakstnieku dienas (1960. g.) un Teātru festivālus (1961. g.).

⁶ Sidnejas latviešu teātra dibinātāji: Dagmāra Arvars-Stazdiņa, Juris Andersons, Hilda Dukure (Liepājas teātris), Juris Dukurs, Lilija Dombrovska, Pēteris Elsiņš (Liepājas teātris), Lija Gailite (Dailes teātris), Kārlis Gulbergs, Spodris Klauverts, Arvids Knope, Kārlis Nīcis (Rīgas opera), Indulis Nīcis, Mārtiņš Siliņš, Alfrēds Siļķēns, Viliberts Štāls (Dailes teātris), Lita Zemgale (Nacionālais teātris).

⁷ 1994. gada SLT pilnsapulce nolēma slēgt literāro sekciju, jo Elgas Rodzes-Ķiseles (Lejas) vadībā referātu tematika bija kļuvusi vienvirspīga.

⁸ Viķe-Freiberga, V. *Pret straumi*, Helios, Montreal, 1993, 30. lpp.

⁹ 1950. g. martā *Trīnes grēki* – Melburnas Latviešu teātris; 1951. g. janvārī *Antons ķezā* – Pertas Latviešu teātris; *Skrudeņdienas Silmačos* – Brisbanes Latviešu teātris; *Līnis murdā* – Adelaides Latviešu teātris.

¹⁰ *Austrālijas Latviešu teātris*, 1953–1978, North Balwyn, Victoria, 1978, 11. lpp.

¹¹ Pēc Sidnejas Latviešu biedrības nama iesvētišanas 1959. gada 18. novembrī nākamajos septiņarpus mēnešos notika 15 teātra izrādes, neskaitāmi teātra mēģinājumi un seši literārie vakari. Divas no šīm izrādēm, *Lolitas brinumputns* un *Ganu zēns un jods*, tika gatavotas 9. Austrālijas Latviešu Kultūras dienām (1959. g. Sidnejā). *Lolitas brinumputna* ansambli piedalījās 50 dalībnieku; trīsdesmit pieci no šiem aktieriem bija no jaunās paaudzes, un daudzi no viņiem pirmoreiz kāpa uz skatuves. Lugas *Ganuzēns un jods* ansambli bija 57 dalībnieki, un 32 no tiem bija jaunieši. Daudzi jaunieši piedalījās abās izrādēs. Interesanti ir secināt, ka no tiem vēl šodien 13 ir SLT biedru skaitā. Tātad 44 gadus tie, kas toreiz bija jauni iesācēji, ir aktīvi turpinājuši darbošanos latviešu sabiedrībā, ieauguši latviskā garā un no savas puses audzinājuši jaunus teātra mīļotājus.

¹² Zariņš, A. *Satriec joda varu*, Austrālijas Latvietis, 1959, Nr. 511.

¹³ Freimanis, K. *Savas valodas paraugstunda*, Austrālijas Latvietis, 1967, Nr. 870.

Māra Biezaite labi izprot teātra nozīmi izglītības laukā: "Spēlējot teātri, uzlabojas latviešu valoda, tuvāka un labāk saprotama kļūst latviešu literatūra; jauniešiem it kā pienāk tuvāk savai tautai un ar teātra starpniecību iepazīst arī pats sevi." [Biezaite, M. *Teātru festivāls Adelaidē*, Austrālijas Latvietis, 1975, Nr. 1284.]

¹⁴ Luce, N. *Morāle bez didaktikas*, Austrālijas Latvietis, 1960, Nr. 556.

¹⁵ Par režisoriem ar jauniešiem ir strādājuši K. Gulbergs, K. Ābeltiņš, M. Siliņš, A. Apele, L. Veikina, I. Brūvere. K. Ābeltiņa režijā jauniešu ansamblis ar F. Arrabala

Fando un Lisa un E. Ionesko *Olās ir mūsu nākotne* British Drama League sacensības izcīnīja vairākas izcīlas balvas.

¹⁶ Zālite, M. *Brīvības tēla pakājē*, 29. Rakstnieku dienu un Latviešu preses biedrības Austrālijas kopas izdevums, 1990, 29. lpp.

¹⁷ Luce, N. *Rīgas ragana Sidnejā*, // Jaunā Gaita, – Nr. 80, 65. lpp.

¹⁸ Viķe-Freiberga, V. *Pret straumi*, Helios, Montreal, 1993, 27. lpp.

¹⁹ A. G. Sidnejā, Siliņš, U. *Kade pārnāksi, bālēlīp'*, 1984, 101. lpp.

²⁰ J. L. Melburnā. *Kurp tēmē festivāls*. // Austrālijas Latvietis, – 1971, Nr. 1086.

²¹ Luce, N. *Impresijas*, Austrālijas latviešu 20. teātrū festivāls, 1980, 10. lpp.

PIELIKUMS

SIDNEJAS LATVIEŠU TEĀTRĀ REPERTUĀRS

Gads	Autors	Luga	Režisors
1951	M. Ziverts	Tīrelpurvs	V. Štāls
	E. Vilde	Laimes pūķis	V. Štāls
	Dž. Pristlijs	Cilvēki uz jūras	V. Štāls
1952	R. Blaumanis	No saldenās pudeles	P. Elsiņš
	M. Ziverts	Tvans	P. Elsiņš
1953	H. Bergmanis	Nobela prēmija	V. Štāls
	M. Ziverts	Zaļā krūze	L. Gailite
1954	R. Birkners	Sarkangalvīte	V. Štāls
	M. Ziverts	Cenzūra	L. Zemgale
	E. Vulfs	Sensācija	M. Siliņš
1955	E. Skujnieks	Robinsons	K. Gulbergs
	M. Ziverts	Čūska	L. Gailite
	R. Blaumanis	Pazudušais dēls	L. Zemgale
			K. Gulbergs
	N. Kauards	Lietainā diena	I. Sveilis
	B. Šovs	Augusts dara savu tiesu	L. Gailite
	A. Čechovs	Bildinājums	I. Sveilis
	A. Eglītis	Sandra	K. Gulbergs
	R. Blaumanis	Skroderdienas Silmačos	M. Siliņš
			I. Sveilis
1956	K. Goldoni	Divu kungu kalps	I. Sveilis
	R. Blaumanis	Indrāni	K. Gulbergs
	E. Vulfs	Svētki Skangalē	M. Siliņš
1957	N. Kauards	Mīlas virpulis	I. Sveilis
	V. Kārklīšs	Sarkanvīns	L. Zemgale
	S. Moms	Konstance	I. Sveilis
	M. Ziverts	Smilšu tornis	K. Gulbergs
	M. Ziverts	Grēcinieku iela	M. Ziverts
	M. Ziverts	Pēdējā laiva	M. Ziverts

1958	Moljērs R. Blaumanis A. Deglavs A. Eglītis	Skopulis Trīnes grēki Vecais pilskungs Kazanovas mētelis	I. Sveilis K. Gulbergs M. Siliņš I. Sveilis
1959	M. Ziverts P. Džons A. Brigadere U. Siliņš	Raķete Apbalvojums Lolitas brīnumputns Ganu zēns un jods	K. Gulbergs K. Gulbergs K. Gulbergs U. Siliņš
1960	Ž. Anuijs R. Blaumanis M. Ziverts K. Biņķis H. Ibsens	Satikšanās Sanlisā Uguni Fiasko Jaunaudze Spoki	K. Gulbergs I. Sveilis K. Gulbergs M. Siliņš K. Gulbergs
1961	F. Molnārs	Spēle pili	I. Sveilis
1961	P. Lagerkvists Ž. Kokto Ž. Anuijs M. Ziverts	Bende Svētie briesmoņi Cirulis Vara	L. Gailīte K. Gulbergs I. Sveilis K. Gulbergs
1962	S. Pence Moljērs E. Ionesko A. Eglītis V. Singajevska U. Siliņš Ž. Sarts K. Monje	Vai Tobijam patiks? Skapēna nedarbi Krēsli Omartija kundze Pauks un Šmauks Kaleidoskops Aiz slēgtām durvīm Epizode naktī	K. Gulbergs I. Sveilis L. Gailīte K. Gulbergs M. Siliņš I. Sveilis K. Gulbergs I. Sveilis
1963	A. Brigadere K. Goldoni U. Siliņš M. Ziverts Ž. Anuijs U. Siliņš L. Gailīte	Raudupiete Viesniece Vēstules no dzimtenes Kā zaglis naktī Mēģinājums Kaleidoskops	I. Sveilis K. Gulbergs I. Sveilis U. Siliņš K. Gulbergs K. Gulbergs I. Sveilis
1964	J. Rainis U. Siliņš Sp. Klauverts A. Brigadere Šekspīrs E. Ionesko A. Brigadere E. Albijs J. Lukstiņš A. Neboisa Sp. Klauverts A. Eglītis	Indulis un Ārija Kaleidoskops Kad sievas spēkojas Divpadsmitā nakts Olās ir mūsu nākotne Spridītis Smilšu kaste Ceļojumā Urāns Eride Cilvēks grib spēlēt	Sp. Klauverts I. Sveilis L. Gailīte Sp. Klauverts K. Gulbergs I. Sveilis K. Ābēlītiņš K. Gulbergs K. Gulbergs I. Sveilis L. Zemgale I. Sveilis K. Gulbergs

1965	A. Kopits	Nabaga tētis	K. Gulbergs
	Šekspīrs	Vindzoras jautrās sievas	K. Gulbergs
	R. Birkners	Sarkangalvīte	K. Gulbergs
	P. Šēfers	Dvēseliskā auss un pasaulīgā acs	L. Gailite
	F. Arrabals	Fando un Lisa	K. Ābelītiņš
1966	U. Siliņš	Kaleidoskops	I. Sveilis
	T. Viljams	Trauslā stikla roze	K. Gulbergs
	E. un U. Siliņi	Karalis gardēdis	K. Gulbergs
	J. Rainis	Spēlēju, dancoju	I. Sveilis
	Sp. Klauverts	Umurkumurs	K. Ābelītiņš
1966	P. Adams	Pelnrušķīte	K. Gulbergs
	A. Eglītis	Sandra	K. Gulbergs
	E. Hariss	Džonijs Belinda	K. Ābelītiņš
	Sp. Klauverts	Kaleidoskops	Sp. Klauverts
	F. Dīrenmats	Meteors	K. Gulbergs
1967	M. Ziverts	Kaļostro Vilcē	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Kaleidoskops	U. Siliņš
	U. Siliņš	Ķemermiestiņā	K. Gulbergs
	H. Ibsens	Spoki	K. Gulbergs
	J. Rives	Trisreiz dienā saules gaismu	L. Veikina
1969	U. Siliņš	Kaleidoskops	U. Siliņš
	Moljērs	Tartifs	K. Gulbergs
	V. Hals	Meligais Bilijs	L. Veikina
	Brāļi Kaudzītes	Mērieku laiki	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Šur tur, itnekur	U. Siliņš
1970	Sp. Klauverts	Augstiene 273	Sp. Klauverts
	Dž. Osborns	Īgnumā atskatoties	K. Ābelītiņš
	M. Ziverts	Homo Novus	K. Gulbergs
	E. Vulfs	Svētki Skangalē	M. Siliņš
	E. Lēmane	Kaleidoskops	Sp. Klauverts
1971	Sp. Klauverts		
	E. Ionesko	Plikgalvainā primadonna	K. Gulbergs
	T. Stopards	Kad istabā list	L. Veikina
	S. Bekets	Godo gaidot	K. Gulbergs
	R. Blaumanis	Ļaunais gars	K. Gulbergs
1972	U. Siliņš	Kaleidoskops	I. Sveilis
	J. Rainis	Rīgas ragana	M. Rozīte
	R. Blaumanis	Zagli	K. Gulbergs
	T. Vilis	Sieviete rītasvārkā	I. Sveilis
	Ž. Anuijs	Antigone	K. Gulbergs
1972	R. Birkners	Sarkangalvīte	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Kaleidoskops	I. Sveilis
	Sp. Klauverts	Mēs gribam būt kungi	I. Sveilis
	A. Eglītis	Kosma konfirmācija	J. Ķauķis
	M. Ziverts	Sievasmāte	K. Gulbergs

1973	A. Apele L. Veikina M. Ziverts R. Blaumanis M. Ziverts J. Rainis M. Timma R. Fosters	Kaleidoskops Zaļā krūze Skroderdienas Tīrelpurvs Zelta zirgs Princese un sunītis Šī māja ir pārdošanā	A. Apele L. Veikina K. Gulbergs K. Gulbergs K. Gulbergs I. Sveilis K. Gulbergs L. Veikina
1974	E. Raiss	OxO	A. Apele
1974	U. Siliņš E. Ionesko Sp. Klauverts	Pilsoņa Avota lieta Degunradzis Kaleidoskops	L. Veikina K. Gulbergs I. Sveilis
1975	A. Brigadere L. Gerše U. Siliņš M. Birze	Maija un Paija Taurenītis lido Pilsoņa Avota lieta Kalmāra konservi	A. Apele L. Veikina I. Sveilis I. Sauka
1976	A. Brigadere A. Lindgrena L. Veikina G. Priede R. Blaumanis D. Hjuvita	Karaliene Jana Karlsens, kas dzīvo uz jumta Kaleidoskops Zilā No saldenās pudeles Bonbonkas Dolijai	K. Gulbergs A. Apele L. Veikina I. Sveilis K. Gulbergs E. Ķipste
1977	Sp. Klauverts N. Kauvars P. Šēfers	Kaleidoskops Kritušie eņģeļi Piecu pirkstu vingrinājums	L. Veikina I. Sveilis J. Ķauķis
1978	A. Apele M. Ziverts J. Poruks M. Ziverts Sp. Klauverts (dzeja)	Kaleidoskops Grēcinieku iela Hernhūtieši Ķīnas vāze Cirtu cirvi ozolā Klinika	A. Apele K. Gulbergs K. Gulbergs I. Sveilis I. Sveilis E. Ķipste
1979	N. Grejs P. Kalderons E. Leja U. Siliņš G. Alchimovičs Aspazija	Skaistule un nezvērs O'Fortuna Kaleidoskops Tu esi Gotlandē, mans draugs Olimpiāde 1980 Torņa cēlēji	L. Veikina E. Ķipste K. Gulbergs I. Sveilis I. Sveilis L. Veikina
1980	A. Apele V. Grēviņš A. Eglītis M. Ziverts	Rīga dimd, Sidneja dimd Spāniešu muša Bezkaunīgie veči Kopenhāgenas dialogs	A. Apele A. Apele L. Veikina K. Gulbergs
1981	Sp. Klauverts M. Ziverts M. Rozīte H. Pinters	Toms Kaspars Čūska Rainis un Aspazija Dzimumdiēna	K. Gulbergs A. Apele E. Ķipste A. Apele

1982	U. Siliņš	Kaleidoskops	L. Veikina
	A. Eglītis	Karmen, Karmen	L. Veikina
	U. Siliņš	Kad pārnāksi, bāleliņ?	I. Sveilis
	A. Apele	Kaleidoskops	A. Apele
1982	Dž. Romerils	Tallija kundze	E. Ķipste
	B. Brechts	Terrors – trešajā valstī	E. Ķipste
	R. Blaumanis	Trīnes grēki	K. Gulbergs
1983	G. Grieze	Tautieša Zupēna atmoda	A. Apele
	T. Kempinskijs	Duets vienai personai	I. Sveilis
	E. Leja	Kaleidoskops	E. Leja
	A. Eglītis	Leo	K. Gulbergs
1984	A. Lansberģis	Pieci stabi tirgus laukumā	A. Apele
	U. Siliņš	Kaleidoskops	I. Sveilis
	M. Ziverts	Kurpurū	I. Sveilis
	A. Eglītis	Pēc kaut kā cēla, nezināma	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Ir akmeņi raud	L. Veikina
1985	Moljērs	Skopulis	I. Brūvere
	A. Eglītis	Māris un Baiba	K. Gulbergs
	E. Kestners	Emīls un detektīvi	U. Siliņš
1986	U. Siliņš	Kaleidoskops	L. Veikina
	H. Ibsens	Leļļu nams	I. Brūvere
	U. Siliņš	Precinieks	I. Sveilis
	A. Eglītis	Jolanta Durbe	K. Gulbergs
	A. Apele	Festivāls Adelaidē!	A. Apele
1987	M. Ziverts	Smilšu tornis	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Tu esi Minsterē	L. Veikina
	U. Siliņš	No Kurzemes bērniņš biju	U. Siliņš
1988	G. Grieze	Vēlreiz Krautštātē	I. Sveilis
	R. Blaumanis	Indrāni	A. Apele
	U. Siliņš	Kaleidoskops	K. Gulbergs
	N. Kauvars	Mīlas virpulis	L. Veikina
1989	L. Stumbre	Zīmējumi smiltis	I. Sveilis
	A. Eglītis	Spēle ar brāļiem	I. Sveilis
	A. Apele	Spēle ar brāļiem	K. Gulbergs
1990	H. Pinters	Namzinis	K. Gulbergs
	T. Kempinskijs	Duets vienai personai	I. Sveilis
	G. Gudets	Jubilejas gads	I. Sveilis
	J. Zvirgzdiņš	Onkulīt! Onkulīt!	I. Sveilis
1991	G. Grass	Mans mīlais, mans dārgais	A. Apele
	H. Gulbis	Cenzūra	K. Gulbergs
	M. Ziverts	Kaleidoskops	K. Gulbergs
	U. Siliņš	Šur tur, itnekur	I. Sveilis
1992	U. Siliņš	Esiet pazīstami	I. Brūvere
	A. Aikborns	Pilna Māras istabiņa	K. Gulbergs
	M. Zālīte		A. Apele

1993	A. Eglītis L. Stumbre G. Grieze	Sandra Viss par milestību Pensionāri	K. Gulbergs I. Sveilis L. Veikina
1994	A. Eglītis J. fon Vaszijs	Par purna tiesu Kuŗš melo?	L. Salduma L. Veikina
1995	G. Priede R. Staprāns E. Leja A. Apele U. Siliņš	Mācību trauksme Pēdējā izrāde Kaleidoskops	J. Grauds I. Sveilis A. Apele
1996	H. Ibsens U. Siliņš	Heda Gablere It nekad vairs nepārnākšu sētā	A. Apele L. Veikina
1997	E. Leja J. Grauds U. Siliņš Moljērs R. Blaumanis	Kaleidoskops Iedomu slimnieks Trīnes grēki	J. Grauds A. Apele I. Sveilis
1998	T. Banga K. Goldoni	Septiņas vecmeitas Melis	L. Veikina I. Brūvere
1999	A. Eglītis U. Siliņš A. Apele	Pēc kaut kā cēla, nezināma Kaleidoskops	K. Gulbergs A. Apele
2000	O. Pelša (ed) A. Brigadere U. Siliņš A. Apele A. Apele(ed)	Runā akmens, runā kalns Sievu kari ar Belcebulu Kaleidoskops	A. Apele K. Gulbergs A. Apele
2001	M. Ziverts A. Brigadere M. Ziverts	Aijā, mana valodiņa Tvans Spriditis	A. Apele L. Veikina I. Brūvere
2002	L. Stumbre A. Tatje E. Kestners	Meli meklē meli Aktieŗi Brīvais kritiens	K. Gulbergs L. Veikina J. Grauds
2003	U. Siliņš A. Apele L. Veikina	Emīls un detektīvi Kaleidoskops	I. Brūvere A. Apele L. Veikina
2004	N. Kauvars	Nerātnais gars	I. Brūvere N. Kauvars

TRIMDAS MŪZIKAS NOZĪME KOPĒJĀ NACIONĀLĀS KULTŪRAS KONTEKSTĀ UN DAŽAS LATVIEŠU MŪZIKAS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS 20. GADSIMTA OTRAJĀ PUSĒ

Trimdas mūzikas nozīme latviešu mūzikas kopējā kontekstā jau sen nav muzikoloģiska rakstura problēma vien. Drīzāk tā ir socioloģiska, antropoloģiska, filozofiska.

Jāatzīst, ka pats kāda mākslas veida dalījums pēc šāda kritērija ir diezgan apšaubāms. No putna lidojuma raugoties, varbūt varētu vispārināti runāt par kādu trimdas psiholoģiju, kas savukārt atstāj iespaidu uz radāmo darbu. Bet drīzāk arī te saskarsimies vairāk ar stila un lielo laikmetu tendencēm. Vai Bairaona varoņu dziņas un alkas ir trimdas vai romantisma raisītas? Vai Tomasa Manna varoņu viedums ir autora trimdas radīts? Un vēl jo mazāk laikam būtu pamats aplūkot šo dižo rakstnieku ietekmi uz angļu vai vācu literatūru kā trimdas rakstniecības īpašu lomu salinieku (angļu) vai Lielvācijas kultūrā. Pieminu te literatūras piemērus, jo tur robežas vieglāk uztveramas – valoda vieno. Diez vai kāds apšaubīs vācu valodā rakstīta darba piederību vācu literatūrai vai krievu valodā – krievu literatūrai, lai arī kurā pasaules daļā tas būtu tapis. Ar angļu valodu nav tik vienkārši. Indiešu, austrāliešu, amerikāņu literatūra ir nošķiramas. Kur bija pirmā trimdas paaudze?

Ar mūziku ir vēl daudz sarežģītāk. Kurā mirkli kāds pārstāj (nepārstāj) būt latviešu komponists un kļūst/nekļūst par kanādiešu komponistu, piemēram? Tāpēc gribu ar lasītāju vienoties, ka šajā apskatā runāšu tikai par konkrētu laika nogriezni un par konkrētu situāciju. Tā ir trimda kā Otrā pasaules kara sekas. Trimda 20. gadsimta otrajā pusē, kad mūzikas dabiskās attīstības procesu traucēja trimdinieka situācija brīvajā pasaulē un okupētas tautas situācija dzimtajā zemē.

Tikpat labi kā par trimdas īpašo psiholoģiju tad varam runāt arī par okupētas valsts vai pat totalitāras valsts iedzīvotāja psiholoģiju, kas rada mākslas darbam papildu motivāciju un papildu funkciju. Proti, tā ir sargāšanas motivācija, mazākuma motivācija vairākuma priekšā, kas sekmē nacionālās piederības manifestēšanu un dažādus kopības meklējumus.

Es kā šodien atceros to intonāciju, kādā Dr. Andris Kadeģis pirms apmēram 10 gadiem iesaucās: “Nu ko tad, mīliši, slēdzam trimdu ciet?” Viņš to teica ar tik patiesu sašutumu, ar pilnu ticību, ka tā nenotiks. Toreiz es

arī biju gatava viņam piekrist. Tagad – es nezinu... jautājums jau nav par to, vai trimdas aktivitātes turpināsies. Protams, ka Toronto būs dziesmu svētki. Protams, ka Kanādas un ASV latvieši tur brauks. Bet nevar neredzēt motivācijas maiņu. Es neesmu pārliecināta, ka saglabāsies dalījums divās mūzikās – Latvijas mūzikā un trimdas mūzikā. Patiesībā jau tagad tam nav nekādas nozīmes, kur komponists dzimis, vai ne? Kopš Latvijai ir prezidente, kas bērniņu pavadījusi Marokā, mums nebūtu vairs cilvēki jāšķiro pēc uzaugšanas vietas. JAUTĀJUMS ir, KĀPĒC mēs to gribam darīt. Tas, manuprāt, ir jautājums par vientulību. Par to vientulību, kādā Rietumu civilizācijas attīstība ir ievedusi CILVĒKU, individu. Visa mūsu civilizācijas – un arī kultūras, un arī mākslas un mūzikas, attīstība ir vedusi cilvēka individualitāti aizvien tālāk ārā no kopienas, no tautas, no valsts, no ģimenes, no saistībām. Ārā no stipras kopības izjūtas. Cilvēks paklausa nevis Dieva (kosmosa) liktai kārtībai, bet cilvēku noteiktām konvencijām, kuras var mainīt, tāpēc arī nav grēks tās pārkāpt utt. Mūsu paplašinātā Eiropa ir tieši tāda individu sabiedrība, kur personas ES ir pāri visam. Mūsu attiecības ar pasauli, kas domā citādi, līdzinās attiecībām ar citplanētiešiem. Mūsu mūzika arī katastrofāli zaudē pieturas punktus. Šajā situācijā vēlme tos uzmeklēt rada vēlmi pēc latviskuma, piemēram. Vēlmi pasludināt latviešu mūziku par kaut ko īpašu. Bet droši vien tas arī ir kaut kas īpašs tieši mums. Es tikai domāju, ka mums jāpārvar kautrība apliecināt šo savu labprātīgo ierobežotību un jāatzīst, ka mums patīk šāda mūzika, un tas nekas, ka kaut kur citur Eiropā to nesaprot. Nav nekas slikts pat, ja mēs paši tur otrpus (vai šaipus) okeāna to nesaprotam. (Piemēram, savā laikā Latvijā bija populāra Imanta Kalniņa teātra un simfoniskā mūzika, ko trimdā neuztvēra tik dedzīgi, bet trimdā spēlēja dziesmuspēles, kuras savukārt neko daudz neizteica šejieniešiem.) Iespējams, ka šī motivētā mūzika zaudēs savu aktualitāti nākamo paaudžu acīs. Vai Imants Kalniņš saglabās savus “fanus”? Es nezinu. Es negribu neko zīlēt. Galvenais – ir brīnīšķīgi kopt draudzību, kas vedama latviešu valodā. Bet Jāzepa Vītola jautājums, uz kuru atsaucas Tālvāldis Ķeniņš: “Kā latviski skan Re mažora gamma?” – paliek aktuāls.

* * *

Tikai tradīcija ir saistoša. Tradīcija norāda uz kaut ko vienojošu, kopīgu. Krievu kultūrvēsturnieks Mihails Bahtins ir nosaucis mākslas žanrus par vienojošajām dzensiksnām, kas savieno laikmetus cauri gadsimtiem. Tas būtu savienojums pa vertikāli. Stilam būtu jāvieno laikmets pa horizontāli.

Kaut kas no latviskās mentalitātes laikam ir šajā mūsu "latviešu mūzikas stilā", kas ļauj mēģināt iestatīt latviešu nacionālo mūziku 20. gadsimta otrās puses kopainā.

Šajā laika nogrieznī problēmu loka centrā izvirzītas vairākas latviešu mūzikai aplūkojamā laika periodā raksturīgas tendences, starp kurām kā pašas nozīmīgākās minamas pievēršanās folklorai un neoklasicistiskās muzikālās domāšanas prioritāte. Simptomātiski, ka abas tendences izvirzās uzmanības centrā, izpētot tiklab Latvijā radušās partitūras, kā trimdā sacerēto mūziku. Tas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka latviešu nacionālās mūzikas koptonis salīdzinājumā ar divdesmitā gadsimta otrās puses pasaules mūzikas pamatievirzēm būtu raksturojams kā visumā tradicionāls. Te izvirzās jautājums, ciktāl tā ir latviešu nacionālās mentalitātes diktēta īpatnība un ciktāl to nosaka citi, objektīvi vērtējami apstākļi.

Latviešu nacionālās mūzikas skolas vēsturiskās attīstības gaitā tās stilistiku izveidoja divi nozīmīgi faktori. Vienu no tiem varētu nosacīti apzīmēt par "trimdas sindromu", kas visnotaļ ietekmējis mūsu mūzikas ievirzi gadsimta otrajā pusē ne vien trimdā, bet arī dzimtenē, kur nacionālajai kultūrai tāpat nācās cīnīties par savu saglabāšanu un izdzīvošanu citu, lielāku tautu kultūru tiešā ielenkumā. Otrs sakņojas latviešu nacionālās mūzikas skolas samērā vēlajā attīstībā, kas plašu klausītāju slāņu apziņā latvisku mūzikas valodu asociē galvenokārt ar 19. gadsimta beigu/20. gadsimta sākuma estētikas diktētiem izteiksmes līdzekļiem. Abu šo faktoru mijiedarbe 20. gs. sešdesmito – astoņdesmito gadu latviešu mūzikā sekmē gan īpaši akcentētu interesi par folkloru, gan izteikti neoklasicistisku ievirzi vairuma komponistu muzikālajā domāšanā kā nācījas pašsaglabāšanās garantu. Aplūkosim to detalizētāk.

"Latvietība un mūzika", "Nacionālais un internacionālais latviešu mūzikā", "Tautas daiļrades un profesionālās mūzikas mijiedarbe" – šādi un līdzīgi temati ļoti bieži bija mūsu septiņdesmito/astoņdesmito gadu muzikoloģijas konferenču uzmanības centrā. Lai arī centrēti tieši latviešu mūzikas problēmikā, tie vienmēr robežojas ar jautājumu par latviešu mūzikas vietu pasaules kultūrainā: vai latvietim ir jāapmierinās ar savu "lokālo" klausītāju, vai arī viņam ir obligāti jāpretendē uz starptautisku atzišanu kā vienīgo īsto mērauklu sava darba kvalitātei. Jo sarežģītāku šo problēmu padara acīmredzamā mūsdienu kultūras integrācija. Un šajā sakarā nevar par zemu novērtēt to nacionālo kontekstu, kādā attīstās katra komponista daiļrade. Jo latviešu mūzika 20. gadsimta otrajā pusē vairs nav viendabīga, nedalāma parādība, bet gan turpat pusgadsimtu tā ritējusi it kā pa divām paralēlām

raisnēm – dzimtenē un emigrācijā. Tā nav tikai metafora. Ja pieņemam, ka ar vārdu “paralēls” apzīmējam ne vien divu līniju savstarpējās attiecības, bet arī zināmu līdzību, tāpatību, tad redzēsim, ka latviešu mūzika dzimtenē un emigrācijā dzīvo līdzīgos guvumos un zaudējumos.

Varbūt tas ir kārtējais mākslas dzīves paradokss, bet latviešu mūzikas nemitīgā atskatīšanās un sevis vērtēšana nacionālās kultūras kontekstā aplūkotajā laika posmā ir diktējusi zināmus līdzīgus noteikumus kā totalitārā režīma apstākļos, tā brīvā pasaulē, nosakot tās visumā tradicionālo kop-toni. Proti, latviešu mūzika gan Latvijā, gan trimdā veselu pusgadsimtu eksistēja citu, resp., svešu kultūru ielenkumā un tāpēc nemitīgi bija spiesta sevi sargāt, aizstāvēt, saglabāt un pašsaglabāties.

Tikmēr šādu pretrunu neplosītās Rietumu kultūrās māksla attīstījās noārdot, noliedzot tradīcijas, veidojot jaunas un atdzemdīnot senas formas. Gadsimtos izstrādātu žanru dzensiksnas savienoja vecās kultūras avotus ar jaunākajiem meklējumiem, pasargājot mākslas fenomenu no izīršanas 20. gadsimta ārdošo koncepciju vidē. Turpretī jaunākajās kultūrās, arī latviešu mūzikā, žanram dažkārt trūka ilgtspējīgas iekšējas likumsakarības veidojoša spēka. Vienīgais garants “latviskumam” šķita tautasdziesma. Tautasdziesma savā laikā palīdzēja pārtapt par latvieti vāciski runājošajam Pēterburgas studentam Jāzepam Vitolam, tautasdziesma saistīja atmodas dzeju ar atmodas mūziku, tautasdziesma jaunajā folkloras vilnī sagatavoja trešās atmodas laiku.

Latviešu klausītājam tautasdziesmas intonācijas kalpoja par zināmu kodu. Cittautu klausītāji, piemēram, Paula Dambja mūziku biežāk uztvēra kā Karla Orfa skolas radošu attīstību, nevis kā specifiski latvisku. Mūsu klausītājam gan dzimtenē, gan trimdā tā šķita latviska. Jo, būdami iesvaidīti tajā mistērijā, ko sauc par latviešu nacionālo kultūru, mēs esam gatavi par latvisku uzskatīt un saklausīt daudz ko tādu, ko cittautu klausītāji uztver citādāk.

Otra latviskuma koda atslēga klausītāja apziņā varētu būt zināms tradicionālisms un liela piesardzība pret mūzikas valodas jauninājumiem. Padomju laika Latvijā vispārīgās mākslas ideoloģizācijas apstākļos varas spiediens, dogmatiskā padomju ideoloģijas prasība pēc mākslas, kas būtu “nacionāla pēc formas un internacionāla pēc satura”, radija gluži dabisku pretdarbību. Latviešiem Latvijā bija jāaizstāv sava tradīcija, sava kultūra pret vispārējo sovjetizāciju. Idejiskie spaidi lēja ūdeni uz tām pašām “latviskuma” jeb neoklasicisma dzirnavām, kas arī brīvā pasaulē atturēja latviešu komponistus meklēt radikālākus izteiksmes līdzekļus, kuri vedinātu ārā no ierastās “latviskuma” sapratnes.

Sargāt, aizstāvēt, saglabāt un pašsaglabāties – tas bija mākslas un mūzikas galvenais virsuzdevums gan trimdā, gan dzimtenē. Jo paradoksālā kārtā mūsu paralēlā mūzika Rietumos nonāca tieši tās pašas dilemmas priekšā. Tikai ideoloģisko spiedienu te izdarīja nevis vara, bet izvēles brīvība. Vai nu mēģināt iekarot savu vietu pasaules mūzikā, vai iekapsulēties nacionālās kultūras monolitā. Jo izklienātā trimdas sabiedrība bija spiesta ar mākslas palīdzību konsolidēties, saglabāties un pašsaglabāties.

Tātad mūzika gan dzimtenē, gan trimdā bija spiesta uzņemties daudzas un dažādas ārpusmākslas funkcijas, kas nevarēja nekavēt pašas mākslas iekšējās, neatkarīgās dzīves attīstību.

Un tomēr visu šo laiku emigrācijā pastāvēja patstāvīga mūzikas mākslas attīstības līnija, kura ir nedzēšami ierakstīta mūsu nacionālās kultūras vēsturē – ar savām veiksmēm un savām problēmām, kas prasa īpašu izpēti.

* * *

Es nepretendēju uz aptverošu šo problēmu izklāstu. Mēģināšu tikai izveidot īsu kopsavilkumu, balstoties galvenokārt uz dažiem, manuprāt, spilgtiem un tipiskiem individuāliem rokrakstiem. Tikš ieskicētas tikai to galvenās aprises un raksturotas dažas pašas nozīmīgākās personības.

Kara beigās no Latvijas izceļo apmēram 280 tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem daudzi iet bojā karadarbības rezultātā, bet neliela daļa vēlāk atgriežas dzimtenē. Tomēr ārzemēs paliek ap 110–120 tūkstoši latviešu, kuru vidū ir ievērojama daļa latviešu inteliģences, to skaitā simti mūziķu un komponistu, jo gandrīz pilnībā aizbrauca lielākie mūzikas kolektīvi – Latvijas Radiofona simfoniskais orķestris un operas trupa.

Astoņdesmit viena gada vecumā emigrē Latvijas mūzikas patriarhs profesors Jāzeps Vītols – veselās kompozīcijas skolas galva, ar kuru saistītas latviešu klasiskās mūzikas kultūras nozīmīgākās lappuses. Par situāciju, kādā norisinās gatavošanās aizbraukšanai, liecina viena no J. Vītola pēdējām vēstulēm savam skolniekam un asistentam Ādolfam Skultem no Smiltenes 1944. gada 19. augustā, kurā viņš vēl raksta: “..labāk jau nolikt karoti paša dzimtenē.”

Rudenī Jāzeps Vītols pārceļas uz Rīgu un oktobra pirmajās dienās kopā ar lielu daļu likteņbiedru dodas uz Vāciju, kur neilgi dzīvo Detmoldā un pēc īsa slimnīcā pavadīta laika mirst 1948. gadā.

Līdzās Jāzepam Vītolam emigrācijā dodas daudzi viņa bijušie un esošie skolnieki, kā arī kolēģi – konservatorijas mācību spēki. Starp tiem ir Latvijas

konservatorijas ilggadējais (1924–1944) harmonijas, mūzikas formas un instrumentācijas profesors Ādolfs Ābele, kurš pie J. Vītola mācījies jau Pēterburgas konservatorijā, Radiofona orķestra un Liepājas operas diriģents Bruno Skulte, kurš 1937. gadā beidzis J. Vītola kompozīcijas un J. Mediņa diriģēšanas klasi, Nacionālā teātra un Nacionālās operas diriģents Jānis Kalniņš, Cēsu Tautas konservatorijas direktors komponists Helmers Pavašars, komponisti Volfgangs Dārziņš, Alberts Jērums, spožais instrumentācijas meistars, tautā tik populārais komponists, Radiofona orķestra un Operas diriģents Jānis Mediņš, kā arī daudzi citi ievērojami kultūras darbinieki, izpildītājmākslinieki, kritiķi – Jānis Cīrulis, Jānis Norvilis, Arnolds Šturms, Voldemārs Ozoliņš, Jēkabs Poruks u.c.

Vēl Vācijā, Detmoldā, pie Jāzepa Vītola privāti mācās Detmoldas mūzikas akadēmijas students Longīns Apkalns, kas līdz ar to kļūst par profesora pēdējo audzēkni vēl pēc Tālivalža Ķeniņa, kurš mācības pie Vītola uzsācis Latvijas konservatorijā.

Nosacīti varam vērot trīs vai pat četras paaudzes emigrācijas mūzikā: profesora Jāzepa Vītola skolnieki un laikabiedri – Ādolfs Ābele, Jānis Kalniņš, Bruno Skulte, Volfgangs Dārziņš u.c., kuru daiļrades pirmais posms saistīts ar Latviju. Tad tie, kuri kara laikā ir nule kā beiguši J. Vītola klasi vai arī tur mācījušies – Tālivaldis Ķeniņš, Alberts Jērums, te būtu jāpiešķaita arī jau minētais Longīns Apkalns u.c. Šo komponistu izglītība ietver, no vienas puses, Latvijas skolu un ne mazāk svarīgos bērnības un jaunības vispārējos iespaidus, kas nesaraujami saistīti ar Latvijas dabu, dzīvi, kultūru. No otras puses, šo komponistu akadēmiskā izglītība bija pabeigta ievērojamās Eiropas konservatorijās, vai arī to kultūru ietekmē, kas latviešu mūzikas praksē mazāk ierastas. Tieši šī (un daļēji arī pirmā) paaudze ir spējusi līdz šim teikt pašus būtiskākos vārdus piecdesmito sešdesmito gadu latviešu mūzikā. (Tuvāk pie šī jautājuma vēl atgriezīsimies.)

Trešā emigrācijas komponistu paaudze atstāja Latviju jau pusaudžu vai bērnības gados, vedot līdzī vai tikai pirmos (varbūt patiešām nedzēšamos, bet varbūt tikai zemapziņā tveramos) iespaidus, kā, piemēram, Gundaris Pone, Imants Ramiņš, Andris Vītolis u.c. Šīs paaudzes dzīvesstāsts jau pilnībā izsmēl DP (*Displaced Persons*) jeb, kā latvieši mēdz sacīt, “dipišu” likteni: vai nu kopā ar vecākiem, vai paši viņi izklist pa visu pasauli, galvenokārt apmezdamies ASV, Austrālijā, Kanādā, Lielbritānijā, Rietumvācijā, Zviedrijā, Brazīlijā, Venecuēlā, bet Jāņa Mediņa un Olgas Mediņas dēls Gunārs ilgu laiku vadīja slimnīcu Pagopago salās. Piesaucu šos piemērus no tik tāliem platuma grādiem, lai uzskatāmāk parādītu, cik būtiski šīs

paaudzes priekšā jau nostājās problēma par nacionālās identitātes saglabāšanu.

Tieši šai paaudzei piekrīt loma cīnīties par savas dzīves sākšanu, nostabilizēšanos svešā zemē, kur šis izklišanas, māju meklēšanas liktenis laikam ir iemesls, kālab tik maz šai laikā veidojas profesionālu komponistu un kālab to starpā nav gandrīz neviena ar izteikti latvisku muzikālās domāšanas piesaisti. (Izņēmums te varbūt ir Andris Vītoliņš.) Tad drīzāk distancētā veidā mēs tādu atrodam nākamās – emigrācijā dzimušās – komponistu paaudzes daiļradē. Šīs paaudzes komponisti Dace Aperāne, Anita Kupriša, Pēteris un Mārtiņš Aldiņi, Imants Mežaraups, Lolita Ritmane u.c. ieguvuši izglītību galvenokārt ASV mūzikas augstskolās ar papildināšanos Eiropā (Parīzē u.c.). Tomēr viņi savu radošo darbību saista ar emigrācijas latviešu sabiedrības kopīgi rīkotajiem kultūrpasākumiem, un viņu daiļradē dominē latviski motīvi (pretstatā, piemēram, “pasaules pilsoņa” G. Pones darbiem) – te varētu minēt Daces Aperānes simfonisko poēmu “Rīga dimd”, “Raudimis” stīgu orķestrim, Andra Vītoliņa oratoriju “Šī saulīte man zināma, viņa saule nezināma”, I.Mežaraupa “Sērdienītes dziesmu”, ansambļa “Kolibri” darbību utt.

Līdztekus visiem minētajiem profesionālajiem komponistiem emigrācijas kultūras dzīvē liela nozīme ir ļoti daudziem izpildītājmākslinieku radošajiem centieniem.

Kordziesmas, tautasdziesmu apdares, solodziesmas, kā arī atsevišķus instrumentālus skaņdarbus sacerējuši Ralfs Alunāns, Valentīns Bērzkalns, Ernests Brusubārda, juniors, Jānis Beloglazovs, Haralds Berino, Tikla Ilstere, Andrejs Jansons, Arnolds Kalnājs, Edgars Kariks, Aleksandrs Okolo-Kulaks, Arvids Purvs un daudzi citi.

Intensīvi komponēšanai pievērsies flautists un mūzikas kritiķis Arnolds Šturms. Īpaša vieta latviešu garīgās mūzikas kopšanā ir Viktoram Bastikam, jaunatnes mūzikā lieli nopelni Andrim Vītoliņam, savukārt vijolnieks un kora vadītājs Imants Ramiņš savās kora un instrumentālajās kompozīcijās centies ieklausīties mītnes zemes Kanādas pamatiedzīvotāju eksotiskajās meldijās, kam viņa interpretācijā parādās liriski latviski vaibsti – tādi sirsnīgi.

Šādu mūziķu aktivitāti acīmredzot sekmē latviešu koloniju lielā izkļiedība pa visu pasauli un repertuāra trūkums izklaidus darbojošos kolektīvu, it īpaši koru vidū. Tādējādi, no vienas puses, tiek gan stimulēta jaunu kordziesmu, arī apdaru rašanās, bet, no otras puses, kordziesmas īpatsvars žanriskajā mūzikas dzīves ainā hipertrofējas: ik pa gadiem rīkote dziesmu

svētki un koku kolektīvu pastāvēšana ir labākais darbu atskaņošanas garants, kamēr simfoniskā mūzika nevar tikt pienācīgi kultivēta pieejamu atskaņošanas iespēju trūkuma dēļ.

Tomēr nevar neredzēt arī otru jautājuma pusi, un proti, – laikmetīgās mūzikas vispārējo tendenci uz stila miniaturizēšanos sešdesmitajos gados, kad kamermuzicēšana kļuva par muzikālās domāšanas pamatu.

Pat tik ļoti romantiskā orķestra krāsu valodā domājošs mākslinieks kā Jānis Mediņš, saskardamies ar racionālo Eiropas mūzikas pasauli, kurā dominē hindemitiskā linearitāte un bartokiskā spēles noteikumu skaidrība, līdzās nostalgiski virzītām solodziesmām (kur arī aizvien lielāku vietu ieņem *ostinato* formveides principi) sāk intensīvi apgūt jaunu rakstības stilu tieši instrumentālajā kamermūzikā. Jau 1946. gadā rakstītais stīgu kvartets rada pirmos jaunās domāšanas asnus, kas vēlāk iegūst zināmu konsekvenci. Īpaši raksturīgs te 1952. gadā rakstītais klavierdarbs "Spēle" ar maiņu taktismēru 3/8, 2/8 un Sonatine flautai (1958), kur vērojama 12 toņu tehnikas ietekme.

Tomēr Jāņa Mediņa talants, kas balstīts galvenokārt uz māksliniecisku gaumi, intuīciju un dabasbērna talantu (t.s. mocartisko tipu), ar grūtībām aklimatizējas jaunajos apstākļos. "Ar viņu notiek tas," trāpīgi raksta V. Dārziņš, "kas notiek ar visiem, kuru intelekts ir par vāju, lai intuīcijai dotu jaunu ievirzi [...]. Tā saucamais modernisms nav līdzekļu, bet gan jaunu ideju, jaunas domāšanas rezultāts. Jo vairāk Mediņš mēģinās savu valodu modernizēt, jo vairāk viņš noies uz neceļiem, kur viņa intuīcija jutīsies lieka un pamesta. Un tā bija vienīgā, kas viņu prata noturēt uz laipas!"

Visuzskatāmāk muzikālās izteiksmes evolūcija laikmetīgās mūzikas domāšanas virzienā izpaužas nākamās paaudzes daiļradē, kur spilgti izceļas trīs dažādas personības: Volfgangs Dārziņš, Tālivaldis Ķeniņš un Gundaris Pone. *Varētu teikt, ka Tālivalža Ķeniņa stabilajam izglītotajam talantam, no vienas puses, tuvojas Volfganga Dārziņa konsekvētās kamermūzikas studijas, bet, no otras puses, – Gundara Pones pasaulīgie meklējumi.* Neapšaubāmi tie ir trīs nozīmīgākie komponisti trimdas mūzikā, un tāpēc ir vērts nedaudz pakavēties arī pie dažām viņu stila iezīmēm.

* * *

Vispirms daži vārdi par Volfgangu Dārziņu, kura bezkompromisa nostāja laikabiedru mūzikas novērtējumā droši vien nebija sevišķi iecienīta trimdas sabiedrībā, tomēr lika saglabāt respektu pret viņa asajiem spriedumiem, jo saskanēja ar viņa darbiem.

Volfganga Dārziņa paša daiļradē pamazām izveidojās neiecietība pret to patētisko, virspusīgo, sentimentālo ievirzi, kas tomēr bija raksturīga lielai daļai latviešu mūzikas trīsdesmitajos gados, no kuriem varam sākt V. Dārziņa komponista darbības apskatu. Pirmskara periodā rakstītos darbos, kuros, pēc Jāņa Zāliša atzinuma, vērojamas Ravela un Jāņa Mediņa stila ietekmes, vainago 2. klavierkoncerts, kurā redzīgais kritiķis jau aprāda “gudrošanu, problēmu meklēšanu”: “Tomēr jāsaka – māksliniecisko mēra atjēgu, līdzsvaru Dārziņš aizvien rod savā dzīvajā muzikālajā talantā.”

Kara un emigrācijas laika darbos šī “gudrošana” ved pie stila konsekvences, kas pilnībā izkristalizējas kā vēlākajos klavierdarbos, tā arī tautasdziesmu apdarēs.

M. Biezaite-Laščuka savā disertācijā *A Response to Latvian Music Traditions in Emigration* iedala V. Dārziņa kara laika un emigrācijas perioda daiļradi trijos posmos. Pirmais posms aptver 1942.–1955. gadu. Variācijas par oriģināltēmu, divas Prelūdijas (sol, Sol), Sonāte *in F* (1945–1951), Sonāte Nr. 2 (1955). Tas ir laiks, kad V. Dārziņa talants aizvien vairāk liek brīnīties par visu detaļu izkārtojuma suverēno mērķtiecību, vai, kā raksta Jēkabs Poruks, “šais darbos nevar nevaldzināt gudrība, stingrība, kam svešs negausības vārds”.

Sonāte Nr. 2 tiek iekļauta Vašingtonas Valsts universitātes Mūzikas fakultātes formas analīzes kursā, kas acīmredzot, tāpat kā V. Dārziņa klavier-skolnieka Keneta Bisufa koncertprogrammas un ierakstītās skaņuplates, dara 60. gados V. Dārziņu pazīstamu Amerikas muzikālajās aprindās.

Otrais V. Dārziņa emigrācijas daiļrades posms aptver laiku no 1956. līdz 1958. gadam. Komponists intensīvi raksta klaviermūziku, un visi šajā laikā rakstītie darbi – Svīta *in A*, Sonatīne *in G*, *Triade de Preludes* un *Trittico Barbaro* (1958) līdz ar abām klaviersonātēm tiek minēti speciālistiem un izmeklētai publikai adresētā DOW katalogā, kurā, starp citu, rakstīts: “Šī mūzika ir vienreizīga un grūti attēlojama, varbūt atgādinot dažā ziņā citus avotus Rietumeiropā (Ravels, Mompu), kā arī Austrumeiropā (Bartoks, Metners), bet vienmēr ar sevišķu ierosinātāju fantāziju, kas ir paša komponista īpatnība. Šie darbi ir augstākās skaidrības un poēzijas paraugs, prasot no pianista zināmu piepūli jaunā stilā, bet tas ir šīs piepūles vērts. Grūti, pianistiski iespaidīgi, neparasti.”

Svītu *in A* pats autors raksturo kā četrus pagāniskus rituālus. Šeit autors iet ritmiskās atbrīvošanās virzienā līdz pat brīvajam taktsmēram (1. daļā). Sonatīnē metriskās spēles iegūst asāku, piparotāku garšu, jo tiek savienotas ar gribēti vulgāru, cirka danču mūzikas garā veidotu neregularitāti, tā-

dējādi vidusdaļā nonākot pie polimetrijas, līdz beidzot no metra vispār atsakoties. Bet viskonsekventāk jaunā tipa muzikālā domāšana izteicas Triādē (*Triade de Preludes*). Ārkārtīgi vienkāršā formā ABA te izrisināta kā ornamentikas kārtojums. B ienāk tikpat negaidīti kā atgriešanās pie A. Pats V. Dārziņš to raksturo kā mēģinājumu izvairīties no klasiskajiem “bufetriem un tiltiem”. “*Triade de Preludes* ir mēģinājums pilnīgi izvairīties no materiāla attīstīšanas jebkādā organiskā ceļā, panākot formu pēc kaleidoskopa, ornamenta principa, t.i., visādi pārgrozot, pārstatot, pārbīdot mūzikas materiāla pamatu ķieģelīti, tomēr viņu pašu nepārveidojot, nepaplašinot.” Arī šo materiāla “neizārdīšanas”, bet gan variēšanas principu atrodam T. Ķeniņa daiļradē. Tomēr tas risināts būtiski citādiem līdzekļiem. Kur V. Dārziņam dominē līdz askēzei novestā materiāla taupīšana, tur Ķeniņš rīkojas drīzāk ar izsmalcinātu detaļu pārbagātību.

Zīmīgi, ka Dārziņam šai itin kā improvizatoriskajā “pērlišu” spēlē gandrīz vai netveramo ritmu stingri kontrolē sešu nošu *ostinato* figūra, bet harmonijas krāsu palete tiek ierobežota ar iepriekšnoteiktu modu. Šāda modalitāte satur kopā arī nākamo – vēl konsekventākā “kreļļu” tehnikā veidoto *Trittico Barbaro*. V. Dārziņa lietotajam modālismam ar stingru tonālo centru izrādās tik spēcīgas formveidi cementējošas īpašības, kas trešajā daļā kodā atļauj ienest pilnīgi jaunu tematisku materiālu. *Ostinato* princips V. Dārziņa mūzikā zināmā mērā tendē uz minimālistisku izteiksmes līdzekļu ierobežotību, specifisku askētisku koncentrētību.

Šajā periodā komponistam izdodas realizēt savu kredo: “Es vēl arvien izmisīgi nopūlos tikt vaļā no visa, ko esmu iemācījies konservatorijā. Lai cik divaini tas arī nebūtu, bet tas laikam ir vienīgais ceļš: papriekšu iemācīties komponēt jau dotā, nospraustā stilā, un tad sagrabināt pietiekami patstāvīgas domāšanas, lai tiktu no tā vaļā.” Arī T. Ķeniņam tas ir vienīgais ceļš Parīzes konservatorijas laikā!

Galīgā stila konsekvence V. Dārziņa patstāvīgā muzikālā domāšanā realizējas viņa pēdējo gadu darbos (1960–1961). Tās ir Prelūdes, kas vēlāk tiek izdotas kā Mazā svīta Nr. 8 un Mazās svītas Nr. 1–7 (7.–*Suite Breve*). Stravinska ieviestā klavierstila miniaturizācija un Bartoka “atkalapzinātā folkloriskās formveides sakņu sajūta” te ieguvusi pilnīgi oriģinālu risinājumu. Šāda miniaturizācija paredz maksimālu stila tīrību. Un šajā virzienā var iet arī folkloriskā viņa komponisti. Izcils paraugs te Volfanga Dārziņa Mazā svīta.

Šī stila konsekvence ir izstrādāta ilgstošā, daudzu gadu garā darbā ar tautasdziesmām, par kurām V. Dārziņš sāka interesēties jau Latvijā, intuitīvi

piekrizdams Melngaiļa ievirzei, orientējoties uz senākā slāņa īpatnību izpēti. Viņa emigrācijā rakstītās 200 tautasdziesmu apdares balsij un klavierēm uzskatāmi rāda V. Dārziņa meklējumus nacionālās savdabības un stila vienkāršības virzienā.

“.. drukāšanas gatavībā stāv 200 latviešu tautas dziesmu pēc apmēram līdzīga principa kā Vitolam. Gars gan ir cits un apstrādāšana arī. Domāju, ka mūsu Amerikas “pagastu” diletanti un veco labo laiku cilvēki man par tām noraus galvu, kaut arī tehniski viņas varbūt ir vienkāršākas kā Vitolam.

Ko es tur īsti esmu domājis, es Tev nevaru izskaidrot. Varbūt tik daudz, kā katrā esmu mēģinājis saklausīt viņas īpatnējo skaņu. Esmu mēģinājis atrast to vienīgo, vienreizējo, kādu šī meldīja prasa – pēc iespējas izvairoties no jebkāda jebkuras skolas paņēmiena. Tas skan ļoti pretenciozi, es zinu, un tāpēc man laba daļa arī nebūs iznākusi. Pie dažām esmu atgriezies reizes 10 (desmit), un, kā nevar visu “uzminēt”, tā nevar. Viens gan man dara prieku: no visām 200 apmēram 190 ir pilnīgi jaunas, ko neviens vēl nepazīst.”

Reizumis Volfganga Dārziņa apdaru pavadījumos tautasdziesmu skaistums materializējas konkrētos tēlos. Kāds akordsalikums atgādina rudzu vārpu. Kāda viena vienīga pasāža uzmirdz par varavīksni. Savus ieskatus par latviešu tautasdziesmu īpatnībām V. Dārziņš izteicis “Latviešu tautasdziesmu” vienpadsmitajā sējumā (Kopenhāgenas izdevums). Bet K. Lesiņam komponists raksta:

“Ja Tevi gadījumā interesē mani ieskati tīri aistētiskā plāksnē – tad jā saka, ka vairāk kā jebkad esmu nacionālās skolas piekritējs. Lai kļūtu universāls, vispirms jākļūst nacionālam, tas ir mans visdziļākais ieskats. Varbūt tāpēc man ir tādas simpātijas un cienība pret Belu Bartoku.

Studēt, iedziļinoties savas tautas garā, kamēr beidzot jūties kā šī gara sastāvdaļa, – tas ir mans mērķis. Tie ir Bartoka paša vārdi no viņa pēdējās Biogrāfijas. Bartoks un Stravinskis savā “krievu periodā” (“Kazas”, “Zaldāts”, “Lapsa”, “Pavasara upuris”) tad arī ir vienīgie, kas mani pievelk no tagadnes mūzikas.”

V. Dārziņa 50. gadu devumam ir būtiska vieta latviešu mūzikas kultūrā, lai kopumā aptvertu ļoti nozīmīgā latviskā muzikālās domāšanas atzara evolūciju no tās tradīcijas, kas sakņojas nevainojami daiļo Ādolfa Ābeles apdaru vijās vai Emiļa Melngaiļa koptajā izpētes un daiļradišanas vienībā, līdz jaunajam folkloras vilnim 60. gados, kur šī atzara stafeti pārņem Pauls Dambis, radīdams veselu sekotāju kopu.

Klasiskā pieeja tautas daiļradei itin kā reprezentē kādu tautiski nacionālu kopību un rāda mums tautas senatni kā stihiski kolektīvu dabisku

organismu – viengabalainu, nesašķeltu, veselīgu. Romantiskā koncepcija jau vairāk sliecas izpaust savu personisko nožēlu par šo aizejošo, ziedošo veselumu un veselību. Jaunā folkloras viļņa koncepcija nedod vaļu nedz spēcīgai romantiskai emocijai, nedz objektivistiskam atspulga tēlojumam. Drīzāk te valda lirika, personības dvēseles dzīve, kas šīs koncepcijas priekšplānā izvirza **intelektuālismu**. Daļēji te jūtama arī Orfa principu auglīga ietekme.

Otrs varens atzars aug no Renesanses celma. Ja Renesansi uzlūkojam par antikā pagānisma gara atdzimšanu, tad jaunajā folkloras vilnī lielās līnijās rodam atsauci uz to, kā vienā dimensijā vienojas mūsu Renesanses laika tautas mākslas gars ar tā paša laika citzēmju un pašmāju idejām, bet otrā dimensijā sastopas senā mūzika ar mūsdienu kompozīcijas tehniku. Respektīvi, varam runāt par diviem nozīmīgiem “pāriem” – Renesanse un folklorā, Renesanse un 20. gadsimta polifonija kā kompozīcijas tehnika.

Mazliet vēstures.

Renesanses laikmetā Rīga izveidojās par vienu no vadošās filozofiskās kustības – humānisma centriem. Tajā pašā laikā Renesanses gadi Livonijā ir viens no vispretrunīgākajiem laikmetiem mūsu vēsturē. Piemēram, tieši šajā humānisma laikā notiek visniknākās raganu un ķeceru vajāšanas. Tas lielas vietējo Livonijas un Kurzemes iedzīvotāju daļas apziņā kavēja kristietisma kā **pabeigtas ideoloģiskas sistēmas** pilnīgu un galīgu nostiprināšanos. Drīzāk tas eksistē kādā divā kompromisa variantā, sinkrētiski ietverot sevi seno kultūru elementus.¹ Izveidojās vispārkritiska attieksme pret baznīcas institūtu, jau iezvanot Apgaismības laika antiklerikālās noskaņas. Šajā augsnē atdzimst un pastāv tautas panteistiskā pasaulzvēre, ko līdz mums atnesušas senās dainas. Līdz ar to Renesanses mākslas estētiskā premisa – antikās mākslas pagāniskā gara atdzimšana – te sastopas it kā ar idejisku iepriekšēju iestrādni, garīgā limeņa sagatavi. Protams, ar šo hipotēzi aizraujoties un pārāk mehāniski velkot paralēles starp šīm parādībām, var iekrist dažā labā galējībā – līdz pat mēģinājumiem restaurēt nebijušo latviešu dievu panteonu pēc antikiem paraugiem. Tomēr nevaram nepamanīt, ka pagāniskais jeb panteistiskais pasauluzskats un pasaulzvēre, kas piemīt mūsu dainām, saistās tieši ar to dabas un cilvēka vienības izpratni, par kuru iestājas Renesanses dižgari. Bez tam nevar nesalīdzināt dainas arī ar cittautu Renesanses dzejisko kultūru.

Līdzās šai filozofiskajai folkloras un Renesanses sasaukmei ne mazāk svarīga ir Renesanses mākslinieciskā forma, kas attīsta tālāk atsevišķus viduslaiku mākslinieciskās domāšanas aspektus un tādējādi slēpj sevi atslēgu daudzām mūsdienu mākslas parādībām.

Tautas mākslas arhaiskie slāņi, līdzdarbodamies jaunā folkloras viļņa muzikālajās koncepcijās, ne tikai stiprina to nacionālās piederības piesaisti, bet gan arī gluži otrādi – aprāda dažādu tautu mākslinieciskās domāšanas formas kopīgās likumsakarības. Ievērojamais 18. gadsimta filologs, Kēnigsbergas universitātes pasniedzējs un, cita starpā, arī Herdera skolotājs Johans Hamanis savā darbā *Kreuzzuge des Philologen* ietvēris interesantu vērojumu par latviešu dainu un senākās pirmsdzejas radniecību. Atzīmējis sava laika jau izsmalcinātajam dzejasprātam grūti aptveramo Homēra vārsmu metrisko vienveidību, viņš stāsta par šī sava iespaيدا dzisumu ilgstoša ceļojuma laikā pa mūsu zemēm, kur viņš iemācījies arī iezemiešu valodu: “Ceļojot pa Kurzemi un Livoniju, mans izbrīns par grieķu dzejnieka metru vienveidību sāka mazināties. Minētajos apgabalos ir vietas, kur latviešu zemnieki dzied pie jebkura darba un visu laiku neko citu kā vienu vienīgu kadenci no nedaudzām skaņām, kas atgādina kaut kādu metru. Ja starp viņiem rastos kāds dzejnieks, liktos dabiski, ka viņš savus pantus veidotu šajā pašā viņu balsīm pierastajā mērogā.”

Tikpat svarīgs otrs šīs kopsakarības aspekts, kas ietiecas mūsdienās.

Visbiežāk ar vārdu “senā mūzika” mēs apzīmējam tieši Renesanses laikmetā radīto, t.i., mūziku līdz 16./17. gs. mijai. 16. gadsimta Florences kameras locekļi atļāvās atklāt jaunu mūzikas funkciju – “mūzikai jāizpauž afekts”. Tas bija apvērsums mūzikas vēsturē, jo līdz tam nozīmīgajam brīdim, līdz afektu teorijas atzīšanai attieksme pret mūziku bija vairāk filozofiska nekā estētiska: mūzikā redzēja pasaules modeli, nevis tikai estētiskās baudas objektu. Sāka paralēli eksistēt divas mūzikas valodas, divi muzikālās domāšanas tipi, un lielais Klaudio Monteverdi, kurš pilnībā prata izteikties gan vienā, gan otrā, tos tā arī nosauca: senā un jaunā prakse. Viņš pats lieto abas, vadoties pēc žanra specifikas prasībām. Tomēr ar 17. gadsimtu aizvien vairāk jaunā prakse kļūst par ikdienu, bet vecā – par vēsturi.

Plaša interese par mūzikas vēsturi – tā ir principiāli jauna kultūras parādība, kuras saknes meklējamas vēl tikai 17. gadsimtā, kad veidojās strikta klausītāja un atskaņotāja norobežošanās, kā arī komponista un izpildītāja nošķiršanās. Tas veicina jaunā mūzikas tipa veidošanos: tā ir mūzika, kas rakstīta īpašam ļaužu lokam – klausītājam, kurš pirms 17. gs. kā atdalīta grupa būtībā neeksistēja. Ar 17. gadsimtu Eiropā rodas pasaules mūzikas kultūrā pirmā rakstiskā mūzikas kultūra, kas sevī nes pilnīgi jaunu mūzikas mākslas koncepciju, citus estētiskos kritērijus, citu radošo psiholoģiju, savu īpašu dzirdes skaņojumu un ar rakstīšanu saistītas mūzikas apmācības metodes.

Ši jaunā koncepcija, kuras pamatā bija baroka izauklētā afekta māksla, uz trim gadsimtiem pārņem Eiropas mūzikas kultūru savā varā un sasniedz kulmināciju 19. gadsimta romantismā. Šajā laikā tiek izaudzināts jauna tipa klausītājs. Ievērojamais vācu mūzikas estētiķis Heinrihs Beselers savā pētījumā *Das musikalische Horen der Neuzeit* (1959) parāda, kā 17.–19. gs. laikā klausītājs kļūst vispirms par subjektu, tad par individualitāti un visbeidzot par personību un kā pēc tam šī personība tiek nomākta, lai pilnībā to pakļautu komponista gribai. Romantismā klausītājs kļūst pasīvs. Viņam ir jāļaujas, lai mūzikas straume viņu nes, pat jānoslikst tajā, un galvenais komponista ierocis šīs straumes nepārtrauktības nodrošināšanai ir funkcionālā harmonija. Katra disonanse liek gaidīt savu atrisinājumu, katrs atrisinājums var tikt aizkavēts un atkal gaidīts, katra blakus pakāpe tiecas uz toniku. Viss ir centriski virzīts, nodots tonikas magnētiskā lauka varā. Harmonijas saldās važas ne brīdi neļauj izlauzties no mūzikas iepriekšnoteiktā plūduma. Un tālab 20. gs. avangardisti vēlinajam romantismam pretstata galvenokārt vairīšanos no šī funkcionalitātes diktāta. Vispirms tas ir atbrīvošanās karš – par klausītāja brīvību. Un, kā jau daždien šādos karos, pats atbrīvojamais te ir pasīvā puse.

Un tā avangarda deklarētās “jaunās” 20. gadsimta mūzikas koncepcijas, lai stātos pretim romantisma afektācijai, atgriežas pie senās mūzikas. Progress vai regress? Neapšaubāmi progress, ciktāl šis jēdziens mākslai vispār ir piemērojams. Neapgalvosim taču, ka Mocarts progresīvāks, resp., labāks par Bahu vai homofonija labāka par polifoniju vai otrādi. Tomēr nevaram noliegt mūzikas filozofijas attīstību, pilnveidi, progresu.

Atgriešanās pie Renesanses filozofiskās mūzikas – 20. gadsimta progresā pamatā. Latviešu mūzikā viena no spilgtākajām un nozīmīgākajām personībām te bija Gundaris Pone.

* * *

Gundaris Pone ir studējis mūziku Minesotas universitātē ASV, kur ieguvis arī doktora grādu (1962). G. Poni vienmēr interesējusi mūzikas jaunākā teorija, estētika, filozofija, viņš publicējis vairākus traktātus par laikmetīgās mūzikas teoriju (*Perspectives of New Music, Princeton University, USA; The Music Review, Great Britain* u.c.).

Atšķirībā no V. Dārziņa, kurš gūst ierosmes Rīgas mūzikas dzīves romantizētajā gaisotnē, vai T. Ķeniņa, kurš turas pie Parīzes konservatorijas visumā klasiski akadēmiskajām ievirzēm, amerikānim G. Ponem kompozīciju

pirmais periods iekrīt lielajā seriālisma laikā, viņš pat lieto pašizveidotu notāciju (*Klavierwerk I, Allintervallreihe*, 1963). Sešdesmito gadu otrajā pusē G. Pone dodas uz Eiropu, kur lielu ietekmi gūst no itāļu dodekafonijas zvaigznes Luidži Nono, kura filozofiski ievirzītais prāts sekmē arī G. Pones pievēršanos dialektikas studijām. Te neizpaliek galējības – aizraušanās gan ar maoismu, gan sociālismu, kam seko mēģinājums iekarot Padomju Savienības visumā laikmetīgajai mūzikai noslēgto koncertdzīvi: Ļeningradā 1979. gadā tiek atskaņoti fragmenti no operas “Roza Luksemburga” un *Vivos Voco, Mortuos Plango*, īsi pirms tam G. Pones skaņdarbi skan slēgtā koncertā Rīgā. Līdz ar to paradoksālā kārtā tieši G. Pone, kurš savā domāšanā stāv vistālāk no latviskuma apzināšanās, ir pirmais no trimdas vidējās paaudzes komponistiem, kas atskaņoti dzimtenē.

Kā jau minēts, piebiedrojoties 20. gadsimta mūzikas reformētāju pulkiem, daudzi komponisti, paši to apzinādamies vai neapzinādamies, attīstīja renesansiskās tradīcijas.

Te noteicošas divas savstarpēji saistītas parādības – atteikšanās no iepriekšējo gadsimtu attīstības modeļa, kas veidots pēc funkcionālās harmonijas diktāta, un horizontāles vadošā loma muzikālās domas izklāstā, resp., lineārisms. Harmonija kļūst modāla, vertikāle veidojas no horizontāles materiāla. Mūzika iegūst telpisku dimensiju.

Senās mūzikas improvizācijformu konstruktīvie karkasi – vokālo un instrumentālo formu raksturīgākie veidotāji. Līdz ar atteikšanos no iepriekšējās mūzikas “nesošās konstrukcijas”, no funkcionālās harmonijas kā galvenā formas virzītājspēka, bija jāmeklē kāda cita daudz maz aptveroša formveides sistēma, un 20. gadsimts par tādu izvirzīja dodekafoniju, kas parādījās 20. gados. Šis Jaunās Vīnes skolas saindētais ābols patiesībā būtu jāsauc par jaunās Renesanses augli, jo tieši tur atdzima vairums Renesanses kompozīcijas principu. Pēc vecās inerces esam pieraduši vērtēt dodekafoniju vairāk kā funkcionālās sistēmas ārdītāju, ne kā jaunradītāju. Bet jāatzīst, ka tās īstenā nozīme atklājas tieši šajā – seno komponēšanas ideālu atjaunošanā. To, ka dodekafonija nav nekas jauns zem saules, jau 1969. gadā aprādīja Edisons Deņisovs. Viņš norāda uz četrām būtiskām dodekafonijas un 15.–16. gs. polifonijas kopīgām iezīmēm. Tas ir, pirmkārt, pasvītrotā tonālā pamata trūkums, otrkārt, horizontālo jeb melodisko likumību prevalēšana pār harmoniju, treškārt, harmonijas balsu saskaņa jeb atkarība no balssvedības loģikas un, ceturtkārt, visu dodekafonijas un senās polifonijas likumu sakritība ar nelieliem modificējumiem un papildinājumiem atonālā pamata pasludināšanas dēļ.

Tas viss patiesi notika sakarā ar atonālismu. Bet pats interesantākais ir tas, ka atonālisma inspirētie skaņdarbi nebūt neizsmēļ dodekafonijas nozīmi mūsdienu kompozīcijas tehnikas attīstībā. Gluži otrādi, dodekafonijas opusi bieži vien ir “pārāk skaisti, lai būtu patiesi”. Jo, kā rakstīja Tomass Manns: “Kas tad paliek pāri no visa šī trādirīda, ja mēro ar pagalam rigo-rozu garīgi morālo olekti? Pāris tīru Baha spektru. Varbūt vispār nekas dzirdams nepaliek pāri.”

Veberna skaņdarbos nekas daudz dzirdams nav palicis pāri. Viņa tīrie nošu spektri sagādā baudu, arī tikai paņemot no plaukta partitūru. Tīrās dodekafonijas mūzika pieder pie tām divainajām parādībām, ko visi labi pazist un apspriež, bet tikai retais ir saticis. Jo šo mūziku gandrīz nespēlē. To analizē. Pārstāsta. Mācās un preparē, un šis apstāklis ļauj noliedzējiem vēstīt par sistēmas nederīgumu un beigu beigās pasludināt to par novecojušu un – nevajadzīgu. Tomēr nopietni komponisti visā pasaulē nebeidz to studēt. Viņi apgūst sistēmu kā pamatu, kā domas mākslinieciskajai izpausmei nepieciešamo karkasu, kas laikā pēc tonāli funkcionālās valdomības krīzes Eiropas mūzikā piedāvā kādu skaidru metodi. Tieši tas ir dodekafonijas lielākais nopelns jaunrades attīstībā. Šī sistēma atklāja principiāli jaunu mūzikas audumu, mūzikas elementu vienību, kuru var salīdzināt vienīgi ar senajai polifonijai piemītošo vienību.

Šī vienība aptver gan tematiskā materiāla struktūru, gan horizontāles un vertikāles vienību, ko panāk ar vienādu intervālu sastāvu kā vienā, tā otrā.

Pamatelementus toties var izvēlēties. Un tā pēc būtības dodekafonijas tehnika atbilst Renesanses mūzikas ideālam, trūkst tikai viena komponenta – skaņkārtas, kas tomēr tuvojas cilvēka jūtu skaistumam. Tas paver milzu meklējumu lauku. Katrs komponists var veidot savas skaņkārtas. Vēl vairāk – var veidot savas atšķirīgas skaņkārtas katram skaņdarbam, bezgalīgi atjauninot šīs iespējas.

Gundaris Pone latviešu mūzikā iegājis kā viena no spilgtākajām un nozīmīgākajām personībām 20. gadsimta jauno kompozīcijas tehniku apgūvē un tālākveidošanā. Varbūt vienīgā latviešu mūzikas personība, kas patiešām apzināti kopa avangardu.

Viens no avangarda pilāriem Kšištofs Pendereckis ir atzinies: “Visos mūsdienu mūzikas festivālos spēlē apmēram pārdesmit vienu un to pašu komponistu mūziku, un tie sāk atgādināt savdabīgu avangarda mūzikas geto.”

Liels vairums pasaules komponistu atdotu nezin ko, lai iekļūtu šo pārdesmit izredzēto skaitā, lai viņi tiktu pieskaitīti avangarda virsotnei. Un tai

pašā laikā iespējams, ka ikviens no šiem diviem desmitiem klusi sapņotu par lielu, klausītāju pārpilnu zāli, par plašas publikas uzticību. Tie, kas mēģina iet vidusceļu, visbiežāk piedzīvo fiasko. Vidusceļš esot vienīgais, kurš nevedot uz Romu. Ar ko tad labākajiem darbiem tomēr izdodas iekarot virsotņu sniega valstību, nenonākot izolācijā jeb geto? Stila tīrība un originalitāte – lūk, vienkārša, bet gandrīz neatrisināma dilemma, jo mūsdienu mūzikā tās izrādās grūti apvienojamas īpašības.

G. Pones mūzika ir diezgan daudz spēlēta. To sekmē viņa paša darbība Ņujorkas Valsts universitātē Ņūpfalcā un īpaši paša vadītais orķestris – *Contemporary Chamber Orchestra*. Līdz ar to G. Pone nav tik cieši saistīts ar trimdas sabiedrības iespējām kā citi latviešu komponisti, un viņa darbi latviešu dziesmu svētku programmās parādās neregulāri, vairāk daiļrades agrīnajā posmā. G. Pones instrumentālie skaņdarbi spēlēti IV latviešu dziesmu svētkos Kanādā, II un III Eiropas dziesmu svētkos, kamēr Ķeniņš droši var atzīt: “Es esmu Kanādas komponists, bet esmu arī bez kādas liekulības pazīstamākais trimdas komponists – kuras mūzikas dzīvei tik daudz ziedots laika – vairāk nekā 40 gadu, kopš 1951. gada Londonas Dziesmu svētkiem.”

G. Pones daiļradē lielākā radošā aktivitāte saistīta ar septiņdesmitajiem/astoņdesmitajiem gadiem, kad bijušais karojošais avangardists pamazām nonāk postmodernisma estētiskajās pozīcijās.

Gundara Pones jaunības darbiem vēl piemīt arī apbrīnojama ekspresija un augsts emocionālais tonuss – gan Petrarkas sonetu ciklā *San Michele della Laguna* (1967), gan *De Mundo Magistri Ioanni: echus, voces tintinnabulae ex antiquitate Rigensi* (1973). Ekspresīvi veidots ir viņa *Diletti Dialectici* un it īpaši *Avanti*, kurš 1982. gadā saņem Kenedija centra Vašingtonā (D.C.) Fridmena balvu, un 1981. gadā sarakstītais darbs *La Serenissima* guvis godalgu *Citta de Trieste* (Itālija, Triesta), bet īpašu emocionālo atvēršiem sastopam viņa darbā *Titzarin* (1991), kurā, pēc komponista vārdiem, viņš gribējis uzcelt pieminekli latvietim – karavīram: tas esot labākais karavīrs pasaulē. Varētu jau to uztvert kā kārtējo paradoksu meistara Pones izlēcienam – visi zināms, ka viņš nekad nav centies paust mūzikā kādu nacionālu identitāti.

Zigmunda Skujiņa epopejiskajā romānā “Gulta ar zelta kāju” tēloti latviešu ģimenes likteņi, kur kā daudzskaldnī apvienojas mūsu tautas rakstura tipiskākās iezīmes – no gandrīz vai mitoloģizēta zemnieka Pētera, kurš vienmēr atkal uzars savu lauku un spītīgi nez kuro reizi cels māju tai pašā nodegušās mājas vietā, līdz daudz mazāk par latvisku atzītajam dēkainim Noasam – jūrasbraucējam, tālu zemju zinātājam, Krišjāņa Valdemāra (vai ne kuršu ķoniņu ?) aizrautības mantotājam.

Kaut kur šajā distancē starp abiem galējiem raksturiem ir centriskais pamats. Tā mūsu mūzikā neoklasicistiski orientētais Tālivaldis Ķeniņš ieņem centrisku pozīciju latviešu emigrācijas mūzikas vidējās paaudzes galotņu trijstūrī starp dārziņiskām pārmantojamības studijām un ponisko avangarda aizrautību, starp Volfganga Dārziņa padziļinātajiem latviskuma meklējumiem un Gundara Pones deklarēto pilnīgo nacionālās identitātes nolīgumu mākslā. Tālivalža Ķeniņa mūziku daudz noteiktāk ir ietekmējušas personības, kas pieder franču kultūrai. (Par franču domāšanas vispusīgo iespaidu uz Ķeniņa mākslas attīstību lasiet Ingridas Zemzares monogrāfijā "Tālivaldis Ķeniņš. Starp divām pasaulēm".) Runājot par atsevišķām personībām, te būtu jāmin Artūrs Honegers. Lidzīgi Dārziņam, arī Ķeniņam bija nepieciešams izrauties no Vītola akadēmisma ciešā tvēriena, un te pirmais impulss pieder tieši Honegera Liturģiskajai simfonijai, kuras atskaņojumu jaunais mūziķis dabū dzirdēt 1946. gadā un kopš tiem laikiem vairāk vai mazāk apzināti ir bijis ciešā saskarē ar Honegera mūzikas principiem. Tāpat kā Honegera Liturģiskā simfonija Ķeniņam, tā Bartoka un Stravinska inspirēta izraušanās no akadēmiskās skolas arī V. Dārziņam ir tikai sekmējusi individuālā stila attīstību, un rezultātā latviešu pēckara mūzika ir ieguvusi trīs no ļoti nedaudzajām pilnīgi pabeigtajām personībām, kurām stila mērķtiecīgās attīstības konsekvencē laikabiedru vidū nav daudz līdzinieku. Centriska tradīcijas pārmantojamība neoklasicistiskā domāšanā visspilgtāk izpaužas Tālivalža Ķeniņa daiļradē.

* * *

Tālivaldi Ķeniņu no laikabiedriem atšķir galvenokārt izglītības plašums un pamatīgums. No tām problēmām, kas V. Dārziņu, kā redzējām, nomocīja visu radošo mūžu, T. Ķeniņš atbrīvojās jau studiju gados, mācoties Tonija Obena un Olivjē Mesiāna klasēs. Atgādināsim, ka T. Ķeniņš tur ir Pjēra Bulēza kursabiedrs, 1950. gadā ar savu čello sonāti iegūst pirmo prēmiju darbu konkursā, viņa skaņdarbus spēlē Parīzes radio, Sorbonnas un UNESCO koncertos, un 1950. gadā ar metāla pūšaminstrumentu Septetu un Stīgu kvartetu viņš debitē Darmštates internacionālajosursos un pat izpelnās kritikas atsauksmi. Tas nav maz, ja ņem vērā, ka 1950. gadā Darmstatē tika atskaņoti tādi spilgti un visu aizēnojoši darbi kā E. Vareza "Jonizācija", A. Šēnberga "Liecīnieks no Varšavas", B. Madernas Divpadsmiņotņu studija, L. Nono Kanoniskās variācijas, H. V. Hences 2. simfonija.

Šis nelielais uzskaitījums var liecināt par to stilu un virzienu dažādību, kāda valdīja 40./50. gadu mijā Rietumeiropas mūzikā un kuras tehniskās

puses pārvaldišana piederējās pie pilnas T. Ķeniņa izglītības. Katrā ziņā T. Ķeniņam nebija pārejas jeb augšanas grūtību. Viņa talants nobrieda un ieguva savu mirdzumu tieši 20. gs. mūzikas vidē, un sava laikmeta mūzikas valoda viņam ir dzimtā valoda, kurā komponists runā absolūti organiski un nepiespiesti. Šai valodā domājošs, viņš aizbrauc uz Toronto un reizē ar ērģelnieka pienākumu pildīšanu (līdz 1966. gadam) kopš 1952. gada pāsniedz Toronto universitātē. (No 1984. gada profesors *emeritus*.)

T. Ķeniņš ir neparasti ražīgs komponists. Šķiet, viņš ir viens no tiem, kam sagādā prieku pats radošā darba process, un daudziem kamerdarbiem ir studijas vai veltījuma raksturs. Tai pašā laikā komponists ārkārtīgi organiski izjūt ne vien mūzikas "taisīšanas", materiāla organizēšanas, resp., celtņieka prieku, bet arī dzīvās muzicēšanas, darbības prieku. Tāpēc viņa darbu sarakstā daudz virtuozu skaņdarbu, to skaitā 12 koncertu.

Ar dzīvas muzicēšanas prieku (kas nebūt nenozīmē atteikšanos no dziļāka filozofiska satura) pilnas arī Ķeniņa astoņas simfonijas. Šai vispārējās stila miniaturizācijas laikā saglabāt simfonijas cikla vispusīgi aptverošo cilvēka koncepciju var tikai liela mēroga personība, un T. Ķeniņam tas izdodas, neatkāpjoties atpakaļ simfonijas žanra ziedu laiku mūzikas valodā, bet gan radot principiāli jaunas muzikālas domāšanas simfonijas modeli. Īpaši nozīmīga mūsu kultūrai kļūst 7. simfonija, kuras koncepcija caur Čarlza Aivsa cienīgu dzīves teātri ved uz apskaidribas un prieka apoteozi pēdējā daļā, kur orķestrim piemērojas solobalss ar komponista tēva Ata Ķeniņa dzejoļa tekstu. Šī simfonija varētu būt Jāņa Ivanova "Atlantīdas" un Lūcijas Garūtas kantātes "Dievs, tava zeme deg" uzstādīto jautājumu atrisinājums. Jo T. Ķeniņš arī ir reti viengabalaina mākslinieciska personība – liela mēroga personība, kas šādu atbildes variantu spēj dot.

Viss, ko T. Ķeniņam mūsu tauta ir bagātīgi ielikusi gēnos – gan tēva, vairākkārtēja neatkarīgās Latvijas ministra, politiķa, dzejnieka, garīgo darbu autora, līdzsvars, gan mātes, šīs nerimtīgās sabiedriskās darbinieces, plašuma un garīgās brīvības alkas, milzīgā darbošanās enerģija un aktīva, radoša mīlestība uz saviem bērniem –, ir apvienojies T. Ķeniņa spilgtajā, latviešiem ļoti īpašajā personībā, kādas otras līdz šim nav bijis. Kādā ziņā? Tādā, ka T. Ķeniņš itin kā atbīda nacionāli nospraustās mūzikas robežas, viņš atļaujas nomainīt latviešu mūzikas "ticības apliecinājumu". Diezgan strikti ir komponista spriedumi par latviešu mūzikas iesīkstēšanos un "maisišanos pa mīļām tautas meldijām kā savu ģimenes dārziņu" vien. Viņš izteicies, ka mūsu mūzika atpaliek no pasaules mūzikas par gadiem 50, un zināmu daļu atbildības par to uzliek Vītola skolai, kas kultivēja tradicionālu akadēmiskumu. "Viņa ticība bij arjergards visā nozīmē. Liels pedagogs, liela latviešu perso-

niba, tik daudz devis mūsu mūzikas pacēlienam neatkarības gados ar savu Konservatoriju. Bet interese par pasauli, tās estētiskiem virzieniem – minimāla, viņa audzēkņiem – mazsološa.”

T. Ķeniņa daiļradi pārlūkojot, arī nesauksim viņu par avangardistu. T. Ķeniņa muzikālā ticība būtu raksturojama kā pasaules paplašināšana, iziešana ārpus sava ģimenes dārziņa. Arī kā zināšanu alkas.

Šampoljona liceja godalgu sarakstos 1935.–1938. gadā T. Ķeniņa vārds figurē gandrīz visos priekšmetos: matemātika, dabaszinības, vēsture, ģeogrāfija, franču valoda, svešvalodas un, protams, aptverošie atzinības un izcilības raksti – katru gadu tiek piešķirti latviešu studentam. Nevar noliegt franču domāšanas vispusīgo iespaidu arī uz Ķeniņa mākslas attīstību.

Nenoraidīt klasiku, izteikt idejas individuālā veidā, tās radīt pietiekami interesantas, lai tās eventuāli saistītu kolēģus un profesionāļus. Bet iecerēt mūziku, kas ir tieša, pietiekami skaidra, lai būtu pieejama arī plašākai klausītāju saimei, tomēr neatkāpjoties no saviem principiem. “Tas gandrīz izklausās kā mans personīgs kredo,” atzīst T. Ķeniņš.

Cenšoties tvert latviešu nacionālās kultūras kopsakarības kā vienotu veselumu (kas, protams, iespējams tikai iluzori), nebūs viegli ierindot T. Ķeniņa devumu kādā noteiktā vēsturiskā stilistiskas ievirzes gultnē, atrast tam nemaldīgu savu “nišu”. Tieši tāpēc, ka Ķeniņa devums ir pārāk savs un varbūt pārāk liels šai panorāmā. Varbūt raudzīsim to sadalīt. Ja domājam par simfoniskajiem darbiem un koncertiem, tad varētu viņa krāsaino, izstrādāto orķestri iedomāties kaut kur maģistrāles Ādolfs Skulte – Romualds Kalsons tuvumā. Kas zina, kā būtu attīstījies profesora Skultes talants, ja ne 1948. gada “zināšanu aizliegums” – kad vārds “impresionists” kļuva tikpat kā par lamuvārdu. Vai viņa agrīnā interese par franču mūziku nebūtu pavērusi kādu jaunu pieeju latviešu mākslā? Visi Skultes skolnieki ir ļoti dažādi – no Imanta Kalniņa pulsējošās dejojāmības (bet primitīvas formveides, ko Ķeniņš nekad nevar akceptēt!) līdz Romualda Kalsona tēlainajiem koncertiem un simfonijām, kam orķestrācijas prasmes ziņā Latvijā nav līdzinieku. Tomēr ar savu grotesku un intonēšanas lirisko tradicionālismu Kalsons ir gājis Mālera un Šostakoviča tradīciju sprautajos ceļos. Ķeniņa mūzika te aizpilda pilnīgi neapgūtu franciskās orientācijas lauku, un tas ir ļoti svarīgi, ka kopš 1988. gada tā arvien biežāk un biežāk skan dzimtenē, ieņemot tai pienākošos vietu koncertrepertuārā. Šis citā vidē augušais simfonisms kaut daļēji aizpildīs robu, ko radījusi vienpusīgi orientētā mūzikas dzīve Latvijā. Mēs runājam par franciskajām ietekmēm agrīnajos Jāņa Ivanova, Ādolfa Skultes u.c. darbos. Bet vai Latvijā maz ir pazīstami tie darbi, kas savā laikā atstājuši lielu iespaidu uz Ķeniņa personību? Kurš zina

Diruflē (*Duruflé*) Prelūdijas un Fūgas, Variācijas, Rekvīemu, ko Ķeniņš vērtē tikpat augstu kā Forē darbu? Kurš līdzīgu viņam priecāties par Forē *La belle Chanson*, kas skanot komponistam ausīs vēl šodien? Tāļvaldim Ķeniņam bija ne vien citas izglītības dimensijas nekā skaņražiem Latvijā, bet arī cits atspēriens, sākuma punkts (*point de depart*), no kura sākt dramatisko saskarsmi ar pusgadsimtu Latviju apsteigušo laikmetīgo mūzikas valodu.

Sešdesmitajos septiņdesmitajos gados šīs muzikālās pieķeršanās sfēras izlidzinās: arī Latvijā tiek mīlēti tieši tie paši modernisti, ko augstu vērtē Ķeniņš: Pendereckis, Ligeti, Berio, tomēr iepazīšanās ar viņu mūziku (izņemot Penderecki) ir fragmentāra un pieejama tikai nedaudziem īpaši ieinteresētiem mūziķiem.

Ķeniņam tik mīļajā kameramūzikas laukā viņa mūzikas uzdevuma skaidrībā un izstrādājuma kvalitātē cienīgu mantinieku dzimtenē sastop Pētera Plakida kameransambļos. P. Plakidis ir viens no aktīvākajiem T. Ķeniņa mūzikas interpretiem dzimtenē. Varētu atrast arī dažu kopēju iezīmi mūzikas valodā – ko viens vai otrs varējis izveidot no vienlīdz iemīļotas simetriskas skaņkārtas, cik atjautīga forma parādās T. Ķeniņa fagota seksteta vai Plakida klavieru ansambļos. Būtiskais – abiem komponistiem ir līdzīgi prasīga attieksme pret mūzikas amata noslēpumu zināšanu. “Man liels respekts pret labi padarītu darbu, īstu kompetenci,” raksta T. Ķeniņš, diskutēdams par latviešu mūzikas šodien ar Imantu Zemzari. “Tāpēc es arī iepriecējos Plakidi un viņu saprotu. Manās rokās nākušas vairākas dzimtenes komponistu līdzīgās paaudzes partitūras, un tur es esmu atradis acīm redzamas tehniskas vājības, tukšas vietas. Mani tas ļoti traucē, un nekādas “laimes spēles” un “avantūras” tur nelīdzēs, vismaz mani nepārlicinās. Un Plakida gadījumā nevar runāt vien par “godīgumu” – tur ir daudz kas vairāk, kas ierosina garu un jūtas. Kas dziļāks, to vienu dienu novērtēsiet, ja tur, dzimtenē (un arī citur), neuzkārsieties uz kāda emocionāla kiča vai krāpniecīga dvēselīguma. Es sevi nemaz neiedomājos kā neiecietīgu Vītolu iepretim jauniem meklējumiem. Die’s zin, cik es pats savu interešu robežās esmu to izmēģinājis, pārbaudījis pie saviem aistētiskiem uzskatiem. Bet amprasmes mērķtiecīga izmantošana, zināšanu kopojums man allaž liesies būt svarīgākie elementi mākslas darba radīšanā – zināma transcendentāla panorāma komponista pasaules skatījumā. *Pieķritu, ka Plakidis varētu lekt soļiem uz priekšu, savai aistētikai nekaitējot. Taču šī apdomība manās acīs viņa mūzikai nekaitē, un tās diskrecija, līdzīgi viņa personai, man ir simpātiskāka nekā citu straujie gājieni par katru cenu atrast pārstieguma momentu mākslā. Man imponē Pētera Vaska devums mūzikai, taču viņa mūziku pazīstu maz, īpaši to, kas radusies pēdējā laikā.”*

Vēl viena gluži atsevišķi skatāma pasaule ir Tālivalža Ķeniņa ērģeļmūzika. Viņa samērā nedaudziem, bet tik spilgtiem darbiem nav līdzinieka latviešu mūzikā. Var būt, ka tieši ērģeļmūzikā visvairāk izpaužas franču mūzikas (ne skolas vai filozofijas) ietekme. Introdokcijas, Pastorāles un Tokatas ievadā akordi būvēti uz Mesiāna harmoniskajām struktūrām, savukārt Tokatā ir radniecība ar Vidora slaveno Tokatu no 5. simfonijas. Un iespaidu, ko atstāj pats idejās drosmīgākais darbs – *Sinfonia Notturna*, varētu salīdzināt ar to apbrīnu, ko pašam Ķeniņam izsauca dažas atsevišķas daļas no milzīgās, divstundu garās Mesiāna *Livre du Saint-Sacrament* (Svētās Sakramenta grāmatas). Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās... Katram latvietim dārgas rindas. Sapnis? Patiešām pārdabiski skaistas zvaigžņu sfēras uzmirz šai simfonijā – ne jau pašmērķīgas krāsainības nozīmē, bet kristāliski harmoniska, klusa skaistuma zaiga, kas caur gandrīz vai ireālo otro daļu pieved pie nevaldāmas enerģijas uzliesmojuma finālā. Dzimtenes mūzikā eksotisku skaistumu no simetriskās skaņkārtas bija savulaik izbūris Romualds Jermaks (gandrīz vienīgais, kurš nopietni strādāja ērģeļmūzikā 60.–70. gados): “Sešas dziesmas ar Tagores dzeju”. Bet tur forma bija vairāk improvizācijrakstura, brīva “peldēšana” līdz dzejai. Ķeniņa *Sinfonia Notturna* katra notiņa ieņem savu vienīgo īsto vietu. Nosacīti varētu arī šai franciski aromātiskajai ērģeļmūzikai atrast sekotājus. Aivara Kalēja “Variācijas par HALAIN tēmu”, piemēram. Noslēgtajam komponistam un Ķeniņam te kopējas muzikālas draudzības un aizraušanās. Abiem mīļš ir Aleksandrs Gilmans (*Guilmant*). Viens no visbiežāk atskaņotajiem T. Ķeniņa ērģeļdarbiem – Svīta *in D* (1968) – ir veltīts ērģelniecei, komponista Alēna mātai un Ķeniņa Parīzes laiku paziņai Mari Klērai Alēnai. Varbūt Aivars Kalējs varētu kļūt par Ķeniņa neklātienes skolnieku? Ja reizē ar baznīcas atdzimšanu aktivizēsies ērģeļu dzīve. To taču ir tik daudz mūsu mazajā Latvijā, kurā līdz šim dziedātkāre ir pārmākusi visus citus mūzikas veidus.

T. Ķeniņa kora un vokālā mūzika iekļaujas latviešu iemīļotāko žanru kopējā plūsmā, protams, to uzpurinot un virzot. Par kora balādi “Nogrimušā pili” pats autors atzīstas: nebūtu pat iedomājams, ka tās tekstu varētu tulkot citās valodās – tā ir latviešu mūzika. Tāpat varētu teikt par dziesmu “Svešie dārzi”. Kad Edgars Račevskis ar studentu mācību kori to pirmatkaņoja Latvijas Mūzikas akadēmijas zālē komponista viesošanās reizē 1991. gadā, tad šī Londonā godalgotā, bet turpat pusgadsimtu neatskaņotā pērle izsauca asaras rūditiem Rīgas klausītājiem. Smalka dvēseliska mūzika. “Svešie dārzi” liecina, ka, iespējams, būtu savā mūžā uzrakstījis vairāk un vērtīgākas *a cappella* latviešu kora mūzikas, ja nebūtu iestidzis trimdas pavājo kora limenī. Daudzas no tām dziesmām lūgtas, prasītas, pavēlētas, bet

rakstītas ar gariem zobiem... Nekādas īpašas apgrēcības jau nav notikušas, tikai laiks pazaudēts ar muzikāli nenozīmīgiem darbiņiem. Man gan kāds piezīmēja, ka arī dzimtenē ne visi kori esot tautas koru līmenī, un tas paceļ jautājumu: cik tādas dziesmiņas kalpo koru pašdarbībai vai bagātina mūsu kora mūzikas pūru?”

Par šo jautājumu komponists runā savā referātā par latviešu mūzikas vietu starptautiskā perspektīvā. Viņa asie spriedumi vispāratzīstami. Tomēr viņa paša darbu saraksta latviešu variants ir turpat par ceturtdaļu garāks nekā angļu! Tajā ir daudz labas latviešu mūzikas, kas netulkojami pieder tikai mums. Un kur tad vēl kantāte “Kurzemes kareivim”, pēc kuras atskaņojuma Imanta Rešņa vadībā Rīgā autors teica:

““Kurzemes kareivim” – mana patriotiskā balss trimdā, kad Kurzemes cīnītāji Jūsu pusē tika gadu desmitiem dēvēti par Hitlera pakalpiņiem un fašistiem. To rakstot 1952./1953. gadā, tūlīt pēc ierašanās Kanādā, pēc katras takts domāju: “Vai to kādreiz manas dzīves laikā atskaņos arī dzimtenē?” Nu tas piepildījies! Un varu vēl pieminēt, ka koris “Neraudi, māmuļā” varbūt ir viena no patiesākajām lappusēm manā mūzikā.”

Var būt, ka labākajās kora un solo dziesmās varam iedomāties kādu Jāņa Zāliša izsmalcinātības turpinājumu. Un tā ir īsta mākslinieciska izsmalcinātība, nevis tikai “provinciālo” latviešu pakircināšana. Šajā sakarā kuriozu piedzīvot nācās Imantam Cepītim vēl 1993. gadā. Gatavodamies festivālam Francijā ar kori “Latvija”, viņš aizsūtīja uz turieni notis lieliskai latviešu (un igauņu) mūzikas programmai: Melngailis – Graubiņš – T. Ķeniņš – A. Perts. Izskatījuši piesūtītos materiālus, franču organizētāji noraidīja T. Ķeniņa “Nogrimušā pili” kā pārāk sarežģītu, latviešu programmas stilam neatbilstošu!

T. Ķeniņa devums ir mūsu tautas bagātība. Un, nenoliegdams savu franču un kanādiešu piederību, komponists tomēr vienmēr ir bijis un palicis mūsējais.

Kopumā Tāļivalda Ķeniņa mūzu varētu raksturot ar vārdiem “Energija, kas padarīta dzirdama”.

Neatkarīgi no darbu lieluma – vai tās ir monumentālas un iedvesmas ziņā pilnasinīgas barokālas drāmas – kā Ķeniņa simfonijas, vai miniaturizēti, niansēti smalkdarbi – kā Kamerkoncerts Nr. 2 flautai un ansamblim, kā 4. simfonija kamerversijā 12 stīgām, kur instinktīva atļaušanās apvie-nota ar kontrolētu inteliģenci, – tā visa ir kā aktīvā darbības glezniecība (*action painting*) – ar Ķeniņa mirdzošo orķestrāciju.

Šī neierobežotā brīvā spontanitāte, kas tik tvirti izteicas Ķeniņa *Concertante* stila plastiskumā, balstās uz gadu garumā izslīpētu rakstības prasmi.

Protams, ka Ķeniņa smalkmehānika cienīgais “darbarīku” klāsts ir lietojams pie konkrēta melodiskā materiāla. Lai arī tematiskās idejas T. Ķeniņam ir nozīmīgas, tomēr ne pašas svarīgākās. Komponists Tālvāldis Ķeniņš var daudz ko iesākt ar jebkuru melodisko materiālu – ar “daudz” vai “maz”, jo viņš ir augsti profesionāls un zina, kā tas jādara. 20. gadsimtā būtiski mainījusies paša talanta jēdziena būtība. Nopietnās mūzikas laukā komponista talants tagad prasa pavisam citas kvalitātes nekā ātras melodijas sacerēšanas prasmi. Komponists strādā kā konstruktors, celtnieks, izgudrotājs, sava personiskā individuālā stila apzinīgs būvētājs. Un materiāli var būt visdažādākie. Ir taču gandrīz neierobežotas komunikācijas laikmets. Tas pašos pamatos izmainījis arī komponista dzīvi. Skaņu ierakstu tehnikas pilnveidošanās un ātrgaitas satiksme padarījusi visus aizgājušos un šodienas komponistus par laikabiedriem, visus stilus par vienlīdz uztveramiem, visas ierosmes par vienlīdz pieejamām. Pats vārds taču ietver sevī šo būtību: mūzikas radišana nav vis melodijas sacerēšana, bet daudzu jo daudzu svarīgu elementu **komponēšana** vienotā veselumā, **kompozīcijā**. Var šos elementus visus jaunradīt, veidot pats. Bet var arī atsaukties uz kāda cita radītu elementu, atklāt tur ietvertās vērtības – ne velti šāda “atsaukšanās” forma ir veca kā pati Eiropas mūzika – kopš viduslaiku motetēs *cantus firmus* aizņēmās no laicīgās tautas mūzikas. Tālvāldim Ķeniņam uzbūves, veidošanas fantāzija neapšaubāmi ir noteicoša. Viņš katrā nelielā graudā spēj saredzēt bezgalīgas augšanas potences.

Ķeniņa mūzikā atradisim gan tiešas norādes uz citu komponistu darbiem, kā, piemēram, “Dziesmiņās Amandai” dzirdamas atblāzmas no Debisi, Ofenbaha, Albinoni un Pulenka, gan netiešas – kā 1953. gadā rakstītajā, bet tikai 1991. gadā instrumentētajā kantātē “Kurzemes kareivim”, kur orķestrācija met arku uz franču mūziku, bet korī “Neraudi, māmuļa” skan Forē zemstrāvas. Svarīgi, ka nedz šie, nedz iemīļotā Baha citāti Ķeniņa mūziku nekur nepadara teatrālu vai raibu. Viņš nespēlējas ar stiliem, nestilizē, nenovērtē un nepretstata aizgājušo laiku harmoniju mūsdienu spriedzei u.tml. Ķeniņam tiklab *BACH* (6. simfonija), kā Lista *Funerailles* vai Forē *In Paradisum (Beatae Voces Tenebrae)* tēmas ir starta punkts, iedvesmas, fantāzijas rosinātājs, līdzsvara devējs – lai radītu savu, **stilistiski vienotu** Ķeniņa mūziku. Jā, ievērojot klasicistisko formu pārsvaru, jāatzīst, ka Ķeniņa mūzika ir eklektiska. Bet tikai tai nozīmē, ka eklektika – tas ir stils, nevis juceklis. Vienots, pabeigts un īsts.

Visur tur, kur Ķeniņa darbos ir šis blakus impulss, tam vairāk filozofiskas Zīmes loma, nevis tikai muzikālā nozīmē (izņemot varbūt mūzikas formveidei apbrīnojami ietilpīgo *BACH*, kas aptver abus nozīmju lokus).

1989. gadā savā mīļotajā ezera krastā Ķeniņš sacer savu lielāko kordziesmu “Nogrimušā pili”, kurā varbūt spēcīgāk nekā citur atrasts kontakts ar latvietības garu un savu dzimtu. Kordziesmas itin kā tradicionālajā (“bez kādiem īpašiem modernās kora rakstības trikiem”), tomēr ļoti sarežģītajā faktūrā ievīti citāti no Vāgnera, Franka, Debišī. Pats autors nosaucis šo as-
toņbalsīgo fūgu ar tēva tekstu “Ak aiziet, ak dusēt...” un Vāgnera *Liebestod* (mīlas nāves) motīvu par savu personīgo rekviēmu. Mūzikas vēstures citāti te iedarbojas vienlīdz nozīmīgi ar Ata Ķeniņa filozofisko dzeju. Un ne jau tikai muzikālās tēmas lieliskums lika ietvert Vītola “Gaismas pils” tēmu prologā “Godam un brīvībai” (1992). Šķiet, tas ir kas vairāk par “prologu”. T. Ķeniņš, kā vienmēr, ir skops, dodot kādus anotācijas mājienu saviem darbiem. Šim sacerējumam viņš kādā vēstulē atļāvies paplašinātu virsraksta atšifrējumu “Meditācijas par Gaismas pils siluetiem mūsu likteņgaitu minējumos”. Šai darbā diriģentam ir jāsaklausa tā dvēsele, balss, jādod savs personisks zīmējums, jo nekādas tehnikas un nekādi citāti jau neizskaidros pašu galveno, to īpatnību, kas vienu lielu komponistu atšķirs no cita.

“Vissvarīgākā lieta mūzikā un vispār mākslā: dvēsele. Arī visnenosakāmākā. Lai cik liela tehniskā varēšana, amatprasmē – kā var pasūtīt “dvēseli”? Es pieņemu, ka tā katrā skaņdarbā ir kaut kur iekšā – dažkārt netverama, citreiz bez kādas intereses klausītājam. Dažiem šī dvēsele liekas nevajadzīga, tie attaisno mūzikas eksistenci ar tīru intelektuālismu. Bet arī *l'art pour l'art* prasa mūzikas garu. Varbūt tā ir tikai tā sauktā noskaņa, kuru var dažkārt radīt, partitūru piepildot ar akcentiem, dinamiskām zīmēm, kontrastiem. Bez visiem tiem neiztikt – tas ir svēts mūzikas likums – bet vai tas viss? Komponists bieži pats neaptver ārpus tīri tehniskā loka visu, ko tas uzrakstījis. Vismaz ar mani bieži vien tā ir. Dažkārt tie retie, laimīgie brīži: vai patiešām esmu to uzrakstījis... kā man tas ir izdevies? Apmēram tāpat kā Mesiāns klasē pēc ģeniālās Bēthovena “Trešās” analīzes mums klusi piebilda: “Bet, ja jūs man prasāt, kāpēc šī mūzika ir tik LIELA, es nevarētu jums atbildēt.””

* * *

Un tā rezumējot var teikt, ka viens aplūkots latviešu mūzikas vektors 20. gadsimta sešdesmitajos septiņdesmitajos gados – kompozīcijas tehnika, metode, mūzikas filozofija, resp., muzikālā domāšana, pieder pie tās

mūsdienu mūzikas strāvas, kuras jauno, spēcīgo, ritdienā vērsto dzinumu saknes iesniedzas dziļi tradīcijā.

Pagājušā gadsimta otras puses estētiskās tendencēs tieši Tāļivalža Keņiņa augsti profesionālais centriskums ir svarīgs, lai neoklasicisma un jaunromantisma viļņu šūpās nepazaudētu orientierus.

Jaunromantisma tendences astoņdesmitajos gados uzmanības centrā izvirzās kā jauns un spēcīgs neoklasicistiskās muzikālās domāšanas atzars. Par to runā arī paši karstākie avangarda cienītāji – pat tādi ievērojami kritiķi kā Pīters Maksvels Dēviss vai Harolds Šēnbergs. Šajā astoņdesmito gadu posmā arī latviešu mūzikā romantiskās estētikas izpausmes aplūkojamas kā galvenā problēma, kas savukārt izraisa pārmaiņas muzikālā laika izpratnē un estētiskajos kritērijos. Domājams, ka pats būtiskākais, kas varētu raksturot mūzikas kultūru uz astoņdesmito gadu sliekšņa, ir pārmaiņas muzikālajā apziņā, tās īpatnējā transformēšanās. Ja, shematiski tverot, visu mūzikas kultūras vēsturi aplūkotu kā revolucionāru un stabilizējošu fāžu maiņu, tad varētu teikt, ka septiņdesmito astoņdesmito gadu mijā revolucionārais vilnis, sasniedzis savu augstāko virsotni 50.–70. gadu avangarda attīstībā, no vienas puses, un popmākslas bumā, no otras, sāk pamazām plakt, dodams vietu nākamajam – tradīciju sargātājam vilnim. Dabiski, ka 50.–60. gadu avangardistu un “saniknotās jaunatnes” proponētais totālais karš pret muzikālo “isteblišmentu” izraisīja reakciju – tieksmi nosargāt gadsimtu kultūru pret uzplaukstošo globālo barbarismu: tikai tā varēja tikt uztverta līdz krīzei saasinājusies nopietnās un populārās mūzikas polarizācija. Te latviešu mūzikas vispārējā tradicionālisma sargāšanas tendence vīnojas ar laikmetam raksturīgu strāvu un, kā redzējām, mūsu trimdā tapušās izcilās personības katra savā rakursā ir veidojušas mūsu kultūrainas nedalāmo veselumu.

* * *

Ieskicēsim stāvokli latviešu mūzikā, astoņdesmitos gadus uzsākot.

Akadēmiskās tradīcijas stingri pārstāv vecākā komponistu paaudze ar Ā. Skulti priekšgalā, kurai tās ir nevis “mode”, bet pārliecība. Nesatricināms mugurkauls mūsu mūzikai ilguš gadus bija Jāņa Ivanova simfonisms. Ja pieņemam, ka akadēmiskums ir kā stabils atskaite punkts, kā jūras limeņis, tad jauno prātu meklējumiem būtu jāvērsas pie kādām jaunām idejām, un starp tām ir arī jaunromantisms – bīstami slidena ideja, jo var mūsu mūzikas vēsturi atšķiecināt atpakaļ pie “vecā labā” romantisma –

sen izstrādāta un droša nacionālās identitātes rādītāja pie šādas stilistikas pieradināto klausītāju vidū. Astoņdesmito gadu darbi šad un tad liek domāt, vai komponistam nav misējies. Tas rada lielu nenoteiktību estētiskajos kritērijos, kas jo sevišķi skar kora mūzikas žanru, kur saplaukst kordziesmas Jurāņu Andreja stilistikā. Pat Romualds Kalsons, kurš viens no pirmajiem drosmīgi izcirta taku uz jaunromantisma pusi ar "Romantisko poēmu", dažos kora darbos draud nosvērties uz vecā, pārbaudītā pusi. Komponisti itin kā zaudē istu adresātu, vēršoties pie kāda izskaitļota vidēja "tautas" klausītāja.

Brīžiem savukārt notiek tiša muzikāla mistifikācija – kā mocartiskajā Imanta Kalniņa "Jau ziediem rotātas pļavas", kā latviski klasiskajā Jura Karlsona veltījumā Blaumanim "Sapņu zeme". Tad to tveram kā mazu muzikālo saldēdienu. Tomēr dažs cits komponists to netieši pasludina par savu *credo* vai vēl vairāk – par nākotnes mūziku. Tādēļ mūzikas kritikā ne reizi vien tiek izteikti pārmetumi pašiem jaunākajiem komponistiem – par pretenzijām uz "laika gara" atklāsmi ar morāli novalkātiem līdzekļiem.

Astoņdesmito gadu vidū stilistiskā jaunā un vecā romantisma pretrunas latviešu mūzikā saasinās. Nevar neredzēt, ka šīs tendences latviešu komponistu darbos izpaužas nedaudz savādāk nekā cittautu mūzikas praksē. Pirmkārt, tās parādījās relatīvi agrāk nekā tuvākajās Krievijas un Baltijas tautu kultūrās – reizē ar lielo stilizācijas vilni sešdesmito septiņdesmito gadu mijā (R.Kalsona 2. simfonija *In modo classico* – 1968, bet "Romantiskā poēma" jau tūlīt 1969, Imanta Kalniņa IV simfonija – 1973, I. Zemzara klavierdarbi no "Varšavas triptiha" – 1973 – līdz "Sonātei trīs dziedājums" – 1980).

Šī īpatnējā vienlaicība neoklasicisma un neoromantisma apguvē lielā mērā vienkāršoja, nolidzināja abu virzienu būtisko atšķirību, priekšplānā izvirzot attiecīgas stilistikas studijas, nevis saturisko funkciju atjaunošanu.

Iespējams, ka to noteica objektīvi apstākļi. Eiropā neoklasicisma uzplūdu galvenais patoss bija antiromantikas tendences deklarēšana. Bet, kamēr stilizācijas lielmeistars Stravinskis rokokā ar postmodernistiem (franču sešnieku u.c.) un jaunās lietišķības skolu (Hindemits, Prokofjevs, Bartoks) cīnījās par impresionismā itin kā izpludinātās formas atkalsavākšanu kristāliskā skaidrībā, tikmēr latviešu mūzika intensīvi apguva vēlinā romantisma iekarojumus (te slīpējās Jāņa Mediņa krāšņā instrumentācija, piemēram).

Dažādu apstākļu dēļ romantisma dialektiskais noliegums mūsu mūzikā aizkavējās līdz pat sešdesmitajiem gadiem, kad M. Zariņš pārstrādā un instrumentē savas "Grieķu vāzes", R. Grīnblats – savas pirmās simfonijas un

jaunais Pauls Dambis – savus pirmos nozīmīgos kamerdarbus – trīs stīgu kvartetus (1964, 1965, 1966), trīs klavieresonātes (1961, 1964, 1969), “Sieviešu dziesmas” (1966) un “Vidzemes kalendāra dziesmas” (1968). Kā iepriekš redzējām, nozīmīga artava te arī Volfgangam Dārziņam kā izcilam klaviermūzikas komponistam un Imantam Mežaraupam, daļēji Pēterim Aldiņam. Pietiek uzvest acis kaut vai tikai šo darbu klavierpartijām, lai redzētu konsekventa antiromantiska pianisma tendenci: atteikšanos no melodiskas kantilēnas, harmonijas foniskās funkcijas izcelšanu, ritma *ostinato* tokātisko diktātu, kas ir galvenais sprieguma uzturētājs skaņdarbos. Klavieres nevis kā melodisks, bet drīzāk sitaminstrumentu grupā iederīgs muzicēšanas rīks. Te jūtama ne tikai Hindemita vai Prokofjeva principiāli novatoriskā pianisma skola, bet tā jaunā muzikālā skaistuma izpratnes paplašināšanās, ko Eiropas mūzikā ienesa tās saskarsme ar neeiropas kultūrām. Lai atceramies kaut vai Džona Keidža 40. gados dibināto sitaminstrumentu ansambli ar tā eksotisko estētiku. Dambis šajā estētikā bija pirmais pionieris Latvijā – līdzīgi Arvo Pertam Igaunijā. Jaunā domāšana nenobrieda viegli. Bet tikām stilizētā veidā jau sevi pieteica jauna romantisma versija. Un “modernā” rakstība, tā īsti vēl nenobriedusi un savas tradīcijas neizveidojusi, latviešu mūzikā jau tika pakļauta enerģiskai pretdarbībai, kuras ieroču nesējos bija divi tik spēcīgi faktori kā pasaules mode un klausītāju simpātijas.

Pirmo bija radījusi pasaules mūzikā valdošā pārsātinātība, intelektuālās rotaļas absolutizēšana un mūzikas atsvešināšanās no plašāka klausītāju loka, zināmas elitārisma tendences, neapmierinātība ar pārāk niecīgo modernās mūzikas sabiedrisko skanējumu tās apgrūtinātās uztveres dēļ.

Otro – nostabilizējusies mūsu pašu kultūras tradīcija, kas sliecas atzīt par skaistu gandrīz vai tikai pozitīvas izjūtas raisošu, estētiski noformētu emociju. Patiesībā tā jau tiešām var būt par īstenai mākslai piemītošu īpašību, bet, pārdozēta lielās devās, ved pie estetizācijas, ierobežo mākslas aktīvo spēku un raisa zināmu jūtelību. Īpaši mūsu kora mūzika astoņdesmitajos gados mēdza ieslēgties aprobēti skaistā gūstā, – tādējādi sasīcinot vienu no spēcīgākajām mūsu mūzikas izpausmes formām. Pēc būtības tiek sašaurināta tās komunikatīvā funkcija: nevis simt cilvēku runā ar tūkstoti, ar tautu, bet gan simt cilvēku vēršas un aizkustina katru zālē sēdošo atsevišķi. Var teikt, ka ar to jau arī atšķiras koncertmūzika no populārās. Bet tomēr svarīgi, lai aizkustinājums nerastos un nepaliktu tikai divsarunas koris – (viens) klausītājs ietvaros, bet gan aizskartu arī tās dziļākās cilvēciskās būtības stīgas, kas skar katru (vienu) individu kā tautas pārstāvi, kā

cilvēku kopības locekli. Ar to kordziesma var būtiski atšķirties no kamer-mūzikas, kam daudz vairāk pietāv komunikācijas intimitāte. Astoņdesmitajos gados Maijas Einfeldes Sonāte altam vai Viļņa Šmīdberga Poēma pūtēju kvintetam, piemēram, uzrunā daudz aktīvāk nekā patiešām skaistās kora dziesmas. Enerģiski dailināšanas tendencei pretstāv Pauls Dambis, arī Pēteris Plakidis, Pēteris Vasks, konsekventi kopjot katrs savu stilu. Bet lielum lielais vairums šī žanra mūzikas draud saplūst vienā lielā latviešu kordziesmā (ar krietnu lidertāfela postamentu pamatā).

Vēlēšanās atgūt klausītāju tūkstošos zaudēto popularitāti uz 80. gadu sliekšņa rada jau īstu problēmu. Nule tā pa īstam izveidojušos un nostiprinājušos divu valodu (nopietnās un vieglās mūzikas) apstākļos aizvien biežāk tiek izteiktas bažas, vai vieglā mūzika neizspiežot no vietas nopietno. Domājams, ka vieglā mūzika to **nevar** izdarīt savas objektīvi ierobežotās saturiskās funkcijas dēļ. Bet – t.s. populārā mūzika savu seju ir mainījusi. Estrādes mūzika stabili ir ieņēmusi to dzīves telpu, ko pirms gadiem divdesmit aizpildīja, piemēram, Arvīda Žilinska, Jāņa Ozoliņa darbi. Rodas jautājums: kā atkal darīt populārus dažus nopietnās mūzikas žanrus?

Atgriezties pie pārrautās tradīcijas – tas nozīmētu regresu par 20 gadiem. Tad valdīja pavisam cits populāro intonāciju loks. Un galvenais – šis retro diez vai vairs sasniedz gribēto mērķi. Šo ceļu atsevišķos darbos ir izmēģinājušies gan Ģederts Ramans, gan Aldonis Kalniņš, gan Jānis Porietis un daudzi citi – visvairāk tas skar Komponistu savienības rīkotajām Mūzikas dienām veltīto repertuāru. Vēl tiek mēģināts tuvināt diezgan banālo intonāciju loku mūsdienu mūzikas valodas līmenim ar īpaši spožu tehnisku noformējumu, tikpat kā lakojumu. Taču tas banalitāti drīzāk paspīlgtina nekā tušē. Bet astoņdesmito gadu populārā intonācija – tā ir vieglās mūzikas intonācija. Arī tā mēģināta piesaistīt nopietnajiem žanriem. Tomēr aranžēta estrādes dziesma nekļūst par nopietnās mūzikas sacerējumu un neatrisina klausītāju simpātiju problēmu, un komponisti meklē citus ceļus. Daļēji tie ir jau minētā jaunromantisma centieni pēc klausītāju “iepriecēšanas”. Kora komponisti savukārt, kā redzējām, meklē klausītāja uztveres tradīcijā, balstoties uz romantiskās klasikas popularitāti. Daļa meklē un arī atrod iespēju kontaktēties ar “pretējo nometni” – Imanta Kalniņa, Selgas Mences, arī Imanta Zemzara intonativajā vārdnīcā ir pa vārdam vai frāzei no tiešām populārām un – mīļām! – intonācijām. Var to izdarīt izcili smalki – kā P. Plakida “Romantiskajā mūzikā vijolei, čellam un klavierēm”.

Līdz ar to vides un liriskas, jūtu un attēla patiesīgums, vienotība neļauj uzkundzēties ne pārlietu idilliskam noskaņojumam, ne arī romantiski psiholoģiskai komplicētībai. Pirmais to atzina A. Klotiņš, kurš rakstīja:

“Pašreizējā laikposmā, kad mūsu mūzikas un arī citu mākslas veidu jaunrade ir visai pieaugusi pagātnes stabilo vērtību atkārtošānā, atgādināšanā un aktualizēšanā, uzmanību saista komponista griba apliecināt arī cita tipa tematiku – tādu, kura aicina jaunu ideālu vārdā doties pretī arī nezīnāmajam, aicina pavasarīgai atjaunotnei.” – Un citēja Andreju Upīti: “Jaunromantisms ar saviem sapņiem un ilgām, un meklējumiem nevēršas vairs atpakaļ tautas spožajā pagātnē..., bet tiecas kaut kur nākotnē, lai arī neskaidrā un neapjaušamā.”

Aprādot astoņdesmito gadu mūzikas pavasara atjaunotnes garu, visā pasaulē mūzikas kritika aizvien biežāk runā par mākslas humanizēšanas procesu, ar to saprotot tieksmi pēc lielāka siltuma un cilvēcības intelektuālā analītiskuma vai efektīgas atrakcijas vietā. Džona Keidža eksplozīvo neapreķināmību nomaina Džordža Kramba vai Toru Takemicu noslēpumainās pasaules valdzinājums. Un ilgu gadus Jaunās Vīnes skolas tiešā vai netiešā ietekmē ievērotais visstingrākās kārtības diktāts (totālais seriālizms – visēkstrēmākā izpausme) vai “instrumentālā teātra” principu raisīta anarhija dod vietu jaunam “liberālismam”, kas robežojas ar zināmu stilistisku visatļautību, – ne vairs eklektikas vai t.s. polistilistikas ietvaros, ne teatrāli, bet gan organiski jaunā autorvalodas pārklausījumā. Ir rehabilitēta dzīva tonāla intonācija kā cilvēcīgas izteiksmības nesēja. Bet tā jāietver jaunā valodā, nevis sen nodeldētās idiomās un frāzēs. Šī valoda, **organiska** savā vienībā un veselumā, – tāda ir jaunromantisma ideja. Kad Kšištofs Pendereckis uzrakstīja savu emocionāli uzlādēto vijolkoncertu, kritika ilgi nevarēja pieņemt šo rezumējumtipa darbu. Pat tur atsevišķi formas pastiepumi vai emocionāli intonatīvie saspilgtinājumi tai likās pārāk renegātiski. Un tomēr jaunromantiskais jeb, citiem vārdiem sakot, dzīvas intonācijas strāvojums pletās plašumā. Edisona Deņisova Rekviems skan kā cilvēciska sāpju opera, bet Pētera Plakida dziesmās vai “Romantiskajā mūzikā...” savukārt romantiski skaistais tverts tik smalki, ka tas drīzāk tikai sniedz muzikāli erudītam prātam norādi uz nepārejoši skaistā kristalizāciju mūzikā.

Taisni šī mūžīgo, nepārejošo vērtību meklēšana šķir jaunromantisma estētiku no vecromantiskas. Indivīda sašķeltības un atrautības raisītais atsevišķā kulta, kas savu galīgo realizāciju guva ekspresionisma virzienā, te atkāpjas, dodot ceļu ideālai saplūsmei ar dabas rites nepārtraucamību. Tas tuvinā jaunromantisma centienus klasicisma objektivitātei. Ne velti tieši Vīnes klasiķu stila elementi ir bijuši ceļa rādītāji stilistiskajā pavērsienā – no R. Kalsona *In modo classico* līdz P. Plakida “Veltījumam Haidnam”.

Norisinās itin kā kāda trešā ceļa izkopšana mūzikā. Līdz šim mēs 20. gs. mūzikā redzējam divu fundamentālu vēsturisku principu attīstību. Viens

no tiem saistīts ar pirmsklasicisma laika estētisko ideālu radošu pārstrādi. Mūsu mūzikā viskonsekventāk šo ceļu gājis Pauls Dambis un Margēris Zariņš, Gundaris Pone – tie, kuri mākslinieciskās spēles momentu liek iepretim mūzikas psiholoģizēšanas tieksmēm.

Otrs vēsturiskais ceļš organiski izritinās no iepriekšējo gadsimtu klasikas, un tā būtību lielā mērā pauž bēthoveniskais **darbības** princips, kas pamatojas uz konfliktu dramaturģiju jeb **drāmu**.

To nobriedināja romantisms, tam seko ekspresionisms, paturot romantiskā duālisma (indivīds – sabiedrība, cilvēks – daba utt.) koncepciju, bet noraidot tā estētiskā skaistuma ideālu. Šī ceļa attīstībā arī lielais vairums mūsu konceptuālā simfonisma, un no astoņdesmito gadu brieduma komponistiem tam visuzticīgāks šķiet Juris Karlsons savos lielajos darbos. “Trešā ceļa” iespēja – sintezēt abu izklāstu principu attīstības ceļā sasniegto tieši uz šīs noraidītās estētikas bāzes, bet atmetot to, kas gadsimtu gaitā jau novests līdz galējai konsekvencei: dodekafonijas dogmātu vai darbības principu vainagojumu – sonātiskumu. Tas ir kā fantāzija par tēmu “kā būtu, ja būtu”.

Kā būtu, ja, piemēram, mūzika no agrinā klasicisma attīstītos nevis sonātes 1. daļas izstrādes virzienā uz aptverošo sonātiskumu, bet gan fināla piedāvātās kontrastformas virzienā, kur no kontrdansa (sava laika sadzīves mūzikas) pārņemtā principiālā bezatkārtojamība veicina bezgalīgu ekspozīcijas izklāstu?

Vai tās attīstības ceļi nevestu diezgan tuvu Imanta Kalniņa simfonismam? Vai atkal – kā būtu, ja ietu lēno daļu dailes iedziļinātības virzienā – no Baha “Mateja pasijas” Pētera ārijas caur Vīnes klasiku taisnā ceļā uz romantisko miniatūru? Šopēna 16 taktu prelīdes ieraksts nonstopa veidā varētu būt shematisks šīs jaunās – daiļās, nevis barbariskās – vienkāršības modelis. Skaistums ārpus cīņiņa attēlojuma. Skaistums kā dotums. Turp dodas P. Vaska, arī I. Zemzara vairāki opusi. Romantisms, attīrīts no visa infernālā, tumšā, pret dabīgā. Lidz ar to priekšplānā izvirzās stāvokļa fiksācija, nevis sasniegšanas process. Tas modina pavisam citu muzikālā laika izjūtu. Savā laikā ar izbrīnu tika uztverta poļu komponista H. M. Gurecka atļaušanās turēt klausītāju vienā noskaņā garumgarā simfonijā. Astoņdesmitajos gados kā pilnīgi dabisks, viegli uztverams Rīgas koncertzālēs skan gruzīnu teātra ģēnija Gijas Kančeli simfonisms, piemēram. Ja ceļš uz kulināciju ir muzikālu tēmu darbības, notikumu atveids, tad cenšamies īsā laikā gūt maksimālu informācijas daudzumu. Turpretim, ja šis ceļš ir iekšējas garīgas pilnveides fiksējums, tad informācijas pieplūdums nav svarīgs

un laiks itin kā zaudē savu objektīvo aizplūstamību. Tas tiek it kā apturēts. Mūsu mūzikā visinteresantāko grūdienu te devuši Georga Pelēča darbi, īpaši neparastā "Jaungada mūzika" ar savu tišo fascinējošo monotoniskumu. Līdz ar to zaudē jēgu arī mūzikas iedalījums lēnajā un ātrajā mūzikā (fināla un lēnās daļas sintēze?). Tā, piemēram, Pētera Vaska "Rudens klaviermūzikā" nav lēno un ātro posmu, resp., nav atskaites punkta šo relatīvo jēdzienu noteikšanai. Tāpat "Ainava ar putniem". Nevarētu nosaukt par lēnu pat *Cantabile per archi* vai "Kantāti sievietēm". Tāpat nevarētu uzskatīt par garu Egila Straumes "Ziemas saulgriežu mūziku". Šķiet, ka arī šī darba četras nekontrastējošās fāzes var turpināt spēlēt pa riņķi kā bezgalīgu rituālu. Karlheinsa Štokhauzena *Stimmung* ilgst veselu stundu, bet dziedāts tiek gandrīz vai tikai viens pats nonakords. Te mūzikai ir vairāk garīgi tveramas istenības demiurga, nevis attēlotāja loma. Māksla zināmā mērā no mērķa atkal kļūst par līdzekli kāda garīga stāvokļa sasniegšanai, un romantiķu absolutizētā mākslinieka personības tēma nebūt vairs nav vadošā.

Šī pašatteikšanās un rituālisma izjūtas pieņemšana zināmā mērā saucas ar jauna tipa interesi par folkloru, ko pasaules mūzikā sekmēja Belas Bartoka daiļrade, kas tā ietekmējusi Vofgangu Dārziņu un Paulu Dambi.

Tālivalža Ķeniņa *concertante* stila izkoptība un mūzikas plastika vēl arvien ir nepārspēts profesionālās meistarības paraugs. Gundara Pones ceļš vēl neizvērtēts, bet rosinošs, un viņa sekotāji jaunajā paaudzē studējuši Parīzē un nes savas zināšanas tālāk.

* * *

Kopš Latvijas atgriešanās demokrātisko valstu lokā latviešu mūzika ir vienota Eiropas mūzikas daļa. Pagājušā gadsimta pēdējā dekādē ir intensīvi izlidzinājusi pretrunas starp "iedzimto" un "trimdas" mūziku un tās interpretiem. Taču vēsturē paliks milzīgais kultūras kopšanas un sargāšanas patoss, kas abās pusēs mākslīgi radītajai tautu šķēļošajai robežai audzēja šodienas brīvo mākslu kā vienotu, nedalāmu un veselīgu tautas gara mantu.

¹ Kallmeyer O. Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. – Riga, 1910. – S. 411.

TRIMDAS MŪZIKAS PAŠNOVĒRTĒJUMS

Trimdas mūzika ir pieejama Latvijā gan baudīšanai, gan vērtēšanai jau vairāk nekā 10 gadu. Taču allaž trimdas mūzika ir vērtējusi arī pati sevi. Tā ir izvirzījusi vairākus spēcīgus mūzikas domātājus un kritiķus, kam līdzīgus ar uguni jāmeklē Latvijā. Tagad Rīgā ir iznākušas vairākas vēstuļu, kritiku un rakstu izlases, kas ļauj iepazīt trimdas mūzikas norises arī no iekšpusēs, tostarp parāda trimdas mūziku apskaužami atklātā pašnovērtējumā. Tāds ir gandrīz 700 lappušu biezais komponista Alberta Jēruma (1919–1978) dzīves un darbības dokumentu krājums *Olimpā bez lifta*. Tādas ir pa daļai autobiogrāfiskās grāmatas par Tāļivaldi Ķeniņu (dz. 1919), Arvidu Purvu (dz. 1926), topošā grāmata par Arnoldu Šturmu (1912–1999).¹ Bez tam Latvijas bibliotēkās ir pieejama trimdas periodika un arhīvos arī arvien vairāk no epistulārajām bagātībām. Analizējot trimdas mūzikas pašnovērtējumu, mēs tās portretējumam pievienojam it kā jaunu, turklāt intelektuālu dimensiju – proti, daļu no mūsu tautas ārzemju kopienas kultūras pašapziņāšanās.

No kā īsti sastāv novērtēšanas objekts – trimdas mūzika? Mēģināsim gara acīm pārskriet visu tās kopumu. Tur ir jaunrade – komponētie skaņdarbi. Tur ir t.s. mūzikas dzīve. Šaurākā nozīmē trimdas mūzikas dzīve ir koru sarikojumi, solodziedātāju, instrumentālistu, kameransambļu, ērģeļu koncerti. Ir bijusi arī latviešu opera Oldenburgā un operete Melburnā, tomēr – tāpat kā simfoniskie vai stīgu orķestri – tās ir epizodiskas parādības. Ne mazāk kā Latvijā trimdā ir aktīvas bijušas folkloras kopas. Klausītāju ausis un sirdis glāstījuši un jautrinājuši *Čikāgas pieciņi* un citas popmūzikas vienības, bet bungādiņu izturību pārbaudījuši *Arvīds un mūr-sitēji* Anglijā, kā arī pārējās ne mazāk skaļās un sociālkritiskās rokgrupas citur. Plašākā nozīmē pie mūzikas dzīves pieder arī mūzikas izdošana – ir iznācis milzīgs skaņuplašu, kasešu, kā arī nošu izdevumu klājiens. Tās saguļušas vienā lielā un vairākās mazākās krātuvēs. Varam runāt arī par muzikālo audzināšanu trimdā – latviešu skolās, bērnu un jauniešu nometnēs, bērnu koros un pat bērnu orķestros. Kad nonākam pie mūzikas *izglītības*, te atklājas arī mūzikas dzīves nenosegtie laukumi. Trimdas latvieši savās mūzikas privāstudijās gan ir spējuši nodrošināt pamata un bieži arī vidējo izglītību, bet augstākā izglītība un ar to saistīta kompakta akadēmiskā mūzikas dzīve labi saprotamu iemeslu dēļ nav bijusi iespējama. Tāpēc

latviešu mūzikas akadēmisko mācības spēku saskare ar sabiedrību trimdā bijusi pa lielākajai daļai fragmentāra. Tomēr arī te ir prāvs skaits izņēmumu, un ar laiku ir radušās augsta profesionāla līmeņa latviešu mūzikas nometnes ar pirmšķirīgām meistarklasēm.

Par spīti dažiem nenosegtiem laukumiem, un tādus varētu sameklēt arī mūzikas dzīvei Latvijā, ir jāpiekrīt Albertam Jērumam, kurš trimdas mūzikas dzīvi uzskatīja par pilnvērtīgu un patstāvīgu latviešu mūzikas dzīves daļu, kas iet līdztekus mūzikas dzīvei Latvijā un ir ar to salīdzināma. Turklāt, runājot par mūzikas jaunradi, viņš tās kvalitāti trimdā vērtēja vēl augstāk, nekā tikai par līdzvērtīgu.²

Tomēr tieši Alberts Jērums 1949. gadā – lielās izklišanas gadā – pasaka vienu no īsākajiem un sūrākajiem teikumiem par latviešu situāciju pēckara trimdā: “Pie uzvaras mielasta neaicinātiem, pasaules lielceļš ir kļuvis mūsu tiesa.”³ Te katram vārdam liels svars. Tiešām, – kas gan aicinās pie uzvaras mielasta tos, kuri bēguši no Rietumu sabiedroto sabiedrotā, no t.s. atbrīvotāja? Bet mūsu temata gaismā vēl zīmīgāka ir teikuma otrā puse – par pasaules lielceļiem kā latviešiem lemto tiesu. Latvijā dzīvojošam cilvēkam, kas ar trimdas norisēm pamazām iepazīnās tikai no avīzēm, neviļus veidojās priekšstats par trimdas sabiedrību kā kaut ko arī ģeogrāfiski vienotu. Avīzēs taču visi notikumi parādās kopā un cits citam blakus. Šo rindu autors tikai 1989. gada maijā pēc PBLA un Latvijas Tautas frontes pārstāvju pirmās tikšanās Francijas *Abrenē*, uz dzelzceļa stacijas perona atvadoties no trimdiniekiem, līdz apziņas dziļumiem atskārta lielo Latvijas un svešatnes dzīves atšķirību. Atklājās triviālā patiesība, ka mūsu nesenie *Abrenes* sarunu partneri nepaliek visi kopā, bet vienam atiet lidmašīna pēc trim stundām, otram vilciens pēc sešām utt. Tātad viņi nedzīvo vienkopus, bet izkaisīti, izklaidus. Sabiedriskās dzīves tādā nozīmē kā dzimtenē viņiem nav, vai arī tā ir sadalīta daudzās nelielās vienībās.

Šim vienkāršajam faktam ir bijusi lielāka nozīme trimdas mūzikas dzīvē, nekā varētu likties. Proti, cilvēku izkaisītība cēla to mūzikas izpaušmju vērtību, kurām piemīt viņus apvienojoša iedaba. Protams, tad centrā izrādījās koris un koru pasākumi. Ievērosim, ka arī tie attīstījās arvien lielākas apvienošanās un centralizācijas virzienā: no mazām uz lielākām dziesmu dienām, tālāk uz mītnes zemes dziesmu svētkiem, kas savukārt ar laiku pārtapa atsevišķu kontinentu, piemēram, Eiropas dziesmu svētkos un beidzot ar 1979. gadu arī globālās trimdas dziesmu dienās Visbijā, tad Minsterē.

Un vēl svarīgāk, ka šī dziesmu svētku centrālā nozīme padarīja tos arī par centrālo vērtēšanas objektu – daudz tika debatēts, kā svētkos līdzsvarojas

muzikālā un sabiedriskā puse, kā veidojas proporcijas starp jaunajām un visiem pazīstamajām dziesmām, jo šīs otrās vieglāk spēj visus pazinējus emocionāli vienot nekā pirmās. Nav nevienas citas trimdas mūzikas izpausmes, kuras vērtējums būtu polarizētāks nekā dziesmu svētkiem – tas plēšas no ironijas līdz neviltotai sajūsmai. Kāds prominents autors sakarā ar svētkus noslēdzošo Jurjāna kantāti *Tēvijai* raksta: „..ziniet, tās kantātes der tikai vienam mērķim: savīļņot patriotisko jūsmu, uzpūst to uguni mums apakšā, un tad mēs visi papriekšu raudam un tad ar tiem pašiem mutautiņiem vicināmies un sakām – nākošā reizē tiksimies atkal, droši vien ap to pašu kantāti.”⁴ Kāds cits prominents autors izsakās citādi: “Kā būtu veidojusies mūsu sabiedriskā dzīve bez šādiem svētkiem? [...] Bez mūsu kora dziedātāju darba prieka un milzīgās pacietības mums svētdienu nebūtu bijis, mūsu dzīvei būtu trūcis tā rituālā vienreizības spožuma, ko tikai lieli notikumi var dot.”⁵

Abu autoru vārdus minēšu vēlāk. Ironiskais autors pārstāv tos, kuri līdz šai dienai uzskata, ka ļaužu biedrošanās vai vienotības izjūta mākslas pārdzīvojumā ir kaut kas mākslai ārpusstāvošs, ka tās būtu šķirtas lietas. Varbūt nevajadzētu par to tik daudz runāt, taču diemžēl arī Latvijā vēl nupat pēc 2003. gada Dziesmu svētkiem avīzē varēja lasīt, ka Dziesmu svētku kopkora koncertam neesot sakara ar mākslu, jo tas esot biedrošanās pasākums. Šāda ieskata pamatā ir nezināšana. Tāda zinātne kā mākslas socioloģija, kas pēta mākslas iedarbību uz sabiedrību un otrādi, jau sen par aksiomu uzskata ko citu. Proti, estētiskā iedarbība nebūt nav mākslas vienīgā funkcija. Ļoti svarīga ir arī mākslas komunikatīvā jeb saskarsmes, vienošanas funkcija. Un tas apstāklis, ka dziesmu svētkos šī emocionāli apvienojošā funkcija izpaužas sevišķi redzami, tos nebūt nešķir no mākslas. Tas nav arī nekas jauns. Ilgus gadsimtus kādas transcendentālas, vispārcilvēciskas idejas kopīgā emocionālā pārdzīvojumā baznīcu un koncertzāļu publiku ir vienojušas mesas, Hendeļa oratorijas, Mocarta un citu dižgaru rekviēmi. Tas pats autors, kas ironizē par Jurjāna kantātes atkārtoto dziedāšanu, savos avīžu pārskatos par Parīzes mūzikas dzīvi piemin biežos vienu un to pašu oratoriālo lieldarbu uzvedumus un parīziešu kāri pēc tiem.⁶

Protams, dziesmu svētkos arvien ir bijis svarīgi līdzsvarot visiem pazīstamo, mīļo un tāpēc visus vienojošo repertuāru ar kaut ko tādu, kas sniedz arī gluži jaunas mākslinieciskas, garīgas atziņas. Šai ziņā trimdas dziesmu svētkos izcila loma bijusi t.s. jaundarbu koncertiem, kas ar Alberta Jēruma vieglu roku ieviesās, jau sākot ar 1950. gada Anglijas dziesmu dienām. Trimdas dziesmu svētki laika gaitā attīstījās, apaugot arī ar simfoniskiem,

operu koncertiem un pat avangarda mūzikas atskaņojumiem, tāpēc attīstījās arī to novērtējums. Pieminētais ironiskais autors, vārdā Tālvāldis Ķeniņš, 1986. gadā raksta: "Apmeklējot mūsu dziesmu svētku sarīkojumus svešumā, mēs iepazīstamies ar latviešu mūzikas kultūru un tās nesējiem kā radošā, tā izpildošā plāksnē. Mēs atbalstām tās pastāvēšanu, reizē saņemot pretī kaut ko īpatnēju un nacionāli dārgu, ko svešu zemju kultūras mums nespēj dot. Šī mūsu mūzikas atšķirīgā balss svešumā pievieno savus krāsainos akordus tai mūžīgajai latviskās kultūras simfonijai, kurai laikmetu maiņas nebūs zust."⁷

Tagad dažus vārdus par to, kā latviešu mūzika vērtēja un pārvērtēja savas tradīcijas, nonākot Rietumos, starptautisku mūzikas tradīciju fonā un kontekstā. Jāsecina, ka vismaz pirmajā laikā, pēckara posta un nometņu apstākļos, latviešu dziedātāju koncertos vidēja jūtams gaumes apmulsums un eklektika. Tāpēc jau 1946. gadā Alberts Jērums raksta: "...koncerts taču ir mākslinieka ticības apliecība, un Šūmani (arī Kalniņu vai Vitolu) dziedāt kopā ar Lehāru nozīmē celt baznīcu un krogu zem viena jumta.[...] Raudzīsimies apkārt, ko spēlē, ko klausās nopietnā Eiropa, un vilksim paralēles. Vai tās vienmēr mums būs tik izdevīgas?"⁸ Četrus gadus vēlāk, 1950. gadā, Jērums saredz uzlabošanos: "...tas diezgan pamatīgais vērtību un vērtēšanas mērauklu sajukums, kas bija radies pēdējā gadu desmitā, īpaši solo dziesmā, sāk pamazām skaidroties. Varbūt palīdzējis arī laiks, jo – cik vēl dzied no tiem simtu simtiem Žilinska un Ķepīša dziesmu, kas tika rakstītas patriotisma un romantisma jūtu vārdā? Maz, un arī tas pats mūs maz vien vairs pārlicina."⁹ Pirmskara jaunrades limeni pārvērtē arī Arnolds Šturms (1912–1999). Viņš raksta: "Garīgo vērtību sijātājs ir laiks. Kas mums pirms gadu desmitiem šķita liels un svarīgs, tas dažkārt laika tecējumā kļūst sīks un nenožīmīgs. Ja Latvijas brīvības gados jūsmojām par vienu otru mūsu skaņražu sacerējumu un saskatījām tajā starptautisku nozīmību, tad, šodienas ausīm klausoties, šīs vērtības krietni sarukušas."¹⁰

Jērums vēlēti seko tam, kā par latviešu mūziku izsakās ārzemju kritika, un komentē to. Bet viņš nepārņem tās vērtējumus un arī neatzīst nevienu spriedumu par absolūtu, jo arī angļi, franči vai vācieši, kā katra tauta, vēro un spriež, no sava īpašā zvanu torņa raugoties. Nav jākomponē tā, lai izpatiktu ārzemju kritikai, jo latviešu mūzika visupirms vajadzīga latviešiem pašiem. Toties trimdas intelektuāļi vērsās pret tiem, kas ar šķietamu latviešu mūzikas tautiskumu mēģina attaisnot nevīžību vai līmeņa noslidējumu. Rakstnieks Gunars Janovskis par kādu nevīžīgi sagatavotu skaņuplati raksta vēstulē Jērumam: "...noklausoties neviļus uzmācās atziņa, ka visām

mūsu trimdas izdarībām ir viens kopīgs “virstonis”: visu piedevējs un visu attaisnotājs, daudzus apstulbotājs “tautiskais” moments, kas visu spēj par labu vērst.”¹¹ Īpašā rakstā *Mākslinieks un recenzents* Tālvāldis Ķeniņš aicina nepadarīt grūtos trimdas apstākļus par vieglu aizbaidinājumu neizdarībām un trūkumiem, jo tā pamazām izzudīs mākslas kritēriji un iestāsies provinciālisms.¹²

Vai, apkarojot vietējas, pašmāju vērtējuma mērauklas, trimdas kritika un paškritika būtu atmetusi arī pašu mūzikas latviskuma jautājumu? Nebūt nē. Jērums sev jautā, vai attaisnojama mūzika specifiskā *latviskā logātā*, un atbild: “..latviešu mūzika nav iedomājama citādi kā nacionāli norobežots kopums, kā latviski tembrēta stabule pasaules mūzikas ērgelēs.”¹³ Sarežģītāks ir Ķeniņa domu gājiens. Viņš uzskata, ka tas, ko viņš dēvē par nacionālismu mūzikā, ir miris, un “īsti lielam komponistam ir jāpārvar zināmi aizspriedumi un no nacionālisma jāiesniedzas citās jomās”. To esot spējis Belas Bartoka ģēnijs, kas no vienas tautas mūzikas provinciālisma, resp., ungāru folkloras, radījis lielu mūziku.¹⁴ Tomēr, atzinis, ka Bartoks ir lielākais 20. gs. komponists, Ķeniņš dažas rindas tālāk pieļauj, ka nevis Bartoks tik lielā mērā ietekmējis 20. gs. mūziku, cik tā viņu, un pretruna paliek: vai izšķirošās bija nacionālās folkloras senāko slāņu ierosmes vai anonīms 20. gadsimts? Skaidrāk par to izsakās Volfgangs Dārziņš (1906–1962) vēstulē Knutam Lesiņam ap 50. gadu vidū: “..vairāk kā jebkad esmu nacionālās skolas piekritējs. Lai kļūtu universāls, vispirms jākļūst nacionālam, – tas ir mans visdziļākais ieskats. Varbūt tāpēc man ir tādas simpātijas un cienība pret Belu Bartoku. Studēt, iedziļināties savas tautas garā, kamēr beidzot jūties kā šī gara sastāvdaļa – tas ir mans mērķis. Tie ir Bartoka paša vārdi no viņa pēdējās biogrāfijas.”¹⁵

Šai sakarā trimdas mūzikas domātāji, protams, izprata nacionālo savdabību ne kā sastingušu, bet gan attīstībā esošu parādību. Tas ļauj Jērumam saredzēt nacionāli krievisko pat Šostakovičā, vācisko Šēnbergā un Štokhauzenā, latvisko Ķeniņa, Volfganga Dārziņa un pat Gundara Pones (1932–1994) darbos.¹⁶ Pats par saviem samērā modernajiem darbiem Jērums saka: “..esmu puslīdz apzinīgi centies atrast tādu muzikālu valodu, kurai būtu latviska skaņa, bet citādā plāksnē nekā līdzšinējā latviešu mūzikā.”¹⁷ Viņš pavīpsnā par vecajiem laikiem Latvijā, kur bijām “nonākuši pie tā, ka gandrīz katrs raksta kaut vai divbalsīgu dziesmu un velta to savai tēvzemei”. Citiem vārdiem, latviskumam ir jābūt pārākam par to kādreizējo, un tas sasaucas ar Vairas Viķes-Freibergas 1972. gadā kādā runā teikto: “Trimdā veidotajai latviskuma izpratnei būs jābūt dziļākai par to, kas

valdija Latvijas valsts neatkarības gados, un jāsakņojas dziļāk par to, ko izjūt caurmēra cilvēks šodien Latvijā.”¹⁸

Ar šo domu gaitu esam nonākuši pie svarīgā tradicionālisma un jauninājumu novērtējuma trimdas mūzikā. Komponistiem, kuri savos darbos tiecās paust jaunas atziņas un izjūtas, trimdas sabiedrība šķita caurmēra konservatīva. “..jo mazākas ir kādas tautas grupas (un to mēs visvairāk redzam svešumā), jo vairāk tās saraujas kopā [..].Kādreiz tas notiek ar tendenci izolēties no citiem, no starptautiskās komunikācijas, ar domu, ka tas nu ir vienīgais veids, kā pasargāt mūsu kultūru, kura pārdzīvo smagus laikus [..].”¹⁹ Tā kādā referātā saka Tāļivaldis Ķeniņš. Ja latviešu koncertu apmeklētāji, raksta Jērums, “būtu paklausījušies, ko raksta Bela Bartoks, Igors Stravinskis, Hindemits, viņiem nebūtu nekādu pūļu saprast ne mani, ne Volfangu Dārziņu, ne Tāļivaldi Ķeniņu”.²⁰ Konservatīvismu, kas izriet no paš aizsargāšanās vēlmes un ko savā pazīstamajā 1976. gada referātā *Trimdas psiholoģija* analizē arī Viķe-Freiberga,²¹ dažkārt mēdz attiecināt gandrīz uz visu trimdas mūzikas jaunradi.²² Tomēr īpašas apzinātas aizsargāšanās izpausmes komponistu darbībā grūti saskatīt. Viņu konservatīvajā daļā tā drīzāk ir vienkārši kūtrība, no Latvijas līdzī paņemtā pašpietiekamības apziņa, kuras dēļ trimdā rodas samērā daudz, Valdemāra Kārkliņa vārdiem sakot, “skaņas, kas glaimo kūtram garam”.

Turpretī pat mērenu novatorisku ieviržu komponisti, nonākuši Rietumeiropā, asi izjūt agrākās Latvijas mūzikas stagnāciju un cenšas to pārvarēt. “Vismaz es te esmu juties tāpat, kā kad vecos laikos limbažnieks iebrauca Rīgā,” raksta Jānis Mediņš.²³ Alberts Jērums aicina uz priekšu visus komponistus, un jau 1965. gadā viņam ir pārliecība, ka “mūsu mūzika ir atraisījusies no tā tomēr diezgan divainā sastinguma Latvijā, kurš it kā paralizēja brīvu kustību, atņēma tieksmi meklēt [..].”²⁴ Viņš arī ir tas, kurš vispamatīgāk un kodolīgāk izvērtē trimdas komponistu jaunradi, it sevišķi sākot ar 1965. gada referātu *Latviešu mūzikas problēmas 20. gadsimta gados*. Viņš nodala skaitliski lielāko trimdas komponistu vecuma grupu – tos, kas skolojušies Latvijas Konservatorijā un darbību uzsākuši jau dzimtenē. Tajā ir Valdemārs Ozoliņš (1896–1973), Helmers Pavasars (1903–1998), Jānis Kalniņš (1904–2000), Bruno Skulte (1905–1976), Volfangs Dārziņš (1906–1962), Arnolds Kalnājs (1906–1975), Jānis Norvilis (1906–1994). Un Jērums izceļ viņu vidū Volfangu Dārziņu – komponistu, kurš izaudis savas mūzikas originalitāti no tautasdziesmas metiem, izkalis formā precīzu, no nejaušībām tīru stilu – darbus, kas pieder pie latviešu klavieru mūzikas retākajām pērlēm. Pārējie šīs grupas komponisti, viņaprāt, savu

daiļradi trimdā gan vairāk vai mazāk izvēršuši, taču "laikmetīgas tendences tos maz interesē, un viņi turas tā stila robežās, kādu bija jau izkopoši Latvijā – ar lielāku veiksmi varbūt, bet ne vairāk".²⁵

Tā saucamo dzīvo klasiķu vidū visproduktīvākais un dinamiskākais bijis Jānis Mediņš (1890–1966), viņš arī visplašāk izvērtēts – katrā ziņā daudz plašāk un būtiskāk nekā dzimtenē.²⁶ Jērums atgādina: bēgļu nometņu laikā Mediņš izteicies, ka latviešu komponisti līdz šim braukuši koka ratos, bet viņš bijis arī "viens no pirmajiem, kas koka ratus pameta grāvmali", un Jērums piebilst: "Nedomāju, ka Mediņa mūzikas stila lūzums pārejā uz trimdas posmu ir tik krass, kā sākumā likās." Tālāk Jērums, tāpat kā gandrīz visi kritiķi, atzīmē konstruktīvas skaidrības, tehniskas dažādības un milzīgu produktivitātes pieaugumu Mediņa mūzikā.²⁷ Taču zināmā pret-runā ar to Jērums citā vietā runā par "radikāļa masku", ko Mediņš trimdā sev it kā uzlicis, lai gan tūlīt mikstina teikto ar samierinošu frāzi: "Bet, kā jau labam meistaram, arī šim jaukumam ir Mediņa autentiskā palete."²⁸ Mediņa modernizēšanās iekšējā patiesīguma jautājumu apcer arī Volfgangs Dārziņš vēstulē Knutam Lesiņam: "Ar viņu [Mediņu – A. K.] notiek tas, kas notiek ar visiem, kuru intelekts ir par vāju, lai intuīcijai dotu jaunu ievirzi [...]. Tā saucamais **modernisms** nav līdzekļu, bet jaunu ideju, jaunas domāšanas rezultāts. Jo vairāk Mediņš mēģinās savu valodu "modernizēt", jo vairāk viņš noklidis uz neceļiem, kur viņa intuīcija jutiesies lieka un pamesta."²⁹ Skan skarbi, tomēr tuvu patiesībai, jo arī Mediņš pats savā autobiogrāfijā atzīst: "Kālab savā pēdējo gadu mūzikā esmu kļuvis tik "kreiss"? Ar šo kreisumu nesaistās atsacīšanās no pagātnes romantikas, [...] un, ja man nevajadzētu atzīt, ka katram māksliniekam pienākums iet līdzī savam laikam, tad vismilāk rakstītu tāpat kā agrāk."³⁰

Līdzās dzīvajiem klasiķiem un vidējai komponistu paaudzei Jērums nodala trešo vecuma grupu, pie kuras pieder arī pats, – tos, kas radošo darbību uzsākuši tikai Otrā pasaules kara gados. Te centrā ir Tāļivaldis Ķeniņš, kura "lielformāta darbi, tāpat solo un kora dziesmas", raksta 1965. gadā Jērums, "vairāk nekā dekādi aizpildīja un turēja mūsu mūzikā avantgarda pozīcijas." Viņš atgādina, ka Ķeniņa darbi prasījuši prāvu adaptācijas laiku latviešu publikā un atskaņotājos, un turpina: "Pats svarīgākais man šķiet, ka Ķeniņš pametis nodarbošanos ar sīkām problēmām, sīku domu, savā būtībā sīku tīstīšanos ar detaļu izslīpēšanu, kas lielākai mūsu komponistu daļai raksturīga. Ķeniņa mūzikā ir elpa, īsts formāts un dinamiskas potences [...]"³¹ Četrus gadus vēlāk, 1969. gadā, Jērums nosauc Ķeniņu par "latviešu modernās mūzikas klasiķi" un raksta ne mazāk zīmīgi: "„visa

Ķeniņa muzikālā valoda bija tik pilnīgi atšķirīga no visa, kas latviešu mūziku līdz tam bija saistījis kā organisku vienību, vienojot arī organiskā attīstībā, ka skaidri varējām saskatīt – te nu nāk lielais lūzums.”³² Savukārt Valentīns Bērzkalns monogrāfiskā apcerē atšifrē šo modernisma un klasicisma apvienojumu – plaši izplestas, bet nepārkāptas tonālās domāšanas robežas, milzīgs ritmikas un faktūras daudzveidības pieaugums, bet turēšanās pie klasicisma formu un struktūru logātiem, komponista amata prasmes izcelšana.³³ Jēruma paša mūzikas valodu visatjautīgāk raksturojis Longīns Apkalns: “..ja kādam latviešu skaņradim ir dotības komponēt dodekafoni, tad Albertam Jērumam”, taču pēc tā neesot vajadzības, jo arī bez visa tā viņa mūzika skan dodekafoni.³⁴ Tāpēc pielīdzināšana Antonam Vebernam, kā to sliecas darīt Helmers Pavasars, lai arī šķiet pārsteidzīga, tomēr norāda Jēruma aforistiskās mūzikas izprašanai pareizo virzienu. Labi pamanāmā, produktīvā Longīna Apkalna mūzikas vērtēšanā trimdas kritika bijusi it kā izvairīga. Jērums gan atzīmē viņa jaunrades nodošanos gan dodekafonijai, gan arī folklorai, taču savus parasti tik trāpīgos spriedumus šoreiz atstāj pie sevis – liekas, viņš jūt, ka Apkalna drosmīgās un ambiciozās radošās idejas ne vienmēr balstās pietiekamā, noskaidrotā iekšējā pārliecībā.

Nevienai grupai nepiederēja Gundaris Pone (1932–1994), taču tieši viņa dēļ trimdas mūzikai nācās izteikt savu attieksmi pret 60. un 70. gadu Rietumeiropas radikālāko avangardismu, jo Pone pie tā piederēja. Šo grūto uzdevumu vēl smagāku padarīja Pones koķetēšana ar kreisu politisku tematiku, it sevišķi operas *Roza Luksemburga* rakstīšana, kuras libretu veidoja Longīns Apkalns. Viņš gan savā grāmatā *Lettische Musik* raksta, ka trimdas sabiedrībai būtu vajadzējis iecietīgi izturēties pret sociālā taisnīguma idejām, jo tās taču bijušas arī 1905. gada revolūcijas, kā latviešu tautas brīvības pirmā pieteikuma, pamatā.³⁵ Tomēr tas bija acīmredzot par daudz prasīts no cilvēkiem, kurus šo ideju izkropļošana totalitārajā, ģeopolitiski agresīvajā komunismā un tā piekoptā prakse bija izdzinusi no savas valsts. Runājot par pašu Pones mūzikas stilu, attieksme pret to bija visai dažāda, liekas – pārsvarā noraidošā. Pašsavaldišanos saglabā Alberts Jērums, kurš, pat Pones riskantākos instrumentālā teātra opusus piesakot, aicina publiku iecietīgi izturēties pret pudeļu skaņām un kartona plākšņu vēdināšanu, jo galu galā vēja mašīnu savā *Alpu simfonijas* partitūrā ieviesis jau Rihards Štrauss.³⁶ Tas notiek tāpēc, ka Jērums jau pirms Pones radikālākā posma iestāšanās ir sadzirdējis viņa patiesu talantu un tic, ka tas izvedīs komponistu skaidrībā. Kā zinām, tas vēlāk arī notika.

Jērums toties asi vēršas pret tādu mūzikas būvēšanas praksi, kurā viņš nesaskata radošus centienus, bet vienīgi spekulācijas ar skaņu sistēmām un struktūru konstrukcijām, ko pavada agresīva propaganda. To viņš saredz bezpersoniskās avangarda produkcijas vairumā, arī Pones aleatoriskajā darbā *Ossia...* un arī pasaulizslavētā Džona Keidža darbībā, kurai velta satīras lādiņus. Avangardisms, pēc Jēruma domām, ir iznīcinājis loģiku un jēgu mūzikā, pat konservatoriju profesoru vietās sasēdušies skaņu spekulanti. Izeju no šīs krīzes viņš jau 1968. gadā paredz kāda jauna romantisma atdzimšanā. Drīz viņa pareģojums piepildījās.

Domāju, kopumā ņemot, trimdas mūzikas attieksme pret savām nacionālās patības, kā arī tradīciju un novatorisma pretišķību problēmām ir izrādījusies auglīga. Visu šo problēmu gūzmu rezumējot un mēģinot vērties nākotnē, Jērums raksta visai viedu teikumu: "Īsteni mums atliek tikai izšķirties, vai domāt savā garā, nedomāt nemaz jeb domāt tāpat kā citi."³⁷ Tas der arī šodien.

Visbeidzot, daži vārdi par pašiem vērtētājiem. Viņu ir bijis daudz. Viņiem ir bijuši savi preses izdevumi – no 1968. gada žurnāls *Latvju Mūzika* ar redaktoriem Valentīnu Bērzkalnu un Robertu Zuiku, kas paši raženi rakstījuši. Turklāt pirmais no viņiem ir divu grāmatu autors. Viena no tām – par dziesmu svētkiem trimdā, un, ievērojot šo svētku centrālo vietu trimdas mūzikas dzīvē, tā ir pa daļai trimdas mūzikas vēsture. Taču savas lappuses mūzikas problemātikai daudz vairāk nekā dzimtenē atvēlējuši arī pārējie kultūras žurnāli – *Laika Mēnešraksts*, *Ceļa Zīmes*, *Jaunā Gaita* u.c. Daudzo mūzikas vērtētāju vidū šai gadījumā vēlos izcelt divus – Albertu Jērumu un Arnoldu Šturmu. Šturms ar savu milzīgo, regulāro, ilglaicīgo kritiķa darbu avīzē *Laiks* iemieso augstākā mērā godprātīga, nepielūdzama, stingri regulāra vērtētāja tipu. Ar šīm īpašībām viņš pārspēj savu līdzinieku pirmskara Latvijā Jāni Zāli, un līdzinieka viņam nav bijis pēckara Latvijā. Alberta Jēruma stiprā puse ir mūzikas skatījums plašā kultūras kontekstā un literārs, rakstniecisks domu pasniegšanas veids. Viņš uzskatāmi pārstāv to mūzikas apcerētāju tipu, ko Oskars Vailds dēvēja par kritiķi un mākslinieku vienā personā. Jānožēlo, ka viņa skatiens vairs neaizsniedza 70. gadu beigu un 80. gadu trimdas mūziku – latviešu Jaunatnes dziesmu svētkus Ziemeļamerikā no 70. gadu vidus un debitantus komponistus, kas ap šiem svētkiem vairāk vai mazāk grupējās, – Ilze Akerberga (1953), Pēteris Aldiņš (1953), Dace Aperāne (1953), Anita Kuprisa (1958), Imants Mežaraups (1958) un citi.

Rezumējot jāatzīst, ka trimdas mūzika vairāk nekā 40 gados ir bijusi ne tikai latviešu mūzikas patstāvīga, ražena sastāvdaļa, bet tāda ir bijusi arī trimdas muzikālā doma. Tā ir auglīgi izvērtējusi gan trimdas jaunradi, gan arī salīdzinošā skatījumā skārusi mūzikas norises dzimtenē, kā arī kavējusies pie latviešu mūzikas kopējiem aktuālajiem un vēstures jautājumiem. Jo interesantāk, ka tas noticis bez akadēmiskās mūzikas dzīves iespējām un apstākļos, kad mūzikas kritikai nododas nevis diplomēti muzikologi, bet plaši iesaistās paši komponisti un citi mūzikas praktiķi. Šo amatu apvienošanu skaistā humoristiskā pasāžā tvēris Alberts Jēruma, aprakstot, kas jāizdara komponistam, lai notiktu koncerts un neapstātos mūzikas dzīve. Lai viņa humoram paliek pēdējais vārds šai apskatā! Un tātad koncerta rīkotājam: "Jāuzraksta dziesma, jāiemāca tā korim vai solistam. Jāsameklē zāle, jāreklamē koncerts ar sludinājumiem un rakstiem. Koncerta vakarā jāaiziet laikus, jāizslauka grīda un jāsaliek krēsli. Jānovada koncerts. Pēc tam jāuzraksta recenzija par notikušo, jo neviena cita nav, kas to darītu."³⁸

2004. gada februārī

¹ Olimpā bez lifta: Grāmata par komponista Alberta Jēruma dzīvi / Sakārt. Jēruma I. – Rīga: Musica Baltica, 1996.

Zemzare I. Tāļivaldis Ķeniņš: Starp divām pasaulēm. – R.: Garā pupa, 1994.

Purvs A. Pa skanošu vasaru. – R.: Musica Baltica, 2000.

² Olimpā bez lifta, 226. lpp.

³ *Ibid.* 7. lpp.

⁴ Tāļivaldis Ķeniņš, 168. lpp.

⁵ Olimpā bez lifta, 515. lpp.

⁶ Tāļivaldis Ķeniņš, 182. lpp.

⁷ Cit. pēc: *Purvs A.* Pa skanošu vasaru, 101. lpp.

⁸ Olimpā bez lifta, 53. lpp.

⁹ *Ibid.* 77. lpp.

¹⁰ *Šturms A.* Vienpusīga reprezentācija // Laiks. – 1971. – 6. martā.

¹¹ Olimpā bez lifta, 611. lpp.

¹² Tāļivaldis Ķeniņš, 206.–208. lpp.

¹³ Olimpā bez lifta, 222., 224. lpp.

¹⁴ Tāļivaldis Ķeniņš, 163. lpp.

¹⁵ *Lesiņš K.* Wolfganga Dārziņa skanīgais mantojums // Latvju Mūzika. – 1973. – Nr. 6. – 537. lpp.

¹⁶ Olimpā bez lifta, 222.–224., 240. lpp.

¹⁷ *Ibid.* 175. lpp.

¹⁸ *Viķe-Freiberga V.* Latviskā identitāte trimdā // *Viķe-Freiberga V.* Pret straumi. – Monreālā, 1993. – 66. lpp.

- ¹⁹ Tālvāldis Ķeniņš, 163. lpp.
- ²⁰ Olimpā bez lifta, 175. lpp.
- ²¹ *Vīķe-Freiberga V.* Trimdas psiholoģija // *Vīķe-Freiberga V.* Pret straumi. – Monreālā, 1993. – 27.–30. lpp.
- ²² Tālvāldis Ķeniņš, 138.–140. lpp.
- ²³ *Mediņš J.* Toņi un pustoņi. – R., 1992. – 220. lpp.
- ²⁴ Olimpā bez lifta, 229. lpp.
- ²⁵ *Ibid.* 228., 275. lpp.
- ²⁶ Plašākas monogrāfiskas, analītiskas apceres par Jāni Mediņu snieguši Irēne Dunkele (sk. *Latvju Mūzika*, 1972, Nr. 5, 406. lpp., u.c.) un Andris Vitolinš (sk. *Latvju Mūzika*, 1990, Nr. 19, 1977. lpp.).
- ²⁷ Olimpā bez lifta, 227. lpp.
- ²⁸ *Ibid.* 364. lpp.
- ²⁹ *Lesiņš K.* Volfganga Dārziņa skanīgais mantojums // *Latvju Mūzika*. – 1973. – Nr. 6. – 541. lpp.
- ³⁰ *Mediņš J.* Toņi un pustoņi. – R., 1992. – 220. lpp.
- ³¹ Olimpā bez lifta, 226., 229. lpp.
- ³² *Ibid.* 311. lpp.
- ³³ *Bērkalns V.* Tālvāldis Ķeniņš // *Latvju Mūzika*. 1970. – 3 (1970). – 256., 257., 258. lpp.
- ³⁴ *Apkalns L.* Jaunā latviešu mūzika Hanoverā // *Latvju Mūzika*. – 2 (1969). – 112. lpp.
- ³⁵ *Apkalns L.* Lettische Musik. – Wiesbaden: Breitkopf und Haertel, 1977. – S. 234
- ³⁶ Olimpā bez lifta, 444. lpp.
- ³⁷ *Ibid.* 349. lpp.
- ³⁸ *Ibid.* 645. lpp.

LATVIEŠU TAUTASDEJAS ATTĪSTĪBA AUSTRĀLIJĀ

Lielākais latviešu ieplūdums Austrālijā bija pagājušā gadsimta piecdesmito gadu sākumā. Austrāliešu tauta nebija pretimnākoša un iebraucējus uzņēma ar zināmu rezervāciju. Savukārt mums valodas grūtības, svešais austrāliešu dzīves uzskats un mūsu mīlestība pret atstāto dzimteni vairoja vēlmi atrast veidu, kā pulcēties un būt kopā ar saviem tautiešiem. Jau Vācijas nometnēs uzsāktās rosības veidot dažādus kultūrālus pasākumus šeit uzplauka vēl plašāk, un dibinājās biedrības, teātri, kori, tautasdeju kopas un citas vienības.

Lielākajos latviešu centros atradās vadītāji ar Latvijas pieredzi, kuŗi uzņēmās deju kopu vadību. Mazākajos centros šos zinātājus nevarēja sadabūt, bet jaunieši meklēja iespēju būt kopā ar sev līdzīgiem, un tautasdeja bija lielākā kopsaucēja. Biju jauna, nepieredzējusi, tautasdejas dejojusi tikai mazpulcēnos un skolas sarīkojumos. Bet bija drosme uzdrīkstēties, un jau 1953. gadā sasaucu gribīgos Kanberas latviešu jauniešus un nodibinājam deju kopu "Sprigulītis". Man par labu nāca tas, ka man bija Vācijā izdotā grāmata "52 latviešu tautas dejas", Krišjāņa Barona dainu sējums, vīrs – mūziķis un māte – lauku tautas paražu un tradīciju zinātāja. Pirmās dejas, ko mācījāmies, bija "Sudmaliņas" un "Tūdaliņ, tagadiņ" ("Jandāliņš").

Viss jau bija labi, dejojot savā pilsētā. Ugunskrīstības piedzīvojām 1955. gada Kultūras dienās Sidnejā. Pēc dejojuma vecie speciālisti pasauca mani sāpus un sāka mācīt: "Puiši krustotās rokas tur par zemu uz krūtīm, meitas nepareizi šūpojas", – "Kas tas par polkas soli – kā zemnieki, bez lielas palēkšanās". Mēģināju taisnoties, ka esmu no Latgales un dejojām Latgales polkas soli un latgaliešu dejas kustības. Vēl. Rezultātā iemācījāmies sīko polkas soli, ko dejojām vēl šodien. Vēlāk, citās Kultūras dienās, uzdrīkstējos veidot vienu deju un dabūju vēl lielāku brāzienu: "Dejai nepareizas formācijas, un jaundejas drīkst veidot tikai pieredzējuši eksperti."

Vispār mūsu tautasdejas pirmos piecpadsmit gadus bija smagā stagnācijā. Katrā sarīkojumā atkārtojās gandrīz vienas un tās pašas. Veco speciālistu uzskats bija, ka deja svešā zemē nevar veidoties un ka deja jāpatur tīra no svešu tautu pienesumiem. Nevienam no vecās paaudzes speciālistiem tā arī nevienu deju neuzrakstīja.

Vienās Jaunatnes dienās Adelaidē biju apmetusies draugu mājās un īsi pirms došanās uz tautasdeju sarīkojumu dzirdēju mājastēvu sakām: " ../ jāiet

jau ir, pašu Jānis dejo, bet pamodini mani, ja es iemiegu.” Šis bija mirklis, kad izlēmu – kaut kas ir jādara, lai mūsu deju kļūtu miļa un pievilcīga. Kaut gan klusībā biju jau vairākas dejas sarakstījusi, jautātājiem atbildēju, ka mana māte tās atceras no jaunībā deļotām.

Gatavojoties Kultūras dienām Sidnejā 1968. gadā, “Sprigulitim” atļāva piedalīties ar trijām deļām. Parasto tradicionālo deļu vietā choreogrāfeļu savas: “Jāņu deļu”, “Kausu deļu” un “Sijā auzas, tautu meita”. Publikas apļausi katrai deļai bija tik lieli, ka rikotāji mums atļāva vienu atkārtot. Publikas atsaucība nosļāpēja kritiku, un presē parādijās apraksti par ļaunajiem pienesumiem tautasdeļā. Tas arī bija sākums manām atzītām choreogrāfijām, kuļas esmu turpināļusi visus šos gadus. Esmu sarakstījusi pāri par simt deļu, daļas ir sakopotas divās izdotās grāmatās, daudzas ir melnrakstā, un daudzas ir piemirstas. Prātā vienmēr paturēļu veco speciālistu teicienu: “Tautasdeļā ir jāpatur tīra no svešiem iespaidiem.” Deļu choreogrāfeļot, ievēroļu trīs likumus:

- 1) lietoļu soli un kustības, kādas bija lietoļuši mūsu lauku ļaudis sētā, tīrumā un godos,
- 2) formācijas veidoļu pēc mūsu tautas ornamentikas un
- 3) deļās ietvēru paraļas un tradīcijas, kas pamatotas uz folkloras pierakstiem.

Choreogrāfeļu uzvedumus ar temu – skaitā seļšpadsmit, un no tiem ar seļptiņiem “Saules jostas” ansamblis apbrauca pasauli. Atskaitot Juri Ruņģi, pārēļo Austrālijas tautasdeļu kopu vadītāļu choreogrāfijas var saskaitīt uz pīrkstiem.

Sākuma gadu puritānismam tautasdeļās bija arī pozitīvs pīnesums uz manu izļūtu un domu choreogrāfijās. 1976. gadā choreogrāfeļu uzvedumu “Saules josta”, ar kuļū, Sidneļas tautasdeļu kopai “Jautrais pāris” (vad. J. Ruņģis) apvīenoties ar manis vadīto kopu “Sprigulitis”, devāmies pīrmo reīzi ārzemļu turneļā uz Ziemeļamerīku, Zvīdriļu, Vācijū un Anglijū. Gatavot šo uzvedumu, ļoti pīvērsos folkloriskai tīrībai deļā, dzīesmā un tērpos. Uzvedumā iekļāvu tradīcijas un paraļas, kas bija izteīktas deļas soli un rituālā. Baļas bija par aizļūras publiku un tās uzskatīem. Tomēr baļas bija veltīgas. Publikas atsaucība bija neaprakstāma. Laikrakstu cīldīnošo recenzīju un lasītāļū vēstuļū klāsts bija ļoti liels. Saņēmu arī pozitīvu kritiku – daļū skatītāļū domas par šajā uzvedumā maz iekļauto deļu polkas soli. Tā tas arī bija. Polku ar tās īso pagātņi (19. gs.) biju atstāļusi novārtā. Nākamajos uzvedumos polkai bija ierādīta sava vieta.

Savās turnejās konstatējām, ka arī pārējos kontinentos ir konservatīva pieeja deju jaunradē, lai gan ne tik krasa kā Austrālijā. Kanadā, Toronto, iepazīnāmies ar tautasdeju kopas "Diždancis" vadītāju Zigi Miezīti, kuŗam jau bija vairākas deju choreografijas. Vēlākās turnejās sastapāmies ar citiem kopu vadītājiem, kuŗi arī bija uzsākuši deju jaunradi.

Ar katru jaunu uzvedumu mācījos, un gadu gājumā, nepārtraukti lasot un iedziļinoties mūsu folkloras vēsturē, esmu kļuvusi iespēju robežās izsmalcinātāka dejas un uzvedumu choreografijā. Pieminēšu 1987. gada uzvedumu "Čāpiņu Jāņa precības". Šo uzvedumu pamatoju uz Janševska romānu "Dzimtene". Tā kā darbība risinās Kurzemē, uzvedumā ietvērām tikai Kurzemei raksturīgās tradīcijas, Kurzemes melodijas (no E. Melngaiļa pierakstiem) un Kurzemes tautastērpus, atskaitot pēdējo skatu, kad ierodas radi no Latgales.

Pieminēšu, ka tikpat izsmalcināts folkloriskos meklējumos ir Juris Ruņģis – gan "Saules jostas" ansambļa darbībā, gan arī Austrālijas mērogā notiekošos tautasdeju lielsarīkojumos. Domāju un ceru, ka esam Austrālijā veicinājuši tautasdeju augšanu un palīdzējuši saglabāt tautasdejas latvisko identitāti.

Mūsu tradicionālām dejām loma ir svarīga divos laukos. "Saules jostas" septiņās pasaules turnejās satikāmies ar izrāžu pilsētu deju kopām un kopā pavadījām lustīgas naktis. Kājas zibēja dejas priekā, ciemiņiem sadejojoties ar mājiniem. Un dejojotāja dejas bija mūsu vecās, mums visiem pazīstamās pāŗu dejas. Šīs dejas vienoja visus, no visām pasaules malām, vienā kopībā. Turklāt mūsu jaundeju veidojumos šīs dejas notur mūs pie deju sākumu avotiem.

Sekoju tautasdeju attīstībai pēdējos desmit gadus Latvijā, priecājos par līdzsvaru starp vecās folkloras piekopējiem un jaunrades choreografiem. Ja arī pavid kāds svešs elements, tas, tautas izvērtēts, laika gājumā pazudīs.

AUSTRĀLIJAS LATVIEŠU TAUTAS DEJU KOPAS LĪDZ "SAULES JOSTAI"

Deju kopu iesākumi Austrālijā

Tautas deju dejošana sākās jau Vācijas nometņu gados, tāpēc bija ļoti dabiski, ka deju kopas izveidojās drīz pēc ierašanās Austrālijā 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā. Grāmatā "Latvieši Austrālijā" ir pieminētas piecas, kā toreiz sauca, "latviešu tautisko deju grupas" – Balaratā, Bičvortā, Adelaidē, Brisbanē un Sidnejā. Tāpēc ka latviešu ieceļotāji vēl veidoja savas dzīvesvietas, mazākās pilsētās deju kopas pazuda dalībnieku trūkuma dēļ, bet jaunas dibinājās 50. gadu sākumā. Uzplaukums nāca 60. gados, kad lielākās pilsētās darbojās vairāk nekā viena kopa.

"Sprigulišu ceļojošā balva"

1960. gadā, svinot Sidnejas tautas deju kopas "Jautrais pāris" 10 gadu darbību, Kanberas "Sprigulītis" vadītāja Skaidrite Darius uzdāvināja "Jautrā pāra" vadītājam Inārai Zemītei ceļojošu balvu – tautisku šķīvi. Pirmais vērtējums bija²: "/.../ ka šī balva ceļo pie ikvienas Austrālijas tautas deju kopas tās 10 gadu darbības atcerē un pēc tam ik pēc katriem pieciem gadiem. Pēdējai tautas deju kopai Austrālijā sasniedzot 20 gadu darbības atceri, šis šķīvis būtu novietojams vai nu mūzejā, ja tāds eksistētu, vai Sidnejas latviešu namā." Jau 1974. gadā 20 gadu ierobežojumu mainīja uz "tik ilgi, cik vien pastāvēs latviešu tautas deju kopas Austrālijā". Uz šķīvja ar 62 plāksnītēm ir atzīmētas 13 kopas un viens ansamblis. Vēl aktīvas 2004. gadā ir piecas kopas, un trīs no tām ir svinējušas savas 50 gadu jubilejas. Austrālijas latviešu tautas deju kopas, kas parādās uz šī fiziskā archīva, ir:

Kopa	Pilsēta	Dibināšanas gads	Plāksnišu skaits	Darbību izbeidza
Jautrais pāris	Sidneja	1950	9	vēl dejo
Daugavieši	Melburna	1950	6	1986
Senatne	Brisbane	1951	9	2002
Sprigulītis	Kanbera	1953	9	vēl dejo
Ritenītis	Melburna	1953	6*	vēl dejo
Jandāliņš	Adelaide	1956	3	1978

Auseklītis	Adelaide	1960	5**	vēl dejo
Pērkonītis	Perta	1962	2	1980
Dzintars	Ņūkāsle	1962	1	1975
Mazais Auseklītis	Adelaide	1965	1	1978
Rota	Sidneja	1966	5	2000
Sprīdītis	Melburna	1972	2***	vēl dejo
Dienvidnieki	Adelaide	1979	1	1992
Saules josta	Austrālija	1976	3	1998

* Trūkst 1983, 1993, 1998 (daļēji darbības pārtraukumu dēļ)

** Trūkst 1982, 1987

*** Trūkst 1987, 1997, 2002 (daļēji darbības pārtraukumu dēļ)

Līdz ar šīm kopām īslaicīgāk ir darbojušās un piedalījušās Austrālijas latviešu Kultūras dienās šādas kopas^{3, 4}: Balaratā “Ilga” 1958, “Atspolīte” 1964–1968, “Dzintars” 1964–1967; Džilongā “Zibenītis” 1965–1978, “Pastalnieki”, dib. 1983; Melburnā “Sakta” 1967–1968 (apvienojās ar “Daugaviešiem”), “Alsungietis” 1970, “Saulīte” 1977; Brisbanē “Pastalnieki”, dib. 1976; Hobartā “Kamoliņš”, dib. 1965. Jaunzēlandē darbojās: Kraistčerčā “Rota” 1966–1968 un Velingtonā “Vija” 1996, arī “Laima” (nav minēts, kad un kurā pilsētā). Informācija par tautas deju vienībām ārpus Latvijas un vadītāju biografijas ir atrodamas Archīva XII sējumā⁵.

Deju materiālu trūkums

Sākuma gados deju kopas cīnījās ar divām problēmām: ar skolotāju trūkumu un piemērotu deju pierakstu trūkumu. Pirmā problēma nav īsti atrisināta pat šodien trimdā, bet pie otras ir pielikts daudz pūļu, un rezultāts ir apmierinošs, kaut gan jaundeju pierakstīšana un izplatīšana klibo. Aivars Ruņģis ir rakstījis⁶: “Tautas dejas sāka pierakstīt tikai mūsu gadsimta trīsdesmitajos gados atsevišķi tautas deju entuziasti – Johanna Rinka, Jānis Ošs un Jēkabs Stumbris.” Tanī laikā plašākais latviešu etnografisko deju krājums bija E. Ritsika sakārtotās “52 latviešu tautas dejas”⁷.

ALTDK archīvs⁸ liecina, ka 60. gadu sākumā bijušas intensīvas sarunas starp visām latviešu mītnes zemēm par to, cik mums ir “etnografisku” deju un cik vēl deju vajadzētu pieskaitīt pamata 52. Sarunās radās arī jautājums, cik mēs varam izmantot tanī laikā Latvijā izdotos materiālus. Vēlēšanās bija radīt vienu choreografisku valodu. Citu maiņu starpā “dāmas un kungi” pārmainīja uz “meitas un puisi”. Ceļrādis šini ziņā bija ALTDK, izdodot četras tautas deju burtnīcas^{9, 10, 11, 12}, kuŗas apvienoja 65 dejas. Kalngals šini

attīstībā bija Kanadas izdevums "88 latviešu tautas dejas un apdares"¹³, ko sauc par latviešu tautas deju bibliu jeb, vienkāršāk, par "Zilo grāmatu". Grāmata sadalīta divās daļās: "Latviešu tautas dejas un latviskas apdares, kuŗas tauta pieņēmusi" (64) un "Latviskas deju apdares, kuŗas tauta vēl izvērtē" (24). Grūti saprast, kā šī vērtēšana īsti notikusi. Grāmatā ir arī vairāki pārspiesti un oriģināli raksti par latviešu dejām un dejošanu, statistika par deju kopām ārpus Latvijas 1946–1971, deju elementu apraksti un deju analīze. Deju notis ir ievietotas grāmatas beigās, kā arī izdotas atsevišķā iesējumā.

Sešdesmitos gados notika lielas debātes par jaundeju veidošanu. Austrālijā tās sauca par "raksturdejām", jo tās veidoja pēc tautasdziesmām, kā, piemēram, "Zaļā krūze". Variācija, kuŗa ātri ieguva deju kopu un tautas atzinību, bija trīs tūres "Andžiņam", autors nezināms, bet nekad nepierakstīta un beidzamos gados nedejošanas dēļ gandrīz pazudusi no atmiņas. Zilā grāmatā par jaunradi teikts: "Jaunās dejas jāpavairo tautas deju apvienībām, dodot iespēju tām izplatīties un gūt turpmāku vērtējumu tautā. Beigās gaudi atdalīsies no pelavām. Tauta paturēs tikai to, kas tai radniecīgs, tuvs, pieņemams, LATVISKS!" Vera Rulliņa žurnāla *Mēs* 10. numurā ir teikusi: "Izsekojot latviešu tautas deju vēsturei, redzam, ka tās, tāpat kā mūsu valoda un arī citas mākslas nozares, nav sastingušas kāda noteikta gada vai laikmeta formā, bet gan mainījušās līdz ar attiecīgā laikmeta gaumi un izjūtām, atbilstoši latviešu tradīcijām."

Pretēji parādībām Latvijā ap šo laiku mēģinājām aizsargāt etnogrāfiskās dejas no pārveidojumiem. Ja kāds gribēja veidot "Ritenīša" vai "Sudmalīņu" variācijas, tad attiecīgi pielikām klāt "lielās", "mazās" vai ko citu. Tas mums nenotika ar "Andžiņu", un ir vesela paaudze Austrālijā, kuŗa domā, ka šai "etnogrāfiskai" dejai ir trīs tūres. Latvijā šīnī laikā, starp citu, dejoja "Inženieru valsi" un "Traktoristi azaidā"¹⁴, kuŗas nebija šeit pieņemamas.

Tagad jaundeju dejošana ir pieņemta un atzīta darbība kā no deju kopu, tā arī no publikas puses. To pierakstīšana gan ir palikusi atmatā. Autoram ir zināms tikai Lidijas Āboliņas izdevums ar 8 dejām¹⁵ un "Saules jostas dejas I"¹⁶ ar Skaidrītes Darius 15 dejām un "Saules jostas dejas II"¹⁷ ar Skaidrītes Darius un Juŗa Ruņģa 8 dejām. Austrālijā izdotā žurnālā *Pa Dejas Ceļu* ir 36 deju apraksti. Daži no tiem vēlāk parādījās jau iepriekš minētos izdevumos. Dažādos arhīvos noteikti atrodas vairāk nekā 100 trimdā rakstītu, daudz degotu un nepublicētu deju. Modernās tehnikas iespaidā dažas dejas eksistē tikai videolentēs un mūzika tikai ieskaņojumā, bez nošu pierakstījuma.

ALTDK (Austrālijas latviešu tautas deju kopas)

Dibināšana

Austrālijas latviešu 11. Kultūras dienu laikā 1961. gada 29. decembrī notika tautas deju kopu vadītāju sanāksme, kas nodibināja ALTDK ar Aleksandru Grimmu – vadītāju. Vadītāju dēvēja par “sekretāru” un pie ALTDK nelika ne “apvienība”, ne līdzīgu vārdu, jo nodoms bija izvairīties no liekas birokratijas. Pa gadiem ir bijis grūti izskaidrot šo vārdu salikumu, it sevišķi “kopas”, jo tas ir daudzskaitlī, bet nosaukums attiecas uz vienu vienību. A. Grimms par galveniem uzdevumiem ir pieminējis¹⁸:

- vākt un izdot ar LAA Kultūras fonda atbalstu etnografisko deju krājumu;
- krāt un darīt pieejamas deju kopām “raksturdejas”;
- aizstāvēt visu tautas deju kopu intereses dažādos jautājumos: plānojot Kultūras dienas, kārtojot deju ceļošanas izdevumu atlīdzināšanu no sarīkojumu atlikuma un līdzīgi;
- rūpēties par visu zināmo etnografisko deju mūzikas ieskaņošanu lentē un tās kopiju izsniegšanu par samaksu deju kopām.

ALTDK vadītāji ir bijuši:	no	līdz
Aleksandrs Grimms	1961	1971
Juris Ruņģis	1971	1975
Ināra Zemīte	1976	
Juris Ruņģis	1977	1978
Ēriks Zvirbulis	1979	
Skaidrīte Darius	1980	1981
Jānis Dūselis	1982	1983
Rasma Saulīte	1984	1986
Māra Sikсна	1987	1990
Sandra Bērziņa	1991	1994
Aldis Sils	1995	2000
Iveta Rone	2001	vēl amatā

Žurnāls “Pa Dejas Ceļu”

Kad 1971. gadā Juri Ruņģi ievēlēja par ALTDK vadītāju, viens no uzdevumiem bija “rēgulāra tautas deju kopu informācijas biļetena (apkārt-raksta) izdošana”. Šī doma īstenojās jau 1971. gada novembrī, kad iznāca

žurnāla *Pa Dejas Ceļu* pirmais numurs. Entuziasti – palīgi bija Jānis Dūšelis un Andris Kariks. Žurnāls iznāca sešas reizes gadā līdz 1985. gada maijam, kopā 74 numuri, tas nekad nav oficiāli slēgts, darbība izbeidzās materiālu un darbinieku trūkuma dēļ. Žurnālam bija trīs redaktori: 1–20, 33–71 Juris Ruņģis Sidnejā; 21–32 Juris Skābe Adelaidē un 72–74 Māris Bruzgulis Sidnejā.

Pirmā numura ievadrakstā ir teikts: “Latviešu tautas dejas ir mūsu kopējā interese, un šis žurnāls ir mēģinājums piepildīt vairāku cilvēku vēlēšanos radīt izdevumu, kur tautas deju dejotāji varētu rakstīt vai jautāt par dejām, tērpiem un citiem saistītiem jautājumiem. Šeit arī kopas varētu labāk iepazīties un mācīties no kopējās darbības.” Vai iecerētais piepildījās? Grūti teikt, bet gandrīz 14 gadus latviešu tautas deju dejotāji saņēma par brīvu (ar LAA Kultūras fonda atbalstu) lasāmvielu latviešu valodā par tematiku, kas viņus interesēja. Kādu jau tas labvēlīgi iespaidoja.

Pa Dejas Ceļu pats par sevi ir arhīvs par latviešu tautas deju dejušanu Austrālijā žurnāla izdošanas periodā. Tur ir minētas kopas, dalībnieku profili, kas ko kur dejojis, raksti par dejušanu, deju pieraksti un daudz kas cits. (Pilns *Pa Dejas Ceļu* komplekts atrodas Misiņa bibliotēkā Rīgā.) Piemēram, 53. numurā (1980. g. augustā) ir statistika par tautas deju dejotāju skaitu Kultūras dienās no 1953. līdz 1979. gadam. Tā rāda, ka lielākais dalībnieku skaits bijis 1977. gada Melburnas Kultūras dienu tautas deju sarīkojumā, kur piedalījās 13 kopas ar 181 iebraucēju un 138 vietējiem dejotājiem, kopā 319 dejotāji. Šis ir palicis lielākais dalībnieku skaits Austrālijas latviešu Kultūras dienu tautas deju uzvedumos. (Pilna KD statistika atrodas raksta beigās.)

Kā ievērojama starp citiem oriģināliem rakstiem būtu jāpiemin Māras Siksnas rakstu serijs par latviešu rotām (no Nr. 33 līdz Nr. 39) ar Laumas Treimanis veiksmīgām ilustrācijām. Kopš 36. numura Astra Lāce pienesā savu profesionālo ilustrātoru pieredzi vairākiem rakstiem un žurnāla vākiem. Sevišķi jāpiemin ilustrācijas Anitas Dzirnes dzejolim “Vecā māte maizi cepa” 43. numurā un Valža Krāslavieša “Jau trešo gadu desmitu” 49. numurā, kuŗas atkārtotām 71. numurā.

Pirmos numurus izdevām rotātora tehnikā Sidnejas Latviešu namā. Vēlāk varējām atļauties ofseta drukāšanu, vispirms vākam, tad visam žurnālam. Vēlāk nāca krāsaini vāki uz biezāka papīra. Sidnejā visu tehnisko darbu veica Jānis Dūšelis. Grūti iedomāties, ka visu to varēja izdarīt bez datoru tehnikas, kas šodien šāda veida pasākumus padara tik daudz vienkāršākus.

Cildinošus vārdus teica Aivars Ruņģis 70. numura lasītāja vēstulē:

“Lūdzu, sveicinait *Pa Dejas Ceļu* redakciju. Žurnālam ir interesants un bagāts saturs. Tas ir kā materiālu krājums pieaugušo latviskās izglītības sekmēšanai. Visbūtiskākā raksturība, manuprāt, ir tā, ka žurnāls mēģina apzināt un parādīt arī to labo, ko citi uzrakstījuši vai citi izdevumi plašajā pasaulē publicējuši. Tā ir latviešiem reti sastopama kvalitāte. Mēs jau parasti citus neredzam vai noklusējam, lai tā labāk paši izceltos. Bet pārdzīvošanas grūtajās gaitās un arī briedumu sasniedzot, sociālās kopības vairāk iet *Pa Dejas Ceļu* redakcijas nosprausto ceļu!”

Tautas tērpi

Viens no lielākiem nopelniem tautas deju kopām Austrālijā un citās mītnes zemēs ir pareiza tautas tērpu darināšana un valkāšana. Pretēji sarunām, kas notika par deju pierakstīšanu, par tērpiem nebija lielas runas, bet dažas kopas ar savu darbību ietekmēja cita citu, arī pāri okeaniem. Pirmais bija meitu tērpu pareiza un pilnīgāka izveidošana. Tad nāca puīšu svārki – pelēkie, baltie un vēl mēļie. Vēlāk nāca meiteņu un puīšu tērpu vienādība, kas palīdzēja izcelt deju rakstu kompozīciju. Dažām kopām prātā ienāca doma par “dažādību vienotībā”. Tas nozīmē, ka vienā novadā var būt dažādības tērpu darināšanā, kaut gan pēc pirmā skatījuma toņos un formā ir ļoti liela vienveidība. Tomēr trimdas sākuma trūcīgos gados iesāktā tradīcija, ka prievīte ap kaklu un gaŗa josta gar sāniem ir puīšu latviskuma izpausme, dažiem tik ļoti prātā iesakņojusies, ka to var vēl dažreiz redzēt, bet ļoti reti tautas deju dejotāju saimē. Tagad tautas deju sarīkojumos nav neparasti redzēt sievu lakatus un meitām parādīties vismaz bez puķu vainaga (izņemot Jāņos) ir neiedomājami.

Tautas tērpu pareizai darināšanai ļoti palīdzēja Kanadas tautas deju kopas “Diždancis” 1965. gadā pārdrukātā grāmata “Novadu tērpi”¹⁹.

“Saules josta”

Izveidošana

“Saules jostas” ansamblis izauga no gadiem ilgās draudzības starp divām deju kopām – no Sidnejas “Jautrā pāŗa” un Kanberas “Spriguliŗa”. Vairākus gadus abas kopas piedalījās viena otras rīkotos uzvedumos. Kalngals šai sadarbībai bija piedalīšanās Sidnejas Operas nama atklāšanas etniskā

koncertā 1973. gadā, kur pēc konkursa izturēšanas bija iesaicināts "Sprigulis", bet viņi palīgā ņēma "Jautro pāri" un Sidnejas latviešu vīru kori. Pirmais lielākais uzvedums, ar ko ansamblis ceļoja pa Austrāliju, bija "Rudens saule" 1974. gadā. Pirmā ārzemju turneja bija 1976. gadā ar uzvedumu "Saules josta", no kuŗas radās ansambļa nosaukums. Dziedātājas šim uzvedumam nāca no Melburnas un daži dejotāji no citām pilsētām. Apzīmējums "ansamblis" tika pieņemts, jo dalībnieki nāca no dažādām Austrālijas pilsētām, nezinot, ka šim vārdam ir cita nokrāsa Latvijā.

Visus gadus ansamblī vadīja Skaidrīte Darius un Juris Ruņģis. Mūzikālie vadītāji bija Imants Līcis līdz 1984. gadam, tad Zane Rītere, bet pēdējam uzvedumam Imants Līcis un Sandra Dragūna.

Izrāžu vietas

"Saules jostas" ansamblis ir viesojies 51 pilsētā: sešās Austrālijā, trijās Kanadā, deviņpadsmit ASV, vienā Dienvidamerikā, sešpadsmit Latvijā un sešās pārējā Eiropā. "Saules jostas" statistika parādās izdevuma "Saules jostas dejas II" 2. sējumā.

Uzvedumi

Skaidrīte Darius veidoja visus uzvedumus, bet Juris Ruņģis choreogrāfeja atsevišķas dejas vairākiem uzvedumiem. Pēdējā uzvedumā ietvēra vienu Daces Ruņģes (Miezītes) deju.

Bija 10 uzvedumi, trīs tikai Austrālijā, bet septiņas ārzemju turnejas. Divdesmit gados 201 dalībnieks, 161 izrāde, 51 vietā ar 81 279 skatītājiem.

"Saules jostas" statistika

Gads	Uzvedums	Dalībnieki	Cik izrāžu	Skatītāji	Piedalījās
1976	Saules josta	45	18	8460	
1979	Mārietas dziesma	51	20	13825	AL28.KD Adelaidē
1980	Vasaras zieds	62	4	1700	AL30.KD Pertā
1982	Upmaļu saimniece	47	21	11853	
1984	Mārupukīte	52	16	9456	
1987	Čāpiņu Jāņa precības	50	24	12367	
1988	Iz pūra lādes	50	4	1680	AL38.KD Brisbanē

Gads	Uzvedums	Dalībnieki	Cik izrāžu	Skatītāji	Piedalījās
1990	Mežavots	48	26	13871	X deju svētkos Rīgā
1993	Šūpulis	45	25	7183	XI deju svētkos Rīgā
1996	Deviņziedu vainagā	59	3	884	

Kultūras dienu statistika

Adelaide	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL3.KD (1953)	3	44	450
AL7.KD (1957)	4	91	750
AL11.KD (1961)	7	188	2000
AL17.KD (1967)	13	251	2000
AL22.KD (1972)	12	222	1500
AL28.KD (1978)	12	261	1500
AL36.KD (1986)	9	190	1200
AL41.KD (1991)	12	228	800
AL45.KD (1996)	7	94	500
AL48.KD (2000)	6	90	500

Brisbanē	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL4.KD (1954)	3	32	650
AL8.KD (1958)	3	80	450
AL12.KD (1962)	6	140	600
AL20.KD (1970)	11	147	550
AL25.KD (1975)	9	167	
AL31.KD (1981)	8	120	
AL38.KD (1988)	8		640
AL43.KD (1993)	5	74	1000

Kanberā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL26.KD (1976)	12	293	950
AL32.KD (1982)	11	200	1200
AL40.KD (1990)	7	200	620

Kraistčercā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL16.KD (1966)	6	38	200

Loncestonā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL34.KD (1984)	5	90	500

Melburnā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL6.KD (1956)	6	107	650
AL10.KD (1960)	10	139	2000
AL15.KD (1965)	11	277	2300
AL21.KD (1971)	13	228	2200
AL27.KD (1977)	12	319	1705
AL33.KD (1983)	13		2380
AL39.KD (1989)	9	130	1500
AL44.KD (1994)			
AL47.KD (1999)	7	128	500i

Pertā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL14.KD (1964)	3	46	60
AL19.KD (1969)	9	118	700
AL24.KD (1974)	11	163	800
AL30.KD (1980)	10	177	600
AL35.KD (1985)	8	100	630

Sidnejā	Kopas	Dalībnieki	Skatītāji
AL5.KD (1955)	4	70	600
AL9.KD (1959)	6	123	850
AL13.KD (1963)	8	166	1700
AL18.KD (1968)	12	256	2000
AL23.KD (1973)	12	278	2000
AL29.KD (1979)	12	243	1900
AL37.KD (1987)	9	290	1513
AL42.KD (1992)	9	180	1100
AL46.KD (1997)	7	159	700
AL49.KD (2002)	8	158	715

¹ *Latvieši Austrālijā*, red. A. Priedītis, apgāds Austra, Melburnā, 1953.

² *Pa Dejas Ceļu*, Nr. 16, ALTDK, Sidnejā, 1974. g. aprīlī, 3. lpp.

³ *Latviešu Kultūras dienas Austrālijā 1951–1970*, red. V. Dulmanis, LAA Grāmatu apgāds, 1971, 316. lpp.

⁴ *Latviešu Kultūras dienas Austrālijā 1971–1990*, red. M. Biezaite, LAAJ, 1995.

⁵ *Latviešu tautas deju vienības un vadība*; Arhīvs XII, Sabiedriskā rosība, red. E. Dunsdorfs, izd. LAA zinātnes nozare, 1972.

⁶ *Mēs*, Nr. 10, izd. Ceļinieks, ASV, 1964.

⁷ *52 latviešu tautas dejas*, sakārtojis Edvins Ritsiks, Eslingenas latviešu kolonijas tautisko deju kopas izdevums, pavairots A. Brokana apgādā, Eslingenā, 1949.

⁸ ALTDK arhīvs, pašlaik Austrālijā, bet domāts pārsūtīt uz Latvijas Valsts arhīvu.

⁹ *Latviešu tautas dejas I*, Austrālijas latviešu tautas deju kopas, 1962.

¹⁰ *Latviešu tautas dejas II*, Austrālijas latviešu tautas deju kopas, 1963.

¹¹ *Latviešu tautas dejas III*, Austrālijas latviešu tautas deju kopas, 1965.

¹² *Latviešu tautas dejas IV*, Austrālijas latviešu tautas deju kopas, 1967.

¹³ *88 latviešu tautas dejas un apdares*, red. Arnolds Bāliņš, Latviešu Dziesmu svētku biedriba Kanadā, Toronto, 1973.

¹⁴ *Latviešu dejas*, sastādījis A. Donass, E. Melngaiļa Tautas mākslas nams, 1963.

¹⁵ *Latviskas dejas, Līdijas Āboliņas choreografija*, autore izdevums, Bostonā, 1978.

¹⁶ *Saules jostas dejas, 1. sējums*, Saules jostas ansamblis, 1991.

¹⁷ *Saules jostas dejas, 2. sējums*, Saules jostas ansamblis, 1998.

¹⁸ *Mēs*, Nr. 11, izd. Ceļinieks, ASV, 1964.

¹⁹ *Novadu tērpi*, Latvijas Lauksaimniecības kamera, Jelgavā, 1939, pārdrukājis Diždancis, Toronto, 1965.

DZIESMA, DEJA UN LATVIETĪBA

Mana referāta pamatā ir personīgi vērojumi un piedzīvojumi, kas palīdzēja man atrast latvietību svešā vidē Rietumu pasaulē.

Piedzimu Rīgā, bet, kad biju divus gadus vecs, mūsu ģimene bija spiesta doties bēgļu gaitās uz Vāciju, un pēc piecu gadu nenoteiktas eksistences pārcēlāmies uz Angliju. Atradām pastāvīgu dzīvesvietu nelielā dzelzsrūpniecības pilsētā Korbijā, Anglijas vidienē. Korbijā izveidojās cieši saliedēta, sirsnīga latviešu sabiedrība – apmēram 600 cilvēku. Darbojās latviešu sēdienes skola, kurā es ieguvu pamatzināšanas par Latvijas vēsturi un kultūru. Liela nozīme kultūras dzīvē bija Zuikas vīru korim, darbojās arī drāmatiskā kopa, un es pats biju aktīvs skautu vienībā. Man īpaši patika būt klāt dziesmu vakaros, kur mana vecākā māsa un draugi nepārtraukti skandināja tautasdziesmas un lasīja dzejoļus. Es pavadīju šo dziedāšanu ar klavierēm un tā iemācījos daudz. Uzaugdams šādā vidē, biju lepns par savu latvietību un varēju vieglāk paciest, ka angļu skola mani uzskata par ārzemnieku ar svešu un neizprotamu uzvārdu.

Tai laikā Anglijā arī aktīvi darbojās vairākas tautasdeju kopas, un, satiekoties ar to dalībniekiem, es iepazinoties ar Veru Rullinu un Jāni Kūli, kuŗi bija atzīti lietpratēji šai jomā. Tādā veidā es iedziļinājos latviešu tautasdejās un dziļāk sapratu to nozīmi. Septiņpadsmit gadu vecumā nopietni nodevos tautasdejām un biju iniciators un vēlāk vadītājs Korbijas jauniešu tautasdeju kopai "Pērkonītis". Šī jaundibinātā deju kopa deva dabisku un patikamu iespēju jauniem latviešiem tikties sabiedriskā un kultūrālā gaisotnē un mācīties par latviešu folkloru, kā arī labāk saprast latviešu sabiedrības jēgu trimdas apstākļos. Anglijā tautasdeju kopas uzstājās neskaitāmos latviešu sarīkojumos un dziesmu svētkos, kā arī dejoja starptautiskai publikai. Man likās, ka latviešu sabiedrības lielākais nopelns ir dot un radīt iespēju latviešu jaunatnei tikties ne tikvien patvēruma valsts mērogā, bet veidot ciešākus kontaktus ar Eiropas un aizjūras latviešiem. Tā izveidojās plašs kontaktu tīkls pa visu pasauli. Eiropā tika dibināta Eiropas latviešu jaunatnes apvienība ELJA, kuŗa formalāk nodrošināja šādas tikšanās iespējas un kuŗas ietvaros tika cīlāti aktuāli jautājumi attiecībā uz trimdas latvietības jēgu no kultūrālas un politiskas perspektīvas. Šādā veidā debates gadskārtējos kongresos mums bija ļoti svarīgas un lietišķas.

Sešdesmitajos gados Eiropas un arī pasaules mērogā plosījās visāda veida protesta kustības un studējošā jaunatne vairs nepieņēma bez attaisnojošiem

faktiem daudzo iestāžu dogmatisko pieeju. ELJA arī kļuva radikālāka, un, manuprāt, viens no nozīmīgākiem un spraigākiem ELJAs kongresiem notika 1966. gadā Beļģijā pie Dinkerkas pilsētiņas. Tai laikā es biju students Londonā, bet vēl joprojām vadīju tautasdeju kopu "Pērkonītis". Es biju šī kongresa dalībnieks un tiku ievēlēts par apvienības vicepriekšsēdi. Tautasdeju kopai "Pērkonītis" un "Kamoliņam" bija paredzēts sniegt koncertu "Latviešu kāzas" kongresa nobeigumā un pēc tam doties uz Vāciju divu nedēļu turnejā.

Pārrunas kongresa pilnsapulcē bija dalītas, daudzkārt asas un pat kļuva personīgas, bet izklaides brīžos pār visu tomēr valdīja neaprakstāms kopības gars. Šo kopību it kā cementēja tautasdziesmas, kas skanēja katru vakaru, kā arī senās un iemīļotās latviešu rotaļas un danči, kuŗus jutos privilēģēts organizēt un vadīt. Man spilgti palicis atmiņā silts vakars Beļģijas plūdmaļē, kur pie liela ugunsкура simt latviešu, sadevušies rokās, gāja rotaļās. Vietējā beļģu publika nevarēja aptvert šo fainomenu un mūs vēroja stundām ilgi. Viens no mūsu lielākajiem radikāļiem mani apsveica, sacīdams, ka mans akordeons un dziesmas ir paspējušas savienot to, kas dienas laikā stridiņos izārdīts. Es viņam atbildēju, ka tādu pašu lomu bija spēlējis vaidelotis un dziesma "Beverīna". No šīs perspektīvas man bija interesanti vērot, kā latviešu jaunietis, kas vienkāršas intereses un varbūt tikai ziņkārības dēļ bija iesaistījies deju kopā, bija atradis latvietības jēgu, kuŗa nu izpaudās politiskā plāksnē un kuŗas pamatā bija jautājums, ko nozīmē mana latvietība. Viss liecināja, ka mūs vieno kaut kas daudz dziļāks un nozīmīgāks un pamatā mēs visi esam viena tauta ar savām īpašībām un vērtībām.

Pēc šī kongresa mēs devāmies uz Vāciju ar kāzu uzvedumu, un mums piebiedrojās izcilais un labi pazīstamais tautas censonis nelaiķis Vilnis Zaļkalns. Divu nedēļu turnejā mēs veidojām dziļu, sirsnīgu un uz mūžu ilgstošu draudzību. Nopietnais koncerta darbs tika saliedēts ar patīkamu izklaidi. Gadus vēlāk Vilnis bija radoša dvēsele "Mičotājiem", kas apceļoja latviešu centrus visā pasaulē ar līdzīgu uzvedumu un pauda latviešu garamantas pasaules mērogā.

Šai laikā man bija absolūti skaidrs, ka tautasdeju kopas ir kā durvis, kas paveķas un dod iespēju latviešu jaunietim ieiet latviskā vidē un tur virzīt tālāk dziļāku, latviskāku apziņu un piederības izjūtu.

Daudzus gadus vēlāk es dibināju Londonas latviešu tautasdeju kopu. Starplaikā lielas politiskās cīņas pasaules latviešu jaunatnes apvienības sfairā bija galvenokārt izcīnītas un jautājumi par sakariem ar padlatviju pa

daļai atrisināti. 1986. gadā Vilnis proponēja Baltiešu brīvprātības kuģa braucienu Baltijas jūrā un lūdza mani izveidot un vadīt folkloras uzvedumu Stokholmā – šī pasākuma nobeiguma koncertu. Īsi pirms kuģa atiešanas no Stokholmas tikos ar BBC producentu *Richard Lightbody*, un pēc pārrunām viņš apņēmas sagatavot britu televīzijai stundu garu programmu “Sauciens pēc mājām”, kur tika rādīts un stāstīts par šo baltiešu jauniešu organizēto kuģa braucienu no Stokholmas Baltijas jūrā. Tika rādīts, kā šo jauniešu vecāki izbēga no padomju varas okupētām Baltijas valstīm. Programmas pamats bija politisks, bet, lai stāsts būtu piemērots angļu publikai, pamatā bija tema, ka jaunieši, kas dzimis Anglijā un ir ar britu pavalstniecību, tomēr sevi uzskata par latvieti. Galveno lomu filmā spēlēja Londonas dejotāja Pauline Riemere, kas gadus vēlāk vadīja ELJA.

Gala rezultātā gandrīz divi miljoni skatītāju iepazinās ar Latvijas likteni, kultūru, bēgļu gaitām, un tas viss bija ietērpts tautasdeju un folkloras ietvaros.

Šai laikā veidojās ciešāki kontakti ar Latviju, un tā radās iespēja tikties un veidot draudzības saites ar Latvijas jauniešiem. Jau no paša sākta gala centos iesaistīt tos jauniešus, kas bija Anglijā, mūsu dejotāju pulkā. Pirmā latviešu dejotāja bija Aelita Putina. Viņai sekoja neskaitāmi citi. Un līdz šai dienai esam kopskaitā iesaistījuši turpat 150 Latvijas jauniešu mūsu dejotāju ierindā, kur viņi jūtas ērti un normāli.

1988. gadā tautasdeju ansamblis “Liesma” no Rīgas viesojās Anglijā un es tikos ar Imantu Magoni un viņa dejotājiem. Izkārtojām viņiem naktsmājas Londonā, un tā sākās jauna draudzība un sadarbība. Gala rezultātā tikām uzaicināti braukt uz Latviju, un tā pēc daudziem gadiem man bija lemts atgriezties dzimtenē kopā ar 40 trimdas latviešu dejotājiem, dziedātājiem un mūziķiem. 1989. gada 28. decembrī uzstājāmies ar koncertu Nacionālā operā un pēc tam Valmierā un Nigrandē. Pēc koncerta “Liesma” mums pateicās par drosmi un gribēšanu viesoties Latvijā šai vēsturiski nozīmīgajā brīdī. Pats jutos ļoti gandarīts un pateicīgs, jo šo momentu uzskatīju ne tikai par simbolisku, mēs beidzot bijām savienoti ar mūsu dzimteni caur deju un dziesmu, un tām gara vērtībām, kas mūs raksturo kā latviešus. Kas sekoja nākamajā gadā, tagad ir iegrāmatots uz mūžu Latvijas vēstures vākos.

Londonas dejotāju saime vēl zied un zēl. Esam atgriezušies Latvijā neskaitāmas reizes, izbraukājuši Kurzemi, Vidzemi un Latgali. Esam dejujuši dziesmu un deju svētkos. Daudzas draudzības veidotas starp dejotājiem, un ik reizi, atgriežoties Latvijā, jūtamies, ka esam otrās mājās. Ik gadus mūsu

pulks piesaista vairāk un vairāk latviešu jauniešu, kas personīgu iemeslu dēļ tagad atrodas Londonā. Piektdienas vakaru mēģinājumi ir pazīstami visās pasaules malās, kur dzīvo latvieši. Mūsu sastāvā pašreiz ir gandrīz 60% Latvijas dejtāju, un viena no tām – Ilze Kalniņa mūsu jubilejas koncerta programmā raksta:

“Kad netīšām uzzināju par Londonas dejtājiem, redzēju to par iespēju dejt un dzirdēt latviešu valodu, kuŗas man tā pietrūka, un kaut ko uzzināt par latviešu sabiedrību, par kuŗas eksistenci man bija tikai vāja nojausma. Jau drīz sapratu, ka šī deju kopa man spēj dot vēl daudz vairāk. Kad sākmā vēl nespēju iekļauties angļu sabiedrībā, šie piektdienas vakari aizstāja lielu daļu manas sabiedriskās dzīves, kļūstot neaizstājami it sevišķi pirmajā gadā. Es jutos tuvāk un uzzināju vairāk gan par latviešu sabiedrību Latvijā, gan Anglijā. Jutos gandarīta, ka par daudziem pasākumiem uzzinu un daudzos varu piedalīties un tos greznot.”

Šie vārdi varbūt raksturo mūsu kopību un vienotību. Pasaules politika ir mainījusies un vēl mainīsies, toties daži fundamenti paliek un paliks. Tās ir mūsu garamantas, kas gadu simteņu mijā izpaužas vienkāršā dziesmā un dejā. Tas mums dod iespēju priecāties, saprast un veidot draudzības lokus un saites. Pašreiz uz Rietumiem dažādu iemeslu dēļ dodas daudz latviešu. Tas, ka viņi rod gandarījumu, piebiedrojoties latviešu dejtāju saimei, tāpat kā mēs bēgļu gaitās pirms neskaitāmiem gadiem, liecina, ka šeit ir kaut kas mūžīgs, kas mūs vieno, un jebkuŗā pasaules malā, lai kur mēs atrastos, latviešu dziesma un deja radīs atbalstu.

Personīgi es esmu ļoti pateicīgs par visām tām iespējām, ko tautas māksla man devusi gan sabiedriskā, gan draudzības un zināšanu jomā.

RĪGAS FILMA UN ALBERTS JEKSTE CAURI LAIKIEM UN PĀRI KONTINENTIEM

Kultūras pasākumu attīstību ietekmē politiski un ekonomiski notikumi un ievirzes. Savukārt politiski iedvesmota darbība balstās uz kultūrāliem pamatiem. Kultūras jomā filma jeb kino rada mākslas filmas vai dokumentē kultūras pasākumus, tā kalpojot latviešu un vispār cilvēces dzīvot spējai. Filma kā informācijas līdzeklis pauž pasaulei mūsu tautas likteni un palīdz to virzīt mums vēlamā virzienā.

Pēc Otrā pasaules kara tie trimdas kultūras darbinieki, kas radija un veidoja paliekamas vērtības, to varēja darīt tādēļ, ka jau gan Latvijas brīvvalsts laikā, gan arī Otrā pasaules kara laikā viņi bija izvērtušies par nosvērtiem patriotiem. Tāds bija arī Alberts Jekste, kam rūpēja savas tautas rīdiena. Jau divdesmitajos gados Latvijā viņš bija rakstījis mātai aktrisei Antai Klintei par savu dziļi izjusto dzimtenes mīlestību un dzīves veltīšanu valstij un arodam. Citēju no A. Jekstes vēstules mātai Antai Klintei 1927. gadā:

Tu zini, ka savā neilgā dzīvē un darbā esmu bijis praktiķis un ideālists. Tās it kā ir nesavienojamas lietas, bet, ja ir pietiekoši daudz morālas aktivitātes, tad tas ir reālākais pamats, uz kuša mums šodien jāstāv. Zinu, ka visa pamatā ir enerģija, ne materija. Cilvēkam enerģija ir viņa gars, bet zemei – tauta jeb nācija. Šie sinonimie jēdzieni diktēs Latvijai un latviešu tautai mūžīgi būt.

Viss Alberta Jekstes mūžs saistījās ar mūsu valsts centieniem. Viņa lauks bija komunikācija, pirmāk VEF's un Rīgas filma, bet vēlāk citi uzņēmumi, kas pauda Latvijas vārdu pārējai pasaulei.

Lai varētu saprast, kā latviešiem laikam vienīgiem no Otrā pasaules kara rezultātā komunistu okupētām zemēm varēja trimdā izveidoties filmu produkcija, ir jādod īss ieskats profesionālās filmu produkcijas attīstībā Latvijā un Alberta Jekstes karjērā.

Pēc pamatprofesijas Alberts Jekste bija elektroinženieris ar dotībām uzņēmumu vadībā, radošā kopdarbības veidošanā, kā arī mākslā. Vai, kā Kārlis Pamše reiz teicis: *Viņā bija sintezēta liela zinātnieka un mākslinieka dvēsele.*

Studiju gados un dažus gadus pēc tam A. J. strādāja VEF'ā pie skaņu sistēmām (pirmais elektrodinamiskais skaļrunis), Minox kameras, 16 mm

projekta konstruēšanas (ar galveno domu – tā lietošanu skolās. Šī ideja bija jauna ne tikai Latvijā, bet vispār pasaulē). Šis 16 mm projektoris tika izstādīts Latvijas stendā Parīzē, Pasaules izstādē 1937. gadā. 1931./32. gadā līdz ar skaņu filmas sākumu Alberts Jekste bija iecelts par VEF'a Akustikas un kino nozares vadītāju.

Tālāk citēju no A. Jekstes piezīmēm: *1934. gadā, pēc tam kad visi atsevišķie mazie filmu uzņēmumi (bez pietiekošām tehniskām un mākslinieciskām zināšanām un pietiekoša finansiāla seguma) bija izbeiguši darbību, manā ieteikumā VEF's izpirka bankā iekļātās Sīļa-Cālīša DAUGAVAS filmas aparātūras. Sastrādē ar Sabiedrisko lietu ministriju un tās ministru Alfrēdu Bērziņu, kas pārliecināja prezidentu Kārli Ulmani par filmas valstisko, māksliniecisko un zinātniski izglītojošo nozīmi, sāku veidot latviešu profesionālo filmu.*

Režisors Voldemārs Pūce laikrakstā *Literatūra un Māksla* (1982. g. 12. nov.) "Kino jaunība" raksta:

1935. gadā fabrikas (VEF) vājstrāvas nodaļas vadību pārņēma jauns, enerģisks inženieris Alberts Jekste. Viņam izdevās pārliecināt fabrikas direktoru Vitolu uzsākt VEF filmu uzņemšanas, projicēšanas un skaņu ierakstu aparātūras ražošanu. Un vispār uzņemties filmu ražošanu.

Nokomplektējis filmu uzņemšanas pamatsastāvu, Alberts Jekste ar pilnu atdevi metās iekšā kino ražošanā. Uzsāka ar kultūrfilmām, pakāpeniski sižetā arī iesaistot spēles skatus, virzot dokumentālos sižetus uz plaši izvestām pilnmetrāžas aktiefilmām.

Ar elektrotehniskās fabrikas iesaistišanos kinoprodukcijas ražošanā 1935. gadā beidzot bija radīta baze latviešu nacionālajai filmai.

Mākslinieciskie vadītāji bija režisori A. Rusteikis, Vold. Pūce un V. Lapenieks. Nodaļu vadītāji un komercvadītāji bija J. Silis un Ed. Žuburs.

1940. gada janvārī Alberts Jekste tika iecelts par RĪGAS FILMAS direktoru. RĪGAS FILMA darbojās kā patstāvīgs uzņēmums, bet 1940. gada augustā boļševiki nacionālizēja visas akcijas, nobloķēja bankas kontus, atstājot privātai rīcībai tikai Ls 1000. Uzņēmums sākumā tika nosaukts par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas filmu uzņēmumu. Pēc tam to pārņēma Vissavienības kino lietu komiteja un nosauca par RĪGAS MĀKSLAS FILMAS KINO STUDIJU. Šai laikā līdz ar "veciem" profesionāliem darbiniekiem Alberts Jekste sagādāja patvērumu un darbu daudziem atlaistiem un vajātiem kaņavīriem, sabiedriskiem un saimnieciskiem darbiniekiem. Starp tiem bija kapt. Dimza, kapt. Mateass, Vold. Korsts un daudzi

citi. Pēdējās boļševiku valdišanas dienās filmu vīri noslēpa daļu no Ziemeļblāzmas un Elizabetes ielas filmu aparātūrām.

1941. gada 1. jūlijā Alberts Jekste uzskatīja par savas dzīves varbūt nozīmīgāko dienu. Tai dienā viņš, Ed. Žuburs, Vold. Pūce ieņēma Latvijas Radio, uzaicināja tautu izkārt Latvijas karogus un nospēlēja DIEVS, SVĒTĪ LATVIJU. Pēc tam vajadzēja noorganizēt uzņēmumu vadību latviešu rokās.

Pēc boļševiku padzīšanas un vācu okupācijas 1941. gada jūlijā RĪGAS FILMĀ ieradās kāda vācu armijas filmu trupa leitnanta Kliera vadībā un ar pistolēm rokās aizveda lielu daļu nenoslēptās vērtīgākās aparātūras. Līdz ar to uzņēmums kļuva strādāt nespējīgs.

Uzņēmums pats tika iekļauts OSTLAND FILM GmbH. Pieliekot maksimālu piepūli un veiksmi, Albertam Jekstem izdevās iesaistīt lielāko daļu bijušo filmu darbinieku, kuŗi, riskējot ar visu, mēģināja glābt un saglabāt, kas vēl glābjams, kā arī no vēl atlikušajām daļām sakomplektēt aparātūras un radīt producēšanas iespējas.

1942. gada maijā direktoru Albertu Jeksti un administrātoru Eduardu Žuburu gan par pasīvu, gan aktīvu pretošanos šai laikā vācu rīcībai apcietināja un ievietoja Salaspils koncentrācijas nometnē.

Pēc atbrīvošanas no apcietinājuma un izsūtīšanas no Latvijas 1943. gada beigās, pateicoties pirms kara izveidotām attiecībām ar vācu vadošiem filmu producentiem Berlīnē, nu ar viņu palīdzību izdevās panākt filmas denacionālizāciju un atdalīšanos no OSTLAND FILMAS. Jauno uzņēmumu nosauca par RĪGAS FILMU. Tai pašā laikā gan gribēja to pārvērst par jauktu vācu GmbH. Alberts Jekste ar savu komandu tam pretojās, un rezultātā A. Jekste un Ed. Žuburs tika izsūtīti no Rīgas. Par filmas pagaidu vadītāju apstiprināja režisoru Vold. Pūci. Bet laiks bija ļoti īss. Pēc dažiem mēnešiem Gestapo atkal sāka mākties virsū, un, lai izvairītos no tālākas izsūtīšanas, A. Jekste iestājās Latviešu leģionā kopā ar citiem kara ziņotājiem – Andersonu, Andreju Eglīti, Gaigalu u.c. Viņu ceļš veda no Volchovas cauri Rīgai 1944. gada 12. oktobrī pāri Daugavas tiltam tālāk uz Liepāju tikai pāris stundu pirms tilta uzspridzināšanas.

RĪGAS FILMAS kodols ar A. Jekstes sievu Irmu un meitām Dzintru un Zani, kā arī rakstnieci Elzu Ņezberi un viņas meitām novembrī evakuējās no Liepājas uz Vāciju. Alberts Jekste palika Latvijā un ar krietniem Liepājas radio tehniskiem darbiniekiem no lūžņiem pārcēla Liepājas radio uz krastā izbūvētu raidstaciju, kuŗa vienīgā sedza visu Kurzemi. 1945. gada aprīļa beigās Alberts Jekste atstāja Latviju ar mazu vācu iznīcinātāju, kas devās uz Svinemindi. Kā svarīgāko viņš ceļasomā paņēma līdzī ābeci un

komplektu pamatskolu mācību grāmatu. No Svinemindes tālāk gan kājām, gan ar divriteni Vasarsvētku rītā Tīringenā, Talbirgelā pie Jēnas, viņš satika savu ģimeni un filmu vīrus, kas jau bija sākuši iekārtot mazu studiju un laboratoriju. Viņi sāka vākt kopā vācu izvesto aparātūru, kā arī filmu personālu ārpus Tīringenas. Tā kā Tīringena tika atdota krieviem, filmas personāls ar mantām izbrauca ar pēdējo vilcienu, bet piederīgie ar smago automašīnu. Alberts Jekste ar Dr. Neimani un viņa motociklu palika, lai nokārtotu atlikušās lietas.

Jekste raksta:

Ienāk krievi, noslēdz robežu, iejūkam ar Neimaņa motociklu amerikāņu kaņavīru mašīnu kolonnā, bet krievi ar vācu miliciju pie robežas aiztur. Izdodas no krieviem tikt vaļā un atkal pāri vienai robežai. Sākas filminieku un piederīgo meklēšana, nezinot, kuŗā pusē viņi palikuši. Drāmatiska ģimenes atrašana, tā paliek Kaselē, bet filmu draugi līdz ar mantām Blombergā, Lippē.

Šai laikā sākās intensīvs latviešu organizēšanās darbs, kuŗa centrā bija prof. Primanis, Alfrēds Bērziņš, senātors Rumpēteris u.c. Bija iesācies DP un DP Film Unit RĪGAS FILMAS trimdas posms.

Šis posms vislabāk aprakstīts Alberta Jekstes vēstulē no Blombergas sakarā ar bēgļu izceļošanas jautājumu sūtnim Dr. A. Bilmanim 1946. gada 15. novembrī:

Esam cīnījušies un strādājuši, turoties pie senās latviešu vaddomas: "Dievs palīdzēs tam, kas pats centīsies un strādās."

No šīs domas vadīti, mēs, daļa bijušās Latvijas filmrūpniecības RĪGAS FILMA – kuŗu pēdējos gados mums bija izdevies izveidot par lielāko filmu studiju un aparātūru būvētavu Baltijas valstīs – darbinieku, tūlīt pēc ASV un Anglijas uzvaras sākām pulcināt izklīdētos un dažādos piespiedu darbos iesaistītos darbiniekus, kā arī meklēt rokā no vāciešiem nolaupītās aparātūras un iekārtas.

Sākumā rezultāti bija vāji. Daļa no mūsu personāla bija gājuši bojā kaŗa iedarbībā, daļa izsūtīti uz Sibīriju, vēl daļa palikuši Rīgā.

Ar aparātūrām un materiāliem bija vēl sliktāk. Nelielā daļa no savāktām aparātūrām, ko vēl atradām, bija bēdīgā, nelietojamā stāvoklī un nepilnā komplektā. Sākumā galīgi nolaidās rokas, bet tad saslēdzāmies kopā, atlocījām piedurknes un sākām strādāt tukšām kabatām, bieži vien pustukšiem vēderiem, salabojot vēl labot iespējamās aparātūras, kā arī iztrūkstošās konstruējot un izbūvējot no jauna.

Tā pēc divu gadu neatlaidīga darba, bieži vien, kad diena bija par īsu, ņemot palīgā nakti, pārvarot kā materiālas, tā tehniskas grūtības, bijām izgatavojuši visas filmas uzņemšanas tehnoloģiskam procesam nepieciešamās iekārtas, kā bildes, tā arī skaņas uzņemšanai, arī laboratoriskai apstrādei, attīstīšanai un kopēšanai.

Kad tas bija veikts, tad šā gada pavasarī stājāties pie pirmās filmas uzņemšanas, kuņai pirmām kārtām bija jākalpo mūsu tautas kopībai, DP problēmai. Filmas KAS MĒS ESAM, KO MĒS SPĒJAM uzdevums ir parādīt pasaulei, kas faktiski latvieši ir un kādas ir viņu darba spējas, lai izklādinātu maldīgo uzskatu, ka esam netīra, slinka ļaužu masa, kuņa sēž bezdarbībā un gaida, lai viņus uztur. Tāds uzskats pastāvēt Anglijā, kā bija izteicies kāds Anglijas parlamentārietis, apmeklējot mūsu noimetni.

Nē! Šī filma parāda, ka mēs esam tāda pati kultūras tauta kā pārējās Vakarēiropas tautas, ka mēs ticam Dievam, taisnībai un darbam, ka mums nekā nav kopīga ar austrumu boļševikiem un naci prūšiem.

Ceram, ka šī filma kā visuzskatāmākais līdzeklis palīdzēs apelēt pie lielām demokratiijām un varēs būt liels palīgs mūsu pārstāvībām ārvalstīs, kārtojot DP jautajumu. /./ Filmas gatavais gaŕums – 700 m, 25 minūtes.

Šai filmai, protams, ir arī liela dokumentāla un vēsturiska vērtība. De- viņppadsmīt šīs filmas kopijas tika izsūtītas uz dažādām emigrācijas zemēm. Visefektīvāk šo filmu izmantoja sūtnis Jūlijs Feldmanis. KAS MĒS ESAM, KO MĒS SPĒJAM vispār ir pirmā producētā filma pēckaŕa Vācijā. Filma tika izrādīta arī DP noimetnēs, angļu un amerikāņu zonā.

RĪGAS FILMAS administratīvais, mākslinieciskais un tehniskais pamatsastāvs bija: Alberts Jekste, Voldemārs Pūce, Vilis Lapenieks, Aleksandrs Daņilevskis, Eduards Žuburs, Ralfs Balodis, Vilmārs Zile un Arvīds Brūveris. Blombergas noimetne, kuņā atradās RĪGAS FILMA, bija angļu zonā. No amerikāņu zonas par operātoru brauca strādāt Jānis Valtenbergs.

Liekas, RĪGAS FILMA bija vienīgais Latvijas uzņēmums pēckaŕa Vācijā. Latviešu centrālai komitejai tā maksāja par aparātūrām un ienākuma nodokli. DP noimetņu iedzīvotājiem atrast noimetnēs samaksātu darbu nebija viegli. Kā stāsta montāžiste Elvīra Hofštetere Paņicka, RĪGAS FILMAS darbinieki tika uzskatīti par sevišķi laimīgiem.

Tukšā garāžā divu gadu laikā tika izbūvēta studija, kinoteātris un mehaniskā darbnīca. Kā jau iepriekš rakstīts, šais divos gados tika arī savākta aparātūra, izlabota un trūkstošās daļas uztaisītas no jauna.

Alberts Jekste uzņēma sakarus ar Informācijas kontroles filmu sekciju (Information Control Film Section), un rezultātā nāca pasūtīnājums cenžēt

vācu filmas. Šo darbu apņēmas darīt Balodis, Daņiļevskis un Zile. Vilmārs Zile raksta: *Darbs gan bija darāms ārpus nometnes, kaimiņu pilsētā. Nedēļas nogalēs vedām pa filmai atpakaļ uz nometni, kur Jekstes kungs jau bija iekārtojis kinoteātri filmu rādīšanai. Tā nu bieži iznāca, ka rādījām nometnē filmas, kuŗas vēl vācu iedzīvotājiem nebija atļauts redzēt.*

Domājot par jaunatni, Alberts Jekste mechaniskā darbnīcā ar angļu OPAC svētību un autorizāciju nodibināja divu gadu arodskolu/technikumu, galvenokārt leģionāriem un skolu nebeigušiem, kā arī tiem, kas vēlējās pārskoloties. Beigšanas apliecība bija ar angļu armijas ģenerāļa parakstu un zīmogu. Izceļojot uz jaunām mītnes zemēm, šīs apliecības palīdzēja iegūt profesionālus darbus. Bez tam vairāki šie kursu apmeklētāji, kā, piemēram, brālēni Egons un Daumants Tomsoni, jau tika uzaicināti strādāt filmā. Viņi arī vēlāk izvēlējās filmu par savu profesiju. Jaunatnes sakarā A. Jekste Blombergas nometnē arī nodibināja un vadīja YMCA. Šī jaunatnes organizācija rīkoja jaunatnei kultūrālas nodarbības un sarīkojumus, kā arī sporta pasākumus.

Blombergas nometne bija izvērtusies par lielu latviešu bēgļu centru ar savu skolu, teātra grupu Vold. Pūces vadībā, mākslinieku namu, stīgu kvartetu. Nometnes vadītājs bija Vilis Lapenieks. Filmas darbinieki dokumentēja nometnes notikumus, ieskaņoja koncertus, palīdzēja teātrim tehniskās vajadzībās. Tā, piemēram, V. Pūces izrādē VARA filmu vīri bija izgatavojuši gaismas projektorus no konservbundžām, stāsta Daumants Tomsons.

Vēl tika uzņemtas filmas ZAĻAIS ZELTS – par meža darbiniekiem – un Zivertā KĀDS, KUĻA NAV V. Lapenieka režijā, ar Mildu Zilavu, Kārli Lagzdiņu un Ninu Melbārdi galvenajās lomās. Filma tika pabeigta. Tad sākās izceļošana, un, cik zināms, ar Latviešu centrālo komiteju nevarēja atrisināt filmas izrādīšanu nometnēs. Filma laikam ir gājusi bojā. KINO MŪZEJĀ Rīgā ir filmas scēnārijs un foto komplekts no filmas produkcijas.

1947. gadā tika uzsākta sadarbība ar Vācijas filmu produkcijas firmu RHYTHMOTON, kur Alberts Jekste bija tehniskais vadītājs. Studiju izbūvēja Hamburgā, kur sāka strādāt liela daļa RĪGAS FILMAS darbinieku. Galvenie RHYTHMOTONĀ veiktie darbi:

- tika sinchronizētas angļu un amerikāņu filmas, galvenokārt lielfilmas, vācu valodā;
- tika izbūvēts pasaules pirmais augstfrekvences gaismas modulātors (lāzera princips) skaņas ierakstīšanai uz filmas;

- tika uzņemta un apstrādāta Vācijas pirmā televīzijas filma sakarā ar pirmās TV raidstacijas atklāšanu Vācijā.

1951. gadā, atsaucoties uz Ņūfaundlandes premjera Joey Smallwooda aicinājumu provinces saimnieciskās attīstības ietvaros, Jekste un tuvākie filmas darbinieki pārcēlās uz St. John's Ņūfaundlandi un nodibināja ATLANTIC FILMS AND ELECTRONIC LTD firmu. Tika izgatavotas vairāk nekā 20 dokumentālas filmas. Tāpat kā trīsdesmitos gados Latvijā, arī šai jaunajā Kanadas provincē Jekstem bija pārliecība, ka izglītībai nepieciešami audiovizuālie palīgīdzekļi, raidījumi, filmas un elektroniskas komunikācijas sistēmas. Rezultātā tika modernizēta visa provinces izglītības sistēma. Tika arī nodibināta zvejniecības elektronikas nodaļa. 1952. gadā izrādīja pirmās īsfilmas – DANISH SEINING un PROGRESS REPORT, PAGE 2.

Paralēli, cik laiks un iespējas ļāva, Alberts Jekste strādāja arī latviešu lietāi. 1953. gadā pie AMERIKAS LATVIEŠU APVIENĪBAS A. J. nodibināja pirmo studentu stipendiju DZINTRA. Tad, pēc daudzu desmitu reižu ASV iestāžu apmeklēšanas, intensīvi piepalīdzot Gunāram Meierovicam, sūtnim Feldmanim un Alfrēdam Bērziņam, 1954. gadā izdevās panākt vienošanos ar ASV Ārlietu ministrijas Informācijas nodaļu producēt filmu MY LATVIA sadarbībā ar WARNER BROS. Filma parādīja, kādu ļaunumu komunisms īsā laikā var nodarīt vienā zemē. Filma beidzās ar Jekstes teiktajiem vārdiem: *To, ko komunisms izdarīja manā zemē, tas to pašu var izdarīt jūsējā.*

Filma, sinchronizēta 22 valodās, kalpoja komunisma sagraušanai. Būdamā viena no visvairāk pieprasītām Informācijas aģentūras filmām, "tā kalpoja brīvās, ticīgās rietumu pasaules domai, apspiestām tautām un patsiesi mūsu Latvijai". (A. Jekste)

ASV žurnāla LIFE 1953. gada 21. decembra numurā tika parādīta jau daļa no Baigā gadā uzfilmētā. Tai laikā ASV Kongress noklausījās liecības par komunisma varasdarbiem. Par filmu rakstīti arī žurnālā TIME. Arī latviešu patrioti, kā, piemēram, Tedis Zieriņš Čikāgā, šo filmu izrādīja amerikāņiem.

1957. gadā ATLANTIC FILMS AND ELECTRONICS atvēra nodaļu Montreālā, galvenais inženieris bija kādreizējais VEF'a inženieris Teodors Lapiņš. Sākās lielāki projekti. Līgums ar NBC VICTORY AT SEA franču versijas izgatavošanā. Vēsturiskā filma THE DAYS BEFORE TOMORROW. 1963. gadā tika atvērta ATLANTIC AUDIO-VISUAL CORP. Ņujorkā. Šais gados Alberts Jekste intensīvi strādāja pie jauninājumiem

filmu tehnoloģijā, sevišķi zenona gaismas projekcijas. Rezultātā 1967. gadā Pasaules izstādē Montreālā 29 pāviljonos bija ATLANTIC FILMS AND ELECTRONICS jaunattīstītās zenona gaismas projekcijas sistēmas. Viens no vadošiem ATLANTIC inženieriem Sergejs Greks man rakstīja, ka šai laikā Alberta Jekstes ar kolēģām attīstītās projekcijas sistēmas bijuši priekšteči IMAX sistēmai. Sekoja pasaules izstādes Japānā, ASV, Austrālijā un citur, tāpat konferences un tikšanās ar valstu vadītājiem, kā, piemēram, ar Indiru Gandiju Indijā. Un vienmēr ar lielu cieņu un respektu pret mītnes zemēm, tomēr visur, kur pasaulē Alberts Jekste gāja, viņš gāja kā latvietis un pauda Latvijas vārdu.

Lielie projekti deva mazliet līdzekļu, lai varētu ko nozīmīgu darīt latviešu filmas jomā. Tā 1968. gadā Alberts Jekste savas 60. dzimšanas dienas gadā un Latvijas neatkarības 50. gadā ierosināja AMERIKAS LATVIEŠU APVIENĪBAI izgatavot filmu LATVIJAS 50 GADI, kas bazēta uz dziesmu svētkiem Klivlandē tā gada rudenī. Daļu produkcijas izdevumu sedza ALA, daļu – ATLANTIC uzņēmums, un vairāki jaunie un vecie filmu darbinieki, piemēram, skaņu meistars Vilmārs Zile no Tenesijas, ziedoja savu laiku. Filma ir pusotras stundas gaŗa. Pirmā pusstunda ir vēsturisks atskats līdz izceļošanai no Vācijas, seko latviešu dzīve ASV un Klivlandes dziesmu svētki. Filmas pirmizrāde notika 1970. gada martā Ņujorkā, Ziegfelda kinoteātrī, kur pāris gadu pirms tam ATLANTIC bija iekārtojusi zenona projekcijas sistēmas. Vairāki simti latviešu piepildīja kino zāli. Toreizējais ALA's priekšsēdis Uldis Grava izkārtoja efektīgu filmas izrādīšanu pa latviešu centriem ASV. Rezultātā filma ALA'i ienesa krietni vairāk līdzekļu, nekā filma tai bija izmaksājusi.

Alberts Jekste reiz rakstīja:

!./ gribu atzīmēt, ka Latvijas filmas un viņu vīru spēks nebija tas, ka mēs būtu bijuši spējīgākie un gudrākie, nedz arī tas, ka mūsu rīcībā būtu bijušas labākās iekārtas un aparātūras, bet gan ka mums bija vienotība, ticība un sastrāde. Un kā savu nopelnu negribu pierakstīt kādas speciālas spējas, bet gan ka kopš trīsdesmito gadu beigām, kad sāku veidot Latvijas profesionālo filmu rūpniecību, mēģināju apvienot radošā konstruktīvā vienībā dažāda temperamenta filmu vīrus. Un viskritiskākos svešas varas maiņas brīžos centos saturēt filmu vīrus pie nemainīgā uzskata: ticība, tēvzeme un arods.

Tāpēc latviešiem trimdā ir bijusi filma un viss, ko tā spēj dot kultūras, vēstures un politikas laukā.

LATVIJAS ARHITEKTI TRIMDĀ. TRĪS PAAUDZES

Referāts raksturo situāciju pēc Otrā pasaules kara, kad Latviju atstāja trīs ceturtdaļas Latvijas arhitektu. Rezumēts kopīgais un atšķirīgais vecākās, vidējās un jaunākās paaudzes devumā dažādajās mītnes zemēs Latvijas piecdesmit okupācijas gados, kā arī trimdas arhitektu pienesums Latvijas kultūrai.

Līdz Otrajam pasaules karam Latvijā darbojās vecākās paaudzes latviešu arhitekti, kuri profesionālo izglītību bija ieguvuši Rīgas Politehnikumā cariskās Krievijas laikā. Ievērojamākie no tiem bija Eižens Laube un Pauls Kundziņš. Nākamā bija vidējā paaudze, kas bija absolvējusi LU Arhitektūras fakultāti, kā Pāvils Dreimanis, Aleksandrs Klinklāvs u.c. Augstskola nepārtrauca darbību arī kara laikā, un tajā uzsāka studijas virkne arhitektu, kuri vēlāk guva atzinību emigrācijā gan savu mītnes zemju sabiedrībā, gan trimdas latviešu sabiedrībā. 1939. g. Latvijā bija 187 reģistrēti arhitekti, t.sk. 77 Latvijas Arhitektu biedrības biedri. Pēc kara LPSR Arhitektu savienības sarakstā no tiem atrodams tikai 21, tātad emigrācijā bija devušās apmēram trīs ceturtdaļas.¹ Trimdā pazīstamākie kļuva tie arhitekti, kuru sabiedriskā darbība saistīta ar latviskā gara uzturēšanu, kā Arno Teivens, arī vēsturnieks, publicējis grāmatas par Latvijas dzirnavām un krogiem, vai ar arhitektūras dzīves organizāciju, kā Roberts Legzdiņš, žurnāla "Arhitekts" redaktors, Latvijas Arhitektu biedrības priekšsēži: aktīvais Eižens Jānišs, kurš pirmais ieguva arhitekta prakses tiesības Kanādā, Artūrs Damroze u.c.

Dzimtenē labāk pazīstami jaunākās paaudzes arhitekti, kas gan dzimuši Latvijā, bet profesionālo izglītību ieguvuši ārpus tās. Pirmkārt jau Gunārs (Gunnars) Birkerts, tad Andrejs Legzdiņš no Zviedrijas, Andrejs Andersons no Austrālijas, Sigurds Grava, Raimonds Slaidiņš no ASV, Andris Roze no Kanādas. Pēc kara trimdā dzimušajā visjaunākā paaudzē ir vairākas spilgtas personības, par kurām virkni rakstu žurnālā "Māksla" 20. gs. deviņdesmitajos gados publicēja J. Dripe.² Jāmin Jānis Šaltāns, Juris Bergs, Jans Vasilis u.c. Par viņu mītnes zemēm grūtāk runāt, jo, arhitektu darbam internacionalizējoties, tam, kurā valstī atrodas arhitekta birojs, nav nozīmes. Viņu darbībai nav viegli izsekot, jo, izpaliekot sociālajai dzīvei latviešu vidē, trūkst kontaktu. Jauno latviešu profesionāļu vidē tiem arī

grūtāk rasties, jo viņus vairs nevieno latviešu valoda. Krietna daļa šīs paaudzes arhitektu neraksta un pat nerunā latviski. Ievērojamākās latviešu arhitektu mītnes zemes bija Kanāda, ASV, Zviedrija, Austrālija, Vācija un citas valstis, kurās gan latviešu arhitektu skaits bija niecīgs.

Pirmie profesionālo darbību uzsāka latviešu arhitekti Zviedrijā 1944. gadā, ko atvieglāja jau pirms kara nodibinātie profesionālie sakari. Zviedrija tika uzskatīta par modernās arhitektūras centru Ziemeļeiropā, it īpaši pēc Stokholmas 1930. gada izstādes. Latvijā tolaik bija pazīstami zviedru arhitektu darbi, Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātes bibliotēkā bija pieejama zviedru periodika, notika vairākkārtējas arhitektu un arhitektūras studentu ekskursijas uz Zviedriju. Pirmā latviešu vizitkarte bija etnogrāfija, respektīvi, Baltiešu etnogrāfijas izstāde 1945. g. aprīlī Stokholmas pilsētas namā, kur Latvijas daļu iekārtoja mākslinieks N. Strunke un arhitekti R. Legzdiņš, A. Teivens un A. Lapūkins.

Iepazīšanās bija notikusi, un sākās cīņa par darba tirgu. Zviedrijā arhitekts ir profesijas apzīmējums, bez obligātā augstskolas diploma. Privātā prakse plaša – atšķirībā no pirmskara Latvijas, kur arhitektu vairums strādāja algotu darbu valsts un pašvaldību iestādēs. Ienācēju liktenis nebija viegls, sākotnējā lielākā barjera – zviedru valodas trūkums, arī daļa teorētisko zināšanu izrādījās nevajadzīgas, bet citu trūka. Tomēr vairāki latviešu arhitekti: Staņislavs (Stenlijs) Borbals, Ilmārs Kauliņš u.c. samērā ātri uzsāka profesionālo darbību.

Daļa no arhitektiem, neatraduši darbu profesijā vai nebūdami apmierināti ar darba raksturu, kā arī pēc latviešu leģionāru izdošanas PSRS nebūdami droši par Zviedrijas turpmāko politiku attiecībā pret bēgļiem, devās tālāk, uz ASV, Kanādu u.c. Dažās ģimenēs arī nākošā paaudze izvēlējās arhitekta profesiju. Tā Zviedrijā sekmīgi strādā Varis Bokalders, Andrejs Legzdiņš, Jans Vasilis, Austrālijā – Ivars un Māra Sātiņi, Kanādā – Mārtiņš Birkhāns u.c., kuru priekšrocība darba tirgū bija viņu mītnes zemēs iegūtā izglītība.

Latviešu arhitekti, kas trīsdesmitajos gados Rīgas arhitektūras skolas konservatīvajā gaisotnē bija audzināti klasisko formu veidošanas tradīcijās, aizveda līdzī trīmdā vienu īpatnību – tieksmi uz monumentālismu. Pēc kara Skandināvijā dominēja funkcionālisma racionālā pieeja, kurā nebija vietas romantiskām vai varenām formām. Varenā Vesterosas pilsētas nama autors – Manfrēds Jānis Sarma strādāja pilsētas arhitekta G. Olboma kantorī, un ēka tapa abu kopdarbā. Zīmīgi, ka konkursa projektos, kuri bija tapuši pirms Sarmas ierašanās, nebija torņa, tas parādījās vēlāk. Projektējot

ēku, latviešu arhitekts tai deva tradicionālo vertikālo akcentu, kuru Skandināvijā nozīmīgu bija padarījis Stokholmas rātsnams. Šī celtne bija īpaši populāra Rīgā trīsdesmitajos gados, kad tās forma inspirēja arhitektus, arī Sarmas projektēto Pasta krājkases namu.

Arhitektiem nepieciešama profesionāla organizācija, kas nodarbotos ar biedru profesionālo pienākumu un tiesību izstrādāšanu un to aizsardzību, zināšanu attīstību, kā arī uzkrāto zināšanu nodošana jaunajai paaudzei. Latvijā tā bija Latvijas Arhitektu biedrība, dibināta Rīgā 1924. g., kas savu darbību atjaunoja 1947. g. Pinebergā Vācijā, kur no 1946. līdz 1949. g. darbojās Baltijas universitātē. Latvijas Arhitektu biedrība sešdesmito gadu beigās ir apzinājusi ap 360 Latvijas cilmes arhitektu ārpus Latvijas, no tiem apmēram 160 ir LAB biedri. To apliecina biedrības publikācijas, pirmkārt, žurnāls "Architekts", kas iznāca no 1950. g. līdz 1993. gadam, pavisam 21 numurs, t.sk. arī apvienoti, un tā izdošanu organizēja R. Legzdiņš Zviedrijā. Operatīvākai informācijas cirkulācijai tika radīts "Architektu kopraksts", kseroksts izdevums, kas neregulāri turpina iznākt Kanādā.

Minētie izdevumi deva iespēju paaudzei, kura savstarpēji komunicēja latviešu valodā, apmainīties ar pieredzi, kā izdzīvot jaunajos apstākļos. Aktīvākie biedri, kā S. Borbals ASV, kopā ar sievu, arhitekti Mildu Borbalu, veltīja daudz pūļu, lai nodrošinātu trimdiniekiem iespēju saņemt arhitekta prakses sertifikātu un sekmīgi startēt turienes darba tirgū. Noderīgs bija pirmskara žurnālā "Latvijas Architektūra" publicētais LU Arhitektūras fakultātes mācību plāna saturs, kas varēja pierādīt ASV Kalifornijas štata būvniecības uzraudzības iestādēm, ka Latvijā pirms Otrā pasaules kara iegūtais arhitekta diploms garantē kvalitatīvu profesionālo izglītību. Neraugoties uz to, arhitektiem eksāmenā bija jāpierāda sava kvalifikācija.

Latvijas Arhitektu biedrības sēdeklis ir bijis saistīts ar tās priekšsēdētāja dzīvesvietu. Pirmajam priekšsēdētājam P. Kundziņam no Zviedrijas pārcēloties uz Kanādu, LAB mītne bija Toronto, vēlāk, S. Borbala un A. Damrozes laikā, – Kalifornijā, pēc tam Kanādā – E. Janiša, A. Rozes un patlaban J. Galdiņa vadībā. Jaunākajām paaudzēm, kuras ir iesaistījušās savu mītnes zemju profesionālajās organizācijās, nepieciešamība pēc Latvijas Arhitektu biedrības gan ir minimāla.

Zīmīgs ir A. Damrozes kritiskais vērtējums situācijai jau piecdesmitajos gados: "Kā latviešu arhitektam man ir jāatzīst kāds dīvains stāvoklis. Mūsdienu arhitektūras sākumi ir bijuši bezgala grūti. Atcerēsimies, ka 1923. g. Vācijā, Veimārā, nodibināja Bauhausu un šīs arhitektūras skolas

darbība ir ārkārtīgi nozīmīga jaunlaiku arhitektūras domas kopšanā. Bet, kad es iesāku studēt 1931. gadā, tad Rīgā par Bauhausu es nedzirdēju ne vārda. [...] Man ir neatvairāms iespaids, ka LAB savā laikā nokavēja ne tikai ciņu, bet pat atbalstu jaunai arhitektūrai. Dzīves straume plūst neatvairāmi, un es baidos, ka LAB šodien ir sēkli izskalota – sagatavota apklāšanai ar jauniem nogulsņējumiem – pārvēršot to par vēstures fosiliju. Es tikai iedomājos ainas, redzētas latviešu mākslas izstādēs, latviešu lietišķās mākslas izstādēs, latviešu dzīvokļu iekārtās, nemaz jau nerunājot par latviešu celtām dzīvojamām mājām, ar maz izņēmumiem, lai teiktu: tās jau ir fosilijas.”³

Pirmajā trimdas desmitgadē, kad jaunajās mītnes zemēs ir sasniegta elementāra materiālā labklājība, arhitekti daudz ceļo un iepazīstas ar to moderno arhitektūru, kuru pirmskara Latvijā nepiekopa. Arhitekts Kārlis Sātiņš atzīst, ka “arhitekta profesija ir specialitāte, ar ko latviešu sabiedrībai ir relatīvi maza saskare. Vēl joprojām samērā mazs skaits tautiešu, savus mājokļus ceļot, meklē arhitekta pakalpojumus. [...] Latviešu sabiedriskās ēkas ceļot, arhitekta funkcijas, viņa darba apmēri un vērtība it kā pazūd citu talcinieku taustāmo vai arī vieglāk aptveramo darbu skaitā.”⁴ Tiešām, latviešu kopiena bija ļoti maza daļa no arhitektu klientūras. Lielākā daļa ēku, ko latviešu organizācijas bija ieguvušas, bija to vajadzībām pielāgotas vecas celtnes. Daži pozitīvi izņēmumi ir tikai Latviešu skola Minsterē, Vācijā, Kalna baznīca Bostonā, Toronto Sv. Jāņa draudzes baznīca un dažas citas. Savdabīgs sentimentāla kurioza piemērs ir Sv. Pētera baznīca Adelaidē, kuras tornis ir Rīgas Sv. Pētera baznīcas torņa daļas kopija.

Trimdas arhitektu pienesums Latvijas kultūrai pirms 1991. g. izpaudās privātos kontaktos, pārsūtītajos žurnālos, profesionālā literatūrā un darbarīkos, bet atjaunotajā valstī tas izpaužas arī praktiskā darbā. Gunārs Birkerts pēc Latvijas uzaicinājuma kopš 1991. g. ir strādājis pie Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekta, Andris Roze 1993.–2001. g. ir vadījis Rīgas domes Galvenās arhitektūras pārvaldes plānošanas nodaļu, Sigurds Grava ir mācījis pilsētplānotājus RTU Arhitektūras fakultātē, Arnis Siksnis ir devis lekcijas un rakstus par plānošanas jautājumiem, Uldis Erlands Gustavs ir konsultējis Latvijas Banku. Viņu līdzdalība semināros un konferencēs, kā arī atsevišķi raksti un intervijas ir bijis galvenais ieguldījums.

Pēc 1991. g. Latvijā ir izaugusi visjaunākā arhitektu paaudze, no kuras daži strādā ārzemēs. Protams, to nevar saukt par trimdu, tomēr jāšaubās, vai pēc kvalitatīvas un dārgas arhitekta izglītības iegūšanas, piemēram, Hārvardā (Krišs Kārklīšs), Berlīnē (Ieva Kalniņa), Frankfurtē (Oskars Redbergs) vai citur jaunie arhitekti atgriezīsies Latvijā. Pārfrāzējot pazīstamo

teicienu, varam izsaukties: "Trimda ir beigusies, lai dzīvo trimda!" Tagad gan to sauc par brīvo darba tirgu.

¹ *Dripe J.* Ārlatvijas latviešu arhitektūra. Ievads // *Māksla.* – 1990. – Nr. 2.

² *Māksla.* – 1990. – Nr. 12; 1994. – Nr. 1, Nr. 3.

³ Kādēļ es esmu LAB biedrs? / A. Damrozes referāts LAB 35. dibināšanas atceres dienai 1959. g. 4. un 5. jūlijā Losandželosā. Latvijas Arhitektūras muzejs.

⁴ Latviešu arhitekti rietumos // *Archīvs XIII.* – 1973. – 177. lpp.

LATVIEŠU IZCELSMES ARCHITEKTI AUSTRĀLIJĀ

Ievads

Pēc Otrā pasaules kara vairāki Latvijā un Vācijā profesionālo izglītību ieguvušie latviešu arhitekti ieradās uz dzīvi Austrālijā un ar laiku vairākumā atsāka darbu savā profesijā. Jau 1950. gadā nodibināja Latvijas Arhitektu biedrības (LAB) Austrālijas kopu, kas sadarbojās ar LAB kopām citās trimdas mītnes zemēs un pastāv vēl šodien. Raksts sniedz datus par latviešu izcelsmes arhitektiem, pilsētplānotājiem, ainavu arhitektiem un iekštelpu arhitektiem Austrālijā un dod pārskatu par viņu

- darbību un sasniegumiem profesijas praksē un izglītības laukā;
- līdzdalību latviešu sabiedrisko ēku projektēšanā un sabiedrības izglītošanā;
- palīdzību atjaunotās Latvijas profesionālajā attīstībā;
- piedalīšanos Latvijas Arhitektu biedrības darbībā.

Austrālijā ieceļoja mazāk nekā 20 arhitektu ar kvalifikācijām, bet gadu gaitā viņu skaits ir pieaudzis pāri simtam, jo ieceļotāju pirmā, otrā un trešā paaudze pievienojās arhitektu saimei un radniecīgām profesijām. Vecākajai paaudzei galvenokārt bija jāizcīna sev vieta profesijā jaunos, svešajos apstākļos, bet nākamajām paaudzēm jau paverās arvien plašākas iespējas brīvi strādāt savā profesijā un gūt ievērojamus panākumus. Tie ir gūti, gan dibinot privātprakses, gan ieņemot atbildīgus posteņus valsts, pavalstu un pašvaldību iestādēs un arī universitātēs. Latviešu izcelsmes profesionāļi ir kļuvuši pazīstami un bijuši ļoti sekmīgi visos laukos – it sevišķi arhitektūrā, bet arī pilsētplānošanā, ainavu arhitektūrā un iekštelpu arhitektūrā. Šai rakstā vārdā pieminēti tikai daži, kā piemēri sasniegumiem, kurus guvuši arī daudzi citi.

Arhitektūrā un tai radniecīgās profesijās, dzīvojot trimdas mītnes zemēs, ir grūti un varbūt pat neiespējami sagaidīt kādu īpašu devumu latviešu kultūrai, kā tas ir viegli izdarāms rakstniecībā, mūzikā, teātrī un glezniecībā. Galvenais šo profesionāļu devums trimdas sabiedrībai ir bijis latviešu pašapziņas celšana ar viņu personīgajiem sasniegumiem, kā arī palīdzība daudzo latviešu sabiedrisko ēku projektēšanā un īstenošanā. Viņi ir arī

centušies modināt sabiedrības interesi par architektūru vispār un it sevišķi attiecībā uz Latviju, sniedzot referātus un sagatavojot publikācijas un izstādes. Viscaur Latvijas okupācijas laikam vairāki arhitekti arī interesējās par Latvijas architektūras attīstību un meklēja iespējas attīstīt profesionālas saites. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas daudzi regulāri ciemojās Latvijā un palīdzēja ar zināšanām, pieredzi un padomiem savā profesijas laukā.

Austrālijas latviešu arhitekti un radniecīgie profesionāļi ar saviem individuālajiem sniegumiem ir daudz devuši kā austrāliešu, tā arī latviešu sabiedrībai, un viņu kopējais veikums 50 trimdas gados ar LAB Austrālijas pārstāvju pūlēm ir ticis attiecīgi izsekots, sakopots un publicēts.

Latviešu izcelsmes arhitektu apzināšanu ir veikuši LAB pārstāvji Austrālijā K. Bērziņš, K. Sātiņš un A. Sikсна.¹ Rakstu sagatavošanā ir lietoti šādi galvenie avoti:

- LAB arhīvs² (atsaucēs uzrādītie materiāli nāk no šī avota, ja nav citu norādījumu);
- *Archīvs XIII*³;
- *Latvian Graduates 1945–1975*⁴;
- materiāli, kas sagatavoti *Latvian Graduates* turpmākam sējumam.⁵

Darbība un sasniegumi profesijas praksē un izglītības laukā

Profesijas un kvalifikāciju iegūšana Austrālijā

Arhitekta gradu Austrālijā iegūst bakalaura līmenī pēc piecu gadu studijām, kuŗam dažkārt vēl pieprasa vienu prakses gadu, kas studijas pagarina līdz sešiem gadiem. Pēdējā laikā vairākās universitātēs pēc trīs gadu studijām var iegūt *Bachelor of Design Studies* vai līdzīgu neprofesionālu gradu, kuŗam tad seko 2–3 gadu *Bachelor of Architecture* studijas.

Pilsētplānošana, ainavu architektūra un iekštelpu architektūra Austrālijā veido atsevišķas profesijas jeb darbības laukus un katrai ir paredzēta īpaša, no architektūras neatkarīga akadēmiskā izglītība. Profesionālas kvalifikācijas pilsētplānošanā un ainavu architektūrā var iegūt gan ar četru gadu bakalaura studijām, gan arī diploma vai maģistra līmenī, un šo veidu ir lietojuši vairāki arhitekti. Iekštelpu arhitekta kvalifikāciju saņem ar trīs gados iegūtu bakalaura gradu vai trīs gadu bakalaura un viena gada diploma studijām. Šādus gradus ir ieguvušas kopā 16 personas, kas nav nākušas no arhitektu vidus. Interesanti piebilst, ka vairāki arhitekti ieguva papildu gradus šajās disciplīnās pirms 1970. gada. Turpretī tieša pievēršanās

pilsētplānošanai, ainavu arhitektūrai un iekštelpu arhitektūrai kā pirmajai kvalifikācijai jeb papildu gradam, bez arhitektūras pamatgrada, ir notikusi tikai pēc 1970. gada, kad šie darbības lauki arī stingrāk nostiprinājās par atsevišķām profesijām.

Darbības lauki un sasniegumi gadu gaitā

Pirmajiem iebraucējiem bija obligāti divi gadi jānostrādā valdības norādītā, dažkārt fiziski smagā vai nepatīkamā darbā. To piedzīvoja vairāki pieredzējuši un izcili Latvijas vecākās paaudzes arhitekti, piemēram, P. Ārends (architektūras vēsturnieks un teorētiķis), K. Bikše (LU docents), P. Dreimanis (Rīgas pilsētas virsarchitekts) un citi.

Bez tam Latvijā vai Vācijā iegūtās kvalifikācijas neatzina automatiski, un to līdzvērtība netika viegli pieņemta. Tomēr dažiem radās iespēja strādāt savā profesijā federālās vai pavalstu valdības būvniecības departamentos, kaut arī sākumā zemākā līmenī, vēlāk ieņemot atbildīgākus posteņus. Pēc nedaudziem gadiem Latvijā un Vācijā studijas beigušie 19 latviešu arhitekti ar ļoti maz izņēmumiem strādāja vai nu valsts, vai vēlāk citu arhitektu birojos. Uzņēmīgākie centās iegūt arhitekta prakses tiesības, nokārtojot *Architects Registration Board* eksāmenus attiecīgajā Austrālijas pavalstī, bet tas nenācās viegli. Ja arī veicās, vecuma un pazišanās trūkuma dēļ bija grūti attīstīt privātu klientūru.⁶ Liekas, vienīgi L. Sviķerim izdevās jau no sākuma iztiku pelnīt galvenokārt ar savu privātpraksi un glezniecību. No pirmo gadu iebraucējiem privātpraksi vēlāk attīstīja arī R. Krastiņš un A. Pūpēdis, kuŗu vienīgā kvalifikācija bija iegūta ar *Architects Registration Board* eksāmeniem.

Dažiem izdevās uzsākt jaunu karjēru, kas vēlāk vainagojās ar izciliem panākumiem. Piemēram, O. Pumpuram par Vācijā iegūto arhitekta gradu bija minēts, ka viņš mācījies arī pilsētplānošanu, un federālās valdības departaments viņu jau 1949. gadā iesaistīja mazā darba grupā, kas nodarbojās ar Austrālijas galvaspilsētas Kanberas plānošanu. Šai laukā viņš turpināja darbu vairāk nekā 30 gadus – līdz 1982. gadam, galvenokārt pie *National Capital Development Commission*, plānojot daudzus Kanberas jauno pilsētu dzīvojamos rajonus, un pēc tam par viesu lektoru plānošanas studentiem. Par šo izcilo darbu un devumu pilsētplānošanas laukā *Royal Australian Planning Institute* viņam 1986. gadā piešķīra Mūža goda biedra statusu.⁷

Veicās arī I. Bērziņam. Viņš arhitektūras kvalifikācijas ieguva Vācijā, bet Latvijā bija beidzis Valsts Bulduru dārzkopības skolu. Strādājot

obligātos darba līguma gadus *Orange* pilsētā, viņam radās iespēja projektēt golfa kluba dārza izveidi, un šis veikums palīdzēja 1951. gadā iegūt Sidnejas pilsētas dārzu architekta palīga vietu. Viņš projektēja daudzus publiskus un arī privātus dārzus Sidnejā, kļūstot par iecienītu *Australian Institute of Landscape Architects* biedru, un savu darbību 1986. gadā nobeidza, būdams Sidnejas pilsētas dārzu un parku direktors, vadot vairāk nekā 300 darbinieku.⁸

Plašākas iespējas pavērās tiem 15 arhitektiem, kuŗi ieguva Austrālijas universitāšu gradus drīz pēc iebraukšanas pag. gs. 50. gados. Starp viņiem bija arī vairāki Latvijā vai Vācijā studijas iesākušie. Tikai puse no tiem strādāja valdības departamentos, pārējie arhitektu birojos, četri vēlāk iesāka privātpraksi un trīs kļuva par universitātes mācībspēkiem. No tiem 37, kuŗi gradus ieguva 60. gados, lielais vairākums strādāja arhitektu birojos, deviņi vēlāk uzsāka privātpraksi un divi kļuva par universitātes mācībspēkiem. Jāpiebilst, ka latviešu studenti bieži guva izcilas sekmes. M. Sātiņa (vēlāk Newsome) 1962. gadā *British Commonwealth* mērogā ieguva augsta prestiža Romas stipendiju, kas viņai ļāva divus gadus pavadīt Romā. Savukārt A. Stenderam 1964. gadā piešķīra *Royal Australian Institute of Architects* sudraba medaļu – augstāko godalgu tikko beigušajiem arhitektūras studentiem.⁹ Vairāki arhitekti arī devās ārzemju ceļojumos uz dažiem gadiem, gūstot papildu gradus vai pieredzi ārzemju firmās.

Kaut arī vēl daudzi abos šajos posmos strādāja valdības departamentos, viņi bieži ieņēma atbildīgākus posteņus, nekā bija iespējams pirmajiem iebraucējiem. Tā, piemēram, A. Andersons 1964. gadā sāka strādāt *New South Wales Public Works Department*. Pēc atgriešanās no studijām un darba ārzemēs viņš no 1967. līdz 1988. gadam izstrādāja vairākus sabiedrisko ēku un pilsētībūvniecības projektus Sidnejā, kuŗi guva profesijas atzīnību un godalgas. Par šiem izcilajiem sasniegumiem viņam 1983. gadā piešķīra Austrālijas augstāko apbalvojumu – *Order of Australia*. Jau 1976. gadā viņš kļuva par galveno arhitektu speciālo projektu sekcijā, 1984. gadā – par *Assistant Government Architect*, un 1988. gadā viņam piedāvāja departamenta vadītāja, *Government Architect*, posteni. Taču viņš izvēlējās pāriet uz lielo arhitektu firmu *Peddle Thorp & Walker* par vienu no direktoriem. Viņš ir darbojies arī par viesu profesoru pie *University of NSW*.¹⁰

Savukārt A. Siksnā pēc darba arhitektu birojā Adelaidē, papildu grāda iegūšanas pilsētplānošanā un divu gadu darba ceļojuma ārzemēs 1968. gadā sāka strādāt *National Capital Development Commission*, Kanberā. Nākamajos desmit gados viņš tur vadīja darba grupas, kas veica Kanberas

pilsētas centra un trīs jauno pilsētu centru plānošanu, un vēlāk vadīja šīs iestādes pilsētplānošanas nodaļu vairāk nekā ar 50 darbiniekiem. No 1981. līdz 2002. gadam viņš bija pilsētplānošanas docents *University of Queensland*. Par šiem sasniegumiem *Royal Australian Planning Institute* viņam 1994. gadā piešķīra Goda biedra statusu.

Par pēdējos 30 gados kvalificēto 57 profesionāļu darbavietām diemžēl trūkst datu, bet šķiet, ka dalījums starp arhitektu birojiem un valdības departamentiem varētu būt līdzīgs iepriekšējam posmam. Pilsētplānotāji vairākumā ir strādājuši pašvaldības vai valsts iestādēs, bet ainavu arhitekti un iekštelpu arhitekti gandrīz visi privātbijos. No šīs gados jaunākās grupas lielākus sasniegumus vēl var gaidīt nākotnē, bet jau ir zināmi seši, kas sekmīgi darbojas privātpraksē. Interesanti arī piebilst, ka vairāki arhitekti ir pārgājuši strādāt mākslas laukā. Piemēram, I. Tillers jau 80. gados izvērtās par vienu no izcilākajiem Austrālijas gleznotājiem un ir labi pazīstams arī ārzemēs. Glezniecībā ļoti aktīvi bijuši arī vecākās paaudzes arhitekti L. Sviķeris un A. Meždreis, un V. Vilmane kopš 1987. gada ir guvusi labus panākumus ar stikla skulptūrām.¹¹

Vairāki arhitekti savā darba mūžā ir strādājuši pat trīs dažādos laukos:

A. Andersons (valdības departamentā, privātpraksē, universitātē),

Z. Kapelis (privātpraksē, privātbirojā, universitātē),

R. Krastiņš (valdības departamentā, privātbirojā, privātpraksē),

A. Sikсна (privātbirojā, valdības departamentā, universitātē),

A. Stenders (privātbirojā, universitātē, privātpraksē).

Cik arhitektu ieguva gradus un darbojās dažādos profesionālos laukos?

Pats pirmais publicētais LAB biedru saraksts¹² rāda, ka Austrālijā līdz 1950. gada beigām jau apzināti 17 kārtējie biedri (arhitekti)¹³ un astoņi ārkārtas biedri (bijušie un toreizējie studenti). No šī mazā sākuma skaita latviešu izcelsmes arhitektu saime Austrālijā strauji pieauga jau līdz 1959. gadam un vēl straujāk no 1960. līdz 1969. gadam (1. tabula). Rezultātā pirmajos 20 gados latviešu izcelsmes arhitektu skaits Austrālijā bija vairāk nekā trīskāršojies – līdz 62, kaut bija jau miruši seši Latvijas vecākās paaudzes arhitekti un vēl pieci citi bija vai nu miruši, vai izceļojuši. Pieaugums bija daudz mērenāks nākamajos 20 gados, un kopš 1990. gada bilance ir kļuvusi negatīva, jo kvalificēto arhitektu pieaugums neatsver mirušo kolēģu skaitu.

No 1950. līdz 2003. gadam Austrālijā ir darbojušies kopā 114 arhitekti un 16 pilsētplānotāji, ainavu arhitekti un iekštelpu arhitekti. No tiem laika gaitā 26 ir miruši, četri pārcēlušies uz citām zemēm un 100 vēl arvien dzīvo Austrālijā.

1. tabula. Arhitektu un radniecīgo profesionāļu pieaugums
no 1950. līdz 2003. gadam

Gradi/Kvalifikācijas	1950	1950– 1959	1960– 1969	1970– 1979	1980– 1989	1990– 2003	Kopā
Latvijas Univ. arch. grads ¹⁴	13	1					14
Vācijas DipIng Arch grads	5						5
Austrālijas univ. arch. grads		15	37	14	15	12	93
Austrālijas prakses tiesības ¹⁵		2					2
Arhitektu pieaugums		18	37	14	15	12	114
Augošais arhitektu skaits	18	36	73	87	102	114	114
Pilsētplānotāja grads				4	3	3	10
Iekštelpu arhitekta grads				1	1	2	4
Ainavu arhitekta grads					2		2
Citu profesiju pieaugums				5	6	5	16
Augošais kopskaits	18	36	73	92	113	130	130
<i>Miruši</i>		2	6	3	3	12	26
<i>Izceļojuši</i>		1	2			1	4
<i>Zudušo augošais kopskaits</i>		-3	-11	-14	-17	-30	30
Esošo skaits posma beigās	18	33	62	78	96	100	100

Pašreiz vēl ir tikai viens ar Latvijas Universitātes gradu, viens ar Vācijas universitātes gradu un viens ar Austrālijā iegūtām prakses tiesībām, visiem pārējiem 97 ir Austrālijas universitāšu grādi, un vairāk nekā puse no tiem ir iegūti kopš 1970. gada. Latviešu izcelsmes arhitektu un citu profesiju sastāvs ir mainījies ne tikai kvalifikācijas, bet arī vecuma grupu sadalījumā. Pašreizējais kopskaits 100 sadalās trīs galvenās vecuma grupās – ap 40% ir zem 50 gadu vecuma, ap 30% ir 50–64 gadu vecumā, un 30% ir pensijas vecumā, no tiem septiņi ir jau pat pāri 80 gadiem. Jāpiebilst, ka tikai divas trešdaļas no tiem, kas ir zem 50 gadu vecuma, ir arhitekti; tas norāda uz spēcīgu citu profesiju ietekmi jaunākajā paaudzē (2. tabula).

2. tabula. Kvalifikāciju un vecuma grupu sadalījums 2003. gadā

Kvalifikācijas	Vecuma grupas				
	Zem 50	50–64	65–79	Virs 80	Kopā
Latvijas Univ. arch. grads				1	1
Vācijas DipIngArch grads				1	1
Austrālijas prakses tiesības			1		1
Austrālijas univ. arch. grads	28	26	22	5	81
Austrālijas univ. citas profesijas grads	11	5			16
Kopā	39	31	23	7	100

Papildu akadēmiskie grādi

Papildu gradus arhitektūrā vai citās disciplinās ir ieguvuši 18 arhitekti, un trīs no viņiem pat vairākus gradus (3. tabula). Lielāko tiesu šīs kvalifikācijas ir gūtas, lai varētu strādāt arhitektūrai radniecīgās profesijās – visvairāk pilsētplānošanā un ainavu arhitektūrā vai akadēmiskā laukā.

3. tabula. Arhitektu iegūtie papildu grādi dažādās disciplinās

Disciplīna	Bakalaurs	Diploms	Maģistrs	PhD	Grādi	Personas
Pilsētplānošana		2	5	1	8	6
Arhitektūra		2	4		6	5
Ainavu arhitektūra		2			2	2
Būvniecības zinātne			1		1	1
Inženierzinātne			1		1	1
Sociālais darbs	1				1	1
Techniskā izglītība		1	1		2	1
Vizuālā māksla	1				1	1
Kopā	2	7	12	1	22	18

Pilsētplānotāji, ainavu arhitekti un iekštelpu arhitekti

Kopā 16 personas, kas nav no arhitektu vidus, ir ieguvušas šādas kvalifikācijas – dažkārt kā bakalaura vai diploma gradu, citkārt kā papildu gradus pēc pamatdisciplīnas apgūšanas (4. tabula). Jurists E. Stokans ir pat ieguvis trīs dažādus maģistra gradus pilsētu un vides plānošanas laukā!

4. tabula. Pilsētplānošanas, iekštelpu un ainavu arhitektūras kvalifikācijas

Profesija	Bakalaurs	Diploms	Maģistrs	Gradi	Personas
Pilsētplānošana	3	2	7	12	10
Iekštelpu arhitektūra	3	1		4	4
Ainavu arhitektūra	2			2	2
Kopā	8	3	7	18	16

Pilsētplānošanā kopā gradus ir ieguvušas 16 personas (6 arhitekti un 10 citi), un O. Pumpurs šai laukā darbojās tikai ar arhitekta gradu. Ainavu arhitektūrā gradus ir ieguvušas četras personas (2 arhitekti un 2 citi), un I. Bērziņš šai laukā darbojās tikai ar arhitekta gradu. Iekštelpu arhitektūrā gradus ir ieguvušas četras personas. Šajās radniecīgās profesijās, iespējams, ir strādājušas pavisam 26 personas – 10 arhitekti un 16 ar citām pamatdisciplinām – tātad aptuveni piektā daļa no visiem 130 apzinātajiem profesionāļiem.

Vēl jāpiemin, ka arhitektūra ir bijusi latviešiem pievilcīgs studiju lauks, un ir zināms, ka 50 personas ir īslaicīgi studējušas arhitektūru vai ieguvušas ar to saistītus neprofesionālus gradus un gandrīz puse no tiem starp 1960. un 1969. gadu (5. tabula). Lai gan skaits kopš 1970. gada varētu būt lielāks, nekā ir uzziņāts, taču skaidri redzams, ka arhitektūra vairs nav tik populāra un ka ir pavairojies citu profesiju pievilkšanas spēks.

5. tabula. Arhitektūru studējošo latviešu skaits

Kur un kad studējuši	Skaits
Latvijā vai Vācijā studējuši	14
Austrālijā studējuši 1950–1959	5
Austrālijā studējuši 1960–1969	22
Austrālijā studējuši 1970–1979	3
Austrālijā studējuši 1980–1989	5
Austrālijā studējuši 1990–2003	1
Kopā	50

Privātprakse

Vairāki latviešu profesionāļi ir bijuši pietiekami pašapzinīgi un uzņēmīgi, lai uzsāktu privātpraksi. Ir zināmi 22 arhitekti un pilsētplānotāji, kuri

darbojušies personīgā privātpraksē vai kā firmu vadītāji, līdzīpašnieki vai direktori (6. tabula).

6. tabula. Arhitektu un pilsētplānotāju privātprakses

Uzvārds	Sākuma gads	Firmas nosaukums
ARCHITEKTI		
Andersons, A.	1988	Direktors pie Peddle, Thorp & Walker
Barry (Dzirnekels), A.	50. gadi	
Bičevskis, P.	1994	Direktors pie James Cubitt
Buivids, E.	60. gadi	
Freiverts, K.	1983	Curnow Freiverts Glover Pty Ltd
Kamols, P.	1987	Kamols Membrane Structures; tagad Bird Air Shade Structures
Kapelis, Z.	1956–1959	
Krastiņš, R.†	1963–1988	
Lodēns, I.	60. gadi	
Midegs, J.	90. gadi	APDP Pty Ltd
Miller (Meldrājs), M.	80. gadi	
Pārups, E.	1972	Prangle Crofts Dowling Parups; tagad Parups Waring Architects Pty Ltd
Pūpēdis, A.	60. gadi	
Rubis, J.	1959	J. V. Rubis & Partners
Schubert (Sīpols), H.	80. gadi	Gobbold Schubert
Stenders, A.	1980	Stenders & Partners; tagad Codd Stenders
Sviķers, A.	90. gadi	
Sviķers, L.†	1951–2000	
Thomas (Šteins), A.	80. gadi	Silver Thomas Hanley
PILSĒTPLĀNOTĀJI		
Bērziņš, K. L.	90. gadi	Berzins Environmental Planning Pty Ltd
Stokans, E.	90. gadi	Kahns Lawyers
Šmite, S.	1993	S. A. Smits & Associates

Akadēmiskais darbs un pētniecība

Akadēmiskais darbs nav saistījis sevišķi daudzus, tomēr ilgāku laiku par mācībspēkiem universitātēs ir darbojušies:

Grete, J. arhitektūrā: 1977.–1990. g. *Queensland University of Technology*.

Kapelis, Z. arhitektūrā: 1966.–1973. g. vairākās ASV universitātēs; 1973.–1992. g. *University of Adelaide*.

Siksna, A. pilsētplānošanā: 1981.–2002. g. *University of Queensland*.

Stenders, A. arhitektūrā: 1976.–1980. g. *Queensland Institute of Technology*.

Īsāku laiku par viesu profesoru ir bijis A. Andersons un par viesu lektoru – O. Pumpurs.

Vienīgais doktora grāda ieguvējs ir A. Siksnis 1990. gadā par pētījumu *A comparative study of block size and form (In selected new towns in the history of Western civilization and in selected North American and Australian city centres)*. G. Bračs 1966. gadā saņēma maģistra grādu par pētījumu *Research analysis on some aspects of the performance of concrete as a roof material*.¹⁶

Līdzdalība latviešu projektos un sabiedrības izglītošanā

Latviešu sabiedrisko ēku projektēšana

Arhitektu devums latviešu sabiedrībai izpaudās, dažkārt projektējot privātmājas latviešu klientiem, bet jo īpaši izgatavojot latviešu sabiedrisko ēku un baznīcu projektus, parasti to darot bez atlīdzinājuma (7. tabula). Gandrīz visu šo sabiedrisko ēku apraksti un fotogrāfijas ir publicētas izdevumā *Archīvs XIII*¹⁷ un dažu arī žurnālos *Architekts*¹⁸ un *Skola un Ģimene, Latvija*¹⁹.

7. tabula. Latviešu sabiedrisko ēku arhitekti

Arhitekti	Ēka, vieta un pabeigšanas gads
Būmanis, T.	Adelaides ev. lut. latviešu draudzes Sv. Pēterļa baznīca (1971)
Būmanis, T.	Izglītības centrs "Dzintari", Normanville – Izbūves plāns (1984)
Drēziņš, A. & Kārkliņš, A.	Sidnejas ev. lut. latviešu draudzes baznīca (1968)
Freiverts, K.	Izglītības centrs "Dzintari", Normanville – Ēkas (1985–1989)
Merits, U.	Melburnas ev. lut. latviešu draudzes Svētā Krusta baznīca (1972)
Pārups, E.	Brisbanes latviešu nama paplašināšana (1987)
Sātiņa, M.	"Zilo acu" kooperatīva slēpotāju mītne, Mt. Buller (1963)
Siksna, A. & Kapelis, Z.	Adelaides latviešu nama sarīkojumu zāle (1966)

Siksna, A.	Latviešu veco ļaužu mītne, Elizabeth – 1. posms (1963)
Sviķeris, L.	Melburnas latviešu nams (1965)
Sviķeris, L.	DV Melburnas nodaļas lauku īpašuma "Vanagi" celtnē (1969)
Zariņš, V.	Latviešu veco ļaužu mītne, Elizabeth – 2. posms (1967)

Varētu domāt, ka tieši latviešu sabiedrībai paredzētās ēkas būtu izraisījušas architektūru ar latviskām iezīmēm, taču tikai retajā tādas var saskatīt. No vienas puses, ēku budžeti bija stipri ierobežoti, un, no otras puses, arhitekti paši arī varbūt necentās dot īpašu, latvisku raksturu ēkām, kuŗas tomēr bija jāpiemēro Austrālijas apstākļiem. Ja nu kādi latviski elementi parādījās, tad galvenokārt iekštelpu apdarē un dekorējumā, kuŗus bieži veica citi mākslinieki un amatnieki. Par "vislatviskākām" ēkām tiek uzskatītas divas baznīcas. Svētā Krusta baznīca Melburnā izceļas ar krustu visā augstumā stiklotajā altāra gala sienā, kuŗa dod telpai īpašu gaišumu. Sv. Pēterā baznīca Adelaidē saista ar savu torni, kas atgādina Rīgas Pēterbaznīcas torni, un stikloto altāra sānu sienu, kuŗā saules stari iekrāso sarkanbalt-sarkanā karoga formu dievkalpojuma laikā.

Referāti latviešu un austrāliešu sabiedrībai

Arhitekti un citi profesionāļi ir centušies papildināt latviešu sabiedrības zināšanas par architektūru un pilsētplānošanu, it sevišķi attiecībā uz Latviju, gan vēsturiskos, gan šīs dienas aspektos. Referātus vairākkārt ir snieguši A. Andersons un A. Siksna, to darot arī austrāliešu arhitektiem un interesentiem. Pa reizei ir referējuši J. Balodis, F. Bite, J. Grete, Z. Kapelis, J. Rubis, E. Stokans un L. Treimane-Pitrāne.

Ar saviem darbiem Brisbanes latviešu sabiedrību īpašā sarīkojumā 1986. gadā iepazīstināja vietējie arhitekti A. Kamols, P. Kamols, J. Rubis un A. Stenders.²⁰ Drīz pēc tam A. Kamola ierosmē 1988. gadā Brisbanē, Austrālijas latviešu 38. Kultūras dienu Tēlotājas, lietiskās mākslas un foto izstādes ietvaros pirmo reizi iekļāva arī latviešu arhitektu modeļus un projektus.

Palīdzība Latvijas profesionālajai attīstībai

Vairāki arhitekti ir viesojušies Latvijā, sekojuši arhitektūras un radniecīgo profesiju attīstībai un palīdzējuši to sekmēt, īpaši izglītības laukā. Visagrāk, sākot jau ar 1967. gadu, profesionālus kontaktus uzņēma A. Andersons, tos pastiprinot pēc 1990. gada un sniedzot rakstus par saviem darbiem

žurnālā *Latvijas Architektūra*.²¹ Pēc pirmās vizītes 1984. gadā A. Siksnā ir vairākkārt viesojies Latvijā, sniedzis viesu lekcijas Rīgas Tehniskajā universitātē un Latvijas Lauksaimniecības universitātē, referējis II Pasaules latviešu zinātnieku kongresā, publicējis rakstus par pilsētplānotājiem²² un profesionālo attīstību²³, kā arī mēģinājis iedzīvināt pilsētplānošanas izglītības izveidošanu Latvijā. Citi ir palīdzējuši līdzīgos veidos, referējuši Latvijas Arhitektu savienībā, kā arī ziedojuši datorus un grāmatas Rīgas Tehniskajai universitātei. Daudzi ir uzņēmuši Latvijas architektus, kuŗi ciemojušies Austrālijā, lai iegūtu šejienes pieredzi. Ar LAAJ Akadēmisko papildstudiju nozares palīdzību A. Siksnā 1994. gadā izkārtoja iespēju E. Zalānam, tagadējam Kuldīgas pilsētas galvam, pusgadu *University of Queensland* studēt pilsētplānošanu. Savukārt vismaz viena architekta – Māra France jau vairākus gadus strādā Latvijā, tā daloties pieredzē ar Latvijas kollēgām.

Piedalīšanās Latvijas Arhitektu biedrības darbībā

Latvijas Arhitektu biedrība un tās mērķi

Latvijas Arhitektu biedrību (LAB) nodibināja 1924. gadā, un no tās biedru skaita apmēram 80% devās trimdā. Darbību LAB atjaunoja Vācijā 1947. gadā, un, sākoties izceļošanai uz citām zemēm, galvenais darbs bija apzināt izbraukušo LAB biedru adreses. Plašāka mēroga darbība sākās 1950. gadā ar izdevuma *Architekts* iznākšanu un vairāku LAB kopu nodibināšanu.²⁴ Globāla LAB valde ar 1954. gadu sāka darboties Kanadā un ASV²⁵. Atjaunodama savu darbību svešumā, LAB apņēmas²⁶:

- “Neļaut izirt saitēm, kas līdz šim vienojušas mūsu architektu saimi, ja tā arī tagad izklīdusi pa visu pasauli.
- Gādāt, lai architektūras problēmas un aroda jautājumi domu izmaiņā skaidrotos arī tagadējos apstākļos.
- Piesaistīt biedrībai arī jaunos mūsu saimes locekļus, kam mainīgie apstākļi nav ļāvuši nobeigt savas studijas, bet kam architektūra joprojām ir sirdslieta.
- Vienot, rosināt un vairot mūsu spēkus vienam mērķim – celtniecības darbam atbrīvotā dzimtenē.”

Sakaru uzturēšanai valde izraudzīja atsevišķus kollēgas par saviem pārstāvjiem dažādajās mītnes zemēs, un pārstāvju darbībai galvenais uzdevums tika formulēts šādi²⁷:

- “Sevišķu vērību gribam veltīt tagadējo stud. un arī arch. studijas beigušiem trimdā, dažādās valstīs, jo tas ir mūsu tautas un valsts nākotnes

kapitāls /../ Tamdēļ lūdzam Jūs veltīt vislielāko vērību un pūles jaunās audzes apzināšanai un piesaistīšanai LAB.”

Biedru informēšanai un darbības sakopošanai valde lietoja izdevumu *Architekts* un piesūtīja LAB valdes apkārtrakstus. No 1950. līdz 1956. gadam *Architekts* (Nr. 1–7/8) iznāca mazā formātā un pieticīgā apdarē, galvenokārt kalpojot LAB internām vajadzībām. No 1959. līdz 1978. gadam *Architekts* (Nr. 9–17/18) tika izdots kā publisks žurnāls, lielākā formātā, uz krita papīra un ar angļu valodas kopsavilkuma tekstu. Tas prasīja lielākus līdzekļus, kuŗus bija grūti sagādāt.

Divi numuri tika veltīti Austrālijas kollēgu darbiem. Tomēr 1963. gada aicinājumam piedalīties ar saviem darbiem Austrālijai veltītajā *Architekts* 13 numurā no 47 kollēgām atsaucās tikai astoņi – T. Būmanis, A. Kamols, U. Merits, M. Sātiņa, K. Sātiņš, A. Sikсна, L. Sviķeris un bijušā arhitektūras studente, skulptore R. Jauģiete.²⁸ Vēlāk *Architekts* 17/18 numurā ar saviem darbiem piedalījās seši kollēgas – T. Būmanis, I. Daliņš, A. Drēziņš, A. Kārklīš, U. Merits un J. Rubis.²⁹ Mazā atsaucība izskaidrojama ar diviem iemesliem – pirmkārt, tikai dažiem bija privāti projekti, kuŗus varētu publicēt, un, otrkārt, autoriem bija pašiem jāsedz klišeju izgatavošanas maksa.

Pēdējo *Architekta* numuru (19/20, 21) iespieda 1993. gadā jau neatkarību atguvušā Latvijā kopā ar Latvijas Architektu savienību (LAS), un, kā rakstīja LAB prezidents A. Roze:

“[Tas] ir reizē vienas ēras noslēgums /../ un jauna ceļa sākums /../ ir ārzemju un Latvijas architektu sadarbības auglis. Tas ir vēl kaut kas nozīmīgāks. “ARCHITEKTS” SIMBOLIZĒ MŪSU ATGRIEŠANOS DZIMTENĒ.”³⁰

LAB valde 1993. gadā izdarija biedru aptauju, kuŗā lielais vairākums biedru piekrita LAB apvienošanai ar LAS Latvijā kā ārzemju nodaļai, un priekšlikums tika pieņemts LAS–LAB biedru kopsapulcē 1995. gadā.³¹ Kopš 1995. gada Latvijā iznāk augstas kvalitātes žurnāls *Latvijas Arhitektūra* (vēlāk *Latvijas Architektūra*), kur ar rakstiem piedalās ārzemju latviešu arhitekti – arī no Austrālijas.

LAB darbība Austrālijā

Par LAB pārstāvjiem, kuŗus vēlāk sauc par LAB vicepriekšniekiem, ir darbojušies: Kārlis Bērziņš – no 1950. līdz 1960. gadam, Kārlis Sātiņš – no 1961. līdz 1981. gadam, Arnis Sikсна – kopš 1982. gada.

LAB archīva dokumenti nedod tiešas ziņas par to, kā iesākusies LAB darbība Austrālijā, bet kases grāmata rāda, ka jau 1951. gadā astoņi samaksājuši biedru naudu par 1950. gadu. Šķiet, ka pirmajos gados aktivitāte nav bijusi liela – tikai 1955. gadā vēl četri samaksā biedru naudu par laiku no 1950. gada. Starp 1958. un 1961. gadu nekādi naudas darījumi nenotiek.

Drīz pēc LAB pārstāvja darba uzsākšanās K. Sātiņš atvaļinājuma laikā 1961. gada jūnijā apmeklēja Sidnejas, Kanberas un Brisbanes latviešu architektus un mēģina piesaistīt kolēģas vietējo kopu organizēšanai. LAB kopas vadību Melburnā 1961. gadā uzņemas E. Krūmiņš³² un 1962. gadā U. Merits³³, bet vēlāk atkal E. Krūmiņš. Kopas organizēšanu Adelaidē 1962. gadā uzņemas T. Būmanis³⁴, un, kaut sanāksmes noturēt neizdodas, viņš turpina kontaktpersonas darbu. Kopas organizēšanu Brisbanē 1962. gadā uzņemas F. Bite³⁵, bet vēlāk par kontaktpersonu darbojas A. Kamols. Nevienš neuzņemas organizēt kopas Sidnejā un Kanberā, bet dažus gadus par kontaktpersonām darbojas M. Krādziņš un A. Družins. Pertā 1967. gadā par kontaktpersonu kļūst J. Balodis.³⁶

Taču aktīvu un ilgstošu kopu darbību izveidot neizdodas nevienā pilsētā. Melburnā pēc diviem neveiksmīgiem mēģinājumiem sanāksmes notiek 1962. gada jūnijā un augustā, tajās piedalās seši arhitekti un četri studenti³⁷, bet jau 1963. gadā kopas darbība apstājas,³⁸ un E. Krūmiņš 1964. gadā atsakās no kopas vadības³⁹. Pirmā sanāksmē Brisbanē 1963. gada janvārī piedalās astoņi arhitekti un studenti⁴⁰, un vēl pāris sanāksmju notiek 1963.⁴¹ un 1964. gadā. Kopš 60. gadiem kopu darbība nav notikusi. Vienīgi Brisbanē 1982. gadā pusdienās tikās seši no aicinātajiem 11 kolēģām.

K. Sātiņš, izmantojot paša un citu palīgu kontaktus, cenšas apzināt gan bijušos LAB biedrus, gan Austrālijā kvalificētos architektus un arhitektūras studentus un tos piesaistīt LAB. Tas nenākas viegli vairāku iemeslu dēļ. Sātiņš to paskaidro:

“Liekas, ka kaut kas ir nokavēts, kāds īsts moments palaists garām. Vecā paaudze pēc pirmo gadu smagās eksistences nodrošināšanas ciņas ir nogurusi un nelabprāt grib uzņemties zināmas grūtības lietai, kurai neparedz nākotni. Šai pašā laikā ir izaugusi jauna arhitektu paaudze, kas saaugusi ar savu profesionālo apkārtni un kam latviešu arhitektu sentimentu nelielas tik tuvi un svarīgi kā vecākai paaudzei. Ierobežotas bijušās arī saskares iespējas vecajai paaudzei ar jauno darba vai ikdienas gaitās. Vecākā paaudze daudzus gadus pavadījusi fabrikās, bet jaunie pilna laika studijās skolās /../ [Tomēr latviešu studentu] organizācijas Austrālijā ir

rosīgas, un grūti sagaidīt, lai paralēli pašas organizācijas prasību apmierināšanai paliktu laiks un iespēja darboties profesionālā virzienā.⁴²

Liela daļa kolēģu tomēr neatbild ne uzaicinājumiem, ne žurnāla lietā, ne uz vēstulēm⁴³ /../ Rezultāts šādam stāvoklim ir tas, ka "cīnos" viens pats visas Austrālijas mērogā. Šī situācija atspoguļojas uz tik svarīgo finansiālo stāvokli. Lielas distances atsaucas arī uz maksājumu kārtošanu, un, ar kādu izņēmumu, par maksājumiem vienmēr ir jāatgādina. Un ar visu to pat daži LAB biedri maksājumus vienkārši nekārto."⁴⁴

LAB ir divas biedru kategorijas:

- 1) kārtējie biedri (turpmāk saukti biedri) – arhitekti,
- 2) ārkārtas biedri – bijušie un esošie studenti.

Kā redzams pēc pārskata (8. tabula), maksājošo LAB biedru skaits nekad nav sasniedzis 20 un bieži ir bijis krietni mazāks. Pag. gs. 50. gados biedru skaits sasniedz tikai divpadsmit. Taču K. Sātiņa pūles dod panākumus, un, sākot ar 1962. gadu, LAB iestājas 12 jauni biedri, kuŗi kvalifikāciju ieguvuši Austrālijā, viens ar Latvijas kvalifikāciju, un maksājumus atsāk četri bijušie LAB biedri. Taču drīz vairāki biedri nomirst, daži izceļo un citi vēlāk izstājas vai pārtrauc maksājumus. Tikai 1980. gadā iestājas vēl viens jauns biedrs. Rezultātā pēc 30 gadu darbības 1980. g. Austrālijā vēl gan ir 20 kādreizējo LAB biedru, bet tikai desmit no tiem ir rēgulāri maksātāji.⁴⁵

8. tabula. LAB biedru skaits Austrālijā*

Kategorija	1950	1957	1963	1970	1980	1985	2003
Biedri	7	10	13	14	10	16	10
Ārkārtas biedri	1	2	5			1	
Kopā	8	12	18	14	10	17	10

* Skaitīti tikai tie, kas kārtojuši maksājumus.

Uzņemoties Austrālijas LAB pārstāvja pienākumus, A. Siksa 1982. gadā izsūtīja aptaujas 20 LAB biedriem, kā arī 20 apzinātiem arhitektiem un studējošiem, kuŗi kaut cik bija interesējušies par LAB darbību, lai uzzinātu viņu vēlēšanos uzturēt saistības ar LAB. Pēc atbilžu saņemšanas LAB biedru skaits nostabilizējās uz 16, un 80. gados vēl iestājās četri jauni biedri. Savukārt līdz 2000. gadam astoņi biedri bija miruši un divi izstājās – pašreiz Austrālijā vēl ir tikai 10 LAB biedri.

Aizgājušos 50 gadus pavisam 44 arhitekti un divi studenti ir skaitījušies LAB biedri. No tiem 24 bija LAB biedri jau pirms ierašanās Austrālijā, pieci iesaistījās 50. gados, 12 vēlāk – 60. gados, un tikai pieci ir nākuši klāt kopš 1980. gada. Kādēļ tad LAB biedru skaits vienmēr ir bijis tik mazs? Daudzi bija biedri tikai uz ļoti īsu laiku. Pavisam ir miruši 24 kolēģas, septiņi jau pirms 1965. gada, seši no 1970. līdz 1988. gadam un 11 kopš 1990. gada. Bez tam trīs izceļoja 50. un 60. gados. Jaunāko paaudzi piesaistīt LAB ir bijis grūti vienmēr, bet it sevišķi kopš Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā. Ja tai vispār ir interese par Latviju un tās arhitektūru, tad to vistiešāk tagad var apmierināt, apmeklējot Latviju un abonējot *Latvijas Arhitektūru*, ko vairāki arī dara.

Nobeigums – latviešu izcelsmes profesionāļu devums

Kā redzams pēc šī apraksta, latviešu izcelsmes arhitekti, pilsētplānotāji, ainavu arhitekti un iekštelpu arhitekti ir daudz devuši un sasnieguši gan Austrālijas profesionāļu aprindās, gan latviešu sabiedrībā, gan palīdzot saviem kollēģām Latvijā. Kaut arī tie ir atsevišķi, individuāli sniegumi, to kopējā vērtība varbūt nebūtu tik liela, ja par tiem nebūtu interesējusies Latvijas Arhitektu biedrība, kas mēģināja rast kopības izjūtu starp latviešu izcelsmes arhitektiem. LAB darbība ir bijusi ļoti svētīga kontaktu uzturēšanā gan starp kollēģām Austrālijā, gan citās trimdas mītnes zemēs, gan, protams, arī Latvijā. It sevišķi vērtīgs ir bijis LAB pirmo pārstāvju K. Bērziņa un K. Sātiņa ilgus gadus veiktais darbs latviešu izcelsmes arhitektu un studējošo apzināšanā, ko vēlāk turpināja A. Siksnā. Bez viņu savāktajiem datiem šī raksta sagatavošana vispār nebūtu bijusi iespējama.

¹ Ir lietotas arī ik gadus publicētās ziņas par akadēmisko gradu ieguvējiem laikrakstā *Austrālijas Latvietis* un atsevišķu pilsētu latviešu sabiedrības apkārtrakstos. Pēdējos gados šīs ziņas vairs nav bijušas tik pilnīgas kā sākuma gados, jo daudzi otrās un trešās paaudzes latviešu izcelsmes cilvēki vairs nav latviešu sabiedrībā pazīstami. Ir lietoti arī profesionālo institūtu biedru saraksti, bet tajos ne vienmēr ir iespējams noteikt vārda un uzvārda izcelsmi. Kopš 1990. g. šādus sarakstus vairs npublicē. Līdz ar to apzināto arhitektu un citu profesiju datus nevar uzskatīt par pilnīgiem. Vēl grūtāk ir iegūt datus par darbavietām, sasniegumiem un apbalvojumiem, kā arī kaut ko uzzināt par mirušiem kollēģām.

² LAB archīvs atrodas pie A. Siksnas, 4 Marmindie St, Chapel Hill, Qld 4069, Brisbanē, Austrālijā. LAB archīvā atrodas nedatēta K. Bērziņa piezīme, kas izdarīta, nododot dokumentus K. Sātiņam ap 1961. g. februāri: "Izejošie raksti. Noraksti ir paturēti

tikai no sarakstēm par naudas lietām; pārējai korespondencei – kā, piem., kopas organizēšanas problēmas Austrālijā, personīgas piezīmes par vietējo scēnu un apstākļiem etc. – noraksti nav paturēti, jo tas būtu bijis liels kopēšanas darbs rokrakstā. KEB.”

³ Dunsdorfs, E. red. *Archīvs XIII – Celtniecība un celtnieki*, PBLA un Kārļa Zariņa Fonds, Melburna, 1973.

⁴ Dunsdorfs, E. red. *Latvian Graduates of Universities and Colleges in the Free World 1945–1975*, Kārļa Zariņa Fonds, Melbourne, 1978.

⁵ Materiāli atrodas pie jaunā izdevuma sakārtotāja A. Meistera, c/o Kārļa Zariņa Fonds, 3 Dickens St, Elwood, Vic 3184, Melburnā, Austrālijā.

⁶ K. Sātiņa vēstule E. Gustavam. 17.06.1965.

⁷ Darius, S. “Pilsētu plānotājs aizsaulē”, *Austrālijas Latvietis*, 09.10.1992, 5. lpp.; *CANPLAN*, February 1979, p. 7; *AUSTPLAN*, June 1986.

⁸ Zaļums, S. “Ilmāra Bērziņa piemiņai”, *Austrālijas Latvietis*, 12.11.1993, 5. lpp.

⁹ K. Sātiņa vēstule O. Ūdrim. 02.01.1965.

¹⁰ Dripe, J. “Atklājam Andreju Andersonu Austrālijā”, *Māksla*, 1990, Nr. 12, 43.–50. lpp.

¹¹ Gauja, M. “Veltas Vilmanes stikla darbu izstāde Sidnejā”, *Austrālijas Latvietis*, 29.10.1993, 8. lpp.

¹² *Architekts 1*, 1950. gada decembrī, 13.–16. lpp.

¹³ Sarakstā vēl bija biedrs Jevgenijs Jakobi (Jakobijs) – civilinženieris, nevis arhitekts, un lietuviešu izcelsmes ārkārtas biedrs Kārlis Reisons (Reisonas), kas bija iesācis studēt Latvijas Universitātē un vēlāk kļuva arī par LAB kārtējo biedru. Citas profesijas un izcelsmes dēļ viņi nav iekļauti šai LAB biedru un kopējā arhitektu skaitā. Sarakstā trūka Ilmāra Bērziņa, kas arī bija ieradies Austrālijā pirms 1950. g., un tādēļ 1. tabulā uzdots sākuma arhitektu skaits ir 18.

¹⁴ Šai grupā ieskaitīts arī K. Bikšes 1916. g. Pēterburgas Mākslas akadēmijā iegūtais grads.

¹⁵ Tiesības iegūtas, nokārtojot Architects Registration Board of Victoria prakses eksāmenus.

¹⁶ G. Brača vēstule K. Sātiņam. 15.12.1966.

¹⁷ Sātiņš, K. “Latviešu trimdas organizāciju nekustamie īpašumi”, *Archīvs XIII*, Melburnā, 1973, 101.–114. lpp.

¹⁸ *Architekts 13*, 1965 (Ēkas 7 un 9); *Architekts 17/18*, 1978 (Ēkas 1, 3 un 5).

¹⁹ *Skola un Ģimene*. 1990, aizmugures vāks: Nr. 5, 8, 10, 12. (Ēkas 4, 1, 6 un 5 respektīvi).

²⁰ Sikсна, A. “Mūsu daļa Austrālijas celtniecībā: Latviešu arhitektu ēkas Kvīnslendā”, *Austrālijas Latvietis*, 01.08.1986, 23. lpp.

²¹ Andersons, A. “Austrumu krastmale (East Circular Quay) Sidnejā, Austrālijā”, *Latvijas Arhitektūra*, Nr. 4(36), 2001, 40.–41. lpp.

²² Sikсна, A. “Pilsētplānotāji Latvijā un rietumu pieredze”, *Latvijas Arhitektūra*, Nr. 2(40), 2002, 128.–130. lpp.

²³ Sikсна, A. “Profesionālā attīstība Austrālijā”, *Latvijas Arhitektūra*, Nr. 17, 1998, 66.–70. lpp.

²⁴ Zēbauers, V. Latvijas Architektu biedrība trimdā. *Architekts* 5/6, 1955. g. decembrī, 22. lpp.

²⁵ LAB valdes lēmumi. *Architekts* 4, 1953. g. decembrī, 1. lpp.

²⁶ *Architekts* 1, 1950. g. decembrī, 1. lpp.

²⁷ A. Dzirkļa vēstule K. Sātiņam. 27.02.1955.

²⁸ *Architekts* 13, 1965.

²⁹ *Architekts* 17/18, 1978.

³⁰ Roze, A. Epilogs, nekrologs un prologs. *Architekts* 19/20, 21, 1993, priekšējā vāka iekšpusē.

³¹ J. Pogas vēstule J. Galdiņam. 22.04.1995. *LAB Apkārtraksts*, 04.12.1995.

³² K. Sātiņa vēstule P. Dellem. 04.05.1961.

³³ K. Sātiņa vēstule O. Ūdrim. 05.08.1962.

³⁴ T. Būmaņa vēstule K. Sātiņam. 13.03.1962.

³⁵ F. Bites vēstule K. Sātiņam. 28.01.1963.

³⁶ J. Baloža vēstule K. Sātiņam. 03.01.1967.

³⁷ K. Sātiņa vēstule O. Ūdrim. 05.08.1962.

³⁸ K. Sātiņa vēstule S. Borbalam. 13.01.1964.

³⁹ E. Krūmiņa vēstule K. Sātiņam. 18.11.1964.

⁴⁰ F. Bites vēstule K. Sātiņam. 28.01.1963.

⁴¹ F. Bites vēstule K. Sātiņam. 28.06.1963.

⁴² K. Sātiņa vēstule P. Dellem. 17.09.1961.

⁴³ K. Sātiņa vēstule O. Ūdrim. 03.06.1963.

⁴⁴ K. Sātiņa vēstule G. Korulim. 08.09.1980.

⁴⁵ A. Siksnas tabula pēc K. Sātiņa datiem. 22.11.1982.

ARCHITEKTŪRA, MĀKSLA UN CITAS AKTĪVITĀTES LATVIJAS KULTŪRAS APMAIŅĀ

“Aukstā kara” dzelzs aizkarā spraugas meklēja gan valdības, gan individi, gan arī profesijas, lai varētu sekot attīstībai “otrā pusē”. Tolaik tas dažreiz līdzinājās meklējumiem tālā kosmosā. Man pašam bija iespēja caur šo aizkaru palūkoties gan ar architekta, gan mākslinieka brillēm, protams, galvenokārt kā latvietim.

Runājot vispirms par manu architekta ieskati, – no lielās perspektīvas, t.i., no manas dzīvesvietas ASV, manas profesijas kolēģas – amerikāņi nekad neizrādīja sevišķu interesi par architektūru Padomju Savienībā. Pat architektūras periodika tai reti veltīja kādu lappusi – un tad arī vairāk vai mazāk apskatot padomju architektūru kā sava veida kuriozitāti.

Daļēji tas toreiz likās “politiski korrekti”, bet visumā amerikāņu architektūra jutās tehniski tik pārāka, ka profesija nevarēja iedomāties padomju architektūru uzmanības vērtu, par mācīšanos vai kaut kādu aizņemšanos vispār nerunājot.

Vienīgā sfairā, kas toreiz varētu būt interesējusi kādus ASV architektus, bija vēsturiskā krievu architektūra. Bet, tā kā tā pa lielākai daļai aptvēra cara laika celtnes un baznīcas, padomju varas iestādes bija ļoti uzmanīgas to pieejamības izvēlē. Tāpat tās celtnes, kuŗas bija pieejamas ārzemniekiem, vienmēr “tika pasniegtas” caur komūnisma ideoloģisko “filtru”. Tā, piemēram, apskatot pilis, tika uzsvērtā aristokratijas represīvā vara un baznīcas izskaidrotas kā “tumsības, māņticības perekļi”.

Problēma padomju varai bija arī ar vēsturisko celtnu ierobežoto skaitu, jo samērā maz cara laika piļu bija apskatīšanas stāvoklī. Vēl bēdīgāk bija ar baznīcām, kas bija pamestas vai pārvērstas noliktavās, vai pat izveidotas par antirelīģijas mūzejiem.

Tomēr, krievu architektu vidē labi ieklausoties, cauri komūnisma frazeoloģijai varēja izjust viņu patriotisko lepnumu par vecās Krievijas varenību un greznību.

Taču tipiska amerikāņa politiskā naivitāte parasti nemanīja nedz šādas nianšes, nedz īstu atšķirību starp krievu un padomju architektūru.

Galvenā amerikāņu architektu organizācija *American Institute of Architects* šad tad organizēja ekskursijas, tikšanos, seminārus ar padomju architektu organizācijām, parasti plašākā starptautisko architektu organizāciju

apjomā. No vienas šādas tikšanās reiz atgriezās mans darba biedrs un sniedza ar gaismas bildēm ilustrētu referātu Sanfrancisko arhitektu klubā, atkārtotot visādas mulķības par padomju arhitektūras panākumiem, ko bija stāstījusi Ļeņingradas ceļojuma gīde. Viņš nonāca neērtā situācijā, kad es aizrādīju, ka Ermitāžas muzejs nav padomju arhitektūras piemineklis. Protams, šai amerikāņu grupīnai tas bija izskaidrots kā “Lielā Tēvijas kara” upuris un padomju arhitektu restaurācijas panākums. Bet manam draugam tas bija pārāk komplicēts stāsts.

Tāpat šis cilvēks pēc sajūsmīga stāsta par padomju cilvēka dzīvokļu kultūru un Ļeņingradas jauno blokmāju fotouzņēmumiem tomēr bija spiests atzīties, ka neko nav dzirdējis par t.s. komūnāliem dzīvokļiem. Atkal viss, liekas, ticis “notušēts” ar fašistu postījumiem šai pilsētā. Gandrīz šķita, ka Otro pasaules karu, ja tāda nebūtu bijis, būtu vajadzējis izdomāt padomju propagandai. Nevienam neienāca prātā salīdzināt izbumboto Vācijas pilsētu pēc kara atjaunoto arhitektūru ar PSRS.

No padomju arhitektu puses noteikti bija ļoti liela interese par šādu salīdzinājumu un Rietumu arhitektūras attīstību vispār. Taču individuālu iespēju to redzēt viņiem gandrīz nebija. Tuvākais dažkārt pieejamais Rietumu modelis bija kāda no PSRS satelitvalstīm. Ja jau Rīgu krievu arhitekts uzskatīja par Eiropu, kur tad nu vēl Prāgu vai Budapeštu!

Ja nu kādā retā kontrolētā t.s. padomju kultūras sakaru grupā iekļuva kāds arhitekts, tad mājās, atreferējot Rietumus padomju presē, varbūt viņš negribīgi atzina turienes tehniskos sasniegumus, bet vairāk bija jāuzsver dzīves grūtības un rašu konflikti.

Tā jau bija “partijas linija”, kurā arhitekti noteikti nevarēja sacensties ar partijas funkcionāriem, kas zināja, kā uzvesties, lai atkal varētu ceļot uz “pūstošiem Rietumiem” (*rotten West*).

Nevaru nociesties nepagājis mazliet sāņus no sava tiešā temata, pieminot vienu no pirmajiem “padomju kultūras viesiem” Sanfrancisko latviešu trimdas sabiedrībā – “nopelniem bagāto” rakstnieku Arvīdu Griguli pag. gs. 60. gados. Viņš pēkšņi te uzpeldēja ar kādu padomju grupiņu un meklēja iespēju tikties ar latviešiem.

Kad nu diezgan plašā intelektuāļu grupiņā bija tukšotas neskaitāmas konjaka glāzītes, debatējot par kultūras jautājumiem šeit un tur, Grigulis pieliecās pie auss vienam no vietējiem latviešiem ar lūgumu, vai nevarētu viņam parādīt tos krodziņus, kur dejojot kailas meitenes. Viesis tika pavadīts pa t.s. striptīza klubiņiem. Pēc grupas atgriešanās Rīgā *Karogs* publicēja ceļojuma pārskatu par ASV, uzsverot izvirtību, ko biedrs tur redzējis.

Profesionālu organizāciju sakaru ar latviešu arhitektiem nebija politisko aizspriedumu dēļ. Padomju pusē tos, protams, radīja partija un varas organi, šeit – latviešu sabiedrības uzskati un trimdas organizācijas.

Latvijas Arhitektu savienība – tur, Latvijas Arhitektu biedrība – šeit. Tām nebija nekādu sakaru. Pat vārdu arhitekts rakstījām atšķirīgi – ar “ch” šeit, ar “h” – tur. Nekādi kopēji ceļi netika meklēti, jo nekādas iespējas neviens tam neredzēja.

Individuāli situācija bija citāda. Latvijas arhitekti ļoti interesējās par ārzemēm vispār, par arhitektūras attīstību, arī par latviešu arhitektu darbību. Vecākai paaudzei vēl bija arī atmiņu saites ar pirmskaņa kollēgām. Tās visvairāk interesēja trimdas latviešu tā laika audzi. Tāpat šeit ārzemēs izglītotiem arhitektiem bija liela interese par Latvijas arhitektūras piemiņķu un pilsētu stāvokli padomju varas apstākļos.

Retiem Latvijas arhitektiem izdevās izmantot starptautiskās ekskursijas uz Rietumiem. Taču šādos kontrolētos izbraucienos reti bija iespējas tikties ar latviešiem, kur nu vēl ar latviešu arhitektiem.

No trimdas puses pēc Staļina laikiem individuāli nebija problēmu ceļot uz Padomju Savienību, kur Intūrists veikli virzīja un kontrolēja tūristus un valdība bija kāra pēc ārzemju valūtas. Taču organizēta tikšanās ar Latvijas arhitektiem bija iespējama, tikai par starpnieku izmantojot t.s. Kultūras sakaru komiteju ar tautiešiem ārzemēs – KSK.

Taču par šo ceļu un par Komiteju vispār es gribu sīkāk runāt referāta beigās.

Tieši individuāli profesionāli sakari starp latviešu arhitektiem šādos apstākļos bija gandrīz neiespējami, izņemot personīgās pazišanās gadījumus. Abās pusēs valdīja aizdomas. Padomju pusē visu kontrolēja Valsts drošības dienests (KGB un citas ārzemnieku novērošanas iestādes), bet Rietumu latviešiem, ja viņi gribēja piederēt pie latviešu trimdas kopības, bija jāreķinās ar trimdas organizācijām un latviešu sabiedrības nostāju vispār.

T.s. oficiāli atzītās vizītēs vai pat apmeklējumos pēc ielūguma tikšanās bija ierobežota arī ar t.s. oficiāli atzītiem profesijas pārstāvjiem. Tā, piemēram, toreiz, t.i., pag. gs. 70. un 80. gados, Latvijas arhitektūras amatpersonu vadībā vismaz man pieejami bija prof. akadēmiķis Strautmanis un Rīgas pilsētas galvenais arhitekts Asaris, abi ļoti simpatiski un korrekti profesijas pārstāvji.

Man arī laimējās, kad par pavadoni Rīgas apskatei man “pierīkoja” arhitektu Holcmani. Pirmo reizi tiekoties, es viņu aizdomīgi uzskatīju par

tipisku Komitejas cilvēku vai pat par čekas darbinieku, kā tas varēja būt parasts Intūrista gīda amatam. Tikai vēlāk uzzināju par viņa Vecrīgas speciālista stāžu un pat par pēckaŗa soda gaitām Sibīrijā. Tā izveidojās personīga draudzība, kas turpinās vēl šodien.

Stingri ierobežota, neinteresanta vizīte parasti izveidojās, ja pavadonis bija kāds birokrats no Komitejas, kuŗa vienīgais uzdevums bija uzmanīt, lai ārzemnieks ietu, kur jāiet, un neredzētu, kas nav jāredz. Tad parasti brauciens sākās ar Salaspils memoriālu un Padomju Atbrīvotāju piemi-nekli. Sekoja Imanta u.c. jaunceltnu rajoni. Kad interesējos par Brāļu ka-piem, tie netika noliegti, taču nezīn kāpēc nekad neiznāca "pa ceļam".

Tomēr reizēm, ja pavadonis bija "īsts" čekas darbinieks ar autoritāti, tas varēja atļaut pavadāmajam redzēt un darīt ārzemniekam neparedzēto. Tā, piemēram, apciemojot tikko uzcelto Rīgas lidostas ēku, man neliedza to fotografēt iekšā un ārā, kaut jau bijām brīdināti to nedarīt pie tiltiem, sta-cijām, par lidmašīnām vispār nedomājot. Mans pavadonis toreiz bija ļoti bravūrīgais KGB virsnieks Edvīns Berķis, čekists ar ārzemju darba stāžu, kam, šķiet, bija pietiekama autoritāte, lai to atļautu darīt.

Ārpus Rīgas "Jūras pērle" un "Sēnīte" bija populārākās ārzemnieku "cie-nāšanas" vietas. Toreiz bija noteikta zināma distances zona, cik tālu ārzem-nieki drīkstēja braukt. Tāpēc man vienmēr bija jāiesniedz speciāls lūgums, lai apciemotu Cēsis, kur reiz biju dzīvojis un kur vēl dzīvoja mani radi. Pats Komitejas vadītājs, vēlākais dubultspiegs Lešinskis to veikli izkārtāja, it kā lai es apciemotu savas mātes kapu, un "piešķīra" man pavadoni un šo-feri.

Katru reizi Cēsis bija jāapskata Revolūcijas mūzejs. Varbūt Lešinskim tas pat bija jānorāda par ideoloģisku ceļa mērķi. Interesanti, kad tur iebraucām otro reizi, mūzeja gīde noprasija, vai tad šī reize esot atļautais brauciens. Nodomāju – tā tad pirmā reize ir bijusi neatļauta? Vēl aizdo-mīgāka šo braucienu izkārtošana likās, kad mana māsīca vēlāk man stās-tīja, ka pēc mūsu grupas piestāšanas viņas mājā viņa izsaukta uz Cēsu KGB nodaļu. Prasīts, vai pie viņas bijuši ārzemnieki. Protams, bet tas bijis ar pavadoniem un atļaujām. Viņai – padomju pilsoni tomēr to esot vaja-dzējis paziņot iestādēm...

Gandrīz nepieejama ārzemniekiem bija Latvijas lauku apciemošana. Varbūt bija neērti par nolaidību, saimniecību sabrukumu, vai arī tur ne-bija ievērojamu architektūras paraugu. Tikai vienreiz mani izvadāja Rīgas tuvumā pa kādu paraugkolchozu ar varenu sarīkojumu zāli un atsevišķām dzīvojamo mājiņu rindām.

Visplašākais kontakts starp trimdas saimi un Latvijas mākslas pasauli, protams, bija skatuves māksliniekiem – aktieņiem un mūziķiem. Tie parasti bija oficiālo grupu pamatsastāvs, jo saistīja arī plašāko publikas uzmanību ārzemēs. Pag. gs. 70. un 80. gados šādas grupas parasti apciemoja lielākos latviešu centrus, kur tikās ar latviešu publiku, savstarpēji iepazīnās, vēlāk pat tika cienāti un uzņemti trimdinieku mājās. Tā nostiprinājās saites un pazišanās, kas kļuva ļoti svarīgas Latvijas atmodas laikā un daudzkārt turpinās vēl tagad.

Ar to sākās arī t.s. pakalpiņu laiks. Tā trimdas konservatīvākās aprindas nosauca trimdiniekus (arī “sakarniekus”), kas nebaidījās tikties, bet pat meklēja kontaktus ar Latvijas kultūras slāni. Šie bija trimdas cilvēki, kam izveidojās kontakti Latvijā, bet trimdas organizācijas izolējās vai pat bija opozīcijā.

Vēstures ironija, ka tieši šie drošinieki, spītējot lamām un lāstiem, izveidoja pirmo aktīvo saiti ar Latvijas atbrīvošanās kustību, gan ar personīgiem kontaktiem, gan veidojot Tautas frontes atbalsta grupas ārzemēs un citādi atbalstot neatkarības kustību, kamēr mūsu trimdas “jumta organizācijas” šaubīgi stāvēja malā. Likās pat, ka daudzas no tām, kā, piemēram, Daugavas Vanagi, izjuta zināmu vilšanos, ka atbrīvošanās kustība notiek bez viņu iniciatīvas. Daudzi no viņiem vēl diemžēl dzīvoja Otrā pasaules kara mentālītātē, ar illūziju par Latvijas atbrīvošanu bruņotā ceļā. Varbūt šī iemesla pēc brīvajā Latvijā Daugavas Vanagu organizācija izgāja cauri “paššķīstīšanās” periodam un nekad īsti neieguva cerēto prestižu.

Šeit vietā ir pieminēt dzejnieci Veltu Tomu, Latvijas brīvvalsts jaunās paaudzes patriotisma simbolu, karaļa laika leģionāru “Dzimtenes meitenes” tēlu. Velta Toma Daugavas Vanagu acīs kļuva par nodevēju – “pakalpiņu”, kad viņa joprojām apciemoja Latviju un atļāvās tur publicēties.

Velta Toma trimdiniekiem, šķiet, bija lielākais padomju propagandas panākums. Taču Velta bija sava ceļa gājēja un nebija tik viegli manipulējama. Pats biju Rīgā Dziesmu svētkos, kad priekšsvētku ceremonijā Universitātes aulā, programmai sākoties ar krievu dziesmām, Velta demonstratīvi piecēlās un atstāja zāli.

Velta Toma bija aktīva dalībiece arī Kanadas latviešu grupā “Dardede”, kas nebaidījās pateikt, ka grib uzturēt sakarus ar Latvijas radošām aprindām. Dalība šajā organizācijā vien bija iemesls trimdas aprindu aizdomām. Šā iemesla pēc, piemēram, korporācija Talavija izslēdza ļoti aktīvo, nacionālo trimdas jaunatnes darbinieku Robertu Freimutu, tagad TZO kavalieri.

Kad 1979. gadā Sanfrancisko Dziesmu svētku Rakstnieku programmā gribējām ielūgt Veltu Tomu, ierosinājums tika noraidīts “trimdas publiskās domāšanas” aizspriedumu dēļ. Vēlāk kādā svētku sarīkojumā Sanfrancisko līdzīgs liktenis piemeklēja arī Vairu Viķi-Freibergu. Tas manās acīs veidoja šo stipro latviešu sievu – “brīvības vaidelošu” grupu, no kurām traģiskākais upuris bija dzejniece Ilze Kalnāre Latvijā.

Lai saprastu šī “pakalpiņu laika” nostāju, jāpiebilst, ka Sanfrancisko Latviešu nams (draudzes īpašums) nekad netika atvērts Latvijas māksliniekiem. Tā bija diezgan tipiska nostāja visos ASV latviešu centros. Tā, piemēram, Raimonda Paula un Imanta Skrastiņa koncertam 1981. gada oktobrī mums bija jāirē diezgan dārgā Sanfrancisko Konservātorijas zāle un par organizātoriem uzdevām jauniešu ansambli “Līča vēji” (tajā dziedāja arī abi mani bērni). Pat jau uz “brīvības pusi ejot”, 1987. gada jūlijā arī *Ave Sol* koncerts bija jāriko amerikāņu baznīcas telpās, jo Sanfrancisko Latviešu nams korim vēl bija slēgts. Tikai 1989. gada aprīlī šī nama durvis tika atvērtas korim “Dzintars” – pirmajam no Latvijās.

Šajā trimdas šķelšanās laikā, kas varbūt bija vairāk mūsu trimdas paranojas kalngals, katrā latviešu centrā bija t.s. aizdomīgie, sakarnieki un pakalpiņi. Sanfrancisko uzmanības centrā bija “3 sarkanie S”: mākslinieks Raimonds Staprāns, aktieris Laimonis Siliņš un es – arhitekts Raimonds Slaidiņš. Tika boikotētas Staprāna gleznu izstādes, Siliņa *mazā teātra sanfrancisko* izrādes, es saņēmu brīdinājuma vēstules un biju jau ierakstīts no Talavijas izslēdzamo listē.

Manai sievai arī bija ļoti delikāta situācija, jo viņa vadīja vietējo latviešu skolu, kur bija jāsadarbojas ar vietējo mācītāju un Daugavas Vanagu vadītāju. Skolas sarīkojumiem bija jāizmanto Latviešu nams. Vēl vairāk grūtību bija, kad, trūkstot latviešu bērnu literātūrai, viņa mēģināja izmantot Latvijas bērnu skolas grāmatas, protams, iepriekš rūpīgi no tām izņemot katru norādi uz pionieriem, dažādiem padomju svētkiem un “varoņiem”.

Amerikāņu māksliniekiem sakari ar Padomju Savienību bija noteikti plašāki nekā amerikāņu arhitektiem. Varbūt mākslinieki “pēc dabas” vienmēr ir bijuši liberālāki brīvdomātāji un iedrošīgāki aktivisti.

Personīgos un grupu apciemojumos mākslas mūzeju apmeklēšanā parasti nebija problēmu. Tas gan attiecās tikai uz Maskavu un Ļeņingradu, jo daudzas provinces pilsētas vispār nebija ārzemniekiem pieejamas.

Vairāk personīgas tikšanās (protams, ar t.s. atzītiem māksliniekiem) nolūkā bija piedāvātas Intūrista ekskursijas un pat dažas studiju grupas. Šeit bija arī vairāk pieejama plašāka literātūra par krievu mākslu. To gan

nevar teikt par padomju pusi, kur jaunākie ārzemju mākslas virzieni vai dažāda satura darbi joprojām bija nevēlami, kaut daudzi Rietumu kreisi domājošo mākslinieku vārdi bija izdevīgi padomju propagandai. Ar tiem notika interesanta "koķetēšana". Tā, piemēram, kaut Pikaso darbi Padomijā nebija plaši pieejami, viņa vārds un viņa zīmētais miera balodis tika lietoti jo plaši.

Laikam visvairāk sliktas publicitātes ārzemēs ieguva pēc Staļina jau samērā liberālais Čruščovs ar savu vizīti brīvdabas mākslas izstādē pie Maskavas, to likvidējot ar buldozeriem. Rietumu presē parādījās samērā daudz fotouzņēmumu par šo "akciju". Tas notika apmēram vienā laikā ar Čruščova galda dauzīšanu Apvienotās Nācijās. Abi šie akti ārzemēs izteiksmīgi simbolizēja izmisuma soļus Padomijas sabrukuma apturēšanai.

No Padomju Savienības šad tad ASV parādījās stingrāk kontrolētas ekskursantu grupas, kas apmeklēja arī mākslas muzejus, retāk gan mākslas galerijas.

Latviešu mākslas sakari, tāpat kā arhitektūrā, oficiālā limenī nenotika to pašu politisko aizspriedumu dēļ. Taču starp individuāliem latviešu māksliniekiem, sevišķi vecākā paaudzē, bija saglabājušās vecās t.s. Rīgas skolas saites. Tāpēc personīgās pazišanās bija plašākas un šad tad varēja vēl veidoties, jo starp ceļojošām mūziķu un deju grupām reizēm iekļuva arī pa gleznotājam vai skulptoram, reti gan kāds arhitekts.

Ārzemju latviešu grupas Rīgā bieži tika vestas uz muzejiem, izstādēm, jo tās jau visas bija veidotas politiskā kontrolē. Tās bija gandrīz neierobežoti pieejamas arī individuāliem Rīgas apmeklētājiem.

No mūsu puses vecākai paaudzei lielākā interese bija par latviešu mākslas klasiķiem, kuŗu darbi (ar maziem izņēmumiem) bija Latvijā vēl redzami. Politiskā cenzūra vizuālai mākslai nelikās tik stingra kā, piemēram, literatūrai. Vai varbūt mūsu mākslinieki savos darbos nekad nebija tik pārāk politiski noskaņoti?

Trimdas jaunāko paaudzi vairāk interesēja jaunās paaudzes darbi, jaunie mākslas strāvojumi, to salīdzinājums ar Rietumu pasaules virzieniem. Tikai nesen – 2002. gada izstādē Rīgā par abstrakto mākslu Latvijā es pats biju pārsteigts, cik daudzi Latvijas mākslinieki darbojušies šajā virzienā arī padomju laikā. Taču tā bija labi slēpta aktivitāte, par ko ārzemēs maz zinājām. Interesanti, ka tai pašā laikā padomju arhitektūrā tika atļauti un jo bieži imitēti Rietumu modernās arhitektūras virzieni.

Mūs, ārzemju mākslas dominētā vidē augušos, sevišķi interesēja arī latviskuma izteiksmes meklēšana Latvijas mākslā. Tāpat kā Latvijas literatūrā,

arī mākslā trimdas latvieši parasti meklēja “zemtekstus” politiskai linijai. Mākslas literātūra arī likās mazāk kontrolēta nekā cits drukātais vārds.

No Latvijas mākslinieku puses, tāpat kā visur Padomju Savienībā, bija liela interese par ārzemju mākslas virzieniem. Tāpat bija liela vēlēšanās ceļot ārpus “dzelzs aizkara”. Sakari ar ārzemju tautiešiem deva iespēju saņemt palīdzību personīgo vīzu iegūšanā ar ielūgumiem un apmešanās piedāvājumu. Ar šādu manu palīdzību ASV apciemoja Laimonis Mūrnieks un Uldis Zemzaris. Tāpat Džemma Skulme ar līdzīgiem papīriem no manas puses tika līdz Kanadas–ASV robežai, bet pagaidām neizprotamu iemeslu pēc ne soli tālāk. Laimonis Mūrnieks pēc atgriešanās bija devis Inārai Ņefedovai īsu interviju *Dzimtenes Balss* pielikumā *Atbalss* (1980, Nr. 5), aprakstot Sanfrancisko latviešu māksliniekus – Raimondu Slaidiņu, Raimonu Staprānu un Gvido Augustu.

Varbūt “augstākā kalibra” Latvijas mākslas pārstāvis, ar ko tikos katrā Latvijas apciemojumā, bija Akadēmijas prorektors Indulis Zariņš – interesants cilvēks. Viņš likās autoritārs, bet vismaz man ļoti pretimnākošs cilvēks un inteligents sarunu biedrs. Līdz ar oficiālām funkcijām Akadēmijā un Kultūras sakaru komitejā viņam, šķiet, bija tiešām personīga interese par mākslu un latviešiem ārzemēs. Katrā ziņā viņš bija labs mākslinieks un likās arī labs sistēmas kalps, kas sasniedzis ļoti augstu pozīciju Latvijas mākslas vadības aprindās. Tāpēc man bija pārsteigums, kad vēlāk atradu viņa vārdu pēckaŗa izsūtīto sarakstos.

Padomju sabiedrībā es, protams, izvairījos runāt par politiku un kaŗa gaitām. Tāpēc man interesants atklājums bija Zariņa kundzes teiktais, ka, līdzīgi man, arī viņas brālis vai brālēns esot kaŗojis vācu pusē gaisa spēku izpaligos. Mani pārsteidza fakts, ka viņa zināja par manām kaŗa gaitām. Ka padomju iestādēm pieejama šāda informācija par mani un droši vien par visiem trimdas latviešiem, Latvijas apciemotājiem, man nebija šaubu, bet kā Zariņa kundzei bija pieejama šāda informācija?

Mākslas sakaru līmenis ar ārzemniekiem Latvijā bija dažāds atkarībā no mākslinieka stāvokļa politiski, mākslinieciski vai arī no riska tolerances. Protams, dalība Kultūras sakaru komitejas mākslas sekcijā deva lielāko prioritāti, varbūt pat pienākumu tikties ar ārzemju viesiem – māksliniekkiem. Tāpat droši vien “nopolniem bagātā” tituls deva zināmas privilēģijas dažādu vietu apmeklēšanā un dažādās funkcijās, ieskaitot saskari ar ārzemniekiem. Es šo padomju klašu sistēmu nekad īsti neesmu izpratis, jo tā likās diezgan komplicēta – partijas biedrs, Tēvijas kaŗa varonis, “nopolniem bagātais” republikā, visā Savienībā utt. Katrā ziņā trimdas un Latvijas architektu un

mākslinieku tikšanās reizēs nekad neesmu redzējis nevienu ar medaļām klātu krūti, kā to bieži varēja redzēt citos sarīkojumos Padomijā. Varbūt tas nebija smalkais tonis šādā "starptautiskā" sabiedrībā, vai arī tas bija neaistētiski no mākslas viedokļa.

Rietumos šad tad parādījās pa rakstam vai darbu reprodukcijai no Padomju Latvijas un bija iespēja abonēt žurnālus un pasūtīt no Latvijas, bet padomju pusē reti bija manāma kāda ziņa par latviešu māksliniekiem ārzemēs. Man – vienam no retajiem trimdas māksliniekiem – bija gods tikt publicētam žurnāla *Māksla* 1978. gada 3. numurā, 49. pilnā lappusē ar diezgan abstraktas gleznas "Saulrieta krasts" krāsu reprodukciju. Blakus gleznas nosaukumam bija teikts: *akrils, R. Slaidiņš, ASV*. Nekādi citi paskaidrojumi nebija nedz par gleznu, nedz par mākslinieku!

Varbūt varētu piešķirt speciālu nozīmi šī žurnāla iekārtojumam tāda ASV latvieša darba publicēšanai. Reprodukcija bija ievietota starp kādas foto izstādes apraksta tekstu ar negatīvām ilustrācijām par Bombejas bada cietējiem un ASV cietumu skatiem. Varbūt šāds mana darba iekārtojums bija nepieciešams *Mākslas* redakcijai, lai attaisnotu tādu neparastu publikāciju. Arī gleznas nosaukumu varbūt varēja iztulkot kā simboliski piemērotu.

Varētu uzskatīt par revanšu, bet patiesībā tā vairāk bija sagādīšanās, kad 1974. gadā biju iniciators pirmajai Padomju Latvijas grafiķu izstādei Sanfrancisko. Tajā laikā mana sieva Austra un mūsu draugs gleznotājs Raimonds Staprāns bija mākslas galerijas *Arlene Lind* partneri īpašnieki. Meklējot interesantus izstāžu tematus, iedomājāmies parādīt kaut ko no Latvijas mākslas. Kad par to ieminējāmies Kultūras sakaru komitejas mākslas sekcijas darbiniekiem, tie atsaucās ar lielu entuziasmu. Tā kā bijām jau diezgan guvuši pieredzi mūzikas un teātra mākslinieku uzņemšanā no Latvijas, situācija likās izdevīga to pašu pamēģināt ar vizuālo mākslu.

Tā kā lielu, ierāmētu gleznu pārsūtīšana būtu bijusi komplicēta, mēs vienojāmies par grafiskiem darbiem un dažiem akvareļdarbiem, kuŗi pārsūtāmi saritināti un kuŗus pēc saņemšanas salikām uz paneļiem ar plastika pārvalku. Darbus atlasīja Rīgā, bet tie pienāca caur Berlīni, kur toreiz, šķiet, sadarbojās daži Padomju Latvijas mākslinieki (Tabaka u.c.) un daži rietumnieki (Bomis(?)). Izstādē no 28. februāra līdz 19. martam piedalījās: J. Brekte, K. Cīrulis, G. Giga, I. Helmūts, A. Jupatovs, E. Jurķelis, G. Krollis, O. Mednis, A. Merķmanis, L. Mūrnieks, J. Pīgoznis, D. Rožkalns, Dž. Skulme, Z. Tālberga, P. Upītis, V. Valdmanis, I. Zariņš, U. Zemzaris, L. Zikmane. Izstādes plakātiņi bija uz sarkana un balta papīra. Tos pie ieejas sakārtojām sarkanbalt-sarkanā sarindojumā.

Amerikāņu mākslas kritika izstādi novērtēja par “pasmagu” un 20 gadus atpalikušu no pasaules mākslas straumes. Bet vietējā latviešu sabiedrībā izstādes atklāšana izraisīja interesi, kā arī protestus. Izstādes atklāšana sagadījās vienlaikus ar kādas Latvijas kultūras darbinieku grupas viesošanos Sanfrancisko, un starp tiem lielāko uzmanību trimdas sabiedrībā guva Imants Ziedonis.

Dažus gadus vēlāk šādā kontrolētā mākslas apmaiņas reizē man – vienam no retajiem trimdas latviešu māksliniekiem – izdevās “iespraukties caur aizkaru” Rīgā ar savu izstādi 1983. gada augustā. Pirms tam gan Rīgā laikam jau bija redzēti Raimonda Staprāna darbi un dzirdēts viņa referāts, arī Haralds Norītis no Austrālijas un, liekas, vēl kāds trimdas mākslinieks vai fotogrāfs bija rādījis savus darbus.

Varbūt interesantākais bija samērā komplicētais veids, kā notika mana izstāde. Tā uz Rīgu tika atvesta no Rijādas pilsētas Saūda Arabijā, kur es tajā laikā strādāju par arhitektu. Izstādes nosaukums bija “Arabijas impresijas”, un tajā bija apmēram 30 maza formāta akrildarbu, ko biju veidojis, tur dzīvodams.

Biju paredzējis savā gadskārtējā atvaļinājumā apmeklēt arī Latviju, ko pieminēju savā sarakstē, un saņēmu Komitejas ielūgumu paņemt līdzi savus mākslas darbus. Varbūt tieši ar Arabijas tematiku saistījās zināma eksotika, kas veicināja šo izstādes ideju. Man piedāvāja Komitejas telpas, bet es gribēju plašākai publikai pieejamu vietu un dabūju Architektu nama zāli. Atklāšanā ieradās diezgan daudz izmeklētas publikas no architektu, mākslinieku un skatuves darbinieku aprindām. Atklāšanas ievadvārdus teica pats akadēmiķis Zariņš. *Dzimtenes Balss* 1983. gada 1. septembrī to aprakstīja ar virsrakstu “Tuksnešu impresijas Rīgā”, rakstīts par to bija arī *Arbals* 1983. gada 4. numurā.

Saūda Arabijai nekad nav bijis diplomātisku attiecību ar Padomju Savienību. Sevišķi toreizējais Afgānistānas kaŗš arābu zemēm radīja tiešu konfrontāciju ar PSRS. Taču pasta sakaros ar Latviju man traucējumu nebija.

Šis temats gan izvirzījās ļoti interesanti Rīgā, kad biju Komitejas ielūgts uz “kungu vakaru” toreizējā restorānā “Tallina”. Ap galdu sēdēja kāds pusducis Latvijas sabiedrisko darbinieku, kuŗus it kā interesēja mana pieredze arābu zemēs. Visvairāk atmiņā palicis toreizējā avižnieka Vulfsona jautājums, kāpēc Saūda Arabija neatzīst Padomju Savienību. Es atbildēju, ka galvenokārt PSRS pretreligiskās nostājas dēļ. Vulfsons asi reaģēja, sakot, ka Padomju Svienībā taču esot reliģijas brīvība. Toreiz es Vulfsona kungu nepazīnu, bet dažus gadus vēlāk biju pārsteigts, kad viņš parādījās kā aktīvs reliģiskās un politiskās brīvības cīnītājs Latvijā.

Nobeidzot nedaudz vārdu par Kultūras sakaru komiteju ar tautiešiem ārzemēs (KSK), kas mūsu pusē tika pasniegta kā "Lielais Bubulis". Taču to nevar pārnest tikai mūsu šaurajai trimdas domāšanai, jo visa PSRS toreiz Rietumpasaules acīs bija tāds "Lielais Bubulis", kuŗš pārsteidzošā kārtā beidzot pārplīsa pats.

Patiesībā KSK bija diezgan "caurspīdīga" organizācija, pilna ar raibiem avantūristiem, karjēristiem, laimes meklētājiem un birokrātiem. Maz starp viņiem, ja vispār kāds, bija pārliecinātu komūnisma cīnītāju. Sākot jau ar pašu vadītāju Lešinski, bija daudzi, kuŗus interesēja ārzemju kontakti un iespējas ceļot ārpus Padomijas.

Ieradušies ārzemēs, šādi tipi "atplauka" latviskā draudzībā, cerot uz trimdinieku atbalstu "aizliegtās pasaules" baudām, bet Rīgā viņi "turējās pie līnijas", lamājot "fašistiskos revanšistus" trimdā. Tā, piemēram, Alberts Liepa, viesojoties Sanfrancisko, likās maz ieinteresēts tautiešu politikā, bet meklēja iespēju iegādāties tenisa piederumus. Likteņa ironija, jo ar padomju rubļiem tas nebija iespējams. Tāpēc bija jāmeklē palīdzība parasti ar solījumiem revanšēties Latvijā. Tā šie oficiālie viesi bieži vien nokļuva itin kompromitējošā situācijā. Latvijā viņiem bija jāpalīdz "lietu izkārtošanā" vai tikai jāpiemiedz acis t.s. aizliegtās situācijās. Tādējādi jo bieži situācijas kontrole bija trimdas latvieša pusē, kuŗš tad varēja manipulēt "vareno Komiteju".

Vēl galējīgāka bija situācija ar t.s. KSK sponsorētām latviešu kultūras apmaiņas grupām. To panākumi ārzemēs bija pilnīgi atkarīgi no trimdinieku žēlastības. Komiteja neko daudz vairāk kā ceļa un apmešanās izdevumus nevarēja segt vietējo sarīkojumu organizēšanā. Vajadzēja palīdzību no trimdas vides, no vietējo apstākļu un sabiedrības pazinējiem. Citādi šādiem viesiem būtu jāpaļaujas uz PSRS vēstniecības vai dažādu PSRS-ASV "draudzības un miera" organizāciju bazi. Taču tām nebija nekādu cerību piesaistīt latviešu trimdas sabiedrību, kaut šur tur tas tika mēģināts. Latvijas mākslinieki paši atzina, ka šādos sarīkojumos esot uzradusies diezgan "šaubīga" publika. Ar ASV Komunistu partiju galīgi nevarēja rēķināties, jo tai nekad nav bijis plaša amerikāņu sabiedrības atbalsta, bet latviešu trimdinieki no tās vairījās kā no uguns.

Oficiāli KSK noteikti bija plānota kā padomju drošības iestāžu (resp. čekas) kontrolēta organizācija, lai "ventilētu" sakarus ar ārzemju tautiešiem. Cik zinu, tādas komitejas bija gandrīz visām PSRS nacionālītātēm, ieskaitot arī krievus. Pirmais un galvenais uzdevums tām pēc kaŗa bija repatriēt Rietumos nokļuvušos padomju cilvēkus. Citas valstis savus pilsoņus tiešām

sagaidīja ar sirsnību un godinājumu, bet Padomju Savienības galvenā interese bija ar pierunāšanu vai ar varu dabūt atpakaļ nacionālistus un potenciālus antikomunistus. Tas attiecās uz kaŗa bēgļiem, uz spaidu darbā izvestiem un pat uz vācu sagūstītiem sarkanarmiešiem, jo visi šie cilvēki bija saskārušies ar Rietumu mentalitāti, tāpēc bija likvidējami vai vismaz izolējami.

Jau pēckara Vācijas t.s. pārvietoto personu (DP) nometnēs dabūjām iepazīties ar padomju varas pārstāvjiem un to apciemojumiem. Šādus apciemojumus pirms "aukstā kaŗa" atļāva un pat veicināja angļi, amerikāņi un jo sevišķi franču militārās iestādes. Tomēr antikomunistisko bēgļu saimē tie guva maz panākumu.

Pavisam citāds bija kaŗa gūstekņu liktenis, tur repatriācija parasti gan bijušiem sarkanarmiešiem, gan krievu vlasoviešiem, kazachu, turkmēņu u.c. tautību vācu bruņotos spēkos bijušām vienībām tika panākta ar varu. Baltiešus visumā pasargāja fakts, ka Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā neatzina galvenās Rietumvalstis.

Bēgļu vidū tika ieplūdināta dažāda repatriācijas literātūra. Viens no pirmajiem bija ļoti labas grafiskas kvalitātes izdevums "Dzimtene sauc" (Latvijas Valsts izdevniecība, Rīgā, 1947), kur 9. lpp. pats prof. Dr. A. Kirchenšteins (toreiz vēl ar ch), LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs, un V. Lācis, LPSR Ministru padomes priekšsēdētājs, sola "pilnīgu grēku piedošanu" un repatrianta dzīves, darba atjaunošanu. /../ *Griezieties pie padomju sakaru virsniekiem, lai jūs sūta atpakaļ uz Latviju! Neklausiet provokatoru solījumiem un draudiem! Atsakieties braukt projām uz zemēm, kur klimats un darba apstākļi nozīmē bojā eju jums un jūsu ģimenēm! Domājiet par saviem bērniem, kuri grib augt un dzīvot dzimtā zemē, grib mācīties tēvu valodā! Pārdomājiet un izlemiet, kamēr nav par vēlu! Padomju valdība garantē jums brīvību un neaizskaramību! Latviešu tauta un zeme aicina jūs atgriezties dzimtenē /../*

Tur bija arī personīgi ģimenes locekļu un darba biedru aicinājumi Latvijā. Bija daudzparakstu akadēmiķu aicinājums. G. Šķilters raksta par iesaistīšanos aktīvā mākslas dzīvē pēc atgriešanās. Lauksaimniecības akadēmijas profesors Arvids Leppiks raksta par atgriešanos savā darbavietā. Tāpat leģiona ārsts Vidvuds Kalniņš raksta, ka divas nedēļas pēc atgriešanās abi ar sievu atkal strādā un saņem 1500 rubļus mēnesī. Dr. Kalniņš arī piemin, ka viņa vēstule nav "čeka" uzspiesta! Vēl raksta inženieri Leimanis un Rusmanis, kāds Jāzeps Baranovskis un Mirdza Dantaus. Par Rīgas piecgades panākumiem plaši raksta A. Deglavs, pievienojot foto ar eleganti tērptiem

cilvēkiem, kas tiekas pie “Lielā pulksteņa” ar Brīvības pieminekli fonā. Aleksandrs Čaks izlamā trimdas “fašistus” no Valdmaņa līdz Bangerskim, izrādot pārsteidzoši detalizētu informāciju un naidu pret t.s. baltiešu sardžu vienību dibināšanu amerikāņu un britu zonā. Seko lapa ar Latvijas rakstnieku parakstiem. Liekas, grāmatiņas nobeiguma galvenās rūpes ir par trimdas organizētu turpināšanos.

Protams, pirmajos pēckara gados, kad dzīvas vēl bija dzimtās zemes zaudēšanas sāpes, bija dzīves grūtības un neziņa par nākotni, šīs emocijas veikli izmantoja padomju aicinājumi. Šādi personīgi aicinājumi arī guva visvairāk panākumu starp vieniniekiem un kara izšķirtiem ģimenes locekļiem.

Vēlāk, kad sākās bēgļu nākamais emigrācijas vilnis no Vācijas bēgļu no-
metnēm uz Rietumu zemēm, padomju propagandas tonis mainījās. Tika
uzsvērtas sagaidāmās “vergu darbaspēka” grūtības ārzemēs, aprakstīta trim-
das organizāciju “nodevība” pret latviešu tautu. Tāpat sākās asa kampaņa
pret trimdas vadošiem darbiniekiem, sevišķi uzsvēcot viņu sadarbošanos ar
vācu okupācijas varu un pat kara noziegumus. Tipiski tādu izdevumu pie-
mēri, kas ir manā rīcībā, bija “Cilvēki bez sirdsapziņas” (1961), “Politiskie
bēgļi bez maskas” (1963), “No SS līdz SD” (1979).

Tikai vēlāk, redzot, ka bēgļu atpakaļ aicināšanai vairs nav panākumu, padomju vara pievērsās t.s. kultūras sakaru veicināšanas kampaņai. Acīmredzot doma bija ielplūdināt trimdinieku vidū padomju propagandu vai pat izveidot kreisi noskaņotu kustību. Taču lielākā daļa latviešu jau bija iedzīvojušies, nostiprinājušies savās mītnes zemēs un pat ieguvuši to pavalstniecību. Lielajā politikā arī bija sācies t.s. aukstais kašs un spēcīgi darbojās reālā negatīvā informācija par PSRS. Tāpēc Kultūras sakaru komitejas propagandas darbam trimdā vairs nebija auglīga augsne.

Tomēr Komitejas darbs turpinājās, un no tā vairāk ieguva trimdas puse un arī sava daļa Latvijas mākslas, kultūras darbinieku. Kaut arī stingrā kontrolē, tomēr pavērās iespēja tikties, apmainīties ar informāciju un iepazīties. Tāpat ārzemēs pienāca Latvijas izdevumi, žurnāli, mūzika. Protams, tai līdzī nāca padomju propagandas deva, bet izglītotā trimdinieku saime vairākumā viegli spēja atšķirt graudus no pelavām.

Ārzemju latviešiem populāra kļuva t.s. Latvijas estrādes mūzika, sevišķi Raimonds Pauls, kuŗa plates klausījās, kopēja un vēlāk izmantoja ārzemju latviešu jaunatnes ansambļi, piemēram, Rietumkrasta "Dzintars", "Staburadzes", "Liča vēji". Pat trimdas konservatīvākā publika šo mūziku pieņēma. Tomēr arī no trimdas puses Latvijā ieplūda pa kādam patriotiski nacionālam mūzikas darbam. Es pats ievedu trimdas dziesmu svētku u.c.

trimdas koņu ieskaņojumus, Raiņa "Daugavu" Andreja Jansona oriģinālā skaņu lentē. No trimdinieku periodikas kādreiz ievedu arī žurnālus *Jaunā Gaita* un *Treji Vārti*. Tāpat šad tad aizvedu radiem un draugiem kādu no šeit populārām dziesmu grāmatām ar visiem brīvvalsts un pat karaļaika tekstiem, piemēram, "Mārtiņa Dziesmu grāmatu".

Jāatzīst, ka bēdīgi slavenā KSK pasta kastīte 281 vismaz manā virzienā darbojās vareni. Kā no "pilnības raga" rēgulāri saņēmu interesantu periodiku: *Mākslu, Literatūru un Mākslu, Karogu*, tāpat gandrīz visus Latvijas daiļliteratūras svarīgākos izdevumus, ieskaitot daudzus kopoto rakstu sējumus. Biju priecīgs par Raini, Brigaderi u.c. klasiķiem, bet bija jāsaņem arī Grigulis, Kurcijs un tamlīdzīgi nepazīstami. Tā nu man tagad ir jo plaša Padomju Latvijas bibliotēka ar darbiem, kas droši vien toreiz maksāja daudz un varbūt pat bija grūti pieejami Latvijas iedzīvotājiem.

Protams, visvairāk trimdas saimi mēģināja applūdināt izdevums *Dzintenes Balss*. Nedomāju, ka to kāds kaut cik domājošs trimdinieks būtu uztvēris par nopietnu lasāmvielu. Taču bija interesanti redzēt, kā redaktori balansē ar notikumiem, un šad tad lasīt starp rindām. Nezinu, cik šis izdevums bija pieejams Latvijā, bet man vismaz šķita, ka tas atzīst trimdas esamību, kaut arī "greizā spoguļi".

No manas puses, paretam uz p.k. 281 aizgāja lēti populāro amerikāņu kabatas formāta "bestselleru" izdevumi, es pat teiktu – lubu literatūra. Nāca pieprasījums no dažiem KSK darbiniekiem, varbūt angļu valodas stiprināšanai?

Braucot uz Latviju ar Komitejas ielūgumiem, bieži bija vairāk atvieglota muitas kontrole, un tādā veidā arī Latvijā ieplūda ārzemju materiāli. Vismaz es vienmēr līdz ar amerikāņu žurnāliem un platēm vedu arī trimdas izdevumus. Tāpat pēc Sanfrancisko mācītāja lūguma reiz ievedām Bībeles un dziesmu grāmatas, kaut ironiskā kārtā tieši baznīcas aprindas šādus braucējus uzskatīja par "sarkaniem".

Man vispār grūti bija saprast, ko īsti padomju vara ar KSK starpniecību iegūst no mūsu puses. Varbūt vienīgais, pēc manām domām, bija trimdas kopības postīšana, kas gan neizdevās tik plašā mērogā, kā varbūt Maskavā cerēja. Noraidošā bija ne vien minētā latviešu baznīcas nostāja, agresīvākā pretsakaru organizācija bija Daugavas Vanagi. Principā PBLA, ALA u.c. trimdas "jumta organizācijas" sakarus neatzina, kaut individuāli daži vadītāji intelektuāļi neuzkrītoši izmantoja sakaru iespējas.

Maz varu sīkumos runāt par Kultūras sakaru komitejas iekšējo darbu. Par to tagad jau ir rakstījuši daži bijušie tās darbinieki. Tāpat veselu ciklu

lekciju un publikāciju ir devis bijušais tās vadītājs “dubultspiegs” Lešinskis. Mani novērojumi saskarē ar Komiteju bija tādi, ka čekas kontrole pār to nemaz nav tik stingra, kā likās no ārpusēs. Pieņemu, ka Komitejā iekļuva arī cilvēki gan tīrās karjēras, gan ārzemju kontaktu dēļ, gan pat ar patriotiskiem motīviem.

Pirmais piemērs jau bija pats Lešinska kungs, kuŗa loma joprojām nav skaidra. Tikos ar viņu Rīgā, dzirdēju viņa “atzišanās” referātu šeit. Man pašam bija gadījumi Rīgā ar Komitejas darbiniekiem, kur oficiālā linijā šad tad parādījās pa manāmai plaisai. Sevišķi interesants bija gadījums, kad manam pusaudža dēlam “pierīkoja” oficiālu jaunatnes nodaļas darbinieci, kas ne tikai viņu izvadāja pa toreiz it kā nelegālās latviešu mūzikas sesijām, bet atvadoties viņam uzdāvināja Padomju Latvijas skolu vēstures grāmatu, lai viņš izlasot, “kādas muļķības esot jāmācās” latviešu bērniem.

Tuvojoties Latvijas atdzimšanai, izveidojās interesanta situācija, kad padomju laiku sakarnieki abās pusēs kļuva par “brīvības tilta” veidotājiem starp Latviju un trimdu, par vadītājiem Tautas fronteī Latvijā un tās atbalsta grupām ārzemēs. Kamēr mūsu organizācijas vēl ilgi atturējās un nogaidīja, šie cilvēki aktivizēja jau padomju laikā izveidotos kontaktus. Arī pirmie trimdas palīgi Latvijas brīvvalsts organizēšanas darbā bija daudzi agrāk trimdas organizāciju aizdomās turētie un nopeltie latvieši. Daudzi no viņiem pārcēlās uz Latviju, iesaistījās valsts dzīvē un tur darbojas vēl tagad.

Tagad, desmit gadus pēc “brīvības šoka”, Latvijas architektūra un māksla ir jaunās paaudzes drošās rokās, ar skatu uz Jauno Eiropu. Trimdas paaudze ir savu funkciju beigusi, nododot līdzņemto pūru – savu aktīvo un latvisko jaunaudzi – Latvijas nākotnei. Šī uzturētā kultūras sakaru saite Latvijai palīdzēja būt jau soli priekšā pārējai Austrumeiropai ceļā uz brīvo domu, uz demokrātiju. Laika plūsma bija ļoti svarīga latviešu identitātes saglabāšanai. Ja vēl desmit gadus būtu turpinājusies okupācija, diez vai pat trimdas iznēsātā latviskuma dzirkstele būtu spējusi iedegt nacionālītātes un valodas liesmu Latvijā. Varbūt visa Baltija nacionālā pašapziņā būtu uz Baltkrievijas līmeņa.

Trimda ir beigusies. Kā atmiņa no Otrā pasaules kara ārzemēs tagad vēl ir t.s. latviešu diaspora, bet arī tā reiz izdzisis Latvijas vēstures kosmosā.

LATVISKĀ IDENTITĀTE UN TRIMDAS KULTŪRA AMERIKAS LATVIEŠU DZĪVESSTĀSTOS

Šinī referātā es vispirms īsumā apskatīšu Amerikas latviešu kultūras un mutvārdu vēstures mijiedarbi un Amerikas latviešu dzīvesstāstu vākšanas projekta metodiku, pieredzi un rezultātus, galveno vērību veltījot jautājumam, kā pierakstītie dzīvesstāsti un apmācību diskusijas atspoguļo kultūras lomu Amerikas latviešu attiecībās ar savu latvisko identitāti un ar Latvijas valsti tagad, kad Latvija ir atguvusi neatkarību un “trimda” ir kļuvusi par diasporu¹. Kas motivēja latviešus atstāt Latviju, un kā šīs sajūtas ir mainījušās kopš Latvijas neatkarības? Kādēļ Amerikas latvieši palika latvieši? Kas ir tie elementi trimdas kultūrā, kuŗi Amerikas latviešiem ir sevišķi mīļi un kuŗu trūkums traucē dažus bijušos trimdiniekus iedzīvoties šodienas Latvijā? Kā diasporas latvieši apvieno savu mīlestību Latvijai ar dzīvošanu Amerikā?

Ievads

Vārds “kultūra” aptver ne tikai radošās mākslas – rakstniecību, mūziku, tēlniecību, teātri, daiļamatniecību, folkloru un tamlīdzīgi (ko angļiski runājošā pasaulē sauc par “augsto kultūru”) –, bet arī “kultūru” tās plašākā, antropoloģiskā nozīmē, kur ar vārdu “kultūra” tiek apzīmētas visas ekskluzīvi cilvēku nodarbibas, to starpā: kādas cilvēku grupas valoda, ticējumi jeb ticība, māksla, morāle, likumi, tradīcijas, institūcijas, darbarīki, tehniskie izgudrojumi, rituāli, ceremonijas un citi kodificēti dzīves aspekti, ko cilvēks piesavinās, būdams kādas sabiedrības loceklis.² Katrai cilvēku grupai jeb sabiedrībai, šinī gadījumā latviešu bijušai trimdai, ir sava, specifiska sociokultūras sistēma ar visās kultūrās atrodamām sastāvdaļām – tehnoloģisko, socioloģisko un garīgo.³

Mutvārdu vēstures (MV) un dzīvesstāstu intervijām ir vismaz divējāda loma trimdas kultūras kontekstā. Pirmkārt, pašas dzīvesstāstu intervijas ir jau kļuvušas par trimdas kultūras sastāvdaļu, kuŗas prakse, kaut arī skaitliski ierobežotā veidā, pieder trimdas kultūrai kopumā, galvenokārt tādēļ, ka intervijas tiek rīkotas organizēti un tanīs piedalās vesela cilvēku grupa. Otrkārt (un šī ir galvenā loma), mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu interviju **rezultāti** veido ļoti svarīgu informācijas avotu trimdas sociokultūras izpētē, kā arī citos projektos.

Ko MV intervijas pienes pētniecībai, it sevišķi kultūras pētniecībai? Pirmkārt, dzīvesstāstu intervijās mēs runājam ne tikai ar sabiedrībā vadošām, visiem pazīstamām jeb radošām personām, ar "kultūras radītājiem", bet arī ar tā sauktiem "parastiem cilvēkiem", kuŗu atmiņas un stāsti neparādās vēstures grāmatās, bet kuŗu pieredze ir būtiska jebkādi kultūras izpētei, jo viņi ir tie, kas šo kultūru vistiešāk lieto savā dzīvē. Otrkārt, mutvārdu vēstures intervijas atbild ne tik daudz uz jautājumiem "kas", "kur", "kad", bet gan "kāpēc" un "kā"; tās mēģina atklāt motivāciju un iemeslus, kādēļ kaut kas noticis tā un ne citādi. Treškārt, mutvārdu vēstures intervijām ir ļoti svarīga loma atmiņu pētniecībā, piemēram, pētniecībā par to, kā cilvēks savās atmiņās pārveido vēstures notikumus tā, lai tie būtu saskaņā ar viņa pašreizējo situāciju un viņa kultūras mītiem, kā viņš integrē atmiņas par savu pieredzi savā psihē un kultūras mītos.⁴

Kāda ir MV interviju plašākā loma ārpus tiešās pētniecības? Pirmkārt, mutvārdu vēstures intervijām ir ļoti spēcīga psiholoģiska dimensija, kas iespaido gan stāstītāju/autoru, gan to, kas viņu uzklausā. Piemēram, kā Rozenvalds un Ochbergs argumentē, dzīvesstāsta izstāstīšana ("life review") dzīves krustpunktos⁵, kā tas ir pašreiz trimdinieku gadījumā, palīdz cilvēkam izšķirties par nākotnes ceļu. Arī traumas izstāstīšana palīdz cilvēkam atgūt līdzsvaru, kā to parādīja Salindžeres pētījums ar holokaustu pārdzīvojušiem autoriem.⁶ Otrkārt, dzīvesstāstiem ir arī sabiedriskā un izglītojošā dimensija, ja šie stāsti tiek lietoti arī ārpus tiešās pētniecības. Piemēram, dzīvesstāstu pārveidošana kādā no teātra mākslām spēj ierosināt jauniešos jaunu respektu un perspektīvu pašiem par savu kultūru un palīdz būvēt tiltu starp paaudzēm.⁷ Šis aspekts latviešu sabiedrībā ir līdz šim ļoti maz, ja vispār lietots, bet tur varētu būt pateicīga viela nākotnē. Dzīvesstāsti arī palīdz atšķirīgu grupu locekļiem, piemēram, Latvijas un diasporas latviešiem, iepazīt un saprast viēnam otru, aicina iedzīvoties otra situācijā, ļauj redzēt otra pieredzi uzskatāmāk un niansētāk, nekā tā parādās grāmatās un oficiālā dogmā. Kā Latvijas studente Baiba Bela-Krūmiņa teica, pēc tam kad viņa divu nedēļu laikā bija uzklusījusi 24 Zviedrijas latviešu dzīvesstāstus: *Es tikai tagad sāku saprast, ko tas nozīmēja – būt bēglim un trimdiniekam.*⁸ Treškārt, dzīvesstāstu liecības var kļūt par vērtīgu informācijas avotu pasaules mērogā par neseniem vēsturiskiem notikumiem un tādā veidā iespaidot kādas nācijas priekšstatu par sevi un šīs nācijas tēlu pasaulē.⁹ Amerikas latviešu projektā iegūtām liecībām ir (vai varētu būt) loma visās šinīs jomās.

Lai dokumentētu un pētītu Amerikas latviešu imigrantu un viņu pēcteču pieredzi, 1996. gadā Amerikas latviešu apvienības (ALA) Kultūras

nozare uzsāka Amerikas latviešu un bijušo Latvijas iedzīvotāju pieredzes dokumentāciju. Viena no šīs dokumentācijas vēl joprojām aktīvām daļām bija dzīvesstāstu vākšana interviju formā galvenokārt audiokasetēs, dažreiz arī video.¹⁰ Projekta mērķis ir ne tikai savākt pēc iespējas daudz dažādu dzīvesstāstu, individuālo cilvēku pieredzi, bet arī šos materiālus apstrādāt, darīt pieejamus plašākai publikai gan Latvijā, gan Amerikā, veicinot šo stāstu iekļaušanu latviešu un Latvijas tautu vēsturiskā un sabiedriskā atmiņā, jo Amerikas latviešu pieredze un piedzīvotais arī ir daļa no visas latviešu tautas vēstures, tāpat kā tā ir daļa no Amerikas etnisko kopienu un imigrācijas vēstures.

ALA mutvārdu vēstures projekta metodes

Projekta metodes es īsumā aprakstīju savā ievadā dzīvesstāstu izlasē starptautiskai konferencei 2003. gada maijā LU, Rīgā.¹¹ Šeit es gribu pieminēt to, ka, tā kā lielākā daļa intervētāju ir apmācīti talcinieki, kas katrs strādā savā pilsētā, tad svarīgu daļu projektā ieņem talcinieku un intervētāju apmācības, kas ir palīdzējušas veidot intervētāju tīklu pa visu Ameriku. Vissekmīgākās apmācības ir izveidojušās 3x3 nometnēs un vienas dienas semināros, kur pēc apmācībām intervēšanas teknikās mums bieži ir diskusijas par pašu dalībnieku etnisko identitāti, trimdas izveidošanu un attiecībām ar Latviju, kas varētu interesēt arī pētniekus un ir pievienotas kolekcijas materiāliem.¹² 3x3 nometnes Amerikā ir arī izveidojušās par pateicīgu vietu, kur atrast piemērotus, zinīgus un visai latviešu tautai svarīgus dzīvesstāstu autorus. Ierobežotā veidā šīs apmācības un pēdējos septiņos gados izveidoto intervētāju tīklu arī varētu jau pieskaitīt tagadējai trimdas kultūrai jeb, pareizāk, latviešu diasporas kultūrai.

Līdz šim esam apmācījuši 162 interesentus un potenciālus intervētājus trīspadsmit 3x3 nometnēs¹³, sešos vienas dienas semināros¹⁴ un septiņās ekspedīcijās "Dzīvesstāsts Latvijā"¹⁵. No tiem 32 ir arī vadījuši kādu interviju vai piedalījušies intervijā, daži tikai vienreiz, daži daudzas reizes.¹⁶

Dzīvesstāstu autorus mēs atļaujam talciniekiem izvēlēties, bet ieteicam sākt ar vecāka gadagājuma cilvēkiem, labiem stāstītājiem, kam ir kādi sevišķi piedzīvojumi vai devums kultūrā, vēsturiskos notikumos vai apkārtnes dzīvē. Tādēļ šī kolekcija varētu sevišķi noderēt pētniekiem, kuņus interesē trimdas kultūra¹⁷ un pēdējā gadsimta vēsturiskie notikumi Austrumeiropas telpā.

Kolekcijas raksturojums

Kolekcijā ir apmēram 200 dzīvesstāstu audiokasetēs, 5 videokasetēs, no vienas līdz pat 20 stundu garumā, kopā ap 480 stundu. Vairākums interviju ir ap 2 stundas garas. Dažas intervijas ir vēl no 20. gs. 90. gadu sākuma, vairākums no 1997. gada līdz šai dienai. Deviņdesmit astoņi procenti kolekcijā ievietoto dzīvesstāstu autoru ir vai nu Otrā pasaules kara bēgļi, vai kaņavīri, kas atstāja Latviju 1944. vai 1945. gadā un pēc Vācijas noņemšanas eventuāli rada patvērumu Amerikā, vai viņu pēcteči. Divas trešdaļas ir vīrieši.

Sīkāka informācija par kolekciju, tās apstrādi un pieejamību arī ir atrodamā minērā ievadā.¹⁸ Pašlaik visas intervijas ir pieejamas Nacionālā mutvārdu vēstures krātuvē Latvijā, bet nākotnē interviju oriģināli tiks noguldīti Amerikā, Imigrācijas vēstures dokumentācijas centrā, Minesotas universitātē. Katrai intervijai ir pievienots satura kopsavilkums, daudzas Amerikas latviešu intervijas ir atšifrētas, dažas arī tulkotas.

Daudzi ALA-MV projektā intervētie dzīvesstāstu autori ir dažādu profesiju pārstāvji vai sabiedriski darbinieki, un viņu devums ir svarīgs gan trimdas kultūrai, gan visai latviešu tautai. Piemēram,

- rakstnieki Jānis Klīdzējs, Nikolajs Kalniņš, Laima Kalniņa, Jānis Širmanis, Valija Ruņģe, Oļģerts Čakars, Arturs Rubenis;
- žurnālists, sabiedrisks darbinieks un aktieris Kārlis Ķuzulis;
- profesori Juris Viksniņš, Austris Grasis, Jānis Petričeks;
- politiķi Gunārs Meierovics, Jānis Priedkalns, Uldis Klauss;
- radošie mākslinieki – mūziķis Andrejs Jansons, mākslinieks Ilmārs Rum-pēters, rotkaļi Kļaviņu Juris, Maija Neimane, Saša Pariņš, mākslas vēsturnieks Arnolds Sildegis;
- mācītāji Eduards Putniņš, Gustavs Kness-Knezinskis, Laris Saliņš;
- sabiedriski darbinieki Maija Medne, Ingrida Jansone, Krista Liepiņa, Lidija Bālēna, Izabella Osīte, Arvīds Oliņš, Vilis Miķelsons, Francis Krečko, Voldemārs Sproģeris, Teodors (Tedis) Zeltiņš, Miervaldis Janševics, Vija Zuntaka Bērziņa, Dagnija Staško, Aivars Staško, Ingrida Mieme, pulkvežleitnants (ASV) Ilmārs Dambergs;
- finansists Oskars Hercs un daudzi citi.

Visas šīs intervijas iezīmē individuālā cilvēka portretu, kas top mijiedarbibā ar intervētāju. Gandrīz katra intervija arī dod ieskatu kādā trimdas kultūras aspektā. Dažas intervijas satur bagātīgu un detalizētu informāciju galvenokārt no autoru pašu pieredzes, piemēram, Kārļa Ķuzuļa stāsts par

latviešu teātri Amerikā un Vācijas nometnēs, Daugavas Vanagu organizācijas atbalstu mākslai, ALA un PBLA,¹⁹ prof. Austrā Graša pieredze ar Eiropas latviešu jauniešiem un dažādiem folkloras un rokmūzikas uzvedumiem, viņa ieguldījums Abrenē Francijā un latviešu valodas izpētē, viņa vērtējums par dievturību un ieceres Mazsalacas izglītības centram,²⁰ mūziķa, diriģenta un komponista Andreja Jansona apraksti par kokļu kustību un mūziklu²¹ attīstību trimdas kultūrā,²² rotkaļa, jaunatnes audzinātāja, kaŗa invalida un dievturīgu vadoŗa Kļaviŗu Juŗa atmiņas ne tikai par kaŗavīra piedzīvojumiem, bet arī par rotkalšanu un latviešu rotkaļiem Vācijas nometnēs un Amerikā, latviskām iezīmēm literātūrā un dzīvē un dažādiem kultūras un jaunatnes pasākumiem trimdā.²³ Citas intervijas paveŗ daudz personīgāku ieskatu individuālā cilvēka piedzīvojumos un pieredzē šīnī drāmatiskā laikmetā.²⁴

Trimdinieku latviskā identitāte un attiecības ar Latviju

Stāstos ietvertās temas es arī plašāk pieminēju savā dzīvesstāstu izlases ievadā.²⁵ Šeit es gribu tuvāk apskatīt vienu no būtiskākām temām Amerikas latviešu dzīvesstāstos – temu par trimdinieku attiecībām ar latvietību un ar Latviju, gan Latviju atstājot, gan tagad, kad trimda ir kļuvusi par diasporu. Šo temu es iesāku savā referātā 2003. gada maijā²⁶, bet šoreiz risināšu to tālāk, mēģinot noskaidrot, kāda loma trimdas kultūrai ir bijusi Amerikas latviešu latviskās identitātes attīstībā un attiecībās ar Latviju kopš neatkarības un arī mazliet iepriekšējos, vēl trimdas gados. Lai šo temu par kultūras lomu saprastu, nepietiek ar grāmatām un oficiāliem rakstiem. Daudz niansētāku un svarīgu skatu atklāj dzīvesstāstu intervijas, kas rāda, ka trimdas pieredze ir ne tikai sāpe par zaudēto dzimteni, bet arī prieks par dzīvi, kāda tā izveidojās jaunā vidē un kultūrā, un pat jaunās vides inkorporācija savā psihē, veidojot jaunu – trimdas kultūru.

Latvijas atstāšana

Mēs saviem autoriem jautājām, kāpēc un ar kādu domu viņi atstājuši Latviju un savas mājas Otrā pasaules kaŗa beigu posmā, kad krievu armija nāca atpakaļ Latvijā. Gandrīz visi civiliedzīvotāji teica, ka viņi bēguši uz rietumiem, jo baidījušies no krieviem un no deportācijām, bet itin visi arī uzsvēra, ka bēguši ar domu, ka māju atstāšana būs īslaicīga, ka drīz varēs atgriezties. Pieaugušiem māju un Latvijas atstāšana vienmēr bija ļoti sāpīga,

bet mazāki bērni, jaunāki par septiņiem gadiem, dažreiz atceras kara laiku un pat bēgšanu kā lielu un ļoti interesantu piedzīvojumu.²⁷ Diezgan daudziem Eiropas atstāšana, braucot uz Ameriku, nebija mazāka trauma kā Latvijas atstāšana, jo ceļš aizveda tālāk no Latvijas un bija skaidrs, ka atgriešanās tik drīz nebūs.²⁸

Latviskā identitāte Amerikā

Pēc iebraukšanas Amerikā trimdinieku attiecības ar latvietību izveidojās ļoti dažādas un individuālas. Kamēr daži drīz vien iedzīvojās amerikāņu vidē un aizgāja no latviešu sabiedrības, lielākā daļa izveidoja vēl joprojām aktīvas latviskas kopienas – draudzes, vietējās biedrības, koporganizācijas (ALA, Daugavas Vanagi, PBLA), skolas, nometnes, preses izdevumus, teātrus, korus, mākslas izstādes, korporācijas utt., kuņu kopīgie mērķi bija izveidot it kā mazas “latviskas salīņas”, atgādināt pasaulei Latvijas okupāciju un uzturēt dzīvu un nodot nākamām paaudzēm pirmskara Latvijas kultūru, valodu un dzīves ziņu.²⁹ Atceroties pašu sākumu, Ādolfs Ābele par Losandželosu saka: *Tāpat kā visur, vispirms sākām organizēties /../ Pēc maiņas darba atrašanās tūlīt biju iegājis sabiedrībā. Draudze bija nodibināta. /../ Sākās biedrības veidošana.*³⁰ Daudzi no mūsu intervētiem cilvēkiem ir bijuši daļa šīs aktīvās, apzinīgās latviešu trimdas sabiedrības, un gan viņu pašu darbība, motivācija un vērtējumi, gan arī visas sabiedrības organizēšanās pamati un notikumi plaši un dažreiz izsmeloši parādās daudzās mūsu intervijās.

Kādēļ šie aktīvie latvieši palika pie latviešu sabiedrības, kādēļ viņi palika latvieši, jo angļiski runājošo sabiedrība ir plaša un parasti viegli pieņem svešiniekus? Lielākā daļa mūsu intervēto, it sevišķi no vecākās paaudzes, teica: *Jo es citādi nevaru.* Bet, ja sāk meklēt un izprašņāt dziļāk, tad atklājas vairāki spilgti pavedieni.

Pirmkārt – un šis ir viens no svarīgākiem iemesliem, kādēļ latvieši joprojām piekopa latvisko kultūru un politiku, – tā bija dziļa pienākuma izjūta pret okupēto Latviju un tautu, kas tur palika. Maija Medne: *Latvija bija tādā veidā jāuztur. /../ Man šitā latvietība – man ir tāda sajūta, ka tas man ir jādara, tas man ir pienākums. Kaut vai man ir liels prieks, ka mani bērni runā latviski. Vidvuds ir ļoti ieinteresēts dainās, dziesmās, /../ pats lasa Kursītes grāmatu.*³¹ Latvija bija “jāuztur” ar to, ka viņa un citi jaunieši palika latvieši, ka viņi izveidoja aktīvu sabiedrību, ka viņi veidoja tālāk kultūru, ka viņi runāja latviski, dejoja latviešu dejas, dziedāja latviešu dziesmas un izaudzināja latviskus bērnus un bērnubērnus.

Labs skaits trimdinieku gribēja uzturēt latviešu valodu un kultūru trimdā, jo viņi bija pārliecināti, ka gan valoda, gan tradicionālā latviskā kultūra ir kritiski apdraudēti Padomju okupētā Latvijā. Piemēram, Miervaldis Janševics: *Mani ļoti uztrauca rusifikācija, kas notika Latvijā. Es biju pārsteigts, kad Latvija kļuva brīva; es domāju, ka tas paies ilgāk, l./ un es domāju, ka līdz tam laikam neviens vairs latviski nerunās un krievi būs vinnējuši./ Jāizšķiras, vai Latvijas kultūra lai pastāv vai nepastāv./ Es darīju tikai to, kas bija jādara, es nedomāju, ka es kaut ko speciālu [esmu darījis].*³²

Otrkārt, it sevišķi pašā sākumā latviskā kopība sniedza tīri praktisku palīdzību. Lidija Bālēna: *Ņujorkā mūs izlaida ostā; visiem sagaidītāji, mums nav. l./ Mums nebija naudas, mums nebija valodas. Bet viņi bija sarunājuši, ka mēs varam palikt pie [vīra] brālēna, kuš bija jau septiņi mēneši te Amerikā nodzīvojis. l./ Un tā mēs palikām.*³³ Savstarpēja palīdzība notika vēl lielākos apmēros ar organizāciju starpniecību. Piemēram, Kārlis Ņuzulis apraksta invalidu nama Vācijā "Bērzaine" līdzekļu vākšanu 1952. gadā, īsi pēc iebraukšanas Amerikā: *Tanī laikā jau visiem tā rocība vēl bija ļoti niecīga un maza un tie ziedojumi pa lielākai daļai bija dolars vai divi dolari. Jūs varat iedomāties, kāds kvantums ziedojumu tur nāca iekšā, jo tā summa, ko mēs savācām "Bērzainei", bija 30 000 dolaru. Tas viss bija no cilvēkiem, kam vēl nebija naudas.*³⁴

Treškārt, cilvēkiem gribējās izbaudīt savu valodu, savu kultūru, sabiedrību, kas ir sirdij tuva, un paražas, pie kā bija pierasts. Maija Medne, 18 g.v., pirmo gadu Amerikā dzīvoja atšķirti no jebkādas latviešu sabiedrības. *Tā bija tāda ļoti minimāla dzīve. l./ Pēc tā gada projām, vieniem pašiem, mans vislielākais prieks bija latviešu sabiedrība [Filadelfijā]. [...] Es tūlīt gāju kori dziedāt. l./ Tur [bija] tautasdejas. l./ Mēs izdevām žurnālu "Neiemītā taka". [Nodibinājām] jaunatnes pulciņu, l./ mēs rīkojām sarīkojumus, l./ braucām parasti ciemos gan uz Ņujorku, gan uz Bostonu satīties ar citiem. l./ Mēs, tie latviešu jaunieši, bijām daudz, man liekas, pāri simtam. l./ Tas atkal bija tāds ļoti skaists laiks.*³⁵ Baiba Dumpe apraksta savas kāzas, kur bija gan latviešu, gan amerikāņu viesi. *Tūlī pēc laulībām bija [svinības] ar amerikāņu viesiem kopā, visādas maizītes, l./ bet tikai ar limonādi, kafiju un tēju. l./ Visi gaidīja ar lielu nepacietību [kad tie amerikāņi beidzot aizies], jo tagad nu mēs varēsim tā riktīgi sākt. l./ Tad sākās latviešu svinēšana. Pēc tam tad bija cūka nokauta – kā jau uz laukiem.*³⁶

Kultūras dzīvē cilvēkus sākumā pievilka mākslinieki no Latvijas laikiem, ko viņi pazina. Kārlis Ņuzulis: *Latviešu kultūras dzīve trimdā l./ sa- sniedza kulmināciju, kad latviešu saimē pārsvarā bija tie, kas bija izceļojuši*

no Latvijas un kam bija ļoti dziļa interese dzirdēt tos latviešu māksliniekus un latviešus, ko viņi pazina no Latvijas laikiem. Ar laiku šī interese sāka mazināties un nāca jauni vietā.³⁷

Pat trimdas otrā paaudzē mēs redzam, ka tie, kas ir dzimuši Amerikā un dzīvo lielākos latviešu centros, kur ir daudz latviešu nodarbibu, pulciņu un kultūra, dažreiz nepieslejas amerikāņiem, viņiem pietiek ar latviešu kultūru un sabiedrību. Piemēram, Ingrida Jansone, dzimusi 1958. gadā Bruklinā, ASV, tagad aktīva sabiedrības vadībā. *Kad mani vecāki audzināja ir mani, ir manu brāli, viņi runāja latviski pa priekšu un tad amerikāņu skolā iemācījās amerikāņu valodu. /./ Vecāki veda uz latviešu skolu, Bronksas vidusskolu absolvēju. /./ Uz visādiem ALJAs kongresiem un jaunatnes pulciņu, uz visādiem jauniešu pasākumiem [es braucu]. Es dejoju "Trejdeksni". Uz daudzām demonstrācijām, savā laikā kas bija populāras, par Latviju. /./ Zini, tu braukā pie latviešiem, tev neatliek daudz laika ar amerikāņu sabiedrību maisīties.*³⁸

Ceturtkārt, bija arī savtīgāki iemesli, sevišķi sākumā, kādēļ cilvēki piedrojas latviešu sabiedrībai, – sevis izcelšana, iespēja ieņemt svarīgus amatus vietējā latviešu sabiedrībā, kas pie amerikāņiem nebija iespējams. Atkal citējot Ādolfu Ābeli: *Cilvēki savā starpā cīnījās dēļ vadošām vietām. Un tad bija vēl bijušie departamentu direktori un šādi tādi bijušie direktori, kas gribēja ieņemt kādus amatus, jo domāja, ka nu drīz brauks atpakaļ uz Latviju un tūlīt ieņems tur amatus.*³⁹

Trimdinieku attiecības ar Latviju pirms un pēc 1991. gada

Lai gan aktīvo trimdinieku attieksme pret savu latvisko identitāti bija skaidra, viņu attieksme pret Latviju okupācijas laikā bija ļoti dažāda, un tas bija pamats dažreiz pat milzīgi asiem strīdiem, kontroversijām un savstarpējai apkaņošanai.⁴⁰ Tomēr visiem bija kopējs mērķis un sapnis – atkal brīva un neatkarīga Latvijas valsts, ar sākumā izteikto, bet vēlāk zemtekstā it kā visiem pieņemto oficiālo domu, ka tad, *kad Latvija būs atkal neatkarīga, ka tad mēs brauksim atpakaļ.* Bet izrādījās, ka tad, kad Latvija beidzot atguva neatkarību 1991. gadā, samērā maz bijušo trimdinieku aizbrauca atpakaļ uz Latviju dzīvot. Latvijas neatkarības atgūšana piespieda ikvienu trimdinieku izvērtēt savu piederību Latvijai un latvietībai, rēķinoties ar realitātēm un ne tikai ar vēlmēm. Bijušo trimdinieku piederības izjūtu kopš Latvijas neatkarības un iemeslus nebraukšanai atpakaļ uz Latviju dzīvot es arī tuvāk analizēju savā referātā 2003. gada maija konferencē.⁴¹

Šeit es gribu risināt tālāk jautājumu par iespējamo trimdas kultūras lomu šinī procesā.

Gan intervijās, gan apmācību semināros jautājums par piederības un mājas izjūtu bieži izraisīja ļoti sāpīgas un dziļas pārdomas, it sevišķi kopējās diskusijās apmācību semināros, kur kursanti cits citu papildināja un diskusija izveidojās par domu apmaiņu un sadarbību.⁴²

Dažiem tādas māju/piederības izjūtas nemaz nav un tādēļ tā nav problēma. Citiem, it sevišķi vecākai paaudzei, tā ir bijusi un dažiem vēl joprojām ir ļoti sāpīga un smaga problēma. Dzidra (74 g.v.): *Es patiesi jutos tā kā uz pusēm pāršķelta. Kad es atbraucu atpakaļ Amerikā no Latvijas, tad viena puse paliek tur un otra ir šeit.*⁴³

Visbiežāk minētie iemesli dzīvesstāstos un apmācībās, kādēļ trimdinieks nevar vai negrib pārcelties uz Latviju, ir praktiska rakstura. Pirmkārt, daudziem radi Latvijā ir vai nu apmiruši, vai atsvešinājušies un pārējā ģimene – bērni un mazbērni – ir iedzīvojušies Amerikā un vecāki vai vecvecāki negrib tos atstāt. Dažas vecmāmiņas uzskata par savu uzdevumu iemācīt saviem Amerikas mazbērniem par Latviju.⁴⁴ Otrs praktiskais iemesls ir veselības problēmas, ar ko Latvijā dažreiz grūti tikt galā.⁴⁵

Bet ir vairāki daudz komplicētāki, galvenokārt psiholoģiski, socioloģiski un garīgi iemesli. Pirmkārt, trimdinieku atgriešanos traucē mainīgā attiecību dinamika starp Latvijas un diasporas latviešiem, ko es jau arī analizēju iepriekšējā referātā, bet kur man tagad nākušas klāt intervijas ar bijušiem trimdiniekiem, kas ir atgriezušies Latvijā.⁴⁶ Otrkārt, atgriešanos kavē disonance starp visu trimdas laiku iznēsāto ideālo Latvijas tēlu un reālo šodienas Latviju. Treškārt, to kavē atšķirīgā, trimdā izveidotā kultūras, dzīves stila un kopienu specifika, kuŗa iezīmē trimdinieka latvisko pašidentitāti, kuŗa viņam ir sevišķi svarīga vai mīļa un kuŗas viņam pietrūkst šodienas Latvijā. Pārējā referātā es pieskaršos šim trešam iemeslam – dažiem trimdas kultūras elementiem, kuŗi Amerikas latviešu dzīvesstāstu autoriem ir sevišķi tuvi un svarīgi, bet kuŗus Latvijā viņiem grūtāk atrast.

Trimdas kultūras elementi, kuŗi trimdiniekiem ir sevišķi svarīgi un kuŗu Latvijā pietrūkst

Pirmkārt, latviešu valoda

Gandrīz visu trimdas laiku latviešu valoda ir bijusi latviskās identitātes stūrakmens, kas ar lielām grūtībām un ar lielu laika ieguldījumu ir nodota nākamām paaudzēm. Vēl joprojām, 54 gadus pēc iebraukšanas Amerikā,

milzīgs pārsvars lielu un mazu sarīkojumu, dievkalpojumu, organizāciju darbības un dokumentu, preses izdevumu, skolu un nometņu notiek latviešu valodā. Lai gan ir arī nodarbības tikai angļiski runājošiem, bieži tie potenciālie sabiedrības locekļi, kuŗi neprot latviešu valodu, jūtas nepieņemti. Jaunieši, kuŗi vēl runā latviski, parasti ar to lepojas.

Man latviešu valoda vienmēr ir bijusi ļoti mīla, saka Vija Zuntaka Bērziņa.⁴⁷

Austris Grasis: *Jau tā valoda vien. Cik valodu jūs zināt, kur var teikt 'Dieviņš'? Angliski 'little God', cik tas stulbi izklausās! Nav vispār tādas pamazināmās formas.⁴⁸*

Daudziem trimdas latviešiem latviešu valoda ir ne tikai svarīga, bet arī mīla, un viņi vērtē, ka Latvijā tas visā visumā tā nav. Mūsu autori piemin, ka viņiem ļoti nepatīk krievu valoda uz ielas Latvijā, kā arī Latvijas latviešu paradums pāriet uz krievu valodu katrreiz, kad kāds krievvalodīgais ir klāt. Kārlis Ņuzulis: *Otrs, kas man dikti, dikti ķeŗas pie dūŗas, ir tas, ka, esot Latvijā, kas ir latvieŗu zeme, kur latvieŗu valoda ir valsts valoda un ././ cilvēki sanāk draudzīgā barā, un tur būs viens ././ kas runās, pieņemsim, krievu valodu, tad visi tie latvieŗi, kas ir tanī telpā, visi sāk runāt krievu valodā. Starp citu, arī ././ tas cilvēks, kas tur ir, saprot latviski. ././ Es personīgi krievu valodu nesaprotu, un es uzreiz personīgi jūtos pilnīgi ārā izstumts. ././ Mēs paŗi savu valodu neprotam cienīt.⁴⁹*

ŗeit nāk klāt arī jau minētā mūsu autoru izteiktā pienākuma izjūta, ka viņu uzdevums ir uzturēt tīru un pareizu latvieŗu valodu, jo padomju laikā Latvijā tā tika izkropļota.

Otrkārt, sadzīves tradīcijas, savstarpējas cilvēku attiecības

Maija Medne: *Pirmo reizi, kad es aizbraucu [uz Latviju], visa tā grūstīšanās. Kā grūstījās, stumdījās, spļaudās, nezin visu ko dara. Es atbraucu atpakaļ un aizgāju uz Makdonaldu, un tur tā meitene [pārdevēja] man teica: "Thank you. Have a nice day."⁵⁰ Man sāka asaras līt. ././ Nu labi, nevajag jau visu laiku smaidīt, bet, mīlā stundīņ, paldies pateikt gan varētu. ././ Man patīk smaidīt. Man pašai, ja man ir slikts garastāvoklis, es biŗķi pasmaīdu. Fakts, ka paliek labāk.⁵¹*

Treŗkārt, latviskās tautas tradīcijas, senlatvieŗu kultūra

Viena no galvenām vērtībām, ko Otrā pasaules kara bēgli paņēma līdzī, atstājot mājas, bija specifiski latviskā kultūra, tradīcijas, dziesmas, dejas, rotas, tautastēpi, tradicionālie ēdieni, svinamdienas, dzīves ziņa un dažreiz pat materiālā kultūra.⁵²

Šo tradicionālo latvisko kultūru trimdinieki arī ļoti apzināti un citīgi mēģināja uzturēt visu trimdas laiku, sākot jau ar Vācijas nometnēm, kur, piemēram, daudzas meitenes, lai varētu dejot tautasdejas, pašas pašuva tautastērpus no materiāliem, ko nemaz nebija tik viegli sameklēt izpostītā pēckaŗa Vācijā. Baiba Dumpe stāsta: *[Fišbachas nometnē] es izšuvu sev tautas tērpu. /.. / [Materiālam] atveda no Anglijas bērnu autiņus, /.. / tā kā pūka gandrīz, mīkstus, mīkstus, vieglus. /.. / Kad nokrāsoja un visu to izšuvu, es biju laimīga.*⁵³

Latvijas tradicionālā kultūra visu trimdas laiku palika ne tikai kā spēcīga saite trimdiniekiem ar savu latvisko identitāti, bet arī kā vizītkarte mītnes zemes iemītniekiem, ka šeit, redziet, ir mūsu kultūra, tas, kas mums ir dārgs.⁵⁴

Toties Latvijā ir grūti atrast Jāņus, svinētus ar apligošanos un visām Jāņu tradīcijām. Austris Grasis, kas jau trīs gadus svin tradicionālus Jāņus savā Mazsalacas saimniecībā, kur sanāk ap 100 cilvēku no visas Latvijas un ārzemēm: *Jāņiem ir dziļas saknes mūsu kultūrā. Katrs, kas būs izmēģinājis tiešām svinēt Jāņus, saprotot to dziļāko jēgu un apzinoties visu to burvību, visu to spēku, kas tur ir, tas arī sapratīs, ka tas ir jādara sevis pēc, nevis lai citiem izrādītos. /.. / Apkārtnes jaunieši teica, ka viņi nav zinājuši, ka tas ir tik interesanti, tik jauki svinēt Jāņus tādā veidā.*⁵⁵

Trimdinieki visumā ne tikai lietoja un atbalstīja tradicionālo latvisko kultūru, bet vesela virkne radošo mākslinieku meklēja senās tradīcijās, lai papildinātu mums zināmo seno kultūru un mācītos ko jaunu. Piemēram, rotkalis Kļaviņu Juris: *Es esmu urķējis vecās grāmatās un mēģinājis atdarināt, un priecāties, ka man ir iznācis. /.. / Labi atdarināt nav vieglāk kā kaut ko jaunu uztaisīt.*⁵⁶

Mūziķis, diriģents un komponists Andrejs Jansons uzsāka ļoti populāro kokļu kustību trimdā sešdesmitos gados, kuŗas sākumus viņš apraksta šādi: *Kokli es ieraudzīju Osvalda Grīna – daiļamatnieka mājā, /.. / un man uzreiz parādījās gaismiņa, ka te kaut kas ir jādara. /.. / Es aizbraucu atpakaļ uz Pitsburgu, sameklēju darinātāju, kas to [bija darinājis no Leonīda Linauta zīmējumiem], kas kaŗa gaitās, braukādams apkārt pa Latviju, bija sameklejis vecās kokles, kur nu kuŗam saimniekam rijā glabājās, izmērījis un uzzīmējis šos te vecos instrumentus pēc izmēriem. /.. / Tādas formālas kokles skolas nekur nebija, /.. / bet tad man radās doma, ka vajadzētu radīt kaut kādu sistēmu, lai varētu kuŗš katrs iemācīties.*⁵⁷ Andrejs Jansons uzrakstīja kokļu mācību grāmatu, izmēģinādams savas pamācības pie fiziķa Jāņa Melngaiļa, kuŗu interesēja folklorā, bet kuŗš mūzikā bija analfabēts. Eventuāli kokļu spēle aizrāva simtiem jauniešu Amerikā, nodibinājās ansambļi, tika rīkotas kokļu dienas.

Par kokļu attīstību Latvijā tanī pašā laikā viņš stāsta: *././ Tur kokļu attīstības veids bija ieņēmis pavisam citu virzienu – viņi būvēja masu produkcijā tā saucamās 'koncertu' kokles ar 36 un vairāk stīgām pēc tehnikas, kas īstenībā neatbilst raksturīgām latviešu koklēm, ar metalla tapīnām un ar tiltiņiem, kas koklēm ir sveši. ././ Viņām nebija tā koklēšanas skaņa. Tas bija instruments, kas prasīja tomēr profesionālu izglītotu mūziķu, ././ bet Amerikā bija doma iespējami vairāk latviešus ieinteresēt koklēšanā, lai jaunieši, bērni, kam nav īpaša mūzikālā izglītība, varētu apgūt un spēlēt. ././ [Bija viens] posms, kad pēc visiem statistikas datiem Amerikā bija vairāk koklētāju nekā Latvijā.⁵⁸ Šis ir spilgts piemērs, kad trimdinieku pienesums un pieredze ir bagātinājusi arī Latvijā pazīstamo latvisko kultūru. Un tādu piemēru ir daudz, ieskaitot 3x3 nometņu kultūru, par kuŗu šinī konferencē arī droši vien tiks runāts un kuŗa ir milzīgi bagāts iestādījums gan tradicionālās latviešu kultūras, gan šodienas aktuālitāšu apzināšanai.*

Ar šo es negribu teikt, ka Latvijā tradicionālā kultūra neeksistē, bet gan ka trimdā tā tika daudz vairāk uzsvērtā, nekā tas, liekas, bija Latvijas ikdienā un sadzīvē.

Trimdinieku pienesums Latvijas kultūrai ir ne tikai tradicionālās kultūras laukā, bet arī modernā, piemēram, Andreja Jansona iesāktie, komponētie un uzvestie mūzikli (angliski *musicals*) latviešu valodā, ar latviskām temām pēc amerikāņu mūzikas parauga.⁵⁹

Ceturtkārt, trimdas kultūra ir pašu izveidota, tur ir ielikts milzu darbs, tā ir "sava"

Pēdējo trimdas kultūras elementu, ko es gribu pieminēt un kas dažiem trimdiniekiem traucē iejušanos Latvijā, ir tas, ka ne tikai trimdā izveidojusies kultūra ir bagāta, vērtīga un milzīgi interesanta, bet arī ka tā ir trimdinieku pašu radīta un dažreiz sūrā darbā uzbūvēta un izveidota. Tā ir "sava", zināma, saprotama, trimdiniekiem pašiem piederīga.

Lidija Bālēna: *Manas istās mājas ir Flašingā, ././ kur es dzīvoju. ././ Ar Latviju mani saista mana iztēle un domas, bet ne realitātes. Tas viss ir jauns, no pagātnes tur nekā nav. ././ Kad [šeit, Katskiļos] nometni nopirka, es biju tūlīt te klāt. Es strādāju ar kokiem, cirtu mežus. Tur, kur nocirta, tur mēs gājām palīgā zarus laužt, tad mēs tīrījām to dīķi. Tur mēs gājām ar grābekļiem. Mums bija grūts darbs, bet mēs to darījām. Mēs barojām tos cilvēkus – mūsu pašu vīrus. Mēs braucām gandrīz katru vikendu (nedēļas nogali), es vairs izturēt nevarēju. [Kad sākās 3x3 nometne, nometnes vadība man] prasīja, vai es nevaru nākt viņiem palīgā [vadīt] latviskās virtuves ievirzi. ././ Desmit gadus*

*es kaut ko mācīju. /.. / Visur, kur iespējams, biju, es esmu latviešu biedrībā gājusi, es esmu strādājusi. Te es esmu nodzīvojusi. Man ļoti žēl, tur ir mana dzimtene, bet šeit ir mana māja.*⁶⁰

Zīmīgi, ka kādreiz tieši tie latvieši, kas Amerikas trimdas sabiedrībā ir bijuši aktīvākie, atzīst, ka tā kultūra, kas ir izveidojusies trimdā un kur viņiem pašiem ir bijis liels ieguldījums, ir viņiem tuvāka nekā Latvijas kultūra. Ar gadiem tas droši vien mainīsies.

Bet tikpat zīmīgi ir tas, ka tie diasporas sabiedrības locekļi, kas vēl joprojām ir aktīvi darītāji, parasti ir atraduši veidus, kā apvienot savu miles-tibu Latvijai ar savu pastāvīgo dzīvesvietu Amerikā. Miervaldis Janševics: *Lai gan es dzīvoju šeit, es tomēr braucu uz Latviju. Es ļoti labi jūtos Latvijā, man divu nedēļu laikā nav nekādu problēmu. /.. / Es daudz ko varu tur darīt. Bet man arī šeit ir daudz ko darīt; es nevaru visu to uzdot. Kur ir manas mājas? Man mājas ir tur, kur es esmu.*⁶¹

Mēs esam arī sākuši intervēt tos bijušos trimdas latviešus, kas ir atgriezušies Latvijā, lai dokumentētu viņu vērtējumu par trimdas un Latvijas kultūru.

Man ir sevišķi žēl, ka tik liela daļa to trimdas kultūras nesēju, kuņi ir devuši milzīgu ieguldījumu latviešu kultūrā, vairs neredzēja Latvijas neatkarības atgūšanu. Liels paldies šīs konferences rīkotājiem, un es ceru, ka šī konference palīdzēs trimdas pienesumam ieiet visas Latvijas kultūras aprītē un mantojumā.

Kopsavilkums

ALAs "Dzīvesstāsti trimdā" apkopo apmēram 200 dzīvesstāstu bieži no trimdā aktīviem cilvēkiem, ieskaitot daudzus radošos māksliniekus. Divas no svarīgākām temām diasporas latviešu dzīvesstāstos ir latviskā identitāte un attiecības ar Latviju. Cilvēki atstāja savas mājas Otrā pasaules kara beigu posmā, lai izbēgtu no Padomju okupācijas, bet ar domu, ka drīz varēs atgriezties. Vairākums latviešu bēgļu pēc iebraukšanas Amerikā izveidoja vēl joprojām aktīvas latviešu kopienas un izaudzināja jau trešo latviski runājošo paaudzi. Galvenie iemesli, kādēļ trimdinieki izvēlējās palikt latviešu sabiedrībā, bija: 1) pienākuma apziņa pret Latviju, uzturēt dzīvu pirmskara latviešu valodu un kultūru, jo Padomju Latvijā tie bija apdraudēti; 2) savstarpēja palīdzība; 3) lai izveidotu "latviskas saliņas", kur varēja justies "kā mājās", izbaudītu latvisko kultūru un valodu; 4) lai ieņemtu amatus. Lai gan oficiāli atgriešanās tema turpinājās visu trimdas laiku, tikai

nedaudzi trimdinieki atgriezās Latvijā dzīvot pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā. Starp neatgriešanās iemesliem ir arī trimdas kultūras atšķirības no Latvijā izveidojušās kultūras, to starpā valoda, sadzīves paražas, latviskās tradīcijas un ieliktais darbs trimdas kultūras izveidošanā.

¹ Vārds "diaspora" oriģināli nozīmēja ebreju trimdu Babilonijā, bet tagad tas apzīmē pasaulē izkaisītu etnisku grupu, kuŗas locekļi bijuši spiesti atstāt savu dzīves telpu un joprojām dzīvo ārpus savas dzimtenes arī pēc tam, kad bēgšanas iemesli vairs nav aktuāli.

² *Encyclopedia Britannica*, 2001. Deluxe Edition CD, britannica.com, "Culture" un "Culture: The concept of culture".

³ *Ibid.* "Culture: Relativist approaches to sociocultural systems".

⁴ Michael Frisch. "Oral History and *Hard Times*", *Oral History Reader*, Eds. Robert Parks and Alistair Thomson, Routledge, London & NY, 1998, 36.–37. lpp.

⁵ G. C. Rosenwald & R. L. Ochberg. "Introduction: Life Stories, Cultural Politics and Self-Understanding". Rosenwald & Ochberg (Eds.). *Storied Lives: The Cultural Politics of Self-Understanding*, New Haven, Yale University Press, 1992, 1.–18. lpp. Skat. arī: Alicia J. Rouverol, "Collaborative Oral History in a Correctional Setting: Promise and Pitfalls", *The Oral History Review*, Winter/Spring, 2003, Vol. 30, no. 1. 61.–85. lpp.

⁶ Anne Grenn Salinger. "The Effect of Bearing Witness on the Witness: A Holocaust Study", *Oral History Association Annual Meeting*, St. Louis, MO, Oct. 17–21, 2001, program, 22. lpp.

⁷ Don Adams & Arlene Goldbard. *Creative Community. The Art of Cultural Development*. The Rockefeller Foundation, 2001. Skat. it sevišķi 3. nodaļu par PACT programmu un minoritāšu identitāti, 32.–33. lpp. Skat. arī par kultūras projektu iespaidu uz Vietnāmas etnisko identitāti Austrālijā, "Sweet Honey Kill Fly", Don Adams & Arlene Goldbard, *Community, Culture and Globalization*, The Rockefeller Foundation, 2002, 301.–317. lpp.

⁸ Ievadseminārā ekspedīcijai *Dzīvesstāsts Latvijā*, 1997. gadā.

⁹ Piemēram, Stivena Spielberga sponsorētā holokausta pārdzīvotāju liecību video kolekcija, *The Survivors of the Shoah Visual History Foundation in Los Angeles*.

¹⁰ Projektu vada Dr. Maija Hinkle, sākumā arī prof. Inta Gāle-Kārpentere (Carpenter).

¹¹ Maija Hinkle. "ALAs Mutvārdu vēstures vākšanas projekts – "Dzīvesstāsti trimdā", *Mutvārdu vēstures avoti. "Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā"*, Izlase, sastādītājas (redaktors) Māra Zirnīte un Maija Hinkle, Rīga, 2003, 191.–121. lpp.

¹² Vienas dienas apmācību semināros "Kursā", Čikāgā, Bostonā, Vašingtonā, Ņūdžersijā un dzīvesstāstu ievirzēs nedēļu garās 3x3 nometnēs Katskiļos 2000. g., Smiltenē 2001. g.

¹³ Septiņas 3x3 nometnes Katskiļos, NY, 3 Gaŗezērā, 3 Latvijā. Ieviržu vadītāji: Maija Hinkle, Biruta Abula, Inta Gāle Kārpentere, Ruta Eichenfelde, Māra Zirnīte, Baiba Bela-Krūmiņa, Ginta Elksne.

¹⁴ Bostonā, Čikāgā, Klivlandē, "Kursā", Ņūdžersijā, Vašingtonā (DC). Visus vadīja Maija Hinkle.

¹⁵ No 1996. līdz 2002. g. Vadītāji: Māra Zirnīte, prof. Augusts Mīlts, Maija Hinkle, prof. Paulis Lazda, Māra Lazda. Ekspedīciju apraksts: Hinkle, Maija. "Talcinieki mutvārdu vēstures projektos Latvijā un trimdā", *Spogulis*, sastādītāja Māra Zirnīte, Rīga, 2001, 18.–30. lpp.

¹⁶ Talcinieki, kuŗi līdz šim ir intervējuši: Biruta Abula, Guna Asone, Ausma Briede, Rūta un Helmūts Eichenfeldi, Zane Elksnīte, Arnolds Golds, Maija Grendze, Gunta Harviņa, Maija Hinkle, Edīte Irbe, Astrīda Jansone, Lauris Kalniņš, Inta Kārpentere, Francis Krečko, Miervaldis Lazdiņš, Jānis Liepiņš, Māra Lipace, Boris Mangolds, Maija Medne, Dagnija Neimane, Maija Neimane, Rita Petričeka, Astrīda Ramrath, Ināra Reine, Alvis Rumpēteris, Aina Serdāne, Līga Stamm, Inta Šrādere, Ansis Uibo, Zigfrīds Zadviskis, Dzidra Ziedone.

¹⁷ Skat., piemēram, Kārļa Ķuzuļa interviju grāmatā *Mutvārdu vēstures avoti*, *op.cit.* 168.–200. lpp. Intervija ar Kārli Ķuzuli 2000. g. 10. un 12. sept. Vašingtonā. Intervē Maija Hinkle.

¹⁸ Maija Hinkle. *Mutvārdu vēstures avoti*, *op.cit.* 120. lpp.

¹⁹ Kārlis Ķuzulis, *Mutvārdu vēstures avoti*, *op.cit.*

²⁰ Austris Grasis, intervē Maija Hinkle, 2003. g. augustā, 3x3 nometnē, Elka Park, Katskiļos, NY.

²¹ No amerikāņu "musical" (angliski) – teātris ar mūziku, dziesmām un dejām.

²² Andrejs Jansons, intervē Maija Hinkle, 1999. g. augustā, 3x3 nometnē, Elka Park, Katskiļos, NY.

²³ Kļaviņu Juris, intervē Maija Hinkle, 1998. g. augustā, 3x3 nometnē, Elka Park, Katskiļos, NY. Skat. arī intervijas izvilcumus grāmatā *Mutvārdu vēstures avoti*, *op.cit.* 140.–154. lpp.

²⁴ Skat., piemēram, Irēnes Celtnieces interviju grāmatā, *ibid.*, 128.–139. lpp.

²⁵ Maija Hinkle. *Mutvārdu vēstures avoti*, *ibid.*, 121. lpp.

²⁶ Maijas Hinkles referāts "ALAs mutvārdu vēstures vāķšanas projekts un trimdas identitāte Amerikas latviešu dzīvesstāstos" tika nolasīts konferencē *Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā*, Rīgā, LU, 2003. 1.–3. maijā. Publicēts *Latvijas Vēstnesī*, 2003. g. 19. un 20. jūnija numurā.

²⁷ Piemēram, Jānis Gobiņš, intervē Maija Hinkle, 2003. g. 2. novembrī, Rīgā.

²⁸ Maija Medne, intervē Maija Hinkle, 1999. g. 19. augustā, 3x3 nometnē, Katskiļos, Elka Park, NY.

²⁹ Kad 1990. gadā es meklēju no ALAs latviešu organizāciju adreses, man paziņoja, ka Amerikā esot pāri par 500 latviešu organizāciju!

³⁰ Ādolfs Ābele, intervē Rita Petričeka, 1999. g. 3. novembrī, Losandželosā, CA, ASV.

³¹ Maija Medne, *op.cit.*

³² Miervaldis Janševics, intervē Maija Hinkle, 1998. g. 25. jūlijā, Rietumkrasta izglītības centrā "Kursa", WA, ASV.

³³ Lidija Bālēna, intervē Dzidra Ziedone, 2000. g. 15. augustā, 3x3 nometnē, Katskiļos, Elka Park, NY.

³⁴ Kārlis Ķuzulis, *op.cit.*, 180. lpp.

- ³⁵ Maija Medne, *op.cit.*
- ³⁶ Baiba Dumpe, intervē Biruta Abula, 1999.–2001. Kalamazū, MI, ASV. *Mutvārdu vēstures avoti*, *op.cit.*, 209. lpp.
- ³⁷ Kārlis Ķuzulis, *op.cit.*, 185. lpp.
- ³⁸ Ingrida Jansone, intervē Maija Hinkle, 2002. g. augustā, 3x3 nometnē Katskiļos, Elka Park, NY, ASV.
- ³⁹ Ādolfs Ābele, *op.cit.*
- ⁴⁰ Skat., piemēram, Birutas Abulas interviju ar Valiju Ruņģi, 1998. g. 13. martā, Kalamazū, MI, ASV.
- ⁴¹ Maija Hinkle, referāts, *op.cit.* Labs skaits trimdinieku ir sajutuši lielu plaisu starp sevi un Latvijas latviešiem; Latvijā viņi jūtas atstumti, nesaprasti vai nevajadzīgi. Līdzīgu dinamiku starp palicējiem un trimdiniekiem, kas atgriežas, apraksta čehu rakstnieks Milans Kundera romānā *Ignorance* (HarperCollins, 2002) un analizē prof. Aleksandrs fon Plato savā pētījumā par Austrumvācijas un Rietumvācijas iedzīvotāju savstarpējām attiecībām pēc Vācijas apvienošanas (Alexander von Plato, *Mutvārdu vēsture starp nacionālsociālismu un 'reālo sociālismu'*, *Starptautiska konference: Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā; Programma*, Rīga, 2003. g., 13. lpp.
- ⁴² Līdzīga grupu dinamika izveidojās Tinas Kirsas vadītos autobiografiju rakstīšanas semināros Toronto igauņu sabiedrībā, ko referente aprakstīja savā referātā maija konferencē: Tina Kirs (Tiina Kirss), "Atmiņu savijums: dzīvesstāsta noskaidrošana ar rakstošo grupu palīdzību igauņu vidē Toronto", *Starptautiska konference: op.cit.*, 67.–68. lpp.
- ⁴³ Dzidra Ziedone, intervē Gunta Harvija, 1998. g. aug. 3x3 nometnē Katskiļos, Elka Park, NY, ASV.
- ⁴⁴ Skat., piemēram, Ritas Petričēkas interviju ar Izabellu Osīti, 1999. g. 12. jūnijā, CA, ASV.
- ⁴⁵ Skat. it sevišķi Oskara Herca interviju grāmatā *Mutvārdu vēstures avoti*, *op. cit.* Intervē Rita Petričēka.
- ⁴⁶ Maija Hinkle, referāts, *op.cit.*
- ⁴⁷ Vija Zuntaka Bērziņa, intervē Maija Hinkle, 2003. g. augustā, 3x3 nometnē, Katskiļos, NY, ASV.
- ⁴⁸ Austris Grasis, intervē Maija Hinkle, 2003. g. augustā, 3x3 nometnē, Katskiļos, NY, ASV.
- ⁴⁹ Kārlis Ķuzulis, *op.cit.*, 198. lpp.
- ⁵⁰ No angļu valodas: "Paldies. Lai tev laba diena."
- ⁵¹ Maija Medne, *op.cit.*
- ⁵² Skat., piemēram, Maija Medne, *ibid.*
- ⁵³ Baiba Dumpe, *op.cit.*
- ⁵⁴ Piemēram, gandrīz visās lielākās pilsētās Amerikā notiek tautību jeb etniskie svētki, kur latvieši parasti pārdeva latviskus daiļamatniecības izstrādājumus un ēdienus – pirāgus, kūkas un maizītes – un jaunieši demonstrēja tautasdejas. Šie svētki amerikāņiem un cittautiešiem parādīja latviešu kultūru un stiprināja latviešu kopību un jauniešu identifikāciju un lepnumu par savu latvisko piederību.
- ⁵⁵ Austris Grasis, *op.cit.*

⁵⁶ Kļaviņu Juris, *op.cit.*

⁵⁷ Andrejs Jansons, *op.cit.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Skat. detalizētu aprakstu Andreja Jansona intervijā, *op.cit.*

⁶⁰ Lidiya Bālēna, *op.cit.*

⁶¹ Miervaldis Janševics, intervē Maija Hinkle, "Kursā", WA, ASV, 1998.

IZMANTOTIE AVOTI

Adams, Don & Arlene, Goldbard. *Community, Culture and Globalization* The Rockefeller Foundation, 2002, 301.–317. lpp.

Adams, Don & Arlene, Goldbard. *Creative Community. The Art of Cultural Development*. The Rockefeller Foundation, 2001.

Celtniece, Irēne. *Mutvārdu vēstures avoti. Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā. Izlase*, sastādītājas Māra Zirnite un Maija Hinkle, Rīgā, 2003, 128.–139. lpp.

Dumpe, Baiba. *Mutvārdu vēstures avoti. Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā. Izlase*, sastādītājas Māra Zirnite un Maija Hinkle, Rīgā, 2003, 201.–221. lpp.

Encyclopedia Britannica, 2001. Deluxe Edition CD, britannica.com, "Culture" un "Culture: The concept of culture" un "Culture: Relativist approaches to sociocultural systems".

Frisch, Michael. "Oral History and *Hard Times*", *Oral History Reader*, eds. Robert Parks and Alistair Thomson, Routledge, London & NY, 1998, 36.–37. lpp.

Hinkle, Maija. "ALAs Mutvārdu vēstures vākšanas projekts – "Dzīvesstāsti trimdā", *Mutvārdu vēstures avoti. Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā. Izlase*, sastādītājas Māra Zirnite un Maija Hinkle, Rīgā, 2003, 119.–122. lpp.

Hinkle, Maija. "ALAs mutvārdu vēstures vākšanas projekts un trimdas identitāte Amerikas latviešu dzīvesstāstos", *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 19. un 20. jūnijs.

Kirss, Tiina. "Atmiņu savijums: dzīvesstāsta noskaidrošana ar rakstošo grupu palīdzību igauņu vidē Toronto", *Starptautiska konference: Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā; Programma*, Rīga, 2003, 67.–68. lpp.

Kļaviņu Juris. *Mutvārdu vēstures avoti. Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā. Izlase*, sastādītājas Māra Zirnite un Maija Hinkle, Rīgā, 2003, 140.–154. lpp.

Ķuzulis, Kārlis. *Mutvārdu vēstures avoti. Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā. Izlase*, sastādītājas Māra Zirnite un Maija Hinkle, Rīgā, 2003, 168.–200. lpp.

Rosenwald, G. C. & R. L. Ochberg. "Introduction: Life Stories, Cultural Politics and Self-Understanding". Rosenwald & Ochberg (Eds.). *Storied Lives: The Cultural Politics of Self-Understanding*, New Haven, Yale University Press, 1992, 1.–18. lpp.

Rouverol, Alicia J. "Collaborative Oral History in a Correctional Setting: Promise and Pitfalls", *The Oral History Review*, Winter/Spring, 2003, Vol. 30, no. 1, 61.–85. lpp.

Salinger, Anne Grenn. "The Effect of Bearing Witness on the Witness: A Holocaust Study", *Oral History Association Annual Meeting*, St. Louis, MO Oct. 17–21, 2001, program, 22. lpp.

Intervijas ar: Ādolfu Ābeli, Lidiju Bālēnu, Viju Zuntaku Bērziņu, Irēni Celtnieci, Baibu Dumpi, Jāni Gobiņu, Austri Grasi, Oskaru Hercu, Miervaldi Janševicu, Ingridu Jansoni, Andreju Jansonu, Kļaviņu Juri, Kārli Ņuzuli, Maiju Medni, Izabellu Osīti, Valiju Ruņģi, Dzidru Ziedoni.

Intervētāji: Biruta Abula, Gunta Harvija, Maija Hinkle, Rita Petričeka, Dzidra Ziedone.

KULTŪRAS NOZĪME LATVISKĀS IDENTITĀTES UZTURĒŠANĀ UN PĀRMANTOŠANĀ TRIMDĀ

Referātā tiks aplūkota kultūras nozīme trimdas fenomenā – spēja ilgstoši kopt bezrobežu “Latviju ārpus Latvijas”, uzturēt un nodot tālāk nacionālo identitāti saviem pēcnācējiem. Tas tiks darīts no skatu punkta, ko piedāvā biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs.

Kultūra ir viens no dažādu nozaru speciālistu vidū visbiežāk lietotajiem, kā arī viens no daudznozīmīgākajiem jēdzieniem. Antropologs Klifords Ģircs kultūru salīdzinājis ar kaleidoskopu, ko veido noteikts materiālu kopums, kuru lietotāji var dažādā veidā savienot un pārveidot atkarībā no daudzveidīgajiem redzes leņķiem (Ģircs, 1998). Sociālo zinātņu diskursā¹ kultūra ir viss, kas veido sabiedrības dzīvesveidu, – valoda, rituāli, māksla, uzvedības normas un ticības sistēmas. Arī ikdienas lietas, manieru un apģērbu kodi ir kultūras elementi.

Kultūra ir būtiski saistīta ar nacionālo identitāti, kas ir spēcīgākā kultūrtipa kolektīvā identitāte mūsdienās. Etniskuma un nacionālisma pētnieks, socioloģijas profesors Entonijs Smits atzīmējis, ka nacionālisms ir kultūras izpausmes forma daudz lielākā mērā nekā politiskās darbības forma (Smits, 1997: 98). Svarīgi nacionālās identitātes balsti ir rādi kultūras elementi kā valoda, tradīcijas, simbolika, vēsture, ideoloģija, māksla un priekšstatī par vērtībām. Tas ir “materiālu kopums”, kuram ir izšķiroša nozīme nacionālās identitātes veidošanā un uzturēšanā.

1945. gada beigās Vācijas rietumu okupācijas zonās atradās ap 100 000 Latvijas bēgļu un ap 20 000 karavīru (Kangeris, 2000). Ap četri tūkstoši latviešu emigrēja uz Zviedriju zvejnieku laivās tieši no Latvijas (Lasmane, 1993)². 50. gadu sākumā dažādās pasaules malās – Amerikas Savienotajās Valstīs, Kanādā, Vācijā, Anglijā, Austrālijā, Norvēģijā un Zviedrijā – izveidojās latviešu trimdas sabiedrība. To raksturo īpaša piederības un misijas izjūta un noteikta rīcība, kas, dzīvojot svešas kultūras vidē gandrīz 50 gadu, ievērojamai trimdinieku daļai ļāva saglabāt savu etnisko identitāti un kultūru, valodu un valstisko apziņu. Trimdai ir raksturīgi, ka tā iesaista cilvēku vienlaikus divās kultūrās un rada multinacionālu dialogu, kurā saduras, savstarpēji iedarbojas un attīstās atšķirīgas orientācijas un vajadzības (I. Gāle-Kārpentere, 1998). Lai trimdas sabiedrība izdzīvotu, tās dibinātājiem bija nepieciešams nodot bērniem savu misijas apziņu un

etnisko identitāti. Tomēr tas nenozīmē, ka vērtības un uzskati būtu vienveidīgi veselās paaudžu paaudzēs. Svarīgākais ir uzturēt nepārtrauktības un pēctecības apziņu attiecībā uz priekšstatiem par vēsturi, kultūru un kopīgo likteni (Smits, 1997). Ne visi pēc Otrā pasaules kara emigrējušie latvieši un jo vairāk – viņu pēcnācēji – saglabāja savu latvisko identitāti visus trimdas gadus. Un tomēr – daudzi to spēja.

Mani interesē kultūra kā sarežģīts veselums, kas vieno trimdas sabiedriskās un trimdinieku individuālās dzīves dažādos aspektus un nodrošina latviskās identitātes uzturēšanas un tālāk nodošanas procesu. Pētījumā uzmanības centrā būs latvieši vienā no daudzajām mītnes zemēm – Zviedrijā.

Pētījumu veicu, izmantojot biogrāfisko jeb mutvārdu vēstures metodi. Tas ir izziņas paņēmiens sociālajās zinātnēs, kurā tiek izmantoti dzīvesstāsti. Dzīvesstāsti ir ne tikai aizraujoša individuālā pieredze un ceļojums otra cilvēka dzīves pasaulē, bet arī pētījumu avots nolūkā izprast pārmaiņas sabiedrībā un kultūrā ilgākā laika periodā. Biogrāfisko pieeju citu kvalitatīvo metožu vidū atšķir tās holistiskums – uzmanība tiek pievērsta individa dzīves gaitai kopumā un tiek uzsvērtā individa atrašanās kompleksā un mainīgā sociālo attiecību tīklā (Miller, 2000). Dzīvesstāsti katrs atsevišķi vēsta par individuāliem un personiskiem dzīves notikumiem, tomēr, aplūkoti lielākā skaitā, tie ļauj saskatīt veselas paaudzes, vēstures laikmeta vai ģeogrāfiskas vietas kopainu. Šajā pētījumā tie palīdzēs saprast atsevišķā cilvēka un kultūras mijattiecības, caur autobiogrāfisko atmiņu pievēršot uzmanību nacionālās identitātes jautājumam sabiedriskās vides kontekstā.

1996. gadā Zviedrijā par latviešiem sevi atzina ap 3500 dažādu paaudžu cilvēku, no kuriem latviski runāja apmēram 2200.³ Pētījuma kodolu veido 24 dzīvesstāsta intervijas ar Zviedrijas vecākās paaudzes latviešiem, kas 1996. gadā ierakstītas Stokholmā un glabājas Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk tekstā – NMV) dzīvesstāstu arhīvā⁴. Tātad esmu ieskatījusies tikai ļoti nelielas trimdinieku daļas dzīvēs, kuru vidū ir gan sabiedrībā pazīstami kultūras darbinieki, gan cilvēki, kuru vārdus Latvijā nezinām.

Tās ir nestrukturētas biogrāfiskās intervijas, kur intervētāju loma bija ierosināt stāstu un uzturēt stāstīšanai labvēlīgu gaisotni, ļaujot stāstītājam brīvi izvēlēties tēmas un dzīves notikumus, no kuriem veidot dzīvesstāstu. Intervijas ir pusotru līdz trīs stundas garas, daži ieraksti līdz sešām stundām – tāpēc šajā ierobežotajā laikā bija iespējams pieskarties vien atsevišķiem notikumiem bagātajās un daudzveidīgajās dzīvēs. Bieži šie stāsti ir visai vispārīgi, detalizēti un emocijām bagāti atsedzot vienīgi atsevišķus

dzīves notikumus. Tas šķiet izskaidrojams ar to, ka stāsts par dzīvi ir būtiski atšķirīgs no pašas dzīves (Bruner, 1986, Riessmann, 1993). Stāstījumu žanri biogrāfiskajās intervijās variējas starp liecībām par pagātnes notikumiem un personiskās izaugsmes stāstiem.

Galvenās tēmas lielākajā daļā stāstījumu izriet no tiem vēsturiskajiem apstākļiem, kādi bija virzījuši un ierobežējuši stāstītāja dzīvi. Atšķirībā no jaunāku paaudžu trimdiniekiem šo cilvēku dzīvesstāstu kompozicionālo loku iezīmē līnija *Latvija-Zviedrija-Latvija*. Stāstījumu tēmas skar neatkarīgajā Latvijā pavadīto bērnību vai jaunību, krievu okupācijas laika un kara gadu pieredzi. Tās vēsta par ierašanos Zviedrijā un detalizēti raksturo sākuma laika grūtības. Stāsti par darba gaitām, izglītību, ģimeni un latviešu "būšanām" veido to stāstījuma daļu, kas vēsta par ilgstošo dzīvi Zviedrijā. Vēl nozīmīga tēma, kas tika detalizēti aplūkota vismaz trešajā daļā stāstu, ir par attiecībām ar Latviju gan trimdas gados, gan arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Ne visos stāstījumos tika skartas visas no minētajām tēmām – dažos bija vairāk uzmanības pieredzei Latvijā, dažos – pieredzei trimdā. Jāatzīmē, ka šie stāsti vēsta gan par notikumiem, gan ietver vērtējumus un pārdomas. Kā stāstījuma tēmu atlasē, tā notikumu sniegumā un jo īpaši vērtēspriedumos tie atsedz individuālās atmiņas un trimdas ideoloģijas mijattiecības. Šie dzīvesstāsti sniedz mums nozīmīgu vēstījumu par to, kā bija iespējams būt latvietim, ilgstoši dzīvojot ārpus Latvijas.

Analīzes gaitā es pievērsu uzmanību tēmām un epizodēm dzīvesstāstos, kurās parādās jau iepriekš minētie E. Smīta norādītie nacionālo identitāti veidojošie aspekti, kas vienlaicīgi ir arī būtiski kultūras elementi – valoda, tradīcijas, vēsture, ideoloģija, māksla un priekšstati par vērtībām (Smits, 1997). Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos mani interesēja saprast, (1) kas no tā parādās stāstījumos un ir palīdzējis stāstītājiem visus trimdas gadus identificēt sevi kā latviešus, un (2) kas no tā ir zudis vai, tieši otrādi, – veiksmīgi nodots tālāk bērniem un mazbērniem. Jāatzīmē, ka latviskā identitāte trimdā ir šaurāks jēdziens nekā trimdas identitāte vai katra atsevišķā stāstītāja individuālā identitāte, kas parādās stāstījumos, bet šajā gadījumā netiks aplūkotas.

Valodas loma trimdas kultūrā un latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā

Vispirms gribētu aplūkot valodu kā liecību latviskās identitātes esamībai un nozīmīgumam. Jāatzīmē, ka valoda ir ne tikai viens no būtiskākajiem

etniskās identitātes komponentiem, bet visa mūsu cilvēciskā esamība ir saistīta ar valodu. Vācu filozofs Martins Heidegers ir teicis, ka valoda ir mūsu esamības mājas. Filozofs Ludvigs Vitgenšteins norādīja, ka valoda darbojas līdzīgi brillēm, caur kurām mēs visu redzam, kamēr tās pašas paliek neredzamas (Vitgenšteins, 1997: 57). Mēs ne tikai sazināmies un veidojam pasaules aprakstus valodā, bet pati pasaules saprašana ir būtiski saistīta ar valodu. Un tādēļ ir svarīgi, kādā valodā notiek saprašana un saprašanās – jo katra valoda piedāvā atšķirīgu skatījumu uz pasauli. Piemēram, latviešiem ir vārds “sirdsapziņa”, kas ir ļoti būtisks, domājot par cilvēka esamību pasaulē latviski, bet nav adekvāti tulkojams citās valodās.

Gandrīz visi dzīvesstāsti ir stāstīti ļoti labā latviešu valodā. Tas liecina par to, ka mūsu intervētajiem cilvēkiem liela daļa ikdienas dzīves norit latviski, vai tas būtu ģimenē vai sabiedriskajās aktivitātēs. Tikai vienā dzīvesstāstā valoda neatbilst latviešu literārās sarunvalodas normām, liecinot par to, ka spēja izteikties dzimtajā valodā mazinās, ja to lieto retāk. Šis dzīvesstāsts parāda, ka etniskā identitāte ir gan elastīga, gan problemātiska, gan valodā sakņota, gan brīva no tās, gan kolektīvi apliecināma, gan individuāli izjūtama. Cilvēks var būt latvietis, tikai laiku pa laikam iesaistoties latviešu pasākumos un iesaistot arī savu citādi zviedrisko ģimeni, ikdienā pat valodā neatšķiroties no zviedriem, kas dzīvo līdzās.

Es pievērsu uzmanību arī stāstiem par bērniem un mazbērniem un viņu valodas prasmī, kā arī stāstiem par laulātajiem draugiem jaukto laulību gadījumā. Šie stāsti liecina par to, vai latviešu valoda ir runāta ģimenē, vai arī tā ir bijusi rezervēta latviešu draugu lokam un latviešu pasākumiem. Mūsu intervētie cilvēki Otrā pasaules kara beigu posmā bija vecumā, kad ģimenes nodibināšana bija viens no svarīgākajiem dzīves uzdevumiem. Daudziem ģimenes Latvijā bija tikko nodibinātas un dažiem jau bija mazi bērni. Vairākos gadījumos tās izšķīra karš, un tā bija lielā mērā vēsturisko apstākļu noteikta nejaušība, vai pēc kara bija iespējams satikties, vai arī laulātie palika katrs savā jūras pusē. Tie, kas Zviedrijā nokļuva kā jaunieši, saprecējās latviešu starpā, kā arī nodibināja jauktās ģimenes. Un tieši šī tik privātā izvēle, ko diktēja jūtu dzīve, lielā mērā noteica kā stāstītāju, tā viņu nākamo paaudžu attiecības ar latvietību.

Ģimenēs, kur abi vecāki ir latvieši, bērni lielākoties runā latviski – cits labāk, cits sliktāk. Mazbērni gan ne vienmēr – tas ir pārsvarā atkarīgs no tā, cik cieši ir ikdienas kontakti starp vecvecākiem un mazbērniem. Savukārt jauktajās ģimenēs, kas vecākās paaudzes gadījumā ir mazākumā, dominē zviedru valoda, bērni lielākoties nerunā latviski un mazbērni ne tik (lai gan

arī te ir izņēmumi). Jāatzīmē, ka dzīve divās kultūrās nav vienkārša un piedāvā identitātes izvēles iespējas. Daudzos gadījumos bērni apzināti attālinājās no latviešiem, pretēji savu vecāku (jauktajās ģimenēs – viena no vecākiem) vēlmēm un centieniem. Jautājums par latviešu valodas lietošanu ģimenē ir sarežģīts vēl viena iemesla dēļ. Tolaik zinātnieki uzskatījuši, ka mazam bērnam nav labi runāt divās valodās. Tādēļ daudzi vecāki jutās spiesti izdarīt izvēli starp vēlēšanos būt labiem vecākiem un vēlēšanos būt labiem latviešiem. Tā atsevišķas ģimenes, kurās abi vecāki ir latvieši, ģimenē pārgāja uz zviedru valodu. Bet citās ar bērniem turpināja sarunāties latviski.

Daudzas latviešu atvases ir kļuvušas par zviedriem, tomēr pastāv vairāki trausli pavedieni, kas atgādina par latvisko izcelsmi. Te gribētu minēt vienu piemēru, kā šķietami vienkāršas lietas var būt nozīmīgas etniskās identitātes nesējas, kad valoda vairs netiek lietota. Stāsts ir par mājās ceptu rupjmaizi, kas ir tipisks latviešu ēdiens.⁵ Stāstītāja dēla ģimenē tā tiek saukta par tēvu tēvu maizi, un stāstītājs to cep ikreiz, kad pie viņa viesojas mazbērni. Šajā gadījumā rupjmaize ir tā, kas mazbērniem – zviedriem atgādina par cita kultūras lauka klātbūtni.

Dzimtās valodas lietošana ikdienā, dzīvojot svešā zemē, nav vienkārša valodas prasme. Individuālai izdzīvošanai un jo īpaši – ģimenes uzturēšanai šādā situācijā ir izšķiroši svarīgi prast mītnes zemes valodu. Cilvēki turpina lietot savu dzimto valodu svešumā tādēļ, ka tas ir viņiem svarīgi, nevis izdzīvošanai nepieciešami. Kā redzams no dzīvesstāstiem, valoda tiek pārmantota no paaudzes paaudzē tikai tad, ja to izdodas nodot tālāk kopā ar īpašo trimdas misijas apziņu un iesaisti latviešu sabiedriskajā dzīvē.

Stāstījumu loma trimdas kultūrā un latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā

Kā raksta Inta Gāle-Kārpentere, kura ir pētījusi Amerikas latviešu sabiedrību, trimdas identitāte izauga no tām neizslikstošajām sarunām, kuras tieši un netieši uzturēja latviešu sakarus. Vispamatīgāk un vispersoniskāk trimda substancionalizējās **nostāstos**, kas, transformējoties dzīves un tautas vēsturē, vienlaikus bija arī identitātes veidošanas un uzturēšanas līdzeklis (Gāle-Kārpentere, 1994). Tāpēc es gribētu aplūkot pašus dzīvesstāstus un stāstīšanu kā nozīmīgus elementus trimdas sabiedriskajā dzīvē un trimdinieku individuālajās dzīvēs.

Trimdas misijas apziņas modināto jūtu saknes ir saistītas ar trim galvenajiem nacionālās apziņas, identitātes un ideoloģijas avotiem – teritoriju,

kopienu un vēsturi (Smits, 1997: 85). Latvieši Zviedrijā bija atrauti no savas zemes, izkaisīti ievērojami plašākā mītnes zemes sabiedrībā un tikai ar ļoti nosacītām iespējām kopt savu vēsturi izsmalcinātos veidos, ko ļauj nacionālas valsts izglītības sistēma un akadēmiski vēstures pētījumi. Tieši personīgās pieredzes stāsti trimdas sabiedrībā bija grupas identitāti konstituējošs elements – zaudētā tēvzeme, nesenā vēsture un arī izkaisītās tautas vienotība pastāvēja domāšanas un priekšstatu telpā, ko lielā mērā veidoja stāsti.

Jāatzīmē, ka sociālantropologi norāda: nav pasaulē sabiedrību, kurās nepastāvētu stāsti un stāstīšana (*Myerhoff*, 1980, *Skultāne*, 1998). Lai arī stāstīšana ir universāla prasme, katrā vietā un laikā izveidojas tikai šai sabiedrībai, vietai un laikam raksturīgi stāsti un stāstīšanas manieres (*Tonkin*, 1992).

Stāsti bija ikviena latviešu pasākuma daļa, vai tā būtu privāta dzimšanas diena ģimenes un tuvāko draugu lokā, vai 18. novembra svinības kādā latviešu centrā. Tomēr ģimenes un draugu lokā tie pildīja vienu funkciju, bet sabiedriskos pasākumos – jau citu. Kā norādījis folklorists Guntis Šmidhens, ģimenei ir noteicošā loma bērnu etniskās identitātes veidošanā. Bērni, klausīdamies vecāku un vecvecāku dzīvesstāstos, apgūst vēsturi un iegūst tautas piederības izjūtu. Pētnieks norāda uz kādu paradoks – ģimenes stāsti vispirms sekmē draudzības saites starp vecākiem un bērniem un latviskā identitāte ir drīzāk šis grūti aprakstāmās tuvības blakusprodukts. Iepazīdami un iemīlējami savus vecākus, bērni iepazīst un iemīl vecāku pasauli, kam saknes ir Latvijā (Šmidhens, 1993). Piemēram, Vera Puķe-Puķīte un Erna Sviestiņa ir minējušas, ka bēgļu stāsti bieži tika stāstīti, satiekoties ar latviešu draugiem. Draugu lokā atmiņas par līdzīgiem notikumiem kalpoja kā intimitātes stratēģija, radot tuvības izjūtu. Arī šajā gadījumā šķiet, ka etniskās identitātes nostiprināšanās drīzāk ir draudzīgo attiecību blakusprodukts, nevis mērķis.

Savukārt sabiedriskos pasākumos stāsti tika lietoti, mērķtiecīgi veidojot kopīgas atmiņas par zaudēto tēvzemi, kopīgas atmiņas par neseno vēsturi un kopības izjūtu gan klātesošo starpā, gan ar tiem tūkstošiem latviešu brīvā pasaulē, kuru liktenis ir līdzīgs. Stāsti klātesošajiem atgādināja par kultūras mantojuma un valstiskās neatkarības vērtību kopību, kuru kopšana bija trimdas sabiedrības uzdevums un misija, tā iedvesmojot un vienojot klausītājus.

Atmiņas par dzīvi neatkarīgajā Latvijā trimdas sabiedrībā veidoja normatīvu kopumu priekšstatiem par latviskumu, tēvzemi, nacionālu valsti, neseno vēsturi, vērtībām u.tml. Stāsti, kas citā kontekstā vēstītu par atsevišķu

cilvēku bērnību vai jaunības piedzīvojumiem, šajā gadījumā ieguva citu statusu – tieši ar atmiņu stāstu palīdzību tika risināti trimdas sabiedrībā svarīgie jautājumi par latviskās kultūras pareizumu un autentiskumu. Vecākās paaudzes stāsti par neatkarīgo Latviju pirms 1941. gada veidoja pamatu priekšstatiem par latviešu kultūru un valstiskumu, kā arī kļuva par paaudžu domstarpību avotu gadījumos, kad bērni nesamierinājās ar šim “piesavinātajām atmiņām” un priekšstatiem par nemainīgu latviskumu, ko mēģināja definēt vecākā paaudze (Gāle-Kārpentere, 1998).

Tomēr stāstīšana veica ne tikai iekšējās funkcijas, stiprinot saites latviešu sabiedrībā un veidojot kopīgas atmiņas par tēvzemi, kultūru un vērtībām. Stāstiem bija arī nozīmīga ārēja politiska funkcija. Cilvēki bieži saskārās ar nepieciešamību skaidrot savu trimdinieka situāciju gan ikdienas saziņā, gan kā grupai vērstoties pie plašākas zviedru sabiedrības. Īpaši trimdas sākuma posmā bieži izveidojās ikdienas situācijas, kad latviešiem bija jāskaidro kreisi noskaņotajiem zviedru darba kolēģiem, kaimiņiem vai militārpersonu nometņu administrācijai, ka viņi nav bēguši no komunistiem tādēļ, ka ir fašisti, bet gan tādēļ, ka komunisti nav tik jauki, kā izskatās no droša attāluma. Arī publiskā telpā – organizācijās, laikrakstos, piketējot un mītiņojot – nepārtraukti tika pasaulei skaidrota Baltijas valstu situācija un tika mēģināts panākt vismaz okupācijas atzīšanu šajās valstīs. Tieši stāsti un informācija par faktiem kalpoja kā politiski skaidrojumi un argumenti.

Sabiedriskās dzīves loma un nodarbību tikli latviskuma kopšanai

Latvieši trimdā veidoja un kopa “Latviju ārpus Latvijas”. Viņi sanāca kopā ne vien savās dzīvesvietās, bet pulcējās arī apgabalā, valstu un pat starpvalstiskā mērogā, izveidojot komplicētas organizācijas un nodarbību tiklus (Gāle-Kārpentere, 1998: 99). Viens no mūsu stāstītājiem, Noldis Millers, latviešu dzīvi Zviedrijā raksturoja tā: “Te jau ir izveidojusies tā sabiedriskā, sociālā dzīvē pilnīgi kā kurā katrā valstī.” (NMV 452⁶) Un tālāk tiek norādīts uz dažādām biedrībām un organizācijām, jaunākās paaudzes izglītošanu sestdienas skoliņās un vasaras nometnēs, kā arī uz mākslinieciskās pašdarbības kolektīviem – koriem un teātri. Un šo uzskaiti varētu papildināt ar tālāk šajā pašā stāstā minētām aktivitātēm, kā arī citos stāstos rodamo informāciju, atzīmējot arī reliģisko dzīvi latviešu draudzēs un sporta spēles. Lidzība ar valsti šajā izteikumā ir ļoti nozīmīga trimdas ideoloģijas daļa, jo kalpo ne vien kā metafora, bet arī ietver tiešu norādi uz

trimdas centieniem uzturēt nacionālās valsts vērtības, kuras nebija iespējams kopt Latvijā okupācijas apstākļos.

Vispirms jāatkārtojas, uzsverot, ka dzīve un stāsts par to nav tāpatīgi – stāstījumos līdzdalība dažādajās latviešu aktivitātēs neparādās kā precīzs rīcības, izjūtu un notikumu nospiedums. Dzīvesstāsta intervijās stāstītāji aprakstīja daudz mazāk aktivitāšu, nekā pastāvēja konkrēto stāstītāju dzīvēs. Bieži vien stāstījuma centrā ir kāda viena nodarbība (teātris, mūzikas dzīve, politiska vai sabiedriska darbošanās, ģimene), bet norādes uz citām, dzīvē varbūt tikpat nozīmīgām aktivitātēm atrodamas vien atsevišķos izteikumos. Piemēram, vienā no dzīvesstāstiem mēs uzzinām par stāstītāja piedalīšanos latviešu sarīkojumos, kad viņa stāsta par iemesliem, kādēļ bērni distancējās no latviešu sabiedrības. Un tomēr – apkopojot kā izvērstos stāstījumos, tā atsevišķajos izteikumos pieminētās konkrētās aktivitātes, iespējams iegūt priekšstatu par ārkārtīgi darbīgo Zviedrijas latviešu sabiedrisko dzīvi, kura piedāvāja iespēju iesaistīties visai daudzveidīgā nodarbību klāstā. Jāatzīmē, ka no dzīvesstāstiem vien nevar iegūt precīzu pārskatu par to, kādas konkrēti bija šīs daudzveidīgās aktivitātes. Bet biogrāfiskas intervijas sniedz izpratni par to, kāda loma tām bijusi atsevišķo cilvēku dzīvēs latviskās identitātes uzturēšanas un pārmantošanas procesā.

Stāstījumos tika pieminēti gan plašāki kopā sanākšanas pasākumi svētku gadījumos (Latvijas valsts neatkarības dienas svinībās 18. novembrī, dziesmu svētkos), gan līdzdalība regulārās aktivitātēs, kuras stāstītājam bijušas īpaši nozīmīgas. Attieksme pret Latvijas valsts svētku norisi stāstos ir drīzāk kritiska. Stāstot par pirmajiem trimdas gadiem, tiek uzsvērta vecākās paaudzes kontrole un tiekšanās izmantot varas pozīcijas – piemēram, liekot iesniegt izskatīšanai paredzamo svētku runu. Stāstot par pašreizējo svētku norisi, vairāki stāstītāji atzīmē, ka visus trimdas gadus svētku svinības noritējušas ārkārtīgi līdzīgi un gribētos kaut ko jaunu. Arī līdzdalība dažādās organizācijās un biedrībās bieži ir saistīta ar kritisku attieksmi. Tiek meklēts līdzsvars starp vēlēšanos strādāt kopā Latvijas un trimdas sabiedrības labā un starp uzskatu sadursmi dažos politiskos jautājumos. Piemēram, trimdas sākuma gados Zviedrijā pastāvēja krasi strīdi starp demokrātiem un Ulmaņa atbalstītājiem. Vēlāk latviešu sabiedrība nopietni sašķēlās starp tiem, kas atbalstīja sakarus ar latviešiem padomju Latvijā, un starp tiem, kas kategoriski iestājās pret tādiem, uzskatot, ka tādā veidā tiek atzīta okupācijas vara. No vienas puses, karstie strīdi un domstarpības liecina par to, cik nozīmīgi strīdniekiem bija strīdus objekti – Latvija un trimdas

ideoloģija. No otras puses, iekšējo domstarpību dēļ daudzi latvieši nevarēja atrast savām interesēm un pārliecībai atbilstošu nodarbību un domubiedru tiklu. Tie, kam strīdu dēļ neizdevās nodibināt draudzīgas attiecības biedrībā vai organizācijā, kurā būtu vēlēšanās darboties, bieži vien distancējās no latviešu sabiedrības kopumā. Tomēr ne jau tikai kritiskā attieksme parādās stāstos – līdzdalība organizācijās un biedrībās ir praktiskas darbošanās veids, kurā centrāla nozīme ir trimdas ideoloģiskajiem un politiskajiem mērķiem. Daži stāstītāji savas trimdas dzīves laikā bija aktīvi darbojušies vairākās biedrībās un organizācijās. Piemēram, Ozoliņa kungs ir darbojies Zviedrijas Latviešu padomē, "Daugavas vanagos", Nacionālajā fondā, Latviešu palīdzības komitejā (kur bijis gan amatos, gan vienkārši aktīvs biedrs). Turklāt stāstītājs ir bijis aktīvs arī citās jomās – 28 gadus līdzdarbojies Stokholmas latviešu teātrī (kā skatuves meistars un gaismotājs), bijis Dziesmu svētku rīcības komitejā, dažus gadus darbojies arī bērnu vasaras nometnēs (kamēr pašam bērni mazi) un trimdas sākuma gados spēlējis latviešu basketbola komandā (NMV 454). Noteikti atkārtotā intervijā atrastos vēl kaut kas, par ko nav pastāstīts. Kā mēs redzam Ozoliņa kunga dzīves piemērā, ja bija vēlēšanās darboties latviešu sabiedrībā, tad iespējas piedalīties bija daudzveidīgas un garo gadu gaitā bija iespējams darboties visai atšķirīgos virzienos.

Kā īpašu nodarbību tiklu gribētu uzsvērt mākslinieciskās un sportiskās aktivitātes, kas sniedz radošas un fiziski aktīvas darbošanās iespējas. Darbojoties teātrī, korī vai ansambli, tiek kopta latviešu kultūra mākslā. Darbošanās kādā no mākslas jomām ir komplicēta – tā prasa gan noteiktas iemaņas, izkoptas profesionālā limenī, gan dabas dotu talantu, gan nopietnu piepūli. Sports ir pieejams un saistošs plašākam interesentu lokam kā konkrēta nodarbošanās ar labām atpūtas un relaksācijas iespējām, ko sniedz fiziska piepūle patīkamā sabiedrībā.

Stāstot par iesaisti latviešu sabiedriskajā dzīvē, vairāki stāstītāji pieminēja teātri un mūziku. Piemēram, Zvejnieka kungs trimdas sākuma gados ir spēlējis latviešu ansambli dažādās ballēs un pasākumos, vēlāk bijis mūzikas konsultants latviešu teātrī un arī sacerējis vairākas dziesmuspēles. Stāstītājs vairākkārt ar skumjām atzīmē, ka darbs teātrī ir ārkārtīgi laikietilpīgs, bet iestudējumi piedzīvo tikai dažas izrādes (NMV 459). Un tomēr tie veic ļoti būtisku funkciju, dodot iespēju vienu brīdi dzīvot latviskā vidē. Iestudējuma dalībniekiem tā ir viena no iespējām kopt latviešu mākslu ilgā laika periodā, bet iestudējuma skatītājiem tā ir iespēja latviešu teātra un mūzikas dzīvē piedalīties īslaicīgi.

Kā konkrēta latviska nodarbošanās vairākos vīriešu stāstos, arī jau pieminēto Ozoliņa un Zvejnieka stāstos, tiek minētas arī dažādas sporta aktivitātes – basketbols, teniss, atsevišķas vieglatlētikas disciplīnas. Interviju analīzes procesā nonācu pie secinājuma, ka stāstos ir tikušas iekļautas pamatā tās sporta aktivitātes, kuras tiek uzskatītas par nozīmīgām trimdas sabiedrībā un ideoloģijā. Turklāt notikumu atlase un novērtējums varētu būt atkarīgs arī no stāstītāja dzimuma. Piemēram, ap 18 vecākās paaudzes latviešu dāmu jau vairākus gadus reizi nedēļā pulcējas uz vingrošanas nodarbību, pēc kuras ir iespēja kopīgi dzert tēju un papļāpāt. Tā tiek kopta ne vien veselība, bet arī uzturētas sociālās attiecības latviešu diasporas ietvaros, regulāri satiekot savas paaudzes latvietes un runājot latviski. Tomēr stāstītāja, kas pati apmeklē dāmu vingrošanas grupu, mums to iesaka kā vienu no latviešu kopā sanākšanas vietām, kurā mēs varētu nodibināt kontaktus tālākām intervijām, nevis iekļauj stāstā par savu dzīvi un latviešu aktivitātēm Stokholmā. Par dāmu vingrošanas grupu netiek izstāstīts, jo sports nav vecākās paaudzes sieviešu dzīvei tradicionāli nozīmīga joma, turklāt stāstītājas priekšstatos šī grupa nav saistīta ar trimdas ideoloģiju. Vīriešiem attiecības ar sportu ir būtiski atšķirīgas. Piemēram, basketbola spēlēšana kā viena no nodarbībām trimdas sabiedriskajā dzīvē tiek iekļauta stāstījumā trijās intervijās, lai gan tikai vienā gadījumā stāstītājs pats ir spēlējis basketbolu. Tā varētu būt gan tādēļ, ka sporta spēles vispār bija nozīmīga vīriešu sociālās dzīves daļa, gan tādēļ, ka sportam, īpaši basketbolam, ir ideoloģiska nozīme trimdas kontekstā. Pirmkārt, stāstītāji saista basketbolu ar baltiešu pienesumu zviedru sporta kultūrai. Otrkārt, uzskata, ka ar basketbolu latvieši ir kļuvuši atpazīstamāki Zviedrijā, kuras izlasē šajos gados ir spēlējuši vairāki tautieši. Treškārt, basketbola nozīmīguma kontekstu veido arī tas, ka basketbols bija vispopulārākā sporta spēle pirmskara Latvijā.⁷

Kā to var redzēt pēc dzīvesstāstiem, ja latviskās identitātes uzturēšanai varbūt arī pietiek ar līdzdalību pasākumos, kas notiek reizi gadā, tad tās pārmantošanai jeb nodošanai nākamajām paaudzēm izšķiroša ir regulāra piedalīšanās latviešu pasākumos. Biogrāfiskajās intervijās ievēroju, ka runā un saprot latviski un arī aktīvi iesaistās latviešu sabiedrībā to stāstītāju bērni, kas ne tikai ņemti līdzī uz svinību pasākumiem, kuros koptas valstiskās, reliģiskās vai tautas tradīcijas, bet ko vecāki iesaistījuši savās aktivitātēs un arī paši vecāki iesaistījušies bērniem domātās aktivitātēs. Tas nozīmē – mazie bērni regulāri vesti uz sestdienas skoliņām, bērnu vasaras nometnēm, bet lielākie arī spēlējuši līdzī teātri, piedalījušies sporta dzīvē, ņemti līdzī Latvijas apciemojumos. Te gan jāņem vērā Gunta Šmidhena

atziņa, attiecinot to ne vairs uz stāstīšanu, bet kopīgu darbošanos, ka latviskās identitātes nostiprināšanās varbūt arī šajā gadījumā ir bērnu un vecāku attiecību pozitīvs blakusprodukts. Iespējams, kopdarbošanās priekšplānā ir vecāku un bērnu ciešās attiecības, kurās bērni, piedaloties vecākiem svarīgos pasākumos (un otrādi), iemīl un iepazīst to, kas svarīgs vecākiem. Esot klāt teātra mēģinājumos vai piedaloties izrādēs, spēlējot kopīgi basketbolu vai ko citu, dziedot korī vai kopīgi sniedzot muzikālus priekšnesumus, redzot, kā tētis vai mamma darbojas bērnu vasaras nometnē, bērni iemīl latviešu kultūru un viņiem ir iespēja būt latviskā vidē ikdienā, ne tikai salīdzinoši retajās svētku reizēs. No Zviedrijā ierakstīto dzīvesstāstu analīzes redzams, ka tieši ikdienas prakses ir tās, kas palīdzēja uzturēt un, galvenais, – nodot tālāk latvisko identitāti. Jo etniskais izpaužas īpašā dzīvesveidā, kas saistīts ar ikdienu (Gāle-Kārpentere, 1998).

Te jāatzīmē, ka būt par latvieti bija arī dārgs dzīvesveids, jo visas aktivitātes notika sabiedriskā kārtā un prasīja izdevumus, turklāt daudzos gadījumos paņemot visu no darba brīvo laiku.

Darbs biedrībās un organizācijās, līdzdalība svētkos un citos pasākumos, mākslinieciskā jaunrade un sportiskās aktivitātes veido to nodarbību tīklu, kurā bija iespējams uzturēt latvisko identitāti un dzīvot latvisku dzīvesveidu. Kā atzīst viens no mūsu stāstītājiem – Zvejnieka kungs, latviskuma saglabāšanā bija svarīgi, lai būtu konkrēta nodarbošanās (NMV 459). Tā kā trimdas sabiedrības izdzīvošanai izšķiroša ir tieši iespēja darboties un darīt to latviskā vidē, tad, no šī viedokļa raugoties, ikvienai aktivitātei ir sava nozīme.

Galvenie secinājumi

Atšķirīgu cilvēku dzīvesstāstos saistībā ar latviskās identitātes uzturēšanu kā nozīmīgi parādās vairāki kultūras aspekti – valoda, tradīcijas, ideoloģija, komplicēts organizāciju un daudzveidīgu nodarbību tīklojums. Turklāt trimdas ideoloģija – kopt Latviju ārpus Latvijas – ietver sevī arī priekšstatus par kopīgu vēsturi, priekšstatus par kopīgām vērtībām un ticību tautas pastāvēšanai nākotnē. Konkrēto dzīvesstāstu izpēte liecina, ka latviskās identitātes sekmīga pārmantošana no paaudzes paaudzē bija notikusi tajos gadījumos, kur šie dažādie kultūras aspekti pastāvēja kopā un trimdas ideoloģija veidoja pamatu personīgās rīcības motivācijai.

Pārliecība par nepieciešamību būt latvietim, runāt latviski un rūpēties par latviešu kultūru, tradīcijām, un uzturēt ideju par valsti bija izšķiroša,

lai cilvēks meklētu iespēju savu dzīvi ārpus darba pavadīt latviskā vidē. To varēja īstenot, gan meklējot vienkārši cilvēcisku tuvību ģimenē un domubiedru lokā, gan darbojoties dažādās latviešu politiskās un sabiedriskās organizācijās un biedrībās, reliģiskā dzīvē, sportā, latviešu skoliņās, mākslinieciskā pašdarbībā (vai profesionālā līmenī) mūzikā, teātros vai koros. Latviskums šajos gadījumos ir ikdienas prakse un dzīvesveids. Tomēr tā nav vienīgā iespējamā latviskās identitātes pastāvēšanas forma trimdā. Trimdas gados, latviešu un zviedru kultūrām mijiedarbojoties, "būšanai par latvieti" ir izveidojušās dažādas variācijas – no aktīvas latvisko identitāti apliecinošas pozīcijas līdz attālām atmiņām par vecāku vai vecvecāku dzimto zemi. Daži no mūsu stāstītājiem atzina: ja viņi būtu zinājuši, ka Latvija tiešām kļūs brīva, būtu bērnus vairāk turējuši pie latviešiem. Daži īstenoja nebūt ne vienkāršo latvisko dzīvesveidu trimdā, iesaistot tur arī savus bērnus, jo tā bija vienīgā rīcība, kas atbilda viņu pārliecībai. Tieši pateicoties viņu pūlēm, trimdas gadiem beidzoties, Zviedrijā (un citās mītnes zemēs) latviešu diaspora pastāv un ir daudz dažādu paaudžu latviešu, kas atgriežas Latvijā uz palikšanu vai ierodas, lai te strādātu kādu laiku. Cik viegli vai grūti ir iedzīvoties zemē, kura nav tāpatīga ar trimdas gados domāto Latviju – tā jau ir cita pētījuma tēma. Tāpat kā cita izpētes vērtā tēma ir saprast tos latviešus, kas turpina kopt latvietību ārpus Latvijas, uzturot vienu no balsīm dažādu valstu multinacionālajās sabiedrībās.

¹ Jēdzienu *diskurss* savos darbos sāka lietot franču filozofs Mišels Fuko. Šobrīd jēdziens tiek plaši lietots kā filozofijā un citās humanitārajās disciplīnās, tā sociālajās zinātnēs. Diskursa jēdziens tā visplašākajā nozīmē ir jebkura rakstiska vai mutiska jēgas piešķiršanas procesa abstrakcija, tā sauktā domāšanas redzamā un aprakstāmā prakse. Diskursīvās prakses raksturo noteikts objektu lauks, noteikta par leģitīmu atzīta perspektīva un noteikts normu kopums teoriju un konceptu pilnveidei. (Račevskis, 2003: 25).

² Kopumā Zviedrijā kara beigās nonāca ap 5000 latviešu (Balodis, 1991).

³ Latviešu palīdzības komitejas sniegtie dati.

⁴ 1992. gadā NMV projekts rada mājvietu Filozofijas un socioloģijas institūtā. NMV projekta ievirze dzīvesstāstu kolekcijas izveidē ir vērsta uz to, lai ierakstītu iespējami lielāku mutvārdu liecību skaitu par latviešu tautas un Latvijas iedzīvotāju dzīvē nozīmīgiem notikumiem un to ietekmi uz cilvēku dzīvēm 20. gadsimta garumā. Dokumentētie dzīvesstāsti pārstāv dažādus Latvijas kultūrvēsturiskos novadus, dažādu tautību Latvijas iedzīvotāju pieredzi, kā arī latviešu pieredzi Amerikā, Kanādā, Anglijā, Norvēģijā un Zviedrijā. 2003. gadā kolekcijā atradās ap 2000 vecākās paaudzes dzīvesstāstu.

⁵ Zviedrijas latvieši uzskata, ka rupjmaize ir viens no baltiešu pienesumiem zviedru ēšanas paradumu bagātināšanā. Pēckara gados Zviedrijā rupjmaize veikalos nebija nopērkama, tādēļ daudzi to cepa mājās paši. Vēlāk rupjmaizi sāka cept un piedāvāt veikaliem kāds igauņis (Zviedrijā pēc 2. pasaules kara nokļuva ap 15 000 igauņu). Lai arī šobrīd to var nopirkt katrā lielveikalā, tomēr atsevišķās latviešu mājās paradums cept rupjmaizi tiek uzturēts joprojām.

⁶ Šis ir dzīvesstāsta ieraksta numurs NMV arhīvā.

⁷ Basketbolu kā vispopulārāko latviešu sporta veidu novērtē pirmskara Latvijā labi pazīstams žurnālists Voldemārs Dulmanis, kuru citē Dz. Grundmane rakstā "Latviešu sports DP nometnēs" (Trimdas arhīvi atgriežas. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2000. – 91.–98. lpp.).

IZMANTOTIE AVOTI

Balodis Agnis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga, 1991.

Bela-Krūmiņa Baiba. Trimdas identitāte dzīvesstāstos // Referāts nolasīts starptautiskā konferencē "Emigrācija un kultūra" Daugavpils universitātē 2002.15.11. (referāts iesniegts publicēšanai konferences rakstu krājumā).

Bela Baiba. Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos // LZA Vēstis. A daļa, 51. sējums. – 1997. – Nr. 5/6 – 112.–129. lpp.

Bruner M. Edward. Experience and it's expressions // *Turner W. Victor, Bruner M. Edward* (eds.). The Anthropology of Experience. – USA: University of Illinois Press, 1986. – 3.–32. pp.

Gāle-Kārpentere Inta. Trimda kā dzīves attīstības modelis // LZA Vēstis. A daļa. – 1994. – Nr. 4 (561). – 19.–24. lpp.

Gāle-Kārpentere Inta. Paaudžu domstarpības un atšķirības trimdā // Atmiņa un vēsture. / Sast. R. Ķīlis. – Rīga: N. I. M. S., 1998. – 98.–112. lpp.

Gīncis Klīfords. Kultūru interpretācija. – Rīga: AGB, 1998.

Kangeris Kārlis. Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laikā Vācijā // Trimdas arhīvi atgriežas. Starptautiskas konferences referātu krājums. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2000. – 5.–11. lpp.

Lasmane Valentine (red.). Pāri jūrai 1944./45. g. – Rīga: Memento Latvija, 1993.

Miller L. Robert. Researching Life Stories and Family Histories. – GB: SAGE Publications, 2000.

Myerhoff Barbara. Number Our Days. – USA: A Touchstone Book, 1978.

Račevskis Kārlis. Mišels Fuko, apziņa un valodas esamība. – Rīga: Zinātne, 2003.

Riessmann Kohler Catherine. Narrative Analysis. – GB: SAGE Publications, INC., 1993.

Sebre Sandra. Atmiņa, ideoloģija, identitāte: mijiedarbība indivīda un tautas psiholoģiskajā dinamikā // Atmiņa un vēsture. / Sast. R. Ķīlis. – Rīga: N.I.M.S., 1998. – 131.–139. lpp.

Skultāne Vieda. Laika un telpas pieradināšana dzīvesstāstos // Atmiņa un vēsture. / Sast. R. Ķīlis. – Rīga: N.I.M.S., 1998. – 83.–97. lpp.

Smits D. Entonijs. Nacionālā identitāte. – Rīga: AGB, 1997.

Šmidhens Guntis. Vēsturiski nostāsti Amerikas latviešu ģimenes dzīvē // LZA Vēstis. A daļa. – 1993. – Nr. 12 (557). – 28.–30. lpp.

Tisenkopfs Tālis. Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs // LZA Vēstis. A daļa. – 1993. – Nr. 5 (550). – 1.–8. lpp.

Tonkin Elizabeth. Narrating Our Pasts. – GB: Cambridge University Press, 1992.

Vitgenšteins Ludvigs. Filosofiskie pētījumi. – Rīga: AGB, 1997.

KULTŪRAS IDENTITĀTES INDIVIDUĀLIE ASPEKTI MUTVĀRDU VĒSTURES KRĀJUMĀ

Kopš 1990. gada Latvijā notiek¹ sistemātiskas mutvārdu vēstures, dzīvesstāstu intervijas, iekļaujot arī trimdas pieredzi. Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājumā pārstāvētas daudzas trimdas kopienas. Tas tapis pētnieku un plaša intervētāju tīkla sadarbībā, to sekmē latvieši no dažādām valstīm un latviešu organizācijas ārzemēs.² Mutvārdu avotu vākšanai izveidota Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts", kas sadarbojas ar Dr. Maijas Hinkles vadīto ALA projektu "Dzīvesstāsts trimdā". Šādā ceļā iegūtas vairāk nekā 200 dažādās ASV vietās intervēto cilvēku dzīves liecības. To skaitā arī Birutas Abulas ierakstītās intervijas ar ciema "Latvija" iedzīvotājiem Amerikas vidienē. Liels ieguvums krājumam bijis Dagmāras Vallenas radio ierakstu kolekcija, kurā ap 300 īsāku un garāku interviju ļauj ieklausīties balsīs no trimdas tās pastāvēšanas laikā (līdz 1991).

Trimdas jēdziens avotu klasifikācijā nozīmē cilvēku atmiņas par dzīvi, kuras daļa aizvadīta trimdā. Kopumā trimdas krājumu var aplūkot gan pēc mītņu zemēm, gan paaudzēm, pie kurām pieder stāstītāji, gan attiecībā pret trimdas kultūras sabiedriskajām norisēm. Dzīvesstāsti pārstāv individu, tāpēc tajos vislabāk var gūt priekšstatu tieši par individuālajiem aspektiem latviešu un pasaules kultūras kontekstā.

Trimdas individuālā pieredze atrodama vairākās NMV krājuma sadaļās. Atbilstoši ierakstu hronoloģijai mainās motivācija, kā arī attieksmju kopums starp trimdu un Latviju:

- 1990. g. ierakstītas pirmās intervijas ar trimdas vecāko paaudzi Anglijā, ASV, Kanādā;
- 1990.–1992. g. sakārtoti un pārvesti uz NMV krātuvi Latvijā radio "Brīvā Eiropa" korespondentes Dagmāras Vallenas ieraksti ASV;
- 1992. g. turpināti latviešu dzīvesstāstu ieraksti Anglijā;
- 1993.–1996. g. ierakstīti latviešu dzīvesstāsti Norvēģijā;
- 1996. g. ekspedīcija latviešu intervēšanai Zviedrijā;
- kopš 1996. g. ALA Kultūras nozares projekta "Dzīvesstāsti – trimdā" ieraksti regulāri nonāk NMV krātuvē Rīgā;
- 2002. g. kino režisores Marutas Jurjānes un operatora Andra Priediša video ekspedīcija "Latviešu kultūras portreti trimdā" ASV.

Kopumā NMV krājums pārstāv 20. gadsimta Latvijas valsts iedzīvotāju pieredzi neatkarīgi no viņu tagadējās dzīvesvietas. Kultūras procesu un identitātes pētījumiem krājums nodrošina samēru un salīdzinājuma iespēju.

Mutvārdu vēstures liecību nozīmi vairo stāstītāja – mūsu gadījumā autora – apzinātu un neapzinātu motīvu klātbūtne, stāstījumā tiek ietverta intervijas mirkļa atklātība, mijiedarbība ar pētnieku, kas uzrunā, bet neierobežo tematiku un saturu ar saviem jautājumiem. Mutvārdu intervijā avotus var uzlūkot kā neatkārtojamu liecību par autora attieksmi pret savu pieredzi un to, kas viņa acīs ir vērtīgs, pelna uzmanību.

Mutvārdu vēstures avotus raksturo:

- intervijas mirkļa konkrētība,
- spontānums,
- garīga aktivitāte, koncentrēšanās atbildei,
- subjektivitāte,
- acumirkīga tēmu izvēle,
- nejaušības, negaidīti satura pavērsieni,
- stāsta vienlaicīgums ar domāšanas procesu,
- individuālais stils, runas veids un tēlojums,
- tēmu un sižetu neparedzama dažādība.

Uzskaitījumu, kas raksturo stāstīto atmiņu atšķirības no rakstītajām, varētu turpināt. Individuālās pieredzes stāsti un biogrāfiskā metode veido priekšstatu par pētāmo parādību sakņojumu subjektīvajā attieksmē un atšķirīgā uztverē. Subjektīvās vēstures liecības atklāj daudz ko no tā, ko citi avoti noslēpj, proti, kāda nozīme notikumiem bijusi cilvēka dzīvē, kā kurš viņu iespaidojis, cik dziļas tā emocionālās sekas, kā cilvēks apzinās notikušo un kā tādējādi izteic sevi, savu identitāti.

Kultūru mijiedarbībā, kas raksturīga trimdas dzīvei, identitāte lielākā mērā saistīta ar apzinātu kultūras piederības stiprināšanu un kopšanu nekā dzimtenē. Identitāte tomēr sevi ietver ne vien apzināto, bet arī neapzināti dzīves gaitā iemantoto iezīmju kopumu. Identitāte ir atslēgas vārds cilvēka un kultūras dinamiskajām attiecībām visplašākā nozīmē.

Tieši no šī viedokļa mutvārdu vēsture, cilvēku stāsti par savu dzīvi ir indikatori, kas raksturo kultūru kā procesu, kurš iespaido un maina ne tikai cilvēku attieksmē pret apkārtni, bet arī attieksmes, kas izriet no cilvēka, ko viņš pats iniciē, ierosina visā to daudzveidībā. MV avoti ļauj vērtēt kultūru plašākā nozīmē kā cilvēkam piemītošu garīgo resursu, ko viņš pārvalda un kas piedalās visā viņa dzīvesveidā – uzvedībā, rīcībā, runā.

Ierakstu tapšanas kārtībā mainās vēstījumu emocionālais fons, tomēr vecākās paaudzes intervijas trimdā (sevišķi tas jūtams, ja intervētais bijis no Latvijas) skan kā veltījums dzimtenei, kam piešķirta īpaša nozīme, jo stāstītāji tajā vairs neatgrieziesies. Jo agrāk ierakstīta intervija, jo spilgtāk tajā iezīmējas trimda kā paaudzes kultūras identitāte. Pie šīs paaudzes pieder Latvijā augušās un nobriedušās personības, kurām kultūras vide gandrīz burtiskā nozīmē tika pušu rauta. Kultūras identitāte, kas saistās ar noteiktu laikmetu, labi atpazīstama vecākai, arī vidējai paaudzei Latvijā. Pagājušā gadsimta sākumā dzimušos vieno neatkarības gados gūtā izglītība un kultūras pamats, kam atsaucies rodams latviešu literatūrā, etnogrāfijā, mūzikā, mākslā. Atpazīstamība parādās nevis notikumos, bet stāstos par tiem, interpretācijās, attieksmēs un varbūt vispildnīgāk – dzīves vērtību kritērijos.

Pirmajos pētniecības braucienos uz Angliju, ASV, Kanādu (1990) arī mana motivācija bija kaut daļēji dzīvesstāstu ierakstos atgūt Latvijai zaudēto tautas daļu – savu vecāku paaudzi. Dzīvesstāsti bija viņu atgriešanās iespēja. Intervijas sagatavot man palīdzēja trimdas vidējās paaudzes cilvēki, tie, ar kuriem līdzīgi sapratām uzdevumu – no vienas puses, aizpildīt tautas kultūras vēstures baltās lappuses Latvijā un, no otras, – kompensēt dzimtenes zaudējumu tiem, kuri nekad savās domās nebija to pametuši.

Vispildnīgāk tas izdevās intervijā ar Jāni Širmani, kuru intervēju 1990. gadā Sirakūzās, kad viņš no savas ilglaicīgās trimdas mājas, nesen kā zaudējis dzīvesbiedri, bija pārcēlies dzīvot pie meitas. Interviju caurvija “kāds, kura nav” motīvs un dziļš sarūgtinājums par ilgus gadus liegto ceļu pie dzimtenes lasītājiem. Toreiz pārvedu ne vien interviju, bet arī Literatūras muzejam rakstnieka relikvijas – autogrāfu sējumus, kuros viņš visus prombūtnes gadus bija rūpīgi kārtojis saraksti jeb, citiem vārdiem, kopis savai radošajai eksistencei nepieciešamo kultūras saikni. “Mākslas kalpi, kuri pāri kalniem, lejām un okeāniem sasaukušies ar Jāni Širmani” – rakstnieka rokas iesieti, trīs biezi sējumi ir sava veida trimdas kultūras enciklopēdija, kurā atrodami Latvijas kultūras dzīvei liegto mākslinieku vārdi, viņu pašu veltījumi un ieraksti.

Integrēšanās jaunajā mājvietā ir rakstura, temperamenta un arī kultūras vēriena jautājums. Raksturīgs ir Kamillas Šulmanes, arī Karinas Burdas piemērs, un viņas nav vienīgās, kas savu dzīvesstāstu vispirms izstāstījušas angļu valodā, lai iepazīstinātu jauno sabiedrību ar dzīvi un kultūru, no kuras nākušas. Tomēr gadsimta sākumā dzimušo paaudzes kultūrā, lai kur būtu ierakstītas intervijas, trimdas zeme nav atstājusi lielu ietekmi. To apliecina dzīvesstāsti, tāpat kā Gunara Janovska rakstītie romāni. Kultūras

identitāti nosaka bērnībā iemantotā vērtību sistēma, kas spilgti izteikta Marijas Keņģes, Jāņa Skujevica, Gunara Janovska, Veltas Skultānes, Alidas Danenbergas, Jāņa Lāciša un daudzos citos kā Anglijā, tā citviet ierakstītos trimdas stāstos. Dzīves uzskatiem un vērtībām pakārtots stāstu risinājums, attieksme pret pienākumu, vecākiem, ģimeni, nacionālā pašapziņa un valsts kā ideāls, kuras zaudējums cēla tās jēgu un nozīmi identitātes motivācijai. Viņiem latviskā kultūra bija patvērums un zaudētā dzimtene.

Nākamai paaudzei latviskā kultūra vairs nav dzīvesveids, bet apzināta identitātes pozīcija, kas nenorobežo no mītnes zemes kultūrvides, bet savas etniskās kultūras saites un attieksmes liek stiprināt ar papildu intensitāti. Dzīvesstāsti apliecina pretestību, kas jāpārvar mazākuma pārstāvim, nokļūstot kultūru robežsituācijās. Pie šīs grupas pieder dzīvesstāsti, kuru autori nonāca trimdā vēl nepieauguši. Daudzus no tiem ierakstīja 1993. gadā Norvēģijā projekta līdzstrādniece, tolaik Norvēģijas tautskolas studente Arta Savdona. Pētījumu atbalstīja kultūras biedrība "Norge – Latvija", Norvēģijas Latviešu biedrība, Ziemeļvalstu informācijas birojs Rīgā. Intervijas liecina ne vien par latviešu trimdas pēctecību Norvēģijā, bet arī par indivīdu attieksmi pret latviskās kultūras vērtībām, to uzturēšanu un kopšanu, dzīvojot tālu prom citam no cita un pamatā mononacionālajā norvēģu vidē.

Tai pašā gadā ar otrās paaudzes trimdas pārstāves ārstes psihiatres Anitas Timans-Kalns atbalstu turpinājās Anglijā iesāktās intervijas, iepazīstot pamatīgāk latviešu kopienu un tās galveno – "Daugavas vanagu" mītni, kas bija gan politiskais, gan latviešu kultūras centrs Londonā. Tajā, tāpat kā "Almēlijā" un "Straumēnos", trimdinieku bērni guva motivāciju kultūras identitātei, ar ko atšķīrās no savas dzīves vides un pielīdzinājās vienaudžiem citās trimdas zemēs.

1996. gadā divatā ar Baibu Belu-Krūmiņu "Letonikas" pētniecības uzdevumā intervējām latviešus Zviedrijā, 25 dzīvesstāstos gūstot ieskatu trimdas kultūrā un problēmās, kas latviešu diasporā joprojām turpinās arī aiznosacītajām trimdas robežām.

Arī Zviedrijā trimdas otrā paaudze pārstāv kultūru robežsituāciju, kurā latviskās kultūras virzienu stiprina valsts neatkarības atjaunošana Latvijā.

Gandrīz 60 stundu garu materiālu ASV nofilmēja operators Andris Priedītis. Tas ir pamats režisores Marutas Jurjānes veidotajām videofilmām, kas iepazīstina ar trimdas kultūras individualitātēm, kuru vidū:

Elza Kezbera, Voldemārs Avens, Eleonora Šturma, Rita Liepa, Irēne Karule, Hilda Prince-Uršteine, nelaiķis Juris Kļaviņš, Baiba Bičole, Inese

Račevska, Sarma Liepiņa-Muižniece, Andrejs Jansons, Jānis Aperāns, Kārlis Ķuzulis.

Tie ir trimdā labi pazīstami, bet Latvijā, sevišķi jaunajai paaudzei, sveši vārdi.

Trimda un trimdas kultūra ir daļa no Latvijas vēstures, kurā vismazāk pieminēts tas, kas visjūtīgāk skāris katru atsevišķi un Latvijas sabiedrību – tautu kopumā.

Latvijas iedzīvotāju pieredze, kas saistīta ar Otrā pasaules kara pārdalīto pasauli, nav izprotama, neuzklausot individuālās liecības.

Vēsturnieki, jo sevišķi Latvijā, izturas piesardzīgi pret mutvārdu vēstures avotiem, labprāt atstājot tos psihologu, folkloristu, sociologu ziņā. Tomēr būtiskus liela mēroga notikumus, kas ne vien maina pierasto lietu kārtību, bet pavērš cilvēku dzīvi pavisam citā virzienā, īsti saprast un novērtēt var, tikai uzklausot individuālās balsis. Tieši lielie notikumi, kas skar katru sabiedrības dalībnieku, visgrūtāk pakļaujami skaitliskam raksturojumam, vai arī skaitļi kļūst tik lieli, ka pārsniedz cilvēciskās iztēles robežas. Tad sākas mutvārdu vēstures darba lauks, kas meklē izpratni individuālajā pieredzē un katru atsevišķo gadījumu aplūko kā daļu no veselā. Jo vairāk ir atsevišķo gadījumu, jo pilnīgāka kopaina.

Aizvien rodas jauni diskursi ar pēdējo pasaules karu saistīto notikumu vērtējumā, atklājot iepriekš neminētas sakarības, kas joprojām ietekmē valstu politiku un cilvēku dzīves. Var minēt Modra Ekšteina "Stāstu par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi: Ceļā kopš rītausmas". Vēsturisko kopsakarību meklējumos Kanādas latviešu vēsturnieks apvieno privāto – savas dzimtas atmiņas – ar arhīvu dokumentārajām liecībām. Dzimtas vēsturi rakstniece Aina Vāvere ievij grāmatā "Gadsimta gobelēns". Ne miņas no standartizētiem priekšstatiem par uzvaras cenu nepaliek, izlasot bijušā padomju virsnieka Jāņa Grīnvalda dienasgrāmatu "Tā es redzēju tās lietas". Visas minētās grāmatas no personīgās pieredzes viedokļa atklāj jaunu izpratni par vairāk nekā pussimt gadu seniem vēstures notikumiem.

Kultūras pieredze, kurā ietilpst atmiņas par vēsturi, kopēja vēstures vīzija, ir tas, kas paliek pāri, ja tauta vairs nedzīvo kopējā teritorijā un nerunā vienā valodā. Vai būs kopējs vēstures stāsts latviešiem, sadalītiem sīkās, pretrunīgās grupās, partijās, politiskos spārnos un nometnēs, uzskatu, izglītības, profesiju un bagātības nošķirtās nišās? NMV kolekcija pārstāv laikmetu kā katra atsevišķa cilvēka pieredzes mozaīka. Dzīvesstāsti uzrunā

individuāli. Kultūras balss, kurā tie sniegti, savieno gleznu vienā veselā, kas atbilst nacionālās identitātes pazīmēm – kopējā vēstures stāstā.

Par latviešu nācijas koncepcijas nepabeigto vēsturi laikrakstā "Diena" (13.12.2003.) polemizē Deniss Hanovs, kā pats sevi piesaka – krievu izcelsmes latviešu kulturologs. Kā šķērslī latviešu nācijas attīstībai viņš izceļ neskaidrību par pašu jēdzienu, kas nav atrisināta kopš 19. gadsimta. Viņš kā cerīgu min latviešu intelektuāļu 19. gadsimta beigās iecerēto atvērtās nācijas koncepciju, kurā piederību noteica pretendenta griba un vēlme kļūt par nācijas sastāvdaļu, brīvprātīgi akceptējot šīs nācijas kultūru, vērtības un pagātņi. Spēja vienoties par pagātņi, lai cik pretrunīga tā arī iekšēji būtu, ir viens no nācijas stūrakmeņiem. Šādā skatījumā precīzi dokumentēti dzīvesstāsti var veikt daudz lielāku samierināšanas misiju vai vēstures integrāciju sabiedrībā nekā politiskās vēstures fakti, kas pakļaujas varas konjunktūrai. Deniss Hanovs atgādina: "[..] Etnisko un ģeogrāfisko identitāšu mozaīka ir Latvijas nākotne, un tā prasa veiksmīgu etnopolitikas menedžmentu." Patiesībā tā jau ir Latvijas šodiena, un latviešu nācijas diskursā trimdas kultūrai un dzīvesstāstiem ir būtiska nozīme kā kopējās vēstures vīzijas sastāvdaļai.

Spēcīgais trimdas kultūras kodols palīdzējis atjaunot valsts neatkarību, šodien tas joprojām ir svarīgs nacionālās identitātes nodrošinājums. Īpaši mazām tautām nepieciešama neatslābstoša savas identitātes apliecināšana. Individuālā taktika un stratēģija nacionālās kultūras dzīvotspējai trimdā ir modelis latviešu nācijas turpinājumam globāli integrētajā pasaulē. No šī viedokļa raugoties, dzīvesstāsti un individuālās kultūras pieredzes ir tiešs ieguldījums nākotnē un nacionālās vēstures stāsta mikronotikumu tiešamībā.

Izmantoti audio ieraksti no NMV krājuma.

¹ Sākumā Latvijas Kultūras fondā un vēlāk Filozofijas un socioloģijas institūtā.

² PBLA KF, Latviešu fonds, Latviešu NP Lielbritānijā, biedrība "Norge – Latvija", Latviešu palīdzības padome Zviedrijā u.c.

IZMANTOTIE AVOTI

Zirnīte M. Trimdas latvieša dzīvesstāsts // Akadēmiskā Dzīve. – Mīneapolis, 1995. – Nr. 37. – 43.–47.lpp.

Zirnīte M., Bela-Krūmiņa B. Latvijas un trimdas dzīvesstāstu apvienotās kolekcijas veidošana // Trimdas arhīvi atgriežas. Starptautiskas konferences referātu krājums. – Rīga, 2000. – 123.–128. lpp.

Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture / Sast. M. Zirnīte. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001.

Hanovs Deniss. Latviešu nācija tapa. Latviešu nācija top... // Diena. – 2003. – 13. dec.

Ekšteins M. Ceļā kopš rītausmas. – Rīga: Atēna, 2002.

Vāvere A. Gadsimta gobelēns. – Rīga: 1999.

Grīnvalds D. Tā es redzēju tās lietas: Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata 1940–1945. – Rīga: Preses nams, 2003.

LATVIEŠU PRETESTĪBAS KUSTĪBAS DALĪBNIKU APVIENĪBA (LPKDA) TRIMDAS SABIEDRISKI POLITISKAJĀ DZĪVĒ PĒCKARA VĀCIJĀ (1946–1949)

20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē Vācijā latviešu trimdas politiskās sadrumstalotības apstākļos darbojās arī divas bijušo latviešu pretošanās kustības dalībnieku organizācijas, kuru dalībnieki bija ņēmuši aktīvu līdzdalību pretestībā padomju un nacistu okupācijas varai Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Mūsdienās, sakarā ar pieminekļa celšanu Konstantīnam Čakstem (1901–1945), liela uzmanība ir pievērsta 1943. gada 13. augustā nodibinātajai Latvijas Centrālajai padomei (Latvijas CP), un tās darbība nacistu un padomju okupētajā Latvijā, daļēji arī trimdā Vācijā un Zviedrijā, pēdējos gados ir pētīta samērā daudz.¹ Toties par citas – 1946. gada 16. jūnijā Detmoldā, Rietumvācijā, izveidotās bijušo pretošanās kustības dalībnieku organizācijas – Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības (LPKDA) aktivitātēm pat vēsturniekiem līdz šim ir bijis zināms gaužām maz.²

Nesen Latvijas Okupācijas muzeja krājumā nonākušie LPKDA arhīva materiāli par vairāku simtu latviešu pretošanās kustības dalībnieku darbību Otrā pasaules kara laikā vēl gaida savu izvērtējumu. Šajā publikācijā sniegts pārskats par LPKDA pēckara darbošanos latviešu sabiedriski politiskajā dzīvē trimdas apstākļos četrdesmito gadu otrajā pusē Vācijā. Tēmas pētniecības kontekstā LPKDA un Latvijas CP savstarpējām attiecībām ir pievērsta īpaša uzmanība. Raksts balstīts uz pētniecības gaitā apzinātiem latviešu trimdas organizāciju un privātpersonu dokumentiem, periodiskiem izdevumiem un publikācijām trimdas presē, kā arī citiem avotiem, kuri ir pieejami Latvijas Okupācijas muzejā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Kara muzejā, kā arī ASV Nacionālajā arhīvā Merilendā un Hūvera institūta arhīvā Stenfordā.

Lai pilnībā izprastu LPKDA darbību pēckara Vācijā, ir jāņem vērā tās pamattendences, kas šajā laikā pastāvēja latviešu trimdas sabiedrībā. Blakus neskaitāmiem ikdienas dzīves aktuāliem jautājumiem te notika arī mēģinājumi izveidot vienotu trimdas centrālo organizāciju (Latviešu Centrālā padome un Latviešu Centrālā komiteja, Latviešu Organizāciju apvienība, Latviešu Nacionālā padome),³ kas spētu darboties visu latviešu trimdnieku interesēs.⁴ Šī mērķa sasniegšanu būtiski kavēja pastāvošās pretrunas

un ambīcijas, kas bija vērojamas tā laika vadošo trimdas organizāciju un to amatpersonu vidū.⁵ Svarīgākie strīdīgākie politiskie jautājumi bija: uz kādiem pamatiem ir atjaunojama Latvijas valstiskā suverenitāte un vai vēl ir spēkā 1922. gada LR Satversme; kas ir jāuzskata par Latvijas valsts augstāko pārstāvniecību – Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtējo pilnvaru nesējs Kārlis Zariņš (1879–1963) un viņa substitūts Alfreds Bilmanis (1887–1948), vai arī pēdējās – 1931. gadā ievēlētās Saeimas prezidija (vienlaikus arī – Latvijas CP) locekļi, vai arī tā ir jārada no jauna, u.c. LPKDA darbības kontekstā aktuāls bija arī jautājums par pretošanās kustību un tās darbības vērtējumu Latvijā Otrā pasaules kara laikā, par ko tika izteikti pret-runīgi viedokļi, kuri pilnībā nav izzuduši un eksistē latviešu sabiedriskajā domā un Latvijas vēstures pētniecībā vēl šodien.⁶

LPKDA izveidošanās un darbība

LPKDA izveidoja 1946. gada 16. jūnijā Hidesenā pie Detmoldas pēc Britu militārās pārvaldes atļaujas saņemšanas, kas to akceptēja ar noteikumu, ka organizācija netiks izmantota kā aizsargs pret pastāvošo kārtību vērstai darbībai, un vienlaikus norādīja, ka tai ir jāsniedz visa iespējamā informācija par saviem plāniem un aktivitātēm.⁷ LPKDA dibināšanas sāksmē piedalījās 37 dalībnieki, kuri par bijušo latviešu pretošanās kustības dalībnieku atzina ikvienu, kas “Latvijas teritorijas okupācijas laikā cīnījies pret okupācijas varu par Latvijas valsts neatkarību un tautas brīvību Rietumu demokrātiju izpratnē”.⁸ Par LPKDA priekšsēdi ievēlēja Džemu Raudziņu (1910–1979), par viņa vietnieku un aprūpes nozares vadītāju – Ēriku Pārupu (1908–1999), vajāto un cietušo apzināšanas nozares vadītāju – Arnoldu Endziņu (1903–?), bojā gājušo un bez vēsts pazudušo apzināšanas nozares vadītāju – Arnoldu Bērziņu (1919–1999), materiālu un dokumentu vākšanas nozares vadītāju – Arnoldu Augstkalnu un sekretāru – Arturu Nepartu (1921).⁹ Savā 1946. gada 18. jūnija paziņojumā Latviešu Centrālajai komitejai Detmoldā LPKDA vadība puda viedokli, ka tā uzskata par vienīgi tiesīgām kārtot emigrantu dzīves jautājumus Vācijā demokrātiski vēlētais latviešu centrālās iestādes, ar kurām savu darbību saskaņo arī LPKDA, lūdza latviešu centrālās iestādes jautājumus, kas skar pretestības kustību, neapiet LPKDA, kā arī pielaist LCP [Domāta Latviešu Centrālā padome. – *U. N.*] sēdēs LPKDA pārstāvi bez balss tiesībām.¹⁰

LPKDA apvienoja personas, kas individuāli vai organizēti bija ņēmušas aktīvu līdzdalību pretošanās kustībā padomju un nacistu okupētajā Latvijā.

LPKDA bija reprezentētas šādas pretošanās kustības organizācijas: Latviešu Nacionālistu savienība, Latvijas Atbrīvotāju savienība, Latviešu Nacionālā partija, "Jaunlatvieši", "Brīvā Latvija", Virsnieku apvienība, "Tēvijas sargi", Latvijas Centrālā padome, Daugavpils Latviešu nacionālistu apvienība, "Auseklis", "Jaunpulki", "Latvija", "Daugavas vanagi", "Latvijas sargi" un ģenerāļa Kureļa grupa. Par uzņemšanu LPKDA lēma speciāli izveidota pārbaudes komisija, kas izdeva apliecības par līdzdalību pretošanās kustībā un atrašanos nacistu cietumos un koncentrācijas nometnēs (pēdējiem izsniedza apliecību – dzeltenā, bet tiem, kas nebija cietuši no represijām, – zaļā krāsā). Līdz 1949. gadam kopumā bija reģistrēti 347 pretošanās kustības dalībnieki.¹¹

LPKDA vadlinijas un statūti paredzēja "organizēt un izveidot latviešu pretestības kustības dalībnieku kopību, vākt un sistematizēt ziņas par pretestības kustības norisi dzimtenē un pretdarbību šai kustībai, sniegt morālu atbalstu un materiālu palīdzību saviem biedriem un bojā gājušo piederīgiem."¹² LPKDA centās panākt vairāku bijušo pretošanās kustības dalībnieku atbrīvošanu no Rietumu sabiedroto karagūstekņu nometnēm (piemēram, Itālijā un Ēģiptē), kur viņi bija nonākuši pēc to iesaukšanas vācu militārajā dienestā.¹³ LPKDA deva arī savu ieguldījumu informācijas darbā, kas bija vērsts uz to, lai mazinātu Rietumu sabiedroto vidū bieži vien izplatīto kļūdaino priekšstatu par latviešu tautas brīvprātīgu sadarbību ar Hitlera Vāciju, tam pretī liekot materiālus un liecības par pretošanās kustības izplatību nacistu okupētajā Latvijā. Līdz ar to bieži vien tika panākta labvēlīgāka attieksme pret Rietumu gūstā nonākušajiem latviešu karavīriem kopumā, daudziem atvieglotot "pārvietoto personu" DP (*Displaced Persons*) statusa iegūšanu un vēlāko izceļošanu no Vācijas. LPKDA uzturēja sakarus un atbalstīja arī latviešu trimdas centrālo organizāciju darbību. LPKDA vadības pārstāvji – A. Neparts bija Latviešu Centrālās padomes vadītājs, bet A. Endziņš – Latviešu Nacionālās padomes prezidija sekretārs. 1948. gada 3. oktobrī savā 3. kopsapulcē LPKDA pieņēma lēmumu, ka ikviens tautietis trimdā, kas aktīvi piedalās cīņā pret boļševismu, tagad uzskatāms par latviešu pretestības dalībnieku, ja vien viņš nav iepriekš tieši sadarbojies ar kādu no Latvijas okupantiem un ar to kaitējis latviešu tautas vitālajām interesēm.¹⁴

Par savu galveno politisko mērķi LPKDA uzskatīja darbošanos latviešu tautas nacionāli politiskās interesēs un cīņu pret komunismu. Tas izpaudās arī mēģinājumos ietekmēt sabiedrisko domu Rietumos, izdodot un izplatot pretkomunistisko literatūru un pastkaršu sērijas, protestējot pret faktiem neatbilstošiem apgalvojumiem Rietumu presē un sistemātiski uzstājoties ar

priekšlasījumiem anglosakšu zemēs, kā arī iesniedzot vairākus iesniegumus Rietumu valstu pārstāvniecībām. 1947. gada martā pēc LPKDA iniciatīvas tika noorganizēta vairāku desmitu tūkstošu baltiešu parakstīta memoranda sastādīšana un iesniegšana Rietumu valstu valdībām. Cita starpā tas aicināja "spert steidzīgus soļus, lai trīs baltiešu tautas ar vairāk tūkstošgadu vecu Rietumu kultūru tiktu glābtas no fiziskas un morālas iznīcināšanas un tiktu atjaunota Baltijas valstīm 1940. gadā ar neprovocētu agresiju laupītā suverenitāte, iedzīvinot pret agresoru Atlantijas hartu un viņa paša parakstīto ANO statūtu".¹⁵ Iespēju robežās LPKDA arī vāca informāciju par notikumiem padomju okupētajā Latvijā un centās atmaskot atsevišķas personas, par kurām bija aizdomas, ka tās Rietumos darbojas padomju okupācijas varas interesēs. Materiālus par padomju un nacistu okupācijas režīmu LPKDA nosūtīja arī Latvijas sūtņiem K. Zariņam Londonā un A. Bilmanim Vašingtonā,¹⁶ kā arī publicēja virkni rakstu trimdas presē. Tie bija gan tā brīža aktuāli problēmraksti par pretošanās kustības būtību un LPKDA aktivitātēm,¹⁷ gan publikācijas par bijušo pretošanās kustības dalībnieku darbību vācu okupētajā Latvijā¹⁸ un nacistu okupācijas varas pret tiem vērstajām represijām.¹⁹ No 1947. līdz 1956. gadam LPKDA izdeva savu informatīvo biļetenu, kurš sākotnēji regulāri iznāca Vācijā, bet vēlāk tā atsevišķi numuri nāca klajā arī ASV.²⁰

Ziņas par LPKDA ir atrodamas arī atsevišķos Rietumu valstu izlūkdienestu dokumentos. Dažādu informatīvo materiālu vidū amerikāņu un britu izlūkošanas institūcijas Rietumvācijā saņēma arī ASV armijas pulkvežleitnanta Džordža R. Ekmana (*George R. Eckman*) 1948. gada 19. augusta ziņojumu par latviešu disidentu grupām. Tajā LPKDA bija novērtēta kā organizācija, kas lielā mērā sastāvēt no bijušajiem latviešu pretošanās kustības dalībniekiem, kuri savu darbību uzsākuši vācu okupācijas laikā 1942. gadā ar moto: "Brīva Latvija bez ārzemju varu palīdzības." Pretestības organizācijas centrs bijis Rīgā, un tās dalībnieki vērsušies pret krieviem, vāciešiem un arī latviešiem, kuri sadarbojušies ar kādu no okupācijas varām. Drīz vien pēc darbības uzsākšanas nacisti gan tos atklājuši. Daudzi no šīs grupas aktivistiem esot arestēti un ar varu iesaistīti Latviešu leģionā. Šī grupa esot organizēta no jauna 1946. gadā Detmoldā. Ziņojumā arī nosauktas un sīkāk raksturotas LPKDA izveidošanā iesaistītās personas – Pēteris Greizis, Aleksandrs Āboliņš, Ē. Pārups, A. Endziņš un A. Neparts.²¹ Arī bijušā pretošanās kustības dalībnieka Alberta Kalnes 1949. gada 12. decembrī ASV Centrālajai izlūkošanas pārvaldei CIA (*Central Intelligence Agency*) sniegtajā 24 lappušu plašajā pārskatā par latviešu pretpadomju

organizācijām LPKDA ir minēta kā bijušo pretošanās kustības dalībnieku apvienība, kuras locekļi savulaik aktīvi vērsušies pret padomju un nacistu okupāciju Latvijā. Par tās biedriem varot kļūt tikai cilvēki, kuru iepriekšējā darbība ir rūpīgi pārbaudīta. Kā organizācijas vadošās personas šeit minēti A. Endziņš, Ādolfs Blāķis (1903–1984), A. Neparts, A. Bērziņš, Albīns Banga (1912–2004), Hermanis Jurkovskis un Eglons Kāpostiņš, kā arī atzīmēta organizācijas informatīvā biļetena iznākšana Vācijā.²²

Četrdesmito gadu beigās sākās latviešu trimdinieku (arī LPKDA dalībnieku) masveida izklišana no Vācijas uz citām Rietumu valstu mītnes zemēm. Lai gan LPKDA kā plašākas organizācijas aktivitātes līdz ar to tika ierobežotas, tās aktīvākie locekļi sistemātisku darbību turpināja līdz pat piecdesmito gadu beigām.

LPKDA un Latvijas CP

Lai gan notika sarunas starp atsevišķiem LPKDA un Latvijas CP pārstāvjiem par šo organizāciju apvienošanu, tās beidzās nesekmīgi. Pamats tam, līdzās personīgajām ambīcijām, lielā mērā bija abu šo organizāciju atšķirīgā izpratne par pretošanās kustību Latvijā Otrā pasaules kara laikā,²³ kā arī dažādie viedokļi par Latvijas valstiskuma atjaunošanu un tā kontinuitātes uzturēšanu. LPKDA pauda pārliecību, ka pretošanās kustība Latvijā nacistu okupācijas laikā nebija vienota un to nevadīja kāda centrālā organizācija, un tagad trimdas apstākļos aicināja visus bijušos pretošanās kustības dalībniekus (to skaitā – Latvijas CP locekļus) apvienoties LPKDA, lai kopīgiem spēkiem turpinātu cīņu par savas tautas un valsts brīvības atgūšanu. Latvijas CP uzskatīja sevi par pretošanās kustības vadītāju nacistu okupētajā Latvijā un līdzās tam uzsvēra, ka tā nav tikai pretestības organizācija, bet gan arī visas Latvijas tautas juridiska pārstāvniecība, jo tajā ietilpstošo politisko partiju pārstāvji reprezentē pēdējās likumīgās LR Saeimas vēlēšanās iegūto 66% mandātu vairākumu. LPKDA tam nepiekrita, argumentējot, ka kopš 1931. gada Saeimas vēlēšanām pagājušie 15 gadi ir nesuši būtiskas izmaiņas Latvijas sabiedrībā, un Latvijas valsts iekārtu un valdību no jauna veidos tās tauta atbrīvotajā Latvijā.

Par domstarpībām starp Latvijas CP un LPKDA trimdas apstākļos pēc kara Vācijā ir sastopamas daudzas liecības. Latvijas CP vadības kārtējā sēdē, kura notika 1946. gada 22. jūlijā – vairākas nedēļas pēc LPKDA nodibināšanas, Ādolfs Klīve (1888–1974) informēja par LPKDA izveidošanu, saistot to ar latviešu Centrālās komitejas vēlmi radīt Latvijas CP konkurējošu

organizāciju. Voldemārs Bastjānis (1884–1975) paskaidroja, ka jaundibinātās biedrības pārstāvji esot ieradušies Eslingenē un aicinājuši Latvijas CP pašlikvidēties un pievienoties jaunajai organizācijai, kā arī izteicās, ka starp jaunās biedrības amatpersonām un biedriem esot daudz tādu, kas vācu okupācijas laikā sakompromitējušies, kādēļ ar tiem nevienam īstam pretošanās kustības darbiniekam nevarot būt pa ceļam. Sēdes dalībnieki vienojās, ka “nekāda afilēšanās ar tādu organizāciju nav iespējama, nemaz nerunājot par apvienošanos, kas pilnīgi izslēgta. Latvijas CP, būdama pretestības kustības vadītāja vācu okupācijas laikā, ir mūsu pēdējās Saeimas darba orgāns un kā tāds joprojām veic svarīgus uzdevumus tautas un valsts interešu aizstāvēšanā un kārtošānā, kādu nav un nevar būt privātai arodnieciskai biedrībai.”²⁴

1946. gada 27. septembrī Eslingenē tomēr notika pārrunas, kurās piedalījās V. Bastjānis un Ā. Klīve no Latvijas CP un Dž. Raudziņš, Jānis Vinters, A. Endziņš, A. Bērziņš un A. Neparts no LPKDA. Tikšanās laikā Latvijas CP pārstāvji uzstāja uz savu vadošo vietu pretošanās kustībā, izteica nožēlu, ka LPKDA izveidota, par to neinformējot Latvijas CP, atzina par pieņemamu, ka LPKDA par pretošanās kustības dalībnieku uzskata ikvienu, kas cīnījies pret okupācijas varu par Latvijas neatkarību un tautas brīvību Rietumu demokrātiju izpratnē, bet vienlaikus noraidīja uzaicinājumu pievienoties LPKDA. Abas organizācijas vienojās, ka iespējama memoranda iesniegšanas gadījumā tās sazināsies savā starpā.²⁵ Šo tikšanos A. Neparts jau pēc ilgākas laika atstarpes atceras šādi: “Mēs jau ilgāku laiku bijām izteikuši domu par iespējamu apvienošanos un Latvijas CP nebija to noraidījusi [...] Es šē minēju tikai daļu no tā, ko es teicu un jautāju un kam, par brīnumu mums visiem, cienijamie kungi palika mums skaidru atbildi parādā. Mans pirmais jautājums bija, vai patiesi Latvijas CP domā un domāja, ka starp pretestības kustības vadītājiem pēc vācu ienākšanas šīs kustības dalībnieki būtu pieņēmuši un sekojuši Bruno Kalniņam, pēc tā, kā viņš bija rīkojies pirmā boļševiku okupācijas laikā? – Nekādu noteiktu atbildi arī nesaņēmām uz jautājumu, kurš vai kuras bija tās personas, kas no Latvijas CP konkrēti organizēja un vadīja pretestības kustības grupas un kādas šīs grupas bija? – Ar lielu sašutumu abi kungi uzņēma manu apgalvojumu, ka tikai Latvijas CP ir atbildīga par traģisko likteni, kas piemeklēja Kureļa grupu, resp., kureliešus. – Šajā tikšanās reizē nebiju pret abiem kungiem sevišķi pazemīgs, un liekas, ka viņiem arī nebija šaubu, ka es viņu stāstiem, ka LCP vadījusi pretestības kustību Latvijā, atklāti un demonstratīvi neticu. Nedaudzās reizēs vēlāk, kad mums ar Klīvi gadījās

būt kopā, viņš arvien uz mani raudzījās ar tādu kā nosodošu skatu, bet roku tomēr deva.”²⁶

Savukārt Ā. Klīves piecdesmitajos gados rakstītajā atmiņu manuskriptā varam lasīt šādas LPKDA adresētas kritiskas rindas: “Tāda “pretestība”, par kādu pēckara gados ar lielu bravūru runā no Valdmaņa [Domāts Alfrēds Valdmanis (1908–1970). – *U.N.*] Vācijā (Augustdorfā) dibinātās pretestības kustības vadītājs Neparts un daži citi viņa domu biedri, jau taisni bija tā, no kādas latvieši bija jāsargā [...] Neparta taktika burtiski nozīmēja palīdzību krievu komunistiem, ar visām konsekvencēm, kas no tā izriet [...] Neparts naivā prātā runā par kādām 14 pretestībnieku grupām, kuras neesot bijušas apvienotas.”²⁷ Lai gan Latvijas CP uzskatīja LPKDA par savu “pretinieci un apkarotāju”, 1947. gada 14. maija sēdē tā bija spiesta konstatēt, ka LPKDA aktivitātes latviešu trimdinieku vidū Vācijā nav palikušas bez ievēribas. Latvijas CP vadītāji izteica neapmierinātību ar LPKDA iesaistišanos Latviešu Centrālās komitejas darbā un pieņēma priekšlikumu izsniegt apliecības par piedalīšanos pretošanās kustībā cilvēkiem, kas sadarbojušies ar Latvijas CP, lai “tos nenovirzītu pie Detmoldas biedrības”.²⁸

Latviešu trimdas sabiedrībā pretrunīgi tika uztverta Latvijas CP 1947. gada 26. aprīlī pieņemtā rezolūcija, ka sakarā ar Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa (1872–1945) un tā 1. biedra Kārļa Pauļuka (1870–1945) nāvi saskaņā ar LR Satversmes 16. un 42. pantu Saeimas priekšsēža un Valsts prezidenta funkcijas ir pārgājušas uz Saeimas priekšsēža 2. biedru – bīskapu Jāzepu Rancānu (1886–1969).²⁹ Negatīvu nostāju pret to pauda arī LPKDA, uzsverot, ka 1922. gada Satversme neparedz, ka Latvijas Valsts prezidenta funkcijas varētu automātiski pāriet uz kādreizējās Saeimas kādreizējā priekšsēža vietnieka vietnieku un 1931. gadā ievēlētās Saeimas pilnvaras jau sen ir beigušās, kā arī aicināja latviešu trimdas sabiedrību būt vieno-tai ap trimdā demokrātiski ievēlētām centrālām organizācijām un Latvijas valsts oficiālajiem pārstāvjiem – sūtni K. Zariņu Londonā un A. Bilmani Vašingtonā. Savā 1947. gada 12.–13. jūlija kopsapulces rezolūcijā LPKDA uzsvēra, ka “paziņojums par Valsts prezidenta funkciju pāreju uz Bīskapa kungu ir vienīgi mazas un privātas draugu kopiņas vēlēšanās izpausme, kura pie tam nāk pavisam nelaikā, jo patreizējais laiks un stāvoklis nepavisam nav piemērots, lai izcīnītu kādu iekšēju cīņu Valsts galvas amata dēļ, jo Valsts vadību izraudzīs visa brīvā latviešu tauta Brīvajā Latvijā, nevis nelaīmīgās emigrantu saimes nemierīgais mazākums”.³⁰

LPKDA un Latvijas CP savstarpējās attiecības labāk izprast var palīdzēt arī pēc Otrā pasaules kara notikuši vēstulju apmaiņa starp dažādu latviešu trimdas organizāciju pārstāvjiem un Latvijas diplomātiem Rietumos. Šajā sarakstē līdzās diskusijām par aktuālām trimdas politiskām problēmām apskatīti arī atsevišķi šo bijušo pretošanās kustības organizāciju darbības aspekti un savstarpēji izteiktā kritika. Tā 1947. gada 5. martā vēstulē K. Zariņam, kuru Latvijas CP uzdevumā bija parakstījuši Ā. Klīve, V. Bastjānis, B. Krūka un V. Šlakans, cita starpā par LPKDA bija teikts: "Tikai 1946. gada rudenī, tas ir, pēc 2 gadiem no Latvijas atstāšanas, Detmoldas [Domāta Latviešu Centrālā komiteja. – *U.N.*] atbalstā radusies pretestības kustības bijušo darbinieku palīdzības organizācija [...] Kāds nolūks šai organizācijai? Taču ne pretestības kustības organizēšana un vadīšana, jo tādas šobrīd nav. Tātad kaut kas cits un proti – konkurence ar Latvijas CP. Starptautisko notikumu gaitā izrādījies, ka pretestības kustībai tiek piegriezta liela vēriba. Francijā tā pat kļuva uz laiku par noteicošo faktoru visā valsts dzīvē. Kā tad detmoldiešu aprindas, teiksim skaidri – Valdmanis un Co atstātu šādu izdevīgu apstākli neizmantoju un savu sadarbību ar vācu okupantiem nemēģinātu aizstāt ar pretestības kustības plīvuru?"³¹ Savukārt A. Endziņa 1947. gada 23. augusta vēstule A. Bilmanim spilgti atklāj LPKDA attieksmi pret Latvijas CP nostāju un izvirzītajām pretenzijām: "Bij. Saeimas locekļu (t.s. "politiķu") grupai lielā bēgļu vairākuma acīs Vācijā ne tikai nav nekādas autoritātes, bet tie pat ir visai nepopulāri (kā to rāda arī līdzšinējo vēlēšanu rezultāti). Iemesli tam ir vairāki, bet galvenais, šķiet, ir tas, ka grūtākajos laikos, kad tas īsti bija vajadzīgs, viņi nav apzinājušies savu sūtību vai arī viņiem nav bijis drosmes rādīt īstu vīru stāju. Viņi slēpās un "gudri" kļūvēja, kad tautieši, īpaši jaunatne meklēja un sauca: kur ir mūsu vadītāji un ceļa rādītāji? Tāpat viņi nerādīja nekādu aktivitāti bēgļu organizēšanas darbā pēc hitleriskās Vācijas sabrukuma, bet lika saprast, ka viņu "laiks vēl nav pienācis", kaut gan steidzami bija jākārto tādi jautājumi kā bēgļu uztveršana (nometnēs), aprūpe, karavīru atbrīvošana no gūsta un daudz tamlīdzīgu. Tagad, kad iespēja atgriezties dzimtenē top arvien reālāka, ieraugām "likumīgos" vadītājus atkal parādāties ar visām pretenzijām un pilnvarām."³²

Nesaskaņas Latvijas CP un LPKDA starpā gan mazinājās pēc Latviešu Nacionālās padomes izveidošanas Vācijā, kuras 1. sesija notika 1948. gada 10. jūlijā, un jaunizveidotās organizācijas prezidijā darbojās gan Latvijas CP, gan LPKDA pārstāvji.³³ Turpretī radikāli atšķirīgus uzskatus par pretošanās kustības izpausmēm nacistu okupētajā Latvijā abu šo organizāciju aktīvākie dalībnieki turpina paust arī mūsdienās.³⁴

LPKDA nacisma upuru kartotēka

Laikā no 1946. līdz 1948. gadam LPKDA Bojā gājušo apzināšanas nozare savāca ziņas par 2940 vācu koncentrācijas nometnēs ieslodzītiem latviešiem, no kuriem 1793 bija miruši, 473 atbrīvoti pēc kapitulācijas, bet 674 cilvēku liktenis palicis nezināms.³⁵ Kartotēkā atrodamas ziņas par katra cilvēka ieslodzījuma laiku un vietu un viņa turpmāko likteni – vai tas atbrīvots, vai arī miris (nošauts, nogalināts gāzes kamerā), vai pazudis bez vēsts, kā arī norādīts, no kurienes šī informācija iegūta. Veicot šo darbu, grūtības sagādāja tas, ka informācija par represētajiem latviešiem bija pieejama lielākoties tikai Rietumu sabiedroto Vācijas okupācijas zonās, bet ne padomju okupētajā Austrumvācijas un Polijas teritorijā, kur kara laikā nonāca lielākā daļa nacistu represēto Latvijas iedzīvotāju. Par problēmām kartotēkas tapšanā liecina arī tās sastādītāja A. Bērziņa Hohfeldas pārvietoto personu nometnē Augsburgā 1948. gadā rakstītās rindas: “Tā kā apcietinātie latvieši bija izvietoti bezmaz visos lielākos cietumos un koncentrācijas nometnēs Vācijā, Polijā un Austrijā, bet vācu kartotēkas daudzos gadījumos nesaturēja norādījumus par apcietināto tautību, tad nozarei materiālu “izsijāšanas” darbs nebija viegls. Šādos gadījumos vajadzēja vadīties vai nu pēc latviskā uzvārda jeb izcelsmes, vai pēdējās dzīves vietas. Tāpat nozarei ir bijis grūti noskaidrot patiesos nāves cēloņus, jo koncentrācijas nometņu ārstu diagnozes nereti ir bijušas pilnīgs viltojums, lai slēptu atklātībai izdarītās necilvēcības [...] Nozare veltīja daudz pūles materiālu savākšanai pa kartotēku iestādēm, gan arī materiālus vācot no bijušajiem, bet atsavinātiem koncentrācijas nometņu iemītniekiem. Ar nozares enerģisko rīcību tika panākts, ka vācu Frankfurtes raidītājā, kas tolaik atradās amerikāņu militāro iestāžu pārziņā, meklējamo latviešu vārdi tika nolasīti regulārajos raidījumos [...] Poļu Sarkanais Krusts Berlīnē un Varšavā savu noraidošo nostāju negrozīja un politisku iemeslu dēļ liedzās rietumiem izziņas sniegt (saņemtas ziņas vienīgi par 5 apcietināto latviešu likteni). Bet taisni Austrumvācijas koncentrācijas nometnēs apcietināto latviešu skaits bija vislielākais.”³⁶ 1995. gadā kartotēka nonāca Latvijas Okupācijas muzeja krājumā un ir apskatāma tā ekspozīcijā. Tās dati ir izmantoti Latvijas Vēsturnieku komisijas projekta ietvaros uzsāktās datu bāzes veidošanā par nacistu okupācijas laikā represētajiem Latvijas iedzīvotājiem.³⁷

Noslēdzot pārskatu par LPKDA dalību latviešu sabiedriski politiskajā darbā trimdā, der ieklausīties A. Neparta teiktajā: “LPKDA savā darbībā nevar lepoties, ka būtu gāzti lieli kalni un ka tas darīts ar lielu darītāju

skaitu. Tas tā nav bijis, un LPKDA arī uz to nepretendē. Bet mēs esam savu iespēju robežās darījuši sistemātisku darbu, kad apstākļi mūs uz to aicināja, un sevišķi, kad nebija citi darītāji. Mēs neesam arī ārišķīgi lepojušies, bet gan esam centušies turēties pie okupācijas laikos gūtās atziņas – mazāk runāt, bet vairāk darīt!”³⁸ LPKDA savāktās liecības par pretošanās kustību Latvijā Otrā pasaules kara laikā un okupācijas režīma represijām pret Latvijas iedzīvotājiem ir svarīga liecība par šīs trimdas organizācijas paveikto latviešu nācijas vēsturiskās apziņas veidošanā un nozīmīgs ieguldījums Latvijas okupācijas vēstures norišu dokumentēšanā. Šis veikums līdzās LPKDA dalībnieku aktīvai līdzdalībai pretestības kustībā padomju un nacistu okupētajā Latvijā vēl joprojām nav pienācīgi novērtēts. Šodien Latvijas valsts atzinību būtu pelnījuši vismaz vēl nedaudzie dzīvie LPKDA dalībnieki.

¹ Sk. *Andersons E., Siliņš L. u.c.* Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. – Upsala: LCP, 1994. – 496 lpp.; *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001. – 308 lpp.; *Ērglis Dz.* Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 231 lpp. u.c.

² Līdzšinējās publikācijās par latviešu trimdas un nacionālās pretošanās kustības vēsturi LPKDA ir pieminēta minimāli. Sk. *Rasmanis J.* Latviešu trimdinieki Vācijā. Manuskripts. – [Vācija], 1949. – 625 lpp.; Latviešu trimdas desmit gadi: Rakstu krājums / Red. H. Tichovskis. – Astras apgāds, 1954. – 368 lpp.; Pretestības kustība // *Latvju Enciklopēdija* / Red. A. Švābe. – Stokholma, 1953.–1955. – 3. sēj. – 2010.–2013. lpp.; *Veigners I.* Latvieši ārzemēs. – Rīga, 1993. – 380 lpp.; *Žagars (Ērglis) Dz.* Dažas pretestības kustības īpatnības Latvijā // *Latvijas Arhīvi*. – 1995. – Nr. 2. – 22.–23. lpp.; *Neiburgs U.* Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940–1945) // *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli*, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). – Rīga. – 2000. – 163.–172. lpp.; *Neiburgs U., Ērglis Dz.* Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga. – 2001. – 267.–329. lpp. u.c.

³ Sk. Latviešu Centrālā Padome // *Latvju Enciklopēdija* / Red. A. Švābe. – Stokholma. – 1952.–1953. – 2. sēj. – 1282.–1286. lpp.; Latviešu Nacionālā Padome // *Latvju Enciklopēdija*... – 1322.–1323. lpp.

⁴ Par latviešu trimdas sabiedriski politisko darbību un problēmām pēckara Vācijā sk. *Ozoliņš K.* “Mazā Latvija” un latviešu dzīve Vācijā // *Latviešu trimdas desmit gadi*... – 295.–320. lpp.; *Pelkauskis E.* Latvijas valsts vīzijas bēgļu nometņu laikā // *Starptautiskā konference “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā*

1944–1949” / Referātu krājums. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2000. – 12.–17. lpp.; *Reins A.* Latviešu Centrālās padomes un Latviešu Centrālās komitejas pirmsākumi pēc Otrā pasaules kara beigām Rietumvācijā // Starptautiskā konference “Trimdas arhīvi atgriežas”... – 17.–29. lpp.; *Pelkausk E.* Latvijas neatkarīgā valstiskuma ideja bēgļu noņemtu laikā 1944.–1949. gadā // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944–1959: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences materiāli, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). – Rīga. – 2003. – 403.–413. lpp. u.c.

⁵ Dažādas liecības par latviešu trimdas organizāciju un to līderu savstarpējām pret-runām ir atrodamas vairākos atmiņu izdevumos. Sk., *Zemgals B.* [Valdmanis A.] Die-nas baltās nebaltās. – Ženēva, 1949. – 168 lpp.; Tautai un Brīvībai: Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai / Red. K. Dziļleja. – Stokholma, 1952. – 160 lpp.; *Bēr-ziņš A.* Tāls ir ceļš atpakaļ uz dzimteni. – Grāmatu draugs, 1971. – 328 lpp.; Bīskaps Jāzeps Rancāns: Dzīve un darbs / Red. H. Tichovskis. – Astras apgāds, 1973. – 274 lpp. u.c.

⁶ Sk. *Zunda A.* Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures lite-ratūrā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga. – 2004. – 216.–239. lpp.; *Feldmanis I.* Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941–1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1. – 91.–104. lpp. u.c.

⁷ Majora T. D. Barnes telegramma Ē. Pārūpam. Detmolda, 1946.25.05. // Okupā-cijas muzeja fonds (OMF), Ē. Pārūpa mape.

⁸ LPKDA 1. kopsapulces protokols. Detmolda, 1946.16.06. // OMF, A. Neparta mape.

⁹ LPKDA vadības sēdes protokols. Detmolda, 1946.17.06. // OMF, A. Neparta mape.

¹⁰ LPKDA iesniegums Latviešu Centrālajai komitejai Detmoldā. Hidesena, 1946. 18.06. // OMF, Ē. Pārūpa mape.

¹¹ *Endziņš A.* Īss pārskats par LPKDA līdzšinējo darbību, iespējām un nodomiem nākotnē. [Vācija], 1949. // OMF, A. Neparta mape.

¹² *Neparts A.* Pārskats par LPKDA un tās darbību. [ASV], 1953. // OMF, A. Ne-partas mape. Sk. arī: Vēstules. Sarakste starp LCK, LPKDA un bijušajiem koncentrā-cijas nometnēs ieslodzītajiem latviešiem sakarā ar naudas līdzekļu piešķiršanu bijušā-jiem koncentrācijas nometņu ieslodzītajiem, kuri atrodas Vācijā britu okupācijas zonā. 1951.–1953. // OMF, G. Tamsona mape.

¹³ OMF, Ē. Pārūpa mape.

¹⁴ LPKDA 3. kopsapulces protokols. Babenhausena, 1948. 3.10. // OMF, A. Ne-partas mape.

¹⁵ Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 1971. f., 1. apr., 51. l., 42. lp.

¹⁶ Sk. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 293.f., 1. apr., 2438. l., 1.–44. lp.; OMF, Ē. Pārūpa mape.

¹⁷ Sk., piemēram, *Raudziņš Dž.* Par latvisku stāju // Latvju Domas. – 1946. – 24. jūlijs; *Pārups Ē.* Vairāk patiesības! // Latvju Vārds. – 1947. – 17., 21. maijs; *Gauja M.* Latviešu pretestības kustības darbība un uzdevumi tagad // Tēvzeme. – 1947. – 20. sep-tembris; *Pārups Ē.* Kas ir pretestības kustība // Latvija. – 1950. – 6. decembris u.c.

¹⁸ Sk., piemēram, *Porietis J.* Mūsu ceļš ir bijis un būs tikai ar Ameriku un Angliju: Latviešu pagrīdes darbība un pret nacionālsociālismu vērstie nelegālie izdevumi // Latviešu Ziņas. – 1946. – 19. janvāris; *Porietis J.* Brīvībai un Tēvzemei: Latviešu patriotu pagrīdes darbība pret nacionālsociālismu Latvijā // Latviešu Ziņas. – 1946. – 2. februāris; *Briedis J.* Latviešu leģionāri: Latviešu pretestības kustība Gestapo žņaugos // Latviešu Ziņas. – 1946. – 5.–23. februāris; Zachsenhauzenas koncentrācijas nometnes politiskais ieslodzītais Nr. 105891 [*Neparts A.*]. Melnā bruņinieka žņaugos // Latviešu Vēstnesis. – 1946. – 9.–20. februāris; Latvijas gaismas lāpa vācu okupācijas laika tumsā // Latviešu Vēstnesis. – 1946. – 23. februāris; *Briedis J.* Latviešu pretestības kustība: Par brīvi un Latviju // Bavārijas Latviešu Vēstnesis. – 1946. – 30. marts u.c.

¹⁹ Sk., piemēram, *Upenieks A.* Drausmu ēnā: Kāda latvieša piedzīvojumi Buchenvaldes koncentrācijas nometnē // Tēvzeme. – 1945. – 9., 16. decembris, 1946. – 6., 13., 20. janvāris; Koncentrācijas nometņu upuri // Latvju Vārds. – 1946. – 16. februāris; Neuengammass latviešu upuri // Latvju Vārds. – 1946. – 23. februāris; *Stalts J.* Caur asinīm un mokām: Trīs mēneši Salaspils koncentrācijas nometnē 1944. g. vasarā // Latviešu Vēstnesis. – 1946. – 8., 12. jūnijs; *Briedis J.* Viņu mokas nedrīkst palikt veltas: 1944. g. 5./6. janvāra upuru piemiņai // Latvija. – 1947. – 30. decembris; *Kalniņš A.* Sportistes A. Niklases liktenis // Latvija. – 1951. – 20. janvāris u.c.

²⁰ “Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība. Informācija” (1947–1956). Šī izdevuma nepilnīgs uzskaitījums ir sniegts: *Jēgers B.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1940–1960. 2. sējums. – *Sundbyberg* [Zviedrija], 1972. – 99. lpp. Mūsdienās ir iespējams konstatēt, ka iznāca vismaz 21 “LPKDA Informācijas” numurs, jo to oriģinālus ir izdevies apzināt Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Kara muzeja krājumos.

²¹ *National Archives, College Park (NA), IRO, Latvian Central Committee, File ZF 0111653.*

²² *Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, (HI), Jūlijs Feldmans (1889–1953), Box 8.*

²³ Sk., piemēram: “Parasti latviešu pretestības kustības nopelnus mēģina pierakstīt LCP, kas patiesībā bija dažu cilvēku kopa ar šauru darbības apjomu. Vairāk nekā divus gadus pirms LCP rašanās pastāvēja un sekmīgi darbojās nelegālas organizācijas, tās ierosināja pretestības kustību, vadīja un neļāva tai norimt. Pirms bijušo politisko partiju darbinieki uzdrošinājās sazināties, jau tūkstošiem pretestības kustības dalībnieku atradās SD ieslodzījumu vietās. Simtiem jau bija nošauti, pakārti un nomocīti SD pagrābos. Sen pirms LCP rašanās jau pretestības kustība bija sasniegusi savu iespējami augstāko attīstības līmeni. LCP savu darbību iesāka tikai tad, kad latviešu pretestības kustība jau bija noorganizēta.” (*Pārups Ē.* Vairāk patiesības! // Latvju Vārds. – 1947. – 17., 21. maijs); “LCP atšķīrās no pārējām gadījuma rakstura grupām ar to, ka tai bija noteikta politiska platforma, ka tā apvienoja četras galvenās latviešu politiskās partijas, tās priekšgalā atradās piedzīvojuši politiski darbinieki, kas latviešu sabiedrībā bija pazīstami, un tā ar pilnu tiesību varēja runāt latviešu tautas vārdā. LCP

piekrīt galvenie nopelni par to, ka latviešu tautas labākā daļa atkal pārorientējās uz demokrātiju, pieslēgās sabiedroto nācijām un cīnījās pret vācu okupāciju kopā ar visu citu Eiropas tautu pretestības kustībām.” (Latvijas Centrālā Padome // Latvju Ziņas. – 1945. – 5. septembris.)

²⁴ LVA, 1970. f., 1. apr., 192. l., 22.–23. lp.

²⁵ Protokols par sarunām starp bij. Saeimas pārstāvjiem no vienas puses un LPKDA pārstāvjiem no otras puses. Eslingena, 1946.26.09. // OMF, A. Neparta mape.

²⁶ A. Neparta vēstule U. Neiburgam. Milforda, 1998.3.06. // OMF, U. Neiburga mape.

²⁷ *Klīve Ā.* Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā. Manuskripts // LVA, 1970. f., 1. apr., 56. l., 127. lp.; Sk. arī: *Klīve Ā.* Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. 1–2. – 82. lpp.

²⁸ LVA, 1970. f., 1. apr., 193. l., 4., 40. lp.

²⁹ LVA, 1970. f., 1. apr., 193. l., 35. lp.

³⁰ LPKDA 2. kopsapulces protokols. Mērbeka, 1947.12.–13.07. // OMF, A. Neparta mape.

³¹ LVVA, 293. f., 1. apr., 1258. l., 5. lp.

³² LVVA, 293. f., 1. apr., 1557. l., 1.–2. lp.

³³ A. Neparta vēstule U. Neiburgam. Milforda, 1998.17.11. // OMF, U. Neiburga mape.

³⁴ Sk., piemēram: “LCP bija nacionāla latviešu pretestības kustība vācu okupācijas laikā. Tā sākās jau 1941. gadā vācu okupācijas laikā, kad cilvēki saprata, ka ir vajadzīga centrāla, visu Latviju sedzoša pretestības kustība ar politisku vadību, kuras pamatā ir Latvijas konstitūcija – Satversme [...] Vienīgā demokrātiski dibinātā pretestības kustība toreiz bija Latvijas Centrālā padome. Visas pārējās zināma veida pretestības grupas bija sīkas, Latvijas Centrālajā padomē bija pārstāvētas visas lielās partijas, kas bija pēdējā Latvijas Saeimā, ar visu Saeimas prezidiju.” (*Dimants A.* Rietumi zināja patiesību / Intervija ar L. Siliņu // Lauku Avīze: Mājas Viesis. – 2002. – 10. maijs); “Prezidente, cita starpā, ir teikusi, ka “1943. gadā tika izveidota Latvijas Centrālā padome, protams, pilnīgi slepeni, kam bija svarīga loma pretestības kustības koordinācijā, bet ko Gestapo atmaskoja un iznīcināja”. Paskaidroju, ka apgalvojums par to, ka Latvijas Centrālajai padomei bija svarīga loma pretestības kustības koordinācijā, diemžēl, neatbilst patiesībai. Latvijas Centrālā padome nekad nav bijusi kāda latviešu pretestības kustības koordinētāja Latvijā, par kādu “svarīgu lomu” nemaz nerunājot.” (A. Neparta vēstule Latvijas Valsts Prezidentes kancelejai sakarā ar V. Viķes-Freibergas teikto Latvijas Vēsturnieku komisijas konferencē Rīgā, 2003. gada 12. jūnijā. Milforda, 2003.1.07. // OMF, A. Neparta mape.)

³⁵ Koncentrācijas nometnēs bojā gājušo latviešu kartotēka / Sast. A. Bērziņš // OMF, A. Bērziņa mape. Par šo tēmu sk.: *Pētersone V.* Pazudušo uzvārdi atgriežas dzimtenē... // Diena. – 1995. – 8. marts; *Neiburgs U., Zellis K.* Latvieši nacistu nometnēs un cietumos // Lauku Avīze: Mājas Viesis. – 2002. – 26. aprīlis; *Neiburgs U.* Mazāk runāt, vairāk darīt // Latvijas Avīze: Mājas Viesis. – 2004. – 16. aprīlis.

³⁶ *Bērziņš A.* Pārskats par nacistiskās Vācijas cietumiem un koncentrācijas nometnēm. Augsburga, 1948. // Latvijas Kara muzejs (LKM), Inv. Nr. 5-504-DK/p.

³⁷ Sk. *Zellis K., Neiburgs U.* Vācu okupācijas laikā represētie Latvijas iedzīvotāji (1941–1945). Datu bāzes apraksts // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga. – 2001. – 227.–239. lpp.

³⁸ *Neparts A.* Pārskats par Latviešu Pretestības Kustības dalībnieku apvienības (LPKDA) darbību, blakus tam, kas jau zināms no citiem dokumentiem. Milforda, 2004. // OMF, A. Neparta mape.

LATVIEŠU KULTŪRA – TAUTAS DZĪVĪBAS AVOTS

1920. gadā Kārlis Skalbe teica: “Kultūras centieni ir tautas pamatā. Ja valsts ies bojā, mūsu kultūras centieni paliks; tie būs vienīgais atbalsts, tajos turēsies mūsu nacionālās apziņas saknes. Mums jādara viss iespējamais, lai tie dziļi iesakņotos tautā. Tas ir mūsu nacionālās politikas pirmais uzdevums.”

Šai domai mēs, svešumā esošie, esam dzīvs piemērs. Ja šis latviskās pierības saknes nebūtu mūsos, tad šodien vairs nebūtu arī mēs. Mēs būtu ieplūduši dažādajās pasaules straumēs kā to nemanāma sastāvdaļa. Politiķi mums dažkārt deklarē, ka Latvijas rokas pasaules forumos bieži ir saistītas, jo jāievēro dažādas normas un noteikumi. Bet neviena pasaules vara nevalda pār mūsu dvēselēm, mūsu garu.

Kādas tautas kultūra aptver tās būtību, un tās iespaidā veidojas arī politiskā pieeja un darbība. Tie, kas baudījuši brīvās Latvijas skolu audzināšanu, zinās, cik liela nozīme ir dzimtenes mīlestības iepazīšanai bērnībā un jaunībā. Tikai tā varam cerēt, ka pēc mums nāks paaudze, kas saņems mantojumā degsmi un vēlēšanos darboties savas tautas labumam.

Laika tecējumā mēs atklājam, ka kultūra vienmēr ir saistīta ar vēsturi, jo tā rodas laika dimensijā. Cilvēks ir visa bijušā spogulis. Viss, kas mācīts, darīts, izjusts. Garīgā dzīve bez pagātnes nav iedomājama. Arī latvietība liek mums interesēties par pagātņi. To nedarot, mēs zaudējam latviskumu. Kā atsevišķi cilvēki, tā veselas paaudzes veido tautu un cilvēku kultūru. Tās atstāj zināmas pēdas, gan priekšmetus, gan atziņas, kuņas ir nozīmīgas turpmākā kultūras veidošanā. Izveidojusies noteiktos vēsturiskos apstākļos, nacionālā apziņa pastāv tautas locekļos, pārejot no paaudzes uz paaudzi iedzimtības ceļā. Pāiet gadu simti, kamēr tauta apzinās savas īpatnības un sāk tās kopt. Cita starpā, veidojot paliekamas tradīcijas, Latvijas pirmās brīvvalsts laikā maz bija tādu, kas neapzinājās, ka viņi ir savas nācijas locekļi, ka savstarpēji saistītās raksturīgākās īpašības, to apzināšana un pārdzīvojums ir nacionālisms. Bez savas zemes pamata zem kājām, modernas kultūras apņemti, mēs ļoti viegli varējām zaudēt apziņu par to, kas ir un kas nav vērtīgs. Mūsu senču mantojums, izaudzis no vēstures liecībām un tradīcijām, stiprinājis mūsu tautu kritiskos brīžos. Pagātnes pūrā mums ir dotas līdzī bezgala lielas vērtības, bet mēs, pie tām pieraduši, dažkārt kļūstam pavisām to ievērošanā. Un taisni šodien – skarbas reālītātes laikmetā – tās mūsu

garīgai dzīvei ļoti nepieciešamas. Mums vajadzīga spēja ticēt latviskām idejām, spēja aptvert to vērtību un pildīt tās.

Nelielām tautām ar tūkstošgadēju kopdzīvi ir izveidojies iekšējais spēks ar līdzīgām īpašībām atsevišķos tautas locekļos, kas vairāku gadu simtu laikā pāriet no paaudzes uz paaudzi. Šis gars tautas locekļus saliedē un stiprina viņu kopīgos centienos. Piemēram, izglītības laukā. Arī ārpus dzimtenes viņi citām tautām par izbrīnu un bieži vien arī skaudību ātri nodrošina savu eksistenci un patur savu identitāti. Dzīves ievirze ir pagātnē izveidota un no tās pārņemta. Tas ir vēsturisks ieguvums, no kuŗa cilvēks nespēj atbrīvoties, bet var tikai nedaudz to pārveidot. Arī katrs indivīds ir pagātnes sasniegumu kopveids, jo viņam gribot negribot jādzīvo vēsturiskās attīstības gultnē, viņam jāpazīst iepriekšējo laikmetu attīstība. Noliedzot šo patiesību un atturoties no intereses par pagātņi, cilvēks arī nespēj saprast sava laikmeta prasības. Dzīves attīstībai ir nerakstīts likums – tā notiek vēsturiskā gultnē.

Neraugoties uz Pirmā pasaules kaŗa sekām un dažādiem traucējumiem, latviešu tauta brīvvalsts laikā sasniedza citu apbrīnotu kultūras līmeni, izveidojot latvisko garu, kas sekmēja latvisko vērtību veidošanos.

Pati raksturīgākā garīgā īpatnība vērojama tieši tautasdziesmās, kur atēlota latviešu gadu simteņiem ilgā likteņa kopība, tautas garīgais diženums un pieceļa dzīvei. Tajās redzam atsevišķu indivīdu likteņa gaitu no šūpuļa līdz kapam, ģimenē, darba gados, saskarsmē ar citiem cilvēkiem. Tautas atmodas laikā latvieši ar dziesmu kaldināja Latvijas nākotni un tautas dvēselē iedziedāja sapņus, ko vēlāk īstenoja gan saimnieciskā, gan garīgā augšupejā. Šo tradīciju paņēmām līdzī svešumā kā vienu no mūsu spēka avotiem, sargājoties to pieduļķot ar laikmeta gružiem. Dziesmu svētki ir latviskās dvēseles dievkalpojums.

Mūsu tautai pūrā nāk līdzī milzums garīgo vērtību – tikumi, īpatnējas mākslas nozares, pienākuma apziņa, tieksme pēc zināšanām, tautas tradīcijas un paražas, darba tikums un labestība. Tradīcijas un paražas apņem cilvēku un vada visā viņa mūžā. Svešos apstākļos bērns latviskumā ieaug ģimenē, tradīcijās, ko sev līdzī nes vecāki un vecvecāki. Mūsu mājas ir izdaiļotas latviskiem izstrādājumiem, latviešu mākslinieku gleznām. Mēs stāstām bērniem latviešu tautas pasakas un dziedam tautasdziesmas. Vecmāmiņas cep pīrāģus un raušus. Mēs esam tālu prom no Latvijas, bet Latvija ir mūsos, un mēs dzīvojam tajā. Tā nav sentimentāla nostalgija. Tā ir mūsu būtība, mūsu esme.

Zenta Mauriņa "Sirds mozaīkā" saka: "Kultūrāls ir nevis tas, kas svešumā redzēto aizrautīgi apbrīno un piesavinās, arī ne tas, kas uzpūtīgs un

paštaisns visu noraida, bet tas, kas uzmanīgi vēro, salīdzina, vērtē un beidzot pieņem tikai to, kas viņa paša un viņa tautas īpatnības kāpina, šķīsti, papildina un tvirtina.”

Mainās laikmeti un laikmetu mijiedarbība, mainās to veidotājs, pats cilvēks, mainās cilvēka pieceja lietām un idejām. Tradīcijas paliek mūžīgas. Dažkārt apstākļi varbūt prasa mazas variācijas, kodols tomēr paliek nemainīgs.

Mums pareizi jāizprot tautas jēdziens. Tā nav ļaužu masa, kas dzīvo mūsu laikā un telpā ap mums. Tauta nes sevī vienas nācijas asinis, runā vienu valodu. Pie tautas piederam ne tikai mēs, bet arī visas tās paaudzes, kuŗas dzīvojušas pirms mums, kuŗu asinis rit mūsu dzīslās. Visi tie, kuŗi pildījuši mūsu šodienas pūru. Pie tautas pieder arī visas tās paaudzes, kuŗas nāks pēc mums, saņemot mūsu atstāto mantojumu. Katrs esam savas – latviešu tautas loceklis un likteņa veidotājs savā laikā. Kas grib kādu tautu pilnīgi pakļaut, tam jāiznīcina tās paražas, tradīcijas un vispār tās īpatnējā gara dzīve. Ko šāds iznīcināšanas process var panākt tikai 50 gadus, diemžēl redzam Latvijā. Savu dvēseli un visu, kas tur labs un cildens, latvietis nav aizņēmis vai mācījies no iebraucējiem un iekaroņiem, bet saņēmis no saviem latviskajiem senčiem. Nacionālā kultūra nevar pastāvēt bez tautas. Tādēļ, runājot par latviešu kultūras kopšanu un pastāvēšanu, tā cieši saistāma kopā ar latviešu pastāvēšanu.

Mūsu garīgā kultūra neizauga lepnajās kungu mājās. Tā izauga tautas klēpī, pie skala uguns, dūmistabās. Šo mantojumu, ejot pasaules ceļos, mēs nesām sev līdzī. Mūsu spēka avotā saplūst dažādas straumes: tēvzemes mīlestība, vēstures zināšanas, latviešu varoņu cildināšana, tautas kopības gara veicināšana, valodas tīrība un nešaubīga ticība Latvijas nezūdībai. Tas viss ir vairojis latviešu tautai svešumā garīgo pretestību, neļaujot pakļauties asimilācijai. Asimilācijas vide ir iedarbīgāka par rusifikācijas indi, jo pirmo dzērām labprātīgi, otra bija jādzeļ piespiesti un ar nepatiku. Tradīciju piekopšana svešumā neļāva aizmirst Draudzīgo aicinājumu, Mātes dienu, 14. jūniju, Jāņus, Lāčplēša dienu, 18. novembri, mācot mūsu jaunajiem to nozīmi.

Ātri apjautām, ka ieaugšana latviskumā un latviešu kultūrā ir process, kam jāsākas ģimenē un jāturpinās latviešu skolās un sabiedrībā. Mūsu pastāvēšanai ir nepieciešama nacionāli stipra latviešu sabiedrība, spējīga paturēt latvisko identitāti. Mūs pavadija apziņa, ka esam Latvijai vajadzīgi. Neuzskatījām svešumu par Dieva sodu, bet ticējām, ka esam saudzēti, lai būtu apspiestās tautas daļas mute, lai stāstītu pasaulei par Latvijas postu.

Mūsu sirdsbalss lika stāvēt nomodā par to, kas latviešu tautai arvien bijis svēts, – par mūsu valodu, kultūru un Latvijas brīvību. Liekas, esam gājuši pareizo ceļu. Šodien daudzi svešumā dzimuši un izglītojušies latvieši ir atraduši ceļu atpakaļ uz savu senču dzimteni un savu dzīvi veido kopā ar Latviju.

Latvietības paturēšana svešuma apstākļos darītājiem nav materiāla vērtība – gluži pretēji, finansiālā ziņā tas prasa ļoti daudz atteikšanos ikdienas dzīvē, upurējot savu brīvo laiku un līdzekļus. Tie, kas šai misijai aizdegās, neapdzisa, dažkārt gan sadegot liesmu karstumā. Apzinājāties, ka latviešu sabiedrībai veltītais darbs ir nevis slogs, bet privilēģija, jo caur to iegūstam piederību un personīgas pilnvērtības izjūtu.

Jau trimdas sākuma gados mūsu kultūras darbinieki apzinājās, ka esam nedalāma vienība un mūsu darbību neiespaidos zemju robežas. Lai veiktu latviešu kultūras darbu, maksimāli izmantojot pieejamos avotus, garīgā un materiālā ziņā, bija nepieciešamas vadlīnijas, zināms darba plāns. Lielos vilcienos kultūras darba plānošanai un domu izmaiņai notika vairākas globālas sanāksmes, bet tiešai darba veikšanai radās Kultūras fondi atsevišķās zemēs un pāri visam PBLA Kultūras fonds ar globālām funkcijām. Ar atsevišķiem projektiem, kā, piemēram, Latviešu enciklopēdijas, žurnāla *Latvju Māksla* izdošana, un vēl daudziem sīkākiem projektiem strādāja Latviešu institūts ASV ar Kanadas pārstāvju piedalīšanos. Par visām šīm darbībām daudz liecību atrodas Latvijas Valsts archīvā. Ļoti daudz līdzekļu kultūras darba atbalstam devusi Daugavas Vanagu organizācija, atbalstot skolas un dažādus pasākumus.

Latviešu kultūra ārpus savas zemes attīstās virzienā, kas veicināja mīlestību pret savu zemi, tautu un valodu un lepnumu par to. Mums jāapzina un jāglabā katra mūsu kultūras liecība, lai nepadarītu nabagākas tās audzes, kas nāks pēc mums. Mums jāapzinās, ka kultūras dažādās izpausmes aptver visas iespējamās garīgās vajadzības tautas dzīvē. Dziļākā skatījumā kultūra vienmēr vai nu iztulko, attaisno, vai arī kritizē ikvienu tautas vēstures posmu. Tādēļ kultūras darbs no vēstures nekad nav bijis šķirts un arī tagad nav šķīrams no tautas vispārējā likteņa.

Mums nav divu latviešu kultūru, svešumā un Latvijā. Tas viss ir laikmeta pienesums vienai vienīgai latviešu kultūrai. Laiks, kā tas jau noticis gadu simteņus, izvētīs graudus no pelavām un atstās mūžībai savu daļu.

SUMMARIES

Ojārs Celle

THE LATVIAN CULTURAL ARCHIPELAGO IN EXILE

When the Second World War ended, approximately ten percent of the Latvian nation became refugees from Stalin's terror and sought protection in the part of Germany occupied by the Western Allies. A much smaller number found shelter in Sweden. The exile continued for approximately 45 years until the restoration of independent Latvia.

The Latvian exile had three distinctive periods:

1. Displaced Person camps in West Germany, 1945–1950.
2. The resettlement to overseas lands and establishment of ethnic communities.
3. The "changing of the guard" in the Latvian world community when the succeeding generation replaced the older one with a more dynamic, modern leadership.

1. The DP camp era can be characterized as the highpoint in Latvian cultural life in exile. The network of refugee camps in West Germany existed as an archipelago of ethnic islands. Populated mostly by the middle class Latvians who had been living for years under censorship and without freedom of expression during the Soviet and Nazi occupations in Latvia, the newly established environment offered a spontaneous outlet of the dammed up intellectual expressions. The DP camp archipelago provided opportunities to restore an educational and cultural environment insulated to a great extent from outside influences. A DP camp of 1 000 to 2 000 Latvians in most cases became a self-sufficient community that offered education, cultural and social life.

The Latvians continued their ethnic life in hopes of a timely return to their homeland freed from Soviet occupation. As their hopes waned and the camps gradually closed, resettlement overseas scattered the DPs all over the world. Nevertheless, the five-year extension of life in close-knit ethnic communities provided the impetus to renew such environment in a new setting after resettling overseas.

2. Latvian communities sprung up in many population centers in the United States, Canada, Australia and elsewhere. The radically changed environment from the DP camp era exerted from the Latvians its toll. However, slowly the Latvians found time and the means to restore the important elements of ethnic life. The next decades were characterized by an overwhelming dominance of the prevalent attitudes of the generation that had its roots in the pre-war independent Latvia. The task of passing this culture by inertia to the next generation became an evergrowing challenge.

3. As the aging Latvian generation gradually stepped aside, the next generation came to the foreground. A new generation of foreign-educated (and later – foreign-born) Latvians offered a different approach to the traditional ethnic culture by blend-

ing the modern with the basic unchanging ethnic values. The synthesis of the old with the new provided a basis of a continuing Latvian society that at the same time was integrated in the present environment and yet preserved the values of the past.

The globalized Latvian society consisted of American Latvians, Canadian Latvians, Australian Latvians etc. and simultaneously had a common ground in the ethnic Latvian values and language. Moreover, they could reach their ancestral homeland and readily establish contact with the nation in their occupied homeland.

CONCLUSIONS. In spite of their small number, the Latvian community in exile was able to continue their ethnic activities for several generations. During the decades of occupation of Latvia by the Soviets, this community abroad became the nation's representative abroad in expressing Latvia's desire for freedom. Together with the Estonian and Lithuanian exiles, they made a considerable contribution to the reestablishment of freedom in the Baltic States.

The dedication with which Latvian exiles expressed their longings to regain freedom for their homeland also greatly contributed towards the flourishing of the ethnic communities abroad. With love and a sense of duty toward their lost homeland they cherished their national culture and showed great determination to pass on to the next generation their heritage, as well as their will and dedication to regain freedom for Latvia.

Tālivaldis Bērziņš

HISTORICAL SURVEY OF THE GLOBAL LATVIAN CULTURAL FOUNDATIONS

The Latvian émigrés to the United States began to organize in 1951 by founding The American Latvian Association (ALA). The original objective for this organization was to secure basic freedoms for occupied Latvia through lobbying and information dissemination. Soon the original mission for ALA expanded to include the guarantee for the survival of the Latvian language and culture. To oversee and encourage the cultural endeavors, the ALA Cultural Foundation was established. The primary functions of the ALA Cultural Foundation were to award prizes annually for achievement in various cultural spheres to Latvians anywhere in the free world and to subsidize projects relating to Latvian youth activities and other cultural endeavors.

After a few years, the ALA Cultural Foundation partially merged with the Latvian Cultural Foundation of Canada and became the North American Cultural Foundation that assumed the responsibility for the awards.

In the early seventies, when the Latvian umbrella organization World Federation of Free Latvians (WFFL) became more active, the Cultural Foundation of this organization took over the functions of the North American Cultural Foundation. This Cultural Foundation continues to award prizes for exceptional achievement annually and to subsidize educational and cultural projects in Latvia and throughout the world.

THE FIRST YEARS OF "CULTURAL RELATIONS" IN SOVIET LATVIA (1955–1961)

On December 2, 1958, the Central Committee of the Latvian Communist Party passed a top secret resolution to launch a counter-propaganda drive aimed at the western Latvian diaspora. The goals of this drive were to visibly demonstrate that leading members of the Latvian exile community were Nazi war criminals, to disclose the anti-Soviet activities of Latvian emigrant society and to establish pro-Soviet Latvian émigré groups abroad. These goals were to be attained by improving the contents of the propaganda newspaper *Dzimtenes Balss* (Motherland's Voice), by forming an "initiative group" in the Latvian capital of Riga, parallel to the "Committee for the Return to the Motherland" that had been established earlier in East Berlin, through quality improvements in the East Berlin-based broadcasts to emigrants abroad and by organizing a republican (Latvian SSR) organization for broadcasting such programs, by selectively inviting pro-Soviet Latvian émigrés to visit the Latvian SSR and by sending delegations from the Latvian SSR to visits abroad, and by the publication of propaganda brochures. These measures were to be carried out by the editorial staff of *Dzimtenes Balss*, the editorial staffs of newspapers and journals in the Latvian SSR, the Latvian SSR Friendship Society, and various ministries of the Latvian SSR: the KGB, the Radio Broadcast and Television Committee, the Foreign Ministry, the Ministry of Culture, Glavlit, and others. These measures, however, were never implemented, due to major changes in the Latvian Communist Party brought about by the removal of leading "national communists" in 1959–1960.

In March 1960 the Central Committee of the Latvian Communist Party passed a resolution that placed the majority of counter-propaganda measures against the western Latvian diaspora under the supervision of a soon to be established "Latvian Republican Committee." For the first time ever, the activities undertaken against the Latvian diaspora in the west were now designated as "cultural relations," an instrument of foreign policy used already for more than thirty years by the USSR in its foreign propaganda wars. The counter-propaganda measures included the publishing of several brochures in which named exile Latvian public leaders and Latvian Lutheran clergymen in exile were alleged to be Nazi war criminals. A Latvian language literary magazine *Draugs* (Friend), was started in West Germany with the financial support of the Latvian KGB.

The KGB-staffed Committee for the Promotion of Repatriation and Cultural Relations with Compatriots Abroad – Latvian Section (*Komiteja par repatriācijas sekmēšanu un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs – Latvijas nodaļa*) was established in Riga in June 1961. Its main assignment was to promote the further development and dissemination of so-called "cultural relations" between Latvians abroad and at home.

CULTURAL EXCHANGE BETWEEN LATVIA AND NORTH AMERICA 1967–1990

After World War II a large number of Latvians remained in the West. There were some contacts with those that remained in Latvia. This paper outlines the increasing contacts in the realm of culture after the contacts made with Latvians in the Soviet Pavilion during Expo 1967 in Montreal. They continued with film screenings, art exhibitions, and performances by musicians and writers. It examines in detail the role of an organization established in Toronto for promoting this exchange, Dardedze Inc. and its successor Ave Sol Canada Inc. It mentions groups in the USA who did similar things and cooperated with those in Canada.

There is some discussion of the controversy that this exchange generated in the Latvian community in the West.

A bibliography and a list of events sponsored by Dardedze Inc. is attached.

Anna Šmite

DESIRE OF THE LATVIAN HERITAGE FOUNDATION TO TURN ESTRANGEMENT INTO FRIENDSHIP

Latviskā mantojuma fonds (Latvian Heritage Foundation – LHF) has been functioning in Boston, MA, USA since 29 December 1969. Its founders are: Ivars Galpiņš, Oļģerts Kutcers, Silvestrs Lambergs, Staņislavs Duļevskis, Ingrida Gutberga, Valentina Lamberga and Lidiņa Trence.

At the beginning, the aim of the Foundation was to inform other nationalities in the USA about Latvian culture, history and striving for freedom of Latvians with the help of the radio programme “Spotlight on Latvia”. In order to get means for the payment for the broadcasting the LHF organised lotteries, church bazaars, concerts, exhibitions, literary afternoons in honour of outstanding writers and artists, and released records. From 1969 to 1992, the LHF made half an hour long weekly broadcasts in English – altogether 1225. Each one had some Latvian music and a narrative about Latvia and Latvians in English created specially for other nationalities. In 1992, the broadcasting programme “Spotlight on Latvia” ceased to exist due to two reasons:

- 1) the work was completed: Latvia was an independent state again, and the LHF had helped to restore the independence;
- 2) the broadcasting time became less convenient, and the price for broadcasts was increased due to changes in the management of the radio station.

After the restoration of independence of Latvia, the LHF, under the leadership of the president of the Board, Dr. Helmi Rožankovska, paid more attention to strengthening of cultural ties with Latvia. The LHF invited guest-lecturers from Latvia, Latvian artists and cultural artisans to the USA, collected donations for the support of different organisations, institutions, and large families in Latvia.

Thanks to the LHF many cultural values – books, a collection of old maps of the Baltics, paintings by Latvian artists, etc. – collected and saved by American Latvians have been returned back to Latvia.

In 2002, Dr. Helmi Rožankovska, the president of the Board of the LHF, was awarded with The Order of the Three Stars in recognition of her outstanding civil merit in the service of Latvia and Latvians. Silvestrs and Valentina Lambergs and Ingrida Gutberga – people who have worked for the LHF – have been recognised by the Cultural Foundation of the World Federation of Free Latvians. Thanks to the conscientious people like them, who have worked in their free time without any payment, the LHF has been able to carry out its aims. It informed the American society about history and culture of Latvia and its people's striving for independence, thus making the USA people understand the necessity to restore independence of Latvia. It has also carried out different activities to preserve Latvian culture in exile. Now, when independence of Latvia is restored, it maintains cultural ties with its native country and helps foster its prosperity.

Fritz Traugott Kristbergs

DIFFERENTIATION AND IDENTITY: THE LATVIAN LUTHERAN CHURCH AND LATVIAN IDENTITY

The Lutheran Church in Latvia historically has been instrumental in the development of Latvian national consciousness. This history may be seen as a process of differentiation of a distinctly Latvian church from its German antecedents. The increased level of differentiation from the German Lutheran Church occurred parallel to a decrease in differentiation between the Latvian Lutheran Church and the Latvian nation. During the post-Second World War exile, the church continued a leading role in maintaining the unity of the Latvian exile community. This process can be seen as an attempt to minimize differentiation between church and Latvian ethnicity while maintaining a high degree of differentiation between the Latvian exile community and the dominant culture in which the exiles settled. The image of the church as homeland, home, and fortress fostered this dynamics of differentiation.

During the years in exile, the processes of assimilation have decreased the differentiation between the Latvian exile community and indigenous society. Thus the traditional exile images of ministry and the church were challenged.

The sociological theory offered by this study states that as the degree of differentiation between various levels of Latvian exile society increases, the degree of differentiation between Latvian exile society as a whole and the society of the host culture decreases.

This dynamics constitutes a crisis of identity for a distinct Latvian Lutheran Church and society outside of Latvia.

The processes of assimilation have forced the church to attend to local needs, often at the expense of unity with other congregations of the Evangelical Lutheran Church of Latvia Abroad. Thus, differentiation of the local church/congregation from its indigenous society/church may be minimalized, but differentiation from other Latvian congregations may be increased. This would be a significant reversal of the traditional role of the Latvian Evangelical Lutheran Church.

Elmārs Ernsts Rozītis

THE IMPORTANCE OF THE CHURCH IN EXILE

The main Christian denominations in Latvia – Lutheran, Roman-catholic, Orthodox and the smaller Baptist denomination – cooperated in the exile more than they had done before. The Latvian Roman-catholics became integrated in the local church structures, still having organisations, literature and spiritual assistance of their own. The Latvian baptists concentrated on congregation level, especially in North and South America (Brazil) and are wellknown for their musical achievements. The Latvian lutherans continued without interruption the Evangelical Lutheran Church of Latvia (ELCL), under the guidance of Archbishop prof. Dr. Teodors Grinbergs, who was brought by the German authorities to Germany, and nearly the whole Church Board and 144 of 285 pastors.

When Latvians emigrated from mainly Germany and Sweden to England, North and South America and Australia, with the help of Lutheran World Federation ELCL coordinated the work of over 130 lutheran congregations, in the framework of 8 deaneries. A great number of publications were issued in journals on congregation or continental level, hymnals, Until now the yearly Latvian Church Calendar or Year-Book and in 1965 – a new Bible edition. Another engagement is the education: Sunday schools, summer schools, Latvian Gymnasium in Münster, Germany. Often religious and national efforts and interests are closely combined and done by the same persons. Voluntary work is highly appreciated, and in some places the pastor is the only local person getting salary for this work. Especially during the occupation of Latvia the representation of ELCL in Lutheran World Federation, World Council of Churches and European Church Conference gave the possibility to call for international attention and help.

CONTRASTS OF THE NATIONAL AND RELIGIOUS VALUES WITHIN THE COMMUNITY OF THE LATVIANS BAPTISTS IN BRAZIL IN THE 20th CENTURY

In Latvia, there has been no prior research regarding the history of Latvians in Brazil. Latvian Baptist community has existed for more than one hundred years in Brazil.

The present paper focuses on how Baptist community was created in Brazil and how Latvian Baptists have retained their national values even until today, despite the fact that different immigrants have arrived in Brazil at different times and have had very varied attitude towards the national Latvian culture and towards the independent Latvian State in the 1920s and 30s. The commitment to the national values has been rooted both in being a part of the parish and at the same time despite the limitations imposed by the religious views. This controversy is best illustrated by the example of the history of immigration at the beginning of the 1920s; therefore the present paper mainly focuses on this period in history.

Latvians, and Baptists among them, started to immigrate in Brazil at the end of the 19th century in the quest for free land and liberty. The second wave of immigration followed in the 1920s, and was greatly inspired by quest for religious ideals. The last massive immigration was mainly caused by the Second World War and the refugee movements.

The first wave colonists had passive attitude towards the Latvian state, since they had left their fatherland in the status of citizens of the Russian empire long before the proclamation of independence of Latvia in 1918. Nevertheless, the representatives of the first wave of immigration actively participated in the gathering of donations for the support of the independence of Latvia during the first years following 1918.

The immigrants of the second wave had the most complicated relationship with Latvia, since they had left the recently established independent Latvia, despite the prohibitions by the government. They were not supported by the Baptists who remained in Latvia, either. When their quest for religious ideals had failed, many of the immigrants were looking for a way back to Latvia, however, because of financial considerations, many of 2,500 people were forced to remain in the *Vārpa* colony, where life was governed by strict religious discipline. The ones for whom religion did not suffice to fulfill the needs for mental development, looked for creativity elsewhere – photography, poetry, etc. Others, disregarding the prohibitions issued by the religious leaders, returned to nurturing national values. For true believers, it was close to impossible to devote themselves both to religious and national values.

Paradoxically, precisely the limitations imposed by the religious leaders and life without contacts with the surrounding people facilitated the preservation of Latvian environment – since there was no necessity to study Portuguese within the colony, until WWII Latvian was the language used in both social and private life. The situation changed after the war – the youngsters who were leaving *Vārpa* were forced to learn Portuguese. The trend of mixed marriages decreased the use of the Latvian

language within families. The long period of time while Latvia was occupied served as a negative incentive for preserving Latvian culture in Brazil – for many, the hopes of regaining the independence were not realistic. Many of Latvians in Brazil considered that there was no more need to preserve the national virtues. In order to preserve the Baptist parishes, starting in 1960s, worships started to be held in Portuguese, which was not surprising, since the main values of Baptists had initially been religious rather than national. After getting acquainted with the Latvian Baptist community, it can be concluded that if now a choice were to be made between belonging to Latvian culture and religious identity, most of the Baptists would follow the choice of their ancestors – choose Baptism.

Nevertheless, exactly the Baptist parishes are the ones that have retained the Latvian language within them, which serves as a basis for creating relationships to the newly independent Latvia. It is difficult to speculate regarding the question how long will Latvian community exist in Brazil. It should be recognized that the process of assimilation can no longer be stopped; it can only be slowed down. Latvians in Brazil consider that the Latvian language will disappear within 10–15 years when the older generation passes away. Nevertheless, it all depends on the outer circumstances, like the question of whether the Latvian state will be able to maintain the recently declared support to the Latvian diaspora, and the interest of Latvians themselves in preserving the national values in Brazil.

Indulis Zvirgzdiņš

LATVIAN PRESS SOCIETY

A lot of Latvian writers and journalists after the Second World War were located in the camps for refugees in Germany. In December 1945 they gathered in Hanau and founded the Latvian Press Society to continue the work of the Press Society of Latvia. The aims of the Society were to organize and to manage the Latvian press in Germany, to improve its level, to defend the interests and rights of the members.

At the beginning of the fifties, as refugees were leaving for other countries, the centre of the Society moved to the USA. Separate groups were working in the USA, Canada, Great Britain, Germany, Australia and also in South America.

In the Society rules besides the representation of professional interests of journalists and writers, the struggle for revival of Latvian State is mentioned. The most active working period of the society was in the 1960s – beginning of the 1970s when there were near 400 members. The society is existing in our days although its activities are reduced now.

EXILE PRESS AS AN IMPORTANT SOURCE FOR STUDIES OF LATVIAN CULTURAL HISTORY

More than 500 periodicals were published during the period of exile (1944–1991) that lasted for nearly half a century. A great deal of space in them was allotted to cultural issues. In Displaced Persons' (DP) camps in Germany (also in Sweden and Denmark) short information and broader surveys of theatre performances, art exhibitions, new books, concerts, and song festivals were published in news-sheets and newspapers of the DP camps. These publications helped the people endure hardships of their everyday life. Several periodicals of that time had rich contents and were of high printing quality, e.g., the magazines *Laiks*, *Sauksme*, *Ceļš*, *Ceļa zīmes*, *Daugava*, the first two of them even contained colour reproductions of paintings. After the refugees moved to the UK, Canada, the USA and Australia, they published a big newspaper in each of these countries: *Londonas Avīze*, *Latvija Amerikā*, *Laiks*, *Austrālijas Latvietis*. Magazines (*Tilts*, *Treji Vārti*, *Jaunā Gaita*, *Latvju Žurnāls*, *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, etc.), newsletters and periodical collections of publications (e.g., *Archivs* should be mentioned specially) also gave news of cultural activities. A number of specific periodicals with rich contents were published in different countries, e.g., *Arhiteksts*, *Akadēmiskā Dzīve*, *Latvju Māksla*, *Latvju mūzika*, *Latvju Lietiskā Māksla*, *Pa Dejas Ceļu*, *Skatuve un Dzīve*, *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata*, *Ceļi*, *Trimdas Skola*. Memoirs as valuable sources for studies of cultural history, were published in the periodicals *Meža Dzīve*, *Latviešu Juristu Raksti*, *Kara Invalids*, *Strēlnieks*. Humorous publications and cartoonists' work for periodicals should be mentioned as well.

According to the way the publications reflect cultural issues, they can be divided into five groups:

- 1) announcements of cultural activities;
- 2) reviews and surveys of current cultural events in different countries of exile and Latvia;
- 3) essays on cultural artisans and groups: choirs, theatrical companies, etc.;
- 4) detailed research into general cultural issues or into separate fields of culture during a certain period of time;
- 5) publication of memoirs, letters, documents, photographs relating to the cultural history.

The periodicals published during the long years of exile are of great cultural value. Now, the majority of them have been returned to Latvia and are available for research.

THE LATVIAN MEDIA IN AUSTRALIA – ESTABLISHMENT AND EVOLUTION

As in all Latvian exiled communities, the media (initially the newspaper and later, radio) was an extremely important element, a life-buoy, for those forced to live outside their homeland. Due to the predominantly Anglo-Saxon population and its native English language, there was a great deal of mistrust towards, at that time, a significantly large non-English speaking, group of immigrants. (It should be noted that the Balts were the first large influx of non-English speaking immigrants to Australia in the late 1940s.) The evolution of the Latvian newspaper and radio programmes can also be viewed as a microcosm of Australian ethnic policy, changing in response to the changes in immigration needs. In many ways, Latvians were at the cutting-edge of this evolving and changing policy.

In order to establish the Latvian newspaper, that first saw the light of day on 9 May 1949, there were a large number of bureaucratic issues to be resolved. Initially at least a quarter of the newspaper was to be published in English, there was to be no revolutionary propaganda, no impolite language and there were to be no publications in contradiction to Australian immigration assimilation policy. In 1954, the Immigration Department reversed the decision that a quarter of foreign language newspapers be in English, emphasizing that good knowledge of English is necessary in Australia, and reminded the newspaper to encourage Latvian émigrés to learn English. In 1956, the Immigration Department Secretary T. H. E. Hayes announced that the formed restrictions on all foreign language newspapers were to be remitted, and expressed his hope that with this gesture the Commonwealth Government would be able to assist foreign language newspapers in supporting immigrant assimilation.

The Latvian newspaper *Austrālijas Latvietis* ("The Australian Latvian") published articles about Latvian activities in Australia and throughout the world. It was an active and invaluable forum for informing Latvians of events in now Soviet Latvia. The newspaper was established by Emils Dēliņš (later to become the Latvian General Honorary Consul to Australia) as a private enterprise, but after his decision to terminate his work as Editor after fifty years, it became a private Latvian company.

At the beginning of the 1970s, the Australian ethnic policy saw major changes, and a number of ethnic radio stations were established. These were not based on ethnic background, but on the basis of languages – in the hope that this would avoid ethnic conflicts. Government-supported radio stations started as voluntary activities, but by the mid-1970s, nominal payments were made and the structure of the radio station was altered to bring it in line with the Australian Broadcasting Corporation and the Public Service. Now broadcasters were employed as public servants, nonetheless having to take a number of strict guidelines into account.

As world events dictated, there was a greater need for more information about activities in many community homelands. The previous ruling that such information not be broadcast, for fear of bringing ethnic animosities to Australia, was revoked.

Nonetheless, broadcasters underwent training and were to adhere to strict guidelines, in order to avoid political tensions.

For the Latvians, this meant more information about the reforms taking place in their homeland, interviews with independence activists. In January 1990, during the so-called barricade days when Soviet troops flowed into Lithuania and Latvia, the Baltic groups were allocated additional pre-midnight time to broadcast information that could not be included in their limited time-slots. (To my knowledge, these are the only additional allocations made under such conditions until the present.) Despite difficulties with international connections, the Latvian language programme was able to secure an interview with the film-producer Juris Podnieks a day after two members of his crew were fatally shot. (This was a coup for the Latvian programmes!)

Both the Latvian newspaper and radio programmes still exist today. The Latvian community continues to change. Unfortunately, the community is very much an aging one and, therefore, the needs of the community must be taken into account. For many, who will never return to their homeland, there is great interest in political and cultural processes taking place, and these need to be taken into account.

A point that may, some time later, be of interest, is to note that from the very beginning of their émigré days in Australia, Latvians played an incredibly vital role in the development of Australia's multicultural policy, as it exists today.

Andris Straumanis

THE VIRTUAL EXILE: THE WEB IN THE CONTEXT OF LATVIAN MEDIA HISTORY ABROAD

Development of the World Wide Web and the reassertion of Latvia's independence over the past 15 years are coincident, but both have had an impact on Latvian exile communities. At a time when Latvian exiles are questioning what the future holds for them and their institutions, the Web perhaps provides a growing means not only of communication but also of ethnic maintenance. Scholars for decades have debated whether ethnic media serve to speed up or slow down the process of assimilation, settling in recent years on the notion that these media serve a "dual role" in their communities. In this context, Latvian exile Websites appear to continue the efforts and the struggles of earlier Latvian exile media. Although none of the exile newspapers have Websites, many organizations and individuals do have a growing presence on the Internet. By their very presence, the Websites suggest that they help the Latvian exile resist assimilation. But the fact that many employ the language of their host society, in whole or in part, also suggests that they are perhaps assisting in at least linguistic assimilation of the exile.

LATVIAN SCHOOLS IN THE USA FROM 1950 TO 1990

From about 1947, Latvian refugees were able to leave the DP camps of West Germany for Australia, Canada and the USA. As soon as they settled, they organised Latvian supplementary schools in order to provide their children with education in the Latvian language, literature, history, geography and ethnic studies. The instruction had to be on Saturdays, Sundays or Friday evenings. Initially the same instructional programmes were used as had been the case in the DP camp schools. The largest number of students attending these schools was in the mid 1960s when there were about 3000 students in 75 schools of the USA and Canada.

The instructional programmes and methodology underwent numerous changes as the discussion continued about the essential content of "Latvian studies" and "Latvian upbringing." Special text books were published with the aid of the central Latvian organisations, teacher preparation courses and conferences were regularly organised.

The Latvian press, teachers and principals of these schools often expressed criticism of their work. It was not uncommon to read predictions that very soon all schools will have to close because there will be no students. Nevertheless, these supplementary schools continued their work and even last school year, 2003/4, there were nearly 900 students attending 24 supplementary Latvian schools in Canada and the USA.

Ģirts Kaugars

EXTRACURRICULAR EDUCATION

During the second half of the 1940s, when most Latvian exiles were in Displaced Persons camps in Germany, full-time Latvian schools were sufficient to provide normal education in Latvian language and culture. The Scout organizations were very active in training new youth leaders. However, after emigration (primarily 1948–1952) from Germany this was no longer the case, even though Latvian Saturday and Sunday schools in the larger Latvian communities provided some basic education, but usually only through the 8th grade level.

During the 1950s Latvian youth organizations in Europe, Canada, USA and Australia organized weekend seminars in Latvian language and various aspects of culture and leadership. Many organizations published their own newsletters and magazines. The American Latvian Youth Association in 1955 established *Jaunā Gaita*, a magazine for literature and commentary, which over time became independent and is still published today.

The Latvian Youth Festival (1959, Toronto, Canada) was the largest Latvian youth gathering of that time. It included more than a dozen events: concerts, art exhibitions, folk dance show, etc. A second festival followed (1962, Chicago), which included seminars for the younger attendees.

In 1964 the first *Divreizdivi*, a week-long seminar in a summer camp, was held in Ohio. It was a total immersion seminar in the Latvian language and literature, history and politics, music, art, etc. In the early years the lecturers included many who had been active in politics and cultural activities during Latvia's independence and could share their personal experiences. The annual *Divreizdivi* camps were continued for more than 25 years in the USA, Canada (4) and Venezuela (1) with an average attendance of about 100. The target group initially was 16–25 years old, later 18+. Most of the camps were 12–14 days long and held in August. Some were during the Christmas/New Year holidays, when the emphasis was on Latvian Christmas traditions. In the 1970s and 80s many of the leaders were previous attendees who wished to share their experiences of earlier years and continued the established seminar traditions.

A series of six weekend seminars with emphasis on the Latvian language and literature was started in 1966 at Western Michigan University (Kalamazoo, Michigan) with 52 attendees. From 1968 full time courses were offered in the second half of the summer semester. The number and variety increased to include courses in language, literature, history, translation and writing. Students numbered 16 to 87, with a 40 average per year.

The next step was in 1981, when a full year academic program in Latvian studies was offered. Annual enrollment was 15–18, most of whom were full time students in the Latvian studies program. Contributions from Latvians, primarily in the USA, allowed the construction of the Latvian Studies Center, a building which served as a dormitory and housed the largest Latvian library in the Western world. Weekly seminars of general interest and other special activities were regular events at the Center.

Other programs in Latvian studies have been sporadically offered in German, Swedish, Australian, Canadian and USA universities, but these have mostly been on an individual basis. A program in Baltic studies is continuing at the University of Washington in Seattle.

Līga Ruperte

THE ROLE OF 3X3 CAMPS IN LATVIAN IDENTITY RETENTION IN DIASPORA

By the early 1980s it had become clear that the Latvian community needed some type of continuing Latvian education for adults, because the educational system established in diaspora provided supplemental Latvian education only for children and youth. It had also become clear that the basic skills in Latvian language and knowledge about Latvian culture had to be learned primarily within the family, because our educational system could only supplement this learning and provide opportunities for Latvian children to be together, have some common experiences,

and develop ties in the community. Therefore, it seemed that to facilitate the children's learning in the family, support and continuing education had to be provided for the parents who often had little or no Latvian education themselves.

In 1980, I interviewed a number of Latvians, to try and identify what attracted them to the Latvian community and what tended to be alienating factors. I was convinced that Latvian identity was an important value and that active membership in the Latvian community was a privilege, because it provided a sense of belonging to a stable and predictable reference group which shared common roots and goals. The interview results showed that Latvians abroad highly value Latvian culture and their own Latvian identity, but often do not actively participate in community activities and even less often feel a responsibility for organizing and continuing them. It was my feeling that to retain our Latvian identity as a group, we needed to have common learnings and common experiences, people whom we knew and who knew us. Fundamental in conceiving and developing 3x3 were the ideas gleaned from my interviews about what members of the Latvian community would find valuable and interesting, and in what types of activities they would want to participate.

3x3 is a multigenerational Latvian ethnic heritage camp designed to provide an intergenerational support system for Latvian families, to educate all generations about Latvian history, culture, society and politics, to improve Latvian language proficiency, to encourage Latvian ethnic identity formation and maintenance, and to facilitate the development of closer ties among the members of the Latvian community and the formation of a group identity. The program may include folklore, art, drama, music, literature, family issues, ethics, singing, folk dancing, woodcarving, leathercrafting, pottery, the making of folk costumes and jewelry, Latvian cooking and other workshops, as well as activities for children of all ages. Evening programs include panel discussions, campfires, talent shows, poetry readings, concerts, sporting events, folk dancing and singing. The presenters are well-known experts in various fields all of whom, like the camp directors and administrative personnel, donate their services. Among the presenters have been the President of Latvia, Vaira Vīķe-Freiberga and her husband Dr. Imants Freibergs, Māra Zālīte, Janīna Kursīte, Ilga Reizniece, Helmi, Dainis and Julgi Stalti, Valdis Muktupāvels, Ojārs Kalniņš, Uldis Grava, Kārlis Streips, Jānis Kukainis, Valters Nollendorfs, Jānis Peniķis, Olgerts and Valdis Pavlovski, Gunārs Meierovics, Paul Gobel, Aleksandrs Kiršteins, Vaira Paegle, Rasma Lielmane, Andrejs Jansons, Māris Ķirsons, Ojārs Celle and many, many others. The Council of Education of the World Federation of Free Latvians coordinates the 3x3 movement globally, while regional 3x3 councils are formed to facilitate the camps in Latvia, North America and Australia.

The first 3x3 camp was organized in 1981, at Garezers, in Michigan, USA. The organizers' hope that it would serve as an experimental model for continuing education for Latvians in diaspora was realized. In the 1980s additional camps were organized on the east and west coasts of the USA, in Australia, England, Sweden and France. The camps in western USA, Sweden and France have ceased operating, but since 1990 camps are being organized in Latvia, and since 2002 – in Canada. By the fall of 2003, 144 camps had taken place worldwide (eight each year), with 20,030

participants. There are two camps each summer in Latvia, England and the USA, and one in Australia and Canada. One of the camps in England is conducted in English for non-Latvian speakers in the Latvian community. Although each camp has its own distinguishing features, overall there are more similarities than differences among the camps, and all of them retain the goals originally formulated in 1981. The atmosphere at the camps is informal and friendly, emphasis is placed on interaction among the participants. Learning from each other as well as from the presenters is a fundamental part of the camp programs. There are two important differences between the camps in Latvia and those abroad: the Latvian camps have more participants and more activities as well as larger numbers of participating children and youth.

It is difficult to evaluate what the most important contributions of 3x3 to the Latvian community abroad have been. Without a doubt, participation tends to help improve the ability to communicate in Latvian. It has also given the participants a singular opportunity to increase their understanding of Latvian culture and society as well as exposed them to the people who are knowledgeable, well-known and important in a great variety of fields. It has helped participants to learn not only about things Latvian but also how to be Latvian. Many Latvians who learned how to make a Latvian ring, vase or wooden spoon, bake Latvian rye bread or bacon rolls, sing Latvian songs and step lively in folk dancing are passing these learnings on to the next generations. Some of those who attended camp with their families at a young age, are now workshop presenters, camp directors and organizers. However, perhaps the most important thing we have gained from the camps is an understanding that in spite of the fact that living two lives in two cultures is often time-consuming, expensive and requires a great deal of energy and commitment, a strong ethnic identity greatly enriches our lives. To know who we are, what our history has been, how rich our culture is are sources of pride, which fosters a sense of group belonging and a desire to be counted in rather than further reduce the already minuscule number of Latvians in the world by totally assimilating in other groups. 3x3 has been said to "charge our Latvian batteries" and to stimulate us to nurture a Latvian identity as well as to pass it on to our children. 3x3 has become respected and popular in Latvia as well and serves as a bridge between residents of Latvia and those Latvians who live abroad.

3x3 stands for things Latvian, for love and respect for our nation and our people. It stands for developing and nurturing an ethnic identity. 3x3 helps Latvians abroad develop and sustain their ethnic identity, and it helps Latvians in Latvia appreciate it. 3x3 gives Latvians from all countries an opportunity to learn and play together, and it enables us to appreciate that even while being different, we have much in common. Latvians have been gathering at 3x3 camps in three continents and six countries for almost a quarter of a century to learn to better know themselves, their countrymen, their culture, their history and their values, to better understand who we are and what we stand for, because knowing our roots helps us live in the present and chart our course for the future.

THE SECOND GENERATION OF LATVIAN YOUTH IN EXILE IN THE UNITED STATES

This paper provides the reader an overview of the experiences of the second generation of Latvian youth raised in the period of forced exile in the United States (1940–1991), following the illegal annexation of the Republic of Latvia by the Soviet Union during World War II. The second generation of Latvian youth is roughly translated toward those born between 1960 and 1985 (therefore, they reached their “youth” from 1975 through the year 2000, taking the age of 15 as the beginning of “youth”). The paper explains the rationale toward the continuation of the Latvian language and education in this generation, and the formation of a patriotic love for a nation that few of them would even see until after the dissolution of the Soviet Union in 1991.

Specific institutions that receive comment are: the requirements placed on the parents of this generation (financial and time commitments) to ensure a Latvian heritage for their children; the support of the Latvian exile community the youth, as an essential part of working toward the achievement of the only overarching goal, the Independence of Latvia; the work of the American Latvian Youth Association (www.alja.org) in providing leadership skills and an avenue toward nationwide relationships and political action in the cause of Latvian independence; the important work of Latvian educational institutions in the United States; the role of folk dancing; the Latvian Boy Scouts and Latvian Girl Guides as nurturers of traditional Latvian respect for the environment and work, and the leadership culture instilled through participation in their activities; Latvian Fraternities and Sororities and their flourishing in the United States, their patriotic love for Latvia and for the value of education; and overall commentary on the evolution of the Latvian exile community into not only a community sustaining support for Latvian Independence for over 50 years in exile, but also providing the committed leadership base for future work on behalf of the common interests of both their ancestral land Latvia and their land of birth, the United States.

Jānis Robiņš

ROLE OF SPORTS IN MAINTAINING LATVIAN HERITAGE IN EXILE

Sports activities played an important role in the displaced persons camps in Germany during the late 1940s and also continued its role in various lands where the Latvians settled. This was aided by improved means of travel – good highways and airline traffic – especially in the USA.

The first Latvian basketball/volleyball championship finals in the USA were held in September 1954 in Minneapolis, MN, and they have been continued for 50 years. Latvian communities have been represented from coast to coast and it has strengthened their ethnic ties.

A world wide coordination was established already by 1951, but the first Latvian Global Games were held in the USA at the Latvian Camp *Garezers* in Michigan only in 1985. Teams and representatives came from Australia, Canada, England, Germany and Sweden. Second Global Games were held in Sydney, Australia (1989) followed by Threestar Games in Latvia: Valmiera–1993, Kandava–1997, Preiļi–2001. All this has contributed to and strengthened the Latvian heritage.

Besides USA and Canada sports have played a large role in the life of Latvians in Australia and at the beginning also in Sweden. In both countries, however, their country-wide success especially in basketball contributed to the loss of their ethnic character. Only in the USA separate Latvian championships in basketball and volleyball are significantly contributing to the ethnic character of the Latvian communities.

Aija Abene

WHY DON'T WE SPEAK LATVIAN ANYMORE – HERITAGE LANGUAGE MAINTENANCE AND RETENTION REVISITED

Research on heritage language maintenance and retention has focused primarily on first and second-generation immigrant populations. Little work has focused on those second-generation immigrants who consider themselves fluent in their heritage language and who wish their third generation children to also maintain heritage language fluency. In this study conducted about the Latvian heritage language school, *Valodiņa*, located in Toronto, Canada, second-generation Latvian parents reported on their Latvian language use as well as that of their children who were enrolled at *Valodiņa*. The study concluded that parents do not recognize the importance of their role in transmitting Latvian to their children. The decrease in Latvian language use in third generation children is not related to a decrease in Latvian fluency of their second-generation parents. However, second-generation parents of *Valodiņa* have a limited range of exposure to Latvian which is primarily home and society-based resulting in limited language use and range of linguistic variants. These limitations are reflected in their children's Latvian language fluency. An increase in exogamous families also decreases the opportunities for some third generation Latvian children to speak and use Latvian on a regular basis. Motivation to speak Latvian and Latvian language skills in second-generation parents and third generation Latvian immigrant children are related to many issues of identity, power, and necessity as well as practical constraints. The Latvian community continues to function predominantly in Latvian. Will it continue to exist if most members no longer speak Latvian?

LATVIAN ÉMIGRÉ SCHOOL –THE CRADLE OF LATVIAN CULTURE

This article is based on historic and education aspects of Latvian émigré community over 50 years. Since the author represents the newest addition of such group, she searched the answers to various issues regarding philosophy of teaching and its practice outside Latvia. The author retells historic facts, relates her own observations and experiences, and reflects personally since she has been a Latvian school teacher and educational leader for more than a decade in Toronto, Canada.

Due to unacceptable political power of communist regime after the WWII thousands of Latvians fled their native land seeking the refuge in other countries. The Latvians were also committed to the idea that they would soon return back to their beloved Latvia. Unfortunately fate has been different, and Latvian communities across the globe were born. Next the most important step was to establish Latvian schools. Curriculum was based on traditional education values, such as, language, literature, folklore, history, and geography.

Volunteerism and enthusiasm of Latvian teachers and active members of the community has been remarkable. Numerous political and administrative organizations have always financially and morally supported needs of the Latvian schools. Their goal was mutual – to raise patriots who can identify with their highly regarded ancient culture to become the future citizens of independent Latvia.

However, Latvian communities have been changing over the decades. The involvement and activity slowly decreases and the need to belong to one's own ethnic community is not as important as it used to be 50 years ago. The knowledge of the Latvian language, ability to speak it fluently and motivation to read in Latvian is not essential to a vast number of Latvians.

On the other hand, there is a sufficient number of families who choose not only to send their children to Latvian schools but they also speak Latvian at home, participate in cultural events and enjoy Latvian community at large.

What are the next steps? The community must continue to support the families and students, because they need to feel belonging to their ethnicity. The Latvian language should be promoted through traditional culture – folklore, music, dancing, literature, art and drama. The cultural bridge between Latvia and émigré communities must be emphasized by inviting the artists, musicians, lecturers, teachers and famous opticians to the special events.

Certainly the families need to travel to Latvia and gain their own experiences. Our communities should strongly support Latvian school students to participate in specially designed programs, such as "*Sveika, Latvija!*" and summer schools and camps in Latvia. All these elements are still important and they form a cradle of Latvian culture.

LATVIAN EDUCATION IN USA AND ITS RESULTS

When World War II ended in Europe on May 8, 1945, approximately 120, 000 Latvians who had left their homeland to escape postwar Soviet terror were facing an uncertain future. But by the time fall came in Germany, schools in Latvian language were organized in elementary as well in high school classes.

In spite of lack of books and teaching supplies, the knowledge and enthusiasm of the teachers provided an excellent basic education for thousands of Latvian youths the next five years. After emigrating to other countries, these students stood out with their excellence in knowledge and continued successfully their studies in higher education.

Within a few months after finding new in America, Latvians were organizing schools in mother tongue for their children. These schools met on weekends and were oriented toward instruction of Latvian language and culture. Most schools were elementary level, but cities with a larger Latvian population also had high school level classes. In the 17th volume of *Archīvs*, published in Australia in 1977, Dr. E. Dunsdorfs had accounted for 99 Latvian schools in the free world, 53 of them in the USA. Since then, the situation has changed as has the Latvian society at large in exile.

The greatest resurgence of education in Latvian came in the 1960s with the establishing of the first summer high school near Kalamazoo, Michigan. The school, *Garezers*, began in 1965 with 13 students and an half a dozen of teachers, and in about 15 years grew to 200 students. In 2004, the 40th anniversary of the school's existence, it still has maintained 140 to 170 students during the past several years. As in the elementary level, the high school standard has been lower than in earlier years. Approximately 20% of the students have one non-Latvian parent, but then some of them are among the best students.

In 1973 two new summer high schools were established – one on the East coast – *Beverina*, and another one on the West coast – *Kursa*. The number of students there was between 30 and 70. *Beverina* ended its existence about 7 years ago, *Kursa* still operates with a small number of students.

With the passing of the older teachers, the directors of all schools were faced with a problem of finding new qualified teachers, and in later years some teachers came to the schools from Latvia.

For about 15 years a special role in education in Latvian was held by the Latvian Study Center at Western Michigan University in Kalamazoo, Michigan. Emphasis of study at this Center was on Latvian language, literature and national politics. Study of authors of occupied Latvia was emphasized.

In the 1970s there was a movement to study the possibility of a full time Latvian high school in the USA, but it turned out that such an undertaking could not succeed.

The question is: what have the schools given to Latvian society in exile? On the one hand, they have not completely stopped assimilation of the younger generation

or changed the activities of various Latvian organizations, but without the schools, Latvian society today would exist on a smaller scale. The graduates of these schools are becoming leaders in their churches and local organizations and in American Latvian Association; the Latvian Center *Garezers* is exclusively managed by graduates of the summer high school, including the school itself.

The schools in exile have given the new Latvia a good number of positive citizens, even in leadership positions, in politics, business, culture, education and other fields. Their education abroad and in their Latvian ethnic schools have made them valuable to their fatherland. These schools have accomplished their main goal in giving students self-esteem and pride of being Latvians, as expressed in the motto for *Garezers* – For God and Latvia!

Baiba Metuzāle-Kangere

LATVIAN IN EXILE

In this paper, Latvian exile refers to the period 1944–1991. Latvian communities during this time had one mission, namely, the struggle for a free and independent Latvia, however long this may take: Latvians living in democratic western civilizations had to be aware of their responsibility in face of the Soviet occupation which in no way tolerated similar strivings on the part of Latvians in Latvia with whom during the Stalin era any form of contact was impossible. In this context, the Latvian language was axiomatic for Latvian identity.

The majority of Latvians began their exile in refugee camps in Germany in monolingual communities ("Little Latvias") with restricted access to the war-torn German population. During the relocation of Latvians in the late 1940s, they were dispersed within larger cultures (USA, Canada, Australia, England, Sweden and Germany) thus becoming minorities and the issues of bilingualism and biculturalism, including identity, were set in motion and became a fact of life. The Latvian minorities were not slow to recognize the need to organize themselves into societal structures that were so necessary as preconditions for language maintenance.

Language maintenance depends on speaker communities and access to formal education. Most Latvian language education within the communities was conducted on a voluntary basis and depended on the idealism of teachers and administrators who were not remunerated for their efforts. Support for minority language education from the mainstream cultures was rare and where such was forthcoming, these places became national or even global centres for second and third generation Latvians coping with the problems of language attrition. The most important centres were the *Lettisches Gymnasium Münster* in Germany and the Chair of Baltic Languages at Stockholm University, Sweden. When exile neared the final stages of the second generation, Latvian communities which had had next to no contact with the homeland and did not have injections of monolingual Latvian immigrant groups began to suffer severely under the pressure of assimilation into the mainstream cultures in that the

societal structures so necessary for language maintenance weakened. Organizations were faced with very difficult choices of what to give up: the Latvian language or the speakers of a depleted Latvian that guaranteed the numerical basis of an organization.

The linguistic variants of the Latvian exile communities have virtually not been documented or researched. After 1991, the focus has returned to Latvia where language planning is once again possible at a state level with legislation to support it. Exile, however, made a worthy contribution to the Latvian language in the field of onomastics, a contribution that has not been recognised yet in Latvia.

Eva Eglāja-Kristsone

CONTACTS AMONG POETS FROM LATVIA OCCUPIED BY USSR AND LATVIAN EXILE LITERATI (1960–1990): SOME PROBLEMS AND ASPECTS

There was a political aim for Latvian exile from the beginning to the end – renovation of the independence of Latvia *de facto*. The exile culture is very closely joined with this aim and this fact affects attitude towards poetry and poets in Latvia.

There is a grand difference between the propaganda in the USSR and the propaganda in exile. Misinformation framed up interpretations, half-truth was an essential note of soviet propaganda, it was the way to practice deception on the general reader, while anti-Soviet propaganda in exile was not interested in facilitating the unenlightening of the exile readers. For all that, some active lovers of culture in exile felt sure that there should be a higher sphere where cultural property and cultural exchange stands over a political propaganda.

Idea of common Latvian literature was not so widespread till the 3rd Awakening in Latvia. Heretofore mainly we talked about two different and asunder literatures in the years of occupation and exile. Of course there were many attempts to approximate and penetrate these literatures by re-publishing in literary periodicals, making reviews etc., but subdividing of Latvian literature is actual to this day. The problem is that Latvian literature in exile mainly was a large "new soil" for the readers in Latvia down through the ages. Whereas exile literati, critics and literary historians looked into the soviet Latvian literature very thoroughly and scrupulously (Rōlfs Ekmanis, Jānis Rudzītis, Anšlavs Eglītis, Gunars Saliņš etc.). Maybe the geographical and political distance helps them to give a more objective impression about literary processes and values in Latvia than in disquisition written by critics in Latvia. The exile intellectuals analysing poetry in soviet Latvia range over several subjects as poetic diction and composition, biographical influence upon poetry, guide-marks of political propaganda, intellect, claim for the truthfulness.

In 1964 the Committee of Cultural Relations with compatriots in foreign countries was established. The representatives of the Committee sections took part in its organised journeys abroad. In 1965 in Committee was established the Section of

Literature. The members of the section had the opportunity to meet Committee's guest from exile and exile writers *inter alia*. For exile writers Latvia's visitation and these meetings became something like a mission and their goal in life (V. Toma, G. Zariņš), some exile literati fell into despondency (V. Pelēcis). In 1975 the State Security Committee intensified their direct leadership of the Cultural Relations Committee. To facilitate the interest of Latvian exiles to listen to the writers of the Soviet Latvia, especially the poets (Imants Ziedonis, Māris Čaklais, Jānis Peters, Andris Vējāns etc.) – intellectuals, who represented the intellectual elite of the 60s and 70s, were sent to compatriots.

Literati, especially poets, are a special category that can feel togetherness above all political suspicions reading their poems to each other and talking about literature for hours. Now when the political aim of Latvian exile has been gained, we can deduce the contacts among literati have not precluded the follow-up rather vice versa. Anyone of them have not confirmed their resistance to this aim openly, that means the height of success described in the KGB accounts written after visiting exile public is formal and questionable. Both official and unofficial visits, correspondence, publications in press, however conflicting and full of different emotions, bears evidence how important and interesting were contacts among Latvian literati living in politically and geographically separated spaces.

Inguna Daukste-Silasproģe

LATVIAN LITERARY PARTIES IN THE EXILE (THE USA 1950–1960) – IN THE CONTEXT OF LITERATURE AND COMMUNITY

In about 1950 DP camps were closed in Germany and most of Latvians left Europe looking for a new land. Many emigrants settled down in the USA, Australia, Canada, even Brazil and Venezuela. There were many Latvian writers and poets among emigrants on the American continent.

Overcoming a lot of difficulties Latvian literary and arts life developed in the USA. The 1950s were very important through the years because Latvian literature was of great value as material for history. Latvian literary parties took significant meaning among writers and readers.

It was important to save Latvian traditional values grounding in the past, grounding in the parents' stories. It was vital to favour the Latvian language in the society where English dominated. Latvian novels and poetry books were published outside Latvia, in America. Poetry was interesting, full of associations and new expressions, but novels predominated in the exile booksellers' and readers' community.

During the 1950s many literary parties were held in New York, Philadelphia, Boston; in the Central America – in Chicago, Indianapolis and Cleveland; on the West coast – in Portland, Tacoma and Los Angeles. On the average about fifteen literary parties took place during one year in different American states with 50 to 300 Latvians, and two or three to fourteen writers and poets.

In the exile the new writers' generation grew as the well as readers. It played an important role in Latvian social and cultural life during Song Festivals in the USA and Canada, too.

Many Latvian literary origins, national issues were of great importance, according to their cultural project of preserving the Latvian language and identity in a multicultural context. Many new Latvian writers and poets presented their original voice among intercultural communities. Their authentic voice preserving Latvian cultural heritage was heard, their books and literary parties have always had a great social and political value, too. This new writers' generation tried to change the local reality, to develop and educate the local community.

Valters Nollendorfs

PERIODIZATION OF EXILE LATVIAN LITERATURE II

My second attempt at periodizing exile Latvian literature (1944–1991) tries to improve upon and refine criteria used in my first attempt, which was published in the third volume of the recent *History of Latvian Literature* of the Latvian Literature Institute. It also tries to fulfill the function of providing a broad overview of the external and internal factors determining exile literature and thus establishing a framework for detailed studies, which are now being carried out by younger generation Latvian scholars of literature. My periodization uses the following three broad sets of criteria: (1) characteristics and changes in exile personal, social, economic life and ideology; (2) characteristics and changes in the cultural life of exile Latvians, especially as they result from generational changes; (3) characteristics and changes in literature itself.

The Common Refugee Period (the 1940s). The period is characterized by the trauma of leaving the homeland, with the barest of necessities, experiencing the war, social upheaval and reorganization, coming under the care of international refugee agencies, life in refugee camps, facing an uncertain future but hoping to return to the homeland. This is the period of "Little Latvia's" – shared Latvian experiences and life, as it were, in a waiting room. Ideologically, the hope for Western intervention to end the occupation by the Soviet Union prevails, and political efforts are directed toward that end. Enforced idleness in the camps and compact living results in a high level of cultural activity fueled by the great number of educated people among the Latvian refugees. The number of writers (most born before 1920) is likewise great, and they have their readership and audiences ready to share mutual experiences. Because of the unsettled conditions, shorter literary forms prevail. Thematically the loss of the homeland, strong patriotism and the inability accept exile status in a strange land prevail. Writers tend to adhere to the traditional forms in their writing.

The Dispersal and Accommodation (the 1950s and 1960s). The "great dispersal" takes Latvians from Europe primarily to English-speaking countries, such as the USA, Canada, Australia. The period is marked by hard work to establish a personal eco-

conomic base and eventually provide for social and cultural needs as well. Another period of social reorganization, but Latvians tend to congregate in cities and establish their organizations there as well as new sets of country – wide and even global organizations. Political aims remain unchanged – liberation of Latvia, encouraged especially by the Cold War and support for exile organizations. Returning home mentality prevails despite becoming settled. The 1920s – belatedly – and the 1930s generation comes into its own. Much more at home in the new countries – having learned the language of their new homeland, educated and forward looking – they develop internal conflicts both with their Latvianity and their elders, whose world view is set and whose primary fulfillment is in Latvian organizations. Cultural life becomes institutionalized in the organizations. As the economic conditions improve, Latvians can spend more money on books. Major works and collected works appear to fill bookshelves. Older generation writers continue along the beaten track and address their traditional readership, but their subject matter changes to Latvian life in the new countries, encounters with the locals, criticism of perceived breaches of proper Latvian mores. Younger artists and writers come with new forms and oftentimes critique of the older generation. Their literary works display a greater sense of alienation, duality of experience, the incommensurability of patriotism and accommodation with life abroad. They can attract a reasonably wide readership among their own generation and part of the older generation. The emergence of this critical generation coincides with the emergence of a young and likewise critical generation of writers and artists in occupied Latvia, whose activities are followed as indications of unstated but perceived common aim of preserving Latvian heritage under conditions of endangerment. Literary-political conflicts ensue with the entrenched establishment of the older generation, which distrusts the younger generation's interest in new literary trends in Latvia and criticism of perceived dead ends in exile political attitudes. Thematically, strong duality develops: imposition of native landscape over the local one, epiphanic flashes of reminiscence, dual or split personalities, demythologization of old Latvian myths.

The Perfection and the End of Exile (1970s and 1980s). This period is characterized by growing institutionalization of exile social and cultural life, gradual generational change, as the older generation fades away, the middle generation belatedly asserts itself in exile institutions and the lean younger exile-born and exile-educated generation makes its appearance. As travel becomes affordable and easy, world-wide contacts and cooperation develop. It also becomes increasingly possible to visit occupied Latvia, albeit under the watchful eyes of the KGB and with the disapproval and distrust of the cultural-political establishment. These visits are especially important for the 1920s and 1930s generation writers as a source of experiential regeneration and bonding with their contemporaries in Latvia. Simultaneously, Soviet efforts to split exile society through cultural exchange become evident and are to some extent successful. A cultural polarization occurs, and exile cultural establishment both alienates and ostracizes those engaging in cultural exchanges with Latvia. Politically, the same aims prevail, but the new leadership generation develops a more aggressive and direct style of confronting Soviet authorities and informing the world about Soviet

policies in Latvia. The 1920s and 1930s generation is increasingly faced with cultural, educational and organizational tasks. Gradually, however, slow entropication of exile cultural life takes place, because of naturally dwindling numbers of exiles, declining knowledge of the Latvian language and increasing sense of permanency in the new homelands. Book publishing begins to decline, and toward the end of the period only a few exile publishers survive. The youngest generation of writers have no living memories of their parents' homeland and thus must depend on transmitted lore and visits to Latvia, as well as experiential parallels among local endangered cultures, such as the Australian aborigines and American Indians. However, their contemporaries can no longer provide the necessary audiences and readership.

Epilogue. It is a fortunate coincidence that the renewal of Latvia's independence coincided with the time when exile literature and culture were starting to exhaust themselves. The removal of the Iron Curtain as the defining element of exile existence and the renewal of independence as the fulfillment of exile political aims means also that Latvians living abroad will have to redefine themselves in social and cultural terms. They will in all likelihood be open to local societies and cultures and basically speak and write in their languages. But they will also be open to the life, culture and literature of the homeland of their parents and grandparents. They will be "World Latvians" in the best sense of the term.

Aina Štrāle
Inese Auziņa-Smita

LATVIAN LIBRARIES IN THE WEST

During the 19th and 20th centuries there were diverse reasons for Latvians leaving their homeland, political and economic alike. However, the largest number fled at the end of the World War II, when the Soviet army invaded Latvia for the second time and established occupation that would last for half a century. An unbreakable link to Latvia of all refugees or exiles was their native language, and one of the ways to secure links to their language was by reading. Wherever Latvian people formed communities, they also established libraries. This paper gives an overview of the development of Latvian libraries in the West (about 93 by 1980) and then concentrates on the five largest collections, located in Münster (Germany, est. 1947), Melbourne (Australia, est. 1950), Kalamazoo (USA, est. 1983), Toronto (Canada, est. 1981) and Catthorpe (England, est. 1987). Each of these libraries was set up with the aim of serving the local Latvian community and also had the function akin to a national library – collecting materials in Latvian and about Latvia in other languages as well. In addition, libraries such as that at the Latvian Studies Centre in Kalamazoo served as a special collection to supply study and research materials for the Latvian academic programmes of Western Michigan University. The library in Münster served as the academic heart of the Münster Latvian Gymnasium. Renewal of Latvian independence in 1991 had an unanticipated effect on all libraries. Interest in, and travel to, Latvia

increased and, hence, the interest in Latvian special collections in the West diminished, but research use of libraries in Latvia increased. Individuals and Latvian libraries in the West donated large amounts of material to libraries in Latvia, particularly the National Library of Latvia and the Misiņš Library. These donations filled the gaps left by the Soviet policy of forbidding exile literature to be collected by libraries in Latvia. With an aging exile population of Latvians and increased interest in libraries in Latvia, many of the libraries in the West have been closed and their collections sent to Latvia. It is ironic that independence, for which the exiles fought and hoped so long and hard, had the effect of causing many of their libraries to close, but benefited Latvia by replacing and enriching collections there.

Ilga Šuplinska

COMMON ELEMENTS OF CULTURE POLITICS DURING THE NAZI OCCUPATION, REFUGEE CAMPS AND SOCIALIST REALISM PERIOD

The 20th century has been a period of irreversible changes. Technical acceleration of it has started the game where *Homo ludens* has found him in the roles of the suspicious wandering masks and shadows. The syndrome of "no time no opportunities" makes us change things, values and roles – everything changes unceasingly because the acceleration is ruthless and every moment threatens us with the apocalypses.

The fatal acceleration for the history of the Baltic states started on August 23, 1939, then the Non-aggression pact and its secret protocol (Molotov–Ribentrop pact), signed on the same day between the USSR and Germany, initiated the World War II and resulted in the occupation of the Baltic states and their annexation to the USSR.

The literature was dependent on historical and political events during the first Latvian independent republic period (1934–1940), the time of the Nazi occupation (1941–1945), in the background of socialist realism and in the ideology of first few years in the refugee camps in Germany (1945–1948), although one should admit that it differs in the intensity, flatness, amount of officially regulative documents.

Some common features could be underlined between the periods mentioned: becoming more political, isolation, standardization and becoming a part of mass oriented.

Tendency of positivism in the poetry of Nazi occupation period is the second brightest stylistic expression and it is more theoretically grounded in comparison with other ones and even to a certain extent supported by German cultural policy. It is important to mention that this tendency quite closely reminds the leading ones after the K. Ulmanis' overturn and during the first years in refugee camps in Germany.

Distrust, both in the Soviet and Nazi ideology, forces Latvian writers to actualize a self-preservation instinct, while meditation on the issues of life and eternity, searching for "the lost paradise," the original motherland, the same dream about Latvia's

independence. Although the reflections of national romanticism (idealization of the past, calling upon the light, the sun etc.) can be observed in some expressions of style; the heroic pathos, especially in the categorical mood in the poetry of legionnaires, expressions of hatred against the invaders (during the K. Ulmanis' regime – against lefties and those socialist – orientated, in social realism towards those who were thinking nationalistically, against the fascists; at the times of Nazi occupation in official writings – those who did not possess proper Aryan origin. The same intonation appears at the time of refugee camps toward both official powers (especially the Bolshevik one) reveal a fatal feeling of parallelism with socialist realism.

However, the poetry that is proportionate, patriotic and not subjected to the stereotypes in its journalistic and idealization element can be found in the creations of K. Skalbe, V. Toma, A. Dāle, M. Andžāne, T. Tomsons (the authors, who were writing during the period of Nazi occupation and refugee camps) and in socialist realism writings of A. Upītis, J. Vanags, V. Lukss, A. Balodis.

Paulīne Zalāne

LATVIAN WRITERS IN EXILE

Since the 18th century there have existed two literary traditions in Latvia, the literature written in the language of the Western part of Latvia, which became the official language of the country, and the language based on the Latgalian dialect, spoken in the Eastern part of Latvia called Latgale. The Latgalian dialect is distinctive, an older form of the Latvian language.

In 1944, before the Soviet army occupied Latvia, about 120,000 Latvians fled from the Soviet terror, and nearly all Latvian writers went into exile. When those Latvian refugees settled in various countries (e.g. Sweden, England, Canada, USA, Australia), several Latvian publishing companies were established, and Latvian writers began to publish their works. Immediately after the war in 1945, Latgalian publisher Vladislavs Lōcs began to publish a newspaper, a magazine, and books written in the Latgalian dialect in Munich, Germany.

In exile there were over 40 poets and writers from Latgale. Some of them were well known authors, but the younger generation began to write in the late 1950s and 1960s. Gradually, they drifted into two distinct groups. The first group, almost half of them, wrote only in the Latgalian dialect, and their works were published by Vladislavs Lōcs. The majority of these authors belonged to the older generation, born before 1920. The other group wrote mostly, or entirely, in the official Latvian language. Although they too cared about the preservation and continuation of the Latgalian literary tradition, they knew that their works were too important to be limited to a small group of Latgalian readers. Their works had to be accessible to all Latvians.

What Latgalian writers accomplished between 1945 and 1991, when Latvia became free again, is truly impressive. Although most of the works are of great importance to Latvian literature, special recognition should be given to poetess Marija

Andžāne, to the great historical novels based on careful research by Antons Rupainis, the novels with deep psychological insight by Jānis Klīdzējs, and philosophical essays by Konstantīns Raudive and Roberts Mūks (the works of both of these authors have been translated and published in several languages).

Latgalian historians and linguists have done much research into the ancient history of Latvia, especially into the toponyms and hydronyms that the Baltic tribes left behind in ancient migrations. Some of these names can be even found in Balkan countries, but mainly in present day Russia. The most valuable research about this topic is published in the Latgalian dialect by historian and linguist Miķelis Bukšs. Of great importance to the Latvian language is the work of Latgalian linguist and Harvard professor, Jāzepe Leilis, titled "The Place of the Latgalian Dialect Among Other Baltic Dialects."

All this wealth of literature and science could not be created in Latvia during the oppressive Soviet rule, when free speech was forbidden. Showing interest in the historic fact that most of European Russia until the 9th century (in some parts even until the 17th or 20th century) was inhabited not by Russians, but by Baltic tribes, was punishable by death in Siberian labor camps.

When Latvia regained its independence in 1991, thousands of literary and scientific works returned from exile to Latvia. In fact, there were more books published by Latvians in exile than during the Soviet occupation in Latvia. The people of Latgale were overwhelmed and overjoyed seeing the exhibition of hundreds of books written by Latgalian writers in exile, many of them in their native Latgalian tongue.

Viesturs Zanders

HARALDS BIEZAIS (1909–1995) AND LATVIAN PUBLISHING ACTIVITIES IN EXILE

The report looks into the editor's and publisher's work of the Latvian theologian and religious historian Haralds Biezais, as well as his cooperation as an author with publishers in exile after World War II. The paper mostly analyses unpublished materials from the personal fund of Biezais found in the Department of Rare Books and Manuscripts of the National Library of Latvia, which received sufficient supplements in the 90s of past century.

Biezais had a vast range of publications in Latvian editions in exile but this was difficult to balance with his regular articles in internationally-recognised research editions.

In 50s and 60s of the last century, Biezais published reprints of a number of culturally and historically important texts from 16th–18th centuries in his own publishing house *Senatne*. Biezais also reprinted the first collections of Latvian folk songs, published in early 19th century.

The report looks closer at Biezais' contribution to the jubilee collection of theologian K. Kundziņš (1953) and memorial book to pastor R. Slokenbergs (1975), as

well as at Biezais' work on two collections of representatives of Latvian humanitarian and social sciences, released by the publishing house *Daugava* in Sweden (1963, 1966).

In the 80s and 90s of the last century R. Krūklītis published in exile in the U.S. the controversial memoirs of Biezais (1986) and Biezais' book (1992) on Latvia during the Nazi occupation.

Rimands Ceplis

COMMUNICATION PROBLEMS IN T. KĪKAUKA'S NOVELS

Latvian prose writer and painter Tālvāldis Kīkauka (1929–2000). The research covers also his novel "Landing Strip" written together with another representative of Latvian exile, woman writer and painter Lidiņa Dombrovska-Larsena (1925). The novels are analyzed in the context of *abrupted communication* which is characteristic feature of exile situation.

Characters of Kīkauka's novels are not able to communicate with their quarters' residents, neither to accept their new existence and their own selves. The reason of the communication problems they face invariably is the image of the Lost Paradise prints of which are too clear and vivid in protagonists' memories. These memories which link individual with the collective memory of his or her community make communication impossible.

In the novel "Landing Strip" situations of abrupted communication are the mover of the story – the protagonists Leonards and Dzintra meet each other very seldom and when it happens they are not capable of conversation instead of which the private and unsociable diary format is used.

Dace Zvirgzdiņa

THE DOCUMENTARY NOVEL "IN THE SHADOW OF FREEDOM" (1979) BY EGILS KALME (1909–1983) – THE FIRST LATVIAN EPISTLE ABOUT LEGIONNAIRES WRITTEN IN ENGLISH

Egils Kalme (1909 Sarkaņi, Latvia – 1983 New York) was one of many thousands Latvian legionnaires who had taken part in the battles against the Soviet army in Russia, in Vidzeme, Letland, then in Poland and near Berlin during the Second World War. Afterwards he had been in several war prisoners' camps in West Germany and Belgium. In 1951 he came to the USA and 32 years lived in New York, Manhattan college where he did manual labour at first and, having improved his English, studied in the city college. At the same time he painted and wrote books.

Although being a self-educated person, E. Kalme managed to organize 4 exhibitions of his paintings and photography. He has left us 4 plays written during the war and shortly after it, several stories and poems from the same time and 3 bigger novels, one of them "Between Two Midsummer Nights" has appeared in 4 versions in Latvian and also English (*Branden Press*, Boston, 1976).

His most significant work is the novel "In the Shadow of Freedom" (1979) that was written and published in English (*Manor Books*, 1979) at first and only after his death in Latvian (1986). He considered his duty to show the senseless fight of the Latvian legionnaires for the freedom of their country against the Soviet Union and their undeserved suffering in the prisoners' camps. His life experience is shown in his autobiographical novel *Pasaules vējos* (1981, "In the Winds of the World"). E. Kalme is not a world wide known writer, but he was the first Latvian author who made a successful attempt to show this hard and complicated period of history in a novel form written in English.

Anita Stašulāne

ACTIVITIES OF KONSTANTĪNS RAUDIVE IN THE FIELD OF THE "SCIENTIFIC" SPIRITUALISM

Latvian writer Konstantīns Raudive (1909–1974) is best known for his parapsychological activities, based upon the belief that spirits of the departed can be contacted by those still living on earth. K. Raudive believed that contact with people who had died could also be made via tape recorder. Experimenting on the so called electronic voice phenomenon became very popular in Europe in the 60s and 70s. Many individuals and groups collected voices over their home tape recorders. Eventually K. Raudive catalogued tens of thousands of voices. His results were published in his book, *Unhörbares wird hörbar* ("The Inaudible Becomes Audible") (1968), based on 72,000 voices he recorded. In this way K. Raudive became the one of the world's most renowned proponent of parapsychology. Although public clamour prompted him to continue with the hearing the voices, shortly before his death K. Raudive turned to literature. However, his influence is international and enduring. During 1994 Instrumental Transcommunication (ITC) experimenters received paranormal telephone calls from K. Raudive who had died in 1974. These calls were recorded and analyzed by voice experts. Raudive told several earthside colleagues that since his death it had been calling to continue the development of ITC system from the other side of the veil. The calls have continued since then.

DEVELOPMENT OF FINE ARTS IN EXILE AND IN LATVIA: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

The steady development of Latvian art of the 20s and 30s was stopped by the World War II, which divided the nation and its artists in two parts: those who remained in motherland, and those who became refugees. Being aware of the complexity of art and its evaluation, it is tactless to say whether the best part fled or otherwise, but fate of each group in art took a different shape. The circumstances were so different, however, we can obtain a scene of arts history that might highlight our small nation on a global scale.

In this aspect our old masters – classics – faced a period of life that might be called tragic: those who were forced to go into exile, had lost not only the material basis but also moral foundations of their creative life. Those who stayed in motherland seem to have been better off – Artists' Union was founded, Academy of Fine Arts resumed its work, exhibitions were organized, works were purchased by the museum, Artists' Union, Art Foundation, and Moscow, but they lived in constant fear of repressions, their individual style was often considered formalism.

After Stalin's decease the situation slightly improved; although one could get information about the art achievements in the world from illegally imported journals, very few people enjoyed the opportunity to go abroad.

Several artists of the middle generation gained success in exile, but it remained unnoticed by wider circles of public.

The artists of the younger generation in Latvia found their way in art quite easily, but they had to bear moral sacrifice.

It was much more difficult for the young artists in exile to gain professional education. Those who had "mixed" with artists of different nationalities were undeniably winners. Such artists as Vija Celmiņa, Raimonds Staprāns, Laimonis Mieriņš, Edvīns Strautmanis, Laris Strunke, Leo Brieditis, Jānis Šenbergs, Imants Tillers and others gained first popularity outside Latvian society.

Today all artists enjoy equal opportunities; however, one cannot deny that those living in their motherland find it more difficult to adapt the tactics of entering international environment.

Latvian art will become a significant factor in international art only when we can unite the contribution by the artists both living in Latvia and elsewhere.

ART EXHIBITIONS OF THE AUSTRALIAN LATVIAN CULTURAL FESTIVALS 1952–1992

The annual Cultural Festival held by the Latvian community had its beginnings in 1951. By then, there were some 25,000 Latvians living in Australia – a result of the exodus of WWII refugees from Europe some years before. This overview of the Latvian Cultural Festival art exhibitions covers the period from 1952 to 1992. During that time the community's deportee status evolved to that of émigré, and finally after Latvia's independence from the USSR in 1991, to that of the diaspora.

The annual Australian Latvian Cultural Festival has a very broad programme including choir and folk dancing concerts, theatre performances, and exhibitions of arts and crafts. The Festival is held in a different state capital city each year between Christmas and the New Year. The festival organizing committee is run by volunteers, changes from city to city, and is self funding. From the 2nd Festival onwards, the art exhibitions have been an annual feature, and have evolved into a well organised showcase for painters, graphic artists, sculptors and photographers from the Latvian community.

Exhibitions were usually organized by a committee, an exception being the 1990 show *Side by Side* in Canberra's High Court curated by H. Piekalns (National Art Gallery). There have been some interesting exhibitions in professional galleries, such as the Atheneum, Age, Desborough, Brisbane Art Centre, Canberra ANU, Bissietta, David Jones, Australia Square galleries, and the Sydney Opera House. More often they were held in the galleries of the Royal Art Societies as well as Town Halls and Civic Centres.

Exhibition openings were significant and there was always a prominent speaker, mostly from the Latvian community, but also from Australian arts and politics. During the 1950s and 60s amongst them were city Lord Mayors, state gallery directors, and prominent artists and politicians representing education and immigration. Most Australian speakers noted the European origins and ethnic nature of the art on show. Latvian speakers, on the other hand, dwelt on the issue of exile and identity.

By the mid 1970s with the formation of the umbrella organization ALMA (Australian Latvian Artists Society) and their 1979 publication *Latvian Artists in Australia*, the artists associated with the Latvian community had a distinct sense of place. During this time a constant critic on the issue of a national identity and "what is Latvian Art" was the graphic artist M. Gauja. By the 1980s this inward looking view was complemented by the interest in what other artist in the larger Latvian world community did and thought. This was exemplified by the 1982 exhibition of Canadian and American Latvian Art held in Canberra, which strengthened the cultural ties within the global Latvian community.

During the period 1952–1992, a total of 305 artists participated in the 41 exhibitions: 260 were from the Australian Latvian community, and the rest from overseas

Latvian communities. A dozen artists were in more than half of the shows and some 20 more exhibited 10 to 20 times.

This paper is accompanied by a CD-ROM containing a selection of paintings from the period 1952–1992, by artists who participated in the Cultural Festival exhibitions. These works are an important part of the Australian Latvian diaspora experience.

Māra Lāce

COLLECTION OF EXILE ARTISTS' WORKS IN THE STATE MUSEUM OF ART

Today, after we have been living in an independent state for more than ten years and are now forming and stating our further development and have become full members of the European Union, it is quite hard to talk about the notion "culture of exile," particularly to the younger generation. It is rather an indication to evaluate and analyse the past cultural heritage. However, the cultural process is alive and keeps developing.

The first works of exile artists appeared in the collection of State Art Museum in the early eighties of the 20th century when we first started to speak openly about the part of the cultural heritage that was behind "the iron curtain." In the 90s there was a purposeful attempt to record the visual art heritage. Two large exhibitions were held – the 1st General Latvian Art Exhibition in 1990 and the 2nd General Latvian Art Exhibition in 1998. Both shows marked a very essential development trend, i.e. willingness to overlook the activities of foreign Latvian artists in the context and correlation with the ones in Latvia which would enable us to speak about the idea of a common culture space and come to the understanding about the common and the distinctive in the artistic development.

The 90s of the last century was one of the most intense periods in the life of the museum of depositing the exile artists' works. Their total number exceeded 1000 units and represented many authors with one or two works placing them in the general context of the whole collection. Thanks to the donators' interest and openness to the Latvian art environment there are individual artists with very large collections.

After the year 2000, on the one hand, the number of donations of the exile artists decreased, but on the other hand, the number of the target donations has risen. The museum particularly emphasizes the need to follow a balance in forming collections of individual authors, pointing out their essential works or lack of them as well as the artistic qualities of each newly donated work.

In the context of all donations a few cases should be mentioned when the donor as a private person not very closely related to art, returns Latvia essential artistic values that have been with him/her in exile. Thus we have received paintings by V. Purvītis, J. Valters and other outstanding artists' works.

The exile art collection equally with other artistic heritage is recorded in the museum. Simultaneously, the commission of the museum collection evaluate the relevance of each work to the basic, alternative or exchange depository status. In this process the donator's conditions, according to which the works of art are given to the museum, are essential. The museum has the right to refuse from the donation in case its contents or artistic qualities are irrelevant to the museum depository policies, or the donator's conditions are unacceptable.

After being recorded in the museum and scientific processing the works of art become accessible to all specialists and people who are interested in carrying out research on a definite theme, scientific research or preparing an exhibition. The exhibitions are the most often used form of public access and as such gives a chance for Latvian people to know more about the works of their compatriots in other countries. One-man shows are very often among the most significant art events in Latvia. They not only show the artists' personality and their power of the artistic imagination, but also encourage an inter-culture dialogue, searchings and findings during the creative processes.

Following how the artistic processes, their research and publication possibilities develop, I can be very much certain that the currently collected exile culture heritage and the one to come in the following years will in the largest way incorporate in the common cultural heritage. Evaluating the previous activities and results, apart from several contradictions, we can be completely sure that the so-called exile visual art heritage is not isolated, it is being studied, used and more often considered as a part of one common Latvian art process.

Liena Kaugara

THE LATVIAN TRADITIONAL ARTS AND CRAFTS MOVEMENT IN EXILE

The Latvian national arts and crafts movement experienced intense development in Latvia in the late 1800s and especially in the years of Latvian independence 1918–1940. After the Soviet occupation of Latvia in 1944, many of the artists and craftsmen educated in the arts and crafts schools of Latvia went to Germany as refugees. There they continued to develop their skills and resumed their work in the many DP (displaced persons) camps throughout post-war Germany. Schools and exhibitions were organized, a formal Association of Latvian Folk Art was created, and a journal was published.

The DP camps were disbanded in the late 1940s and early 50s, and many artists and craftspeople emigrated to Canada, USA, Australia, England and other countries. After establishing themselves in their new homes, many returned to their former professions, but this was usually only in their spare time. For most artists this was a labor of love only. Vast distances made it difficult to maintain regular contacts and exchange ideas, but in spite of many difficulties, folk art and craft associations were

again established in almost all countries (USA, Canada, Australia, England, Germany, Brazil) where there was a sizable Latvian émigré community.

Many large arts and crafts exhibitions have been held, often in connection with the Latvian Song Festivals on an average of every two years. A global exhibit of Latvian folk art was held in Melbourne, Australia, in 1983 with participants from all the Latvian communities in the Western world. Schools and study groups have been established successfully in several communities, and seminars and lectures organized to teach Latvian traditional folk art to the younger generation of Latvians in exile. These study groups often lasted for several years. A particularly successful group met in Milwaukee, Wisconsin, under the direction of master weaver Erna Puriņa-Jansone. Some of the members of this school have exhibited successfully on a national scale. The school was established in 1974 and lasted for about 10 years.

Many Latvian artisans have gained international recognition for their fine work in jewelry, textiles, pottery and woodcarving. Among the most notable in Canada are Aleksandra Dzērvīte (textiles), Hugo Mercs (wood sculpture), Zigfrīds Jurševskis (pottery). In the USA Osvalds Grīns (jewelry) was the leader of the Association of Latvian Folk Art for many years, and his jewelry won numerous awards. Mainly due to Grīns' efforts several museums of Latvian antiquities and folk art have been established. Such collections are located in the Latvian Center *Garezers* (Three Rivers, Michigan, 1971), and on Latvian properties in New York (1976), Washington, D.C. (1980), Toronto, Canada, and Adelaide, Australia. Permanent exhibits of Latvian folk art are included in several wellknown museums open to the general public. Most notable is the collection in the Royal Ontario Museum (Toronto, Canada) and the Public Museum (Redding, Pennsylvania).

The aim of the Latvian arts and crafts movement in exile has been to maintain the national identity in folk art by emphasizing those elements of design and color which make a piece unique and Latvian. Much work was done developing the old geometric patterns and colorways, and these designs were used in textiles, pottery, leatherwork and jewelry. The wearing of the Latvian national costumes for festive occasions has been encouraged, and costume shows and exhibitions have been held in Canada, USA and Australia.

The Latvian artists and craftsmen through their work have made a notable contribution to the continuing maintenance of the national cultural identity in the Latvian exile communities in the Western world.

Lilita Spure

THE IMPORTANCE OF LATVIAN JEWELRY TO LATVIANS IN EXILE

After World War II, the exiled Latvians in the West did much to keep their Latvian heritage alive.

A great deal happened as a result of careful planning, while some aspects occurred spontaneously. The most interesting example of such spontaneous involvement, is the

tradition of wearing of Latvian jewelry. The jewelry took on special meanings, that went well beyond simple self-enhancement. The jewelry became a symbol of belonging to a specific culture, that one could and would carry with oneself, to openly demonstrate one's identity.

Many *replicas* became popular as everyday wear. Good examples are the "Namejs" ring and the "bride's ring," pieces to which the origin is easily traced. Over the course of the exile years, Latvian jewelry became the object most frequently presented as a gift.

Through various heritage camps and lectures, such masters as Juris Kļaviņš, Oļģerts Kutcers, and Kārlis Grencions saw their craft as an opportunity to teach about Latvian style and history so that their students could learn to know, love and respect the entire Latvian culture.

It is largely from the jewelry and the craftsmen of exile, that we can learn much about the goals and values of the people who were torn from their homeland during World War II.

Amanda Jātniece

THE INFLUENCE OF THE DIEVTURI ON THE PRESERVATION OF LATVIAN CULTURE IN EXILE

Members of the Latvian Church Dievturi, whose views are based on traditional pre-Christian Latvian values as expressed in the folk poetry *dainas*, have greatly influenced the preservation of several areas of Latvian culture during the years in exile, and they continue to do so today.

Several dievturi were among those who traveled to Latvia during the 1960s, 1970s, and early 1980s, when it was often still not considered "proper." Because of these trips and the contacts made with artists and others in occupied Latvia – on top of the already existing antagonism towards dievturi by the Latvian Lutheran Church – they were sometimes shunned by the exile community. Now, times have changed somewhat, and although the dievturi are still relatively few in number, they are remarkably active in Latvian cultural affairs.

The cultural influence of dievturi and their supporters can be divided into four general areas:

- 1) literature, publications, and research;
- 2) folk arts, fine art, and music;
- 3) community and education;
- 4) ancient traditions.

Most of the subsequent sections of the article list names of influential dievturi in the above-mentioned categories. Many supporters of dievturi ideas and like-minded people have chosen to not officially become dievturi, but are nonetheless included in this article.

Of particular mention:

The dievturi journal *Labietis* has been published in the United States since 1956. It is a major source of information about Latvian folklore and traditions and also includes articles about Latvian authors, poets, artists, and musicians, as well as reports about dievturi events.

Dievturi are probably best represented in the folk arts: silversmiths, woodworkers, potters, weavers, fiber artists, and others. They have not only created beautiful works themselves, but have taken part in and organized countless exhibitions and taught courses so that others may continue the traditions with authentic Latvian designs and techniques.

The dievturi have always been active in Latvian exile communities: organizing, teaching, and participating in programs, exhibitions, festivals, courses, schools, and camps, all of which have helped to keep the culture, language, and national identity alive even now that Latvia has regained its independence. For example, a group of dievturi was at the heart of a series of silversmithing courses in the 1970s in Chicago. Those courses eventually led to week-long folk arts courses at *Gaŕezers*, which in turn evolved into the popular 3x3 camps.

Although the most active dievturi groups have been in the United States and Canada, individual dievturi have also been very influential (for example, in the Latvian Boy Scouts and folk dance ensembles) in other countries, such as England and Australia. Interestingly, though, dievturi have in general not played a large role in Latvian political organizations. Their influence has mainly been in the areas of folk art, fine art, literature, music, culture, and folklore.

Dievturi have probably played the most significant role in the preservation of pre-Christian yearly festivals and family celebrations. Groups in Canada and on the U.S. East Coast and Midwest try to keep these traditions alive, for example, by sledding at the *Metepi* celebration. All of the yearly festivals are celebrated at *Dievsēta* in Wisconsin, the only property owned by dievturi outside Latvia. Another place worth mentioning is the Wisconsin hill where the Tupesis family has hosted authentic summer solstice (*Jāņi*) celebrations since 1973, which have inspired younger Latvians to continue the traditions themselves.

Dievturi have also been important in keeping Latvian folk music alive, from making *kokles* to gathering and directing folk music ensembles, such as *Teiksmā* in Minneapolis.

In conclusion, two particularly influential dievturi are mentioned: Grencionu Kārlis and Kļaviņu Juris. In the 1950s Grencions was among the first to urge dievturi to organize events in the United States and Canada. A quiet man and productive silversmith, he nonetheless initiated and organized countless exhibitions, shows, and programs, often traveling by car across half of North America to be present at the events. Grencions and his wife also donated the land (and much of the labor) upon which *Dievsēta* was built.

Also a silversmith, Kļaviņš was very popular among the younger generations of Latvians. He taught his craft at various camps, schools, and courses on three continents. He interspersed his instruction with humor as well as bits of information about

Latvian history, archaeology, folk songs, folklore, and traditions, all of which he believed to be more important for young Latvians to learn than just the physical skills involved in sawing, filing, and soldering.

For Kļaviņš, Latvian jewelry and the Latvian way of life formed a single entity, which one must seek out, because it will not come looking for you. Such has also been the credo of the *dievturi*: to seek out and pass on Latvian traditions and the Latvian way of thinking.

Valentina Liepa

THE ACTIVITIES OF "THE PROMOTERS OF LATVIAN ART" IN SWEDEN AND ITS SIGNIFICANCE IN SUSTAINING LATVIAN ÉMIGRÉ CULTURE

The group of "The Promoters of Latvian Art" in Sweden was founded in 1969 in Uppsala. Its goal was the promotion of the development of Latvian fine art and art life in general, by publishing or purchasing art publications and works of Latvian art, by organizing exhibitions and public lectures, as well as by popularizing Latvian art in an international environment.

"The Promoters of Latvian Art" has published annual reviews of its activities since 1969.

The activities of the group were organized in a number of directions:

- 1) sustaining the sense of national identity,
- 2) cultivating the legacy of Latvian culture,
- 3) care for the continuity of Latvian cultural tradition and its future perspectives,
- 4) collection and popularization of works of Latvian artists in other countries.

A significant contribution was made by Arnolds Kuršs who collected the information about Latvian art exhibitions in Sweden from 1944 to 1971. He also provided reviews on Latvian art works in the publication "The Swedish Horizon."

The group was active till 1979.

Guntis Švītiņš

THE CREATIVE WORK OF L. LIBERTS IN EUROPEAN AND AMERICAN FINE ART PROCESS FROM 1944 TO 1959

Together with the invasion of the Soviet army into Latvia at the end of the summer of 1944, many thousands began the road of the refugee. Among them were notable people, people who were involved in the world of art and culture.

In this research work, the main focus is directed to the artist Ludolfs Liberts, the road to his destiny, his striving, and continuation of his ability, so that his popularity

was maintained from former times, and also his ability to quickly adapt to new situations.

Already before 1944, the artist had taken part in exhibitions in various European countries, and also organized his one-man shows in France, Belgium, and Germany. The paintings of L. Liberts, and also his sketches of stage design, found their way in the art collections of Paris, Berlin, Vienna, Helsinki, and New York.

In the fall of 1944, the family of L. Liberts found their way to Vienna, Austria. During this period the artist painted many Vienna scenes and interiors of churches. He also repainted from memory some of his paintings left behind in Latvia. He soon established contact with the *Hoffman Art Gallery* in Vienna, where his paintings were exhibited. At the end of 1945 the family moved to Esslingen, West Germany. Here L. Liberts worked as a teacher in the Latvian Art School, and at the same time paid his attention to creative work, painting. He became an active participant in Latvian and German art activities, and took part in exhibitions. In 1946 the Wirtenberg State Gallery in Stuttgart obtained Ludolfs Liberts' painting *The Stefan Cathedral of Vienna*. With his paintings, the artist gained recognition from German press and book editors.

The subjects of these paintings were scenes of European cities. In the beginning of 1947, a richly illustrated monograph by Ludolfs Liberts, called *Die Europaeische Symphonie* (in German and English) was published in Stuttgart. In 1948 portfolios were published – *Ludolfs Liberts. Kirchen bei Geheimrat* and *Ludolfs Liberts. Lithografien*. All of these mentioned publications prove that Ludolfs Liberts' painting exhibitions received serious recognition and became notable in the art process of Germany.

In 1949 the Liberts family moved to the United States of America and settled to live in New York. The actual help in the beginning and organization of a new life the artist received from his friends, acquaintances with whom he collaborated in France. In March 1950, L. Liberts organized his first one-man show in the New York's Public Library's Hudson Park Branch. In that same year he began to work in New York City College, where he taught in oil painting class.

In 1952, Ludolfs Liberts received the Cultural Fund Award for achievement in art. Because of his activity in art, he also brought recognition to Latvia. As a significant event for both the artist's life and that of Latvian life in America, it is important to mention his gift *The Towers of Riga* to President of the USA Dwight D. Eisenhower, who displayed this painting in his office. Concerning Ludolfs Liberts' creative work and his exhibitions, articles were published in Latvian press, and also in America's largest newspapers, *The New York Times*, *The New York Herald Tribune*, and periodicals such as *Life*, *Design*, *Art News*, and *Art News Digest*.

By the time of his death on March 11, 1959, the artist had organized 19 one-man shows in New York, and participated in 14 Latvian and American art exhibitions. As a testimony to the high quality of his creative work, L. Liberts' art pieces can be found in several museums of America, in art collections of libraries, and private collections.

Painting for him was an artistic and daily necessity, which gave him joy and secured stability in his life. Together with the testimony to his talent, Ludolfs Liberts also carried out into the world a name for Latvia.

LATVIAN ARTISTS IN GREAT BRITAIN

Since Middle Ages Latvians were not strangers in England. In 1939 a remarkable major exhibition of Latvian art was held in London. Latvian government donated paintings to many provincial art museums.

At the end of the Second World War possibly as many as 20 000 Latvians arrived from refugee camps in Germany, artists amongst them. In larger centres a very active cultural life developed with an emphasis on traditional Latvian values.

However, the advent of modern art changed everything. Latvian artists trained in English art colleges had no problem with coming to terms with abstract art.

Generally speaking, fine arts and all aspects of applied arts, and crafts were thriving, as countless group or solo exhibitions proved it. Some artists staged their own exhibitions with wider international appeal.

This study is an attempt to account, as far as possible, all Latvian artists living and working in England.

Rasma Birzgale

LATVIAN THEATRE IN EXILE

After the World War II, theatre, among many other arts, thrived in Latvian refugee camps in the western part of Germany. There were three distinguished professional companies (at Esslingen, Moerbeck, and Luebeck) that were composed of highly talented actors and directors from the major theatres of Riga and the provinces. Despite the limited economic resources at "displaced persons" camps in post-war Germany, they managed to put on quite a number of remarkable productions, that also traveled to other Latvian communities in West Germany. Their repertoire consisted mainly of works by classical and modern Latvian authors, as well as translations of plays by Shakespeare, Molière, and Schiller.

After the end of the DP camp era around 1950, most of these actors emigrated to the United States, while some settled in Canada and Australia. Now, circumstances had changed. Latvian actors had to earn their living in various other professions with little time left for the theatre. Nevertheless, three major troupes, under the name of The American Latvian Theatre, soon began to work in New York, Boston, and Washington D.C. Rehearsals were held during weekends and vacations; after performances in their home cities, the ensembles would travel to several other Latvian communities in the United States and Canada. The repertoire included only the works Latvian playwrights, with very few exceptions.

There was also notable theatre activity in Toronto, Canada, and especially in the cities of Sydney, Melbourne, Adelaide, and Perth in Australia.

The Latvians in Australia even organized a Theatre Festival each year, where troupes would compete for awards in such categories as Best Production, Best Director, Best Actor, etc. The repertoire included works by Latvian authors, as well as many translations of classical, modern, and even experimental plays.

During the war, a small group of professional actors had sought refuge in Sweden. Most importantly, they were joined by the major Latvian playwright of the 20th century, as well as by two talented authors of a younger generation, all of whom wanted to see their new works performed. Since these dramatists often directed and acted in their own plays, their productions came to be regarded as "author's theatre," notably different from "actor's theatre."

In addition to these activities, one must acknowledge the importance of numerous amateur theatre groups. Although their endeavors did not achieve artistic excellence, their work was invaluable in the respect that it kept alive the Latvian language and national identity.

After fifty rich and colorful years, the Latvian theatre in exile has practically ceased to exist. There is still some sporadic activity in Sydney and Melbourne (Australia), in San Francisco (USA), and in Toronto (Canada), but it is only a small shadow of what transpired before.

In the meantime, Latvia has regained its independence. There is no longer an urgent need for the Latvians abroad to guard their culture and their language, since this task can now be assumed by the Latvians in their homeland. The mission of Latvian theatre in exile has been accomplished.

Anita Apele

THE BURDEN OF EXILE. NATIONAL, POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE SYDNEY LATVIAN THEATRE

From its inception in 1868 the modern Latvian theatre has been a platform for Latvian national, political and social needs. The theatre has served Latvians as a gathering place, as a means of preserving their cultural heritage, their language, their mores, and their ideology. The Second World War split the Latvian nation and theatre in two – one part remained under Soviet occupation and faced the danger of Russification, the other went into exile and could easily assimilate into the ample freedom of Western society.

In remote Australia in 1950 the Sydney Latvian Theatre (SLT) was founded by a handful of Latvian refugees, among them professional actors who had started a literary society. These patriots had strong social, political and cultural aspirations. The SLT literary society continued until 1994 and encouraged wide discussion among the Sydney Latvian society with subjects ranging from world literature to controversial national political issues. It fostered a tolerant, educated audience receptive to a wide variety of plays from avant garde, experimental, classical as well as traditional Latvian.

The SLT had directors who were eager to adapt different production styles and the company actively encouraged participation from the younger generation as actors and as directors, thus ensuring diversity of content and continuity of the SLT. In 1961 SLT instigated the Australian Latvian Theatre festival which continues to be an annual event. By the year 2000, when SLT had celebrated its 50th birthday, the SLT had produced 238 plays and now continues at a slower pace with up to three productions per year.

After Latvia gained its independence in 1991 the Latvian communities in Australia, the SLT members included were occupied in rethinking their political position and their future needs as Australian Latvians, and Hamlet's famous words about the dilemma of existence aptly fit the present SLT's situation. Many of the former émigrés will still need to recharge their "cultural batteries" and the Sydney Latvian Theatre performances can be one social medium where also the younger generation of Australian Latvians can maintain connections with their folklore, culture, and one another.

Ingrīda Zemzare

LATVIAN MUSIC IN EXILE IN THE CONTEXT OF NATIONAL CULTURE.

Some Features of the Development of Latvian Music in the Second Half of the XX Century

By the end of the World War II approximately 280,000 residents had left Latvia, many of them perished during the war, and a small number returned to Latvia. Up to 110,000–120,000 Latvians stayed abroad, a remarkable number of them were Latvian intellectuals, including musicians and composers. The biggest musical companies – The Latvian Radio Symphony Orchestra and Opera Company – emigrated almost entirely. It is now possible to distinguish already three or four generations of Latvian music in exile.

The first exile generation comprises musicians, active as performers or professors at the Latvian Conservatory – Professor Jāzeps Vītols, Ādolfs Ābele, Jēkabs Poruks, Volfgangs Dārziņš, Jānis Kalniņš. The second generation includes those who had recently graduated from the Latvian Conservatory and had studied there during the war – for instance, Alberts Jērums, his contemporary Tālivaldis Ķeniņš, Longins Apkalns and others. The education of these composers included, on the one hand, the academic Latvian school provided by Jāzeps Vītols, former professor of the St. Petersburg Conservatory, and on the other hand – their musical education was completed at prominent European Conservatories and under the influence of those cultures. This is the first generation in exile that has managed to produce its essential input in the music of the 50s and 60s.

The third exile generation left Latvia in their adolescence or childhood, and their life-story fulfills the DP's (Displaced Persons) destiny. They had to struggle to begin a new life and gain stability in a foreign country. Probably this fate of searching for a new home is the reason why there are not many professional composers among them.

Gundaris Pone, Aleksandrs Okolo-Kulaks, Imants Ramiņš are the more important ones, and they are not very close to mainstream Latvian tradition. That is more obvious in the music of the next generation – the first born in exile: Dace Aperāne, Anita Kuprisa, Pēteris and Mārtiņš Aldiņi, Imants Mežaraups, Lolita Ritmane and others have been educated mainly at higher music schools in the United States with additional studies in Europe. However, they associate their creative activities with the common cultural undertakings of the exile Latvian community, and the Latvian motifs predominate in their music.

In general we can characterize the mood of Latvian music of the second half of XX century as rather traditional both in Latvia and in exile. Latvian art in Latvia, behind the Iron Curtain, in this half-century was encircled by other cultures, as was Latvian music in exile. Therefore Latvian music was forced to protect its national identity – to protect, to defend, to preserve and self-preserve. The general ideologisation of art in Soviet Latvia, where the ruling power dogmatically imposes to express “soviet internationalism,” created natural reaction. Latvians had to defend their own traditions, their own culture against overall sovietisation. Latvian music in the West faced the same dilemma, because the scattered exile society was forced to consolidate and protect itself with outside help of art. Thus art and music here and there had to undertake many different non-artistic functions that hindered its inner, independent development.

This is one of the reasons why the main starting point of Latvian contemporary music is neoclassicism. I have to admit that the neoclassicist form-building in Latvian music is often connected with neoromantic stylistics. Firstly, as the formation and development of a National Latvian music school took place in the period of late Romanticism, traditionally the romantic is identified as Latvian. Secondly, living under occupation, alongside with the tendency of self-preservation one cannot help feeling nostalgia which leads to idealization of the aesthetical forms of the past as the representatives of a “golden age” which is gone.

The postmodern tendencies predominate among the contemporary aesthetic conceptions in Latvian music like the more useful way to support the aspirations for a national culture.

Arnolds Klotiņš

A SELF-APPRAISAL OF LATVIAN MUSIC IN EXILE

At the end of WWII, about a third of Latvian musicians ended up on the Western side of the Iron Curtain. This proportion was even greater for composers – numbering more than 20 persons. After the war, the total number of Latvians left in the West was 140–150 thousand. Thus, music in exile became a separate, independent branch of Latvian music, which developed parallel to that in occupied Latvia.

Music in exile was documented in the press. Recently archival materials have also reached Latvia, among them musicians' correspondence. The number of memoirs published in books is growing. This gives a greater insight into Latvian music in exile,

lets us see how it has been appraised – through the eyes of both musicians and participants. In analysing this self-appraisal, a new, intellectual dimension appears in the portrait of Latvian music in exile. This is the aim of this paper.

One of the distinctions of life in exile is its dispersed existence. Therefore, the meaning of music promoting human interaction becomes greater. Singing in choirs and combined choral festivals – the Days of Song and Song Festivals in countries of residence, and on a continental and world-wide scale – are of primary significance. The essence of Song Festivals also made them a central object of interest. Much has been discussed as to the balance of the musical and social aspects of these Festivals. The universally familiar repertoire is an emotionally binding factor, but new spiritual growth is not possible without new strands in the programme, – how did the relationship between these two sides develop? Academic musicians, who acknowledge only the aesthetic function of music, frequently tended not to admit that the Song Festivals were a musical, but rather a social event. However, the axiomatic conclusion of Art Sociology is that art (including music) also has a powerful communicative (i.e. promoting human interaction) function. The powerful manifestation of this function in large musical events does not devalue their artistic merit.

The development of a new spiritual cognition was encouraged by the so-called New Works concerts, which at the initiative of Alberts Jērumis (1919–1978), were introduced to the Latvian Song Days in England beginning with 1951. As the Song Festivals of the exiled communities developed, their musical merit was also acknowledged by earlier sceptics.

Having arrived in the Western world, it was as if Latvian music were placed on a completely new course – compared to pre-war Latvia. The most visible musical thinkers in exile – Tālvāldis Ķeniņš (b. 1919), Arnolds Šturms (1912–1999) and particularly Alberts Jērumis, carefully following the reviews of Latvian music by foreign critics, agreed that there were too many conservative elements in the history of Latvian music, but encouraged composers not to try and oblige these foreign critics, but keep in mind the principle that, even in exile, Latvian music is first of all necessary for Latvians themselves.

A principled exchange of opinions took place on the need for Latvian music to retain its national peculiarity entering the second half of the 20th century. Here the opinions are not quite at one. Alberts Jērumis: "Latvian music can not be imagined as anything other than a nationally enclosed totality, as a reed-pipe with Latvian timbre in the world's organ of music." Tālvāldis Ķeniņš felt that the period of nationalism in music had ended and that even Bela Bartok, as the greatest composer of the 20th century, developed his style, not through the layer of ancient Hungarian folklore, but by subjugating this layer to the general music of the 20th century. However, Volfgangs Dārziņš (1906–1962), also referring to Bartok, declared his view quite differently: "In order to become universal, one must first become national." All three authors agree that the national peculiarity is not petrified, but a phenomenon constantly developing and therefore the "Latvian-ness" of music in exile must be superior to that experienced in pre-war or occupied Latvia.

The issue of the relationship between traditions and new trends in composers' works is broadly discussed in exile music materials. Universally acknowledged is the

new type of Latvian piano music in Volfgangs Dārziņš' new works. The radical renewal of Jānis Medīņš (1890–1966) work in the years of exile is widely discussed, however, there are doubts that this is due to his own internal need, but rather an external resolve to move with the times. Tālvāldis Ķeniņš earns the description of the greatest exile composer and “Latvian modern music’s Classic.” The fragile, melancholic musical poetry of Alberts Jērums is compared to the musical spirit of *The New Vienna School*. Critics acknowledge the diversity of Longīns Apkalns’ (1923–1999) interests displayed in his new works – from the use of the most ancient of folkloric layers to avant-garde musical technical means, but seem to avoid assessing his works in essence, perhaps doubting sufficient internal conviction in the wide array of ideas. Alberts Jērums is quite tolerant of Gundaris Pone’s (1932–1994) rather radical, shocking avant-garde manifestations, because he perceives in him a genuine talent who will finally find his own way. As we now know, this did later happen. However, Jērums is ironic about non-creative and clearly speculative escapades of international avant-gardism. It was as early as 1968 when he expressed his hope of a new romanticism in music and, in this area too, he was not mistaken.

It must be concluded that for more than 40 years, Latvian music in exile has not only been a fruitful, independent component of Latvian music, but such has also been musical thinking in exile.

Skaidrīte Darius

THE INFLUENCE OF FOLKDANCE ON LATVIAN YOUTH IN AUSTRALIA

Presents the personal experience of Skaidrīte Darius, who founded the Canberra Latvian folkdance group “Sprigulītis” in 1953 and is still its leader, and her influence on the evolution of Latvian folkdance in Australia. She discusses her approach to choreography, being the author of more than 100 individual dances and 10 full stage productions for “Saules josta.”

Juris Ruņģis

AUSTRALIAN LATVIAN FOLKDANCE GROUPS BEFORE “SAULES JOSTA”

Latvian folkdance groups were founded in Australia in the late 40s and early 50s. Groups that celebrated 10 years of activity are recorded on the “Sprigulītis” travelling trophy. Of the 14 groups represented on this physical record, only 5 are active today.

At the start there was a shortage of written dance material. The Australian Latvian Folkdance Association (ALTDK), founded in 1961, was active in filling this need by

the publication of 4 brochures containing 65 dances. This had a beneficial influence on the production, in Canada by "Diždancis" in 1973, of what became the "Bible" for Latvian folk dancers in exile: "88 Latvian folk dances and variations." The Australian Association has had 12 leaders and is still active today. It also produced a Latvian folkdance magazine "Pa dejas ceļu" in 74 issues from November 1971 to May 1985. This contained articles about folklore, costumes, new choreographies and group dance and social activities. The contribution of folk dance groups to the popularisation of national costumes is shown to be paramount.

The Latvian Folk Ensemble "Saules josta" was formed in 1976. Statistics of the 10 productions, including 7 overseas tours, are presented. Australian Latvian Arts Festivals started as an annual event in 1951 but have now become biannual. Folk dances were first performed in the third festival in 1953 and for the 47th time at the 49th Festival in 2002. For many years they have been the best attended event of each Festival.

Viktors Grigulis

THE IMPORTANCE OF CULTURE IN LATVIAN SOCIETY

In the aftermath of the Second World War thousands of Latvians found themselves in refugee camps in Germany with no prospect of returning to their occupied homeland. And therefore, they began to seek more permanent refuge in various western countries, such as England, Australia and the United States. These enterprising Latvians soon established social communities that focussed on keeping alive their Latvian culture, through the formation of educational establishments, folk song and dance groups and other endeavours. All these ventures introduced young Latvians into a deeper appreciation and understanding of their roots and identity with other Latvians across the Western world. The natural extension of this was to rationalise one's sense of Latvian identity in exile with a more political dimension, and links were again established with the Latvians in their occupied homeland.

The unifying factor in all this was a deeply shared cultural heritage which was manifest in Song Festivals and Concerts world wide that continued throughout the fifty years of Soviet occupation.

The remarkable and unforeseen events of the late 1980s changed the political face of Eastern Europe and resulted in freedom for Latvia and a reunification of the Latvian nation. Again, it was soon apparent that the cultural component of Latvian life was the cement that helped people who had been separated for half a century to bind together with a more unified sense of common purpose and understanding.

More recently, many young Latvians have left Latvia to seek opportunities abroad, and in places such as London, England they find company and a sense of belonging by joining Latvian folk dance and music groups.

The Latvian cultural heritage handed down through the centuries has stood the test of time and continues to unify a nation through countless years of oppression and provocation.

RIGA FILM AND ALBERT JEKSTE SPANNING TIME AND CONTINENTS

Albert Jekste's daughter Zane Jekste-Freivalde presents an overview of her father's contribution to developing and sustaining Latvia's film industry from the early decades of the 20th century through the recent past. Her account covers Albert Jekste's work to advance both the creative and technological aspects of film making, to hold together a team of dedicated, talented colleagues, and to make their work serve Latvia's nationalistic goals, cultural, historical as well as political, in good times and bad, including periods of war and Latvia's occupation by enemy forces. Jekste's work continued in Latvian refugee camps in Germany, after the World War II, and later in Canada and the United States, as he and his colleagues made films – mostly with the purpose of informing other nations about Latvia's plight under Hitler and Stalin, and about the striving of the Latvian people to be free.

Jānis Lejnieks

LATVIAN EXILE ARCHITECTS. THREE GENERATIONS

Before WWII most of Latvian architects were graduates of Riga Politechnicum, the most prominent of them were Eižens Laube and Pauls Kundziņš. The next generation were graduates from Faculty of Architecture of University of Latvia, as were Pāvils Dreijmanis, Aleksandrs Klinklāvs etc. In 1939 there were 187 registered architects in Latvia, among them 77 members of Latvian Architects' Society. After WWII only 21 resided in Latvia, others had fled into exile.

In exile the best known are those architects, who worked on research and made publications or were active in exile social life, as Arno Teivens, Roberts Legzdīņš, Eižens Janiņš, Artūrs Damroze, Staņislavs Borbals, Voldemars Vasilis etc. In Latvia the most recognised are representatives from younger generation, well known as professionals – Gunnars Birkerts (USA), Andrejs Legzdīņš, (Sweden), Andrejs Andersons (Australia), Sigurds Grava, Raimonds Slaidiņš (USA), Andris Roze (Canada). The youngest generation, born and grown up in exile are represented by Jānis Šaltāns, Juris Bergs etc. Some young people have grown up in the families of architects and become architects themselves as well: Ivars and Māra Sātiņi (Australia), Mārtiņš Birkhāns (Canada), Varis Bokalders, Andrejs Legzdīņš, Jan Vasilis (Sweden).

After WWII some 30 architects settled in Sweden. There was a construction boom going on, and they quickly found work, as professional contacts had been established before the war. In thirties Riga's young architects learned much about classical styles and less about functionalism. They appeared in Sweden at a time when the two different approaches to architecture – the retrospective and the functional – were synthesized into Neo Empire style. The Latvian architects brought with them

formal ideas and composition that had been used in Sweden previously. Among them was a trend toward romantic and monumental construction forms, such as tower as a dominant of the governmental building. This kind of building was the Town Hall of Vesterosa, designed by exile architect Manfred Sarma, together with local architect G. Ahlboom.

The professional body of the architects was Latvian Architects' Society, established in 1924 in Latvia, resumed in Pineberg, Germany, in 1947, where the University of Baltic provided education in the Faculty of Architecture from 1946 to 1949. The magazine "Architekts" was published by the Society from 1950 to 1993. The most active members of Society, Staņislavs Borbals, and his wife Milda Borbals managed to prove their qualification acquired at the University of Latvia to the building authorities of California, and got the professional licence.

Much more active contacts were established between exile and Latvia after 1991, when Birkerts was commissioned to design the new Latvian National Library, and Andris Roze was appointed the director of the Planning Department of Riga City Council. Sigurds Grava and Arnis Siksna were guest lecturers in Riga Technical University.

After 1991 part of the youngest generation has shown the interest to have MA degree and work abroad. This process can not be characterised as the exile, but it does not seem credible to get the graduates from Harvard (Krišs Kārklis) or University of Berlin (Ieva Kalniņa) back to Latvia.

Arnis Siksna

LATVIAN ARCHITECTS IN AUSTRALIA

Several Latvian architects, who had gained their professional education in Latvia and Germany, came to live in Australia after the Second World War, and soon most resumed work in their profession. An Australian branch of the world-wide Latvian Architects' Association was established in 1950 and still exists today. The paper gives details of architects, town planners, landscape architects and interior architects of Latvian origin in Australia and provides an overview of their:

- work and achievements in professional practice and education;
- participation in designing Latvian community buildings and community education;
- assistance to professional development in Latvia;
- participation in the work of the Latvian Architects' Association.

Fewer than 20 qualified architects came to Australia initially, but over time their number grew to over a hundred, as first, second, and third generation Latvian people joined architecture and related professions. If the older generation had to struggle to

establish a place within the profession in new, unfamiliar circumstances, the following generations have enjoyed increasingly expanded opportunities to attain significant achievements in their chosen professions. They have established their own practices, as well as held senior positions in federal, state and local government departments, and also teaching posts at universities. Professionals of Latvian origin are well known in Australia and have been very successful in all fields – particularly in architecture, but also in town planning, landscape architecture and interior architecture.

Raimonds Slaidiņš

CULTURAL EXCHANGES OF ART/ARCHITECTURE WITH THE SOVIET OCCUPIED LATVIA

The author is an American-Latvian architect and artist, who reviews the difficult cultural relations during the “Cold War” period. The article is based mostly on his own personal observations and experiences, as he attempted to establish contacts with professional colleagues in his former homeland.

Relatively few and limited USA–USSR cultural channels existed and private visits were strictly controlled by the Soviet security system (KGB). In general, contemporary Soviet art and architecture offered little interest to the western architects and artists. Perhaps an exception were historical Russian buildings and paintings. Yet ancient churches and palaces were not always in presentable condition and significant art items were limited to a few large museums in Moscow and Leningrad.

For Latvian exiles the cultural interest was mostly of historical nationalistic character. Such tendencies had certain political implications, and therefore they were especially observed and controlled by the Soviet occupation regime.

Still some connections were made by architects and artists on both sides of “the Curtain,” at the risk of persecution by KGB in Latvia, and subjected to criticism by exile leadership in the West. Sometimes important contacts were made even by manipulating the official “Latvian Committee for Cultural Relations with Countrymen Abroad” (*Kultūras Sakaru Komiteja ar Tautiešiem Ārzemēs*).

Ironically, in the late 1980s, when the communist system collapsed, many former clandestine contacts became the first link between independent Latvia and the worldwide Latvian exile community.

The author describes his personal contacts with some leading artists, architects and political figures in occupied Latvia. He also lists his first art exhibitions and publications there, as well as his part in organizing first visits and exhibitions of Latvian artists from Soviet Latvia in San Francisco.

LATVIAN IDENTITY AND EXILE CULTURE IN LIFE NARRATIVES OF LATVIAN-AMERICANS

This paper considers the role of culture 1) in the formation of Latvian-American communities and a Latvian exile identity, as remembered in the life narratives of individuals from these communities; and 2) on the relationship of these individuals to independent Latvia especially now, when "exile" has become a "diaspora."

The study is based on about 200 life story audio recordings from the Oral History collection of the American Latvian Association and on discussions in oral history workshops. Almost all the authors are either refugees who entered the United States from DP camps after World War II or their descendants.

Once in the United States, many formed active communities and local, national and transnational institutions, whose goals were to maintain prewar Latvian culture and language and remind the world of Latvia's occupation. Many of the narrators have been active members of their communities or in their chosen professions, whose contributions are important for emigrant culture and for the Latvian nation as a whole.

Reasons for maintaining Latvian identity in the United States were: 1) sense of responsibility toward occupied Latvia, 2) mutual assistance, 3) a personal need for culture where he/she felt at home, 4) leadership possibilities.

Although the official, often repeated dream of the refugees was to return home to Latvia as soon as independence was regained, most have not done so for reasons of family or health, while some have remained in the United States because 1) of cultural differences between the Latvian and exile communities particularly in language, public and private manners, and traditional culture, and 2) because for many active community members exile culture represents their life's work and they do not want to abandon it. Some have found exciting ways to work for Latvia while continuing to live in the United States.

Baiba Bela-Krūmiņa

THE ROLE OF CULTURE IN PRESERVATION AND TRANSMISSION OF LATVIAN IDENTITY IN EXILE

This article explores the role of different aspects of culture in the preservation and transmission of Latvian identity in exile. The biographical approach is used – life stories are unique in allowing us to see an individual in relation to the history of his time and in relation to the culture of his society or particular group. Research is based on 24 life stories of Latvians of older generation in Stockholm, Sweden, recorded by participants of the Latvian National Oral History project in 1996. Analysis of life stories through light on different variations of *being Latvian* in exile: how it was possible to

live at home abroad for approximately 50 years, in multinational dialogue between two cultures – Latvian and Swedish. Two aspects are discussed – the most important aspects of culture for maintaining Latvian identity in exile communities and the most important strategies for successful transmission of Latvian identity between generations. Analysis deals with culture of everyday life in community of Latvians in exile where mother tongue, traditions, ideology, complicated network of organizations and activities were of great importance.

Māra Zirņīte

INDIVIDUAL ASPECTS OF CULTURAL IDENTITY IN THE ORAL HISTORY ARCHIVE

The National Oral History project at the Institute of Philosophy and Sociology of Latvia's University has developed a collection that includes the Latvian émigré experience. This collection opens possibilities for comparative research, significantly a comparison of cultural identity in Latvia and in the émigré community outside Latvia.

The older generation shares a cultural identity, which is rooted in common education, upbringing, literature, art, and perhaps most distinctively – in commonly held values. Life stories, however, reveal also their different experiences. Through cultural discourse, individual connections are made.

The experiences that life stories provide on a microlevel are incorporated into a collective view of national history, which creates a common vision of history and provides testimony of Latvian national identity.

The strength of the Latvian émigré culture has not only contributed to the regaining of national independence, but it still plays an important role in the development and transformation of national identity. This is an ongoing process that is particularly important for small nations, which require unrelenting confirmation of their identities. Life stories and the cultural experience of the individual, which are kept in the National Oral History collection, represent an investment in the future.

Uldis Neiburgs

ASSOCIATION OF PARTICIPANTS OF THE LATVIAN RESISTANCE MOVEMENT (*LPKDA*) IN THE SOCIAL POLITICAL LIFE OF EXILES IN THE POSTWAR GERMANY (1946–1949)

Two organisations of Latvians who had actively resisted the Soviet and Nazi occupation powers in Latvia during the Second World War functioned also after the war in West Germany. They were the Association of Participants of the Latvian Resistance Movement (*LPKDA*) organised in 1946 in West Germany and the Central

Council of Latvia (*LCP*) founded in 1943 in Nazi occupied Latvia. Efforts by some members of *LPKDA* to unite these two groups were unsuccessful. Due to recent plans to build a monument in Riga to Konstantīns Čakste, the leader of *LCP*, the history of *LCP* has received some public attention, but even historians lack information about the activities of *LPKDA*.

At the founding of *LPKDA* on July 16, 1946, in Hiddesen near Detmold, every one who "had fought against the occupation power and for the independence of Latvia and the freedom of the nation in the Western democratic sense" was accepted as a former member of the resistance movement. Members of 13 resistance organisations joined the *LPKDA*. Its charter stated that it aims to "organise members of the resistance movement, to gather and systematise information about resistance and its suppression in the homeland, to provide moral and material support for its members and the families of deceased members." Its main political aims were to advance the national interests of the Latvian people and to fight communism. By 1949, *LPKDA* had 347 members and it had gathered information about 2940 Latvians who had been incarcerated in Nazi concentration camps during the war. A bulletin, "*LPKDA* Information," was published from 1947 until 1956. Towards the end of 1940s, as Latvians departed from Germany to other Western countries, the extent of activities of *LPKDA* was reduced, but some members continued systematic work until the end of the 1950s.

The information that *LPKDA* gathered about resistance in Latvia during the war and about the repressions by the occupation powers against the Latvian population is evidence of the achievements of this organisation and provides a significant contribution to the documentation of the history of the occupation period. This contribution and the fact of resistance by members of *LPKDA* against the Soviet and the Nazi occupation powers, have not yet been appropriately evaluated. The few *LPKDA* members who are still alive today, do deserve some formal recognition by the restored Republic of Latvia.

Inta Purva

LATVIAN CULTURE – THE SOURCE AND STRENGTH FOR NATION'S SURVIVAL

In 1920 the famous Latvian author, Kārlis Skalbe said that culture lays the foundation for a nation. Even when a nation is subjugated by another, its cultural values and aspirations will remain, and these deeply seeded values will give rise and protect the national identity of its people.

It takes hundreds of years for a nation's culture to evolve, and during this time it is refined and develops distinctive qualities and unique characteristics. The accumulation of a rich heritage and traditions brings strength to people in times of crisis, and serves as a unifying force.

In spite of the many challenges that arose after World War I during its brief years of independence the Latvian culture prospered and reached new heights, helping to define a strong sense of identity that in turn helped promote common Latvian values.

One of the unique characteristics was the use of songs to capture and express the lessons learned from the many trials and tribulations of the Latvian people. Organizing and staging large Song Festivals became a sacred tradition.

Many deeply rooted customs and traditions were handed down from one generation to the next, and became a life source for those raising their children in far-off lands. It gave them an identity and a sense of belonging, and a direct connection to Latvia, even though circumstances had forced them to live in distant lands.

Those who set out to destroy a nation and its people, must first undermine its traditions, and then wash away its unique qualities. Such attempts were frequent during the 50 years of Soviet occupation of Latvia.

Although the consequences of these attempts are profound and will be felt for a long time, the source of inspiration and strength derived from a love of Mother Latvia, knowledge of history, an understanding of the role of national heroes, a profound sense of unity, a distinctive language, and an unwavering faith that freedom would return some day, helped stem the tide of Russification and assimilation, both in Latvia and elsewhere in the world.

After World War II, when many Latvians were scattered throughout the world, the community members located outside Latvia, quickly acknowledged that the preservation and development of the Latvian culture and traditions could not and should not be affected by international borders. Instead of working independently, many of them came together at global conferences and agreed to work together, to develop common strategies that helped maintain and enhance the Latvian culture.

As a result, today, there exists only one Latvian culture, and the passage of time will no doubt, determine what will remain and what will end up being banished to the dustbin of history.

ZIŅAS PAR REFERĀTU AUTORIEM

- Aija Abene* – B.A., B.Ed., M.Ed., Latviešu fonds (Kanāda)
Anita Astrīda Apele – M.A., Sidnejas Latviešu teātris (Austrālija)
Agra Asmuss-Vāgnere – PBLA Izglītības padome, LNAK valde, LNAK skolu valde, vadītāja (Kanāda)
Inese Auziņa-Smita – Lāfboro universitātes Informācijas zinātnes katedra (Lielbritānija)
Baiba Bela-Krūmiņa – M.Phil., LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās Mutvārdu vēstures projekts (Latvija)
Tālivaldis Bērziņš – Dr., PBLA Kultūras fonds, PBLA Kultūras padome (ASV)
Rasma Bīrzgale – B.A., M.A., Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonds (ASV)
Arvids Bolšteins – PBLA Kultūras fonda valde, Humanitāro un sociālo zinātņu nozare (ASV)
Ojārs Celle – sabiedrskis darbinieks (Latvija)
Rimands Ceplis – Mag.Phil., LU doktorants, Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs (Latvija)
Skaidrite Darius – Kanberas tautas deju kopa *Sprigulītis* (Austrālija)
Inguna Daukste-Silasproģe – Dr.Philol., LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Literatūras vēstures daļa (Latvija)
Eva Eglāja-Kristone – Mg.Phil., Latvijas Universitātes doktorante (Latvija)
Dagnija Greste – Austrālijas latviešu mākslinieku apvienība (Austrālija)
Viktors Jānis Grigulis – B.Sc., Phil.D., kultūras darbinieks (Lielbritānija)
Maija Hinkle – Ph.D., Amerikas latviešu apvienības Mutvārdu vēstures projekts (ASV)
Amanda Zaeska Jātniece – B.A., Latvju dievturu sadraudze (ASV)
Zane Jekste Freivalde – B.Sc., *Atlantic Audio-Visual Corp.* (ASV)
Liena Kaugara – B.A., sabiedriskā darbiniece (ASV)
Ģirts Kaugars – Ph.D. (organiskā ķīmija), Dr.chem. H.c., sabiedrskis darbinieks (ASV)
Velga Kince – Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka (Latvija)
Arnolds Klotiņš – Dr.art., Latvijas Komponistu savienība (Latvija)
Roberts Jānis Kukainis – MBA, Amerikas latviešu jaunatnes apvienība (ASV)
Māra Lāce – Mag.art., Valsts Mākslas muzejs (Latvija)
Jānis Lejnieks – Dr.arch., Latvijas Arhitektūras muzejs (Latvija)
Valentīna Liepa – Dr.ped., Daugavpils universitāte (Latvija)

- Valda Selga Liepiņa* – Mag.Ped., avīzes *Austrālijas Latvietis* žurnāliste (Latvija)
- Guntis Liepiņš* – B.ing., sabiedrisks darbinieks (Kanāda)
- Baiba Metuzāle-Kangere* – Prof., Dr., Stokholmas universitātes Baltijas studiju institūts (Zviedrija)
- Gundega Michele* – Ph.D. (fizikālā ķīmija), B.Sc.Hon., Latvijas Okupācijas muzejs (Latvija)
- Laimonis Mieriņš* – NDD/ATC, gleznotājs (Lielbritānija)
- Uldis Neiburgs* – LU doktorants, Latvijas Okupācijas muzejs (Latvija)
- Valters Nollendorfs* – Ph.D., Latvijas Okupācijas muzeja fonda valde (Latvija)
- Ināra Nefedova* – mākslas zinātniece, Latvijas Mākslinieku savienības biedre (Latvija)
- Inta Purva* – PBLA Kultūras fonda valde, PBLA Kultūras fonds, Daugavas Vanagu Centrālās valdes kultūras nozare un *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, LNAK Kultūras nozare, LNAK Izglītības un kultūras fonds, Latviešu preses biedrības Kanādas kopa (Kanāda)
- Jānis Robiņš* – Ph.D. (organiskā ķīmija), Amerikas latviešu apvienības sporta nozare, Latviešu sporta padomes ārzemēs prezidijs (ASV)
- Elmārs Ernsts Rozītis* – arhibīskaps, Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas (Vācija)
- Juris Ruņģis* – Dr., PBLA valde, LAAJ Kultūras fonds (Austrālija)
- Līga Ruperte* – Ph.D., 3x3 vadītāja (ASV)
- Arnis Siksa* – Ph.D., Kvīnslandes universitāte, Brisbane (Austrālija)
- Raimonds Gunārs Slaidiņš* – arhitekts, AIA (American Insitute of Architects) biedrs, ASID (American Society of Interior Designers) biedrs, Latvijas arhitektu biedrības biedrs, Amerikas latviešu mākslinieku apvienības biedrs (ASV)
- Lilita Spure* – PBLA Kultūras fonds, Amerikas latviešu apvienība, Stipendiju komisija I, Latviešu institūts (ASV)
- Anita Stašulāne* – Dr.Theol., Daugavpils universitāte (Latvija)
- Andris Straumanis* – M.A., Viskonsinas universitātes (Oklaira) Komunikācijas un žurnālistikas katedra (ASV)
- Anna Šmite* – Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka (Latvija)
- Aina Štrāle* – M.Soc.Sci., Latvijas Nacionālā bibliotēka (Latvija)
- Ilga Šuplinska* – Dr.Philol., Rēzeknes augstskola (Latvija)
- Guntis Švītiņš* – Latvijas Valsts arhīvs (Latvija)
- Brigita Tamuža* – Brazīlijas latviešu draugu fonds (Latvija)
- Fritz Traugott Kristbergs* – prāvests, B.A., M.A., M.Div., D.Min. (Prin.), Sv. Jāņa evaņģēliski luteriskā latviešu Toronto draudze (Kanāda)
- Pauline Zalāne* – Mag.Philol., LaRAs biedre (ASV)

Lilita Zaļkalne – B. Sc., Phil.D., Stokholmas universitātes Baltijas studiju
institūts (Zviedrija)

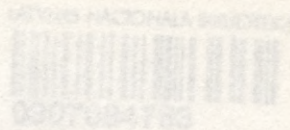
Viesturs Zanders – Mag.Sci.Soc., Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas
Universitāte (Latvija)

Ingrīda Zemzare – A.D., Latvijas Mūzikas akadēmija (Latvija)

Māra Zirņīte – LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu
vēstures projekts (Latvija)

Dace Zvirgzdiņa – Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs (Latvija)

Indulis Zvirgzdiņš – Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs (Latvija)

Sagatavota iespiešanai SIA "Nordik". Reģ. apl. Nr. 2-0792.
Adrese – Daugavgrīvas ielā 36–9, Rīgā, LV-1048, tālr. 7602672.
Noliktavas adrese – Elijas ielā 17, Rīgā, LV-1050, tālr. 7225669.
Iespiesta un iesieta a/s "Preses nams".

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307084763

2004-4
274

2.1

ISBN 9984-9548-2-X

9 789984 954820